

K. MARX-F. ENGELS

DE LA

Karl Marx
Friedrich Engels

Karl Marx
Friedrich Engels

Dela
Dvanaesti tom

Prevodioci
Smilja Đukanović
Milan Bajec

Urednik
dr Dušan Lukač

Institut
za međunarodni
radnički pokret

Prosveta
izdavačko preduzeće

KARL
MARX
FRIEDRICH
ENGELS

DELA
TOM 12

BEOGRAD 1975

Predgovor

Dvanaestim tomom ovog izdanja dela Marxa i Engelsa obuhvaćeni su njihovi članci, dopisi i brošure pisani u razdoblju od marta do decembra 1853. godine. Pretežna većina ovih radova objavljena je u američkom dnevniku »New-York Daily Tribune«, u kome Marx saraduje, kao redovni londonski dopisnik, od avgusta 1851, i u čemu mu, kao anonimni saradnik, na njegovu molbu pomaže Engels. Pet Marxovih članaka, među kojima serija dopisa o lordu Palmerstonu, objavljeno je u organu britanskog čartističkog pokreta »People's Paper« koji, od 1852. godine, izlazi u Londonu pod uredništvom radničkog lidera Ernesta Jonesa. Najzad, po jedan njegov dopis objavljen je, u ovom razdoblju, u nedeljnom listu nemačkih emigranata u Njujorku »Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung«, i u londonskom dnevnom listu »Morning Advertiser«.

Evropa je u to doba na pragu novog sukoba između velikih sila. Politička kriza koja potresa evropske prestonice u predvečerje krimskog rata samo je manifestacija opšte krize društveno-političkih struktura koje su još obremenjene anahronim okoštanim zaostacima feudalnih odnosa. Posle poraza revolucionarnog talasa od 1848. do 1849. nastupio je period protivofanzive najreakcionarnijih snaga, koja je osobito snažna u centralnoj i istočnoj Evropi. Potsdamski, petrogradski i bečki dvor takmiče se u progonu socijalističkih, liberalnonacionalističkih i drugih demokratskih elemenata. Politički emigranti masovno beže u Englesku, Švajcarsku i Sjedinjene Države, a poneki nalaze utočište čak i u ostareloj Osmanskoj Carevini.

U takvoj političkoj atmosferi, koja vlada na većem delu Kontinenta, Marx i Engels osećaju još snažniju pobudu da razviju široku revolucionarnu delatnost, u prvom redu na planu publicistike. Objektivne mogućnosti su im, međutim, sužene samom osekom revolucionarnog pokreta, demoralizacijom koja je zahvatila napredne snage. Oni se, stoga, u maksimalnoj meri, služe saradništvom u tada progresivnom listu »New-York Daily Tribune« kao značajnom tribinom preko koje mogu da se obraćaju javnosti. U svojim člancima oni bespoštednom kritikom i oštrim sarkazmom žigošu hipokriziju vladajućeg poretka, razotkrivajući i analizirajući korene njegovih unu-

tarnjih protivrečnosti. Položaj londonskog izveštaja za američko napredno javno mnjenje (u vreme kad se vesti preko Okeana još uvek prenose brodom)¹ pruža Marxu mogućnost da u svojim dopisima zahvata u najraznovrsnije aspekte društvenih zbivanja u Britaniji, na Kontinentu, na Bliskom i Dalekom istoku. Otuda veoma široki dijapazon tema tretiranih u njegovim i Engelsovim napisima u ovom razdoblju: privredna situacija u Evropi, finansijska politika britanskog kabineta, politički život i radnički pokret Engleske i Evrope, aktivnost i problemi radničke političke emigracije, progoni demokrata, kolonijalna politika velikih sila, »istočno pitanje« — odmeravanje snaga na evropskoj pozornici i početne operacije crnomorskog sukoba, položaj balkanskih naroda i perspektive njihovog demokratskog razvoja. Čak i kad su parcijalne, uže lokalno obojene, ove teme omogućuju tvorcima naučnog socijalizma da kritički osvetle pojedine aspekte društveno-političkih odnosa. Istovremeno oni time proširuju sopstvene vidike i skupljaju građu za dela u kojima će, kasnije, celovito izložiti svoju naučnu doktrinu. To je uopšte period u kome oni veoma intenzivno rade na upotpunjavanju i produbljivanju znanja koja su im neophodna radi razrade i svestranog teorijskog fundiranja svog naučnog pogleda na svet. Marx radi na oblikovanju svog ekonomskog učenja, koje se nalazi u prvom planu njegovih preokupacija. Istražujući zakonitosti društveno-ekonomskih pojava, on kritički proučava dela engleskih građanskih ekonomista. Njegovu pažnju posebno privlače pitanja monetarne teorije, mehanizma tržišta i cikličnih kriza hiperprodukcije, međunarodne trgovine i uloge države u procesu reprodukcije, a naravno i teorija zemljišne rente, kao jedan od ugao-nih kamenova klasične političke ekonomije. Pored toga, on s mnogo interesovanja prati tok političkih zbivanja u Evropi i s negodovanjem ukazuje na napore Nikolaja I, stegonoše autokratije, da prodre na Mediteran koristeći slabost Osmanske Imperije i međusobne razmirice ostalih evropskih sila.

Engels, sa svoje strane, nastavlja studije u oblasti vojne teorije. Posebno proučavajući iskustva mađarskog ustanka i rata u Italiji 1848/1849, on sebi stavlja u zadatak razradu taktike revolucionarne armije u slučaju opšteg evropskog rata. On uči ruski i južnoslovenske jezike kako bi se bolje upoznao sa specifičnostima i perspektivama istočnog dela Evrope, koji tada predstavlja još priličnu nepoznanicu za zapadni svet. Pored toga, gonjen svojim uvek živim interesovanjem za civilizacije Istoka, on uči persijski (čak čita persijsku poeziju u originalu) i proučava istoriju istočnih naroda. U tome on sledi i tok misli koji preokupira i Marxa: kako odrediti mesto zemalja drevne Azije — podvrgnutih pritisku kolonijalne eksploatacije, ali i

¹ Dok između Francuske i Engleske u to doba već postoji podmorski telegrafski kabl, postavljen 1851, prvi prekookeanski kabl koji će Ameriku povezati sa Evropom biće položen tek 1858. godine.

razvojnomo uticaju imperijalističkih sila — u sklopu onih snaga čije prevranje i sazrevanje nosi u sebi klicu revolucionarnih preobražaja u svetskim razmerama. Nije stoga slučajno što i Marx i Engels detaljno proučavaju istoriju, političke institucije i ekonomske strukture u Indiji i Kini. Marx ide dotle da, u članku *Revolucija u Kini i Evropi*, citirajući Hegelov postulat »jedinstva suprotnosti« i dajući detaljnu analizu povezanosti između prilika u Kini i Evropi, nagovesti mogućnost začetka revolucionarnog požara u carstvu Sina neba i njegovog neumitnog proširivanja na Evropu.

Analogna misao izražena je u članku *Britanska vladavina u Indiji*, na kraju koga Marx kaže: »Radi se o tome može li čovečanstvo ostvariti svoje opredeljenje bez radikalne revolucije društvenih odnosa u Aziji? Ako ne može, Engleska je bila, ma koliki bili njeni zločini, nesvesno oruđe istorije u ostvarivanju te revolucije« (podvukao D. L.). Iz mnoštva napisa o Indiji objavljenih u ovom tomu, treba pored pomenutog, izdvojiti članak *Budući rezultati britanske vladavine u Indiji*. To su, u stvari, studije koje dobro ilustruju Marxovo shvatanje funkcije »dopisništva«, tačnije kanala koji mu je takva funkcija pružala da u javnost iznosi svoje naučno solidno fundirane i politički nedvosmisleno opredeljene stavove (dok mu je, inače, u tom periodu, bilo otežano da svoja gledišta objavljuje služeći se normalnim *ad hoc* publicističkim putevima). U ta dva članka Marx nam pruža izvanrednu panoramu indijskih društvenih, ekonomskih i političkih struktura, posmatranih kroz prizmu hiljadugodišnje istorije potkontinenta, otkriva poteze odnosno propuste britanskih vlasti, koji su najviše doprineli razaranju postojećih odnosa (zapostavljanje tradicionalne državne funkcije izvođenja irigacionih javnih radova i preplavljanje Indije jeftinim britanskim pamučnim izrađevinama), najzad slika viziju budućih objektivnih rezultata takve politike britanskih vlasti, za koju se, iz današnje perspektive od preko sto godina, može bez preterivanja reći da je bila skoro proročanska. Međutim, vrednost ovih studija daleko prevazilazi lokalne okvire teme (ma koliko široki oni bili sami po sebi). One su još zanimljivije po tome što nam tu Marx daje plastičan analitički primer objektivno radikalnog, čak revolucionarnog delovanja buržoazije u kontaktu sa zaostalijom društvenom formacijom, delovanja u otvorenoj protivrečnosti s najčvršće proklamovanim načelima njene politike u sopstvenoj kući. »Buržoazija je«, kaže Marx, »zaštitnik svojine, ali je li ikad ijedna revolucionarna stranka izvršila takve agrarne revolucije kao što su bile one u Bengalu, Madrasu i Bombaju?« To je već klasična ilustracija dijalektičke interpretacije istorijskih procesa i primene materijalističkog metoda u analizi konkretnih društvenih odnosa, metoda kojim će se Marx služiti u čitavom svom opusu.

U nizu članaka Marx pažljivo prati i ispituje splet savremenih privrednih kretanja. Njegovom oku ne promiču pojedinosti u kojima on čita simptome širih zakonitosti, što je za njega povod da se upušta

u opsežnija teorijska razmatranja. U napisu *Bečka nota — SAD i Evropa — Pisma iz Šumle — Zakon Roberta Peela o Engleskoj banci*, Marx polazi od uzbune koju diže londonski list »Sun« zbog ponovnog podizanja kamatne stope od strane Engleske banke, što je, po mišljenju lista, pokušaj »reduciranja obrtnih sredstava zemlje« i atak na nacionalni prosperitet. Pošto se, međutim, redakcija teži da je arbitrarna moć Engleske banke u velikoj meri ograničena Peelovim zakonom iz 1844, Marx to uzima za povod da se vrati na prikaz i analizu Peelovog zakona, kako bi dokazao da »Engleska banka ima isto onako malo moći kao i svaka druga banka bilo da poveća bilo da smanji novčani opticaj u zemlji«. Šest godina pre objavljivanja *Priloga kritici političke ekonomije* on ovde razvija svoju koncepciju opticaja novca, dokazujući da na obim zlatnog novca i konvertibilnih novčanica u opticaju ne mogu da deluju ni povoljni odnosno nepovoljni valutni kursevi, niti politika emisionih banaka, već samo nivo cena i potrebe tržišta za likvidnim sredstvima.

Priliv ili odliv zlata, usled promena valutnog kursa, sami po sebi ne mogu da deluju na opticaj, čak ni ukoliko je u opticaju isključivo metalni novac, već mogu jedino »uticati na iznos sredstava plaćanja koja se drže u rezervi, koja dremaju u bankama kao depoziti ili u kasama pojedinaca«. Sa svoje strane »banka koja emituje konvertibilne banknote ili uopšte menice na komercijalnu aktivu nema ni moć da povećava prosečni nivo opticaja niti da ga smanji i za jednu jedinu banknotu«. Marx konstatuje da je, iz istih razloga, »iluzija . . . prihvatiti da iznos novca u opticaju treba da odgovara obimu zlatnih rezervi«. Potkrepljujući svoje argumente obimnim statističkim materijalom, Marx objašnjava kako Peelov zakon, čvrsto vezujući emisionu politiku centralne banke za obim njenih zlatnih rezervi (povećanih za 14 miliona funti sterlinga »minimalnog opticaja«), dovodi do automatske deflacije u slučaju odliva zlata — što znači da banka onda svojom politikom povišenja kamatne stope i restrikcije eskonta znatno povećava opasnost poslovne krize. Iskustvo velike privredne depresije, nekih osamdeset godina kasnije, kada je i Engleska banka, poslednji uporni bastion zlatnog standarda, bila primorana u 1931. da otkaci funtu od zlata, na drastičan način je potvrdilo osnovanost Marxove koncepcije.

Pišući o izuzetno živahnoj poslovnoj klimi Engleske u 1853. godini, posle koje slede nagli simptomi pogoršanja, Marx ispituje seriju uzroka čije je sadejstvo dovelo do prelamanja konjunktura. I ovde su mu vremenski lokalizovana kretanja povod za traženje dubljih razloga i dugoročnih faktora poremećaja. U članku *Zapadne sile i Turska — Simptomi privredne krize* Marx konstatuje da još »nikada projektovanje i mašinogradnja nisu bili tako unosni poslovi kao 1853. godine«, ali da je »radničkoj klasi, po mišljenju fabrikantata, išlo . . . i suviše dobro, toliko dobro da njihovi zahtevi nisu znali za granice, a njihova »drskost« iz dana u dan postajala je sve nepodnošljivija. Ali

to je samo po sebi bilo dokaz ogromnog, nečuvanog prosperiteta u zemlji. A šta je moglo proizvesti ovaj procvat u zemlji ako ne slobodna trgovina?»

Istražujući iscrpno uzroke koji su mogli da dovedu do zamračivanja ovako povoljne poslovne atmosfere, Marx navodi porast cena životnih namirnica usled podbacivanja žetve, ali konstatuje da je opadanje kupovne moći potrošača sprečeno gotovo adekvatnim porastom nadnica; zatim političku krizu na Dardanelima; skok cena industrijske robe iznad povećanja troškova proizvodnje; najzad porast eskontne stope za koji smatra da je više simptom nego uzrok poremećaja. »Svi ovi uzroci«, zaključuje on, »udružili su se da uspore razvoj; međutim . . . oni nisu dovoljni da objasne zabrinutost koja je ovladala poslovnim svetom industrijskih oblasti. Stoji činjenica da iluzije slobodne trgovine nestaju i da hrabri industrijski avanturisti počinju malo-pomalo da naziru da *ekonomski potresi, poslovne krize i ponovno pojavljivanje hiperprodukcije nisu nešto isključeno u zemlji slobodne trgovine* . . .« (Podvukao D. L.) Približno dovede, služeći se ne baš »ezopovskim jezikom«, Marx je mogao da ide u eksplicitnosti stavova iznetih u jednom glasilu koje je svoje čitaoce nalazilo dobrim delom u redovima liberalne američke buržoazije. Nije potrebno mnogo napora da se dovrši nedorečena misao koju je Marx na ovaj način saopštio javnosti: da su ekonomski potresi i povremene krize hiperprodukcije nešto *inherentno* sistemu »slobodne trgovine«.

Marx, međutim, ističe još jedan značajan aspekt cikličnih kriza koje potresaju privredne sisteme kapitalističkih zemalja. U članku *Ruska politika prema Turskoj — Radnički pokret u Engleskoj* on kaže, govoreći o karakteristikama i značaju štrajkova u Engleskoj: »Da nije dugih naizmeničnih faza malaksalosti, prosperiteta, prenapregnutosti, krize i bede, kroz koje moderna industrija ciklično prolazi, koje dovode do porasta i opadanja visine nadnica i do stalnih sukoba između poslodavaca i radnika koji sasvim odgovaraju varijacijama u nadnicama i profitima, radnička klasa Velike Britanije i cele Evrope bila bi smrvljena, otupela, upropašćena i ropska masa, čije bi se oslobođenje pospšenim snagama pokazalo isto toliko neostvarljivo koliko i oslobođenje od ropstva u antičkoj Grčkoj i Rimu.« On podseća da su se iz pobuna i saveza kmetova radale srednjovekovne opštine, koje su bile izvorišta mlade buržoaske klase. Nasuprot »jednoj kategoriji čovekoljubaca, pa čak i socijalista, koji smatraju štrajkove kao veliku nesreću po »interese samih radnika«, a u najboljem slučaju vide u njima sredstvo obezbeđenja postojanih prosečnih nadnica, Marx ističe iluzornost postavke o stabilnim nadnicama u uslovima stalno dejstvjućeg industrijskog ciklusa. On smatra da su, u jednom društvenom poretku zasnovanom na antagonizmu klasa, fluktuacije nadnica i stalni sukobi između radnika i poslodavaca »neophodna sredstva za održavanje borbenog duha radničke klase«. Stoga on opominje da, ispod »prividne beznačajnosti ekonomskih rezultata« koji se postižu štrajkačkom borbom, treba prven-

stveno obratiti pažnju na njene »moralne i političke rezultate«. Otuda on, u većem broju napisa, podrobno izveštava o kretanju i rezultatima štrajkova u Britaniji. Kao novu značajnu specifičnu crtu on ističe njihovo sve češće izbijanje u redovima nekvalifikovanih, manuelnih radnika i širenje na elitu fabričkih radnika u velikim industrijskim centrima Engleske, koja je ranije bila praktično isključivi inicijator štrajkačkih sukoba. Ovu pojavu Marx pripisuje uticaju napredne emigracije, koja je pretežno uklopljena u redove fizičkih radnika. On tu zapaža početak procesa koji će razbiti uske stručno-cehovske okvire mladih radničkih organizacija i stvoriti uslove za rađanje masovnih granskih i teritorijalnih industrijskih sindikata savremenog sveta.

Nastavljajući teze iznete u delima *Položaj radničke klase u Engleskoj i Beda filozofije*, dramatično oblikovane u *Manifestu Komunističke partije*, Marx insistira na neophodnosti povezivanja ekonomskih i političkih oblika borbe radničke klase radi ujedinjavanja proletarijata u nacionalnim i međunarodnim razmerama. On stoga obraća veliku pažnju aktivnosti čartističkog pokreta, koji predvodi njegov prijatelj Ernest Jones. Marx uzima aktivno učešće u pokretu, angažuje se u uređivanju čartističkog organa »People's Paper« i u svojim napisima ističe značaj ove snažne političke organizacije radničke klase Velike Britanije. O intimnoj Marxovoj povezanosti s pokretom i njegovom uticaju na čartističku doktrinu svedoče i pisma u kojima ga Ernest Jones iscrpno izveštava o rezultatima akcija pokreta. Ova pisma Marx objavljuje u svojim dopisima listu »New-York Daily Tribune«, u sastavu svojih prikaza razvoja radničkog pokreta na Ostrvu. U onoj meri u kojoj mu to, u ovom periodu, dopuštaju oskudni izveštaji koje o tome prima, Marx pažljivo prati revolucionarna kretanja na Kontinentu i rastuće nezadovoljstvo širokih masa u evropskim zemljama. Njegovi članci nose pečat dubokog poznavanja političkih, društvenih i ekonomskih prilika u tim zemljama, u nekima od kojih je i sam živio.

U nekoliko napisa Marx se obračunava s antidemokratskim hajkama u Evropi, u prvom redu u Pruskoj. Članak *Berlinska zavera* izlaže podsmehu napore šefa berlinske policije Hinckeldeya da se, otkrivajući montirane »zavere« i organizujući procese revolucionarima, domogne položaja ministra policije. Takvoj ambiciji začudo pruža podršku njegov prirodni konkurent, ministar unutrašnjih poslova Pruske Ferdinand von Westphalen, koga Marx označava kao slaboumnog i fanatičnog reacionara i uzgred dodaje: »Pošto je gospodin von Westphalen moj šurak, imao sam dosta prilika da upoznam umnu snagu tog čoveka.« U jednoj od takvih akcija, na primer, pohapšeni su nosioci kalabrijskih šešira u Berlinu pod optužbom da je nošenje takvih šešira predstavljalo »zborni signal« revolucionara. Marx u takvim potezima čita nervozu reacionarnog pruskog režima, koji »njuši dah revolucije usred prividne apatije« pa »očajnički želi da uhvati opipljiv oblik te aveti«. I ovde Marx ističe dijalektički dvosekli smisao ovih

zbivanja. »Pruska vlada«, kaže on, »napada, i dalje će napadati i na taj način će uspešno preobratiti pasivni otpor stanovništva u aktivan.«

Takva politička atmosfera izaziva previranje i otpadništvo kod jednog dela emigracije. U članku *Hirschove ispovesti*, objavljenom u listu nemačkih emigranata u Njujorku, Marx reaguje na prethodni Hirschov napis u istom listu pod naslovom *Žrtva potkazivača — napis radi samoopravdanja*, i kritikuje zavereničke metode i malograđanska shvatanja Hirscha, Willicha, Kinkela i drugih »velikana emigracije«¹, otkrivajući pri tom njihove veze s pruskom policijom. Ovaj napis čini sastavni deo serije članaka u kojima su se Marx i Engels obračunavali sa sitnoburžoaskim tendencijama u političkoj emigraciji. U tu seriju spada i brošura *Vitez plemenite svesti*, objavljena u Njujorku, u kojoj Marx razobličuje besperspektivnost, neprincipijelnost i plitku demagogiju Augusta Willicha, jednog od vođa sitnoburžoaskog krila nemačke emigracije. Brošura sadrži i Engelsovo pismo o Willichu. U vreme kada, posle raspuštanja Saveza komunista, više nije bilo međunarodne radničke organizacije, ovakvi su članci predstavljali deo napore Marx i Engelsa da održe vezu s liderima radničkih pokreta u pojedinim zemljama, ideološki utiču na njih i pruže im političku podršku u borbi za zajedničke ciljeve.

U posebnu kategoriju spadaju napisi u kojima Marx pažljivo prati tekuću politiku vlade erla Aberdeena i ostale događaje na britanskoj političkoj pozornici. Centralnu figuru na toj sceni, prema praktično nepodeljenom mišljenju javnosti, predstavlja vikont Henry Palmerston, u to doba ministar unutrašnjih poslova koalicionog kabineta. Videći u njemu oličjenje osobina britanske vladajuće klase, Marx mu je posvetio seriju briljantno pisanih članaka, koju je u celini objavio »People's Paper« i, u nešto skraćenom i izmenjenom vidu, »New-York Daily Tribune«. Pojedini delovi serije objavljeni su zatim, u nekoliko mahova, kao brošure. Na primeru Palmerstona Marx oštro kritikuje celu politiku zvanične Engleske.

Akcentat ove serije, međutim, nije toliko na unutrašnjoj koliko na spoljnoj politici. Proučavajući ulogu Palmerstona u međunarodnim zbivanjima, Marx se u velikoj meri oslonio na materijale i stavove Davida Urquharta, publiciste i političara, torijevca, koji je bio u dugogodišnjem ličnom sukobu s Palmerstonom. Iako se inače ogradiova da ima ičeg zajedničkog s Urquhartom (izuzev stava prema Palmerstonu — što je, na primer, izjavio 1. juna 1854. u pismu Lassalle-u), Marx je koristeći njegove verzije događaja bio naveden da Palmerstonu pripisuje stav odanog prijatelja Rusije, pristalice povlađivanja njenim ekspanzionističkim apetitima. Početkom sledeće, 1854. godine², ispostavilo

¹ »Velikani emigracije« je naslov jednog ranijeg Marxovog napisa na srodnu temu.

² Palmerston je, naime, bio podneo ostavku 15. decembra 1853 (kako to 16. decembra piše Marx u članku *Ostavka Palmerstona*). Ali je to bio taktički potez: 25. decembra Palmerston je ponovo ušao u vladu.

se, međutim, da je upravo uticaj Palmerstona bio odlučujući faktor u opredeljivanju Aberdeenovog kabineta za rat protiv Rusije, na strani Francuske.

Da bi se shvatilo šta je pobudilo Marxa da posveti toliko prostora dokazivanju teze da je Palmerston čovek ruskog dvora, treba se malo uživeti u specifičnu atmosferu tog perioda, i posebno te godine. Indicija stanja duhova može se izvući iz jedne male ad hoc statistike na osnovu reprezentativnog slučajnog uzorka: od ukupnog broja članaka u ovom tomu (sedamdeset — ukoliko se serija o Palmerstonu računa kao jedna celina), koji obuhvataju veoma različite aspekte društvenog života — preko 40% je u celini ili delimično posvećeno raznim varijantama »istočnog pitanja«! Toliko učešće ove teme pokazuje da je javnost njome preokupirana, da je to stalno aktuelna tema. Kompleks »istočnog pitanja« normalno izaziva asocijacije na Carigrad, Dardanele, Balkan, ukratko — na Osmansku Carevinu (na famoznog »bolesnika na Bosforu«). Bilo bi, međutim, dosta neobjašnjivo da se javno mnjenje Zapadne Evrope uzbuđuje zbog daleke Turske, ma koliki bio njen značaj za evropsku trgovinu. Upravo tu može ponovo biti od pomoći isti uzorak. Sadržaj članaka Marxa i Engelsa koji raspravljaju o toj temi jasno pokazuju da se tu ne radi o turskom pitanju, da je tu turska imperija u raspadanju samo povod preokupacija, već da je reč o ruskom pitanju.

Pretežni deo napisa na ovu temu dugujemo Engelsovom peru. Kao posebno karakteristični za opštu klimu mogu se izdvojiti članci *O čemu se u stvari radi u Turskoj i Šta će biti sa evropskom Turskom?* Od početka prvog navedenog članka (pisanog krajem marta) Engels jasno formuliše princip i dimenzije sudara s Rusijom: »Zapanjeni smo što prilikom sadašnje diskusije o istočnom pitanju Engleska štampa nije oštrije istakla životne interese koji je trebalo da od Velike Britanije načine neumitnog i nepopustljivog protivnika ruskih težnji za aneksijom i ekspanzijom.« Posle svestrane analize ekonomskog i strateškog položaja Turske na sredokračićima dva kontinenta, Engels ekstrapolira posledice koje bi proizašle iz ruskog osvojenja Carigrada: Crno more — rusko jezero (»više nego samo jezero Ladoga«), Dunav — ruska reka, automatski pad celog Balkana u ruske ruke. »Treba li pretpostaviti«, pita Engels, »da će ova velika sila, sada tako džinovskih razmera, zastati na pola puta kad je već na putu da postane svetsko carstvo? Čak i kad bi to htela, ne bi joj to dozvolile okolnosti.« Engels podseća čitaoca na divlje snove fanatičnih panslavista. Međutim, kaže on, od 1789. postoje u stvari samo dve sile na evropskom kontinentu: »Rusija sa svojim apsolutizmom na jednoj strani, revolucija s demokratijom na drugoj«. Stoga bi bila »neopisiva nesreća za revoluciju« ukoliko bi Rusija postala moćnija od cele Evrope time što bi progutala Tursku. Poenta njegove misli je da se »tu slažu interesi revolucionarne demokratije i Engleske: ni jedna ni druga ne mogu dozvoliti caru da Carigrad postane jedan od njegovih glavnih gradova«. Time Engels veoma pre-

cizno formuliše principe odnosa snaga i savezništva u jednom revolucionarnom odbrambenom ratu protiv autokratske sile. Kao nemilosrdni ali objektivni kritičari kapitalističkih odnosa proizvodnje, on i Marx podvlače da takvi odnosi predstavljaju neuporedivo viši stepen u razvoju ljudskog društva u poređenju sa društveno-ekonomskim i političkim strukturama koje karakterišu imperiju petrogradskog samodrščca, u čijoj ekspanziji oni vide implicitnu opasnost da najrazvijenije zemlje Evrope budu privremeno zaustavljene u svom razvoju.

Drugi pomenuti Engelsov članak je, retrospektivno, još zanimljiviji, po dva osnova. *Prvo*, po jednom primeru istorijskog vizionarstva koji je prošao, začudo, dosta nezapaženo: »Od 1789. godine kameni međaši revolucije stalno se pomeraju napred. Poslednji su se zvali Varšava, Debrecin i Bukurešt. *Predstraže sledeće revolucije moraju biti Petrograd i Carigrad*« (podvukao D. L.) *Drugo*, po tome što ističe značaj južno-slovenskog etnosa »na poluostrvu koje se obično naziva evropskom Turskom«, posebno ukazujući na već formiranu srpsku državu, nezavisnu od Rusije, i što proklamuje »nužnost stvaranja slobodne, nezavisne hrišćanske države na ruševinama muslimanskog carstva u Evropi«. Očigledno je, dakle, da Engels i Marx nisu zaokupljeni istočnim pitanjem zbog Turske, već da im je osnovna i stalna preokupacija razvoj i jačanje demokratskih revolucionarnih snaga u svetu.

DUŠAN LUKAĆ

KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS

DELA

MART 1853 – DECEMBAR 1853

NEW-YORK DAILY TRIBUNE.

VOL. XII.....NO. 3736

NEW-YORK, THURSDAY, APRIL 7, 1853.

PRICE TWO CENTS.

Karl Marx

Britanska politika — Disraeli — Izbeglice — Mazzini u Londonu — Turska⁽¹⁾

Najvažniji događaj u savremenoj istoriji stranaka jeste oduzimanje vodstva Disraeliju nad »velikom konzervativnom« manjinom.⁽²⁾ Disraeli je bio, kako je procurilo u javnost, spreman da napusti svoje ranije saveznike osam do devet nedelja pre raspuštanja torijevskog kabineta, i odustao je od svoje namere samo na uporno insistiranje lorda Derbyja. Sada je i na njega došao red da bude odbačen, i da ga u potpunosti zameni ser John Pakington, pouzdan i oprezan čovek, ne sasvim lišen administrativnih sposobnosti, ali inače sumoran čovek, prava inkarnacija preživelih predrasuda i zastarelih osećanja starog engleskog veleposedničkog plemstva. Ova promena u vodstvu znači potpuni, a možda i konačni preobražaj torijevske stranke. Disraeli može sebi da čestita što se oslobodio tih zemljoposedničkih hohštaplera. Ma kakvo bilo naše mišljenje o tom čoveku, za koga se priča da prezire aristokratiju, da mrzi buržoaziju, i da ne voli narod: on je bez sumnje najsposobniji član današnjeg parlamenta, a savitljivost karaktera omogućava mu da se bolje prilagodi promenljivim zahtevima društva.

Što se tiče pitanja izbeglica, u svom poslednjem dopisu obavestio sam vas da su posle govora lorda Palmerstona u Donjem domu austrijske novine objavile da je beskorisno obraćati se za zadovoljenje vladi izloženoj štetnom uticaju Palmerstona. Ali samo što je Aberdeenova izjava u Gornjem domu telegrafski prenetu u Beč, stvari su već dobile nov vid.⁽³⁾ Isti listovi sada izjavljuju da »Austrija ima puno poverenje u časnost engleske vlade«, a poluzvanični »Österreichische Correspondenz«⁽⁴⁾ objavljuje sledeći dopis iz pera svog pariskog dopisnika:

»Po povratku u Pariz, lord Cowley je izjavio caru Francuske da su engleski diplomati na severnim dvorovima dobili formalna uputstva da upotrebe svu svoju umešnost da odvrte severne sile od zamisli da upute zajedničku notu britanskoj vladi, i da kao razlog za odustajanje od pomenute namere istaknu da bi njihova vlada utoliko lakše mogla da *udovolji zahtevima tih sila* ukoliko bi više, u očima

čitave Engleske, sačuvala privid da u toj stvari postupa slobodno i *po svojoj volji*. Britanski ambasador lord Cowley tražio je od cara Francuske da pokaže bezuslovno poverenje u britansku vladu, tim više što bi car uvek bio slobodan da preduzme svaki korak koji smatra ispravnim u slučaju da to poverenje ne bude opravdano... Car Francuske je, zadržavajući punu slobodu delanja u budućnosti, bio naveden da stavi *iskrenost britanske vlade na probu*, i sada se trudi da ubedi i druge sile da treba da krenu njegovim stopama.*

Vidite šta se očekuje od *»ce cher Aberdeena«*¹, kako ga je Louis Philippe obično nazivao, i šta mora da je obećao. Ova su obećanja stvarno propraćena delima. Prošle nedelje je engleska policija sastavila listu izbeglica s Kontinenta nastanjenih u Londonu. Nekoliko agenata, u civilnim odelima, išlo je od trga do trga, od ulice do ulice, od kuće do kuće, beležeći lične podatke o izbeglicama, obraćajući se u najvećem broju slučajeva gostioničarima u susjedstvu, ali su u nekim slučajevima, pod izgovorom da gone prestupnike, ulazili u same stanove i pregledali papire nekih emigranata.

Dok policija na Kontinentu uzalud goni Mazzinija, dok policijska vlast u Nirnbergu naređuje da se zatvore kapije grada kako bi ga uhvatili — postupajući prema staroj nemačkoj poslovice da tamo niko ne može biti obešen pre nego što ga uhvate — dok engleska štampa objavljuje pretpostavku za pretpostavkom gde bi moglo biti mesto njegovog boravka, dotle se Mazzini poslednjih nekoliko dana nalazi živ i zdrav u Londonu.

Knez Menšikov, pošto je izvršio smotru ruskih snaga stacioniranih u Dunavskim kneževinama i posle inspekcije vojske i flote u Sevastopolju, gde je naredio da se pred njegovim očima obave manevri iskrčavanja i ukrčavanja trupa, ušao je na najteatralniji način 28. februara u Carigrad, praćen svitom od dvanaest osoba među kojima su bili admiral ruske crnomorske eskadre², jedan divizijski general³ i nekoliko štabskih oficira, sa gospodinom Neselrodeom mlađim kao sekretarom ambasade. Naišao je na takav prijem od strane grčkog i ruskog življa kao da je bio u pitanju sam pravoslavni car koji ulazi u Carigrad da u njemu ponovo uspostavi istinsku veru. Ovde i u Parizu ogromnu je senzaciju izazvala vest da je knez Menšikov, nezadovoljan udaljenjem Fuad-efendije, zahtevao od sultana da prepusti ruskom caru ne samo zaštitu svih hrišćana u Turskoj, već i pravo da imenuje grčkog patrijarha; da je sultan zatražio zaštitu od Engleske i Francuske; da je pukovnik Rose, britanski poslanik, hitno odaslao parobrod *»Wasp«* na Maltu da zatraži da engleska flota smesta doplovi u Arhipelag i da su se ruski brodovi usidrili kod Kilije, u blizini Dardanela. Pariski list *»Le Moniteur«*⁽⁵⁾ obaveštava nas da je francuskoj eskadri u Tulonu bilo naređeno da krene u grčke vode. Međutim, admiral Dundas je još na Malti. Iz sveg ovog očigledno je da je istoč-

¹ »tog dragog Aberdeena« — ² V. A. Kornilov — ³ A. A. Nepokojčicki

no pitanje još jednom na evropskom »ordre du jour«¹, činjenica koja nimalo ne iznenaduje one koji poznaju istoriju.

Kad god se revolucionarni orkan i za časak stiša, gotovo je sigurno da će opet iskrsnuti jedno pitanje: večito »istočno pitanje«. Tako, kad se bura prve francuske revolucije stišala, i kad su Napoleon i Aleksandar od Rusije podelili između sebe, posle tilzitskog mira^[6], celu kontinentalnu Evropu, Aleksandar je iskoristio trenutno zatišje da jedna njegova armija umaršira u Tursku i da »pruži pomoć« snagama koje su iznutra razarale to carstvo u raspadanju. Opet, samo što su revolucionarni pokreti Zapadne Evrope ugušeni putem kongresa u Ljubljani i Veroni^[7], Aleksandrov naslednik, Nikola, ponovo je napao Tursku. Nekoliko godina kasnije, kad je julska revolucija, praćena ustancima u Poljskoj, Italiji i Belgiji minula, a Evropa, onako kako je 1831. godine oblikovana, izgledala daleko od unutrašnjih potresa, godine 1840. iskrslalo je istočno pitanje toliko zaoštreno da je pretilo da uvuče »velike sile« u opšti rat.^[8] I sada, kad su kratkovidni pigmeji na vlasti ponosni što su uspešno oslobodili Evropu od opasnosti anarhije i revolucije, ponovo iskršava večita tema, uvek prisutna teškoća: šta da se radi s Turskom?

Turska je živa rana evropskog legitimiteta. Nemoć legitimističkog monarhističkog sistema vladavine, od prve francuske revolucije, nalazi sažeti izraz u jednom aksiomu: održati *status quo*. Ova opšta saglasnost da treba stvari zadržati u onom stanju u koje su one dospеле sticajem okolnosti ili slučajno predstavlja jedan *testimonium paupertatis*, priznanje potpune nesposobnosti vladajućih sila da išta urade za progres ili civilizaciju. Napoleon je mogao raspolagati jednim celim kontinentom svakog trenutka; i to raspolagati njime na način koji je istovremeno pokazivao i genijalnost i usredsređenost na jedan cilj; celokupnoj »kolektivnoj mudrosti« predstavnika evropskog legitimiteta, okupljenih na bečkom kongresu^[9], bilo je potrebno nekoliko godina da obavi isti posao; pri tom su se oni međusobno zavadili i zaista stvorili tešku zbrku, ali su zaključili da je to tako užasno dosadno da im je toga dosta dok su živi, i otada nikad više nisu pokušavali da rasparčavaju Evropu. Mirmidoni osrednjosti, kako ih naziva Béranger,^[10] bez poznavanja istorije i činjenica, bez ideja, bez inicijative, oni obožavaju status quo koji su sami skleпали, svesni kako je nespretna i rogovatna ova tvorevina.

Ali Turska ne tapka u mestu više od ostalog sveta; i baš kad reakcionarna stranka uspeva da povrati u civilizovanoj Evropi ono što se smatra za status quo ante, uočava se da je u međuvremenu status quo u Turskoj veoma izmenjen, da su iskrsla nova pitanja, novi odnosi, novi interesi, i da jadni diplomati treba ponovo da počnu tamo gde ih je opšti zemljotres prekinuo pre nekih osam ili deset

¹ »dnevnom redu«

godina. Održati status quo u Turskoj! Ta isto tako biste mogli pokušati da održite lešinu konja na određenom stepenu truleži na kome se, u datom trenutku, našla pre no što se potpuno raspala. Turska se raspada, i raspadaće se dok god se održava sadašnji sistem »ravnoteže sila« i status quo-a, i uprkos kongresima, protokolima i ultimatumima ona će stvarati svoju godišnju kvotu diplomatskih teškoća i međunarodnih zapleta, isto onako kao što svako trulo telo snabdeva svoju okolinu odgovarajućom količinom ugljovodonika i drugih miomirisnih gasovitih materija.

Da odmah razmotrimo to pitanje. Turska se sastoji od tri potpuno različita dela: vazalnih kneževina Afrike, tj. Egipta i Tunisa, azijske Turske i evropske Turske. Afrički posedi, od kojih se samo Egipat može smatrati stvarnim podanikom sultana, mogu se zasad ostaviti po strani: Egipat pripada više Englezima no ikom drugom, i neizbežno će pripasti njima u svakoj budućoj podeli Turske. Azijska Turska je stvarno sedište ono malo snage što je ostalo u Imperiji; Mala Azija i Jermenija, koje su 400 godina glavno prebivalište Turaka, predstavljaju rezervoar iz koga je Turska crpla vojnike, počev od onih koji su ugrožavali bedeme Beča, pa do onih koji su se raspršili pred Dibičevim ne mnogo veštım manevrima kod Kulevče.^[11] Azijska Turska, mada retko naseljena, ipak sačinjava isuviše kompaktnu masu muslimanskog fanatizma i turske nacionalnosti da bi zasada izazivala ikog na osvajačke pokušaje, i, u stvari, kad god se potrže istočno pitanje, od ovog područja uzimaju se u razmatranje jedino Palestina i hrišćanske doline Libana.

Stvarno sporna tačka uvek je evropska Turska — veliko poluostrvo južno od Save i Dunava. Ova divna teritorija ima nesreću da bude nastanjena konglomeratom raznih rasa^[12] i narodnosti od kojih je veoma teško odrediti onu koja je najmanje sposobna za progres i civilizaciju. Jedan milion Turaka drži u pokornosti dvanaest miliona Slovena, Grka, Vlaha i Arnauta, i do nedavno je bilo sumnjivo da li nisu, od svih ovih rasa, Turci najpozvaniji da drže vrhovnu vlast koja bi, u ovom izmešanom stanovništvu, neizbežno morala pasti u deo jednoj od ovih narodnosti. Ali, kada vidimo kako su žalosno propali svi napori turske vlasti u pravcu civilizacije — kako islamski fanatizam, podržavan uglavnom od turske rulje u nekoliko velikih gradova, koristi pomoć bilo Austrije bilo Rusije da bi ponovo zadobio moć i sprečio svaki napredak do koga bi moglo doći; kada vidimo kako centralna, tj. turska, vlast slabi iz godine u godinu pod dejstvom ustanaka u hrišćanskim provincijama, od kojih nijedan, zahvaljujući slabosti Porte^[13] i intervenciji susednih država, nikada nije bio potpuno jalov; kada najzad vidimo kako Grčka traži svoju nezavisnost, kako je delove Jermenije uzela Rusija — kako jedna za drugom Moldavija, Vlaška, Srbija dolaze pod ruski protektorat — stvarno moramo da priznamo da je prisustvo Turaka u Evropi istinska prepreka razvoju tračko-ilirskog poluostrva.

Teško da bismo mogli označiti Turke kao *vladajuću klasu* Turske, zato što su odnosi raznih društvenih klasa pomešani koliko i odnosi raznih rasa. Turčin je, prema prilikama i mestu prebivanja, radnik, zemljoradnik, mali zakupac, trgovac, feudalni zemljoposjednik u najnižem i najvarvariskijem stadiju feudalizma, činovnik ili vojnik; ali bilo koji socijalni položaj da zauzima on pripada povlašćenoj veri i narodu — on jedini ima pravo da nosi oružje, i hrišćanin najvišeg ranga mora, ako sretne muslimana makar i najnižeg reda, da mu se ukloni s puta. U Bosni i Hercegovini plemstvo slovenskog porekla je prešlo na islam dok je ostatak naroda ostao raja, tj. hrišćanske vere. U ovim su provincijama, dakle, vladajuća vera i vladajuća klasa identični, i tako bosanski muslimani stoje na ravnoj nozi sa svojim istovernicima turskog porekla.

Glavna snaga turskog stanovništva u Evropi, nezavisno od rezerve uvek spremne da pristigne iz Azije, leži u svetini Carigrada i nekoliko drugih velikih gradova. To stanovništvo je pretežno turskog porekla, mada glavni izvor života crpe iz zapošljenja kod hrišćanskih kapitalista, veoma ljubomorno održava onu zamišljenu superiornost i stvarnu nekažnjivost za ispade, koje im privilegije islama pružaju u odnosu na hrišćane. Dobro je poznato da svetina u svakom važnijem *coup d'état*¹ mora da bude pridobijena podmićivanjem i laskanjem. Jedino ova svetina, sa izuzetkom nekoliko koloniziranih oblasti, obrazuje kompaktnu i značajnu masu turskog stanovništva u Evropi. I svakako će se, ranije ili kasnije, pojaviti apsolutna potreba da se oslobodi jedan od najlepših delova ovog kontinenta od vladavine ove svetine, u poređenju sa kojom je svetina imperatorskog Rima bila skup mudraca i heroja.

Od ostalih narodnosti možemo u svega nekoliko reči pomenuti Arnaute, očeličen, starosedelački gorštački narod, nastanjen u krajevima koji se spuštaju prema Jadranskom moru, sa svojim sopstvenim jezikom koji, međutim, izgleda da pripada velikoj zajednici indoevropskih jezika. Delimično pripadaju grčkoj crkvi, delimično su muslimani, i, prema svemu što znamo o njima, još i danas su veoma nepripremljeni za civilizaciju. Njihove će pljačkaške navike terati svaku susednu vladu da ih drži u najstrožoj potčinjenosti vojnom silom, sve dok ih industrijski progres u okolnim krajevima ne zaposli kao drvoseče i vodonoše, kao što je bio slučaj sa Galjegosima^[14] u Španiji, i uopšte sa brđanima.

Vlasi ili Dakoromani, najbrojniji stanovnici između donjeg toka Dunava i Dnjestra, veoma su izmešan živalj koji pripada grčkoj pravoslavnoj crkvi i govori jezik izveden od latinskog, i u mnogo čemu sličan italijanskom. Oni iz Transilvanije i Bukovine pripadaju austrijskoj, a oni iz Besarabije ruskoj imperiji. Oni iz Moldavije i Vlaške, jedinih kneževina gde je dakoromanska rasa izvojevala političku egzi-

¹ državnom udaru

stenciju, imaju svoje vladare, nominalno su pod vrhovnom vlašću Porte, a stvarno pod kontrolom Rusije. O transilvanskim Vlasima smo mnogo slušali za vreme mađarske bune^[15]; doskora pritisakivana feudalizmom mađarskih veleposednika koji su, u skladu sa austrijskim sistemom, istovremeno služili kao oruđe države u ubiranju svih nameta, ova poživotinjena rulja bila je pridobijena, na sličan način na koji i rusinski kmetovi u Galiciji 1846. godine^[16], austrijskim obećanjima i podmićivanjima i otpočela je taj rat uništenja koji je od Transilvanije načinio pustinju. Dakoromani turskih kneževina imaju bar domaće plemstvo i političke institucije; i uprkos svim naporima Rusije, revolucionarni duh je prodro među njih, što je ustanak 1848. godine^[17] lepo dokazao. Teško da ima sumnje da su preterani zahtevi i nevolje, nametnute im tokom ruske okupacije 1848. godine, podigli ovaj duh još više, uprkos sponama zajedničke veroispovesti i carsko-popovskog praznoverja, koje ih je dotle navodilo da na carskog poglavara pravoslavne crkve gledaju kao na svog prirodnog zaštitnika. A ako je ovo slučaj, vlaška narodnost ipak može odigrati važnu ulogu u krajnjem rasporedu teritorija koje su u pitanju.

Grci u Turskoj pretežno su slovenskog porekla, ali su usvojili novogrčki jezik; u stvari, sada se uglavnom smatra da se, sa izuzetkom nekoliko plemenitih porodica iz Carigrada i Trapezunta, veoma malo prave helenske krvi može naći čak i u Grčkoj. Grci pored Jevreja predstavljaju glavninu trgovaca u morskim lukama i mnogim gradovima u unutrašnjosti. U nekim krajevima oni se bave i zemljoradnjom. U svakom slučaju ni njihov broj, kompaktnost, ni nacionalni duh ne daju im nikakvu političku težinu kao naciji, osim u Tesaliji i možda u Epiru. Uticaj koji je imalo nekoliko plemenitih porodica u Carigradu kao dragomani (tumači) brzo opada otkako se Turci obrazuju u Evropi a u poslanstvima evropskih zemalja nalaze atašei koji govore turski.

Prelazimo na rasu koja sačinjava pretežnu masu stanovništva i čija se krv pokazuje nadmoćnom gde god je došlo do mešanja rasa. U stvari se može reći da ona sačinjava glavninu hrišćanskog stanovništva od Moreje do Dunava, i od Crnog mora do arnautskih brda. To je slovenska rasa i to naročito ona grana koja se podrazumeva pod imenom Ilira (Ilirski) ili Južnih Slovena (Jugoslovena). Posle Zapadnih Slovena (Poljaka i Čeha) i Istočnih Slovena (Rusa) ona sačinjava treću granu te brojne slovenske porodice koja u poslednjih dvanaest stoleća naseljava Istočnu Evropu. Ovi Južni Sloveni ne samo da naseljavaju veći deo Turske već i Dalmaciju, Hrvatsku, Slavoniju i južnu Mađarsku. Svi oni govore istim jezikom, koji je veoma sličan ruskom, i koji zapadnom uhu zvuči muzikalnije od svih slovenskih jezika. Hrvati i deo Dalmatinaca su rimokatolici, a svi ostali pripadaju pravoslavnoj crkvi. Rimokatolici upotrebljavaju latinicu, dok pripadnici pravoslavne crkve pišu ćirilicom, kojom se takođe služe Rusi i kojom su pisani staroslovenski ili crkveni tekstovi. Ova okolnost povezana sa

različitošću veroispovesti doprinela je da se zaustavi svaki nacionalni razvoj koji bi obuhvatao celu jugoslovensku teritoriju. Čovek iz Beograda možda neće biti u stanju da čita knjige štampane na njegovom jeziku u Zagrebu ili Beču, on će se, možda, protiviti čak da ih i u ruke uzme zbog «inoverne» azbuke i pravopisa kojim su štampane, dok će mu predstavljati veoma malu teškoću da pročita i razume knjigu štampanu u Moskvi, na ruskom jeziku, pošto ova dva jezika, naročito u staroslovenskom etimološkom pravopisnom sistemu, izgledaju sasvim slično, i zato što je knjiga štampana pravoslavnom azbukom. Masa pravoslavnih Slovena čak ne želi da štampa u svojoj zemlji ni svoja sveta pisma, liturgije i molitvenike zato što su uvereni da postoji neka posebna ispravnost, ortodoksnost i posvećenost u svemu što se štampa u svetoj Moskvi ili u carskoj štampariji u Petrogradu. Uprkos svim panslavističkim naporima zagrebačkih i praških entuzijasta^[18], srpska, bugarska i bosanska raja, slovenski seljak u Makedoniji i Trakiji, imaju mnogo više nacionalnih simpatija, mnogo više dodirnih tačaka, mnogo više načina za intelektualno saobraćanje sa Rusom nego sa Jugoslovenom rimokatolikom koji govori isti jezik. Što god se događalo, on očekuje iz Petrograda svog mesiju, koji treba da ga oslobodi svih zala; a ako Konstantinopolj naziva svojim *Carigradom*, tj. carskim gradom, čini to očekujući da će pravoslavni car, koji će doći sa severa, ući u njega da mu povрати pravu veru, kao što je, po predanju, tu već stolovao pravoslavni car pre no što su Turci pokorili zemlju.

U većem delu Turske, iako su pod neposrednom vlašću Turaka, Sloveni biraju mesne vlasti sami; ponegde su ih (u Bosni) osvajajući preobratali u svoju veru. Samo su u dva područja Turske Sloveni svoju političku samostalnost sačuvali ili osvojili. Prvo je Srbija, dolina Morave, oblast sa jasno izraženim prirodnim granicama, koja je pre šest stoleća igrala istaknutu ulogu u istoriji ovih regiona. Dugo pod turskim jarmom, Srbija je zadobila ruskim ratom iz 1806. godine^[19] mogućnost samostalnog postojanja, iako pod turskom vrhovnom vlašću. Od tada je Srbija neprekidno ostala pod neposrednim ruskim protektoratom. Ipak, kao što je to slučaj sa Moldavijom i Vlaškom, jednom stečena politička egzistencija jača i goni Srbiju ka sve većem saobraćanju sa Zapadnom Evropom. Civilizacija je počela da pušta korene, trgovina se proširila, javila su se nova shvatanja, i tako nalazimo usred tvrdave ruske sfere uticaja, u slovenskoj, pravoslavnoj Srbiji, jednu antirusku naprednu stranku (prirodno, vrlo umerenu u svojim reformističkim zahtevima) na čelu koje stoji bivši ministar finansija Garašanin.^[20]

Nema sumnje da će se, ukoliko grčko-slovensko stanovništvo ikad bude uzelo vlast u zemlji koju nastanjuje i gde sačinjava tri četvrtine celokupnog stanovništva (7 000 000), iz istih potreba malo-pomalo rađati jedna antiruska napredna stranka, čije je postojanje do sada neizbežno bilo uslovljeno time da ma koji deo stanovništva postane nezavisan od Turaka.

U Crnoj Gori nemamo plodnih dolina sa srazmerno velikim gradovima, već je to neplodan, teško pristupačan planinski predeo. Ovde se zacarila gomila pljačkaša koji krstare ravnicom i gomilaju plen u svojim planinskim utvrđenjima. Ova romantična ali prilično sirova gospoda dugo su vremena pričinjavala neprilike Evropi, ali politici Rusije i Austrije potpuno odgovara da brane pravo naroda Crne Gore na spaljivanje sela, ubijanje stanovništva i odvođenje stoke.

Naslov originala:

British Politics—

*Disraeli — The Refugees — Mazzini
in London — Turkey*

Napisano 22. marta 1853.

Prvi put objavljeno u listu
«New-York Daily Tribune»,
br. 3736 od 7. aprila 1853.

Ovde se objavljuje prema
fotokopiji lista

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

O čemu se u stvari radi u Turskoj

Zapanjeni smo što prilikom sadašnje diskusije o istočnom pitanju engleske novine nisu oštrije istakle životne interese koji bi od Velike Britanije načinili najozbiljnijeg i nepopustljivog protivnika ruskih težnji za aneksijom i ekspanzijom. Engleska se ne može pomiriti s tim da Rusija postane vladar Dardanela i Bosfora. U trgovinskom kao i u političkom smislu takav slučaj bi zadao žestok, ako ne i smrtonosan, udarac položaju Britanije kao sile. Dovoljno je baciti samo jedan pogled na trgovinske odnose Engleske sa Turskom.

Pre otkrića direktnog pomorskog puta za Indiju Carigrad je bio središte trgovine širokih razmera. Još i danas su turske luke posrednici u vrlo važnom saobraćaju između Evrope i unutrašnjosti Azije koji se brzo povećava, iako indijski proizvodi stižu u Evropu kopnenim putem preko Persije, Turana¹ i Turske. Da bi se to shvatilo, dovoljno je baciti pogled na mapu. Od Švarcvalda do pešćanih visija Velikog Novgoroda celo kopno je ispresecano rekama koje se ulivaju u Crno ili u Kaspijsko more. Dunav i Volga, te dve džinovske evropske reke, Dnjestar, Dnjeper i Don, — sve one čine prirodne kanale za otpremanje kopnenih proizvoda do Crnog mora. A i do Kaspijskog mora može se stići samo kroz Crno more. Tako su dve trećine Evrope — to je deo Nemačke i Poljske, cela Mađarska, najplodniji delovi Rusije, a osim toga i evropska Turska — sa svojim izvozom i svojom razmenom proizvoda prirodno upućene na Euxinus², utoliko pre što su sve te zemlje uglavnom poljoprivredne i velika masa njihovih proizvoda mora se pretežno otpremati vodenim putem. Žito iz Mađarske, Poljske, iz južne Rusije, vuna i kože iz tih istih zemalja pojavljuju se na našim tržištima na Zapadu iz godine u godinu u sve većim količinama i sve se utovaruje u Galcu, Odesi, Taganrogu i drugim crnomorskim lukama. Tamo se bave još jednom važnom granom trgovine. Carigrad i Trapezunt u azijskoj Turskoj su glavna središta trgovine robom koja se karavanima prenosi u unutrašnjost Azije, u doline Eufrata i Tigra, Persiju i Turkestan. I ova trgovina se rapidno razvija. Grčki i jermenski trgovci iz ta dva grada uvoze velike količine engleskih

¹ stari naziv za Turkestarsku niziju — ² stari naziv za Crno more

industrijskih proizvoda, čija niska cena brzo potiskuje proizvode domaće industrije azijskih harema. Zahvaljujući svom položaju, Trapezunt je podesniji za tu trgovinu nego ijedno drugo mesto. U pozadini su mu jermenski brežuljci koji su daleko prohodniji od Sirijske pustinje, a povoljno je što je u blizini Bagdada, Širasa i Teherana, od kojih ovo poslednje mesto služi kao međutržište za karavane iz Hive i Buhare. Koliko raste značaj te trgovine i uopšte crnomorske trgovine, može se videti na mančesterskoj berzi, gde se povećava broj i uticaj crnpurastih grčkih kupaca, a grčki i južnoslovenski jezici se čuju pored nemačkog i engleskog.

Trgovina u Trapezuntu postaje ozbiljan politički problem i zato što su se zbog nje ponovo sukobili interesi Rusije i Engleske u unutrašnjosti Azije. Do 1840. Rusi su imali gotovo isključivi monopol na trgovinu stranim proizvodima u toj oblasti. Ruska roba je prodrila do Inda i ponegde se čak pretpostavljala engleskoj. Može se sigurno tvrditi da je engleska trgovina sa unutrašnjom Azijom bila ravna nuli sve do avganistanskog rata i do osvajanja Sinda i Pendžaba.^[21] Sad stvar stoji drukčije. Imperativna nužnost neprekidnog razvoja trgovine — taj fatum koji kao kakva avet progoni modernu Englesku i koji, ako se odmah ne zadovolji, izaziva one strašne potrebe koji se osećaju od Njujorka do Kantona i od Petrograda do Sidneja — ta neumoljiva nužnost nagoni englesku trgovinu da sa dve strane napadne unutrašnjost Azije: sa Inda i sa Crnog mora. I mada znamo vrlo malo o ruskom izvozu u ovaj deo sveta, ipak na osnovu povećanja engleskog izvoza u ove oblasti možemo mirne duše zaključiti da ruska trgovina mora da je tu osetno opala. Trgovinsko bojište između Rusije i Engleske preneto je sa Inda u Trapezunt i ruska trgovina, koja se ranije usuđivala da se približi granicama britanske imperije na Orijentu, sad se ograničila na odbranu krajnje međe sopstvene carinske granice. Očevidno je šta ta činjenica znači za bilo koje buduće rešenje istočnog pitanja i za ulogu koju će pri tome odigrati Engleska i Rusija. One jesu, i moraju uvek biti, protivnici na Istoku.

Pogledajmo sad izbliza tu trgovinu na Crnom moru. Prema londonskom listu »The Economist«^[22] engleski izvoz u turske oblasti, uključujući Egipat i Dunavske kneževine, iznosio je:

1840	1 440 592 f. st.
1842	2 068 842 f. st.
1844	3 271 333 f. st.
1846	2 707 571 f. st.
1848	3 626 241 f. st.
1850	3 762 480 f. st.
1851	3 548 995 f. st.

Biće da su bar dve trećine tih iznosa otišle u luke Crnog mora, uključujući Carigrad. A cela ta trgovina, koja se brzo razvija, zavisi

od poverenja koje se sme ukazati onoj sili koja vlada Dardanelima i Bosforom, ključevima za Crno more. Ko njih ima u rukama, može po svojoj volji da otvara i zatvara prilaz tom najudaljenijem kutku Sredozemnog mora. A ko može da očekuje da će Rusija, kad već jednom bude posedovala Carigrad, držati otvorenu kapiju kroz koju je Engleska prodrila u domene ruske trgovine?

Toliko o trgovinskom značaju Turske, a posebno Dardanela. Jasno je da od neograničene slobode trgovine kroz tu kapiju Crnog mora zavisi ne samo trgovina širokih razmera već i glavni saobraćaj između Evrope i unutrašnjosti Azije, a prema tome uglavnom i mogućnost da se ta daleka oblast opet otvori civilizaciji.

Sad još da pogledamo stvar sa vojnog stanovišta. Trgovinski značaj Dardanela i Bosfora čini ih u isto vreme i vojnim pozicijama prvog reda, tj. pozicijama koje imaju presudan uticaj u svakom ratu. Takve tačke su i Gibraltar, a i Helsinger na Sundu. Ali Dardaneli su zbog svog geografskog položaja još važniji. Artiljerija sa Gibraltara ili Helsingera ne može da dominira celim moreuzom na kome leži, i potrebna joj je pomoć flote da bi ga zatvorila; moreuz Dardanela i Bosfora je, naprotiv, tako uzan da bi nekoliko utvrđenja, podignutih na odgovarajućim mestima i dobro naoružanih, — kakve bi Rusija, kad bi taj put postao njen, podigla ne oklevajući ni časka — moglo da prkosi ujedinjenim flotama celog sveta, ako bi one pokušale da prođu. U tom slučaju bi Crno more bilo više rusko jezero nego što je to i samo jezero Ladoga, koje leži u srcu Rusije. Otpor stanovnika Kavkaza mogao bi se odmah slomiti glađu; Trapezunt bi postao ruska luka, Dunav ruska reka. Takođe bi, posle zauzimanja Carigrada, tursko carstvo bilo pocepano na dva dela: azijska i evropska Turska ne bi imale nikakvu mogućnost da stupe u međusobnu vezu ili da se međusobno pomažu, i dok bi glavna snaga turske armije, potisnuta u Aziju, bila osuđena na potpunu neaktivnost, Makedonija, Tesalija, Albanija, opkoljene i odsečene od glavne vojske, ne bi čak zadale ni toliko truda osvajaču da ih mora pokoravati; ne bi im preostalo ništa drugo već da prosjače milost i mole za vojsku koja bi održavala unutrašnji red.

A treba li pretpostaviti da će ova velika sila, sada tako džinovskih razmera, zastati na pola puta, kad je već na putu da postane svetsko carstvo? Čak i kad bi to htela, neće joj dozvoliti okolnosti. Aneksijom Grčke i Turske ona će dobiti odlične morske luke, a Grci će je snabdeti veštim moreplovcima za njenu ratnu flotu. Dobijanjem Carigrada stajaće na pragu Sredozemnog mora; posedovanjem Drača i albanske obale od Bara do Arta biće direktno u središtu Jadrana sa britanskim Jonskim ostrvima na vidiku i daleko od Malte 36 časova putovanja brodom. A pošto će tada Rusija opkoliti austrijske posede sa severa, istoka i juga, ona će moći i Habsburgovce da ubroji u svoje vazale. Još nešto bi bilo moguće, pa i verovatno. Bilo bi potrebno pomeriti iskidanu i vijugavu zapadnu granicu carstva, koja se ne poklapa sa prirodnom graničnom linijom, i ispostavilo bi se da prirodna granica

Rusije ide od Danciga ili možda Štetina do Trsta. I pošto jedno osvajanje povlači za sobom drugo a jedna aneksija drugu, to bi rusko osvajanje Turske bilo samo preludij za aneksiju Mađarske, Pruske, Galicije i dovelo bi do konačnog stvaranja onog slovenskog carstva o kome su sanjali neki panslavistički filozofi, fanatici.

Rusija je nesumnjivo osvajačka nacija i bila je to čitav jedan vek sve dok joj veliki pokret 1789. nije doneo strašnog protivnika punog moćne energije. Mislimo na evropsku revoluciju, eksplozivnu snagu demokratskih ideja i žeđ za slobodom, urođenu čoveku. Počev od te epohe postojale su u stvari samo dve sile na evropskom kontinentu: Rusija i apsolutizam na jednoj strani, revolucija i demokratija na drugoj. Trenutno se čini da je revolucija ugušena, ali ona živi i nje se plaše kao i pre. To dokazuje užas koji je zahvatio reakciju na vesti o poslednjem ustanku u Milanu.^[23] Ali ako Rusija osvoji Tursku, njene snage će se onda skoro udvostručiti i ona će postati moćnija od cele ostale Evrope. To bi bila neopisiva nesreća za revoluciju. Očuvanje turske nezavisnosti ili — u slučaju mogućeg raspada Osmanske Carevine — osujećenje ruskih planova za aneksiju su od najvećeg značaja. Tu se slažu interesi revolucionarne demokratije i Engleske; ni jedna ni druga ne mogu dozvoliti caru da Carigrad pretvori u jedan od svojih glavnih gradova i ako dođe do najgoreg, videćemo da će mu oba pružiti podjednako energičan otpor.

Naslov originala:

The real issue in Turkey

Napisano između 23. i 28.
marta 1853.

Prvi put objavljeno u listu
«New-York Daily Tribune»,
br. 3740 od 12. aprila 1853.

Ovde se objavljuje prema
fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Londonska štampa — Napoléonova politika u pogledu turskog pitanja

Do jutros nisu nam iz Turske stigle nikakve dalje autentične vesti. Pariski dopisnik lista »The Morning Herald«^[24] tvrdi u današnjem broju da je iz verodostojnih izvora doznao da su Rusi umarširali u Bukurešt. U listu »Courrier de Marseille« od 20. ovog meseca može se pročitati sledeće:

»U položaju smo da možemo upoznati svoje čitaoce s notom koju je Visokoj porti uručio gospodin d'Oserov neposredno posle odlaska grofa Leiningena, a pre grubog ispada kneza Menšikova na samom Divanu. Glavne su sledeće tačke na koje se poziva ova diplomatska nota. Grof Neselrode je uložio veoma oštro formulisanu žalbu da je Porta, uprkos svom formalnom obećanju da neće napasti Crnogorce, vodila krvavi rat protiv tog naroda, što je izazvalo veliko nezadovoljstvo petrogradske vlade. U nameri da obezbedi dovoljnu zaštitu Crnogorcima, i da bi ih zaštitila od novih nedaća, Rusija zahteva od Porte da *Crnoj Gori prizna nezavisnost*. U noti se takođe nalazi protest protiv blokade albanske obale, a u zaključku se upućuje zahtev sultanu da smeni ministre čija je delatnost stvorila teškoće između dve vlade. Govori se da je Turska posle prijema ove note pokazala volju da popusti, mada sa žaljenjem, u pogledu one tačke koja se odnosi na smenivanje ministara, naročito Fuad-efendije, sultanovog zeta, koga je u stvari zamenio Rifat-paša, koji je rusofil. Porta, je, međutim, odbila da prizna nezavisnost Crnoj Gori. Na ovo se knez Menšikov, bez prethodne uobičajene kurtoazne posete ministru spoljnih poslova, kršeći sve diplomatske forme, pojavio u Divanu i stavio bezobzirno do znanja tom telu da ima da se povinuje njegovim zahtevima. Posledica ovog je bilo obraćanje Porte Engleskoj i Francuskoj da joj ukažu pomoć.»

U staroj Grčkoj govorilo se za govornika koji je bio potplaćen da čuti da ima *vola na jeziku*. Vo je bio, naime, srebrnjak uvezen iz Egipta.^[25] Što se tiče lista »The Times«^[26], možemo reći da i on od početka oživljavanja istočnog pitanja ima vola na jeziku, ako ne da čuti, a ono da govori. Najpre je ovaj inventivni list branio austrijsku intervenciju u Crnoj Gori, opravdavajući je hrišćanstvom. Ali kasnije, kad se Rusija umešala, napustio je ovaj argument, tvrdeći da se radi u stvari o sukobu između grčke i rimske crkve, koji se uopšte ne tiče

»pripadnika« anglikanske crkve. Zatim je isticao važnost trgovine sa Turskom za Veliku Britaniju, zaključujući baš na osnovu te važnosti da Velika Britanija može imati samo koristi od toga da se turska slobodna trgovina zameni ruskom zabranom uvoza i austrijskom carinskom zaštitom. Zatim se trudio da dokaže da Engleska u pogledu hrane zavisi od Rusije i da stoga mora bez pogovora da usvoji careve geografske ideje. Ova tvrdnja predstavlja divno priznanje trgovinskom sistemu koji »The Times« veliča, i veoma zabavno argumentisanje, prema kome, da bi se ublažila engleska zavisnost od Rusije, Crno more treba da postane rusko jezero, a Dunav ruska reka. Zatim, pošto je napustio ove neodržive pozicije, »The Times« se ponovo vraća na opštu tvrdnju da se tursko carstvo beznadežno raspada — što je, prema mišljenju lista, ubedljiv dokaz da Rusija smesta mora postati izvršilac testamenta i naslednik tog carstva. Uskoro zatim, »The Times« je želeo da potčini žitelje Turske »čistilačkom« i civilizatorskom uticaju Rusije, sećajući se stare priče da mudrost dolazi sa Istoka, a zaboravljajući svoju nedavnu tvrdnju da:

»Austrija održava u provincijama i kraljevstvima svoje imperije režim arbitrarne vlasti i egzekutivne tiranije koja nije regulisana nikakvim zakonima.«

U zaključku, da bi krunisao svoju bezočnost, »The Times« čestita sebi na »briljantnosti« svojih uvodnika o istočnom pitanju.

Čitava londonska štampa, jutarnja i večernja, dnevna i nedeljna, ustala je jednodušno protiv »vodećeg lista«. »The Morning Post«^[27] se ruga svojoj sabrači iz »The Times«, koju optužuje da smišljeno širi lažne i apsurdne vesti. »The Morning Herald« naziva »The Times« »našim jevrejsko-austrijsko-ruskim savremenikom«, a »The Daily News«^[28] mnogo kraće »glasilom Brunowa«. Njegov blizanac »The Morning Chronicle«^[29] napada ga sledećim rečima:

»Novinari koji su predložili da se tursko carstvo preda Rusima radi komercijalnog prosperiteta tuceta velikih grčkih firmi, s pravom prisvajaju sebi monopol briljantnosti!«

»The Morning Advertiser«^[30] kaže:

»The Times' je u pravu što tvrdi da je usamljen u svom zastupanju ruskih interesa... On se, doduše, štampa na engleskom jeziku, ali to je jedino englesko što ima u sebi. Kad se radi o Rusiji, on je sasvim ruski.«

Nema sumnje da ruski medved neće povući šape sve dok se ne uveri da će odmah doći do »Entente cordiale« između Engleske i Francuske.^[31] Može se ovde uočiti sledeća čudesna koincidencija. Baš onog dana kad je »The Times« pokušavao da ubedi milorde Aberdeena i Clarendona da je tursko pitanje obična razmirica između Francuske i Rusije, otkrio je »roi des rôles«, kako Guizot naziva

¹ kralj šaljivčina

gospodina Granier de Cassagnaca, u listu »Constitutionnel«^[32] da se u stvari radi o svadi između lorda Palmerstona i cara. Zaista, kad čitamo ove novine, razumemo grčke govornike sa makedonskim »volovima« na jezicima u doba kada je Demosten grmeo svojim filipikama.

A što se tiče britanske aristokratije, koja je zastupljena u koalicionoj vladi, ona će, ako bude potrebno, žrtvovati nacionalne engleske interese svojim klasnim interesima, i dozvolice konsolidaciju mladog despotizma na Istoku u nadi da će time dati potporu svojoj iznemogloj oligarhiji na Zapadu. Što se pak Louis-a Napoléona tiče, on okleva. Sve njegove predilekcije su na strani autokrate čiji je sistem vladavine uveo u Francusku, a sve njegove antipatije su usmerene na Englesku, čiji je parlamentarni sistem u Francuskoj uništio. Pored toga, ako dozvoli caru da nesmetano pljačka na Istoku, car će, možda, dozvoliti njemu da pljačka na Zapadu. S druge strane, on je sasvim siguran u osećanja Svete alijanse u pogledu »novopečenog hana«. Stoga on vodi dvoličnu politiku, pokušavajući da obmane velike evropske sile kao što je obmanuo parlamentarne stranke francuske narodne skupštine. Dok se ostenativno bratimi sa engleskim ambasadorom u Turskoj, lordom Stratfordom de Redcliffe-om, istovremeno pokušava da obrlati rusku kneginju Liven najlaskavijim obećanjima, a na sultanov dvor šalje gospodina Delacoura, vatrenog pristalicu austro-francuskog saveza, u suprotnosti sa anglo-francuskim. On naređuje tulonskoj floti da otplovi u grčke vode, a zatim, dan kasnije, pušta vest u listu »Moniteur«^[5] da je ovo učinjeno bez ikakvog prethodnog dogovora sa Engleskcm. Dok naređuje jednom od svojih organa, listu »Pays«^[33], da tretira istočno pitanje kao pitanje od najvećeg interesa za Francusku, dozvoljava svom drugom organu, listu »Constitutionnel«, da iznese tvrdnju kako se u ovom pitanju radi o ruskim, austrijskim i engleskim interesima, dok je Francuska skoro nezainterosovana, i da je stoga u potpuno nezavisnom položaju. Ko će više ponuditi, Rusija ili Engleska? To se on pita.

Naslov originala:

The London Press — Policy of Napoleon on the Turkish Question

Napisano 25. marta 1853.

Prvi put objavljeno u listu »New-York Daily Tribune«, br. 3736 od 7. aprila 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Tursko pitanje

Tek su odnedavna ljudi u Zapadnoj Evropi i Americi u stanju da donesu približno ispravan sud o turskim poslovima. Sve do grčkog ustanka^[34] Turska je bila, u svakom pogledu, *terra incognita*,¹ i opšte mnjenje zasnivano je više na pričama iz *Hiljadu i jedne noći* no na istoriji. Zvanični diplomatski predstavnici koji su odlazili u ove krajeve hvalili su se da imaju mnogo tačnije predstave o toj zemlji, ali ni to poznavanje nije bilo nikakvo, pošto se nijedan od njih nije potrudio da nauči turski jezik, jezik južnih Slovena ili novogrčki, te su svi redom zavisili od iskrivljenih saopštenja grčkih tumača i zapadnih trgovaca. Pored toga, ove dokone diplomate tračile su vreme na svakovrsne intrige. Među njima jedino Joseph von Hammer, nemački istoričar Turske, čini izuzetak dostojan pohvale. Ovu gospodu nisu zanimali ljudi, institucije ni socijalne prilike u zemlji; oni su održavali odnose samo sa dvorom, i, naročito, sa grčkim fanariotima,^[35] prepredenim posrednicima između dve strane, od kojih su obe bile podjednako neupućene u stvarno stanje, snagu i mogućnosti one druge. Tradicionalni pogledi i mišljenja zasnovani na tako jadnim obaveštenjima, predstavljali su odvajkada, i što je još čudnije, i danas predstavljaju u velikoj meri osnovu za sve poteze zapadne diplomatije prema Turskoj.

Ali dok su Engleska, Francuska, i dugo vremena čak i Austrija, tapkale u mraku u pogledu određene istočne politike, jedna druga sila ih je sve nadmudrila. Rusija, i sama poluazijaska zemlja po svojim uslovima i načinu života, tradicijama i institucijama, pronašla je dovoljno ljudi koji su bili kadri da proniknu u stvarno stanje i karakter Turske. Verospovent njenih stanovnika je istovetna sa verospovešću devet desetina stanovnika evropske Turske; ruski jezik je gotovo isti kao i jezik sedam miliona turskih podanika, i dobro poznata lakoća sa kojom Rus uči strane jezike, ako potpuno i ne ovlada njima, olakšala je ruskim agentima, koji su bili dobro plaćeni za taj zadatak, da se u potpunosti upoznaju sa stvarnim stanjem stvari u

¹ nepoznata zemlja

Turskoj. Tako je Rusija veoma rano iskoristila svoj osobito povoljan položaj na jugoistoku Evrope. Stotine ruskih agenata je preplavilo Tursku, šireći među pravoslavnim hrišćanima ideju da je pravoslavni car glava, prirodni zaštitnik i konačni osloboditelj podjarmljene Istočne crkve. Južnim Slovenima su opet ukazivali na tog istog imperatora kao na svemogućeg cara koji će ranije ili kasnije ujediniti sve grane ove velike slovenske rase pod jedan skiptar i od njih načiniti vladajuću rasu u Evropi. Pravoslavno sveštenstvo se ubrzo pretvorilo u široku mrežu zaverenika koji su širili ove ideje. Srpski ustanak 1804.^[36] i grčku pobunu 1821. godine su manje-više direktno podstakli rusko zlato i ruski uticaj; i gde god bi neki turski paša podigao pobunjeničku zastavu protiv centralne vlasti, tu nije nedostajalo ruskih intriga niti ruskih para. I dok su zapadni diplomati, koji su o stvarnom stanju stvari u Turskoj znali koliko i o čoveku na mesecu, uzalud mozgali o turskom pitanju, rat je objavljan, ruske trupe su marširale ka Balkanu i deo po deo turske teritorije je otkidan od Osmanskog Carstva.

Tačno je da je tokom poslednjih tridesetak godina mnogo učinjeno da se u glavnim crtama osvetli stanje u kome se nalazi Turska. Nemački filolozi i kritičari upoznali su nas sa njenom istorijom i književnošću, engleski rezidenti i engleski trgovci sakupili su mnoštvo fakata o društvenim odnosima u imperiji. Ali za diplomatske sveznalice kao da sve to ne postoji, te se tvrdoglavo drže tradicije, koja je nastala čitanjem istočnjačkih bajki i dopunjuje se isko tako fantastičnim saopštenjima koja svetu daje najkorumpiranija banda grčkih koristoljubaca koja je ikada postojala.

I do čega je sve ovo, prirodno, dovelo? Da je Rusija, zahvaljujući nesnalazljivosti, gluposti i doslednoj nepostojanosti zapadnih vlada, na svim važnim tačkama ostvarivala svoje namere jednu za drugom. Od bitke kod Navarina^[37] do sadašnje krize na Istoku koraci zapadnih sila ili su propadali usled nesuglasica između njih samih, koje su uglavnom iskrsavale usled zajedničkog nepoznavanja stanja stvari na Istoku, i usled sitnih surevnjivosti koje istočnjačkom načinu mišljenja moraju biti potpuno neshvatljive — ili su ti postupci bili direktno u ruskom interesu. I ne samo Grci, kako u Grčkoj tako i u Turskoj, već i Sloveni gledaju na Rusiju kao na svog prirodnog zaštitnika; čak je i vlada u Carigradu, gubeći povremeno nadu da će ikad objasniti svoje stvarne potrebe i stvaran položaj onim zapadnim ambasadorima koji se ponose svojom krajnjom nesposobnošću da procene sopstvenim očima stanje stvari u Turskoj, sama ta turska vlada je u svakoj prilici bila primorana da se prepusti ruskoj milosti, i da traži zaštitu od te sile koja otvoreno izražava čvrstu rešenost da protera sve Turke preko Bosfora i da postavi krst Svetog Andrije na minareta Aja-Sofije.^[38]

Uprkos diplomatskoj tradiciji, ove stalne i uspešne ruske agresije najzad su dovele do toga da zapadnoevropske vlade shvate ne-

kako neodređeno i nejasno da je opasnost na pomolu. Rezultat ovih strahovanja je bio veliki diplomatski lek da je održavanje status quo-a u Turskoj neophodan uslov svetskog mira. Blagoglagoljiva nesposobnost izvrsnih savremenih državnika nije mogla jasnije manifestovati svoje neznanje i bespomoćnost nego ovim aksiomom, koji je, mada je zauvek ostao mrtvo slovo na papiru, ipak za kratkih dvadesetak godina posvećen tradicijom, te je postao neprikosnoven i nepobitan kao Magna Charta kralja Johna.^[39] Održati status quo! Održati status quo upravo je značilo da Rusija i dalje podstrekava Srbiju na pobunu, ostvaruje grčku nezavisnost, preuzme protektorat nad Vlaškom i Moldavijom, i prisvoji deo Jermenije! Engleska i Francuska nisu ni prstom mrdnule kada je ovo učinjeno, i jedan jedini put dale su znak od sebe: 1849. godine, da zaštite ne Tursku već mađarske izbeglice.^[40] U očima evropske diplomatije, pa čak i evropske štampe, celo istočno pitanje se razrešavalo u ovoj dilemi: ili Rusi u Carigradu, ili održanje status quo-a — osim ove alternative nije im nikad ništa drugo padalo na um.

Ilustracije radi, pogledajmo londonsku štampu. Čitamo da »The Times«^[26] opravdava komadanje Turske i proklamuje da je turska rasa nepodobna da i dalje vlada tim divnim kutom Evrope. Vičan kao i obično, »The Times« srčano napada oveštalu diplomatsku tradiciju status quo-a, i izjavljuje da je nemoguće da on i dalje traje. Sav talenat kojim taj list raspolaze koristi se da se dokaže kako je to nemoguće iz raznih aspekata i da se pridobiju britanske simpatije za novi krstaški pohod protiv ostataka Saracena.¹ Ne može se poreći zasluga jednog tako bezobzirnog napada na jednu vremenom oveštalu frazu koja ništa ne kazuje i koja je, pre dva meseca, još uvek bila sveta za »The Times«. Ali ko god poznaje taj list zna da je ova neobična srčanost direktno u službi ruskih i austrijskih interesa. Ispravne premise iznete na njegovim stupcima o potpunoj nemogućnosti da se održi Turska u njenom sadašnjem stanju imaju jedino namenu da se pripremi britanska javnost i svet za trenutak kada će glavni nalog testamenta Petra Velikog,^[41] osvajanje Bosfora, postati svršen čin.

Suprotno mišljenje iznosi »The Daily News«,^[28] organ liberala. »The Times« bar prilazi problemu na jedan nov i ispravan način, u nameri da kasnije to primeni u koristoljubive svrhe. Ali na stupcima liberalnog lista caruje zdrav razum domaćičke vrste. U stvari, on ne vidi dalje od nosa. Jasno uvida da rasparčavanje Turske *pod sadašnjim okolnostima* mora dovesti Ruse u Carigrad, i da bi to bila velika nesreća za Englesku; da bi to ugrozilo svetski mir, uništilo crnomorsku trgovinu, i zahtevalo novo jačanje britanskih baza i flote u Sredozemlju. Sledstveno tome, »The Daily News« se trudi da probudi indignaciju i strah britanske javnosti. Nije li komadanje Turske zločin ravan zločinu rasparčavanja Poljske? Nemaju li u Turskoj hriš-

¹ srednjovekovni naziv za muslimane — u prvom redu za Arape

čani veću veroispovednu slobodu nego u Austriji i Rusiji? Zar nije turska vlada blaga, očinska vlada, koja dozvoljava raznim nacijama i veroispovedima i lokalnim udruženjima da uređuju svoje sopstvene stvari? Nije li Turska raj u poređenju sa Austrijom i Rusijom? Nisu li u Turskoj život i imovina bezbedni? Nije li britanska trgovina sa Turskom veća nego njena trgovina sa Austrijom i Rusijom zajedno, i nije li svake godine u porastu? A zatim nastavlja u ditiramskom maniru, ukoliko »The Daily News« može biti ditirambičan, apoteozu Turske, Turaka i svega turskog, što mora izgledati sasvim nerazumljivo najvećem broju čitalaca tog lista.

Ključ ovom retkom entuzijazmu za Turke treba tražiti u delima gospodina Davida Urquharta, člana parlamenta. Ovaj džentlmen, škotskog porekla, sa srednjovekovnim i patrijarhalnim uspomnama iz svog doma, i savremenim obrazovanjem civilizovanog Britanca, pošto se tri godine borio u Grčkoj protiv Turaka, otišao je u Tursku i uskoro postao vatreni poštovalac te zemlje. Ovaj romantični Škot osećao se kao kod kuće u klancima Pinda i Balkana, i njegovi radovi o Turskoj, mada puni dragocenih obaveštenja, mogu se sažeti u sledeća tri paradoksa, koji glase gotovo doslovno ovako: da gospodin Urquhart nije podanik Britanije, sasvim sigurno bi želeo da bude Turčin; da nije bio prezviterijanski kalvinist, ne bi ispovedao nijednu drugu veru sem Islama; i treće, Britanija i Turska su jedine dve zemlje na sveru koje uživaju samoupravu i građansku i versku slobodu. Baš ovaj Urquhart od tada postaje veliki autoritet za istočno pitanje za sve engleske liberale, protivnike lorda Palmerstona, i snabdeva »The Daily News« materijalom za panegirike o Turskoj.

Jedini argument o ovoj strani pitanja koji zaslužuje pažnju jeste sledeći: »Govori se da Turska propada; ali kako se očituje ta propast? Ne širi li se u Turskoj civilizacija brzo, i zar trgovina ne postaje sve obimnija? Tamo gde vi ne vidite ništa osim propasti, naši statistički podaci dokazuju samo napredak.« Bilo bi, međutim, veoma pogrešno pripisati samo Turskoj uvećanje crnomorske trgovine, — pa ipak se ovde to čini, — kao kad bi se trgovačke i industrijske mogućnosti Holandije, preko koje prolaze saobraćajnice za veći deo Nemačke, procenjivale holandskim bruto-izvozom i uvozom, od čega devet desetina otpada na tranzit. Pa ipak, ono što bi svaki statističar smesta, kad se radi o Holandiji, tretirao kao nespretna falsifikat, cela engleska liberalna štampa, uključujući i učeni list »The Economist«^[22], pokušava, kad se radi o Turskoj to isto da nametne lakovernoj javnosti. Zatim, u čijim je rukama trgovina u Turskoj? Svakako ne u rukama Turaka. Dok su još živeli svojim prvobitnim nomadskim načinom života, njihov način trgovanja se sastojao od pljačke karavana; sada, kada su nešto civilizovaniji, sastoji se od svih vrsta svojevoljnih i tlačiteljskih nameta. Grci, Jermeni, Sloveni i Franci, koji posluju u velikim morskim lukama, drže u svojim rukama celokupnu trgovinu, i svakako nemaju nikakvog razloga da se zahvaljuju turskim

begovima i pašama što su u mogućnosti da trguju. Neka se odstrane i svi Turci iz Evrope, trgovina od toga neće trpeti. A što se tiče napretka opšte civilizacije, ko su oni kojima se duguje taj progres širom evropske Turske? Svakako to nisu Turci, pošto su oni malobrojni i retko naseljeni, i teško bi se moglo reći da su nastanjeni igde sem u Carigradu i u dva ili tri manja distrikta. Grčka i slovenska buržoazija predstavlja u svim gradovima i trgovačkim mestima stvarno uporište svake civilizacije koja je uspela uopšte da pređe granice ove zemlje. Taj deo stanovništva neprestano se bogati i postaje sve uticajniji, a turski živalj se potiskuje sve više. Da Turci ne poseduju monopol civilne i vojne vlasti, ubrzo bi iščezli. Međutim, budućnost će onemogućiti taj monopol, njihova moć se pretvara u nemoć, izuzimajući slučajeve kada predstavlja kočnicu progressa. Činjenica je da se sa njima mora raščistiti. Tvrditi da se od njih može osloboditi samo ako se zamene Rusima ili Austrijancima, znači isto što i tvrditi da je sadašnje političko ustrojstvo Evrope večito. A ko može tako nešto da tvrdi?

Naslov originala:
The Turkish Question

Napisano krajem marta 1853.

Prvi put objavljeno u listu
„New-York Daily Tribune“,
br. 3746 od 19. aprila 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Berlinska zavera

Najzad i peta od »velikih sila«, Pruska, ima sreću što je sa svoje strane doprinela velikim otkrićima austrijske policije o »demagoškim mahinacijama« revolucionara.^[42]

»Pošto je dobila dokaze da šefovi demokratske stranke neprestano održavaju odnose sa revolucionarnom *propagandom*, vlada je, uveravaju nas zvanični organi, naredila da se 29. marta izvrši pretres stanova u Berlinu i pošlo joj je za rukom da uhapsi 40 osoba, među kojima su se nalazili Streckfuß, i bivši članovi pruske nacionalne skupštine, Berends, Waldeck, itd. Pretresene su kuće 80 lica za koja se sumnjalo da su učestvovala u zaveri. Pronađeno je oružje i municija.»

Nezadovoljna što su ove »zapanjujuće činjenice« objavljene u njenim zvaničnim listovima, pruska vlada je smatrala ispravnim da ih telegrafski dostavi britanskom ministarstvu spoljnih poslova.

Da bi se otkrila tajna ove nove policijske farse, potrebno je vratiti se malo unazad. Dva meseca posle Bonapartinog *coup d'état*¹, gospodin Hinckeldey, predstojnik policije Berlina, i njegov pomoćnik, gospodin Stieber, policijski savetnik, zaverili su se, jedan da postane pruski *Maupas*, a drugi da postane pruski *Piètri*. Možda im veličanstvena svemoć francuske policije nije dala da spavaju. Hinckeldey se obratio gospodinu Westphalenu, ministru unutrašnjih poslova, dajući tom slaboumnom i fanatičnom reacionaru pogrešna obaveštenja (pošto je gospodin Westphalen moj šurak imao sam puno prilika da upoznam umnu snagu tog čoveka) kako bi opravdao neopodnost da se sve pruske policijske snage stave pod komandu berlinskog *predstojnika policije*. Da bi se ubrzala njena akcija, policija po njegovom mišljenju mora biti nezavisna od ministra unutrašnjih poslova i podređena isključivo njemu (G. Hinckeldeyu). Ministar von Westphalen predstavlja ultrašku prusku aristokratiju a premijer, gospodin von Manteuffel, staru birokratiju; ova dvojica su suparnici te je von Westphalen video u Hinckeldeyevom predlogu, iako je ovaj očigledno sužavao delokrug njegovog ministarstva, sredstvo da zada udarac svom protivniku, čiji je brat, gospodin von Man-

¹ državnog udara

teuffel, u to doba bio podsekretar ministarstva unutrašnjih poslova posebno nadležan za kontrolu cele pruske policije. Stoga je gospodin von Westphalen izneo svoj predlog na jednom zasjedanju Državnog saveta, kome je predsedavao sam kralj.¹

Diskusija je bila veoma žučna. Manteuffel, koga je podržavao pruski prestolonaslednik, suprotstavio se planu ustanovljenja nezavisnog ministarstva policije. Kralj je naginjao predlogu gospodina von Westphalena, i zaključio je debatu solomonskom sentencijom da će slediti Bonapartin primer i ustanoviti ministarstvo policije »ako mu neophodnost takvog koraka bude dokazana činjenicama«. Hinckeldey i Stieber su izabrali događaj sa kelnskim komunistima za liferovanje ovih činjenica. Poznato je hrabro držanje tih ljudi na kelnskom procesu.^[43] Posle okončanja suđenja, pruska vlada je odlučila da unapredi neprikrivenog krivokletnika Stieberta, čoveka kome su zviždali gde god bi se pojavio na kelnskim ulicama, za kelnskog *upravnika policije*. Ali gospodin von Bethmann-Hollweg i drugi dobromerni konzervativni poslanici Rajnske Pruske, umešali su se upozoravajući ministre da bi tako otvorena uvreda javnog mnjenja Provincije mogla imati veoma kobne posledice u času kada Bonaparta žudi za *prirodnim granicama* Francuske.^[44] Vlada je popustila, zadovoljivši se naimenovanjem Stieberta za berlinskog *upravnika policije*, nagradujući ga time za njegovo krivokletstvo u Kelnu i njegove londonske krađe. Afera je tako legla. Bilo je nemoguće ispuniti želje gospodina Hinckeldeya i stvoriti za njega jedno nezavisno ministarstvo policije na osnovu kelnskog procesa. Hinckeldey i Stieber su čekali svoj trenutak. Na njihovu sreću došlo je do milanskog ustanka.^[23] Stieber je u Berlinu smesta uhapsio dvadeset osoba. Ali je stvar bila isuviše smešna da bi se nastavila sudskim putem. Zatim je došao Libényi i sad je kralj konačno bio ubeden. Opsednut strahom, on je odmah shvatio neophodnost nezavisnog ministarstva policije i Hinckeldey je video ostvarenje svojih snova. Kraljevskim dekretom postao je pruski *Maupas*, dok je brat gospodina von Manteuffela podneo ostavku. Ali najneočekivaniji deo te komedije tek je trebalo da se odigra. Jedva da se gospodin Hinckeldey snašao u svojoj novoj ulozi, a došlo je do otkrivanja »velike berlinske zavere«. Ova zavera je inscenirana isključivo radi toga da se dokaže neophodnost gospodina Hinckeldeya. Bio je to poklon gospodina Hinckeldeya imbecilnom kralju kao uzdarje za tek postignutu autokratiju policije. Hinckeldeyev pomoćnik, pronicljivi Stieber, koji je u Kelnu otkrio da se kod svih pronađenih pisama koja se završavaju rečima »Gruß« i »Bruderschaft«² radi o komunističkoj zaveri, otkrio je sada da se odnedavno u Berlinu pojavio sumnjiv broj »kalabrijskih šešira«, i da je kalabrijski šešir, bez sumnje, »zborni signal« revolucionara. Koristeći se ovim važnim otkrićem, Stieber je 18. marta uhapsio nekoliko osoba,

¹ Friedrich Wilhelm IV — ² »pozdrav« i »bratstvo«

pretežno radnika i stranaca, optužujući ih da su nosili kalabrijske šešire. Na dan 23. istog meseca izvršen je pretres u stanu magdeburškog trgovca Karla Deliusa, brata poslanika Drugog doma, koji je takođe imao nesrećnu sklonost ka nošenju kalabrijskih šešira. Najzad, kako sam vas obavestio na početku ovog članka, odigrao se 29. prošlog meseca u Berlinu veliki *coup d'état* protiv kalabrijskih šešira. Svi oni koji pomalo znaju koliko je mlaka opozicija Waldecka, Berendsa i drugih, nasmejaće se kad čuju za »oružje i municiju« koji su pronađeni kod ovih krajnje neborbenih Bruta.

Ipak, ma koliko besmislena izgledala ova policijska komedija, koju su postavili na scenu iz čisto ličnih motiva gospoda Hinckel-dey i Stieber, ona nije bez značaja. Pruska vlada je ogorčena pasivnim otporom sa kojim se susreće na svim stranama. Ona njuši dah revolucije usred prividne apatije. Očajnički ona želi da uhvati opipljiv oblik te aveti te oseća olakšanje od noćne more svaki put kad policija otelotvori tog svuda prisutnog ali nevidljivog protivnika. Ona napada, i dalje će napadati i na taj način će uspešno preobratiti pasivan otpor naroda u aktivan.

Naslov originala:

The Berlin Conspiracy

Napisano 1. aprila 1853.

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,

br. 3745 od 18. aprila 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Šta će biti s evropskom Turskom?

Videli smo kako evropski državnici u svom jogunastom neznanju, okoštaloj rutini i naslednoj tromosti duha izbegavaju čak i pokušaje da odgovore na ovo pitanje. Aberdeen i Palmerston, Metternich i Guizot, a da i ne govorimo o njihovim republikanskim i konstitucionalnim naslednicima od 1848. do 1852. godine — čijih se imena potomstvo neće sećati — svi očajavaju tražeći rešenje.

A za celo to vreme Rusija napreduje korak po korak, lagano ali sigurno, prema Carigradu, uprkos svim diplomatskim notama, intrigama i manevrima Francuske i Engleske.

I mada je činjenica ovog neprekidnog napredovanja Rusije jasna svim strankama u svim zemljama Evrope, nijedan zvanični političar nije bio u stanju da ga objasni. Oni vide učinak, vide čak i krajnje posledice, pa ipak je uzrok sakriven od njih, mada nema ničeg jednostavnijeg.

Velika pokretačka sila koja Rusiju kreće sve bliže Carigradu nije ništa drugo no isto ono sredstvo iznađeno da je baš drži podalje od njega; šuplja, nikada sprovedena teorija održavanja status quo-a.

U čemu je ovaj status quo? Za hrišćanske podanike Porte on znači prosto ovekovečenje turskog ugnjetavanja. Dok god se nalaze pod igom turske vlasti, glava grčko-pravoslavne crkve, vladar nad šezdeset miliona pravoslavnih podanika, pa bio on u svakom drugom pogledu što god hoće, *njihov je prirodan oslobodilac i zaštitnik*. Otuda upravo taj diplomatski sistem, smišljen da bi se sprečila ruska ekspanzija, primorava deset miliona pravoslavnih u evropskoj Turskoj da traže pomoć od Rusije.

Pogledajmo činjenice kako ih istorija beleži. Čak ni pre vladavine Katarine II Rusija nikad nije propuštala priliku da postigne za sebe pogodne uslove u Moldaviji i Vlaškoj. Ovo je najzad u toj meri postignuto jedrenskim ugovorom (1829)^[45] da pomenute kneževine sada mnogo više pripadaju Rusiji nego Turskoj. Kada je 1804. godine izbila srpska revolucija, Rusija je smesta uzela pobunjenu raju u zaštitu i pošto ju je u dva rata^[46] pomagala, garantovala joj je putem dva ugovora unutrašnju autonomiju zemlje. Kada su se Grci pobunili, ko je odlučio o ishodu? Nipošto ne zavera i pobuna Ali-

-paše od Janjine, ni bitka kod Navarina, niti francuska vojska u Moreji, niti londonske konferencije i protokoli, već nadiranje Dibičevih Rusa preko Balkana u dolinu Marice^[47]. I tako, dok se Rusija neustrašivo dala na komadanje Turske, zapadni diplomati i dalje garantuju i poštuju kao neku svetinju status quo i nepovredljivost osmanske teritorije!

Dok je god ova tradicija održanja status quo-a po svaku cenu i tradicija nezavisnosti Turske u njenom sadašnjem stanju vodeća maksima zapadne diplomatije, dotle će devet desetina življa evropske Turske Rusiju smatrati svojom jedinom podrškom, svojim oslobodiocem, svojim Mesijom.

Pretpostavimo za trenutak da se grčko-slovensko poluostrvo oslobodilo od turske vladavine; da postoji vlada koja više odgovara željama naroda; kakav bi onda bio položaj Rusije? Opštepoznata je činjenica da se u svakoj državi koja iznikne na turskom tlu, ostvarujući potpunu ili delimičnu nezavisnost, stvara jaka antiruska stranka. Ako se to dešava u vreme kada je ruska podrška njihova jedina brana protiv turskog pritiska, šta onda treba da očekujemo kad strah od turskog pritiska iščezne?

Ali ako se uništi turski uticaj na Bosforu; ako dobiju slobodu razne veroispovesti i nacionalnosti koje naseljavaju poluostrvo; ako se otvore vrata planovima i mahinacijama, protivrečnim željama i interesima svih velikih evropskih sila — ne bi li to izazvalo svetski rat? Tako se pitaju kukavičluk i rutina diplomata.

Naravno da se ne očekuje da će tako nešto učiniti Palmerstoni, Aberdeeni, Clarendoni, niti ministri spoljnih poslova na Kontinentu. Oni na to ne mogu ni pogled baciti a da ne zadrhte. Ali onaj ko je, proučavajući istoriju, naučio da se divi većitim promenama u ljudskim zbivanjima u kojima ništa nije postojano osim nepostojanosti, ništa nepromenljivo osim promene, ko je pratio taj nezadrživi hod istorije, čiji se točkovi nemilosrdno kotrljaju preko ostataka carstava mrveći cele generacije, ne smatrajući ih čak vrednim ni jednog sažaljivog pogleda; ukratko, ko ne zatvara oči pred činjenicom da nikada nijedan demagoški apel niti pobunjenička proklamacija nisu imali toliko revolucionarnog dejstva koliko otvorene i jednostavne činjenice ljudske istorije; ko zna da ceni silan revolucionarni karakter našeg doba kad su se para i vetar, elektricitet i štamparska mašina, artiljerija i nalazišta zlata udružili da stvore u godini dana mnogo više promena i revolucija nego što ih je ranije bilo u stoleću, ni u kom slučaju neće ustuknuti pred ovim istorijskim pitanjem zato što njegovo pravo rešenje može dovesti do evropskog rata.

Ne, ni diplomatija niti vlada, u starom smislu reči, neće naći izlaz iz te teškoće. Rešenje turskog problema, kao i drugih velikih problema, ostavljeno je za evropsku revoluciju. I nije nagadanje kad se ovo na prvi pogled daleko pitanje označi kao područje delanja ovog velikog pokreta. Kameni medaši revolucije od 1789. stalno se sve

dalje pomiču. Poslednji su bili Varšava, Debrecin i Bukurešt. Predstraže sledeće revolucije moraju biti Petrograd i Carigrad. To su dva ranija mesta koja se moraju napasti na ruskom antirevolucionarnom kolosu.

Bila bi samo igra mašte ako bi čovek želeo da izradi tačan plan kako bi turska teritorija u Evropi mogla biti podeljena. Moglo bi se stvoriti dvadeset takvih planova, svaki dopadljiv koliko i ostali. Ono što treba da činimo nije da izmišljamo fantastične programe, već da tražimo opšte zaključke na osnovu neospornih činjenica. I sa tog gledišta posmatrano pitanje ima dve strane.

Pre svega, nepobitna je stvarnost da je to poluostrvo, koje se obično naziva evropskom Turskom, prirodno nasleđe južnoslovenske rase. Od dvanaest miliona stanovnika, sedam miliona pripada toj rasi. To je njihovo tlo već dvanaest stoleća. Njihovi suparnici su — ako se isključi proredeno stanovništvo koje je prihvatilo grčki jezik, mada je u stvari slovenskog porekla — turski ili arnautski varvari, koji su odavno poznati kao tvrdoglavi protivnici svakog napretka. Južni Sloveni su, naprotiv, u unutrašnjosti zemlje isključivi nosioci civilizacije. Oni još ne čine jednu naciju, ali imaju snažno i srazmerno prosveteno jezgro nacionalnosti u Srbiji. Srbi imaju svoju vlastitu istoriju i svoju književnost. Oni duguju svoju sadašnju unutrašnju nezavisnost jedanaestogodišnjoj borbi, koju su hrabro vodili protiv brojno nadmoćnijeg neprijatelja. Za poslednjih dvadeset godina oni su brzo napredovali na polju kulture i civilizacije. Hrišćani u Bugarskoj, Trakiji, Makedoniji i Bosni na njih gledaju kao na središte, oko koga se, u svojim budućim naporima oko ostvarenja nezavisnosti i nacionalnosti, moraju svi okupiti. U stvari, može se reći da ukoliko se više Srbi i srpska nacionalnost konsoliduju, utoliko opada neposredan uticaj Rusije na slovensko stanovništvo u Turskoj, pošto je Srbija, da bi sačuvala sopstveni položaj kao hrišćanska država, primorana da presađuje iz zapadne Evrope političke institucije, školstvo, nauku, organizaciju industrije; i tako se da objasniti anomalija da je Srbija, uprkos ruskoj zaštiti, od samog osamostaljenja ustavna monarhija.

Iako postoje veze iste krvi i iste veroispovesti koje vezuju Rusiju i Slovene u Turskoj, njihovi interesi će biti sasvim različiti od prvog dana osamostaljenja ovih poslednjih. Ova pojava se da objasniti zahtevima trgovačke prirode koji su nastali iz geografskog položaja zemalja. Rusija, kompaktna kontinentalna zemlja, pretežno je poljoprivredna, a možda će, jednog dana, postati i industrijska. Relativno malo grčko-slovensko poluostrvo sa jako dugom obalom duž tri mora, od kojih jednim gospodari, danas je u osnovi zemlja trgovinskog tranzita, mada sa najboljim uslovima da razvije sopstvenu proizvodnju. Rusija teži da tržište monopolizuje, Južni Sloveni teže ekspanziji tržišta. Oni su sem toga konkurenti u centralnoj Aziji; i dok je za Rusiju od vitalnog značaja da sa istočnog tržišta isključi

sve druge osim svojih proizvođača, za Južne Slovence je od vitalnog značaja, već sada, da na ovo tržište plasiraju proizvode zapadne Evrope. Kako bi se onda ove dve nacije slagale? Južnoslovenski živalj u Turskoj i Grci u stvari imaju danas mnogo više zajedničkih interesa sa zapadnom Evropom nego s Rusijom. I čim se železnička pruga koja se sada proteže od Ostendea, Avra i Hamburga do Pešte produži do Beograda i Carigrada (što je sada u razmatranju), uticaj zapadne civilizacije i zapadne trgovine postaće stalan na jugoistoku Evrope.

S druge strane, Sloveni u Turskoj naročito trpe od toga što su potčinjeni muslimanskoj klasi vojnih okupatora koje moraju da pomažu. Ovi vojni okupatori drže u svojim rukama sve javne funkcije, vojne, civilne i sudske. A šta je opet ruski sistem vladavine, gde god nije pomešan sa feudalnim institucijama, ako ne vojna okupacija, u kojoj su civilna i sudska hijerarhija organizovane na vojni način i gde troškove za sve to snosi narod. Svako ko misli da se takav sistem može svideti Južnim Slovenima neka prouči istoriju Srbije od 1804. godine. Karađorđa, tvorca srpske nezavisnosti, narod je napustio, a Miloša Obrenovića, obnavljača te nezavisnosti, narod je uz pogrde proterao iz zemlje, prosto zato što su pokušali da uvedu ruski autokratski sistem, koji prati neizostavna korupcija, poluvojna birokratija i pašinsko iskorišćavanje naroda.

Evo šta je jednostavno i konačno rešenje tog pitanja. Istorija i sadašnje činjenice podjednako upućuju na nužnost stvaranja slobodne i nezavisne hrišćanske države na ruševinama muslimanskog carstva u Evropi. Teško da sledeći revolucionarni udar ne bi takav događaj učinio neophodnim, pošto on mora dovesti do konflikta između ruskog apsolutizma i evropske demokratije koji dugo sazreva. U tom sukobu Engleska mora odigrati neku ulogu, ma ko joj bio tog časa na čelu. Engleska ne može nikada dozvoliti da Rusija prigrabi Carigrad. Ona se mora svrstati među neprijatelje cara i potpomoći stvaranje nezavisne slovenske države koja će smeniti iznemoglu i trulu Visoku portu.^[48] Za sada je dužnost onih koji žele da potpomažu stvar naroda u Evropi da pokušaju da pruže svu moguću pomoć razvoju industrije, školovanja, zakonitosti i da neguju instinkt slobode i nezavisnosti u hrišćanskim vazalnim zemljama Turske. Od toga zavisi budućni mir i progres sveta. Ako čovek hoće da žanje, ne sme da žali truda kad ore i seje.

Naslov originala:

*What is to Become of
Turkey in Europe?*

Napisano početkom aprila 1853.

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune»,
br. 3748 od 21. aprila 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Berlinska zavera
Londonska policija
Mazzini
Radetzky

U vreme kad sam pisao svoj poslednji dopis u vezi sa velikom zaverom koju je otkrio g. Stieber, nisam mogao predvideti da će moje poglede na tu stvar više ili manje potvrditi dva berlinska konzervativna lista. »Preußisches Wochenblatt«^[49], organ konzervativne frakcije koju predvodi g. von Bethmann-Hollweg, zaplenjen je 2. aprila zato što je preporučivao svojim čitaocima »da ne poveruju isuviše spremno u policijske bajke o poslednjim hapšenjima«. Ali od mnogo veće važnosti je jedan članak u listu »Die Zeit«^[50], poluzvaničnom organu grupe pruskih ministara koju predvodi gospodin von Mantuffel. »Die Zeit« je prinuđen da prizna sledeće:

»Svako ko nije slep kod očiju mora da bude svestan toga da će brojni i nerazmrsivi zapleti u opštoj situaciji Evrope morati jednog časa da dovedu do žestoke eksplozije, koju ozbiljni naponi velikih evropskih sila, istina, mogu odložiti za izvesno vreme, ali koju nisu u stanju da potpuno spreče ni uz najveće napore. . .

Naša je dužnost da više ne krijemo da se nezadovoljstvo sve više širi i da je sve opasnije i zasluži sve ozbiljniju pažnju, pošto išezava sa površine i sve se više povlači u dubinu ljudskih misli. Do ovog nezadovoljstva dolazi, moramo reći bez okolišenja, zbog napora da se izazove kontrarevolucija u Pruskoj; s tim naporima se odnedavna paradira neverovatno lakomisleno.»

List »Die Zeit« greši samo u zaključku. Pruska kontrarevolucija sada ne treba da otpočne, već da se dovrši. To nije stvar koja je počela juče, već 20. marta 1848. g., i od tog dana sve više uzima maha. Baš ovih dana je pruska vlada izlegla dva veoma opasna zakonska nacrt: jednim se ograničava slobodno deljenje zemljoposeda, a dru-

gim se javno školstvo podređuje crkvi. Nije mogla odabrati dve pogodnije mere da odbije od sebe seljaštvo Rajnske Pruske i srednju klasu u celoj monarhiji. Kao interesantan uzgredni događaj mogu da pomenem i prinudno raspuštanje Berlinskog zdravstvenog društva (društva za uzajamno pomaganje bolesnih) zbog »velikog otkrića«. Ovo društvo je brojalo blizu 10 000 članova koji su svi pripadali radničkoj klasi. Vlada, izgleda, smatra da je sadašnje ustrojstvo pruske države nespojivo sa »zdravstvom«.

Londonska štampa, dosada neupoznata sa onim što radi londonska policija, iznenađena je otkrićima bečkog lista »Die Presse«⁽⁵¹⁾ i vodećeg belgijskog reakcionarnog lista »L'Emancipation«⁽⁵²⁾ da je londonska policija sastavila listu svih političkih izbeglica u Londonu i u nju unela puno pojedinosti koje se odnose na njihove lične poslove i držanje.

»Ako se jednom prihvati takav sistem za strance«, uzvikuje »The Morning Advertiser«⁽³⁰⁾, »on će se koristiti kad god vlada ili ma koji član kabineta budu smatrali da je to potrebno da bi se doznale pojedinosti iz ličnog života naših sunarodnika. . . Zar nije tužno pomisliti da će londonska policija biti pozvana da odigra infamnu ulogu dodeljenu njenim kolegama na Kontinentu.«

Pored ovih tvrdjenja belgijske štampe i drugih listova, londonska štampa je danas telegrafski obavještena iz Beča

»da je pitanje izbeglica rešeno: britanska vlada je obećala da će držati pod strogim nadzorom izbeglice, i da će na njih primenjivati svu strogost zakona kad god se dokaže njihovo učešće u revolucionarnim smutnjama«.

»Nikada se ranije«, primećuje »The Morning Advertiser«, »Engleska nije našla u tako ponižavajućem položaju kao sada kad je pala ničice pred Austrijom. S čim da se uporedi ovo srozavanje! Ono je bilo rezervisano za koalicioni kabinet.«

Doznajem iz veoma pouzdanog izvora da će pravnici Krune podići optužnicu protiv Mazzinija čim bude utvrđeno da boravi u Londonu. S druge strane, čujem da će se u Donjem domu od ministara zatražiti objašnjenje o njihovim skandaloznim transakcijama sa Austrijom, i uopšte o njihovim namerama u pogledu izbegličkog pitanja.

U jednom ranijem dopisu saopštio sam da je Radetzky zadovoljan što mu je milanska pobuna pružila izgovor »da se domogne novca na osnovu lažnih činjenica«. Ovo gledište je u međuvremenu potvrđeno jednim nedvosmislenim činom. U nedavnom proglasu Radetzky je oglosio ništavnim i nevažećim sve zajmove ili hipoteke, zasnovane od 1847. godine na sekvestriranim imanjima lombardijskih emigranata. Ova konfiskacija ne može imati nikakvo drugo opravdanje do *horror vacui*¹ austrijske državne blagajne. Osećajna buržoazija svuda žrtvuje

¹ strah od praznine

revoluciju svom bogu nazvanom svojina. Kontrarevolucija se sada odriče i tog boga.

Jedan kablogram, koji nosi današnji datum, donosi vest da je knez Menšikov sklopio konvenciju sa Portom, da je ruskoj vojsci naredeno da se povuče sa turske granice i da je istočno pitanje još jednom rešeno.

Naslov originala:

*The Berlin Conspiracy —
London Police — Mazzini — Radetzky*

Napisano 8. aprila 1853.

Prvi put objavljeno u listu
«New-York Daily Tribune»,
br. 3748 od 21. aprila 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Hirschove ispovesti

Hirschove *Ispovesti*^[53] vrede, čini mi se, samo toliko koliko ih potvrđuju druge činjenice. Već i zato što jedne drugima protivreče. Vrativši se sa svoje misije u Keln, on je izjavio na jednom javnom skupu radnika da je Willich njegov saučesnik. Naravno, bilo je suvišno uneti u zapisnik tu tobožnju ispovest. Razne osobe obavestile su me, ne znam da li po Hirschovom nalogu ili bez njega, da je Hirsch spreman da mi sve prizna. To sam odbio. Kasnije sam saznao da on živi u krajnjoj bedi. Zato ne sumnjam da su njegove »poslednje« ispovesti pisane u interesu partije koja ga trenutno *plaća*. Čudno je što postoje ljudi koji smatraju da je potrebno da se stave pod zaštitu jednog Hirscha.

Zasad se ograničavam na nekoliko marginalnih objašnjenja. Imali smo više ispovesti špijuna — Vidocq, Chenu, de la Hodde^[54] itd. Oni se slažu u jednoj tački: niko od njih nije običan špijun, već su svi špijuni u višem smislu, sve sami sledbenici »Cooperovog špijuna«.^[55] Njihove ispovesti su, nužno, isto toliko i samoapologije.

Tako, npr., i Hirsch pokušava da nagovesti da nije on, Hirsch, već pukovnik Bangya odao Greifu, a preko njega i Fleuryju, dan sastanka mojih partijskih drugova. Naši sastanci održavani su četvrtkom, nekoliko sednica kojima je Hirsch prisustvovao, a sredom otkad je Hirsch isteran sa njih. Lažni zapisnici sa sednica,^[43] pre kao i posle Hirschovog prisustva, nose datum četvrtka. Ko je drugi, ako ne Hirsch, mogao da napravi takvu »omašku«!

U jednoj drugoj stvari Hirsch ima više sreće. Bangya je, navodno, u više navrata naveo datume u vezi s mojom prepiskom s Nemačkom. Pošto su pogrešni svi datumi koji se na to odnose i koji se nalaze u sudskim aktima u Kelnu, uopšte se ne može odrediti ko ih je izmislio. A sad da predem na Bangya.

Bio špijun ili ne, Bangya nikad nije mogao biti opasan za mene i moje partijske drugove, pošto s njim *nikad* nisam govorio o *svojim* partijskim stvarima, a i sam Bangya je, kako me on podseća u jednom od svojih pisama u kojima se pravda, apsolutno izbegavao da razgovor navede na te stvari. Dakle, bio on špijun ili ne, ništa nije mogao da izda jer ništa nije ni znao. To su potvrdila kelnska akta. Potvrdila su

da pruska policija nije znala ništa o partiji kojoj pripadam, osim priznanja koje je sama sačinila u Nemačkoj i dokumenata koja je sama uhvatila u Nemačkoj, i da je stoga bila prinuđena da isprede najgluplje priče za decu.

Ali Bangya je prodao policiji jednu Marxovu brošuru »o emigrantima«.^[56]

Bangya je u prisustvu drugih osoba saznao od mene da Ernst Dronke, Friedrich Engels i ja nameravamo da izdamo jednu publikaciju o nemačkoj emigraciji u Londonu koja treba da izađe u više svezaka u vidu nastavaka. Uveravao je da može da nađe izdavača u Berlinu. Zatražio sam od njega da se odmah raspita. Posle osam do deset dana javio je da je jedan izdavač, po imenu Eisermann, u Berlinu spreman da preuzme izdavanje *prve* sveske uz ogradu da autori ostanu anonimni, pošto se inače plaši konfiskacije. Pristao sam na to, ali sam sa svoje strane postavio uslov da se honorar plati odmah po uručenju rukopisa, pošto nisam hteo da mi se opet desi ono što sam iskusio sa »Revue der N[eu]en Rh[einischen] Zeitung«^[57], i da se rukopis štampa po predaji. Otputovao sam Engelsu u Mančester, gde je izrađena brošura. U međuvremenu Bangya je mojoj ženi doneo jedno pismo iz Berlina, u kome je Eisermann prihvatio moje uslove, napominjući da će izdavanje druge sveske zavisiti od prodaje *prve*. Prilikom mog povratka Bangya je dobio rukopis, a ja honorar.

Ali štampanje je odugovlačeno pod raznim prividno uverljivim izgovorima. Počeo sam da sumnjam. Ne da je rukopis uručen policiji da ga ona štampa. Danas sam spreman da svoje rukopise predam ruskom caru, ako je on, sa svoje strane, spreman da ih sutra štampa. Naprotiv, bojao sam se da će rukopis nestati.

Tu su napadnuti bukači, naravno ne kao kontrarevolucionari opasni po državu, već kao kontrarevolucionarni šljam.

Moja sumnja se potvrdila. Georg Weerth, koga sam zamolio da se u Berlinu raspita o Eisermannu, napisao mi je da nije mogao naći nikakvog Eisermanna. Pošao sam sa Dronkeom Bangyau. Eisermann je sad bio samo poslovođa kod Jacoba Collmanna. Pošto mi je bilo stalo do toga da imam zapisane Bangyaine iskaze, ostao sam uporno pri tome da on u mom prisustvu napiše pismo Engelsu u Mančester, ponovi svoju izjavu i dá Collmannovu adresu. Istovremeno sam uputio nekoliko redaka Brunu Baueru s molbom da se raspita ko stanuje u Collmannovoj kući, za koju mi je Bangya rekao, ali nisam dobio odgovor. Tobožnji izdavač je odgovorio na moje pismene opomene da nisam *ugovorio* nikakav određeni termin za štampanje. On, navodno, najbolje zna kad je pogodan trenutak. Kasnije, u jednom pismu izigrava uvredenog čoveka. Najzad mi je Bangya izjavio da izdavač odbija da štampa rukopis i da će ga vratiti. On sam je umakao u Pariz.

U mojim rukama nalaze se pisma iz Berlina i Bangyaina pisma, koja sadrže sve o pregovorima, pored Bangyainih pokušaja da se opravda.

A zašto me nisu zbunila sumnjičenja koja je emigracija širila protiv Bangya? Baš zato što sam znao »predistoriju« tih sumnjičenja. Ostavljam tu »predistoriju« nerazjašnjenu kako to zasada i treba da bude.

Zato što *sam znao* da je Bangya kao oficir revolucije u mađarskom ratu radio slične stvari. Zato što se dopisivao sa Szemereom koga cenim, i bio u prijateljskim odnosima sa generalom Perczelom. Zato što sam svojim očima video diplomu kojom ga *Kossuth* imenuje za svog šefa policije in partibus¹⁵⁸¹, koju je još potpisao grof Szirmay, Kossuthov poverenik, koji je stanovao u istoj kući sa Bangyaom. Taj njegov položaj kod Kossutha objašnjavao je i nužnost njegovih veza s policajcima. Ako se ne varam, Bangya je još i sada Kossuthov agent u Parizu.

Mađarske vođe su morale poznavati svog čoveka. Šta ja rizikujem u poređenju s njima? Samo utaju svoje kopije čiji sam original zadržao u rukama.

Kasnije sam se raspitao kod izdavača Liziusa u Frankfurtu na Majni i kod drugih izdavača u Nemačkoj da li hoće da štampaju rukopis. Izjavili su da je to u sadašnjim okolnostima nemoguće. U poslednje vreme pojavila se mogućnost da se on štampa u jednoj zemlji izvan Nemačke.

Posle ovih objašnjenja, koja, naravno, ne dajem gospodinu Hirschu, već svojim zemljacima u Americi, zar ne ostaje »otvoreno pitanje«: kakav bi interes imala pr[uska] policija da utaji pamflet protiv Kinkela, Willicha i ostalih »velikana emigracije«?

Odgonetni mi, Erindure,
Taj razdor prirode!¹

Naslov originala:

Hirschs Selbstbekenntnisse

Napisano 9. aprila 1853.

Prvi put objavljeno u listu
»Belletristisches Journal und
New-Yorker Criminal Zeitung«
od 5. maja 1853.

Ovde se objavljuje prema izdanju:
Karl Marx – Friedrich Engels,
Werke, Band 9, Dietz Verlag,
Berlin 1960, str. 39–42.

Prevod s nemačkog

¹ Iz drame *Die Schuld* Adolfa Müllnera, II čin, V scena.

THE
People's Paper

THE CHAMPION OF
POLITICAL JUSTICE AND UNIVERSAL RIGHT.

501

LONDON, SATURDAY, APRIL 16, 1853.

(Price Fourpence)

Karl Marx

Nova finansijska obmana
ili Gladstone i pensi⁽⁵⁹⁾

Naši čitaoci znaju iz ličnog iskustva, a primetili su i po svojoj kesi, da su stare finansijske mahinacije natovarile na pleća naroda nacionalni dug od 800 000 000 funti sterlinga. Taj dug je zaključen uglavnom zato da se spreči oslobodenje američkih kolonija, i da se dejstvuje protiv francuske revolucije iz prošlog stoleća. Koliko je povećani nacionalni dug uticao na povećanje nacionalnih rashoda, može se ilustrovati sledećom tabelarnom analizom:

1. Nacionalni dug⁽⁶⁰⁾

U času kad je kraljica Ana nasledila Williama (1701. godine)	16 394 708 f.st.
U času kad je George I stupio (1714) na presto	54 145 363 f.st.
U času kad je počela vladavina George-a II (1727)	52 092 235 f.st.
U času kad je George III uzeo uzde vladavine u svoje ruke (1760)	146 682 844 f.st.
Posle američkog rata (1784)	257 213 043 f.st.
Kad je okončan rat protiv Jakobinaca (1801)	579 931 447 f.st.
Januara 1810 (za vreme napoleonskog rata)	811 898 082 f.st.
Posle 1815	oko 1 000 000 000 f.st.

2. Nacionalni rashodi

Svi rashodi, uključujući i kamatu na nacionalni dug, iznosili su

U času kad je kraljica Ana nasledila Williama (1701)	5 610 987 f.st.
U času kad je George I stupio na presto (1714)	6 633 581 f.st.
U času kad je počela vladavina George-a II (1727)	5 441 248 f.st.
U času kad je George III uzeo uzde vladavine u svoje ruke (1760)	24 456 940 f.st.
Kad je okončan rat protiv Jakobinaca (1801)	61 278 018 f.st.

3. Porezi

Pod kraljicom Anom (1701)	4 212 358 f.st.
Pod Georgeom I (1714)	6 762 643 f.st.
Pod Georgeom II (1727)	6 522 540 f.st.
Pod Georgeom III (1760)	8 744 682 f.st.
Posle američkog rata (1784)	13 300 921 f.st.
Posle okončanja rata protiv Jakobinaca (1801)	36 728 971 f.st.
1809	70 240 226 f.st.
Posle 1815	oko 82 000 000 f.st.

Narod dobro zna, pošto je to iskusio na svojoj kesi, koliko nacionalni dug opterećuje poreze, ali ipak mnogi nemaju pojma pod kako je čudnim okolnostima ovaj dug zaključen i dalje postoji. »Državi«, tom zajedničkom oruđu vlasti objedinjenih zemljoposjedničkih i berzanskih špekulanata, potreban je novac da bi mogla da sprovodi pritisak kako u zemlji tako i van nje. Ona pozajmljuje novac od kapitalista i zeleniša, a zauzvrat im daje komadić papira obavezujući se da će im za svakih 100 pozajmljenih funti dati toliko i toliko funti na ime kamata. — Sredstva za ovo ona otima od radničke klase putem oporezivanja — tako da su ti ljudi zaloga koju daju njihovi tlačitelji ljudima koji im pozajmljuju novac da bi tim novcem narodu prerezali grkljan. Ovaj novac je pozajmljen pod raznim uslovima — kamata ponekad iznosi 3%, 3½%, 4%, itd., i prema tom postotku i drugim slučajnostima fondovi imaju razne denominacije, kao troprocentni, itd.

Pošto jedan deo ovih interesa moraju da plate i fabrikanti i zemljoposjednici, a ne samo radnička klasa, a oni žele da plate što manje, svaki ministar finansija — ako nije vigovac — pokušava prema tome, na ovaj ili onaj način, da smanji pritisak ove more.

Šestog aprila, pre nego što je budžet sadašnjeg ministarstva izglaslan, podneo je gospodin Gladstone Donjem domu predlog nekoliko odluka koje se odnose na državni dug — a pre ovoga list »The Morning Chronicle«⁽²⁹⁾ je najavio da će biti predložene veoma važne odluke, »koje su, kako se čuje, od velikog značaja i neobičnog interesa«. Na ove glasove cene državnih obveznica su počele da rastu; stvorio se utisak da Gladstone namerava da otplati državni dug. A »šta je imala da znači cela ova buka?«⁽⁶¹⁾

Krajnji cilj predloga gospodina Gladstone-a, kako je sam rekao, bio je da reducira kamate na razne državne papire na 2½%. Elem, već je 1822/23, 1824/25, 1830/31, 1844/45. dolazilo do reduciranja i to od 5% na 4½%, od 4½% na 4%, od 4% na 3½%, od 3½% na 3%. Zašto se ne bi reducerala kamata sa 3% na 2½%?

E, pa, da vidimo na koji način gospodin Gladstone predlaže da se ovo izvede.

Kao prvo, on predlaže da se neki papiri u iznosu od 9 500 000 funti sterlinga, koji su uglavnom u vezi sa starom južnomorskom

aferom,^[62] dovedu na jedan imenilac i da se kamata prinudno smanji od 3% na 2 1/2%. Tako se postiže stalna godišnja ušteda od otprilike 25 000 funti st. Izum novog zajedničkog naziva za razne papire, i ušteda od 25 000 funti sterlinga u odnosu na 30 000 000 koliko iznose godišnji izdaci, ne zaslužuje neko naročito divljenje.

Kao drugo, predlaže emisiju novih hartija od vrednosti pod nazivom obveznice Državne blagajne, koja neće preći iznos od 30 000 000 funti st. Obveznice će se prenositi bez troškova i nosiće kamatu od 2 3/4% do 1. septembra 1864. godine, a potom, do 1. septembra 1894. godine, kamatu od 2 1/2%. Ovo je jednostavno stvaranje novog finansijskog instrumenta u korist posedničke i trgovačke klase. Kaže »bez troška«, tj. bez troška za berzijance. U ovom času postoje bonovi Državne blagajne od 1 1/2% u vrednosti od 8 000 000 funti st. Zar nije gubitak za ovu zemlju što mora da isplaćuje 1% više za *obveznice* Državne blagajne, nego za *bonove* Državne blagajne? U svakom slučaju ovaj drugi predlog nema nikakve veze sa smanjivanjem državnog duga. *Obveznice* Državne blagajne mogu cirkulisati samo u Velikoj Britaniji, *bonovi* Državne blagajne prenosivi su kao obične menice; stoga je to samo korisna mera za berzanske ljude koji skupo staje narod.

Najzad, stičemo na jednu važnu stvar — na troprocentne konsolidovane dugove, i na hartije snižene na 3%, što zajedno predstavlja kapital od oko 500 000 000 funti st. Kako postoji jedna parlamentarna odluka koja zabranjuje da se silom reduciraju ovi papiri sem uz dvanaestomesečnu najavu, gospodin Gladstone je izabrao sistem dobrovoljne zamene, koji vlasnicima troprocentnih papira pruža mogućnost razmene optiranjem za druge papire koji će se izdati saglasno njegovoj odluci. Vlasnici troprocentnih papira moći će, po sopstvenom izboru, da promene svakih 100 funti st. na jedan od sledeća tri načina:

1. Delimičnom trampom svakih 100 funti st. troprocentnih papira za bon Državne blagajne istog iznosa, koji će do 1864. godine nositi kamatu od 2 funte i 15 šilinga, a zatim do 1894. godine 2 funte i 10 šilinga. Ako se celim iznosom od 30 000 000 funti st. u bonovima Državne blagajne sa 2 1/2% kamate zameni 30 000 000 funti st. troprocentnih papira, u prvoj deceniji će se uštedeti 75 000 funti st., a nakon prve decenije 150 000 funti st. — ili ukupno 225 000 funti st. Vlada bi ipak bila obavezna da svih 30 000 000 funti sterlinga isplati u roku od 40 godina. Ovaj predlog ni u kom slučaju ne predstavlja meru podesnu za značajnije, pa ni za delimično smanjenje državnih dugova. Šta su 225 000 uštedenih funti sterlinga prema 30 000 000 koliko iznose rashodi svake godine?

2. Drugi predlog je u tome da se vlasnicima troprocentnih papira za svakih 100 funti daju 82 funte i 10 šilinga u novim troiprocentnim papirima, koji bi nosili do 5. januara 1894. godine po 3 funte i 10 šilinga na 100 funti. Ako se vlasnici upuste u ovu trampu, dobiće umesto sadašnje 3 funte kamate samo 2 funte, 2 šilinga i 9 penija,

ili, drugim rečima, na svakih 100 funti izgubiće na kamatama 2 šilinga i 3 penija. Ako bi cela suma od 500 000 000 funti st. bila konvertirana prema ovom predlogu, rezultat bi bio da bi nacija umesto da plaća, kao danas, 15 000 000 funti st. godišnje, plaćala 14 437 500 funti st., a to bi značilo godišnju dobit od 562 500 funti. Ali bi, s druge strane, radi uštede od 500 000 funti st. parlament sebi vezao ruke za pola stoleća i usvojio kamatne stope veće od $2\frac{4}{5}\%$, i to u vreme puno promena i krajnje neizvesnosti u pogledu budućih kamatnih stopa! Međutim, Gladstone će jednu stvar postići — po isteku četrdeset godina mogli bi postojati umesto troprocentnih papira, koji su sada *zaštićeni* dvanaestomesečnim otkazom, troipoprocenčni papiri koje parlament može otkupiti po nominalnoj vrednosti. Za troipoprocenčne papire Gladstone ne predlaže nikakva ograničenja.

3. Treći predlog glasi: vlasnici troprocentnih papira mogu na svakih 100 funti dobiti 110 funti u novim dvoipoprocenčnim papirima, koji će se isplatiti do 1894. godine. Kad je gospodin Gladstone 6. aprila u Donjem domu prvi put izneo svoj plan, on nije ograničio iznos emisije novih dvoipoprocenčnih papira. Ali kad ga je gospodin Disraeli upozorio da će svaki razborit čovek, ako uporedi ovaj predlog sa dva prethodna, radije pretvoriti 100 funti st. u troprocenčnim papirima u 110 funti dvoipoprocenčnih, i da će konverzijom 500 000 000 funti troprocenčnih papira nacija, doduše, zaštedeti 1 250 000 funti st. godišnje, ali će s druge strane uvećati nacionalni dug za 50 000 000 funti st., gospodin Gladstone je sutradan izmenio svoju ponudu i predložio da se iznos novih dvoipoprocenčnih papira ograniči na 30 000 000 funti st. Ovim ograničenjem njegov predlog gubi gotovo svaki efikasan uticaj na masu nacionalnog duga i samo povećava njegov iznos za 3 000 000 funti st.

Sad ste upoznati »sa jednim od najvažnijih i najgrandioznijih finansijskih predloga koji je ikada dat«. Možda uopšte ne postoji veća prevara od takozvanih finansija. Najjednostavnije operacije u vezi sa budžetom i nacionalnim dugom, posvećeni ove »okultne nauke« zaođevaju u teško razumljivu terminologiju; iza nje stoje trivijalni manevri koji se sastoje od različitih denominacija vrednosnih papira-komutacija starih papira za nove, sniženje kamata i povećanje nacionalnog kapitala, podizanje kamata i reduciranje kapitala, uvođenje premija, bonusa, prioriternih akcija, distinkcija između anuiteta koji se mogu amortizovati i onih koji se ne mogu amortizovati, veštačke gradacije kod prenošenja raznih papira, pri čemu se koristi način koji će javnost potpuno pomesti odvratnom berzanskom skolastikom i užasnom zamršenošću detalja; dok će berzijancima svaka nova finansijska akcija pružiti priliku, koju oni neće propustiti, da razvijaju svoju pogubnu i pljačkašku delatnost. Gospodin Gladstone je, bez sumnje, majstor u ovoj vrsti finansijske alhemije, i prirodu ovog predloga najbolje karakterišu reči gospodina Disraelija:

«Meni se čini da nikad do danas nisu suptilnost i genije ni najveštijeg kazuiste iznašli komplikovaniju i ingeniozniju mašineriju da daje tako mršave rezultate. U spisima Sv. Tome Akvinskog nalazi se jedno poglavlje koje razmatra pitanje koliko bi anđela moglo igrati na vrhu jedne igle. To je ostao jedan od najredih proizvoda ljudskog genija; u ovim predlozima ja vidim srodnost sa tim izvrsnim umom.»

Setićete se našeg tvrdjenja da je krajnji cilj Gladstone-ovog plana bio da se uspostavi »normalan« dvoipoprocenatni fond. Da bi postigao ovaj cilj, on stvara veoma ograničen dvoipoprocenatni fond i jedan neograničen troipoprocenatni zajam. Da bi stvorio ograničen dvoipoprocenatni fond, on smanjuje kamatnu stopu za pola odsto i uvećava kapital bonusom od 10%. Da bi se izvukao iz zakonskih teškoća koje stvara odredba da su troiprocenatni papiri zaštićeni dvanaestomesečnim otkazom, Gladstone pribegava donošenju zakona za pola veka unapred. Kratko rečeno, on se sprema, ako bude u stanju da to učini, da liši britanski narod izgleda da se finansijski oslobodi za sledećih pola veka.

Ako je Zakon o emancipaciji Jevreja bio mali pokušaj da se uspostavi verska trpeljivost; Zakon o sekularizaciji kanadskih crkvenih rezervnih fondova — mali pokušaj da se dopusti kolonijalna samouprava; Odluka o obrazovanju — mali pokušaj da se reši pitanje narodnog obrazovanja, svako će priznati da je onda Gladstone-ov finansijski projekat beskrajan mali pokušaj da se obuzda džinovsko čudovište kome je ime britanski nacionalni dug.

Naslov originala:

*The New Financial Juggle of Gladstone
and the Pennies*

Napisano 12. aprila 1853.

Prvi put objavljeno u listu

•The People's Paper •,
br. 50 od 16. aprila 1853. .

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Uspesi vlade

Najbolje što se može reći u korist koalicione vlade jeste to da pokazuje nemoć da vlada u trenutku kada promena dolazi do izražaja, kada je vlada moguća kao privid ali još ne kao realnost, kada stare stranke silaze sa scene a nove se nisu konsolidovale.

Kakve je uspehe postigla »vlada svih talenata« posle prvog kvartala svog oglednog vremena? Dva čitanja Zakona o emancipaciji Jevreja i tri čitanja Zakona o sekularizaciji kanadskih crkvenih rezervnih fondova. Ovaj poslednji daje mogućnost kanadskom zakonodavnom telu da samostalno raspolaže izvesnim prihodima ostvarenim prodajom zemljišnog poseda, koji su ranije bili rezervisani isključivo za povlašćene crkve Engleske i Škotske. Kad je lord John Russell prvi put Domu predložio ovaj zakon, zakon se sastojao od tri klauzule, od kojih treća predviđa ukidanje zakona po kome je na teret konsolidovanog fonda padalo pokrivanje deficita koji bi nastao ako u nekoj godini prodaja kanadske zemlje ne bi dostigla iznos od 9285 funti sterlinga. Zakon je bio usvojen u drugom čitanju, ali kad je Dom počeo da radi u svojstvu Odbora (18. marta),^[63] lord John je iznenada povukao svoju sopstvenu treću klauzulu. Dakle, ako kanadsko zakonodavno telo treba da sekularizira crkvene rezervne fondove, onda oko 10 000 f.st. godišnje treba uzeti iz džepova engleskog naroda za održavanje sekte čiji poklonici žive 1000 milja daleko. Radikalni ministar, ser W. Molesworth, koji je protiv svih davanja crkvi, i sam je, izgleda, postao poklonik doktrine lorda Johna po kojoj »se engleske kolonije mogu osloboditi more engleske državne crkve jedino ako trošak i rizik uzme na svoja pleća britanski narod u metropoli«.

Za vreme prvog oglednog kvartala koalicione vlade podnete su tri radikalne rezolucije: gospodin Collier je predložio da se ukinu duhovni sudovi, gospodin Williams je predložio da se nasledna taksa i testamentna taksa prošire i na nepokretnu imovinu, a gospodin Hume je predložio da se ukinu sve »čisto zaštitne« carine. Vlada se, naravno, suprotstavila svim ovim »korenitim« reformama. Međutim, koaliciona vlada se suprotstavlja reformama na sasvim drugi način nego torijevci. Torijevci su sasvim odlučno saopštili svoju odluku da se odupru

»nasrtaju na demokratiju«. Koalicija očigledno čini isto, ali to čini pod izgovorom da opreznije pristupa merama reforme. Oni žive od reformi, kao što su drugi živeli od zloupotreba. Prividno radeći punom parom na reformama, otkrili su ceo sistem odgadanja reformi. Jednog dana je »uputno čekati dok se ne pokažu rezultati istraživanja koja su u toku«. Zatim je »upravo naimenovana komisija i ništa se ne može preduzimati dok ona ne objavi svoje zaključke«. A onda opet »vlada se upravo bavi razmatranjem tog pitanja« i nada se da neće biti prekinuta u svojoj umnoj raboti. Zatim »predmet zaslužuje pažnju Doma i o njemu će se raspravljati kada to dopuste pogodne prilike« ili »pravi čas još nije kucnuo«. »Nije daleko čas kada će nešto morati da se učini.« Pojedinačne mere se moraju odgoditi dok se celi sistemi ne usklade ili se celi sistemi moraju konzervirati dok se ne donesu pojedinačne mere. »Politika uzdržljivosti« koja je proklamovana u istočnom pitanju je istovremeno i unutrašnja politika vlade.

Kad je lord John Russell prvi put najavio program koalicione vlade i kad je ovaj prihvaćen uz opšte zaprepašćenje, njegove su pristalice uzviknule: »Moramo imati nešto što budi entuzijazam. To će biti narodna prosveta. Naš Russell stvara divan plan narodne prosvete. O njemu ćete tek čuti.«

Sada smo čuli. Na dan 4. aprila lord Russell je u glavnim crtama izneo svoje nameravane reforme u oblasti prosvete. Reforma se sastoji uglavnom u tome što je opštinskim savetima data mogućnost da ubiraju lokalnu porezu za pomaganje *postojećih* škola, u kojima se kao obavezan predmet mora predavati doktrina anglikanske crkve. A što se tiče univerziteta, tih dragih čeda državne crkve, tih glavnih protivnika svake reforme, lord John se nada »da će se univerziteti sami reformisati«. Opšte poznate su malverzacije sa zaveštanjima koja su namenjena prosvetnim ustanovama. Kolika je njihova vrednost može se naslutiti iz sledećeg:

»Postoje 24 zaveštanja od 2000 do 3000 f.st. godišnje, 10 zaveštanja od 3000 do 4000 f.st. godišnje, 4 zaveštanja od 4000 do 5000 f.st. godišnje, 2 zaveštanja od 5000 do 6000 f.st. godišnje, 3 zaveštanja od 8000 do 9000 f.st. godišnje, i po 1 od 10 000, 15 000, 20 000, 29 000, 30 000 i 35 000 f.st. godišnje.«

Nije potrebna velika oštroumnost da bi čovek shvatio zašto je oligarhija koja živi od zloupotrebe ovih fondova jako oprezna kad je u pitanju administracija u fondovima. Russell predlaže:

»Zaveštanja koja iznose manje od 30 f.st. godišnje treba da nadziru zemaljski sudovi, a ona iznad te sume deputat lorda kancelara. Ali *nikakav postupak* u jednom ili drugom od ovih sudova ne može se pokrenuti *bez dozvole komiteta Tajnog saveta naimenovanog u ovu svrhu.*«

Dakle, *dozvola* jednog komiteta je potrebna da se pokrene postupak u kraljevskim sudovima da bi se stalo na put pljački zaveštanja

prvobitno namenjenih narodnoj prosveti. Dozvola! Ali Russell se čak ni s ovom rezervom ne oseća sasvim siguran. On dodaje:

«Ako se otkrije da je uprava neke škole korumpirana, samo je komitet Tajnog saveta ovlašćen da se umeša.»

Ovo je prava reforma u staroengleskom značenju te reči. Ona niti stvara nešto novo niti uklanja išta staro. Ona ima za cilj da sačuva stari sistem, dajući mu razumniji oblik i učeći ga, da tako kažemo, lepšem ponašanju. Ovo je misterija »nasledne mudrosti« engleskog oligarhijskog zakonodavstva. Ona se prosto sastoji od toga da zloupotrebe učini naslednim, osvežavajući ih, tako reći, s vremena na vreme, transfuzijom sveže krvi.

Ako je Zakon o emancipaciji Jevreja bio *mali* pokušaj da se uspostavi verska trpeljivost; Zakon o sekularizaciji kanadskih crkvenih rezervnih fondova — *mali* pokušaj da se dopusti kolonijalna samouprava; Odluka o obrazovanju — *mali* pokušaj da se reši pitanje narodne prosvete, svako onda mora priznati da je Gladstone-ov finansijski projekat, bez sumnje, *beskrajno mali* pokušaj da se obuzda džinovsko čudovište kome je ime britanski nacionalni dug.

Šestog aprila, pre izglasavanja budžeta, gospodin Gladstone je podneo Donjem domu predlog nekoliko odluka koje se odnose na državni dug, i, pre nego što je ovaj predlog sačinjen, »The Morning Chronicle«⁽²⁹⁾ je doneo jedno specijalno obaveštenje da se očekuje predlog veoma važnih odluka »koje su, kako se čuje, od velikog značaja«. Na ove glasove, cene državnih obveznica su počele da rastu; dobijao se utisak da Gladstone namerava da otplati državni dug; ali 7. aprila, u času kad se komitet sastao da razmotri ove odluke, gospodin Gladstone ih je iznenada izmenio, i to na takav način da ih je lišio svake važnosti i značaja. A sada dozvolite nam da upitamo, sa gospodinom Disraelijem, »čemu je bila potrebna sva ova buka?«

Krajnji cilj predloga gospodina Gladstone-a, kako je sam rekao, bio je da reducira kamate državnih papira na standardan iznos od 2 $\frac{1}{2}$ %. Već je u godinama 1822—1825, 1830/1831, 1844/1845. dolazilo do reduciranja, i to od 5% na 4 $\frac{1}{2}$ %, od 4 $\frac{1}{2}$ % na 4%, od 4% na 3 $\frac{1}{2}$ %, od 3 $\frac{1}{2}$ % na 3%. Pa zašto se ne bi reducirala kamata od 3% na 2 $\frac{1}{2}$ %? Predlozi gospodina Gladstone-a izgledaju ovako:

Prvo, neke papire u iznosu 9 500 000 f.st. i one koji su uglavnom u vezi sa starom južnomorskom aferom dovesti na jedan imenilac i kamatu prinudno smanjiti od 3% na 2 $\frac{3}{4}$ %. Tako se postiže stalna godišnja ušteda od otprilike 25 000 f.st. Izum novog zajedničkog naziva za razne papire, i ušteda od 25 000 f.st. u odnosu na 30 000 000 f.st., koliko iznose godišnji izdaci, ne zaslužuje neko naročito divljenje.

Drugo, on predlaže emisiju novih papira od vrednosti pod nazivom obveznice Državne blagajne, do iznosa od 30 000 000 f.st. Ove će se prenositi bez troškova i nosiće kamatu od 2 $\frac{3}{4}$ % do 1. septembra 1864, a potom, do 1. septembra 1894, kamatu od 2 $\frac{1}{2}$ %. Ovo je jedno-

stavno stvaranje jednog novog finansijskog instrumenta u korist posedničke i trgovačke klase. Ali kako on može održati u opticaju bonove Državne blagajne u vrednosti od 18 000 000 f.st. od $1\frac{1}{2}\%$ sa bonovima Državne blagajne od $2\frac{1}{2}\%$. Zar nije gubitak za ovu zemlju što mora da isplaćuje 1% više za obveznice Državne blagajne nego za bonove Državne blagajne? U svakom slučaju, ovaj drugi predlog nema nikakve veze sa smanjenjem državnog duga.

Na trećem i poslednjem mestu, dolazimo do glavnog cilja, jedine važne stvari u Gladstone-ovim predlozima, na troprocentne konsolidovane dugove i na hartije »snižene na 3% «, što zajedno predstavlja kapital od oko 500 000 000 f.st. *Hic Rhodus, hic salta!*^[64] Kako postoji jedna parlamentarna odluka koja zabranjuje da se silom reduciraju ovi papiri *sem uz dvanaestomesečnu najavu*, gospodin Gladstone je izabrao sistem dobrovoljne zamene, koji vlasnicima troprocentnih papira pruža mogućnost razmene optiranjem za druge papire koji će se izdati saglasno njegovoj odluci. Vlasnici troprocentnih papira moći će, po sopstvenom izboru, da promene svakih 100 f.st. na jedan od sledeća tri načina:

1. Delimičnom trampom svakih 100 funti troprocentnih papira za bon Državne blagajne istog iznosa, koji će do 1864. nositi kamatu od $2\frac{3}{4}\%$, a zatim do 1894. kamatu od $2\frac{1}{2}\%$. Ako se celim iznosom od 30 000 000 f.st. u bonovima Državne blagajne sa $2\frac{1}{2}\%$ kamate zameni 30 000 000 f.st. troprocentnih papira, u prvoj deceniji će se uštedeti 75 000 f.st., a nakon prve decenije 150 000 f.st. — ili ukupno 225 000 f.st., ali vlada će se obavezati da vrati svih 30 000 000 f.st. To ni u kom slučaju nije predlog koji će rešiti pitanje državnog duga.

2. Drugi predlog je u tome da se vlasnicima troprocentnih papira za svakih 100 f.st. daju 82 funte i 10 šilinga u novim troiprocentnim papirima, koji bi nosili $3\frac{1}{2}\%$ do 5. januara 1894. godine. Ako se vlasnici upuste u ovu trampu, dobiće umesto sadašnje 3 funte kamate samo 2 funte 17 šilinga i 9 penija. Na svakih 100 funti izgubiće na kamatama 2 šilinga i 3 penija. Ako bi cela suma od 500 000 000 f.st. bila konvertirana prema ovom predlogu, rezultat bi bio da bi nacija umesto da plaća, kao danas, 15 000 000 f.st. godišnje, plaćala 14 437 500 f.st., a to bi značilo godišnju dobit od 562 500 f.st. Ali bi radi ove male uštede od 562 500 f.st. parlament sebi vezao ruke za pola stoleća i usvojio kamatne stope veće od $2\frac{4}{5}\%$, i to u vreme puno promena i krajnje neizvesnosti u pogledu budućeg proseka kamatnih stopa. S druge strane, Gladstone će postići bar jednu stvar: po isteku četrdeset godina njega neće mučiti troprocentni papiri, zaštićeni, kao sada, dvanaestomesečnim otkazom. On će jedino imati da se postara za troiprocentne papire koje parlament može otkupiti po nominalnoj vrednosti. Za troiprocentne papire Gladstone ne predlaže nikakva ograničenja.

3. Treći predlog glasi da vlasnici troprocentnih papira mogu na svakih 100 f.st. dobiti 110 f.st. u novim dvoiprocentnim papirima,

isplativih 1894. godine. Kad je gospodin Gladstone 6. aprila u Donjem domu prvi put izneo svoj plan, on nije ograničio iznos emisije novih dvoipoprocentnih papira. Ali kad ga je gospodin Disraeli upozorio da će svaki razborit čovek, ako uporedi ovaj predlog sa dva prethodna, radije pretvoriti 100 f.st. u troprocentnim papirima u 110 f.st. dvoipoprocentnih, i da će konverzijom 500 000 000 f.st. troprocentnih papira u nove papire nacija, doduše, zaštedeti 1 250 000 f.st. godišnje, ali će s druge strane uvećati nacionalni dug za 50 000 000 f.st., gospodin Gladstone je sutradan izmenio svoju ponudu i predložio da se iznos novih dvoipoprocentnih papira ograniči na 30 000 000 f.st. Ovim ograničenjem ceo treći predlog gubi svoj značaj u odnosu na državni dug. Iznos duga bi se samo povećao za 3 000 000 f.st.

Sad ste upoznati sa »jednim od najvažnijih i najgrandioznijih finansijskih predloga koji je ikada dat«. Možda uopšte ne postoji veća prevara od takozvanih finansija. Najjednostavnije operacije u vezi sa budžetom i nacionalnim dugom posvećeni ove »okultne nauke« zaođevaju u teško razumljivu terminologiju iza koje stoje trivijalni manevri koji se sastoje od različitih denominacija vrednosnih papira-komutacija starih papira za nove, sniženje kamata i povećanje nominalnog kapitala, podizanje kamata i reduciranje kapitala, uvođenje premija, bonusa, prioriternih akcija, distinkcija između anuiteta koji se mogu amortizovati i onih koji se ne mogu amortizovati, veštačke gradacije pri prenošenju raznih papira na način koji će javnost potpuno pomesti odvratnom berzanskom skolastikom i užasnom zamršenošću detalja, dok će berzijancima svaka nova finansijska operacija pružiti priliku, koju oni neće propustiti, da razvijaju svoju pogubnu i pljačkašku delatnost. S druge strane, politički ekonomisti pronalaze da ova očigledna zamršenost komutacija, permutacija i kombinacija nije toliko stvar finansijske politike koliko jedno prosto aritmetičko pitanje ili prosto pitanje frazeologije.

Gospodin Gladstone je, bez sumnje, majstor u ovoj vrsti finansijske alhemije, i prirodu ovog predloga najbolje karakterišu reči gospodina Disraelija:

»Meni se čini da nikad do danas nisu suptilnost i genije ni najveštijeg kazuiste iznašli komplikovaniju i ingeniozniju mašineriju da daje tako mršave rezultate. U spisima sv. Tome Akvinskog nalazi se jedno poglavlje koje razmatra pitanje koliko bi anđela moglo igrati na vrhu jedne igle. To je ostao jedan od najrednih proizvoda ljudskog genija; u ovim predlozima ja vidim srodnost sa tim izvrsnim umom.«

Setićete se našeg tvrđenja da je krajnji cilj Gladstone-ovog plana bio da se uspostavi »normalan« dvoipoprocentni fond. Da bi postigao ovaj cilj, on stvara veoma ograničen dvoipoprocentni fond i jedan neograničen troipoprocentni zajam. Da bi stvorio ograničeni dvoipoprocentni fond, on smanjuje kamatnu stopu za $\frac{1}{2}\%$ i uvećava kapital bonusom od 10% u nameri da upotpuni tu redukciju. Da bi se izvukao iz zakonskih teškoća koje stvara odredba da su troprocentni papiri

»zaštićeni« dvanaestomesečnim otkazom, Gladstone pribegava donošenju zakona za 40 godina unapred. Ako mu to pođe za rukom, on će lišiti dve generacije svake mogućnosti uspeha u finansijskim poslovima.

Položaj koalicione vlade u Domu jasno prikazuje statistika glasanja. Na pitanju Maynooth⁽⁶⁵⁾, u krcatom Domu, vlada je dobila samo tesnu većinu od 30 glasova. Što se tiče Zakona o emancipaciji Jevreja (koji još nije prošao kroz treće čitanje), u prisustvu 439 članova Doma on nije bio izglasan čak ni većinom od 30 glasova. Kad je prilikom razmatranja Zakona o sekularizaciji kanadskih crkvenih rezervnih fondova Russell povukao svoju treću klauzulu, ministre su spasli torijevci od njihovih sopstvenih pristalica. Njihovu su većinu gotovo potpuno predstavljali članovi iz redova konzervativaca.

Nemam nameru da se zadržavam na unutrašnjim vladinim nesuglasicama do kojih je došlo prilikom debate o Zakonu o sekularizaciji kanadskih rezervnih fondova, niti na žustroj polemici vladinih listova o porezu na dohodak, a iznad svega o vladinoj spoljnoj politici. Ne postoji ni jedno jedino pitanje na koje koaliciona vlada ne bi mogla da odgovori kao što je odgovorio Geza, mađarski kralj, koji je, prešavši u hrišćanstvo, nastavio uprkos novoj veroispovedi da se drži svojih drevnih praznovernih rituala. Kad su ga upitali koju od ove dve vere stvarno ispoveda, on je odgovorio: »Dovoljno sam bogat da mogu ispovedati dve vere.«

Naslov originala:

Achievements of the Ministry

Napisano 12. aprila 1853.

Prvi put objavljeno u listu
«New-York Daily Tribune»,
br. 3753 od 27. aprila 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx
 Feargus O'Connor —
 Poraz vlade — Budžet

Komisija koja se prošle nedelje sastala da ispita duševno stanje Feargusa O'Connora, ranijeg narodnog poslanika za Notingem, dala je sledeće mišljenje:

«Nalazimo da je gospodin Feargus O'Connor duševno oboleo od 10. juna 1852. godine, i od tada nije imao nijednog lucidnog intervala.»

Kao politička ličnost O'Connor već od 1848. godine nije više živ. Snage mu je ponestalo, misiju je ispunio, i nemoćan da vodi proleterijski pokret koji je sam organizovao, gotovo je postao prepreka za pokret. Ako me istorijska nepristrasnost obavezuje da ne sakrijem ovu okolnost, ona me isto tako obavezuje da budem pravedan prema jednom palom čoveku, da iznesem pred javnost ocenu koju je o O'Connoru doneo Ernest Jones u listu »The People's Paper«:^[59]

«Bio je to čovek koji se odrekao ranga, blagostanja i položaja; koji je ostavio lukrativnu i uspešnu praksu; koji je rasturio veliko bogatstvo, ne iz ličnog samoodricanja, već iz političkog samožrtvovanja; koji je sebe osudio da bude večiti izgnanik iz zemlje u kojoj je posedovao mnoge akre zemlje i bio predstavnik jedne od njenih najvećih grofovija; koga je namrzla sopstvena porodica zato što je voleo čovečanstvo i celu svoju delatnost posvetio narodu; i koji završava gotovo u bedi posle života ispunjenog gotovo besprimernim trudom... Eto, to je njegov život. A sada pogledajmo njegov rad: u jedno vreme krajnje obeshrabenosti, razjedinjenosti, sumnje i bede, okupio je milione ljudi ove zemlje, što nije uspeo nijedan čovek pre njega. O'Connell je ujedinio Irce, ali to je uspeo uz pomoć sveštenstva; Mazzini je na noge podigao Italijane, ali su plemići i trgovci bili na njegovoj strani; Kossuth je okupio Mađare, ali su senat i vojska stajali uz njega; i Italijani i Mađari su sagorevali u mržnji protiv stranog zavojevača. Ali O'Connor, bez plemstva, sveštenstva ili trgovaca, ujedinio je i poveo u borbu protiv sviju jednu ugnjetenu klasu, ne mogavši da iskoristi ni nacionalno osećanje za njihovo ujedinjenje! La Fayette je imao trgovce, Lamartine je imao dućandžije. O'Connor je imao narod! Ali narod je u devetnaestom veku, u ustavnoj Engleskoj, bio najslabiji od svih. On ga je naučio kako da postane najjači.»^[60]

Prošla sedmica je bila sedmica poraza za koalicioni kabinet. Prvi put se vlada suočila sa koalicionom opozicijom. U utorak, 12. ovog meseca, gospodin Butt je podneo predlog da irski vojnici dobiju azil u bolnici Kilmainham. Secretary at war^[67] se suprotstavio ovom predlogu; ali je predlog usvojen i pored protivljenja vlade sa 198 glasova prema 139. Ovom prilikom vlada je poražena od strane koalicije irske brigade^[68] i konzervativne opozicije. Narednog četvrtka porazila ju je koalicija konzervativaca i mančesterske škole.^[69] Kad je gospodin Milner Gibson, kao i svake godine, predložio ukidanje »poreza na znanje«, izglasano je ukidanje poreza na oglase,^[70] uprkos protivljenju Gladstone-a, Russella i Sidneya. Oni su ostali u manjini sa 169 prema 200 glasova. Bright, Gibson i MacGregor glasali su rame uz rame sa Disraelijem, Pakingtonom, itd., a gospodin Cobden je dao formalnu izjavu »da je prihvatio od sveg srca pomoć gospodina Disraelija i njegovih prijatelja«. Ali daleko najveći poraz vlada je pretrpela ne zato što je nadglasana u Domu već zbog svog postupka.

Sve pojedinosti o Kossuthovoj raketnoj aferi čitaoci su svakako već saznali iz lista »Tribune«, ali da bi se dokazalo da je cela ta afera bila nešto što su u dosluhu smislili Palmerston i strane sile, dovoljno je saopštiti ono što njegov zvanični organ »The Morning Post«^[71], donosi o ovom događaju:

»Brzina i budnost koje je pokazala vlada stvorile pouzdanje kod onih stranih sila koje nisu uverene u efikasnost naših zakona u suzbijanju svih nereda među našim nedisciplinovanim gostima.«

Ova stvar će imati ozbiljne posledice za koalicioni kabinet. Ona je već, što je od velikog značaja, demaskirala revolucionarni dizizam starog Palmerstona. Čak ga i njegov najlakoverniji ali najpošteniji obožavalac »The Morning Advertiser«^[90], otvoreno dezavuiše. Palmerstonova zvezda počela je da tamni kad je poklonio svoje simpatije heroju 2. decembra i Satorijskog polja; zašla je otkad je očitost postao »austrijski ministar«.^[71] Ali zadatak je koalicione vlade da upravo liši dobrog glasa sve postojeće talente i ljude od renomea stare oligarhije. Ako se desi da Palmerstonova vlada preživi ovu katastrofu, onda on zaista može, malo promenivši tekst, u šali ponoviti reči François I: »Ništa nije izgubljeno sem časti!«^[72]

Sada dolazimo na događaj dana, na budžet gospodina Gladstone-a koji je on podneo na jučerašnjem zasedanju Donjeg doma, u govoru koji je trajao, ni manje ni više nego pet časova. To je koalicioni budžet, sačinjen na enciklopedijski način, pogodan naročito za neki članak u opširnoj enciklopediji umetnosti i nauka *Erscha i Grubera*.^[73] Vi znate da era enciklopedista uvek nastupa kad se nagomilaju činjenice, a duh srazmerno zaostaje za njima.

U svakom budžetu je glavno pitanje odnos između prihoda i rashoda, bilans u obliku viška ili manjka, koji obeležava opšte uslove

i utiče na smanjivanje ili povećavanje oporezivanja u nekoj zemlji. Prema oceni gospodina Disraelija, prihodi za 1852/53. godinu iznose 52 325 000 funti sterlinga, a rashodi 51 163 000 f.st. Gospodin Gladstone nas obavještava da su stvarni prihodi 53 089 000 f.st., a stvarni rashodi samo 50 782 000 f.st. Prve brojke pokazuju da stvarno pre-
tiče 2 460 000 f.st. I tako izgleda da gospodin Gladstone ispravlja gospodina Disraelija. Poslednji se mogao pohvaliti viškom od samo 1 660 000 f.st.; naprotiv, Gladstone izlazi sa zaštedenih 2 460 000 f.st. Na nesreću, kad se pažljivo razmotri, pretvara se višak gospodina Gladstone-a, za razliku od onoga što je preteklo gospodinu Disraeliju, u skromniju sumu od 700 000 f.st., jer su iz njegovih džepova milioni već iscurili putem raznih izglasavanja u Donjem domu i drugih izvanrednih izdataka. Sem toga, kako gospodin Gladstone oprezno dodaje:

«Mora se imati na umu da je 215 000 f.st. od 700 000 f.st., priteklo iz povremenih a ne stalnih izvora prihoda.»

Onda je jedina baza za operacije, koja je preostala gospodinu Gladstone-u, višak od 480 000 f. st. Iz ovog proizilazi da se svaka predložena remisija starih poreza izvan ovog iznosa mora izbalansirati uvođenjem novih poreza.

Gospodin Gladstone je počeo svoj govor sa »*question brulante*«¹ poreza na dohodak. Rekao je da bi bilo moguće odmah se osloboditi tog poreza, ali da vlada nije pripremljena da preporuča da se on smesta ukine. Prva stvar na koju je ukazao bila je da »mi izvlačimo iz ovog poreza 5 500 000 f.st.«. Zatim je pokušao jednu »briljantnu« odbranu učinka ovog poreza, na čiju je istoriju utrošio puno govorničkog talenta.

»Porez na dohodak«, primetio je, »služio je da nam omogući u vreme teške borbe za opstanak da dohodak ove zemlje premaši troškove rata i uprave... Ako ne uništite delotvornost ove mašine, ona nam pruža sredstva, ukoliko se nesrećom opet nademo u ratu, da smesta povećamo ljudstvo naše armije na 300 000 a ljudstvo naše flote na 100 000, i da srazmerno proširimo sve odgovarajuće ustanove.»

Gospodin Gladstone je dalje primetio da porez na dohodak nije samo poslužio da se vodi do kraja antijakobinski rat, već je omogućio i politiku slobodne trgovine ser Roberta Peela. Posle ovog apologetskog uvoda iznenada nas je zapanjio izjavom da je »porez na dohodak pun mana«. U stvari, gospodin Gladstone priznaje da bi bilo potrebno, da bi se sačuvao ovaj porez, izmeniti ga u cilju otklanjanja sadašnjih nedovoljnosti; ali da bi se otklonile ove nedovoljnosti, mora se preinačiti čitav sistem. Čudno protivrećeci samom sebi, kasnije se nalazi na velikoj mucu da dokaže da uopšte ne postoje takve nedovoljnosti, i da su one samo uobraženje. Pitanje sigurnih

¹ »gorućim pitanjem«

i nesigurnih dohodaka on svodi na pitanje »zemljišta i trgovine«, i čudnim rečima pokušava da ubedi svet da zemljište stvarno donosi 9 penija na funtu, dok trgovina donosi samo 7 penija. Posle toga dodaje:

»da razrezivanje poreza na zemljište i kuće ne zavisi od visine godišnjeg dohotka posednika, dok u trgovini poreske izjave o dohotku daju sami obveznici, i to u mnogim slučajevima lažno«.

U odnosu na posednike državnih hartija gospodin Gladstone tvrdi da bi oporezivanje kapitalisane vrednosti njihovog prihoda predstavljalo veliku povredu javnog poverenja. Ukratko, svako razlikovanje između sigurnih i nesigurnih dohodaka, koje je predložio gospodin Disraeli, gospodin Gladstone je glatko odbio. S druge strane, on je spreman da proširi porez na dohodak na Irsku i na prihode iznad 100 f.st., dok je do sada granica ležala kod 150 f.st. godišnje. Međutim, sasvim suprotno svojoj doktrini »da je nemoguće postaviti razliku između relativne vrednosti inteligencije, rada i poseda, i brojevima predstaviti ove relacije«, on predlaže da se za prihode koji se kreću između 100 i 150 f.st. porez ograniči na stopu od samo 5 penija po funti sterlinga. Na kraju, da bi uskladio svoje divljenje prema porezu na dohodak sa otvorenom potrebom njegovog ukidanja, gospodin Gladstone predlaže

»da se obnovi porez za dve godine, počev od aprila 1853, i da iznosi 7 penija po funti sterlinga; za još dve godine, počev od aprila 1855, da iznosi 6 penija po funti sterlinga; a za sledeće tri godine, počev od aprila 1857, da iznosi 5 penija po funti sterlinga; prema ovom predlogu ovaj porez bi se ukinuo na dan 5. aprila 1860. godine«.

Pošto je, kako on zamišlja, usrećio zemljoposedičku aristokraciju i vlasnike hartija od vrednosti, time što je odbio da usvoji princip razlikovanja između sigurnih i nesigurnih dohodaka, gospodin Gladstone, s druge strane, razmišlja kako da postavi sličan mamac mančesterskoj školi preinačavanjem nasledne takse, proširivši je na sve vrste imovine ali odbijajući da se bavi testamentima.

»Ja uopšte ne sumnjam«, primetio je, »da će ovaj porez, ako ga u izmenjenom obliku usvoji Dom, pridodati 1853/54. godine još 500 000 f.st. našim redovnim sredstvima; godine 1854/55. dodaće još 700 000 f.st.; u 1855/56. još 400 000 f.st. i u 1856/57. još 400 000 f.st., što će sačinjavati ukupan dodatak od 2 000 000 f.st. stalnim sredstvima ove zemlje.«

U pogledu Škotske gospodin Gladstone je predložio da se jedan šiling doda sadašnjem porezu na alkoholna pića od 3 šilinga i 8 penija (time bi se dobilo 318 000 f.st.), i da se poveća taksa na dozvole trgovcima čajem, pivarima, sladarima, proizvođačima i prodavcima duvana, i proizvođačima sapuna.

Tako bi ukupan iznos dobijen putem povećanja poreza za 1853/54. godinu bio:¹

od poreza na dohodak	295 000 f.st.
od naslednih taksi	500 000 f.st.
od poreza na alkoholna pića	436 000 f.st.
od dozvola	113 000 f.st.
	ukupno: 1 344 000 f.st.
koje će sa viškom od	805 000 f.st.
dati za remisiju dažbina sumu od	2 149 000 f.st.

Dakle, kako izgleda predlog gospodina Gladstone-a u pogledu remisije starih dažbina? Uzdržaću se, naravno, da suviše duboko zalazim u ovaj lavirint. On se ne može na brzinu pregledati. Prema tome, dotaći ću se samo glavnih tačaka, a one su sledeće:

1. Ukidanje poreza na sapun, čiji je sadašnji bruto-iznos 1.397 000 f.st.

2. Postepena redukcija carine na čaj, gde smanjenje od 2 šilinga i $2\frac{1}{4}$ penija na jedan šiling treba da bude sprovedeno za oko tri godine.

3. Ukidanje carina na veliki broj manjih artikala.

4. Olakšice na 4 000 000 f.st. duga Irske u obliku konsolidovanih anuiteta.

5. Smanjenje takse na advokatske diplome za jednu polovinu, do koga je došlo na predlog lorda R. Grosvenora, koji je tražio ukidanje ove takse uopšte.

6. Smanjenje poreza na novinske oglase na 6 penija, na predlog gospodina Gibsona (u međuvremenu, Dom je najavio potpuno ukidanje).

7. Ukidanje takse na dodatke u novinama (ogroman *pièce de réjouissance*² za »The Times«^[26], jedine novine koje izlaze sa dodatkom).

Ovo su, ukratko, glavne crte budžeta koji gospodin Gladstone kuje već četiri meseca. Debata u Donjem domu, koja je određena za idući ponedeljak, pružiće mi priliku da produžim sa komentarom ovog koalicionog proizvoda.

Naslov originala:

Feargus O'Connor — Ministerial Defeats — The Budget

Napisano 19. aprila 1853.

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 3758 od 3. maja 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

¹ Cifre u izveštaju ispravljene prema Dietzovom i drugom ruskom izdanju, pošto se podaci navedeni u članku međusobno ne slažu. — ² razlog za radost

Karl Marx

Funte, šilinzi, pensi ili klasni budžeti i ko od njih ima koristi?

Gladstone je podneo svoj budžet. Kao što se dva petla na istom guvnu nadmeću u kukurekanju, tako su se i dva ministra finansija — bivši i sadašnji — nadmetala u Donjem domu; jedina je razlika bila u tome što je vigovski petlič pozajmio neke note od konzervativnog ćurana. Prošle nedelje smo analizirali onaj deo finansijskog plana gospodina Gladstone-a koji se odnosi na državni dug, i pokazali kako se bedno šegači sa tim problemom, i kako to samo ide na ruku zelenošima, berzanskim špekulantima i trgovcima da bi se pojeftinile i olakšale njihove transakcije. Ovom prilikom ćemo videti da je ovaj budžet klasni budžet — budžet srednje klase — potekao iz pera aristokrate. Prvo ćemo ukratko ocrtati ovu važnu stvar.

I. O rashodima i prihodima

Ministar utvrđuje da će državni rashodi za ovu godinu premašiti prošlogodišnje rashode za 1 401 000 funti!! Vrlo pogodan način da se inauguriše jedan budžet finansijske reforme. Uzrok ovog povećanja nije manje ohrabrujući.

U rashodima se predviđa povećanje za naše pomorske snage za 617 000 funti; za vojsku i intendanturu za iznos od 90 000 funti; za artiljeriju 616 000 funti; za miliciju 230 000 funti. Dok će se za školstvo, to oružje prosvjećivanja i odbrane znanja, odvojiti svega 100 000 funti više. Ukupna suma državnih rashoda za tekuću godinu biće 52 183 000 funti. Ukupna suma prihoda procenjena je na 52 990 000 funti, što znači višak od 807 000 funti, od čega je, međutim, 100 000 funti namenjeno za izdatke oko poštanskih brodova, te sve u svemu raspoloživi višak iznosi 500 000 funti. A sada se dođemo:

II. *Finansijskog projekta*

Ovde ministar operiše: *Prvo*, porezom na dohodak, i ne pravi nikakvu razliku između sigurnih i nesigurnih dohodaka. Predlaže da se kroz dve godine porez smanji od 7 penija na 6 penija po funti, zatim, po isteku još dve godine, od 6 penija na 5 penija i to za vreme od tri godine — da se proširi porez i na Irsku i da se toliko snizi kako bi uključio i godišnje dohotke od 100 funti. Ovo se, kaže on, »neće dotaći radničkih redova«. Na dohodak između 100 i 150 funti plaćaće se samo 5 penija po funti. Posledica ovoga će biti da će se olakšati breme bogatašima, a da će se to što je skinuto natovariti na grbaču manje bogatim ljudima kao nov teret. Bogati trgovac će plaćati manje, ali da bi se to nadoknadilo, siromašni trgovac će imati da plaća ono što ranije nije direktno plaćao. Ovo je čudna pravda! Četiri naredne godine, doduše, čovek sa prihodima od 100 funti plaćaće 2 penija po funti manje nego čovek sa dohotkom od 150 funti, ili 150 000 funti — ali posle tog perioda oni će plaćati isti iznos, dok će dve godine kasnije bogataš početi da uživa smanjenje koje je omogućeno oporezivanjem siromaha. Našem shvatanju oporezivanja bi pre odgovaralo progresivno oporezivanje dohotka, po kome stopa poreza raste sa dohotkom, pošto 10 000 novčića od po 5 penija manje znači za čoveka koji ima godišnji dohodak od 10 000 funti no što 100 novčića od po 5 penija znači za onoga koji ima 100 funti godišnje. Takve su vigovske finansije — spolja gladac a unutra jadic, i sve je sračunato na to da se postepeno ali sigurno teret pretovari s leđa bogataša na grbaču sirotinje. A što se tiče tvrđenja da dohodarina ne pogađa radnika, to je pravi apsurd pošto u našem sadašnjem društvenom sistemu, u kome postoje poslodavac i zaposleni, buržoazija zna da se za povećanje dažbine obešteti na taj način što smanjuje nadnice ili povećava cene.

Drugo, ministar govori o porezu na nasleđe. On smanjuje zeto-vima i snahama »srodnički« porez od 10% reducirajući ga na 7% — kakva minimalna korist! — i proširuje porez na svaku svojinu koja podleže oporezivanju određujući je na bazi doživotne rente. Na ovaj način uvećava za 2 000 000 funti državne poreske prihode, i beleži u zaslugu što štiti zanatstvo i industriju nasuprot zemljoposedu. Ova klauzula je od suštinskog značaja i predstavlja značajnu koncesiju koju su industrija i trgovina u razvoju iznudile od zemljoposedničkog monopola. Ponavljamo, to je stvarno koncesija, a ipak koncesija takve vrste kakvu je ne samo lako izvrdati, već je izvrđavanje, možda, već unapred i smislio zemljoposednički zakonodavac iz finansijskog sveta.

Treće, ukidaju se takse na priznanice na koje će ubuduće biti dovoljno zalepiti poštansku marku od jednog penija bilo o kom iznosu da se radi. To je mera koja će — bogatašima — značiti grdnu olakšicu, i pretpostavlja se da će povećana upotreba poštanskih ma-

raka moći da nadoknadi izgubljene prihode od takse. Međutim, ova mera opet neće biti od koristi radničkoj klasi, kod koje ima vrlo malo transakcija tog iznosa (5 funti) kad je uopšte potrebno lepiti marku.

Četvrto, porez na oglase smanjuje se od 1 šilinga i 6 penija, koliko iznosi sada, na 6 penija. Ovo je još jedan primer bednog džimirjanja. Nema pametnog razloga da neko zadrži 6 penija ako se već odriče celog šilinga — pošto će taj glomazan i skup aparat za ubiranje tih 6 penija pojediti prihod od poreza. Ali razlog bi možda bio to da se ne mogu ukinuti mesta i nameštenja vezana za ubiranje tog poreza. Novinski prilozii koji sadrže samo oglase oslobadaju se takse. Obe ove klauzule su ustupci buržoaziji — dok zadržavanje takse na novine još uvek kao jaka brana sprečava širenje demokratskog obrazovanja. »Postojećim novinama će ovo ići u priloga«, kaže ministar finansija, »ali nove i jeftinije ne bi trebalo ni da počinju da izlaze«.

Peto, taksa na osiguranje života smanjuje se od 2 šilinga i 6 penija na 6 penija — još jedan primer onog istog džimirjanja; taksa na ugovore o šegrtovanju, bez obzira koje vrste, smanjena je od 1 funte na 2 šilinga i 6 penija; taksa na advokatske diplome od 12 i 8 funti na 9 i 6 funti; a na ugovore o spremanju za advokatske pisare od 120 funti na 80 funti. Prva i dve poslednje stavke opet su neprikrivene olakšice za buržoaziju i u njima nema ni traga koristi za sirotinju. Dok se taksa od 6 penija zadržava za oglase, zadržana je i taksa na novine i porez na hartiju zato da bi se takse na sluge, pse i konje mogle smanjiti u korist bogatih.

Šesto, u Škotskoj i Irskoj se uvodi dodatni porez na alkoholna pića, a oni koji ih peku dobiće naknadu za »gubitak«.

Sedmo, ujednačavaju se takse na trgovačke dozvole, što je još jedna blagodet za buržoaziju.

Osmo, treba ponovo da se razmotri porez na sapun i mnoštvo drugih artikala, dok porez na čaj treba do 1854. godine da bude smanjen od 2 šilinga i 2¹/₄ penija na 1 šiling i 10 penija, a do 1856. na 1 šiling i 6 penija, a posle tog datuma na 1 šiling.

Tako u širokim potezima izgleda vigovski budžet. A pitamo naše čitaoce da li je ikada jačnije »stoparačko zakonodavstvo«, da upotreblim izraz samog ministra, poteklo iz ministarske klupel⁽⁷⁴⁾ u Donjem domu? Može budžet biti prihvatljiv, privlačan i sadržavati neke primamljive tačke — ali kakvu stvarnu korist, kakvo stvarno olakšanje pruža radničkoj klasi ove zemlje? Smanjeni porezi na sapun i na čaj jedine su tačke za koje se čovek može uhvatiti, ali to je, zaista, mala olakšica. Svuda je pažljivo odmerena granica preko koje bi radni čovek mogao biti na dobitku, a aristokratija i buržoazija na gubitku, i najskrupuloznije se prezalo od prekoračenja te granice. Verovatno će ljudi kratke pameti nasesti ovom budžetu: »Smanjenje poreza na oglase na 6 penija i ukidanje takse na novinske dodatke!« Ali, kakvu korist od toga vidi narod? Nikakvu! »Marke od penija na priznanicama!« Ali od kakve je koristi to najmljenim robovima

kojima se, kao prihod, »priznaju« crkavice? Nikakve! »Porez na osiguranje života smanjuje se od 2 šilinga i 6 penija na 6 penija.« Šta od toga imaju oni koji dirinče za 6, 8 i 10 šilinga nedeljno — koji ne mogu da osiguraju svoj život protiv ropstva u Mančesteru koje ih satire, pa čak i onaj sa jednom funtom ili 30 šilinga nedeljno? Ništa! Šta od toga ima radnik što advokati mogu dobiti od sada svoje diplome za tri funte manje? Ili što advokatski pisari plaćaju sada pri sklapanju ugovora za spremanje 80 funti umesto da ih to košta 40 funti više? Šta od toga ima što je porez na nasleđe u nekim slučajevima manji a generalno proširenje tako lako izbegnuto? Da li je zato njihov teret postao imalo lakši? Šta radnici imaju od toga što će taksa za izdavanje trgovačkih dozvola biti izjednačena, kada njihove nadnice ne stoje u srazmeri sa profitima koje trgovci ostvaruju na artiklima koje troše radnici? »Finansijska reforma« je bila jedna od dveju parola pod kojima se ovaj parlament sabrao i vlada obrazovala. Eto je pred nama — reforme vigovaca, aristokrata i parajlija. Nešto se moralo uraditi — neki mali ustupci dati, ali zadatak je bio da budu tako neznatni, da se jedva daju uočiti, i umetnik u finansijama zadivljujuće je uspeo u tom naporu. Koristimo se Gladstone-ovim rečima i njegovim izrazima kad za ovaj budžet kažemo da je sastavljen »po željama trgovačke klase«, a da ipak nije ništa drugo već »stoparačko zakonodavstvo«.

Naslov originala:

*L. S. D. or Class Budget and
Who's Relieved by Them*

Napisano oko 20. aprila 1853.

Prvi put objavljeno u listu

»The People's Paper«,
br. 51 od 23. aprila 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Nemiri u Carigradu — Prizivanje duhova u Nemačkoj — Budžet^[75]

Prema jednom telegramu izgleda da je 12. ovog meseca došlo do velikih nereda u Carigradu i njegovoj okolini, i da je tom prilikom fanatična turska masa ubila ili ranila petnaest hrišćana.

»Red je odmah uspostavljen pomoću vojske.«

Jedan drugi telegram iz Kopenhagena javlja da je Skupština ili Folketing odbila vladinu poslanicu koja sadrži predlog o redosledu nasleđa danske krune. Ovo možemo smatrati kao značajan neuspeh ruske diplomatije čije je interese ta poslanica predstavljala, shodno londonskom protokolu koji priznaje Rusiju kao krajnjeg naslednika danskog kraljevstva.^[76]

Iz Haga doznajemo da u Holandiji vlada uznemirenost slična onoj koja je pre dve godine obuzela Englesku u vezi sa »rimokatoličkom agresijom«,^[77] što je dovelo do obrazovanja jedne ultraprotestantske vlade. Što se tiče Nemačke, ili bolje rečeno onog njenog dela koji je ranije bio poznat pod imenom Carstva, ništa nije karakterističnije za trenutno stanje duhova koje vlada u redovima obrazovane srednje klase, od jedne izjave urednika lista »Frankfurter Journal«^[78] od 20. aprila. Radi upućivanja vaših čitalaca dajem vam prevod ove izjave.

»Vesti koje primamo svakom poštom govore da prizivanje duhova^[79] uzima takve razmere kakve nismo videli sve od pojave znamenite *Pesme na Rajni* od Nikolausa Beckera, i od prvih dana martovske revolucije 1848. godine. Iako su ovo ohrabrujuće vesti, pošto pokazuju bolje nego ijedan politički *raisonnement* kako se opet nalazimo u *bezaolenom* i *neđužnom* vremenu, žalimo što im ne možemo i dalje ukazivati pažnju, iz straha da bi mogle potpuno obuzeti naše čitaoce i nas same, i na kraju popuniti ceo prostor ovih novina.«

»*Jedan Englez*« je uputio pismo listu »The Times«^[26] i lordu Palmerstonu u vezi sa nedavnom Kossuthovom aferom¹, i na kraju tog pisma kaže:

¹ Vidi u ovom tomu, str. 69–71.

«Kada se koaliciona vlada pridruži svojim očevima, stričevima ili dedovima, mi ćemo plemenitom lordu učtivo nagovestiti pojavu jednog novog izdanja *Joe Millera*.¹ U stvari, naše mišljenje je da se više neće pominjati ime Joe već Palmerston. To je dugačko ime, i to ne valja. Ipak verujemo da je anglo-saksonsko *Pam* već bolje. Biće pogodno i za stihove i za prozu, i može da se rimuje sa engleskim rečima „sham, flam and cram”.²»

U svom članku od prošlog utorka² dao sam vam ovlašnu skicu budžeta gospodina Gladstone-a. Sada imam pred sobom jednu zvaničnu publikaciju, 50 stranica folio izdanja: »Predlozi ministra finansija« i »Tumačenja kojima su propraćeni ti predlozi«. Ja ću se dotaći samo onih pojedinosti koje bi mogle zanimati strane čitaoce u slučaju da ovi predlozi postanu deo zakonodavstva Velike Britanije.

Najvažniji se predlozi odnose na carine. Predloženo je da se ukinu carine na 123 manja artikla, koje su donosile državi oko 55 000 funti godišnje; u ove spadaju sve vrste drvne građe izuzev četiri, kao i balvani, ramovi, cigla i crep. Do 5. aprila 1854. treba da se, prvo, snizi carina na čaj od 2 šilinga i 2¹/₄ penija na 1 šiling i 10 penija; zatim na dvanaest prehrambenih artikala. Postojeća carina na bademe treba da se snizi na 2 šilinga i 2 penija po centi; na sir od 5 šilinga na 2 šilinga i 6 penija po centi; na kakao od 2 penija na 1 peni po funti; na orahe od 2 šilinga na 1 šiling po merici; na jaja od 10 penija na 4 penija za 100 komada; na pomorandže i limunove na 8 penija po merici; na buter od 10 šilinga na 5 šilinga po centi; na suvo grožđe od 15 šilinga i 9 penija na 10 šilinga po centi; i na jabuke od 2 šilinga na 3 penija po merici. Svi ovi artikli donose danas prihod od 262 000 funti sterlinga. Kao treće, treba da dođe do smanjenja dažbina na još 133 prehrambena artikla, koji donose prihod od 70 000 funti. Pored toga treba da se uproste dažbine za izvestan broj artikala, ubiranjem specifične umesto *ad valorem*³ carine.

A što se tiče trošarine, već sam obavestio čitaoce o predlogu za ukidanje trošarine na sapun i povećanje takse za izdavanje dozvole pivarima i trgovcima čajem, kafom, duvanom i sapunom.

Što se tiče ostalih taksa, pored smanjenja takse na advokatske diplome i takse na oglase, treba da se smanje takse na životna osiguranja, takse na kvitama, na ugovorima o obučavanju i takse na kočije za iznajmljivanje.

Što se tiče direktnih poreza, treba da se smanje porezi na sluge, privatne kočije, konje, ponije i pse, kao i da se za 17 i 1/2% smanje porezi na otplate rata za zemlju.

Poštarina za pošiljke u kolonije treba da se snizi jednoobrazno na 6 penija.

¹ podvala, prevara, laž — ² Vidi u ovom tomu, str. 47—51. — ³ prema vrednosti

Bitna crta ovog budžeta, koja zaslužuje pažnju, jeste okolnost da je većina njegovih mera koalicionoj vladi nametnuta posle tvrdoglavog opiranja u toku ovog zasedanja parlamenta.

Sada gospodin Gladstone predlaže da nasledna taksa obuhvati i nepokretnu imovinu, ali se još 1. marta suprotstavljao predlogu gospodina Williamsa da se na nepokretnu imovinu plaća »ista testamentna taksa i ista nasledna taksa kakva se danas plaća na pokretnu imovinu!« Tom prilikom je potvrdio, kao što torijevske novine čine ovog časa, da je oslobođenje od poreza samo prividno i da se kompenzira putem drugih poreza osobito uvedenih na nepokretnu imovinu. Isto je tako tačno da je istog tog 1. marta gospodin Williams zapretio gospodinu Gladstone-u »da će ga, ako ne popusti u ovoj tački, zameniti gospodin Disraeli«.

Gospodin Gladstone sada predlaže da se ukine ili smanji zaštitna carina na oko 268 manjih artikala; ali 3. marta on se još suprotstavljao predlogu gospodina Hume-a »da se smesta ukine čisto zaštitna carina na otprilike 285 artikala«. Isto tako je tačno da je gospodin Disraeli izjavio tog istog dana da

»ne možemo da se hvatamo za dronjke i rite zaštitnog sistema«.

Gospodin Gladstone sada predlaže da se taksa na oglase smanji na polovinu; ali četiri dana pre nego što je izneo pred javnost svoj budžet, on se suprotstavio predlogu gospodina Milnera Gibsona da se ukine ta dažbina. Razume se, prilikom glasanja u Domu pretrpeo je poraz.

Bilo bi lako produžiti sa nabrojanjem ustupaka koje je dala koaliciona vlada mančesterskoj školi. Šta ovi ustupci dokazuju? Dokazuju da je industrijska buržoazija, iako još veoma slabo zastupljena u Domu, stvarno gospodar situacije, i da se vlada, bilo vigovska, torijevska ili koaliciona, može održati na vlasti i ne ustupiti je buržoaziji, jedino ako za račun ove poslednje obavlja pripremni posao. Prelistajte akta britanskog zakonodavstva od 1825. godine do danas i videćete da se buržoaziji može politički odupreti jedino ako joj se daje finansijski ustupak za ustupkom. Ono što oligarhija nije kadra da shvati jeste jednostavna činjenica da je politička moć samo izdanak ekonomske moći, i da će klasa kojoj oligarhija mora da prepusti ekonomsku moć bez pogovora oteti od nje i političku. Donoseći preko Colberta zakone u interesu fabrikana, sam Louis XIV je pripremao revoluciju iz 1789, kada je na njegove reči »*l'état c'est moi*«, Sieyès odgovorio rečima »*le tiers état est tout*«.²⁽⁸¹⁾

Druga veoma upadljiva crta ovog budžeta jeste dosledno usvajanje politike gospodina Disraelija, »tog lakomisljenog avanturiste«, koji se usudio da tvrdi u Domu da je nužan ishod ekonomskog sistema slobodne trgovine finansijska revolucija, drukčije rečeno, po-

¹ Država, to sam ja. — ² Treći stalež je sve.

stupno preobražavanje indirektnog u direktno oporezivanje. I doista, šta gospodin Gladstone predlaže? On predlaže ojačavanje i proširenje sistema direktnog oporezivanja da bi oslabio i suzio sistem indirektnog oporezivanja.

S jedne strane, on za sedam godina produžava neizmenjeni porez na dohodak, proširuje ga na ceo jedan narod — na Irce. Proširuje ga, kopirajući gospodina Disraelija, na celu jednu klasu — na lica čiji se prihod kreće od 100 do 150 funti. Delimično prihvata proširenje kućarine koje je predložio gospodin Disraeli, dajući joj ime izmenjene takse na dozvole za gradnju i podižući takse na dozvole srazmerno veličini zgrada. Najzad, povećava iznos direktnih poreza za 2 000 000 funti, uvodeći naslednu taksu na nepokretnu imovinu, koju je takođe obećao gospodin Disraeli.

S druge strane, bori se protiv obe forme indirektnog oporezivanja — carine i trošarine. U prvom slučaju, usvajajući Disraelijevo smanjenje carine na čaj, ili ukidajući, smanjujući ili pojednostavljujući carinske takse na 286 artikala; u drugom slučaju, potpuno ukidajući taksu na sapun.

Jedina je razlika između njegovog budžeta i budžeta njegovog prethodnika u tome što je Disraeli tvorac, a Gladstone plagijator; što je Disraeli uklonio trošarinu u korist zemljoposjednika, dok je Gladstone uklanja u korist gradske buržoazije; što je Disraeli, mada je proklamovao princip, bio primoran, našavši se u izuzetnom položaju, da ga izneveri u praksi, dok je Gladstone, izjasnivši se protiv ovog principa, zahvaljujući koalicionom karakteru vlade, bio kadar da ga ostvari delimice, nizom nagodbi.

Kakva će biti verovatna sudbina koalicionog budžeta, i kakvo će biti verovatno držanje odgovarajućih stranaka?

Postoje, uglavnom, samo tri tačke oko kojih će se lomiti koplja — porez na dohodak, nasledna taksa i Irska.

Mančesterska škola se zalaže protiv svakog produžavanja te »užasne nejednakosti«, postojećeg poreza na dohodak. Proročište sa Printing House Square-a⁽⁸²⁾, »The Times«⁽²⁶⁾ grmi već deset godina protiv te iste »monstruoznosti«, i javno predubedenje Velike Britanije uglavnom osuđuje sadašnji sistem po kome se svaka vrsta prihoda oporezuje na isti način. Ipak samo u ovom jednom jedinom pitanju gospodin Gladstone odbacuje nagodbu. Kako je gospodin Disraeli, u svojstvu ministra finansija, bio predložio da se modifikuje porez na dohodak ustanovljenjem razlike između nesigurnih i sigurnih dohodaka, oporezujući prve sa 5 a druge sa 7 penija po funti, izgleda da će porez na dohodak postati lozinka za okupljanje udružene opozicije konzervativaca, mančesterske škole i »javnog mnjenja« koje predstavlja »The Times«.

Ali, da li će mančesterska škola ostati pri svojim svečanim izjavama? Ovo je veoma neizvesno. Oni imaju naviku trgovaca da stalne profite stavljaju sebi u džepove, a da principe prepuštaju princi-

pima. A stalni profiti koje je ponudio budžet gospodina Gladstone-a nisu ni u kom slučaju za preziranje. U pogledu poreza na dohodak ton organa mančesterske škole postao je već mnogo umereniji i pomirljiviji. Počinju da ih umiruju izgledi koje je gospodin Gladstone izneo »da će porez na dohodak biti potpuno ukinut kroz sedam godina«, pri čemu u pogodnom trenutku zaboravljaju da je pokojni ser Robert Peel, kada je uveo taj porez 1842. godine, obećao da će se on ugasiti do 1845. godine, kao što zaboravljaju i da je proširivanje osnove nekog poreza veoma čudan put za njegovo buduće ukidanje.

A što se tiče lista »The Times«, to su jedine novine koje će izvući korist od predloga gospodina Gladstone-a o ukidanju takse na novinske dodatke. List mora da plaća za duple dodatke koje objavljuje tokom sedmice svakodnevno 40 000 penija, ili oko 166 funti i 3 šilinga. Svih 40 000 penija, koliko mu oprašta gospodin Gladstone, otići će u njegovu kasu. Možemo, dakle, zamisliti da će se Kerber pripitomiti i postati blag kao jagnje, a da se gospodin Gladstone neće pretvoriti u Herkula. U celoj parlamentarnoj istoriji Velike Britanije teško bi bilo pronaći nedostojniji čin od ovog akta gospodina Gladstone-a, koji, eto, kupuje podršku jednog lista time što mu u budžetu daje specijalnu povlasticu. Ukidanje »poreza na znanje« uglavnom se traži da bi se uništio monopol novinskih levijatana. »Prepodobni« gospodin Gladstone usvaja samo onoliko od te mere koliko je potrebno da bi se udvostručio monopol lista »The Times«.

U principu smatramo da gospodin Gladstone ima pravo što odbija da pravi ikakvu razliku među izvorima iz kojih potiče prihod. Kad se pravi razlika između kvaliteta dohodaka, onda se mora praviti razlika i između kvantiteta, pošto u 99 od 100 slučajeva kvantitet jednog dohotka čini njegov kvalitet. Ako se postavi kvantitativna razlika, neizbežno se dolazi do progresivnog oporezivanja, a od progresivnog oporezivanja kratak je put do radikalnog socijalizma, čega se svakako gnušaju protivnici gospodina Gladstone-a. Sa uskim i pristrasnim interpretiranjem razlike između sigurnih i nesigurnih dohodaka, kako to čini mančesterska škola, dolazimo do smešnog zaključka da je dohodak najbogatije engleske klase, klase trgovaca i industrijalaca, nesiguran dohodak. Pod vidom čovekoljublja, oni teže da svale deo javnog tereta sa svojih pleća na pleća zemljoposjednika i vlasnika državnih papira.

Što se tiče proširenja nasledne takse na nepokretnu imovinu, stranka zemljoposjednika će ovome, bez sumnje, pružiti žestok otpor. Oni žele, prirodno, da kao i do sada dobijaju svoje nasledstvo bez plaćanja takse. Ipak je gospodin Disraeli, kao ministar finansija, priznao nepravdu tog izuzetka, i pristalice mančesterske škole će o ovom pitanju listom glasati sa ministrima. »The Morning Advertiser«⁽³⁰⁾ u jučerašnjem broju upozorava zemljoposjednike da će morati, ukoliko budu toliko nedalekovidni i ostanu na svom stanovištu u pogledu nasledne takse, napustiti svaku pomisao da će im liberali dati svoju po-

držku. Gotovo da ne postoji nijedna privilegija protiv koje britanska buržoazija pokazuje žešću opoziciju, a ne postoji ni upadljiviji primer oligarhijskog zakonodavstva. Pitt je 1796. godine uveo dva zakona: jedan kojim se pokretna imovina opterećuje testamentnom taksom i naslednom taksom, i drugi koji opterećuje istim taksama i nepokretnu imovinu. Ove dve mere su bile izdvojeno razmatrane pošto se Pitt bojao da će se članovi oba Doma suprotstaviti da im se imanja opterete ovim dažbinama. Dom je prihvatio prvi zakon sa malom ili nikakvom opozicijom. Došlo je samo do jednog glasanja, i samo je 16 članova glasalo protiv zakona. Drugi zakon je prošao kroz sve stadije, dok nije kod trećeg čitanja odbačen sa 30 protiv 30 glasova. Pošto nije video mogućnost da ovaj zakon prođe kroz jedan od dva Doma, Pitt je bio prinuđen da ga povuče. Da su se od 1796. godine naovamo plaćale testamentne takse i nasledne takse na nepokretnu imovinu, bio bi već otplaćen najveći deo javnog duga. Jedina stvarna zamerka koju bi zemljoposedička stranka mogla izneti je u tome da posednici državnih papira uživaju sličan izuzetak, ali ona, svakako, ne bi ojačala svoj položaj izazivajući protiv sebe posednike državnih papira koji su obdareni posebnim darom za izigravanje poreskih zakona.

Ostaje stoga samo jedna šansa koja pruža izgleda da se sa uspehom suprotstavi koalicijom budžetu, a to je koalicija zemljoposedičke stranke i irske brigade.^[68] Tačno je da je gospodin Gladstone uspeo da nametne Irskoj porez na dohodak, dajući Ircima poklon od četiri i po miliona konsolidovanog anuiteta. Ali Irci tvrde da tri od ova četiri i po miliona, koje su primili zbog gladi 1846-47. godine, nisu nikada smatrani za državni dug niti ih je kao takve priznao irski narod.

Izgleda da vlada nije sasvim uverena u uspeh, pošto preči *pre-vremenim raspuštanjem* parlamenta ukoliko budžet ne bude prihvaćen u celini. Ovo je strašna pretnja za većinu poslanika »čiji su se džepovi istanjili legitimnim troškovima koje su imali prilikom poslednjih izbornih borbi«, i za one radikale koji se drže kao pijan plota stare definicije opozicije, naime, da opozicija obavlja u mašinciji vlasti funkciju sličnu funkciji ventila sigurnosti na parnoj mašini. Sigurnosni ventil ne koči hod mašine, već je osigurava time što snagu od koje bi mogla cela naprava eksplodirati ispušta u vidu *pare*. Tako radikali puštaju da narodni zahtevi ispare kao para. Izgleda da oni samo zato iznose predloge da bi ih kasnije povukli i da se tako reše suviška svoje krasnorečivosti.

Raspuštanje parlamenta samo bi otkrilo da se stare partije raspadaju. Od samog trenutka obrazovanja koalicione vlade irska brigada se raspala u dve frakcije — provladinu, i nezavisnu. Stranka zemljoposedičnika se slično podelila u dva tabora — jedan vodi gospodin Disraeli, a drugi ser John Pakington; mada se sada, u času opasnosti, svi okupljaju oko Disraelija. I sami su radikali podeljeni u

dve grupe — mejferovce^[83] i mančesterce. Više nema sile kohezije u starim partijama, ali istovremeno nema ni sile stvarnog antagonizma. Novi opšti izbori neće popraviti, već samo potvrditi ovo stanje.

Predizborna raskrinkavanja već su srozala autoritet Donjeg doma do najnižih mogućih granica. A istovremeno, nedelju za nedeljom, izlazila je na videlo trulost njegovog temelja, potpuna korupcija samih *izbornih okruga*. Hoće li se vlada usuditi da se posle ovih razobličavanja obrati tako žigosanim izbornim okruzima — apelom celoj zemlji? Zemlji ona uopšte nema šta da ponudi, budući da u jednoj ruci drži odbijanje parlamentarne reforme, a u drugoj jedan austrijski patent kojim joj Austrija podaruje dostojanstvo glavnog potkaziivača kontinentalne policije.^[84]

Naslov originala:

Riot at Constantinople—

German Table Moving—The Budget

Napisano 22. aprila 1853.

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune»,

br. 3761 od 6. maja 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Sapun za narod — Mamac za »The Times« — Koalicioni budžet

Svakome je poznato da je budžet prosto predračun mogućeg prihoda i rashoda neke države za tekuću godinu, a taj predračun je zasnovan na finansijskom iskustvu, tj. na bilansu za proteklu godinu.

Stoga je prva stvar koju je gospodin Gladstone učinio bilo podnošenje finansijskog izveštaja za 1852-53. godinu. Gospodin Disraeli, u svom izveštaju kao ministar finansija, procenio je moguće prihode za 1852-53. godinu na 52 325 000 f.st., a rashode za isti period na 51 163 000 f.st., predviđajući višak od 1 162 000 f.st. Sastavljajući konačan izveštaj o bilansu na osnovu knjigovodstva, gospodin Gladstone otkriva da je ostvareni iznos prihoda za proteklu godinu bio 53 089 000 f.st., a iznos rashoda svega 50 782 000 f.st., što pokazuje stvarni višak od 2 307 000 f.st., ili, kako gospodin Gladstone računa (na nama neshvatljiv način), 2 460 000 f.st.

Kako je ušlo u običaj, ili, bolje rečeno, kako je parlament uobičajio, da ministra finansija smatra čarobnikom koji, ko zna kakvim misterioznim trikovima, uspeva da stvori celokupni godišnji dohodak ove nacije, nije čudnovato što se ova važna osoba, ma ko to bio, svojski trudi da ove prijatne iluzije ne razori. Sledstveno tome, ako nacija povećanom proizvodnjom ostvari poreske prihode iznad predviđenih, smatra se da je ministar finansija koji, blagodareći tome, može da udvostruči višak koji je njegov prethodnik obećao, sigurno čovek vanrednih finansijskih sposobnosti. Ovo je bila srećna ideja gospodina Gladstone-a koju su s radošću primile i ocenile pristalice koalicione oligarhije u Domu.

Dva miliona četristošezdeset hiljada funti viška!

Ali Dom neće dozvoliti da ijedna jedina para od ova dva miliona ode narodu. A kuda će onda otići? Gospodin Gladstone to objašnjava:

•Ma koliko ovaj izveštaj mogao izgledati povoljan, Dom ne sme zaboraviti da su na račun ovog viška već odobreni mnogi vanredni troškovi u predračunu za tekuću godinu.•

Gospodin Disraeli je već bio obavestio Dom da će u svakom slučaju biti ostvaren višak od preko milion funti sterlinga. Prema tome, konstituišući se u budžetski odbor za finansijska pitanja,^[85] Dom je laka srca odobrio još sledeće dodatne sume preko predračuna:

Za flotu, uključujući i pomorsku poštansku službu	617 000 f.st.
Za vojsku i intendanturu	90 000 f.st.

Ovoj sumi, kako je gospodin Gladstone objavio, treba dodati:

Za rat sa Kafrima (nema mira?)	270 000 f.st.
Za povećanje rashoda za artiljeriju	616 000 f.st.
Za povećanje rashoda za miliciju	230 000 f.st.
Za javne (čitaj privatne) škole	100 000 f.st.

Ukupno: 1 923 000 f.st.

Gospodin Gladstone opet (verovatno izostavivši izdatke rata sa Kafrima zbog njegove neizvesnosti) izračunava da je ukupna suma samo 1 654 000 f.st. Ako se oduzme ovaj iznos od prvobitnog (samo nominalnog) viška od 2 460 000 f.st., ostaje stvaran višak od 806 000 f.st., ili, po Gladstone-ovom računu, 807 000 f.st. Ipak je Dom upozoren da čak i od te umerene sume, treba oduzeti još 220 000 f.st. vezanih za nesigurne i nestalne izvore prihoda. Tako se prvobitna dva miliona, radosno najavljena, svode na kraju krajeva na ciglih 587 000 f.st., što svakako nije široka osnova ni za kakvu, čak ni najskromniju poresku reformu. Međutim, pošto zemlju ubeđuju da ima reformatorsku vladu, to reformi mora biti i gospodin Gladstone se smesta založio da se sprovedu ove reforme.

Jedan obični pristalica slobodne trgovine, na primer gospodin Hume, verovatno bi posavetovao ministra finansija da svoj višak utroši na to da se ukinu carine na one inostrane artikle čiji bi iznos prema carinskim statistikama izneo tačno 587 000 f.st. Kakva vulgarna, obična, profana sugestija jednom tako učenom i misaonom finansijskom alhemičaru kakav je gospodin Gladstone! Ne mislite, valjda, da bi se ambicije čoveka koji razmišlja ništa manje no kako da se reši celokupnog nacionalnog duga, zadovoljile prosto smanjenjem od 500 000 f.st. poreskog odbitka. Svakako, za jednu takvu sitnicu nije vredelo poslati Sančo Timbera na njegovu indijsku Baratariju^[86] da bi se napravilo mesto velikom finansijskom Don Kihotu u koalicionom kabinetu.

Gladstone-ova poreska reforma nosi kao prodavnica u Oxford Streetu gorđu reklamu:

»Ogromno sniženje!«

»Neposredna ušteda od pet miliona i nekoliko hiljada funti sterlinga!«

Tim rečima se može privući narod i opčarati čak i najopreznija starica među poslanicima.¹

¹ Aluzija na Palmerstona; vidi u ovom tomu, str. 289.

Kročimo u lokal.

»Gospodine Gladstone, molim vas, vaš cenovnik. Šta stvarno mislite, gospodine? Pet miliona funti uštede?«

»Svakako, dragi moj gospodine«, odgovara gospodin Gladstone. »Da li biste želeli da pogledate cifre? Evo ih:

1. Potpuno ukidanje poreza na sapun	1 126 000 f.st.
2. Sniženje takse na životno osiguranje od 2 šilinga i 6 penija na 6 penija	29 000 f.st.
3. Sniženje takse na priznanice na jedinstveni iznos od jednog penija	155 000 f.st.
4. Sniženje takse na ugovorima o obučavanju od 20 šilinga na 2 šilinga i 6 penija	} 50 000 f.st.
5. Sniženje takse na advokatske diplome	
6. Sniženje takse na oglase od 1 šilinga i 6 penija na 6 penija ..	160 000 f.st.
7. Sniženje poreza na kočije za iznajmljivanje od 1 šilinga i 5 penija na 1 šiling dnevno	26 000 f.st.
8. Sniženje poreza na sluge na 1 funtu i 1 šiling ako su stariji od 18 godina, i na 10 šilinga i 6 penija ako su mlađi od 18 godina	87 000 f.st.
9. Sniženje poreza na držanje privatnih kočija	95 000 f.st.
10. Sniženje poreza na držanje konja, ponija i pasa	108 000 f.st.
11. Sniženje poreza na poštanske konje, koji se zamenjuje taksom koja se izračunava po pređenim miljama	54 000 f.st.
12. Sniženje poštarine za pošiljke u kolonije (6 penija po pošiljci)	40 000 f.st.
13. Sniženje carine na čaj od 2 šilinga i 2½ penija na 1 šiling i 10 penija do 5. aprila 1854, na 1 šiling i 6 penija do 1855, na 1 šiling i 3 penija do 1856, i na 1 šiling posle tog vremena	3 000 000 f.st.
14. Sniženje carina na jabuke, sir, kakao, jaja, maslo i voće	262 000 f.st.
15. Sniženje carina na 133 manja artikla	70 000 f.st.
16. Ukidanje carina na 123 manja artikla	53 000 f.st.

Ukupno: 5 315 000 f.st.«

Naravno, smanjenje dažbina za 5 315 000 f.st. bi bila divna stvar. Ali zar ne postoji i naličje ovog najliberalnijeg budžeta. Svakako da postoji. Kako bi se to inače moglo nazvati reformom? Ustavne reforme imaju, baš kao i radnje u Oxford Street-u, ma kako lepo da deluju — uvek i veoma lepo naličje.

Svakom, ma koliko domišljatom, triku ljudi na kraju otkriju tajnu. Gospodin Gladstone, koji ima u svojoj kesi samo *pola miliona* — razdaje narodu *pet i po miliona*. Odakle mu? Pa, dobio ih je od tog istog zaslepljenog naroda koga je zapanjio velikodušnošću. Obdaruje ga, ali istovremeno traži i uzdarje. Naravno, ne na otvoren ili pomalo bezočan način, niti čak od istih ljudi koje namerava da pridobije. Ima nameru da posluje sa raznim mušterijama, i opsenar Russell naučio je alhemičara Gladstone-a kako da se za svoju izdašnost koju pokaže danas već sutra obešteti.

Gladstone snižava stare dažbine u iznosu od 5 315 000 f.st. Gladstone tovari nove u iznosu 3 139 000 f.st. Još uvek nam Gladstone poklanja 2 176 000 f.st. Ali Gladstone će u najsrećnijem slučaju ministrovati godinu dana, a reduciranje, koje je planirao za ovu godinu dana, iznosi samo 2 568 000 f.st., što će prouzrokovati gubitak dohotka u iznosu 1 656 000 f.st., čemu treba suprotstaviti iznos od 1 344 000 f.st., koliko će doneti novi porezi u tekućoj godini, što ostavlja manjak od 312 000 f.st., koji, kad se odbije od viška od 807 000 f.st., predviđenog budžetom, daje konačno pozitivan bilans od 495 000 f.st.

Ovo je, u glavnim crtama, budžet koalicije. Sada ćemo ukazati našim čitaocima na tačke od kojih vlada najviše očekuje da dobjie — na kakve će zamerke najverovatnije naići od strane različitih opozicionih stranaka, i, na kraju, iznećemo naše mišljenje o ovom pitanju.

Iako je želeo da stvori senzaciju i da sebi stvori finansijsku reputaciju i popularnost putem velike remisije poreza, Gladstone je osetio da je potrebno da svoj predlog za povećanje od 3 139 000 f.st. prapri nekim prihvatljivim i razložnim izgovorom. Bio je svestan da mu neće poći za rukom da podvrgne ceo poreski sistem kritici, prosto iz izlišnog i zaludnog ličnog zadovoljstva, ako to ne učini pod vidom onog što parlamentarci i buržujci nazivaju »princip i pravda«. Stoga je odlučio da ove zakonodavne Peksnife⁽⁸⁷⁾ lukavo dohvati tamo gde je znao da su najslabiji, sakrivajući svoje nameravano povećanje javnog tereta iza prijatne i prihvatljive fraze »pravednog povećanja izvesnih poreza, imajući u vidu njihovo konačno i trajno ujednačavanje«.

Za tu svrhu odabira sledeće dažbine:

1. Porez na nasleđe.
2. Trošarinu na alkoholna pića i
3. Porez na dohodak.

Gladstone traži da pod porez na nasleđe potpadne svaka vrsta imovine. Pošto je zemljišni posed dosad bio oslobođen poreza, očekuje se da će ovaj predlog zadovoljiti trgovce i industrijalce. Porez na žestoka pića treba ubuduće da plaćaju i proizvođači u Škotskoj i Irskoj, tako da se izjednače sa proizvođačima u Engleskoj.

Najzad, porez na dohodak treba da se proširi i na dohotke između 100 i 150 f.st., i da obuhvati i Irsku. Gladstone ne može da očekuje da će njegov predlog poreza na dohodak biti sa odobravanjem primljen, ali na ovu ćemo se tačku vratiti kad budemo iznosili svoje primedbe na budžet.

Pored predloga o porezu na nasleđe i o trošarinama na žestoka pića, ministri su bez sumnje redukciju carina na veliki broj uvoznih artikala, koju su izvršile pristalice slobodne trgovine, držali za najzavodljiviji mamac; ovo će dućandžije, domaćice i mali čovek uopšte, po svoj prilici, glasno pozdraviti, pre nego što otkriju da će to, bar što se tiče čaja, potrošačima doneti malo koristi, dok će profit kapitalista i monopol proizvođača imati tendenciju da progutaju najveći deo koristi. Ali tu je potpuno ukidanje poreza na sapun, mera kojom

se Gladstone nada ne samo da omogući zemlji da spere blato, priljavštinu i bedan izgled, tako da sva lica izgledaju čista, zadovoljna i srećna, već da otkloni i crno ropstvo i okonča nesreće bezbrojnih čiča-Toma, pošto će ova mera dati podsticaj »legalnoj trgovini i proizvodnji afričkog palmovog ulja«. Ubeđen u ovo, Gladstone obećava da će nadmašiti najprevejanije torbare i najbombastičnije nadržilekare. Ovim privlačnim izgledima on dodaje veći broj manjih podmićivanja, uključujući i jedno od nekoliko miliona irskoj brigadi,^[68] u vidu remisije zajma koji je sklopljen zbog gladi koja je vladala, u listu »The Times«^[26], jakom osloncu »dobrog Aberdeena« i njegovih kolega iz koalicije. Ovo mito listu »The Times« sastoji se od ukidanja takse na novinski dodatak u kome se štampaju samo oglasi, budući da svako zna da je »The Times« praktično jedini list koji objavljuje oglase.

Prelazimo sada na primedbe koje će se najverovatnije izneti protiv budžeta opozicione stranke. Pošto je diskusija u Domu prošlog ponedjeljka bila samo uvodna čarka, moramo, ako je ikako moguće, otkriti namere tih stranaka iz dnevnih listova. Ali smo malo šta mogli dokučiti. Listovi »The Times«, »Chronicle«^[29] i »Post«^[27] su stvarno organi koalicione vlade, a list »The Daily News«^[28] teško bi se mogao smatrati organom mančesterske škole.^[69] Sem toga, list pokazuje kolebljivost i očigledno se dao uhvatiti na mamac predloga slobodne trgovine. Ali ako čitamo »Herald«^[24], list torijevske konzervativne stranke, smesta doznajemo njegovo mišljenje, koje je izneto sa neubičajenom otvorenošću.

»Ceo budžet gospodina Gladstone-a«, kaže list, »nije ništa drugo do gnusna mešavina podmićivanja i špekulacija.«

Stoga će se torijevci sigurno suprotstaviti Gladstone-ovom planu, a Disraeli neće propustiti da zatraži od njega da mu vrati ukradeno perje, tj. proširenje osnovice poreza na naslede i poreza na dohodak, smanjenje carine i druge njegove zasluge kojima se Gladstone drsko zakitio. Zemljoposedička aristokratija u svakom slučaju želi, ako se već mora prikloniti daljem gubitku privilegija, da sebi rezerviše zaslugu dobrovoljnog odricanja. Ali pošto ona ne može porez na naslede da načini osnovom svoje opozicije, gospodin Disraeli će je okupiti oko principa razlikovanja sigurnih od nesigurnih prihoda, na kom će pitanju dobiti podršku značajnog dela irske brigade. Očigledno je da Irci ne mogu i da nikada neće priznati obavezu duga koju su Englezi nametnuli njihovoj zemlji samo zbog prethodnog osiromašenja njenog življa. Osim toga, praktično uzevši, oproštaj kamate na 3 000 000 f.st. imaginarnog kapitala mora im izgledati kao vrlo neodgovarajući ustupak za trošarinu na alkoholna pića i porez na dohodak. Što se tiče mančesterske škole, mada se ona zalaze pred svojim biračima ako ne za ukidanje ono bar za izmenu poreza na dohodak, od nje ne treba očekivati da će se držati drukčije, već kao grupa poslovnih ljudi, tj. ljudi bez političke časti, ali odajući dužnu pažnju profitu. A taj profit u

budžetu gospodina Gladstone-a, kao »celina«, bez sumnje, što se tiče te gospode, nije za preziranje.

Što se tiče našeg mišljenja o ovom pitanju, želimo od sveg srca da doživimo poraz vlade, koja zaslužuje podjednaki prezir zbog svojih reakcionarnih i prevrtljivih trikova u unutrašnjoj politici, zbog svoje kukavičke i ponizne inostrane politike. I mislim da smo tim više u pravu što tako nešto može samo poslužiti narodnoj stvari. Jedno je jasno: dok god aristokratska koalicija obavlja posao kako to od nje traže fabrikanti i trgovci, ovi poslednji neće učiniti nikakav napor, niti će dozvoliti radničkoj klasi da ostvari svoj sopstveni politički pokret. Ako se, međutim, stranka veleposednika ponovo dograbi vlasti, buržuji je se neće moći osloboditi ako ne remodeliraju truli oligarhijski parlament, a onda već neće biti u njihovoj moći da agituju za ograničenu reformu, već će biti prisiljeni da izađu u susret svim zahtevima naroda. Narod se, naravno, nikada ne može povezati sa buržoazijom i apelovati na nju, a da ne odustane od svojih principa i interesa; ali što se tiče *bourgeoisie*, ne bi bio prvi put da bude primorana da se osloni na rame naroda. I jedan takav događaj vodio bi sasvim odlučnoj revoluciji u sadašnjem finansijskom sistemu. Već je očigledno da čak i buržoasko društvo neizbežno teži da oveštalu fiskalnu *olla podrida*¹ zameni direktnim porezom na svojinu. Principe direktnog oporezivanja mančesterska škola je već odavno usvojila, Disraeli ih je priznao, pa ih je čak i oligarhijska koalicija potvrdila. Ali kad mašinerija direktnog oporezivanja bude jednom valjano napravljena, tada će narod, držeći političku vlast u svojim rukama, imati samo da stavi ovu mašinu u pokret da bi dobio *budžet radničke klase*.

Naslov originala:

Soap for the People—A Sop for
«The Times»—The Coalition Budget

Napisano oko 25. aprila 1853.

Prvi put objavljeno u listu

«The People's Paper»,
 br. 52 od 30. aprila 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

¹ mešavinu

Karl Marx / Friedrich Engels

Raketna afera — Švajcarska buna

Iz Berlina je ovamo pre nekoliko dana prispeo ozloglašeni *upravnik policije* Stieber, u pratnji policijskog poručnika Goldheima, i *pravnog savetnika* Nörnera, u specijalnoj misiji da poveže roderhajdsku barutnu zaveru sa berlinskom zaverom kalabrijskih šešira¹. Iz privatnih izvora znam da su se sastali u Kensingtonu u Fleuryjevoj kući i da je sastanku prisustvovao i nekadašnji trgovački pomoćnik Hirsch. Dan kasnije se taj isti Hirsch tajno sastao sa ruskim konzulom gospodinom Kremerom. Ako se vaši čitaoci sećaju mog članka o kelnskom procesu,^[88] odmah će zapaziti da su iste osobe koje su izmajstorisale tu zaveru, ponovo na delu.

U subotu, 23. ovog meseca, otpočeo je sudski proces, koji vodi policijski sudija gospodin Henry u Bow Street-u, protiv gospodina Hale-a, vlasnika fabrike raketa u Roderhajdu, gde je na zahtev vlade izvršena zaplena. Pitanje koje se tog dana raspravljalo svodilo se na to da se ustanovi da li je zaplenjeni eksplozivni materijal bio barut ili ne. Gospodin Henry, koji je odlagao izricanje presude sve do juče, izjavio je danas, nasuprot mišljenju čuvenog hemičara gospodina Ure-a, da se radi o barutu. Shodno tome, kaznio je gospodina Hale-a sa dva šilinga po funti baruta koji se našao kod njega preko zvanično dozvoljene količine, a koji je iznosio oko 57 funti. Potom su se W. Hale, njegov sin R. Hale i J. Boylin još jednom pojavili pred sudom pošto su optuženi da su, sa prekidima, između 13. septembra 1852. i 13. aprila 1853. godine proizveli i omogućili proizvodnju različitih velikih količina raketa. Gospodin Bodkin, zastupnik vlade, izjavio je da se gospodin W. Hale nekoliko puta bezuspešno obraćao molbom britanskoj vladi u vezi sa svojim raketama, i da je od oktobra 1852. godine kod njega zaposlen veliki broj radnika, od kojih su neki izbeglice iz inostranstva; da je čitava njihova delatnost trebalo da nosi pečat tajnosti i da su brodski tovarni listovi na carini opovrgli tvrđenje gospodina Hale-a da se kod carine vodi kao izvoznik. U zaključku je rekao:

¹ Vidi u ovom tomu, str. 23—25.

«Vrednost raketa pronađenih kod gospodina Hale-a kreće se prema proceni između 1000 i 2000 f.st. Kakvo je poreklo tog novca? Gospodin Hale je tek nedavno bankrotirao i oslobodio se bankrotstva plativši samo 3 šilinga po funti.»

J. Sanders, narednik tajne policije, tvrdi da je zaplenio »1543 punih raketa, 3629 raketnih glava, 2482 donja dela, 1955 praznih raketa, 2 gvozdene rampe i 22 instrumenta za ispaljivanje raketa«. Kao sledeći svedok pojavio se gospodin Uzner, koji je izjavio da je 15 godina proveo kao oficir u pruskoj artiljeriji, i da se borio u mađarskom ratu kao major. Bio je zaposlen kod gospode Hale u Roderhajdu na izradi raketa. Pre nego što se zaposlio u fabrici proveo je u zatvoru u Maidstone-u pet ili šest meseci zbog krađe, na koji ga je korak, kako je izjavio, naterala krajnja beda. Najvažniji deo njegove izjave doslovno glasi:

«Sa Hale-ovima me je upoznao gospodin Kossuth; prvi put sam se susreo radi ovog sa gospodinom Kossuthom prošlog leta, po njegovom povratku iz Amerike; negde sredinom septembra sreo sam se sa starijim gospodinom Hale-om u prisustvu gospodina Kossutha u kući ovog poslednjeg. Prisutan je bio i njegov adutant, Mađar. Gospodin Kossuth je rekao gospodinu Hale-u: »Ovaj čovek je služio u mađarskoj vojsci, i nekadašnji je oficir pruske artiljerije; mogu ga preporučiti da se zaposli u vašoj fabrici da pomogne u izradi naših, ili vaših, raketa.' Ne sećam se šta je od toga dvoga rekao. Gospodin Kossuth je rekao da bi mi plata trebalo da iznosi 18 šilinga nedeljno, i preporučio mi je da držim tu stvar u potpunoj tajnosti; gospodin Hale će me, rekao je, uputiti da radim; gospodin Kossuth je govorio čas mađarski, čas engleski; verujem da gospodin Hale ne razume nemački; reč u tajnosti rečena mi je na nemačkom; R. Hale me je poslao u Pimlico da posetim gospodina Kossutha; sreo sam gospodina Kossutha u Piking-Place-u. Tamo su se nalazili i W. Hale, i još jedan Mađar; pošli smo da isprobamo mašinu za ispaljivanje; kada smo se svi okupili, mašina je nameštena, i proba sa raketama je izvršena; razgovor je teкао delimično na engleskom, i uglavnom je bilo reči o kvalitetu raketa, itd.; proveli smo tamo sat i po, i kad je sve bilo gotovo, gospodin Kossuth i gospodin Hale su želeli da napustimo kuću oprezno, jedan po jedan, i gospodin Hale nam se pridružio na uglu ulice; gospodin Kossuth nam je tom prilikom stalno ponavljao da držimo u tajnosti da on ima ikakve veze sa raketama.»

W. Gerlach, jedan drugi Nemač, ispitan je tada preko tumača. On je bio zaposlen u fabrici gospodina Hale-a na izradi raketa. U fabrici su, pored njega, radila i tri Mađara. Njega je gospodinu Hale-u preporučio gospodin Kossuth, ali ih on nikada nije video zajedno.

Gospodin Henry, imajući alternativu ili da optužene po kratkom postupku osudi na kaznu od 5 f.st. ili da taj slučaj iznese pred porotu, izabrao je ovo drugo, ali je bio voljan da oba Hale-a uz kauciju pusti na slobodu. Gospodin W. Hale je izjavio da nije voljan da zatraži od bilo kog prijatelja jemčenje, kako za sebe tako ni za svog sina, i prema tome optuženi su bili prebačeni u zatvor u Horsemonger-Lane.

Jasno je da su izjave svedoka jako protivurečne pismu gospodina Hale-a, mlađeg, čiji sam vam sadržaj već izneo,^[89] kao i pismima koja je gospodin Kossuth uputio kapetanu Mayne Reidu i lordu Dudley Stuartu, u kojima je tvrdio da ne zna ništa ni o gospodinu Hale-u niti o njegovim raketama. Međutim, bilo bi nepravedno izvlačiti bilo kakav zaključak iz ove okolnosti pre nego što gospodin Kossuth da dalja objašnjenja. A što se tiče gospodina Uznera, nije li sramota da jedan naš talentovani sunarodnik u inostranstvu, i čovek koji je veoma voljan da radi, što dokazuje činjenica da pristaje da radi kao običan radnik sa nedeljnom platom od 18 šilinga, biva nagnan, našavši se u strašnoj bedi, da krade, dok izvesne nemačke izbeglice, notorne lenštine, koriste privilegiju da nemilice traće ionako mala sredstva koja stoje na raspolaganju revolucionarima, na misionarska putovanja, koja su sami sebi smislili, na smešne zavere i kafanske skupove?

U petak, 22. ovog meseca, ponovo je izbila buna u Frajburgu, u Švajcarskoj, već peta od nedavnog rata sa Sonderbundom.^[90] Pobuna je trebalo istovremeno da otpočne na celoj teritoriji kantona, ali u datom času najveći broj zaverenika se nije pojavio. Tri »kolone« koje su obećale svoju saradnju u ovoj stvari ostale su u pozadini. Pobunjenici koji su stvarno ušli u grad bili su uglavnom iz okruga Farvanji, iz opština Otinji, Prez, Torni, Mid i okoline. U 4.30 ujutru odred od 400 seljaka, koji su svi nosili boje Sonderbunda i koji su imali amblem Svete Deve Marije na svojoj zastavi, započeo je marš putem koji je vodio od Lozane za Frajburg, na čelu sa pukovnikom Perrier-om, i nadaleko poznatim seljakom Carrard-om, vođom bune iz 1851, koga je ranije amnestiralo Veliko veće. U pet sati su umarširali u grad kroz »Porte des Etangs«¹ i zauzeli većnicu i arsenal, gde su zaplenili 150 pušaka. Čim je dat znak za uzbunu, gradski savet je istog časa proglasio opsadno stanje, i major Gerber je preuzeo komandu nad okupljenom gradskom gardom. Izdao je naređenje da se ulice iza gradske većnice zaposednu topovima, i poslao je odred strelaca da kao prethodnica napadne čelo pobunjenika. Strelci su osvojili dva stepeništa koja su vodila u većnicu, i ubrzo su potisnuli seljake sa prozora zgrade. Bitka se vodila već čitav sat, i napadači su već imali osam mrtvih i osamnaest ranjenih, kad su pobunjenici, posle uzaludnog pokušaja da se povuku sporednim ulicama, gde ih je dočekala vatra iz karteča, poslali napred jednog sveštenika sa belom zastavom kao znak da se predaju.

Komitet gradske garde odmah je formirao vojni sud, koji je osudio pukovnika Perrier-a na 30 godina zatvora i koji još zaseda. Broj zarobljenika iznosi oko 200, među kojima su i gospoda Wuilleret, Weck i Chollet. Gospodin Charles, predsednik dobro poznatog komiteta u Posieux-u, koji je bio viđen na kapiji Romont-a, ipak nije zarobljen. Pored paroha Torny-le-Grand-a, zarobljena su još dva sveštenika.

¹ Gradska vrata Frajburga

Što se tiče naknade štete koja je nastala u aferi, kanton je izgleda obezbeđen, pošto je i polovina imetka patricija gospodina Wecka, dovoljna za obeštećenje.

Naslov originala:
The Rocket Affair —
The Swiss Insurrection

Napisano između 26. i 29. aprila 1853.

Prvi put objavljeno u listu
«New-York Daily Tribune»,
br. 3768 od 14. maja 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Politički položaj švajcarske republike^[91]

Kraljevske porodice su nekad zapošljavale izvukoviće, koji su imali tu čast da primaju dosuđenu kaznu na svoja profana leđa kad god bi se neki od potomaka kraljevske loze ogrešio o pravila pristojnog ponašanja. Savremeni evropski politički sistem unekoliko nastavlja ovu praksu, stvarajući male tampon-države koje treba da igraju ulogu žrtvenog jarca u svakoj domaćoj kavzi u kojoj može da se poremeti harmonija »ravnoteže sila«. I da bi se ovim malim državama omogućilo da igraju ovu zavidnu ulogu sa potrebnom dostojanstvenošću, one su, jednoglasnim pristankom Evrope »okupljene na kongresu«^[92] i sa odgovarajućom svečanošću, proglašavane »neutralnim«. Takav jedan žrtveni jarac, ili izvuković, jeste Grčka — a takve su i Belgija i Švajcarska. Jedina je razlika u tome što ovi moderni politički žrtveni jarci zbog abnormalnih uslova egzistencije vrlo često i zaslužuju batine kojima ih časte.

Najupadljivija država ove vrste odnedavno je Švajcarska.

*Quidquid delirant reges, plectuntur*¹. . . Švajcarci. I gde god u Evropi dođe *narod* u sukob sa svojim vlastodržcima, Švajcarci mogu sa sigurnošću očekivati da će i oni upasti u nepriliku; od početka ove godine vladari kontinentalne Evrope bacili su neku vrstu anateme na Švajcarce, pošto ih je bez osnova počeo da bije glas da potpomazu revolucionarnu stranku. Sukob oko izbeglica sa carem Bonapartom, zbog kojih je Švajcarska već jednom rizikovala da zagazi u rat; sukob sa Pruskom zbog Neuchâtele; sukob sa Austrijom oko Tičinjana i milanske pobune;^[93] sukob sa manjim nemačkim državama oko stvari koje ne zanimaju nikog; sukobi na svim stranama, preteće diplomatske note, proterivanja, šikaniranja sa putnim ispravama i blokade pljušte po Švajcarcima kao tuča; pa ipak, pošto je čovekova priroda takva, Švajcarci su na svoj način gordi, srećni i zadovoljni, i bolje se osećaju pod ovim pljuskom pogrda i uvreda no da je politički horizont vedar i bez oblaka.

¹ Svaku ludost kraljeva ispaštaju. . . (po Horaciju)

Ovaj časní politički položaj Švajcarske je, prema evropskom javnom mnenju, prilično neodređeno i ne baš mnogo srećno, okarakterisan u izreci: evropski vladari su izmislili Švajcarsku da bi ozloglasili republikanski način vladavine; i nije sasvim nemoguće da jedan Metternich ili Guizot ne jednom izjave: kad Švajcarska ne bi postojala, morali bismo je stvoriti. Za njih je sused kakav je Švajcarska bio dar božji.

Nc može se od nas očekivati da ponovimo razne tužbe koje su stvarni ili nazovi revolucionari podigli protiv Švajcarske i švajcarskih institucija. Mnogo pre pokreta iz 1848. godine organi nemačke revolucionarne komunističke partije su, analizirajući ovu okolnost, otkrili zašto će Švajcarska, kao nezavisna zemlja, uvek zaostajati u hodu evropskog razvoja, i zašto će ta zemlja, uprkos svom prividnom republikanstvu, uvek biti i ostati reakcionarna. Njih su u to vreme žestoko napala razna demokratska blebetala i piskarala koja su u svojim deklamacijama slavila Švajcarsku kao svoju »uzor republiku«, dok jednog dana nisu na svojoj koži iskusili njene uzorne institucije. Ova tema je danas otcrcana do krajnjih granica; to niko više ne osporava i stoga će biti dovoljno nekoliko reči da se stvari pravilno osvetle.

Masa švajcarskog naroda bavi se ili stočarstvom ili ratarstvom; stočarstvom u planinama, a ratarstvom gde god to priroda tla dozvoljava. Stočarska plemena, pošto ih možete nazivati plemenima, uvršćuju se u najnecivilizovaniji živalj u Evropi. Ako i ne seku glave i uši kao Turci i Crnogorci na svojim sudskim skupštinama postupaju sto toliko varvarski; a za kakve su svireposti i zverska divljaštva sposobni, pokazali su švajcarski najamnici u Napulju i koje gde. Zemljoradničko stanovništvo se ne menja kao ni stočarsko; oni nemaju ništa zajedničko sa ratarima američkog dalekog zapada, za koje je promena pravi izvor egzistencije, i koji krče svakih dvanaest meseci površine mnogo veće no što je Švajcarska. Švajcarski seljak obrađuje komad tla koji su pre njega obrađivali njegov otac i deda; on ga obrađuje isto onako aljkavo kao što su ga i oni obrađivali; privređuje približno isto onoliko koliko su i oni privređivali; živi onako kao što su i oni živeli, i stoga misli gotovo isto kao što su i oni mislili. Da nije bilo feudalnih tereta i dažbina koje su im nametale delom aristokratske porodice a delom patricijske korporacije u gradovima, švajcarski seljaci bi stagnirali u svojoj političkoj svesti isto onako kao što stagniraju i dan-danas njihove komšije kravari. Treći sastavni deo švajcarskog stanovništva, industrijsko, mada je nužno daleko civilizovanije nego dve pomenute klase, ipak živi pod okolnostima koje ga u velikoj meri drže po strani od progresivnog gigantskog impulsa koji je savremeni industrijski sistem dao Zapadnoj Evropi. U Švajcarskoj se jedva zna za vodenu paru; velike fabrike postoje samo u nekoliko mesta; jeftin rad, retka naseljenost, mnoštvo planinskih rečica pogodnih za pogon fabrika; sve ovo kao i mnoge druge okolnosti uslovljavaju da je mala i rasuta industrija koja se meša sa poljoprivrednim radinostima najbolji industrijski sistem za Švajcarsku. Tako se proizvode satovi, tkaju trake,

plete slama, veze itd. u nekoliko kantona, što nikada nije dovelo do nastanka nekog grada pa čak ne dovodi ni do toga da gradovi rastu; Ženeva i Bazel, najbogatiji, i Ciri, najindustrijalizovaniji grad, jedva da su sada mnogoljudniji no što su bili pre nekoliko vekova. Ako švajcarska industrija proizvodi gotovo isključivo po sistemu koji se upražnjavao u Evropi *pre* izuma pare, kako možemo očekivati da ćemo pronaći druge ideje u glavama proizvođača od onih koje odgovaraju takvim uslovima; ako para nije preobrazila švajcarsku proizvodnju i saobraćaj, kako je onda mogla istisnuti nasleđeni način mišljenja?

Mađarski ustav ima izvesne sličnosti sa ustavom Velike Britanije, i iz te pojedinosti mađarski političari su napravili kapital da bi nas naveli da preuranjeno zaključimo da je mađarska nacija napredna koliko i engleska; pa ipak ne razdvajaju samo mnogo stotina milja već i mnogo stotina godina malog zanatliju iz Bude i lankaširskog lorda pamuka, ili kotlokrpu koji luta pustama i radnika čartistu iz neke britanske industrijske metropole. Tako bi Švajcarska mogla spolja ličiti na Sjedinjene Države u malom, ali izuzev prividne sličnosti političkih institucija ne postoje uopšte dve države koje imaju manje sličnosti no što je to dinamična i puna promena Amerika, čije ogromne istorijske misije ljudi na obe obale Atlantika tek počinju da bivaju svesni, i stagnirajuća Švajcarska, koju bi neprestana mala trvenja vodila večnom okretanju u uskom krugu da je nije i protiv njene volje povukao napred industrijski napredak njenih suseda.

Ko god sumnja u ovo uveriće se da je tako ako malo prouči istoriju švajcarskih železnica. Da nije bilo tranzitnog saobraćaja u pravcu jug-sever, koji je sa obe strane obilazio Švajcarsku, nikad nijedna železnička pruga ne bi bila izgrađena u toj zemlji. U svakom slučaju, pruge su izgrađene sa zakašnjenjem od dvadeset godina.

Francuska invazija 1798. i francuska revolucija 1830. godine dale su mogućnost seljaštvu da zbací s pleća svoje feudalne terete, a industrijskom i trgovačkom stanovništvu da se oslobodi srednjovekovnog jarma kontrole patricija i esnafa. S ovim napretkom je završena revolucija *kantonalne* vlade. Napredniji kantoni su dobili ustave koji su odgovarali njihovim interesima. Ova kantonalna revolucija odrazila se na Saveznoj skupštini i Saveznom veću. Partija, pobedena u nekim kantonima, ovde je bila još jaka; bitka se ponovo rasplamsala. Opšti politički pokret od 1840. do 1847, koji je svuda u Evropi doveo do čarki, ili pripremio teren za odlučujuće sukobe, bio je u svim drugorazrednim ili trećerazrednim državama — zahvaljujući surevnjivosti velikih sila — od koristi opoziciji, koja se može označiti kao buržoaska stranka. Tako je bilo i u Švajcarskoj; moralna podrška Britanije, neodlučnost Guizot-a, teškoće koje su Metternichu u Italiji vezivale ruke, doprinele su da Švajcarska srećno prebrodi rat Sonderbunda. Partija koja je pobedila u liberalnim kantonima 1830. godine, sada je uzela u svoje ruke centralnu vlast. Revolucija iz 1848. godine omogućila je Švajcarskoj da reformiše svoj feudalni ustav, shodno novoj

političkoj organizaciji u većini kantona; i tako sada možemo reći da je Švajcarska postigla najviši politički razvoj za koji je ona kao nezavisna država uopšte sposobna. Da novo federalno ustrojstvo sasvim odgovara potrebama zemlje, u velikoj meri dokazuju stalne reforme monetarnog sistema, sredstva saobraćaja, i druge zakonske mere, koje utiču na industrijski razvoj zemlje. Ali, avaj! ove reforme su takve prirode da bi ih se svaka druga zemlja stidela zbog mnoštva tradicionalnih rak-rana i prepotopskog stanja društva, čije su postojanje ove reforme iznele na videlo.

U prilog švajcarskom ustavu iz 1848. godine može se reći još samo to da je njegovim stupanjem u život civilizovaniji deo Švajcarske potvrdio da želi da pređe donekle iz srednjovekovnog u moderno društvo. Da će, međutim, ikada biti u stanju da raskrste sa privilegovanim trgovačkim korporacijama, gildama i sličnim srednjovekovnim milinama, mora posumnjati svako ko bilo šta zna o toj zemlji, i ko je i jedan jedini put video sa kakvom se tvrdoglavošću opiru uvaženi krugovi, koji poseduju »utemeljene interese«, čak i reformama koje su same po sebi razumljive.

Tako vidimo Švajcarce, verne svom karakteru, kako se i dalje mirno vrte u svom uskom krugu čak i onda kada je 1848. godina potpuno poremetila stabilnost evropskog kontinenta. Revolucije u Parizu, Beču, Berlinu i Milanu kod njih su prouzrokovale sitničarske razmirice među kantonima. Zemljotres koji je potresao celu Evropu, nije čak ni za radikalne Švajcarce imao nikakvog drugog značaja sem što bi mogao da uznemiri i ozlovolji nekog od njihovih konzervativnih suseda. U borbi za nezavisnost Italije, Sardinija je težila da sklopi savez sa Švajcarskom, i nema sumnje da bi 20 ili 30 000 Švajcaraca, koji bi pojačali sardinijsku vojsku, veoma brzo isteralo Austrijance iz Italije. Kada se 15 000 Švajcaraca borilo u Napulju protiv slobode Italije, svakako se moglo očekivati da će Švajcarska, da bi održala svoju »neutralnost«¹ kojom se dičila, poslati isto toliki broj vojnika da se bori sad na strani Italijana. Ali savez je bio odbijen i italijanska nezavisnost je propala isto toliko uz pomoć švajcarskih koliko i austrijskih bajoneta. Zatim je došlo do katastrofe revolucionarne partije, i bujica emigranata iz Italije, Francuske i Nemačke sručila se na *neutralno* švajcarsko tlo. Ali tu je neutralnost i prestala; švajcarski radikalizam je bio zadovoljan onim što je postigao, a isti ti ustanici koji su, držeći u šahu tutore i prirodne pretpostavljene Švajcarske, apsolutističke vlade Kontinenta, omogućili Švajcarskoj da neometano sprovede svoju unutrašnju reformu — ovi isti ustanici su trpeli sada u Švajcarskoj sve moguće uvrede i proterivani su iz zemlje na prvi mig njihovih prognitelja. Zatim je otpočeo niz unižavanja i nipodaštavanja koja su prema Švajcarskoj sprovodile jedna za drugom susedne vlade i koja bi morala dovesti do toga da krv svakog Švajcarca uzavri da je postojalo švajcarsko nacionalno osećanje i da je švajcarska nezavisnost počivala na ičem drugom do na hvastanju i legendi.

Od pamtiveka se prema jednom narodu nije tako postupalo kako su se Francuska, Austrija, Pruska i nemačke države ophodile prema Švajcarskoj. Nikada nijednoj zemlji nisu postavljeni ni približno tako ponižavajući zahtevi, a da na njih nije odgovoreno borbom na život i smrt. Okolne su se vlade, preko svojih agenata, usuđivale da obavljaju policijsku službu na švajcarskoj teritoriji; oni je nisu obavljali samo nad izbeglicama već i nad samim švajcarskim policajcima. Ulagali su žalbe protiv nižih agenata i zahtevali njihovo otpuštanje. Išli su čak tako daleko da su izražavali neophodnost da se preinače neke odredbe izvesnih kantonalnih ustava. A što se tiče švajcarske vlade, ona je na sve drskije zahteve davala još poniznije odgovore, i kad god bi se u njenim rečima osetio duh opozicije, bilo je sigurno da će se vlada kroz poniznost dela postarati da popravi ono što je rečeno. Sramota za sramotom su gutane, naredba za naredbom izvršavane, dok se na kraju Švajcarska nije srozala do najnižeg stepena prezrenosti — dok je Evropa nije stala prezirati čak više nego i njena dva rivala u »neutralnosti« — Belgiju i Grčku. I sada, kad su zahtevi njenog glavnog neprijatelja, Austrije, dostigli takav bezobrazluk, koji je čak i državnik tipa gospodina Druey-a jedva mogao bez otpora progutati — sada, u svojim najskorašnjijim notama Beču ona pokazuje koliko je nisko pala.

U notama se o prvacima italijanske borbe za nezavisnost — ljudima koji su ne samo daleko od toga da pokazuju i trunke opake socijalističke ili komunističke tendencije, koji već možda ne bi otišli ni tako daleko da zažele Italiji ustav sličan švajcarskom — o ljudima koji nemaju niti polažu ikakvo pravo na demagošku slavu jednog Mazzinija — govori kao o ubicama, palikućama, razbojnicima i rušiocima celokupnog društvenog poretka. Što se tiče Mazzinija, izrazi su, naravno, daleko oštrij; pa ipak svako zna da je Mazzini uprkos svih svojih zavera i pobuna isto onoliko pobornik postojećeg društvenog poretka kakav je i sam gospodin Druey. I tako iz ove razmene nota izlazi da Švajcarska u principima popušta Austriji. Kako se onda može očekivati da im neće popustiti i na delu?

Činjenice stoje ovako: svaka odvažna i istrajna vlada može dobiti od Švajcarske sve što želi. Izolovan život koji većina njih vodi, lišava ih kao naciju svakog osećanja zajedničkog interesa. Da žitelji jednog sela, ili doline, ili kantona treba da se drže zajedno, to im je shvatljivo, ali da se drže zajedno kao jedan narod radi postizanja kakvog bilo zajedničkog cilja, — to nikada neće postići. U svim najezdama, čim je opasnost postajala ozbiljna, kao 1798. godine, jedan Švajcarac je izdavao drugog, i jedan kanton ostavljao drugi na cedilu. Austrijanci su bez razloga proterali 18 000 Tičinjana iz Lombardije. Švajcarci su oko toga digli veliku buku i stali da sakupljaju novac za svoje nesrećne konfederate. Ako Austrija u tome istraje i nastavi da zabranjuje povratak na ognjište Tičinjanima, ubrzo ćemo doživeti čudesan preobražaj u švajcarskom mišljenju. Biće im dosta prikupljanja novca, počćeće da govore da su se Tičinjani uvek pačali u italijansku politiku

i da su i zaslužili ono što ih je snašlo; u stvari oni i nisu iskreni švajcarski konfederati (*keine guten Eidgenossen*). Zatim će se proterani Tičinjani nastaniti u drugim kantonima Švajcarske i «ostaviti domoroce bez posla»; jer u Švajcarskoj jedan čovek nije Švajcarac, već domorodac ovog ili onog kantona. I kada do toga dođe, videćete naše hrabre konfederate kako daju maha svom negodovanju, videćete svakojake intrige koje će isplesti protiv žrtava austrijskog despotizma, videćete kako Švajcarci Tičinjane isto onoliko mrze, progone, klevetaju, kao što su to radili svojevremeno sa izbeglicama iz inostranstva koje su se našle u Švajcarskoj; i onda će Austrija dobiti sve što želi i mnogo više ako se potruži i to zatraži.

Kada evropski narodi povrate svoju sposobnost da delaju slobodno i normalno, razmotriće šta da se učini sa ovim sićušnim «neutralnim» državama koje služe kontra-revoluciji u zamahu, a koje su, s druge strane, prema svakom revolucionarnom pokretu neutralne, pa čak i neprijateljski nastrojene, a uprkos tome sebe drže za slobodne i nezavisne nacije. Ali, možda, do tog vremena neće ostati ni traga od ovih guka koje su izrasle na nezdravom telu.

Naslov originala:

Switzerland.

Political Position of this Republic

Napisao F. Engels oko 26. aprila 1853.

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune»,

br. 3770 od 17. maja 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Revolucija u Kini i Evropi

Jedan veoma dubok a ipak maštovit istraživač principa koji upravljaju kretanjem čovečanstva,¹ često je isticao kao jednu od osnovnih tajni prirode ono što je nazivao zakonom jedinstva suprotnosti. Smatrao je da je popularna poslovice o »dodirivanju suprotnosti« veličanstvena i moćna istina u svakoj sferi života, aksiom koga se jedan filozof može isto tako teško odreći koliko i astronom Keplerovih zakona ili velikog Newtonovog otkrića.

Bilo da je »jedinstvo suprotnosti« takav univerzalni princip ili ne, upadljiva ilustracija tog principa jeste dejstvo koje će kineska revolucija^[94] vrlo verovatno imati na civilizovani svet. Možda će izgledati veoma čudno, i veoma paradoksalno, tvrđenje da sledeća pobuna naroda Evrope, i njihov sledeći pokret za republikanske slobode i jeftiniju državnu upravu može verovatno pre da zavisi od onoga što se sada odigrava u »Nebeskoj carevini« — koja je sušta suprotnost Evropi — nego od ma kog sada postojećeg političkog uzroka — čak mnogo više i od pretnji Rusije, čija je verovatna posledica opšti evropski rat.^[95] Pa ipak to nije paradoks, kao što mogu da shvate svi oni koji pažljivo razmotre okolnosti tih zbivanja.

Ma kakvi bili društveni uzroci koji su doveli do hroničnih pobuna u Kini u toku poslednjih deset godina, a koje su sada prerasle u strahovitu revoluciju, i ma kakav religiozni, dinastički ili nacionalni oblik oni uzeli, povod za ovu pobunu neosporno su pružili engleski topovi kad su nametnuli Kini onu opojnu drogu koja se zove opijum. Pred britanskim oružjem vlast dinastije Mandžu se raspala u paramparčad; sujeverno ubedenje u večnost »Nebeske carevine« razbijeno je; varvarska hermetička izolovanost od civilizovanog sveta narušena je; i otvorena su vrata onom saobraćanju koje je otada tako napredovalo pod uticajem privlačnosti kalifornijskog i australskog zlata.^[96] Istovremeno, srebrnjaci Carevine, njena životna krv, počeli su da otiču u Britansku Istočnu Indiju.

¹ Hegel

Do 1830. godine Kinezi su imali neprekidno pozitivan trgovinski bilans i u Kinu je stalno priticalo srebro iz Indije, Britanije i Sjedinjenih Država. Od 1833. godine, a naročito od 1840, oticanje srebra iz Kine u Indiju gotovo je iscrplo »Nebesku carevinu«. Otuda strogi carevi dekreti protiv trgovine opijumom, na koje se odgovaralo sve jačim suprotstavljanjem njegovim merama. Pored ove neposredne ekonomske posledice, podmićivanje u vezi sa krijumčarenjem opijuma potpuno je demoralisalo kineske državne činovnike u južnim provincijama. Baš kao što je bilo uobičajeno videti cara kao oca cele Kine, tako su i njegove službenike smatrali stubovima ovog roditeljskog odnosa u pokrajinama. Ali ovaj patrijarhalni autoritet, jedina moralna veza koja je obuhvatala ogromni državni aparat, postepeno je nagrizan korupcijom ovih službenika, koji su ostvarivali velike zarade zatvarajući oči pred krijumčarenjem opijuma. Ovo se uglavnom dešavalo u onim istim južnim provincijama u kojima je ustanak i počeo. Gotovo je nepotrebno napominjati da su, u istoj meri u kojoj je opijum zavladao Kinom, car i njegovi pedantni mandarinu izgubili svoju vlast. Izgleda da je istorija najpre morala da omami ceo ovaj narod pre no što je uspjela da ga izvuče iz nasledne tuposti.

Mada je jedva i postojao ranije, uvoz engleskih pamučnih tkanina, a u manjoj meri i engleskih vunjenih tkanina, naglo je porastao 1833. godine, kada se monopol trgovine sa Kinom preneo sa Istočno-indijske kompanije na privatnu trgovinu. A još u mnogo većoj meri je porastao od 1840. godine, kada su druge nacije, a naročito naša,¹ takođe dobile udeo u trgovini sa Kinom. Ovo prodiranje strane robe imalo je sličan učinak na nacionalnu proizvodnju, kakav je već ranije imalo na Malu Aziju, Persiju i Indiju. U Kini su prelci i tkai bili jako pogodeni inostranom konkurencijom, a to je u odgovarajućoj meri poremetilo život društva.

Danak koji je trebalo plaćati Engleskoj posle onog nesrećnog rata 1840. godine,^[97] velika neproduktivna potrošnja opijuma, oticanje plemenitih metala putem ove trgovine, razoran uticaj strane konkurencije na domaću proizvodnju i korumpiranost javne administracije doveli su do dve stvari: stare dažbine postale su još veći i mučniji teret, a njima su dodate i nove dažbine. Tako u jednom carskom dekretu, datiranom u Pekingu 5. januara 1853. godine, nalazimo naređenja data vice-kraljevima i guvernerima južnih provincija Vučang i Hanjang da opišu i odlože uterivanje dažbina, a naročito da ni u kom slučaju ne zahtevaju više od predviđenog iznosa; jer, inače, piše u dekretu, »kako će siromasi moći to da podnesu?«

•I tako će možda«, nastavlja car, »u ova vremena opšte nedaće i jada, moj narod biti pošteđen zla da ga gone i proganjaju poreznici.«

¹ američka

Sećamo se da smo ovakav jezik i ovakve ustupke čuli 1848. od Austrije, te nemačke Kine.

Sve ove razorne sile, koje su udružene delovale na finansije, moral, proizvodnju i političku strukturu Kine, dostigle su vrhunac 1840. pod dejstvom engleskih topova, koji su srušili carev autoritet i naterali »Nebesku carevinu« da stupi u dodir sa ovozemaljskim svetom. Potpuna izolovanost je bio prvi uslov opstanka stare Kine. Kako je ova izolovanost nasilno prekinuta posredstvom Engleske, rasulo je bilo neminovno, kao što se raspada mumija, koja je pažljivo čuvana u hermetički zatvorenom kovčegu, čim dođe u dodir sa vazduhom. Elem, pošto je Engleska izazvala revoluciju u Kini, postavlja se pitanje kako će se ta revolucija vremenom odraziti na Englesku, a preko Engleske na Evropu. Na ovo pitanje nije teško odgovoriti.

Našim čitaocima je često skretana pažnja na besprimerni porast britanske industrije od 1850. godine. Usred ovog veoma iznenađujućeg prosperiteta nije, međutim, bilo teško uočiti jasne simptome industrijske krize na pomolu. Uprkos Kaliforniji i Australiji, uprkos ogromnoj i besprimernoj emigraciji, kad-tad mora, i bez naročitog povoda, doći trenutak kad proširenje tržišta neće više moći da ide ukorak sa porastom britanske proizvodnje, i ova disproporcija mora da dovede do nove krize, sa istom sigurnošću kao i u prošlosti. Ali, ako se obim jednog od velikih tržišta iznenada smanji, kriza neophodno dolazi brže. A kineski ustanak mora, pod ovakvim okolnostima, imati upravo ovakav učinak na Englesku. Potreba za stvaranjem novih tržišta, ili za proširivanjem starih, bila je jedan od glavnih uzroka smanjenja britanske carine na čaj, pošto se očekivalo da će povećanjem uvoza čaja doći do povećanja izvoza industrijskih proizvoda u Kinu. I tako je vrednost godišnjeg izvoza iz Ujedinjenog Kraljevstva u Kinu iznosila pre ukidanja monopola Istočnoindijske kompanije 1833. godine samo 600 000 funti sterlinga; godine 1836. dostigla je sumu od 1 326 388 funti sterlinga; godine 1845. popela se na 2 394 827 funti sterlinga; godine 1852. iznosila je oko 3 000 000 funti sterlinga. Količina čaja uvezenog iz Kine 1793. godine nije prelazila 16 167 331 miliona funti; ali godine 1845. popela se na 50 714 657 funti; godine 1846. na 57 584 561, a sada iznosi preko 60 000 000 funti.

Kao što već sada pokazuju eksportne liste iz Šangaja, rod čaja će biti bar 2 000 000 funti iznad prošlogodišnjeg. Do ovog povećanja je došlo iz dva razloga. S jedne strane, na tržištu je pred kraj 1851. godine vladala depresija, te je veliki višak zaliha bačen u izvoz 1852. godine. S druge strane, nedavne vesti koje su stigle u Kinu o izmenama britanskih propisa o uvozu čaja, isterale su sve raspoložive količine čaja na povoljno nastrojeno tržište i to po veoma povišenim cenama. Ali što se tiče predstojeće berbe stvar stoji sasvim drukčije. Ovo se vidi iz sledećih izvoda iz prepiske jedne velike londonske firme koja trguje čajem:

«U Šangaju vlada panika. Cena zlatu je porasla više od 25%, *pošto je veoma traženo radi tezauracije*; srebra je u tolikoj meri nestalo, da se *ne može doći do njega* čak ni za plaćanje lučke takse za britanske brodove koji napuštaju kineske luke. Zbog toga je gospodin Alcock pristao da uzme jemstvo na sebe pred kineskim vlastima za plaćanje ovih taksa, ako mu se podnesu menice Istočnoindijske kompanije ili drugi priznati vrednosni papiri. *Nestašica plemenitih metala* je veoma nezgodna pojava kad se ima u vidu neposredna budućnost trgovine, pošto se ovo povlačenje zbiva baš u vreme kad su oni najpotrebniji nakupcima čaja i svile jer polaze u unutrašnjost i obavljaju kupovine za koje *se veliki deo plaća unapred u plemenitom metalu da bi se omogućilo proizvođačima da nastave proizvodnju*. . . U ovo doba godine obično se počinje sa ugovaranjem novog čaja, ali kako se ovog trenutka ni o čem drugom ne govori do o sredstvima da se zaštite ličnost i imovina, sve transakcije su na mrtvoj tački. . . Ako se nešto ne učini da se obezbede listići čaja u aprilu i maju, rani rod, koji uključuje sve bolje vrste kako crnog tako i zelenog čaja, biće isto onako izgubljen kao i nepožnjevena pšenica o Božiću.»

Čajne listiće svakako neće obezbediti engleski, američki i francuski ratni brodovi stacionirani u kineskim vodama, ali bi oni lako mogli svojim uplitanjem stvoriti takve komplikacije koje će prekinuti sve transakcije između unutrašnjosti koja proizvodi čaj i morskih luka iz kojih se izvozi. I tako se za sadašnju berbu mora očekivati porast cena — špekulacije su već otpočele u Londonu— a za buduću berbu gotovo je izvesno da će podbaciti. I to nije sve. Kinezi, mada su možda spremni, kao i svi narodi u periodima revolucionarnih trzavica, da prodaju strancu svu kabastu robu koja im je pri ruci, ipak će, kao što to istočnjaci obično čine kada očekuju velike promene, početi da gomilaju blago, primajući za svoj čaj i svilu samo zdravu valutu. Engleska prema tome mora očekivati porast cena jednog od svojih glavnih potrošačkih artikala, odliv zlatnih poluga, i veliko sužavanje obima značajnog tržišta za svoju pamučnu i vunenu robu. Čak je i »The Economist«,^[22] taj optimistički isterivač zlih duhova koji prete da naruše spokojstvo trgovačkog sveta, primoran da upotrebljava ovakav jezik:

«Ne smemo se zavaravati da će Kina za plasiranje naše robe biti i dalje bogato tržište kao do sada. . . Mnogo je verovatnije da će naš izvoz u Kinu opasti i da će se smanjiti tražnja produkata iz Mančestera i Glazgova.»

Ne sme se zaboraviti da će se porast cena jednog tako neophodnog artikla kakav je čaj, i sužavanje tako važnog tržišta kakvo je kinesko, podudariti sa podbacivanjem žetve u zapadnoj Evropi, pa prema tome i sa porastom cena mesu, žitaricama i svim ostalim poljoprivrednim proizvodima. Stoga će doći do sužavanja obima tržišta industrijskih proizvoda, pošto je svaki porast cenâ najosnovnijih životnih potreba, kako u zemlji tako i u inostranstvu, praćen odgovarajućim smanjenjem potreba za manufakturnom robom. Iz svih krajeva velike Britanije stižu žalbe da je letina u lošem stanju. »The Economist« o ovome piše:

«Ne samo da će u južnoj Engleskoj veliki deo obradivog zemljišta ostati nezasejan sve dok ne bude i suviše kasno za ma kakvu setvu, već će se pokazati da je veliki deo zasejanog zemljišta zakorovljen ili inače u lošem stanju za gajenje žitarica. Na mokrom ili posnom zemljištu pod pšenicom znaci štete su očigledni. Moglo bi se reći da je već prošlo vreme za sejanje stočne repe, a veoma malo je posejano. Vreme za pripremanje zemljišta za setvu repe brzo odmiče, a nikakve odgovarajuće pripreme nisu izvršene da bi se obezbedio ovaj važan usev... Setvu ovsu velikim su delom omeli sneg i kiša. Malo ovsu je posejano blagovremeno, a kasna setva ovsu retko kada dovodi do bogate žetve... U mnogim krajevima su znatni gubici među stadima ovaca.»

Cene ostalih poljoprivrednih proizvoda, izuzimajući žitarice, porasle su 20% do 30% pa čak i 50% u odnosu na prošlu godinu. Na Kontinentu su cene žitaricama srazmerno više skočile no u Engleskoj. U Holandiji i Belgiji cena raži je skočila punih 100%. Cene pšenici i drugim žitaricama rastu gotovo u istoj meri.

U ovakvim se okolnostima, pošto je britanska trgovina već prošla kroz veći deo normalnog privrednog ciklusa, može sasvim sigurno prореći da će kineska revolucija baciti varnicu na napunjenu minu savremenog industrijskog sistema i dovesti do eksplozije opšte krize koja se odavno priprema, koja će, proširivši se na inostranstvo, biti neposredno praćena političkim revolucijama na Kontinentu. Bio bi zanimljiv spektakl da Kina unese nered u Zapadni svet, dok zapadne sile, pomoću engleskih, francuskih i američkih ratnih brodova, unose «red» u Šangaj, Nanking i ušće Velikog kanala. Da li ove redarske sile, koje pokušavaju da pruže potporu ugroženoj dinastiji Mandžu, zaboravljaju da su mržnja prema strancima i njihovo isključenje iz Carevine, negda samo posledica geografskog i etnografskog položaja Kine, postali politički sistem tek pošto je rasa Mandžu Tatara osvojila zemlju?^[98] Nema sumnje da su burne nesuglasice između evropskih naroda, koji su pod kraj 17. veka bili rivali u trgovini sa Kinom, išle na ruku politici izolacionizma koju je usvojila dinastija Mandžu. Ali je mnogo više od ovoga učinio strah nove dinastije, koja se plašila da stranci ne podstiču nezadovoljstvo koje je postojalo u širokim kineskim masama u toku prve polovine veka, posle pada pod vlast Tatara. Zbog toga je strancima bilo zabranjeno da održavaju bilo kakve veze sa Kinezima, osim preko Kantona, grada veoma udaljenog od Pekinga i krajeva gde se gaji čaj, i njihova trgovina je bila svedena na saobraćanje sa Hong-trgovcima,^[99] koji su imali posebnu vladinu dozvolu za spoljnu trgovinu, da bi se ostali podanici sprečili da održavaju ikakve veze sa omraženim strancima. U svakom slučaju, mešanje zapadnih sila u ovo vreme može samo učiniti da se revolucija još jače rasplamsa i da dođe do produženja stagnacije u trgovini.

Istovremeno treba u pogledu Indije primetiti da britanska uprava u toj zemlji zavisi za celu sedminu svojih prihoda od prodaje opijuma Kinezima, dok indijska potrošnja britanske industrijske robe zavisi

u znatnoj meri od proizvodnje tog opijuma u Indiji. Istina je da nema mnogo više izgleda da će se Kinezi odreći opijuma no da će se Nemci odreći duvana. Ali kako je jasno da novi car forsira gajenje maka i preradu opijuma u samoj Kini, očigledno je da će po svojoj prilici biti narednom zadat smrtni udarac indijskoj proizvodnji opijuma, indijskim poreskim prihodima i trgovinskim mogućnostima Hindustana. Mada ovaj udarac zainteresovani neće osetiti namah, on će dejstvovati posle izvesnog vremena i dovešće do pojačanja i produžavanja opšte finansijske krize, čiji smo horoskop ocrtali u prethodnim redovima.

Od početka 18. veka nije bilo ozbiljnije revolucije u Evropi kojoj nisu prethodile trgovinska i finansijska kriza. Ovo se ništa manje ne odnosi na revoluciju iz 1789. godine no na revoluciju iz 1848. godine. Istina je da uočavamo svakodnevno ne samo zastrašujuće simptome konflikta između vladajućih krugova i naroda, između države i društva, između klasa, već takođe i međusobni konflikt postojećih sila, koji postepeno dostiže onu žestinu kada se mač mora isukati iz korica i pribeci vladarskom *ultima ratio*¹. U evropske prestonice svaki dan donose depeše koje nagoveštavaju da opšti rat samo što nije počeo, a sledećeg dana ih zamenjuju vesti koje garantuju mir za svega još oko nedelju dana. Možemo, međutim, biti sigurni, ma koliko žestinu dostigao konflikt između evropskih sila, ma kako se strašno gomilali oblaci na diplomatskom horizontu, ma šta pokušavale frakcije zanesenjaka u ovoj ili onoj zemlji, dah prosperiteta će podjednako ublažiti gnev prinčeva i bes naroda. Nema izgleda da će ratovi ili revolucije zavaditi Evropu ako nisu posledica opšte trgovinske i industrijske krize, za koju bi signal, kao i obično, dala Engleska, predstavnik evropske industrije na svetskom tržištu.

Nepotrebno je zadržavati se na političkim posledicama koje jedna takva kriza može proizvesti u naše vreme, kad u neviđenom broju niču fabrike u Engleskoj, kad se potpuno raspadaju njene zvanične partije, kad je cela državna mašinerija Francuske pretvorena u ogromnan varalički i berzansko-mešetarski koncern, kad je Austrija na pragu bankrotstva, kad su se svuda nakupila zla koja vapiju za narodnom osvetom, kad su interesi samih reakcionarnih sila došli u oprečnost, i kad je ruski san za osvajanjem još jednom iziškao na videlo.

Naslov originala:
*Revolution in
China and in Europe*

Napisano 20. maja 1853.

Prvi put objavljeno u listu
«New-York Daily Tribune»,
br. 3794 od 14. juna 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

¹ poslednjem sredstvu

Karl Marx

Politička situacija u Holandiji — Danska —
 Konvertiranje britanskog državnog duga —
 Indija — Turska i Rusija

Opšti izbori u Holandiji, koji su bili neophodni zbog toga što je Skupština staleža bila raspuštena, sada su obavljani i rezultat je većina od 12 glasova u korist ultra-protestantske i rojalističke vlade.

Danska je ovih dana preplavljena antivladinim pamfletima, od kojih su najznačajniji: »*Raspuštanje parlamenta objašnjeno danskom narodu*« od gospodina Grundtviga, i jedan anonimni pamflet pod naslovom: »*Osposreno pitanje danskog nasleđstva; ili šta treba da učine evropske sile?*« Oba ova pamfleta imaju za cilj da dokažu da će ukidanje starog zakona o nasleđivanju prestola, koje je zahtevala vlada i potvrdio londonski protokol, dovesti do uništenja zemlje, pretvarajući je prvo u provinciju Holštajna, a zatim u rusku koloniju.

I tako izgleda da su se danskom narodu najzad otvorile oči te vidi šta mu je 1848. godine donela njegova slepa opozicija zahtevima za nezavisnost vojvodstava Šlezvig i Holštajn. Danci su insistirali na trajnoj uniji svoje zemlje sa vojvodstvom Holštajn, zbog čega su vodili rat protiv nemačke revolucije — pobedili su u tom ratu i sačuvali Holštajn. Ali u zamenu za to osvajanje sada im je dosuđeno da izgube svoju sopstvenu zemlju. List »*Neue Rheinische Zeitung*«⁽¹⁰⁰⁾, upozoravao je tokom cele 1848. i 1849. godine danske demokrate na krajnji ishod njihovog neprijateljskog držanja prema nemačkoj revoluciji. List je nepogrešivo predskazao da se Danska, doprinoseći gušenju revolucije u inostranstvu, zauvek vezala za jednu dinastiju koja će, pošto je sama svojom saglasnošću legitimni tok nasleđivanja sankcionisala i pravno osnažila, predati njihovu nacionalnost *bon plaisir*-u¹ ruskom cara. Danska demokratija je odbila da poslušaj taj savet, i sada plaća istom cenom svoju kratku pamet kao što su je platili i Česi, koji su, da bi sačuvali svoju nacionalnost u borbi protiv Nemaca, pohrlili da unište bečke revolucionare, svoje jedine moguće oslobodioce od omrznutog nemačkog despotizma. Nije li ovo

¹ ovde u prenesenom smislu: »despotskoj volji«

ozbiljna lekcija za ova dva naroda, koji su dopustili da ih intrige kontrarevolucije odvedu u samoubilački rat protiv stvari revolucije?

Sada, kad je plan gospodina Gladstone-a za smanjenje državnog duga prošao kroz parlament, i kad ga proveravaju na delu, njegovi branioci su — a izgledalo je da gotovo cela londonska štampa opravdava u velikoj meri taj čuveni plan — odjednom svi listom učitali. Tri mogućnosti koje je predložio gospodin Gladstone za dobrovoljno konvertiranje pet stotina miliona funti za 3%, pokazale su se toliko naivne da nijedna od njih još nije naišla na prihvatanje vredno pomena. A što se tiče konvertiranja akcija Južnog mora, do večeri 19. maja konvertirano je u nove akcije samo 100 000 od ukupno 10 000 000 funti. Opšte je pravilo da se za takve operacije, ukoliko se ne izvedu u prvim nedeljama, sa svakim danom smanjuje mogućnost da se uopšte izvedu. Pored toga, kamata raste polako, ali sigurno. Stoga je gotovo nerealno pretpostavljati da će deset miliona starih hartija od vrednosti biti konvertirano u nove hartije u roku koji je određen za tu operaciju. Ali čak i ako se to desi, gospodin Gladstone će morati da isplati najmanje osam miliona funti onim posednicima akcija Južnog mora koji nisu voljni da ih konvertiraju u nove hartije od vrednosti. Jedini kapital koji je on obezbedio za takvu eventualnost jeste državna aktiva u Engleskoj banci, koja iznosi nekih osam ili devet miliona funti. Međutim, pošto ova aktiva ne predstavlja višak prihoda nad rashodima, već je samo uplaćena banci pošto se javni prihodi ubiru nekoliko meseci pre roka njihovog trošenja, gospodin Gladstone će se u budućnosti naći u veoma teškoj finansijskoj situaciji, koja će izazvati istovremeno najozbiljniji poremećaj u monetarnim transakcijama Banke i na tržištu novca uopšte, tim pre što će vrlo verovatno slaba žetva prouzrokovati više ili manje veliki odliv zlata.

Povelja Istočnoindijske kompanije ističe 1854. godine. Lord John Russell je obavestio Donji dom da će vlada 3. juna biti u stanju da iznese, preko sera Charlesa Wooda, svoja gledišta o budućoj indijskoj vladi. Neki vladini listovi su nagovestili, što potvrđuju glasovi koji su se proneli, da je koalicija iznašla put da i samo kolosalno indijsko pitanje svede na gotovo liliputanske dimenzije. »The Observer«^[101] priprema englesku javnost za novo razočaranje.

»Mnogo će manje«, čitamo u ovoj listu, koji kontroliše Aberdeen, »nego što se uopšte pretpostavljalo, ostati da se učini u novoj organizaciji vlasti našeg istočnog carstva.«

Kudikamo manje nego što se pretpostavljalo imaće da učine milordi Russell i Aberdeen.

Glavne oznake ove predložene promene izgleda da predstavljaju dve malenkosti. Prvo, direktorij će biti »osvežen« nekim novim članovima koje će Kruna direktno imenovati, pa će čak i ova nova krv biti unošena »u početku oprezno«. Namera je, dakle, da se stari

direktorski sistem leči tako da će onaj deo krvi koji je sada »veoma oprezno« unet imati dosta vremena da se staloži pre sledeće infuzije. Drugo, ukinuće se objedinjena funkcija sudije i ubirača poreza, i sudije će biti školovani ljudi. Ne čini li nam se, kad čujemo takve predloge, da se vraćamo duboko u rani srednji vek, kada su feudalne gospodare u funkciji sudija počeli da smenjuju pravnici, od kojih se tražilo da znaju bar da čitaju i pišu?

»Ser Charles Wood« koji će kao predsednik kontrolne komisije Doma podneti ovo remek-delo reforme, isti je onaj Timber⁽⁸⁶⁾ koji je, pod poslednjom vladom vigovaca, pokazao tako upadljivu umnost da je koalicija bila u velikoj nedoumici šta da čini s njim, dok im nije pala na um ideja da ga otpošlju u Indiju. Ričard III je nudio kraljevstvo za konja; — koalicija nudi magarca za kraljevstvo. I zaista, ako sadašnji zvanični idiotizam jednog oligarhijskog režima treba da bude izraz onoga što Engleska danas *može* da učini, onda je prohujalo vreme kad je Engleska vladala svetom.

Videli smo u ranijim prilikama da je koalicija redovno nalazila neki pogodan razlog da odgodi svaku, čak i najmanju meru. Sada, u slučaju Indije, njenu sklonost za odgađanje potpomaže javno mnjenje dva sveta. I narod Engleske i narod Indije traže da se odgodi donošenje svih zakona o Indiji dok se ne čuje glas domorodaca, dok se ne prihvati neophodan materijal, i dok se ne privedu kraju izučavanja koja su u toku. U Downing street su stigle peticije iz tri prezidencije,⁽¹⁰²⁾ koje se protive prenatrženom donošenju zakona. Mančesterska škola je formirala jedno »Indijsko društvo«⁽¹⁰³⁾, koje će smesta staviti u pokret, da saziva javne skupove u metropoli i širom zemlje, u cilju suprotstavljanja svakom donošenju zakona iz ove oblasti na ovom zasedanju. Pored toga, sada dva parlamentarna komiteta zasedaju da bi podneli izveštaj o stanju upravljanja Indijom. Ali ovog puta je koaliciona vlada neumoljiva. Ona neće da čeka na objavljivanje mišljenja ma kog komiteta. Ona želi da smesta i direktno donese zakon za 150 miliona ljudi, i to odmah zakon za dvadeset godina. Ser Charles Wooda more brige kako da postane Manu naših dana. Otkuda, najednom, ova vratolomna zakonodavna žurba kod naših »obazrivih« političkih invalida?

Oni žele da obnove staru indijsku povelju za period od 20 godina. Oni se zaklanjaju za večiti izgovor reforme. Zašto? Engleska oligarhija predoseća da je odzvonilo njenim slavnim danima, i stoga, pojmljivo, želi da zaključi putem engleskog zakonodavstva takav sporazum koji će joj omogućiti, čak i u slučaju da se skorih dana Engleska iščupa iz njenih slabih ali grabljivih ruku, da zadrži za sebe i svoje kompanjone privilegiju da i dalje pljačka Indiju još celih dvadeset godina.

U prošlu subotu su primljeni iz Brisela i Pariza telegrafski izveštaji sa novostima iz Carigrada od 13. maja. Čim su vesti stigle, sastao se u ministarstvu spoljnih poslova kabinet, koji je zasedao tri i po

sata. Istog dana telegrafski je poslato naređenje admiralitetu u Portsmouth-u da dve parne fregate, »London« sa 90 topova, i »Sanspareil« (71), budi upućene iz Spitheada u Sredozemlje. Isto tako je naređeno i fregatama »Highflyer« (21) i »Oden« (16) da budu spremne da isplove.

Šta su sadržavali ovi telegrami koji su naterali ministre da tako grozničavo rade i da prekinu dremež u koji je Engleska zapala?

Poznato je da je pitanje svetih mesta rešeno na zadovoljstvo Rusije^[104] i da, prema uveravanjima ruskih ambasada u Parizu i Londonu, Rusija nije tražila ništa drugo sem da dobije prioritetni deo u ovim svetim mestima. Ciljevi ruske diplomatije nisu bili ništa manje viteški no što su bili ciljevi Friedricha Barbarosse i Richarda Lavljeg Srca. Bar nam je tako ispričao »The Times.«^[26]

»Ali«, kaže »Journal des Débats«^[105], »5 maja ruska parna fregata »Besarabija« stigla je iz Odeze, noseći na palubi ruskog pukovnika koji je nosio depešu za kneza Menšikova, i u subotu, 7. ovog meseca, knez je uručio ministrima Porte nacrjedne konvencije ili posebnog ugovora, koji je sadržavao nove zahteve i pretenzije. Ovaj dokument je nazvan ultimatumom, pošto je bio praćen jednom veoma kratkom notom koja je utvrđivala utorak, 10. maja, kao poslednji dan do kad Divan može dostaviti negativan ili pozitivan odgovor. Nota je imala otprilike ovakav završetak: »Ako Visoka porta nade za shodno da odgovori odbijanjem, car bi bio primoran da vidi u tom činu potpuni nedostatak poštovanja njegove ličnosti i Rusije, i primio bi to obaveštenje sa *dubokim žaljenjem*.«

Glavni cilj ovog ugovora bio je da obezbedi ruskom caru protektorat nad svim grčko-pravoslavnim podanicima Porte. Kučuk-kajnardžijskim ugovorom,^[106] zaključenim pred kraj 18. veka, bilo je odobreno da se jedna grčka kapela podigne u Carigradu, i dato je pravo ruskoj ambasadi da interveniše u slučajevima sukoba sveštenstva te kapele sa Turcima. Ova privilegija je bila potvrđena jedrenskim ugovorom. Ono što knez Menšikov sada zahteva jeste pretvaranje te izuzetne privilegije u opšti protektorat nad celom pravoslavnom crkvom u Turskoj, tj. nad pretežnom većinom stanovništva evropske Turske. Menšikov, sem toga, traži da se carigradski, antiohijski, aleksandrijski i jerusalimski patrijarh, kao i mitropolit, ne mogu smenjivati ukoliko im se ne dokaže krivica veleizdaje (protiv Rusije), a da i tada mogu biti smenjeni samo uz pristanak cara — drugim rečima, on zahteva da se sultan odrekne svog suvereniteta u korist Rusije.

Novosti koje su stigle telegrafskim putem u subotu glase: prvo, da je knez Menšikov produžio rok svog *ultimatum*a do 14. ovog meseca; zatim, da je došlo do promena u turskoj vladi pri čemu je Rešid-paša, neprijatelj Rusije, naimenovan za ministra spoljnih poslova, a da je Fuad-efendija vraćen na svoju dužnost; i na kraju, da je ruski *ultimatum* odbijen.

Rusiji bi bilo nemoguće da Turskoj postavi šire zahteve, čak i posle niza značajnijih pobeda. Ovo je najbolji dokaz tvrdoglavosti

sa kojom Rusija ostaje pri svom stavu, smatrajući da joj svaki interregnum kontrarevolucije u Evropi daje pravo da zahteva ustupke od Osmanskog Carstva. I zaista je, od prve francuske revolucije, svako kretanje unazad na Kontinentu uvek značilo rusko napredovanje na istoku. Ipak Rusija greši kada meša sadašnje stanje stvari u Evropi sa stanjem u kome se Evropa nalazila posle ljubljanskog i veronskog kongresa ili čak posle tilzitskog mira. Sama se Rusija više plaši revolucije koja mora biti pratilja svakog opšteevropskog rata, no što se sultan plaši careve agresije. Ako se ostale sile drže čvrsto, Rusija će se, sasvim je sigurno, veoma uljudno povući. Ipak, bilo kako bilo, njeni poslednji manevri su, u svakom slučaju, snažno podstakli elemente koji su zauzeti podrivanjem Turske iznutra. Jedino pitanje koje se može postaviti glasi: da li Rusija dela po sopstvenom slobodnom impulsu, ili je ona samo nesvestan i nedragovoljan rob modernog *fatuma*, revolucije? Ja verujem u ovo drugo.

Naslov originala:

*Affairs in Holland —
Denmark — Conversion
of the British Debt — India —
Turkey and Russia*

Napisano 24. maja 1853.

Prvi put objavljeno u listu
«New-York Daily Tribune»,
br. 3790 od 9. juna 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Mazzini — Švajcarska i Austrija — Tursko pitanje

Najzad je u poluzvaničnom saopštenju jednog londonskog lista koji s Mazzinijem stoji u vezi potvrđeno da se gospodin Mazzini nalazi u Engleskoj.

Sudski proces gospodi Hale zbog »barutne zavere« neće se obaviti pred porotnim sudom sada, već sledećeg avgusta, pošto se koaliciona vlada trudi da vreme i zaborav urade svoje između učinjenih »otkrića« i sudske istrage njihove vrednosti.

Grof Karnicky, austrijski otpravnik poslova u Bernu, primio je od svoje vlade, 21. ovog meseca, naređenje da smesta napusti grad i vrati se u Beč, pošto prethodno obavesti predsednika Švajcarske Konfederacije o prekidu diplomatskih odnosa između Austrije i Švajcarske. List »Bund« od 23. kaže, međutim, da je austrijskom opunomoćenom ministru već ranije bilo odobreno da napusti Švajcarsku kada to sam nađe za shodno. Prema istim novinama ultimatum grofa Karnickog je odgovor Austrije na notu Bundesrata od 4. maja. Da je taj ultimatum bio nešto više od prostog odgovora, može se zaključiti iz činjenice da se Bundesrat upravo obratio frajburškoj vladi i zatražio da objasni »ekstremne« mere koje je nedavno preduzela protiv potučenih pobunjenika. Engleske novine objavljuju sledeći izveštaj od 23. maja iz Berna:

»Kao posledica note o prekidu diplomatskih odnosa između Austrije i Švajcarske, koju je austrijski otpravnik poslova uručio predsedniku Švajcarske Konfederacije, Bundesrat je odlučio da odmah okonča delatnost švajcarskog diplomatskog predstavnika u Beču.«

Suštini ovog izveštaja, međutim, protivreči sledeći članak u listu »La Suisse«⁽¹⁰⁷⁾ od 23. maja:

»Mi smo otrpili u istom položaju u kome je i Pijemont⁽¹⁰⁸⁾. Pregovori između dve zemlje su prekinuti. . . Austrijsko poslanstvo ostaje u Bernu da bi obavljalo tekuće poslove. List »Bund« smatra da je opozivanje švajcarskog otpravnika poslova bilo poželjno, pošto je tamo neupadljivo obavljao sopstvene poslove pod izgovorom da obavlja poslove nacije, pošto je isključivo bio zauzet trgovinom svilom.

Gospodin Steiger je samo drugorazredni diplomata i slučajno znamo da se on mnogo više razume u svilene bube nego u svoj zvanični posao. Stoga nije ni bilo potrebe da se opozove takav diplomata, pošto on nikada i nije bio opunomoćen, nego se već nalazio u Beču radi sopstvenih poslova.*

Neka zato niko ne uobražava da se Švajcarci sećaju motoa kojim je Loustalot ukrasio godine 1789. svoj list »Révolutions de Paris«:^[109]

Les grands ne nous paraissent grands,
Que parce que nous sommes à genoux.
— Levons nous!¹

Misterija švajcarske hrabrosti je dovoljno objašnjena prisustvom vojvode od Đenove u Parizu, i belgijskog kralja² u Beču, i, možda, ništa manje jednim člankom u francuskom listu »Le Moniteur«^[5] od 25. maja.

»Nijedna druga nacija se ne sme nikada mešati u odnose između Francuske i Švajcarske; svi drugi osnovi moraju ustuknuti pred ovim osnovnim uslovom.«

Nade pruskog kralja da povrati Neuchâtel nisu ovim ohrabrene. Već kruže glasovi da je Francuska oformila jedan obaveštajni korpus na švajcarskoj granici. Louis Napoléon bi, naravno, bio veoma zadovoljan kad bi mu se pružila mogućnost da se osveti carevima Rusije i Austrije, i kraljevima Pruske i Belgije zbog toga što su se poslednjih meseci prema njemu odnosili sa prezirom i podsmehom.^[110]

Obaveštenje koje sam vam dao u svom poslednjem članku o odbijanju ruskog ultimatumu i o obrazovanju antiruske vlade u Carigradu odonda je u potpunosti potvrđeno. Poslednje vesti iz Carigrada od 17. maja, glase:

»Prilikom svog stupanja na novu dužnost, Rešid-paša je zatražio od kneza Menšikova odlaganje za šest dana. Menšikov je odbio i izjavio da su diplomatski odnosi prekinuti; dodao je da će on ostati u Carigradu još tri dana radi neophodnih priprema za svoj odlazak i opomenuo je Portu da porazmisli i korisno upotrebí ono malo vremena koliko se on još tamo [u Carigradu] zadržava.«

Iz jednog saopštenja izdatog 19. maja u Carigradu saznajemo:

»Sedamnaestog je održan sastanak Divana na kome je neopozivo odlučeno da konvencija kakvu je predložio knez Menšikov ne može biti prihvaćena. Mada je ovo saopšteno knezu Menšikovu, on ipak nije napustio Carigrad. On je, naprotiv, otpočeo nove pregovore sa Rešid-pašom. Dan odlaska ruske misije *ne zna se više tačno*.«

Protivrečno ovom poslednjem saopštenju, »La Patrie«^[111], večernji organ francuske vlade, izričito tvrdi da je vlada obaveštena da

¹ Veliki nam izgledaju veliki samo zato što klečimo. Ustanimo! —

² Leopolda I

je knez Menšikov krenuo za Odesu, i da ovaj događaj nije izazvao u Carigradu mnogo iznenađenja. List »Le Pays«^[33] se slaže sa ovim tvrđenjem, dok »La Presse«^[112] piše suprotno. Međutim, Girardin dodaje da bi ta vest, ukoliko je tačna, bila lako razumljiva.

»Ako je knez Menšikov zaista otputovao iz Bujukdera^[113] za Odesu, onda je činjenica da mu nije, pošto mu misija nije uspela (manqué son effet), ostalo ništa drugo već da se povuče iz jedne luke u drugu.«

Neki listovi uveravaju da je flota admirala Delasusse-a proplovala kroz Dardanele, i da je sada ukotvljena u Zlatnom Rogu, ali ovoj tvrdnji protivureći list »The Morning Post«^[27]. »Triester Zeitung« uverava svoje čitaoce da se Porta, pre nego što je uručila odgovor knezu Menšikovu, obavestila kod lorda Redcliffa i gospodina Delacoura da li bi eventualno mogla računati na njihovu pomoć. Ovo »The Times« svečano opovrgava.

Sada vam dajem doslovan prevod članka iz pariskog lista »Le Siècle«^[114] koji donosi neke zanimljive pojedinosti o pregovorima vođenim u Carigradu između 5. i 12. maja, opis smešnog držanja kneza Menšikova, koji je tokom cele ove transakcije na najodvratniji način ispoljavao mešavinu severnjačkog varvarstva i vizantijske dvoičnosti, i uspeo da Rusiju pred celom Evropom izloži ruglu. Ovaj »grec du Bas-Empire«¹ drznuo se da posegne za gospodstvom nad celim carstvom igrajući prostu pozorišnu predstavu. Za Rusiju je samo jedan korak od uzvišenog do smešnog — i to do smešnog koje se jedino može oprati krvlju. Ali ovi dani berzanske plutokratije nisu dani viteških turnira. Tako članak u listu »Siècle«, govori:

»U četvrtak, 5. maja, na dan odlaska francuskog poštanskog parobroda, Visoka porta je uputila kopije fermana kojima se rešava pitanje svetih mesta gospodinu Delacouru i knezu Menšikovu. Taj dan je prošao bez ijedne deklamacije, bez ijedne intervencije kneza Menšikova, i svi ambasadori, smatrajući da je pitanje tim rešeno, iskoristili su odlazak francuskog parobroda da obaveste svoje vlade o srećnom obrtu događaja. Međutim, čim je primio ferman koji se odnosi na sveta mesta, knez Menšikov je otposlao u samu ponoć jednog običnog kavaza, tj. žandarma, ministru spoljnih poslova da uruči ultimatum, u kojem je zahtevao *sened* (ugovor) kojim će se rešiti pitanje Svetog groba i dati garancija budućih privilegija i imuniteta grčke crkve, tj. najviši protektorat nad ovom crkvom u korist Rusije, tako da bi se uspostavila dva vladaoca u Turskoj — sultan za muslimane, i car za hrišćane. Knez je za odgovor na ovaj ultimatum ostavio Porti samo četiri dana, zahtevajući, pored ostalog, da jedan vladin službenik smesta potvrdi primitak ovog ultimatum. Ministar spoljnih poslova mu je poslao neku vrstu potvrde po svom agi, jednom nižem žandarmerijskom oficiru. Tokom iste noći knez je otposlao jedan parobrod u Odesu. U sredu, 6. maja², sultan, koji je bio obavешten o uručivanju ultimatum

¹ Vizantinac; ovde u smislu »prepredenjaka« — ² Radi se verovatno o tipografskoj grešci; 6. maj 1853. bio je petak.

na tako neobičan način, sazvao je Divan i zvanično obavestio lorda Redcliffe-a i gospodina Delacoura o događaju. Ova dva ambasadora su se smesta sporazumela o merama zajedničke politike, savetujući Porti da odbije ultimatum, upotrebljavajući veoma umeren jezik i formu. Pored ostalog, za gospodina Delacoura se kaže da je na najformalniji način objavio da će se Francuska suprotstaviti svakoj konvenciji koja joj ograničava prava u pogledu svetih mesta, obezbeđena ugovorom iz 1740. godine. Knez Menšikov se u međuvremenu povukao u Bujukdere (kao Ahil u svoj šator). Gospodin Canning je 9. maja zatražio razgovor sa knezom, imajući na umu da ga navede na umerenije držanje. Bio je odbijen. Na dan 10. našli su se ministri rata i spoljnih poslova kod velikog vezira, koji je bio pozvao kneza Menšikova da ga poseti u nameri da pokušaju da postignu razumniji aranžman. Bio je odbijen. Ipak, knez Menšikov je saopštio Porti da je spreman da joj ostavi još tri dana. Međutim, na to su sultan i njegovi ministri odgovorili da su doneli odluku, na koju neće uticati vreme. Negde oko ponoći, desetog, negativan odgovor Porte je bio poslat u Bujukdere, gde je cela ambasada bila sakupljena, i gde su u toku nekoliko proteklih dana bile vršene pripreme za skori odlazak. Turska vlada, obavještena o ovoj okolnosti, upravo se spremala da popusti, kada ju je sultan raspustio i obrazovao novi kabinet.*

Zaključujem svoj izveštaj o stanju u Turskoj jednim izvodom iz lista »Le Constitutionnel«⁽³²⁾, koji otkriva držanje grčkog klera tokom svih ovih transakcija.

*Grčki kler, tako duboko zainteresovan za ovo pitanje, izjasnio se u korist status quo-a, tj. u korist Porte. Sveštenstvo *masovno* protestuje protiv protektorata koji pretili da mu bude nametnut od strane ruskog cara. Govoreći uopšteno, Grci žele podršku Rusije, ali samo pod uslovom da ne budu pod njenom direktnom dominacijom. Njihov se razum buni na pomisao da istočna crkva, koja je majka ruske crkve, ikada bude ovoj potčinjena, a to bi se neizostavno zbililo ako bi se planovi petrogradskog kabineta prihvatili.*

Naslov originala:

*Mazzini — Switzerland
and Austria — The Turkish Question*

Napisano 27. maja 1853.

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 3791 od 10. juna 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Tursko pitanje
»The Times«
Ruska ekspanzija

Flota admirala Corryja je opažena u Biskajskom zalivu, na putu za Maltu, gde treba da pojača eskadru admirala Dundasa. »The Morning Herald«^[24] opravdano primećuje:

»Da je admiralu Dundasu bilo dozvoljeno pre nekoliko nedelja da se pridruži francuskoj eskadri kod Salamine, stvari bi danas sasvim drukčije stajale.«

Kad bi Rusija pokušala, makar samo prividno, da pruži podršku smešnim demonstracijama kneza Menšikova putem stvarnih vojnih operacija, njena prva dva koraka bi verovatno bila ponovno zaposedanje Dunavskih kneževina i invazija jermenske provincije Kars i luke Batum, teritorijâ koje je po svaku cenu želela da obezbedi jedrenskim ugovorom. Kako je luka Batum jedino sigurno utočište za brodove u istočnom delu Crnog mora, zaposedanje te luke bi lišilo Tursku njene poslednje pomorske stanice u Pontu i načinilo ga isključivo ruskim morem. Držanje ove luke, pored Karsa — najbogatijeg i najbolje obrađenog dela Jermenije, dalo bi mogućnost Rusiji da prekine englesku trgovinu sa Persijom preko Trapezunta, i pružilo bi joj operacionu bazu protiv Persije, kao i protiv Male Azije. Ako, međutim, Engleska i Francuska ostanu odlučne, Nikolaju neće poći za rukom da sprovede svoje planove u tom kraju nimalo više nego što je carici Katarini pošlo za rukom da sprovede svoje protiv Muhamed-age, pošto je ovaj naredio svojim robovima da ruskog ambasadora Vojnoviča i njegovu pratnju šibama isteraju iz Asterabada na njihove brodove.

Nigde ova vest nije stvorila veću konsternaciju nego u Printing House Square-u. Prvi pokušaj lista »The Times« da podigne glavu posle ovog užasnog udarca, bio je očajnički napad protiv elek-

tričnog telegrafa, tog »najneverovatnijeg« instrumenta. »Ne može se nijedan tačan zaključak izvući«, uzviknuo je, »iz te lažljive žice.« Opravdavajući tako svoje sopstvene netačne zaključke »nepouzdanošću« električne žice, »The Times« se trudi, po ugledu na ministarske ekspozee u parlamentu, da se oslobodi sopstvenih ranijih »pouzdatih« premisa. On kaže:

»Ma kakva da bude krajnja sudbina Osmanskog Carstva ili tačnije muslimanske sile koja je vladala njime četiri veka, mišljenje svih stranaka naše zemlje i Evrope ne može se razlikovati u tome da je postepeni napredak domaćeg hrišćanskog življa u susret civilizaciji i samoupravi u interesu celog sveta, te da ne treba dopustiti da ove narodnosti ikada padnu pod jaram Rusije i time još uvećaju njenu gigantsku teritoriju. Po ovoj tački pouzdano se nadamo da otpor na koji nailaze ove pretenzije Rusije neće poticati samo od Turske već i od cele Evrope, i da ova težnja za aneksijama i ekspanzijom treba samo da se pokaže u svom pravom vidu pa da izazove sveopštu antipatiju i nesavladljivo suprotstavljanje, u čemu će grčki i slovenski podanici Turske spremno i svojski uzeti udela.«

Kako je došlo do tog da je jadni »The Times«^[26] poverovao u »rusku dobronamernost« prema Turskoj, i njenu »antipatiju« prema svakoj ekspanziji? Dobronamernost Rusije prema Turskoj! Već Petar I je težio da se uzdigne na ruševinama Turske. Katarina je nagovorila Austriju i pozvala Francusku da učestvuju u nameravanom komadanju Turske i uspostavljanju grčkog carstva u Carigradu, kojim bi vladao njen unuk,¹ koji je za ovaj zadatak odgojen, pa čak u tu svrhu i ime dobio. Nikolaj, daleko skromniji, zahteva samo *isključivi protektorat* nad Turskom. Čovečanstvo neće zaboraviti da je Rusija bila *protektor* Poljske, *protektor* Krima, *protektor* Kurlandije, *protektor* Gruzije, Mingrelije, čerkeskih i kavkaskih plemena. I sada da postane *protektor* Turske! A što se tiče ruske antipatije prema ekspanziji, navešću nekoliko činjenica iz mase ruskih osvajanja još od vremena Petra Velikog.

Ruske granice su pomerene:

U pravcu Berlina, Drezdena i Beča	oko 700 milja
U pravcu Carigrada	oko 500 milja
U pravcu Stokholma	oko 630 milja
U pravcu Teherana	oko 1 000 milja

Ruska osvajanja na račun Švedske su veća od teritorije koja je ostala tom kraljevstvu; u Poljskoj su bezmalo ravna prostranstvu cele austrijske imperije; u evropskoj Turskoj su veća no Pruska (bez Rajnske oblasti); u azijskoj Turskoj ravna su teritoriji cele Nemačke; u Persiji, teritorija jednaka površini Engleske; u Tatarskoj, velika

¹ Konstantin

koliko teritorije evropske Turske, Grčke, Italije i Španije uzete zajedno. Ono što je Rusija osvojila tokom poslednjih šezdeset godina jednako je po teritoriji i važnosti celoj imperiji koju je imala u Evropi do tog vremena.

Naslov originala:

The Turkish

Question — The Times — Russian

Aggrandizement

Napisano 31. maja 1853.

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune»,

br. 3794 od 14. juna 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx
 Ruska podvala
 Gladstone-ov neuspeh
 Reforme ser Charlesa Wooda u Istočnoj Indiji

Prema depeši iz Berna, Bundesrat je ukinuo presudu frajburškog vojnog suda licima okrivljenim za nedavnu pobunu, naređujući da budu izvedeni pred redovan sud, *ukoliko* ih ne pomiluje kantonalni savet. Evo prvog od junačkih dela koja su pratila »raskid između Švajcarske i Austrije«, čiji sam neizbežni ishod prikazao u jednom od ranijih članaka o evropskoj »uzor-republici«¹.

Prenoseći vam vest da je pruska vlada naredila nekolicini artijerijskih oficira koji su se nalazili na odsustvu u inostranstvu da se smesta vrate na svoje dužnosti, tvrdio sam, greškom, da su ti oficiri bili zauzeti obukom ruske vojske, a nameravao sam da kažem da su obučavali ratnoj veštini tursku artiljeriju.⁽¹¹⁵⁾

Svi ruski generali, kao i ostali Rusi koji su se nalazili u Parizu, dobili su naređenje da se neodložno vrate u Rusiju. Jezik kojim govori gospodin Kiseljev, ruski poslanik u Parizu, prilično je preteći i, u pismima iz Petrograda koja je razmetljivo pokazivao, tursko pitanje se tretira *assez cavalièrement*². Iz istog izvora potiče i glas da Rusija traži od Persije da joj ustupi teritoriju Astrabad na jugoistočnoj obali Kaspijskog jezera. Istovremeno ruski trgovci šalju, ili — kako *se saopštava* — već su poslali uputstva svojim agentima u Londonu »da nikako *ne* forsiraju prodaju žita pod sadašnjim okolnostima, pošto se očekuje da će cene skakati zbog opasnosti od skorog izbijanja rata«.

Na kraju je svim listovima poverljivo saopštavano da ruske trupe marširaju prema granicama, da se građani Jašija spremaju da ih dočekaju, da je ruski konzul u Galcu kupio ogromne količine drvne

¹ Vidi u ovom tomu, str. 90–92. — ² dosta nadmeno

građe da bi se sagradilo više mostova preko Dunava, kao i druge *patke* koje su dosad s uspehom širili »Augsburger Zeitung«⁽¹¹⁶⁾ i drugi proaustrijski i proruski listovi.

Sve su to, kao i mnoštvo sličnih vesti, obaveštenja, itd., samo smešni pokušaji ruskih agenata da izazovu svekoliki užas u Zapadnom svetu i da ga podstaknu da nastavi s onom politikom odugovlačenja, pod čijim se okriljem Rusija nada da će, kao i ranije, sprovesti u delo svoje planove na Istoku. Sa kolikom se sistematičnošću ovaj manevar obmane izvodi, može se videti iz sledećeg:

Prošle nedelje je nekoliko francuskih listova, koje, kako je poznato, Rusi potplaćuju, otkrilo

»da se stvarno sporno pitanje mnogo manje vrti između Rusije i Turske nego između Petrograda i Moskve, tj. između cara i staroruske stranke; i da je za samodršca mnogo manje opasan rat nego osveta te zavojevačke stranke, koja je mnogo puta pokazala šta zna da uradi sa monarsima koji joj se ne dopadaju«.

Knez Menšikov je, naravno, »glava ove stranke«. »The Times«⁽²⁶⁾ i većina engleskih listova nisu propustili da reprodukuju ovu smešnu tvrdnju, jedni sasvim svesni njenog smisla, drugi — možda — dopustivši i nesvesno da budu obmanjeni. Ali, kakav je zaključak trebalo da javnost izvuče iz ovog novog otkrića? Ili da je Nikolaj, povlačeći se pod porugama, i napuštajući svoje ratoborno držanje prema Turskoj, izvojevao pobedu nad svojom sopstvenom ratobornom staroruskom strankom, ili da Nikolaj, stvarno ulazeći u rat, čini to samo zato što je morao da se pokori toj (legendarnoj) stranci? U svakom slučaju »može doći do pobeđe Moskve nad Petrogradom, ili Petrograda nad Moskvom«, i sledstveno tome *nikako Evrope nad Rusijom*.

Kada je već reč o toj čuvenoj staroruskoj stranci, slučajno sam doznao od nekoliko dobro obavještenih Rusa, koji su i sami aristokrate, a sa kojima sam često imao prilike da razgovaram u Parizu, da je stranka odavno potpuno izumrla, i da se samo povremeno priziva u postojanje, kad caru zatreba neko strašilo da zaplaši Zapadnu Evropu i natera je da ostane pasivna pred njegovim drskim zahtevima. Zato se sada vaskrsava Menšikov i odeva u svečanom staroruskom stilu. Postoji samo jedna stranka među ruskim plemstvom koje se stvarno plaši car — partija čiji je cilj uspostavljanje jednog aristokratsko-ustavnog sistema po engleskom uzoru.

Pored ovih raznih aveti koje priziva ruska diplomatija radi obmanjivanja Engleske i Francuske, upravo je učinjen još jedan pokušaj s tom istom namerom: to je objavljivanje jednog dela pod nazivom »L'Empire Russe depuis le Congrès de Vienne«¹ iz pera vikonta de Beaumont-Vassyja.⁽¹¹⁷⁾ Biće dovoljno da izvučemo samo jednu rečenicu da bismo okarakterisali ovaj opusculum.²

¹ Rusko carstvo posle bečkog kongresa — ² pamflet, paškvilu

»Poznato je da u podrumu Petropavlovske tvrđave postoji jedan depo kovanog novca, zlata i srebra u polugama. Ovo *sakriveno blago* zvanično je procenjeno 1. januara 1850. godine na 99 763 361 srebrnih rublji.»

Da li se iko ikada usudio da govori o *sakrivenom blagu* u Engleskoj banci? Rusko »sakriveno blago« je prosto-naprosto metalna rezerva koja stoji iza tri puta veće količine *konvertibilnih* novčanica u opticaju, a da i ne govorimo o *sakrivenom* iznosu nekonvertibilnih novčanica koje je izdala carska blagajna. Ali možda se ovo blago ipak i može nazvati »sakrivenim«, tim pre što ga niko nikada nije video, osim nekolicine petrogradskih trgovaca koje svake godine izabere carska vlada da izvrše inspekciju vreća u kojima je blago sakriveno.

Međutim, glavni manevar Rusije u ovom pravcu je jedan članak koji je bio objavljen u listu »Journal des Débats«^[105], a koji je potpisao gospodin Saint-Marc Girardin, onaj stari orleanski mudrac. Citiramo:

»Po našem mišljenju, Evropu ugrožavaju dve velike opasnosti: *Rusija* koja ugrožava nezavisnost Evrope, i *revolucija* koja ugrožava njen *društveni poredak*. Ona ne može otkloniti prvu od ovih opasnosti ako se do kraja ne izloži drugoj. Ako Evropa veruje da je ključ njene nezavisnosti, a naročito nezavisnosti Kontinenta, u Carigradu, i da se tamo to pitanje mora odlučno rešiti, onda to znači rat protiv Rusije. U tom ratu bi se Engleska i Francuska borile za nezavisnost Evrope. A šta bi Nemačka radila? To ne znamo. Ali ono što znamo to je *da bi pri sadašnjem stanju u Evropi, rat značio društvenu revoluciju.*»

Samo po sebi se da razumeti da se gospodin Saint-Marc Girardin izjašnjava u prilog miru pod ma kakvim uslovima, a protiv društvene revolucije. On zaboravlja, međutim, da ruski car oseća bar isto onoliko »horreur«¹ od revolucije, koliko i on sam i njegov izdavač gospodin Bertin.

Uprkos svim ovim uspavljujućim sredstvima, kojima je ruska diplomatija uspavljivala englesku štampu i engleski narod, bio je »naj stari i tvrdoglavi« Aberdeen primoran da naredi admiralu Dundasu da se pridruži francuskoj floti na obalama Turske, pa čak i »The Times«, koji je u toku poslednjih nekoliko meseci znao da piše samo ruski, izgleda da je primio nešto više engleskih inspiracija. On sada govori vrlo glasno.

Dansko (nekad šlezvig-holštajnsko) pitanje počinje da zanima Englesku veoma mnogo, pošto je najzad i engleska štampa otkrila da u osnovi tog pitanja leži isti princip ruske ekspanzije, koji je ishodište zapleta na Istoku. Gospodin Urquhart, član parlamenta, opšte poznati obožavalac Turske i istočnih institucija, objavio je jedan pamflet o danskom nasleđstvu, kojim ćemo se pozabaviti u jednom od budućih dopisa.^[118] Glavni argument u ovom napisu se sastoji

¹ užasa

u tome da Rusija želi da Sund u njenim potezima igra istu ulogu na Severu, kakvu igraju Dardaneli na Jugu, tj. da obezbedi sebi preko Sunda pomorsku premoć na Baltiku, kakvu bi joj na Pontu Euxinu¹ obezbedila okupacija Dardanela.

Pre izvesnog vremena izneo sam svoje mišljenje da će u Engleskoj kamata porasti i da će to imati negativne posledice na finansijske planove gospodina Gladstone-a. I evo, Engleska banka je u toku prošle nedelje stvarno podigla minimalnu diskontnu stopu sa 3% na 3 1/2%, i neuspeh Gladstone-ovog plana konvertiranja, koji sam bio predvideo, već je činjenica, kao što možete videti iz sledećeg izveštaja:

Engleska banka

četvrtak, 2. juna 1853.

Vrednost novih obveznica akceptiranih do danas:

	f.st.	šil. pen.
Troipoprocetni papiri od vrednosti	138 082	0 3
Dvoipoprocetni papiri od vrednosti	1 537 100	10 10
Bonovi državne blagajne	4.200	0 0
Ukupno:	1 679 382	11 1

Južnomorska kompanija

četvrtak, 2. juna 1853.

Iznos konvertiranih anuiteta do danas:

	f.st.	šil. pen.
Troipoprocetni anuiteti	67 504	12 8
Dvoipoprocetni anuiteti	986 528	5 7
Bonovi državne blagajne	5 270	18 4
Ukupno:	1 059 303	16 7

Prema tome, od celokupne vrednosti Južnomorskih anuiteta ponuđenih za konvertiranje akceptirana je samo jedna osmina, a od dvadeset miliona vrednosnih papira koje je stvorio gospodin Gladstone akceptirana je samo jedna dvanaestina. Stoga će gospodin Gladstone biti primoran da sklopi jedan zajam u vreme kad je kamata porasla, i sasvim verovatno će nastaviti da raste, a taj zajam mora izneti 8 157 811 f.st. Fijasko! Ušteda od 100 000 f.st., koja se očekivala iz ove konverzije, i koja je već uračunata u budžet, mora se dakle otpisati. U pogledu velikog nacionalnog duga, naime troiprocetnih papira u visini 500 miliona f.st., gospodin Gladstone je svojim finansijskim eksperimentom postigao samo to da će na dan 10. oktobra 1853. godine proteći još jedna godina u toku koje on nije bio kadar da objavi nijednu konverziju. Međutim, najgore je to što

¹ Crnom moru

3 116 000 funti mora u roku od nekoliko dana da bude isplaćeno u gotovom novcu imaoćima obveznica Državne blagajne koji odbiju da ih obnove pod uslovima koje je ponudio gospodin Gladstone. Eto, takav je finansijski uspeh vlade »svih talenata«.

Lord John Russell se u debati o crkvenim prihodima Irske (Donji dom, 31. maja) izrazio na sledeći način:

»Proteklih godina je postalo očigledno da rimokatolički kler — sudeći po njegovim postupcima u Engleskoj, sudeći po delovanju te crkve pod rukovodstvom svoga poglavara, koji je i sam suveren strane države — teži političkoj moći (Tako je! Tako je!), koja je, kako mi se čini, u oprečnosti sa dužnom privrženošću engleskoj kruni (Tako je! Tako je!), sa dužnom privrženošću prema opštoj stvari slobode, sa dužnom privrženošću prema obavezama koje svaki podanik države treba da ima prema njoj. Dakle, pošto želim da govorim isto onako iskreno kao i časnii gospodin koji je govorio pre mene, ne dozvolite da moje reči budu pogrešno shvaćene u ovom Domu. Daleko sam od toga da poričem da ima mnogo rimokatolika članova ovog Doma, i izvan njega mnogo rimokatolika, kako u *ovoj zemlji* tako i u Irskoj, koji su privrženi kruni i slobodi *ove zemlje*, ali ono što govorim i u šta sam ubeden jeste to da bi, ako se rimokatoličkom kleru poveća moć, i ako bi oni, kao duhovnici, trebalo da imaju veću kontrolu i veći politički uticaj no što je danas slučaj, ta moć ne bi bila upražnjavana u saglasnosti sa *opštom slobodom* koja vlada u *ovoj zemlji* — (Ura!) — i da on neće ni u pogledu političke moći, niti u drugom pogledu biti potpora te *opšte slobode* govora i aktivnosti i energije ljudskog uma, kojima odiše stvarno ustavni sistem *ove zemlje*. (Gromko odobravanje!) Ne verujem da se katolici, u tom pogledu, mogu porediti sa škotskim prezviterijancima, (pištanje gajdi!), *engleskim metodistima*⁽¹¹⁹⁾ i pripadnicima anglikanske crkve. (Prolom oduševljenja u sali) . . . Dakle, primoran sam da zaključim, i protiv svoje volje, ali i bez ustezanja, da povlašćivanje rimokatoličke veroispovesti u Irskoj, a nepovlašćivanje protestantske crkve od strane države u *toj zemlji*, parlament *naše zemlje* nikada ne treba da prihvati niti sankcioniše.«

Dva dana posle govora lorda Johna, u kome je pokušao da po šest hiljaditi put prikaže svoju ljubav prema »opštoj slobodi« svojim revnosnim metanisanjem pred pojedinim sektanima protestantske zatanosti, gospoda Sadleir, Keogh i Monsell uručila su svoje ostavke koalicionoj vladi u pismu koje je gospodin Monsell uputio milordu Aberdeenu. U svom odgovoru od 3. juna milord Aberdeen uverava ovu gospodu da

»razlozi koje je dao lord John Russell, i osećanja na koja se tužite, ne delim ni ja, niti veliki deo mojih kolega . . . Lord John Russell želi da izjavim da on nije želeo da rimokatolicima imputira nedostatak lojalnosti«. Na to su on, gospoda Sadleir, Keogh i Monsell povukli svoje ostavke, i aranžman za opšte izmirenje prihvaćen je prošle noći u parlamentu na »najveće zadovoljstvo lorda Johna Russella«.

Poslednji indijski zakon iz 1783. godine pokazao se fatalnim za koalicionu vladu gospodina Foxa i lorda Northa. Novi indijski zakon iz 1853. godine verovatno će se pokazati fatalnim za koalicionu

vladu gospodina Gladstone-a i lorda Johna Russella. Ali ako je pret-hodna vlada pala zbog svog pokušaja da se ukinu direktorijum i nad-zorni savet, drugoj preti slična sudbina iz suprotnog razloga. Dana 3. juna ser Charles Wood je izneo predlog da mu se poveri izrada zakonskog nacrtu o indijskoj vladi. Ser Charles je započeo time što se izvinjavao zbog neobične dužine govora koji namerava da održi, zbog »obimnosti teme« i »150 miliona duša kojima mora da se poza-bavi«. Ser Charles je osećao obavezu da na svakih 30 miliona svojih »sunarodnika« utroši najmanje jedan čas svoga daha. Ali zašto se tako navrat-nanos donosi zakon za tako »veliku temu«, kada se do sada odlagao čak i zbog »najbeznačajnijih stvari«? Zato što Povelja Isto-čnoindijske kompanije ističe 30. aprila 1854. godine. Ali zašto se Po-velja privremeno ne produži i ne ostavi za budućnost diskusija o jed-nom trajnom zakonu? Zato što se ne može očekivati da će nam se opet »pružiti tako povoljna prilika da se pozabavimo ovim obimnim i važnim pitanjem«, tj. da parlament to pitanje pokopa. Pored toga — potpuno smo obavešteni u ovoj prilici — direktori Istočnoindijske kompanije izražavaju mišljenje da je neophodno da se donese zakon u toku ovog parlamentarnog zasedanja, a generalni guverner Indije lord Dalhousie poziva vladu u jednom ekspresnom pismu da neod-ložno donese zakon. Ali najjači argument kojim ser Charles oprav-da donošenje zakona na prečac jeste činjenica da, ma kako možda izgledao pripravan da govori o hrpi pitanja

»koja nisu obuhvaćena tim zakonskim nacrtom čije on prihvatanje predlaže« *»mera koju on predlaže, ukoliko se tiče zakonodavstva, veoma je ograničenog obima«.*

Posle ovog uvoda ser Charles daje svoju apologiju indijske ad-ministracije za poslednjih dvadeset godina. Moramo posmatrati Indiju »donekle indijskim očima« — a te indijske oči izgleda da su obdarene naročitom sposobnošću da sve vide ružičasto što se tiče Engleske, a crno što se tiče Indije.

»U Indiji imate rasu ljudi sputanu tradicijom, potonulu u verske predrasude i preživele običaje. Tamo postoje sve moguće prepreke brzom razvoju.« (Možda postoji u Indiji neka vigovska koaliciona stranka.) »Tačke na koje se stavlja najjači naglasak«, rekao je ser Charles Wood, »i koje su na čelu žalbi zadržanih u peticiji podnetoj komitetu, odnose se na pravosudnu službu, na mali obim javnih radova i na zemljovlasničke odnose.«

Što se tiče javnih radova, vlada *namerava* da preduzme neke »veoma obimne i važne«. Što se tiče zemljoposeda, ser Charles doka-zuje veoma uspešno da su njegova tri postojeća objekta — sistem *semindari*, *rajatvari*¹ i *seoski*² — u istoj meri oblici fiskalne *eksploa-tacije* od strane kompanije, od kojih se nijedan ne bi mogao niti smeo

¹ Vidi u ovom tomu, str. 109—111. — ² Vidi u ovom tomu, str. 109.

usvojiti kao isključivi sistem. Ideja da se uspostavi jedan nov oblik, potpuno suprotnog karaktera, ni najmanje ne zaokuplja misli ser Charlesa.

«Što se tiče *pravosudne službe*», nastavlja on, «žalbe se uglavnom odnose na teškoće koje proističu iz procedure engleskog prava, zatim na navodnu nekompetentnost engleskih sudija i na korupciju domorodačkih službenika i sudija.»

I onda, da bi dokazao kako je teško organizovati pravosudnu službu u Indiji, ser Charles saopštava da je već 1833. godine bila naimenovana jedna pravna komisija za Indiju. Ali na koji je način ova komisija, prema navodima samog ser Charlesa, delala? Prvi i jedini plod rada ove komisije bio je *kazneni zakonik*, koji je pripremljen pod nadzorom gospodina Macaulaya. Ovaj zakonik je bio odatlat raznim lokalnim vlastima u Indiji, koje su ga vratile u Kalkutu, otkuda je bio poslat u Englesku, da bi se ponovo iz Engleske vratio u Indiju. U Indiji je, u međuvremenu, gospodina Macaulaya kao pravnog eksperta zamenio gospodin Bethune, a zakonik je iz osnova izmenjen. Na osnovu ove činjenice je generalni guverner¹, koji tada još nije bio mišljenja da je «odlaganje izvor slabosti i opasnosti», vratio zakonik u Englesku, a iz Engleske je bio vraćen generalnom guverneru, koji je dobio ovlašćenje da ga uvede u život u onom obliku koji bude smatrao najboljim. Ali uto je i gospodin Bethune umro, pa je generalni guverner smatrao da je najbolje da podnese zakonik trećem engleskom pravniku, i to pravniku koji ništa nije znao o navikama i običajima Indijaca, pri čemu je sebi zadržao pravo da kasnije odbije zakonik koji je stvorio jedan potpuno nekompetentan autoritet. Takvi su doživljaji tog još do danas nerođenog zakonika. A što se tiče formalnih apsurdnosti sudske procedure u Indiji, ser Charles se poziva na ništa manje apsurdne formalnosti engleske sudske procedure. Ali dok tvrdi da su engleske sudije u Indiji savršeno nepotkupljive, ipak je spreman da ih žrtvuje putem izmene načina njihovog naimenovanja. Opšti napredak Indije prikazuje ser Charles upoređivanjem sadašnjeg stanja u Delhiju sa onim u vreme upada Kuli-kana. Da bi opravdao uvođenje poreza na so, ser Charles koristi argumente najpriznatijih ekonomista, koji su svi od reda savetovali da se uvede porez na neke od najneophodnijih životnih potreba. Ali ser Charles ne kaže ni reči o tome šta bi ti isti ekonomisti rekli kada bi doznali da je u toku dve godine, od 1849. do 1850. i 1851. do 1852. bila smanjena upotreba soli za 60 000 tona, što predstavlja gubitak od 415 000 f. st., dok je celokupan prihod od soli bio 2 miliona funti.

Mere koje je predložio ser Charles, a «koje su veoma ograničenog obima» jesu:

1. Da direktorij ima osamnaest umesto dvadeset i četiri člana, od kojih će dvanaest birati akcionari, a šest kruna.

¹ Dalhousie

2. Da se plata direktorā povisi od 300 na 500 f. st. godišnje, a da plata predsedavajućeg iznosi 1000 funti.

3. Da se sva obična mesta u civilnoj službi i sva stručna u vojnoj službi Indije ubuduće popunjavaju javnim konkursom, dok će naimenovanja za kadetska mesta u linijskoj konjici i dalje vršit direktorij.

4. Da se položaj generalnog guvernera odvoji od položaja guvernera Bengala, i visoka uprava dobije ovlašćenje da obrazuje novu prezidenciju¹ u oblastima reke Inda.

5. I najzad, da ova mera bude na snazi dok parlament ne donese drukčiju odluku.

Govor i predložene mere ser Charlesa Wooda izazvali su oštru i sarkastičnu kritiku gospodina Brighta, čija predstava Indije uništene fiskalnim pritiskom Kompanije i vlade nije sadržavala, naravno, dodatnu sliku o Indiji koju su rušili mančesterci i slobodna trgovina. A što se tiče sinočnjeg govora jednog starog vuka Kompanije, gospodina J. Hogga, direktora, odnosno eksdirektora Kompanije, zaista mi se činilo da sam se s tim govorom sreao već 1701, 1730, 1743, 1769, 1772, 1781, 1783, 1784, 1793, 1813, itd., i primoran sam, da bih odgovorio na ovaj direktorski panegirik, da navedem samo nekoliko činjenica iz indijskih godišnjih izveštaja, objavljenih, verujem, pod njegovim nadgledanjem.

Ukupni neto-prihodi Indije

1849—50.	20 275 831 f. st.	Smanjenje prihoda
1850—51.	20 249 932 f. st.	u toku tri godine
1851—52.	19 927 039 f. st.	348 792 f. st.

Ukupni rashodi:

1849—50.	16 687 382 f. st.	Povećanje izdataka
1850—51.	17 170 707 f. st.	u toku tri godine
1851—52.	17 901 666 f. st.	1 214 284 f. st.

Porez na zemlju:

U poslednje četiri godine kolebala se suma,

U Bengalu između 3 500 000 f. st. i 3 560 000 f. st.

U severozapadnom delu između 4 870 000 f. st. i 4 900 000 f. st.

U Madrasu između 2 240 000 f. st. i 2 300 000 f. st.

Bruto-prihodi:

	1851/52.	Izdaci za javne radove: 1851/52.
U Bengalu	10 000 000 f. st.	87 800 f. st.
U Madrasu	5 000 000 f. st.	20 000 f. st.
U Bombaju	4 800 000 f. st.	58 500 f. st.
Ukupno:	19 800 000 f. st.	166 300 f. st.

¹ provinciju britanskog carstva u Indiji

Od ukupne sume od 19 800 000 f. st. odvojeno je za izgradnju drumova, kanala, mostova i ostalih neophodnih javnih objekata samo 166 300 f. st.

Naslov originala:

*The Russian Humbug — Gladstone's Failure —
Sir Charles Wood's East
Indian Reforms*

Napisano 7. juna 1853.

Prvi put objavljeno u listu
„New-York Daily Tribune“,
br. 3801 od 22. juna 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Britanska vladavina u Indiji^[120]

Depeše iz Beča javljaju da se tamo miroljubivo rešenje turskog, sardinijskog i švajcarskog pitanja smatra kao izvesno.

Sinoć je debata o Indiji nastavljena u Donjem domu na uobičajeno tupoglav način. Gospodin Blackett smatra tvrđenja ser Charlesa Wooda i ser J. Hogga lažno optimističkim. Mnoštvo ministarskih i direktorskih branilaca bacili su se drvijem i kamenjem na ovaj stav, i neizostavni gospodin Hume je u svom rezimeu pozvao ministre da povuku svoj zakonski predlog. Debata je odgođena.

Hindustan je Italija azijskih razmera, gde su Himalaji Alpi, dolina Bengala Lombardija, Dekan Apenini, a ostrvo Cejlon Sicilija. I ovde i tamo imamo bogatu raznolikost poljoprivredne proizvodnje i istu rasparčanost u političkoj strukturi. Baš kao što je i Italiju, po vremenu, zavojevački mač nasilno zbijao u razne državne formacije, tako vidimo i Hindustan koji je, kada nije pod pritiskom Muhamedanaca, Mogula ili Britanaca, pocepan u onoliko nezavisnih i međusobno zavađenih država koliko ima gradova pa čak i sela. Ipak, sa socijalnog gledišta, Hindustan nije Italija, već pre Irska Istoka. I ova čudna kombinacija Italije i Irske, sveta uživanja i sveta jada, anticipirana je u drevnom predanju religije Hindustana. Ta religija je istovremeno i religija obilne senzualnosti i religija samomučiteljskog asketizma, religija lingama i Džaganata,^[121] religija monaha i bajadera.

Nisam istog mišljenja kao oni koji veruju da je postojalo zlatno doba Hindustana, a da se ne pozovem ipak, kao ser Charles Wood, radi potvrde svog gledišta, na svedočanstvo Kuli-kan¹. Ali uzmite, na primer, drevno doba Aurangzeba, ili epohu kada su se moguli pojavili na severu, a Portugalci na jugu; ili doba invazije Islama, i heptarihije u južnoj Indiji;^[122] ili, ako hoćete, vratimo se još dublje

¹ Vidi u ovom tomu, str. 103.

u prošlost, te uzmimo mitološku hronologiju Bramana, koja stavlja početak indijske bede u epohu koja je znatno prethodila eposi hrišćanskog stvaranja sveta.

Međutim, ne može postojati sumnja u to da je beda koju su Britanci doneli Hindustanu u biti drugojačija i beskrajno intenzivnija od svih beda koje su snalazile Hindustan. Tu ne mislim na evropski despotizam koji je britanska Istočnoindijska kompanija nakalemila na azijski, koji je formirao mnogo monstruozniji spoj i od jednog božanskog čudovišta čiji nas izgled ispunjava jezom u hramu Salsete⁽¹²³⁾. Ne radi se o distinktivnoj tvorevini britanske kolonijalne vladavine, već samo o jednoj imitaciji holandske; i da bi se okarakterisalo delovanje britanske Istočnoindijske kompanije, dovoljno je doslovce ponoviti ono što je ser Stamford Raffles, *engleski* guverner Jave, rekao o staroj holandskoj Istočnoindijskoj kompaniji:.

•Holandska kompanija, koju je pokretao jedino duh koristi, i koja se odnosila prema svojim podanicima sa mnogo manje pažnje no što se zapadnoindijski plantažer nekada odnosio prema gomili robova na svom imanju zato što je plantažer kupovao ljude koji su njegova svojina, dok kod Kompanije to nije slučaj; ona je primenivala sav postojeći aparat despotizma, da bi iscedila od naroda i poslednju paru dažbine, poslednji ostatak njegovog truda, i povećala zla neodgovorne i poludivljačke vladavine, sprovodeći je sa svom uvežbanom umešnošću političara i svom neobičnošću trgovca monopoliste.▪

Svi građanski ratovi, invazije, revolucije, porobljavanja, gladi, ma kako da su neobično složeno, brzo i razorno delovali u Hindustanu, odvijali su se ipak samo na površini. Engleska je razbila ceo sklop indijskog društva, a da se nijedan znak obnavljanja još ne da uočiti. Ova propast starog sveta, a da se ne stvara ništa novo, daje naročitu notu melanholije današnjoj bedi Indusa, i odvaja Hindustan pod vladavinom Engleske od njegovih drevnih tradicija i cele njegove istorijske prošlosti.

U Aziji su uglavnom postojala od pamtiveka samo tri ministarska resora: ministarstvo finansija, ili pljačke svog naroda; ministarstvo rata, ili pljačke drugih naroda i, najzad, ministarstvo javnih radova. Klimatske i teritorijalne prilike, naročito ogromna prostranstva pod puštinjom, koja se prostire od Sahare preko Arabije, Persije, Indije i Tatarske do najviših azijskih visoravni, uslovljavale su veštačko navodnjavanje putem kanala i vodovoda na čemu se zasnivala istočnjačka zemljoradnja. Kao u Egiptu i Indiji, primenjivalo se plavljenje zemljišta radi podizanja plodnosti i u Mesopotamiji, Persiji, itd.; korišćen je visok vodostaj za punjenje kanala za navodnjavanje. Ova bezuslovna neophodnost ekonomičnog i zajedničkog trošenja vode, koja je na Zapadu, na primer, u Flandriji i Italiji, vodila do neprinudnog udruživanja privatne inicijative, nužno je iziskivala na Istoku, gde je civilizacija bila na preniskom stupnju a teritorijalna rasprostranjenost i

suviše ogromna da bi se dobrovoljno udruživanje sprovelo u život, mešanje centralne državne vlasti. Zato se svim azijskim vladama nametala ekonomska funkcija, briga o javnim radovima. Ovo veštačko podizanje plodnosti tla koje je zavisilo od centralne vlasti i propadalo čim bi vlada digla ruke od navodnjavanja i drenaže, objašnjava inače zagonetnu činjenicu da je sada vrlo prostrana teritorija, koja je nekada bila vanredno obrađivana, neplodna i pretvorena u pustinju, kao Palmira, Petra, ruševine u Jemenu i pustinjski predeli Egipta, Persije i Hindustana; to takođe objašnjava kako je samo jedan rat pun pustošenja bio u stanju da za čitava stoleća raseli stanovništvo jednog kraja, i uništi u njemu svaku civilizaciju.

Britanci su u Istočnoj Indiji usvojili od svojih prethodnika samo resore finansija i rata, ali su potpuno zanemarili resor za javne radove. Otuda dolazi do propadanja poljoprivrede, koja nije bila u stanju da se vodi prema britanskim principima slobodne konkurencije, po principu *laissez-faire* i *laissez-aller*^[124]. Ali smo u azijskim imperijama potpuno navikli na prizor da poljoprivreda propada pod jednom vladom i opet procveta pod drugom vladom. U Aziji letina zavisi od dobre ili loše uprave, kao što u Evropi zavisi od loše ili dobre godine. Stoga se na gušenje i zanemarivanje poljoprivrede, loše same po sebi, još ne bi moglo gledati kao na završni udarac koji su indijskom društvu naneli britanski uljezi, da se tom nije priključila jedna okolnost sasvim drugačijeg značaja, jedna novina u analima celog azijskog sveta. Ma koliko se stalno menjala politička slika u indijskoj prošlosti, njene socijalne prilike su ostale nepromenjene od najdavnijih vremena sve do prve decenije 19. veka. Ručni razboj i kolovrat, uz koje je po pravilu radilo mnoštvo prelaca i tkača, bili su strukturalni stožeri tog društva. Od vajkada je Evropa dobijala divne tkanine indijskog rada, izvozeći za uzvrat plemenite metale, materijal za zlatara, tog neophodnog člana indijskog društva, čija je ljubav za kićenjem toliko razvijena da čak i članovi najniže klase, koji idu gotovo goli, imaju obično par zlatnih naušnica i neki zlatan ukras oko vrata. Bilo je takođe uobičajeno nošenje prstenja na prstima ruku i nogu. Žene, kao i deca, često su nosile masivne zlatne ili srebrne narukvice i ukrase za noge, a svuda su se po kućama mogle videti zlatne ili srebrne statuete božanstava. Britanski uljez je polomio indijski ručni razboj i razbio kolovrat. Engleska je počela time što je istisla indijski pamuk sa evropskog tržišta, potom je unela mašinsko predivo u Hindustan, i na kraju preplavila kolevku pamuka pamučnim tkaninama. Od 1818. do 1836. godine uvoz prediva iz Britanije u Indiju popeo se u srazmeri 1 prema 5200. Godine 1824. uvoz britanskog muslina u Indiju jedva je dostigao milion jardi, dok je 1837. premašio 64 miliona jardi. Međutim, u istom razdoblju broj stanovnika grada Dake smanjio se od 150 000 na 20 000. Ova propast indijskih gradova čuvenih po svojim tkaninama nije nipošto bila najgora posledica britanske vladavine. Britanska vo-

dena para i britanska nauka uništile su širom celog Hindustana sponu između poljoprivrede i manufakture.

Obe ove okolnosti — s jedne strane to što su Indusi prepuštali, kao i svi orijentalni narodi, centralnoj vladi brigu o velikim javnim radovima, koji su prvi uslov za zemljoradnju i trgovinu, a s druge pak to što su stanovnici bili raštrkani širom cele zemlje, i samo se udruživanjem zemljoradnje i zanata stvarali mali gusto naseljeni centri — obe te okolnosti su stvarale od davnina jedan društveni sistem specijalnog karaktera, takozvani *seoski sistem*, koji je davao svakoj od ovih malih jedinica mogućnost da se nezavisno organizuje i da vodi samostalan život. Specifičan karakter ovog sistema može se izvući iz sledećeg opisa koji se nalazi u jednom starom službenom izveštaju Donjeg doma o indijskom pitanju:

*Jedno selo, geografski posmatrano, jeste komad zemlje koji se sastoji od nekoliko stotina ili hiljada akri njiva obradivog i neobrađenog zemljišta; politički gledano, ono liči na korporaciju ili gradsku opštinu. U njegove stvarne činovnike i službenike ubrajaju se: *potail*, ili prvi stanovnik, koji uglavnom nadgleda poslove sela, rešava rasprave žitelja, vrši policijsku vlast i obavlja dužnost poreznika u svom selu, za koju ga dužnost njegov lični ugled i temeljito poznavanje situacije imovinskog stanja naroda čine najpogodnijim. *Kurnum*, vodi računa o obradivanju zemlje i registruje sve što stoji u vezi sa tim. Tu su dalje *taillier* i *totie*; dužnost prvoga se sastoji od toga da vodi istragu kad se odigra neki zločin ili prestup, kao i da prati i štiti osobe koje putuju iz jednog sela u drugo. A nadležnost drugog je, kako se čini, mnogo neposrednije ograničena na selo i sastoji se, između ostalih dužnosti, od nadgledanja prinosa i toga da bude prisutan pri merenju. *Graničar* se brine o granicama sela i na njegovo se mišljenje oslanja u slučaju spora. Upravnik cisterna i vodnih tokova vrši distribuciju vode za poljoprivredne svrhe. *Braman* obavlja religiozni kult u selu. Učitelj poučava seosku decu čitanju i pisanju na pesku. *Braman* kalendara ili astrolog, itd. Ovi činovnici i službenici uglavnom sačinjavaju seosku upravu, ali u nekim delovima zemlje uprava nije tako razgranata, te se neke dužnosti i funkcije, koje su gore pomenute, sjeđinjuju u jednoj istoj osobi; u drugim krajevima postoji još širi krug službenih lica od onih koje smo pobrojali. Pod ovim jednostavnim oblikom opštinske uprave stanovnici ove zemlje su živeli od vankada. Granice sela su se veoma retko menjale, i mada su sela stradala ili čak bivala opustošena ratom, gladu ili bolesti, zadržavala su isto ime, iste granice, iste interese, pa čak i generacijama iste porodice. Stanovnici su se malo brinuli oko raspadanja i deobe kraljevstava; dok god je selo ostajalo integralno, njima je bilo svejedno kojoj je sili pripalo, ili kome je vladaru palo u deo; njegova unutrašnja privreda ostaje nepromenjena. *Potail* je i dalje prvi stanovnik i dalje obavlja svoje funkcije kao sudija za sitne sporove ili mirovni sudija, kao poreznik ili skupljač zakupnina.*

Ovi mali stereotipni oblici društvenog organizma većim su delom iščezli i nestaju i dalje, ne toliko zbog brutalnog mešanja britanskog ubirača poreza i britanskog vojnika, koliko zbog engleskih parnih ma-

šina i engleske slobodne trgovine. Ove porodične zajednice zasnivale su se na domaćoj radinosti, na toj čudnoj kombinaciji ručnog tkanja, ručnog pređenja i ručnog obdelavanja zemlje, koja im je davala snagu da se same izdržavaju. Englesko mešanje, tim što je prelac premešten u Lankašir, a tkač u Bengal, ili što su uništeni hinduski i prelac i tkač, rastavilo je ove male polu-varvarske, polu-civilizovane zajednice, uništivši njihovu ekonomsku bazu, i tako izazvalo najveću, i istini za volju, jedinu *socijalnu* revoluciju za koju se ikad čulo u Aziji.

Koliko god se čovek morao da gnuša kad vidi kako se mnoštvo radenih, patrijarhalnih i bezazlenih društvenih organizacija raspada i rastavlja na svoje jedinice, bačeno u more jada, dok istovremeno njihovi pojedini članovi gube svoj drevni kulturni lik i svoja nasledna sredstva opstojanja, ne smemo pri tome zaboraviti da su ove idilične seoske zajednice, ma koliko, možda, izgledaju bezazlene, oduvek bile čvrsta osnova orijentalnog despotizma, da su sputavale ljudski duh u najuže moguće granice, čineći ga prilagodljivim instrumentom sujeverja, robom tradicionalnih normi, otimajući mu svu veličinu i istorijsku energiju. Ne smemo zaboraviti varvarsku sebičnost koja je, upravljena na neki bezvredni komadić tla, mirno posmatrala uništenje čitavih carstava, neopisiva zverstva, masakriranje stanovnika velikih gradova, i na sve to gledala kao na prirodne pojave, bespomoćno se i sama predajući u ruke svakom silniku koji je blagoizvolio da je zapazi. Ne smemo zaboraviti da je to stagnirajuće i čoveka nedostojno životarenje, pasivan način života, na drugoj strani svoju dopunu našlo u buđenju divljih, besciljnih, nesputanih, razornih snaga, i stvorilo u Hindustanu od samog ubistva religiozni ritual. Ne smemo zaboraviti da su ove male zajednice bile ukaljane kastinskim razlikama i ropstvom, da su one podjarmile čoveka spoljnim okolnostima umesto da ga pretvore u gospodara okolnosti, i da su preobratile društveno stanje koje u sebi nosi razvoj u neizmenjivu, od prirode datu sudbinu, i tako odvele čoveka do životinjski sirovog obožavanja prirode, ispoljavajući to izopačenje kroz činjenicu da je čovek, gospodar prirode, stao na kolenima upućivati molitve majmunu Hanumanu, i kravi Sabbali.

Engleska je, izvesno, izazivajući socijalnu revoluciju u Hindustanu, kao motiv imala samo najniže koristoljublje i pokazivala glupost u načinu na koji je ostvarivala svoje interese. Ali ne radi se o tome. Radi se o tome da li čovečanstvo može ispuniti svoje opredeljenje bez radikalne revolucije društvenih odnosa u Aziji? Ako ne može, Engleska je bila, ma koliki bili njeni zločini, nesvesno oruđe istorije u ostvarivanju te revolucije.

Onda, ma kakvo ogorčenje prizor raspadanja jednog starog sveta probudilo u nama, imamo pravo da pred istorijom uzviknemo sa Goetheom:

»Sollte diese Qual uns quälen
Da sie unsre Lust vermehrt;
Hat nicht Myriaden Seelen
Timurs Herrschaft aufgezehrt?«¹

Naslov originala:

The British Rule in India

Napisano 10. juna 1853.

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 3804 od 25. juna 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

¹ »Nad tom mukom zar da plaćem,
Kad nam od nje bolje bi;
A zar Timur, svojim mačem,
Bezbroj duša ne srubi?«

Karl Marx

Engleski prosperitet — Štrajkovi Tursko pitanje — Indija

Službeno objavljena vrednost britanskog izvoza iznosila je za mesec april 1853. god. 7 578 910 f. st.
 prema aprilu 1852. kada je iznosila 5 268 915 f. st.
 Za četiri meseca 1853. zaključno sa 30. aprilom iznosila je 27 970 633 f. st.
 u poređenju sa istim mesecom 1852. kada je iznosila 21 844 663 f. st.
 i pokazuje u prvom slučaju povećanje od 2 309 995 f. st.
 ili povećanje za 40%, a u drugom slučaju povećanje od 6 125 970 f. st.
 ili skoro 28%. Pod pretpostavkom da se ovo povećanje nastavi istim tempom, ukupan izvoz Velike Britanije bi iznosio pred kraj 1853. godine više od 100 000 000 f. st.

Saopštavajući ove iznenadujuće podatke svojim čitaocima, i prepuštajući se nekoj vrsti slavopojki, »The Times«^[26] je zaključio ovim rečima: »Svi smo srećni i svi ujedinjeni.« Ali tek što je list ovo prijatno otkriće razglasio, širom Engleske a naročito na industrijskom severu buknuo je skoro opšti štrajk kao čudan eho pesmi koju je gudio »The Times«. Ovi štrajkovi su nužna posledica relativnog smanjenja viška radne snage koji se poklapa sa opštim skokom cena najosnovnijih artikala široke potrošnje. U Liverpulu je stupilo u štrajk 5000 radnika, 35 000 u Stokportu, itd., dok na kraju nije i same policijske snage zahvatila ova epidemija, te je 250 policajaca u Mančesteru podnelo ostavke. U vezi s tim je buržoaska štampa, na primer »The Globe«,^[25] izgubila prisustvo duha i manula se svojih uobičajenih filantropskih izliva. Ona je počela da kleveće, vređa, preti i glasno traži od mirovnih sudija da interвениšu, što je stvarno učinjeno u Liverpulu u svim slučajevima kad god se pronašao i najmanji zakonski povod. Ove mirovne sudije, kada i sami nisu fabrikanti ili trgovci, kao što je obično slučaj u Lankaširu ili Jorkširu, bar su intimno povezani sa poslovnim ljudima i zavise od njih. Oni su dozvolili fabrikantima da se ne pridržavaju zakona o desetočasovnom radnom vremenu, da izigraju zakon o zabrani plaćanja u naturi^[26], i da krše nekažnjeno sve ostale zakonske pro-

pise koji su doneti upravo protivu »neprikrivene« gramzivosti fabrikana, dok zakon o udruživanju radnika⁽¹²⁷⁾ uvek tumače na najštetniji i najnepovoljniji način po radnike. Ovi isti »riterski« slobodni trgovci, čuveni kao neumorni protivnici mešanja vlade, ovi apostoli buržoaske doktrine *laissez-faire*, koji propovedaju podređivanje svega i svačega borbi privatnog interesa, uvek su prvi koji će se obračati vladi da interveniše, čim pojedinačni interesi radnika dođu u sukob sa njihovim sopstvenim klasnim interesima. Uvek kada do ovih sudara interesa dođe, oni upravljaju oči pune divljenja put evropskih država, u kojima, istina, despotske vlade buržoaziji ne daju vlast, ali se bar radnici sprečavaju da pružaju otpor. Nema boljeg načina da vas obavestim kako revolucionarna stranka predlaže da se iskoristi ovaj trenutni veliki konflikt između fabrikana i radnika, već da vam prenesem sledeće pismo koje mi je uputio Ernest Jones, lider čartista, uoči svog odlaska u Lankašir, gde kampanja treba da počne:

»Dragi moj Marx,

... Sutra odlazim za Blekstoun-Edž, gde treba da se održi jedan miting čartista Jorkšira i Lankašira pod vedrim nebom, i srećan sam što mogu da vas obavestim da se uveliko priprema isti takav miting na severu. Napunilo se sedam godina od kada je jedan stvarno narodni skup održan na tom mestu,⁽¹²⁸⁾ koje je sveto za tradiciju čartističkog pokreta. Cilj sadašnjeg susreta je sledeći: usled izdaje i rascepa iz 1848. godine, uništenja negdašnje organizacije putem hapšenja i proganjanja 500 njenih vodećih ljudi, proređenosti njenih redova kao posledice odlaska u emigraciju, slabljenja političke energije pod uticajem oživljenja konjunktura, nacionalni čartistički pokret rasplinuo se u izolovane akcije i ta organizacija je nestala baš u ono vreme kada su se razvile društvene nauke. U međuvremenu je na ruševinama političkog pokreta izrastao radnički pokret, koji se od prvih nesigurnih koraka pretvorio u društveno svesno biće. Ovaj radnički pokret se pojavljivao prvo u izolovanim pokušajima udruživanja, a zatim, kad se uvidelo da ovi pokušaji nisu uspeli, manifestovao se u energičnoj borbi za zakon o desetočasovnom radnom danu, za ograničenje vremena pogona mašina, za ukiđanje sistema kazni odbitkom od nadnica, za nova tumačenja zakona o udruživanju radnika. Na ove mere, koje su same po sebi bile dobre, usredsredila se čitava energija i pažnja radničke klase. Neuspeh pokušaja da se ove mere zagaranuju zakonodavstvom doprineo je u najvećoj meri tome da misli britanskih radnika uzmu revolucionarni pravac. Tako se pružila mogućnost za okupljanje masa oko zastave stvarne društvene reforme; pošto je svima moralo postati očigledno da ma koliko bile dobre mere koje smo ranije pomenuli, sa stanovišta postizanja momentanih zahteva one ne pružaju nikakvu garanciju za budućnost, kao ni za ovaploćenje fundamentalnih načela društvenog prava. Povoljne prilike za jedan pokret, moć da se uspešno izvedu, daju takođe sadašnje okolnosti: nezadovoljstvo naroda ide ruku pod ruku sa narastanjem narodne moći koju izaziva relativna oskudica radne snage u odnosu na zamah koji su dobili poslovi. Svuda izbijaju štrajkovi i uglavnom dovode do uspeha. Ali žalosno je videti da se ta moć, koja bi mogla biti usmerena na polaganje temelja boljitku, rasipa na to da se ot-

klanjaju prolazne teškoće. I stoga pokušavam, opet se udruživši sa brojnim prijateljima, da iskoristim ovu veliku mogućnost i objedinim razbijene redove čarističkog pokreta na snažnim principima socijalne revolucije. Uspelo mi je da neaktivne i obamrle mesne grupe ponovo organizujem za ovaj cilj i pripremam za jednu — kako se nadam — opštu i impozantnu demonstraciju u celoj Engleskoj. Nova kampanja započinje mitingom pod vedrim nebom u Blekstoun-Edžu, za kojim će doći niz zborova u svim industrijskim grofovijama, dok su naši agenti aktivni u poljoprivrednim distriktima kako bi ujedinili radne ljude na poljima sa ostalom radnom armijom, a to je zadatak koji je naš pokret do danas zanemarivao. Naš prvi korak će biti zahtev da se usvoji povelja, zahtev koji će podržati mase na skupovima, a to je pokušaj da se prisili naš korumpirani parlament da prihvati povelju i da je prizna izričito i eksplicitno kao jedino sredstvo za socijalnu reformu. S ovog stanovišta zahtev za donošenje povelje još nije postavljen. Ako radnička klasa podrži ovaj pokret, a odziv na moj poziv mi daje pravo da na to računam, rezultat će biti značajan; jer u slučaju da parlament odbije, šuplje fraze lažnih liberala i torijevskih čovekoljubaca izaći će na videlo, i nestaće njihove poslednje nade — narodne lakovernosti. U slučaju da oni uzmu predlog u razmatranje i on bude stavljen na diskusiju, struja će ojačati, te neće biti u njihovoj moći da je oklevanjem suzbiju. Pošto ste dobro upoznati sa političkim životom u Engleskoj, poznato vam je da naša aristokratija kao i naša plutokratija nemaju u sebi više ni energije a ni snage da se ozbiljno odupru narodnom pokretu. Snage koje vladaju sastoje se samo još od haotične mešavine nadživelih stranaka, koje su se udružile kao što se udružuje zavađena posada da zajedničkim snagama spasava brod koji tone. Nema snage u njima, i nekoliko izbačenih kapi vode sa palube broda u demokratski okean nikako ne može smiriti razbesnele talase. Takva je, moj prijatelju, prilika koju vidim — takva je moć za koju se nadam da ću je videti iskorišćenu, takav je prvi neposredni cilj na koji će ova moć biti usmerena. O uspehu ove prve demonstracije opet ću vam pisati.

Vaš odani Ernest Jones.*

Nije potrebno dokazivati da uopšte nema izgleda da parlament uzme u razmatranje čarističku peticiju. Ma kakve iluzije čovek imao u ovom pogledu, one sada moraju nestati pred činjenicom da je parlament većinom od 60 glasova odbio predlog za glasanje, koji je podneo gospodin Berkeley, a podržali gospoda Phillimore, Cobden, Bright, ser Robert Peel, itd. I ovo je učinio baš parlament koji je išao do kraja u protestu protiv zastrašivanja i podmićivanja na parlamentarnim izborima, i zanemarivao je mesecima sve važnije poslove, dok je iz čistog kaprica rasipao svoje snage na proveru ispravnosti izbora. Jedini lek koji je čestiti Johnny¹ pronašao protiv podmićivanja, zastrašivanja i korupcije jeste oduzimanje glasačkog prava ili, još bolje, sužavanje izbornih okruga. Bez sumnje, da je uspeo da stvori toliko male izborne okruge koliki je on, oligarhija bi bila u položaju da zadrži svoje glasove ne izlažući se trudu i troškovima oko kupovine glasova. Rezolu-

¹ ironična aluzija na Johna Russella

ciju gospodina Berkeleya odbili su udruženi glasovi torijevaca i vigo-
vaca, pošto su njihovi zajednički interesi bili u pitanju: očuvanje nji-
hovog lokalnog uticaja na zakupce kojima se po volji može otkazati,
na male dućandžije i na druge koji zavise od zemljoposjednika. »Ko
plaća svoju zakupninu, mora je plaćati i svojim glasom«, staro je načelo
slavne engleske ustavnosti.

Prošle subote je »The Press«,⁽¹²⁹⁾ novi nedeljni list koji stoji pod
uticajem gospodina Disraelija, otkrio zanimljivu stvar engleskoj jav-
nosti:

»Rano s proleća baron Brunov je preneo lordu Clarendonu sadržaj zahteva
koji je ruski car nameravao da podnese Porti, napominjući da je cilj saopštenja
taj da se utvrdi mišljenje Engleske o tom pitanju. Lord Clarendon nije učinio
nikakvu primedbu, niti je na bilo koji način obeshrabrio nameravani kurs, te je
moskovski diplomata izvestio svog carskog gospodara da je Engleska voljna da
progleda kroz prste njegovim planovima u pogledu Zlatnog roga.«

Onda je u jučerašnjem broju list »The Times«, kao odgovor na
ozbiljne optužbe gospodina Disraelija, objavio razrađen i zvaničan
članak koji je potekao iz ministarstva spoljnih poslova, ali koji, po
mom mišljenju, pre potkrepljuje nego što opovrgava te optužbe. »The
Times« potvrđuje da se početkom proleća, pre dolaska kneza Menšikova
u Carigrad, baron Brunov žalio lordu Johnu Russellu da je Porta uki-
nula privilegije koje su ugovorom date grčkom kleru, i da se lord John
Russell, misleći da se stvar tiče samo svetih mesta, složio sa carevim
planom. Ali »The Times« je istovremeno primoran da prizna da je
posle dolaska kneza Menšikova u Carigrad, i pošto je lorda Johna
Russella u spoljnim poslovima zamenio lord Clarendon, baron Brunov
uputio jedno novo saopštenje lordu Clarendonu

»koje je imalo za cilj da prenese smisao njegovih instrukcija i da razjasni neke
izraze koje je car upotrebio u akreditivnom pismu koje je knez Menšikov predao
sultanu«.

Uz to »The Times« dodaje da je »lord Clarendon pristao na
zahteve koje je preneo baron Brunov«. Očigledno, ovo drugo saop-
štenje moralo je sadržavati nešto više od saopštenja koje je predato
lordu Johnu Russellu. I stoga se ova stvar ne može okončati objaš-
njenjem koje je doneo »The Times«. Ili je baron Brunov diplomatska
varalica ili su milordi Clarendon i Aberdeen izdajice. Videćemo.

Možda će vašim čitaocima biti zanimljivo da se upoznaju sa jednim
dokumentom koji se odnosi na istočno pitanje, a koji je nedavno objav-
ljen u jednom londonskom listu. To je proklamacija koju je izdao jermen-
ski princ, koji sada živi u Londonu, i koja je podeljena Jermenima u
Turskoj.

»Lev, milošću božijom vladajući knez Jermenije, itd., Jermenima u Tur-
skoj:

«Voljena braćo i odani zemljaci! . . . naša volja i naša žarka želja je da brinite svoju zemlju i sultana do poslednje kapi krvi od tirana sa severa. Setite se, braćo moja, da u Turskoj nema knute, da vam Turci ne stavljaju alke u noseve i da ne bićuju vaše žene tajno ili javno. Sultan vlada čovečno dok će tiranin sa severa vladati okrutno. Stoga se predvođeni bogom borite hrabro za slobodu svoje zemlje i za svog sadašnjeg vladara. Rušite svoje kuće da biste od njih gradili barikade, a ako nemate oružja, razbijajte svoje pokućstvo i branite se njime. Neka vas gospod vodi na vašem putu slave. Najsrećniji bih bio da se borim sred vas protiv ugnjetača vaše zemlje i vaše vere. Neka bog prikloni sultanovo srce mome zahtevu, jer će se pod njegovom vladavinom očuvati čistota naše vere, dok će se pod vladavinom tiranina sa severa promeniti. Braćo, imajte na umu da je krv koja teče u žilama onoga koji vam se sada obraća, krv dvadesetorice kraljeva; to je krv heroja, Lusiniana, branilaca naše vere, i mi vas pozivamo: branimo našu veru i njenu čistotu do poslednje kapi krvi.»

Lord Stanley je 13. ovog meseca nagovestio Donjem domu da će pri drugom čitanju Zakona o Indiji (23. ovog meseca) podneti sledeću rezoluciju:

«Da bi Parlament bio u položaju da donese zakon u korist jedne stalne indijske vlade, neophodna su, prema mišljenju ovog Doma, dalja obaveštenja. U ovom podmaklom stadiju zasedanja bilo bi neuputno sprovesti jednu meru koja će postojeći poredak samo poremetiti, a ne može se smatrati kao krajnje rešenje.»

Ali će aprila 1854. povelja Istočnoindijske kompanije isteći, pa se, prema tome, nešto mora učiniti ovako ili onako. Vlada je želela da donese stalni zakon, drugim rečima da obnovi povelju za sledećih dvadeset godina. Mančesterska škola^[69] je želela da odgodi donošenje ma kakvog zakona i da se povelja produži najviše za godinu dana. Vlada je objavila da je stalni zakon neophodan za »dobrobit« Indije. Stranka mančesteraca je odvrtila da je to nemoguće zbog nedostatka obaveštenja. »Dobrobit« Indije kao i nedostatak obaveštenja su podjednako izgovori lažnim činjenicama. Vladajuća oligarhija je težila da, pre sastanka reformisanog parlamenta, obezbedi za sledećih dvadeset godina svoju sopstvenu »dobrobit« na račun Indije. Mančesterci nisu želeli da se donose ikakvi zakoni do novih parlamentarnih izbora, jer u starom parlamentu njihovi pogledi nisu imali nikakvih izgleda na uspeh. Onda je koaliciona vlada, preko ser Charlesa Wooda, nesaglasno svojim ranijim izjavama, ali saglasno sa svojom praksom zaobilazjenja teškoća, donela nešto što je ličilo na nacrt zakona; ali se, s druge strane, nije usudila da predloži obnavljanje povelje za neki određeni period, već je ponudila jedno »rešenje« kojim se parlamentu prepušta da drukčije odluči kad god to telo nađe za umesno. Da su vladini predlozi bili usvojeni, Istočnoindijska kompanija ne bi postigla nikakvo obnavljanje, već produženje života. U svakom drugom pogledu vladin predlog samo prividno menja konstituciju engleske

vlade; jedini ozbiljan novitet jeste postavljanje nekih novih guvernera, mada je dugo iskustvo dokazalo da onim delovima Istočne Indije kojim upravljaju obični komesari bolje ide no onima koji su blagosloveni skupim luksuzom guvernera i saveta. Vigovski izum da se iscrpljenim zemljama teret olakša time što će im se natovariti tereti novih sinekura za osirotele aristokrate, podseća na raniju vladu Russella, koja je, kad su vigovci iznenada uvideli stanje duhovnog siromaštva u kojem su Indusi i Muhamedanci na Istoku živeli, odlučila da im pomogne time što bi uvezla više *novih biskupa*, dok torijevci na vrhuncu svoje moći nikada nisu smatrali da je Indiji potreban više no jedan biskup. Kad je ta odluka prihvaćena, ser John Hobhouse, tadašnji vigovski predsednik kontrolne vlasti, odmah je posle toga otkrio da ima jednog srodnika koji bi divno odgovarao biskupskom činu i koji je smesta postavljen u jednu od novih biskupija. »U ovakvim slučajevima«, primećuje jedan engleski autor, »kada cipela pasuje, zaista je gotovo nemoguće reći da li je cipela skrojena prema tom stopalu ili je to stopalo načinjeno prema cipeli.« Tako je i sa izumom ser Charlesa Wooda: bilo bi veoma teško reći da li su novi guverneri stvoreni za indijske provincije ili indijske provincije za nove guvernera.

Bilo kako bilo, koaliciona vlada je verovala da će unapred otkloniti sve zamerke time što je parlamentu prepustila mogućnost da u svakom času izmeni predloženi zakonski nacrt. Na nesreću, u međuvremenu je istupio torijevac, lord Stanley, sa svojom rezolucijom koja je prilikom najavlivanja naišla na glasno odobravanje »radikalne« opozicije. Predlog lorda Stanleya, međutim, protivureći sam sebi. S jedne strane, on odbija vladin predlog zato što Dom zahteva više obaveštenja da bi mogao doneti stalni zakon. S druge strane, on ga odbija zato što to nije stalan zakon već samo menja postojeći poredak bez pretenzija na konačnost. Konzervativci, naravno, ustaju protiv zakona zato što unosi uopšte važne izmene. Radikali ustaju protiv zakona zato što ne unosi nijednu bitnu izmenu. Lord Stanley je u ovom trenutku koalicije iznašao jednu formulu koja kombinuje oba suprotna gledišta protiv vladinog gledišta o toj stvari. Koaliciona vlada je simularala indignaciju vrljih ljudi protiv takve taktike i »The Chronicle«,^[29] njen organ, uzvikuje:

»Kada se na predlog za odlaganje zakonskog predloga gleda kao na stranačku meru, to je u visokom stepenu partijski nezdravo i za osudu... Postiže se samo da se pojedine pristalice vladine politike postaraju da se u ovom delimičnom pitanju ograde od onih sa kojima obično idu zajedno.«

Vlada je izgleda stvarno zabrinuta. »The Chronicle« se u svom današnjem izdanju opet vraća na tu temu i piše:

»Podela oko predloga lorda Stanleya biće verovatno odlučujuća za sudbinu zakona o Indiji. Stoga je od *velike važnosti* da oni koji osećaju *značaj* jednog skro-rog donošenja zakona, potpomognu vladu svim snagama.«

S druge strane čitamo u današnjem listu »The Times«:

»Sudbina vladinog zakona o Indiji je danas poznata u glavnim crtama... Opasnost po vladu se sastoji u tome što se prigovori lorda Stanleya potpuno slažu sa javnim mnenjem. Svaka reč ovog amandmana odzvanja kao posmrtno zvono vladinog zakona.«

U jednom od svojih narednih članaka¹ ocrtaću kakav će uticaj imati indijsko pitanje na razne stranke Velike Britanije i kakvu će korist u popravljanju svoga položaja izvući bedni Indusi iz ovog gloženja engleske aristokratije, plutokratije i industrijskih magnata.

Naslov originala:

*English Prosperity — Strikes — The
Turkish Question — India*

Napisano 17. juna 1853.

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,
br. 3809 od 1. jula 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

¹ Vidi u ovom tomu, str. 124—130.

Karl Marx

Turska i Rusija — Popustljivost Aberdeenove vlade prema Rusiji — Budžet — Porez na novinske dodatke — Korupcija u parlamentu

Godine 1828, kad se dozvolilo da Rusija zarati sa Turskom i taj rat završi jedrenskim ugovorom, po kome su cela istočna obala Crnog mora od Anapa na severu do Potija na jugu (s izuzetkom Čerkeske) i ostrva na ušću Dunava pripala Rusiji, a Moldavija i Vlaška de facto otepljene od Turske i stavljene pod vlast Rusije — u to doba bio je lord Aberdeen ministar inostranih poslova u Engleskoj. Godine 1853. opet nalazimo tog istog Aberdeena na čelu »mešovite vlade« u toj istoj zemlji. Ta prosta činjenica je dovoljna da objasni nadmen stav Rusije u njenom sadašnjem konfliktu sa Turskom i Evropom.

Rekao sam već u poslednjem članku¹ da će cepidlačka, uvijena i neduhovita objašnjenja lista »The Times«^[26] u broju od četvrtka teško stišati buru koju su podigla otkrića u listu »The Press«^[129] o tajnim sporazumima između Aberdeena, Clarendona i barona Brunova. Tad je »The Times« morao čak u poluzvaničnom članku da prizna da se lord Clarendon u stvari saglasio sa zahtevima koje je Rusija nameravala da postavi Porti, ali je dodao da se pokazalo da se ti zahtevi, kako su ih predstavili u Londonu, bitno razlikuju od onih koji su stvarno podneti u Carigradu, iako su papiri koje je baron Brunov predao engleskom ministru bili navodno »doslovni izvodi« iz instrukcija koje su predate knezu Menšikovu. Ali u subotu »The Times« je povukao svoje tvrdnje — nesumnjivo zbog protesta ruskog poslanstva — i izdao je baronu Brunovu svedočanstvo o potpunoj »iskrenosti i verodostojnosti«. Jučerašnji »The Morning Herald«^[24] nabacuje pitanje »da li Rusija možda nije izdala baronu Brunovu lažne instrukcije da bi prevarila britanskog ministra?« U međuvremenu su otkrivene nove činjenice, koje je korumpirana dnevna štampa namerno skrivala od publike, a koje isključuju svaku takvu interpretaciju i celu krivicu svaljuju na

¹ Vidi u ovom tomu, str. 115.

leđa »mešovite vlade«. Svaki drugi parlament osim ovog sadašnjeg, koji je samo paralizovani proizvod beživotnih birača, na veštački način vraćen u život pomoću nečudenog podmićivanja i zastrašivanja, imao bi dovoljno razloga da zbog toga podigne optužbu protiv lorda Aberdeena i Clarendona.

Tvrđi se da je lord Clarendon dobio saopštenje u kome se obaveštava da afera sa svetim mestima *nije jedina* koja zanima ruskog kneza.¹ U tom saopštenju pominjalo se i glavno pitanje, naime pitanje grčko-pravoslavnih hrišćana u Turskoj, i stav koji je ruski car, saglasno ugovoru, zauzeo prema njima. Raspravljalo se o svim tim tačkama i tačno je određen kurs koga treba da se drži Rusija — onaj isti kurs koji je detaljno razjašnjen u planiranoj konvenciji od 6. maja.^[130] Lord Clarendon, s kojim se lord Aberdeen saglasio, nije uopšte izrazio neodobrovanje, niti je istupio protiv tog kursa. Dok je tako bilo u Londonu, Bonaparte je poslao flotu na Salaminu; javno mnjenje je spolja izvršilo pritisak na parlament i od ministara je zatraženo objašnjenje; Russell je dao reč da će se očuvati integritet i nezavisnost Turske, ali je knez Menšikov u Carigradu zbio masku. Zbog toga se javila nužnost da lord Aberdeen i Clarendon upute druge ministre u ono što se desilo i koalicija je bila pred raspadom kad je lord Palmerston, koga je na to obavezivala njegova prošlost, počeo da insistira na sasvim suprotnoj politici. Da bi sprečio raspad svoje vlade, lord Aberdeen je konačno popustio Palmerstonovom navaljivanju i dao saglasnost za zajedničku akciju engleske i francuske flote u Dardanelima. Ali da bi ispunio svoje obaveze prema Rusiji, lord Aberdeen je istovremeno poverljivom depešom obavestio Petrograd da rusku okupaciju Dunavskih kneževina ne smatra za *casus belli*² i »The Times« je dobio zapovest da pripremi javno mnjenje na to novo tumačenje međunarodnih ugovora. Bilo bi nepravedno tvrditi da se taj list nije pošteno potrudio da crno pretvori u belo. Taj isti list koji je uvek tvrdio da ruski *protektorat* nad grčko-pravoslavnim hrišćanima Turske nema ni najmanje političke posledice, sad je odjednom počeo da uverava da Moldavija i Vlaška stoje pod dvojnim suverenitetom i da, u stvari, ne predstavljaju sastavni deo turske carevine, da stoga njihova okupacija »strogo uzevši« nije invazija na tursku carevinu, pošto su bukureški i jedrenski ugovor dali caru protektorat nad njegovim istovertnicima u Dunavskim pokrajinama.^[131] Konvencija iz Balta Limana od 1. maja 1849.^[132] izričito određuje:

*1. da okupaciju ovih pokrajina — pod pretpostavkom da do nje dode — smeju izvršiti samo sjedinjene ruske i turske trupe;

2. da se takav korak može opravdati samo vrlo ozbiljnim zbivanjima u tim kneževinama.*

¹ Menšikov — ² povod za rat

Međutim, pošto se u tim kneževinama uopšte ništa nije dogodilo, a Rusija, osim toga, nema nameru da ih okupira zajednički sa Turskom, već naprotiv baš uprkos Turcima, to »The Times« misli da Turska prvo treba prećutno da pristane na to da sama Rusija okupira te kneževine, pa tek onda da stupi u pregovore sa Rusijom. Ali ako Turska ne bi sačuvala potrebnu hladnokrvnost i okupaciju smatrala za *casus belli*, »The Times« uverava da Engleska i Francuska nisu obavezne da učine to isto; no ako bi Engleska i Francuska to ipak učinile, »The Times« im preporučuje da postupe blago i da ni u kom slučaju ne istupe kao zaraćene strane protiv Rusije, već samo kao pasivni saveznici Turske.

Najbolje ću žigosati taj kukavičluk i uvijeno držanje lista »The Times«, ako citiram sledeće mesto iz njegovog današnjeg uvodnika. On predstavlja neverovatnu mešavinu svih protivrečnosti, izvrđavanja, lažnih izgovora, zebnji i kukavičluka od kojih se sastoji politika lorda Aberdeena:

«Pre nego što preduzme krajnje mere, Porta može, ako smatra za potrebno, da protestuje protiv okupacije Kneževina i da još vodi pregovore uz pomoć svih evropskih sila. Turskoj vladi se prepušta da u saglasnosti sa poslanicima četiri sile reši ovu važnu tačku i naročito da odluči da li su neprijateljstva otišla toliko daleko da prema konvenciji iz 1841.⁽¹³³⁾ treba otvoriti Dardanele za strane ratne brodove. Ako se to pitanje reši u pozitivnom smislu i flote budu upućene u more-uze, tek tad će se pokazati da li ćemo tamo otići kao posrednici ili kao zaraćena strana. Jer ako pretpostavimo da se Turska i Rusija nalaze u ratu i stranim ratnim brodovima se po sili *casus foederis*⁽¹⁾ dozvoli ulazak, odatle ne sledi da one bezuslovno moraju delati kao zaraćene strane a ne kao posrednici, za šta bi bile mnogo zainteresovanije, osobito zato što nisu poslate da vode rat već da ga spreče. Takva mera nas ne mora nužno pretvoriti u glavne učesnike boja.»

Svi uvodnici lista »The Times« nisu ništa postigli. Nijedan drugi list nije krenuo njegovim stopama, nijedan nije zagrizao mamac i čak vladini listovi, »The Morning Chronicle«⁽²⁹⁾, »Morning Post«⁽²⁷⁾, »The Globe«⁽¹²⁵⁾ i »The Observer«⁽¹⁰¹⁾ zauzimaju sasvim drukčije stanovište i pri tom nailaze na glasni odziv s one strane Kanala, gde samo legitimistički list »L'Assemblée nationale«⁽¹³⁴⁾ tobože ne vidi *casus belli* u okupaciji Dunavskih kneževina.

Bučna svađa vladinih organa odala je publici da postoji nesloga u taboru koalicione vlade. Palmerston je ubedio vladu da okupaciju Moldavije i Vlaške treba smatrati objavom rata i u tome su ga podržali vigovci i pseudoradikalni članovi koalicionog ministarstva. »Nasamaren« je bio lord Aberdeen koji je dao saglasnost za zajedničku akciju francuske i engleske flote zato što je računao da će Rusija prodrati samo u Dunavske pokrajine, a ne u Dardanele. Ponovo je došao u pitanje opstanak

¹ u stvari: *casus foederis et belli*: slučaj kad su države-saveznice obavezne da stupe u rat

vlade. Baš kad se Palmerston spremao da se zbog upornih nastojanja lorda Aberdeena saglasi sa nezakonitom ruskom okupacijom kneževina, iznenada stiže depeša iz Pariza, koja javlja o Bonapartinoj nameri da taj akt smatra za *casus belli*. Sad je pometnja dostigla vrhunac.

Ako je ovaj opis događaja tačan, a u to ne treba sumnjati s obzirom na ono što znamo o prošlosti lorda Aberdeena, onda je otkrivena cela tajna rusko-turske tragikomedije koja je mesecima zaokupljala Evropu. Odjednom shvatamo zašto lord Aberdeen nije hteo da povuče englesku flotu sa Malte. Shvatamo zašto je pukovniku Rose-u natrljan nos zbog njegovog energičnog postupka u Carigradu, shvatamo drsko ponašanje kneza Menšikova i junačku čvrstinu cara koji bi, prozrevši da su ratne demonstracije Engleske obična farsa, bio srećan da neometenom okupacijom Moldavije i Vlaške ne samo napusti pozornicu kao »gospodar situacije« već i svoje godišnje velike manevre održi o trošku sultanovih podanika. A ako rat ipak izbije, verujemo da će do toga doći samo zato što je Rusija otišla suviše daleko da bi mogla da se povuče neokaljane časti. A mi pre svega verujemo da se ona pokazala toliko smelom samo zato što je računala na englesku popustljivost.

U tom smislu sledeće mesto iz poslednjeg članka jednog »Engleza«¹ o koalicionaloj vladi najbolje izražava stvar:

»Koalicija se zaljulja čim neki vetrić dune s Dardanela. Strahovanja dobrog Aberdeena i Clarendonova žalosna nesposobnost ohrabrile su Rusiju i izazvale krizu.«

Poslednje vesti iz Turske glase: Turski poslanik u Parizu telegrafski je obavestien iz Carigrada preko Zemuna da je Porta odbila poslednji utlimatum Rusije^[135] pri čemu se oslanja na memorandum poslat velikim silama. List »Sémaphore«^[136] iz Marseja izveštava da je u Smirnu stigla vest da su Rusi zaplenili dva turska trgovačka broda u Crnom moru, ali da su kavkaska plemena krenula u sveopšti pohod protiv Rusa u kome je Šamil izvojevao sjajnu pobedu i zaplenio ništa manje do 23 topa.

Gospodin Gladstone je sad objavio svoje izmenjene predloge u vezi sa porezom na oglase. Da bi sebi obezbedio podršku lista »The Times«, predlagao je da se ukine taksa na novinske dodatke koji sadrže samo oglase. Zaplašen javnim mnenjem sad predlaže da se oslobodi poreza svaki prvi dodatak, a da se oporezuje sa 1/2 penija svaki dalji dodatak. Može se zamisliti kako besni »The Times« koji će po tom izmenjenom predlogu dobiti samo 20 000 umesto 40 000 funti sterlinga godišnje i osim toga vidi kako se njegovim konkurentima široko otvara tržište. Taj tako dosledan list, koji do kraja zastupa oporezivanje znanja, a time i porez na oglase, suprotstavlja se sada svakom porezu na novinske dodatke. Ali »The Times« može da se teši. Ako vlada, posle prihvatanja najvećeg dela budžeta, više ne oseća nikakvu potrebu da se ulaguje listu »The Times«, to će mančesterski ljudi, čim budu

¹ A. Richards

obezbedili svoj udeo u budžetu, smatrati da ova vlada više nije ni potrebna. To je baš ono čega se vlada plaši i baš to strahovanje objašnjava činjenicu da se debata o budžetu proteže kroz ceo period zasedanja parlamenta. Za pravednost gospodina Gladstone-a, koja je podjednaka prema svima, karakteristično je to što on, smanjujući porez na novinske oglase sa 1 šil. 6 penija na 1 šil. 3 penija, predlaže da se oglasi novih izdanja koji se donose na kraju većine knjiga i časopisa oporezuju sa 6 penija po komadu.

Večeras će se Donji dom pozabaviti sa dva slučaja podmićivanja. Za vreme ovog zasedanja parlamenta zasedalo je 47 odbora za ispitivanje uticaja na birače, a od njih 4 još rade; 43 je završilo svoja ispitivanja, otkrivši da je većina onih članova parlamenta kojima su oduzeti mandati kriva za podmićivanje. Da bi se pokazalo koliki ugled u javnom mnenju uživa taj parlament — izdanak korupcije i otac koalicije — dovoljno je citirati sledeće reči iz današnjeg broja lista »The Morning Herald«⁽²⁴⁾:

«Ako je za maloumnost simptomatično odsustvo jasnog cilja, a još više neodlučnost i oklevanje da se pređe u napad, onda se mora priznati da je sadašnji parlament, to šestomesečno dete, već ušlo u svoje drugo detinjstvo. Njemu već sada ponestaje daha i on se raspada na male grupice i klike bez hrabrosti i cilja.»

Naslov originala:

*Turkey and Russia — Connivance of the Aberdeen
Ministry with Russia — The Budget —
Tax on Newspaper Supplements —
Parliamentary Corruption*

Napisano 21. juna 1853.

Prvi put objavljeno u listu
«New-York Daily Tribune»,
br. 3814 od 8. jula 1953.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Istočnoindijska kompanija — Njena istorija i postignuća

Odlagana debata o predlogu lorda Stanleaya da se odgodi donošenje zakona o Indiji zakazana je za večeras. Prvi put od 1783. godine indijsko pitanje je postalo u Engleskoj pitanje opstanaka vlade. Zašto je to tako?

Istočnoindijska kompanija nije nastala pre 1702. godine, kad su se razna društva, koja su polagala pravo na monopol trgovine sa Istočnom Indijom, ujedinila u jednu kompaniju. Do tada je sam opstanak prvobitne Istočnoindijske kompanije neč restano visio o koncu; jednom je, za vreme Cromwellovog protektorata, godinama bila suspendovana, dok joj je drugom prilikom mešanje parlamenta, za vlade Williama III, pretilo potpunim ukidanjem. Postojanje Istočnoindijske kompanije priznaje parlament za vlade onog holandskog princa za čije su vladavine vigovci postali tvorci bogatstva Britanske Imperije, kad je ustanovljena Engleska banka, zaštitni sistem carina uhvatio koren u Engleskoj i kad je uspostavljena konačna ravnoteža sila u Evropi. Ta era prividne slobode bila je u stvari era monopola, koje nije podarivao poveljom kralj, kao u doba Elizabete i Charlesa I, već su bivali sankcionisani odlukom parlamenta i odnosili su se na celu zemlju. Ova epoha u engleskoj istoriji u stvari je veoma slična eposi Louisa Phillipe-a u Francuskoj; stara zemljoradnička aristokratija bila je poražena, a buržoazija je bila u stanju da zauzme njeno mesto jedino pod zastavom plutokratije, ili *«haute finances»*.¹ Istočnoindijska kompanija je odstranila običan narod iz trgovine sa Indijom, istovremeno kada ga je i Donji dom odstranio iz redova predstavnika u parlamentu. U ovom kao i u drugim slučajevima vidimo da se prva i odlučna pobjeda *bourgeoisie* nad feudalnim plemstvom podudara sa najizrazitijom reakcijom protiv naroda, pojavu koja je navela više no jednog popularnog pisca, kakav je, na primer, bio Cobbett, da traga za narodnom slobodom pre u prošlosti no u budućnosti.

¹ krupnih finansijera

Savez između ustavne monarhije i monopolističkih finansijskih krugova, između Istočnoindijske kompanije i »slavne« revolucije iz 1688. godine, bio je potpomagan istom snagom, čijom pomoći su se liberalni krugovi i liberalna dinastija u svim vremenima i u svim zemljama i dopunjavali: snagom korupcije, tog prvog i poslednjeg pokretača ustavne monarhije, anđela čuvara Williama III i zlog duha Louis-a Phillipe-a. Tako su još 1693. godine, kako su pokazale parlamentarne istrage, godišnji izdaci Istočnoindijske kompanije, vođeni pod stavkom »poklona« uticajnim osobama, koji su retko kad pre revolucije premašali iznos od 1200 f. st., dostigli sumu od 90 000 f. st. Vojvoda od Leedsa bio je optužen da je primio mito od 5000 f. st., a dokazalo se da je i sam vrli kralj primio 10 000 f. st. Pored ovog direktnog podmićivanja, suparničke kompanije su uklanjane i time što su vladi davani ogromni zajmovi uz najniži interes, kao i kupovinom suparničkih direktora.

Moć koju je Istočnoindijska kompanija stekla potkupljivanjem vlade, kao što je to činila i Engleska banka, morala je kompanija da održava ponovnim podmićivanjem vlade kao i Engleska banka. Svaki put kad je rok njenog monopola isticao, mogla je obnoviti svoju povelju jedino nudeći nove pozajmice i čineći nove poklone vladi.

Događaji koje je doneo sedmogodišnji rat pretvorili su Istočnoindijsku kompaniju od trgovinske u vojnu teritorijalnu silu⁽¹³⁷⁾. U to doba su stvoreni temelji današnje Britanske Imperije na istoku. Akcije Istočnoindijske kompanije popele su se sada na 263 f. st., a dividende su se isplaćivale u visini 12 1/2%. Ali tada je Kompanija dobila i novog protivnika, ne više u licu suparničkih društava, već u licu ministara rivala i neprijateljski raspoloženog naroda. Dokazivalo se da je teritorija Kompanije osvojena pomoću britanske flote i britanske vojske, i da otuda nijedan britanski podanik ne može imati teritorijalni suverenitet nezavisno od Krune. Tadašnji ministri i narod su polagali pravo na svoj deo tog »basnoslovnog blaga«, jer su zamišljali da je zadobijeno poslednjim osvajanjima. Kompanija se održala jedino putem jednog sporazuma sklopljenog 1767, po kome je godišnje imala da isplaćuje državnoj blagajni 400 000 f. st.

Ali, umesto da ispuni obaveze koje je sporazumom uzela na sebe, Istočnoindijska kompanija je zapala u finansijske teškoće, i umesto da plaća doprinos engleskom narodu obratila se molbom parlamentu za finansijsku pomoć. Kao posledica ovog koraka došlo je do ozbiljnih promena u povelji Kompanije. Pošto, uprkos novom položaju, poslovi Kompanije nisu pošli nabolje, i pošto je Engleska istovremeno izgubila svoje kolonije u Severnoj Americi, porasla je i opšta potreba za novom velikom kolonijalnom imperijom. Godine 1783. slavni Fox je smatrao da je pogodan trenutak kucnuo da proturi svoj čuveni zakon o Indiji, kojim se predlagalo da se ukinu direktorij i nadzorni odbor, i da se cela uprava nad Indijom stavi u ruke sedam komesara koje bi imenovao parlament. Zakonski nacrt

gospodina Foxa je odbijen, pošto je slaboumni kralj¹ iskoristio svoj uticaj na Gornji dom; uz to je postao i oruđe pomoću koga je srušena tadašnja koaliciona vlada Foxa i lorda Northa, i na kormilo vlade doveden Pitt. Pitt je 1784. sproveo kroz oba doma zakonski nacrt koji predviđa stvaranje kontrolnog odbora od šest članova Tajnog državnog saveta čija bi dužnost bila

«da zauzdavaju, nadgledaju i kontrolišu sve mere, operacije i poslove, koji na bilo koji način stoje u vezi sa civilnom i vojnom upravom ili sa prihodom od zemljišta ili imovine Istočnoindijske kompanije».

O tome istoričar Mill kaže:

«Usvajanjem ovog zakona ostvarivao se dvostruki cilj: s jedne strane se moralo izbeći da se unese ono što je predstavljano kao bezočan cilj zakonskog nacrt gospodina Foxa, te je bilo neophodno stvoriti *iluziju* da vlast pretežno ostaje u rukama direktora; s druge strane, interesi vlade su iziskivali da se *u stvari* sva vlast uzme iz ruku direktora. Zakon gospodina Pitta tobože se razlikovao od zakona njegovog rivala uglavnom baš u tome što je jedan uništavao moć direktora, a drugi ju je gotovo potpuno ostavljao direktorima. Prema zakonu gospodina Foxa ministri bi javno vršili vlast. Po zakonu gospodina Pitta ministri bi tajno, obmanom držali vlast u rukama. Foxov zakon je prenosio vlast kompanije na komesare koje je imenovao parlament. Zakon gospodina Pitta je to prenosio na komesare koje je imenovao kralj.»^[138]

I tako se 1783. i 1784. prvi put, i do dana današnjeg jedini put, indijsko pitanje pretvorilo u vladino pitanje. Pošto je zakonski predlog gospodina Pitta usvojen, povelja Istočnoindijske kompanije je obnovljena i indijsko pitanje je odloženo ad acta za idućih dvadeset godina. Ali su godine 1813. rat protiv jakobinaca i 1833. donošenje novog zakona o izornoj reformi (Reform bill)^[139] potisnuli sva druga politička pitanja.

Glavni razlog, dakle, što indijsko pitanje pre 1784. godine i kasnije nije posmatrano kao krupno političko pitanje leži u tome što je do tog vremena Istočnoindijska kompanija tek imala da izvojuje pravo postojanja i važnost, dok je kasnije oligarhija ovladala i držala vlast u onoj meri koja joj je istovremeno omogućavala da ne preuzme i odgovornost; najzad, još kasnije, engleski narod je upravo u godinama obnavljanja povelje, dakle, 1813. i 1833, bio zaokupljen važnijim pitanjima.

Da pogledamo sada stvari i iz drugog ugla. Istočnoindijska kompanija je otpočela svoju delatnost time što je pokušala da osniva trgovinska uporišta za svoje agente i skladišta za njihovu robu. Da bi ih zaštitila, podigla je nekoliko utvrđenja. Mada je Kompanija već od 1689. godine imala nameru da zagospodari Indijom i da porez na zemlju pretvori u jedan od izvora svojih prihoda, ipak je do 1744.

¹ George III

stekla svega nekoliko nevažnih oblasti oko Bombaja, Madrasa i Kalkute. Rat koji je u to vreme izbio u Karnatiku imao je za posledicu da Kompanija posle niza borbi postane stvarni vladar tog dela Indije. Daleko značajniji ishodi za Kompaniju postignuti su ratom u Bengal i Clive-ovim pobedama. Ovo je vodilo stvarnoj okupaciji Bengala, Bihara i Orise. Krajem 18. veka, i prvih godina ovog, došlo je do ratova sa Tipu Sahibom, što je za posledicu imalo veliki porast moći i ogromno proširenje sistema supsidija^[140]. U drugoj deceniji 19. veka najzad je postignuta prva odgovarajuća granica Indije, i to unutar pustinje. Tek se time Britanska Imperija na istoku dokopala onih oblasti Azije koje su oduvek bile sedište svake moćne centralne vlasti u Indiji. Ali najugroženiji deo carstva Indije, iz koga je ono uvek bivalo pregaženo kad bi starog zavojevača smenjivao novi, lanac zapadne granice, još se nije nalazio u rukama Britanaca. U periodu od 1838. do 1849, u ratovima protiv Sika i Afgana, britanski režim je nasilnom aneksijom Pendžaba i Sinda definitivno uzeo u svoj posed etnografske, političke i vojne granice Istočnoindijskog kontinenta^[21]. Ovo su bili posedi neophodni za odbijanje svake zavojevačke sile iz centralne Azije, i za sprečavanje ruskog napredovanja ka granicama Persije. Tokom ove poslednje decenije pridodato je britanskoj teritoriji u Indiji 167 000 kvadratnih milja sa stanovništvom od 8 572 630 duša. Što se tiče unutrašnjosti, sve domorođačke države sada su bile okružene britanskim posjedima, potčinjene britanskom *sizerenitetu* u raznim oblicima, i odsečene od morske obale sa izuzetkom Gudžerata i Sinda. Što se tiče spoljnog lika, Indija je sada bila formirana. Tek od 1849. godine postoji jedinstvena velika anglo-indijska imperija.

Tako se britanska vlada borila dva stoleća pod imenom Kompanije, dok najzad nisu dostignute prirodne granice Indije. Sada shvatamo zašto su tokom celog ovog vremena sve stranke u Engleskoj ćutale, čak i one koje su odlučile da posle okončanja *arrondissementa*¹ Indijskog carstva licemerno najglasnije gude o miru. Prirodno je da su prvo morali da stvore imperiju pre nego što su mogli da je načine objektom svoje nametljive filantropije. Ovako posmatrano shvatamo izmenjeni aspekt indijskog pitanja, danas, 1853. godine, u poređenju sa svim prethodnim periodima kada se obnavljala povelja.

Da stvari pogledamo još iz jednog ugla. Još ćemo bolje razumeti specifičnu krizu zakonodavstva u Indiji kada pregledamo istoriju britanskog trgovinskog prometa sa Indijom u njenim raznim fazama.

Kad je počela sa delatnošću pod Elisabethinom vladavinom, Kompaniji je, da bi mogla uspešno da trguje sa Indijom, bilo dozvoljeno da izvozi godišnje u vrednosti od 30 000 f. st. u srebru, zlatu i stra-

¹ zaokružena poseda, arondacije

noj valuti. Ovo se kosilo sa svim predrasudama toga doba, i Thomas Mun je morao, u *A Discourse on Trade from England to the East Indies*, da postavi osnove »merkantilnog sistema«, priznajući da su plemeniti metali jedino stvarno bogatstvo koje jedna zemlja može posedovati, ali tvrdeći istovremeno da bi se njihov izvoz mogao mirne duše dozvoliti pod uslovom da je *platni bilans* u korist nacije izvoznice. U ovom smislu on je tvrdio da se roba koja se uvozi iz Istočne Indije uglavnom ponovo izvozi u druge zemlje i time ostvaruje mnogo veća količina plemenitih metala od one koja se odliva u Indiju na plaćanje te robe. U istom je duhu, ser Joshua Child, napisao *A Treatise wherein it is demonstrated that the East India Trade is the most national Trade of all Trades*. Malo-pomalo su se pristalice Istočnoindijske kompanije osmelile i može se zapaziti kao kuriozitet, u ovoj jedinstvenoj indijskoj istoriji, da su indijski monopolisti bili prvi pobornici slobodne trgovine u Engleskoj.

Intervenciju parlamenta protiv Istočnoindijske kompanije krajem 17. veka i tokom većeg dela 18. veka opet nije zahtevala trgovačka već industrijska klasa, jer se tvrdilo da će uvoz istočnoindijskih pamučnih i svilenih tkanina tobože uništiti jadne britanske fabrikante — mišljenje koje je izneo John Pollexfen u spisu: *England and India inconsistent in their Manufactures; London, 1767*. Ovaj je naslov na čudesan način verifikovan vek i po kasnije, ali u sasvim drugom smislu. Parlament se onda umešao. Kraljevskim aktom Williama III broj 11 i 12, glava X, naredeno je da se zabrani nošenje prerađene svile i štampanih ili bojanih pamučnih tkanina iz Indije, Persije i Kine, i novčana kazna od 200 f. st. propisana je za lica koja poseduju ili prodaju te tkanine. Slični zakoni su doneti pod vladavinom George-a I, II i III usled stalnih jadikovki kasnije tako »prosvećenih« britanskih industrijalaca. I tako se tokom većeg dela 18. veka indijska manufakturna roba uglavnom uvozila u Englesku da bi bila prodavana na Kontinentu, i da bi bila isključena sa samog engleskog tržišta.

Pored ovog uplitanja parlamenta u istočnoindijsko pitanje, na traženje nezasićenih domaćih industrijalaca, trgovci Londona, Liverpula i Bristola, činili su napore, svaki put kada se obnavljala povelja, da sruše komercijalni monopol Kompanije kako bi i oni uzeli učešća u ovoj trgovini, za koju se verovalo da je pravi rudnik zlata. Kao posledica ovih napora, u zakonu iz 1773, kojim se produžava povelja Kompanije do 1. marta 1814, nalazi se odredba kojom je britanskim građanskim licima dato pravo da izvoze iz Engleske a službenicima Kompanije da uvoze u Englesku svaku vrstu robe. Ali ova je koncesija bila ograničena uslovima koji su omogućavali privatnim trgovcima da izvoze u Britansku Indiju. Godine 1813. Kompanija nije više bila u stanju da odoleva pritisku širokih trgovačkih krugova, te je, sa izuzetkom monopola na trgovinu sa Kinom, trgovina sa Indijom pod izvesnim uslovima otvorena privatnoj konkurenciji. U

obnovljenoj povelji iz 1833. i ova poslednja ograničenja su na kraju ukinuta, Kompaniji je zabranjeno da se bavi ma kakvom trgovinom. . . Njen komercijalni karakter je izbrisan, a njena privilegija da britanskim građanima sprečava pristup na indijsku teritoriju anulirana.

U međuvremenu, istočnoindijska trgovina je pretrpela ozbiljne promene koje su potpuno izmenile položaj interesa različitih klasa Engleske u odnosu na nju. Tokom celog 18. veka blago transportovano iz Indije u Englesku ostvarivano je mnogo manje srazmerno beznačajnom trgovinom nego direktnom eksploatacijom te zemlje i kolosalnim bogatstvima otežim od Indije i prenetim u Englesku. Posle liberalizovanja 1813. godine, trgovina sa Indijom je za kratko vreme više no utrostručena. Ali to nije bilo sve. Karakter trgovine je potpuno izmenjen. Do 1813. godine Indija je bila uglavnom zemlja izvoznica, dok sada postaje uvoznica i progres je bio toliko brz da je već 1823. godine valutni kurs, koji je ranije obično iznosio 2 šilinga i 6 penija za rupiju, pao na 2 šilinga za rupiju. Indija, ta od davnina velika svetska radionica za pamučne tkanine, sada je preplavljena engleskim predivom i pamučnim materijalima. Pošto je njen sopstveni proizvod bio isključen iz Engleske ili prihvaćen samo pod najoštrijim uslovima, britanski manufakturni proizvodi su uvoženi u Indiju uz malu i prosto nominalnu carinu, što je značilo propast nekada tako slavljene domaće pamučne industrije. Godine 1780. vrednost britanskih produkata i manufakturne robe izvezenih u Indiju iznosila je samo 386 152 f. st., vrednost izvezenih plemenitih metala u toku iste godine iznosila je 15 041 f. st., ukupna vrednost izvoza u toku 1780. godine iznosila je 12 648 616 f. st., tako da je trgovina sa Indijom iznosila samo $\frac{1}{32}$ celokupne spoljne trgovine. Godine 1850. ukupni izvoz u Indiju iz Velike Britanije i Irske iznosio je 8 024 000 f. st., od čega je samo na pamučnu robu otpadalo 5 220 000 f. st., tako da je to iznosilo više od $\frac{1}{8}$ celokupnog izvoza, a više od $\frac{1}{4}$ spoljne trgovine pamukom. Ali i fabrike za preradu pamuka zapošljavaju sada $\frac{1}{8}$ stanovništva Velike Britanije, i daju $\frac{1}{12}$ celokupnog nacionalnog dohotka. Posle svake trgovinske krize trgovina sa Indijom postaje od najveće važnosti za britanske industrijalce pamuka, tako da je Istočnoindijski kontinent postao stvarno njihovo najbolje tržište. U istoj meri u kojoj je industrija pamuka postala od životne važnosti za ceo društveni sistem Velike Britanije, Istočna Indija je postala od životne važnosti za britansku industriju pamuka.

Do tada su interesi plutokratije koja je pretvorila Indiju u svoje posede, oligarhije koja ju je pokorila vojnom silom, i milokratije¹ koja ju je preplavila svojim tkaninama, išli ruku pod ruku. Ali što su više industrijski krugovi zavisili od indijskog tržišta, tim su više osećali potrebu za stvaranjem novih proizvodnih snaga u Indiji posle uništenja njene nacionalne industrije. Ne može se jedna zemlja u

¹ Kovanica od reči mill=tvornica; Marx misli na magnate pamuka.

nedogled zasipati manufakturnom robom ukoliko joj se ne omogući da daje neke produkte za uzvrat. Industrijalci su zaključili da njihova trgovina opada umesto da raste. Za četiri godine, zaključno sa 1846, uvoz u Indiju iz Velike Britanije izneo je oko 261 miliona rupija; u toku četiri godine, zaključno sa 1850, izneo je samo 253 miliona rupija, dok je izvoz iz Indije za prvi period izneo 274, a za drugi 254 miliona rupija. Utvrdili su da je kupovna moć njihove robe smanjena u Indiji na najniži mogući stepen, da je britanska Zapadna Indija trošila godišnje njihove industrijske robe u vrednosti od oko 14 šilinga po glavi, Čile 9 šilinga i 3 penija, Brazil 6 šilinga i 5 penija, Kuba 6 šilinga i 2 penija, Peru 5 šilinga i 7 penija, Centralna Amerika 10 penija, dok je u Indiji iznosila samo 9 penija. Zatim je podbacila žetva pamuka u Sjedinjenim Državama što je 1850. godine dovelo do gubitka od 11 miliona f. st., pa su industrijalci bili ozlojeđeni što zavise od Amerike umesto da izvlače dovoljnu količinu sirovog pamuka iz Istočne Indije. Pored toga su uvideli da su pri svim pokušajima da plasiraju u Indiji svoj kapital, nailazili na ometanja i šikaniranja od strane britanskih vlasti u Indiji. Tako je Indija postala poprište borbe između industrijskog kapitala, s jedne strane, i plutokratije i oligarhije, s druge. Industrijalci, svesni svog uticaja u Engleskoj, traže sada uništenje sila koje im se suprotstavljaju u Indiji, uništenje celokupnog drevnog upravnog aparata u Indiji i konačno odstranjivanje Istočnoindijske kompanije.

A sada da pogledamo iz četvrtog, i poslednjeg, ugla iz koga se Indijsko pitanje mora posmatrati. Od 1784. godine indijske finansije zapadaju u sve veće i dublje teškoće. Sada postoji nacionalni dug od 50 miliona f. st., izvori prihoda stalno opadaju, dok troškovi rastu, što se sumnjivo izravjava špekulantskim prihodom od taksa na opijum, koji su Kinezi ugrozili time što su i sami počeli da gaje mak. Stanje je još otežano izdacima koje iziskuje besmisleni rat protiv Burme^[141].

»Kako stvar stoji« kaže gospodin Dickinson,

»gubitak Indijske imperije bi uništio Englesku kao što nužnost da je zadrži preti da uništi naše sopstvene finansije«.

I tako sam pokazao kako je indijsko pitanje prvi put od 1783. postalo englesko pitanje i pitanje opstanka vlade.

Naslov originala:

The East India

Company — Its History and Results

Napisano 24. juna 1853.

Prvi put objavljeno u listu

• *New-York Daily Tribune* •,

br. 3816 od 11. jula 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Indijsko pitanje — Irsko zakupno pravo

Debata o predlogu lorda Stanleya, u vezi sa Indijom, koja je započela 23, nastavljena 24. i odložena za 27. o. m., nije zaključena. Kada se to najzad bude desilo, tek onda nameravam da rezimiram svoja zapažanja o indijskom pitanju.

Kako koaliciona vlada zavisi od podrške Irske partije, i kako su ostale partije koje sačinjavaju Donji dom u tako divnoj ravnoteži da Irci svakog časa mogu pretegnuti na onu stranu koju žele, najzad su došli na dnevni red ustupci koje treba dati irskim zakupcima. »Zakon o odšteti zakupcima u Irskoj«, koji je primljen u Donjem domu prošlog petka, sadrži odredbu da za poboljšanje kvaliteta koje se odnosi ili ne odnosi na tlo, zakupac dobija, po prestanku zakupa, naknadu u novcu, s tim što se prepušta volji sledećeg zakupca da uzme sve po proceni, dok će u pogledu podizanja kvaliteta samog zemljišta nadoknada biti aranžirana ugovorom između zemljoposjednika i zakupca.

Pošto je neki zakupac uložio svoj kapital u zemlju, na jedan način ili drugi, i pošto je tako poboljšao kvalitet zemljišta bilo neposredno navodnjavanjem, isušivanjem, dubrenjem, ili posredno — podizanjem poljoprivrednih zgrada, istupa zemljoposjednik sa zahtevom za veću zakupninu. Ako zakupac pristane, on mora u tom slučaju da plaća zemljoposjedniku kamatu na svoj sopstveni novac. Ako odbije, biće bez ikakvog uvijanja izbačen i na njegovo mesto će doći drugi zakupac koga će upravo ulaganja njegovih prethodnika omogućiti da plaća veću zakupninu, dok i on, sa svoje strane, ne unapredi posed, i bude zamenjen na isti način ili mu se stave teži uslovi. Na ovaj lak način je celoj klasi zemljoposjednika koji ne žive na svojim posedima omogućeno da prisvoje ne samo rad već i kapital čitavih pokolenja, a svaka generacija irskih seljaka srozava se za po jedan stepen na društvenoj lestvici, i to u potpunoj srazmeri sa naporima i žrtvama koje ulaže za poboljšanje svojih životnih uslova kao i uslova svojih porodica. Ako je zakupac bio vredan i preduzimljiv, oporezivao se zbog te svoje vrednoće i preduzimljivosti. Ako je, naprotiv, postao inertan i nemanan, prebacivalo mu se da nosi u sebi »iskonske

mane keltske rase«. Njemu, prema tome, nije ostajalo ništa drugo već da ide u paupere i da bira da li da se pauperizuje svojom vrednošću ili nemarljivošću. Kao protivmera ovakvom stanju stvari proklamovano je »zakupno pravo« u Irskoj, pravo zakupca ne na zemlju, već na unapređenje te zemlje, izvedeno na njegov trošak i teret. Da vidimo na koji način »The Times«^[26] u svom uvodniku od subote pokušava da potkopa ovo irsko »zakupno pravo«:^[142]

«Postoje dva glavna načina zakupljivanja. Zakupac može da zakupi zemlju na određeni broj godina, ili se zakupnički odnos može otkazom prekinuti u svako doba. U prvom slučaju zakupac očigledno teži da prilagodi i odmeri ulaganja tako da izvuče svu, ili gotovo svu, korist pre no što mu istekne zakup. U drugom slučaju isto je tako očigledno da ne bi trebalo da rizikuje da investira novac ukoliko nije siguran da će mu se vratiti.»

Kad zemljoposednici imaju posla sa klasom krupnih kapitalista, koji mogu po svom izboru da investiraju svoj novac u trgovinu, industriju ili poljoprivredu, nema sumnje da će ovi kapitalisti koji izaberu zemljoradnju, bilo da sklapaju dugoročne zakupce ili neoročene, znati kako da obezbede »pristojnu« naknadu za uloženi novac. Ali u pogledu Irske ta pretpostavka je sasvim fiktivna. S jedne strane, tamo imamo malobrojnu klasu koja ima monopol na zemlju, a s druge strane — mnogobrojnu klasu zakupaca vrlo plitkih džepova, koji nemaju prilike da investiraju svoj kapital na ovaj ili onaj način, pošto im nijedno polje proizvodnje nije pristupačno osim zemljoradnje. Oni su stoga primorani da uzimaju zemlju pod zakup sklapajući ugovore koji se mogu otkazati po volji. Kad jednom postanu zakupci te vrste, oni rizikuju da izgube svoj prihod ako ne investiraju svoj mali kapital. Ako ga investiraju, da bi osigurali prihod, rizikuju da izgube i kapital.

«Možda bi se«, nastavlja »The Times«, »moglo reći da bi zakup u svakom slučaju teško mogao prestati a da ne ostane nešto na zemlji, u ovom ili onom obliku, što predstavlja zakupčevu imovinu, i da bi trebalo da on za ovo dobije kompenzaciju. Ima neke istine u ovoj primedbi, ali takav zahtev trebalo bi da može, pod adekvatnim društvenim prilikama, lako da se reguliše aranžmanom između zemljoposjednika i zakupca, koji bi se u svakom slučaju mogao obezbediti povoljnim ugovorom. Kažemo da bi trebalo da društvene prilike regulišu ove aranžmane, pošto verujemo da nijedan parlamentarni dekret ne može biti efikasna zamena takvom mehanizmu.»

Zaista pod »adekvatnim društvenim prilikama« ne bismo želeli da se parlament upliće u poslove irskih zakupaca, kao što ne bismo želeli pod »adekvatnim društvenim prilikama« uplitanje vojnika, policajaca i dželata. Zakonodavstvo, sudstvo i oružane snage samo su proizvod neadekvatnih društvenih prilika, i sprečavaju one aranžmane među ljudima koji bi učinili beskorisnom prinudu neke treće više sile. Nije li se, možda, »The Times« preobratio u društvenog

revolucionara? Da li on želi *društvenu* revoluciju koja će reorganizovati »društvene prilike« i »aranžmane« koji proističu iz prvih, umesto »parlamentarnih dekreta«? Engleska je podrila prilike irskog društva. Najpre je otela zemlju, zatim je ugušila radinost »parlamentarnim dekretima« i najzad je razbila energiju aktivnosti putem oružanih snaga. I tako je Engleska stvorila te gnusne »društvene prilike« koje daju mogućnost malobrojnoj *kasti* gramzivih lordića da diktiraju irskom narodu uslove pod kojima će im biti dozvoljeno da drže zemlju i da žive na njoj. Kako je još isuviše slab da izmeni te »društvene prilike«, narod se obratio parlamentu zahtevajući da se bar olakšaju i regulišu. »Ne«, kaže »The Times«, »ako ne živite pod adekvatnim društvenim prilikama, parlament to ne može popraviti.« I ako bi irski narod, po savetu lista »The Times«, sutra pokušao da popravi svoje društvene prilike, »The Times« bi prvi pozvao bajonete i sasuo kišu okrutnih kletvi na »iskonske mane keltske rase« kojoj nedostaje anglo-saksonski ukus za miran progres i usavršavanje u skladu sa zakonima.

»Ako zemljoposjednik«, kaže »The Times«, »namerno oštetiti zakupca, tim će mu teže biti da pronade drugog, a ako živi od iznajmljivanja zemlje, biće mu sve teže da iznajmi svoju zemlju.«

Stvari sasvim drukčije stoje u Irskoj. Što više zemljoposjednik ošteti jednog zakupca, to će mu biti lakše da ugnjetava drugog. Novi zakupac je sredstvo da se ošteti izbačeni zakupac, a izbačeni zakupac je sredstvo da se urazumi novi. To što će zemljoposjednik u dogledno vreme, pored toga što ošteti zakupca, štetiti sebi i upropastiti samog sebe, u Irskoj nije samo mogućnost već činjenica — i to činjenica koja pruža veoma jadnu utehu upropašćenom zakupcu.

»Odnosi između zemljoposjednika i zakupca su odnosi između dva trgovca«, kaže »The Times«.

Baš ovakav *petitio principii* prevladuje u celom uvodniku lista »The Times«. Siromašni irski zakupac pripada zemlji, dok zemlja pripada engleskom lordu. Tako isto biste mogli nazvati i odnos između pljačkaša koji je uperio pištolj u putnika koji je izvadio svoju kesu, odnosno između dva trgovca.

»Ali«, kaže »The Times«, »u samoj stvari, jedan mehanizam mnogo snažniji od zakonodavstva uskoro će reformisati odnos između irskih zemljoposjednika i zakupaca. Irski posedi brzo prelaze u nove ruke i, ako se sadašnja stopa emigracije održi, obrada zemlje mora pretrpeti isto takvu promenu.«

Bar ovde je »The Times« u pravu. Britanski parlament se ne meša onog časa kada se iscrpljeni stari sistem okončava u opštem propadanju kako imućnog zemljoposjednika tako i siromašnog zakupca, od kojih je prvog uništio čekić *Komisije za imanja pod hipotekom*, a drugog prinudna emigracija. Ovo nas podseća na starog marokan-

skog sultana. Kad god je imao slučaj koji se nije mogao rešiti ni u korist jedne ni u korist druge strane, on je smatrao da je »najsnažniji mehanizam« za rešavanje njihovog spora bilo ubijanje oba parničara.

«Ništa ne bi moglo stvoriti veću zabunu», zaključuje »The Times« o zakupnom pravu, »od takve *komunističke raspodele poseda*. Jedina osoba koja ima neko pravo na zemlju jeste zemljoposjednik.»

Izглеda da je »The Times« uspavani Epimenid protekle polovine veka; on kao da nikada nije čuo da se celo to vreme odvijaju žučne rasprave oko prava zemljoposjednika, i to ne između društvenih reformatora i komunista, već i između samih političkih ekonomista britanske srednje klase. Ricardo, tvorac moderne političke ekonomije u Velikoj Britaniji, nije osporavao pravo zemljoposjednika pošto je bio potpuno uveren da je njihovo polaganje prava zasnovano na činjenici, a ne na pravu, i da politička ekonomija uopšte uzevši nema veze sa pitanjima prava; ali je napao monopol na zemlju na skromniji, ali naučniji, i stoga opasniji način. On je dokazivao da je privatno vlasništvo nad zemljom, za razliku od odgovarajućih polaganja prava radnika i seljaka, sasvim beskoristan odnos i nespojiv s okvirom savremene proizvodnje; da bi ekonomski izraz ovog odnosa, rentu na zemlju,¹ mogla, uz veliku prednost, prisvojiti država; i najzad, da se interesu zemljoposjednika suprotstavlja interes svih ostalih klasa savremenog društva. Bilo bi zamorno nabrajati sve zaključke koji su izvučeni iz ovih premisa Ricardove škole protiv monopola na zemlju. Za kraj moga članka biće dovoljno da vam citiram tri od najnovijih autoriteta na području ekonomije u Velikoj Britaniji.

»The London Economist«,^[22] čiji glavni urednik, gospodin J. Wilson, ne samo da je prorok slobodne trgovine već je i vigovski prorok, i to ne običan vigovac već i neizbežan ministar finansija u svojoj vigovskoj ili koalicionoj vladi, dokazuje u raznim člancima da, precizno govoreći, ne može postojati nijedan osnov po kome bi ma koji pojedinac, ili skup pojedinaca, mogao da polaže pravo na isključivo vlasništvo na zemlju jedne nacije.

Gospodin Newman, u svojim »*Lectures on Political Economy*«, London, 1851. godine, pisanim sa izričitom namerom da se pobije socijalizam, kaže:

«Nijedan čovek nema, niti može imati, prirodno pravo na zemlju, osim done dok on sam živi na njoj. On ima pravo da je koristi, i to samo da je koristi. Svako drugo pravo je tvorevina veštačkog zakona (ili parlamentarnih dekreta, kako bi »The Times« to nazvao) . . . Ako se ikada ukaže potreba da se na toj zemlji živi, pravo privatnog vlasnika da je zadrži prestaje.»

¹ U originalnom tekstu članka stoji . . . »the economical expression of that relationship and the rent of land«. . . tj. . . »ekonomski izraz tog odnosa i rentu na zemlju«. . . što je očigledno štamparska greška.

Upravo to je slučaj u Irskoj, i gospodin Newman izričito potvrđuje pravo zakupaca na zemlju u Irskoj, i to u predavanjima koja je držao pred najodabranijim auditorijumom iz redova britanske aristokratije.

Na kraju dozvolite mi da navedem nekoliko pasusa iz dela gospodina Herberta Spencera, *Social Statics*, izdatog u Londonu 1851. godine, koje takođe pretenduje na to da predstavlja totalno pobijanje komunizma, a koje je priznato kao najrazrađenija doktrina slobodne trgovine u savremenoj Engleskoj.

«Niko ne može koristiti zemlju tako da spreči i ostale da je koriste na sličan način. Pravda, stoga, ne dozvoljava posjedništvo zemlje, jer bi ostali živeli na toj zemlji samo po tuđoj milosti. Bezemljaši bi mogli s pravom biti potpuno izbačeni sa zemlje. . . Ne može se uobražavati da su postojeća prava na takvo vlasništvo legitimna. Ako bi neko tako i pomislio, neka pogleda u hronike. Tapije su više pisane mačem no perom. Javni beležnici su bili vojnici, a ne pravnici; bubotke su bile tekuća valuta kojom se plaćalo; za pečačenje se više upotrebljavala krv no pečatni vosak. Zar bi mogli biti pravovaljani zahtevi čije su osnove takve? Vrlo teško. A ako ne bi, šta biva od pretenzija svih kasnijih posjednika imanja dobijenih na taj način? Da li prodaja ili zaveštanje donose pravo tamo gde ga prvobitno nije bilo? . . . Ako jedan akt prenošenja ne može da dâ pravo, može li više njih da ih dâ? . . . Posle koliko godina nepravovaljani zahtevi postaju pravovaljani? . . . Pravo čovečanstva na zemljin šar još je pravosnažno, uprkos svim tapijama, običajima i zakonima. Nemoguće je pronaći ijedan način na koji zemlja može postati privatno vlasništvo . . . Mi našim zakonima svakodnevno poričemo posjedništvo. Kopa li se kanal, gradi li se pruga ili javni drum? Mi ne oklevamo da konfiskujemo onoliko akri koliko je potrebno. Mi ne čekamo na pristanak . . . Potrebna promena bi bila prosto-naprosto promena posjednika. . . Umesto da zemlja bude u posedu pojedinaca, nju bi držala velika korporacija — društvo. Umesto da zakupljuje svoje akre zemlje od pojedinca posjednika, seljak bi je zakupljivao od nacije. Umesto da plaća zakupninu agentu ser Johna, ili njegovom gospodstvu, on će je plaćati agentu, ili zastupniku zajednice. Upravitelji imanja bi bili javni službenici umesto privatni nameštenici, a zakup jedini oblik zemljoposeda. . . Kao krajnja konsekvenca, polaganje prava na ekskluzivan posed zemlje povlači za sobom i zemljoposednički despotizam.»

I tako, sa samog stanovišta moderne engleske političke ekonomije, ne uzurpatorski engleski zemljoposednik, već jedino irski zakupci i radnici imaju pravo na zemlju svoje rodne grude, i «The Times», suprotstavljajući se zahtevima irskog naroda, dolazi u direktnu protivrečnost sa naukom britanske srednje klase.

Naslov originala:

The Indian Question — Irish Tenant Right

Napisano 28. juna 1853.

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune», br. 3816 od 11. jula 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Ruska politika prema Turskoj — Radnički pokret u Engleskoj^[143]

Počev od 1815. godine velike evropske sile se ničega toliko ne plaše koliko narušavanja status quo-a. Ali bilo koji rat između bilo koje dve sile narušio bi taj status quo. To je razlog što su se ruske agresije na Istoku tolerisale i što Rusiji nikada ništa nije zatraženo za uzvrat, osim da pruži poneki, ma koliko apsurdan, izgovor zapadnim silama, da bi one mogle ostati neutralne i da bi bile pošteđene neophodnosti da se umešaju u te njene agresije. Rusija je celo vreme slavljena zbog popustljivosti i velikodušnosti svog »uzvišenog gospodara«, koji ne samo da se udostojio da prikrije голу i sramnu poniznost zapadnih vlada, već se pokazao velikodušan i pristao da glode Tursku komad po komad umesto da je proguta u jednom zalogaju. Tako je ruska diplomatija počivala na plašljivosti zapadnih državnika, i njena je diplomatska veština postepeno utonula u tako kompletnan *manirizam*, da možete pratiti tragove istorije današnjih transakcija gotovo doslovce u analima proteklih godina.

Neosnovanost novih ruskih izgovora je očigledna pošto je sultan¹ podario svojim novim fermanom carigradskom patrijarhu u pogledu ispovedanja vere mnogo više nego što je sam car tražio. Možda je »pacifikacija Grčke^[144] bila mnogo osnovaniji izgovor! Kada je gospodin de Villèle, da bi stišao sultanove² strepnje i da bi dao dokaz o iskrenim namerama velikih sila, predložio: »da saveznice treba pre svega da zaključe sporazum kojim bi stvarni *status quo* Osmanskog Carstva trebalo da bude garantovan«, tome se energično suprotstavio ruski ambasador u Parizu³, uveravajući:

»da je Rusija, iako pokazuje *velikodušnost u svojim odnosima sa Portom i preveliko poštovanje* prema željama svojih saveznika, bila ipak primorana da isključivo sebi rezerviše pravo da odlučuje o svojim nesuglasticama sa Divanom; da bi jedna opšta garantija Osmanskog Carstvu, na stranu što je neuobičajena i iznenadujuća, povredila *osećanja njegovog gospodara i prava* koja je Rusija stekla kao i principe na kojima su ona zasnovana.«^[145]

¹ Abdulmedžid — ² Mahmud II — ³ Pozzo di Borgo

Rusija sada polaže pravo na okupaciju Dunavskih kneževina osporavajući Porti pravo da ovaj korak smatra za *casus belli*.

Godine 1827. Rusija je tražila »da okupira Moldaviju i Vlašku u ime triju velikih sila«.

Rusija je u svojoj objavi rata 2. aprila 1828. godine proklamovala sledeće:

»Moji saveznici će me uvek naći spremna da svoje korake objedinujem sa njihovim u sprovođenju londonskog ugovora,^[146] uvek spremna da saradujem na delu koje mi nalaže moja *vera* i ostala sveta osećanja prema čovečanstvu; svoj stvarni položaj uvek ću koristiti *samo* u nameri da ubrzam sprovođenje ugovora od 6. jula.«

Nasuprot tome, Rusija je objavila u svom manifestu od 1. oktobra 1829. godine:

»Rusiji je uvek bila strana svaka želja za osvajanjem — svaka težnja za ekspanzijom.«

Njen ambasador u Parizu je pisao grofu Neselrodeu:

»Kada je carska vlada razmatrala pitanje da li je bilo celishodno da se Rusija ati oružja protiv Porte, možda je postojala neka sumnja u hitnost ove mere u očima onih koji nisu dovoljno razmislili o *efektima krvavih reformi*, koje je upravo sproveo sa strahovitom surovošću poglavar Osmanskog Carstva.

Car je stavio turski sistem na probu, i njegovo veličanstvo je pronašlo da taj sistem sadrži u sebi začetak fizičke i moralne organizacije koji do tada nije imao u sebi. Ako je sultan bio u stanju da nam pruži mnogo odlučniji i bolje organizovan otpor još onda kad jedva da je bio postavio temelje svog novog plana za reformu i razvoj, koliko bi bio opasniji po nas da je imao malo više vremena da sve zasnuje solidnije. Kako stvari sada stoje, moramo čestitati sebi što smo izvršili napad pre nego što je opasnost postala daleko veća, jer bi odlaganje samo pogoršalo naš položaj i stvorilo nam mnogo veće prepreke nego što su one na koje nailazimo.«

Rusija sada predlaže da učini jedan agresivan korak, a zatim da razgovara o njemu. Godine 1829. knez Liven je pisao grofu Neselrodeu:

»Mi ćemo se ograničiti na opšte, pošto bi svako preuranjeno saopštenje, kad se radi o tako delikatnoj stvari, bilo stvarno opasno; kad jednom budemo diskutovali sa svojim saveznicima o članovima ugovora sa Portom, zadovoljićemo ih samo kad navedemo da veruju da su nam nametnuli nenaknadive žrtve. Mir se mora potpisati usred našeg logora, i tek kad se potpiše, Evropa može saznati uslove pod kojima je potpisan. Za prigovore će onda biti suviše kasno, i ona će se strpljivo povinovati onome što više ne bude mogla da spreči.«

Rusija sad već nekoliko meseci odlaže svaku akciju pod svim mogućim izgovorima, da bi održala stanje koje je za nju, pošto nije ni rat ni mir, podnošljivo, ali koje je pogubno za Tursku. Ona je isto

tako postupala u vreme koje smo pomenuli. Pozzo di Borgo se izrazio o ovome na sledeći način:

«Naša se politika sastoji u tome da vodimo računa da se ništa ne odigra u toku sledeća četiri meseca; ja se nadam da ćemo u tome uspeti *pošto je ljudima u krvi da odgađaju*. Peti mesec mora da bude bogat zbivanjima.»

Pošto je naneo turskoj vladi najveće uvrede, i mada preti da joj nametne putem sile krajnje ponižavajuće ustupke, car udara na sva zvana »svoje prijateljstvo prema sultanu Abdulmedžidu«, i svoju brigu »da se očuva Osmansko Carstvo«. On na sultana prebacuje »odgovornost« zato što se ovaj suprotstavlja njegovim »pravednim zahtevima«, zato što se i dalje »vredaju njegovo prijateljstvo i njegova osećanja«, zato što je odbijena njegova »nota«, i zato što se odbija njegov »protektorat«.

Kad je Charles X zapitao Pozzo di Borgia 1828. godine zašto je Rusija imala tako malo uspeha na bojnopolju te godine, ovaj je odgovorio, da se car, ne želeći da vodi rat *à outrance*¹ bez krajnje nužde, nadao da će sultanu poslužiti kao pouka *velikodušnost* koju pokazuje, i da je taj *eksperiment*, eto, propao.

Neposredno pre nego što su počele njene sadašnje razmirice sa Portom, Rusija je pokušala da objedini evropske sile protiv Engleske na pitanju izbeglica, i kako joj je propao taj pokušaj, ona je pokušala da ostvari koaliciju sa Engleskom protiv Francuske. Slično tome, od 1826. do 1829. zastrašivala je Austriju »ambicioznim planovima Pruske«, a istovremeno činila je sve što je mogla da Pruska uveća svoju moć i pretenzije, da bi ova zemlja bila kadra da bude na ravnoj nozi s Austrijom. U svojoj sadašnjoj cirkularnoj noti⁽¹⁴⁷⁾ Rusija optužuje Bonapartu da jedino on podriva mir svojim pretenzijama na sveta mesta. Međutim, tada je Rusija, kako govori Pozzo di Borgo, pripisivala

»sve trzavice u Evropi intrigama princa Metternicha«, i nastojala je »da natera samog vojvodu od Wellingtona da shvati da će njegovo ukazivanje pažnje bečkoj vladi smanjiti njegov uticaj na sve ostale vlade i da će to dati takav obrt stvarima da više Rusija neće biti ta koja će težiti da se zbliže Francuska i Velika Britanija, već će to biti Velika Britanija, koja je odbila savez sa Francuskom da bi se približila vladi u Beču«.

Rusija bi sada doživela veliko poniženje ako bi se povukla. Ona se u istom položaju obrela posle prve neuspele ratne operacije 1828. godine. Šta je onda bio njen najviši cilj? Dopustimo da odgovor da ruski diplomata:

»Nove ratne operacije su neophodne da bi se postigla superiornost potrebna za uspeh pregovora. Kada dođe do ovih pregovora, mi moramo biti u stanju da

¹ do iscrpljenja

diktiramo uslove spremno i brzo . . . *Imajući moć da učini više, njegovo veličanstvo će se saglasiti da zahteva manje.* Postizanje ove superiornosti, po mom mišljenju, trebalo bi da bude cilj svih naših napora. *Ova superiornost je sada postala uslov naše političke egzistencije, koju moramo postići i održati u očima sveta.**

Ali zar se Rusija ne plaši zajedničke akcije Engleske i Francuske? Svakako da se plaši. U tajnim memoarima o sredstvima koja Rusija poseduje za rušenje saveza između Francuske i Engleske, koji su objavljeni za vlade Louis-a Philippe-a, rečeno je:

«U slučaju rata ~~u~~ kome bi Engleska ratovala rame uz rame sa Francuskom Rusija se ne sme nadati nikakvom uspehu ukoliko se taj savez ne raskine, tako da Engleska pristane da ostane bar neutralna u toku jednog evropskog sukoba.»

Pitanje je: da li Rusija veruje u zajedničku akciju Engleske i Francuske? Opet ćemo citirati deo depeše Pozzo di Borga:

«Od trenutka kada je ideja o propasti turskog carstva prestala da dominira, više nije verovatno da će engleska vlada reskirati da uđe u opšti rat da bi sultana poštredela toga da pristane na ovakav ili onakav uslov, naročito kad stvari na početku predstojećeg vojevanja stoje tako da je sve neizvesno i neodređeno. Ovakva razmatranja bi potkrepila verovanje da nemamo razloga da se plašimo otvorenog istupa Velike Britanije; da će se ova zadovoljiti savetovanjem Porti da zatraži mir, i pružiti joj sve usluge, koje je kadra da pruži, u pregovorima ako dođe do njih, a da neće ići dalje ukoliko sultan ostane nepokolebljiv ili mi produžimo da insistiramo na svom stavu.»

Šta je Neselrode mislio o »dobrom« Aberdeenu, ministru iz 1828. i iz 1853. godine, može se najbolje videti ako se citira depeša kneza Livena:

«Lord Aberdeen me je prilikom našeg razgovora uveravao da Engleska nikada nije želela da dođe u sukob sa Rusijom, da se plaši da držanje engleske vlade nije naišlo na razumevanje u Petrogradu i da se i sam nalazi u delikatnoj situaciji. Javno mnenje je uvek spremno da se okrene protiv Rusije. Britanska vlada mu se ne može neprestano *suprotstavljati* i bilo bi opasno izazivati ga pitanjima koja su tako tesno povezana sa nacionalnim predrasudama. S druge strane, možemo s punim poverenjem računati na prijateljsko raspoloženje engleske vlade, koja se bori protiv ovih predrasuda.»

U noti grofa Neselrodea od 11. juna ne zaprepašuje samo »drska mešavina uveravanja koja se opovrgavaju činom, i pretnji obavijenih u deklamacije«, već i prijem na koji je u Evropi po prvi put naišla ruska diplomatska nota koja je ovog puta, umesto uobičajenog poštovanja i divljenja, izazvala postidjenost zbog prošlosti i prezrivi smeh zapadnog sveta zbog besramne mešavine zahteva, prepednosti i istinskog varvarizma. Pa ipak, ova Neselrodeova cirkularna nota i »ultimatissimum« od 16. juna nisu nimalo gori od remek-dela

Pozzo di Borgia i kneza Livena koja su izazivala divljenje. Grof Nesselrode je bio tada ono što je i sada, glava ruske diplomatije.

Postoji šaljiva priča o dva persijska prirodnjaka koji su ispitali jednog medveda; jedan od njih, koji nikada ranije nije video medveda, raspitivao se da li se ta životinja koti ili polaže jaja; na šta je drugi, bolje obavešten, odgovorio: »Ta životinja je sposobna za sve«. Ruski medved je svakako sposoban za sve dok god je svestan da druge životinje s kojima ima posla, nisu sposobne ni za šta.

*En passant*¹ mogu da spomenem značajnu pobjedu koju je Rusija upravo izvojevala u Danskoj, pošto je, većinom od 119 glasova protiv 28, primljena kraljevska poslanica koja glasi:

»U saglasnosti sa 4. paragrafom ustava od 5. juna 1849. godine, Ujedinjeni parlament, sa svoje strane, pristaje na aranžman Njegovog Veličanstva u pogledu nasleđivanja prestola cele danske monarhije shodno kraljevskoj poslanici o nasleđivanju od 4. oktobra 1852. godine, obnovljene 13. juna 1853.«

Štrajkovi i udruživanja radnika uzimaju maha i brzo se šire. Pred sobom imam izveštaje o štrajkovima radnika svih struka u Stokportu; kovača, prelaca, tkača, itd. u Mančesteru; čilimara u Kidenminsteru; rudara ugljenokopa u Ringvudu, u blizini Bristola; tkača u Blekbernu i Darvenu; stolara u Bostonu; belilaca, apretera, bojadisaara i mašinskih tkača u Boltonu i okolini; tkača iz Barnslija; svilara iz Spitalfildsa; čipkara iz Notingema; radnika svih struka u birmingemskom okrugu i u drugim mestima. Svakom poštom stižu novi izveštaji o štrajkovima; štrajkovi se šire kao epidemija. Svaki veliki štrajk kao što su oni u Stokportu, Liverpulu, itd. nužno izaziva niz manjih štrajkova, pošto veliki broj ljudi nije u stanju da se odupre svojim poslodavcima ako ne dobije podršku od svoje sabraće radnika u Kraljevstvu, a ovi, da bi im mogli priteći u pomoć, zahtevaju sa svoje strane veće nadnice. Pored toga, isto tako postaje pitanje časti i interesa svakog kraja da ne izoluje napore svoje sabraće radnika prihvatanjem gorih uslova. Tako se dešava da štrajkovi u jednom kraju imaju kao odjek štrajk u nekom udaljenom kraju. U nekim slučajevima zahtevi za više nadnice samo su raščišćavanje davnašnjih računa sa poslodavcima. Takve je prirode veliki stokportski štrajk.

Januara 1848. godine fabrikanti Stokporta su snizili nadnice radnicima svih grana za 10%. Ovo smanjenje je praćeno obećanjem da će kad promet oživi radnicima biti vraćeni njihovih 10%. Tako su radnici, početkom marta 1853. godine, podsetili svoje poslodavce na obećanu povišicu od 10%; i kako nisu mogli da se nagode, više od 30 000 ljudi stupilo je u štrajk. U većini slučajeva fabrički radnici su sasvim jasno istakli svoje *pravo* na *udeo* u korišćenju plodova prosperiteta zemlje, a naročito prosperiteta svojih poslodavaca.

¹ Uzgred

Bitna crta sadašnjih štrajkova je to da su oni otpočeli u nižim redovima nekvalifikovanih radnika (nefabričkih radnika), koji su pod neposrednim uticajem emigracije čiji sastav odgovara različitim redovima manuelnih radnika, dok najzad nisu stigli do fabričkih radnika velikih industrijskih centara Velike Britanije. Ranije je uvek štrajkove započinjala elita fabričkih radnika — mehaničari, prelci, itd. — a kasnije su se širili na niže klase ove velike industrijske košnice, i tek na kraju stizali do fizičkih radnika. Ovu pojavu isključivo dugujemo emigraciji.

Postoji jedna kategorija čovekoljubaca, pa čak i socijalista, koji smatraju da su štrajkovi velika nesreća za »interese samih radnika«, i čiji se veliki cilj sastoji u tome da pronađu metod kojim će se obezbediti stalne prosečne nadnice. Previđa se činjenica da industrijski ciklus sa svojim fazama čini prosečnu nadnicu neostvarljivom. Naprotiv, ja sam ubeđen da su naizmenično povećanje i smanjenje nadnica i stalni sukobi između radnika i poslodavaca koji proističu iz toga, u sadašnjoj organizaciji proizvodnje neophodna sredstva za održavanje borbenog duha radničke klase, za okupljanje u veliku organizaciju protiv napada vladajuće klase, koje će sprečiti da radnička klasa ne postane žaljenja dostojan, tup, manje-više dobro hranjeni instrument proizvodnje. U jednom društvenom poretku koji počiva na antagonizmu klasa moramo, ako želimo da sprečavamo ropstvo, ne samo govorom već i delom prihvatiti borbu. Da bismo pravilno ocenili vrednost štrajkova i udruživanja, ne smemo dopustiti da nas zbuni prividna beznačajnost ekonomskih rezultata, već moramo imati u vidu pre svega moralne i političke rezultate koji se postižu. Da nije dugih naizmeničnih faza malaksalosti, prosperiteta, prenapregnutosti, krize i bede, kroz koje moderna industrija ciklično prolazi, koje dovode do porasta i opadanja visine nadnica, i da nije stalnih sukoba između poslodavaca i radnika koji sasvim odgovaraju varijacijama u nadnicama i profitima, radnička klasa Velike Britanije i cele Evrope bi bila smrvljena, otupela, upropašćena i ropska masa, čije bi oslobodenje sopstvenim snagama bilo isto tako neostvarljivo kao i oslobodenje od ropstva u antičkoj Grčkoj i Rimu. Ne smemo zaboraviti da su štrajkovi i udruživanje među kmetovima bili rasadnici srednjovekovnih opština i da su te opštine sa svoje strane bile izvor života nove vladajuće buržoazije.

U jednom od svojih poslednjih članaka ukazao sam na to od kakve će važnosti sadašnja borba klasa biti za čartistički pokret u Engleskoj¹. Moja su se predviđanja potvrdila događajima u prve dve nedelje otkako je čartistički lider Ernest Jones opet otpočeo borbu. Prvi skup pod vedrim nebom trebalo je, kao što znate, da se održi na brdu Blekstoun-Edž. Na dan 19. prošlog meseca lančairski i jorkširski delegati mesnih čartističkih udruženja skupili su se tamo i kon-

¹ Vidi u ovom tomu, str. 112—115.

stituisali se u savet delegata. Peticija Ernesta Jonesa da se donese povelja koja je trebalo da se podnese svim skupovima u dve grofovije, jednoglasno je prihvaćena i odlučeno je da se predaja peticija iz Lankašira i Jorkšira poveri gospodinu Apsleyu Pellatu, poslaniku za Sautverk, koji je pristao da parlamentu podnosi sve čartističke peticije. A što se tiče održavanja masovnog skupa, ni najoptimističkije glave nisu verovala da je ostvarljivo, pošto je vreme bilo užasno, vetar je svakim časom postajao sve žešći, a kiša lila kao iz kabla. Najpre su se pojavile samo neke razbacane grupice koje su se pele uzbrdo, ali ubrzo su se mogle videti i veće grupe i sa uzvišice koja je dominirala okolnim dolinama mogle su se приметiti, koliko je oko dopiralo, uz padine koje je šibala kiša, uske ali neprekidne reke ljudi koji su pridolazili okolnim putevima i stazama. Do trenutka kad je zakazani zbor trebalo da počne, više od 3000 ljudi se sakupilo na tom mestu, udaljenom od svakog sela ili naseobine, i uprkos tome što je kiša lila, zbor, na kome su držani dugi govori, nije se rasturio.

Rezoluciju gospodina Edwarda Hoosona: »Da su društvene nevolje radničke klase zemlje posledica klasnog zakonodavstva i da je jedini lek protiv takvog klasnog zakonodavstva usvajanje Narodne povelje«, podržali su gospodin Gammage, čartistička egzekutiva^[148], i gospodin Ernest Jones, iz čijih ću vam govora citirati neke delove:

»Predložena rezolucija pripisuje neraspoloženje naroda klasnom zakonodavstvu. On smatra da niko ko je pratio tok događaja ne može da se složi sa ovim tvrdjenjem. Takozvani Donji dom ostao je gluv na sve narodne nedaće i kad je narod u svom jadu jadikovao, ismejan je i naružen od strane ljudi koji su se prihvatili da budu predstavnici nacije, i ako bi ponekad glas naroda odjeknuo u tom Domu, uvek bi ga nadjačala vika nemilosrdne većine naših klasnih zakonodavaca.« (Buran aplauz!) »Ne samo da je Donji dom odbio da pokaže pravednost prema narodu, već je odbio i da se pozabavi njegovim društvenim položajem. Svi se mogu setiti da je pre izvesnog vremena gospodin Slaney izneo u Donjem domu predlog da se obrazuje stalna komisija čiji bi posao bio da ispituje to stanje i da predlaže mere za poboljšanje, ali je Dom čvrsto odlučio da se to pitanje mimoide, tako da je prilikom podnošenja predloga bilo prisutno samo 26 članova te nije postojao kvorum.« (Glasni uzvici: sramota! sramota!) »I kada je ponovo iznet taj predlog, gospodin Slaney opet nije imao uspeha, pošto je — koliko se govornik (g. Gammage) seća — od 656 uvažene gospode samo 13 bilo prisutno da o tom pitanju raspravlja. Kada govornik iznosi kakvo je stvarno stanje naroda, on smatra da će se složiti s njim da ima više no dovoljno razloga za istraživanje. Ekonomisti su tvrdili da godišnja proizvodnja zemlje iznosi 820 000 000 f.st. Uzimajući da u Ujedinjenom Kraljevstvu ima 5 000 000 radničkih porodica, i da su te porodice imale prosečan dohodak od petnaest šilinga nedeljno, za koji iznos on veruje da je precenjen«, (uzvici: precenjen! precenjen!) »— ali ako ipak uzmemo da je ovaj prosek od 15 šilinga realan, izlazi da on od ogromne godišnje proizvodnje dobija bednih sto devedeset i pet miliona«, (uzvici: sramota!) »a sve je ostalo otišlo u džepove neradnih zemljoposjednika, zeleniša, dakle uglavnom u džepove kapitalističke klase... Traže li još neki dokaz

da su ovi ljudi pljačkaši? Nisu najgori lopovi oni koji su se našli iza rešetaka; najveći i najvećiji lopovi su oni koji pljačkaju uz pomoć zakona koje su sami doneli; a ove velike pljačke povlače za sobom manje pljačke širom zemlje . . . »⁽¹⁴⁹⁾

Gospodin Gammage je zatim ušao u analiziranje zasedanja Donjeg doma, dokazujući da kod klasa kojima članovi Doma pripadaju, i klasa koje oni predstavljaju, uopšte ne mogu da postoje ni najmanje simpatije za milione radnih ljudi. U zaključku govornik je rekao da »narod mora biti upoznat sa svojim društvenim pravima«.

Gospodin Ernest Jones je rekao:

»Danas svečano objavljujemo da će povelja biti zakon.« (Burno odobravanje!)
 »Sada od vas tražim da opet stupite u ovaj veliki pokret, pošto znam da je došlo vreme da se to učini i da je sve u vašim rukama i pošto ne želim da propustite ovu priliku. Povoljni obrt konjunktura i emigracija daju vam trenutnu moć, a od toga kako ćete iskoristiti tu moć zavisice vaš budući položaj. Ako je iskoristite samo za trenutne ciljeve, doživete poraz čim se sadašnje okolnosti izmene. Ali ako je iskoristite za to da obezbedite svoj budući položaj, a ne samo da poboljšate trenutni, trijumfovaćete nad svim svojim neprijateljima. Ako vam moć daju oživljavanje poslova i iseljavanje, ta moć mora iščeznuti kad poslovi stanu i iseljavanje prestane, i ukoliko se ne obezbedite u tom međuvremenu, dopašćete najcrnjeg ropstva.« (Tako je! Tako je!) »Ali baš oni izvori iz kojih sada potiče vaša snaga biće ubrzo uzroci vaše slabosti. Iseljavanje koje dovodi do potražnje vašeg rada uskoro će dovesti do toga da još teže nadete zaposlenje . . . Poslovi će stati, i sada vas pitam kako se spremate da se suočite s tim? Učestvujete u velikom radničkom pokretu za kraći radni dan i za više nadnice, i već ste unekoliko ponešto i sprovedi u delo, ali zapamtite da to još nije prošlo kroz parlament. Zapamtite! Ovo je igra poslodavaca: umiriti vas nekim ustupcima, ali vam ne dati nikakav zakon. Ne dopustiti da zakon o nadnicama prođe kroz parlament, ali prihvatiti neke od vaših zahteva u fabrici.« (Tako je!) »Rob nadnica će onda reći: čemu se politički organizovati radi zakona o desetočasovnom radnom vremenu ili zakonodavstvu o nadnicama? Mi smo ga izvojevali sami i bez parlamenta. Da, ali da li to možete održati bez parlamenta? Ko vam ga je dao? Poslovi koji cvetaju! Ko će vam ga oduzeti? Zastoj u poslovima! Vaši poslodavci to znaju. Stoga oni skraćuju vaše radno vreme ili vam podižu nadnice, ili daju ustupke, u nadi da ćete odustati od političke organizacije za sprovođenje ovih mera.« (Odobranje.) »Oni skraćuju radno vreme znajući dobro da će ubrzo i njihove fabrike raditi skraćeno — oni podižu vaše nadnice, znajući dobro da će uskoro hiljade od vas ostati bez ikakve nadnice. Ali vam oni — naročito fabrikanti u srednjoj Engleskoj — govore takode da će ih ovo, čak iako zakoni budu prihvaćeni, samo naterati da pronalaze druga sredstva pljačke — to je pozadina njihovih reči. Na prvom mestu, ne možete dobiti zakone zato što niste dobili narodni parlament. Na drugom mestu, ako bi dobili zakone — to vam sami fabrikanti kažu — ovi će se zakoni izigrati.« (Glasni povici: »Tako je!«) »A sada vas pitam, kako se pripremate za budućnost? Kako ćete iskoristiti ogromnu snagu koju trenutno posedujete? Izgubićete snagu ukoliko se sada ne pripremite — izgubićete sve što ste možda postigli; a mi smo se ovde danas sakupili da vam pokažemo kako ćete to sačuvati i postići još više. Neki ljudi zamišljaju da će čaristička

organizacija dospeti u konflikt sa radničkim pokretom. O, nebesa! Čartistička organizacija je baš sredstvo pomoću koga će radnički pokret uspeti... Uposlenici ne mogu bez poslodavaca ukoliko sami sebi ne daju posao. Uposlenik nikada ne može zaposliti sebe, ako ne raspolaže sredstvima za proizvodnju — zemljom, kreditom i mašinama. On nikada ne može raspolagati ovim, ako ne uništi monopol zemljoposeda i novčani i trgovački monopol, a ovo može učiniti samo ako mu je u rukama državna vlast. Zašto zahtevati zakon o desetočasovnom radnom vremenu? Ako politička moć nije nužna da bi se obezbedila sloboda za radnike, zašto uopšte ići u parlament? Zašto smesta ne počnete u fabrikama? Zato što znate, zato što osećate, zato što prečutno pokazujete svim svojim delima da je politička moć neophodna za oslobođenje društva.« (Glasno odobravanje!) »Stoga vam ukazujem na osnov političke moći — ukazujem vam na opšte pravo glasa — ukazujem vam na Povelju.« (Oduševljeno klicanje!)... »Moglo bi se reći: zašto da ne čekamo dok ne dođe kriza i dok se milioni ne ujedine spontano? Zato što mi ne želimo pokret napetosti i opasnosti, već pokret mirnog rezonovanja i moralne snage. Ne želimo da vas povuče razdraženost, već da vas vodi prosuđivanje — i stoga vas sada pozivamo da se reorganizujete, da biste mogli savladati buru umesto da postanete njene igračke. Ponavljam, revolucija na Kontinentu mora ići ruku pod ruku sa ekonomskom krizom i potrebno je da podignemo veliku čartističku kulu svetilju da bi nam osvetljavala put kroz kaos bure. Dakle, danas ponovo inaugurišemo naš pokret i da bismo postigli da bude zvanično priznat, prokrićemo put kroz parlament — ne zato što očekujemo da će peticiju prihvatiti, već zato što je koristimo kao najbolji poklič koji će najaviti svetu naše vaskrsnuće. Da, oni isti ljudi koji su oglasili da smo mrtvi, imaće nedobrodošlo zadovoljstvo da oglaše naše vaskrsnuće, i naša peticija je samo izvod iz knjige rođenih kojom ćemo potvrditi svetu da smo po drugi put rođeni.« (Glasni poklici!)¹⁵⁰

Rezolucija gospođinā Hoosona i peticija parlamentu bile su na ovom skupu, kao i na sastancima koji su se držali u toku nedelje, primljene sa oduševljenjem.

Na sastanku na Blekstoun-Edžu Ernest Jones je objavio smrt Benjamina Rustona, radnika, koji je pre sedam godina predsedavao velikom čartističkom zboru održanom na tom istom mestu. Predložio je da se njegov pogreb pretvori u veliku političku demonstraciju, da bude povezan sa zborom u Vest-Rajdingu, za usvajanje Povelje, u znak odavanja posmrtnih počasti dostojnih preminulog veterana u borbi za radničku stvar.

Nikada pre u analima britanske demokratije nije bilo takvih demonstracija kao što su bile demonstracije povodom oživljavanja čartističkog pokreta u Vest-Rajdingu, i sahrane Benjamina Rustona u prošlu nedelju, kad se više od 200 000 ljudi sakupilo u Halifaksu; taj broj nije dostignut ni u najburnijim vremenima. One koji ne znaju ništa drugo o engleskom društvu sem što poznaju njegovo očajno, apoplektično lice, treba uputiti da prisustvuju ovim zborovima radničkih klasa i da prodru u one dubine u kojima grobari engleskog društva obavljaju svoj posao.

Koalicija je izvojevala pobjedu u čarkama pred bitku o indijskom pitanju: predlog lorda Stanleya da se odloži donošenje zakona odbijen je većinom od 184 glasa. Silom prilika sam primoran da odložim da komentarišem ovo glasanje.

Naslov originala:

Russian Policy Against Turkey

Napisano 1. jula 1853.

Prvi put objavljeno u listu

•New-York Daily Tribune•,

br. 3819 od 14. jula 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Pitanje turskog rata — »New-York Tribune« u Donjem domu — Upravljanje Indijom

Dvadeset četvrtog juna kurir je doneo u Petrograd saopštenje Rešid-paše o odbijanju ruskog *ultimatuma*, a tri dana kasnije poslat je glasnik sa zapovešću knezu Gorčakovu da pređe Prut i okupira Dunavske kneževine.

Austrijska vlada je poslala grofa Gyulaia u izvanrednu misiju caru, nesumnjivo s namerom da ga opomene na opasnost od revolucije koja vrebava iza svakog opšteg evropskog rata. Kakav je odgovor ruske vlade u datom slučaju, možemo zaključiti iz odgovora koji je ta ista sila dala 1829. na sličnu predstavku. On glasi ovako:

«Ovom prilikom austrijska vlada je iznela sve uzroke nespokojstva izazvane vrenjem, koji po njenom shvatanju i dobijenim informacijama postoje u više zemalja, kao i širenje revolucionarnih težnji do koga je došlo u poslednje vreme. Ta strahovanja se osobito ispoljavaju u pismu cara Franza Nikolaju. Daleko smo od toga da poričemo postojanje opasnosti na koje nam je ukazala Austrija. Pošto usled stranog uticaja otpor Porte dobija karakter upornosti koja — suprotno našim željama i nadama — produžava trajanje krize i čak od nas zahteva da udvostručimo napore i podnesemo nove žrtve, Rusija je više nego ikad ranije prinuđena da posveti svu svoju pažnju interesima koji su neposredno vezani za njenu snagu i blagostanje njenih podanika; zbog toga su nužno paralisanе snage koje bi ona mogla da suprotstavi izbijanju revolucionarnog duha u ostalom delu Evrope. Dakle, od svih sila trebalo bi da Austrija bude najviše zainteresovana za zaključenje mira, ali mira zaključenog na čast caru i u korist njegovog carstva. Jer kad mir koji bi trebalo da potpišemo ne bi nosio takav karakter, političkom ugledu i uticaju Rusije bio bi time nanet koban udarac; ona bi izgubila svoj *prestiz* kao sila, i moralna podrška, za koju bi je u buduće u nepredviđenim slučajevima mogle moliti prijateljske i savezničke sile, bila bi nesigurna i neefikasna.» (Tajna depeša grofa Neselrodea gospodinu Tatiščevu od 12. februara 1829, Petrograd⁽¹⁵¹⁾).

«The Press»⁽¹²⁹⁾ od prošle subote konstatuje da je car, razočaran stavom Engleske, a posebno lorda Aberdeena, dao uputstvo gospodinu Brunovu da više ne održava nikakve veze sa tim »dobrim« starcem, već da se ograniči na zvanično opštenje sa ministrom inostranih poslova.

«Wiener Lloyd»⁽¹⁵²⁾, organ austrijske bankokratije, zalaže se vrlo

odlučno za to da Austrija stane na stranu Engleske i Francuske da bi pružila otpor agresivnoj politici Rusije.

Setićete se da je koalicijska vlada pretrpela poraz 14. aprila u vezi sa predloženim ukidanjem poreza na oglase. Ona je sada, 1. jula, pretrpela još dva poraza u vezi s istim pitanjem. Tog dana je gospodin Gladstone dao predlog da se smanji porez na oglase od 1 šilinga 6 penija na 6 penija, i da se to primeni i na oglase koji izlaze u svim časopisima, brošurama i svim drugim publikacijama. Amandman gospodina Milnera Gibsona za ukidanje svih poreza koji se trenutno plaćaju za oglase odbijen je sa 109 protiv 99 glasova. Verujući da im je pobjeda već u džepu, pristalice gospodina Gladstone-a napustile su Dom da bi prisustvovala večeri i dvorskom balu, a tada je ustao gospodin Bright i održao vrlo efektan govor protiv oporezivanja znanja uopšte, a posebno žigovine i poreza na oglase.

Iz ovog govora citiraću nekoliko rečenica koje bi Vas mogle interesovati:

«On (gospodin Bright) je rekao da drži u ruci list veličine londonskih dnevnih listova bez priloga i da se usuđuje da tvrdi da je to isto toliko dobar list koliko i bilo koji drugi koji izlazi u Londonu. Slog je bolji nego u bilo kom drugom londonskom dnevnom listu. Hartija i materijal su izvanredno dobri — potpuno odgovaraju svrhama kojima služi jedan list. Po štampi ga je nemoguće prevazići, a u poređenju sa listovima tog formata bogatiji je sadržajem od bilo kog dnevnog lista štampanog u Londonu. Prva, druga i treća strana sadrže oglase. Donosi duge članke o ispitivanju Američkog udruženja umetnika, uvodnik u kome se rezimiraju sve najnovije vesti iz Evrope, uvodnik o raspravi o ribarstvu, i uvodnik s čijim se sadržajem on potpuno slaže, naime, da zvanični banketi predstavljaju zvanične neredne.» («Tako je, tako je!» i smeh.) «On je već čitao članke koji su možda pisani boljim stilom, ali nije čitao nijedan koji je po tonu bio otmjeniji, a valjda ni korisniji. Zatim list donosi «Iz Evrope posle tri dana», «Dolazak Azije» i kratak pregled svih vesti iz Evrope. Iz Velike Britanije donosi opširnu raspravu o budžetu mnogo-poštovanog džentlmena¹ u kojoj mu se u nekim delovima odaje priznanje, a u drugim opet ne, a mančesterskoj školi se ni najmanje ne odaje priznanje⁽¹⁸⁹¹⁾.» (Smeh.) «Zatim donosi izveštaj o poseti gospode Stowe u Edinburgu, dug članak iz londonskog lista «The Times»⁽¹⁸⁹¹⁾ o nepravdi koja je naneta krojačicama, članke iz Grčke, Španije i drugih zemalja evropskog kontinenta, o izborima u Altoni i ponovnom izboru glavnog prokuratora Njenog Veličanstva sa tačno 189 glasova — što će za Amerikance sigurno biti zapanjujuća lektira! — razne stupce sa običnim vestima u vidu beleški i vrlo opširne beleške o trgovini i tržištu. List se stalno zalaže za umerenost, a protiv ropstva, i on (Bright) se usuđuje da tvrdi da trenutno nema boljeg lista u Londonu. Naziv tog lista je «New-York Tribune» i njega redovno svakog jutra stavljaju na sto svakog njujorškog radnika koji je spreman da ga kupi za jedan peni.» («Čujmo, čujmo!») «On pita vladu: Kako je moguće, za koje dobro i zahvaljujući kakvim poreskim merama dolazi do toga da radnik ovde mora da plati 5 penija za jedne londonske jutarnje novine, dok njegov direktni konkurent

¹ Gladstone-a

u Njujorku može da ih kupi za 1 peni? Pred očima celog sveta takmičimo se sa Sjedinjenim Državama; a ako su naše zanatlije prinudene ili da uopšte ne kupuju novine ili da za njih plaćaju 5 penija ili da budu primorane da idu u kafane da ih ih čitale, dok ih svaki zanatlija u Sjedinjenim Državama može da dobije za 1 peni, kako se onda može govoriti o poštenom takmičenju među zanatlijama tih dveju zemalja? Isto tako se može tvrditi da trgovac u Engleskoj, koji nikad ne vidi cenovnik, može da razvija posao pod istim uslovima pod kojima i trgovac koji svakog dana ima tu prednost. (Čujmo, čujmo!) . . . Ako ministar finansija ima nešto da prigovori njegovim tvrdnjama, to bi mu on (Bright) odmah bez oklevanja rekao da to dolazi otuda što se on (ministar finansija) potajno plaši slobode štampe; a ako vrlo poštovani džentlmen govori o finansijskim teškoćama, onda on (Bright) misli da on to čini zato da prikrije svoj potajni strah od toga da bi ljudi mogli imati slobodnu štampu i veće mogućnosti dobijanja političkih informacija. (Tako je!) «Samo strah od slobodne štampe naveo ih je da zadrže porez na oglase kao potporu novinskog žiga.»

Gospodin Craufurd je zatim predložio da se iznos od 6 penija zameni cifrom 0 penija. Gospodin Cobden je podržao predlog i kao odgovor na tvrdnju gospodina Gladstone-a da se porez na oglase neće naročito odraziti na tiraž jevtinih novina, skrenuo je pažnju na iskaz gospodina Horace Greeleya koga je o ovom pitanju ispitivao odbor koji je zasedao 1851. god.

«Taj gospodin je bio jedan od komesara velike izložbe i bio je vlasnik baš tih novina koje je naveo njegov poštovani prijatelj, gospodin Bright. Pitali su ga kakve bi bile posledice poreza na oglase u Americi; odgovor je bio da bi uvođenje tog poreza upropastilo nove američke listove.»

Tad je ustao lord John Russell i rekao prilično uzbuđenim glasom da se teško može reći da je pošteno poništiti već usvojene odluke kad je odsutan toliki broj članova Doma. Naravno, lord John se nije setio da su njegove kolege u svoje doba baš u vezi s tim porezom na oglase bile poražene većinom od 40 glasova, a da su sad imale većinu od svega 10 glasova. Bez obzira na lekciju lorda Johna o «ustavnom» poštenju, odbijen je predlog gospodina Gladstone-a za oporezivanje svakog oglasa sa 6 penija sa 68 protiv 63 glasa, a prihvaćen amandman gospodina Craufurda sa 70 protiv 61 glasa. Gospodin Disraeli i njegovi prijatelji glasali su sa mančesterskom školom.

Zbog kolosalne širine teme Donji dom je neuobičajeno nadugačko i naširoko debatovao o Indiji, mada je ova debata bila lišena svake dubine i značaja. Glasanje koje je vladi sačuvalo većinu od 322 protiv 142 stoji u obrnutoj srazmeri prema debati. Debata je bila puna čičkova za vladu, a ser Charles Wood je bio magarac koji je zvanično dobio zadatak da ih pojede. Na izborima je sve bilo puno ruža i ser Charles Wood je proglašen za drugog Manua. Oni isti ljudi koji su svojim argumentima odbacili vladin plan odobrili su ga svojim glasovima. Nijedan od njegovih branilaca nije se usudio da opravdava sam

nacrt zakona. Naprotiv! Svi su se pravdali zbog toga što daju podršku tom nacrtu; neki zato što je on neznatan deo jedne ispravne mere, drugi zato što on uopšte nije nikakva mera. Prvi tvrde da će sad u odboru popraviti nacrt zakona, drugi kažu da će s njega skinuti sve ukrase pseudoreforme. Vlada je ostala pobednik jer se više od polovine torijevske opozicije razbežalo, a veliki deo preostalih sa Herriesom i Inglisom dezertirao je u Aberdeenov tabor, dok je od 142 glasa opozicije 100 pripadalo Disraelijevoj frakciji a 22 mančesterskoj školi, uz podršku nekolicine nezadovoljnih Iraca i nekih kojima se ne može odrediti pripadnost. Opozicija unutar opozicije opet je spasla vladu.

Gospodin Halliday, jedan od činovnika Istočnoindijske kompanije, izjavio je prilikom saslušanja pred jednim istražnim odborom:

»Indijsko stanovništvo gleda na povelju kojom se Istočnoindijskoj kompaniji daje zakup na dvadeset godina kao na akt koji njega samog pretvara u objekt zakupa.«

Ovoga puta povelja bar nije obnovljena na određeno vreme, već se po želji parlamenta u svako doba može povući. Dakle, kompanija će pasti sa svog uvaženog položaja naslednih zakupaca na nesigurno mesto tenants at-will.¹ Utoliko bolje za indijsko stanovništvo. Koalicijonj vladi je pošlo za rukom da, kao i sva druga pitanja, i problem upravljanja Indijom pretvori u otvoreno pitanje. S druge strane, Donji dom je ponovo potvrdio koliko je bedan dokazavši jednim istim glasanjem da je nesposoban da donese zakon i da nije sklon da odloži njegovu izradu.

Od Aristotelova doba svet je preplavljen užasnom količinom disertacija — katkad punih duha, katkad apsurdnih — na temu: Ko treba da vlada? Ali prvi put u analima istorije senat jednog naroda, koji vlada nekim drugim narodom od 156 miliona ljudi koji naseljavaju površinu od 1 368 113 kvadratnih milja, na svečanom i javnom skupu dogovarao se kako da odgovori na neobično pitanje: Ko od nas u stvari vlada onim tuđim narodom od 150 miliona duša? U britanskom senatu nije bilo Edipa koji bi umeo da reši tu zagonetku. Cela debata se vrtela isključivo oko toga, jer mada je održano glasanje, nije se došlo do definicije pitanja o upravljanju Indijom.

Da u Indiji stalno postoji finansijski deficit, previše vojnih izdataka i nikakvih izdataka za javne radove, gnusni poreski sistem, da je pravo i zakon u ne manje gnusnom stanju, da tih pet tačaka predstavljaju tako reći pet tačaka povelje Istočnoindijske kompanije — sve to je tako nesumnjivo razjašnjeno u debatama 1853, kao i u debatama 1833. i u debatama 1813, koliko i u svim prošlim debatama o Indiji. Jedino nikad nije otkriveno ko u stvari za sve to snosi odgovornost.

Bez sumnje, postoji glavni guverner Indije koji ima u rukama najvišu vlast, ali taj guverner je i sam potčinjen jednom organu vlasti

¹ po Engelsu: zakupac kome se svake godine mogao otkazati zakup

u Engleskoj. A ko je taj organ vlasti u Engleskoj? Je li to ministar za Indiju, koji se skriva pod skromnom titulom predsednika kontrolnog organa, ili su to dvadeset četiri direktora Istočnoindijske kompanije? Na pragu hrama indijske religije nailazimo na božansko trojstvo pa tako i na pragu ulaza u indijsku vladu nailazimo na svetovno trojstvo.

Ako se generalni guverner privremeno ostavi po strani, onda postavljeno pitanje dovodi do sistema *dvojne uprave*; ona je u tom vidu dobro poznata Englezima. Vlada sa svojim zakonskim predlogom i Dom sa svojim glasanjem grčevito se hvataju za taj dualizam.

Kad je kompanija engleskih trgovaca-avanturista, koji su osvojili Indiju da bi iz nje izvukli novac, počela da proširuje svoje faktorije do razmera svetske imperije, kad je njihova konkurencija sa holandskim i francuskim privatnim trgovcima dobila karakter rivalstva među nacijama, tada se, naravno, britanska vlada počela mešati u stvari Istočnoindijske kompanije, i tako je de facto, iako ne nominalno, nastao sistem dvojnog upravljanja Indijom. Pittov akt iz 1784. prihvatio je, regulisao i sankcionisao ne samo nominalno već i de facto taj sistem dvojnog upravljanja, nastao zahvaljujući takvim okolnostima, time što je napravio kompromis sa Istočnoindijskom kompanijom i stavio je pod nadzor kontrolnog organa, a taj kontrolni organ, opet, priključio vladi.

Zakon parlamenta iz 1833. dao je više moći kontrolnom organu, pretvorio vlasnike akcija Istočnoindijske kompanije u obične poverioce prihoda iz Istočne Indije, dao nalog kompaniji da prodaje svoje zalihe robe, okončao njenu trgovačku egzistenciju i pretvorio je, ukoliko je uopšte još postojala kao politička organizacija, u običnog opunomoćenika krune, i tako postupio s Istočnoindijskom kompanijom isto onako kako je ona postupala sa istočnoindijskim kneževima. Pošto je zauzeo mesto Istočnoindijske kompanije, zakon iz 1833. jedno vreme je nastavio da upravlja u njeno ime. Otada, počev od 1833, Istočnoindijska kompanija je postojala u stvari još samo nominalno i onoliko koliko su to njeno postojanje tolerisali. Dakle, dok se, s jedne strane, čini da uopšte nije teško potpuno se otarasiti kompanije, s druge strane je sasvim svejedno da li Indijom vlada engleska nacija pod imenom lično kraljice Viktorije ili pod tradicionalnom firmom jednog anonimnog društva. Čini se da se stoga celo pitanje vrti oko čiste formalnosti krajnje sumnjivog značaja. Pa ipak, stvar nije baš tako jednostavna.

Pre svega, neophodno je istaći da je vladin kontrolni organ, čije je sedište u Cannon-row-u, isto toliko fikcija koliko je to i Istočnoindijska kompanija, koja tobože ima rezidenciju u Leadenhall Street-u. Članovi kontrolnog organa služe samo za to da prikriju apsolutnu vlast predsednika tog organa. Sam predsednik je, opet, podređeni, iako nezavisni član britanske kraljevske vlade. Čini se da u Indiji vlada mišljenje da je čoveka koji nije ni za šta najbolje postaviti za sudiju i na taj način ga se otarasiti. Kad u Velikoj Britaniji dođe na vlast jedna partija i kad ona kao svoj balast vuče nekog »državnika« trećeg reda, smatra se da je najbolje postaviti ga za predsednika kontrolnog organa,

naslednika velikog mogula i na taj način ga se otarasiti — *teste Carolo Wood*.¹

Slovo zakona daje kontrolnom organu, pod kojim se podrazumeva u stvari njegov predsednik,

«sva prava i punomoćja da nadzirava, upravlja i kontroliše sve mere, operacije i poslove Istočnoindijske kompanije koji se na bilo koji način odnose na upravljanje posedima u Indiji ili prihode koji se dobijaju s njih».

Direktorima se zabranjuje

«davanje ikakvih uputstava, instrukcija, slanje depeša, zvaničnih pisama ili saopštenja, koja se odnose na Indiju i upravljanje njom, bez odobrenja kontrolnog organa».

Direktorima se daje nalog

«da pripreme instrukcije ili uputstva o svim pitanjima u roku od četrnaest dana od dobijanja zahteva kontrolnog organa, a i da dalje sprovedu uputstva organa koja se odnose na Indiju».

Kontrolni organ je ovlašćen da pregleda svu korespondenciju i depeše iz Indije i za Indiju i da proverava rad nadzornog odbora i saveta direktora. Najzad, savet direktora treba da postavi tajni odbor koji će se sastojati od predsednika, njegovog zamenika i starijeg člana, koji moraju položiti zakletvu da će čuvati tajnu. Preko tih osoba predsednik kontrolnog organa može slati u Indiju svoja lična uputstva u svim političkim i vojnim pitanjima; odbor igra samo ulogu njegovog posredničkog organa. Naredbe koje su se odnosile na rat protiv Avganistana i Burme kao i na okupaciju Sinda izdavane su preko tog tajnog odbora, a da savet direktora o tome nije bio nimalo više obavešten nego što je to bila široka javnost ili parlament. Dakle, čini se da je sve do danas predsednik kontrolnog organa veliki mogul; on, na svaki način, ima u svojim rukama neograničenu vlast da prouzrokuje zla, npr. da izazove najstrašnije ratove, krijući se stalno iza firme neodgovornog saveta direktora. Ali, s druge strane, savet direktora nije lišen realne moći. Pošto on ima inicijativu u administrativnim merama, pošto je u poredenju sa kontrolnim organom trajnije i čvršće telo sa tradicionalnim smernicama za svoj rad i s izvesnim poznavanjem pojedinosti, cela tekuća unutarnja administracija pripada savetu direktora. S dopuštanjem krune on imenuje najvišu vlast u Indiji, generalnog guvernera i njegove savetnike, a osim toga ima neograničenu vlast da opozove najviše činovnike, pa čak i generalnog guvernera, kao što je postupio prema lordu Ellenborough-u pod ser Robertom Peelom. Ali ni to nije njegova najvažnija privilegija. Pošto direktori primaju godišnje samo 300 funti sterlinga, izvor njihovih prihoda leži u stvari u pravu na naimenovanje drugih. U njihovu dužnost spada da na sva

¹ dokaz: Charles Wood

mesta postavljaju činovnike i oficirske pripravnike iz čijih redova generalni guverner Indije i guverneri pokrajina moraju popunjavati sva viša mesta koja ne može zauzimati indijsko stanovništvo. Kad se ustanovi broj mesta koja treba popuniti u datoj godini, sve se deli na 28 jednakih delova od kojih se dva dodeljuju predsedniku i njegovom zameniku, dva predsedniku kontrolnog organa i po jedno svakom od direktora. Godišnji prihod od svakog dela prava na naimenovanje drugih retko je manji od 14 000 funti.

«Sva naimenovanja» — kaže gospodin Campbell — «sad su tako reći individualna privatna svojina koja se deli među direktorima i svaki raspolaže svojim delom po svom nahodenju.»⁽¹⁵⁴⁾

Sad je jasno da duh saveta direktora mora da prožima celu višu upravu u Indiji, pošto su njeni predstavnici vaspitavani u školama Ediskema i Hejliberija i postavljeni na protekciju direktora. Isto toliko je jasno i to da je taj savet direktora, koji iz godine u godinu daje višim klasama Velike Britanije naimenovanja u vrednosti od skoro 400 000 funti, podvrgnut maloj ili čak nikakvoj kontroli javnog mnjenja, koje predstavljaju baš te klase. Kakav duh vlada u savetu direktora pokazaću kasnije u jednom članku o sadašnjoj situaciji u Indiji. Zasada je dovoljno reći da je gospodin Macaulay u toku debata, koje još traju, rekao u prilog saveta direktora da je taj savet nesposoban da počini sva zla koja bi možda hteo da počini i da su sva poboljšanja izvršili uprkos njemu i protiv njegove volje pojedini guverneri koji su radili na sopstvenu odgovornost. To važi za zabranu satija⁽¹⁵⁵⁾, ukidanje gnusnih tranzitnih carina i davanje slobode štampe u Istočnoj Indiji.

Prema tome, predsednik kontrolnog organa pod zaštitom saveta direktora uvlači Indiju u ratna pustošenja, dok savet direktora pod plaštom kontrolnog organa korumpira indijsku upravu.

Proniknemo li dublje u strukturu tog anomalnog upravljanja, otkrićemo u njegovom jezgru treću vlast, suvereniju od kontrolnog organa ili saveta direktora, manje odgovornu, skriveniju i nedostupniju očima javnog mnjenja. Privremeni predsednik kontrolnog organa zavisi od stalnih činovnika te službe u Cannon-row-u, a za te činovnike Indija ne leži u Indiji već u Leadenhall Street-u. A ko je gospodar u Leadenhall Street-u?

Dve hiljade osoba — postarije dame i bolešljiva gospoda, vlasnici akcija Istočnoindijske kompanije, koje Indija interesuje samo zato što dobijaju dividende iz dohotka iz Indije — biraju dvadeset četiri direktora čija je jedina kvalifikacija to što su vlasnici akcija u vrednosti od 1000 funti sterlinga. Trgovci, bankari i direktori kompanija ulažu velike napore da uđu u savet direktora zbog lične koristi.

«Jedan bankar iz londonskog sitija», rekao je gospodin Bright, «raspolaže sa 300 glasova u Istočnoindijskoj kompaniji i njegova reč je gotovo apsolutni zakon prilikom izbora direktora.»

Tako je savet direktora samo produžena ruka engleske plutokratije. Savet direktora, izabran na taj način, obrazuje još tri odbora, pored gore pomenutog tajnog odbora, naime 1. za politička i vojna pitanja; 2. za pitanja finansija i unutrašnjih poslova; 3. za pitanja prihoda, pravosuđa i zakonodavstva. Članovi tih odbora menjaju se svake godine, tako da jedan *finansijer* jedne godine sedi u odboru za pravosuđe, a sledeće godine u odboru za vojna pitanja, pa se nikom ne pruža prilika da stalno nadzira jedan poseban odsek. Pošto se, zahvaljujući načinu izbora, dovode ljudi koji uopšte nisu dorasli svojim zadacima, sistem po kome se oni menjaju uništava sve sposobnosti koje oni možda slučajno imaju. Pa ko onda u stvari upravlja pod firmom direktora? Veliki štab sekretara bez odgovornosti, revizora i pisara u India House⁽¹⁵⁶⁾ od kojih je, kako gospodin Campbell konstatuje u svojoj *Scheme for the Government of India*⁽¹⁵⁷⁾, verovatno samo jedna jedina osoba bila nekad u Indiji, pa i ona sasvim slučajno. Izuzimajući trgovanje položajima, čista je fikcija govoriti o politici, principima i sistemu saveta direktora. Pravi savet direktora, prava engleska uprava u Indiji je stalna birokratija, lišena svake odgovornosti — »čate i miljenici« čija je rezidencija u Leadenhall Street-u. Dakle, u pitanju je organ koji vlada džinovskom imperijom i koji se sastavlja od starih bandoglavih piskarala i sličnih čudnih osoba, a ne od istaknutih patricija, kako je to bilo u Veneciji.

Dakle, ne treba se više čuditi što nijedna vlada ne piše toliko a radi tako malo kao što to čini vlada Indije. Kad je Istočnoindijska kompanija bila samo trgovačko društvo, zahtevala je, naravno, detaljne izveštaje o svakoj pojedinosti od upravljača u svojim faktorijama u Indiji, kao što to čini svako trgovinsko preduzeće. Kad su te faktorije prerasle u imperiju, a trgovinski izveštaji u brda korespondencije i dokumenata, pisari u Leadenhallu su zadržali svoj sistem po kome su direktori i kontrolni organ zavisili od njih i uspelo im je da upravljanje Indijom pretvore u ogromnu napravu za pisanje. Lord Broughton je izneo u svom iskazu pred zvaničnim odborom za plate da je jedna jedina depeša iznosila 45 000 stranica.

Da biste mogli sebi nekako predstaviti danguban način kojim se svršavaju poslovi u India House, citiraću jedno mesto iz teksta gospodina Dickinsona:

»Kad stigne depeša iz Indije, stvar se predaje prvo odgovarajućem revizorskom odseku; zatim se predsednici¹ savetuju sa činovnikom koji odgovara za taj odsek i dogovaraju se s njim o sadržini odgovora, pa predaju ministru za Indiju⁽¹⁵⁸⁾ koncept tog odgovora, što se tehnički obelježava sa PC², to jest prethodni odgovor.

Za vreme tog prvog stadijuma PC predsednici zavise uglavnom od činovnika. Stepent te zavisnosti je toliki da se čak i prilikom debate u nadzornom odboru, posle uvodnih opaski predsednika, može videti žalostan prizor kako se on neprestano

¹ Misli se na predsednika i zamenika predsednika saveta direktora Istočnoindijske kompanije. — ² PC—Previous Communication (prethodni odgovor)

obraća sekretaru koji sedi kraj njega i koji mu šapuće nešto na uvo i suflira kao da je on obična marioneta. I ministar na drugom kraju tog sistema nalazi se u istoj mučnoj situaciji. Ako u tom stadijumu PC postoje razlike u mišljenju o konceptu, o tome se raspravlja i gotovo uvek dolazi do usklađivanja gledišta u prijateljskoj razmeni mišljenja između ministra i predsednika. Najzad, ministar vraća koncept odgovora bilo odobren bilo izmenjen; tada se koncept podnosi onom odboru saveta direktora koji odgovara za odsek o kome je reč, zajedno sa svim papirima koji se odnose na taj slučaj da se o njemu dogovori, diskutuje, da ga prihvati ili izmeni. Zatim se on podvrgava istoj proceduri na plenarnoj sednici saveta direktora, pa se tek tada prvi put predaje ministru kao zvanično saopštenje, a zatim obrnutim redom prolazi kroz iste instance.»

Gospodin Campbell kaže uz to sledeće:

«Kad se u Indiji diskutuje o nekoj meri, onda se pod saopštenjem da je takav predlog upućen savetu direktora podrazumeva da je ta mera odgođena na neodređeno vreme.»

Učmali i podli duh te birokratije zaslužuje da ga čovek žigoše čuvenim Burke-ovim rečima:

«Ta bagra vulgarnih političara stoji na najnižem stupnju našeg roda. Nema odvratnijeg ni tako mehaničkog zanata kao što je to način na koji oni svojim rukama upravljaju. Kod njih vrlina nije uobičajena. Postupak na koji čoveka navodi savest i značaj stvari, premaša njihovu mogućnost poimanja. Širina, liberalnost i dalekovidost u gledanju na državne interese u njihovim očima je samo romantika, a principi kojima se to motiviše samo proizvodi suviše bujne mašte. Račundžije ih brišu iz svoje svesti. Budale i lakrdijaši ih dovode u situaciju da se stide svega što je veliko i uzvišeno. Njima se čini da uskogrudost u postavljanju cilja i izboru sredstava predstavlja razumnost i ozbiljnost.»⁽¹⁶⁹⁾

Ustanove u Leadenhallu i Cannon-row-u koštaju indijsko stanovništvo godišnje malenkost od 160 000 funti sterlinga. Oligarhija uvlači Indiju u ratove da bi njeni mladi sinovi imali čime da se bave; plutokratija je daje onome ko najviše ponudi, a birokratija nižeg ranga parališe njenu upravu i ovekovečuje zloupotrebe nad njom kao neopohodan uslov za sopstveno ovekovečenje.

Sistem ser Charlesa Wooda ništa ne menja u postojećem sistemu. On daje ministarstvu veću vlast, ali ne povećava njegovu odgovornost.

Naslov originala:

*The Turkish War Question — The New-York Tribune
in the House of Commons — The Government of India*

Napisano 5. jula 1853.

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune», br. 3824 od 20. jula 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Layardov predlog — Borba za nacrt zakona o desetočasovnom radnom danu]

Pošto je okupacija Dunavskih kneževina postala stvarnost i pošto se dugo predskazivana kriza pojavila na vidiku, engleska štampa je postala upadljivo manje ratoborna, pa jedva da se više i protivi savetu koji je dvaput uzastopce dao uvodničar lista »The Times«⁽²⁶⁾ da

•bi bilo bolje za Englesku, pošto se Rusija pokazuje neobuzdanom u svojoj težnji za civilizovanjem varvarskih zemalja, da joj ovo i prepusti i da dalje ne ugrožava mir beskorisnom tvrdoglavošću».

Grčeviti naponi vlade da sprečava sve informacije u vezi sa gorućim turskim pitanjem pretvorili su se u najsmešniju farsu, koja se istovremeno odigravala u oba doma parlamenta. U Donjem domu je gospodin Layard, čuveni restaurator drevne Ninive⁽¹⁶⁰⁾, najavio da će večeras podneti predlog da se pred Dom moraju izneti najpotpunija obaveštenja o Rusiji i Turskoj. Posle ovog saopštenja u Donjem domu se odigrala sledeća scena:

•Gospodin *Layard*: Najavio sam svoj predlog za sutra. Juče po podne mi je poručeno da sam umoljen da iznošenje svog predloga odgodim do ponedeljka, 11. ovog meseca. Nisam bio u stanju da juče po podne — u stvari do jutros — odgovorim. Na svoje iznenađenje, utvrdio sam da sam se, i ne znajući za to, juče nalazio u Domu; jer iz obaveštenja o predlozima koji su objavljeni zajedno sa ishodom glasanja može se videti da je gospodin Layard odložio iznošenje predloga od petka 8. ovog meseca do ponedeljka 11. ovog meseca! Čini mi se da nije korektno da se ovako postupa sa nezavisnim članovima Doma.»

Gospodin *Gladstone*: »Ne znam po čijem je uputstvu ili ovlašćenju obaveštenje o odlaganju objavljeno u parlamentarnom biltenu. Uveravam poštovanog člana u jednu stvar, a to je: ma šta da je učinjeno, učinjeno je u savršenoj *bona fide*.«¹

Gospodin *Layard*: »Voleo bih da znam ko je dao biltenu ovo obaveštenje o odlaganju. Kakav imate razlog da odlažete taj predlog do ponedeljka?«

¹ u poštenoj nameri

Gospodin *Gladstone*: Indisponiranost lorda J. Russella.

Gospodin *Layard* je posle toga povukao svoj predlog do ponedeljka.

Gospodin *Disraeli*: »Ovo mi liči na poslovni aranžman koji zahteva vladino objašnjenje – tim više što je Zakon o Indiji suprotno dogovoru unet u dnevni red sutrašnje sednice.«

Posle pauze, ser Ch. Wood pokajnički priznaje da je dvostruki grešnik, ali, pozivajući se na reči gospodina Gladstone-a, izjavljuje da je u pogledu gospodina Layarda bio rukovoden *najboljim namerama na svetu*.

Druga strana medalje se pokazala u Gornjem domu, gde ni u kom slučaju indisponiranost sirotog malog Russella nije mogla uticati na predlog markiza Clanricarde-a, koji je bio sličan predlogu gospodina Layarda, i koji je, pošto je nekoliko puta odgađan na zahtev ministara, isto tako stavljen na dnevni red sednice u petak.

Lord *Brougham* je ustao i stao da ubeđuje slušaoce da smatra, mada nije došao u vezu ni sa jednim članom vlade, da predlog lorda Clanricarde-a, koji se nalazi na dnevnom redu sutrašnje sednice, dolazi u najnepogodniji čas s obzirom na situaciju. Stoga će se obratiti ministru za spoljne poslove.

Lord *Clarendon* izjavljuje da on, prirodno, ne može da izjavi da jedna tako iscrpna diskucija o ovom predmetu u ovom času neće biti štetna i nezgodna. Pregovori su se produžili, ali posle raznih odlaganja oseća da nema pravo da traži opet od svog plemenitog prijatelja da povuče svoj predlog. Ali ipak zadržava za sebe pravo da mu u odgovoru ne kaže ništa više no što mu dozvoljava njegov osećaj obaveze prema javnosti. Ipak, on se obraća svom premenitom prijatelju pitanjem da li će prigovoriti ako se predlog odgodi makar do sledećeg ponedeljka, pošto smatra da bi bilo bolje da se debata odvija u oba Doma istovremeno, a sem toga i lord J. Russell se fizički ne oseća nimalo dobro.

Erl od *Ellenborough-a*: Plemeniti markiz, koji sedi preko puta, pokazao bi veliku umnost ako bi predlog odložio ne samo do ponedeljka već ga odložio uopšte, ne utvrđujući u ovom času datum kada bi predlog, o kome je trebalo da se diskutuje sutra, trebalo staviti na dnevni red.

Lord *Derby*: On se iznenadio kada je video da je plemeniti markiz stavio to pitanje na razmatranje i u potpunosti se složio sa gledištem plemenitog erla (*Ellenborough-a*).

Erl *Grey*: Posle izjave lorda Clarendona ispravnost odlaganja diskusije mora svakome biti očigledna.

Na to je markiz od Clanricarde-a povukao svoj predlog.

Erl *Fitzwilliam*: Želeo bi da zapita da li je tekst ruskog manifesta od 26. juna kojim se objavljuje *sveti rat* protiv Turske, uopšte autentičan?

Erl *Clarendon*: On je primio ovaj dokument od poslanika Njenog Veličanstva u Petrogradu.

Erl od *Malmesburyja*: Dostojanstvo članova Gornjeg doma iziskuje od vlade da ih uveri da ima nameru da spreči, koliko je to u njenoj moći, da se slična debata ne razvije u ponedeljak u Donjem domu.

Erl od *Aberdeena*: On i njegove kolege će upotrebiti sav svoj uticaj i učiniti sve što mogu da do te debate ne dode.

Da rekapituliramo: Na početku je Donji dom obmanom naveden da odgodi diskusiju. Zatim je, pod izgovorom da je Donji dom odgodio diskusiju, Gornji dom naveden da učini isto. Zatim »plemeniti« lordovi odlučuju da debatu odgode *ad infinitum*¹; i na koncu dostojanstvo »najplemenitijeg skupa na kugli zemaljskoj« iziskuje da i Donji dom odgodi svoju debatu *ad infinitum*.

Na interpelaciju gospodina Liddella, lord Palmerston je na istoj sednici izjavio:

»Do nedavne smetnje u plovidbi dunavskim rukavcem Sulina dovela je slučajna okolnost što su se vode reke izlile, te je tako smanjena snaga struje i povećana količina mulja u pribrežnom pojasu reke. Obavezan sam da izjavim da je vlada već niz godina imala osnova da se žali da ruska vlada zanemaruje svoje obaveze koje ima kao posednik teritorije koju čini delta Dunava, naime da održava kanal Sulina plovnom, mada je Rusija uvek priznavala svoju obavezu da tako postupa po jedrenskom ugovoru. Sve dok je ušće Dunava bilo deo turske teritorije, bila je održavana dubina od 16 stopa u kanalu; od tada je, usled zanemarivanja ruske vlasti dubina smanjena na 11 stopa, pa i tih 11 stopa je ograničeno na uzani kanal, zbog prepreka na obe obale koje stvaraju peščani sprudovi i havarisani i potopljeni brodovi, tako da je prolaz za sve brodove otežan, sem po lepom vremenu i sa veštim pilotima. Postoji i suparništvo Odese kod koje postoji težnja da onemogući eksport robe Dunavom i da ga prebaci, ako je moguće, na svoju luku.»

Engleska vlada se verovatno nada da će se ušće Dunava ponovo otvoriti kad Kneževine pređu u ruske ruke, pošto će se time i suparništvo Odese okončati.

Pre nekoliko meseci imao sam priliku da vam kažem reč-dve o razvoju agitacije za desetočasovno radno vreme u fabričkim rejonima⁽¹⁶¹⁾. Pokret se stalno razvijao i najzad je našao odraza i u zakonodavstvu. Gospodin Cobbett, poslanik za Oldham, podneo je 5. ovog meseca predlog da mu se odobri da podnese zakonski nacrt o skraćivanju radnog dana u fabrikama na deset časova prvih pet dana sedmice i na sedam i po sati subotom. Davanje predloga takvog zakonskog nacra je prihvaćeno. U toku preliminarne debate, lordu Palmerstonu je, u vatri improvizovanja, izletela iz usta značajna pretinja da će on, ako ne bude postojala druga mogućnost da se zaštite žene i deca u fabrikama, predložiti ograničavanje pogonskog vremena mašina. Tek što su njegova usta izrekla ovo, digla se opšta bura indignacije protiv ovog nepromišljenog državnika, ne samo od strane direktnih predstavnika industrijskih magnata već naročito od strane njihovih i njegovih ličnih vigovskih prijatelja, kao što su ser George Grey, gospodin Labouchère, itd. Pošto je lord J. Russell

¹ u beskonačnost

odveo lorda Palmerstona na stranu, posle pola časa privatnog *pour-parler*¹ morao je svojski da se potruži da bi stišao buru, uveravajući Dom

»da mu se čini da su njegovog časnog prijatelja potpuno pogrešno shvatili, i da je njegov prijatelj, zalažući se za ograničavanje pogonskog vremena mašina, u stvari želeo da kaže *suprotno*«.

Koaliciji su ovako apsurdni kompromisi hleb nasušni. U svakom slučaju *ljudi u toj vladi* imaju pravo da govore jedno, a da misle drugo. A što se tiče lorda Palmerstona, ne treba zaboraviti da je taj stari dendi liberalizma pre nekoliko godina najurio stotinak irskih porodica sa svojih »poseda«, gotovo isto onako kako je vojvotkinja od Sutherlanda postupila sa svojim od davnina nastanjenim klanovima.^[162]

Gospodin Cobbett, koji je podneo zakonski nacrt, sin je poznatog Williama Cobbetta, i predstavlja isti grad koji je zastupao i njegov otac. Od oca se nasledio političko ubedenje i mesto u parlamentu. To mu obezbeđuje nezavisnost, ali je njegov stav jedva spojiv sa položajem današnjih stranaka. William Cobbett je bio najposobniji predstavnik, ili pre začetnik, starog engleskog radikalizma. On je prvi otkrio tajnu tradicionalne partijske borbe između torijevaca i vigovala, razgoliti lažni liberalizam parazitske vigovalke oligarhije, suprotstavljao se zemljoposedištvu na svakom koraku, ismejao hipokritsku pohlepnost anglikanske crkve i napadao plutokratiju u obe njene najznačajnije inkarnacije — »The Old Lady of Threadneedle street« (Engleska banka) i gospodina Muckworma and Co. (državne poverioce^[163]). On je predložio da se briše nacionalni dug, da se konfiskuje crkveni posed i da se povuku iz opticaja sve vrste papirnog novca. Posmatrao je kako, korak po korak, politička centralizacija ograničava lokalnu samoupravu i osuđivao ovo poszezanje kao povredu privilegija i slobode engleskih podanika. Nije shvatio da je to bio neminovan ishod industrijske centralizacije. Prvi je formulisao sve političke zahteve koji su kasnije sabrani u Narodnoj povelji. Ipak je to, za njega, pre bila politička povelja sitnih industrijskih kapitalista nego industrijskog proletarijata. Bio je plebejac po nagonu i po naklonostima, i njegov duh je retko probijao granice buržoaske reforme. Tek su se 1834. godine, neposredno pred njegovu smrt, i posle donošenja novog Zakona o sirotinj^[164] Williamu Cobbettu otvorile oči i počeo je da naslućuje postojanje industrijskih magnata koji su neprijatelji narodnih masa isto onoliko koliko su to zemljoposednici, bankari, državni poverioci i kler anglikanske crkve. Ako je William Cobbett na taj način, s jedne strane, bio prethodnik modernih čartista, s druge strane je bio, u znatno većoj meri, okoreli John Bull. On je, isto vreme, bio i najkonzervativniji i najde-

¹ pregovora

struktivniji čovek u Velikoj Britaniji — najčistije otelotvorenje stare Engleske i najsrčaniji začetnik mlade Engleske. On je kao datum početka propadanja Engleske smatrao vreme reformacije, a kao početak krajnjeg poniženja engleskog naroda takozvanu slavnu revoluciju iz 1688. godine. Za njega, stoga, revolucija nije značila nastupanje nečeg novog, već ponovno uspostavljanje starog, ne stvaranje jednog novog doba, već vraćanje na »stara dobra vremena«. Njemu nije uspelo da vidi da se doba tobožnjeg propadanja engleskog naroda poklapa baš sa početkom uzdizanja buržoazije, sa razvojem nove trgovine i industrije, da se materijalni položaj naroda pogoršavao istom brzinom kojom se industrijalizacija razvijala i da je mesna samouprava nestajala uporedo sa razvojem političke centralizacije. Krupne promene koje su pratile raspadanje starog engleskog društva od osamnaestog veka bole su mu oči i od njih mu je srce krvarilo. Ali ako je i video posledice, nije shvatao uzroke: delovanje novih društvenih snaga. On nije video savremenu buržoaziju, već samo deo aristokratije koja je držala, po nasleđu, monopol državnih službi i koja je putem zakonodavstva sankcionisala sve promene koje su bile neminovne usled novih potreba i zahteva buržoazije. Video je mašinu, ali ne i skrivenu pokretačku snagu. Po njemu su, stoga, vigovci bili krivi za sve promene koje su se zbile od 1688. godine. Oni su bili osnovni uzrok propadanja Engleske i degradacije njenog naroda. Otuda potiče njegova fanatična mržnja prema vigovskoj oligarhiji, i otuda njegovi neprestani napadi na nju. Tako se da razumeti i neobična pojava da je William Cobbett, koji je po nagonu zastupao narodne mase protiv prodiranja buržoazije, u očima sveta, a i po sopstvenom uverenju, bio predstavnik industrijske buržoazije protiv nasledne aristokratije. Kao pisac ostaje nenadmašen.

Današnji gospodin Cobbett, nastavljajući pod izmenjenim uslovima politiku svoga oca, neizbežno je utonuo u klasu liberalnih torijevaca.

Trudeći se da se naplati zbog svog poniznog stava prema ruskom caru još većim bezobrazlukom prema engleskim radnicima, »The Times«^[20] donosi uvodnik o predlogu gospodina Cobbeta, koji se trudi da bude izuzetak, ali ispada samo apsurdan. List ne može da porekne da je ograničenje pogonskog vremena mašina jedino sredstvo koje bi moglo prisiliti fabrikante da poštuju postojeće zakone o dužini radnog vremena u fabrikama. Ali ne uspeva da shvati kako ijedan čovek zdrave pameti koji teži jednom cilju može da predloži jedino celishodno rešenje za postizanje tog cilja. Postojeća uredba o *desetipčasovnom radnom vremenu*,^[165] kao i svi ostali zakoni o fabrikama, samo je prividna koncesija vladajućih klasa radnicima; a radnici, nezadovoljni samo prividnom koncesijom, usuduju se da insistiraju na sprovođenju koncesije u život. »The Times« nikad nije čuo nešto smešnije i ekstravagantnije. Ako je došlo do toga da parlament treba da spreči fabrikanta da zahteva od svojih radnika da rade 12, 16 ili

bilo koliko časova, onda, kaže »The Times«, »Engleska nije više mesto gde slobodan čovek može da živi«. Tako je jedan džentlmen iz Južne Karoline, koji je izveden pred londonski sud i osuđen zato što je javno šibao crnca koga je doveo sa sobom s one strane Atlantika, uzviknuo pun ogorčenja: »Ne zovete valjda ovo slobodnom zemljom u kojoj je čoveku zabranjeno da šiba svog sopstvenog crnca?« Kad se čovek zaposli kao fabrički radnik, i ako sklopi ugovor sa poslodavcem, po kome se proda za šesnaest ili osamnaest sati dnevno, umesto da spava onoliko koliko to čine smrtnici čije su materijalne prilike bolje, to se mora objasniti, kaže »The Times«

»onim prirodnim podsticajem koji ponudu prilagodava tražnji, i upućuje ljude na zaposlenje koje im je najprijatnije i koje im najviše odgovara«.

Zakonodavstvo se, naravno, ne sme mešati u ovaj *travail att-
rayant*¹. Ako bi se vreme rada mašina ograničilo na određen deo dana, recimo od 6 sati ujutro do 6 sati posle podne, onda biste isto tako mogli, kaže »The Times«, i potpuno isključiti mašine. Ako uga-
site plinske svetiljke na glavnim ulicama čim se sunce rada, možete ih i ne paliti tokom noći. »The Times« zabranjuje zakonodavno meša-
nje u privatne poslove i stoga, možda, brani poreze na novine i na oglase, i taksu za novine, da bi ugušio privatne poslove svojih kon-
kurenata, pri čemu traži od zakonodavstva da brani njegove sopst-
vene interese i da ga ne opterećuje dodatnim porezom. Izjavljuje da se duboko gnuša mešanja parlamenta u svete interese fabrikarata, gde su životi i moral celih pokolenja stavljeni na kocku, dok na sav glas traži mešanje parlamenta u poslove fijakerista i iznajmljivača kočija, u kom se slučaju ne stavlja na kocku ništa sem ugodnosti po-
nekog bojznog berzijanca i, možda, gospode iz Printing House Square-a⁽⁸²⁾. Do sada su nam buržoaski ekonomisti govorili da je glavna korist od mašina to što one smanjuju i zamenjuju telesni trud i napore. »The Times« sada priznaje da mašine u današnjim klasnim odnosi-
ma ne skraćuju već produžuju radno vreme — da one na prvom mestu lišavaju individualni rad njegovog kvaliteta, a zatim primora-
vaju radnika da gubljenje kvaliteta nadoknadi kvantitetom — i tako se sat po sat produžava radni dan, na dnevni rad nadovezuje se noćni rad, a ovaj proces prekidaju samo industrijske krize, kad se ljudima uskraćuje svaki posao, kad im se fabričke kapije zatvaraju pred nosom, i kad im se ostavlja da odluče šta im je draže: da se odmaraju ili da se obese.

Napisano 8. jula 1853.

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 3826 od 22. jula 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

¹ privlačan posao

Karl Marx/Friedrich Engels

Teškoće u rusko-turskim odnosima — Izgovori i izvrđavanja britanske vlade — Neselrodeova poslednja nota — Istočnoindijsko pitanje

Parlamentarna farsa koja je počela prošlog četvrtka nastavljena je i okončana na sednici u petak, osmog ovog meseca. Lord Palmerston je zahtevao od gospodina Layarda ne samo da odgodi iznošenje svog predloga do ponedeljka, već da ga i potpuno povuče. »Ponedeljak je trebalo da zadesi ista sudbina kao i petak.« Gospodin Bright je iskoristio da čestita lordu Aberdeenu na njegovoj opreznoj politici i da ga uopšte uveri u svoje potpuno poverenje.

»Da je samo Društvo za mir⁽¹⁶⁶⁾, vlada Engleske«, kaže »The Morning Advertiser«,⁽³⁰⁾ »ne bi mogla učiniti više da ohrabri Rusiju, obeshrabri Francusku, izloži opasnosti Tursku i diskredituje Englesku, no što je učinio baš taj vrli Aberdeen. Govor gospodina Brighta bio je smišljen kao neka vrsta mančesterskog manifesta u korist drhtavaca¹ u vladi.«

Napori ministara da ometu gospodina Layarda u podnošenju nameravane interpelacije potiču iz opravdanog straha da se razmirice unutar kabineta neće više moći sakriti od javnosti. Da bi se koalicija mogla održati, Turska se mora raspasti. Pored lorda Aberdeena, naruku ruskim trikovima idu i sledeći ministri: vojvoda od Argyle-a, lord Clarendon, lord Granville, gospodin Sidney Herbert, gospodin Cardwell, i »radikal« ser William Molesworth. Priča se da je lord Aberdeen jednom već zapretio i svojom ostavkom. »Čvrsta« Palmerstonova (civis Romanus sum⁽¹⁶⁷⁾) stranka je, naravno, baš i želela takav izgovor da bi mogla da popusti. Vlada je odlučila da istovetnu predstavku uputi dvorovima u Petrogradu i Carigradu sa preporukom da se »povlastice koje zahteva car za grčko-pravoslavne hrišćane obezbede hrišćanima svih veroispovesti pod turskom vlašću ugovorom o garantijama čiji bi potpisnici bile velike sile«.

¹ Podrugljivi nadimak za kvekere, ovde u značenju pacifista.

Međutim, isti takav predlog već je podnet knezu Menšikovu uoči njegovog odlaska iz Carigrada, i ostao je, kao što je svima poznato, bez rezultata. Stoga je potpuno smešno očekivati ikakav rezultat od ponavljanja predloga, tim više što je sada jasno da ono na čemu Rusija insistira jeste upravo potpisivanje jednog sporazuma kome se velike sile, naime Austrija i Pruska, više ne opiru. Grof Buol, austrijski premijer, zet je grofa Meyendorffa, ruskog poslanika, i deluje u savršenom skladu sa Rusijom. Istog dana kad su dve koalicione stranke, »uspavana« i »čvrsta«, došle do pomenute odluke, list »La Patrie«^[11] objavio je sledeće:

«Prva akcija novog austrijskog internuncija u Carigradu, g. de Brucka, bila je da zatraži od Porte da plati 5 000 000 pjastera na ime odštete, i da pristane na predaju luka Klek i Sutorina. Smatra se da ovaj zahtev ide u prilog Rusiji.»

Ovo nije jedina podrška koju je Austrija pružila ruskim interesima u Carigradu. U živom je sećanju da su se 1848. godine vladari, svaki put kad su želeli da pucaju na svoje podanike, postarali da dođe do »nesporazuma«. Ista smicalica sada se koristi protiv Turske. Austrijski konzul u Smirni organizovao je otmicu jednog Mađara iz jedne engleske kafane i njegovo nasilno ukrcavanje na jedan austrijski brod; kako su izbeglice na ovo odgovorile time što su ubile jednog austrijskog oficira i ranile drugog, gospodin de Bruck je zatražio satisfakciju od Porte u roku od 24 sata.^[168] Istovremeno sa ovom veću list »The Morning Post«^[27] od subote, izveštava o glasinama da su Austrijanci umarširali u Bosnu. Kada su na jučerašnjem zasedanju oba Doma parlamenta ministri koalicije upitani da li su ove priče istinite, oni, naravno, »nisu bili primili još nikakvo obaveštenje«, i jedino se Russell usudio da kaže da se ta vest verovatno temelji samo na činjenici da su Austrijanci koncentrisali trupe u Petrovaradinu. Tako se ispunilo predskazanje gospodina Tatiščeva, iz 1828. godine, da će se Austrija, kad stvari budu došle u odlučujuću fazu, spremno javiti za svoj deo plena.

Telegram iz Carigrada od 26. prošlog meseca kaže:

«Sultan je, podstaknut glasovima da je cela ruska flota isplovila iz Sevastopolja i krenula prema Bosforu, zatražio obaveštenje od ambasadora Engleske i Francuske da li su, u slučaju ruskih demonstracija sile pred Bosforom, udružene flote spremne da prođu kroz Dardanele. Obojica su odgovorila potvrdno. Jedan turski parobrod sa francuskim i engleskim oficirima na palubi, upravo je poslat iz Bosfora prema Crnom moru, radi *izvidanja*.»

Prva stvar koju su Rusi učinili pošto su umarširali u Kneževine¹ bila je da se zabrani obnarodovanje sultanovog fermama kojim se potvrđuju privilegije hrišćanima svih crkava, i da se zabrani nemački list koji je izlazio u Bukureštu, a koji se usudio da objavi članak o

¹ u Moldaviju i Vlašku

istočnom pitanju. Istovremeno, zahtevali su od turske vlade da isplati prvi anuitet određen za njihovu raniju okupaciju Moldavije i Vlaške, 1848 — 1849. godine. Od 1828. godine protektorat Rusije košta Kneževine 150 000 000 pjastera, pored ogromnih gubitaka prouzrokovanih pljačkom i pustošenjem. Engleska je snosila troškove rata Rusije protiv Francuske, Francuska rata Rusije protiv Persije, Persija rata Rusije protiv Turske, Turska i Engleska rata Rusije protiv Poljske; Madarska i Dunavske kneževine sada moraju da snose troškove rata Rusije protiv Turske.

Najvažniji događaj dana jeste nova cirkularna nota grofa Neselrodea, pisana u Petrogradu 20. juna 1853. godine. U njoj se izjavljuje da ruske vojne snage neće evakuisati Kneževine sve dok sultan ne udovolji svim zahtevima cara i dok francuska i engleska flota ne napuste turske vode. Iz ove note izbija otvoren prezir prema Engleskoj i Francuskoj. U noti se kaže:

«Položaj koji su zauzele dve pomorske sile jeste pomorska okupacija koja nam daje pravo da uspostavimo ravnotežu recipročnih situacija zauzimanjem vojnog položaja.»

Treba imati na umu da je zaliv Besika udaljen 150 milja od Carigrada. Car prisvaja pravo da okupira tursku teritoriju, dok osporava Engleskoj i Francuskoj pravo da se koriste neutralnim vodama bez njegove specijalne dozvole. Prsi se svojom velikodušnošću ostavljajući Porti da sama izabere oblik u kome će se odreći svog suvereniteta — »konvenciju, sened¹, ili koji drugi međusobni ugovor, ili čak potpisivanje proste note«. On je ubeđen da »nepriistrasna Evropa« mora da shvati da kajnardžijski ugovor, koji daje Rusiji pravo zaštite jedne jedine grčke kapele u Carigradu^[106], proglašava Rusiju *eo ipso*² Rimom Istoka. On žali što Zapad ne uvida bezazlenu prirodu ruske verske zaštite na tuđoj teritoriji. On dokazuje svoju brižnost za integritet turske imperije pomoću istorijskih činjenica — »time što je veoma umereno koristio svoju pobedu kod Jedrena 1829. godine,^[45] kada je njegovu neumerenost sprečilo samo jedno stanje njegove vojske, kao i pretnja engleskog admirala da će, ovlašćen ili neovlašćen, bombardovati svako mesto duž obale Crnog mora, kada je sve što je postigao dugovao »popustljivosti« zapadnih vlada i perfidnom uništenju turske flote kod Navarina.^[37]

«Godine 1833. on je jedini u Evropi spasavao Tursku od neizbežnog rasparčavanja.»

Godine 1833. car je zaključio čuvenim hunkjar-iskeleskim ugovorom^[169] *odbrambeni savez* sa Turskom, kojim je stranim flotama

¹ sened (turski) — potvrda, jednostavan akt kojim potpisnik priznaje korisniku određeno pravo — ² samim tim

bilo zabranjeno da se približe Carigradu, kojim je Turska bila pošteđena rasparčavanja samo zato da bi cela bila sačuvana za Rusiju.

«Godine 1839. preuzeo je inicijativu zajedno sa ostalim silama, dajući predloge koji su, zajednički sprovedeni u delo, pošteđeli sultana od toga da novo arapsko carstvo postane njegov presto.»

Drugim rečima, 1839. godine on je naterao ostale sile da preduzmu korake za uništenje egipatske flote, da bi se onemogućio jedan jedini čovek koji bi mogao pretvoriti Tursku u životnu opasnost za Rusiju i koji bi mogao »paradni turban« zameniti pravom glavom.¹

«Osnovno načelo politike našeg uzvišenog gospodara oduvek je bilo da se očuva, koliko je to moguće, status quo na Istoku.»

Stvarno je tako. Car je brižljivo obezbeđivao raspadanje turske države, pod isključivim nadzorom Rusije.

Mora se priznati da se Istok nikada nije usudio da baci Zapadu u lice ironičniji dokument. Ali dokument je sastavio Neselrode — čije ime istovremeno znači i koprivu i šibu.² To je zaista dokument degradacije Evrope pod šibom kontrarevolucije. Revolucionari mogu čestitati caru na ovom remek-delu. Ako se Evropa povuče, ona neće biti prosto poražena, već će proći kroz *furcae Caudinae*¹⁷⁰.

Dok engleska kraljica u ovom času gosti ruske kneginje, dok prosvetljena engleska aristokratija i buržoazija leže ničice pred nogama varvarskog samodršca, samo engleski proletarijat protestuje protiv nemoći i degradacije vladajućih klasa. Mančesterska škola je sedmog jula održala veliki mirovni skup u Old Fellows Hall-u u Halifaksu, narodni poslanik za Halifaks, Crossley, i svi drugi »veliki ljudi« škole specijalno su se sjatili iz »grada«³ na taj sastanak. Hall je bio prepun sveta, a mnogo hiljada ih nije moglo ući. Ernest Jones (čija agitacija u industrijskim krajevima vanredno napreduje, što se da zaključiti iz mnogobrojnih čartističkih peticija parlamentu i iz napada provincijske štampe srednje klase) bio je u to vreme u Daremu. Čartisti Halifaksa, mesta gde je on dva puta bio naimenovan i dizanjem ruku¹⁷¹ izabran za kandidata za Donji dom, pozvali su ga telegrafskim putem i on se pojavio baš na vreme. Gospoda mančesterske škole već su poverovala da će moći da proture svoju rezoluciju, i da se vrate svom lepom Aberdeenu noseći u džepu podršku industrijskih oblasti, kada je Ernest Jones ustao i predložio amandman kojim se traži *rat* i izjavio da je mir zločin kad mu je cena sloboda. Posle toga se razvila velika diskusija, ali amandman Ernesta Jonesa primljen je ogromnom većinom.

Paragrafi zakona o Indiji prihvataju se jedan za drugim, a u debati je jedva bilo nešto značajno, ako se izuzme nedoslednost tako-

¹ Mehmed Ali — ² Igra reči: Nessel (nemački) — kopriva; rod (engleski) — šiba — ³ London

zvanih reformatora Indije. Tu je, na primer, milord Jocelyn, član parlamenta, koji je stvorio neku vrstu političkog uhlebija svojim povremenim žigosanjem indijskih zala, i rđavog poslovanja Istočnoindijske kompanije. Šta mislite, kako je glasio njegov amandman? Da se produži povelja Istočnoindijske kompanije za deset godina. Srećom, to je kompromitovalo samo njega lično. Postoji još jedan profesionalni »reformator«, g. Jos[eph] Hume, koji je u toku svog dugog parlamentarnog života uspeo da transformiše opoziciju u jednu posebnu formu podržavanja vlade. On je predložio da se ne reducira broj direktora Istočnoindijske kompanije od 24 na 18. A jedini razborit, i sada prihvaćen, amandman dao je g. Bright, koji predlaže oslobađanje direktora, naimenovanih od strane vlade, obaveze posedovanja određenog broja akcija Istočnoindijske kompanije, koje su im nametnuli direktori izabrani od akcionarskog odbora. Pročitajte brošure koje je objavljivalo Društvo za reformu Istočne Indije^[103] i dobićete isti utisak kao da slušate veliku optužnicu protiv Bonaparte, koju su zajednički sastavili legitimisti, orleanisti, plavi i crveni republikanci, pa čak i razočarani bonapartisti. Njihova jedina zasluga je do sada bila ta što su privlačili pažnju javnosti na stanje u Indiji uopšte, a dalje ne mogu ni ići u svom trenutnom obliku eklektičke opozicije. Dok, na primer, napadaju s jedne strane ono što čini engleska aristokratija u Indiji, s druge strane, protiv se uništenju indijske aristokratije koju sačinjavaju domaći vladari.

Pošto su britanski uljezi jednom kročili na indijsko tlo i odlučili da ga zadrže, nije bilo drugog puta već da se razbije moć domaćih vladara primenjivanjem sile i spletke. Pošto su se Englezi prema njima našli u okolnostima u kakve su bili stavljeni stari Rimljani prema svojim saveznicima, oni su pošli tragom rimske politike. »Bio je to«, piše jedan engleski pisac, »sistem tovljenja saveznika, kao što mi tovimmo volove, dok se ne utove za klanje.« Pošto je stekla svoje saveznike po ugledu na drevne Rimljane, Istočnoindijska kompanija bi ih se otrešla na savremen način, kao što se radi u Change Alley.^[172] Da bi ispunjavali obaveze koje su preuzeli prema Kompaniji, domorodački vladari su bili prinuđeni da od Engleza pozajmljuju ogromne sume novca uz lihvarsku kamatu. Kada bi njihove poteškoće dostigle vrhunac, zajmodavac bi postao neumoljiv, »zavrtan je pritezan« i prinčevi su bivali primorani ili da »dobrovoljno« ustupe svoje teritorije Kompaniji, ili da otpočnu rat; da postanu penzioneri svojih uzurpatora u prvom slučaju, ili da budu lišeni prestola kao izdajice u drugom. U ovom času domorodačke države zauzimaju prostor od 699 961 kvadratne milje, sa 52 941 263 stanovnika; one, međutim, više nisu saveznici, već samo vazali engleske vlade, pod raznovrsnim uslovima i pod raznim oblicima potčinjenosti i protektoratskih sistema. Zajedničko ovim sistemima je odustajanje domorodačkih država od prava na samoodbranu, prava održavanja diplomatskih odnosa i prava rešavanja uzajamnih sporova bez uplitanja generalnog

guvernora. Sve moraju da plaćaju danak u gotovom novcu ili u obliku kontingenta vojske pod komandom britanskih oficira. Konačna apsorpcija ili aneksija ovih domorodačkih država u ovom času je predmet žučnih rasprava između reformatora koji to smatraju zločinom poslovnih ljudi koji to pravdaju neophodnošću.

Po mom mišljenju, samo pitanje je potpuno pogrešno postavljeno. Što se tiče domorodačkih država, one su praktično prestale da postoje onog časa kad su postale zavisne od Kompanije, ili došle pod njenu zaštitu. Kad se dohoci zemlje dele između dve vlade, sasvim je sigurno da će se obogaljiti izvori jedne i uprava obe. Pod sadašnjim sistemom domorodačke države stenju pod dvostrukom morom svoje domaće uprave i poreza i prekomernih vojnih izdataka koje im nameće Kompanija. Uslovi pod kojima im je dozvoljeno da zadrže svoju prividnu nezavisnost istovremeno su uslovi stalnog propadanja i potpune nesposobnosti za ikakvo poboljšanje. Organska slabost je osnovni zakon njihove egzistencije, kao kod svih organizama koji postoje samo zato što ih trpe. Stoga se ne postavlja pitanje održanja domorodačkih država, već domorodačkih vladara i njihovih dvorova. Pa zar onda nije čudno što isti ljudi koji žigošu »varvarski sjaj krune i plemstva u Engleskoj«, liju suze nad propašću indijskih naboba, radža i džagirdara,^[173] od kojih velika većina ne poseduje čak ni prestiž starine porekla, budući da su uglavnom uzurpatori skorašnjeg datuma, koje su na presto dovele engleske intrige! Širom zemljinog šara ne postoje smešniji despoti, apsurdniji i detinjastiji od ovih Šahzenana i Šahrijara iz *Hiljadu i jedne noći*. Vojvoda od Wellingtona, ser J[ohn] Malcolm, ser Henry Russell, lord Ellenborough, general Briggs, i drugi autoriteti, izjasnili su se za održavanje status quo-a: ali zbog čega? Zato što domorodačke trupe pod engleskom komandom treba zaposliti u malim ratovima protiv svojih zemljaka, da bi ih sprečili da upere svoje oružje protiv svojih evropskih gospodara. Zato što postojanje nezavisnih država daje povremeno mogućnost da se zaposle engleske trupe. Zato što su nasledni vladari najsvrtilnije orude engleskog despotizma i sprečavaju uspon onih smelih vojnih pustolovina kojima je Indija uvek obilovala i uvek će obilovati. Zato što nezavisne teritorije pružaju utočište svim nezadovoljnim i preduzimljivim domorodačkim duhovima. Ostavljajući po strani sve ove argumente, koji samo potvrđuju da su domorodački vladari uporište sadašnjeg gnusnog engleskog sistema i najveća prepreka napretku Indije, prelazim na ser Thomasa Munroa i lorda Elphinstone-a, koji su bar bili ljudi velikog uma i koji su stvarno saosećali sa indijskim narodom. Po njihovom mišljenju bez domorodačkog plemstva ne može biti govora o životnoj snazi ni u jednoj drugoj klasi zajednice, kao što i uništenje te aristokratije ne bi podiglo već gurnulo još niže ceo narod. To je možda tačno sve dok su domoroci pod direktnom engleskom vladavinom sistematski isključivani sa

svih visokih položaja, vojnih i civilnih. Gde ne mogu da postoje veliki ljudi koji to postižu svojim trudom, moraju postojati veliki ljudi po poreklu, da bi bar nešto od svoje veličine preneli na potlačeni narod. Međutim, to isključenje domorodaca na engleskoj teritoriji sa viših položaja moglo se postići jedino održavanjem naslednih vladara na takozvanim nezavisnim teritorijama. I, jedna od te dve koncesije morala se dati domorodačkoj vojsci od čije snage zavisi cela britanska vladavina Indijom. Mislim da moramo verovati uveravanjima g. Campbella da je domorodačko indijsko plemstvo ponajmanje sposobno da vrši više dužnosti, da je za sve nove zahteve neophodno stvoriti novu klasu i da se, »pošto su niže klase spremne i sposobne da uče, ovo u Indiji može postići bolje nego i u jednoj drugoj zemlji«.

I sami domorodački vladari nestaju brzo izumiranjem njihovih dinastija. Ali, od početka ovog veka britanska vlada im dozvoljava da stvaraju *naslednike usvajanjem* ili popunjava njihova upražnjena sedišta marionetama engleske izrade. Veliki generalni guverner, lord Dalhousie, prvi se otvoreno pobunio protiv ovog sistema. Da se prirodnom razvoju stvari ne suprotstavljaju veštačke mere, ne bi bili potrebni ni ratovi niti rashodi da bi se raskrstilo sa domorodačkim vladarima.

A što se tiče *penzionisanih vladara*, 2 468 969 funti koje britanska vlada izdvaja godišnje za njih iz indijskog dohotka, predstavljaju veoma težak namet za ljude koji žive o pirinču i koji su lišeni osnovnih dobara neophodnih za život. Ako ovi vladari uopšte mogu nečemu da posluže, onda služe za to da izigravaju kraljevsko dostojanstvo i to na najnižem stupnju srozanosti i komičnosti. Uzmimo, na primer, velikog mogula,¹ potomka Timura Tamerlana:^[174] njemu se isplaćuje suma od 120 000 funti godišnje. Njegova vlast se ne prostire izvan zidina dvora unutar koga se kraljevska idiotska loza, prepuštena sama sebi, razmnožava kao kunići. Čak i delhijsku policiju drže Englezi van njegove kontrole. On sedi na svom prestolu, sličušni, smežurani, žuti starkelja u teatralnoj odori, izvezenoj zlatom, sličnoj odeći hindustanskih igračica. Prilikom nekih državnih praznika, šljokicama prekrivena lutka pojavljuje se da bi obradovala srca svojih podanika. Da bi ga videli u dane prijema, stranci moraju da plate ulaznicu u gvinejama, kao što se plaća da se gleda svaki drugi saltimbanque² pod vašarskom šatrom, dok im on zauzvrat poklanja turbane, dijamante, itd. Kada ih dobro razgleda, čovek utvrdi da su ti kraljevski dijamanti komadići običnog obojenog stakla, koji na najgrublji mogući način imitiraju drago kamenje, i koji su tako jadno pričvršćeni da se raspadaju u ruci kao ligidarsko srce.

¹ Mohamed Bahadur Šaha II — ² komedijaš

Moramo priznati da engleski zeleniši, zajedno sa engleskim plemstvom, poseduju veštinu srozavanja kraljevskog dostojanstva, svodeći ga kod kuće na ništavnost ustavnosti i na isključivu etiketu u inostranstvu. A eto, sad su radikali ogorčeni ovim spektaklom!

Naslov originala:

The Russo-Turkish

Difficulty — Ducking and Dodging of

the British Cabinet — Nesselrode's

Last Note — The East India Question

Napisano 12. jula 1853.

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune»,

br. 3828 od 25. jula 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Rat u Burmi — Rusko pitanje — Neobična diplomatska prepiska

Poslednjom suvozemnom poštom iz Indije primljena je vest da su burmanski izaslanici odbili ugovor koji im je predložio general Godwin. General im je dao još 24 sata za razmišljanje, ali su Burmanci otišli pre nego što je isteklo 10 časova. Izgleda da je treće izdavanje beskonačnog burmanskog rata postalo neizbežna stvar^[141].

Od svih ratničkih poduhvata Britanaca na Istoku nijedan nije poduzet na manje pogodnom tlu no što su operacije protiv Burme. Sa te strane opasnost invazije nije postojala kao, na primer, na severozapadu, pošto je Bengal od Burme odvojen planinskim vencem neprohodnim za vojsku. Da bi napala Burmu, britanska vlada u Indiji mora da napadne s mora. Govoriti o napadu Burmanaca s mora isto tako je smešno koliko je besmislena i ideja da bi se njihove priobalne džunke mogle suprotstaviti ratnim brodovima Kompanije. Izgovor da su Jenki imali čvrstu nameru da anektiraju Pegu potpuno je lišen dokaza. Stoga ne preostaje drugi argumenat sem neuposlenosti dokone aristokratije, sem potrebe da se osnuje, kako kaže jedan engleski pisac, »propisna radionica za ugledne osobe ili Hampton Court^[175] na Istoku«. Prvi burmanski rat (1824—1826) koji je započet pod donkihotskom upravom lorda Amhersta, mada je trajao svega nešto više od dve godine, dodao je trinaest miliona indijskom dugu. Održavanje istočnih naseobina u Singapuru, na ostrvu Penang i u Malaki, ne uračunavajući plate trupa, prouzrokuje godišnje višak izdataka nad prihodom do 100 000 f. st. Teritorija koja je uzeta od Burmanaca 1826. godine košta još toliko. Područje Pegu je još skuplje. Ali otuda to da Engleska izbegava najneophodniji rat u Evropi — rat protiv Rusije — dok se iz godine u godinu u Aziji upušta u najnepromišljenije ratove? Nacionalni dug u Evropi je načinio od nje drhtavca¹ — dok su troškovi azijskih ratova svaljeni na pleća Indusa.

¹ Podsmešljivi naziv za kvekere; ovde u smislu »pacifista«.

Ali možemo očekivati da će predstojeće ukidanje poreza na opijum u Bengalu, udruženo sa troškovima jednog novog burmanskog rata, izazvati takvu krizu u indijskim finansijama da će to prouzrokovati potpuniju reformu indijskog carstva nego svi govori i rasprave parlamentarnih reformatora u Engleskoj.

Juče je gospodin Disraeli u Donjem domu uputio pitanje ministrima ne bi li, posle poslednje cirkularne note ruske vlade, gospodin Layard mogao podneti svoj predlog. Lord John Russell je odgovorio da mu izgleda najbolje da za sada ne čuju gospodina Layarda, pošto je sada, posle objavljivanja te note, postalo važnije nego ikada ranije voditi pregovore. »Mišljenje uvaženog člana da su pregovori sada došli na mrtvu tačku bilo je pogrešno mišljenje.« Lord John je, dok je tako ispovedao svoje aberdinsko *vjeruju*, pokušao da ponovo odbrani dostojanstvo stranke *civis Romanum sum*^[167] sledećim rečima:

«Prirodno je što sam pretpostavljao da jedna osoba iskustva i pronicljivosti grofa Neselrodea, ne bi nikada stavila svoj potpis na dokumenat u kome ruska vlada, pred licem čitavog sveta, odlazak udružene flote stavlja kao uslov za evakuaciju Dunavskih kneževina.»

U nastavljenoj debati o Indiji gospodin Bright je predložio da se u devetoj klauzuli, koja predviđa da »šest direktora koje imenuje Kruna treba da budu osobe koje su provele deset godina u Indiji u službi Krune ili Kompanije«, reči »u službi Krune ili Kompanije« izbrišu. Amandman je prihvaćen. Značajno je da tokom cele debate o Indiji nijedan amandman nije prihvatila vlada, i sledstveno tome ih ni Dom nije prihvatio, izuzev amandmana gospodina Brighta. Vlada mira u ovom času daje sve od sebe da postigne *entente cordiale* sa strankom mira, mančesterskom školom^[69], koja se protivi svakoj vrsti ratovanja, osim ratovanja pomoću bala pamuka i cenovnika.

Gospodin Drouyn de Lhuys, francuski ministar spoljnih poslova, nekada viši činovnik u spoljnim poslovima pod vladom gospodina Guizot-a koga je tada njegov šef označio kao čoveka koji jedva da odgovara takvom položaju, sada se nesputano predaje zadovoljstvu razmenjivanja nota i cirkularnih pisama sa grofom Neselrodeom. Jučerašnji broj lista »Le Moniteur«^[5] donosi njegov odgovor na poslednju (drugu) *cirkularnu notu* ruskog ministra,^[176] koja se zaključuje sledećim rečima:

«Uzdržanost Francuske skida sa nje svaku odgovornost, i daje joj pravo da se nada da sve žrtve koje je učinila za obezbeđenje mira na Istoku neće biti uzaludne, da će ruska vlada najzad otkriti neki modus da uskladi svoje zahteve sa prerogativima sultanove suverenosti i da će se iznaći aranžman kojim će se rešiti bez pribegavanja sili pitanje od čijeg rešenja zavise toliki interesi.»

Pomenuo sam u jednom ranijem dopisu predloge koje je svojevremeno gospodin de Villèle podneo Rusiji, kako da se integritet

Osmanskog Carstva sačuva putem garantnog ugovora koji bi potpisale sve velike sile. Ovi predlozi su dali povoda grofu Pozzo di Borgou da odgovori sledeće:

»Opšta garantija Osmanskom Carstvu, sem toga što je neuobičajena i neočekivana, povredila bi prava koja je stekla Rusija i principe na kojima su ova prava zasnovana.»

Ipak je 1841. godine Rusija pristala da bude strana potpisnica u tako jednom neobičnom ugovoru^[177] i sam se Neselrode, u svojoj noti od 20. juna (2. jula), poziva na taj ugovor. Zašto je Rusija pristala na njega kad je on bio u suprotnosti sa njenom tradicionalnom politikom? Zato što je taj ugovor bio manje »garantija Osmanskom Carstvu«, nego oruđe da se ona liši jednog vitalnog sastavnog dela, Egipta, kojim je upravljao Mehmed Ali — zato što je on bio, bar u početku, zamišljen kao koalicija protiv Francuske.

Pariski list »La Presse«^[112] donosi u svom današnjem broju, koji sam upravo primio, prepisku koja do sada nije bila objavljena, između pokojnog generala Sébastianija, nekadašnjeg ambasadora u Londonu i gospođe Adelaide, sestre Louis-a Philippe-a, prepisku koja baca značajno svetlo na diplomatske pregovore onog doba. Ona sadrži jasne dokaze da ugovor iz 1841. godine nipošto nije potekao od Rusije, kako Neselrode tvrdi u svojoj noti, već je naprotiv potekao od Francuske i Engleske i bio uperen protiv Rusije, a tek ga je kasnije Rusija iskoristila kao oruđe protiv Francuske. Prevešću iz ove prepiske onoliko koliko mi ograničeno vreme to dopušta:

I

London, 12. juna 1835. godine

»Danas sam imao dvočasovnu konferenciju sa lordom Palmerstonom. Veoma sam zadovoljan njim. Nisam grešio kada sam vas uveravao da je on prijatelj kralja Leopolda, a iznad svega oduševljeni pristalica saveza sa Francuskom. Lord Palmerston je poglavito razgovarao sa mnom o situaciji na Orijentu. On smatra da se egipatski paša opredelio za kurs koji će slediti. On bi želeo da Engleska i Francuska učine nove napore, uz podršku svojih flota, da bi zastrašile Mehmeda, i da istovremeno naši ambasadori u Carigradu obaveste sultana da su primili naredjenja od svojih dvorova da ga uvere u podršku protiv pokušaja egipatskog paše, pod uslovom da sultan ne otpočne neprijateljstva. Držim da je ovo mudar kurs, i uputno je da ga i Francuska i Engleska slede. Moramo podržati Portu i ne smemo dozvoliti da se provincije Egipat, Sirija i Celesirija od nje odvoje. Rusija samo čeka trenutak da pošalje svoju vojsku u pomoć sultanu, a ta pomoć bi značila kraj Osmanskog Carstva.»

II

London, 21. aprila 1836.

«U ovoj su zemlji sve stranke jednodušne što se tiče neophodnosti da se budno pazi na Rusiju, i verujem da je torijevska stranka mnogo odlučnija od vigovske, ili bar tako izgleda, zato što nije sputana obzirima koje mora da ima stranka na vlasti.»

III

London, 6. jula 1838.

«Ovdašnji svet veruje da je Evropa jednodušna kada je u pitanju istočno pitanje. Odgovor iz Pariza se sa nestrpljenjem očekuje. Mislim da nisam odstupio od držanja koje mi je kralj preporučio u toku nekoliko razgovora. Čim *saglasnost* bude uspostavljena u principu, način delanja i stav koji će zauzeti svaka od velikih sila biće regulisani od slučaja do slučaja. Uloga koju će Rusija odigrati mora, naravno, biti pomorska, kao i uloge Francuske i Engleske; da bi sprečila svaku opasnost koja bi mogla prosteći iz akcije flote na Crnom moru, Rusija mora pored toga da shvati da njena eskadra u udruženoj floti mora biti povučena sa Baltika.»

IV

London, 3. oktobra 1839.

«Engleska nije prihvatila ruske predloge⁽¹⁷⁸⁾, i lord Palmerston me je obavestio, u ime vlade, da je ova odbila predloge da bi ostala verna savezu sa Francuskom. Vodena istim osećanjem, ona pristaje da Mehmed Ali primi u nasleđe Egipat i onaj deo Sirije koji leži unutar granice koja bi trebalo da se utvrdi i koja bi trebalo da ide od Saint-Jean-d'Acre-a do Tiberijskog jezera. Nismo bez teškoća dobili pristanak engleske vlade za ove poslednje predloge. Ne verujem da će ovakav aranžman odbiti ni Francuska niti Mehmed Ali. Istočno pitanje se pojednostavljuje; ono će biti okončano sporazumom sila i garantovanjem integriteta Osmanskog Carstva. Svi principi su očuvani. Visoka porta je uključena u evropsko međunarodno pravo. *Isključivi protektorat Rusije više ne postoji*. Pitam se zašto se francuska republikanska stranka pokazala tako naklonjenom Mehmed Aliju, i zašto je tako toplo podržala njegovu stvar. Nisam u stanju da pronađem nijedan drugi motiv za to sem revolucionarnog principa, da štiti i ohrabruje sve što je upereno na rušenje postojećih vlada. Po mom mišljenju mi ne smemo nikada da ulećemo u takvu klopku.»

V

London, 30. novembra 1839.

«Doznajem iz jednog verodostojnog izvora da je lord Palmerston na poslednjem zasjedanju vlade, podnoseći izveštaj o situaciji na Istoku i o postojećim razmimoilaženjima između francuske i engleske politike, govorio tako uzdržljivo i sa toliko obzira o savezu dveju zemalja, da je time zaslužio našu zahvalnost. On je čak skrenuo pažnju svojim kolegama na jedan sistem sličan sistemu koji sam pomenuo. U zaključku složio se u pogledu forme i izjasnio se protiv politike odlučnih akcija i neizbežnih zapleta.»

VI

London, 12. decembra 1839.

«Sreo sam se sa lordom Palmerstonom, pošto sam goreo od želje da saznam da li je imao da me obavesti o nečem u vezi sa saopštenjem koje sam od njega nedavno dobio. Pročitao mi je pismo *gospodina de Neselrodea* ruskom *otpravniku poslova*, koje se poklapalo sa onim što mi je rekao. Dolazak *gospodina fon Brunova* upoznaće nas sa tajnim mislima petrogradske vlade. Lord Palmerston šarmira koliko držanjem toliko i govorom. Raduje se obnovi prijateljskih odnosa između francuske i engleske vlade, i produženju saveza. Uveravam vas da ne preterujem. Izjavio sam mu iskreno i otvoreno da je novonastala situacija baš ono što je Francuska odvajkada želela. Bio je prisiljen da to i sam prizna. Princ Esterhazy je pisao svom otpravniku poslova da je bio veoma zadovoljan maršalom¹, i da pokušava u ovom času da privoli francusku vladu na ponovnu *entente* sa Austrijom, ali da je kralj ostao *neumoljiv*. U to sasvim verujem. Kralj nije naklonjen takvim nesprovodljivim digresijama. Ovo pišem samo za vas. U stvari verujem, kao i vaše kraljevsko veličanstvo, da će se *Rusija zaplesti u svoje sopstvene mreže*.»

VII

London, 18. decembra 1839.

«Primio sam od maršala jutros jedan neobično čudan telegram. To je odgovor na pismo u kome sam mu podneo izveštaj o svom razgovoru sa lordom Palmerstonom o utisku koji je u Parizu proizvelo najavljivanje nove misije gospodina fon Brunova i cilja te misije. Pročitao sam lordu Palmerstonu *textuellement*² deo depeše koju mi je uputio maršal. Ali, u izveštaju o tome služio sam se izrazima koji su, mada nisu bili identični sa maršalovim, ipak iznosili iste misli. Maršal me sada ljubazno uverava da ne postoji nikakva razlika između mojih reči i njegovih izraza; ali mi ipak nalaže da udvojim smotrenost i da nastojim da se u našim pregovorima pridržavam tekstualnog značenja njegovih depeša. Mnogo se varam ako ovo nije *querelle allemande*³, suptilnost dostojna *Grec du Bas-Empire*⁴...

Maršal je novajlija u diplomatskoj karijeri i plašim se da on prepredenost smatra za osnovu diplomatske veštine. On je može naći ipak samo u časnosti i iskrenosti.»

VIII

London, 3. januara 1840.

«Juče je lord Palmerston bio kod mene na ručku, zajedno sa celim *Corps Diplomatique*... Saopštio mi je da vlada namerava da zatraži dodatna sredstva za svoje pomorske snage, ali je rekao da će predložiti svojim kolegama da odustanu od toga da zahtev motivišu jačanjem francuske flote da bi izbegli da i najmanjim nagoveštajem povrede savez. Lord Holland i lord John Russell zadržavaju svojim naporima da održe savez.»

¹ Reč je o Soultu, premijeru Francuske (1839—1840) — ² doslovno — ³ prepirka oko sitnica — ⁴ Vizantinca

IX

London, 20. januara 1840.

«Lord Palmerston mi je saopštio plan konvencije koju treba podneti velikim silama i Porti . . . Ne radi se o konvenciji između pet velikih sila, već o konvenciji između tih sila i Porte . . . *Gospodin fon Brunov prigovara tom obliku* (vidi Neselrodeovu notu od 2. jula ove godine, o ruskoj inicijativi!) . . . Ova se konvencija sastoji od preambule i osam članova: u preambuli se iznosi na pozitivan način, i skoro doslovno, da je pet sila, pošto je integritet Osmanskog Carstva osnovna potreba za održanje mira u Evropi, voljno da mu pruži potrebnu podršku i da mu omogući da stekne poverenje naroda Evrope. Članovi određuju tu podršku . . .

P.S. — Upravo sam doznao da su *Brunov i Neumann krajnje nezadovoljni konvencijom lorda Palmerstona.*»

X

London, 21. januara 1840.

«Čini mi se da su nacrt konvencije koju je dao lord Palmerston odbili ruski i austrijski opunomoćenici. *Gospodin Neumann* se istakao naglošću, i, usudujem se da kažem, glupošću svojih prigovora. On razotkriva politiku svoga dvora. Princ Metternich, koji je imao nameru da drži u svojim rukama ravnotežu sila otvoreno iskazuje svoju mržnju prema Rusiji. Napustio je svaku nadu da će predložiti gospodina Brunova biti primljeni bez ograničenja i obadvojica su bila razočarana kad su otkrili da je lord Palmerston ministar koji iskreno želi savez sa Francuskom i koji se trudi da usko saraduje s njom.»

XI

London, 24. januara 1840.

«Danas sam imao dug razgovor sa lordom Melbourne-om, koji je velik pristalica saveza sa našim kraljem. On je na puno načina tražio od mene da ukažem na put kojim bi kombinacija francuskih i engleskih predloga mogla biti sprovedena.

Namere Rusije on vidi u istom svetlu kao i mi, i u jednom razgovoru o *bečkoj vladi* rekao mi je da *ovoj nikada ne treba verovati pošto se ona uvek na kraju krajeva pokaže kao verni pristalica Rusije.*»

XII

London, 27. januara 1840.

«Obrt koji su sada dobile stvari na Istoku plaši me . . . Nema sumnje da Rusija teži ratu, a Austrija je podržava svim silama . . . Uspeli su da zastraše Englesku „planovima Francuske na Sredozemlju“. Alžir i Mehmed Ali su sredsruva kojima se služe . . . Činim sve što mogu da se odbiju predložiti Brunova i skoro sam bio uspeo u tome, ali se za to saznalo, te Austrija sada protura predloge Brunova kao svoje. Ovo je očigledno podvala. Ali ministarski savet je sazvan da bi razmatrao austrijske predloge. Mišljenja u kabinetu su podeljena. Na jednoj su strani lord Melbourne, lord Holland i gospodin Labouchère; a na drugoj, lord Palmerston, lord J. Russell i lord Minto. Ostali članovi se kolebaju između ova dva mišljenja.»

XIII

London, 28. januara 1840.

»Vlada je do sada razmotrila samo jednu tačku projekta lorda Palmerstona. Odlučila je da konvenciju treba da sklopi šest, a ne pet sila kao što je predložio gospodin von Brunov, kome nije nedostajalo želje da ostvari svoje posebne interese (briga za Osmansko Carstvo). Porta ne bi pristala na neku konvenciju koja bi bila odbijena ili primljena bez njenog učestvovanja. Već samom činjenicom *potpisivanja konvencije sa pet velikih sila ona bi se uključila u evropsko međunarodno pravo.*»

XIV

London, 28. januara 1840.

»Da li treba politiku i interese kralja žrtvovati kapricima gospodina Thiers-a i njegovog lista? Sistem koji je uspostavljen uz toliki trud i napore, i koji se, uprkos mnogim teškoćama, održao više od deset godina, sada je osuđen na propast.»

Naslov originala:

War in Burmah —

The Russian Question — Curious

Diplomatic Correspondence

Napisano 15. jula 1853.

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,

br. 3833 od 30. jula 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Pitanje rata — Bujica pitanja u parlamentu — Indija

Car ne samo što je počeo rat već je i okončao prvu bitku. Linija fronta nije više iza Pruta, već se pruža duž Dunava. U međuvremenu, šta rade zapadne sile? Savetuju, tj. prisiljavaju sultana da smatra rat za mir; ubeđuju ga da odgovor na postupke samodršca nisu topovi, već note. Imperatora nisu napale dve flote, već ni manje ni više no četiri projekta pregovora. Jedan potiče od engleske vlade, drugi od francuske, treći nudi Austrija, a četvrti improvizuje »zet« iz Potsdama¹. Postoji nada da će car pristati da izabere iz ovog *embarras de richesse*² ono što najbolje odgovara njegovim namerama. Odgovor (drugi po redu) gospodina Drouyn de Lhuys-a na notu (drugu po redu) grofa Neselrodea^[179] uzaludno se trudi da dokaže da »Engleska i Francuska nisu prve demonstrirale silu«. Kao što se psima bacaju koske, tako je i Rusija razaslala mnogo nota zapadnim diplomatama da bi im pružila nevinu zabavu, dok ona bere plodove dobijajući dalje u vremenu. Engleska i Francuska su, naravno, zagrizle udicu. I kao da prijem jedne takve note nije dovoljno poniženje, na nju se pojavio najmiroljubiviji komentar u listu »Journal de l'Empire«^[180], u članku koji je, istina, potpisao G. de la Guéronnière, ali koji je car inspirisao i redigovao. Taj članak »dozvoljava Rusiji kaprice da pregovara sa desne umesto sa leve obale Pruta«. Druga nota grofa Neselrodea stvarno se pretvara u članku u »pokušaj nagodbe«. To je stilizovano na sledeći način:

»Grof Neselrode sada govori samo o jednoj moralnoj garantiji i nagoveštava da je ona samo privremeno zamenjena materijalnom garantijom, *upućujući tako direktan apel za pregovore*. Pošto je to tako, nemoguće je smatrati da su diplomatske akcije iscrpljene.»

List »L'Assemblée Nationale«,^[184] ruski »Le Moniteur«^[5] u Parizu, ironično čestita listu »Journal de l'Empire« na njegovom otkriću

¹ Friedrich Wilhelm IV — ² zbunjujućeg obilja

koje je, međutim, kasno došlo, i samo žali što se tolika buka morala dići uzalud.

Engleska štampa gubi prisebnost.

«Car ne može da shvati učtivost koju mu zapadne sile ukazuju On je nesposoban da se učtivo ponaša u svojim pregovorima sa drugim silama.»

Tako kaže »The Morning Advertiser«^[20]. List »The Morning Post«^[27] je ozlojeđen što car tako malo haje za interne *teškoće* svojih protivnika:

«Izneti iz čistog bezobrazluka jedan zahtev koji nema karakter neposredne nužnosti i učiniti to bez ikakvog obzira na zapaljivo stanje duhova u Evropi, bila je gotovo neverovatna neuvидavnost.»

Pisac finansijske rubrike u listu »The Economist«^[22] otkriva: «da ljudi sada osećaju na svojoj koži koliko je štetno što su najskrivljeniji poslovi sveta (tj. berze) zavisni od kaprica jednog jedinog čoveka».

Ipak 1848. i 1849. godine moglo se videti poprsje ruskog cara rame uz rame sa samim *zlatnim teletom*.

U međuvremenu, položaj sultana¹ postaje svakog časa sve teži i komplikovaniji. Njegove finansijske neprilike utoliko više rastu što on nosi sav teret rata, nemajući od rata nikakvih koristi. Raspoloženje naroda, pošto nije usmereno protiv ruskog cara, pretvara se u nezadovoljstvo protiv sultana. Fanatizam muslimana preti mu revolucijom na dvoru, dok ga fanatizam pravoslavnih ugrožava narodnim ustancima. Današnje novine govore o zaveri koju su sklopili protiv sultanovog života muslimanski studenti, pripadnici Staroturske partije, koji žele da popnu na presto Abdul Aziza.^[181]

Juče su u domu lordova, lordovi Beaumont i Malmesbury pozvali lorda Clarendona da iznese svoje namere, sada kada je francuski car bez oklevanja izneo svoje. Međutim, lord Clarendon je samo dao kratku izjavu o tome da je Engleska dala podršku noti g. Drouyn de Lhuis-a, i ušančio se iza svojih obećanja da će svakako ubrzo dati puno obaveštenje Domu. Upitan da li je tačno da su Rusi takođe preuzeli civilnu upravu i poštansku službu Kneževina, koje su okupirali vojskom, lord Clarendon je, naravno, »uskraćio odgovor«! »On u to ne bi mogao da poveruje posle proklamacije kneza Gorčakova.«^[182] Lord Beaumont je odgovorio da mu se čini da je lord Clarendon veliki optimista.

Na pitanje koje se odnosilo na poslednje nemire u Smirni², a koje je postavio ser J. Walmsley u Donjem domu, lord John Russell je odgovorio da je on zaista čuo da je austrijski konzul kidnapovao jednog mađarskog izbeglicu; ali što se tiče austrijskog zahteva za ekstradiciju svih mađarskih i italijanskih izbeglica, o tome, kaže, zaista

¹ Abdul Medžida — ² Vidi u ovom tomu, str. 162.

ništa nije čuo. Lord John se odnosi prema interpelacijama na jedan zanimljiv način koji nije bez prednosti za njega. Službene informacije nikada ne prima, a u novinama nikada ne čita ono što bi trebalo ili što bi se očekivalo od njega da čita.

List »Kölnische Zeitung«⁽¹⁸³⁾ u dopisu iz Beča od 11. jula sadrži sledeći izveštaj o incidentu u Smirni:

»Šekib efendija je poslat u Smirnu da bi poveo istragu protiv onih koji su umešani u nemire u kojima je poginuo baron Hackelberg. Šekib je takođe dobio naređenje da izruči Austriji izbeglice austrijskog ili toskanskog porekla. Gospodin Brown, otpravnik poslova Sjedinjenih Država, razgovarao je povodom ovoga sa Rešid-pašom, ali rezultati još nisu poznati. Moglo se jedino doznati da je ubica barona Hackelberga primio od američkog konzula u Smirni pasoš, koji mu omogućava da bude van domašaja turskih vlasti. *Ova činjenica dokazuje da Sjedinjene Države nameravaju da se mešaju u evropske poslove.* Takođe je sigurno da se tri američka ratna borda nalaze sa turskom flotom u Bosforu, i dalje, da je američka fregata »Cumberland« donela 80 000 000 pjastera turskoj vladi.»

Ma kako stajalo s istinom u ovom i sličnim izveštajima, oni ipak dokazuju jedno: da se američko uplitanje očekuje svuda i da jedan deo engleske javnosti gleda na to sa naklonošću. Ponašanje američkog kapetana¹ i konzula se na sav glas hvali na skupovima, i jedan »Englez«² u jučerašnjem broju lista »The Advertiser« pozvao je Zvezdanu zastavu da se pojavi u Sredozemlju, da postidi »priljavog starog Union Jacka«³ i da ga tako natera na akciju.

Dakle, da sumiramo istočno pitanje u nekoliko reči: car, nezadovoljan i ljut što je njegovo ogromno carstvo upućeno na jednu jedinu eksportnu luku, koja se uz to nalazi na moru koje je neplovno polovinu godine, a koje Englezi mogu napasti u drugoj polovini, ostvaruje plan svojih predaka da izađe na Sredozemlje; on otcepljuje, jedan po jedan, najudaljenije delove Osmanskog Carstva od glavnog tela, dok najzad Carigrad, srce Carstva, ne bude prestalo da kuca. On ponavlja svoje periodične invazije svaki put kad smatra da su mu planovi u pogledu Turske ugroženi očiglednom konsolidacijom turske vlade, ili još mnogo opasnijim znakovima oslobodilačkih težnji među Slovenima. Uzdajući se u kukavičluk i strahovanja zapadnih sila, on zlostavlja Evropu, i postavlja što veće zahteve u nameri da se kasnije prikaže velikodušnim, zadovoljivši se onim što je u stvari neposredno i želeo.

Zapadne sile, s druge strane, nepostojane, malodušne, podozrive jedna prema drugoj, uvek na početku, iz straha od ruskih osvajanja, ohrabruju sultana da se odupre caru, da bi ga na kraju prisiljavale na ustupke iz straha da se iz opšteg rata ne izrodi opšta revolucija. Isuviše nemoćni i previše plašljivi da se poduhvate rekonstrukcije Osmanskog Carstva stvaranjem grčkog carstva, ili federalne republike

¹ Ingrahama — ² A. Richards — ³ Union Jack — popularan naziv za britansku zastavu

slovenskih zemalja, jedino čemu teže jeste da se održi status quo, tj. ono stanje trulosti koje sprečava sultana da se otrgne od ruskog cara, a Slovene da se oslobode od sultana.

Revolucionarna partija može samo čestitati sebi na takvom stanju stvari. Ponižavanje reakcionarnih zapadnih vlada i njihova otvorena nemoć da štite interese evropske civilizacije protiv ruskih osvajanja moraju izazvati blagotvornu indignaciju naroda koji je od 1849. godine pod vlašću kontrarevolucije. I na industrijsku krizu koja je na pomolu uplivaće i ubrzaće je koliko ove poluistočne komplikacije toliko i čisto istočne komplikacije u Kini. Dok cene žitarica rastu, nastaje zastoj u poslovima uopšte, a istovremeno valutni kurs je nepovoljan za Englesku i zlato počinje da otiče na Kontinent. Zlatne rezerve u engleskoj banci smanjile su se, između 9. juna i 14. jula, za 2 220 000 funti, što iznosi više no celo povećanje za protekla tri meseca.

Napredovanje debate o zakonu o Indiji u Komitetu od malog je interesa. Značajno je da amandmane sada odbija koalicija, koja se udružila sa torijevcima protiv svojih sopstvenih saveznika iz mančesterske škole.

Današnje stanje u Indiji može se ilustrovati sa nekoliko činjenica. Deo uprave koji se nalazi u metropoli guta 3% neto-prihoda, dok godišnji interes javnog duga i dividende iznose 14% — sve u svemu 17%. Ako odbijemo ova godišnja plaćanja iz Indije u Englesku, *vojni izdaci* iznose oko dve trećine sredstava namenjenih Indiji, ili 66%, dok troškovi za *javne radove* ne iznose više od 2 $\frac{1}{2}$ % od ukupnih prihoda, ili za Bengal 1%, za Agru 7 $\frac{3}{4}$ %, Pendžab 1/8%, Madras 1/2% i Bombaj 1% njihovih odgovarajućih prihoda. Ovo su službene cifre same Kompanije.

S druge strane, tri petine celokupnog neto-prihoda izvlače se iz *poljoprivrede*, oko jedna sedmina od *opijuma*, a više od jedne devetine od *solii*. Ovi izvori zajedno donose 85% celokupnih prihoda.

Što se tiče manjih stavki prihoda i rashoda, biće dovoljno ako se kaže da *moturpha*, porez koji se u prezidenciji Madras ubira od radnji, razboja, ovaca, goveda, raznih profesija itd., daje negde oko 50 000 funti, dok se na godišnje ručkove u East India House-u potroši otprilike isto toliko.^[156]

Veliki deo dohotka izvlači se sa zemlje. Pošto su razne vrste indijskog zemljoposeda nedavno opisane na raznim mestima i na popularan način, želeo bih da razmatranje ovog predmeta ograničim na nekoliko opštih opaski o sistemima zamindari i rajatvari.

Zamindari i rajatvari su bile agrarne revolucije izvedene britanskim ukazima i po svojoj prirodi međusobno protivrečne: jedna aristokratska, druga demokratska; jedna karikatura engleskog krupnog zemljoposedištva, druga francuske seljačke sitne svojine; obe ubitačne, pošto obe sadrže velike protivrečnosti — nijedna nije stvorena za narod koji obrađuje zemlju, niti za posednika kome zemlja pripada, već za vladu koja ubire porez.

Zamindari sistemom, narod prezidencije Bengal najedanput je bio lišen svog naslednog prava na zemlju u korist domorodačkih ubirača poreza nazvanih zamindari. Rajatvari-sistemom, koji je uveden u prezidencijama Madras i Bombaj, domorodačko plemstvo — mirasi, džagiri itd. — uprkos svom pravu na zemlju, svedeno je na stepen običnog naroda, sa pravom na majušne njive koje su obrađivali u korist ubirača Istočnoindijske kompanije.^[184] Ali zamindar je bio čudna vrsta engleskog zemljoposjednika; dobijao je samo desetinu zakupnine, dok je devet desetina zakupnine morao da preda vladi. Čudna vrsta francuskog seljaka bio je rajat, bez ikakvog trajnog prava svojine na zemlju, a njegove su se poreske obaveze menjale svake godine, u razmeri sa žetvom. Prvobitna klasa zamindara, uprkos svojoj groznoj i nekontrolisanoj gramzivosti u odnosu na bezzemljašku masu negdašnjih naslednih zemljoposjednika, kopnila je brzo pod pritiskom Kompanije, da bi je smenili trgovački špekulanti koji sada drže svu zemlju u Bengal, s izuzetkom poseda koji su vraćeni pod direktan nadzor vlade. Ovi špekulanti uvode jednu varijantu zamindari-zemljoposeda, nazvanu *patni*. Nezadovoljni što su postavljeni u položaj posrednika u odnosu na britansku vladu, oni, sa svoje strane, stvaraju klasu »naslednih« posrednika nazvanih *patnidari*, koji, opet, stvaraju svoje *pod-patnidare* itd., tako da je nastala savršena lestvica hijerarhije posrednika, koja celom svojom težinom pritiskuje nesrećnog zemljoposjednika. Što se tiče rajata u Madrasu i Bombaju, sistem se ubrzo degenerisao u raubovanje i zemlja je izgubila svu svoju vrednost.

«Zemlja», kaže gospodin Campbell, «može biti prodana od strane ubirača zbog neplaćene poreze, kao u Bengal, ali to se uglavnom ne dešava, i to iz sasvim prostog razloga: niko neće da je kupi.»

Tako u Bengal imamo kombinaciju engleskog zemljoposjedništva, sistema irskih posrednika, austrijskog sistema, koji pretvara zemljoposjednika u poreznika, i azijskog sistema u kome je država stvarni zemljoposjednik. U Madrasu i Bombaju imamo francuskog seljaka sitnosopstvenika, koji je istovremeno i čifčija i *métayer*¹ države. Nedostaci ovih različitih sistema nagomilavaju se na njegova leđa, a da sam ne uživa nijednu od njegovih prednosti. Rajata, kao i francuskog seljaka, cedi privatni zelenoš, ali on, za razliku od francuskog seljaka, nema nikakvog naslednog, nikakvog stalnog prava na zemlju. Nateran kao čifčija da obrađuje zemlju, ali nije obezbeđen od bede kao čifčija. Kao i *métayer* mora da deli svoje prinose sa državom, ali država nije obavezna da mu predujmi sredstva i inventar, kao što je obavezna da učini u pogledu *métayer*-a. U Bengal, kao i u Madrasu i Bombaju, pod sistemima zamindari i rajatvari rajati — a oni sačinjavaju jedanaest dvanaestina celokupnog indijskog stanovništva — užasno su osiromašeni; i ako nisu,

¹ napoličar

govoreći s moralnog stanovišta, pali tako nisko kao irski *kolibari*¹, oni to duguju svojoj klimi, tome što ljudi juga imaju manje potreba, a više mašte od severnjaka.

Povezano sa zemljoradnjom moramo razmatrati i porez na so. Poznato je da Kompanija zadržava monopol na taj artikal, koji prodaje trostruko skuplje od tržišne cene — i to u zemlji gde se ona vadi iz mora, jezera, planina kao i same zemlje. Kako ovaj monopol izgleda u praksi, opisao je erl Albemarle sledećim rečima:

«Veliku količinu soli za unutrašnju potrošnju širom zemlje kupuju od Kompanije brojni grosisti, i to po ceni nešto nižoj od četiri rupije za *maund*²; oni mešaju so sa izvesnom količinom peska, koji uglavnom nabavljaju nekoliko milja jugozapadno od Dake, i tu mešavinu prodaju drugom, ili, računajući državu kao prvog, trećem monopolisti po pet ili šest rupija. Ovaj trgovac dodaje još zemlje ili pepela, i tako promećući se kroz više ruku, od velikih gradova do sela, cena raste od osam do deset rupija, a udeo primesa iznosi od 25% do 40%. Izlazi da narod kupuje svoju so po ceni od 21 funte, 17 šilinga i 2 penija do 27 funti, 6 šilinga i 2 penija, ili, drugim rečima, od 30 do 36 puta skuplje od bogatog engleskog naroda.»⁽¹⁸⁵⁾

Mogu navesti kao primer engleskog buržoaskog morala to da gospodin Campbell brani monopol na opijum time što ovaj sprečava Kineze da prekomerno uživaju droge, a monopol na piće (licence za prodaju alkohola u Indiji) time što se tako čudesno povećava potrošnja rakije u Indiji.

Zamindari-zemljoposed, rajatvari i porez na so, kojima se pridružuje i indijska klima, stvorili su žarišta kolere, koja iz Indije pustoši zapadni svet, što je upečatljiv i strahovit primer kako su ljudsko zlo i nepravda povezani.

Naslov originala:

The War Question —

Deluge of Parliament — India

Napisano 19. jula 1853.

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune»,

br. 3838 od 5. avgusta 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

¹ *Kolibari*—sitni zakupci u veoma nepovoljnom položaju zbog kratkoročnih ugovora i jake međusobne konkurencije — ² Indijska mera za težinu za rinfuznu robu, razne vrednosti u raznim područjima, varira od 12 do 40 kg.

Karl Marx

Budući rezultati britanske vladavine u Indiji

Nameravam da ovim dopisom zaključim svoja razmatranja o Indiji.

Kako je došlo do uspostavljanja engleske vlasti u Indiji? Neograničenu vlast velikog mogula^[174] slomili su njegovi vice-kraljevi. Vlast vice-kraljeva slomili su Marati.^[186] Vlast Marata slomili su Avgani, i dok su se svi borili protiv svih, Britanci su upali i uspjeli da ih sve pokore. Zemlja koja nije podijeljena samo na muslimane i Hinduse, nego i na plemena i kaste, društvo čiji sklop počiva na nekoj vrsti ravnoteže koja dolazi od opšte netrpeljivosti i institucionalne izolacije svih njenih članova — zar ovakva zemlja i ovakvo društvo nisu bili unapred osuđeni da padnu kao plen zavojevača? I da ne znamo ništa o historiji Hindustana, zar nam ne bi bila dovoljna krupna i neoboriva činjenica da čak i sada Indiju drži u engleskom ropstvu indijska vojska koju izdržava Indija? Prema tome, Indija nije mogla izbjeći sudbinu da bude osvojena, i cela njena historija, ako je uopšte ima, jeste historija uzastopnih osvajanja kroz koja je ona prošla. Indijsko društvo uopšte nema historije, bar ne poznate historije. Ono što mi nazivamo njegovom historijom jeste historija zavojevača, koji su dolazili jedan za drugim, koji su osnivali svoje imperije na pasivnoj osnovi tog društva koje se nije opiralo niti menjalo. Prema tome, pitanje se ne sastoji u tome da li je Engleska imala pravo da osvoji Indiju, nego u tome da li bi bilo bolje da su Indiju osvojili Turci, Perzijanci, Rusi, a ne Britanci.

Engleska treba da ispuni dvojaku misiju u Indiji: rušilačku i stvaralačku — uništavanje starog azijskog društva i postavljanje materijalne osnove za zapadnjačko društvo u Aziji.

Arapci, Turci, Tataci, Mongoli, koji su jedni za drugima osvajali Indiju, uskoro su se pretopili u *Hinduse*, pošto je varvarske osvajače po većinom zakonu historije pobeđivala viša civilizacija njihovih podanika. Britanci su bili prvi osvajači sa višom civilizacijom i stoga nepristupačni za indijsku civilizaciju. Oni su je razrušili uništavajući domorodačke opštine, razarajući domaću radinost i nivelišući sve što je bilo veliko i isticalo se u indijskom društvu. Stranice historije njihove vladavine u Indiji jedva da govore o bilo čemu drugom osim o ovom uništavanju. Stvaralački rad jedva se nazire kroz gomilu ruševina. Pa ipak, on je otpočeo.

Političko jedinstvo Indije, stabilnije i teritorijalno obuhvatnije nego što je ikada bilo pod velikim mogulima, bilo je uslov *sine qua non* njenog preporoda. Ovo jedinstvo, nametnuto britanskim mačem, biće pojačano i ovekovečeno električnim telegrafom. Domorodačka vojska, organizovana i uvežbana od strane britanskih podoficira — bila je *nužan uslov* za oslobođenje Indije, bez koga bi Indija i dalje bila plen prvog stranog zavojevača. Slobodna štampa, koja je prvi put uvedena u azijskom društvu i koju uglavnom vode zajednički potomci Hindusa i Evropljana, jeste nov i moćan činilac obnove. Čak i zamindari i rajatvari,¹ ma koliko bili odvrtni, predstavljaju dva različita oblika privatnog vlasništva na zemlju za kojom toliko čezne azijsko društvo. Iz redova indijskih domorodaca, koje Englezi tako nerado i u tako malom broju školuju u Kalkuti pod svojim nadzorom, izrasta nova klasa naoružana znanjem preko potrebnim za upravljanje zemljom i prožeta evropskom naukom. Vodena para je omogućila redovan i brz saobraćaj između Indije i Evrope, povezala je njene glavne luke s lukama celog jugoistočnog okeana i na taj način ju je izvukla iz izolovanog položaja koji je bio glavni uzrok njene stagnacije. Nije daleko dan kada će kombinovanjem železnica i parobroda udaljenost između Engleske i Indije, merena vremenski, biti svedena na osam dana i kada će ova, nekada legendarna zemlja, biti na taj način stvarno pripojena zapadnom svetu.

Vladajuće klase Velike Britanije dosad su se samo od slučaja do slučaja, povremeno i izuzetno interesovale za napredak Indije. Aristokratija je želela da je pokori, finansijska plutokratija da je opljačka, a industrijska buržoazija da je tuče jeftinijom robom. Međutim, situacija se sad izmenila. Industrijska buržoazija je uvidela da je pretvaranje Indije u proizvodnu zemlju postalo od bitnog značaja za nju i da je u tu svrhu potrebno pre svega dati Indiji sredstva za navodnjavanje i unutrašnje saobraćajne veze. Ona sad namerava da pokrije Indiju mrežom železničkih linija i ona će to učiniti. To mora dati neocenjive rezultate.

Poznato je da su proizvodne snage Indije sputane krajnjim nedostatkom saobraćajnih sredstava za prevoz i razmenu njenih različitih proizvoda. Nigde ne nalazimo takvu društvenu bedu usred prirodnog obilja zbog nedostatka sredstava za razmenu, kao što je to slučaj u Indiji. Godine 1848. jedan komitet britanskog Donjeg doma je utvrdio da se u vreme kad se žito prodavalo za 6—8 šilinga po kvarteru u Kandedi, ono prodavalo za 64 do 70 šilinga u Puni, gde je svet na ulicama umirao od gladi, pošto nije bilo mogućnosti da se dobiju zalihe iz Kandeše, jer su putevi od ilovače bili neprohodni.

Uvođenje železnica može lako da se iskoristi za poljoprivredne ciljeve stvaranjem rezervoara vode tamo gde je potrebno da se zemlja kopa radi podizanja nasipa, kao i za snabdevanje vodom mesta duž pruge. Tako se može znatno proširiti navodnjavanje, taj uslov *sine qua non*

¹ Vidi prethodni Marxov članak u ovom tomu.

poljoprivrede na Istoku, i sprečiti često ponavljanje lokalnih pojava gladi do kojih dolazi usled nestašice vode. Opšti značaj železničkih pruga, posmatran pod ovim uglom, mora postati očigledan kad se podsetimo da čak i u brdovitim krajevima oko Gata navodnjene zemlje plaćaju tri puta veće poreze, da je na njima uposleno deset ili dvanaest puta više ljudi i da one pružaju dvanaest ili petnaest puta viši prinos nego iste tolike oblasti koje nisu navodnjene.

Železnice će omogućiti da se smanji brojno stanje vojnog aparata i troškovi njegovog izdržavanja. Pukovnik Warren, komandant tvrđave Saint William, izjavio je pred izabranim komitetom Donjeg doma:

«Mogućnost dobijanja vesti iz udaljenih delova zemlje za onoliko sati koliko je danas za to potrebno dana pa čak i nedelja, mogućnost odašiljanja instrukcija zajedno s trupama i materijalom u kraćem roku — to su činjenice čiji se značaj teško može proceniti. Trupe bi se mogle držati na udaljenijim i zdravijim mestima nego sada i mnogi gubici zbog bolesti bi se time izbegli. Materijal ne bi na raznim slagalištima bio potreban u današnjim količinama, te bi se tako izbegli gubici zbog kvarenja i upropašćivanja dejstvom klimatskih uslova. Brojno stanje trupa moglo bi se smanjiti u direktnoj razmeri prema njihovoj efikasnosti.»

Poznato je da su komunalna organizacija i ekonomska osnova seoskih opština bile uništene, ali njihova najgora crta, raspad društva na stereotipne i nepovezane atome, nadživela ih je. Izolovanost sela imala je za posledicu nepostojanje puteva u Indiji, a nepostojanje puteva ovekovčilo je izolovanost sela. Pri ovakvim uslovima opština je postojala na niskom životnom nivou, gotovo bez veze sa drugim opštinama, bez želja i napora nužnih za napredak društva. Pošto su Britanci slomili autarkičnu *inerciju* sela, železničke pruge će pomoći da se zadovolji nova potreba za opštenjem i međusobnim vezama. Pored toga

«jedna od posledica železničke mreže biće da će ona uneti u svako selo kroz koje bude pruga prolazila znanje o tehničkim mogućnostima i o praktičnim primenama sprovedenim u drugim zemljama, i do te će mere olakšati primanje tih mogućnosti i njihovu primenu, da će omogućiti naslednim i najamnim seoskim zanatlijama Indije da, prvo, pokažu svoje sposobnosti, a zatim da poprave svoje nedostatke» (Chapman J., *Cotton and Commerce of India*, London, 1851).

Ja znam da engleska industrijska buržoazija ima nameru da obdari Indiju železničkim prugama isključivo u cilju da po sniženim cenama izvlači pamuk i druge sirovine za svoje tvornice. Ali kada ste jednom uneli mašinu kao pokretačko sredstvo u jednu zemlju koja poseduje gvožđe i uglj, vi nećete moći da sprečite tu zemlju da sama proizvodi te mašine. Vi ne možete održavati železničku mrežu u jednoj ogromnoj zemlji bez uvođenja svih onih industrijskih procesa koji su nužni za podmirenje neposrednih i tekućih potreba železničkog saobraćaja, a to mora povući za sobom primenu mašina na one grane industrije koje nisu neposredno vezane sa železnicama. Železnice će stoga u Indiji postati stvarni preteča moderne industrije. To je utoliko sigurnije, što

Hindusi, kako to i britanske vlasti priznaju, imaju naročitu sposobnost da se prilagođavaju potpuno novom načinu rada i da stiču znanja potrebna za rukovanje mašinama. Potpun dokaz za ovu činjenicu je sposobnost i stručnost indijskih mašinista u kovnici u Kalkuti gde oni godinama rukuju parnim mašinama, rad domorodaca zaposlenih na raznim parnim mašinama u ugljenim oblastima Hardvara, kao i drugi primeri. I sam gospodin Campbell, ma koliko da je pod uticajem predrasuda Istočnoindijske kompanije, mora priznati da

«velika masa indijskog naroda ima veliku *industrijsku energiju*, da je vrlo sposobna na akumulaciju kapitala i odlikuje se bistrinom matematičara i talentom za računanje i za egzaktne nauke». «Njihov intelekt je izvanredan», kaže on.

Moderna industrija, koja će biti posledica uvođenja železnica u Indiji, uništiće tradicionalnu podelu rada na kojoj počivaju indijske kaste, te glavne smetnje na putu indijskog progresa i indijske moći.

Sve što bi engleska buržoazija bila prinuđena da učini neće osloboditi narodne mase niti će bitno popraviti njihove društvene uslove, pošto to zavisi ne samo od razvitka proizvodnih snaga nego i od toga da li će narod ovladati njima. Ali ona će svakako učiniti nešto, naime stvoriti materijalne preduslove i za jedno i za drugo. Da li je buržoazija ikada učinila više? Da li je ona ikada dovela do napretka, a da nije povukla pojedince i narode kroz krv i blato, kroz bedu i poniženje?

Indijci neće požnjeti plodove sazrevanja novih elemenata društva koje je među njih posejala britanska buržoazija dok u samoj Engleskoj sadašnju vladajuću klasu ne potisne industrijski proletarijat, ili dok sami Indijci ne postanu dovoljno jaki da zbače engleski jaram. U svakom slučaju možemo s pouzdanjem očekivati, u bližoj ili daljoj perspektivi, preporod ove velike i interesantne zemlje čiji su blagorodni stanovnici, prema rečima kneza Saltikova, čak i u svojim najnižim klasama «plus fins et plus adroits que les Italiens»,¹⁽¹⁸⁷⁾ zemlje čiji stanovnici čak i svoju pokornost izravnavaju izvesnom blagom otmenošću, i koji su, uprkos svojoj prirodnoj inertnosti, zapanjili britanske oficire svojom hrabrošću, — zemlje koja je bila izvor naših jezika, naših religija i koja u Džatu daje tip starog Germana a u Bramanu⁽¹⁸⁸⁾ tip starog Grka.

Ne mogu se odvojiti od teme o Indiji bez izvesnih zaključnih primedbi.

Duboko licemerje i varvarstvo svojstveno buržoaskoj civilizaciji leže razotkriveni pred našim očima kad napuštaju svoju zemlju gde imaju pristojan lik, i odlaze u kolonije gde se pojavljuju u svoj svojoj golotinji. Buržoazija je zaštitnik svoje, ali je li ikad ijedna revolucionarna stranka izvršila takve agrarne revolucije kao što su bile one u Bengalu, Madrasu i Bombaju? Zar ona nije pribegla u Indiji, prema rečima onog velikog razbojnika — lorda Clive-a, zverskom iznuđivanju kada prosto podmićivanje nije išlo ukorak s njenom pohleпношću? Zar ona

¹ «prefinjeniji i veštiji od Italijana»

nije, dok je po Evropi brbljala o nepovredivoj svetinji državnog duga, konfiskovala u Indiji dividende radža koji su uložili svoje privatne uštede u deonice same Kompanije? Zar ona nije, dok se borila protiv francuske revolucije pod izgovorom da brani »našu svetu veru«, u isto vreme zabranila propagandu hrišćanstva u Indiji, i zar nije, da bi zaradila novac od poklonika koji su hrlili na hodočašće u hramove Orise i Bengala, počela da trguje ubojstvom i prostitucijom u hramu Džaganata?⁽¹⁸⁹⁾ To su, eto, ljudi »vlasništva, reda, porodice i religije«! Razorno delovanje engleske industrije na Indiju, koja je po svojim razmerama velika kao i Evropa i obuhvata 150 miliona akri, sasvim je očigledno i poražavajuće. Ali mi ne smemo zaboraviti da su to samo organski rezultati celokupnog postojećeg sistema proizvodnje. Ta proizvodnja počiva na vrhovnoj vlasti kapitala. Centralizacija kapitala je bitna za postojanje kapitala kao nezavisne snage. Razorni uticaj ove centralizacije na svetska tržišta otkriva samo, u najgigantskijim razmerama, unutrašnje organske zakone političke ekonomije koji sada deluju u svakom civilizovanom gradu. Buržoaski period istorije ima da stvori materijalnu osnovu novog sveta — s jedne strane, da razvije opšte međusobne veze zasnovane na uzajamnoj zavisnosti ljudi, kao i sredstva za te veze; s druge strane, da razvije proizvodne snage čovekove i da pretvori materijalnu proizvodnju u gospodarenje prirodnim silama pomoću nauke. Buržoaska industrija i trgovina stvaraju ove materijalne uslove novog sveta isto onako kao što su geološke revolucije stvorile zemljinu koru. Kada jedna velika socijalna revolucija bude ovladala rezultatima buržoaske epohe, svetskim tržištem i modernim proizvodnim snagama i bude ih podvrgla zajedničkoj kontroli najnaprednijih naroda, onda će tek ljudski napredak prestati da liči na onog odvratnog paganskog idola koji je hteo da pije nektar samo iz lobanje ubijenog.

Naslov originala:

The Future Results of British Rule in India

Napisano 22. jula 1853.

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune»,

br. 3840 od 8. avgusta 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Vladin finansijski neuspeh — Kočije — Irska — Rusko pitanje

Na sinočnjem zasjedanju Donjeg doma gospodin Gladstone je izneo predlog da se iz konsolidovanog fonda izdvoje sredstva za otkup južnomorskih obveznica koje nisu zamenjene u okviru njegovog finansijskog plana. Predlog takve vrste znači priznanje potpunog neuspeha njegovog plana konvertiranja. Pored ovog malog poraza, vladi predstoji još jedan veoma težak poraz u vezi sa njenim zakonom o Indiji. Ser John Pakington je predložio da se unese jedna klauzula po kojoj bi se ukinuo monopol na so i dozvolila slobodna proizvodnja i prodaja soli u Indiji, koja bi bila opterećena samo trošarinom ili nekom drugom vrstom poreza. Predlog je izglasan sa 117 glasova prema 107, uprkos očajničkim naporima ser Charlesa Wooda, lorda Johna Russella, ser J. Hogga, ser H. Maddocka, i gospodina Lowe-a (iz lista »The Times«)^[26]. Oligarhija, koja je uspela da podigne platu predsedniku Kontrolne komisije na 5000 f. st., predlaže sada da se podignu plate besprekornim istočnoindijskim direktorima od 300 na 1000 f. st., a plate predsednika i potpredsednika na 1500 f. st. Očigledno veruju da Indija poseduje onu čudesnu moć koja se u Hindustanu pripisuje lišću legendarnog drveta koje raste na najvišim vrhovima Himalaja, naime, da se sve što dode u dodir s njim pretvara u zlato — a jedina je razlika u tome što lakoverni Indusi očekuju to čudo od soka drveća, a prosvetljeni Englezi od krvi domorodaca.

Kineski sultan iz *Hiljadu i jedne noći*, koji je ustao jednog lepog jutra i prišao prozoru da pogleda Aladinov dvorac, bio je zaprepašćen kad je na tom mestu video samo prazan prostor. Pozvao je svog velikog vezira i upitao ga da li on vidi dvorac. Veliki vezir nije video ništa, i nije bio manje zapanjen od sultana, koji se razbesneo i naredio svojim stražarima da bace u tamnicu Aladina. Londonska javnost, kad se probudila u sredu ujutro, našla se gotovo u sultanovom položaju. London nije mogao da prepozna London. Tu je bilo i ostalo praznih mesta, tamo gde smo navikli da vidimo nešto. I koliko je oko bilo zapanjeno prazninom, toliko je i uho bilo zapanjeno njegovom tišinom.

Šta se to dogodilo Londonu? *Revolucija fijakerista!* Fijakeri i fijakeristi su nestali kao nekom čarolijom sa ulica, sa njihovih stanica, sa železničkih stanica. Vlasnici fijakera i fijakeristi su podigli bunu protiv novog zakona o fijakeristima, tog velikog i gotovo »jedininstvenog« zakona »vlade svih talenata«. Stupili su u štrajk.

Često se zapažalo da britansku javnost uhvate periodični napadi moralnosti i da po jednom svakih šest ili sedam godina njena vrlina postane neobuzdana te se mora stati na put poroku. Desilo se da je predmet ovog moralnog i patriotskog napada ovog puta postao *jadni cabby*.¹ Kočijaševom pljačkanju nezaštićenih žena i debelih građana trebalo je stati na put, i da se tarifa snizi sa jednog šilinga na 6 penija po milji. Moral sa šest penija izgleda da je postao epidemija. Vlada je kroz usta gospodina Fitzroya donela jedan drakonski zakon protiv fijakerista koji je propisivao njihove obaveze prema zajednici i istovremeno je njihove tarife, njihove »Hansoms«,² njihove konje i njihov moral načinio predmetom parlamentarnog zakonodavstva. Fijakerist je, izgleda, trebalo silom da bude pretvoren u prototip dostojan britanskog poštovanja. Sadašnja generacija ne može bez improvizovanja bar jedne vrle i nesebične klase građana, i za to je bio izabran fijakerist. »Vlada svih talenata« se toliko trudila da stvori svoje remek-delo zakonodavstva, da je Zakon o fijakeristima jedva i prošao kroz Dom, a već je počeo da se primenjuje pre no što su uopšte bile preduzete ma kakve mere za njegovo sprovođenje. Umesto da se londonske *kadije* snabdeju unapred novom uredbom, novom prevoznom tarifom i tablicama za predena rastojanja, sudije policijskih magistrata dobile su uputstva da svaki nastali sukob između fijakerista i građana rešavaju po svom nahodaenju. Tako smo, u toku dve nedelje, imali puno promena i uzbudljivih spektakala trajnog rata pred sudijom između prave vojske šestparačkih Hampdena,^[190] i »odvratnih« fijakerista, od kojih su se prvi borili za poštenje, a drugi za pare. Iz dana u dan fijakerista je dobijao moralne pouke, bio osuđivan i zatvaran. Najzad mu je puklo pred očima da vlasniku kočija pri novoj tarifi ne može platiti stari zakup, te su se sopstvenici i kočijaši povukli na svoj Mons Sacer,^[191] naime u National Hall, u Holbornu,³ gde su doneli strašnu odluku koja je za tri dana lišila London fijakera. Već su postigli dve stvari: prvo, da je vlada, kroz usta gospodina Fitzroya, već toliko izmenila zakon da ga je gotovo poništila; i drugo, da su svi problemi kao istočno pitanje, danski *coup d'état*,⁴ loša žetva, i širenje kolere potpuno iščezli pred licem te velike bitke između javne vrline, koja ostaje pri tarifi od 6 penija po milji, i privatnih interesa koji uporno zahtevaju 12 penija.

»Štrajk« je lozinka dana. U toku ove nedelje 5000 rudara je stupilo u štrajk u ugljenokopima na severu; 400 do 500 pomoćnika među londonskim radnicima koji obrađuju plutu, oko 2000 radnika zaposlenih

¹ kočijaš, fijakerista — ² dvokolice u kojima kočijaš sedi pozadi — ³ deo Londona — ⁴ državni udar

u raznim brodogradilištima na Temzi; policijske snage štrajkuju u Halu, a slične pokušaje preduzimaju i londonski policajci, i najzad štrajkuju i zidari zaposleni na kapeli sv. Stefana, pod samim nosom Parlamenta.

»Ovaj svet postaje pravi raj za radnike. Ljudi postaju dragoceni«, uzvikuje »The Times«. U toku 1849, 1850, 1851, 1852, dok se trgovina neprestano razvijala, industrija je imala nečuveni procvat, a profiti su trajno rasli, nadnice se uglavnom nisu menjale, čak su u većini slučajeva zadržane na nivou na koji ih je spustila kriza iz 1847. godine. Pošto je emigracijom opao broj radnika, a skok cena osnovnih životnih potreba povećao njihovu glad, izbijaju štrajkovi, a kao posledica ovih štrajkova nadnice rastu, i gle! svet postaje raj za radnike — u očima lista »The Times«. Da bi sveli taj raj na ovozemaljske razmere, lankaširski fabrikanti su osnovali udruženje sa ciljem da udruženi potpomažu i podržavaju jedni druge protiv zahteva naroda. Ali nezadovoljna time da se bori koalicijom protiv koalicije, buržoazija preti da će tražiti da se zakon umeša u zakon — zakon koji je sama diktirala. Kako bi to trebalo da se odigra, možemo videti iz sledećeg izliva besa lista »The Morning Post^[27]«, organa liberalnog i ljubaznog Palmerstona:

»Ako postoji ijedan nitkovluk koji naročito zaslužuje da bude kažnjavao *gvozdenom rukom*, onda je to sistem štrajkova . . . Potreban je neki strog i kratak metod da se kazne vode štrajkova i kolovode ovih udruživanja. Sloboda tržišta radne snage ostala bi neokrnjena *ako bi se ovi momci kaznili batinanjem* . . . Zalud je tvrditi da ovo znači mešanje u tržište rada. Sve dok se oni koji snabdevaju tržište radnom snagom uzdržavaju da stave na kocku interese zemlje, *može im se ostavljati da se sporazumevaju sa poslodavcima*.«

U izvesnim konvencionalnim granicama radnicima treba dopustiti da zamišljaju da su slobodni partneri proizvodnje i da njihovi ugovori sa poslodavcima budu sklapani uz obostrani pristanak, ali kad se te granice pređu, radni odnos im treba nametati pod uslovima koje propiše parlament, taj stalni odbor koalicije vladajućih klasa protiv naroda. Duboke i filozofske misli Palmerstonovog organa čudno su obelodanjene u jučerašnjem otkriću da se »u najgorem položaju od svih klasa u Engleskoj nalaze *siromašni najviši krugovi*«, siroti aristokrata koji je primoran da koristi fijkar umesto da ima svoj »brougham«!¹

Uveravaju nas da je čitav svet, a naročito Irska, postao raj za radnike; Irska zato što ju je pogodila glad i što se ljudi iz nje iseljavaju. Zašto su se onda, ako su nadnice u Irskoj stvarno visoke, irski radnici u tolikom broju sjatili u Engleskoj, i nameravaju da se stalno nasele s ove strane »bare«,^[192] dok su se ranije vraćali kući kad prođu žetveni radovi? Ako društveni napredak irskog naroda ima takav zamah, otkud onda toliki broj slučajeva ludila od 1847. a naročito od 1851. godine? Bacimo pogled na brojeve iz »Šestog izveštaja o oblasnim dušev-

¹ zatvoreni jednopreg, nazvan po lordu Broughamu

nim bolnicama za prestupnike i o privatnim duševnim bolnicama u Irskoj«:

1851. — ukupan broj primljenih u duševne bolnice	2584
(1301 muškarac i 1283 žene)	
1852.	2722
(1376 muškaraca i 1346 žena)	
1853. ^[193] marta meseca	2870
(1447 muškarac i 1423 žene)	

A to je ista ona zemlja u kojoj se slavni Swift, osnivač prve duševne bolnice u Irskoj^[194], dvornio da li se tamo može pronaći devedeset umno poremećenih.

Čartistička agitacija koju je ponovo otvorio Ernest Jones odvija se snažno, i 30. ovog meseca održaće se u Kennington Commonu veliki miting čartista Londona pod vedrim nebom, na mestu gde se održao veliki skup 10. aprila 1848.^[195]

Gospodin Cobbett je povukao svoj nacrt zakona o fabrikama, nagovestivši da smera da ga ponovo podnese na početku sledećeg zasedanja parlamenta.

A što se tiče finansijskih i opštih izgleda Engleske, »The Manchester Guardian«^[196] od 27. ovog meseca u potpunosti potvrđuje u sledećim rečenicama svoga uvodnika moja ranija predviđanja:

«Jedva da je ikada ranije u našoj komercijalnoj atmosferi bilo tako puno elementa neizvesnosti koji bi dovodili do *uznemirenosti* — koristimo ovu blagu reč namerno. U dane pre ukidanja Zakona o žitu i opšteg uvođenja politike slobodne trgovine mi bismo upotrebili jači izraz — *ozbiljna zabrinutost*. Ovi elementi su, najpre, strahovanje da žetva ne podbaci, drugo, stalno oticanje zlata iz banke, i, treće, velika verovatnoća da će planuti rat.»

Coup d'état danskog kralja sada je odbacio i poslednji od ustava iz 1848. godine. Zemlja je dobila ruski ustav, i ukidanjem *Lex regia* je osuđena da postane ruska provincija^[197]. U narednom članku izneću kakvo je stanje stvari u toj zemlji.

«Naša se politika sastoji u tome da se u toku sledeća četiri meseca ništa ne odigra, i nadam se da ćemo u tome uspeti pošto *ljudi uglavnom više vole da čekaju*; ali peti mesec mora biti plodan događajima.»

Tako je pisao grof Pozzo di Borgo, 28. novembra 1828. godine grofu Neselrodeu, i grof Neselrode sada postupa po ovom principu. Dok se vojna uzurpacija Kneževina upotpunjava ruskom civilnom upravom, dok jedinica za jedinicom ulazi u Besarabiju i na Krim, Austriji je dat mig da bi njeno posredovanje moglo biti prihvaćeno, a drugi nagoveštaj Bonaparti da je vrlo verovatno da će njegove predloge car prihvatiti. Ministri u Londonu i Parizu su se umirivali izgledima da će se Nikolaj umilostiviti da najzad prihvati njihova izvinjenja. Svi evropski dvorovi su čekali nestrpljivo kao ljubimice u haremu kome će velikodušni gospo-

dar svih vernih baciti svoju maramicu. Držeci ih ovako u neizvesnosti nedeljama, pa i mesecima, Nikolaj je iznenada objavio da ni Engleska, ni Francuska, ni Austrija, niti Pruska, nemaju nikakve veze sa njegovim sukobom sa Turskom, i da sa njom jedino on može da pregovara. Svog ambasadora iz Carigrada opozvao je verovatno radi toga da bi olakšao svoje pregovore sa Turskom. Ali dok on, s jedne strane, izjavljuje da se sile ne smeju mešati u ruske stvari, s druge strane smo obavesteni da predstavnici Francuske, Engleske, Austrije i Pruske dangube održavajući sastanke u Beču, kjući planove za rešenje istočnog pitanja, dok ni ruski ni ruski ambasador ne učestvuju u ovim smešnim konferencijama. Sultan je 8. ovog meseca naimenovao ratnu vladu da bi se oslobodio primirja, ali ga je lord Redcliffe primorao da je raspusti iste večeri. Ovo ga je toliko pomelo da je naumio da pošalje jednog austrijskog kurira u Petrograd sa misijom da dozna da li je car voljan da otpočne opet neposredne pregovore. Od povratka ovog kurira i odgovora koji će doneti zavisice da li će Rešid paša glavom morati da ide u Petrograd. Iz Petrograda on treba da pošalje nove nacrtne nota u Carigrad; novi nacrti nota treba potom da budu vraćeni u Petrograd i ništa se neće rešiti dok u Carigrad ne stigne poslednji odgovor Petrograda — u međuvremenu će doći i peti mesec, i nijedna flota neće moći da uplov u Crno more; a zatim će car na miru prezimiti u Kneževinama i iskupljivati se istim obećanjima koja tamo kruže još od njegove ranije okupacije, počev od 1820. godine.

Poznato vam je da je srpski ministar Garašanin^[20] smenjen po naređenju Rusije. Rusija, ohrabrena ovim uspehom, insistira da se otpuste svi oficiri rusofobi. Ova mera ima za cilj da dovede do toga da vladajućeg kneza Aleksandra zameni knez Mihailo Obrenović, koji je oruđe Rusa i ruskih interesa. Da bi izbegao ovu nesreću, a i pod pritiskom Austrije, knez Aleksandar se okrenuo protiv sultana i izrazio je svoju nameru da se drži striktno neutralnosti. Ruske intrige u Srbiji ovako je opisao pariski list »La Presse«:^[112]

•Svako zna da ruski konzulat u Oršavi — jednom bednom selu u kome se nijedan ruski podanik ne može naći i koje se nalazi usred srpskog življa — bedno tavori, ali da je on pretvoren u leglo moskovske propagande. Sudski je ustanovljeno da je ruska ruka umešana u brailsku aferu 1840. godine, u aferu Johna Lutzja 1850. godine i u nedavno hapšenje 14 ruskih oficira, zbog čega je došlo do ostavke Garašaninove vlade. Isto tako je poznato da je knez Menšikov u toku svog boravka u Carigradu podstrekavao na slične intrige svoje agente u Brusi, Smirni, kao i Solunu, Albaniji i Grčkoj.♦

Nema upadljivije crte u ruskoj politici nego što je to tradicionalno poklapanje ne samo njenih ciljeva već i sredstava kojima ih ostvaruje. Ne postoji u sadašnjem istočnom pitanju zaplet, pregovaranje, službena nota, koje čovek već nije sreo na stranicama svetske istorije.

Rusija nema sada drugog izgovora da dela protiv sultana, osim kajnardžijskog ugovora,^[106] mada joj taj ugovor ne daje nikakav pro-

tektorat nad njenim jednovernicima, već samo pravo da sazida jednu kapelu u Carigradu⁽¹⁰⁴⁾ i da moli kod sultana blagost za hrišćanske podanike, na čemu je Rešid paša s pravom insistirao u svojoj noti od 14. ovog meseca. Ali već 1774. godine, kada je taj ugovor bio potpisan, Rusija je smerala da ga kad-tad tumači, onako kako ga tumači 1853. godine. Tadašnji austrijski internuncije pri osmanskoj Porti, baron Thugut, pisao je 1774. godine svom dvoru:

«Od sada će Rusija uvek biti u položaju, kad god bude smatrala da je pogodna situacija, i bez neke pripreme, da pošalje na Carigrad svoju vojsku iz svojih luka na Crnom moru. U tom slučaju bi došlo do jedne unapred skovane zaverе sa poglavarima grčke crkve i sultanu ne bi ostalo ništa drugo nego da napusti svoj dvor na prvi glas o ovom potezu Rusije, da pobegne u unutrašnjost Azije i prepusti svoj presto evropske Turske jednom mnogo iskusnijem vladaru. Kada prestonica bude osvojena, teror i odana podrška pravoslavnih hrišćana bez sumnje će lako podvesti pod ruski skiptar ceo Arhipelag, obalu Male Azije i celu Grčku sve do Jadranskog mora. Zatim, kad zaposedne ove krajeve, prema kojima je priroda tako darežljiva, sa kojima se nijedan deo sveta ne može meriti po plodnosti i bogatstvu u nedrima zemlje, Rusija će ostvariti takvu premoć koja će baciti u zasenak sva legendarna čuda koja poznaje istorija o veličini monarhija drevnih vremena.»

Kao i danas, Rusija je i 1774. godine pokušala da podstrekava ambicije Austrije izgledima da pripoji Bosnu, Srbiju i Albaniju. Isti baron Thugut pisao je o tome:

«Takvo proširenje austrijske teritorije ne bi izazvalo rusku surevnjivost. Osnova ovog leži u tome što za Rusiju, kad bi Austrija pripojila sebi Bosnu, Srbiju itd., a što bi bilo od velikog značaja u drugim okolnostima, u ovom času ne bi bilo od manjeg značaja da se dočepa ostataka Osmanskog Carstva; pošto je živalj ovih krajeva skoro isključivo muslimanske vere ili pravoslavne veroisповesti, prvi ne bi bili tu tolerisani kao rezidenti, drugi, pošto bi se nalazili u susjedstvu istočnjačkog ruskog carstva, ne bi oklevali da emigriraju, ili ako bi ostali, njihova nelojalnost bi bila izvor trajnih sukoba, i tako bi teritorijalno proširivanje bez oslonca na unutrašnje snage pre značilo slabljenje moći austrijskog cara nego njegovo osnaživanje.»

Političari su navikli da se pozivaju na testament Petra I,⁽⁴¹⁾ da bi pokazali kakva je tradicionalna politika Rusije uopšte, a posebno kako ona gleda na Carigrad. Oni bi se mogli vratiti još dalje u prošlost. Pre više od osam vekova, Svjatoslav, tada još paganski veliki knez Rusije, izjavio je na jednom saboru svojih bojara »da ne samo Bugarska, već i grčko carstvo u Evropi, zajedno sa Češkom i Mađarskom, treba da potpadnu pod vlast Rusije«. Svjatoslav je pokorio Silistriju i ugrozio Carigrad, anno domini 968, kao što je to Nikolaj učinio 1828. godine. Dinastija Rurik je ubrzo posle osnivanja ruskog carstva prenela svoju prestonicu iz Novgoroda u Kijev, da bi bila bliže Vizantiji. U jedanaestom veku Kijev je u svemu podražavao Carigrad i nazivan je *drugim*

Carigradom, izražavajući tako večite aspiracije Rusije. Religija i civilizacija Rusije su vizantijskog porekla, i to što je ona težila da podjarmi Vizantijsko Carstvo, koje je u to vreme bilo u opadanju kao što je to Osmansko Carstvo sada, mnogo je prirodnije nego što su nemački carevi težili da pokore Rim i Italiju. Jedinstvo ciljeva ruske politike uslovljavaju njena prošlost, geografski položaj, njena potreba za otvorenim morskim lukama u Arhipelagu i na Baltiku ako želi da održi prestiž u Evropi. Ali tradicionalni način na koji Rusija ide za ovim ciljevima daleko je od toga da zaslužuje ono divljenje koje joj ukazuju evropski političari. Ako uspeh njene nasledne politike dokazuje slabost zapadnih sila, stereotipni manirizam te politike isto tako dokazuje istinski varvarizam same Rusije. Ko se ne bi nasmejao tome kad bi ideja vodilja francuske politike bila Richelieuov testament ili kapitularije⁽¹⁹⁸⁾ Karla Velikog? Razgledajte najznačajnije dokumente ruske diplomatije i naći ćete da, ma koliko oni bili mudri, razumni, pronicljivi, suptilni u otkrivanju slabih tačaka evropskih kraljeva, ministara i dvorova, potpuno promašuju kad god se radi o istorijskim pokretima zapadnih naroda. Knez Liven je veoma tačno procenio karakter dobrog Aberdeena računajući na njegove obzire prema caru, ali se prebacio u oceni engleskog naroda kad je predviđao da će torijevci ostati na vlasti u predvečerje reformatorskog pokreta 1831. godine. Grof Pozzo di Borgo je veoma tačno procenio Charlesa X, ali je napravio najveću grešku u oceni francuskog naroda kad je naveo svog »uzvišenog gospodara« da pregovara sa tim kraljem o rasparčavanju Evrope uoči njegovog progtonstva iz Francuske. Ruska politika sa svojom tradicionalnom umešnošću, obmanama i izgovorima, može imponovati evropskim dvorovima koji i sami počivaju na tradicijama, ali će se pokazivati potpuno nemoćna kad su u pitanju pobunjeni narodi.

U Bejrutu su Amerikanci oteli još jednog mađarskog izbeglicu iz kandži austrijske orlušine. Ohrabrujuće je to što američka intervencija u Evropi počinje sa istočnim pitanjem. Pored komercijalnog i vojnog značaja koji Carigrad ima blagodareći svom geografskom položaju, postoji i istorijski značaj koji Carigrad pretvara u predmet razdora između Istoka i Zapada — a Amerika je najmlađi ali i najsnažniji predstavnik Zapada.

Carigrad je večiti grad — Rim Istoka. Pod drevnim grčkim imperatorima zapadna se civilizacija na tom tlu toliko izmešala sa istočnim varvarizmom, a pod Turcima istočni varvarizam se toliko izmešao sa zapadnom civilizacijom, da je ovaj centar teokratskog carstva postao ozbiljna prepreka na putu evropskog napretka. Kad su grčke imperatore proterali ikonijjski sultani,⁽¹⁹⁹⁾ duh starog vizantijskog carstva preživeo je ovu promenu dinastije, i ako bi sultana trebalo da zameni car, *Bas-Empire*,¹ koje bi vaskrslo, vršilo bi veći demoralizirajući uticaj no pod

¹ Istočno Rimsko Carstvo

drevnim imperatorima, a bilo bi mnogo agresivnije i snažnije no pod sultanom. Car bi bio za vizantijsku civilizaciju ono što su ruski pusto-
lovi vekovima bili za imperatore carstva u opadanju — *corps de garde*¹
među njihovim vojnicima. Borba između zapadne Evrope i Rusije oko
Carigrada nameće pitanje: da li Vizantija treba da se povinuje zapadnoj
civilizaciji, ili će se antagonizam obnoviti u mnogo užasnijem i jačem
obliku nego ikada ranije. Carigrad je zlatni most između Zapada i Istoka,
a zapadna civilizacija ne može kao sunce obilaziti svetom a da ne pređe
preko tog mosta; međutim, ona ga ne može preći bez borbe sa Rusijom.
Sultan čuva Carigrad samo za revoluciju, a sadašnji nominalni dostoj-
anstvenici zapadne Evrope, koji i sami nalaze poslednje uporište svog
»staleža« na obalama Neve, ne mogu da učine ništa drugo sem da okle-
vaju sa odgovorom dok se Rusija ne suoči sa svojim stvarnim neprija-
teljem — revolucijom. Revolucija koja će srušiti Rim Zapada, uništiće
i demonski uticaj Rima Istoka.

Oni vaši čitaoci koji su čitali moje članke o nemačkoj revoluciji i
kontrarevoluciji,^[200] koje sam pisao za »Tribune« otprilike pre dve go-
dine, a koji žele da dobiju jasnu sliku, učiniće dobro ako pogledaju sliku
gospodina *Hasenclevera* koja je sada izložena u njujorškoj Kristalnoj
palati, na kojoj se vidi kako radnici predaju peticiju diseldorfskim su-
dijama 1848. godine. Ono što bi pisac mogao analizirati samo rečima,
istaknuti slikar je predstavio u dramatičnoj životnosti.

Naslov originala:

*Financial Failure of Government — Cabs —
Ireland — The Russian Question*

Napisano 29. jula 1853.

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,
br. 3844 od 12. avgusta 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

¹ garda

Karl Marx

[U Donjem domu — Štampa o istočnom pitanju —
Carev manifest — Danska]

Na londonskim ulicama su se ponovo pojavile kočije. Kočijaši su u prošlu subotu odustali od svoje pasivne rezistencije. U međuvremenu parlament nastavlja da cepa veliki akt svog zasedanja, korak po korak otklanjajući svaki casus belli između kočijaša i Donjeg doma.¹

Zakon o Indiji je u petak prošao kroz svoju poslednju fazu, pošto su vladini predlozi da se povećaju plate direktorima i predsedavajućim odbijeni, a plate smanjene na 900 odnosno 1000 funti. Vanredno zasedanje nadzornog odbora Istočnoindijske kompanije prošlog petka pružilo je veoma tužan prizor. Očajnički uzvici i govori jasno su odavali strepnje uvažениh posednika akcija da su, izgleda, prošla vremena kada je indijsko carstvo bilo njihova svojina. Jedan veoma uvaženi gospodin nagovestio je da namerava da podnese jednu rezoluciju Donjem domu koja odbacuje sadašnji zakon i izražava odbijanje akcionara i direktora da se prihvate uloge koju su im namenile vladine mere. Uvaženi akcionari i direktori Istočnoindijske kompanije u štrajku! Zaista veoma impresivno! Ukidanje monopola Kompanije od strane Donjeg doma bio je prvi korak da se finansije Indije podvrgnu direktnoj upravi parlamenta.

Nacrt zakona o obalskoj miliciji prošao je kroz odbor na jučerašnjem zasedanju. Cilj ove mere je da se za odbranu britanske obale oformi telo od 10 000 ljudi koji će se obučavati četiri nedelje godišnje. Ovo ljudstvo imalo bi, kao i ostala milicija, nagradu od 6 funti. Rok službovanja bi bio ograničen na pet godina u mirno vreme i na šest u doba ratne opasnosti. Kad budu pozvani pod oružje, milicioneri će primati platu obučениh mornara, sa dodatkom od 2 penija dnevno u toku poslednje godine. Prema zakonu ne treba uzimati ljude sa udaljenosti veće od 50 liga² od obale u mirnodopsko vreme i od 100 liga u nemirna vremena.

Sinoć je i nacrt zakona o irskim zemljoposjednicima i zakupcima prošao kroz treće čitanje. Dodatak je važan amandman u korist zakupaca tj. zabranjeno je zemljoposjednicima da uzapte i prodaju nepoželjenu letinu zakupca.

¹ Vidi u ovom tomu, str. 187—188. — ² promenljiva dužinska mera, obično oko tri engleske milje.

Gospodin Cobden je objavio brošuru o uzrocima burmanskog rata.

U Francuskoj je zavladao tako veliki strah da će žetva podbaciti, da je vlada Louis-a Bonaparte stupila u pregovore sa sindikatom pariskih pekara da se malo snizi cena hlebu u toku prve polovine avgusta uprkos neprekidnom poskupljenju brašna u Halle aux blés.¹ Pekari treba da budu obeštećeni kasnijim povećanjem cena.

«Ovo je», kaže »The Economist«^[22], »zavera francuske vlade da se obmane narod da bi poverovao da žetva nije podbacila, mada je baš to slučaj.»

Iz dana u dan su stupci novina puni protivurečnih izveštaja o stanju stvari na istoku, koje fabrikuju u Beču i Berlinu, delimično ruski agenti da bi se obmanula francuska i britanska javnost o ruskim koracima, a delimično po izričitim naređenjima koja dolaze iz Pariza, u berzansko špekulantske svrhe. Jedna izjava u današnjem broju lista »The Morning Post«^[27] zaslužila bi da se pažljivo razmotri, da Palmerstonov organ nije već toliko zloupotrebljavao takve pretnje, koje jednog dana objavi a drugog opovrgne.

»Ili će cela stvar do 10. avgusta biti okončana miroljubivim putem, ili će udružene flote dobiti naređenje da otplove prema Bosforu i, možda, prema Crnom moru. Aktivni koraci će doći umesto strpljivog pregovaranja, te strah od opasnosti neće više sprečavati da se upotrebe energične mere koje će garantovati bezbednost. Ako car prihvati učinjene predloge, prvi uslov će biti da smesta evakuise Dunavske kneževine.»

»The Morning Post« tvrdi dalje da su se, 24. prošlog meseca, sastali predstavnici Engleske, Francuske, Austrije i Pruske,² povodom *ultimatum*, koji je smesta dostavljen Petrogradu.^[201] Međutim, ovo uveravanje protivreči nedavnim izjavama lorda Clarendona i lorda Johna Russella, koji su govorili samo o zajedničkoj noti Francuske i Engleske; i francuska štampa potpuno ignoriše ovu tvrdnju. Ipak, bilo kako bilo, to bar govori da je Palmerstonova stranka u vladi uručila ultimatum dobrom Aberdeenu, na koji bi ovaj trebalo da odgovori 10. avgusta.

Kao da nam nije bilo dosta konferencija u Beču i Carigradu, doznajemo iz lista »National-Zeitung«^[202] da druge konferencije treba sada da zasedaju u Berlinu. Da bi ovim konferencijama obezbedio potreban »materijal«, ruski car je samozadovoljno izjavio da će, i pored najbolje volje da se odrekne okupacije Dunavskih kneževina kao materijalne garantije za svoje istovetnike, sada biti primoran da ih zadrži kao garantiju za obeštećenje svojih troškova koje snosi usled njihove okupacije. Dok je knez Gorčakov objavljivao u svojim proklamacijama da se Rusija obavezuje da se uzdržava od svakog mešanja u rad konstituisane vlade Kneževina, car donosi ukaz kojim zabranjuje gospodarima Moldavije i Vlaške da plaćaju ma kakav danak turskoj vladi ili da održavaju bilo

¹ žitna tržnica u Parizu — ■ Westmorland, Bourqueney, Boul-Schauenstein i Arnim

kakve veze sa njom. Posle ovog proglašenja obavestio je gospodar Vlaške ruskog konzula u Bukureštu da je on već poslao svoj danak sultanu, na šta je konzul odgovorio: *c'est de l'argent perdu*,¹ pošto će gospodar ponovo morati da ga plati Rusiji.

Jučerašnji broj lista »La Patrie«⁽¹¹¹⁾ obaveštava da su trojica od najuticajnijih bojara Moldavije sa specijalnim odobrenjem gospodara otputovali iz Jašija za Petrograd, da bi se požalili caru na ponašanje ruskih vojnika koji su, kršeći svečano obećanje dato Porti, tretirali Dunavske kneževine kao osvojenu zemlju, počinivši tamo bezbroj otimačina. Ruse svakako ne možemo optužiti da prave sebi propagandu na taj način što se staraju da postanu omiljeni u Kneževinama.

Rusija se i dalje naoružava ostentativno kao i do sada. »Hamburger Nachrichten«⁽²⁰³⁾ prenosi sledeći carski manifest, datiran u Petrogradu 23. jula:

»Milošću božjom, mi, Nikolaj I, našim manifestom od 1 (13) avgusta 1834. godine, naredili smo da se svake godine regrutuju vojnici iz određenog dela našeg carstva; sada naređujemo:

1. Radi popunjavanja naših pomorskih i suvozemnih snaga da se obavi delimično *regrutovanje* u istočnom delu našeg carstva po 7 ljudi na svakih 1000 duša, na isti način na koji se obavilo regrutovanje 1852. godine u zapadnom delu carstva.

2. Pored toga, treba iz gubernija istočnog dela regrutovati 3 čoveka na svakih 1000 duša da bi se dopunio broj od 6 ljudi na svakih 1000 duša, od kojih je samo polovina bila regrutovana prilikom prethodnog regrutovanja.

3. Iz gubernija Pskov, Vitebsk, i Mogilev, koje su bile isključene našim manifestom od 31. oktobra 1845. i od 26. septembra 1846. godine, zbog loše žetve, prilikom regrutovanja 1853. godine uzeće se 3 čoveka na svakih 1000 duša. U pogledu Jevreja u gubernijama Vitebsk u Mogilev regrutovanje će se obaviti i među njima kao i u ostalim gubernijama, i to po 10 ljudi na svakih 1000 duša.

4. Regrutovanje će početi 1. novembra, a završiće se 1. decembra.

Izdato u Petrogradu

Nikolaj I.

Proglas su pratila dva ukaza koja su davala pojedinosti ove nove i izvanredne regrutacije. Pored pomenutih gubernija obaviće se regrutovanje, prema drugom ukazu, i među odnovidorcima⁽²⁰⁴⁾ i stanovnicima gradova u gubernijama Kijevskoj, Podoljskoj i Volinskoj, Minskoj, Grodnenskoj, Vilnskoj i Kovnskoj.

Dopisnik lista »Hamburger Nachrichten« izveštava sledeće:

»Naoružavanje u unutrašnjosti carstva ne prestaje. Rezervni bataljoni 4. pešadijskog korpusa koncentrišu se u blizini Tule. Doznajemo iz jedne dnevne zapovesti da se garda i grenadiri još uvek nalaze u logoru u blizini Krasnog Sela i Pudoža, nedaleko od Gatčine. Nastavljaju se manevri ova dva korpusa, koji broje oko 100 000 ljudi.«

¹ to je bačen novac

Štokholmski list »Post Zeitung« od 16. jula javlja da je ruski car izdao naređenje da se baltička flota, koja se sastoji od 20 linijskih brodova i 15 fregata, naoruža i opremi. »Kölnische Zeitung«^[183] od 29. jula piše:

»Dansko-švedska flota se vratila pre isteka vremena određenog za manevre po naređenju koje je primio komandant da se smesta vrati na Baltik.«

Kako francuski listovi tako i »The Morning Chronicle«^[29] u današnjem broju donose telegrafski izveštaj iz Beča od 3. jula u kome se kaže da su Amerikanci ponudili Porti novac i aktivnu pomoć.

Kakav su utisak stekli ljudi na Kontinentu o pretećem stavu Rusije i lošim izgledima žetve, najbolje se da uočiti iz sledećih reči lista »The Economist«^[22]:

»Car je povratio u život revolucionarni duh Evrope i ispunio ga nadom; čitamo o zaverama u Austriji, zaverama u Italiji, zaverama u Francuskoj; i postoji veća bojazan da će doći do novih revolucionarnih nemira, nego da će se vlade upustiti u rat.«

Jedan dobro obavešten danski gospodin, koji je tek nedavno ovamo prispeo iz straha pred kolerom, koja sada u toj meri hara u Kopenhagenu da je već 4000 osoba obolelo, i da su ništa manje nego 15 000 osoba koje žele da napuste dansku prestonicu podnele molbe za pasoše, obaveštava me da je kraljevska poruka koja se odnosi na nasleđivanje prestola usvojena prvenstveno zahvaljujući uzdržavanju od glasanja velikog broja ajdermenaca^[205], koji su se nadali da će svojim pasivnim držanjem doprineti da se izbegne kriza. Međutim, do krize od koje su oni strepeli ipak je došlo u vidu naravnog ustava koji je uperen naročito protivu stranke »prijatelja seljaka«^[206], čijom je pomoću danska kruna postigla svoje ranije uspehe u pitanju nasleđa. Pošto smeram da se vratim na ovo pitanje u jednom posebnom dopisu,¹ na ovom mestu ću samo napomenuti da je danska vlada podnela opštoj skupštini (landstingu i folketingu) na zajedničkoj sednici note koje je izmenjala sa velikim silama u vezi sa svojim predlozima.

Od ovih dokumenata najinteresantnije su, posebno u ovom času, note Engleske i Rusije. »Čutljivi« Clarendon ne samo što odobrava kraljevsku poruku već sasvim jasno nagoveštava danskoj vladi da Danska ne bi dalje mogla opstati sa starim demokratskim ustavom, opštim pravom glasa i bez Gornjeg doma. Stoga čutljivi Clarendon preuzima inicijativu u korist Rusije da preporuči i izazove danski *coup d'état*². Ruska nota, koju je grof Neselrode uputio baronu Ungern-Sternbergu, pošto je pregledao članove londonskog ugovora od 8. maja 1852. godine^[76], završava se ovako:

»Sporazum od 8. maja ne propisuje formalno da Lex regia treba da se ukine, pošto takva naredba ne bi bila spojiva sa ugovorom zaključenim između neza-

¹ Vidi u ovom tomu, str. 201–203. — ² državni udar

visnih država. Ovo bi bilo u suprotnosti sa diplomatskom praksom, a još više, kosilo bi se sa suverenim dostojanstvom danske krune. Ali sile, dajući svoj pristanak za retrocesiju kojoj je, kad se ukaže potreba za njenom primenom, namena da zameni postupak koji predviđa Lex regia, obavezale su se, prirodno, da će pružajući svoju podršku prepustiti njegovom veličanstvu kralju Danske da izabere celishodna zakonodavna sredstva za postizanje cilja. Koristeći se svojim kraljevskim prerogativima, njegovo veličanstvo je najavilo svoju nameru da uspostavi redosled nasleđivanja za sve zemlje kojima vlada, po kome bi, u slučaju da svi muški potomci Frederika III izumru, sva prava koja predviđaju članovi 27. i 40. Lex regia bila odbačena, a princ Christian von Glücksburg pozvan da se popne na presto obezbeđujući dansku krunu sebi i svojim muškim potomcima iz braka sa princezom Louise-om od Hessena. To su odredbe kraljevske poruke od 4. oktobra 1852. godine. One izražavaju gledišta, koja će, bar što se tiče carske vlade, poslužiti kao osnova za sadašnje pregovore. Carska vlada ih posmatra kao celinu koja ne trpi ograničenja, jer čini nam se da ukidanje članova 27. i 40. Lex regia nije samo neophodna posledica i uslov sine qua non pogodbe po kojoj će se Christian von Glücksburg i njegovi potomci popeti na presto, već i principa koji je utvrđen u preambuli sporazuma; naime da je aranžman po kom muški potomci treba da nasleđuju presto, u svim zemljama koje su sada pod vladavinom Danske, najbolje sredstvo za obezbeđenje integriteta te monarhije. . . U članu II sporazuma, sile izjavljuju da priznaju trajnost principa integriteta danske monarhije. . . One su neodložno objavile svoju nameru da spreče, udruženim snagama, povratak komplikacija kojima je tako nesrečno obilovala protekla godina. . . Izumiranje muške linije princa Christiana von Glücksburga vratilo bi u život, bez pogovora, eventualna polaganja prava kojih se njegovo veličanstvo car odrekao u korist tog princa. Ipak, inicijativa koja je isključivo rezervisana za danskog kralja, kao i saradivanje tri velike sile, u slučaju spomenute eventualnosti, daju odsada garantiju danskim patriotima protiv ambicioznih planova i namera koje postoje samo u njihovoj uobrazilji.◊

Tako Rusija stavlja do znanja da se privremeno ukidanje Lex regia, što je prihvaćeno protokolom od 8. maja, mora shvatiti kao konačno, da je konačno odricanje ruskog cara samo privremena stvar, ali da se danski patrioti odsada mogu pouzdati u zaštitu integriteta svoje zemlje koju im pružaju velike sile. Ne vide li oni svojim očima kakvu zaštitu ima integritet Turske počev od ugovora iz 1841. pa do danas?

Napisano 2. avgusta 1853.

Prvi put objavljeno u listu
 «New-York Daily Tribune»,
 br. 3847 od 16. avgusta 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Porez na oglase — Ruski koraci — Danska Sjedinjene Države u Evropi

Zakon o ukidanju poreza na oglase kralj je potvrdio sinoć, i danas stupa na snagu. Nekoliko juturnjih listova već je objavilo svoje snižene tarife za oglase svih vrsta.

Londonski lučki radnici štrajkuju. Kompanija pokušava da dođe do novih radnika. Očekuje se sukob između starih radnika i novajlija.

Ruski car iznalazi nove razloge da zadrži Dunavske kneževine. Više ih neće držati kao materijalnu garantiju za svoje duhovne težnje ili kao naknadu za troškove prouzrokovane okupacijom Kneževina, već je sada prisiljen da ostane u njima da bi sprečio »unutrašnje nemire«, kako to predviđa balta-limanski ugovor^[132]. I pošto su Rusi stvarno napravili opšti haos u Kneževinama, ne može se poricati da nemiri postoje. Lord Clarendon je na zasjedanju Gornjeg doma 2. avgusta potvrdio ono što sam napisao u svom poslednjem članku¹, naime da je gospodarima zabranjeno da šalju svoj danak u Carigrad ili da i dalje održavaju veze sa Turskom. Lord Clarendon je izjavio, sa ozbiljnim izrazom lica i pompezno-svečano, da će

»po jednom kuriru, koji će otputovati iz Londona večeras, izdati uputstva ser Hamiltonu Seymouru da zatraži od ruske vlade *razjašnjenje* na koje Engleska ma pravo«.

Dok Clarendon šalje kurira čak u Petrograd sa zahtevom da mu se daju *razjašnjenja*, današnji list »La Patrie«^[111] donosi jedno obaveštenje iz Jašija od 20. prošlog meseca, da Rusi utvrđuju Bukurešt i Jaši, da su gospodari Moldavije i Vlaške dobili nad sobom rusku kontrolnu vlast koju sačinjavaju tri člana; da je stanovnicima nametnut porez u naturi i da su neki nepokorni bojari uključeni u ruske pukove. To je »objašnjenje« proklamacije kneza Gorčakova, prema kojoj

¹ Vidi u ovom tomu, str. 196—197.

»njegov uzvišeni gospodar nema nameru da menja ustanove koje vladaju zemljom, i da prisustvo njegovih trupa neće nametati narodu nove dažbine niti druge terete«.

Na zasedanju Donjeg doma tog istog dana lord John Russell je izjavio, odgovarajući na pitanje koje mu je postavio lord Dudley Stuart, da su se četiri sile složile u Beču o zajedničkom predlogu koji bi se uputio caru, »prihvatljivom« i za Rusiju i za Tursku, kao i da je taj predlog upućen u Petrograd. Odgovarajući gospodinu Disraeliju, Russell je izjavio:

»Taj predlog je, u stvari, *austrijski predlog*, mada je prvobitno potekao od francuske vlade.«

Ovaj, poreklom francuski, a naturalizovani austrijski, predlog izgleda veoma podozriv, i list »Neue Preußische Zeitung«^[207] daje u jednom dopisu iz Beča *objašnjenje*

»da su ruski i austrijski kabinet jednodušni u odluci da ne dozvole da engleski uticaj preovlada na Istoku«.

»Englez«¹ se ovako izrazio povodom objašnjenja koalicione vlade:

»Oni su veliki u poniženju, jaki u svojoj tuposti, i rećiti kad čute.«

Čim Rusi budu rusificirali Moldaviju i Vlašku, Galicija, Mađarska i Transilvanija će biti pretvorene u ruske »enklave«.

U jednom od svojih ranijih članaka govorio sam o »skrivenom blagu« u Petrogradskoj banci, koje predstavlja zlatno pokriće za tri puta veći iznos papirnog novca u opticaju. Ruski ministar rata² baš je ovih dana tražio da se izvestan deo ovog blaga prenese u ratnu kasu. Kako je ministar finansija³ stavio prigovor na ovaj korak, car se lično obratio Svetom sinodu, čuvaru crkvene imovine, da mu odobri zajam od 60 miliona rubalja. Dok caru nedostaju sredstva, njegovim trupama nedostaje zdravlje. Iz veoma pouzdanog izvora se doznaje da trupe koje su okupirale Kneževine stradaju od žestoke vrućine prilikom marševa, da ima veoma mnogo obolelih i da je velik broj privatnih kuća u Bukureštu u Jašiju pretvoren u bolnice.

U svom jučerašnjem broju »The Times«^[20] žigoše ambiciozne planove Rusije u pogledu Turske, ali istovremeno pokušava da prikrije njene intrige u Danskoj. On obavlja posao svog carskog naredboдавца čak i kada se na sav glas prepire s njim.

»Mi sumnjamo«, kaže »The Times«, »u tvrđenje da je ruska vlada uspjela da svoj uticaj uspostavi na kopenhaskom dvoru, a izveštaj da se danska vlada, pod ruskim uplivom, latila da ukine ili povredi ustav iz 1849. godine potpuno je netačan. Danska vlada je doduše izdejstvovala da se obnaroduje zakon ili nacr,

¹ A. Richards — ² Dolgorukov — ³ Brok

koji sadrži *izvesna preinačavanja ustava* koji je sada na snazi, ali ovaj zakon, pre no što se uvede u život, treba tek da izglasaju i razmotre domovi kada se ponovo sastanu, a nije ga još promulgirao ni kralj.*

Razbijanje jedne jedine zakonodavne asambleje na četiri odvojena feudalna Landtag-a, ukidanje prava samo-oporezivanja, ukidanje opšteg prava glasa, ukidanje slobode štampe, zamenjivanje slobodne konkurencije ponovnim oživljavanjem zatvorenih gildi, oduzimanje službenicima, tj. jedinoj intelektualnoj klasi u Danskoj, pasivnog biračkog prava, osim po kraljevskom odobrenju — eto to se naziva »izvesnim preinačavanjem ustava«! Isto tako bi se ropstvo moglo nazvati neznatnim preinačavanjem slobode. Tačno je da se danski kralj nije usudio da promulgira ovaj novi »osnovni zakon«. On je, po uzoru na istočnjačke vladare, samo poslao svilenu vrpcu članovima domova s naređenjem da se zadave njome. Predlog ove vrste uvek sadrži pretnju da će biti nametnut silom ukoliko ne bude prihvaćen milom. Eto toliko o »izvesnom preinačavanju ustava«. A sada da predemo na »ruski upliv«.

Kako je nastao sukob između danskog kralja i članova danskog parlamenta? Kralj je predložio da se ukine Lex regia, tj. postojeći zakon o nasleđivanju danskog prestola. Ko je podstakao kralja na ovakav korak? Rusija, kao što se može videti iz note grofa Neselrodea od 11. maja 1853. godine, koju sam preneo u svom poslednjem dopisu. Ko će izvući korist od tog ukidanja Lex regia?⁽¹⁹⁷⁾ Niko do Rusija. Lex regia dozvoljava i ženskoj liniji vladajuće kuće da nasleđuje presto. Ako bi se ukinuo zakon, agnati¹ osporavaju sva nasledna prava kognatima² koji im stoje na putu. Kako je poznato, kraljevina Danska obuhvata pored same Danske, tj. pored ostrva i Jitlanda, i vojvodstva Šlezvig i Holštajn. Nasleđivanje prestola same Danske i Šlezviga reguliše se Lex regiom, dok u vojvodstvu Holštajn, koji je nemačko leno, prema Lex salica,^[208] pravo na presto imaju samo agnati. Ako bi se ukinuo Lex regia, redosled nasleđivanja u Danskoj i Šlezvigu izjednačio bi se sa nemačkim redosledom u vojvodstvu Holštajn, i ruski car, koji kao predstavnik doma Holstein-Gottorp^[76] polaže prvi po redu pravo na Holštajn, postao bi kao glavni agnat prvi pretendent na danski presto. Godine 1848—1850. borila se Danska, uz pomoć ruskih nota i flota, protiv Nemačke da bi očuvala Lex regia, koji je sprečavao vojvodstvo Šlezvig da se ujedini sa vojvodstvom Holštajn i da se odvoji od Danske. Pošto je ugušio nemačku revoluciju, izgovarajući se na Lex regia, car konfiskuje demokratsku Dansku ukidanjem baš tog zakona. Skandinavci i Nemci su tako iskusili da ne smeju zasnivati svoja nacionalna prava na feudalnim zakonima nasleđivanja prestola. Iskustvo im je još bolje potvrdilo da, gledići se umesto da se udruže, Nemci i Skandinavci, koji i jedni i

¹ potomci po muškoj liniji — ² potomcima po ženskoj liniji

drugi pripadaju istoj velikoj rasi, samo utiru put svojim vekovnim neprijateljima, Slovenima.

Veliki događaj dana je stupanje američke politike na evropsku pozornicu. Jedni pozdravljaju tu činjenicu, drugi je dočekuju s gnušanjem, ali je svi priznaju.

»Austrija mora, pošto se raskomada tursko carstvo, nastojati da se obešteti za gubitke svojih italijanskih provincija. Izgledi na ovo nisu nimalo umanjeni svadom koju je glupo zapodela sa ujka-Samom. Jedna američka eskadra na Jadranskom moru bila bi vrlo lepa komplikacija jednog od budućih italijanskih ustanaka i mogli bismo doživeti da to vidimo, pošto anglo-saksonski duh na Zapadu još nije umro.«

Tako piše »The Morning Herald«^[24], stari organ engleske aristokratije.

»Daleko je od toga«, kaže pariski »La Presse«,^[112] »da je afera Koszta okončana. Obavešteni smo da je bečka vlada zatražila od vašingtonske vlade odštetu, koju sasvim sigurno neće dobiti. U međuvremenu, Koszta ostaje pod zaštitom francuskog konzulata.«

»Moramo se uklanjati Jenkiju s puta, pošto je on pola gusar a pola primitivac, ali ni u kom slučaju nije džentlmen«, šapuće bečki »Die Presse«^[51].

Nemačke novine gundaju o tajnom ugovoru koji su tobože zaključile Sjedinjene Države i Turska, po kome će Turska dobiti novčanu i pomorsku pomoć, a Sjedinjene Države luku Enos u Rumeliji, koja će postati sigurno i pogodno trgovinsko i vojno uporište Američke Republike na Sredozemlju.

»U doglednom vremenu će«, kaže briselski list »L'Emancipation«,^[52] »konflikt u Smirni između američke i austrijske vlade, koji je prouzrokovalo hvatanje izbeglice Koszta, postati prvorazredan događaj u zbivanjima 1853. godine. U poređenju s ovim, okupacija Dunavskih kneževina, koraci zapadne diplomatije, i pokreti udruženih pomorskih snaga u Carigradu mogu se smatrati događajima od drugostepene važnosti. Smirnski događaj je početak nove istorije, dok su zbivanja u Carigradu samo oživljavanje starog pitanja koje je bilo na putu da izgubi svaki značaj.«

Italijanski list »Il Parlamento«^[209] donosi uvodnik pod naslovom *La Politica Americana in Europa*¹ iz koga prevodim od reči do reči sledeći pasus:

»Dobro je poznato«, kaže »Il Parlamento«, »da već odavno Sjedinjene Države pokušavaju da dođu do pomorske baze u Sredozemlju i Italiji, naročito u vreme kad se pojavljuje zaplet na Orijentu. Tako je, na primer, 1840. godine, kad je bilo na dnevnom redu veliko egipatsko pitanje, i kad je napadnut St. Jean

¹ Američka politika u Evropi

d'Acre, vlada Sjedinjenih Država uzalud tražila od kralja obe Sicilije¹ da joj privremeno ustupi veliku luku Sirakuzu. Tendencija američke politike da se meša u evropske poslove mora danas da bude življa i upornija. Ne može biti sumnje u to da današnja demokratska administracija SAD iskazuje glasno svoje simpatije prema žrtvama italijanske i madarske revolucije, da uopšte ne vodi računa da li će doći ili neće doći do prekida diplomatskih odnosa sa Austrijom i da je ona u Smirni svoju politiku podupirala pretnjom topova. Bilo bi nepravedno gundati zbog ove aspiracije velike preokookeanske nacije, ili te postupke smatrati nedoslednim ili smešnim. Amerikanci očigledno i ne smeraju da osvoje Orijent i da zagaze u suvozemni rat sa Rusijom. Ali ako Engleska i Francuska šalju najbolje pomorske snage, zašto to ne bi učinila i Amerika, naročito čim bude dobila u Sredozemlju uporište, pribežište i mesto za snabdevanje? Za njih su veliki interesi stavljeni na kocku, pošto je republikanski element dijametralno suprotan kozačkom. Trgovina i plovidba su umnogostručile zakonite odnose i ugovore među svim nacijama sveta. Nijedan se narod ne može smatrati tuđinom ni na jednom moru starog i novog sveta, niti mu može biti tuđe ijedno veliko pitanje, kao što je pitanje sudbine Osmanskog Carstva. Američka trgovina i rezidenti koji je obavljaju na obalama naših mora zahtevaju zaštitu koju će im pružiti američka zastava, a da bi ta zaštita bila stalna i pravosnažna tokom cele godine, oni traže jednu luku za svoju ratnu mornaricu, koja se već smatra trećom po snazi među svet-skim mornaricama. Ako se Engleska i Francuska direktno mešaju u sve kada je u pitanju Panamski kanal, ako je Engleska otišla tako daleko da je iznašla jednog kralja Moskitima da bi osporila Americi teritorijalna prava za operacije, i ako su se ove sile na kraju sporazumele da ovaj prolaz od Atlantika u Pacifik bude otvoren svim nacijama i bude u posedu jedne neutralne države, zar onda nije očigledno da to daje pravo Sjedinjenim Državama da budu isto tako budne kad je u pitanju sloboda i neutralnost Sueckog kanala i da pažljivo motre tok raspadanja Osmanskog Carstva, koji će vrlo verovatno dovesti Egipat i Siriju, u celini ili delimično, pod prevlast neke vodeće sile? Suec i Panama su velika ulazna vrata za Orijent, koja će, do sada zatvorena, ubuduće konkurisati jedna drugoj. Za SAD je najbolji način da sebi osiguraju uticaj u preokookeanskim pitanjima saradivanjem u sredozemnom pitanju. Ubeđeni smo da američki ratni brodovi u susjedstvu Dardanela neće odustati od svog zahteva da uđu u Dardanele kad god im je drago i ne obzirući se na ograničenja koja su nametnule velike sile 1841. godine, i to na osnovu neosporne činjenice da američka vlada nije učestvovala u toj konvenciji. Evropa je zapanjena ovom smelošću, pošto je uobičajeno da se od mira iz 1783. godine na Sjedinjene Države gleda isto onako kao na švajcarske kantone posle vestfalskog ugovora, tj. kao na zemlju koja je stekla legitimno pravo na postojanje, ali koja ni u kom slučaju ne bi mogla da zatraži da bude primljena u aristokratski krug starih sila, ili da joj se čuje glas kada je reč o pitanjima svet-ske politike. Ali s one strane okeana Anglosaksonci su dospeli do tako visokog stepena bogatstva, civilizacije i snage, da više ne mogu da podnesu zapostavljeni položaj koji im je bio dosuđen u prošlosti. U pritisku koji Američka Unija vrši na areopag pet velikih sila koje su dosad krojile sudbinu zemljine kugle ispo-

¹ Ferdinand II

Ijava se nova snaga koja će doprineti rušenju ekskluzivnog sistema uspostavljenog bečkim ugovorima. Ali sve dok republika SAD ne izvojuje svoje pozitivno pravo i zvanično mesto u kongresima koji odlučuju o pitanjima svetske politike, ona primenjuje na neobično uzvišen i dostojanstven način mnogo humanije delovanje prirodnog prava i *jus gentium*. Svojom zastavom štiti žrtve građanskih ratova bez obzira na stranke, i u toku velikog sukoba 1848/49. godine američka mornarica im je pružala gostoprimstvo ne obzirući se na ponižavanja i na vređanja.*

Naslov originala:

*Advertisement Duty — Russian Movements —
Denmark — The United States in Europe*

Napisano 5. avgusta 1853.

Prvi put objavljeno u listu
«New-York Daily Tribune»,
br. 3850 od 19. avgusta 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Pitanje rata — Statistički podaci o britanskom stanovništvu i trgovini — Rad parlamenta^[210]

Kako nas obaveštava današnji broj lista »Le Moniteur«^[5] Bonaparte obeštećuje francusku mornaricu za njen ponižavajući položaj u Besika zalivu sniženjem cene duvana marincima. Bonaparte se popeo na presto pomoću kobasica.^[211] Zašto da ne pokuša da se zadrži na njemu pomoću duvana? U svakom slučaju, zapleti na Istoku će u očima francuskih seljaka i vojske, *obezvređivati* Louis-a Bonapartu. Oni su shvatili da se gubitak slobode u zemlji ne može nadoknaditi slavom stečenom u inostranstvu. »Imperija svih slava« se srozala još niže od »vlade svih talenata«.

Iz upravo prispelih carigradskih listova doznajemo da se sultanov proglas njegovim podanicima pojavio 1. avgusta, da je ruski konzul u Jedrenu primio naređenja iz Petrograda da napusti Tursku, da drugi ruski konzul očekuje slična naređenja i da je carigradska štampa zabranjena u Kneževinama. List »L'Impartial« iz Smirne, u svom broju od 1. avgusta, donosi sledeće obaveštenje o Persiji:

»Pošto je na svoju molbu dobio prepisku koja je izmenjena između Porte i ruske vlade povodom njihovih razmimoilaženja, persijski šah je zvanično izjavio da su sva prava na strani Porte i da će u slučaju rata stati bez rezerve na njenu stranu. Ova vest je proizvela dubok utisak na ruskog ambasadora u Teheranu, za koga se govori da se sprema da zatraži svoje otpusne isprave.«

Sadržaj predloga Rusiji, koji je car prihvatio, prema jednoj tajanstvenoj depeši iz Petrograda, predmet je nagađanja čitave evropske štampe. Palmerstonov »The Morning Post«^[27] tvrdi:

»Na dan 25. jula gospodin von Meyendorff je poslao svom carskom naredbodavcu ne baš formalne predloge (prihvaćene na bečkoj konferenciji), već samo izveštaj o onome što se dogodilo na konferenciji od 24. . . Verujemo da nećemo pogrešiti ako sa sigurnošću ustvrdimo da je stvar rešena tako da se očuva nezavisnost i integritet Osmanskog Carstva. Sporazum predviđa sledeće: Rešid paša će uputiti grofu Neselrodeu notu, uz koju će priključiti fermane kojim se pravoslavnim sultanovim podanicima daju veće privilegije no što ih je Rusija sama

tražila. On će reći mnogo učivih stvari caru i uveriće ga da je sultan odlično raspoložen prema svojim podanicima, kojima je dao takva i takva prava. Ovu će notu uručiti turski ambasador i tako će stvar biti okončana. . . Do 10. septembra poslednji ruski vojnik preći će Prut.*

S druge strane, privatna pisma iz Beča, koja nagoveštavaju pojavu ruskih čamaca naoružanih topovima uzvodno od ušća reke Prut u Dunav, potkrepljuju moju tvrdnju iz poslednjeg dopisa da predlozi Petrogradu uopšte ne uključuju i povlačenje ruske vojske iz Dunavskih kneževina, da potiču od austrijske vlade čiju je intervenciju zatražio britanski ambasador u Beču,¹ taj pravi »ljubitelj harmonije«, pošto je car odbio francuske i engleske predloge, i da su oni pružili Rusiji željenu priliku da produži pregovore *in infinitum*.² Prema poluzvaničnom frankfurtskom listu »Oberpostamts-Zeitung«^[212], Rusija je dozvolila Austriji samo da informiše Tursku o svojim sopstvenim interesima.

Nedavno objavljene statistike o stanovništvu pokazuju lagano ali postojano opadanje broja stanovništva Velike Britanije.

U drugom tromesečju 1853. godine broj smrtnih slučajeva iznosio je	107 861
a broj rođenih	158 718
neto-priraštaj rođenih u registrovanim oblastima	50 857

Smatra se da je u Ujedinjenom Kraljevstvu bilo rođenih više no umrlih	79 800
Broj iseljenih u toku tog kvartala iznosi	115 959

Višak iseljenih u odnosu na priraštaj rođenih iznosi

U poslednjoj statistici broj iseljenih premaša broj rođenih samo za oko	30 000
---	--------

Opadanje broja stanovništva, izazvano iseljavanjem, pada istovremeno sa besprimernim uvećanjem proizvodnih snaga i kapitala. Kad se setimo da je pop Malthus poricao iseljavanju takav uticaj i da je verovao da je utvrdio putem najbržiživijih izračunavanja da sve mornarice ovog sveta nikad ne bi mogle postići da iseljavanje dostigne takav obim da se to bitno odrazi na prenaseljenost, otkriva nam se čitava tajna savremene političke ekonomije. Tajna se jednostavno sastoji u transformisanju prolaznih društvenih odnosa, koji pripadaju jednoj episi istorije i odgovaraju datom stanju materijalne proizvodnje, u večite, opšte, nepromenljive zakone, prirodne zakone, kako ih nazivaju. Na potpunu transformaciju društvenih odnosa kakvi proističu iz revolucija i evolucije u procesu materijalne proizvodnje predstavnici političke ekonomije gledaju kao na prostu utopiju. Oni vide ekonomske granice date epohe, ali ne shvataju da su te granice same ograničene i da moraju iščeznuti delovanjem istorijskog razvoja koji ih je i stvorio.

¹ Westmorland — ² u beskonačnost

Izveštaj koji se odnosi na trgovinu i plovidbu za polugode, zaključno sa 5. julom 1853. godine, koji je objavilo Ministarstvo trgovine, pokazuje uglavnom veliko povećanje kad se uporedi sa podacima o izvozu, uvozu i pomorskim transportom u odgovarajućem periodu 1852. godine. Uvoz volova, bikova, krava, teladi, ovaca i jaganjaca znatno je porastao.

Ukupan uvoz žitarica iznosio je u prvom polugodištu 1852. godine zaključno sa 5. julom	2 604 201 kvartera ¹
dok je u odgovarajućem periodu 1853. procenjen na	3 984 374 kvartera
Ukupan uvoz fino i grubo mlevenog brašna procenjuje se u prvom polugodištu 1852. godine na	1 931 363 kvartera
a u toku odgovarajućeg perioda 1853. na	2 577 340 kvartera
Ukupan uvoz kafe 1852.....	19 397 185 libri
Ukupan uvoz kafe 1853.....	21 908 954 libri
Ukupan uvoz vina 1852	2 850 862 galona
Ukupan uvoz vina 1853	4 581 300 galona
Ukupan uvoz jaja 1852	64 418 591 komada
Ukupan uvoz jaja 1853	67 631 380 komada
Ukupan uvoz krompira 1852	189 410 cwts. ²
Ukupan uvoz krompira 1853	713 941 cwts.
Ukupan uvoz lana 1852.....	410 876 cwts.
Ukupan uvoz lana 1853.....	627 173 cwts.
Ukupan uvoz sirove svile 1852.....	2 354 690 libri
Ukupan uvoz sirove svile 1853.....	2 909 733 libri
Ukupan uvoz pamuka 1852	4 935 317 cwts.
Ukupan uvoz pamuka 1853	5 134 680 cwts.
Ukupan uvoz vune (ovce i jaganjci) 1852	26 916 002 libri
Ukupan uvoz vune (ovce i jaganjci) 1853	40 189 398 libri
Ukupan uvoz kože (štavljene) 1852	1 075 207 libri
Ukupan uvoz kože (štavljene) 1853	3 604 769 libri

Smanjen uvoz pokazuje se kod kakaoa, nerafiniranog šećera, guana, čaja itd.

A što se tiče izvoza, nalazimo:

Pamučnih tkanina u prvom polugodištu 1852. godine u visini	11 384 491 f.st.
Pamučnih tkanina u istom periodu 1853. godine u visini	13 155 679 f.st.

Što se tiče pamučnog prediva — a iste se primedbe odnose i na laneno i svileno predivo — ceni se da se *obim* izvoza smanjio, ali da je ocarinjena *vrednost* znatno porasla.

¹ kvarter=8 bušela=2,909 hektolitara; britanska mera za zapreminu

² hundredweight (cwts.)=112 libri=50,802 kg; britanska mera za težinu

Lanene tkanine 1852	2 006 951 f.st.
Lanene tkanine 1853	2 251 260 f.st.
Svilene tkanine 1852	467 838 f.st.
Svilene tkanine 1853	806 419 f.st.
Vunene tkanine 1852	3 894 506 f.st.
Vunene tkanine 1853	4 941 357 f.st.
Keramika 1852	590 663 f.st.
Keramika 1853	627 218 f.st.
Staklena roba 1852	184 470 f.st.
Staklena roba 1853	236 797 f.st.
Sitna galanterija i pomodna roba 1852	884 324 f.st.
Sitna galanterija i pomodna roba 1853	1 806 007 f.st.
Metalna roba i noževi 1852	1 246 639 f.st.
Metalna roba i noževi 1853	1 663 302 f.st.
Mašine 1852	476 078 f.st.
Mašine 1853	760 288 f.st.
Gvozdene poluge, klinovi i šipke 1852	1 455 952 f.st.
Gvozdene poluge, klinovi i šipke 1853	2 730 479 f.st.
Kovačko gvožđe 1852	696 089 f.st.
Kovačko gvožđe 1853	1 187 059 f.st.
Žica 1852	42 979 f.st.
Žica 1853	106 610 f.st.

U pogledu uvoza manufakturne robe, najveće je povećanje kod cipela, čizama i rukavica, a najveće smanjenje u uvozu staklene robe, satova, vunelih tkanina i robe od indijske svile. Što se tiče izvoza, povećanje je najveće kod lanenih, svilenih i vunelih proizvoda i kod metalne robe. A što se tiče uvoza prehrambenih artikala, može se utvrditi da je, s izuzetkom žitarica i stoke, povećan uvoz gotovo svih artikala, što dokazuje da je ishrana u zemlji poboljšana kod viših i srednjih klasa u mnogo većoj meri no što je to slučaj sa ishranom radničke klase. Dok se, na primer, potrošnja vina udvostručila, potrošnja kakaoa, nerafiniranog šećera i čaja je osetno opala.

Od 260 izveštaja o žetvi pšenice u celom Ujedinjenom Kraljevstvu, samo njih 25 govori da je žetva dobra i bogata, 30 da je žetva osrednja, a više od 200 govori da je žetva loša i da je podbacila. Očekuje se da će žetva ovsu, ječmu i pasulja biti bolja, pošto su im obilne padavine koristile; ali krompir je u svim delovima zemlje propao. Firma J. C. Sturge i CO., u svom poslednjem cirkularu o žetvi pšenice, saopštava:

•Žetva pšenice će verovatno u celini biti najslabija od svih koje smo imali od 1816. godine i ukoliko žetva 1854. ne stigne vrlo rano, može nam biti neophodan uvoz svih vrsta žitarica i brašna, čak veći nego što je bio uvoz 1847 — verovatno ne manje od 15 000 000 kvartera. Međutim, naše sadašnje cene su dovoljne da se podstakne uvoz u tom obimu ukoliko nam Francuska ne bude konkurisala na tržištu žitaricama.♦

A što se tiče toga da će 1854. godine žetva veoma rano stići, čini se da za to nema mnogo izgleda, s obzirom da iskustvo pokazuje da loše žetve slede jedna drugoj baš kao i dobre; a period uzastopnih dobrih žetvi od 1848. godine je neuobičajeno dugo trajao. Izgleda prilično sigurno da će iz inostranstva Engleska dobiti dovoljne količine žitarica; ali se ne može, kako slobodni uvoznici očekuju, računati s tim da će izvoz fabričke robe držati korak s uvozom žitarica. Verovatno će veći uvoz od izvoza, pored ostalog, biti praćen smanjenjem potrošnje fabričke robe u zemlji. Već sada rezerve zlatnih poluga u Engleskoj banci opadaju iz nedelje u nedelju, i dosad su pale na 17 739 107 f.st.

Gornji dom je na svom zasjedanju u prošli petak odbio nacrt zakona o radničkom udruživanju, koji je prošao kroz Donji dom. Ovaj zakon nije ništa drugo do novo tumačenje starog zakona o udruživanju iz 1825. godine,^[127] i svrha mu je da se, brisanjem njegove nezgrapne i dvosmislene terminologije, radnik stavi u ravnopravni položaj prema svojim poslodavcima kad je u pitanju zakonitost radničkog udruživanja. Osećajni lordovi, koji su se udostojili da tretiraju radnike kao svoje ponizne slugu, ozlojede se kad god taj ološ zatraži svoja prava umesto saosećanja. Takozvani radikalni listovi su, naravno, sa žarom iskoristili ovu priliku da žigošu lordove kao »nasledne dušmane« proleterijata. Daleko sam od toga da to poričem. Ali da se osvrnemo sada na radikale, ove »prirodne prijatelje« radnika. U jednom od svojih ranijih dopisa izneo sam kako su u Manchesteru vlasnici predionica i fabrikanti osnovali udruženje da bi se oduprli zahtevima svojih radnika¹. Ovo se udruženje naziva »Udruženje za pomoć industriji u smirivanju pokreta među radnicima mančesterske oblasti«. Tvrdi se da je osnovano u sledeće svrhe:

- 1. Da utvrdi nadnice za razne poslove pri pređenju i tkanju, slične nadnicama koje primaju radnici u drugim oblastima sa pamučnom industrijom.
2. Da svojim članovima obezbedi uzajamnu pomoć, ukoliko bi, prilikom isplate takvih nadnica, radnici zaposleni u njihovim preduzećima pružili otpor.
3. Da samim radnicima obezbedi prednost jednoobraznih odgovarajućih nadnica, koje će važiti za ceo grad i okolinu.▪

Da bi ostvarili ove ciljeve, odlučili su da osnuju potpunu organizaciju, oformljavajući mesna udruženja vlasnika predionica i fabrikana, sa jednim centralnim komitetom.

•Oni će se odupreti svim zahtevima *udruženja* fabričkih radnika, pošto bi svaki dati ustupak naneo štetu poslodavcima, radnicima i industriji uopšte.▪

Oni neće dopustiti da se organizaciji koju su sami stvorili za sebe suprotstavi slična organizacija koju bi stvorili njihovi radnici. Nameđavaju da ojačaju monopol kapitala monopolom *udruživanja*, žele da

¹ Vidi u ovom tomu, str. 188–189.

kao udruženje diktiraju svoje uslove, dok radnici treba da im se suprotstavljaju samo kao pojedinci. Nameravaju da napadaju u bojnem poretku, a mogu im se suprotstaviti samo nesvrstani ljudi. To je *«fer takmičenje»*, kako ga shvataju mančesterski radikali i uzorne pristalice slobodne trgovine.

Na svom zasedanju od 9. avgusta Gornji dom je odlučivao o tri irska zakona koja je Donji dom usvojio posle desetomesečnog razmatranja, naime o *zakonu o odnosima između zemljoposjednika i zakupca*, koji treba da zameni zakon o hipotekama; ove poslednje su postale nesavladljiva prepreka uspešnoj prodaji malih poseda koji ne podležu zakonu o opterećenim nekretninama; o *zakonu o pravima zakupca*, koji dopunjava i obuhvata preko šezdeset odluka parlamenta koje zabranjuju da se zasniva zakupčki odnos za vreme od 21 godinu, reguliše naknadu zakupcu za melioraciju imanja u svim slučajevima gde postoje odgovarajući ugovori i zabranjuje sistem davanja u podzakup; najzad, o *zakonu o obeštećenju zakupca*, koji obezbeđuje naknadu za melioraciju imanja zakupcu u slučajevima kad ne postoji ugovor sa zemljoposjednikom i sadrži jednu klauzulu o retroaktivnom dejstvu ovog zakona. Gornji dom, naravno, nije mogao da prigovori što se parlament meša u odnos između zemljoposjednika i zakupca, pošto je od Eduarda IV do današnjeg dana gomilao u zbirke zakona zakonodavna akta koja su regulisala odnos između zemljoposjednika i zakupca i pošto je i samo njegovo postojanje zasnovano na zakonima koji se bave zemljoposedom, kao što je, na primer, *zakon o nasleđu nepokretne imovine*. Ovoga puta su plemeniti lordovi zasedali kao sudije koje treba da presude sopstvenu stvar i dozvolili su sebi da se ražeste, što je neočekivano u ovoj bolnici za invalide.

«Takav jedan zakon», uzviknuo je erl Clanricarde, «kao što je *zakon o obeštećenju zakupca*, takvo jedno potpuno kršenje i potcenjivanje svih ugovora nikada ranije — koliko on zna — nije bilo podneto parlamentu, niti je ikada čuo da se ijedna vlada usudila da predloži takvu meru kao što je klauzula o retrogradnom dejstvu zakona.»

Lordovi su čak otišli tako daleko da su zapretili Kruni da će joj odreći svoje feudalno vazalstvo⁽²¹³⁾ i stavili joj u izgled pobunu zemljoposjednika u Irskoj.

«Ovo pitanje», primetio je ovaj isti vlastelin, «gotovo dotiče u celini *pitanje lojalnosti i poverenja zemljoposjednika u Irskoj u vladu ove zemlje*. Zeleo bi da zna šta može da obezbedi njihovu privrženost Kruni i njihovu odanost vrhovnoj vlasti te Krune, kad oni vide da se zemljoposjed u Irskoj tretira na takav način.»

Polako, milorde, polako! Šta može da obezbedi njihovu odanost vrhovnoj vlasti te Krune? Jedan mirovni sudija i dva žandarma! Pobuna zemljoposjednika u Velikoj Britaniji! Da li je ikada izrečen monstrozni anahronizam? Ali odavno jadni lordovi žive

samo od anahronizama. Oni, naravno, moraju uzajamno da se ohrabruju da bi se oduprli Donjem domu i javnom mnenju.

»Neka njihova lordstva ne dozvole«, rekao je stari lord St. Leonards, »da zbog onog što se naziva *kolizijom* sa drugim domom, ili zbog popularnosti, ili zbog pritiska iznutra, prođu tako nesavršene mere kao što su ove.«

»Ja ne pripadam nijednoj stranci«, uzviknuo je erl Roden, »ali me neobično zanima dobrobit Irske.«

Drugim rečima, njegovo lordstvo pretpostavlja da je Irska neobično zainteresovana za dobrobit erla Rodena. »Ovo nije stvar neke stranke, već stvar svih lordova«, jednoglasno su povikali u Domu; i tako je i bilo. Ali između obe stranke, vigovskih lordova i torijevskih lordova, lordova koalicije i lordova opozicije, od samog početka je postojao prečutan sporazum da se ovaj zakonski predlog odbaci, i cela bučna debata je bila prosto farsa, namenjena novinskim izveštaićima.

Ovo će biti očigledno kad se setimo da zakonski predlozi koji su bili predmet tako vatrenih debata nisu poticali od koalicione vlade, već od gospodina Napiera, državnog tužioca Irske u Derbyjevoj vladi, i da su se torijevci na poslednjim izborima u Irskoj pozivali na zakonske predloge koje su izneli. Jedina bitna izmena koju je učinio Donji dom u merama koje je predložila torijevska vlada sastojala se u tome da se na klasalo žito ne sme stavljati zabrana na ime duga.

»Ti zakoni nisu isti«, uzviknuo je erl Malmesbury, pitajući vojvodu od Newcastle-a zar mu ne veruje. »Svakako da ne«, odgovorio je vojvoda. »Ali u čije biste uveravanje onda verovali?« »U uveravanje gospodina Napiera«, odgovorio je vojvoda. »Pa, dobro«, rekao je erl, »evo pisma gospodina Napiera u kome izjavljuje da ti zakoni nisu isti.« »Ali«, rekao je vojvoda, »evo jednog drugog pisma gospodina Napiera u kome tvrdi da su isti.«

Da su torijevci ostali na vlasti, lordovi koalicije bi se suprotstavili irskim zakonima. Pošto je koalicija na vlasti, na torijevce je pao zadatak da se suprotstave svojim sopstvenim merama. Kako je koalicija nasledila ove nacрте zakona od torijevaca, i kako je uvela irsku stranku u svoju vladu, ona se, naravno, nije mogla suprotstaviti tim zakonima u Donjem domu; ali je bila sigurna da će ti zakonski nacрти propasti u Gornjem domu. Vojvoda od Newcastle-a je pružio neznatan otpor, ali lord Aberdeen je izjavio da je zadovoljan što su zakoni formalno prošli kroz drugo tumačenje, tj. stvarno nezapaženi na ovom zasedanju. Tako se i desilo. Lord Derby, šef bivše vlade, i lord Landsdowne, nominalni predsednik sadašnje vlade, a istovremeno i jedan od najvećih irskih zemljoposjednika, udesili su, mudro, da iz zdravstvenih razloga ne budu prisutni.

Istog dana se u Donjem domu treći put čitao zakon o porezu na najamne kočije kojim su osnažene službene odluke o cenama iz 14. veka i prihvata se klauzula koju je predložio gospodin F. Scu-

lly; ta klauzula predviđa zakonske kazne za vlasnike kočija zbog štrajkovanja. Ne moramo sada da presuđujemo o pitanju mešanja države u privatne stvari. Moramo samo da konstatujemo da je ovo prošlo kroz parlament slobodne trgovine. Ali, kaže se, u poslovanju sa fija-kerima postoji monopol, a ne slobodna konkurencija. To je čudna logika. Prvo se odredi porez na jedan posao koji se nazove dozvola, i specijalna policijska pravila, a zatim se tvrdi da usled ovih nameta koji su natovareni na pleća posao gubi karakter slobodne trgovine i preobraća se u državni monopol.

Zakon o deportaciji je takođe prošao kroz odbor. Izuzimajući mali broj osuđenika koji će se i nadalje deportovati u zapadnu Australiju, kazna progonstva je ukinuta ovim zakonom. Posle izvesnog vremena provedenog u zatvoru, osuđenici u Velikoj Britaniji će biti pušteni iz zatvora, što će vlasti moći u svakom času da povuku, a onda će raditi na javnim radovima dobijajući nadnice koje odredi vlada. Čovekoljubivi cilj poslednje klauzule jeste stvaranje veštačkog viška na tržištu radne snage na taj način što se stvara konkurencija između prinudnog i slobodnog rada; ovi isti čovekoljupci zabranjuju da siromasi iz domova rada obavljaju svaki proizvodni rad iz straha da se ne stvori konkurencija privatnom kapitalu.

Londonški »The Press«⁽¹²⁹⁾, nedeljni list koji inspiriše gospodin Disraeli i koji je svakako najbolje obavešten list što se tiče vladinih tajni, doneo je u prošlu subotu, dakle pre no što je prispela depeša iz Petrograda, sledeću zanimljivu tvrdnju:

«Obavešteni smo da ministri u svojim privatnim i poverljivim krugovima govore da sada ne samo što ne postoji opasnost od rata nego da je ta opasnost, ako je ikada i postojala, već odavno prestala. Izgleda da je predloge koji su formalno upućeni u Petrograd, već ranije car odobrio; i dok britanska vlada govori pred javnošću tonom koji šteti trgovini zemlje, ministri privatno govore o panici kao o šali i rugaju se svakoj ideji da je ijedna velika sila ozbiljno pomišljala na rat, i o nesporazumu oko tog pitanja govore ,kao o stvari koja je bila rešena u toku prošle tri nedelje'. Šta sve ovo znači, u čemu leži tajna ovakvog ponašanja? . . . Predlozi koji se sada nalaze u Petrogradu, i koje je odobrio car pre nego što su poslani u Petrograd, sadrže potpuni ustupak Turske Rusiji u korist svih onih zahteva čije je dosadašnje odbijanje dovelo do sadašnjeg rata između ove dve zemlje. Ovim se zahtevima odupirala Porta po savetu i nagovoru Engleske i Francuske, a istim tim zahtevima prema ovom planu, po savetu i nagovoru Engleske i Francuske, Porta sada treba da udovolji. Doduše, postoji neka izmena u formi, ali ničeg suštinskog nema u toj izmeni. Ruski car, koji je stvarno uspostavio protektorat nad velikim delom stanovništva evropske Turske, treba da izjavi da on time ne želi da ospori suverena prava sultana. Kako velikodušan ustupak!»

Drži se da je kraljevska vlast u Velikoj Britaniji samo nominalna vlast, pretpostavka koja računa na to da se sve stranke s tim mire. Ako biste upitali nekog radikala zašto se njegova stranka usteže da nasrne na prerogative Krune, on bi vam odgovorio: to je običan dr-

žavni dekor za koji ne hajemo. On će vam ispričati kako se kraljica Viktorija samo jednom usudila da pokuša da sprovede svoju volju, u vreme čuvene sobaričke katastrofe, insistirajući da se zadrži njen ženski vigoovski *entourage*¹, ali je bila primorana da popusti ser Robertu Peelu, i da ga raspusti. Međutim, razne okolnosti u vezi sa istočnim pitanjem — neobjašnjiva politika vlade, otkrića stranih novina i neprestani dolasci ruskih prinčeva i princeza u trenutku kad se smatralo da se Engleska nalazi na pragu rata sa samodršcem — potvrdile su govorkanja da je u toku cele istočne krize postojala zavera dvora sa Rusijom, da se zadrži na vlasti stari dobri Aberdeen, da se parališe paradni savez sa Francuskom, i da se ometu zvanične mere protiv ruske ekspanzije. Ukazuje se na portugalsku kontrarevoluciju, koja je potpomagana odašiljanjem engleske flote da bi se poslužilo interesima koburške dinastije⁽²¹⁴⁾. Ponavljano je da je i lord Palmerston bio otpušten iz ministarstva spoljnih poslova zbog dvorskih intriga. Aludira se na opšte poznato prijateljstvo između kraljice i vojvotkinje od Orléans-a. Treba imati na umu da je kraljevski suprug Koburgovac², da je i kraljičin ujak Koburg, koji je kao kralj Belgije i kao zet Louis-a Philippe-a veoma zainteresovan za pad Bonaparte, i koji je ženidbom svoga sina jednom austrijskom nadvojvotkinjom zvanično primljen u krug svete Alijanse. Najzad, prijem na koji su u Englesku naišli ruski gosti, u protivrečnosti je sa zatvaranjem i šikaniranjem koja su engleski putnici nedavno doživeli u Rusiji.

Pariski »Le Siècle«⁽¹¹⁴⁾ je pre nekoliko nedelja optužio engleski dvor. Jedan nemački list se bavi koburško-orleanskom zaverom, koja je zbog dinastičkih interesa, preko kralja Leopolda i princa Alberta, nametnula engleskoj vladi političku liniju koja je opasna za zapadne narode i koja koristi tajnim namerama Rusije. Briselski list »La Nation«⁽²¹⁵⁾ doneo je dugačak izveštaj o sastanku vlade održanome u Londonu, na kome je kraljica zvanično izjavila da je Bonaparte, svojim pretenzijama na sveta mesta, jedini vinovnik sadašnjih zapleta, da je ruski car manje želeo da ponizi Tursku nego svog francuskog rivala i da ona nikada neće dati svoj kraljevski pristanak za ma kakav rat protiv Rusije, koji bi bio u interesu Bonaparte.

Na ova govorkanja oprezno aludira »The Morning Advertiser«⁽³⁰⁾ i ona su naišla u javnosti na glasan, a u nedeljnoj štampi na obazriv odjek.

»Ne želeći«, kaže »The Leader«⁽²¹⁶⁾, »da naširoko nagadamo, prosto ćemo izneti činjenice. Velika kneginja Olga je došla u Englesku sa svojim mužem i svojom sestrom, vojvotkinjom od Leuchtenberga, carevom kćerkom, nadarenom za diplomatiju. Nju je primio baron Brunov, smesta je primljena na dvoru i našla se u društvu predstavnika visokog engleskog društva, među kojima je bio i lord Aberdeen.«

¹ svita — ² princ Albert

Čak i »The Examiner«, ^[217] najbolji od prvorazrednih nedeljnih listova Londona, saopštava dolazak ovih gostiju u lakonskom natpisu »*Ponovo Rusi!*« U jednom njegovom uvodniku čitamo:

«Ne postoji danas ni najmanji razlog da Društvo mira ne bude ponovo uspostavljeno, i to u najprihvatljivijem vidu, *pod zaštitom njegovog kraljevskog visočanstva princa Alberta.*»

Mnogo direktnija aluzija nije dopustiva u listu ugleda kakav uživa »The Examiner«. On zaključuje članak, iz koga citiram, upoređujući englesku monarhiju sa prekookeanskom republikom:

«Ako Amerikanci teže tome da zauzmu mesto koje smo mi nekad držali u Evropi, to nije naša stvar. Prepustite im da uživaju sadašnju čast koja im pripada i najvišu prednost što su uveli u život međunarodno pravo, i da budu poštovani kao zaštitnici slabih protiv jakih. Engleska se zadovoljava i time da obezbedi da joj papiri državnog duga zadrže nominalnu vrednost i da joj je obala sigurna od iznenadnog napada strane vojske.»

Prilikom izglasavanja 5820 f.st. za pokrivanje troškova za radove, popravke, nameštaj itd., u rezidenciji britanskog ambasadora u Parizu, za godinu koja se završava 31. martom 1854, gospodin Wise je upitao kuda odlaze 1100 f. st. godišnje koje se izglasavaju poslednjih trideset godina za održavanje rezidencije britanskog ambasadora u Parizu. Ser William Molesworth je bio primoran da prizna da je narodni novac loše korišćen i da je, prema iskazu arhitekta Albanoa, koga je vlada poslala u Pariz, rezidencija britanskog ambasadora užasno zapuštena. Veranda oko kuće se srušila; zidovi propadaju; zgrada nije krečena nekoliko godina; stepeništa su nesigurna; klozetske jame su izvor neprijatnih mirisa; odaje su pune gamadi koja mili po stolovima, nameštaj je crvotočan, a zavese su izgrizli moljci, dok su psi i mačke uprljali tepihe.

Zakon lorda Palmerstona o *sprečavanju čađenja* je drugi put pročitan. Kad ova mera bude sprovedena, metropola će dobiti nov izgled i u Londonu neće ostati nijedna prljava kuća — osim Gornjeg i Donjeg doma.

Naslov originala:

*The War Question — British Population
and Trade>Returns — Doings of Parliament*

Napisano 12. avgusta 1853.

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,
br. 3854 od 24. avgusta 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Urquhart — Bem — Tursko pitanje u Gornjem domu

David Urquhart je objavio četiri članka o istočnom pitanju,^[218] ukazujući na četiri zablude. Prva se tiče verovanja da su istočna i ruska crkva istovetne, druga, da postoji diplomatski sukob između Engleske i Rusije, treća, da preti opasnost izbijanja rata između Engleske i Rusije, i, na kraju, iluzija da su Francuska i Engleska saveznice. Pošto smeram da se jednom drugom prilikom opširnije osvrnem na ove članke,^[219] ograničiću se ovom prilikom samo na to da vam prenesem pismo koje je Bem uputio Rešid paši, a koje je prvi objavio gospodin Urquhart.

»Monseigneur! Kako ne dolazi naređenje o mom upućivanju u Carigrad, smatram svojom dužnošću da Vašoj ekselenciji saopštim neke opaske koje mi se čine hitne. Počecu s tim što izjavljujem da su turske trupe koje sam imao priliku da vidim — konjica, pešadija i poljska artiljerija — odlične. Držanje, obučenosť i vojnički duh ne mogu biti bolji. Konjica nadmaša sve evropske konjice. Dragoceno je to što u svakom oficiru i redovu živi želja da se bori protiv Rusije. Sa takvim trupama rado bih se prihvatio zadatka da napadnem rusku vojsku dvostruko jaču no što je, i pobedio bih. A kako je Osmansko Carstvo u stanju da pozove pod zastavu protiv Rusije više ljudi no što im Rusi mogu suprotstaviti, očigledno je da sultan sebi može pribaviti zadovoljstvo da se pod njegov skiphtar vrata sve oblasti koje je od njegovih prethodnika verolomno oteo moskovski car...

Austrijski ministar spoljnih poslova¹ poslao je svim evropskim dvorovima notu koja se odnosi na postupak američke fregate »St. Louis« u aferi Koszta, u kojoj se javno napada cela američka politika. Austrija insistira na svom pravu da silom otima stranca na teritoriji jedne neutralne sile, dok poriče pravo Sjedinjenim Državama da upotrebe ratne mere da zaštite pomenuta lica.

U Gornjem domu u petak erl Malmesbury nije zalazio ni u misteriju bečke konferencije, ni u predloge koje je ta konferencija

¹ Buol-Schauenstein

uputila caru, niti se doticao sadašnjeg stanja pregovora. Njegova radoznalost je više bila *retrospektivnog*, skoro antikvarskog karaktera. Samo je predložio da se »prосто prevedu« oba carska manifesta koja su upućena u maju i junu ruskim diplomatskim agentima, a objavljena u listu »Sanktpeterburgskie vedomosti«²²⁰, a takođe »i svi odgovori koje bi vlada njenog veličanstva eventualno uputila u vezi sa tvrdnjama koje manifesti sadrže«. Erl Malmesbury nije drevni Rimljanin. Njegova osećanja ništa ne može da povredi više nego rimska praksa da se strani ambasadori javno ispituju usred sakupljenih *patres conscripti*¹. Oba ruska cirkulara kako je sam konstatovao

»ruski car je otvoreno objavio celoj Evropi na svom jeziku, a u listovima su takode objavljeni i na engleskom i francuskom jeziku«.

Šta bi se onda dobilo time ako bi se ovi dokumenti ponovo preveli sa jezika ljudi koji pišu za listove na jezik ljudi koji rade u ministarstvu spoljnih poslova?

»Francuska vlada je zaista smesta i vešto odgovorila na ove cirkulare... Engleski je odgovor, kako je saopšteno, usledio odmah posle odgovora francuske vlade.«

Erla Malmesburyja očigledno jako kopka da vidi kako bi izgledala osrednja proza gospodina Drouyn de Lhuys-a, kada se prevede otmenim proznim stilom lorda Clarendona.

Oseća se obaveznim da podseti »svog otmenog prijatelja preko puta« da je John Bull, posle trideset godina mira, trgovinskih navika i industrijskih težnji, postao »pomalo nervozan« kad se radi o *ratu*, i da je njegova nervoza od prošlog marta porasla »usled neprekidne misterije kojom vlada obavlja svoja akta i pregovore«. Dakle, u interesu mira, lord Malmesbury upućuje interpelaciju, ali isto tako u interesu mira vlada čuti.

Niko nije bio toliko uznemiren koliko sam plemeniti lord na prvi znak ruske agresije prema evropskoj Turskoj. Nije ni sanjao da Rusija kuje planove protiv Turske. Nije hteo da veruje u ono što je video svojim očima. Pre svega, garantija je bila »čast ruskog cara«. Međutim, da li je ikada teritorijalno proširenje neke carevine nanelo štete carevoj časti? Dalje, careva »konzervativna politika koju je sledio tako dosledno u toku revolucije iz 1848. godine«. Zaista, samodržac nije saradivao u zlodelima onih revolucionara! Naročito 1852. godine, kada je plemeniti lord držao resor spoljnih poslova

»nijedan suveren nije dao toliko uveravanja ili pokazivao tako iskren interes da se održe ugovori koji su Evropu obavezivali, i da se održe teritorijalne nagodbe koje su, toliko godina, postojale na sreću Evrope kao što je to učinio car«.

¹ senatora antičkog Rima

Nema sumnje da je baron Brunov, kad je naveo erla Malmesburyja da potpiše ugovor od 8. maja 1852. godine koji se odnosio na nasleđivanje danskog prestola, ulovio ovoga time što je neprestano ponavljao uveravanja da njegov uzvišeni gospodar ima slabost prema postojećim ugovorima. A kad je ubedio erla da treba da stupi u tajni savez sa Rusijom, Pruskom i Austrijom protivu Bonaparte, baš u vreme kada je erl radosno pozdravljao državni udar Bonapartin, on je time najbolje pokazao svoju iskrenu težnju da se očuvaju postojeće teritorijalne nagodbe.

Da bi objasnio iznenadnu i neočekivanu promenu koja je nastupila kod ruskog cara, erl Malmesbury ulazi u psihološku analizu »novih utisaka koji su uticali na *psihu ruskog cara*«. Careva »osećanja«, uverava, »bila su povređena stavom francuske vlade prema svetim mestima u Palestini«. Istina, Bonaparta je, da bi smirio ta povređena osećanja, otposlao u Carigrad gospodina Delacoura, »čoveka jedinstveno blaga i pomirljiva držanja«. »Ali«, kaže erl, »izgleda da su se u carevu dušu ti događaji urezali zauvek, i da je u odnosu na Francusku ostala gorčina. Mora se priznati da je gospodin Delacour potpuno rešio pitanje, i to na zadovoljavajući način, pre nego što je knez Menšikov stigao u Carigrad. »Ali uprkos svemu kod ruskog cara je ostao isti onakav utisak kakav je i pre bio.« Ovaj utisak je bio toliko jak — a i pogrešna predstava koja je iz njega proistekla — »da je car i dalje podozrevao da turska vlada želi da nameće Rusiji uslove na koje nema pravo«. Erl Malmesbury priznaje da je nemoguće ne samo »bilo kom ljudskom biću« već čak i jednom engleskom lordu da »pronikne u nečiju dušu«. Ipak, »on smatra da je u stanju da objasni ove čudne utiske koji su uticali na psihu ruskog cara«. Kaže da je kucnuo čas za koji su generacije Rusa pripremane kao »za trenutak predodređen da se osvoji Carigrad i vaspostavi Vizantijsko carstvo«. Smatra da »sadašnji car« deli »ova osećanja«. Prvobitno je ovaj pronicljivi erl nameravao da objasni tu carevu tvrdoglavu sumnju turskom željom da povredi njegova prava, a sada nas obavestava da se to podozrenje prema Turskoj rodilo iz ideje da je kucnuo čas da je proguta. Na ovoj tački plemeniti lord je nužno morao da izmeni tok svojih dedukcija. Umesto da objašnjava nove utiske na psihu ruskog cara, koje su izmenile stare okolnosti, on sada objašnjava okolnosti koje su sprečile za izvesno vreme ambicioznu psihu i tradicionalna osećanja careva, »da se preda iskušenju«. Ove okolnosti objašnjava važna činjenica, naime, da je u jednom periodu lord Malmesbury bio »u« vladi, a u drugom periodu »van« nje.

Kad je bio u vladi, bio je prvi ne samo da prizna Boustrapa^[221], već i da ga pravda zbog njegovog krivokletstva, njegovih ubistava i njegovih nasilja. Međutim, kasnije,

»novine tih dana nisu prestajale da osuđuju politiku prema francuskom caru — nazivajući je poniznom i beskičmenjačkom«.

Došla je koaliciona vlada, a sa njom i ser J. Graham i ser Charles Wood,

«koji su na javnim zborovima osuđivali politiku i karakter francuskog cara — osuđujući i sam francuski narod što je izabrao ovog princa za svog vladara».

Zatim je usledila crnogorska afera^[222], i koalicija je

«ohrabrila Austriju da insistira na tome da sultan odustane od daljih smirivanja pobunjenih Crnogoraca, pa čak i da ne osigura turskoj vojsci da se na miru i bezbedno povuče, što je koštalo Tursku 1500 do 2000 ljudi».

Pitanje opozivanja pukovnika Rose-a iz Carigrada, odbijanje britanske vlade da istovremeno sa francuskom vladom izda zapovest svojoj floti da uplovi u zaliv Besika ili Smirnu — sve ove okolnosti tako su uticale na psihi ruskog cara da je on poverovao da su engleski narod i engleska vlada neprijateljski raspoloženi prema francuskom caru i da nije moguć iskren savez između ove dve zemlje.

Naslikavši s tananošću dostojnom jednog romanopisca koji analizira nestalna osećanja svoje heroine, niz okolnosti koje su delovale na psihi ruskog cara, podložnog utiscima, i koje su ga odvlačile sa staze vrline, erl Malmesbury laska sebi da je uništio predrasude i netrpeljivosti koje su vekovima otuđivale francuski narod od engleskog time što je sklopio prisni savez sa tlačiteljem francuskog naroda, i čestita sadašnjoj vladi što je preuzela od njega prisni savez sa zapadnim carem i što žanje torijevsku setvu. On zaboravlja da je u pitanju baš onaj prisni savez pod okriljem koga je sultan prinet na žrtvu Rusiji, francuski imperator podržavao koalicionu vladu, dok je istovremeno taj francuski Suluk^[223] žudno merkao priliku da se na ledima muslimana uvuče na neku vrstu bečkog kongresa, i time stekne ugled. Dok čestita vladi na prisnom savezu sa Bonapartom, on u isto vreme baca drvlje i kamenje baš na tu politiku koja je plod te *mésalliance*¹.

Ostavimo sada erla sa njegovim visokoparnim izjavama o važnosti integriteta Turske, sa njegovim poricanjem da je Turska u opadanju, nepriznavanjem ruskog verskog protektorata i prebacivanjem vladi što nije dala izjavu da je invazija Kneževina *casus belli* i što nije odgovorila na ruski prelazak preko Pruta odašiljanjem svoje flote. On nema ništa novo osim sledećeg pisma, «čiju bezočnost ništa ne može nadmašiti», a koje je knez Menšikov uputio Rešid paši uoči svog odlaska iz Carigrada.

Bujukdere, 9. [21] maja

•U času odlaska iz Carigrada ja, dole potpisani ruski ambasador, doznao sam da je Visoka porta pokazala svoju nameru da proklamuje garantiju kanonskih prava

¹ Igra reči: «close alliance»=prisni savez; «mésalliance»=nedostojni brak (vladara sa građanskim licem)

kleru istočne crkve što u stvari stavlja u sumnju ostale privilegije koje ta crkva uživa. Ma kakav da je motiv ove odluke, ja dole potpisani smatram da je neopodno da obavestim njegovu ekselenciju, ministra spoljnih poslova, da će deklaraciju — ili ma kakav drugi akt koji, mada može da očuva integritet čisto kanonskih prava istočno-pravoslavne crkve, ima tendenciju da suzi druga prava, privilegije i imunitete koje ona uživa u ovom času, a koji pripadaju njenoj veroispovesti i kleru od najstarijih vremena, — carska vlada smatrati kao neprijateljski čin upravljen protiv Rusije i njene veroispovesti.*

Dole potpisani moli, itd.

Mensikov.*

Erl Malmesbury »teško može da poveruje da ruski car odobrava ponašanje kneza Menšikova ili način na koji je on postupio«, a tu su sumnju ojačale Neselrodeove note koje su usledile posle Menšikovljevog odlaska i ruska vojska koja je sledila Neselrodeove note.

»Čutljivi« Clarendon, »mada mu je to teško palo«, bio je primoran da »ponovo da isti odgovor«, tj. opet ništa ne kaže. On je smatrao »svojom javnom dužnošću da ne kaže nijednu reč« koju već nije rekao, naime »da ne može da im da nikakvo obaveštenje, niti da im pokazuje specijalnu depešu«. Prema tome plemeniti lord nije rekao ništa što nam već nije bilo poznato. Njegov glavni cilj se sastojao u tome da dokaže da je celo vreme dok su austrijska i ruska vlada sprovodile svoju agresivnu politiku bio »u stalnoj vezi« sa njima. Tako je on bio u stalnoj vezi s austrijskom vladom kad je ova poslala princa Leiningena^[222] u Carigrad, a svoje trupe na granicu, »jer je pretila pobuna njenih sopstvenih podanika na granici«, — bar je to bio, kako uverava naivni Clarendon, »povod koji je naveden«. Pošto se sultan pokorio Austriji time što je povukao svoje snage, energični Clarendon je »opet bio u vezi s Austrijom da bi kontrolisao da li se pridržava ugovora u potpunosti«.

»Verujem«, nastavlja lakoverni lord, »da se pridržavala, pošto nam je austrijska vlada dala uveravanja da je tako.«

Odlično, milorde! *Entente cordiale*^[31] sa Francuskom postoji još od 1815. godine! A što se tiče odluke francuske i engleske vlade o »slanju svojih flota«, nije takođe bilo »ni senke razmimoilaženja«. Bonaparta je naredio svojoj floti da otplovi ka Salamini

»verujući da preti neposredna opasnost«, i, »mada mu je on« (Clarendon) »rekao da u ovom času opasnost nije tako neposredna i da u ovom trenutku nije neopodno da francuska flota napušta francuske luke«, on je »ipak naredio francuskoj floti da otplovi; ali ova okolnost ni najmanje ne menja stvar, pošto je mnogo zgodnije i korisnije imati jednu flotu kod Salamine a drugu na Malti, nego imati jednu na Malti a drugu u Tulonu«.

Lord Clarendon i dalje izražava zadovoljstvo što tokom celog pritiska kneza Menšikova na Portu,

«floti nije naredeno da napusti luku, te tako niko nije mogao reći da je turska vlada postupila po diktatu».

Posle onoga što se desilo zaista je moguće da bi sultan, da je floti bilo naredeno da isplovi, bio primoran da se povuče. A što se tiče Menšikovljevog »oproštajnog pisma«, Clarendon, istina, konstatuje da je ono bilo korektno

«ali takav jezik je u diplomatskom opštenju sa vladama srećom retka stvar i ima mesta nadi da će tako i dalje biti».

Što se tiče invazije Kneževina,

«engleska i francuska vlada su savetovale sultanu da se odrekne svog nesumnjivog prava da okupaciju Kneževina smatra za *casus belli*».

A što se tiče pregovora koji su još u toku, jedino bi želeo da kaže

«da je jutros primljeno jedno zvanično obaveštenje od ser Hamiltona Seymoura da će Petrograd prihvatiti predloge koje su prihvatili ambasadori u Beču, ukoliko budu *malo izmenjeni*».

On bi, međutim, radije umro nego što bi dozvolio da procuri ijedna jedina reč u uslovima ugovora.

Plemenitom lordu su odgovorili lord Beaumont, erl Hardwicke, markiz Clanricarde i erl Ellenborough. Nijedan jedini glas nije čestitao vladi njenog veličanstva na liniji koje se držala tokom pregovora. Sa svih strana se čulo mišljenje da je vladina politika pogrešna, da je išla na ruku Rusiji umesto da brani Tursku, i da bi Francuska i Engleska danas imale povoljniji položaj, da su u samom početku pokazale čvrstinu. Stari tvrdoglavi Aberdeen je odgovorio da

«je sada kad su stvari svršene lako nagađati šta je trebalo da bude; kad su se stvari već odigrale, lako je govoriti šta bi se dogodilo da se držao drugi kurs».

Međutim, njegova najčudnija i najvažnija izjava je bila sledeća:

«Lordovi moraju biti svesni da nisu bili vezani nikakvim ugovorom. On poriče da je zemlja bila vezana snagom ikakvog ugovora da se upusti u neprijateljstva radi podrške turskom carstvu.»

Kad su Engleska i Francuska pokazale težnju da se mešaju u postojeće tursko pitanje, ruski car je apsolutno negirao obavezujuću snagu ugovora iz 1841. u njegovim odnosima sa Portom, kao i pravo posredovanja zapadnih vlada koje proističe iz tog ugovora. Istovremeno on insistira, pozivajući se na snagu istog ugovora iz 1841, na isključenju ratnih brodova drugih sila iz Dardanela. I sad lord Aberdeen, na

javnom i svečanom zasjedanju parlamenta, prihvata ovu arogantnu interpretaciju jednog ugovora, od koga samodržac poštuje jedino one tačke koje se odnose na isključenje Velike Britanije iz Crnog mora.

Naslov originala:

*Urquhart — Bem — The Turkish Question
in the House of Lords*

Napisano 16. avgusta 1853.

Prvi put objavljeno u listu
«New-York Daily Tribune»,
br. 3862 od 2. septembra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Tursko pitanje u Donjem domu

Pošto je bezbroj puta odgadao da dâ ekspozice o turskom pitanju, sve dok najzad srećno nije stigla poslednja nedelja parlamentarnog zasjedanja, lord John Russell je najednom objavio prošlog ponedeljka da će u utorak podneti svoj dugo odlagani ekspozice. Plemeniti lord je doznao da je gospodin Disraeli otišao iz Londona u ponedjeljak ujutro. Slično tome je ser Charles Wood, kad je doznao da se ser J. Pakington i njegove pristalice ne nalaze u Domu, najednom izneo predlog svog zakona o Indiji, pošto ga je dopunio Gornji dom, i uspeo je da proređeni Dom jednoglasno prihvati ponovo uvođenje monopola na so. U takvim sitnim i oveštanim trikovima leži vigovska parlamentarna taktika.

Debata o istočnom pitanju u Donjem domu bila je veoma zanimljivo pozorje. Lord John Russell je otvorio predstavu tonom koji je bio sasvim prikladan ulozi koju će odigrati. Ovo majušno zemaljsko biće, nabedeni poslednji predstavnik nekada moćnog vigovskog plemena, govorilo je dosadno, tiho, suvo, monotono i neduhovito — ne kao ministar, već kao policijski izveštač koji ublažuje težak utisak strahota koje opisuje trivijalnim, svakidašnjim i poslovnim stilom izlaganja. Nije održao »apologiju«, već je dao ispovest. Ako išta može da iskupi njegov govor, onda je to baš ona krutost kojom je, činilo se, ovaj mali čovek prikrivao neke impresije, koje su ga bolno pogodile. Čak je i nezavisna fraza »o nezavisnosti i integritetu Osmanskog Carstva« zvučala kao neka stara reminiscencija, koja se, eto, pojavila, omaškom nekom, u posmrtnom slovu nad tim istim carstvom. Kakav je utisak ostavio ovaj govor, zamišljen kao rasplet istočnog pitanja, može se prosuditi najbolje po činjenici da su, čim je telegrafski prenet u Pariz, akcije smesta pale.

Lord John je bio u pravu kad je tvrdio da nema potrebe da brani vladu, pošto je stvarno niko i ne napada; naprotiv, Dom se pokazao potpuno spreman da izvršnoj vlasti potpuno prepusti pregovore. I zaista, nijedan član Parlamenta nije dao nijedan predlog koji bi nametnuo debatu ministrima, a izvan Doma nije održan nijedan miting koji bi naterao članove parlamenta da daju takav predlog. Ako je vladina politika bila politika tajni i mistifikacije, onda se to dešavalo sa prećutnim

pristanakom parlamenta i javnosti. A što se tiče toga da dokumenta nisu objavljena dok su pregovori tekli, lord John je tvrdio da je to večni zakon koji je stvorila parlamentarna tradicija. Dosadno bi bilo pratiti njegovo prepričavanje događaja koji su nam svima znani i koje njegov način, koji je bio više nabranje nego pričanje, nije nikako oživeo. Međutim, postoje izvesne važne tačke koje pre lorda Johna niko nije zvanično potvrdio.

Pre dolaska kneza Menšikova u Carigrad ruski ambasador je obavestio lorda Johna da car smera da pošalje u Carigrad specijalnu misiju sa predlozima koji se isključivo odnose na sveti krst i sa njim povezane privilegije grčkopravoslavne crkve. Britanski ambasador u Petrogradu i britanska vlada u zemlji nisu sumnjali da je Rusija imala ikakve druge namere. Tek početkom marta turski ministar je obavestio lorda Stratforda (međutim, gospodin Layard tvrdi da su pukovnik Rose i druge osobe u Carigradu već bili upućeni u tu tajnu) da je knez Menšikov predložio jedan tajni ugovor^[224] koji je nespojiv sa turskom nezavisnošću, i da je s tim u vezi izjavio da će Rusija svako obaveštenje dato Francuskoj ili Engleskoj o sadržini ugovora smatrati kao akt direktnog neprijateljstva prema Rusiji. Istovremeno se doznalo, ne zahvaljujući govorkanju, nego iz autentičnih izvora, da Rusija koncentriše masu vojnih jedinica na granici prema Turskoj i kod Odese.

Notu koju je bečka konferencija uputila caru, i koju je on odobrio, u Parizu je pripremio gospodin Drouyn de Lhuys, koji je kao osnovu uzeo odgovor Rešid paše na poslednju rusku notu.^[225] Kasnije je ovu notu 24. jula u izmenjenom obliku Austrija preuzela kao svoj sopstveni predlog. Konačan oblik je nota dobila 31. jula. Austrijski ministar ju je prethodno saopštio ruskom ambasadoru u Beču, koji ju je već 24. jula otpremio u Petrograd, pre nego što je dobila konačan oblik, ali nota nije bila poslata u Carigrad do 2. avgusta, kad se car već bio složio s njom. Tako je to u krajnjoj liniji ruska nota upućena posredstvom četiri sile sultanu, a ne nota četiri sile upućena Rusiji i Turskoj. Lord John Russell primećuje da ova nota *»nema isti oblik kao nota kneza Menšikova«*, dodajući da im je sadržaj isti. Da ne bi bilo mesta dvoumljenju, on dodaje:

»Car veruje da će njegovi ciljevi biti ostvareni.«

U tom nacrtu nema ni pomena o evakuaciji Kneževina.

»Ako se pretpostavi«, kaže lord John, »da će notu najzad prihvatiti i Rusija i Turska, još uvek će ostati veliko pitanje evakuacije Kneževina.«

Istovremeno dodaje da britanska vlada *»smatra da je ova evakuacija nužna«*, ali moli da mu se dopusti da ne kaže ništa o načinu na koji treba postići ovaj cilj. Međutim, on nam jasno stavlja do znanja da će engleska i francuska flota možda morati da napuste zaliv Besika pre nego što kozaci napuste Kneževine.

«Ne treba da pristanemo ni na jednu nagodbu prema kojoj bi dolazak flota u susjedstvo Dardanela bio smatran kao korak ravan stvarnoj invaziji turske teritorije. Samo po sebi se razume da će, ako se ta stvar sredi i osigura mir, zaliv Besika prestati da bude uporište koje je za Englesku ili Francusku od ma kakve koristi.»

Kako nijedan razuman čovek nikada nije pretpostavljao da francuska i engleska flota treba za sva vremena da ostanu u zalivu Besika, ili da Francuska i Engleska treba da zaključe formalan ugovor koji bi im zabranjivao ulazjenje u neutralne vode Dardanela, ove dvosmislene i nezgrapne fraze, ako uopšte išta znače, znače da će se flote povući čim notu prihvati sultan, a kozaci obećaju da će se evakuisati iz Kneževina.

«Kad je ruska vlada», kaže lord John, «okupirala Kneževine, Austrija je izjavila da je, u duhu ugovora iz 1841. godine, apsolutno neophodno da se predstavnici sila sastanu na jednoj konferenciji i da se potruže da dođu do prijateljskog rešenja teškoća, koje bi u protivnom mogle da ugroze evropski mir.»

Lord Aberdeen je, naprotiv, pre nekoliko dana izjavio u Gornjem domu, a kao što smo obavestili iz nekih drugih izvora, i u jednoj formalnoj noti upućenoj prošlog juna vladama u Petrogradu i Carigradu da

«ugovor iz 1841. godine ne nameće ni na koji način silama potpisnicama obavezu da stvarno pruže svoju pomoć Porti» (već da za neko vreme odustanu od ulaska u Dardanele!) «i da vlada njenog britanskog veličanstva smatra da ima savršenu slobodu da interveniše ili ne interveniše, u skladu sa sopstvenim interesima.»

Lord Aberdeen povlači sva obećanja prema Turskoj samo stoga da ne bi imao nikakva prava protiv Rusije.

Lord John sa «vedrim izgledima» zaključuje da će pregovori biti krunisani rezultatom. Čoveku se može činiti da je to optimističko gledanje na stvari u času kada rusku notu, koja je sastavljena u Beču i koju Turska treba da uruči caru, sultan još nije usvojio, i kada se uslov *sine qua non* zapadnih sila, tj. evakuacija Kneževina, još ne nameće caru.

Gospodin Layard, prvi govornik koji se digao da odgovori lordu Johnu, održao je daleko najbolji i najsnažniji govor — odvažan, sažet, jezgrovit, pun činjenica, koji je pokazao da ovaj izvrsni naučnik isto toliko poznaje Nikolaja koliko i Sardanapala, današnje intrige na Istoku koliko i tajanstvene tradicije njegove prošlosti.

Gospodin Layard je izrazio žaljenje što je lord Aberdeen «u nekoliko prilika, i na nekoliko mesta izjavio da je njegova politika u osnovi politika koja se temelji na miru». Ako Engleska preza od toga da čuva svoju čast i interese putem rata, ona time silu koja ne poštuje pravo, kakva je Rusija, hrabri na postavljanje zahteva, koji će neizbežno, pre ili kasnije, dovesti do rata. Sadašnje držanje Rusije ne sme se posmatrati kao nešto slučajno i privremeno, već kao deo i sastojak jednog velikog političkog plana.

A što se tiče »koncesija« učinjenih Francuskoj i »intriga« gospodina de Lavalette-a, one ne bi mogle poslužiti Rusiji ni kao izgovor jer je »nacrt tog fermama, sa koncesijama kojima Rusija zamera, Porta uručila gospodinu Titovu na nekoliko dana, ako ne i nedelja, pre nego što je obnarodovan, i nikakvi prigovori uopšte nisu stavljeni tekstu tog fermama«.

Ruski planovi u pogledu Srbije, Moldavije, Vlaške i hrišćanskog življa u Turskoj ne mogu se pogrešno shvatiti. Odmah posle svog zvaničnog dolaska u Carigrad, knez Menšikov je zatražio da se srpski ministar gospodin Garašanin^[20] udalji sa položaja. Ovome se zahtevu udovoljilo mada se srpski sinod usprotivio. Gospodin Garašanin je bio jedan od ljudi koje je na površinu izbacila buna 1842. godine, taj narodni pokret protiv ruskog uticaja, koji je izgnao iz Srbije tadašnjeg vladara, kneza Mihaila; on i njegova porodica su bili samo oruđe u rukama Rusije. Godine 1843. Rusija je prigrabila pravo da se meša u srpske poslove. Nije postojao ugovor koji bi joj to pravo davao; nju je ovlastio lord *Aberdeen*, tada ministar spoljnih poslova, izjavivši: »Rusija ima pravo da svoje sopstvene ugovore tumači kako sama želi«.

»Uspehom u ovim pregovorima«, kaže gospodin Layard, »Rusija je dokazala da je gospodar Srbije i da može da obuzda svaki narod koji teži da se osamostali.«

A što se tiče Dunavskih kneževina, Rusija je prvo iskoristila nacionalni pokret u tim oblastima iz 1848. godine da bi primorala Portu da protera iz njih svakog onog ko je imao liberalno i sopstveno mišljenje. Zatim je nametnula sultanu balta-limanski ugovor,^[132] kojim je sebi obezbedila pravo da se meša u sve unutrašnje poslove Kneževina, »i njena sadašnja okupacija Kneževina je dokazala da su Moldavija i Vlaška faktički postale ruske provincije«.

Preostaju još Grci u Turskoj i Sloveni u Bugarskoj, koji su hrišćanske veroispovesti.

»Duh kritičnosti i nezavisnosti koji je ojačan među Grcima, pored njihovih trgovačkih veza sa slobodnim državama Evrope, izaziva veliku uznemirenost ruske vlade. Ona ima za to još jedan razlog, naime širenje protestantizma među hrišćanima na Istoku. Ovo se pripisuje uglavnom uticaju i propovedanju američkih misionara, i sad jedva da postoji ijedan značajan grad u Turskoj u kome već nije stvoreno jezgro protestantske crkvene opštine.« (Još jedan osnov za intervenciju Amerike.) »Grčki kler, koji je podupirala ruska misija, činio je sve što je u njegovoj moći da spreči ovaj pokret, i kada se proganjanje pokazalo kao bezuspešno, knez Menšikov se pojavio u Carigradu. Tvrda namera Rusije je bila da iskoreni duh verske i političke slobode, koji se poslednjih godina manifestovao među hrišćanskim podanicima Porte.«

A što se tiče stvaranja takozvanog *Grčkog carstva u Carigradu*, gospodin Layard je konstatovao da Grka — misleći naravno na Grke za razliku od Slovena — ima jedva 1 750 000, da se Sloveni i Bugari godinama bore da prekinu sve veze sa njima, odbijajući da prihvate kao

sveštenike i episkope sveštenstvo grčke nacionalnosti; da su Srbi sebi stvorili sopstvenog patrijarha umesto onog u Carigradu; i da bi utvrđivanje Grka u Carigradu značilo isto što i izručivanje Turske Rusiji.

Članovima Doma koji su izjavili da nema značaja da li se Carigrad nalazi u ruskim rukama ili ne, gospodin Layard je odgovorio da će, ako Carigrad dospe u ruske ruke, sve velike provincije koje sačinjavaju Tursku, kao na primer Mala Azija, Sirija i Mesopotamija, dopasti u stanje haosa i bezvlašća. Sila u čije ruke budu pale zagospodariće Indijom. Na silu koja bude držala Carigrad Istok će uvek gledati kao na dominantnu svetsku silu.

Rusija, međutim, uviđa da joj nijedna evropska država neće dozvoliti da sada zauzme Carigrad.

U međuvremenu njen cilj je da onemogući postojanje svih nezavisnih naroda u toj zemlji, da postepeno ali sigurno slabi tursku moć, i da pokaže onima koji bi se suprotstavili njenim planovima da je svaki takav otpor ne samo beskoristan već da će im natovariti na vrat njenu odmazdu. Ukratko, da onemogući u Turskoj svaku drugu vladu osim svoje. *U tim planovima ona je ovom prilikom u potpunosti uspeła.**

Gospodin Layard je izneo da se vlada, posle zahteva kneza Menškova da se sklopi tajni ugovor i posle velikih ruskih ratnih priprema na granici i u Odesi, zadovoljila objašnjenjima i uveravanjima koja je dobila iz Petrograda, i da je propustila da saopšti da će Engleska i Francuska smatrati prelazak preko Pruta kao *casus belli*. Isto tako, Rusiji nije zabranjeno da sklapa ugovore i da stupa u pregovore sa Turskom bez učešća engleske vlade.

•Da smo tako postupili, Rusija se nikada ne bi usudila da prede Prut.*

Zatim je gospodin Layard rekao da bi Kneževine, ako bi postale nezavisne i ujedinile se sa Besarabijom, oslanjajući se na Mađarsku, predstavljale sredstvo da se Carigrad zaštiti od Rusa i da se velika slovenska rasa razdvoji na dva dela. On veruje da će se Rusi evakuisati iz Kneževina.

•Rusiji se ne bi isplatilo da se upusti u rat sa velikim evropskim silama zbog tih provincija, koje su već ionako njene. Ona je bez ijednog metka dobila ono što bi inače mogla postići samo po cenu krvavog i skupog rata. Ona je utvrdila svoju moć na Istoku, ponizila Tursku, materala je da podnosi sve troškove rata i iscrpla njene izvore; ali što je još značajnije, ona je unizila Englesku i Francusku u očima svojih podanika i naroda na Istoku.*

Prema Layardovom mišljenju rezultat note bečke konferencije biće ovakav:

•ako je Porta odbije, Rusija će prebaciti pritisak na nas i načiniti nas svojim saveznicima protiv Turske da bi je primorala da prihvati jedan nepravedan predlog. Ako je Porta ipak prihvati, Engleska će direktno sankcionisati pravo Rusije da se

umeša u korist 12 000 000 hrišćana, podanika Porte . . . Iz kog god ugla da razmotrimo pitanje, jedno je jasno: bačeni smo u zapećak i vodeću ulogu smo prepuštali Rusiji. . . Imali smo priliku, koja nam se, možda, nikada više neće pružiti da na valjan način rešimo ovo veliko istočno pitanje . . . Umesto toga, dopustilo se Rusiji da zada udarac od koga se Turska nikada neće povratiti . . . Posledice politike koju naša zemlja vodi neće se na ovome završiti: Švedska, Danska i svaka mala evropska država, koje zavise od snage naše zemlje, uvideće da je beskorisno da se i dalje suprotstavljaju ruskoj agresiji.*

Posle ovoga je ser John Pakington učinio nekoliko primedbi koje su od značaja jer otkrivaju gledišta torijevske opozicije. Izrazio je žaljenje što ser John Russell nije kadar da da saopštenja koja bi u većoj meri zadovoljila ovaj Dom i zemlju. On je uveravao vladu da će njenu odluku da se evakuacija Kneževina smatra kao uslov sine qua non »podržati ne samo ovaj Dom već i gotovo celo javno mnenje zemlje«. Dok se ne objave dokumenti, mora se uzdržati od toga da dà sud o politici po kojoj se Turskoj savetuje da okupaciju Kneževina ne smatra kao *casus belli*, po kojoj se u početku odustalo od energičnijih i odlučnijih zahteva i koja šteti interesima Turske i Velike Britanije i njihove trgovine zato što se pregovori odugovlače šest meseci.

Lord Dudley Stuart se naslađivao jednom od svojih uobičajenih dobronamernih demokratskih deklamacija koje mnogo više prijaju govorniku nego slušaocima. Njegove fraze liče na naduvane balone; ako ih čovek stisne, ništa mu ne ostane u ruci, pa čak ni vazduh koji im je davao nekakav oblik. Dudley Stuart je ponovio toliko puta izrečenu tvrdnju o tome da se stvari u Turskoj popravljaju i da je, u poređenju s Rusijom, liberalnost sultanove uprave, kako u pogledu veroispovesti tako i u pogledu trgovine, sve veća. On je opravdano primetio da nema smisla ponositi se mirom dok nesrećni stanovnici Dunavskih kneževina trpe strahote rata. On je zahtevao da stanovnicima ovih krajeva Evropa pruži zaštitu od užasnog tlačenja kome su izloženi. Služeći se činjenicama iz parlamentarne istorije, on je ukazao da članovi Doma imaju pravo da drže govore čak i dok su pregovori u toku. On nije zaboravio da pomene gotovo ništa što mora da je poznato stalnom i istrajnom čitaocu lista »The Daily News⁽²⁸⁾«. U njegovom govoru bile su dve poente.

»Mada objašnjenje plemenitog lorda* (Johna Russella) nije bilo potpuno, jer on Domu nije rekao ništa više no što je Dom i ranije znao, ipak se plaši da baš zbog njegovog prečutkivanja čovek mora doći do zaključka da je plemeniti lord učinio nešto čega bi morao da se stidi.«

A što se tiče lorda Aberdeena,

»on [lord Russell] je rekao da se mir očuvao trideset godina, što je veoma korisno za slobodu i prosperitet Evrope, ali on* (Dudley Stuart) »poriče da je mir koristio slobodi Evrope. Šta je, zapitao bi, sa Poljskom? Šta s Italijom? Mađarskom? — A tek Nemačka?»

Ponesen slatkorečivošću, tim fatalnim darom trećerazrednih govornika, demokratski lord nije umeo da se zaustavi, dok nije od evropskih despota stigao do svog rođenog vladara »koji vlada u srcima svojih podanika«.

Gospodin Milnes, jedan od onih ministarskih vazala na čijem čelu stoji napisano:

»Ne govori mi o njemu drukčije,
nego kao o alatki«⁽²²⁶⁾,

nije se usudio da govori određito kao ministar. Govorio je i po babu i po stričevima. S jedne strane je izrazio mišljenje da su ministri time što su uskratili Domu dokumenta »delali veoma mudro i promišljeno«, ali, s druge strane, dao je na znanje da bi »radili energičnije i delotvornije« da su postupili drukčije. S jedne strane, mišljenja je da je vlada možda bila u pravu što se potčinila zahtevima Rusije, ali, s druge strane, postavio je sebi pitanje, nije li time, donekle, ohrabrila Tursku da vodi politiku koju ona nije spremna da podrži, itd. Ukratko, došao je do toga »da što više razmišlja o stvarima, sve mu se težim čine« — i što manje to sve razume, tim više razume zašto vlada vodi politiku oklevanja.

Posle izvrđavanja i umne bespomoćnosti gospodina Monckton Milnesa za nas je osveženje bila gruba neposrednost gospodina Muntza, birmingemskog poslanika, i jednog od matadora reformisanog doma iz 1831. godine.

»Kada je jednom holandski ambasador podneo Charlesu II jeda- neugodan predlog, kralj mu je rekao: ‚Boga mi! Tako nešto niste nikada predložili Oliveru Cromwellu!‘ ‚Ne,‘ odgovorio je ambasador, ‚vi ste potpuno drukčiji čovek od Olivera Cromwella.‘ Da ova zemlja sada ima čoveka kakav je bio Oliver Cromwell, imali bismo drukčijeg ministra, sasvim drukčiju vladu, i Rusija nikada ne bi umarširala u Dunavske provincije. Ruski car je znao da ništa ovu zemlju ne bi moglo da natera u rat: o tome svedoči Poljska, o tome svedoči Mađarska. Engleska sada žanje što je posejala. Po njegovom mišljenju položaj Engleske je, što se tiče njene spoljne politike, sraman i nezadovoljavajući. On je uveren da engleski narod oseća da mu je karakter degradiran i da osećanje časti vlada oseća jedino kad je u pitanju funta, šiling i peni. Misli vlade okupira danas jedino i stalno pitanje koliko bi koštao jedan rat i da li bi rat dobro došao ovim ili onim poslovnim ljudima u Engleskoj?«

Pošto je Birmingem slučajno centar za proizvodnju oružja, i pošto njegovo stanovništvo živi od prodaje pušaka, ljudi tog grada se, naravno, rugaju mančesterskom pamučarskom bratstvu za mir.

Gospodin Blackett, poslanik za Njukasl-epon-Tajn, ne veruje da će se Rusi evakuisati iz Kneževina. On je upozorio vladu »da ne dopusti da je zavedu ikakve dinastičke simpatije ili antipatije«.

Napadnuti sa svih strana, od predstavnika svih pravaca, ministri su sedeli nemi, potišteni, smrvljeni i slomljeni, kada se iznenada digao Richard Cobden i čestitao im na tome što su prihvatili njegovu doktrinu o miru, pa je primenio i sam tu svoju doktrinu na dati slučaj, pri čemu je

pokazao punu meru dovrtljive oštromnosti i lepe ispravnosti *monomana*, sa svim protivrečnostima *ideologa*, i sa svom proračunatom opreznosću dućandžije. Proglašavao je otvoreno ono što su ministri stvarno radili, što je parlament prećutno odobrio i što su vladajuće klase omogućile vladi da radi a parlamentu da prihvati. Iz straha od rata on je, prvi put, ispoljio nešto što je ličilo na istorijske ideje. On je izdao misteriju buržoaske politike i stoga su ga odbacili kao izdajicu. Naterao je srednju klasu Engleske da se ogleda kao u ogledalu, a kako ta slika ni u kom slučaju nije bila laskava, bio je sramno izviždan. Bio je nedosledan, ali je u svojoj nedoslednosti bio dosledan. Da li je bio njegov greh što tradicionalne i gorde fraze aristokratske prošlosti nisu stajale u harmoniji sa malodušnim činjenicama sadašnjeg berzanskog mešetarstva?

Počeo je izjavom da nije postojala nikakva podvojenost u mišljenjima o tom pitanju.

•Pa ipak je, očigledno, zbog događaja u Turskoj vladalo veliko uznemirenje.▪

Zašto? U toku poslednjih dvadeset godina sve se više učvršćivalo ubedenje da su evropski Turci uljezi u Evropi; da njihova domovina nije tu u Evropi već u Aziji; da muhamedanska veroispovest ne može egzistirati u civilizovanom svetu; da čovek ništa nije u stanju da uradi za nezavisnost neke zemlje ako ona sama nije kadra da je sačuva; da je činjenica da u evropskoj Turskoj dolaze tri hrišćanina na svakog Turčina.

•Ne smemo voditi politiku koja ide za tim da u Evropi tursku nezavisnost štiti od Rusije ukoliko masa stanovništva ne bi delila sa nama želju da se ne dopusti nijednoj drugoj sili da zaposedne tu zemlju . . . A što se tiče slanja naše flote u zaliv Besika i izbacivanja Rusa, to bismo bez sumnje smeli uraditi zato što Rusija ne bi želela da stupi u sukob sa jednom pomorskom silom; ipak bismo time samo u beskraj produžili ogromno naoružavanje a da time ne bude rešeno istočno pitanje . . . Pitanje se postavlja: šta će se zbiti sa Turskom i njenim stanovništvom hrišćanske vere. Islam je osuđen na propast i bilo bi nam krivo da uvidimo da se naša zemlja borila za muhamedanstvo u Evropi.▪

Lord Dudley Stuart je govorio da se Turska mora očuvati iz trgovinskih razloga. On (Cobden) nikada ne bi vodio rat radi carina. On ima i suviše vere u principe slobodne trgovine da bi smatrao da je potrebno boriti se za njih. Precenjuje se izvoz u Tursku. Veoma se malo robe konzumira u zemljama pod turskom dominacijom.

•Za svu trgovinu koju vodimo na Crnom moru mogli smo da zahvalimo ekspanziji Rusije na turskoj obali. Žito i lan ne dobijamo sada od Turske, već od Rusije. I zar nam neće ta Rusija isto tako rado slati svoj loj, konoplju i žito, bilo kakvu agresiju da sprovede prema Turskoj. Trgovali smo s Rusijom na Baltiku . . . Kakve nam izgleda pruža trgovina sa Turskom? To je zemlja bez drumova. Rusi su bolji trgovinski partneri. Pogledajmo samo Petrograd, njegove kejove i pristaništa, nje-

gova stovarišta. . . Kakav bismo onda nacionalni savez mogli ostvariti sa takvom zemljom kakva je Turska? . . . Govorilo se o ravnoteži sila. Radi se o političkom vidu tog pitanja . . . Puno je bilo reći o ruskoj moći i opasnosti koja pretil Engleskoj od ruskog osvajanja na Bosforu. Ah, kakva je besmislica govoriti o tome da će Rusija doći da pokori Englesku! Rusija ne bi mogla da uputi vojsku preko svojih granica a da ne zatraži zajam od Zapadne Evrope . . . Jedna tako siromašna zemlja, koja se sastoji — ako se uporedi sa Engleskom — od gomile selendri, bez kapitala i bez izvora sredstava, takva zemlja ne bi nikad mogla da se ponese sa nama, Francuskom ili Amerikom . . . Engleska je bar deset puta snažnija no što je ikada bila i daleko više u stanju da se odupre agresiji jedne zemlje kakva je Rusija.»

Posle toga Cobden je nastavio da govori o neuporedivo većoj opasnosti koju bi rat predstavljao za Englesku u njenom sadašnjem stanju u poređenju sa prošlošću. Industrijsko stanovništvo se jako umnožilo. Engleska je danas daleko zavisnija od izvora svojih proizvoda i od uvoza sirovina. Ona više ne drži industrijski monopol. Ukidanje zakona o navigaciji^[227] izložilo je Englesku svetskoj konkurenciji, i to ne samo u brodarstvu već i u svemu ostalom.

«Molio je gospodina Blacketta da shvati da nijedna luka ne bi trpela više nego ona koju on predstavlja. Vlada se s pravom nije osvrtna na poviku bezumnih ljudi . . . On ne prebacuje vladi to što ona želi da očuva integritet turskog carstva, pošto je reč o tradicionalnoj politici koju je baštinila . . . Današnja vlada će steći poverenje time što se pokazuje miroljubiva koliko god joj to narod dopušta.»

Richard Cobden je bio pravi junak drame i podelio je sudbinu svih pravih heroja — tragičnu. Ali zatim je stupio na scenu lažni heroj, potpomagač svih prevara, čovek elegantnih laži i ulizičkih obećanja, govornik odvažnih reči koje se izgovaraju u času kada se odstupa; stupio je lord Palmerston. Ovaj stari, iskusni i vešti diskutant je smesta video da prestupnik može izbeći kaznu ako dezavuiše svog advokata. Video je da bi vlada napadnuta sa svih strana mogla dati drugi tok stvarima briljantnom i oštrom kritikom govora jednog jedinog čoveka, i to onoga koji se usudio da je brani, napuštajući jedino tlo na kojem bi njena politika možda mogla imati opravdanja. Nije bilo ništa lakše nego pokazati koliko je gospodin Cobden kontradiktoran. Bio je počeo time što se potpuno složio sa prethodnim govornicima i završio time što se nije slagao s njima ni u jednoj jedinog tački. Založio se da se očuva integritet Turske, a iz petnih žila se trudio da dokaže da ta zemlja to ne zaslužuje. On, apostol mira, branio je rusku agresiju. Rusija je slaba, ali bi rat sa Rusijom značio neizbežnu propast. Rusija je, doduše, gomila selendri, ali opet pošto je Petrograd lepši grad od Carigrada, Rusija s pravom treba da ima oba. Cobden je doduše pristalica slobodne trgovine, ali naginje pre ruskom sistemu zaštitnih carina no turskoj slobodnoj trgovini. Bilo da Turska sama konzumira robu ili da predstavlja kanal kroz koji ona odlazi u druge delove Azije, da li je Engleskoj sasvim svejedno da li ima pristup na njeno tržište? Gospodin Cobden, koji je

vatreni pristalica principa nemešanja, želi da odlučuje putem parlamentarnih odluka o sudbini muslimana, Grka, Slovena i drugih rasa turske carevine. Lord Palmerston je naglasio napredak koji je Turska postigla i koliko je ojačala. »Turska, jasno je, nema ni Poljsku ni Sibir.« Pošto je Turska toliko snažna, lord Palmerston bi je, naravno, primorao da dozvoli da joj Rusi otrgnu nekoliko provincija. Ne može to ništa nauditi jakom carstvu. I pošto je lord Palmerston tako dokazao Richardu Cobdenu da nije postojao ni jedan jedini razuman razlog da se vodi politika koju su usvojili lord Palmerston i njegove kolege, dok su ga u svakoj rečenici prekidali uzvici oduševljenja, stari opsenar je mogao da sedne izgovarajući bez stida i srama sledeću protivrečnu frazu:

»Zadovoljan sam što Turska nosi u sebi elemente života i prosperiteta i verujem da kurs koji je usvojila vlada Njenog Veličanstva predstavlja mudru politiku, da zaslužuje da ga zemlja odobri i da je dužnost svake engleske vlade da sledi tu politiku«. (Odobranje!)

Palmerston je bio velik u svom »preplašenom prkosu«, kako je to Shakespeare^[228] nazvao. Izrekao je prema Sidneyevim rečima »bojažljivu hrabrost, koja bi da učini samo ono što zna da ne zna kako da učini«.

Naslov originala:

The Turkish Question in the Commons

Napisano 19. avgusta 1853.

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,
br. 3862 od 2. septembra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista

Prevod s engleskog

•

Karl Marx

Dogadaji na Kontinentu i u Engleskoj

Nemački i belgijski listovi tvrde, temeljeći to na telegrafskim depešama iz Carigrada od 13. ovog meseca, da je Porta prihvatila predloge bečke konferencije. Međutim, francuski listovi, primivši depešu iz Carigrada, poslatu istog dana, konstatuju samo da je Divan pokazao volju da prihvati ove predloge. Teško da je definitivni odgovor Beču mogao stići pre 20. avgusta. Još nerešeno pitanje, veoma ozbiljne prirode, jeste da li će Porta poslati svoga poslanika u Petrograd pre ili posle povlačenja ruskih trupa iz Dunavskih kneževina.

Poslednji izveštaji sa Crnog mora govore da je severoistočni vetar počeo da ometa plovidbu. Nekoliko brodova usidrenih u Herakleji Pontici i drugim mestima na obali, bilo je primorano da digne sidra da se ne bi nasukali.

Poznato je da je posle događaja u Moldaviji i Vlaškoj sultan¹ naredio gospodarima² da napuste Kneževine i da dodu u Carigrad, i da su gospodari odbili da se pokore zahtevima svog suverena. Sultan je na to svrgnuo gospodara Vlaške zbog toga što je prijateljski primio ruske trupe i dao im svoju podršku. Na dan 9. ovog meseca ovaj ferman je pročitao na skupu bojara koji su odlučili da pošalju peticiju gospodaru da ne odstupa sa vlasti u sadašnjim kritičnim okolnostima. Knez je postupio kako je zatraženo. Mano, ministar spoljnih poslova, i Joanidis, načelnik jednog odeljenja ministarstva unutrašnjih poslova, takođe su pozvani u Carigrad. Oni su, međutim, odbili da dodu, pod izgovorom da bi njihov odlazak ugrozio javni red. Francuski i britanski konzuli su posle ovoga smesta prekinuli odnose sa pobunjeničkom vladom.

Događaji u Srbiji se komplikuju. Pariski list »Le Constitutionnel«^[32] od prošlog petka doneo je sledeću vest iz Carigrada: Austrija je, iskoristivši teškoće u kojima se sultan našao, postavila ovome razne zahteve.

Jedan austrijski generalni konzul, koji je nedavno putovao u cilju inspekcije po Bosni i Srbiji, izjavio je Aleksandru, knezu Srbije, da je Austrija spremna da okupira Srbiju svojim trupama da bi ugušila svaki

¹ Abdulmedžid — ² Gika (knez moldavski) i Stirbey (knez vlaški)

opasni pokret među stanovništvom. Knez, pošto je odbio ponudu generalnog konzula, odmah je poslao jednog specijalnog emisara u Carigrad sa izveštajem o ovoj austrijskoj ponudi, a Rešid paša se obratio baronu von Brucku za objašnjenje. Ovaj je rekao da je generalni konzul stupio samo u prethodnu vezu sa knezom iznoseći mu strah Austrije da bi njeni podanici u pograničnim oblastima prema Srbiji mogli biti upleteni u nemire do kojih bi moglo doći u ovom području.

Odgovor Rešid paše je glasio da će Porta, koja odgovara za mir u tom području, smatrati neprijateljskim činom okupaciju Srbije od strane austrijskih trupa. Sem toga, Rešid paša je obećao da će smesta odaslati specijalnog komesara koji će ispitati stanje stvari u Srbiji i o tome podneti izveštaj.

Dan kasnije, nekoliko londonskih listova je donelo saopštenje da su austrijske trupe ušle u Srbiju, međutim, ispostavilo se da je to obaveštenje bilo lišeno osnova. Juče su isti listovi doneli vest da je buknila kontrarevolucija u Srbiji, mada je i ova vest isto tako bila temeljena na pogrešnom prevodu nemačke reči *Auflauf*¹. U stvari, došlo je samo do malih nemira. Danas nemačke novine donose vesti iz Carigrada od 9. ovog meseca, prema kojima je, izgleda, održano nekoliko sastanaka Divana o stanju stvari u Srbiji. Veoma se pohvalno izražavalo o držanju kneza Aleksandra i odlučeno je da će, ako austrijske trupe pokušaju da okupiraju tu provinciju, te trupe biti izbačene silom ukoliko se to pokaže neophodnim. Stvarno je već jedna divizija upućena prema granici Bosne. Privatna pisma koja su poslata iz Carigrada 8. ovog meseca donose vest da se knez Aleksandar, povodom sukoba sa austrijskim konzulom, obratio molbom za mišljenje konzulima Francuske i Engleske i da se trenutno nalazi van Beograda. Govori se da je otišao u Niš da bi tamo sačekao uputstva Porte.

U vezi sa komplikacijom u Srbiji, gospodin D. Urquhart primećuje u pismu objavljenom u listu »The Morning Advertiser«⁽³⁰⁾ sledeće:

»Rusija za sada ne namerava da ratuje protiv Turske, pošto bi, saradujući sa Austrijom, izgubila svoje pravoslavne saveznike. Ali, uvlači Austriju u pripremni sukob, koji će Srbiju dovesti u stanje slično onome u kome se nalaze Kneževine. I tako će otpočeti verski rat između katolika i pravoslavaca . . . Naglom promenom kulisa Rusija može postići da Turci prihvate njenu okupaciju Dunavskih kneževina kao zaštitu protiv austrijske okupacije Srbije i tako uvući i Austriju i Tursku u planove za rasparčavanje i podržavati ih.«

Gospodar Moldavije namerava da uzme zajam od ruskih bankara da bi mogao da isplati izvanredne troškove koje je izazvala okupacija.

U bugarskim tvrđavama toliko se oskudeva u namirnicama da se mora uvesti oštra štednja; garnizoni se nalaze u velikoj neprilici.

List »Journal de Constantinople«⁽²²⁹⁾ donosi sledeći izveštaj iz Alepa:

¹ skup, gomila

«Nedavno je otkrivena jedna banda zlonamernih Turaka koja je smerala, kao i 1850. godine, da nasrne na hrišćanski živalj u gradu. Ali, zahvaljujući krajnjoj budnosti guvernera Sulejman paše i Ali Asmi paše, glavnokomandujućeg trupa u Alepu, plan je osujećen i očuvan je javni red. Ovom prilikom su Dimitrije, patrijarh grčko-katoličke crkve, i Vasilije, patrijarh jermenske crkve, uputili u ime svojih zajednica zajedničko pismo u kome su izrazili svoju zahvalnost Rešid paši što je sultanova vlada zaštitila hrišćane.»

List na nemačkom jeziku »Petersburger Zeitung«^[230] donosi sledeći uvodnik o događajima na Istoku:

«Ono čemu su se miroljubivi ljudi na početku jula mogli samo nadati poslednjih dana postalo je stvarnost: posredništvo između Rusije i Turske sada je definitivno uzela Austrija u svoje ruke; u Beču treba najzad da se pronade rešenje istočnog pitanja, koje je u proteklim mesecima držalo u neizvesnosti sve ljude između Crnog mora i Atlantskog okeana, tako da evropski diplomati nisu mogli da uživaju svoj uobičajeni letnji odmor.»

Uočite samo proračunato licemerstvo sa kojim je umesto četiri sile samo Austrija imenovana za posrednika, i kako se, u pravom ruskom stilu, strah naroda trpa u istu vreću sa poremećenim letnjim predahom diplomata.

Berlinski »National-Zeitung«^[202] objavljuje pismo iz Gruzije od 15. jula u kome se tvrdi da Rusija smera da obnovi operacije protiv Kavkaza krajem ovog meseca i da je u Azovskom moru opremljena flota radi potpomaganja vojnih operacija.

Zasedanje parlamenta za 1853. godinu okončano je u prošlu subotu. Novo zasedanje zakazano je za 27. oktobar. Komisija je pročitala nevažan i suhoparan govor, navodno kraljičinu adresu. Odgovarajući gospodinu Milnesu, lord Palmerston je uverio poslanike da se mogu bezbrižno razići što se tiče evakuacije iz Kneževina, ne dajući, međutim, nikakav dokaz sem »svoje poverenje u čast i karakter ruskog cara«, koji će ga pobuditi da svoje trupe *dobrovoljno* povuče iz Dunavskih kneževina. Koaliciona vlada mu se osvetila zbog govora protiv gospodina Cobdena time što ga je naterala da svečano izrazi »svoje poverenje u čast i karakter ruskog cara« što je ušlo u zapisnik. Ovaj isti Palmerston je primio istog dana deputaciju aristokratske partije poljske emigracije u Parizu i njenog londonskog ogranka,^[231] koja je njegovom lordstvu uručila adresu i medalju kneza Adama Czartoryskog, izrađenu u zlatu, srebru i bronzi u znak svoje zahvalnosti njegovom lordstvu što je dozvolio sekvestriranje Krakova 1846.^[232] godine i njegove opšte simpatije za poljsku stvar. Neizbežni lord Dudley Stuart, patron londonskog ogranka pariskog društva, bio je, naravno, ceremonijalmajstor. Lord Palmerston je uveravao ove prostodušne ljude »da je duboko zainteresovan za istoriju Poljske koja je veoma bolna«. Plemeniti lord nije propustio da ih podseti da sve što je rekao nije rekao kao član vlade, već da ih je primio kao privatno lice.

Prva polovina beskrajnog parlamentarnog zasedanja 1853. godine bila je ispunjena borbom na život i smrt Derbyjeve vlade, stvaranjem i krajnjom pobedom koalicione vlade i prekidom rada parlamenta za vreme uskršnjih praznika. A što se tiče stvarnog sadržaja zasedanja, njegove su značajne crte raspadanje svih starih političkih stranaka, korupcija članova parlamenta i potpuno okoštavanje njegovih privilegovanih organa, što je otkrilo čudno delanje ove vlade — vlade koja koristi sve nijanse mišljenja i sve talente velikog sveta, proklamuje odlaganje kao rešenje svih problema, pokušava da otkloni sve teškoće polovičnim merama, ne škrteri u obećanjima, proglašavajući da je njihovo »ispunjenje čin poslednje volje i zaveštanje koje otkriva veliku slabost u prosudivanju onoga koji ga ostavlja«, opoziva, modifikuje i ukida svoje sopstvene zakonske odredbe isto onako na prečac kao što ih je i donela, živi od baštine svojih prethodnika, koje je tako žestoko napadala, prepušta inicijativu za svoje mere Domu za koji tvrdi da ga vodi, neizbežno doživljava neuspeh sa ono malo zakona čiji je autor neosporno ona sama. I tako su reforme parlamenta, reforme narodnog obrazovanja i reforme zakonodavstva (osim nekoliko sitnica) odgođene. Zakon o deportaciji, zakoni o plovidbi⁽²²⁷⁾ i drugi nasledjeni su od Derbyjeve vlade. Zakon o sekularizaciji rezervnog fonda kanadske crkve vlada je, nekoliko dana pošto je izglasan, užasno iskasapila. A što se tiče budžeta, ministar finansija je predložio zakon o porezu na nasleđe tek pošto je sam glasao protiv njega. Za zakon o porezu na oglase izjasnio se tek pošto je dva puta nadglasan u svom protivljenju. Od novih doterivanja sistema licenci na kraju su dignute ruke, posle niza izmena. Plan koji je gospodin Gladstone najavio kao velelepan, kao stvar koja je vredna budžeta u celini, izašao je iz Doma kao bedna krparija, kao prost konglomerat slučajnih, nekoherentnih i kontradiktornih malih stavki. Jedino što je važno u zakonu o Indiji — da se ne obnavlja povelja Kompanije — najavila je vlada pošto je obnarodovano da se povelja obnavlja za sledećih dvadeset godina. Oba zakona koji stvarno i isključivo pripadaju »vladi svih talenata«, naime zakon o fijakeristima i zakon o konvertiranju državnog duga, jedva da su i prešli prag Doma a već su javno proglašeni za neuspele. Pristalice spoljne politike »najčvršće vlade koju je Engleska ikada imala« priznaju da ona ne bi mogla biti bespomoćnija, neodlučnija i slabija. Međutim, ugovor sklopljen na Chesham Place-u između pilovskih birokrata, vigovske oligarhije i pseudoradikala⁽²³³⁾ dalje je učvršćen nepovoljnim obrtom situacije u inostranstvu i još više zastrašujućim simptomima narodnog nezadovoljstva u zemlji — što dolazi do izražaja u besprimernoj intenzivnosti i opštem širenju štrajkova i u obnavljanju čartističke agitacije. Ocenjujući spoljnu politiku vladajućih klasa i vlade, ne smemo izgubiti iz vida rat sa Rusijom, koji bi sobom povukao opšti revolucionarni požar na Kontinentu i koji bi u ove dane, vrlo verovatno, imao fatalan eho kod narodnih masa Velike Britanije.

Što se tiče Gornjeg doma, njegov rad se može vrlo kratko rezimirati. On je pokazao svoju bigoteriju time što je odbio zakon za emanci-

paciju Jevreja, svoje neprijateljstvo prema radničkoj klasi time što je hteo da se otrese zakona o udruživanju radnika,¹²⁷ svoju sebičnu mržnju prema irskom narodu time što odugovlači donošenje zakona o irskim imanjima i svoje glupo predubedenje kad su u pitanju zloupotrebe u Indiji time što je ponovo uveo monopol na so. On je sasvim tajno saradivao sa vladom da bi prosvećeni lordovi osujetili svaku progresivnu meru, ako bi ona kojim čudom prošla kroz Donji dom.

Medu dokumentima koji su se našli na stolu parlamenta pre njegovog razilaženja nalazi se ogromna prepiska koju su vodile britanska i ruska vlada u vezi sa ometanjem plovidbe na ušću Dunava u rukavcu Sulina. Ova prepiska je započela 9. februara 1849. godine i okončana je jula 1853. godine a da uopšte ništa nije postignuto. Stvari su sada dospele dotle da je čak i austrijska vlada bila primorana da izjavi da je ušće Dunava postalo neplovno, i da će od sada svoju poštu za Carigrad slati preko Trsta. Do ove teškoće je dovela popustljivost britanske vlade prema moskovskim osvajanjima. Godine 1836. engleska vlada je bez reči primila rusko uzurpatorstvo na ušću Dunava, mada je ranije dala uputstva jednoj trgovačkoj firmi da se odupre mešanju službenih lica ruske vlade.

Takozvani mir zaključen sa Burmom, koji je u proklamaciji 30. juna 1853. godine obnarodovao generalni guverner Indije, i na kome kraljica treba da čestita parlamentu, nije ništa drugo do primirje. Kralj Ave,¹ koji je gladju primoran na predaju, izrazio je svoju spremnost da se obustave neprijateljstva, pustio britanske zatvorenike na slobodu, zatražio da se podigne blokada na rekama i zabranio svojim trupama da napadaju u oblasti Meaday i Tong-ho gde se nalaze stacionirani britanski garnizoni — kao što je turska vlada zabranila trupama da napadaju Ruse stacionirane u Dunavskim kneževinama. Ali kralj Ave nije priznao prava Engleske na Pegu niti na bilo koji deo burmanskog carstva. Sve što je Engleska izvojevala ovom borbom jeste opasna i sporna granica umesto sigurne i nesporne. Ona je izbačena van etnografskih, geografskih i političkih granica svojih indijskih dominiona, a Nebesko carstvo² više ne predstavlja nikakvu prirodnu barijeru njenoj osvajačkoj sili. Izgubila je svoje težište u Aziji i gurnuta je u neizvesnost. Ona više ne može da gospodari svojim kretanjem, pošto nema zaustavljanja sve do mora. I tako izgleda da je Engleskoj suđeno da otvori za saobraćaj sa Zapadom najdalji Istok, ali da od toga ne vidi nikakvu korist niti da ga zadrži u svojim rukama.

Veliki štrajkovi rudara u rudnicima uglja u južnom Velsu ne samo da nisu završeni već su se iz njih izrodili novi štrajkovi među radnicima zaposlenim u rudnicima gvožđa. Predviđa se da će opšti štrajk britanskih mornara početi onog časa kada stupi na snagu zakon o trgovačkoj mornarici, pošto će, kako tvrde mornari, stranci biti upošljavani samo zato da bi se suzbile njihove nadnice. Značaj sadašnjih štrajkova, na koji sam stalno ukazivao čitaocima, počela je sada da shvata čak i štampa

¹ Mendun-Men — ² Kina

londonske buržoazije. Tako »The Weekly Times«^[234] od prošle subote primećuje:

»Odnosi između poslodavaca i uposlenih žestoko su poremećeni. Radnici se s kraja na kraj zemlje suprotstavljaju kapitalu i sa sigurnošću se može tvrditi da je borba koja je na ovaj način izazvana tek započela. Radnička klasa je čvrsto odlučila da isproba svoju snagu. Zasad je pokret ograničen na nepovezane čarke, ali, sudeći po nekim znacima, nije daleko vreme kada će se ova neplanska borba preobratiti u sistematsko i objedinjeno vojevanje protiv kapitala.«

Naslov originala:

Affairs Continental and English

Napisano 23. avgusta 1853.

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,

br. 3864 od 5. septembra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Mihail Bakunjin

Uredniku lista „The Morning Advertiser“^[130]

Gospodine, gospodi Hercenu i Golovinu dopalo se da dovedu u vezu list »Neue Rheinische Zeitung«^[100], koji sam ja uređivao 1848. i 1849. godine, sa polemikom koja se razvila između njih i »F. M.«,¹ a čiji je predmet Bakunjin.^[235] Od njih engleska javnost saznaje da kleveta protiv Bakunjina vodi poreklo iz pomenutog lista, koji se čak usudio da se obrati George Sandovoj kao svedoku. Uopšte me se ne tiču insinacije gospode Hercena i Golovina. Ali, pošto bi ovo moglo doprineti razrešenju pitanja koje je iskrslo oko Mihaila Bakunjina, dozvolite mi da iznesem kako su stvari uistinu tekle:

Petog jula 1848. godine, list »Neue Rheinische Zeitung« primio je dva pisma iz Pariza — jedno je autografska korespondencija firme Havas-Bureau, a drugo privatni dopis jednog poljskog izbeglice, koji uopšte nema veze sa pomenutom firmom — a oba tvrde da George Sandova poseduje dokumenta koja kompromituju Bakunjina kao čoveka koji je nedavno stupio u odnose sa ruskom vladom.

List »Neue Rheinische Zeitung« je objavio 6. jula pismo svog dopisnika iz Pariza.²

Bakunjin je, sa svoje strane, izjavio u listu »Neue Oder-Zeitung«^[236] (koji izlazi u Breslavi), da su *pre no što se pojavio* dopis iz Pariza u listu »Neue Rheinische Zeitung«, slični glasovi tajno stigli u Breslavu, da su potekli iz ruskih ambasada, i da ne može bolje odgovoriti na njih nego da uputi apel George Sandovoj. Bakunjinovo pismo upućeno George Sandovoj objavljeno je istovremeno sa njegovom izjavom. I izjavu i pismo smesta je preštampano list »Neue Rheinische Zeitung« (vidi »Neue Rheinische Zeitung«, 16. jula 1848). Trećeg avgusta 1848. godine list »Neue Rheinische Zeitung« primio je od Bakunjina, posredstvom gospodina Koscielskog, pismo koje je George Sand uputila uredniku ovog lista i koje je objavljeno istog dana, sa sledećim uvodnim napomenama:

¹ »Francis Marx« — ² August Hermann Ewerbeck

»U 36. broju ovih novina preneli smo glasine koje kruže Parizom o tome kako George Sand poseduje dokumenta koja razotkrivaju ruskog izbeglicu Bakunjinu kao agenta cara Nikolaja. Dali smo publicitet ovoj tvrdnji zato što su nam je istovremeno dostavila dva dopisnika koji nisu imali nikakve međusobne veze. Čineći ovo, mi smo ispunili obavezu štampe, koja mora pomno da prati delatnost javnih ličnosti. Istovremeno smo dali mogućnost i gospodinu Bakunjinu da pobije sumnje koje su protiv njega probudene u izvesnim pariskim krugovima. Takođe smo iz lista »Neue Oder-Zeitung« preštampali izjavu gospodina Bakunjina i njegovo pismo upućeno George Sandovoj i ne čekajući da on to zatraži od nas. Sada objavljujemo doslovni prevod pisma koje je George Sandova uputila uredniku lista »Neue Rheinische Zeitung«, a koje savršeno isteruje na čistinu ovu stvar« (vidi »Neue Rheinische Zeitung«, 3. avgusta 1848).

U drugoj polovini avgusta 1848. proputovao sam kroz Berlin, sastao se tamo sa Bakunjinom i obnovio intimno prijateljstvo koje nas je vezivalo pre izbijanja februarske revolucije.

U broju od 13. oktobra 1848. list »Neue Rheinische Zeitung« napao je prusku vladu što je proterala Bakunjinu i što mu je zapretila da će ga izručiti Rusiji ako se ponovo usudi da prekorači pruske granice.

U broju od 15. februara 1849. list »Neue Rheinische Zeitung« doneo je uvodni članak o Bakunjinovoj brošuri *Aufruf an die Slawen*¹ — koji počinje ovim rečima: »Bakunjin je naš prijatelj. Ali ovo nas neće sprečiti da njegovu brošuru podvrgnemo oštroj kritici.«^[237]

U svom pismu upućenom listu »New-York Daily Tribune« o *Revoluciji i kontrarevoluciji u Nemačkoj* bio sam, koliko je meni poznato, prvi nemački autor koji je ukazao Bakunjinu čast zbog njegovog učešća u našem pokretu, a naročito u drezdenschom ustanku,^[238] istovremeno optužujući nemačku štampu i nemački narod da su ga na najkukavičkiji način izručili njegovim i svojim neprijateljima.

A što se tiče »F. M.«, pošto sve što radi proističe iz njegove fiksne ideje da revolucije na Kontinentu idu na ruku tajnim planovima Rusije, on mora, ako hoće da bude dosledan, da osudi ne samo Bakunjinu već i svakog drugog revolucionara na Kontinentu, kao ruskog agenta. U njegovim očima i sama revolucija je ruski agent, pa zašto onda ne bi bio i Bakunjin?

Naslov originala:

*Michael Bakunin To the Editor
of »The Morning Advertiser«*

Napisano 30. avgusta 1853.

Prvi put objavljeno u listu
»The Morning Advertiser«,
od 2. septembra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

¹ Proglas Slovenima

Karl Marx

Poskupljenje žitarica Kolera — Štrajkovi Mornarski pokret^[239]

List »Breslauer Zeitung«^[240] tvrdi da je izvoz žita iz Vlaške definitivno zabranjen.

U ovom času je iskrslalo jedno malo važnije pitanje od istočnog — pitanje opstanka. Cene žitarica su porasle u Kenigsbergu, Štetinu, Dancigu, Rostoku, Kelnu, Hamburgu, Roterdamu, Antverpenu i, naravno, na svim uvoznim tržištima. Na glavnim provincijskim tržištima Engleske cena pšenici je porasla od 4 na 6 šilinga po kvarteru. Nestatani skok cena pšenici i raži u Belgiji i Francuskoj doveo je do poskupljenja hleba, što izaziva veliku zabrinutost. Francuska vlada kupuje žitarice u Engleskoj, u Odesi i u baltičkim zemljama. Konačan izveštaj o stanju žetve u Engleskoj neće biti objavljen pre iduće nedelje. Bolest krompira je ovde pogodila rod mnogo više nego u Irskoj. Izvoz žitarica su zabranile i sve vlade u Italiji, uključujući i vladu Lombardije.

U toku prošle nedelje otkriveno je u Londonu nekoliko nesumnjivih slučajeva azijske kolere. Čujemo da je kolera stigla i do Berlina.

Nastavlja se borba između rada i kapitala, između nadnica i profita. U Londonu su izbili novi štrajkovi nosača uglja, berbera, krojača, zanatlija koji izrađuju damske čizme i cipele, proizvođača kišobrana i suncobrana, izrađivača košulja i donjeg rublja uopšte, i drugih radnika koji su zaposleni u trgovini konfekcijom i kod izvoznih firmi na veliko. Juče su najavili štrajk mnogi zidari i vozači dereglja na Temzi, koji prenose robu između keja i brodova na reci. U južnom Velsu se nastavlja ju štrajkovi rudara u ugljenokopima i u rudnicima gvožđa. Na listu štrajkova treba dodati još jedan štrajk rudara ugljenokopa u Resolvnu itd.

Dosadno bi bilo da i dalje iz dopisa u dopis nabrajam štrajkove za koje iz nedelje u nedelju saznajem. Stoga ću se samo povremeno baviti karakterističnim štrajkovima. U ove spada, mada i nije pravi štrajk, postojeći konflikt između policajaca i njihovog šefa, ser Richarda Mayne-a. Ser Richard Mayne je u svojoj okružnici, upućenoj raznim odeljenjima prestoničkih policijskih snaga, zabranio policajcima da održavaju mitinge i da se udružuju, ali je istovremeno saopštio da je spreman da uzme u razmatranje pojedinačne žalbe. Odgovor policajaca je bio da smatraju da je pravo izbora neotuđivo za svakog Engleza. Ser Mayne ih je podsetio na činjenicu da je visina njihovih prinadležnosti određena u vreme kada su namirnice bile znatno skuplje no danas. Na to su mu odgovorili da

•njihov zahtev nije zasnovan samo na cenama namirnica, već i na ubeđenju da ljudsko meso i krv nisu više tako jeftini kao što su negda bili.

Najvažniji događaj u ovoj istoriji štrajkova jeste deklaracija »Asocijacije prijateljski udruženih mornara« koja je nazvana zakonom o pravima anglosaksonskih mornara. Ova deklaracija se odnosi na zakon o trgovačkoj mornarici, koji ukida klauzulu zakona o plovidbi^[227] prema kojoj postoji naredba da britanski brodovlasnici u posadi svojih brodova moraju zapošljavati bar tri četvrtine britanskih podanika. Zakon širom otvara vrata stranim pomorcima obalske plovidbe, čak i tamo gde su strani brodovi isključeni. Mornari javno govore da ovo nije zakon pomoraca, već zakon brodovlasnika. Niko sem brodovlasnika nije konsultovan. Klauzula o posadi je donekle zauzdavala kapetane u grubom ponašanju prema posadi, kao i u izboru ljudi pri zapošljavanju. Novi zakon potpuno predaje ljudstvo nekog broda na milost i nemilost lošim kapetanima. Novi zakon polazi od načela

•da su svih sedamnaest hiljada kapetana, koliko ih ima, prijatni ljudi, koje krasi obilje velikodušnosti, dobronamernosti i ljubaznosti, a da su mornari svi od reda neposlušni, nerazumni i po prirodi zli.

Mornari izjavljuju da su oni vezani svojim radom samo za svoju zemlju, dok brodovlasnik može da pošalje brod kud mu je volja, pošto je vlada ukinula zakon o plovidbi a da pri tome nije prethodno obezbedila recipročnost zapošljavanja Britanaca na brodovima drugih narodnosti.

•Pošto je parlament prinneo mornare na žrtvu brodovlasnicima, mi smo, kao klasa, prisiljeni da se udružujemo i preduzmemo mere za svoju zaštitu.

Ove mere se sastoje uglavnom u nameri mornara da se sa svoje strane pridržavaju klauzule o posadi, pri čemu istovremeno izjavljuju

•da će se mornari Sjedinjenih Američkih Država tretirati kao Britanci i da će im se uputiti apel da pruže pomoć njihovoj uniji; pošto posle 1. oktobra, kada gornji zakon bude stupio na snagu, mornar neće biti u preimućtvu ako je britanski po-

danik; pošto mu se, naprotiv, ako služi kao stranac na britanskom brodovlju u mirnodopsko vreme, garantuje da ne može u doba rata biti mobilisan ili silom nateran da stupi u ratnu mornaricu Njenog Veličanstva i pošto posedovanje američkih sloboda u mirnodopsko vreme pruža čoveku bolju zaštitu, mornari će primati državljanstvo Sjedinjenih Država kad pristanu u neku luku ove republike.^[241]

Naslov originala:

*Rise in the Price of Corn —
Cholera — Strikes — Sailors' Movement*

Napisano 30. avgusta 1853.

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 3873 od 15. septembra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Uredniku lista »The People's Paper«^[242]

Dragi gospodine,

list »The Morning Advertiser« od 3. o. m.^[30] objavio je priloženo pismo *Kako treba pisati istoriju — (Od jednog stranog dopisnika)*, dok je odbio da štampa moj odgovor »stranom dopisniku«. Zadužićete me ako u listu »The People's Paper« objavite i rusko pismo i moj odgovor na njega.

Vaš odani

London, 7. septembra

dr Karl Marx

Kako treba pisati istoriju

(Od jednog stranog dopisnika)

»Bakunjin je agent Rusije — Bakunjin nije agent Rusije. Bakunjin je podlegao zlostavljanju u zatvoru u Šliselburgu — Bakunjin nije mrtav, još je živ. Oteran je u vojsku i upućen na Kavkaz — ne, nije oteran u vojsku: tamnuje u tvrđavi sv. Petra i Pavla. Ovakve nam protivrečne vesti o Mihailu Bakunjinu pruža štampa.

U naše dane širokog publiciteta do istine dolazimo jedino utvrđujući neistine, ali, da li je bar i najmanje dokazano da Bakunjin nije bio vojni špijun Rusije?

Postoje ljudi koji ne znaju da humanost čini sve ljude uzajamno odgovornim — da mi oslobađajući Nemačku ruskog uticaja delujemo i na Rusiju i nanovo je guramo u njen despotizam, dok ne postane ranjiva za revoluciju. Uzaludan bi bio pokušaj ubeđivati takve ljude da je Bakunjin jedan od najpoštenijih i najplemenitijih predstavnika progresivnog kosmopolitizma.

„Klevetajte, klevetajte“, kaže francuska poslovice, „nešto će se za čoveka zalepiti“. Tu klevetu o Bakunjinu, koju je 1848. godine jedan od njegovih prijatelja pomogao, ponovila je 1853. godine jedna nepoznata osoba.

„Čoveka može izdati samo prijatelj“, kaže jedna druga poslovice, i „bolje je imati posla sa mudrim neprijateljem no sa glupim prijateljem“. Nije konzervativna štampa postala organ klevetanja Bakunjina. Za to su se pobrinule prijateljske novine.

Revolucionarno osećanje mora da je slabo razvijeno kad čovek može i za jedan čas smetnuti s uma, kao što to čini gospodin Marx, da Bakunjin nije sa-

činjen od istog testa od koga su načinjeni policijski dostavljači. Zašto bar nije, kao što je uobičajeno u engleskim novinama, jednostavno objavio pismo poljskog izbeglice koje optužuje Bakunjinu? Bilo bi mu bar uštedeno da se kaje videći svoje ime vezano za jednu lažnu optužbu!

**O stranom dopisniku u subotnjem broju lista
»The Morning Advertiser«**

»Bolje je imati posla sa mudrim neprijateljem, no sa glupim prijateljem.« Vrlo tačno.

»Zar nije ,glupi prijatelj' onaj koga zapanjuje otkriće da se polemika sastoji od suprotstavljenih mišljenja i da se istorijska istina može izvući samo iz protivurečnih tvrdnji?

Nije li ,glupi prijatelj' onaj koji smatra da je 1853. godine potrebno da zamera razjašnjenju kojim je sam Bakunjin bio zadovoljan 1848. i da ponovo ,gura Rusiju u njen despotizam', iz koga se ona nikada nije izvukla i ko naziva francuskom jednu otrcanu latinsku poslovicu?

Zar nije ,glupi prijatelj' onaj ko tvrdi da list koji štampa dopis svog stranog dopisnika bez uredničkog komentara ,podržava' taj dopis?

Zar nije ,glupi prijatelj' onaj ko uzdiže ,konzervativne novine' kao uzor ,revolucionarnog osećanja' koje je na vrhuncu naponu pronašlo *lois des suspects*^[243] i koje čak i u ljudima kao Danton, Camille Desmoulins i Anacharsis Cloots naziru »testo« izdajnika; ko se usuđuje da napadne treću osobu u ime Bakunjinovo, a ne usuđuje se da ga brani u svoje sopstveno?

U zaključku mi dozvolite da ovom prijatelju otrcanih poslovia poručim da ovim prekidam polemiku s njim i sa svim sličnim prijateljima Bakunjinu.«

London, 4. septembar 1853.

Naslov originala:

To the Editor of »The People's Paper».

Prvi put objavljeno u listu

»The People's Paper»,

br. 7 od 10. septembra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Bečka nota — SAD i Evropa — Pisma iz Šumena
Zakon Roberta Peela o Engleskoj banci]

Kada sam vam u svom dopisu od 30. avgusta^[244] rekao da je Porta »odbila« bečku notu stoga što se izmene koje je zatražila i uslov hitnog prethodnog evakuisanja^[245] ne mogu shvatiti drukčije već kao odbijanje preteranih ruskih zahteva, našao sam se sam protiv čitave štampe, koja je uveravala da su izmene beznačajne prirode, da na njih ne vredi trošiti reči i da celu stvar treba smatrati za okončanu. Nekoliko dana nakon toga »The Morning Chronicle«^[249] je zaprepastio poverljive berzijance svojim obaveštenjem da su izmene koje je predložila Porta veoma bitne prirode i da ni u kom slučaju neće biti lako prihvaćene. U ovom času vlada opšte mišljenje da se celo istočno pitanje vratilo na početnu tačku. Ovaj utisak nije nikako moglo ublažiti to što su jučerašnji listovi objavili u celini zvaničnu notu, koju je 19. avgusta 1853. godine Rešid paša uputio predstavnicima Austrije, Francuske, Velike Britanije i Pruske.

Ne postoji ni najmanja sumnja u to da će ruski car odbaciti turske »izmene«. List »L'Assemblée nationale«^[134], taj pariski »Moniteur«¹ ruskog cara, već nas je obavestio da

»prema dopisu koji je danas primljen u Parizu prvi utisci koje su proizvele na vladu u Petrogradu izmene koje je predložila Porta nisu bili ni u kom slučaju povoljni. Ma kakva bila odluka vlade, mi se moramo pripremati da je primimo hladnokrvno i da umirimo svoje strepnje. Treba da uzmemo u obzir da će, čak i ako ruska vlada odbije predložene izmene note, ostati mogućnost da se obnove pregovori u Carigradu.«

Nagoveštaj koji je sadržan u poslednjem migu, da će Rusija pokušati da u ovom sukobu postigne da se još jednom odloži donošenje odluke, potvrđuje i berlinski »Litographische Correspondenz«:^[246]

»Austrijska vlada je predala jedan memorandum ruskom caru Nikolaju, koji sadrži nove predloge za izmene, i preduzela je korake da okonča krizu na način koji se potpuno razlikuje od svih ranijih pokušaja.«

¹ Službeni list, aluzija na tadašnji zvanični list francuske vlade.

U jednom dopisu koji je objavio bečki list »Der Wanderer«^[247] iz Odese, od 26. avgusta, govori se da rešenje istočnog pitanja »nije tako blizu kao što su neki očekivali. Sa naoružavanjem se nije prestalo ni jedan jedini dan, a vojski u Dunavskim kneževinama neprestano pristizu pojačanja«. Kronštatski list »Satellit« tvrdi sa sigurnošću da će ruske trupe prezimiti u Kneževinama.

Teško da bi jedna nota iz Vašingtona mogla izazvati veću senzaciju u Evropi od vaših uredničkih primedaba o kapetanu Ingrahamu.^[248] One su prodrle, sa i bez komentara, u gotovo celu londonsku nedeljnu štampu, u mnoge francuske listove, u briselski list »La Nation«^[215], u torinski »Il Parlamento«^[209] u »Basler Zeitung« i u sve nemačke liberalne listove. Pošto je vaš članak o švajcarsko-američkom savezu istovremeno preštampan u izvesnom broju nemačkih listova, možete smatrati da je sledeći izvadak iz jednog članka koji je izašao u berlinskom listu »Litographische Correspondenz« delimično upućen na vašu adresu:

«Odnedavna su se štampi pružale razne prilike za izjašnjavanje o doktrini Sjedinjenih Država o intervenciji. Baš pre nekoliko dana se oko Kosztine afere u Smirni obnovila diskusija; ova afera još nije ni okončana, a već su strane i domaće novine stavile u izgled jednu intervenciju Sjedinjenih Država u korist Švajcarske, pošto postoje pretnje da ova zemlja bude napadnuta. Danas smo obavestjeni da nekoliko sila smera da izda zajedničku deklaraciju protiv doktrine o međunarodnom pravu koju šire Sjedinjene Države i da se možemo nadati da će te vlade postići potpuni sporazum. Ako američke intervencionističke teorije ne bi bile odlučno pobijene, to bi iskorenjivanje revolucionarnog duha u Evropi naišlo na nepremostive smetnje. Mi možemo dodati kao važnu činjenicu da se Francuska ubraja u sile koje su spremne da uzmu udela u ovom protestu.»

List »Le Constitutionnel«^[32] od prošlog utorka veoma vodi računa da u vezi sa ovom poslednjom tačkom ne ostavi mesta nikakvoj sumnji kada kaže:

«Čovek mora biti otvoren u svim stvarima. Predstavnici američke republike ne štite Kosztu protiv austrijskih napada kao podanika Sjedinjenih Država, već kao revolucionara. Ali nijedna od evropskih sila nikada neće prihvatiti kao princip međunarodnog prava da je vlada Sjedinjenih Država ovlašćena da oružanom silom štiti revoluciju u Evropi. Ni u kom slučaju neće se dozvoliti da neke vlade budu sprečene u ostvarivanju svojih prava pod smešnim izgovorom da se prekršilac zakona odrekao državljanstva, dok u stvari on radi protiv političkog poretka svoje zemlje. Flota Sjedinjenih Država neće uvek tako lako postizati trijumf i jedan tako svojeglav postupak, kao što je postupak zapovednika broda »St. Louis« može pod drugim okolnostima da ima veoma nezgodne posledice.»

»Impartial« iz Smirne, koji je danas prispeo, donosi sledeća zanimljiva pisma iz Šumena:

•Šumen, 8. avgusta 1853.

Glavni komandant, Omer paša, tako je vešto rasporedio svoje trupe, da na prvi znak opasnosti može u toku 24 sata koncentrisati na ma kojoj tački na Dunavu 65 000 ljudi, pešadije i konjice, i 180 topova. Pismo koje sam primio iz Vlaške govori da tifus strahovito hara među ruskim vojnicima i da je Rusija otkako su otpočela neprijateljstva, izgubila najmanje 13 000 ljudi. Ljudi se trude da mrtve sahrane u toku noći. I konji lipsavaju u velikom broju. Naša vojska je odličnog zdravlja. Odredi ruske vojske, od 30 do 60 vojnika u moldavskim uniformama, pojavljuju se s vremena na vreme na suprotnoj obali Dunava. Naš general je obavešten o svim njihovim pokretima. Juče je prispelo 1 000 Albanaca, rimokatolika. Oni predstavljaju prethodnicu jedne jedinice od 13 000 ljudi, za koju se očekuje da će bez odlaganja stići. Oni su izvrsni strelci. Juče je takođe stiglo 3 000 konjanika, sve starih vojnika, savršeno opremljenih i naoružanih. Brojno stanje vojske svakim danom raste. Ahmed paša je juče krenuo za Varnu. On će tamo dočekati egipatske snage, da bi ih uputio na položaje koje treba da zaposednu.♦

•Šumen, petak, 12. avgusta 1853.

Devetog ovog meseca dva pešadijska puka i jedan bataljon lake artiljerije, koji pripadaju sultanovoj gardi, krenuli su za Razgrad. Na dan 10. avgusta smo primili vest da se 5 600 Rusa ulogorilo na obali Dunava u blizini luke Turtukaj, a posledica toga je da su se predstraže obe vojske obrele na puškomet udaljene jedna od druge. Hrabri pukovnik Skender bej uputio se sa nekoliko oficira na taj položaj. Omer paša je uspostavio telegrafsku vezu da bi u svako doba, i danju i noću, glavni stan imao uvid u ono što se dešava na svakoj tački duž reke.

Nekoliko poslednjih dana imali smo kišovito vreme, ali radovi na utvrđivanju su ipak nastavljani veoma aktivno. Topovske salve se ispaljuju dva puta dnevno, pri uzlasku sunca i u smiraj dana. Sa druge obale ne čujemo ništa slično. Pošto su izdržale karantin u Carigradu, egipatske trupe će se ukrcati za Varnu, odakle će biti upućene u Babadag. Brigadni general Izet paša ih tamo očekuje. U predelu Dobrudža-Ovasi sakupilo se 20 000 Tatara da bi učestvovali u ratu protiv Rusije. Velikim delom se radi o davnašnjim emigrantima, koji su napustili Krim u vreme kada ga je pokorila Rusija. Osmanlijska vojska, koja se svakim danom povećava pristizanjem novih trupa, kako regularnih tako i neregularnih, umorila se od neaktivnosti i gori od želje da stupi u rat. Treba strahovati da ćemo nekog od sledećih dana doživeti prebacivanje preko Dunava bez naredbe više komande, pogotovo što prisustvo Rusa, koji se daju videti na suprotnoj obali, pojačava oduševljenje za poduhvat. Nekolicina lekara, muslimana i hrišćana, otputovala je pre nekoliko dana da bi organizovala vojne bolnice po evropskom uzoru u Plevni, Razgradu, Vidinu i Silistriji. Jedanaestog ovog meseca iz Varne su pristigla dva engleska viša oficira. Imali su dugačku audijenciju kod Omer paše i posetili su utvrđenja u pratnji nekolicine turskih oficira. Ustanovili su da su ta utvrđenja u savršenom odbrambenom stanju i da su snabdevena prostranim magazinima, pekarama, rezervoarima sveže vode i ostalim. Ova utvrđenja su izgrađena veoma solidno. U našim trupama vlada najstroža disciplina.♦

»Šumen, ponedjeljak, 15. avgusta 1853.

Engleski general O'Donnell stigao je iz Carigrada 13. ovog meseca. Vodio je dvočasovni razgovor s Omer pašom i sledećeg dana pošao u pratnji jednog adutanta glavnokomandujućeg da izvrši inspekciju utvrđenja. Juče su iz Varne prispele tri baterije i jedna ogromna kompozicija s municijom. Sutra će u luku Rašovu stići pojačanje od jedne baterije, dva bataljona pešadije i 1000 konjanika. Inženjeri u tom mestu revnosno rade na obnovi utvrđenja koja su Rusi uništili 1828. godine. Turska može imati potpuno poverenje u svoju vojsku.«

Erl Fitzwilliam je uputio u prošli četvrtak jedno pismo zboru šefildskih nožara u kome protestuje protiv čudovišne pretpostavke — kojom je smeli Palmerston zaključio zasedanje parlamenta — da »treba imati poverenje u čast i karakter ruskog cara«.

Gospodin Disraeli je pozvao svoje glasače na sastanak u Ejlzberiju 14. ovog meseca. U svom jučerašnjem broju »The Daily News«^[28] je pokušao u jednom dugom i dosadnom članku da unapred pobije ono što se pretpostavlja da će gospodin Disraeli reći svojim glasačima. Verujem da je ovakav poduhvat list »The Daily News« mogao prepustiti svom poštovanja dostojnom pretku, londonskom »Punchu«.^[249]

Sad već po četvrti put od januara meseca Engleska banka diže kamatnu stopu. Četvrtog septembra ona je utvrđena na 4%.

»Učinjen je još jedan pokušaj da se *reduciraju obrtna sredstva zemlje* — još jedan pokušaj da se zaustavi plima nacionalnog prosperiteta,« uzvikuje londonski »The Sun«.^[250]

S druge strane, on se umiruje rasuđivanjem da je Engleska banka izgubila veliki deo svoje štetočinske moći Peelovim zakonom o Engleskoj banci, iz 1844. godine.

»The Sun« se vara u svojim strepnjama kao i u svojim nadama. Engleska banka ima isto tako malo moći kao i svaka druga banka bilo da poveća bilo da smanji novčani opticaj zemlje. Stvarna štetočinska snaga banke nije ni na koji način ograničena, već, naprotiv, ojačana Peelovim zakonom o Engleskoj banci iz 1844. godine.

Pošto se zakon o Engleskoj banci iz 1844. godine uglavnom pogrešno shvata i pošto će njegovo sprovođenje u život biti, u krizi koja je na pomolu, od najvećeg značaja, i to ne samo za Englesku već i za ceo poslovni svet, nameravam da ukratko objasnim tendenciju tog zakona.

Peelov zakon o Engleskoj banci iz 1844. godine polazi od pretpostavke da je opticaj metalnog novca normalan; da iznos sredstava u opticaju reguliše cene; da bi se, u slučaju opticaja jedino metalnog novca, sredstva u opticaju povećavala sa povoljnijim kursom zamene i prilivom zlata, dok bi se smanjivala sa nepovoljnim kursom zamene i oticanjem zlata; da opticaj papirnog novca mora potpuno da odgovara opticaju kovanog novca; da stoga mora da postoji u izvesnoj

meri podudaranje između izmena u zalihama plemenitih metala u trezorima Engleske banke i izmena u količini njenih banknota u opticaju; da se emitovanje banknota mora povećavati pri pogodnom valutnom kursu i smanjivati pri nepogodnom kursu; i na kraju da Engleska banka ima kontrolu nad iznosom banknota u opticaju.

Međutim, sve ove premise su pogrešne i stoje u protivrečnosti sa činjenicama. Pretpostavimo da dođe do optičaja jedino metalnog novca; iznos sredstava u opticaju ne bi mogao određivati cene, kao što ne bi mogao određivati ni obim trgovačkih i industrijskih transakcija; naprotiv, cene bi određivale iznos novca u opticaju. Nepovoljan kurs i oticanje zlatnih rezervi neće ograničiti čak ni optičaj jedino metalnog novca, pošto neće uticati ni na iznos zatečenih sredstava plaćanja, već će uticati na iznos sredstava plaćanja koja se drže u rezervi, koja miruju u bankama kao depoziti ili u kasama pojedina. S druge strane, pogodan kurs i propratni priliv zlatnih rezervi povećali bi ne sredstva plaćanja u opticaju, već sredstva plaćanja deponovana kod bankara ili koja su zgrnuli pojedinci. Stoga Peelov zakon koji polazi od pogrešne koncepcije o optičanju samo metalnog novca sasvim prirodno mora da dovede do toga da optičaj papirnog novca veštački podražava optičaj metalnog novca. Sama ideja da banka koja emituje novac ima kontrolu nad iznosom svojih novčanica u opticaju potpuno je besmislena. Banka koja emituje konvertibilne banknote ili uopšte menice na komercijalnu aktivu nema ni moć da povećava prosečni nivo optičaja ni moć da ga smanjuje za ijednu jedinu banknotu. Neka banka izvesno može emitovati banknote u svakom iznosu koji će joj njene mušterije prihvatiti; ali ako nisu potrebne u opticaju, banknote će biti vraćene banci u obliku depozita, ili otplate dugova, ili zamenjene za metalni novac. S druge strane, ako neka banka namerava da na silu ograniči svoje emitovanje, depoziti u njoj će biti povučeni u onom iznosu koji je potreban da se popuni vakuum do koga je došlo u opticaju. Izlazi da jedna banka uopšte nema moć nad obimom cirkulacije, ma kolika bila njena moć da zloupotrebi kapital drugih ljudi. Ma koliko da je u Škotskoj bankarstvo bilo praktično neograničeno pre 1845. godine, i mada se broj banaka znatno povećao od 1825. godine naovamo, cirkulacija je opala i optičala je samo jedna funta sterlinga (papirnog novca) po glavi, dok su u Engleskoj cirkulisale 2 funte sterlinga po glavi, bez obzira na to što je sav novac u opticaju ispod 5 funti sterlinga u Engleskoj bio metalni, a u Škotskoj papirni.

Iluzija je da iznos novca u opticaju treba da odgovara obimu zlatnih rezervi. Ako se količina zlata u trezorima neke banke poveća, ta banka svakako pokušava svim sredstvima da uveća svoju cirkulaciju, ali, kako nas iskustvo uči, uzaludno. Od 1841. do 1843. godine količina zlata u Engleskoj banci uvećala se od 3 965 000 f.st. na 11 054 000 f.st., pa je ipak njena ukupna cirkulacija opala od 35 660 000 f.st. na 34 049 000 f.st. Tako je Francuska banka imala 25. marta

1845. godine izvanredan opticaj od 256 000 000 franaka sa rezervom zlata u iznosu od 234 000 000 franaka, ali je 25. marta 1846. godine njen opticaj bio 249 404 000 franaka sa rezervom zlata u iznosu od svega 9 535 000 franaka.

Isto toliko je netačna i pretpostavka da se unutrašnji opticaj mora smanjiti u slučaju oticanja plemenitih metala. U ovom času, na primer, dok oticanje plemenitih metala traje, kuje se novac u iznosu od 3 000 000 dolara, koji će biti pušten u opticaj pored novca koji je već u opticaju u zemlji.

Ali glavna greška leži u pretpostavci da tražnja za kreditima, tj. za kapitalnim zajmovima, mora konvergirati sa potrebom za dodatnim sredstvima plaćanja, kao da se najveći broj komercijalnih transakcija ne obavlja menicama, čekovima, tekućim računima, putem obračunskih mesta (clearing houses) i drugih oblika kreditiranja koji nemaju nikakve veze sa takozvanom cirkulacijom. Ne može postojati bolji način da se proceni kreditna sposobnost banaka no što je tržišna kamatna stopa, niti efikasnije sredstvo da se utvrdi stvarna visina poslova koje obavlja banka no što je povraćaj diskontiranih menica. Osmotrimo dalje stvar sa obe strane. Između marta i septembra 1845. godine, kada je sa špekulantskom groznicom fiktivni kapital dostigao svoju najvišu tačku i kada je zemlja bila preplavljena svim mogućim preduzećima velikih razmera a kamatna stopa iznosila 2½%, opticaj banknota ostao je skoro neizmenjen, dok je kasnije, 1847. godine, kada je kamatna stopa iznosila 4½%, cena akcija pala na najnižu tačku, a nepoverenje se svuda širilo, opticaj banknota dostigao svoj maksimum.

Engleska banka je 17. aprila 1847. imala u opticaju 21 152 853 f.st. u banknotama, 15. maja 19 998 227 f.st., a 21. avgusta iste godine 18 943 079 f.st. Ali ipak, dok je bilo u toku ovo opadanje novca u opticaju, tržišna kamatna stopa je pala od 7 i 8 na 5%. Od 21. avgusta 1847. godine opticaj sredstava se povećao od 18 943 079 f.st. na 21 265 188 f.st. 23. oktobra. Istovremeno je tržišna kamatna stopa porasla od 5 na 8%. U opticaju je 30. oktobra bilo 21 764 085 f.st., a kamata koja se plaćala u Lombard-street-u¹ iznosila je 10%. Uzmimo jedan drugi primer:

Engleska banka

	Diskontne menice	Banknote u opticaju
18. septembra 1846.	12 323 816 f.st.	20 922 232 f.st.
5. aprila 1847.	18 627 116 f.st.	20 815 234 f.st.

Tako su bankarski kratkoročni krediti u aprilu 1847. veći za 6 000 000 f.st. nego u septembru 1846, a ostvareni su sa manjim iznosom novca u opticaju.

¹ Ulica u centru Londona u kojoj se nalazi sedište mnogih banaka.

Pošto sam izložio opšte principe Peelovog zakona o Engleskoj banci, prelazim sada na njegove praktične pojedinosti. Zakon polazi od toga da je 14 000 000 f.st. u banknotama nužni minimum iznosa novca u opticaju. Sve banknote koje emituje Engleska banka iznad toga iznosa moraju imati pokriće u zlatu. Robert Peel je zamišljao da je otkrio samodejstvujući princip za emitovanje banknota, koji bi sa mehaničkom tačnošću određivao iznos novčanica u opticaju, a koji bi se povećavao i smanjivao u istom stepenu u kome se količina zlata povećava ili smanjuje. Da bi se ovaj princip sproveo u delo, banka je podeljena na dva odseka, na odsek emisije novčanica i bankovni odsek; prvi je samo fabrika novčanica, a drugi prava banka koja prima depozite od države i stranaka, isplaćuje dividende, diskontira menice, odobrava zajmove i obavlja uglavnom sve poslove sa strankama, na principima svakog drugog bankarskog preduzeća. Odsek emisije novčanica predaje svoje banknote bankovnom odseku u iznosu od 14 000 000 f.st. kao i iznos koji odgovara vrednosti zlatnih poluga u trezoru Banke. Bankovni odsek pušta te banknote u opticaj. Količina zlatnih poluga koja je potrebna da se pokriju novčanice iznad 14 000 000 f.st. ostaje u odseku emisije, ostalo se predaje bankovnom odseku. Ako se količina zlatnih poluga smanji i ne može da pokrije višak novca u opticaju iznad 14 000 000 f.st., onda se banknote koje su se vratile u bankovni odsek kroz isplatu dugova ili kao depozit ponovo ne emituju niti zamenjuju, već se poništavaju. Kada bi suma banknota u opticaju iznosila 20 000 000 f.st. pri metalnoj rezervi od 7 000 000 f.st. i kada bi dalji 1 000 000 f.st. istekao iz Banke, odsek emisije bi tražio sve zlato i ne bi preostao nijedan zlatnik u bankovnom odseku.

Svako će shvatiti da je cela ova mašinerija s jedne strane iluzorna, a s druge veoma opasne prirode.

Uzmimo, na primer, bankovni izveštaj koji je donela »Gazette«^[251] prošlog petka. Tu ćemo u rubrici emisijonog odseka pronaći da suma novčanica u opticaju iznosi 30 531 650 f.st., tj. 14 000 000 f.st. + 16 531 650 f.st. — od kojih ova druga suma odgovara iznosu rezerve zlatnih poluga u toku prošle nedelje. Ali kada zavirimo u rubriku bankovnog odseka, vidimo da je njegova aktiva u novčanicama 7 755 345 f.st. To je onaj deo od 30 531 650 f.st. koji stranke nisu akceptirale. Tako samodejstvujući princip određuje da 30 531 650 f.st. u novčanicama bude preneto iz odseka emisije u bankovni odsek. Ali tamo i ostaju. Čim bankovni odsek dođe u kontakt sa javnošću, iznos novca u opticaju se reguliše ne Peelovim zakonom, već poslovnim potrebama. Prema tome, samodejstvujući princip u svojim operacijama ne izlazi izvan trezora Banke.

S druge strane, događa se da Engleska banka po svom izuzetnom položaju vrši stvaran uticaj ne samo na englesku trgovinu već i na svetsku. Ovo se dešava u trenucima opšteg nepoverenja. U takvim trenucima banka može, podižući — u saglasnosti sa Peelovim

zakonom — svoju minimalnu kamatnu stopu, u proporciji sa oticanjem zlata i otkazivanjem od diskonta da obeseceni državne papire od vrednosti, da snizi cene svoj robi i da jako uveća opasnost od krize u poslovima. Ona može, da bi zaustavila oticanje zlata i da bi promenila menjački kurs, da pretvori svaku stagnaciju u poslovima u monetarnu opasnost. I na ovaj način je Engleska banka delala i Peelovim zakonom iz 1847. godine bila primorana da dela.

Ni to još nije sve. U svakom bankovnom preduzeću najtežu obavezu ne predstavlja količina banknota u opticaju, već količina banknota i metalnog novca u depozitu. Holandske su banke, na primer, imale, kako je gospodin Anderson izneo pred jednim komitetom Donjeg doma, pre 1845. godine 30 000 000 f.st. u depozitu, a samo 3 000 000 f.st. u opticaju.

«U svim krizama u poslovima», kaže gospodin Alex Baring, «na primer 1825. godine, najstrašniji su bili zahtevi depozitora, a ne onih koji su imali u rukama novčanice.»

Dakle, dok Peelov zakon reguliše količinu zlatnih poluga koja se mora držati u rezervi za konvertibilnost novčanica, on daje direktorima vlast da čine sa depozitima što im je volja. I više od toga. Baš same odredbe tog zakona mogu, kao što sam pokazao, prisiliti bankovni odsek da obustavi isplatu depozita i dividendi, dok u trezorima odseka za emitovanje može ležati bilo koja količina zlata. Ovo se zaista i dogodilo 1847. godine. Mada je odsek emitovanja još posedovao 61 000 000 f.st. u zlatnim polugama, bankovni odsek je od bankrotiranja spasla sama vlada, koja je, na svoju ruku, suspendovala Peelov zakon 25. oktobra 1847. godine.

Tako je rezultat Peelovog zakona to što je Engleska banka menjala svoju kamatnu stopu trinaest puta u toku krize 1847. dok ju je tokom krize 1825. promenila samo dva puta; što je sred stvarne krize u aprilu i oktobru 1847. stvorila novčanu paniku; i što bi bankovni odsek bio prinuđen da prekine rad da nije sam zakon bio ukinut. I stoga je van svake sumnje da će Peelov zakon otežati prilike i pooštriti krizu na pomolu.

Napisano 9. septembra 1853.

Prvi put objavljeno u listu
«New-York Daily Tribune»,
br. 3881 od 24. septembra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Politički potezi — Nestašica hleba u Evropi

U svom posljednjem broju »Sunday Times«^[252] je objavio depešu koju je lord Clarendon uputio ser H. Seymouru kao odgovor na notu grofa Neselrodea od 2. jula. Ta depeša nosi datum 16. jula. Ona je samo kopija odgovora gospodina Drouyna de Lhuys-a. Dopisnik lista »The Leader«^[218] u broju od prošle subote izražava se ovako duhovito o »antagonizmu« između lorda Aberdeena i Palmerstona:

»Lord Aberdeen nikad nije mogao da shvati licemerstvo lorda Palmerstona; on nikad nije shvatio da je *lord Palmerston zahvaljujući tom licemerstvu bio u stanju da pomaže rusofilsku politiku čak bolje od samog lorda Aberdeena* . . . Lord Palmerston skriva cinizam *kompromisom* . . . Lord Aberdeen je učinio ono što lord Palmerston nije učinio; javno je izneo svoja ubedenja . . . Lord Palmerston uvida, a lord Aberdeen ne uvida korist od razgovora o intervenciji, kad nema intervencije . . . Lord Aberdeen, koji zahvaljujući tome što poznaje vladajuće klase zna kako se dobijaju mesta i kupuju birači, ne smatra da je britanski ustav najsavršenija institucija ljudskog društva i pretpostavljajući da stanovništvo evropskog kontinenta nije dostojnije ljubavi ni mržnje više no što je to stanovništvo Velike Britanije, namerava da predoči kontinentalnim vladama koliko je poželjno ukinuti očinski despotizam u korist samouprave vladajućih klasa . . . Lord Aberdeen vidi da je Velika Britanija sila stvorena potčinjavanjem drugih nacija i on se gnuša spoljne politike koja se vodi iz prijateljskih osećanja prema narodima koji se bore . . . Lord Aberdeen ne vidi razlog zašto bi Engleska, koja je osvojila i opljačkala Indiju i pokorila je za njeno dobro, pokazivala mržnju prema caru Nikolaju koji je u Rusiji valjan despot i koji je pokorio Poljsku, očevidno za njeno dobro. Lord Aberdeen ne vidi razlog zašto bi Engleska, koja je ugušivala razne ustanke u Irskoj, fanatično mrzela Austriju zato što ova tlači Mađarsku. A pošto zna da je Engleska Irskoj nametnula tuđu crkvu, shvata papino živo nastojanje da u Vestminsteru postavi kardinala Wisemana. Zna da smo vodili rat sa Kafarima i stoga ne smatra da je Nikolaj hulja zbog toga što dopušta da mu vojska trpi tolike gubitke u borbi protiv Čerkeza. Zna da mi s vremena na vreme šaljemo pobunjene Mitchelle i O'Briene na Tasmaniju i ne gnuša se toga što Louis-Napoléon izdržava Kajenu. A kad mora da piše napuljskoj vladi o sicilijanskim pitanjima, ne hvata ga zanos liberalizma, pošto ne zaboravlja da Velika Britanija ima vicekonzula na Krfu . . . Kako je sve

to lepo udešeno: koaliciona vlada sa lordom Palmerstonom, određenim da *rečima zastupa* bermondsijsku politiku, dok lord Aberdeen *sprovodi u stvari* rusofilsku politiku.*

Kao dokaz za to da nisam potcenio junaštvo Švajcarske¹ mogu da navedem pismo koje je njeno savezno veće uputilo vladi kantona Tičino u kome se kaže da je

pitanje kapucinera^[253] čisto pitanje kantona i da prema tome kanton Tičino ima da odluči da li je za njega bolje da pruži otpor i dalje trpi surove mere Austrije ili, pak, da ponudi vladi da se obnove pregovori.

Tako, dakle, ispada da švajcarsko savezno veće pokušava da svoj spor sa Austrijom pretvori u pitanje samog kantona. To isto veće je upravo izdalo naredbu o proterivanju Italijana Clementija, Cassolle i Grillanzonija, kad ih je porotni sud u Kuru oslobodio optužbe da su pomagali milanski ustanak^[23] prenoseći oružje preko granice Tičina.

Izgleda da britanska pomoć hramu Džaganata ^[189]još nije sasvim ukinuta. Petog maja 1852. savet direktora poslao je sledeću depešu guverneru Indije:

Ostajemo pri svom mišljenju da je poželjno potpuno osoboditi britansku vladu od svih veza sa hramom i stoga Vas ovlašćujemo da preduzmete odgovarajuće mere ukidajući sve periodične dotacije koje bi se mogle zameniti isplatom u vidu obeštećenja onim licima koja bi na to imala pravo na osnovu širokog tumačenja ranijih obaveza i sporazuma.

Ali vlada Indije nije ništa preduzela do 11. aprila 1853. pošto je tog datuma stvar još bila predmet razmatranja.

Ispitivanje koje je vlada sprovela o zlostavljanju zatvorenika u birmingemskom zatvoru, zlostavljanju koje je neke od njih nateralo da izvrše samoubistvo, a druge na pokušaj samoubistva, trajalo je nedelju dana. Dok nas, s jedne strane, zapanjuju zverstva koja su obelodanjena i koja nisu veća od zverstava počinjenih u nekom austrijskom i napuljskom carcere duro², s druge strane nas iznenaduje popustljivost zatvorskih inspektora prema objašnjenjima koje im je davala zainteresovana strana i njihova potpuna ravnodušnost prema žrtvama. Njihova briga za tamničara-varvarina išla je dotle da su ga oni redovno izveštavali o svojoj predstojećoj poseti. Glavni krivac, potporučnik Austin je personifikacija onakvih tipova kakve Carlyle u svom *Model Prisons*^[254] naziva pravim vodama paupera i zločinaca.

Jedna od glavnih tema dana je moral železničke kompanije. Direkcija jorkširske i lankaširske železnice oglašava na svojim kartama za putovanje da

¹ Vidi članak *Mazzini — Švajcarska i Austrija — Tursko pitanje* u ovom tomu, str. 90 — ² strogom zatvoru

«direkcija ne priznaje nikakvu zakonsku odgovornost za bilo kakvu nesreću koja se može dogoditi ili povredu do koje može doći usled nemarnosti putnika ili njihove usluge».

Uprkos tome, direktori birmingemske i šrusberijske železnice našli su se u subotu pred sudom vicekancelara zato što su prevarili sopstvene akcionare. Veliko-zapadna i Severozapadna železnica se bore oko toga koja će sebi pripojiti gore pomenutu liniju. Pošto je većina akcionara za udruživanje sa Severozapadnom železnicom, a direktori za potpuno uključivanje u sastav Veliko-zapadne železnice, ovi poslednji su odlučili da iskoriste jedan određeni broj akcija društva, koje su im poverene, da bi dobili fiktivne glasove. U tom cilju su te akcije prenete na izvestan broj nominalnih akcionara — u nekim slučajevima, izgleda, bez znanja dotičnih osoba čija su imena iskorišćena; u jednom slučaju su prenete na dete od devet godina. Ti nominalni akcionari uopšte nisu platili akcije, već su ih vratili u ruke direktora i snabdeli ih izvesnim brojem novih glasova kao nominalni akcionari da bi obezbedili većinu za donošenje odluke o potpunom uključivanju u sastav Veliko-zapadne železnice. Učeni sudija je primetio da se »teško može zamisliti nešto gnusnije ili odvratnije, a način na koji je taj plan sproveden još je odvratniji«. S tim prekorom pustio je krivce, kako je to uobičajeno među buržujima, dok neki ubogi proleter može biti siguran da će ga deportovati za krađu veću od 5 funti.

Zanimljivo je posmatrati kako britanska javnost okreće svoj gnev čas protiv morala fabrikanta, čas protiv vlasnika rudnika, čas protiv trgovčića lažnim drogama, a sad protiv vlasnika železnica koji su istisli demodirane drumske razbojnice, ukratko protiv morala svake kapitalističke klase. Ukupno uzev, čini se da kapital ima poseban, sopstveni moral, neku vrstu višeg zakona *raison d'état*¹, dok se smatra da je običan moral pogodan samo za siromašne ljude.

Čini se da su parlamentarni reformatori iz Mančestera zapali u lep škripac. Otkrića o izborima učinjena na poslednjem zasedanju parlamenta odnosila su se gotovo isključivo na gradske izborne okruge, pa čak i na velike kao što su Hal, Liverpool, Kمبريدž i Kenterberi. Liberalski izborni mešetar, gospodin Coppock, priznao je u nastupu iskrenosti: »Danas su svi izborni okruzi ono što je bio St. Alban«. Sad oligarhija razmišlja o tome kako da iskoristi ta otkrića za sprovođenje reforme u korist seoskih, a na račun gradskih izbornih okruga. Mančesterski reformatori, koji ne žele nikakvo opšte proširivanje prava glasa, već samo proširivanje u granicama gradskih izbornih okruga, zapanjeni su, naravno, takvim predlogom. Žalosno je videti kako se njihov organ »The Daily News«^[28] trudi da nađe izlaz iz te teškoće.

¹ državnih obzira

Četrnaestog januara 1846. podignuta je kamatna stopa Engleske banke na $3\frac{1}{2}$ procenta, a 21. januara 1846. na 4 procenta; kamatna stopa se popela tek u aprilu 1847. na 5 procenata. Ali poznato je da su u toku poslednje tri nedelje aprila 1847. zamrle gotovo sve kreditne operacije. Godine 1853. povišenje kamatne stope Engleske banke išlo je daleko brže. Sa 2 procenta, koliko je iznosila 24. aprila 1852, ta stopa se popela na $2\frac{1}{2}$ procenta 8. januara 1853, na 3 procenta 22. istog meseca, na $3\frac{1}{2}$ procenta 4. juna, na 4 procenta 1. septembra, a već se priča po Sitiju da će se uskoro popeti na 5 procenata. U novembru 1826. prosečna cena pšenice bila je 56 šilinga i 9 penija po kvarteru. U toku poslednjih nedelja avgusta 1853. dostigla je 65 do 66 šilinga. Engleska banka je imala u svojim podrumima

u istom tom periodu prošle godine	21 852 000 f.st.
sada ima samo	16 500 068 f.st.
razlika je	5 351 932 f.st.

Zaliha zlata opala je u toku pretprošle nedelje za 208 875 funti sterlinga, a u toku prošle nedelje za 462 852 funte sterlinga. To je neposredno delovalo na cene na berzi; pala je cena vrednosnih papira svake vrste. U članku o finansijama u listu »The Times«^[26] od prošle srede čitamo:

»Bez obzira na depresiju na berzi, obveznice državne blagajne zadržale su, sa diskontom od 2 procenta, premiju od 1 odsto, no ipak se ima utisak da ministar finansija navodi na kupovinu na račun vlade da bi održao cenu, pa pošto odmah nije bilo sredstava za to, prodati su troprocentni vrednosni papiri držani na računu štedionica.»

To bi bilo remek-delo gospodina Gladstone-a — prodati državne papire engleskog državnog duga po niskim cenama i kupiti obveznice državne blagajne po visokoj ceni; izazvati gubitak u vrednosti od polovine prihoda troprocentnih vrednosnih papira, pretvarajući ih u obveznice državne blagajne koje nose jedva nešto više od $1\frac{1}{2}$ procenta kamate.

Kako možemo uskladiti nepovoljan valutni kurs ili odliv zlata s nečuvenim porastom britanskog izvoza, koji će krajem ove godine prevazići i izvoz iz 1852. za 16 000 000 funti sterlinga?

»Pošto celom svetu dajemo kredite za izvoz naše robe, a za naše uvoze plaćamo gotovim novcem, neobični razvoj naše trgovine mora jednom neosporno da dovede do nepovoljnog platnog bilansa, ali sav taj gotov novac vratiće nam se kad bude istekao rok kredita za naše izvoze i kad se za to budu platile rimese.»

Tako kaže »The Economist«.^[22] Po toj teoriji valutni kurs mora i dalje da ostane nepovoljan za Englesku ako izvoz u 1854. nadmaši izvoz iz 1853, a trgovinska kriza bi bila jedini način da se to izgladi.

»Economist« veruje da ne dolaze u obzir katastrofe kao što je bila ona 1847. godine, pošto se danas ne ulažu toliki kapitali u železnice itd. On zaboravlja da su kapitali uloženi u fabrike, brodove itd. S druge strane, »The Observer«^[101] se žali na »nepromišljene investicije u inostrane železnice i druga društva sumnjivog i nepouzdanog karaktera«. »The Economist« veruje da će visoka cena žita *razumno okončati* trgovačke operacije širokih razmera, ukoliko se one odnose na Evropu, ali da su *Amerika i Australija* itd. *bezbedne*. »The Times« istovremeno tvrdi da će napetost na njujorškom novčanom tržištu *razumno okončati* američke operacije.

»Ne smemo računati sa onolikom količinom narudžbi iz Sjedinjenih Država kolika je bila dosada«, uzvikuje »The Leader«^[102]

Ostaje Australija. Na to »The Observer« primećuje:

»Izvoz je bezumno forsiran. Za 74 000 tona broskog tovara, sada prijavljenih u Londonu za kolonije na jugu, potvrđuju se nepovoljne vesti koje smo dobili iz Adelaide, Melburna itd. Ne može se poricati da sadašnji izgledi ne obećavaju mnogo.«

Što se tiče kineskog tržišta, to se svi izveštaji slažu u tome da postoji velika spremnost za prodaju, ali i za isto toliki otpor prema kupovini, da su plemeniti metali nagomilani i da nema govora o tome da se takva situacija izmeni sve dok revolucionarni pokret u toj džinovskoj imperiji ne postigne svoj cilj.

A domaće tržište?

»Veliki broj mašinskih tkača u Mančesteru i okolini pošao je za primerom Stokporta i stupio u štrajk za povećanje nadnice za deset procenata... Fabrički radnici će verovatno pre kraja zime shvatiti da nije u pitanju to da li će im nadnice biti veće za 10 procenata, već da li će fabrikanti dozvoliti da se ponovo radi po sadašnjim stopama nadnice.«

Tim jasnim rečima »The Morning Chronicle«^[29] nagoveštava da predstoji neuspeh domaćeg tržišta.

U više mahova ukazivao sam na veliko proširenje starih fabrika i dosad nevideno brzo podizanje novih pogona. Obavestio sam vas o nekoliko novopodignutih pogona koji čine, tako reći, čitave gradove-fabrike. Objasnio sam da ni u jednoj ranijoj epohi nije uložena direktno u proizvodne svrhe^[255] toliki slobodni kapital, akumulisan u periodu prosperiteta. Posmatrajmo, dakle, s jedne strane te činjenice, a s druge strane simptome prezasićenih tržišta u zemlji i inostranstvu; setimo se takođe da je nepovoljan valutni kurs najsigurnije sredstvo da se prenatrži sa preteranim izvozom na strana tržišta.

Ali, u prvom redu loša žetva može da dovede do izbijanja velike trgovačke i industrijske krize, čiji su se elementi dugo gomilali. Poskupljenje svakog drugog proizvoda povlači za sobom opadanje tražnje

za njim, a tražnja žita je još veća kad mu raste cena; pri tome ona izaziva pad cena svake druge robe. Civilizovan narod mora, kao i nerazvijeni divljaci, da se pobrine za sopstvenu ishranu pre nego što počne da misli o nabavci nečeg drugog; a bogatstvo raste i civilizacija napreduje obično u istoj onoj meri u kojoj se smanjuju rad i troškovi za proizvodnju namirnica. Opšta loša žetva povlači za sobom opšte suženje tržišta u zemlji i inostranstvu. Sadašnja žetva u južnom delu Evrope, u Italiji, Francuskoj, Belgiji i Rajnskoj Pruskoj, u najmanju ruku je isto onoliko slaba koliko je to bila 1846/1847. godine, a ni na severozapadu i severoistoku ne obećava više. Što se tiče Engleske, »Mark Lane Express«^[256], taj »Moniteur«¹ londonske žitne berze, izjavljuje u svom broju od prošle nedelje:

«Van sumnje je da će žetva pšenice u Ujedinjenom Kraljevstvu biti najslabija od svih žetava poslednjih godina. Prosečni prinos biće znatno manji u skoro svim delovima Kraljevstva, a nezavisno od toga mora se misliti i na to da je zbog nepovoljnih vremenskih prilika u doba setve zasejana bar četvrtina zemljišta manje nego obično.»

Tu situaciju ne može popraviti iluzija da su zahvaljujući *slobodnoj trgovini* prestali u isto vreme i potresi u trgovini, industrijska hiperprodukcija i loše žetve. Naprotiv.

«Farmeri» — primećuje isti »Mark Lane Express» — »ne mogu još da shvate da može biti oskudice u periodu slobodne trgovine. Stoga ih je samo mali broj spreman na to da drži velike zalihe. Ako bismo, prema tome, morali da ostvarujemo velike uvoze, postoji mogućnost da budemo prinuđeni da *skuplje* plaćamo životne namirnice.»

Jučerašnji »Mark Lane Express» dodaje:

«Na polju još leži toliki deo letine da će zbog toga vremenske prilike u toku sledećih nedelja mnogo uticati na trgovinu. Kvalitet žita na poljima, izloženog nepogodama, već je lošiji usled poslednjih kiša, a ako vlaga potraje, to bi moglo da nanese veliko zlo... Konačni ishod žetve pretpredaje da će manje zadovoljiti nego što se to činilo pre nedelju-dve... Izveštaji o *krompiru* koji su do nas stigli poslednjih dana nepovoljniji su od izveštaja koje smo dobili ranije... Uprkos ogromnim pošiljkama iz inostranstva u toku poslednjih nedelja (88 833 kvartera) uticaj na cene je bio vrlo mali; odstupanje od najviših cena nije bilo veće od 1 do 2 šilinga po kvarteru... Verovatno će ishod žetve u baltičkim pokrajinama biti u celini nezadovoljavajući... Prema poslednjim vestima cena pšenice je bila 60 šil. franko luka u Dancingu, 56 šil. 9 penija u Kenigsbergu, 54 šil. u Štetinu, 58 šil. u Rostoku.»

Kao i 1847, na političkom horizontu sa već pojavljuju posledice poskupljenja. U Napulju gradska uprava ne može da zaposli radnike javnim radovima, a blagajna ne može da isplati plate državnim činovnici-

¹ Aluzija na vladin list istog imena, koji je tada izlazio u Parizu.

ma. U papskoj državi — u Tolentinu, Terni, Raveni i Trastevere — izbili su neredi zbog nestašice hleba koji se nikako ne mogu smiriti nedavnim hapšenjima, invazijom Austrijanaca i pretnjom fizičkim kažnjavanjem. Političke posledice poskupljenja i stagnacija industrije u Lombardiji ne otklanjaju se dopunskim porezom od $6\frac{1}{2}$ krajcara na forintu, koji je podigao grof Strassoldo i koji treba platiti 20. septembra i 10. oktobra ove godine, a kojim se oporezuju svi oni koji plaćaju direktni porez, uključujući porez na dohodak i porez na platu. Očajna situacija u kojoj se Austrija uopšte nalazi ogleda su u tome što ona namerava da traži nov zajam koji, kao i obično, raspisuje tvrdeći da joj je novac potreban samo za smanjenje snaga pod oružjem. O grozničavom nemiru francuske vlade može se zaključiti na osnovu njenih lažnih izveštaja o žetvi, na osnovu tobožnjeg prireza na hleb u Parizu i njenih ogromnih kupovina žita na svim tržištima. Provincija je nezadovoljna zato što Bonaparte hrani Pariz na njen račun; buržoazija je nezadovoljna zato što se on meša u trgovinu za dobro proletera; proleter i su nezadovoljni zato što on vojnicima daje beli umesto crnog hleba u trenutku kad seljacima i radnicima pretili opasnost da uopšte ne dobiju hleb; najzad, vojnici su nezadovoljni zbog poniznog, antinacionalnog držanja Francuske u istočnom pitanju. U Belgiji je veći broj nereda zbog nestašice životnih namirnica bio eho ludih svetkovina koje su Koburzi izdašno davali u čast austrijske nadvojvotkinje. U Pruskoj se vlada toliko plaši, da je prividno pohapšen veći broj žitnih trgovaca, a ostali su pozvani da se jave prefektu policije koji ih je »zamolio« da prodaju po »poštenim« cenama.

Završavam iznoseći ponovo svoje mišljenje da ni deklamacije demagoga ni brbljanje diplomata neće dovesti do krize, već da se približavaju privredne nevolje i socijalni potresi koji su sigurni predznaci evropske revolucije. Počev od 1849. trgovački i industrijski prosperitet su pripremali mesto na kome kontrarevolucija može nesmetano da se odmara.

Naslov originala:

*Political Movements —
Scarcity of Bread in Europe*

Napisano 13. septembra 1853.

Prvi put objavljeno u listu
«New-York Daily Tribune»,
br. 3886 od 30. septembra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Zapadne sile i Turska — Približavanje privredne krize — Izgradnja željeznica u Indiji]

U svom članku od 19. jula izjavio sam:

»Zapadne sile uvek *na početku* iz straha od ruskih osvajanja ohrabruju sultana da se odupre caru, da bi ga *na kraju prisiljavale na ustupke*, iz straha da se iz opšteg rata ne izrodi opšta revolucija.«¹

Sad, u ovom času, snaga ujedinjenih flota služi *Rusiji protiv Turaka*. Ako anglo-francuska flota uopšte uplovi u Dardanele, to će učiniti ne zato da bi bombardovala Sevastopolj, već da bi se zastrašili muslimani koji bi mogli sprečiti sultana da *bezuslovno* prihvati bečku notu.

»Trinaestog septembra,« kaže D. Urquhart, »četiri ministra inostranih poslova² sastala su se tiho u Downing street-u^[102], i odlučili da pošalju nalog u Carigrad kojim bi primorali Portu da povuče izmene koje su prihvaćene na evropskoj konferenciji. Ne zadovoljavajući se ovim, i zbog mogućnosti da sultan ne bude u stanju da se odupre ogorčenju svoga naroda, oni šalju naređenja eskadri da uplovi u vode Bosfora da bi podržali sultana protiv njegovih podanika. A nezadovoljni i ovim, oni su poslali naređenje i Omer paši, kojim mu zabranjuju da prelazi iz jedne provincije u drugu u oblastima pod njegovim suverenitetom. Oni su kao posledicu svog telegrama predvideli pobunu i sredstva da je uguše, a to sredstvo je ujedinjena eskadra.«^[257]

Iz nedeljnog broja lista »Journal des Débats«^[105] engleska javnost se upoznala s ovom veću. »Journal des Débats« javlja da je gospodin Reeve, napustivši London 13. ovog meseca, sa zvaničnim depešama za lorda Stratforda de Redcliffea stigao u Pariz četrnaestog ujutro i napustio ga istog dana uveče, pošto je preneo francuskoj vladi svoje instrukcije. Po ovim instrukcijama engleskom ambasadoru je naredeno da zatraži da Porta u potpunosti prihvati bečke predloge i da povuče svoje izmene od 19. avgusta; zatim da pripreti

¹ Vidi u ovom tomu, str. 178. — ² Tadašnji ministar inostranih poslova Engleske lord Clarendon, kao i njegovi prethodnici u toj funkciji, Aberdeen, Palmerston i Russell.

Porti da će joj četiri sile uskratiti svoju pomoć u slučaju da izbije rat zbog toga što ona odbija da popusti i da joj ponudi pomoć francuske i engleske flote za gušenje svake pobune koja bi mogla izbiti u Carigradu zato što bi Porta prihvatila bečku notu, i protiv Omer paše ako bi se usudio da se ne povinuje naredenjima Porte. Pre nego što što je stigao »Journal des Débats«, bili smo obavješteni da je bečka konferencija, pošto je primila carevo odbijanje, poslala predloge sultanu da opozove svoje reči, da potpiše notu koju je odbio da potpiše i da se zadovolji uveravanjem da će konferencija interpretirati notu na način prihvatljiv za sultana. »The Times«^[26] izbegava da govori o kompromitujućim otkrićima lista »Journal des Débats«. A isto tako i listovi »The Morning Chronicle«^[29], »The Morning Post«^[27], i cela londonska vladina štampa. Istovremeno »The Morning Post« javlja o fanatizmu carigradske svetine. »The Morning Chronicle« ubuduće svoje tupave čitaoce romantičnim opisima neobuzdanih i nedisciplinovanih azijskih hordi, koje preplavljaju evropsku Tursku i povećavaju Omer pašinu vojsku; čestiti »Globe«^[25] iz dana u dan objavljuje pažljivo izabrane izvode iz mirotvoračke štampe mančesterske škole, i tako će u dogledno vreme poštovanja dostojne engleske klase biti pripremljene da unište *neznaboštvo* i da uzvikuju sa knezom Gorčakovom: »Živeo car! Živeo bog svih Rusa!»

U današnjem broju »The Times« otkriva da se »tursko pitanje pretvorilo u dvoboj rečima«; zaključak koji bi se mogao izvući iz njegovih premisa jeste da sultana, koji namerava da mir u svetu dovede u pitanje zbog pustih reči, moraju silom urazumiti mnogo trezveniji Palmerstoni i Aberdeeni. Car je, kako nam priča »The Times«, uputio sultanu neopravdane zahteve, koje je ovaj odbio, na što je car okupirao Dunavske kneževine, Engleska i Francuska su poslale svoje flote u zaliv Besika, a predstavnici ovih sila sastali su se u Beču sa predstavnicima Austrije i Pruske.

Zašto su se sastali u Beču? *U interesu Turske*, kaže »The Times«.^[26]

»Ne samo da nije mogla postojati *nikakva želja da se osmanska vlada primora* već se *za takvu akciju nije ni prilika pružila*«.

Ako, dakle, sada postoji želja četiri sile da se *primora* osmanska vlada, to je prosto zbog toga što se »sada« pružila *prilika* za »takvu akciju«. Da li bi onda bilo pogrešno pretpostavljati da je jedini i glavni cilj bečke konferencije, kao i mešanje Palmerstona i Aberdeena, bio da se stvori takva prilika, da je otpor Rusiji bila samo gluma da bi se dobio izgovor da se Turska primora da se pokori Rusiji?

»Ruske zahteve,« nastavlja »The Times«, »ostale velike sile su smatrale neopravdanim, nespojivim sa suverenim pravima sultana,«

i stoga su velike sile sastavile jednu notu koju sultan treba da preda caru i kojom sankcioniše sve careve zahteve, i čak nešto više.

«Formulacije ovog dokumenta,» kaže 'The Times', «mogle su se pogrešno tumačiti, ali dve tačke su bile nepobitno jasne — prvo, da četiri sile imaju nameru da očuvaju teritorijalna i administrativna prava Porte i, drugo, da će u slučaju spora biti vezane ovom namerom.»

Zašto sultan ne bi potpisao notu kojom se njegova suverena prava krnje i protektorat nad dvanaest miliona njegovih podanika prepušta kontroli ruskog samodrška kad se on oseća zaštićen dobrim »namerama« četiri sile i njihovom vezanošću ovim skrivenim »dobrim namerama« u slučaju sukoba? Sultan se mogao odavno osvedočiti da se četiri sile ne osećaju vezane ni međunarodnim pravom niti jasnim ugovorima da bi njemu, sultanu, u slučaju sukoba sa Rusijom pritekli u pomoć kao zaštitnici; zašto se ne bi pouzdao u njihovu odvažnost kada dođe do sukoba zbog note koja pruža Rusiji jasna prava a Turskoj »skrivena namere«?

«Uzmimo,» kaže 'The Times', «ekstremni slučaj i pretpostavimo da bi posle *acceptance pure et simple*¹ prvobitne bečke note, car iskoristio one mogućnosti za koje smatra da su mu obezbedene notom.»

A šta onda?

«Sultan bi protestovao, i taj slučaj bi nastao na osnovu primene nagodbe iz 1853. godine.»

Kao da nijedan slučaj nije nastao na osnovu primene nagodbe iz 1840. i 1841. godine, na osnovu balta-limanskog ugovora^[258] i povrede međunarodnog prava koju je sam lord Clarendon okarakterisao kao »gusarski čin«!

«Dvosmislenost bi,» kaže 'The Times', «samo zavela ruskog cara.»

Tačno onako kako ga je ugovor iz 1841. godine »zaveo« da zadrži ujedinjene flote van Dardanela, dok je on sam ušao u Dunavske kneževine.

Sultan je, međutim, tvrdoglav. On je odbio da prihvati notu, koja može da izrazi svoje dobre namere prema Turskoj jedino time što bi zemlju predala Rusiji. On je predložio izvesne izmene u ovoj noti, i »The Times« kaže:

«Četiri sile su pokazale, pristajući na turske izmene, da veruju da se te izmene poklapaju sa njihovim sopstvenim predlozima.»

Ali kako je ruski car suprotnog mišljenja i kako »The Times« smatra da je, bez sumnje, najispravnije da se carevim »postupcima u ovoj raspravi ne pridaje uopšte nikakva pažnja«, »The Times« dolazi do zaključka da se, pošto Rusija neće da se pokori razumnim uslovima Turske, Turska mora pokoriti nerazumnim uslovima Rusije, i da

¹ jednostavnog prihvatanja

«država koja je toliko nemoćna da joj je potrebna zaštita Evrope kad god joj zapreti agresija spolja ili pobuna iznutra, mora bar time plaćati kaznu za svoju slabost što će prihvatiti neophodnu pomoć pod uslovima koji su najmanje teški za one koji joj je pružaju».

Četiri sile se, naravno, moraju pridružiti Rusiji protiv Turske zato što se pretpostavlja da će Turskoj biti potrebna njihova pomoć da bi se oduprla Rusiji. Turska mora »plaćati kaznu za svoju slabost« koja se sastoji u tome što je pribegla velikim silama na koje ape-luje zbog toga što se na to obavezala ugovorima.

«Ne postoji alternativa. Ili engleski zakoni treba da budu primenjeni u svojoj kazenoj strogosti na četiri izdajnika (Aberdeena, Clarendona, Palmerstona i Russella), ili će ruski car zagospodariti svetom.»

Deklamacija kao što je ova, koju je D. Urquhart izrecitovao u listu »The Morning Advertiser«³⁰, ne vredi ništa. Ko treba da sudi četvorici izdajnika? Parlament. A ko sačinjava taj parlament? Predstavnicima bankara, fabrikarata i aristokrata. A kakvu spoljnu politiku ovi predstavnici zastupaju? Politiku *paix partout et toujours*¹. I ko sprovodi njihove ideje u spoljnoj politici? Baš ta ista četiri čoveka koje treba osuditi kao izdajnike, prema mišljenju prostodušnog lista »The Morning Advertiser«. Bar jedna stvar mora biti očigledna, a to je da su berzijanci i mirotvoračka buržoazija, koju u vladi predstavlja oligarhija, predali Evropu Rusiji, i da bismo se suprotstavili carevom osvajanju, moramo pre svega osloboditi ovo neslavno carstvo od tih podlih, niskih i bestidnih obožavalaca *veau d'or*².

Čim je bečka nota prispela u Carigrad, Porta je pozvala 80 000 redifa²⁵⁹¹ pod oružje. Prema jednoj telegrafskoj vesti iz Carigrada od 5. septembra, turska vlada je odlučila, posle jedne konferencije održane u kući velikog vezira³, da održi na snazi svoju poslednju notu makar i po cenu rata. Oduševljenje muslimanskog naroda dostiglo je vrhunac. Sultana, koji je vršio smotru egipatskih trupa i koga su pozdravili zaglušujućim usklicima, masa je skinula s konja i trimjufalno pronela ulicama Carigrada. On je ponovio gospodarima Vlaške i Moldavije svoje naređenje da napuste Kneževine. Pošto je dokazano da neki ruski državljani nastanjeni u Carigradu intriguju protiv turske vlade, Rešid paša je upozorio ruskog konzula na to. Jedan carigradski list piše da je jevrejska opština u Carigradu ponudila sultanu milion pjastera kao svoj doprinos za pokrivanje troškova nastalih radi vojnih priprema carstva. Govori se da su Jevreji Smirne odlučili nešto slično. Jedno pismo u bečkom listu »Die Presse«⁵¹ obaveštava nas da je nekoliko bojara uhapšeno u Galcu zato što su se upustili u tajnu prepisku sa Omer pašom i detaljno ga obavestili o stanju ruske vojske u Kneževinama. Otkriveno

¹ mir svuda i zavek — ² zlatnog teleta — ³ Mustafa paše

je jedno pismo Omer paše kojim poziva ove bojare da zavrбуju što više stranaca za vojnu službu.

Knez Menšikov je stigao u Beč 13. septembra u pratnji jednog sekretara, noseći nov manifest cara Nikolaja upućen velikim silama, u kome objašnjava zašto ne prihvata turske izmene. Car će sam stići u Olomouc 21. septembra, u pratnji grofa Neselrodea i barona Meyendorfa. Pruski kralj, koga je preko princa de Livena pozvao na konferenciju u Olomoucu, odbio je da se pojavi, izgovarajući se time da bi pod postojećim okolnostima takav njegov korak izazvao isuviše *éclar*¹. Ruski armijski korpus, koji broji 30 000 vojnika, stacioniran je sada u Krajovi na granici prema Bugarskoj. Do sada je postojalo u ruskom carstvu samo osam armijskih intendantura. Regularna deveta intendantura nedavno je oformljena u Bukureštu — što je siguran znak da Rusi ne nameravaju da napuste Kneževine.

Petnaestog septembra Engleska banka je podigla svoju kamatu na 4½%. Finansijski članak u današnjem broju lista «The Times» kaže nam da je ta mera izazvala opšte zadovoljstvo. Međutim, u istom članku čitamo da su

«oko dva sata posle podne poslovi na berzi gotovo potpuno stali i kada je malo kasnije objavljeno da je kamata podignuta na 4½%, kursevi su pali na 95% pri plaćanju u gotovu, 95⅛% do 95¼% pri termiskim isplata do 13. oktobra. Preovlađuje mišljenje da bi, ukoliko bi povećanje iznosilo 5% umesto 4½%, efekat na berzi bio manje povoljan, pošto bi javnost onda smatrala da ne bi trebalo očekivati dalje akcije... Operacije na akcijama železnica posle završetka nedeljnog sastanka direktora banaka pokazuju ozbiljan pad, a ostale akcije su takođe imale krajnje nesigurnu tendenciju.»

Pisac ovog članka u listu «The Times» čestita direktorima banaka na tom što su išli za politikom Peelovog zakona.

«Za onoliko koliko je opticaj smanjen usled odliva zlata, direktori su zatražili više cene za ono što je preostalo i tako su omogućili da Bank Chart Act ser Roberta Peela ima *slobodan kurs*, pomoću koga se jedino njegova snaga i može pokazati, a što su 1847. godine omeli budalasti postupci direktora.»

U svom prethodnom članku sam pokazao da se budalaština direktora iz 1847. sastojala baš u tome što su se tačno pridržavali Peel-Acta, a «slobodni kurs» je morala prekinuti vlada da bi spasla Bank Department od nužnog prekida isplata. U listu «Globe» čitamo:

«Sasvim je neverovatno da će uzroci koji su izazvali naš današnji prosperitet nastaviti da deluju u istoj meri. Nezdrave posledice su se već pojavile u Manchesteru, gde su neke od najvećih firmi primorane da ograniče obim svoje produkcije... Sva odeljenja berze i dalje posluju pod jakom depresijom. Na tržištu železničkih akcija vlada prava panika... Zlato se i dalje odliva na Kontinent i gotovo pola miliona će za dan-dva otići parobrodom u Petrograd... Verovatno je

¹ buke

jedan od uzroka njene (bančine) štednje zlatnih rezervi želja da se pomogne ministru finansija sa sedam ili osam miliona koji će mu biti neophodni da bi isplatio posednike južnomorskih akcija i druge koji ne prihvataju zamenu.*

»The Morning Post« u broju od 13. septembra izveštava iz Mančestera:

»Na tržištu vunениh tkanina i prediva je tmurno, a cene svim manufakturnim proizvodima jedva se održavaju. Nepostojanje potražnje na svim inostranim tržištima i predstojeći novčani škripac u zemlji doveli su do ovakvog stanja, koje je vrlo nenormalno ako se uporedi sa ocenom prosperiteta koji svuda vlada.*

Isti list od 15. ovog meseca završava uvodnik o nagomilavanju elemenata predstojeće krize ovako:

»Upozoravamo trgovački svet na to da se nalazimo u fazi kad su brižljivost i stalna budnost izvanredno neophodni u koncepciji i vođenju preduzeća. Naš finansijski položaj je sem toga, po našem mišljenju, pun opasnosti, koje su čak mnogo ozbiljnije i mnogo teže za otklanjanje nego opasnosti našeg komercijalnog položaja.*

Iz komercijalnih izveštaja listova »The Globe« i »The Morning Post« izlazi da na jednoj strani potrošnja opada, a na drugoj postoji višak ponude. Fabrikanti će pokušati da prikriju svoje uzmicanje, vraćajući se na postojeću svadu sa svojim radnicima. Trgovinski izveštač u jučerašnjem broju lista »The Morning Chronicle« piše iz Mančestera:

»Fabrikanti postaju veoma ravnodušni prema ulaženju u obaveze jer su ubeđeni da do širokog, ako ne i *opšteg zatvaranja fabrika* mora doći pre nego što se postavi pitanje sređivanja nadnica. Tokom poslednjih nekoliko dana poslodavci su u raznim krajevima oblasti održavali sastanke; očigledno je da su preterani zahtevi radnika, kao i divljački pokušaji da se nameću uslovi, naterali sopstvenike fabrika da se udruže u samoodbrani.*

Čitamo u finansijskom članku lista »The Times«:

»Preduzetnici formiraju udruženja za samoodbranu u svim krajevima. U Eštonu, Steilbridžu, Hajdu i Glosopu se gotovo 100 firmi upisalo u Uniju u toku poslednjih nekoliko dana. U Prestonu su se fabrikanti obavezali putem visokih ugovornih kazni da drže fabrike zatvorene tri meseca da bi se na taj način oduprli radnicima.*

Jedna telegrafska vest iz Marseja obavestava nas da je cena pšenice ponovo porasla za 2 franka i 25 santima po hektolitr. Povećanje kamate na obveznice državne blagajne, najavljeno u listu »Le Moniteur«⁽⁵⁾, stvorilo je na berzi veoma nepovoljan utisak; ta mera je uopšte primljena kao znak da je vlada bez novca. Govori se o nekom zajmu koji će vlada morati da raspiše. Ministar finansija¹ je poslao jedno cirkularno

¹ Jean Martial Bineau

pismo velikom broju zemljoposjednika, tražeći od njih da plate porez za šest meseci unapred kao znak zahvalnosti za velike usluge koje im je sadašnja vlada učinila, i zato što je povećala vrednost njihovih poseda.

»Ovo je,« primećuje 'The Observer', »početak kraja«.

Pošto sam u jednom ranijem članku¹ govorio o tome od kolike je životne važnosti željeznička mreža u Indiji, mislim da je sada pravi trenutak da dam posljednje vesti koje su objavljene o napretku i izgledima predviđene željezničke mreže. Prva indijska željeznička pruga povezala je Bombaj i Thanu. Druga će sada povezivati Kalkutu i Radžmahal na Gangu, u dužini od 180 milja, a zatim će produžiti desnom obalom reke do Patne, Benaresa i Alahabada. Od Alahabada će voditi preko Doaba do Agre, a zatim do Delhija, i tako biti duga 1100 milja. Planira se da se uvedu trajekti preko reka Son i Tunona i da tako kalkutska željeznička pruga ide od Delhija do Lahore. U Madrasu će odmah početi da se gradi željeznička pruga, koja će se, idući 70 milja prema zapadu, deliti u dva kraka — jedan koji će ići tokom reke Ghats i završavati se u Kalkuti, i drugi, koji će preko Belarija i Pune voditi do Bombaja. Ovu željezničku mrežu izgradiće društvo Bombaj-Baroda i Centralna indijska željeznica. Prethodni predračuni su preduzeti s odobrenjem direktorijuma. Ova linija će ići od Bombaja preko Barode do Agre, gde će se spojiti sa glavnom željezničkom prugom koja vodi od Kalkute do Delhija, pa će tako Bombaj, glavni grad zapadne Indije i najpogodnija luka za saobraćaj sa Evropom za ceo Hindustan, dobiti vezu sa Kalkutom s jedne, i sa Pendžabom i severozapadnim provincijama s druge strane. Inicijatori ovog plana takođe nameravaju da izgrade krake ove pruge u unutrašnjosti zemlje, u regionima u kojima se gaji pamuk. Istovremeno se preduzimaju mere za proširenje mreže telegrafa po celom indijskom poluostrvu.

Napisano 20. septembra 1853.

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 3889 od 4. oktobra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

¹ Vidi u ovom tomu, str. 183—185.

Karl Marx

[Zapadne sile i Turska — Simptomi privredne krize]

»The Globe« u svom broju od 20. septembra opovrgava verodostojnost tvrdnje lista »Journal des Débats« o misiji gospodina Reeve-a, a »The Times«⁽²⁶⁾ u broju od srede prešampava članak iz lista »The Globe« pod naslovom »gobemoucherie«¹, optužujući francusku štampu da operiše *novinarskim patkama*. Ali zar nije uvodnik u listu »The Times«, koji sam analizirao u svom poslednjem članku, u potpunosti potkrepio tvrdnje lista »Journal des Débats«?⁽¹⁰⁵⁾ Da li je to demantovao pariski »Le Moniteur«? Zar nije onog istog dana kad je »The Globe«⁽¹²⁵⁾ doneo laž lista »Débats«, »L'Assemblée nationale«⁽¹³⁴⁾ ponovila da je

»Lord Redcliffe trebalo da obavesti sultana da će, ukoliko on odbije da povuče svoje modifikacije, engleska flota uploviti u Dardanele, a da će ubrzo za njom to isto učiniti i francuska flota«?

Zar nije »The Times« onog istog dana kada je ponovljen demanti lista »The Globe«, jasno i glasno rekao da

»Engleska i Francuska nemaju nikakvog prava da se mešaju u odnose između Rusije i Turske osim pod uslovom koji su predložile četiri savezničke sile, a koji je prihvatila Rusija, ne vodeći računa da li su ovi uslovi *prihvatljivi* za oholu Tursku ili ne«?

Zar nam nije »The Morning Post«⁽²⁷⁾ saopštio i pre nego što je »Journal des Débats« prispeo u London da je

»čim je ruski car poslao odgovor na predlog za modifikaciju bečke note, sazvana konferencija predstavnika velikih sila i da je 4. ovog meseca poslat jedan kurir u Carigrad sa *izvesnim saopštenjima* konferencije Divanu, a za koje je postojala nada da će *naterati* Portu da prihvati bečku notu«?

Najzad, u jednom današnjem jutarnjem listu čitamo da

»gospodin Reeve odlazi u Carigrad, da nosi saopštenje od lorda Clarendona lordu Stratfordu de Redcliffe-u i da on stoji u veoma tesnoj vezi sa ministarstvom spoljnih poslova, pošto predstavlja kanal između Downing street-a⁽¹⁰²⁾ i Printing-House Square-a«.⁽⁸²⁾

¹ novinarska »patka«

Činjenica je da je posle poslednjeg otkrića francuske štampe istočno pitanje opet dobilo novi vid i da će sramne odluke koje je donelo englesko ministarstvo vrlo verovatno osujetiti događaji koji idu protiv svih njegovih računa i očekivanja.

Austrija ne podržava zajedničke korake svojih tobožnjih saveznika. Bečka konferencija je prekinuta, bar za sada. Rusija je skinula masku pošto smatra da joj je beskorisna, a engleska vlada je odsečena od svojih poslednjih šanaca.

«Lord Aberdeen je,» kao što «The Liverpool Courier» ispravno primećuje, «preporučio da sultan pribegne očiglednoj i ovejanoj prevari; da se učesnice bečke konferencije prečutno ograde od note i da sultan treba da je razume u *prenosnom smislu*, tj. pošto su uslovi note bili jasni i precizni i pošto je ruski car prosto-naprosto odbio da prihvati sultanove modifikacije, sile bi trebalo da delaju *kao da su ove modifikacije prihvaćene*.»

Gospodin Drouyn de Lhuys predložio je bečkoj konferenciji jednu eksplikativnu notu sastavljenu u isto tako licemernom tonu, s tim da ona bude preneti Porti, ali grof Buol je odbio ovaj predlog izjavljujući da je nota «i suviše blagonaklona prema Porti, da je prošlo vreme kada su preduzimani zajednički koraci i da svaka sila ima pravo da dela kako nađe za shodno». Na ovaj je način englesko ministarstvo lišeno mogućnosti da se zaklanja iza *zajedničkih* odluka *evropskog* areopaga,¹ ovog akcionarskog društva, koje nestaje na jednu jedinu reč austrijskog ministra, kao što je i stvoreno njegovim mađioničarskim trikom. U početku, dok Rusi nisu prešli preko reke Prut, Austrija nije želela nikakvu konferenciju. Sada, kad su Rusi stigli na Dunav, Austrija više ne želi konferenciju, bar ne pod prvobitnim uslovima. S druge strane, grof Neselrode je objavio dva cirkularna pisma, koja više ne dopuštaju da se prvobitna bečka nota zaklanja za skrivene «dobre namere», ili da se tumači ikako drukčije osim doslovno.

Modifikacije koje je predložila Porta svele su celo pitanje «na prostu borbu reči», trubila je cela vladina štampa.

Nipošto, kaže Neselrode. Car je tumačio prvobitni tekst na isti način kao i sultan. Prvobitna nota nije ništa drugo, a nije se ni smeralo da bude išta drugo već novo izdanje Menšikovljeve note, i mi ostajemo pri tekstu, celom tekstu, i samo pri tekstu. Vladin list «The Globe» zapanjen je, naravno, otkrićem da i car i sultan gledaju na prvobitnu notu «kao na usvajanje onih zahteva koje je Rusija iznela, Turska ih odbila, a četiri sile nisu nameravale da ih podupru», i da «Rusija insistira na *apsolutnom* priznavanju onih prava koja je u početku iznela». A zašto i ne bi? Ako je bila dovoljno smela da istakne ta prava pre četiri meseca, zašto bi odustala sada kada je dobila prvu bitku?

¹ najvišeg foruma

Isti »The Globe«,^[125] koji je pre nekoliko dana tvrdio da su turske modifikacije skolastičke *smicalice*, *preterana cepidlačenja*, sada je primoran da prizna da »ruska interpretacija pokazuje da su bile *neophodne*«.

Prva Neselrodeova depeša još nije objavljena, ali »The Morning Post« nas uverava da je u njoj rečeno

»da bečka nota nije ništa drugo nego ekvivalent note kneza Menšikova«,

a list »The Evening Globe« dodaje da je, prema tome,

»car smatrao da će mu nota obezbediti priznavanje zahteva prema Turskoj i onaj uticaj na tursku vladu koji mu je Porta, uz podršku četiri sile, odbila, što je i bio cilj posredovanja, i da car nikada nije odustao od svog prava da direktno pregovara sa samom Turskom, odstranjujući posrednike koje je prividno priznavao«.

Nikada — čak ni prividno — nije ih priznavao kao posrednike. On je dozvolio trima od njih da marširaju iza leđa Austrije, dok je samoj Austriji dozvolio da ga ponizno moli.

A što se tiče *druge* depeše, datirane u Petrogradu 7. septembra, koju je objavio berlinski list »Die Zeit«^[50] 18. ovog meseca, upućene baronu Meyendorfu u Beču, Neselrode je savršeno u pravu kad kaže da mu je austrijski ambasador originalnu notu prikazao kao *ultimatum*, koji se Rusija obavezuje da prihvati pod izričitim uslovom da je Porta prihvati *bez ikakvih izmena*. »Da li će iko odbiti da prizna ovaj dokaz carske lojalnosti?« Istina je da je on izveo mali gusarski podvig prema Kneževinama; da ih je opustošio, zaposeo, oporezovao, zavladao njima, opljačkao ih, prisvojio, progutao, uprkos Gorčakovljevoj proklamaciji; ali ne mari ništa. Zar on nije s druge strane

»po prijemu prvog nacrtu note telegrafskim putem obavestio da je prihvata, *ne čekajući da sazna da li su je prihvatili London i Pariz?*«

Zar se od njega moglo očekivati išta više nego da telegrafskim putem potvrdi da notu koju je izdiktirao ruski ministar u Beču neće odbiti ruski ministar u Petrogradu? Zar je mogao učiniti više za London i Pariz nego što je učinio time što čak nije ni sačekao njihov pristanak? Ali on je zaista učinio i više. Nacrt note, koji je blagoizvoleo da primi telegrafskim putem, »*preinačen*« je u Parizu i Londonu, »i da li je on povukao svoj pristanak, ili izazvao i najmanju teškoću?« Nota, istina, prema njegovom sopstvenom tvrđenju, u svom »završnom obliku nije ni manje ni više nego *ekvivalent* note kneza Menšikova«; ali ekvivalentna nota se uvek »*razlikuje*« od same note; a zar on »nije uslovio prihvatanje Menšikovljeve note bez *ikakvih izmena*«? Zar ovo »samo po sebi nije bilo dovoljno da odbije da je uzme u razmatranje?« On to nije učinio »Zar se može ispoljiti pomirljiviji duh?« *Ultimatum* bečke konferencije se njega ne tiče, to je njihova sopstvena stvar. *Njihova je stvar* da razmotre *otezanje* koje će proisteći iz sultanovog neprihvatanja. Što se njega tiče, nema ništa protiv da ostane još nekoliko meseci u Kneževinama, gde se njegove trupe besplatno odevaju i hrane.

Nome News

- 16 August
 1 Monday Putnam
 2 Friday House of Representatives
 3 Monday Palmerston
 4 Monday Palmerston
 5 Friday Palmerston
 6 Monday Palmerston
 7 Monday Palmerston
 8 Friday Palmerston
 9 Monday Palmerston
 10 Friday Palmerston
 11 Monday Palmerston
 12 Friday Palmerston
 13 Monday Palmerston

Zabeleške Jenny i Karla Marxa o odašiljanju nekih Marxovih i Engelsovih članaka listu »New-York Daily Tribune«

Odesa ne trpi od toga što je ušće Dunava blokirano, a ako okupacija Kneževina bude doprinela skoku cena žita na Mark Lane-u⁽²⁶⁰⁾, profani imperijali¹ će se brže vratiti u svetu Rusiju. Stoga stoji na Austriji i velikim silama da

«izjave Porti, otvoreno i odlučno, da će, pošto su joj uzalud prokrčili jedini put koji bi mogao voditi neposrednom obnavljanju odnosa sa nama, odsada *prepustiti njoj samoj rešavanje ovog zadatka*».

One su dovoljno učinile za sultana otvarajući caru put prema Dunavu, a zatvarajući put prema Crnom moru savezničkoj eskadri. Neselrodeov »uzvišeni gospodar« žigoše sada »*ratoborne* težnje koje, izgleda, u ovaj mah vrše upliv na sultana i većinu njegovih ministara«. On bi, sa svoje strane, svakako više voleo da to sultan primi hladno, suprotstavljajući mirovne ugovore bojnim brodovima, a komplimente kozacima. »On je iscrpeo mere za ustupke, a da Porta još nije ponudila nijedan ustupak. Njegovo Veličanstvo ne može otići dalje.« Svakako da ne može; *on dalje ne može otići*, a da ne pređe Dunav. Neselrode sabija sve svoje argumente u jednu veštu dilemu koja se ne da zaobići: ili izmene koje je predložila Porta ne znače ništa, ili su bitne. Ako ne znače ništa, zašto bi Porta insistirala na njima? Ako su bitne, »sasvim je razumljivo što odbijamo da ih prihvatimo«.

»Evakuacija Kneževina je,« kaže lord Clarendon, »*sine qua non, preduslov* nagodbe«. »Baš suprotno,« odgovara Neselrode. »Nagodba, tj. dolazak turskog ambasadora, koji bi doneo austrijsku notu bez *izmena*, jeste *sine qua non* koji bi morao da prethodi evakuaciji Kneževina.«

Jednom rečju, velikodušni car je spreman da digne ruke od podvale bečke konferencije pošto mu više i nije potrebno da u svoju korist reši prvu bitku, ali će se tim čvršće držati Kneževina, pošto su mu one preko potreban uslov za otpočinjanje druge bitke.

Ako je istina, kako nas izveštavaju telegrafске depeše, da je konferencija opet započela sa radom, sile će opet pevati Nikolaju pesmu kojom je pariska svetina pozdravila Aleksandra:

Vive Alexandre,
Vive le roi des rois,
Sans rien prétendre,
Il nous donne des lois.²

Međutim, sam car nema više, kao nekada, kontrolu nad zapletom na Istoku. Sultan je primoran da priziva stari fanatizam, da dopusti novu invaziju Evrope divljim ratobornim azijskim plemenima da ne bi do-

¹ imperijal — ruski zlatnik u vrednosti od 10 srebrnih rubalja

² Živeo Aleksandar,
Živeo kralj kraljeva,
On nam daruje zakone,
a ne traži ništa za svoj trud.

pustio da ga uspavljaju diplomatskim notama i konvencionalnim lažima, a izgleda da čak i u drskoj noti Moskovljana provejava nešto što liči na strah od »ratobornih težnji« koje su zavladaile Istambulom. Manifest koji je sultan uputio muslimanima uskraćuje svaki dalji ustupak Rusiji, i govori se da je jedno izaslanstvo uleme^[261] posetilo sultana zahtevajući od njega da abdicira ili bez odlaganja objavi rat. Podeljenost u Divanu je dostigla krajnje granice, a pacifistički uticaj Rešid paše i Mustafa paše ustupa mesto uticaju seraskera¹ Mehmed Alija.

Takozvana *radikalna* londonska štampa je neverovatno zaslepljena. Pošto nam je pre nekoliko dana rekao da »engleski zakoni treba da budu primenjeni u svoj strogosti na ličnosti četiri izdajice (Aberdeen, Clarendon, Palmerston i Russell), »The Morning Advertiser«^[30] u juče-rašnjem broju zaključuje jedan od svojih uvodnika na sledeći način:

»Stoga lord Aberdeen mora ustupiti mesto nasledniku. A da li je potrebno da kažemo ko mora biti taj naslednik? Postoji samo jedan čovek kome bi zemlja mogla poveriti ovu važnu funkciju, kao čoveku koji bi mogao da drži u rukama kormilo zemlje. *Taj čovek je lord Palmerston.*«

Kada »The Morning Advertiser« već nije u stanju da čita iz činjenica i događaja, bar bi trebalo da bude u stanju da čita članke gospodina Urquharta, koje iz dana u dan objavljuje na svojim stupcima.

U utorak uveče je sazvan zbor stanovnika Šefilda na osnovu zahteva upućenog predsedniku opštine »da se razmotri sadašnje nejasno i nezadovoljavajuće stanje istočnog pitanja i da se ispita da li je izvodljivo da se o toj stvari uputi memorandum vladi«. Sličan zbor treba da se održi u Stafordu, a mnogi pokušaji su u toku da se organizuju demonstracije protiv Rusije i »vlade svih talenata«. Ali pažnja javnosti je okupirana uglavnom diskontnim stopama, cenama žita, štrajkovima i nesigurnošću u poslovima, a još više *kolerom*, koja hara u Njukaslu, a protiv koje se ministarstvo zdravlja u Londonu bori jedino informativnim cirkularima. Izdata je naredba vlade koja uvodi u život mere zakona o epidemijama za narednih šest meseci na svim ostrvima Kraljevstva, a u Londonu i drugim velikim gradovima vrše se ubrzane pripreme da se predupredi ovaj bič božiji. Kada bih mislio kao gospodin Urquhart verovao bih da je car posejao bacil kolere u Engleskoj sa »tajnom misijom« da uništi poslednje ostatke onoga što se naziva anglosaksonskim duhom.

Izvanredne promene su se dogodile u industrijskim oblastima u toku poslednje četiri nedelje. Tokom jula i početkom avgusta na horizontu se ništa nije dalo videti sem sjajnog prosperiteta, koji su neznatno zamračivali udaljeni oblaci istočnog pitanja, ili pre strepnje da će oskudica u radnoj snazi sprečiti naše lordove pamučnih polja da do kraja istraže ogromni rudnik profitonosnih poslova koji je ležao pred njima. Izgledalo je da se istočno pitanje stišalo; moglo se, svakako, dogoditi da žetva podbaci, ali tu je bila slobodna trgovina, koja nije dala cenama

¹ ministra vojnog

da skaču, jer postoje vazda raspoložive isporuke iz Amerike, sa Crnog mora i Baltika. Iz dana u dan rasla je tražnja za industrijskom robom. Kalifornija i Australija sipale su svoje zlato u krilo britanske industrije. Zaboravljajući Malthusa i sve svoje ranije rapsodije o prenaseljenosti, »The Times« se ozbiljno upustio u raspravljanje pitanja neće li možda oskudica u radnoj snazi i njom izazvano povišenje nadnica prekinuti procvat tih poslova odgovarajućim skokom proizvodnih troškova britanskih fabrika, ukoliko sa Kontinenta ne bi bilo imigracije radnika. Radničkoj klasi, po mišljenju fabrikanta, išlo je *i suviše dobro*, toliko dobro da njihovi zahtevi nisu znali za granice, a njihova »drskost« iz dana u dan postajala je sve nepodnošljivija. Ali to je samo po sebi bilo dokaz ogromnog, nečuvevog prosperiteta u zemlji. A šta je moglo dovesti do ovog procvata ako ne slobodna trgovina? Važnija od svega bila je izvesnost da su ovi nečuvevi poslovi zasnovani na *zdravoj* osnovi, tako da su isključeni gomilanje robe i prekomerna špekulacija. Tako su svi fabrikanti mislili i u tom su duhu postupali; podigli su na stotine fabrika, naručivali su parne mašine sa hiljadama konjskih snaga, hiljade mašinskih razboja i stotine hiljada vretena. Nikada projektovanje i mašinogradnja nisu bili tako unosni poslovi kao 1853. godine. Firme potpuno uništene u svojoj unutrašnjoj organizaciji velikim štrajkom iz 1851. godine⁽²⁶²⁾ sada su ponovo zadobile svoje ranije pozicije, pa čak ih i poboljšale; i mogao bih navesti više no jednu prvoklasnu i poznatu firmu koja proizvodi mašine a koja bi, da nije ovakvih nesavršenih poslova, iščezla usled udara koji su joj naneli radnici poslednjim velikim štrajkom.

Činjenica je da je sunce prosperiteta zasad sakriveno mračnim oblacima. Bez sumnje je ovome dobrim delom doprineo izmenjeni vid istočnog pitanja; ali je on veoma malo uticao na domaću razmenu kao i na razmenu s Amerikom i kolonijama. Porast diskontne stope je manje uzrok a više simptom da je »nešto trulo u državi Danskoj«. Podbacivanje žetve i porast cena namirnica su, bez sumnje, negativno uticali, a ubuduće će još i više uticati, na potražnju fabričke robe na svim tržištima koja su izložena ovim uticajima, a među ovima je u prvom redu domaće tržište, glavna potpora britanske industrije. Ali skok cena namirnica je u ovom času, u većem delu Engleske i Škotske, gotovo potpuno kompenziran porastom nadnica, tako da bi se teško moglo reći da je kupovna moć potrošača *već* приметно smanjena. Pri tome porast nadnica poskupljuje proizvodnju u onim granama industrije u kojima preovladava manuelni rad, ali cene gotovo sve industrijske robe skočile su do avgusta meseca usled povećanja potražnje više no što to odgovara porastu troškova proizvodnje. Svi ovi uzroci su se udružili da uspore razvoj; međutim, na kraju krajeva, oni nisu dovoljni da objasne opštu zabrinutost koja je ovladala poslovnim svetom industrijskih oblasti.

Činjenica je da iluzije slobodne trgovine nestaju i da hrabri industrijski avanturisti počinju malo-pomalo da naziru da ekonomski potresi, poslovne krize i ponovno pojavljivanje hiperprodukcije nisu

nemoguću u zemlji slobodne trgovine, kako su to oni verovali. A hiperprodukcija je postojala, postoji i postojaće, jer se javljaju čak i ona strašila lista »Manchester Guardian«^[196], »magomilane zalihe«, štaviše one rastu. Potražnja robe sasvim jasno opada, dok ponuda iz dana u dan raste. Najveće novopodignute fabrike u kojima je zaposleno mnoštvo radnika tek sada se postepeno puštaju u pogon. Oskudica radne snage, štrajkovi zidara i nemogućnost da se isporuču ogromne količine poručanih mašina prouzrokovali su mnoge nepredviđene zastoje i odgodili za neko vreme izbijanje simptoma previsoke ponude industrijskih proizvoda, koji bi se inače ranije ispoljili. Tako je najveća fabrika na svetu, fabrika gospodina T. Salta u blizini Bradforda, proradila tek ove nedelje, i biće potrebno još neko vreme dok pun proizvodni kapacitet ne počne da se izbacuje na tržište. Tako mnoštvo većih novih koncerna u Lancaširu neće biti spremno da otpočne proizvodnju pre zime, dok će tek u proleće, a možda i kasnije, tržište osetiti puni efekat ovog novog i ogromnog uvećanja proizvodnih snaga. Prema poslednjim novostima iz Melburna i Sidneja na uvoznim tržištima opada živost i mnoge će isporuke biti odgođene na neodređeno vreme. A što se tiče prekomernih špekulacija, o njima ćemo još čuti kad se budu zaključivali bilansi. Špekulacije uključuju tako različite artikle, da ovog puta izlaze na videlo manje no ranije, mada ih ima u izobilju.

Napisano 23. septembra 1853.

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 3892 od 7. oktobra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Panika na Londonskoj berzi — Štrajkovi]^[263]

Vest da su udružene flote prošle kroz Dardanele, praćena glasovima o promeni u vladi i teškoćama u trgovini, stvorila je u subotu na berzi pravu paniku:

«Veoma je težak zadatak opisati stanje engleskih papira od vrednosti ili scene koje su se odigravale na berzi. Retko se pruža prilika čoveku da posmatra takvo uzbuđenje, i dobro je što do njega ne dolazi tako često . . . Možda nije preterano ako se tvrdi da se današnja *špekulacija sa padom kurseva* može gotovo uporediti s onom do koje je došlo u doba francuske revolucije . . . Državni papiri su ove nedelje prodavani za 91 $\frac{1}{2}$ % vrednosti i nisu imali tako nisku cenu od 1849. godine . . . Akcije železnica neprestano padaju.»

Ovo su reči *vladinog* lista »The Observer«^[101]. Sve prvoklasne akcije železnica pale su od 68 do 80 šilinga ispod cena prethodne nedelje. A što se tiče preplavljenosti tržišta akcijama, to ne znači mnogo pošto su i sami špekulanti kadri da stvore gužvu i pokolebaju bona fide¹ vlasnike akcija. Međutim, pošto velika fluktuacija vrednosnih papira koincidira s opštim znacima komercijalne krize, ona će čak i ako je u pitanju pojava čiste špekulacije, imati fatalne posledice. U svakom slučaju, ova panika na berzi kobna je po sve državne zajmove koji se očekuju u budućnosti, a naročito po austrijski. Sem toga, kapitalisti će se podsetiti da je Austrija 1811. godine isplatila na svoje obveznice dividendu od 1 šilinga i 7 $\frac{1}{4}$ penija po funti; da uprkos tome što je veštački uvećala svoje prihode od 12 na 18 miliona f. st. putem izuzetno jakog pritiska koji je vršila od 1849. godine na poreske obveznike u Mađarskoj i Lombardiji, austrijski godišnji deficit iznosi u proseku više od četvrtine njenih celokupnih prihoda; da je njen nacionalni dug od 1846. godine porastao za oko 50 miliona f. st. i da ju je od novog bankrotstva sačuvalo samo koristoljubivo strpljenje dece Izrailjeve, koja se i dan-danas nadaju da će očistiti svoje kase od hrpa austrijskih državnih papira koje su narasle u njima.

«Trgovina se razvila nešto preko svojih normalnih granica, i naše trgovačke obaveze delimično su premašile naša sredstva,» kaže 'The Observer'.

¹ dobronamerne

«Beskorisno je,» uzvikuje 'The Morning Post',^[27] «izbegavati to pitanje, jer iako postoje neki povoljni znaci u predstojećoj krizi, kojih nije bilo 1847. godine, svaki pažljivi posmatrač sadašnjih zbivanja mora uočiti da su poslovi, blago rečeno, zapali u veoma teško stanje.»

Rezerve plemenitih metala u Engleskoj banci ponovo su smanjene za 338 954 f. st., a njene rezerve u banknotama — tj. fondovi koji stoje na raspolaganju za diskontiranje — iznose samo sedam miliona, suma koja je u potpunosti potrebna ministru finansija da isplati nezadovoljne vlasnike južnomorskih akcija. A što se tiče prilika na žitnom tržištu, saznajemo sledeće iz jučerašnjeg broja lista «Mark Lane Express».^[256]

«Već godinama kad god je osrednja žetva, godišnje uvozimo više miliona kvartera pšenice iz inostranstva. Kakve će tek biti naše potrebe u današnjim prilikama? Može se proceniti da žetva pšenice ove godine, u najboljem slučaju, neće premašiti tri četvrtine od proseka, a ni druge kulture neće imati prvobitan rod. Krompir je ozbiljno napadnut bolešću i može brzo propasti zbog toga što ne postoji mogućnost da se magacionira, te može uskoro da postane redak artikal. Naša potrošnja je bila tolika da i pored uvoza 3 304 025 kvartera pšenice i 3 337 206 centi brašna u toku osam meseci zaključno sa 5. septembrom, zalihe hrane nipošto nisu prevelike . . . Trudimo se da ne uvećamo teškoće u kojima bi se naša zemlja mogla naći, ali da teškoće postoje bilo bi ludo poricati . . . Izveštaji o rodu pšenice *veoma su nepovoljni* i u mnogim slučajevima gde je prinos proveravan putem vršidbe iznosio je jedva nešto iznad polovine onoga na koji se računalo.»

Dok su vedro nebo trgovačkog i industrijskog prosperiteta zamračili sumorni izgledi, *štrajkovi* još predstavljaju, i još neko vreme će predstavljati, važnu karakteristiku stanja naše industrije; oni svakako počinju da menjaju svoj karakter paralelno sa promenama kroz koje prolazi ova zemlja.

U Beriju prelci traže povišicu od 2 penija na 1000 povesma. Pošto fabrikanti odbijaju zahtev, radnici napuštaju posao, a i tkači će učiniti isto to čim prerade zalihi konca. Dok u Prestonu tkači, podržavani od radnika iz okolnih mesta, još traže povišicu od 10%, šest fabrikanaata je već zatvorilo svoje fabrike, a i ostali će verovatno krenuti njihovim stopama. Tako je 2000 radnika ostalo bez posla. U Blekbernu još uvek štrajkuju mehaničari livnice gospodina Dickinsona. U Viganu su motači jedne predionice tražili povišicu od jednog penija za 20 komada; a predioci na mašinama iz jedne druge fabrike odbili su da otpočnu rad dok im se ne podignu nadnice. Obe predionice su obustavile proizvodnju. U tom istom mestu rudari rudnika uglja otpočeli su štrajk koji obuhvata oko 5000 rudara. Erl od Crawforda i drugi veliki vlasnici rudnika uglja u okolnim mestima otpustili su svoje radnike u sredu uveče. Posle toga je u Skejls-Orčardu održan miting na koji je izašlo mnogo rudara. U Mančesteru stoji 5000 razboja, pored manjih štrajkova, kao što su štrajkovi bojadisara porheta, bojadisara prediva, šeširdžija, itd. U Boltonu predioci pamuka održavaju mitinge za povišicu nadnica.

U Trenthemu, Bridžvoteru itd. štrajkuju obučari. U Glazgovu štrajkuju fijakeristi; zidari štrajkuju u Kilmarnoku; u Oldhemu, itd. preti štrajk policajaca. U Birmingemu, kovači eksera traže povišicu od 10%; u Vulverhempotonu drvodelje traže povišicu od 6 penija dnevno; london-ske drvodelje takođe, itd. Dok radnici u glavnim industrijskim gradovima Lankašira, Češira, Darbišira, itd. održavaju javne mitinge da bi se posavetovali kakve mere da se preduzmu da bi pomogli svojoj braći koja trpe, fabrikanti su s druge strane odlučili da zatvore svoje fabrike na neodređeno vreme, imajući u planu da svoje radnike prisile gladovanjem na poslušnost.

»Nalazimo,« kaže 'The Sunday Times'⁽²⁵²⁾ »da, govoreći uopše, zahtevi za povećanje nadnica nisu prešli 6 penija dnevno i, bacivši pogled na današnje cene namirnica, teško bi se moglo reći da je taj zahtev preteran. Znamo da se govori da je jedan od ciljeva onih koji danas štrajkuju da postignu neku vrstu *komunističkog učešća* u stvarnom ili zamišljenom profitu fabrikantata, ali ako se porede ovi zahtevi za povećanje nadnica sa *porastom cena neophodnih životnih namirnica*, vidi se da su ove optužbe potpuno lišene osnova.«

Kad radni ljudi traže više od »osnovnih životnih namirnica«, kad polažu pravo »na učešće« u profitu, koji je dobijen njihovim radom, onda ih optužuju za *komunističke* tendencije. Kakve veze imaju cene namirnica sa »većitim i uzvišenim zakonom ponude i tražnje«? U godinama 1839, 1840, 1841. i 1842, dok su neprestano rasle cene namirnica, nadnice su padale dok nisu spale do tačke da se od njih nije moglo živeti. »Nadnice«, tada su rekli ti isti industrijalci, »ne zavise od cena namirnica, već od većitog zakona ponude i tražnje«.

»Zahtevima radnih ljudi može se udovoljiti,« kaže 'The Sunday Times' »kada se izreknu na *pristojan* način.«

Kakve veze ima *pristojnost* sa »većitim zakonom ponude i tražnje«? Da li je iko ikada čuo da cena kafe raste u Mincing-Lane-u⁽²⁶⁴⁾ »zato što je to zatraženo na *pristojan* način«? Trgovina ljudskim mesom i krvlju obavlja se na isti način kao i trgovina ostalim robama i trebalo bi, u najgorem slučaju, da pruži bar iste šanse.

Pokret za nadnice traje već šest meseci. Da ga procenimo metodom koji su usvojili sami fabrikanti, po »većitim zakonom ponude i tražnje«, ili možda treba da poverujemo da se većiti zakoni političke ekonomije moraju interpretirati na isti način na koji se interpretiraju i većiti mirovni ugovori koje je Rusija zaključila sa Turskom.

Čak i da radnici nisu uvideli da im se položaj od pre šest meseci poboljšao time što je porasla tražnja za njihovom radnom snagom i usled stalne i ogromne emigracije na zlatonosna polja Amerike, morali bi po opštoj galami o prosperitetu koju je digla buržoaska štampa kujući u zvezde blagodeti slobodne trgovine zaključiti da rastu profiti industrijalaca. Radnici su, naravno, zahtevali svoj deo tog, na velika zvona objavljenog, prosperiteta, ali su se fabrikanti žestoko usprotivili. Na

to su se radnici udružili, prete štrajkom i postavljaju na manje ili više miroljubiv način svoje zahteve. Gde god dođe do štrajka, svi fabrikanti i njihovi organi divlje se obaraju sa pedikaonice i preko štampe na »besramnost i glupost« takvih *pokušaja da im se diktira*.« Šta su drugo dokazali ti štrajkovi već da su radnici izabrali da primenjuju svoj sopstveni metod ispitivanja odnosa ponude i tražnje i da neće da se oslone na koristoljubiva uveravanja svojih poslodavaca? U izvesnim prilikama za radnike ne postoji drugi način da provere da li su plaćeni prema stvarnoj tržišnoj vrednosti svoga rada^[265] sem da štrajkuju ili prete štrajkom. Godine 1852. prosečna razlika između cene koštanja sirovina i cene gotove robe — na primer, razlika u ceni između sirovog pamuka i konca, između cene konca i gotovih pamučnih proizvoda — bila je veća i sledstveno tome profiti vlasnika predionica i fabrika bili su, bez sumnje, viši no 1853. godine. Donedavno, međutim, ni cene konca ni gotove robe nisu rasle u srazmeri sa cenom pamuka. Zašto, onda, industrijalci nisu odmah 1852. godine podigli nadnice? Odnos ponude i tražnje, kažu oni, nije mogao opravdati porast nadnica 1852. godine. Da li su stvari zaista tako stajale? Prošle godine je bilo više nezaposlenih no danas, ali ipak proporcija ne stoji ni u kakvom odnosu sa naglim i ponovljenim porastom nadnica, na šta su industrijalci otada, kako su dokazali štrajkovi, bili naterani silom zakona ponude i tražnje. U pogonu svakako ima mnogo više fabrika nego što ih je bilo prošle godine, a otada su mnogi sposobni radnici emigrirali; ali istovremeno nije se nikada ranije u našu »košnicu industrije« slilo toliko radne snage iz poljoprivrede i drugih delatnosti, koliko u toku poslednjih dvanaest meseci.

Cinjenica je da su radnici, kao i obično, prekasno uvideli da je već pre mnogo meseci vrednost njihovog rada porasla za 30%, a onda su, letos — tek letos — počeli da štrajkuju, najpre tražeći povišicu od 10%, a zatim još od 10%, itd. tražeći, prirodno, koliko god su mogli dobiti. Stalni uspesi ovih štrajkova doprineli su njihovom širenju po celoj zemlji i bili najbolji dokaz njihove opravdanosti; njihovo brzo širenje u istoj grani, delo istih radnika koji su tražili nove povišice, u potpunosti je dokazalo da su prema ponudi i tražnji radnici već odavno imali pravo na veće nadnice, što im je uskraćeno jedino zbog toga što nisu znali kakvo je stanje na radnom tržištu. Najzad, kad im je ovo postalo znano, industrijalci, koji su celo vreme propovedali »večiti zakon ponude i tražnje«, vratili su se na doktrinu »prosvećenog despotizma«, pozivajući se na pravo da rade što im je volja sa svojom svojinom, i izjavljivali ljutito, u obliku *ultimatuma*, da radni ljudi ne znaju šta je dobro za njih same.

Promena u opštim privrednim perspektivama morala je voditi i izmeni odnosa između radnika i poslodavaca. Iznenađna promena pala je u vreme mnogih započetih štrajkova, i priprema za nove. Nema sumnje da će biti još štrajkova koji će dovesti do podizanja nadnica, uprkos depresiji, a na argumente industrijalaca da nisu u stanju da daju veće

nadnice radnik će odgovoriti da su namirnice poskupile; snaga oba argumenta je podjednako velika. Međutim, ako bi se, kao što pretpostavljam, pokazalo da će depresija potrajati, radnici će ubrzo izvući deblji kraj i moraće da se bore — bez mnogo izgleda — protiv *smanjenja nadnica*. Ali će se ubrzo njihova aktivnost preneti na *političko polje*, i nova organizacija radničkih sindikata, stvorena štrajkovima, biće za njih od neizmerne koristi.

Napisano 27. septembra 1853.

Prvi put objavljeno u listu
«New-York Daily Tribune»,
br. 3900 od 17. oktobra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels
Rusi u Turskoj

Izvesnost rata i verovatnoća da svaki parobrod koji sada stiže iz Evrope može doneti obaveštenje o pokretima armija i ishodima bitaka ukazuju da je više no igda potrebno da se tačno shvati položaj i snaga zaraćenih sila kao i razne činjenice koje će određivati tok ratovanja. Mislim da udovoljim ovoj potrebi putem kratke analize ofanzivnih i defanzivnih elemenata na obe strane, kao i najvažnijih strateških procena koje će verovatno igrati ulogu u namerama neprijateljskih komandanata.

Ruske trupe koje su okupirale Dunavske kneževine sastojale su se u početku od dva korpusa pešadije i uobičajene rezerve u konjici i artiljeriji. Ruski pešadijski korpus se sastoji od tri divizije, ili šest brigada pešadije, nekoliko pukova lake konjice i jedne artiljerijske brigade, što sve ukupno treba da broji oko 55 000 ljudi, sa oko 100 topova. Na svaka dva pešadijska korpusa dolazi jedan »rezervni konjički korpus«, kao i rezerva artiljerije, uključujući i tešku opsadnu artiljeriju. Tako je vojska koja je okupirala Kneževine u početku na papiru iznosila otprilike 125 000 ljudi. Kako je treći pešadijski korpus počeo da se prebacuje preko reke Prut, možemo reći, pošto sve uzmemo u obzir, da ruska vojska koja je koncentrisana na Dunavu broji od 140 000 do 150 000 boraca. Koliko će ih, u datom času, biti kadro da se stavi pod zastavu, zavisice od zdravstvenih uslova u tom području, veće ili manje efikasnosti ruskog snabdevanja i drugih okolnosti slične prirode koje je nemoguće proceniti iz daljine.

Prema svim obaveštenjima kojima raspolazemo, turska vojska koja se suprotstavila Rusima na Dunavu može se proceniti na 110 000 do 120 000 ljudi. Pre dolaska egipatskog kontingenta uglavnom se smatralo da nema više od 90 000 ljudi. Znači da su, koliko smo u mogućnosti da procenimo, Turci brojno znatno slabiji. Dalje, što se tiče prave vrednosti i kvaliteta vojski, može se reći da je prednost opet na strani Rusa. Tačno je da turska artiljerija, koju su stvorili odlični francuski i pruski oficiri, uživa dobar glas, dok je opšte poznata stvar da ruske tobdžije slabo gađaju; ali i pored napretka u poslednje vreme, turska pešadija se ne može porediti sa ruskim grenadirima, a turskim

konjanicima još i danas nedostaje ona disciplina i postojanost u borbi koja dopušta da se izvrši drugi i treći juriš pošto je prvi odbijen.

Generali na obe strane su srazmerno novi. Ranije smo već imali priliku da vojne zasluge kneza Gorčakova, ruskog glavnokomandujućeg, i razloge zbog kojih ga je car postavio na taj položaj saopštimo našim čitaocima.^[266] Mada je on pošten čovek i vatreni pristalica ruske »istorijske misije«, još ostaje da se vidi da li je kadar da rukovodi ratnim operacijama takvih razmera kakve treba da otpočinu. Omer paša, turski glavnokomandujući, poznatiji je, i ono što znamo o njemu uglavnom je povoljno. Od njegovih ratnih pohoda protiv Kurdistana i Crne Gore prvi je bio uspešan pod teškim prilikama; drugi, izvrsno isplaniran, bio bi izveden skoro bez krvoprolića da se nije uplela diplomatija.^[267] Dakle, prednost Turaka možda je pre svega u zapovedniku; u skoro svakom drugom pogledu ona je na strani Rusa.

Mada su Turci objavili rat i mada verovatno mnogo vatrenije od Rusa žele borbu, očigledno je da će, kao slabija strana, imati prednost u defanzivi, a Rusi u ofanzivi. Ovo, prirodno, isključuje šanse koje mogu biti posledica očitih grešaka koje počine oba zapovednika. Da su Turci dovoljno jaki za ofanzivu, njihova bi taktika bila jednostavna. Morali bi da zavaraju Ruse prirodnim pokretima na gornjem Dunavu, da munjevito koncentrišu svoje snage između Silistrije i Hirsove, da pređu donji Dunav, da napadnu neprijatelja gde je najslabiji, naime na uskom pojasu zemljišta koje obrazuje granicu između Vlaške i Moldavije, a zatim, razdvojivši ruske trupe u obe Kneževine, da potisnu svojim koncentrisanim snagama ruski korpus u Moldaviji i da razbiju korpus koji se našao izolovan u Vlaškoj i kome je presečena odstupnica. Ali kako Turci nemaju nikakvog izgleda za ovakvu ofanzivu, oni bi, naravno, mogli preduzeti sličnu operaciju samo ako bi ruski zapovednik činio nečuvene greške.

Ako Rusi preduzmu ofanzivu, oni će imati da savladaju dve prirodne prepreke pre nego što prodru u srce turskog carstva; prvo Dunav, a zatim Balkan. Prelaz preko neke široke reke, čak i naočigled neprijateljske armije, jeste ratni poduhvat koji je toliko puta izvođen u toku revolucionarnih i napoleonskih ratova, da svaki poručnik u naše dane zna kako se to izvodi. Nekoliko prividnih pokreta vojske, dobro opremljen pontonski park, nekoliko baterija za osiguranje mosta, i srčana pret-hodnica, to je gotovo sve što je potrebno. Ali prelaz preko velikog planinskog lanca, a naročito nekog koji ima tako malo prolaza i upotrebljivih drumova kao što je Balkan, predstavlja mnogo ozbiljniji poduhvat. A kad se taj planinski lanac prostire paralelno sa rekam, na razdaljini koja nije veća od četrdeset ili šezdeset milja, koliko je Balkan udaljen od Dunava, poduhvat postaje još ozbiljniji, pošto neprijatelj može korpus koji je poražen u planinama aktivno progoniti, odseći od mostova i baciti u vodu pre nego što pomoć stigne. Trupe tako poražene u velikoj bici nepovratno su izgubljene. Upravo malo rastojanje i paralelan pravac prostiranja Dunava i Balkana sačinjavaju prirodnu ratnu snagu Tur-

ske. Balkan, od makedonsko-srpske granice do Crnog mora, tj. pravi Balkan, »Veliki Balkan«, ima pet gorskih prolaza od kojih su dva planinski drumovi, kakvi su uobičajeni u Turskoj. Ova dva prolaza su Ihtiman, na drumu od Beograda preko Sofije, Plovdiva i Jedrena do Carigrada, i prolaz Dobrol, na drumu koji vodi iz Silistrije i Šumena. Ostala tri, od kojih dva vode između gore pomenutih, a treći vodi prema Crnom moru, mogu se smatrati neprohodnim za veliku vojsku sa komorom. Njima mogu prolaziti manji korpusi i laka poljska artiljerija, ali oni ne mogu upadaćima služiti ni kao linija operacija ni kao komunikacija glavnine njihovih snaga.

Godine 1828. i 1829. ruske snage su operisale na liniji od Silistrije preko Dobrola do Jedrena i Ajnadžika. I, kako je ovaj drum zaista najkraća i najdirektnija veza od ruske granice prema turskom glavnom gradu, nudi se kao najprirodniji put svakoj ruskoj vojsci koja dolazi sa severa, potpomognutoj flotom koja nesumnjivo gospodari Crnim morem, i koja ima za cilj da pobjedničkim maršom na Carigrad brzo završi borbu. Da bi prošla ovim drumom, ruska vojska, pošto pređe Dunav, mora da forsira jedan jak položaj koji štite s boka dva utvrđenja Šumen i Varna, da blokira ili da zauzme oba ova utvrđenja, a zatim da pređe preko Balkana. Godine 1828. Turci su na ovom položaju stavili na kocku glavninu svojih snaga. Bili su potučeni kod Kulevče; Varna i Šumen su bili zauzeti, odbrana Balkana je bila slaba, i Rusi su stigli u Jedrene, istina veoma oslabljeni, ali ne nailazeći ni na kakav otpor pošto se cela turska vojska bila rasturila i nije ostala nijedna brigada da brani Carigrad. Svaki oficir zna da se planinski lanac ne brani položajem ispred tog lanca, niti cepkanjem odbrambene vojske da bi se blokirali svi gorski prolazi, već zauzimanjem centralnog položaja iza planinskog lanca, stalnim izviđanjem svih prolaza i, kad neprijateljske namere postanu sasvim jasne, napadom koncentrisanim snagama na čelo neprijateljskih kolona, čim se one sliju iz klanaca. Jak položaj, postavljen popreko u odnosu na rusku liniju operacija između Varne i Šumena, naveo je Turke da tu pruže odsudan otpor, koji je, umesto toga, trebalo pružiti u jedrenskoj dolini, koncentrisanjem snaga nasuprot neprijatelju, nužno oslabljenom bolestima i odvajanjem manjih jedinica.

Tako vidimo da je braneci linije od Silistrije do Jedrena trebalo braniti prelaz preko Dunava, a pri tome ne upuštati se u odlučnu bitku. Drugi otpor trebalo je pružiti *iza*, a ne *između*, Šumena i Varne i ne upuštati se u odlučnu bitku, ukoliko izgledi da se bitka dobije nisu *veoma veliki*. Povlačenje preko Balkana je sledeći korak pri kome se gorski prolazi brane detašmanima koji pružaju razuman otpor izbegavajući odlučujuće sukobe. U međuvremenu Rusima će snage biti smanjene jer će morati da opsedaju utvrđenja i, sledeći svoj raniji način ratovanja, oni će zauzimati utvrđenja na juriš, gubeći u ovim operacijama veliki broj ljudi; jer zanimljiva je činjenica, i karakteristična za rusku vojsku, da do današnjeg dana nije, bez strane pomoći, *nikada bila*

u stanju da izvede regularnu opsadu. Oskudica u obučenim inženjercima i artiljercima, nemogućnost da se u jednoj varvarskoj zemlji stvore veliki depoi ratnog i opsadnog materijala, pa čak da se preko ogromnog prostranstva zemlje prebaci makar kakav materijal kojim se raspolaže, odvajkada su navodili Ruse da svako utvrđeno mesto osvajaju na juriš posle kratke, žestoke, ali retko stvarno efektivne kanonade. Tako je Suvorov zauzeo Ismailiju i Očakov;^[268] tako su 1828. i 1829. turska utvrđenja u Evropi i Aziji bila zauzeta na juriš i tako su Rusi zauzeli Varšavu 1831. godine. U svakom slučaju, ruska vojska će stići na prelaze preko Balkana oslabljena, dok će Turci imati vremena da koncentrišu svoje detašmane sa svih strana. Ako celokupna turska vojska ne odbije svom žestinom osvajače prilikom njihovog pokušaja da pređu preko Balkana, odlučna se bitka može voditi pod zidinama Jedrena, a zatim, ako Turci budu potučeni, oni će bar iscrpsti sve šanse koje su im preostale.

Ali ruska pobjeda kod Jedrena može, pod sadašnjim okolnostima, da odluči veoma malo. Britanska i francuska flota su ukotvljene pred Carigradom i na njihove oči nijedan ruski general ne može poći na ovu prestonicu. Rusi, koji bi bili zaustavljeni kod Jedrena i ne bi mogli da računaju sa podrškom svoje flote koja bi i sama bila ugrožena, uskoro bi izgubili hiljade ljudi kao žrtve bolesti i morali bi da se povuku istim putem preko Balkana. I tako bi, čak i kao pobjednici, pretrpeli neuspeh u pogledu svog stvarnog ratnog cilja. Postoji, međutim, i druga linija operacija koju možda mogu iskoristiti mnogo povoljnije po njih. Nju pruža put koji vodi od Vidina i Nikopolja, preko Sofije, za Jedrene. Nezavisno od političkih razloga, nikada ne bi moglo pasti na pamet nijednom ruskom razumnom generalu da krene ovim putem. Ali dok god se Rusija može osloniti na Austriju — dok god pojava ruske vojske blizu srpskih granica, povezana sa ruskim intrigama u Srbiji, može izazvati ustanke u toj zemlji, u Crnoj Gori i među pretežno grčko-slovenskim življem Bosne, Makedonije i Bugarske — sve dok o završnoj operaciji tog striktno vojnog pohoda, zauzimanju Carigrada, ne može biti govora zbog prisustva evropske flote — sve dotle će ovaj ratni plan biti jedini plan koji Rusi mogu da usvoje sa veoma velikim izgledima na uspeh, a da se pri tom Engleska i Francuska ne nateraju na odlučne vojne akcije time što će i one krenuti na Carigrad.

Sudeći po sadašnjem položaju ruske vojske, zaista izgleda da je plan ove vrste usvojen. Njeno desno krilo se pruža do Krajove, u blizini zapadne granice Vlaške, a glavnina ratne sile je uglavnom prebačena na gornji Dunav. Kako se ovaj pokret odvija potpuno izvan linije operacija Silistrija-Šumen, on može imati jedino za cilj da poveže Ruse sa Srbijom, žarištem slovenskih nacionalističkih težnji i centrom pravoslavlja u Turskoj. Odbrambeni položaj na donjem Dunavu, povezan sa napredovanjem preko gornjeg Dunava prema Sofiji potpuno bi bio bezbedan ako bi ga podržala Austrija i ako bi bio kombinovan sa pokretom Slovena u Turskoj za nacionalnu nezavisnost; a jedan takav

pokret ne bi mogao biti uspješnije izazvan nego maršom ruske vojske u srce slovenskog življa u Turskoj. I tako će car postići daleko lakše i na mnogo manje izazovan način ono što je hteo da postigne za vreme celog konflikta, tj. okupljanje svih Slovena u Turskoj u odeljenim Kneževinama, kao što su sada Moldavija, Vlaška i Srbija. Kada bi se Bugarska, Crna Gora i Makedonija našle pod nominalnim suverenitetom sultana a stvarnim protektoratom cara, evropska Turska bi bila svedena na okolinu Carigrada i bila bi lišena svog izvora vojnika, Albanije. Ovo bi bio daleko bolji ishod za Rusiju nego odlučna pobeda nad Jedrenom, posle koje bi operacije došle na mrtvu tačku. Po svemu sudeći, Rusija teži ovakvom ishodu. Ostaje da se pokaže da li ona greši kada se oslanja na Slovene u Turskoj, mada ne bi bilo čudno kad bi se svi oni listom okrenuli protiv nje same.

Naslov originala:

The Russians in Turkey

Napisano 29. septembra 1853.

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune»,

br. 3900 od 17. oktobra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

KARL MARX

Lord Palmerston^[269]

I članak¹

Ruđero je neprekidno fasciniran lažnim šarmom Alčine iako je svestan da je ona prurušena stara veštica —

»Niti zuba ima, nit vida, niti ukusa, nit ičeg.«⁽²⁷⁰⁾

I taj vitez luralica ne može a da se ponovo ne zaljubljuje u nju, mada zna da je pretvorila sve svoje ranije obožavaoce u magarce i druge životinje. Engleska javnost je drugi Ruđero, a Palmerston je druga Alčina. Mada je već sedamdesetogodišnjak, i mada od 1807. godine igra vidnu ulogu u javnom životu, i to gotovo bez prekida, on uspeva da ostane novost i da stalno budi nade koje se polažu obično samo u neoprobanu mladost koja puno obećava. Iako je jednom nogom u grobu, ljudi očekuju od njega da tek otpočne svoju pravu karijeru. Umre li sutra, cela Engleska će zinuti od čuda čuvši da je sedeo u ministarskoj fotelji dobru polovinu ovog stoleća.

Ako se nije pokazao kao dobar državnik u svakoj prilici, bio je bar dobar glumac u svakoj ulozi. Podjednako mu leže i komični i herojski likovi — i patos i prisnost — i tragedija i farsa, mada je farsa daleko bliža njegovim osećanjima. On nije prvorazredan govornik, ali je odličan diskutant. Posedujući čudesnu memoriju, enormno iskustvo, savršen takt, *présence d'esprit*² koja ga nikad ne napušta, džentlmensku elastičnost i najpreciznije poznavanje svih parlamentarnih trikova, intriga, stranaka i ljudi, u teškim slučajevima dela na izvanredan način, sa prijatnom nemarnošću, špekulišući sa predrasudama i osetljivošću svoje publike, obezbeđujući se protiv svakog iznenađenja svojom

¹ U listu »New-York Daily Tribune« od 19. oktobra 1853. članak počinje sledećim rečima, koje »The People's Paper« nije dao u svom tekstu:

»Zapleti na Istoku izazvali su u Engleskoj veliku promenu, ako ne u položaju partija a ono u položaju njihovih rukovodećih ljudi. Lord Palmerston ponovo je postao ljubimac javnosti. Njegovo ime je na svim usnama, on je jedini čovek koji može da spase Englesku, o njemu govore kao o neizbežnom premijeru svake nove vlade i podjednako ga obasipaju pohvalama torijevci, vigovci, samozvani patrioti, štampa i javno mnenje u celini.

Fenomen palmerstonomanije je tako izuzetan da čovek dolazi u iskušenje da ga smatra veštačkom pojavom, namenjenom ne za domaću upotrebu nego za izvoz. Takva bi pretpostavka, međutim, bila pogrešna.« — ² prisutnost duha

ciničnom bezočnošću, protiv samoizdavanja sebičnjačkom oštromnošću, od gubljenja prisebnosti svojom dubokom frivolnošću, svojom savršenom indiferentnošću i svojim aristokratskim prezirom. Budući lakrdijaš, zna da se dopadne svakome. Ne gubeći nikada takt, zna da izade na kraj sa temperamentnim protivnikom. Kada nije u stanju da drži konce u svojim rukama, zna kako ipak da sudeluje u igri. Ako mu nedostaje opšti pogled, uvek je spreman da isplete dopadljive uopštenosti.

Obdaren nemirnim, neumornim duhom, užasava se neaktivnosti i potrebna mu je makar napetost ako ne i akcija. Jedna zemlja kao što je Engleska pruža mu, naravno, mogućnost da dela širom zemljinog šara. Ono čemu teži, pre je spoljna strana uspeha no sam uspeh.

Ako nema šta da radi, nešto će već iščeprkati. Kad ne sme da se opredeli, istupiće bar kao posrednik. Kad nije u stanju da se ponese sa jakim neprijateljem, stvoriće slabog.

Budući da nema glavu u kojoj se radaju planovi i dalekosežni projekti, on ne ide za velikim ciljevima već se zapliče u teškoće da bi se iz njih ispleo na način koji ostavlja utisak. Potrebne su mu komplikacije da ne bi sedeo dokon, a kad ih nema, on se sam postara da ih stvori. Uživa u prividnim sukobima, prividnim bitkama, prividnim neprijateljima, razmeni diplomatskih nota, izdavanju naredjenja brodovima da zaplove, a sve se kod njega završava u žučnim parlamentarnim debatama, koje će mu sigurno obezbediti efemeran uspeh, — neprekidni i jedini cilj svih njegovih napora. Polazi mu za rukom da stvori međunarodne zaplete kao umetnik, dovodeći ih do izvesne tačke, povlačeći se kada zapleti zaprete da postanu ozbiljni, ali u svakom slučaju postiže dramatičnost za kojom je težio. U njegovim očima kretanje istorije nije ništa drugo već ubijanje vremena, isključivo izmišljeno za ličnu razonodu plemenitog vikonta Palmerstona od Palmerstona.¹

Podležući tuđem uticaju na delu, on mu se suprotstavlja na rečima. Kao naslednik Canninga, preuzeo je doktrinu o misiji Engleske da propagira konstitucionalizam na Kontinentu, te uvek ima povod da podbada nacionalne predrasude, da osujećuje revoluciju u inostranstvu, i da, istovremeno, drži budnom podozrivu surevnjivost stranih sila. Uspevši na ovaj ugodan način da postane bête noire² dvorana na Kontinentu, bilo mu je lako da bude istican kod kuće kao uzor pravog engleskog ministra. Mada torijevac po poreklu, uspeo je da u spoljnu politiku unese ono pritvorstvo i protivrečnost koji predstavljaju kvintesenciju vigizma. Zna kako da pomiri demokratsku frazeologiju sa oligarhijskim pogledima, kako da kamuffira miroljubivu politiku srednjih klasa oholim jezikom engleske aristokratske prošlosti, kako da izgleda napadač i kad

¹ U listu «New-York Daily Tribune» od 19. oktobra 1853. godine ovde sledi rečenica:

«On je izvanredan primerak one vrste koju Thomas Carlyle označava kao tobožnje svetske vođe.» — ² bukvalno «crna zver», bauk, strašilo

popušta, a kako kao zaštitnik kad postupa kao izdajnik, kako da postupa sa javnim neprijateljem, a kako da dovede do očajanja tobožnjeg saveznika, kako da se nađe u pravom trenutku disputa na strani jačeg protiv slabijeg, i kako da izrekne hrabre reči u času kad beži.

Jedni ga optužuju da je plaćenik Rusije, drugi ga sumnjiče da je plaćenik karbonara. Ako se 1848. godine morao braniti od optužbe da je delao kao Nikolajev ministar, 1850. godine je dobio zadovoljenje time što su se protiv njega zaverili i digli hajku ambasadori, koji su izvojevali nad njim pobeđu u Gornjem, ali pretrpeli poraz u Donjem domu.^[271] Ako je izdavao strane narode, to je činio veoma uglađeno — jer je uglađenost đavolov novčić koji daje u zamenu za krv izigranih —, ako su tlačitelji uvek bili sigurni u njegovu aktivnu podršku, potlačenima nikad nije bilo uskraćeno ispoljavanje njegove plemenitosti na rečima. Stajao je na usluzi Poljacima, Italijanima, Mađarima, Nemcima kad god su bili razbijeni. Ali njihovi despoti su ga uvek sumnjičili da je u tajnoj zaveri sa žrtvama, za čije im je gonjenje on već dao dozvolu. Do sada je, u svim slučajevima, predznak uspeha bio biti njegov neprijatelj, a predznak neuspeha biti mu prijatelj. Ali ako se ova vrsta diplomatije ne može pohvaliti stvarnim rezultatima u njegovoj spoljnoj politici, bio je briljantan kad se radilo o tome da se engleski narod navede da polaže nadu u te pregovore, da prihvati fraze za činjenice, maštanja za stvarnost i da primi zvučne izgovore za niske pobude.

Henry John Temple, vikont od Palmerstona, čija titula vodi poreklo od perova Irske, naimenovan je za lorda admiraliteta 1807. godine, kad je vojvoda od Portlanda došao na čelo vlade. Godine 1809. postaje ministar rata, i ovaj je položaj držao do maja 1828. Godine 1830. prišao je, i to opet veoma lukavo, vigovcima, koji su od njega načinili svog stalnog ministra spoljnih poslova. Sem u prekidima, od novembra 1834. do aprila 1835, i od 1841. do 1846, kada su torijevci bili na vlasti, on vodi spoljnu politiku Engleske sve od revolucije 1830. do decembra 1851.

Zar nam se na prvi pogled neće učiniti čudnovato što je ovaj Don Kihot »slobodnih institucija« i Pindar »slave ustavnog sistema«, nezostavan i ugledan član torijevskih vlada gospodina Percevala, Erla od Liverpoola, gospodina Canninga, lorda Godericha, i vojvode od Wellingtona? I to u toku dugog razdoblja antijakobinskog rata, zaključivanja grdnih dugova, promulgiranja zakona o žitu,^[272] u toku koga su strani plaćenici stacionirani na engleskom tlu,^[273] a narodu — da pozajmimo jedan izraz od njegovog kolege, lorda Sidmoutha — s vremena na vreme »puštana krv«, štampa sputavana, zborovi zabranjivani, mase naroda obespravljivane, lična sloboda suspendovana zajedno sa regularnom jurisdikcijom, cela zemlja stavljena tako reći u opsadno stanje — jednom rečju, za vreme najsramnije i najreakcionarnije epohe engleske istorije?

Njegov *début*¹ u parlamentarnom životu je karakterističan. Trećeg februara 1808. godine, on je ustao u odbranu — čega? — tajnosti delovanja diplomatije, i najgnusnijeg akta koji je ikad počinila jedna nacija protiv druge, naime bombardovanja Kopenhagena^[274] i otimanja danske flote, i to u vreme kad je Engleska izjavljivala da je u najvećem prijateljstvu sa Danskom. Što se tiče prve tačke, on je izjavio:

«U ovom specijalnom slučaju ministri njegovog veličanstva su se obavezali» (kome) «da čuvaju tajnu.»

Ali, nastavlja dalje:

«Ja se takođe u načelu protivim da delovanje diplomatije bude javna stvar pošto je tu jasna tendencija da se otkrivanjem tajni zatvore budući izvori obaveštenja.»

Vidocq bi branio istu stvar istim rečima. Što se tiče gusarskog napada, on se, doduše, složio da Danska nije pokazala uopšte nikakvo neprijateljstvo prema Velikoj Britaniji, ali je tvrdio da su Englezi u pravu što su bombardovali njen glavni grad i ukrali njenu flotu, zato što su morali da spreče da se danska neutralnost eventualno ne pretvori u otvoreno neprijateljstvo pod pritiskom Francuske. Ovo je bilo novo međunarodno pravo proklamovano od strane milorda Palmerstona.

U sledećem govoru nalazimo da se ovaj engleski ministar par excellence zalaže za strane trupe pozvane sa Kontinenta u Englesku sa izričitim ciljem da nasilno očuvaju režim oligarhije, kakav je William uspostavio 1688. godine kad je iz Holandije došao sa svojim nizozemskim vojnicima. Palmerston je na opravdana »strahovanja za slobodu zemlje«, koja je izazvalo prisustvo kraljeve nemačke legije, reagovao veoma nonšalantno. Šta nam smeta tih 16 000 stranaca u našoj zemlji kad znate da držimo u svojoj službi »daleko veći broj stranaca u inostranstvu«. (Donji dom, 10. marta 1812.)

Kad su se slična strahovanja za ustavnost javila zbog postojanja velike stajaće vojske, od 1815. godine naovamo, on je pronašao da postoji »dovoljna zaštita ustavnosti u samom sastavu vojske, čiji je veliki deo oficira iz redova imućnih ljudi sa dobrim vezama«. (Donji dom, 8. marta 1816.)

Kad je održavanje velike stajaće vojske bilo napadnuto sa finansijskog stanovišta, on je učinio zanimljivo otkriće tvrdeći da »veliki deo naših finansijskih neprilika ima koren u našem ranijem malom mirnodopskom kontingentu«. (Donji dom, 25. aprila 1816.)

Kad su »teret nameta u zemlji« i »narodna beda« bili poređenja radi suprotstavljeni preteranim vojnim izdacima, on je podsetio parlament da su ti nameti i ta beda »cena koju mi« (tj. engleska oligarhija) »pristajemo da platimo za našu slobodu i nezavisnost«. (Donji dom, 16. maja 1820.)

¹ početak

U njegovim očima vojni despotizam bio je opasan samo zbog revnosti

«onih samozvanih, zabludelih reformatora, koji u zemlji zahtevaju takvu vrstu reforme koja bi se, ukoliko bi se sprovela, prema najosnovnijim načelima politike morala završiti vojnim despotizmom». (Donji dom, 14. juna 1820.)

Dok su tako velike stajaće vojske bile njegov čudotvorni lek za očuvanje ustavnosti zemlje, u šibama je video čudotvorni lek za očuvanje reda u vojsci. On je telesnu kaznu branio u debatama o zakonu o pobunama u vojsci^[275] petog marta 1824. godine; 11. marta 1825. izjavio je da je apsolutno neophodna; 10. marta 1828. ponovo ju je preporučio; branio ju je u debati u aprilu 1833. i pokazao se u svakoj sledećoj prilici kao vatreni pristalica šibanja.

Nije bilo takvih zlostavljanja u vojsci za koja on nije pronašao prividno ubedljive razloge, da bi se očuvali interesi aristokratskih parazita. Tako, na primer, u debatama o prodaji oficirskih činova. (Donji dom, 12. marta 1828.)

Lord Palmerston voli da paradira svojim stalnim naporom za uspostavljanje slobode veroispovesti. Međutim, on je glasao protiv rezolucije lorda Russella za ukidanje zakona o zakletvi i zakona o korporacijama.^[276] Zašto? Zato što kao »vatrean i odan prijatelj slobode veroispovesti« nije mogao dozvoliti *disenterima*^[277] da budu oslobođeni »uobraženih patnji, dok stvarne patnje pritiskuju katolike«. (Donji dom, 26. februara 1828.)

Da bi dokazao svoju odanost slobodi veroispovesti, on nas obaveštava o tome »da žali što vidi kako raste broj disentera. Moja je želja da državna crkva bude vladajuća crkva u zemlji«, i iz čiste odanosti i ljubavi prema slobodi veroispovedanja on želi da se »državna crkva širi na račun inovernika«. Ovaj lord šaljivdžija optužuje bogate disentera da ispunjavaju crkvene želje siromaha, dok

«u anglikanskoj crkvi jedino siromasi nemaju dovoljno prostora u crkvama... Bilo bi nastrano reći da siromasi treba da daju priloge crkvi od svojih malih zarada.» (Donji dom, 9. aprila 1824.)

Bilo bi, naravno, još nastranije reći da bi bogati članovi državne crkve trebalo da prilazu crkvi od svojih velikih zarada.

Da pogledamo sada njegove napore za emancipaciju katolika,^[278] koji su u osnovi jedna od njegovih najvećih »pretenzija« na zahvalnost irskog naroda. Neću se zadržavati na okolnosti da se on, pošto se izjasnio za emancipaciju katolika kao član Canningove vlade, otvoreno suprotstavljao toj emancipaciji kad je postao član Wellingtonove vlade. Možda je lord Palmerston smatrao da je sloboda veroispovesti deo čovekovog prava, u koje zakonodavstvo ne treba da se meša? Neka on sam da odgovor:

«Mada želim da zahtevi katolika budu uzeti u obzir, nikada neću priznati da se ti zahtevi zasnivaju na pravu . . . Da mislim da se katolici pozivaju na svoja prava, ja bih kategorički odbio da uđem u taj komitet.» (Donji dom, 1. marta 1813.)

A zašto je protiv toga da oni traže svoja prava?

«Zato što zakonodavstvo neke zemlje ima pravo da ma koju klasu zajednice politički onemogući ako se smatra da je to neophodno za bezbednost i dobrobit svih . . . Ovo je jedan od osnovnih principa na kojima počiva jedna civilizovana vlada.» (Donji dom, 1. marta 1813.)

To je najciničnija ispovest koja je ikada izrečena: masa naroda nema uopšte nikakva prava, ali joj se može dati onoliko slobode koliko zakonodavstvo — ili, drugim rečima, vladajuća klasa — smatra za potrebno da im pruži. Shodno tome, lord Palmerston je izjavio otvoreno: »Emancipacija katolika treba da bude samo stvar milosti i blagonaklonosti.« (Donji dom, 10. februara 1829.)

Znači, stvar je celishodnosti da se prekine sa obespravljenošću katolika. A šta se skrivalo iza te celishodnosti?

Budući da je i sam jedan od velikih irskih posednika, želeo je da drži svet u obmani da je jedini mogući lek za lečenje irskih zala katolička emancipacija, da će ona izlečiti i absentizam, i da će se pokazati kao zamena zakona o sirotinji. (Donji dom, 18. marta 1829.)

Ovaj veliki čovekoljubac, koji je kasnije očistio svoje irske posede od domorodaca Iraca, nije mogao da podnese da irska beda, čak ni za trenutak, zamrača svojim zloslutnim oblacima vedro nebo zemljoposjednika i novčane aristokratije.¹

«Tačno je», rekao je, »da seljaštvo Irske ne uživa sve ugodnosti koje ima sve seljaštvo Engleske« (pomislite samo kako ugodno može živeti jedna porodica sa 7 šilinga nedeljno!) »Pa ipak«, nastavlja on, »irski seljak živi ugodno . . . ima dosta goriva i veoma retko« (svega četiri do šest dana nedeljno!) »oskudeva u hrani!»

Kakvo blagostanje! Ali to nije sve što uživa — mnogo je vrednijeg duha no njegov sapatnik, engleski seljak«. (Donji dom, 7. maja 1829.)

A što se tiče iznuđivanja od strane irskih zemljoposjednika, on o tome govori prijatno kao i o blagostanju irskog seljaka.

«Govori se da irski zemljoposjednik gleda da iscedi što veću rentu. Pa, gospodo, verujem da to nije jedinstven slučaj; svakako da i engleski zemljoposjednik čini to isto.» (Donji dom, 7. marta 1829.)

Treba li onda da se iznenadujemo što čovek koji je tako duboko prodro u misterije »slavnog engleskog ustavnog sistema« i »blagodeti njegovih slobodnih institucija« teži da to proširi na ceo Kontinent?

¹ U listu »New-York Daily Tribune« od 19. oktobra 1853. stoji na ovom mestu: »zamrača vedro nebo nad parlamentom zemljoposjednika i novčane aristokratije.

II članak

Kad se reformatorskom pokretu^[279] više nije moglo suprotstavljati, lord Palmerston je napustio torijevce i uvukao se u tabor vigovaca. Mada je shvatao opasnost od vojnog despotizma koji se rađao, opasnost koja nije pretila zbog prisustva nemačke kraljevske legije na engleskom tlu, niti zbog držanja velike stajaće vojske, već jedino zbog »dobro-namernih reformatora«, on je ipak već 1828. godine pomagao širenje izbornog prava na tako velika industrijska mesta kao što su Birmingham, Lids i Mančester. A zašto?

»Ne zato što sam u načelu prijatelj reforme, već zato što sam njen odlučni protivnik.«

Ubedio je samog sebe u to da bi neki blagovremeni ustupci nabujalom industrijskom kapitalu mogli biti najsigurnije sredstvo da se izbegne »uvođenje opšte izborne reforme«. (Donji dom, 27. juna 1828.) Kad se već jednom povezao sa vigovcima, više se čak nije ni pretvarao da je cilj zakona o reformi bio prodevanje kroz iglene uši venecijanske konstitucije, već, naprotiv, njeno jačanje odvajanjem buržoazije od narodne opozicije.

»Osećanja buržoazije će se izmeniti, a njeno nezadovoljstvo će se preobratiti u privrženost konstituciji, što će je veoma učvrstiti i ojačati.«

Umirivao je perove time što je tvrdio da zakon o reformi stvarno neće oslabiti »uticaj Gornjeg doma« ni »njegovo mešanje u izbore«. Aristokratiji je govorio da konstitucija neće izgubiti svoj feudalni karakter »budući da je zemljoposed veliki temelj na kome počiva građevina društva i institucije zemlje«. Umirio je njihova strahovanja izgovorivši ironične aluzije kao što je ova: »Nama se prebacuje da nismo ozbiljni i iskreni u našoj želji da damo narodu pravo predstavnništvo, ili »govore da smo samo želeli da aristokratiji i veleposednicima pribavimo drugi način upliva«. On je otišao čak tako daleko da je izjavio da je, pored neizbežnih ustupaka buržoaziji, »ograničavanje izbornih privilegija« (tj. ograničavanje izbornih privilegija koje su uživali truli torijevski izborni okruzi u korist novih vigovskih) »bio glavni i vodeći princip zakona o reformi«. (Donji dom, 24. marta 1831. godine i 14. marta 1832.)

Sada je vreme da se vratimo na dela ovog otmenog lorda u spoljnoj politici:

Godine 1823, kada je na temelju odluka Kongresa u Veroni jedna francuska armija umarširala u Španiju da bi suspendovala ustav te zemlje i predala je nemilosrdnoj osveti burbonskog idiota¹ i njegove svite

¹ Ferdinanda VII

bigotnih kaluđera, lord Palmerston se odrekao »svih donkihoterija radi izvojevanja apstraktnih načela«, svake intervencije »u korist naroda«, čiji je herojski otpor spasao Englesku od Napoleonovog gospodstva. Reči koje je tom prilikom uputio svojim protivnicima vigovcima živa su i prava slika njegove spoljne politike, pošto je postao stalni ministar spoljnih poslova onih koji su tada bili njegovi protivnici. Rekao je:

»Neki su bili za to da se služimo pretnjama u našim pregovorima, iako nismo pripremljeni da stupimo u rat ako ovi pregovori propadnu. Govoriti o ratu, a misliti na neutralnost; pretiti vojskom, a povlačiti se iza službenih dokumenata; vitlati mačem odbrane u trenutku pregovora i zadovoljiti se pisanjem protesta na dan bitke — bilo bi ponašanje kukavičkog larmadžije, koje bi od nas načinilo predmet prezira i podsmeha Evrope.« (Donji dom, 30. aprila 1823.)

Najzad, stižemo na debate o grčko-turskom problemu, koje su lordu Palmerstonu pružile prvu mogućnost da pokaže svoj neuporedivi talenat neustrašivog i nepokolebljivog branioca ruskih interesa, kako u vladi tako i u Donjem domu. Jednu za drugom, ponavljao je kao eho ruske parole o turskoj svireposti, grčkoj civilizaciji, slobodi veroispovesti, hrišćanstvu, itd. Prvo ga vidimo kako odbija, u svojstvu ministra, svaku nameru da se podvrgne »osudi« pohvalno držanje »admirala Codringtona«, koji je krivac za uništenje turske flote kod Navarina, mada priznaje da se »ova bitka vodila protiv jedne sile sa kojom nismo u ratu« i da je to bio »nemio događaj«. (Donji dom, 31. januara 1828.)

Zatim, povukavši se sa položaja, otpočinje niz napada na Aberdeena, prebacujući mu da je bio isuviše spor u izvršavanju ruskih naredenja.

»Da li energičnije i spremnije ispunjavamo svoje obaveze prema Grčkoj? Približava nam se brzim koracima jul 1829. godine, a ugovor od jula 1827. godine još nije izvršen . . . Doduše, Moreja je očišćena od Turaka . . . Ali zašto je francuska vojska stala na Korintskom zemljouzu? . . . Uskogruda engleska politika se tu umešala i zaustavila je . . . I zašto saveznici ne postupe na severu od zemljouza kao što su postupili na jugu i odmah ne okupiraju delove zemlje koji su određeni Grčkoj? Skoro bih pomislio da su saveznici siti i presiti pregovora sa Turskom oko Grčke.« (Donji dom, 1. juna 1829.)

Princ Metternich se, kao što je opšte poznato, u to vreme suprotstavljao ruskim osvajanjima, i shodno tome i ruskim diplomatskim agentima je bilo — podsećam vas na depeše Pozzo di Borga i princa Livena — preporučeno da Austriju predstavljaju kao velikog neprijatelja oslobođenja Grka i evropske civilizacije, a rusku diplomatiju kao isključivog nosioca tih ciljeva. Plemeniti lord ide, naravno, utabanim stazama.

»Uskogrudošću svojih gledišta i nesrećnim predrasudama svoje politike Austrija je svela sebe gotovo na nivo drugorazredne sile,

a usled kolebljivosti Aberdeena, Engleska je postala

»završni kamen onog luka čiji su oslonci Miguel i Španija, Austrija i Mahmud . . . U odugovlačenju ispunjenja julske ugovora, ljudi ne strahuju toliko od otpora Turske koliko od nesavladljive odvratnosti prema slobodi Grčke.« (Donji dom, 1. juna 1829.)

Ponovo napada Aberdeena zbog njegove antiruske diplomatije:¹

»Ja, lično, neću biti zadovoljan izvesnim brojem telegrama engleske vlade, koji su bez sumnje napisani tečno i lepo i koji pokazuju nameru da opštim frazama umire Rusiju, ali u kojima ima možda jakih izraza uvažavanja koje Engleska gaji prema Turskoj, koji, kad ih čita zainteresovana strana, mogu lako da stvore utisak da znače više no što se stvarno nameravalo reći . . . Milije bi mi bilo da vidim da je Engleska usvojila čvršći stav — gotovo jedini kurs koji je trebalo da usvoji — da ni pod kakvim uslovima i ni u kom slučaju ne učestvuje na strani Turske u tom ratu — da je ta odluka na fer način i sasvim otvoreno prenetu Turskoj . . . Najnemilosrdniji na svetu su vreme, vatra i sultan.« (Donji dom, 16. februara 1830.)

Kad smo došli na ovo, moram prizvati u sećanje neke istorijske činjenice, da bi se rastumačila filohelenska osećanja plemenitog lorda.

Pošto su se dokopali Gokče, pojasa zemlje koji oivičava Sevansko jezero (bez pogovora deo persijske teritorije), Rusi su, kao cenu da evakušu ovo područje, zatražili od Persije da se odrekne jednog drugog dela svoje teritorije, pokrajine Kapan. Persija, koja nije htela da popusti, uvučena je u rat, pobeđena i primorana da potpiše februara 1828. godine turkmančajski ugovor. Prema ovom ugovoru Persija je morala da plati Rusiji odštetu od dva miliona funti sterlinga i da ustupi provincije Erivan i Nahičevan, uključujući i tvrđavu Erivan i Abasabad; isključiva namena ovog aranžmana je bila, kako je Nikolaj izjavio, da se uzajamna granica odredi Araksom, što je jedini način, kako je rekao, da se spreče buduće razmirice dve imperije, mada je istovremeno odbio da vrati Tališ i Mogan, koji se nalaze na persijskoj obali reke Araksa. Sem toga, Persija se obavezala da neće držati flotu u Kaspijskom moru. To je bio uzrok i ishod rusko-persijskog rata.

A što se tiče vere i slobode Grčke, one su se Rusije u to vreme toliko malo ticale koliko se i danas tiču boga Rusa ključevi »svetog groba« i čuvena »kupola«.^[280] Tradicionalna politika Rusije je bila da navede Grke na ustanak, a zatim da ih prepusti sultanovoj osveti. Toliko su bile duboke njene simpatije za vaskrs Helena, da se prema njima na kongresu u Veroni ponašala kao prema pobunjenicima, priznajući pravo sultanu da isključi svako strano mešanje u poslove između

¹ »U listu »New-York Daily Tribune« od 19. oktobra 1853. stoji, umesto reči »Ponovo napada Aberdeena zbog njegove antiruske diplomatije«, sledeći stav:

»U toku pola stoleća se kao prepreka ruskom nadiranjju na Carigrad isticala uvek ista fraza: da je integritet turske imperije neophodan za očuvanje evropske ravnoteže.« Petog februara 1830. godine, Palmerston je izjavio: »Protivim se politici koja integritet turske imperije u Evropi proglašava za princip neophodan za očuvanje interesa hrišćanske i civilizovane Evrope.«

sebe i svojih podanika hrišćana. Štaviše, car se ponudio »da pomogne Porti u gušenju pobune«; taj predlog je, naravno, bio odbijen. Kako mu je pokušaj propao, okrenuo se velikim silama sa suprotnim predlogom, tj. »da umaršira s jednom armijom u Tursku u nameri da uspostavi mir pod zidinama Saraja«. Da bi caru vezale ruke nekom vrstom zajedničke akcije, ostale velike sile su zaključile s njim ugovor u Londonu, 6. jula 1827. godine,^[47] po kome su se uzajamno obavezale da će, ako bude potrebno, oružjem regulisati nesuglasice između sultana i Grka. Nekoliko meseci pre potpisivanja tog ugovora Rusija je zaključila drugi ugovor sa Turskom, akermanski ugovor,^[281] kojim se obavezala da se uzdrži od svakog mešanja u grčke stvari. Ovaj ugovor je potpisan pošto je Rusija navela prestolonaslednika Persije da izvrši invaziju osmanske teritorije i pošto je nanela najveće uvrede Porti u nameri da je navede na raskid. Posle svega ovoga engleski ambasador je u ime Rusije i drugih sila podneo Porti odredbe londonskog ugovora od 6. jula 1827. godine. Koristeći se komplikacijama koje su posledica ovih prevara i laži, Rusija je najzad pronašla izgovor da otpočne rat 1828. i 1829. godine. Ovaj rat je okončan jedrenskim ugovorom, čiji je sadržaj rezimiran u sledećim citatima iz čuvene McNeillove brošure o *Progress of Russia in the East*:

•Jedrenskim ugovorom car je zahtevao u posed Anapu i Poti sa znatnim delom obale Crnog mora, jedan deo pašaluka Ahalcine sa utvrđenjem Ahalcine i Ahalkalaki, zatim ostrva na ušću Dunava; dogovoreno je da se uništi tvrđava Đurdevo i da Turci napuste desnu obalu Dunava te da se drže na nekoliko milja od reke . . . Što silom, što uticajem sveštenstva, mnogo hiljada porodica iz Jermenije prebačeno je sa turske teritorije u Aziji na teritoriju Rusije . . . Za svoje podanike u Turskoj car je izdejstvovao da ne podležu zemaljskim vlastima i opteretio je Portu ogromnim dugom na ime ratnih troškova i gubitaka u trgovini — i, najzad, kao zalog duga uzeo je Moldaviju, Vlašku i Silistriju . . . Nametnuvši ovim ugovorom Turskoj prihvatanje protokola od 22. marta, koji je osiguravao sultanu vrhovnu vlast nad Grčkom i godišnji danak od te zemlje, Rusija je upotrebila sav svoj uticaj da pribavi Grčkoj nezavisnost. Ova je postala samostalna država, a grof Kapodistrijas, koji je bio ruski ministar, naimenovan je za predsednika.▪

Tako izgledaju činjenice. A sada pogledajte sliku koju je naslikala ruka lorda Palmerstona:

•Savršeno je jasno da je rat između Rusije i Turske izbio zbog turske agresije koju je vršila na trgovinu i prava Rusije, i zbog kršenja ugovora.▪ (Donji dom, 16. februara 1830.)

Kada je postao vigovsko otelotvorenje ministarstva spoljnih poslova, dodao je i ovo izlaganje:

•Časni i hrabri član parlamenta▪ (pukovnik Evans) »predstavlja držanje Rusije kao stalnu agresiju na druge države, i to od 1815. godine do današnjeg dana. U vidu je imao pre svega ratove Rusije sa Persijom i Turskom. Rusija nije bila agre-

sor ni u jednom ni u drugom slučaju, i mada je ishod persijskog rata predstavljao jačanje njene moći, rat nije Rusija tražila . . . Ni u turskom ratu Rusija nije bila agresor. Bilo bi zamorno za Dom da sasluša pojedinosti svih turskih provokacija prema Rusiji; ali verujem da ne postoji sumnja da su Turci isterali ruske podanike sa svoje teritorije, da su zadržali ruske brodove, i pogazili sve odredbe akermanskog ugovora i, najzad, na uložene proteste nisu odgovorili, tako da je Rusija, ako je ikada postojao opravdan razlog za ulazak u rat, imala taj razlog za stupanje u rat sa Turskom. Ona, međutim, nije ni u jednoj prilici tražila teritorijalno širenje, bar ne u Evropi. Znam da je izvesne tačke trajno zaposela — (Moldavija i Vlaška su samo tačke, dok je ušće Dunava tričarija!) — «i da je došlo do malih osvajanja na Crnom moru u Aziji; ali ona je imala sporazum sa evropskim silama da uspeh u tom ratu neće voditi nikakvom teritorijalnom proširenju u Evropi.» (Donji dom, 7. avgusta 1832.)

Našim čitaocima su sada jasne reči ser Roberta Peela koje je uputio plemenitom lordu na otvorenom zasedanju Doma, «da ne zna čiji je on predstavnik».^[282]

III članak¹

Plemeniti vikont je opšte poznat kao ritterski zaštitnik Poljaka, i nikada ne propušta da da oduška svojoj žalosti zbog sudbine Poljske pred deputacijama koje mu predstavlja jednom godišnje »dear, dully, deadly»², Dudley Stuart,

»uvaženi čovek koji drži slova, smišlja rezolucije, glasa za adrese, voda delegacije, uvek ima potrebnu količinu poverenja u potrebnu ličnost, i može, takode, ako je potrebno, uzvignuti tri puta ,ura' za kraljicu».

Poljaci su već oko mesec dana bili pod oružjem kad je plemeniti lord ušao u kabinet, novembra 1830. godine. Već 8. avgusta 1831.

¹ U listu »New-York Daily Tribune» od 4. novembra 1853. i u brošuri *Palmerston i Rusija*, izdatoj 1853. u Londonu, članak počinje na sledeći način:

»Nedavno je u Londonu održan protestni miting protiv politike engleske vlade u sadašnjem sukobu između Rusije i Turske; jedan govornik koji je tom prilikom osobito oštro napao lorda Palmerstona izazvao je buru negodovanja i bio izviždan. Očigledno je skup smatrao da, ako Rusija ima prijatelja u vladi, onda to svakako nije plemeniti lord Palmerston, te bi nesumnjivo oduševljenim klicanjem pozdravio onoga koji bi bio u stanju da mu donese vest da je njegovo lordstvo naimenovano za premijera. Ovo čudno poverenje u toliko šupljeg, neiskrenog čoveka ponovo pokazuje kako je lako zavesti narod blistavim osobinama i koliko je potrebno da se ovom podmuklom neprijatelju ljudske slobode zdere maska s lica. Stoga nameravam da na osnovu istorije proteklih dvadeset pet godina i na osnovu parlamentarnih debata razotkrijemo pravu ulogu koju je ovaj iskusni glumac igrao u drami savremene Evrope.»² — igra reči: »drugi, smrtno dosadni»

godine gospodin Hunt podnosi Donjem domu jednu peticiju Vestminsterske unije u prilog Poljacima, kojom se traži »da se lord Palmerston otpusti iz kabineta njegovog veličanstva«. Gospodin Hume je istog dana izjavio da je iz ćutanja plemenitog lorda zaključio da »vlada ne namerava da učini ništa za Poljake, već ih prepušta na milost i nemilost Rusiji«. Lord Palmerston je odgovorio da će vlada

»ma kakve obaveze postojeći ugovori nametali, uvek imati na umu te obaveze«.

Pa kakve obaveze, po njegovom mišljenju, postojeći ugovori nameću engleskoj vladi?

»Prava Rusije«, kaže nam on sam, »na Poljsku datiraju od bečkog ugovora.« (Donji dom, 9. jula 1833.)

Ali ovaj ugovor uslovljava ovo pravo carevom obavezom da poštuje poljski ustav; pa ipak

»sama činjenica da je Engleska jedna od potpisnica bečkog ugovora ne znači da mi garantujemo da Rusija neće kršiti taj ugovor.« (Donji dom, 25. marta 1834.)

Ako neko jemči za jedan ugovor, on ni u kom slučaju ne jemči i za to da će se pridržavati ovog ugovora. Isto tako su Milanci odgovorili caru Barbarossi: »Imate našu zakletvu, ali imajte na umu da se mi ne zaklinjemo da ćemo je održati.«^[283]

Međutim, bečki ugovor je dobar u jednom pogledu. On daje britanskoj vladi kao jednoj od ugovornih strana

»pravo da sudi i izrazi svoje mišljenje o svakom postupku koji teži da povredi taj ugovor. . . Ugovorne strane bečkog ugovora imale su pravo da traže da se poštuje ustav Poljske, i to mišljenje nisam krio od ruske vlade. Saopštio sam ga *unapred* toj vladi, pre nego što je zauzeta Varšava i pre nego što je bio poznat ishod neprijateljstava. Ponovo sam ga saopštio kad je Varšava pala. Ruska vlada je, međutim, imala drugačiji stav prema tom pitanju.« (Donji dom, 9. jula 1833.)

On mirno predviđa pad Poljske i čeka ovu priliku da izrazi i prihvati jedno mišljenje o izvesnim članovima bečkog ugovora, ubeđen da velikodušni car samo čeka priliku da slomi poljski narod oružanom silom, da bi izrazio uvažavanje ustava koji je zgazio kad je narod još imao neograničena sredstva za pružanje otpora. Istovremeno, plemeniti lord je optuživao Poljake da su

»preduzeli nerazumne i, po njegovom mišljenju, *neopravdane* korake da liše prestola imperatora.« (Donji dom, 9. jula 1833.)

»Takođe je bio u stanju da izjavi da su Poljaci agresori, jer su oni započeli razračunavanje.« (Donji dom, 7. avgusta 1832.)

Kad se pokazalo da su strepnje da će Poljska biti uništena bile osnovane, on je izjavio da je

uništenje Poljske, *bilo moralno bilo politički*, tako savršeno neizvodljivo, da niko to ne treba ni da pokuša. (Donji dom, 28. juna 1832.)

Kada su ga kasnije podsetili na takve kolebljive izjave, on tvrdi da su ga pogrešno shvatili, da on to nije rekao u političkom značenju reči, već uopšteno, misleći da ruski car nije u stanju da uništi

»ni nominalno ni fizički toliko miliona ljudi koliko ih ovako iscepkana kraljevina Poljska ima«. (Donji dom, 20. aprila 1836.)

Kada Donji dom pokazuje nameru da se uplete u ove borbe sa Poljskom, on se poziva na svoju ministarsku odgovornost. Kad je stvar svršena, on hladno izjavljuje da

»ma šta se izglasalo u ovom Domu, to neće ni najmanje uticati na Rusiju da povuče svoju odluku«. (Donji dom, 9. jula 1833.)

Kad su ruska zverstva posle pada Varšave izašla na videlo i osudena, on preporučuje Domu da o ruskom caru sudi sa puno blagosti, izjavljujući da

»niko ne može žaliti više od njega samog zbog izrečenih reči« (Donji dom, 28. juna 1832.), da je »sadašnji ruski car čovek uzvišenih i nežnih osećanja«, da »slučajeve neopravdane svireposti od strane Rusa prema Poljacima možemo smatrati kao dokaz da je moć ruskog cara praktično ograničena i možemo uzeti kao sigurno da je car u ovim slučajevima bio pre pod uticajem drugih, no što je sledio ono što mu prava osećanja nalažu«. (Donji dom, 9. jula 1833.)

Kad je, s jedne strane, sudbina Poljske bila zapečaćena, a, s druge strane, neposredno predstojao raspad turskog carstva usled pobune Mehmed Alija, on je uveravao Dom da »stvari uglavnom uzimaju povoljan tok«. (Donji dom, 26. januara 1832.)

Prilikom donošenja rezolucije o dodeljivanju novčane pomoći poljskim izbeglicama

»za njega je neobično bolna stvar da se suprotstavi dodeljivanju novca ovim osobama, jer bi prirodna i spontana osećanja svakog darežljivog čoveka upućivala na to; ali sa njegovom dužnošću nije spojivo to da ponudi ikakvu novčanu pomoć tim nesrećnim ljudima«. (Donji dom, 25. marta 1834.)

Taj isti dobrodušni čovek finansirao je, kao što ćemo ubrzo videti, u velikoj meri pad Poljske iz džepa britanskog naroda.

Plemeniti lord je imao muke da sakrije od parlamenta sva dokumenta o poljskoj katastrofi. Ali izjave date u Donjem domu, koje on nikada nije ni pokušao da pobije, jasno pokazuju kakvu je on ulogu odigrao u toj sudbonosnoj epohi.

Posle izbijanja poljske revolucije austrijski konzul nije napustio Varšavu, a austrijska vlada je otišla tako daleko da je poslala jednog agenta Poljaka, g. Walewskog, u Pariz sa misijom da vodi pregovore sa vladama Francuske i Engleske o ponovnom uspostavljanju jedne poljske

kraljevine. Tiljerijski dvor je izjavio da je »spreman da se pridruži Engleskoj u slučaju da se ova složi sa tim predlogom«. Lord Palmerston je odbio plan. Godine 1831. gospodin de Talleyrand, francuski ambasador na dvoru St. Jamesa, predložio je plan za zajedničku akciju Francuske i Engleske, ali je naišao na sasvim odlučno odbijanje i bila mu je uručena nota plemenitog lorda u kojoj se kaže:

«Rusija će odbiti prijateljsko posredovanje u poljskom pitanju. Sile su upravo odbile jednu sličnu ponudu Francuske; intervencija dva dvora, francuskog i engleskog, mogla bi se izvesti samo putem sile u slučaju da Rusija odbije predlog, a prijateljski i zadovoljavajući odnosi britanske i petrogradske vlade ne bi dozvolili njegovom britanskom veličanstvu da preduzme takvu intervenciju. *Još nije* došlo vreme da se započne jedna tako uspešna igra protiv volje jednog vladara čija su *prava neosporna*.»

Ovo nije bilo sve. Dvadeset trećeg februara 1848. godine gospodin Anstey je u Donjem domu izjavio sledeće:

«Švedska naoružava svoju flotu da bi napravila diverziju u korist Poljske i da bi ponovo zadobila baltičke teritorije koje su joj nepravedno otete u prošlom ratu. Plemeniti lord je dao uputstva našem ambasadoru na stokholmskom dvoru u suprotnom smislu, i Švedska je prestala sa naoružavanjem. Persijski dvor je sa sličnom namerom bio poslao, pod zapovedništvom persijskog prestolonaslednika, jednu armiju koja je već tri dana maršovala prema ruskoj granici. Sekretar poslanstva na teheranskom dvoru, ser John McNeill, pošao je za princom i, uprkos tome što je glavni prinčev stan izmakao tri dana jahanja, stigao ga i tu, prema uputstvima plemenitog lorda i u ime Engleske, zapretio Persiji ratom ako princ napravi ijedan korak više prema ruskoj granici. Slična je sredstva iskoristio plemeniti lord da spreči Tursku da obnovi sa svoje strane rat.»

Na traženje pukovnika Evansa da se iznesu dokumenta o povredi tobožnje pruske neutralnosti u rusko-poljskom ratu, plemeniti lord je primetio

«da ministri ove zemlje ne bi mogli bez dubokog žaljenja posmatrati taj spor i da bi bili najzadovoljniji da vide da je on okončan». (Donji dom, 16. avgusta 1831.)

Sigurno je da je on želeo da vidi da je rat okončan što pre, a i Pruska je osećala isto što i on.

Kasnije, drugom prilikom, rezimirao je gospodin H. Gally Knight celo držanje plemenitog lorda u poljskom ustanku ovako:

«Postoji nešto *čudno protivurečno* u postupcima plemenitog lorda kad je u pitanju Rusija. . . U poljskom pitanju plemeniti lord nas je po ko zna koji put razočarao. Setite se kako je plemeniti lord, kad je bio prisiljen da se zauzme za Poljsku, priznao pravednost stvari, pravednost naših protesta; ali je rekao: „Zasada se uzdržite; šaljem ambasadora poznatog po svojim liberalnim principima da pregovara i možete biti sigurni da ćemo učiniti sve što je pravedno: samo ćete omesti njegove pregovore, ako razgnevite silu s kojom će on pregovarati.

Tako, poslušajte moj savet i mirujte u ovom času, i budite uvereni da ćemo mnogo postići.' Mi smo verovali tim rečima; ambasador liberalnih principa je krenuo; nikada se nije doznalo da li je on vodio pregovore; jedino što smo dobili bile su lepe reči plemenitog lorda ali ne i rezultati«. (Donji dom, 13. jula 1840.)

Kada je takozvana kraljevina Poljska zbrisana sa mape, ostalo je u slobodnom gradu Krakovu još fantastično mnogo poljskog nacionalizma. Za vreme opšte anarhije koja je proistekla iz pada francuskog carstva car Aleksandar nije osvojio Varšavsko vojvodstvo, već ga se prosto dokopao i želeo je, naravno, da ga zadrži, zajedno sa Krakovom koji je vojvodstvu pripojio Bonaparta. Austrija, kojoj je Krakov nekad pripadao, pokazivala je želju da ga se ponovo domogne. Car, koji nije mogao da ga zadrži, a nije želeo ni da ga ustupi Austriji, predložio je da se Krakov proglasi slobodnim gradom. U VI članu bečkog ugovora kaže se da

«grad Krakov sa okolnom teritorijom ima da bude zauvek slobodan, nezavisan i striktno neutralan grad, pod protektoratom Rusije, Austrije i Pruske», a u članu IX da su «dvorovi Rusije, Austrije i Pruske dužni da poštuju, i učine da uvek bude poštovana, neutralnost slobodnog grada Krakova i okolne teritorije. *Nijedna oružana sila neće u njega stupiti ni pod kakvim izgovorom.*»

Odmah posle ugušenja poljskog ustanka 1830—31. godine ruske trupe su iznenada ušle u Krakov i njihova okupacija je trajala dva meseca. Ovo se, međutim, smatralo kao prolazna ratna potreba i u metežu tog vremena ubrzo je zaboravljeno.

Godine 1836. Krakov su ponovo okupirale austrijske, ruske i pruske trupe, pod izgovorom da žele da nateraju krakovske vlasti da im izruče pojedince koji su sudelovali u poljskoj revoluciji pet godina ranije. Krakovski ustav stavljen je van snage, tri konzula koji su tamo rezidirali predstavljali su najvišu vlast; policija je poverena austrijskim špijunima, senat je oboren, sudovi suspendovani, rad krakovskog univerziteta paralisan zabranom studentima iz okolnih provincija da ga posećuju, a trgovina slobodnog grada sa susednim zemljama uništena.¹

Kada je 18. marta 1836. godine zbog okupacije Krakova plemenitom lordu upućena interpelacija, izjavio je da će ta okupacija biti samo prolaznog karaktera. Tako je slatkorečivo i apologetično bilo objašnjenje koje je dao povodom onoga što čine njegova tri saveznika na severu, da se iznenada osetio obavezan da se zaustavi i prekine gladak tok svog govora ovom svečanom deklaracijom:

¹ U listu «New-York Daily Tribune» od 4. novembra 1853. i u brošuri *Palmerston i Rusija* izdatoj 1853. u Londonu stoji umesto «Krakovski ustav stavljen je van snage...» sledeće:

«Tom prilikom se plemeniti lord uzdržao od svakog prigovora jer je, kako je on to izjavio 1836. i 1840, teško da se našim protestima pribavi efikasna snaga. Kada je, međutim, Austrija definitivno konfiskovala Krakov, učinilo mu se da je običan protest jedino efikasno sredstvo.»

«Ne ustajem u odbranu ovih mera, već ih, naprotiv, *moram* da kritikujem i osudim. Ja sam samo izneo okolnosti koje bi, mada nisu izvinjenje za nasilnu okupaciju Krakova, ipak mogle imati nekog opravdanja, itd.»

On dodaje da bečki ugovor obavezuje tri sile da ne smeju učiniti nijedan korak bez prethodne saglasnosti Engleske, ali

«može se s pravom reći da su one i *nehotice* odale priznanje pravednosti i čestitosti pretpostavljajući da nikada ne bismo dali svoj pristanak za jedan takav postupak».

Međutim, gospodin Patrick Stewart, pronašavši da postoje bolja sredstva za održanje Krakova no što je «uzdržavanje od protesta», predložio je 20. aprila 1836. godine da se vladi naloži da pošalje predstavnika u slobodni grad Krakov kao konzula, pošto su tamo već tri konzula, predstavnika tri severne sile. Istovremeni dolazak francuskog i engleskog konzula predstavljao bi politički događaj.¹ Videvši da je većina članova Doma za taj predlog, plemeniti vikont je naveo gospodina Stewarta da povuče svoj predlog, svečano tvrdeći da je vlada «nameravala da pošalje konzularnog predstavnika u Krakov». Pošto ga je lord Dudley Stuart 22. marta 1837. godine podsetio na njegovo obećanje, plemeniti lord je odgovorio da je «izmenio svoju nameru, i da nije poslao konzularnog predstavnika u Krakov, i da za sada i ne namerava da to učini».

Kad je lord Dudley Stuart najavio interpelaciju da bi dobio dokumentovano izjašnjenje o ovoj jedinstvenoj transakciji, plemeniti vikont je osujetio ovu interpelaciju time što se prosto nije pojavio i tako onemogućio zasedanje Doma².

Godine 1840. «privremena» okupacija Krakova je produžena, i žitelji grada su uputili memorandum vladama Francuske i Engleske, u kome se, između ostalog, kaže:

«Nesreća koja je zadesila slobodni grad Krakov i njegove stanovnike tolika je da dole potpisani ne vide nikakvu nadu za sebe i svoje sugrađane osim u moćnoj i prosvetenoj zaštiti vlada Francuske i Engleske. Situacija u kojoj su se našli daje im pravo da prizovu u pomoć intervenciju svake sile potpisnice bečkog ugovora.»

Kad je 13. jula 1840. godine upitan o ovoj krakovskoj peticiji, plemeniti vikont je izjavio

¹ U listu «New-York Daily Tribune» od 4. novembra 1853. i u brošuri *Palmerston i Rusija* objavljenoj 1853. u Londonu stoji, posle reči «politički događaj» sledeća rečenica:

«. . . što bi svakako sprečilo plemenitog lorda da kasnije izjavi kako ništa nije znao o intrigama Austrijanaca, Rusa i Prusa u Krakovu.»

² U listu «New-York Daily Tribune» od 4. novembra 1853. i u brošuri *Palmerston i Rusija* izdatoj iste godine u Londonu, stoji, posle ovih reči, sledeća rečenica:

«On se nikada nije izjasnio zašto i u ime čega nije održao datu reč i uspešno je izbegao sve pokušaje da se od njega izvuče ikakav pismeni iskaz o ovoj stvari.»

»da je za austrijsku i britansku vladu pitanje evakuacije Krakova samo pitanje vremena«.

A što se tiče povrede bečkog ugovora,

»ne postoje sredstva da se silom nametne engleski stav čak i kad bi zemlja bila spremna da se lati oružja, pošto je očigledno da je Krakov takvo mesto gde je nemoguće sprovesti neku akciju Engleske«.

Treba imati na umu da je dva dana posle ove izjave plemeniti lord zaključio ugovor sa Rusijom, Austrijom i Pruskom o zatvaranju Crnog mora za englesku flotu,^[258] verovatno zato da se nikakva engleska akcija ne bi mogla odvijati u tim krajevima. Baš u to isto vreme plemeniti lord je obnovio Svetu alijansu sa tim silama protivu Francuske. A što se tiče gubitaka koje engleska trgovina ima zbog okupacije Krakova, plemeniti lord je izjavio »da ukupan izvoz u Nemačku nije opao«, na što je ser Robert Peel s pravom primetio da to nema nikakve veze sa Krakovom. Što se tiče njegovih namera u ovom slučaju i slanja konzularnog predstavnika u Krakov, Palmerston je odgovorio

»da mu to što je iskusio kako su časna gospoda iz opozicije iskoristila njegovo nesrećno obrazloženje« (dato 1836. godine da bi se izbegla cenzura njemu neprijateljski nastrojenog Doma) »povodom namere da pošalje britanskog konzularnog predstavnika u Krakov, daje pravo da sasvim odlučno odbije da pruži ikakav odgovor na takvo pitanje, jer bi ga mogao izložiti sličnim neopravdanim napadima«.

Sedamnaestog avgusta 1846. godine izjavio je

»da ne zavisi od konzularnog predstavnika u Krakovu da li će velike evropske sile izvršavati i sprovoditi odredbe bečkog ugovora ili neće«.

Kad mu je 28. januara 1847. godine ponovo upućeno pitanje o dokumentu i razlozima usled kojih *nije naimenovan* britanski konzul u Krakovu, on je izjavio da

»ta stvar *nije nužno* vezana sa diskusijama o problemu prisajedinjenja Krakova i da ne vidi nikakvu korist od oživljavanja jedne žučne debate o predmetu *sasvim efemernog značaja*«.

Ostao je veran svom mišljenju o podnošenju dokumenata koje je izneo 17. marta 1837. godine:

»Ako se dokumenta odnose na pitanja koja se sada razmatraju, njihovo podnošenje je opasno; ako se odnose na ranija pitanja, onda, očigledno, nisu više od koristi.«

Britanska vlada je bila tačno obaveštena o važnosti Krakova, ne samo sa političkog već i sa trgovačkog gledišta, pošto ju je njen konzul u Varšavi, pukovnik Duplat, izvestio da

«Otkako je postao slobodna država, Krakov je neprekidno predstavljao depo za znatne količine engleske robe, koja je tamo stizala ne samo Crnim morem, preko Moldavije i Galicije, već čak i preko Trsta, a koja je kasnije nalazila prođu u okolnim zemljama. Tokom godina on je povezan železnicom sa velikim linijama Češke, Austrije i Pruske... On je i raskršće železničkih veza koje vezuju Jadransko more i Baltik. Na isti način će biti povezan i sa Varšavom... Pošto se gotovo pouzdano može predvideti da će svaka velika tačka Levanta, pa čak i Indija i Kina, naći put do Jadrana, ne može se poricati da je od velikog trgovačkog interesa, čak i za Englesku, posedovanje takvog punkta kakav je Krakov, u centru velike železničke mreže koja povezuje zapadni i istočni kontinent.»

I sam lord Palmerston je bio primoran da prizna pred Domom da su krakovski ustanak 1846. godine^[284] svesno isprovocirale tri sile.

«Verujem da je prvobitni ulazak austrijskih trupa na teritoriju Krakova usledio na zahtev krakovske vlade. Ali su se potom austrijske trupe povukle. Zašto su se povukle, to nikada nije objašnjeno. Sa njima su se povukle i vlada i vlasti Krakova; neposredna ili bar najranija, posledica tog povlačenja bilo je uspostavljanje privremene vlade u Krakovu.» (Donji dom, 17. avgusta 1846.)

Dvadeset drugog februara 1846. godine austrijska vojska, a zatim i ruska i pruska, zauzele su Krakov. Dvadeset šestog istog meseca prefekt Tarnova je izdao svoju proklamaciju, kojom je pozvao seljake da pobiju svoje zemljoposjednike, obećavajući im «dobru nagradu u novcu», a tu su proklamaciju pratili galicijski ispadi i masakr oko 2000 zemljoposjednika. Dvanaestog marta pojavila se austrijska proklamacija «odanim Galičanima, koji su digli ustanak da bi održali red i zakon i uništili neprijatelje reda». U zvaničnom listu «Gazette»^[285] od 28. aprila knez Friedrich von Schwarzenberg je tvrdio da je «austrijska vlada odobrila ono što se dešavalo», a ona je, naravno, radila po zajedničkom planu Rusije i Pruske, carevog lakeja. Posle svih tih gadosti lord Palmerston smatra da je pogodan čas da izjavi Domu:

«Imam previše visoko mišljenje o pravdoljubivosti i ispravnosti vlada Austrije, Rusije i Pruske, da bih verovao da one mogu biti inspirisane namerama koje nisu u saglasnosti sa odredbama ugovora.» (Donji dom, 17. avgusta 1846.)

Plemenitom lordu je bilo stalo samo do toga da skine s vrata parlament, čije je zasedanje bilo na izmaku. On je uveravao članove Donjeg doma da će «britanska vlada učiniti sve da obezbedi dužno poštovanje odredaba bečkog ugovora». Kad je gospodin Hume dao oduške svojim sumnjama u pogledu «namera lorda Palmerstona da natera Austriju i Rusiju da povuku trupe iz Krakova», plemeniti lord je zamolio članove Doma da ne veruju tvrdnjama gospodina Hume-a, pošto je on lično bolje obavešten i da je ubeđen da je okupacija Krakova samo «privremenog» karaktera. Pošto je parlament iz 1846. godine raspušten na isti način na koji je kasnije raspušten onaj iz 1853. godine, 11. novembra 1846. godine obnarodovana je austrijska proklamacija o prisajedinjenju Krakova Austriji. Kad se parlament ponovo sastao 19. januara

1847. godine, kraljica je u svojoj prestonoj besedi obavestila parlamenat da je Krakov nestao, ali da ostaje protest koji je uložio neustrašivi lord Palmerston. Da bi lišio ovaj protest čak i prividnog značaja, plemeniti lord je smislio da baš tih dana, prigodom španskih svadbi,^[286] zavadi Englesku sa Francuskom i gotovo ih dovede do sukoba — kako ga je oštro kritikovao gospodin Smith O'Brien. Francuska vlada se obratila Palmerstonu sa pozivom da učestvuje u zajedničkom protestu protiv prisajedinjenja Krakova. Na to je lord Normanby, po uputstvu plemenitog vikonta, odgovorio da nasilje koje je počinila Austrija aneksijom Krakova nije ništa veće od onog koje je počinila Francuska omogućivši brak između vojvode od Montpensier-a i španske infantkinje, pošto je u prvom slučaju prekršen bečki ugovor, a u drugom utrehtski^[287] Međutim, utrehtski je ugovor, mada obnovljen 1782. godine, konačno poništen antijakobinskim ratom i stoga je od 1792. godine prestao da egzistira. Nijedan čovek u Domu nije bio bolje obavešten o ovoj okolnosti od plemenitog lorda, koji je prilikom blokade Meksika i Buenos Airesa^[288] izjavio da su

«odredbe utrehtskog ugovora odavno nestale usled promena koje je doneo rat, sa izuzetkom jedne jedine klauzule, koja se odnosila na mede Brazila i francuske Gijane, zato što je ta klauzula izričito uklopljena u bečki ugovor».

Ipak još nismo završili sa naporima plemenitog lorda da odbrani poznanje Rusije prema Poljskoj.

Postojala je jedna čudna konvencija između Engleske, Holandije i Rusije — takozvani *rusko-holandski zajam*. U toku antijakobinskog rata car Aleksandar je ugovorio zajam sa gospodom Hope and Co. u Amsterdamu. Posle pada Bonaparte, holandski kralj¹ se, «želevći da se prikladno oduži savezničkim silama što su mu vratile teritorije» i omogućile pripajanje Belgije, na koju nije imao nikakvo pravo, obavezao da sklopi sa Rusijom konvenciju po kojoj će u sukcesivnim ratama isplatiti dvadeset i pet miliona guldena koje je Rusija dugovala gospodi Hope and Co., dok su se ostale sile odrekle svojih zajedničkih pretenzija u korist Rusije, budući da je njoj novac bio veoma potreban. Da bi prikrla otimačinu holandskih kolonija na Rtu Dobre Nade, kao i Demarare, Essequiboa i Berbice, Engleska se priključila toj konvenciji, i obavezala da isplati izvestan deo dotacija odobrenih Rusiji. Ova odredba je postala deo bečkog ugovora, ali pod *izričitim uslovom* «da to plaćanje treba da bude prekinuto, ako se prekine unija između Holandije i Belgije pre likvidacije duga». Kad se Belgija posle revolucije odvojila od Holandije,^[289] ova je naravno odbila da plaća svoj deo za Rusiju.² S druge strane, nije

¹ Wilhelm I — ² U listu «New-York Daily Tribune» od 4. novembra 1853. i u brošuri *Palmerston i Rusija*, objavljenoj iste godine u Londonu, posle reči «svoj deo za Rusiju» tekst se nastavlja ovako:

«sa obrazloženjem da je zajam sklopljen da bi se Holandiji obezbedilo da poseduje nepodeljene belgijske provincije, i da ona sada više ne uživa suverenitet nad tim oblastima».

ostalo, kako je gospodin Harries izjavio, »ni najmanje prava Rusiji da smatra Englesku svojim dužnikom«. (Donji dom, 26. januara 1832.)

Lord Palmerston je, međutim, smatrao potpuno prirodnim da

»Rusija jednom bude plaćena zato što podržava uniju Belgije sa Holandijom, a da drugi put bude plaćena za odvajanje tih dveju zemalja«. (Donji dom, 16. jula 1832.)

On je apelovao, na veoma tragičan način, da se ugovori verno ispunjavaju — a iznad svega, bečki ugovor; i on je smislio da sklopi novu konvenciju sa Rusijom, potpisanu 16. novembra 1831. godine, u čijoj se preambuli izričito kaže da su pri sklapanju »imali u vidu opšte aranžmane bečkog kongresa koji potpuno ostaju na snazi«.

Kada je konvencija koja se odnosila na rusko-holandski zajam bila uneta u bečki ugovor, vojvoda od Wellingtona je uzviknuo:

»Ovo je majstorsko delo diplomatije lorda Castlereagh-a, pošto je Rusija novčanom obavezom primorana da se pridržava bečkog ugovora.«

Kada je, dakle, Rusija prekršila bečki ugovor okupacijom Krakova, gospodin Hume je predložio da se prekine sa daljim plaćanjem Rusiji iz britanske blagajne. Plemeniti vikont je, međutim, smatrao da je Engleska, iako je Rusija imala pravo da povredi bečki ugovor u odnosu na Poljsku, ostala vezana za ugovor u odnosu na Rusiju.

Ali ovo nije najčudniji incident u postupcima plemenitog lorda. Posle izbivanja belgijske revolucije, i pre nego što je parlament sankcionisao novi zajam Rusiji, plemeniti lord je platio troškove ruskog rata protiv Poljske, pod lažnim izgovorom da otplaćuje stari dug na koji se Engleska obavezala 1815. godine, mada možemo tvrditi, na osnovu izjave najvećeg engleskog pravnika, sera E. Sugdena, sada lorda St. Leonarda, da »nije bilo nijedne sporne tačke o tom pitanju, i da vlada nije imala ovlašćenja da plati i jedan jedini šiling«. (Donji dom, 26. januara 1832.) A oslanjajući se na autoritet ser Roberta Peela, možemo da konstatujemo da plemeniti lord *nije imao zakonskih ovlašćenja* za izdavanje tog novca. (Donji dom, 12. jula 1832.)

Sada nam je jasno zašto plemeniti lord ponavlja svakom prilikom »da ništa ne može biti bolnije za jednog čoveka pristojnih osećanja od diskusije o Poljskoj«.¹

¹ U listu »New-York Daily Tribune« od 4. novembra 1853. i u brošuri *Palmerston i Rusija*, objavljenj iste godine u Londonu, kraj ovog članka glasi:

»Na osnovu toga možemo da predvidimo kakav će stepen odlučnosti on pokazati kada se bude trebalo suprotstaviti naletima te sile kojoj je tako predano služio.«

IV članak¹

Podvlačenje svojih zasluga za stvar ustavnih sloboda širom Kontinenta jeste velika i nepresušna tema samohvalisanja plemenitog lorda. Svet mu zaista duguje izum »ustavnih« monarhija Portugalijske, Španijske i Grčke — ta tri politička fantoma, kojima je ravan jedino *homunculus* doktora Wagnera iz *Fausta*. Portugalijska, pod jarmom onog brda mesa koje se zove Donna Maria da Gloria, iza koje stoji jedan Koburg,²

»mora se smatrati jednom od značajnih evropskih sila«. (Donji dom, 10. marta 1837.)

Baš u vreme kad je plemeniti vikont ovo izjavljivao, šest britanskih linijskih brodova bacilo je sidra u lisabonskoj luci da brane »nezavisnu« kćer Don Pedra od portugalskog naroda, i da joj pomognu da uništi ustavnost na čiju se odbranu obavezala zakletvom. Španija, data u ruke drugoj Mariji,³ koja, i pored toga što je ozloglašena grešnica nikada neće postati Magdalena,

»važi u našim očima kao bogata, jaka, pa čak i strašna sila među evropskim monarhijama«. (Govor lorda Palmerstona, Donji dom, 10. marta 1837.)

Strašna svakako, ali za posednike španskih obveznica. Plemeniti lord ima dobre razloge čak i za to što je predao Periklov i Sofoklov zavičaj nominalnoj vladavini jednog maloumnog bavarskog dečaka.⁴

»Kralj Otto je iz zemlje u kojoj postoji slobodan ustav.« (Donji dom, 8. avgusta 1832.)

Slobodna ustavnost u Bavarskoj, toj nemačkoj Beotiji!⁽²⁹⁰⁾ To prevazilazi pesničku slobodu retorske fraze o »opravdanim nadama« kad se radi o Španiji, i o »značajnijoj sili« kad se radi o Portugaliji. Što se tiče Belgije, sve što je lord Palmerston učinio za nju bilo je to što ju je opteretio jednim delom holandskog duga, što ju je smanjio za pro-

¹ U listu »New-York Daily Tribune« od 21. novembra 1853. ovaj članak počinje sledećim rečima:

»Ima ljudi koji očekuju da će britanska vlada, u vreme rata koji je sada otpočeo između Turske i Rusije, najzad napustiti svoj sistem polumera i besplodnih pregovora i preći na energične i delotvorne mere, kako bi se moskovski agresor odrekao svog plena i svojih snova o vladanju svetom. Ovakvo očekivanje u izvesnoj meri izgleda opravdano s gledišta apstraktnih mogućnosti i politike koja bi te mogućnosti opravdavala. Koliko, međutim, u tome ima malo realnog osnova, biće jasno svakom ko razmisli o dalje navedenim činjenicama o dosadašnjem držanju onog engleskog ministra za koga se smatra da je posebno neprijateljski nastrojen prema nadiranju ruskog despotizma u Evropu. Činjenica je da je većina ljudi u Engleskoj koji su nezadovoljni politikom vlade u odnosu na sukob između Turske i Rusije ubedena da bi stvari sasvim drukčije izgledale kada bi za njih bio odgovoran lord Palmerston. Kad oživljavaju u mislima biografiju plemenitog vikonta, ti ljudi, po svoj prilici, ispuštaju iz vida period od 1832. do 1847. godine, bogat događajima; tu prazninu u njihovom sećanju želimo da popunimo.« — ² Ferdinand August von Sachsen-Coburg — ³ Maria Christina — ⁴ Otto I

vinciju Luksemburg i usrećio je sa Koburzima. A što se tiče *entente cordiale* sa Francuskom, ova je počela da vene od trenutka kad je 1834. godine pokušao da je kruniše četvornom alijansom.^[291] Na primeru sa Poljskom već smo videli koliko je plemeniti lord umeo da je iskoristi, a čučemo, ubrzo, šta je od nje ispalo u njegovim rukama.

Jedan od onih događaja na koje se savremenici jedva i osvrnu, ali koji predstavljaju prekretnice u istoriji, bila je ruska vojna okupacija Carigrada 1833. godine.

Najzad se ostvario večiti san Rusije. Najzad se varvarin sa zaleđenih obala Neve dokopao bogate Vizantije i sunčanih obala Bosfora. Samozvani naslednik grčkih careva zaposeo je, mada privremeno, Rim Istoka.

»Okupacija Carigrada od strane ruske vojske zapečatila je sudbinu Turske kao nezavisne sile. Činjenica da je Rusija okupirala Carigrad, makar i u nameri da ga zaštititi(?), bila je isto toliko odlučan udarac turskoj nezavisnosti kao kad bi se ruska zastava zaviorila na samom Saraju.« (Govor ser Roberta Peela, Donji dom, 17. marta 1834.)

Izgubivši rat 1828—1829, Porta je izgubila prestiž u očima svojih podanika. Kao što je uobičajeno kod orijentalnih imperija, kad god vrhovna vlast oslabi, dolazi do uspehli ustanaka paša. Već oktobra 1831. godine otpočeo je sukob između sultana¹ i Mehmed Alija, egipatskog paše, koji je podržavao Portu za vreme grčkog ustanka. U proleće 1832. godine, njegov sin, Ibrahim paša, upao je sa svojom vojskom u Siriju, i posle bitke kod Homsa pokorio tu pokrajinu, prešao Taurus, uništio tursku vojsku u bici kod Ikonijuma i krenuo na Carigrad.

Sultan je 2. februara 1833. bio primoran da se obrati Petrogradu. Sedamnaestog februara francuski admiral Roussin stigao je u Carigrad i dva dana kasnije ponudio je Porti uslugu: da natera pašu na povlačenje, pod izvesnim uslovima, uključujući i to da sultan odbije rusku pomoć. Ali kako je francuski admiral bio sam, naravno, nije bio u stanju da se suprotstavi Rusiji. »Prizivao si me i sad me imaš.«^[292] Dvadesetog februara jedna ruska eskadra isplovila je iz Sevastopolja, znatne ruske snage su se iskrcale na obali Bosfora, i opsele metropolu. Rusima je bilo toliko stalo da zaštite Tursku, da je istovremeno po jedan ruski oficir poslat pašama od Erzeruma i Trapezunta da ih obavesti da će, u slučaju da Ibrahimova vojska krene prema Erzerumu, Erzerum i Trapezunt štititi ruska vojska. Krajem maja 1833. godine grof Orlov je stigao iz Petrograda i nagovestio sultanu da je doneo komadić papira koji sultan treba da potpiše, ne konsultujući se ni sa jednim ministrom, niti sa bilo kojim diplomatskim predstavnikom akreditovanim pri Porti. Tako je nastao čuveni hunkjar-iskeleski ugovor, koji je zaključen na osam godina. Ovim ugovorom je Porta stupila u savez ofanzivno-odbrambenog karaktera sa Rusijom, nemajući pravo da sklapa ugo-

¹ Mahmuda II

vore sa nekom trećom silom bez ruskog učešća, i time su ponovo stupili na snagu svi raniji rusko-turski ugovori, pre svega jedrenski. Jednom tajnom klauzulom, koja je dodata ugovoru, Porta se obavezala da

«u korist ruskog carskog dvora zatvori ulaz u Dardanele, tj. da ne dozvoli nijednom stranom ratnom brodu da prođe kroz Dardanele ni pod kojim izgovorom».

Kome je car trebalo da zahvali što je okupirao Carigrad i hunkjar-iskeleskim ugovorom premestio vrhovno sedište Osmanskog Carstva iz Carigrada u Petrograd? Nikome drugom do veoma uvaženom Henryju Johnu vikontu Palmerstonu, baronu Temple, peru Irske, članu najuvaženijeg Državnog saveta njegovog veličanstva, vitezu velikog krsta najuvaženijeg Batskog reda, članu parlamenta i glavnom državnom sekretaru za spoljne poslove njegovog veličanstva.

Hunkjar-iskeleski ugovor je zaključen 8. jula 1833. godine. Jedanaestog jula 1833. gospodin H. L. Bulwer je zatražio da se podnesu dokumenti o tursko-sirijskim odnosima. Plemeniti lord se suprotstavio zahtevu

«zato što su *transakcije* na koje se pomenuti ugovor odnosi *nedovršene*, a karakter transakcija zavisi od toga kako su zaključene. A kako su rezultati još nepoznati, zahtev je preuranjen». (Donji dom, 11. jula 1833.)

Kako ga je gospodin Bulwer optužio da nije prstom mrdnuo da odbrani sultana od Mehmed Alija i da na taj način nije stao na put ruskom nadiranju, Palmerston se latio onog čudnog sistema odbrane i priznavanja koji je kasnije usavršio, a čija su *membra disjecta*¹ sada izneta na gomilu.

«Bio je spreman da porekne da se sultan u drugoj polovini prošle godine obratio Engleskoj za pomoć.» (Donji dom, 11. jula 1833.) «Porta se formalno obratila za pomoć tokom avgusta.» (Donji dom, 24. avgusta 1833.)

Ne, nije to bilo u avgustu.

«Porta je uputila molbu da joj se pruži pomoć s mora u oktobru 1832. godine.» (Donji dom, 28. avgusta 1833.)

Ne, to nije bilo ni u oktobru.

«Porta je zatražila pomoć novembra 1832.» (Donji dom, 17. marta 1834.)

Plemeniti lord nije bio siguran u pogledu datuma kada se Porta obratila za pomoć koliko ni Falstaf o broju lupeža u ogrtačima od uvoštenog platna, koji su mu prišli s leđa odeveni u zeleno.^[293] On, međutim, ipak nije spreman da porekne da je vojnu pomoć koju je ponudila Rusija Porta odbila i da se obratila njemu. On je odbio molbu Porte. Porta se ponovo obratila za pomoć plemenitom lordu. Prvo je

¹ rasuti delovi, ovde: pojedinosti.

uputila gospodina Maurogenia u London, a zatim Namik pašu, koji su usrdno molili da se kao podrška pošalje jedna eskadra pod uslovom da sultan podnese sve troškove ekspedicije, a za uzvrat je obećao da će ubuduće dati nove *trgovačke* privilegije i povlastice britanskim državljanima u Turskoj. Rusija je bila toliko sigurna da će plemeniti lord odbiti Tursku, da je podržala molbu turskog emisara njegovom lordstvu da se Turskoj pritekne u pomoć. Sam on nam kaže:

«Pravednost mu nalaže da izjavi da je Rusija daleko od toga da pokaže ma kakvu surevnjivost kad je u pitanju ukazivanje pomoći od strane ove vlade i da je ruski ambasador zvanično saopštio, dok je ovaj zahtev još bio u razmatranju, da mu je poznato da takva molba postoji, i da će, uzimajući u obzir interese Rusije da tursko carstvo postoji i da se održi, biti zadovoljna ako ministri budu u stanju da udovolje tom zahtevu». (Donji dom, 28. avgusta 1833.)

Međutim, plemeniti lord je bio neumoljiv prema zahtevima Porte, iako ih je podržavala nezainteresovana Rusija. Na kraju je Porta, naravno, shvatila da joj je suđeno da joj vuk bude pastir. Pa ipak, ona je oklevala i nije prihvatila rusku pomoć tri meseca.

«Velika Britanija», kaže plemeniti lord, «nikada nije imala ništa protiv toga da Rusija pruži tu pomoć, već je, naprotiv, bila zadovoljna što je Turska bila u prilici da dobije efikasnu potporu ma sa koje strane.» (Donji dom, 17. marta 1834.)

Kad god da je Porta zatražila pomoć od lorda Palmerstona, on je morao da prizna:

«Bez sumnje, da je Britanija *smatrala oportunistički* da se umeša, napredovanje zavojevača bilo bi zaustavljeno i *ruske trupe ne bi bile pozvane*.» (Donji dom, 11. jula 1833.)

Zašto onda on nije «*smatrao oportunistički*» da se umeša i ne dozvoli ruskim trupama da uđu?

Pre svega, on se poziva na to da *nije bilo dovoljno vremena*. Prema njegovoj sopstvenoj izjavi, sukob između Porte i Mehmed Alija izbio je već oktobra 1831. godine, dok se odlučna bitka kod Ikonijuma odigrala tek 21. decembra 1832. godine. Zar nije uspeo da nađe vremena u toku celog tog dugog perioda? Ibrahim paša je veliku bitku dobio jula meseca 1832. godine,^[294] i opet on od jula do decembra nije mogao da nađe vremena. Ali celo vreme je čekao na *formalnu* molbu, koja, prema njegovoj poslednjoj verziji, nije podneta do 3. novembra.

«Zar on nije ništa znao», pita ser Robert Peel, «o onome što se događa na Levantu, već je morao da čeka na formalnu molbu?» (Donji dom, 17. marta 1834.)

I od novembra, kada je formalna molba podneta, do druge polovine februara prošla su ponovo četiri duga meseca, dok se 20. februara 1833. godine Rusi nisu pojavili. Zašto je celo to vreme sedeo skrštenih ruku?

Ali on ima bolje razloge.

Egipatski paša je bio samo pobunjeni podanik, sultan je bio sizeren.

«Pošto je to bio rat podanika protiv suverena, a kako je taj suveren bio u savezu s engleskim kraljem, bilo bi nespojivo sa savezničkom odanošću stupiti u ma kakvu vezu sa pašom.» (Donji dom, 28. avgusta 1833.)

Etiketa je, dakle, sprečila plemenitog lorda da zaustavi Ibrahimovu vojsku. *Etiketa* mu je zabranila da pošalje instrukcije svom konzulu u Aleksandriji da upliviše na Mehmed Alija. Slično španskom grandu, plemeniti lord bi pre dozvolio da se kraljica pretvori u pepeo nego da se pogazi *etiketa* i dotakne rukom kraljičina podsuknja. Ali svi su izgledi da je plemeniti lord već 1832. godine akreditovao svoje konzule i diplomatske predstavnike kod tog »podanika« sultanovog, bez sultanove saglasnosti, i sklopio ugovore sa Mehmedom, kojim su izmenjeni postojeći trgovački aranžmani i carinski propisi, i doneti novi. I sve to je učinjeno bez prethodnog pristanka Porte ili traženja njenih kasnijih sankcionisanja. (Donji dom, 23. februara 1848.)

U saglasnosti s tim, erl Grey, ondašnji šef plemenitog vikonta, saopštio nam je da je

«Engleska u tom času imala razgranate trgovačke odnose sa Mehmed Alijem i ne bi joj išlo u račun da ih naruši.» (Gornji dom, 4. februara 1834.)

Dakle, trgovinski odnosi sa »pobunjenim podanikom«! Ali flota plemenitog lorda je bila zaposlena na rekama Duro i Taho, držeći blokadu Šelde i igrajući ulogu babice prilikom rođenja ustavne monarhije Portugalije, Španije i Belgije, te tako nije bio u mogućnosti da odvoji ni jedan jedini brod. (Donji dom, 11. jula 1833, i 17. marta 1834.)

A sultan je insistirao baš na tome da dobije potporu s mora. Pretstavimo čak i to da plemeniti lord nije bio u stanju da odvoji ni jedan jedini brod. Ali postoje jaki autoriteti koji nas ubeduju da nije bio potreban čak ni jedan jedini brod, već samo jedna jedina reč plemenitog lorda.¹ U ove se ubraja i admiral Codrington, koji je uništio tursku flotu kod Navarina.

«Mehmed Ali je», kaže on, »u svoje vreme osećao ubedljivost naših izlaganja kad je bila reč o evakuaciji Moreje. On je onda primio naredenja od Porte da se glavom ne šali i ne popusti pred zahtevima za evakuacijom Moreje; on se saglasno tome i odupirao, ali je na kraju sasvim razborito popustio i evakuisao Moreju.» (Donji dom, 20. aprila 1836.)

¹ U listu »New-York Daily Tribune« od 21. novembra 1853. tekst se nastavlja:

«... pa da se ukroti častoljublje Mehmed Alija i da se zaustavi napredovanje armija Ibrahim paše. O ovome nas izveštava lord Mahon, koji je služio u ministarstvu inostranih poslova pod Robertom Peelom, upravo u doba kada je data ova izjava.»

A evo šta i vojvoda od Wellingtona kaže:

«Da je na zasjedanju 1832. ili 1833. godine Mehmed Aliju jasno i glasno rečeno da treba da obustavi svoje ratovanje u Siriji i Maloj Aziji, rat bi bio okončan i ne bi se reskiralo to da se dozvoli da ruski car pošalje brodove i vojsku na Carigrad.» (Gornji dom, 4. februara 1834.)

Ali postoje i jači autoriteti, među ovima je i sam plemeniti lord.

«Mada», kaže on, «vlada njegovog veličanstva nije pristala da na sultanovu molbu pošalje pomoć s mora, ipak mu je Engleska pružila moralnu pomoć; i ono što je engleska vlada saopštila egipatskom paši i Ibrahim paši, koji je komandovao u Maloj Aziji, materijalno je doprinelo da se postigne sporazum (kutahijski) između sultana i paše kojim je taj rat *okončan*.» (Donji dom, 17. marta 1834.)

Zatim lord Derby, onda još gospodin Stanley, i član Palmerstonovog kabineta, koji

«smelo izjavljuje da je ono što je zaustavilo napredovanje Mehmed Alija bila odlučna deklaracija Francuske i Engleske da one neće dozvoliti da trupe Mehmed-Alija okupiraju Carigrad.» (Donji dom, 17. marta 1834.)

Izlazi tako, prema rečima lorda Derbyja i samog Palmerstona, da Ibrahimov pobedonosni marš na Carigrad nisu zaustavili ruski brodovi i vojska u Carigradu, već *odlučna deklaracija* koju je uručio britanski konzul u Aleksandriji, i da je tada došlo do kutahijskog sporazuma po kome je Mehmed Ali dobio pored Egipta, kao pride još i sirijski i adenski pašaluk, i još neka mesta. Ali plemeniti lord nije smatrao oportunim da naloži svom konzulu u Aleksandriji da uruči ovu odlučnu deklaraciju sve dok turska armija ne bude uništena, Carigrad preplavljen kozacima, sultan potpiše hunkjar-iskeleski ugovor, i dok taj ugovor ne bude u carevoj fioci.

Ako kratkoća vremena i zaposlenost flote sprečavaju plemenitog lorda da pomogne sultanu, a prevelika etiketa ga sprečava da obuzda pašu, da li je on bar zadužio svog ambasadora u Carigradu da pazi da ruski uticaj ne poraste preterano i da ga suzbija? Ne, naprotiv. Da ne bi ometao pokrete Rusije, plemeniti lord je mnogo vodio računa da uopšte ne pošalje ambasadora u Carigrad u toku najkritičnijeg perioda ove krize.

«Ako je ikada postojala jedna zemlja u kojoj su ugled i položaj jednog ambasadora bili od koristi, ili vreme kad su se taj ugled i položaj mogli upotrebiti, ta zemlja je bila Turska u toku šest meseci pre 8. jula.» (Govor lorda Mahona u Donjem domu, 20. aprila 1836.)

Lord Palmerston nas obaveštava da je britanski ambasador, ser Stratford Canning, napustio Carigrad septembra 1832. godine, a da je lord Ponsonby, tada u Napulju, bio naimenovan na njegovo mesto novembra meseca kao i da su se »pojavile teškoće u neophodnim aranžmanima vezanim za njegov dolazak« — mada je jedan ratni brod čekao

na njega — a »nepogodne vremenske prilike zaista su ga ometale da prispe u Carigrad sve do kraja maja 1833. godine«. (Donji dom, 17. marta 1834.)

Rusi još nisu bili umarširali i lordu Ponsonbyju je prema tome bilo naređeno da mu bude potrebno sedam meseci da doplovi iz Napulja u Carigrad.¹

Ali zašto je trebalo da plemeniti lord spreči Ruse da umarširaju u Carigrad?

«Sa svoje strane, on je jako *sumnjao* da je ruska politika *uopšte* težila tome da *rascepka* Osmansko Carstvo.» (Donji dom, 11. jula 1833.)

Svakako da ne! Rusija nije *uopšte* želela da *rascepka* carstvo, već da ga u celosti zadrži. Osim sigurnosti koju mu je pružala ova *sumnja*, drugo obezbeđenje pružala je lordu Palmerstonu »*sumnja* da li *sada* ruska politika ne namerava da ostvari taj plan«, dok mu je treće »*obezbeđenje*« pružala treća »*sumnja*«

»da li je *ruski narod*« (pomislite samo, ruski *narod!*) »spreman na prenošenje državne vlasti, rezidencije i vlade na jug zemlje, što bi bila neizbežna posledica ruskog prisvajanja Carigrada«. (Donji dom, 11. jula 1833.)

Pored ovih negativnih argumenata plemeniti lord je imao i jedan pozitivan:

«Ako je Engleska skrštenih ruku posmatrala privremenu okupaciju turskog glavnog grada od strane ruskih oružanih snaga, bilo je to zbog toga što je imala puno poverenje u čast i dobre namere Rusije. . . Ruska vlada je ukazujući pomoć sultanu založila svoju čast, i na toj zalozi počiva njegovo bezuslovno poverenje.»² (Donji dom, 11. jula 1833.)

Toliko nedostižno, nerazrušivo, potpuno, neprevaziđeno, nepobedljivo, neizmerno, neoprezno i nepopravljivo, tako bezgranično, neustrašivo i nesavrnjivo je bilo poverenje plemenitog lorda, da je još i 17. marta 1834. godine, kada je hunkjar-iskeleski ugovor bio već *fait-accompli*, nastavljaio da izjavljuje »da u svom *poverenju* ministri nisu bili prevareni«. Nije njegova krivica što je priroda njegovog osećanje poverenja razvila do gotovo nenormalnih razmera.

¹ U listu »New-York Daily Tribune« od 21. novembra 1853. posle ovog mesta sledi sledeći stav:

«Ser Stratford Canning opozvan je u septembru, a lord Ponsonby je naimenovan tek u novembru. Ibrahim paša, međutim, još nije bio prekoračio Taurus, još se nije bio borio u bici kod Ikonijuma i Rusi još nisu bili osvojili Carigrad. U skladu s tim lord Ponsonby je dobio naređenje da mu za put iz Napulja u Carigrad bude potrebno sedam meseci.»

² U listu »New-York Daily Tribune« od 21. novembra 1853. tekst se posle ovog mesta nastavlja sledećom rečenicom:

«S istim poverenjem bio se pouzdao u Rusiju da neće izbrisati poljski ustav i nacionalnu egzistenciju Poljske. U međuvremenu je car bio ukinuo i jedno i drugo putem organskog statuta od 1832. godine — ali je bezgranično poverenje plemenitog lorda ostalo nepomućeno.»

V članak

List »The Morning Herald«^[24] objavio je 21. avgusta 1833. sadržinu hunkjar-iskeleskog ugovora. Dvadeset i četvrtog avgusta ser Robert Inglis zapitao je lorda Palmerstona u Donjem domu

»da li je zaista između Rusije i Turske sklopljen neki ofanzivno-defanzivni sporazum? On se nada da će plemeniti lord biti spreman da pre odlaganja zasedanja parlamenta podnese Domu ne samo zaključene ugovore, već da dâ i sva obaveštenja koja se odnose na te tursko-ruske ugovore«.

Lord Palmerston je odgovorio da će

»tek kada budu sigurni da zaista postoji pomenuti sporazum i kada budu imali u rukama taj ugovor, njihova dužnost biti da odluče kakav će politički stav zauzeti... Nije njegova krivica što štampa ponekad pretekne vladu.« (Donji dom, 24. avgusta 1833.)

Sedam meseci kasnije on uverava Dom da je

»savršeno nemoguće da je hunkjar-iskeleski ugovor, koji je ratifikovan u Carigradu tek septembra meseca, njemu bio zvanično poznat već u avgustu.« (Donji dom, 17. marta 1834.)

Njemu je ugovor bio poznat, ali ne zvanično.

»Britanska vlada je bila iznenađena kada je doznala da su ruske trupe napuštajući Bosfor ponele sobom i taj ugovor.« (Govor lorda Palmerstona, Donji dom, 1. marta 1848.)

Da, plemeniti lord je imao ugovor u rukama *pre* nego što je i zaključen.

»Samo što ga je Porta primila (tj. nacrt hunkjar-iskeleskog ugovora), a već ga je uručila britanskoj ambasadi u Carigradu, s molbom da se Porti pruži zaštita protiv Ibrahim-paše i protiv Nikolaja. Molba je odbijena — ali to nije bilo sve. Ta pojedinost je na užasno perfidan način stavljena do znanja ruskom ministru. Sledećeg dana je baš tu kopiju ugovora koju je Porta dostavila britanskoj ambasadi vratio Porti ruski ambasador, koji je ironično posavetovao Portu »da drugi put bolje bira svoje poverenike.« (Donji dom, 8. februara 1848.)^[26]

Ali plemeniti vikont je dobio sve što mu je bilo potrebno. Bilo mu je postavljeno pitanje o hunkjar-iskeleskom ugovoru, u čije postojanje nije bio siguran 24. avgusta 1833. Zasedanje parlamenta je održano 29. avgusta, s tim što je u prestonoj besedi data utešna garancija

»da su neprijateljstva koja su narušila mir Turske okončana, i da članovi parlamenta mogu biti sigurni da će kraljeva pažnja biti usmerena na svaki događaj koji bi mogao ugroziti sadašnje stanje ili buduću nezavisnost turskog carstva«.

Evo ključa za razumevanje čuvenih ruskih julskih ugovora. U julu su zaključeni; u avgustu je nešto u vezi s njima procurilo u javnost preko štampe; lordu Palmerstonu upućena je interpelacija u Donjem domu. On, naravno, ne zna ništa. Zasedanje parlamenta je održano — a kada se on ponovo sastao, ugovor više nije bio novost ili je, kao 1841, već bio izvršen, uprkos javnom mnenju, koje je bilo protiv njega.

Zasedanje parlamenta je završeno 29. avgusta 1833. i on se ponovo sastao 5. februara 1834. U vremenu između ovih zasedanja parlamenta odigrala su se dva događaja koja su bila u veoma tesnoj vezi. S jedne strane, ujedinjene flote Francuske i Engleske krenule su prema Dardanelima i istakle tamo trikoloru i englesku nacionalnu zastavu, otplovile do Smirne, i odatle se vratile na Maltu. S druge strane, 29. januara 1834. godine, zaključen je nov ugovor između Porte i Rusije, petrogradski ugovor^[296]. Onog časa kada je petrogradski ugovor zaključen, ujedinjene flote su se povukle.

Ovaj kombinovani manevar je imao za cilj jedino da učvrsti engleski narod u uverenju da je neprijateljska demonstracija u turskim vodama upravljena protiv Porte kao protest što je ova zaključila hunkjar-iskeleski ugovor i naturila Rusiji novi petrogradski ugovor. Ovaj ugovor, kojim se ugovara evakuacija Dunavskih kneževina i reduciranje turskog plaćanja na jednu trećinu utvrđenog iznosa, očigledno je oslobodio Portu nekih obaveza nametnutih joj jedrenskim ugovorom. U svim ostalim tačkama to je bilo prosto ratifikovanje jedrenskog ugovora, koji uopšte nije imao veze sa hunkjar-iskeleskim ugovorom, niti je jednom jedinom rečju spomenut prolaz kroz Dardanele. Naprotiv, olakšica koju je ovaj ugovor davao Turskoj bila je cena kojom se kupovalo putem ovog ugovora zatvaranje Dardanela za Evropu.

«Istovremeno kada je demonstracija» (britanske flote) «izvedena, plemenit lord je ubeđivao ruskog ambasadora na engleskom dvoru da ovaj kombinovani pokret flote nema karakter neprijateljstva prema Rusiji, niti ga treba shvatiti kao neprijateljsku demonstraciju protiv nje; on, u stvari, nije značio ništa. Govorim ovo oslanjajući se na autoritet lorda Ponsonbyja, kolege plemenitog lorda, ambasadora u Carigradu.» (Govor gospodina Ansteya, Donji dom, 23. februara 1848.)

Pošto je petrogradski ugovor ratifikovan, plemeniti lord je izrazio svoje zadovoljstvo što su ublaženi ruski uslovi.

Kada se parlament ponovo sastao, u listu »The Globe«^[125], organu ministarstva spoljnih poslova, pojavila se nota u kojoj se kaže da je

«petrogradski ugovor dokaz ili umerenosti ili mudrosti Rusije, ili uticaja koji su na petrogradski savet imali savez Engleske i Francuske i strog i jednodušan jezik ove dve sile». («The Globe», 24. februara 1834.)

Tako je trebalo da pažnja javnosti bude odvrćena od hunkjar-iskeleskog ugovora i da bude stišano neprijateljstvo koje se u Evropi rodilo protiv Rusije¹.

Ma koliko da je, međutim, bio dobro smišljen, manevar nije uspeo. Gospodin Sheil je 17. marta 1834. predložio da se

«kopije svih ugovora između Turske i Rusije, kao i sva prepiska između engleske, turske i ruske vlade koja se odnosi na ove ugovore podnese Domu».

Plemeniti lord se iz petnih žila opirao ovom predlogu, i uspeo je da ne bude usvojen, uveravajući Dom «da se mir jedino dá očuvati ako Dom ima puno poverenje u vladu» i odbije rezoluciju. Njegovi razlozi koje je izneo da bi sprečio podnošenje dokumenata bili su tako nespretni, da ga je ser Robert Peel svojim parlamentarnim jezikom nazvao «ne mnogo ubedljivim diskutantom», a njegov odani pukovnik Evans morao je da uzvikne:

«Čini mi se da je ovaj govor plemenitog lorda jedan od najneubedljivijih govora koje sam čuo iz njegovih usta.»

Lord Palmerston se upinjao da ubedi Dom da bi na hunkjar-iskeleski sporazum trebalo gledati kao na ugovor «reciprociteta», kako to Rusija *uverava*, a taj reciprocitet se ogleda u tome što će Dardaneli podjednako biti zatvoreni i za Engleze i za Ruse u slučaju rata. Tvrdjenje je bilo potpuno netačno, ali da je bilo istinito, onda bi to svakako bila neka vrsta englesko-irskog reciprociteta, pošto je bio jednostran. Proći kroz Dardanele — za Ruse ne znači dospeti u Crno more, već, naprotiv, isploviti iz tog mora.

Daleko od toga da obesnaži tvrđenje gospodina Sheila da «izlazi na isto sklopiti hunkjar-iskeleski ugovor ili prosto predati Dardanele u ruke Rusije», lord Palmerston je priznao da ugovor zatvara prolaz kroz Dardanele britanskim ratnim brodovima i da bi «njegovim odredbama čak i *trgovačkim brodovima* mogao praktično biti zabranjen pristup u Crno more» u slučaju da dođe do rata između Engleske i Rusije. Ali ako vlada dela «odmereno», ako «izbegava nepotrebno podozrenje», tj. ako bi mirno podnosila buduća ruska posezanja, on je

¹ U brošuri *Palmerston i hunkjar-iskeleski ugovor*, objavljenoj 1854, u rečenica glasi:

«S jedne strane je, dakle, trebalo da Engleska u zadnjem času prizna jedrenski ugovor — protiv koga su lord Aberdeen i vojvoda od Wellingtona svojevrmeno protestovali — i to na taj način što je lord Palmerston izrazio svoju punu saglasnost sa petrogradskim ugovorom, koji predstavlja samo ratifikaciju jedrenskog; s druge strane, na taj način je trebalo da bude skrenuta pažnja javnosti sa hunkjar-iskeleskog ugovora, i time ublaženo neprijateljsko osećanje prema Rusiji koje je ovaj ugovor izazvao u Evropi.»

«sklon da veruje da možda neće doći do situacije u kojoj bi ugovor trebalo primeniti i da bi on stoga, praktično, mogao ostati mrtvo slovo na papiru». (Donji dom, 17. marta 1834. godine.)

Pored toga, «uveravanja i objašnjenja» koja je britanska vlada primila od ugovornih strana, u velikoj meri su bila sračunata na odbijanje svih primedaba na taj ugovor. Prema tome, on nije imao na umu odredbe hunkjar-iskeleskog ugovora, već uveravanja Rusije data u vezi sa njima; ne postupke Rusije, već njene reči. Ipak, kad je istog dana njegova pažnja bila usredsređena na protest francuskog otpravnika poslova, gospodina Lagrenéa, protiv hunkjar-iskeleskog ugovora i na uvredljivi i bezobziran jezik grofa Neselrodea, koji je izjavio u listu »Journal de Saint-Pétersbourg«^[297] da će »ruski imperator delati kao da uopšte ne postoji deklaracija koja je sadržana u noti gospodina Lagrenéa«, plemeniti lord je, skočivši sam sebi u usta, izneo suprotnu doktrinu da je

«u svakoj prilici *dužnost* engleske vlade da više vodi računa o delima neke strane sile nego o jeziku kojim se ta sila služi u nekoj prilici».

Jednog časa on se, dakle, pozivao na ruske postupke koji protivrečne rečima, a u drugom na reči koje stoje u suprotnosti sa delima.

Još je 1837. godine uveravao Dom da je

«hunkjar-iskeleski ugovor, ugovor između dve nezavisne sile». (Donji dom, 14. decembra 1837.)

Deset godina kasnije, pošto je ugovor odavno istekao, i kako se plemeniti lord baš spremao da odigra ulogu »pravog engleskog ministra« i ulogu »*civis romanus sum*«^[167], on je u Domu otvoreno rekao da je

«grof Orlov, ruski izaslanik, bez sumnje, u izvesnoj meri nametnuo Turskoj hunkjar-iskeleski ugovor pod okolnostima» — koje je stvorio sam plemeniti lord — «u kojima je Turcima bilo nemoguće da odbiju da ga potpišu. . . Ugovor je praktično pružao ruskoj vladi mogućnost da se meša u turske poslove i da joj diktira, što je bilo nespojivo sa nezavisnošću te zemlje.» (1. marta 1848)

Tokom cele debate o hunkjar-iskeleskom ugovoru plemeni lord je, kao klovn u komediji, imao jedan te isti veličanstven odgovor, koji je mogao da zadovolji sva pitanja i svakom da zapuši usta: anglo-francuski savez. Kada su mu podrugljivo skrenuli pažnju na njegovo prećutni dogovor sa Rusijom, on je ozbiljno odgovorio:

«Ako se na sadašnje odnose koji su uspostavljeni između ove zemlje i Francuske gleda podsmešljivo, on može samo da kaže da sa osecanjem ponosa i zadovoljstva gleda na ulogu koju je odigrao u stvaranju tog dobrog razumevanja.» (Donji dom, 11. jula 1833.)

Kad je postavljen zahtev da se iznesu dokumenta koja se odnose na hunkjar-iskeleski ugovor, on je odgovorio da su

»Engleska i Francuska sada zapečatile prijateljstvo koje postaje svakim danom sve dublje.« (Donji dom, 17. marta 1834.)

»Mogu samo primetiti«, uzviknuo je ser Robert Peel, »da se plemeniti lord, kad god se nade u teškoćama u vezi sa našom evropskom politikom, uvek izvlači na taj način što čestita Domu na tesnom savezu između naše zemlje i Francuske.«

Istovremeno je plemeniti lord pothranjivao sumnje svojih suparnika iz redova torijevaca u to da je »Engleska bila primorana da prečutno odobri napad protiv Turske, koji je *Francuska* direktno ohrabivala«.

U to vreme je, dakle, tobožnji savez sa Francuskom trebalo da prikrije tajnu zavisnost od Rusije, kao što je 1840. godine bučni raskid sa Francuskom trebalo da prikrije zvanični savez sa Rusijom.

Dok je plemeniti lord zamarao svet teškim folijima štampanih pregovora koji su se odnosili na politiku prema ustavnoj kraljevini Belgiji, i obimnim objašnjenjima, usmenim i dokumentovanim, o »značajnoj moći« Portugalije, sve do ovog časa je bilo potpuno nemoćuće od njega izvući ikakav dokumenat koji se bilo kako odnosi na prvi sirijsko-turski rat, kao i na hunkjar-iskeleski ugovor. Kad je 11. jula 1833. prvi put zatraženo iznošenje dokumenata, »predlog je bio preuranjen, pregovori još nisu završeni, a rezultati su još nepoznati«. Dvadeset i četvrtog avgusta 1833. »ugovor još nije bio zvanično potpisan i on ga nije imao u rukama«. Sedamnaestog marta 1834. godine »razmena mišljenja je bila još u toku. . . Diskusije, ako bi mogao tako da ih nazove, još nisu bile okončane«. Još 1848. godine, kada mu je gospodin Anstey rekao da, tražeći dokumenta, on stvarno traži dokaz da je plemeniti lord šurovao sa carem, riterski ministar je više voleo da ubije vreme petočasovnim govorom no da ubije sumnje dokumentima koji sami za sebe govore. Uprkos svemu, bio je 14. decembra 1837. cinično bezočan i uveravao je gospodina Atwooda¹ »da su dokumenti koji se odnose na ugovor, tj. na hunkjar-iskeleski ugovor, podneti Domu pre tri godine«, tj. 1834. godine, kad je »mir mogao da se sačuva jedino« ako se dokumenti uskrate Domu. Istog dana je rekao gospodinu Atwoodu da

»ovaj ugovor pripada prošlosti, da je zaključen samo na ograničeno vreme, a kako je to vreme isteklo, upoznavanje uvaženog člana s ugovorom potpuno je nepotrebno i neumesno.«

¹ U listu »New-York Daily Tribune« od 21. novembra 1853. ova rečenica počinje sledećim rečima:

»Njegov sistem lažnih predstava, izgovora, protivrečnosti, klopki i neverovatnih objašnjenja dostigao je vrhunac kada se, 14. decembra 1837, izjasnio protiv rezolucije gospodina T. Atwooda da se podnesu dokumenti povezani s hunkjar-iskeleskim ugovorom, s obrazloženjem da . . .«

Prema provobitnoj odredbi, hunkjar-iskeleski ugovor trebalo je da istekne 8. jula 1841. godine, a lord Parmlerston saopštava gospođinu Atwoodu da je istekao još 14. decembra 1837.

«Kakav izgovor, kakvu ujdurmu, kakvo pribežište ćeš naći sad da bi se sakrio od ove očite i javne bruke? Hajde da čujemo, Džeče, kakav izgovor imaš sad?»¹[299]

VI članak

U ruskom jeziku ne postoji reč »časť«. A što se samog pojma tiče, smatra se da je to francuska iluzija.

«Что такое honneur? Это — французская chimère², — glasi jedna ruska poslovice. Za otkriće ruske časti svet isključivo duguje milordu Palmerstonu, koji je tokom jedne četvrtine stoleća imao običaj da u svakom kritičnom času, na najemfatičniji način, jemči za carevu »časť«.

To je radio prilikom zaključivanja zasedanja 1853, kao što je to radio i prilikom zaključivanja zasedanja 1833.

Tako se dogodilo da je plemeniti lord, kada je izražavao svoje »najpotpunije poverenje u časť i ispravnost« carevu, posedovao dokumenta koja su bila tajna za ostali svet, a koja nikako nisu mogla ostaviti čoveka u nedoumici, ako je nje uopšte i bilo, kakva je priroda ruske časti i ispravnosti. Čak nije morao da zagrebe ni površinu Moskovljanina da u njemu nađe Tatarina³. Pred njim je stajao Tatarin u svoj svojoj najoj gnusobi. U rukama je imao samoispovest vodećih ruskih ministara i diplomata, koji su odbacili svoje koprene, otkrili svoje najtajnije misli, otvoreno otkrili svoje planove za porobljavanje i podjarmljivanje naroda, prezrivo se podsmevajući maloumnoj lakovernosti evropskih dvorova i ministara, rugajući se Villèls-ima, Metternichima, Aberdeenima, Canningima i Wellingtonima, i dogovarajući se, sa divljačkim cinizmom varvara ublaženim svi-repom ironijom dvorjana, kako da poseju u Parizu podozrenje pro-

¹ U listu »New-York Daily Tribune« od 21. novembra 1853. članak se ne završava citatom Shakespeare-ovog dela, već na sledeći način:

«Takav nespretni sistem obmana predstavljao je poslednje pribežište za jednog engleskog ministra koji je ruskoj vojsci otvorio vrata Carigrada, engleskoj vojsci zatvorio Dardanele i pomogao caru da mesecima vlada Carigradom i godinama vrši kontrolu nad Turskom. Koliko je onda besmisleno pretpostavljati da će se on sada potpuno predomisliti i okrenuti se protiv svoga prijatelja, kome je tako dugo i tako verno služio.»

² »Šta je to časť? To je francuska himera.« — ³ Igra reči: »To catch a Tatar« (doslovce »uhvatiti Tatarina«), u prenesenom smislu otprilike: »Terati zeca pa isterati lisicu«.

tivu Engleske, u Londonu protivu Austrije, u Beču protivu Londona, kako da ih sve podbodu jedne protiv drugih i kako da od svih njih načine prosta oruđa u ruskim rukama.

Za vreme varšavskog ustanka arhiva vicekralja, koja je čuvana u dvorcu velikog kneza Konstantina i koja je sadržala tajnu prepisku ministara i ambasadora od početka ovog veka do 1830. godine, pala je u ruke pobedničkih Poljaka. Poljske izbeglice najpre su prenele ova dokumenta u Francusku, a zatim ih je grof Zamojski, nećak kneza Czartoryskog, predao u ruke lorda Palmerstona, koji ih je, iz hrišćanske ljubavi prema bližnjem, predao zaboravu. Imajući ova dokumenta u džepu, plemeniti lord je još revnosnije objavljivao britanskom senatu u čitavom svetu svoje »najpotpunije poverenje u čast i ispravnost ruskog imperatora«.

Nije bila krivica plemenitog vikonta što su ova zapanjujuća dokumenta na kraju objavljena krajem 1835. putem čuvenog »Portfolia«. ^[145] Kralj William IV, ma kakav bio inače, bio je najodlučniji neprijatelj Rusije. Njegov lični sekretar, ser Herbert Taylor, koji je bio intimni prijatelj Davida Urquharta, predstavio je ovog gospodina samom kralju i od tog časa njegovo veličanstvo je stupilo u konspiraciju sa ova dva prijatelja protiv politike »pravog engleskog« ministara.

»William IV je naredio plemenitom lordu da preda pomenuta dokumenta. Pošto ih je predao, pregledana su u Vindzorskom dvoru i našlo se da je poželjno da budu štampana i objavljena. Uprkos žestokom protivljenju plemenitog lorda, kralj ga je primorao da ministarstvo spoljnih poslova bude izdavač dokumenata, tako da urednik koji ih je spremao za štampu nije objavio ni jednu jedinu reč koja nije bila odobrena pečatom ili inicijalima. Ja sam svojim očima video inicijale plemenitog lorda na jednom od ovih dokumenata, mada plemeniti lord ovo poriče. Lord Palmerston je bio primoran da preda dokumenta radi objavljivanja u ruke gospodina Urquharta. Gospodin Urquhart je bio stvarni urednik »Portfolia« (Govor gospodina Ansteya, Donji dom, 23. februara 1848.)

Posle kraljeve smrti lord Palmerston je obdio da isplati štampara »Portfolia«; porekao je, javno i svečano, svaku vezu ministarstva spoljnih poslova s tim izdanjem, i primorao je, nije poznato na koji način, gospodina Backhouse-a, svog zamenika, da potpiše ovaj demanti. U listu »The Times« ^[26] od 30. januara 1839. čitamo:

»Ne znamo kako se lord Palmerston oseća, ali smo uvereni da nema nedoumice *kako bi se osećala svaka druga osoba* koja je džentlmen i na položaju ministra, posle tako širokog publiciteta koji je dat u jučerašnjem broju lista »The Times« prepisci između gospodina Urquharta, koga je gospodin Palmerston odstranio iz spoljnih poslova, i gospodina Backhouse-a, koga je plemeniti lord zadržao u spoljnim poslovima. Iz ove prepiske se potpuno jasno da utvrditi da je niz zvaničnih dokumenata, koji su objavljeni u dobro poznatoj publikaciji nazvanoj »Portfolio«, štampan i rasturen po ovlašćenju lorda Palmerstona i da je njegovo lordstvo odgovorno za publikovanje dokumenata i kao državnik, pred političkim

svetom naše zemlje i inostranstva, i kao naredbodavac, pred štamparom i izdavačem za troškove oko izdavanja.»

Pošto su joj se finansije našle u haosu iscrpljene nesrećnim ratom 1828/29. i isplatom reparacija Rusiji, koje su joj nametnute jedrenskim ugovorom, Turska je bila primorana da još više proširi nepopularni sistem monopola, kojim je trgovina gotovo svih artikala odobravana samo onima koji su otkupili od vlade trgovačke dozvole. Tako je šaci zelenaša bilo omogućeno da prigrabe gotovo celu trgovinu zemlje. Gospodin Urquhart je predložio kralju Williamu IV da sklopi trgovački sporazum sa sultanom, koji bi garantovao velike koristi britanskoj trgovini i istovremeno razvio produktivnu moć Turske, sanirao njenu državnu blagajnu i na taj način je izbavio od ruskog jarma. Čudnovatu istoriju ovog ugovora najbolje iznosi gospodin Anstey:

«Ceo sukob između lorda Palmerstona i gospodina Urquharta vrteo se oko ovog trgovačkog sporazuma. Trećeg oktobra 1835. gospodin Urquhart je naimenovan za sekretara ambasade u Carigradu i dobio zadatak da tamo osigura prihvatanje turskog trgovinskog sporazuma. Međutim, on je otezao sa svojim odlaskom do juna ili jula 1836. Lord Palmerston je vršio na njega pritisak da otputuje. Na brojne opomene da požuri sa odlaskom njegov je odgovor uvek bio: „Otputovaću tek kada ugovor bude doveden u red sa trgovinskom komorom i ministarstvom spoljnih poslova; a zatim ću ga sam odneti u Carigrad i postići da ga Porta primi...“ Najzad je lord Palmerston dao saglasnost za sporazum, a zatim je ugovor otpravljen lordu Ponsonbyju, ambasadoru u Carigradu.»

U međuvremenu je lord Ponsonby dobio uputstvo od lorda Palmerstona da iz ruku g. Urquharta potpuno uzme u svoje ruke vođenje pregovora, nasuprot dogovoru sa gospodinom Urquhartom.

«Čim je gospodin Urquhart udaljen iz Carigrada intrigama plemenitog lorda, sporazum je smesta pao u vodu. Dve godine kasnije plemeniti lord je ugovor odnekud iskopao, počastivši gospodina Urquharta pred parlamentom komplimentom da je tvorac ugovora i odrekavši se svih zasluga za taj ugovor. Međutim, plemeniti lord je bio unakazio taj ugovor, falsifikovao mu svaki deo i preobratio ga u instrument uništenja trgovine. Prvobitni ugovor gospodina Urquharta izjednačavao je podanike Velike Britanije u Turskoj sa podanicima najpovlašćenije nacije» (tj. Rusije). «Ugovor, onakav kako ga je izmenio lord Palmerston, stavljao je podanike Velike Britanije na ravnu nogu sa teško oporezovanim i potlačenim podanicima Porte. Ugovor gospodina Urquharta predviđao je ukidanje svih tranzitnih carina, monopola, poreza i svih vrsta carina, sem onih koje predviđa sam sporazum. Ugovor onakav kakav je izašao obogaljen iz ruku lorda Palmerstona sadržavao je jednu klauzulu koja je davala isključivo pravo Visokoj porti da trgovini nameće propise i ograničenja kakve želi. Prema ugovoru gospodina Urquharta uvozna carina iznosila je kao i dotle samo 3 šilinga; ugovor plemenitog lorda digao je taj doprinos od 3 na 5 šilinga. Ugovor gospodina Urquharta odredio je carinu *ad valorem* na ovaj način: ako je neki artikal u toj meri

isključivo proizvod Turske da mu je osigurana dobra proda u stranim lukama po monopolisanim cenama, onda bi eksportna carina, koju treba da odrede dva komesara najimenovana od strane Engleske i Turske, mogla biti toliko visoka da predstavlja unosan prihod; naprotiv, u slučaju da se roba ne proizvodi isključivo u Turskoj i da u stranim lukama ne postiže visoku cenu i opravdava visoku carinu, treba joj propisati nižu carinu. Ugovor lorda Palmerstona je propisivao utvrđenu carinu od 12 šilinga *ad valorem* bez obzira da li artikal može da podnese tu carinu ili ne. Prvobitni ugovor je davao povlastice slobodne trgovine i turskim brodovima i proizvodima, ugovor koji ga je zamenio nije sadržavao uopšte nikakve odredbe te vrste. . . Ja optužujem plemenitog lorda zbog ovih falsifikata, takođe ga optužujem što je pokušao da ih skrije od javnosti i na kraju ga optužujem što je pred Domom izneo laž da je ovo ugovor koji je sastavio gospodin Urquhart.» (Govor gospodina Ansteya, Donji dom, 23. februara 1848.)

Ugovor koji je izmenio lord Palmerston bio je toliko koristan za Rusiju a toliko štetan za Veliku Britaniju, da su neki engleski trgovci na Levantu odlučili da od tada trguju pod zaštitom ruskih firmi, a druge je, kako gospodin Urquhart iznosi, samo neka vrsta nacionalnog ponosa sprečila da to ne čine.

O odnosima između plemenitog lorda i Williama IV, koji su ostali nepoznati javnosti, gospodin Anstey je izneo pred Domom sledeće:

«Kralj je naterao plemenitog lorda da obrati pažnju na problem ruske agresije prema Turskoj. . . Mogu dokazati da je plemeniti lord bio primoran da primi instrukcije o ovom pitanju od ličnog sekretara pokojnog kralja i da je njegov opstanak u spoljnim poslovima zavisio od toga da li se pridržava ili ne vladarevih želja. . . Plemeniti lord se odista u jednoj ili dve prilike, koliko se usuđivao, opirao, ali su ovome redovno sledili *bedni* izlivi *kajanja* i *poniznosti*. Neću da tvrdim da je jednom takvom prilikom plemeniti lord stvarno bio odstranjen iz ministarstva na dan ili dva, ali mogu da kažem da je jednom takvom prilikom plemeniti lord bio u opasnosti da na najneceremonijalniji način bude najuren iz službe. Mislim na slučaj kad je pokojni kralj otkrio da se plemeniti lord osvrtao na osećanja ruske vlade u pogledu izbora engleskog ambasadora na petrogradskom dvoru, i da je ser Stratford Canning, koji je prvobitno bio određen za to mesto, odgurnut u stranu da bi napravio mesta pokojnom erlu Durhamu, koji je kao ambasador bio više po carevom ukusu.» (Donji dom, 23. februara 1848.)

Jedna od najčudnijih pojava je to što su, dok se kralj uzaludno borio protiv ruske politike plemenitog lorda, plemeniti lord i njegovi saveznici vigovci uspevali da održavaju u životu sumnju javnosti da je kralj, koji je bio poznat kao torijevac, ometao antiruska nastojanja »pravog engleskog« ministra. Tobožnja vladareva torijevska naklonost prema despotskim principima ruskog dvora trebalo je, naravno, da objasni inače neobjašnjivu politiku lorda Palmerstona. Vigovska oligarhija se zagonetno smeškala kada je H. L. Bulwer saopštio Domu da je

«tu negde pred Božić grof Apponyi, austrijski ambasador u Parizu, govoreći o stanju stvari na Istoku, rekao da naš dvor strahuje više od francuskih načela no od ruskih ambicija». (Donji dom, 11. jula 1833.)

Ponovo su se smeškali kad je gospodin Atwood zapitao plemenitog lorda:

«Na kakav je prijem naišao grof Orlov na dvoru njegovog veličanstva kad je upućen u Englesku posle hunkjar-iskeleskog sporazuma.» (Donji dom, 28. avgusta 1833.)

Dokumenti koje su pokojni kralj i njegov sekretar, pokojni ser Herbert Taylor, poverili gospodinu Urquhartu «u nameri da u pogodnom trenutku skinu ljagu sa uspomene na kralja Williama IV» baciće, kad budu objavljeni, novu svetlost na karijeru plemenitog lorda i na vigovsku oligarhiju, o kojima javnost ne zna gotovo ništa više sem istorije njihovih pretenzija, fraza i takozvanih načela — jednom rečju njihov teatralni i lažni vid — masku.

Ovo je pogodna prilika da se oduži dug gospodinu Davidu Urquhartu, dvadesetogodišnjem najljućem protivniku lorda Palmerstona i njegovom jedinom oprobanom neprijatelju — čoveku koji se nije dao učutkati zaplašivanjem, podmititi da bi popustio, općiniti da bi se preobratio u pristašu, dok je Alčina-Palmerston, što laskanjem što šarmiranjem, uspeo svoje ostale neprijatelje da pretvori u budale. Pošto smo upravo čuli iz usta gospodina Ansteya kako žestoko optužuje njegovo lordstvo, čujmo šta kaže gospodin Urquhart:

«Najznačajnija okolnost jeste da je optuženi ministar potražio tog člana Doma, tj. gospodina Ansteya, i zadovoljio se time da mu ponudi svoju saradnju i lično prijateljstvo, bez formalnog opovrgavanja i izvinjenja. To što je današnja vlada legalno naimenovala gospodina Ansteya govori samo za sebe.» (D. Urquhart: *Progress of Russia.*)⁽²⁹⁸⁾

Osmog februara 1848. godine isti taj gospodin Anstey uporedio je plemenitog vikonta sa

«*infamnim* markizom od Carmarthena, državnim sekretarom Williama III, koga je car Petar I prilikom svoje posete engleskom dvoru uspeo da potkupi zlatom engleskih trgovaca da bi radio za njegove interese». (Donji dom, 8. februara 1848.)

Ko je branio lorda Palmerstona kad ga je optuživao gospodin Anstey? Gospodin Sheil; isti onaj gospodin Sheil koji je prilikom zaključivanja hunkjar-iskeleskog ugovora, 1833. godine, napadao njegovo lordstvo kao i sam gospodin Anstey 1848. Gospodin Roebuck, negda njegov najžešći protivnik, obezbedio mu je izglasavanje poverenja 1850. godine. Ser Stratford Canning, koji je skoro punu deceniju šibao rečima popustljivost lorda Palmerstona prema caru, zadovoljio se time da ga pošalju kao ambasadora u Carigrad i tako ga se otarase. Čak i sam Dudley Stuart, dragi prijatelj plemenitog lorda,

bio je udaljen iz parlamenta nekoliko godina zato što se suprotstavljao plemenitom lordu. Kada se ponovo vratio u parlament, postao je *âme damnée*¹ »pravog engleskog« ministra. Kossuth, koji je mogao iz »Plavih knjiga« doznati da je Mađarsku izdao plemeniti lord, nazvao ga je, iskrcavajući se u Sautemponu, »svojim vernim, prisnim prijateljem«.

VII članak^[299]

Pogled bačen na kartu Evrope otkriće na zapadnoj obali Crnog mora ušće Dunava, jedine reke koja, izvirući u samom srcu Evrope reklo bi se, formira glavni i prirodni put prema Aziji. Baš preko puta, na istočnoj strani Crnog mora, južno od reke Kuban, počinje planinski venac Kavkaza, koji se pruža od Crnog mora prema Kaspijskom moru nekih sedam milja u jugoistočnom pravcu i odvaja Evropu od Azije.

Ako držite ušće Dunava, onda držite i Dunav, a uz to i glavni put za Aziju i veliki deo trgovine Švajcarske, Nemačke, Mađarske, Turske i, pre svega, Moldavije i Vlaške. Ako držite još i Kavkaz, Crno more postaje vaš posed, i da biste zatvorili ulaz u njega nedostaju vam samo Carigrad i Dardaneli. Kad imate u posedu Kavkasku planinu, odjednom postajete gospodar Trapezunta, a blagodareći njegovom položaju na Kaspijskom jezeru, jednovremeno i gospodar severnog persijskog primorja.

Rusi su svoje pohlepno oko istovremeno bacili na ušće Dunava i na planinski venac Kavkaza. U prvom slučaju trebalo je zagospodariti, u drugom, učvrstiti vlast nad osvojenim. Kavkaski planinski lanac razdvaja južnu Rusiju od bogatih provincija Gruzije, Mingrelije, Imerecije i Gurije, koje je Moskovljanin oteo od muslimana. Time su noge gorostasne imperije odsečene od njenog trupa. Jedini vojni drum koji zaslužuje da se tako nazove krivuda od Mozdoka do Tiflisa kroz uzani Darjalski klanac; čuvan je lancem utvrđenih mesta, ali izložen s obe strane neprekidnim napadima kavkaskih plemena. Ujedinjenje tih plemena pod jednim ratnim vođom moglo bi čak ugroziti granične pokrajine Kozaka.

•Pomisao na strašne posledice koje bi mogle prosteći iz ujedinjenja neprijateljskih Čerkeza pod jednim vođom, ispunjava užasom čoveka na jugu Rusije«, uzvikuje gospodin M. Kupffer, Nemaac koji je predvodio naučnu komisiju, koja je 1829. pratila ekspediciju generala Emmanuela na Elbrus.^[300]

¹ do groba verni saputnik

Baš u ovom času naša pažnja je upravljena sa podjednakom zabrinutošću i na obale Dunava, gde je Rusija dočepala dve žitnice Evrope, i na Kavkaz, gde joj preti gubitak Gruzije. Jedrenskim ugovorom Rusija je pripremila uzurpiranje Moldavije i Vlaške i obezbedila priznavanje prava na Kavkaz.

IV član tog ugovora utvrđuje:

«Sve zemlje koje se nalaze na severu i istoku od granične linije između dve imperije» (Rusije i Turske) «prema Gruziji, Imereciji i Guriji, kao i cela obala Crnog mora, od ušća reke Kuban, sve do luke Sv. Nikole, ostaće pod vlašću Rusije.»

U pogledu Dunava isti ugovor određuje:

«Granična linija će ići tokom Dunava do ušća sv. Đorđa, ostavljajući u posedu Rusije sva ostrva koja stvaraju rukavci. Desna obala će kao i ranije ostati u posedu osmanske Porte. Postignut je, međutim, sporazum da desna obala od tačke gde se rukavac Sv. Đorđe odvaja od rukavca Suline, ostane nenastanjena na rastojanju dva sata hoda* (šest milja) od reke, i da se nikakva vrsta građevina tamo ne sme podići. Isto to važi i za ade koje i dalje ostaju u posedu ruskog dvora. Izuzev karantinskih stanica koje će se tamo dići, neće biti dozvoljeno podizanje nikakvih drugih građevina ili utvrđenja.»

Pošto su oba ova paragrafa obezbeđivala Rusiji «proširenje teritorije i isključive trgovačke prednosti», otvoreno su zadirala u protokol od 4. aprila 1826. godine, koji je potpisao vojvoda od Wellingtona u Petrogradu, i u ugovor od 6. jula 1827. godine, koji je u Londonu zaključen između Rusije i drugih velikih sila.^[301] Stoga je engleska vlada odbila da prizna jedrenski ugovor. Vojvoda od Wellingtona je uložio protest protiv ugovora. (Govor lorda Dudley Stuarda, Donji dom, 17. marta 1837.)

I lord Aberdeen je protestovao:

«U telegramu lordu Heytesburyju, 31. oktobra 1829, on je komentarisao sa velikim nezadovoljstvom mnoge delove jedrenskog ugovora, a naročito je istakao odredbe koje se tiču dunavskih ada. On poriče da taj mir* (jedrenski ugovor) «poštuje teritorijalna suverena prava Porte, kao i položaj i interese svih primorskih država na Mediteranu.» (Govor lorda Mahona, Donji dom, 20. aprila 1836.)

Lord Aberdeen je, po rečima erla Greya, izjavio da će

«nezavisnost Porte biti žrtvovana, a mir u Evropi doveden u opasnost ako se prihvati ovaj ugovor.» (Gornji dom, 4. februara 1834.)

Sam nas lord Palmerston obaveštava:

«Što se tiče proširenja ruske granice na južno prigrorje Kavkaza i na obale Crnog mora, izvesno je da ono nije u saglasnosti sa svečanom izjavom koju su Rusi dali pred Evropom pre početka turskog rata.» (Donji dom, 17. marta 1837.)

Rusija se smela nadati da će ostvariti svoje pretenzije u pogledu severozapadnog dela Kavkaza jedino ako blokira istočnu obalu Crnog mora i preseče dopremanje oružja i municije u ove krajeve. Ova obala Crnog mora i dunavske ađe svakako ne spadaju u oblasti »gde bi verovatno moglo doći do akcije Engleske« — kako je plemeniti lord jadikovao kad se radilo o Krakovu. Kakvim je, onda, tajanstvenim ujdurmama Moskovljanin uspeo da blokira Dunav i obalu Crnog mora i da primora Veliku Britaniju da pogne glavu, ne samo pred jedrenskim ugovorom, već istovremeno i pred gaženjem tog istog ugovora s ruske strane?

Ova su pitanja postavljena plemenitom lordu u Donjem domu 20. aprila 1836, pošto su trgovci Londona, Glazgova i drugih trgovačkih gradova poslali brojne peticije protivu fiskalnih mera Rusije na Crnom moru i njenih naredbi i ograničenja koji su imali za cilj da uguše englesku trgovinu na Dunavu. Sedmog februara 1836. godine obnarodovan je jedan ruski ukaz, kojim je na osnovu jedrenskog ugovora ustanovljena karantinska stanica na jednom ostrvu na ušću Dunava. Da bi se odredbe karantina sprovodile, Rusija je sebi uzela pravo da se silom ukrcava na brodove koji plove uz Dunav i pretresa ih, da ubira dažbine kao i da zaplenjuje i odvodi u Odesu brodove koji se usprotive. Pre nego što su ustanovile karantin, ili bolje rečeno pre nego što su pod lažnim izgovorom karantina podigle carinarnicu i tvrđavu, ruske vlasti su opipavale teren da bi ispitale dokle smeju da rizikuju u odnosu na britansku vladu. Lord Durham, postupajući po uputstvima koja je dobio iz Engleske, uložio je protest ruskoj vladi zbog ometanja engleske trgovine.

•Upućen je na grofa Neselrodea. Grof Neselrode ga je uputio na gubernatora južne Rusije, a gubernator južne Rusije ga je opet uputio na galackog konzula, koji je stupio u vezu sa britanskim konzulom u Braili, kome je dao uputstva da je potrebno da pozove na Dunav kapetane brodova od kojih je dažbina zatražena da bi se na licu mesta, gde su im povređena prava, mogla obaviti istraga, iako je bilo dobro poznato da su se kapetani o kojima je reč tada već nalazili u Engleskoj. • (Donji dom, 20. aprila 1836.)^[902]

Ali je službeni ukaz od 7. februara 1836. privukao pažnju svih britanskih trgovačkih krugova.

•Mnogi brodovi su već plovili a drugi su se spremali da isplove, i njihovim kapetanima su data stroga naređenja da ne priznaju pravo koje je tražila Rusija da se ruske vlasti penju na njihove brodove i da ih pretresaju. Sudbina ovih brodova može se predvideti ukoliko se neko od onih koji sede u ovom Domu ne odvaži da iznese svoje mišljenje. Ukoliko to niko ne učini, britanski brodovi, koji ukupno zapremaju bar 5000 tona, biće, ako se ne povinuju bezočnim ruskim zahtevima, zaplenjeni i oterani u Odesu. • (Govor gospodina Patricka M. Stewarta, Donji dom, 20. aprila 1836.)

Rusija je tražila močvarna ostrva na Dunavu po jednoj klauzuli jedrenskog ugovora, koja je sama po sebi značila gaženje ugovora koji je prethodno, 1827. godine, ona sklopila sa Engleskom i drugim silama. Podizanje utvrđenja na ušću Dunava i postavljanje topova po tim utvrđenjima bilo je i kršenje samog jedrenskog ugovora, koji izričito zabranjuje da se ijedno utvrđenje na obali podigne bliže od šest milja od reke. Ubiranje carina i ometanje navigacije značilo je kršenje bečkog ugovora, koji utvrđuje da će plovidba rekama dužinom celog njihovog toka, od tačke gde reka počinje bivati plovna pa sve do ušća, biti potpuno slobodna, da »visina dažbina ni u kom slučaju ne sme biti veća no što je danas« (1815) i da »ne sme doći ni do kakvog povećanja sem u slučaju da na to zajednički pristanu priobalne zemlje«. I tako se Rusija u svom pravu ne može pozivati ni na šta drugo sem na ugovor iz 1827, prekršen jedrenskim ugovorom, koji je ona sama prekršila, a sve to se, opet, zasniva na kršenju bečkog ugovora.

Pokazalo se da je sasvim neizvodljivo izvući od plemenitog lorda bilo kakvu izjavu da li priznaje jedrenski ugovor ili ne. A što se tiče narušavanja bečkog ugovora

»on nije primio nikakvo zvanično obaveštenje da se dogodilo išta što nije predviđeno ugovorom. Kada ovako nešto utvrde ugovorne strane, postupiće se na način na koji pravni savetnici krunne smatraju da treba postupiti saglasno pravima podanika ove zemlje.« (Govor lorda Palmerstona, Donji dom, 20. aprila 1836.)

Članom 5. jedrenskog ugovora Rusija garantuje Dunavskim kneževinama »napredak« i »punu slobodu trgovine«. Međutim, gospodin Stewart je dokazao da su kneževine Moldavija i Vlaška bile predmet strahovite ruske surevnjivosti, jer se njihova trgovina počela od 1834. godine naglo razvijati, pošto su konkurisale Rusiji u nekim granama proizvodnje, a Galac je postao veliko skladište za svu trgovinu žitarcama na Dunavu i potisnuo Odesu sa tržišta. Na ovo je plemeniti lord odgovorio sledeće:

»Da je moj poštovani prijatelj bio u stanju da iznese da je naša trgovina sa Turskom, koja je doskora bila obimna i značajna, zbog agresije drugih zemalja, ili zbog zanemarivanja naše vlade, postala beznačajna po obimu, onda bi postojao razlog da se to pitanje iznese pred parlament. Umesto toga moj poštovani prijatelj je pokazao da je u toku poslednjih nekoliko godina trgovina sa Turskom porasla od gotovo ništavnog do veoma znatnog iznosa.«

Rusija sprečava plovidbu Dunavom zato što raste značaj trgovine Dunavskih kneževina, kaže gospodin Stewart. Ali, odgovara lord Palmerston, ona nije tako postupala dok je trgovina bila gotovo ništavnog obima. Vi se uzdržavate da se suprotstavite poslednjoj ruskoj agresiji na Dunavu, kaže gospodin Stewart. Mi smo se uzdržali, odgovara plemeniti lord, u vreme kada se Rusija još nije bila odva-

žila na tu agresiju. Kakve »okolnosti«, stoga, treba da nastupe pa da se vlada ne drži pasivno, ukoliko ne bude uvučena direktnim mešanjem ovog Doma?« On je sprečio Donji dom u donošenju rezolucije, uveravajući članove

»da je vlada njegovog veličanstva daleko od toga da pogne glavu pred agresijom ijedne sile, ma koja to sila bila, i ma koliko jaka bila«, i upozoravajući ih »da se moramo oprezno uzdržavati od svega što bi druge sile mogle loše protumačiti i s pravom shvatiti kao provokaciju s naše strane«.

Nedelju dana posle ovih debata u Donjem domu, jedan britanski trgovac je uputio pismo ministarstvu spoljnih poslova povodom ruskog ukaza.

»Od vikonta Palmerstona sam dobio direktivu«, odgovorio je podsekretar u ministarstvu spoljnih poslova, »da vas upoznam sa tim da se njegovo lordstvo obratilo pravnom savetniku krune da da svoje mišljenje o pitanju odredbi ruskog ukaza od 7. februara 1836; ali mi je u međuvremenu lord Palmerston naložio da vas upoznam, u pogledu onoga što se odnosi na drugi deo vašeg pisma, da je mišljenje vlade njegovog veličanstva da je ubiranje taksi koje vrše ruske vlasti na ušću Dunava nezakonito, i da ste postupili ispravno što ste dali uputstva svojim agentima da odbiju da ih plaćaju.«

Trgovac je postupio prema ovom pismu. Njega je plemeniti lord ostavio na milost i nemilost Rusima. Kako gospodin Urquhart izveštava, Rusi sada u Londonu i Liverpulu preko svojih konzula naplaćuju takse svakom engleskom brodu koji plovi ka turskim lukama na Dunavu; i »karantinska stanica se još uvek nalazi na ostrvu Leti«.

Rusija se nije ograničila u svojoj agresiji na Dunavu na osnivanje karantinskih stanica, podizanje utvrđenja i naplaćivanje taksi. Jedini još uvek plovani rukavac Dunava, Sulina, potpao je jedrenskim ugovorom pod rusku upravu. Dok je bio u rukama Turaka, dubina vode u kanalu je bila od četrnaest do šesnaest stopa. Od časa kada je prešao u ruske ruke, dubina vode se smanjila na osam stopa, što je više nego nedovoljno za plovidbu brodova koji prevoze žito. Međutim, Rusija je strana potpisnica bečkog ugovora, a taj ugovor u članu 113. određuje da je

»svaka država obavezna da o svom trošku održava u dobrom stanju put kraj obale sa koga se vuku lađe, i da će morati da preduzme neophodne radove da plovidba ne bi bila ometana«.

Za održavanje kanala u plovnom stanju, Rusi nisu smislili bolji način no da mu postepeno smanjuju dubinu, puneći ga olupinama i zapušujući ušće gomilanjem peska i mulja. Ovom sistematskom i neprekidnom kršenju bečkog ugovora Rusija je dodala i povredu jedrenskog ugovora koji zabranjuje podizanje bilo kakvog objekta na ušću Suline, osim onih namenjenih karantinu i svetioniku, dok

je po njenoj naredbi tamo iznikla mala ruska tvrđava, koja živi od pljačke brodova koji joj plaćaju dažbine zbog zadržavanja i pretovarivanja u deregliju jer to iziskuje mala dubina kanala.

«*Cum principia negante non est disputandum*¹ — od kakve je koristi insistirati na apstraktnim principima u dijalogu sa despotskim režimima za koje je osvedočeno da mere pravo prema sili i da se rukovode svrsishodnošću a ne pravom?» (Govor lorda Palmerstona, 30. aprila 1823.)

Rukovodeći se sopstvenom doktrinom, plemeniti vikont se zadovoljio time što je insistirao na apstraktnim principima u odnosu na despotski režim Rusije. Ali on je otišao još i dalje. Dok je 6. jula 1840. uveravao Dom da je slobodna plovidba Dunavom »zagaran-tovana bečkim ugovorom«, dok je 13. jula 1840. jadikovao da okupacija Krakova znači povredu bečkog ugovora »pa ipak Britanija nema sredstava da nametne svoje mišljenje, pošto je Krakov, očito, mesto gde uopšte ne bi moglo doći do akcije Engleske«; dva dana kasnije potpisao je ugovor sa Rusijom, kojim je Engleskoj² zatvoren ulaz u Dardanele »u vremenima mira sa Turskom«, i tako lišio Englesku jedinog načina da »nametne« bečki ugovor, i da pretvori Pontus Euxinus³ u mesto gde stvarno ne bi moglo doći do akcije Engleske.

Kada je jednom ova pozicija zauzeta, pružio je prividno zadovoljenje javnom mnenju ispalivši celu bateriju dokumenata, kojima je na krasnorečiv i sentimentalni način podsetio »despotski režim, koji meri pravo prema sili i koji se rukovodi svrsishodnošću a ne pravdom«, da je

«Rusija, kada je primorala Tursku da joj ustupi ušće jedne velike evropske reke, koja predstavlja glavni trgovački put za uzajamni saobraćaj mnogih naroda, preuzela na sebe takve dužnosti i odgovornosti prema drugim državama koje bi sa ponosom trebalo da ispunjava».

Na ovo insistiranje na apstraktnim principima, grof Neselrode je dao neizbežan odgovor da »tu stvar treba pažljivo razmotriti«, i s vremena na vreme izražavao »osećanje žaljenja carske vlade zbog nepoverenja u njene namere«.

I tako su, zahvaljujući nastojanju plemenitog lorda, godine 1853. stvari dospеле dotle da je plovidbu Dunavom bilo nužno oglasiti nemogućom, žito je počelo da truli na ušću Suline, dok Engleskoj, Francuskoj i južnoj Evropi preti glad. Tako Rusija ne samo da je dodala, kako kaže »The Times«⁽²⁶⁾, »svojim važnim posedima gvozdenu kapiju između Dunava i Pontusa Euxinusa«, već je prisvojila i ključeve Dunava i dograbila se slavine za žitarice, koju će moći da

¹ «Ne može se diskutovati sa onim koji poriče osnovna načela.» — ² U listu »New-York Daily Tribune« od 11. januara 1854. umesto reči »Engleskoj« stoji: »engleskim ratnim brodovima«. — ³ antički naziv za Crno more

zavrne kad god joj se učini da Zapadnu Evropu treba kazniti zbog njene politike¹.

VIII članak

Peticije koje su upućene Donjem domu 20. aprila 1836. godine i rezolucija koju je predložio gospodin Patrick M. Stewart u vezi s tim peticijama, nisu se odnosile samo na Dunav već i na Čerkesku, pošto se u trgovačkom svetu pronose glasine da ruska vlada, pod izgovorom blokade čerkeske obale, smera da spreči engleske brodove da istovaruju robu i tovar u nekim lukama na istočnoj obali Crnog mora. Tom prilikom lord Palmerston je svečano izjavio:

«Ako nam parlamenat pokloni poverenje — ako nam prepusti da vodimo spoljnu politiku zemlje — moći ćemo da štitimo interese zemlje i umećemo visoko da držimo njenu čast a da ne budemo prinuđeni da pribegnemo ratu.» (Donji dom, 20. aprila 1836.)

Nekoliko meseci kasnije, 29. oktobra 1836, »Vixen«, trgovački brod, koji je bio vlasništvo gospodina George-a Bella, i nosio tovar soli, isplovio je iz Londona u pravcu Čerkeske. Dvadeset petog novembra uzaptio ga je u čerkeskom zalivu Sudžuk-Kale jedan ruski ratni brod »zato što se ukotvio na blokiranoj obali«. — (Pismo ruskog admirala Lazareva, engleskom kapetanu gospodinu Childsu, od 25. decembra 1836.) Brod, tovar, kao i posada poslani su u luku Sevastopolj, gde je ruska odluka o zapleni primljena 27. januara 1837. Međutim, ovoga puta se »blokada« uopšte nije pominjala, već je »Vixen« jednostavno oglašen zakonitim plenom, zato što je »kriv zbog krijumčarenja«, pošto je uvoz soli zabranjen, a zaliv Sudžuk-Kale, koji je ruska luka, nema carinarnicu. Presuda je izvršena na neobično sraman i uvredljiv način. Rusi koji su uzaptili brod bili su javno odlikovani. Britanska zastava je podignuta, zatim spuštena, a na njeno mesto je podignuta ruska. Kapetan broda i posada, koji su bili kao zarobljenici odvedeni na palubu broda »Ajax«, koji je i zaple-

¹ U listu »New-York Daily Tribune« od 11. januara 1854. članak se završava na sledeći način:

»Tajna transakcija lorda Palmerstona sa Rusijom, povodom ruskih planova na Dunavu, otkrivena je tek u toku debata o Čerkeskoj. Tada je, 23. februara 1848, g. Anstey saopštio da se »prvi akt plemenitog lorda prilikom stupanja na dužnost« (ministra spoljnih poslova) »sastojao u prihvatanju jedrenskog ugovora« — istog onog ugovora protiv koga su vojvoda od Wellingtona i lord Aberdeen bili izjavili protest.

Kako je to izvedeno i kako je lord Palmerston predao Čerkesku Rusiji — u onoj meri u kojoj je bilo u njegovoj moći da je preda — to bi možda moglo da bude predmet jednog novog članka.^[903]

nio »Vixen«, bili su prebačeni u Sevastopolj, odatle u Odesu, a iz Odesa u Carigrad, odakle im je dozvoljeno da se vrate u Englesku. O samom brodu piše jedan nemački putnik, koji je posetio Sevastopolj, nekoliko godina posle ovog događaja, listu »Augsburger Zeitung«⁽¹¹⁶⁾ sledeće:

«Od svih ruskih teretnjaka koje sam posetio, nijedan brod nije probudio kod mene veću radoznalost od broda »Sudžuk-Kale«, nekadašnjeg »Vixena«, koji danas plovi pod ruskom zastavom. Brod izgleda sasvim drugačije. Ovaj brodić je sada najbolji plovni objekat u ruskoj floti i obično se koristi za transport između Sevastopolja i čerkeske obale.»

Zaplena broda »Vixen« svakako je pružila lordu Palmerstonu pravu priliku da ispuni svoje obećanje i »da štiti interese i visoko drži čast zemlje«. Pored časti britanske zastave i interesa britanske trgovine radilo se i još o jednom — o *nezavisnosti Čerkeske*. Rusija je prvo opravdavala zaplenu broda »Vixen« izgovorom da je brod narušio blokadu koju je Rusija proglasila, ali u presudi se navodi drugi razlog — prekršaj ruskih carinskih propisa. Proglašavajući blokadu, Rusija je proglasila Čerkesku stranom neprijateljskom zemljom, i postavlja se pitanje da li je britanska vlada ikada priznala tu blokadu. Ako se tvrdi da su prekršeni carinski propisi, onda se Čerkeska, naprotiv, smatra ruskom vazalnom zemljom, i postavlja se pitanje da li je britanska vlada ikada priznala ruske pretenzije na Čerkesku?

Pre no što nastavimo, treba se setiti da je Rusija u to vreme još uvek bila daleko od toga da završi utvrđivanje Sevastopolja.

Bilo kakvo rusko pravo na Čerkesku moglo bi proisteci jedino iz jedrenskog ugovora, kao što je objašnjeno u jednom prethodnom članku. Ali ugovorom od 6. jula 1827. Rusija se obavezala da neće preuzimati nikakve pokušaje za uvećanje teritorije, niti da će iz rata sa Turskom izvlačiti za sebe bilo kakvu jednostranu trgovačku prednost. Stoga, svako proširenje ruske granice, na osnovu jedrenskog ugovora, otvoreno krši ugovor iz 1827. i, kao što proizilazi iz protesta Wellingtona i Aberdeena, britanska vlada ga neće priznati. Rusija, dakle, nije imala nikakvo pravo da preuzme Čerkesku od Turske. S druge strane, Turska nije mogla prepustiti Rusiji ono što ni sama ne poseduje, pošto je Čerkeska odvajkada bila nezavisna od Porte u toj meri da je, u vreme kada je turski paša još uvek boravio u Anapi, Rusija zaključila nekoliko konvencija sa čerkeskim poglavarima o obalskoj trgovini, kako je turska trgovina isključivo i legalno bila ograničena na luku Anapa. Pošto je Čerkeska bila nezavisna zemlja, to su municipalni, sanitarni i carinski propisi, kojima su Moskovljani smatrali da treba da je usreće, bili za nju isto toliko obavezni koliko i njihovi zakoni za luku Tampiko.

S druge strane, ako je Čerkeska strana zemlja u ratu sa Rusijom, Rusija je imala pravo da je blokira jedino onda ako ta blokada ne bi bila samo blokada na papiru, ako bi Rusija imala pomorske snage

da nametne tu blokadu i da stvarno gospodari obalom. Međutim, od obale duge 200 milja Rusija je držala u rukama samo tri izolovana utvrđenja a sva preostala Čerkeska se nalazila u rukama čerkeskih plemena. U zalivu Sudžuk-Kale nije postojalo rusko utvrđenje, u stvari nije postojala nikakva blokada zato što nije upotrebljena nikakva pomorska sila. Momčad dvaju britanskih brodova — sa broda »Vixen« i sa jednog drugog broda, koja je posetila zaliv septembra 1834. godine, mogla je posvedočiti — a to su mogla potvrditi dva britanska putnika, koji su posetili luku 1837. i 1838. godine — da Rusi nisu uopšte ni u kom delu okupirali obalu. (»Portfolio«^[145] VIII, 1. marta 1844.)

Kada je brod »Vixen« uplovio u luku Sudžuk-Kale, »na vidiku a ni na pučini uopšte nije bilo ruskih ratnih brodova... Jedan ruski ratni brod je ušao u luku tek 36 sati pošto je »Vixen« bacio kotvu, baš u času kada su se vlasnik broda i neki oficiri našli na obali da bi utvrdili sa čerkeskim vlastima carinu i takse na robu... Taj ratni brod nije plovio duž obale, već je došao sa otvorenog mora.« (Govor gospodina Ansteya, Donji dom, 23. februara 1848.)

Zar nam je potrebno više dokaza da je sama petrogradska vlada otela brod »Vixen« *pod izgovorom* blokade i zaplenila ga *pod izgovorom* carinskih propisa?

Incident je izgledao utoliko povoljniji za Čerkeze što je pitanje njihove nezavisnosti koincidiralo sa pitanjem slobodne plovidbe Crnim morem, zaštitom britanske trgovine i drskim gusarskim činom koji je Rusija počinila nad jednim britanskim trgovačkim brodom. Šansa da Čerkezi dobiju zaštitu od gospodarice mora utoliko manje je dolazila u sumnju što je

»čerkeska deklaracija o nezavisnosti bila objavljena nedavno, a posle zajedničkog većanja i višenedeljnog dopisivanja raznih resora vlade, u periodičnoj publikaciji (»Portfolio«), koja se nalazi u vezi sa ministarstvom spoljnih poslova, i pošto je Čerkeska označena kao nezavisna zemlja na mapi koju je pregledao sam lord Palmerston.« (Govor gospodina Stanleja, Donji dom, 21. juna 1838.)

Hoće li se onda poverovati da je plemeniti i ritterski vikont znao da vodi taj slučaj tako majstorski, da mu je upravo gusarski čin, koji je Rusija počinila protiv britanske svojine, pružio dugo čekanu priliku da formalno prizna jedrenski ugovor i da uništi nezavisnost Čerkeske?

Dana 17. marta 1837. zatražio je gospodin Roebuck, pozivajući se na zaplenu broda »Vixen«,

»da se podnesu kopije cele prepiske između engleske vlade i ruske i turske vlade u vezi sa jedrenskim ugovorom, kao i obaveštenje o svim transakcijama ili pregovorima Rusije u vezi sa lukama i teritorijama na obalama Crnog mora, od potpisivanja jedrenskog ugovora.«

Gospodin Roebuck, iz straha da se ne posumnja da ga u tome rukovode ljudska osećanja i da brani Čerkesku na temelju apstraktnih principa, otvoreno je izjavio:

»Rusija može pokušati da osvoji ceo svet, i ja ću na njene napore gledati ravnodušno, ali u času kada pokuša da se meša u našu trgovinu, obratiću se vladi ove zemlje* (pomenuta zemlja leži, kako izgleda, izvan celog sveta) »da kazni takvu agresiju.«

Isto tako je želeo da zna »da li je britanska vlada priznala jedrenski ugovor«.

Mada pod jakim pritiskom, plemeniti lord je imao dovoljno prisustva duha da održi dugačak govor i

»da sedne ne saopštivši Domu ko u stvari u ovom času drži čerkesku obalu — da li stvarno pripada Rusiji, i da li je brod 'Vixen' zaplenjen zbog povrede carinskih propisa, ili zato što je postojala blokada obale, kao i da li on priznaje jedrenski ugovor ili ne«. (Govor gospodina Hume-a, Donji dom, 17. marta 1837.)

Gospodin Roebuck je izneo da se gospodin Bell, pre no što je dozvolio brodu »Vixen« da krene za Čerkesku, obratio plemenitom lordu da bi utvrdio da li je nepodesno ili opasno za jedan brod da iskrca robu u ma kom delu Čerkeske, i da je ministarstvo spoljnih poslova odgovorilo da ne postoji opasnost. I tako je lord Palmerston bio primoran da pred Domom pročita pisma koja je razmenio sa gospodinom Bellom. Dok je čitao ova pisma, čoveku se činilo da čita neku špansku komediju plašta i mača, a ne zvaničnu prepisku između jednog ministra i jednog trgovca. Kada je čuo plemenitog lorda kako čita pisma koja se odnose na zaplenu broda »Vixen«, Daniel O'Connell je uzviknuo »Koliko je u pravu Talleyrand kad kaže da je jezik izumljen zato da čovek prikrije svoje misli!«

Na primer, gospodin Bell pita: »Da li postoji ikakvo ograničenje trgovine koje priznaje vlada njegovog veličanstva — jer ako ne postoji, on ima nameru da uputi tamo jedan brod sa tovarom soli?« »Vi me pitate«, odgovara lord Palmerston, »da li će vam se isplatiti da započnete trgovinu solju?«, i saopštava mu »da trgovačke firme same treba da prosude da li da se poduhvate da trguju solju«. Gospodin Bell odgovara: »To nisam pitao. Jedino što želim da znam jeste da li vlada njegovog veličanstva priznaje rusku blokadu na Crnom moru južno od reke Kuban?« »Morate pogledati 'The London Gazette'^[304]«, odgovara plemeniti lord, »u kome imate sva obaveštenja takve vrste.«

»The London Gazette« bio je zaista izvor kome se britanski trgovac morao obratiti za obaveštenja umesto ukazima ruskog cara. Gospodin Bell, ne našavši uopšte nikakvu indikaciju u listu »The London Gazette« o priznavanju blokade ili drugih ograničenja, otpremio je svoj brod. Rezultat je bio da je i sam posle toga dospeo na stupce tog lista.

«Uputio sam gospodina Bella», kaže lord Palmerston, «na 'Gazette', gde će videti da nismo primili nikakva saopštenja ili izjavu od ruske vlade o blokadi — i prema tome, nikakvu blokadu nismo priznali.»

Upućujući gospodina Bella na list »The London Gazette«, lord Palmerston ne samo da je porekao da je britanska vlada priznala rusku blokadu, već je isto tako potvrdio da, po njegovom mišljenju, čerkeska obala *ne* predstavlja deo ruske teritorije, zato što o tome da je neka strana zemlja blokirala sopstvenu teritoriju — kao što je, na primer, blokada pobunjenih podanika — *neće* pisati »The London Gazette«. Za Čerkesku, pošto ne predstavlja deo ruske teritorije, ne moraju, naravno, važiti ruski carinski propisi. Tako, prema sopstvenom tvrđenju, lord Palmerston je porekao, u svom pismu gospodinu Bellu, rusko pravo da blokira čerkesku obalu, ili da je podvrgne komercijalnim ograničenjima. Istina je da se kroz njegov govor provlačila želja da navede Dom da prihvati da Rusija drži Čerkesku. Ali, s druge strane, jasno je izjavio:

«Što se tiče proširenja ruske granice do ušća Dunava, južno od Kavkaza i na obalama Crnog mora, to svakako nije u saglasnosti sa svečanom deklaracijom Rusije pred Evropom, pre početka turskog rata.»

Kada je seo, zavetujući se da će uvek »štiti interese i visoko držati čast ove zemlje«, izgledalo je da dela pre pod težinom bede svoje ranije politike, nego da snuje podmukle planove za budućnost. Toga dana morao je da podnese ovako težak prekor:

«Za oštru osudu je koliko je puta plemeniti lord propustio da pokaže delotvornu revnost kada se radilo o zaštiti časti zemlje; nikada se nijedan raniji ministar nije držao tako kolebljivo, s toliko ustručavanja, tako nesigurno, tako kukavički kada su se nanosile uvrede britanskim podanicima. Koliko će još plemeniti lord predlagati da se dozvoli Rusiji da ovako vredi Veliku Britaniju, i da tako nanosi štetu britanskoj trgovini? Plemeniti lord *degradira* Englesku dajući joj obeležje hvastavice — ohole i tiranske prema slabima, ponizne i servilne prema jakim.»

Ko je to ovako nemilosrdno žigosao »pravog engleskog« ministra? Niko drugi do lord Dudley Stuart.

Dana 25. novembra 1836. godine »Vixen« je zaplenjen. Burne debate u Donjem domu, koje smo naveli, dogodile su se 17. marta 1837. godine. Ali tek 19. aprila 1837. godine, plemeniti lord je zatražio od ruske vlade

«da navede razloge koji su joj dali pravo da sebe smatra ovlašćenom da zapleni u mirno doba, jedan trgovački brod koji pripada britanskim državljanima.»

Dana 17. maja 1837. plemeniti lord je primio sledeći telegram od erla Durhama, britanskog ambasadora u Petrogradu:

•Milorde — u pogledu vojne *de facto* okupacije Sudžuk-Kalea, moram da saopštim vašem lordstvu da u zalivu postoji jedna tvrđava koja nosi caričino ime (Aleksandrovski) i da je u njoj uvek stacioniran jedan ruski garnizon.

Ostajem, itd., Durham».

Gotovo da i nije potrebno napomenuti da tvrđava Aleksandrovski čak nije imala ni onoliko realnosti koliko su je imala sela od kartona koja je Potemkin pokazivao carici Katarini II prilikom njene posete Krimu. Pet dana posle prijema ovog telegrama, lord Palmerston je poslao sledeći odgovor u Petrograd:

•S obzirom da je Sudžuk-Kale, koji je Rusija ugovorom iz 1783. priznala kao turski, sada putem jedrenskog ugovora — kako tvrdi grof Neselrode — pripao Rusiji, vlada njegovog veličanstva nema dovoljno razloga da dovede u pitanje pravo Rusije da uzme i zapleni brod „Vixen”.»

Postoji nekoliko čudnovatih okolnosti u vezi sa ovim pregovorima. Lordu Palmerstonu je bilo potrebno šest meseci razmišljanja da otpočne, i jedva jedan mesec da zaključi te pregovore. Njegova poslednja depeša od 23. maja 1837. godine, iznenada i na prečac prekida sve dalje transakcije. Depeša navodi datum kućuk-kajnardžijskog ugovora, ne po gregorijanskom već po grčkom kalendaru. Pored toga

«između 19. aprila i 23. maja», kao što je ser Robert Peel rekao, «dogodila se upadljiva promena, od zvanične deklaracije do pomirenja — do koje je otičledno došlo zbog *uveravanja*, primljenih od grofa Neselrodea, da je Turska prema jedrenskom ugovoru preputala Rusiji obalu o kojoj je reč. Zašto nije protestovao protiv ovog ukaza?» (Donji dom, 21. juna 1838.)

Čemu sve ovo? Razlog je vrlo jednostavan. Kralj William IV je tajno nagovorio gospodina Bella da otpošalje «Vixen» na čerkesku obalu. Dok je plemeniti lord odugovlačio pregovore, kralj je još uvek bio sasvim zdrav. Kada je lord iznenada okončao pregovore, William IV je bio na samrti, a lord Palmerston je tako apsolutno uzeo u svoje ruke spoljne poslove, kao da je samodržac Velike Britanije. Zar nije bio velik potez lorda šaljivdžije da jednim potezom pera formalno prizna jedrenski ugovor, rusko pravo na Čerkesku, i zaplenu broda «Vixen», i sve to u ime umirućeg kralja, koji je namerno otposlao prkosni brod «Vixen», isključivo zato da bi ponizio cara, ignorisao jedrenski ugovor, i potvrdio nezavisnost Čerkeske?

Gospodin Bell je, kao što rekoh, dospeo na stupce lista «The Gazette», a gospodin Urquhart, onda prvi sekretar ambasade u Carigradu, bio je opozvan, zato što je «nagovorio gospodina Bella da izvede ekspediciju broda „Vixen”».

Dok je kralj William IV bio živ, lord Palmerston se nije usuđivao da se otvoreno suprotstavi ekspediciji broda «Vixen», što dokazuje prvo čerkeska deklaracija o nezavisnosti Čerkeske, objavljena u «Portfoliu»,^[145]

dalje, mapa Čerkeske, koju je pregledalo njegovo lordstvo, njegova neodređena prepiska sa gospodinom Bellom i njegova neodređena izjava u Donjem domu; najzad nadzornik tovara broda »Vixen«, brat gospodina Bella, je primio, kada je krenuo, depeše od ministarstva spoljnih poslova za ambasadu u Carigradu, i direktno ohrabrenje lorda Ponsonbyja, britanskog ambasadora pri Visokoj porti.

Na početku vlade kraljice Victorije činilo se da je upliv vigovaca obezbeđeniji no ikad, i, sledstveno tome, jezik ritterskog vikonta naglo se promenio. Od odbrambenog i ulagivačkog, taj jezik se naglo pretvara u ohol i prezriv. Na pitanje gospodina T. H. Attwooda, 14. decembra 1837, o brodu »Vixen« — i Čerkeskoj, njegovo mišljenje je:

«Što se tiče broda »Vixen« Rusija je dala takvo objašnjene svoga postupka koje bi trebalo da zadovolji vladu ove zemlje. Brod nije uzet za vreme blokade. Bio je uzapćen zato što su oni koji su upravljali tim brodom prekršili ruske opštinske i carinske propise.»

A na strepnju gospodina Attwooda od daljih ruskih prepada, odvratio je:

«Mislim da Rusija pruža svetu iste garancije u pogledu očuvanja mira kao i Engleska.» (Govor lorda Palmerstona, Donji dom, 14. decembra 1837.)

Pred kraj zasedanja plemeniti lord je podneo Domu korespondenciju sa ruskom vladom, čija smo dva najvažnija dela već naveli.

Godine 1838. izgledi stranaka su se ponovo promenili, i torijevci su povratili uticaj. Dana 21. juna torijevci su oštro napali lorda Palmerstona. Ser Stratford Canning, sadašnji ambasador u Carigradu, predložio je da jedan izabrani komitet ispita navode gospodina Bella protiv plemenitog lorda, kao i prava gospodina Bella na obeštećenje. Njegovo lordstvo je prvo pokazalo veliko iznenađenje što ser Stratford iznosi »jedan tako sitničav predlog«.

«Vi ste» na to je povikao ser Robert Peel, »prvi engleski ministar koji se usuđuje da nazove sitnicom zaštitu britanske imovine i trgovine.»

«Nijedan trgovac», odgovorio je na to lord Palmerston, »nema pravo da traži od vlade njenog veličanstva da iznosi svoje mišljenje o tako važnom pitanju kao što su suverena prava Rusije u Čerkeskoj ili o njenom pravu da nameće carinske i zdravstvene propise snagom svoga oružja.»

«Ako to nije Vaša dužnost, kakva je onda uopšte korist od ministarstva spoljnih poslova?» upitao je gospodin Hume.

«Rečeno je», rezimirao je plemeniti lord, »da je zbog mojih odgovora gospodin Bell, taj nedužni gospodin Bell, uleteo u klopu. A ako je već reč o klopci, ona nije bila postavljena za gospodina Bella, već ju je postavio gospodin Bell.»

Naime, pitanjima koja je upućivao nedužnom lordu Palmerstonu.

U toku ovih debata (21. juna 1838) izašla je najzad na videlo velika tajna. I da je želeo 1836. godine da se opire ruskim pretenzijama, plemeniti lord to nije mogao da učini iz sasvim prostog razloga, tj. zato

što je već 1831. godine njegov prvi akt kad je preuzeo dužnost bio priznavanje uzurpiranja Kavkaza, i tako, na prikriven način, jedrenskog ugovora. Lord Stanley (sada lord Derby) tvrdi da je 8. avgusta 1831. ruska vlada obavestila svog predstavnika u Carigradu o svojim name-rama

«da podvrgne sanitarnim propisima saobraćaj koji se neometano obavlja između stanovnika Kavkaza i susednih turskih provincija i da mora da prenese gore pomenute propise stranim misijama u Carigradu i osmanskoj vladi».

Dopuštajući da Rusija uvede na čerkeskoj obali takozvane sanitarne i carinske propise, mada nisu postojali nigde sem u pomenutom dopisu, Rusiji je priznato pravo na Kavkaz, i, sledstveno tome, i jedrenski ugovor, na kome su ova prava zasnovana.

«Ova uputstva su», rekao je lord Stanley, «dostavljena sasvim zvanično gospo-
dinu Mandeville-u (sekretaru ambasade) u Carigradu izričito radi obaveštenja britanskih trgovaca, i preneti plemenitom lordu Palmerstonu.»

Nije preneo, niti se usudio, «da prema praksi prethodnih vlada, prenese Lloydovom komitetu^[305] činjenicu da je primio takvo obaveštenje». Plemeniti lord je sebe okrivio «za šestogodišnje prikrivanje», uzviknuo je ser Robert Peel.

Tog dana lord šaljivdžija izbegao je osudu zato što je imao većinu šesnaestorice; 184 glasa je bilo protiv, a 200 za njega. Tih šesnaest glasova neće nadjačati glas istorije niti učutkati gorštace, čija zveka oružja dokazuje svetu da nije istina da Kavkaz «sada pripada Rusiji, i kao što je izjavio grof Neselrode», i kao što je ponovio lord Palmerston!

Naslov originala:

Lord Palmerston

Napisano između oktobra i početka decembra 1853. kao serija članaka.

Prvi put objavljeno u listu «The People's Paper», br. 77, 78, 79, 80, 81, 84, 85 i 86 od 22. i 29. oktobra, 5, 12. i 19. novembra i 10, 17. i 24. decembra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Pitanje rata — Finansijska situacija — Štrajkovi^[306]

Prošlog petka je »The Morning Chronicle«^[29] u svom četvrtom izdanju doneo depešu prema kojoj je sultan¹ objavio rat Rusiji. Sinoćni pariski list »La Patrie«^[111] donosi poluzvanično obaveštenje da vesti primljene sa Istoka ne potvrđuju ono što je objavljeno u listu »The Morning Chronicle«. Prema jednom drugom vladinom listu, listu »Le Constitutionnel«^[32], treba pripisati učestanim intervencijama austrijskog internuncija gospodina von Brucka to što se Divan sastao 25. septembra sa namerom da razmotri bečku notu, i tom prilikom izjavio da će ostati veran poslednjoj noti Rešid paše.^[307] Sledećeg dana sazvan je veliki savet. Ovaj savet, koji se sastoji od 120 važnih ministara, vezira, paša i verskih velikodostojnika, odlučio je da

»bi bilo u suprotnosti sa dostojanstvom, i sa visokim autoritetom sultana ako bi se potpisala bečka nota bez modifikacija, koje je predložio Divan, i da je, pošto je car izjavio da su ove modifikacije potpuno neprihvatljive, i odbio da odustane od svog zahteva da Osmansko Carstvo prihvati obaveze koje bi bile opasne po njenu nezavisnost, savetu jedino ostalo da posavetuje sultana da odmah preduzme mere neophodne za očuvanje svoga carstva, i da oslobodi svoje oblasti od napa-
dača«.

A što se tiče *oficijelne* objave rata, ona nije potvrđena nikakvom autentičnom depešom. Ovog puta je bar Porta iznenadila zapadne diplomate. Engleska i francuska vlada, koje se ne usuđuju da povuku svoje flote, a nisu u stanju da duže podnose svoj smešni položaj u zalivu Besika, niti su spremne da prođu kroz moreuze otvoreno prkoseći caru, tražile su od Porte da zatraži brodove koji se nalaze u zalivu Besika pod izgovorom da hrišćanima u Carigradu preti opasnost za vreme Bajrama. Porta je odbila, izjavljujući da nema nikakve opasnosti, a ako i preti opasnost, Porta zna kako da zaštiti hrišćane i bez spoljne intervencije, te ne želi da pozove brodove dok ne prođu praznici. Ali tek što je pret-hodnica ujedinjene flote prošla kroz moreuze, a Porta je, pošto je sad dovela u škripac svoje kolebljive i verolomne saveznike, objavila rat.

¹ Abdulmedžid

A što se samog rata tiče, on je počeo pre tri meseca, kada su ruske snage prešle reku Prut. Prva kampanja je, u stvari, završena prispećem ruskih legija na obale Dunava. Jedina promena koja može sada nastupiti može biti u tome da se rat više neće voditi samo jednostrano.

Sem tuniskog beja,¹ i persijski šah² je, uprkos ruskih intriga, stavio sultanu na raspolaganje korpus od 60 000 ljudi svojih najboljih trupa. A za tursku vojsku se s pravom može reći da je zbir svih raspoloživih snaga islama u Evropi, Africi i srednjoj Aziji. Vojske dve vere, koje su se dugo vremena borile za premoć na Istoku, pravoslavne i muslimanske, sada stoje jedna prema drugoj; jedna je sakupljena despotskom voljom jednog jedinog čoveka, a druga fatalnom snagom okolnosti, — što odgovara i njihovim verama: jer pravoslavna vera odbija dogmu o predestinaciji, dok je fatalizam središnja tačka islama.

Danas će se u Londonu održati dva sastanka, jedan u Downing street-u⁽¹⁰²⁾ — a drugi u London-Tavern-u; jedan će održati ministri — drugi će se održati protiv njih; jedan u korist cara — a drugi u korist sultana. Iz uvodnika listova »The Times«⁽²⁶⁾ i »The Morning Chronicle« mogli bismo zaključiti, da će, ako bi uopšte mogla postojati ikakva sumnja u pogledu namera koalicije, ta koalicija dati sve od sebe da spreči rat, da se obnove pregovori, da se dobije u vremenu, da parališe sultanovu vojsku, i da podrži cara u Dunavskim kneževinama.

»Car se izjašnjava za mir«, radosno saopštava »The Times«, prema verodostojnim izvorima.

Car je »lično« izrazio pacifistička osećanja u Olomoucu⁽³⁰⁸⁾. On neće prihvatiti modifikacije koje Porta predlaže; on će se držati prvobitne bečke note, ali će dozvoliti bečkoj konferenciji da interpretira tu notu u *prenosnom smislu*, što je u kontradikciji sa interpretiranjem njegovog Neselrodea. On će zapadnim silama dozvoliti da održavaju konferencije, pod uslovom da mu one dozvole da u međuvremenu zauzme Dunavske kneževine.

»The Times« u nastupu miroljublja poredi dvojicu imperatora, ruskog i austrijskog, sa dvojicom divljih poglavica u srednjoj Africi, da bi na kraju došao do zaključka: »Na kraju krajeva, zar je svetu toliko stalo do ruskog cara da bi zagazio u rat braneci njegove političke greške?«

Banke Torina, Pariza, Berlina i Varšave povisile su svoje diskontne stope. U bančnim izveštajima za prošlu nedelju izneto je da je zlatna rezerva Engleske banke opet smanjena za 181 615 f. st., i njen ukupan iznos je sada samo 15 680 783 f. st.. Aktivni opticaj novčanica smanjen je gotovo za iznos od 500 000 f. st., dok se diskont obveznica povećao za 400 000 f. st., koincidencija koja govori u prilog mojoj tvrdnji u članku o Peelovom zakonu o banci da iznos banknota u opticaju raste i opada u proporciji sa obimom bankarskog posla.

¹ Sidi Ahmed — ² Nasr-ed-Din

Gospodin Dornbush zaključuje svoj mesečni trgovački cirkular na sledeći način:

«Politički događaji u toku prošle nedelje u velikoj su meri doprineli kolebanju kursa u trgovini žitom, a to kolebanje je prouzrokovano sve češćim vestima da je žetva pšenice slaba, da se bolest krompira proširila, i da se oseća nedostatak brodogorskog prostora. Cena brašnu se u Londonu popela na 70 šilinga za 280 funti, novog žita na 80 šilinga, dok se stopa diskonta približava 5%. Veliko uzbuđenje sada vlada na tržištu žitom — verovatnoća da će izbiti rat na Istoku, da će žetva pšenice u Engleskoj podbaciti, da se bolest krompira širi, da uvoz opada (naročito sa juga Evrope), i da tražnja stalno raste u Francuskoj, Belgiji i Holandiji — sve su ovo glavni uzroci kolebljivosti u trgovini žitom, koji su podigli cene žitu u protekloj sedmici od jednog do šest šilinga po kvarteru na vodećim provincijskim pijacama . . . Obično, posle žetve pa sve do Božića, cene pokazuju tendenciju pada. Ove godine je tendencija bila obrnuta . . . Tokom poslednjih meseci cene skaču. U ovom času ne postoji stvarna nestašica žita ni u jednom kraju ovog dela sveta; mnoge žitnice, hambari i vršilišta su krcati, i u nekim lukama se oseća nedostatak magacina. Stoga skok cena u poslednje vreme nije prouzrokovao postojećom već očekivanom oskudicom u pšenici, zasnovanom na pretpostavci da će se u toku sezone osetiti posledice slabe žetve. Verovatno da će iduća zima doneti puno nedaća i nemaštine . . . Preovlađuje mišljenje da će cene produžiti da skaču; i dok gomila špekulanata nastavlja da kupuje i stvara rezervu, tendencija skoka će se po svoj prilici nastaviti do proleća . . . Kako izgleda, visoke cene će u toku iduće zime dati podsticaj za uvoz žitarica iz udaljenih predela, što u normalna vremena ne dolazi u obzir zbog daljine i skupog prevoza; idućeg proleća može se očekivati masovni dovoz iz svih pristupačnih krajeva sveta; i baš će ovaj isti uzrok, koji sada dovodi do skoka cena povlačenjem robe iz prodaje, u istoj meri pokazati tendenciju da obori cene žitarica zbog pohlepe trgovaca da iznesu svoju robu na tržište. Sada se po pravilu kupuje; a posle će geslo biti prodaja. *Iduća godina može biti puna opasnosti i kobna kao što je bila 1847.*»

Opšta depresija na mančesterskom tržištu i dalje traje. Koliko zbog vesti iz Australije i Kine, toliko i zbog zapleta na Istoku, koji daje sve mučniju sliku, nemir kod prelaca, fabrikanta i trgovaca raste. U odnosu na najviše cene pre 2 meseca, za običan kvalitet i jačinu konca, pad cena iznosi $\frac{7}{8}$ do jedan peni za funtu, što je gotovo dva puta više u odnosu na pad cena za odgovarajući kvalitet pamuka, koji ne iznosi više od $\frac{1}{2}$ do $\frac{5}{8}$ penija. Ali čak kod maksimalnog snižavanja na 1 peni, ljudima je teško da ga prodaju, i zaliha, ta mora naše osetljive škole političkih ekonomista, i dalje se gomila. Naravno, ne sme se očekivati da će ova gomila zaliha rasti munjevito; u ovom času i trgovci i fabrikanti, naišavši na zasićena tržišta, imaju još izlaz da šalju svoju robu, konsignirano, na druga tržišta, i ovu mogućnost oni baš sada veoma široko koriste. Ali koncentrisati svu proizvodnju za izvoz britanske industrije, koja je dovoljno velika da, u pravilnim intervalima, preplavi ceo svet, na nekoliko manje-više zasićenih tržišta, znači nužno izazvati isto stanje prezasićenosti, i nagli preokret kao posledicu baš

na ovim tržištima koja su do sada važila za zdrava. Tako su nešto malo bolje vesti iz Indije, prema kojima još uvek ne postoje izgledi za unosan izvoz u tu zemlju, već samo mogućnost da se smanji gubitak od novog izvoza, dovele do prilično značajnog porasta poslova sa tom zemljom delimično od strane firmi koje stalno trguju sa Indijom, delimično na račun samih mančesterskih vlasnika predionica i fabrikanata, koji, da se ne bi izložili gubitku koji prati prodaju na sve slabijem tržištu, više vole da prihvate kakvu bilo priliku za bolju prodaju koja bi mogla proizići iz špekulativnog izvoza za Indiju. I ovde mogu dodati da je počev od 1847. redovna praksa mančesterskih vlasnika predionica i fabrikanata da za svoj račun pošalju veliku pošiljku robe morem u Indiju, i drugde, a da za ostvarenu dobit nakupuju kolonijalne proizvode, koje će opet za svoj račun prodavati ili u britanskoj Severnoj Americi ili u lukama na Kontinentu. Ove špekulacije, naravno, ne pripadaju legitimnoj sferi poduzetničke delatnosti fabrikanata, koji jasno ne mogu biti ni upola dobro obavješteni o stanju tržišta kao prekomorski trgovci, ali one zadovoljavaju britanskog vlasnika predionice koji, upravljajući tako dalekim operacijama, veruje da se ostvaruje njegova omiljena iluzija da je on vrhovni upravljač, tako reći vladajući um svetske trgovine i trgovačkih sudbina. I da nije ovih špekulacija, koje godinu ili osamnaest meseci vezuju znatan deo viška industrijskog kapitala, nema sumnje da bi se porast broja fabrika u Engleskoj za poslednjih pet godina nastavio još bržim tempom.

Na tržištu tekstilnom robom, domaća roba se nalazi pod najvećom depresijom; zalihe se gomilaju, mada je stao veliki broj razboja. Ipak se ne može reći ni da je druga roba u boljem stanju.

Slična stagnacija je zavládala u Lidsu i Bradfordu, u Lesteru i Notingemu. U Notingemu radni dan je sveden na deset časova, pa čak i na osam u čipkarstvu; proizvodnja čarapa je pod depresijom čak od prošlog juna, kada je proizvodnja naglo smanjena u Notingemu za jednu trećinu svoga obima. Jedina koja i dalje pokazuje nesmanjeni procvat za sada je proizvodnja metalne robe u Birmingemu i njegovoj okolini.

U Londonu mali trgovci počínju da bankrotiraju.

U članku od 12. avgusta rekao sam da su vlasnici predionica i fabrikanti odlučili da osnuju »udruženje koje ima cilj da pomogne industriji da stišava uznemirenost među fabričkim radnicima u mančesterskoj oblasti«, da to udruženje treba da se sastoji od lokalnih organizacija, sa jednim centralnim komitetom, da mu je namera »da se odupre svim zahtevima *udruženih grupa* radnika, jačajući monopol kapitala monopolum udruživanja i diktirajući uslove kao udružena grupa«.

Zar nije veoma čudna pojedinost to što o ovom planu, o kome sam vas obavestio otprilike pre dva meseca, londonska štampa nije ni reči rekla, mada se on u međuvremenu u tišini sprovodi u život, i već deluje u Prestonu, Boltonu i Mančesteru? Londonska štampa se izgleda muči kako da od sveta sakrije činjenicu da fabrikanti sistematski okupljaju

svoju klasu za borbu protiv radničke klase, i da su sukcesivni koraci koje su preduzeli, umesto da budu spontani rezultat okolnosti, rezultat unapred smišljene i brižljivo skovane zavere jedne organizovane anti-radničke lige! Ova engleska kapitalistička liga devetnaestog veka treba tek da nađe svog istoričara, kao što je francuska Katolička liga krajem šesnaestog veka našla svoje u autorima *Satyre Ménippée*.^[309]

Da bi uspeli u svojim zahtevima, radnici moraju, naravno, da pokušaju da se jedan deo njih održi na poslu dok drugi deo ne sprovede uspešan štrajk. Ipak, tamo gde radnici usvoje ovaj metod, fabrikanti, posle međusobnog dogovora, zatvaraju sve svoje fabrike, da bi radnike time gurnuli u bedu. Kako je poznato igru je trebalo da započnu prestonski fabrikanti. Trinaest fabrika je već zatvoreno, i pre kraja naredne sedmice sve fabrike će biti zatvorene, ostavljajući bez posla više od 24 000 ljudi. Tkači su uputili jednu peticiju fabrikantima, moleći pregovore ili nudeći da se sporna pitanja iznesu pred arbitražu, ali njihov zahtev je odbijen. Pošto su tkače Prestona pomogli dobrovoljni prilozi koje su sakupili radnici iz okolnih oblasti, iz Stejlibridža, Oldhema, Stokporta, Berija, Vitnela, Blekberna, Čerč-Periša, Ektona, Irvel-Vejla, Enfilda, Bernlija, Koulna, Bejkepa itd., ljudi su otkrili da je udruživanje jedini put da se odupru nepravednom pritisku kapitala; prestonski fabrikanti su, sa svoje strane, poslali tajne emisare da podriju mogućnosti pomoći štrajkačima i da primoraju fabrikante u Bernliju, Koulnu, Bejkepu itd. da zatvore svoje pogone, i da time prouzrokuju opšti prestanak rada. U nekim mestima, kao u Enfildu, nadzornici su bili navedeni na to da obaveštavaju vlasnike o radnicima koji su učestvovali u izvođenju tog pokreta, i tako je izvestan broj sakupljača priloga otpušten. Dok Prestonce bodre radnici okolnih oblasti, fabrikanti Prestona nailaze na neobično odobravanje drugih fabrikanta, i bivaju veličani kao istinski junaci našeg vremena.

U Beriju stvari uzimaju sličan obrt kao i u Prestonu. U Boltonu, gde su proizvođači jorgana kockom odlučili koji će među njima da otpočnu sa štrajkom, svi vlasnici fabrika ove industrijske grane odmah su zatvorili fabrike.

Pored ovih jednovremenih zatvaranja fabrika, pribeglo se i drugim zajedničkim merama. U Kitliju, na primer, tkači gospodina Lunda otpočeli su štrajk tražeći povećanje nadnica, a glavni razlog njihovog štrajka je bio što su njihove nadnice bile niže nego kod tkača gospodina Andertona u Bingliju. Jedna deputacija tkača tražila je sastanak sa gospodinom Lundom, i krenula njegovoj kući, ali su im vrata učtivo zatvorena pred nosom. Ali nedelju dana kasnije, tkači gospodina Andertona su bili obavešteni da će i njihove nadnice biti smanjene za 3 penija po komadu, i da će se vunovlačarima smanjiti za jedan farding¹ po funti težine, pošto su gospodin Lund i gospodin Anderton, u međuvremenu, sklopili jedan ofanzivno-odbrambeni savez koji je imao za cilj da se

¹ 1/4 penija; najmanja britanska novčana jedinica

pobede tkači jednog od njih spuštanjem nadnica tkačima onog drugog. Tako će, pretpostavlja se, tkači gospodina Lunda biti primorani da se pokore ili će tkači gospodina Andertona morati da stupe u štrajk, i teret novog štrajka uništiće tada svaku mogućnost potpomaganja, a radnicima i jedne i druge firme smanjiće se nadnice.

U drugim slučajevima, preduzetnici pokušavaju da pridobiju sopstvenike radnji protiv radnih ljudi. Tako je gospodin Horsfall, kralj uglja i vlasnik najveće jame u Derbiju, kada su njegovi radnici zbog smanjenja nadnica stupili u štrajk, išao kod svih mesara, pekara kao i trgovaca u okolini kod kojih se rudari snabdevaju, nagovarajući ih da njegovim rudarima ništa ne daju na kredit.

U svim mestima gde postoji udruženje »za stišavanje uznemirenosti među radnicima«, vlasnici koji su pristupili udruženju obavezali su se da plate visoke globe ukoliko prekrše status udruženja ili popuste zahtevima svojih radnika. U Mančesteru ove globe iznose 5000 f. st., u Prestonu 3000 f. st., u Boltonu 2000 f. st., itd.

Postoji jedna karakteristika po kojoj se ovi sukobi bitno razlikuju od onih iz prošlosti. Ranije, kao na primer 1832, 1839, 1840, 1842, takozvani *general holiday*¹, to jest, opšti i istovremeni prestanak rada u celom Kraljevstvu, bila je omiljena ideja radnika, i veliki cilj kome su težili. Danas kapital preti opštim otpuštanjem. Sada gazde nameravaju da sprovedu opšte zatvaranje fabrika. Zar ne mislite da bi to, ako bi uspeo, predstavljalo veoma opasan eksperiment? Da li je njihova namera da uvuku engleski narod u junski ustanak,^[310] da slome njegov pobunjenički duh, da bi ga lišili moći za čitav niz godina?

U svakom slučaju, ne možemo dovoljno jasno posmatrati simptome građanskog rata koji se priprema u Engleskoj, pogotovu što londonska štampa namerno zatvara oči pred ovim značajnim činjenicama, a pri tom odvrća pažnju svojih čitalaca opisima beznačajnih stvari, kao što je banket koji je priredio gospodin Titus Salt, jedan od jorkširskih fabričkih kneževa, prilikom otvaranja njegovog fabričkog dvorca, na kome nije ugošćena samo aristokratija već i njegovi radnici. Zdravica koju je predložio glasila je: »Prosperitet, zdravlje i sreća radničke klase«, kako je javnosti saopštila štampa metropole, ali se prećutalo da su, nekoliko dana kasnije, njegovi tkači moarea primili obaveštenje *da im se opet snižava nadnica* od 2 šilinga i 3 penija na 2 šilinga i jedan peni. »Ako ovo znači bilo zdravlje bilo prosperitet tkača moarea«, piše jedna od njegovih žrtava listu »The People's Paper«^[59], »ja ih ne želim.«

Verovatno ste videli iz lista »The Times«,^[26] da je izvesna gospoda Macdonnell, iz Nojdarta u Glengariju, podražavajući vojvotkinju od Sutherlanda, preduzela korake da očisti svoje imanje, da bi zamenila ljude ovcama. »The People's Paper«, koji je primio ovo obaveštenje od jednog od svojih korespondenata sa mesta događaja, daje sledeći živopisan opis ove maltuzijanske operacije:

¹ sveopšti praznik

»Ova dama je imala izvestan broj kotedžera u svom domenu, od kojih mnogi nisu bili u stanju da plaćaju zakupnine — a neki su bili u znatnom zaostatku, *kako nam je rečeno*. Ona je stoga svima naredila da se isele, i primorala ih da nađu utočište u šumi i pećinama, gde se oni od tada vuku, ili bolje rečeno umiru, dok konji gospođe Macdonnell borave u toplim, bezbednim i udobnim štalama. Ona im je istovremeno ponudila slobodan odlazak u Kanadu, jer su putni troškovi jeftiniji od doprinosa za sirotinju, i dala im je dozvolu da prodaju „svoje male posede“, mada oni, u stvari, nisu imali drugog poseda osim odeće na sebi, ponekog polomljenog stola, ili reumatične mačke. Najzad, ona im je oprostila zaostale rente — koje nije mogla dobiti. Ovo se naziva *plemenitom velikodušnošću*«.

Ova proterivanja izgleda da su ponovo na dnevnom redu širom gornje Škotske. Tako nas bar obaveštava ser Charles Forbes, škotski veleposednik, koji piše listu »The Times«,

»da farme ovaca postaju tako unosne danas da će se našim farmerima isplatiti da iznajme ovce u koje bilo doba, i da plate za uklanjanje svih onih koji im stoje na putu«.

Naslov originala:

*The War Question —
Financial Matters — Strikes*

Napisano 7. oktobra 1853.

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 3904 od 21. oktobra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Turski manifest — Privredni položaj Francuske]

Turski manifest upućen 1. oktobra četirma velikim silama kao opravdanje sultanove objave rata caru, jeste, u svakom pogledu, od većeg značaja nego ogromna masa zvaničnih nota, kojima je preplavljena Evropa od maja meseca 1853.

U noti se kaže da sultan nije dao nikakav povod za sukob. Čak nije postojao ni izgovor za njega, pošto je pitanje svetih mesta rešeno. Rusija je sa svoje strane prekršila sve ugovore; Turska je iscrpla sva sredstva pomirenja. I same su se sile složile da sultan nije trebalo da prihvati notu kneza Menšikova. Kako se, onda, moglo očekivati da će prihvatiti bečku notu, koja se, u celini, nije razlikovala od note kneza Menšikova? Eksplikativna poslanica bečke konferencije nije mogla izmeniti stanje stvari. Kada su Rusi *jasan i precizan* paragraf kućukajnardžijskog ugovora protumačili naopako, zar ne bi bilo rizično »dopustiti im da tumače *neodredene i nejasne paragrafe*, koji bi im pružili zgodan izgovor za njihove pretenzije na versku zaštitu«? Štaviše, izmene koje je predložio sultan u potpunosti su opravdane kasnijim objašnjenjima koja je objavio grof Neselrode. Zaposjedanje Dunavskih kneževina je odmah predstavljalo *casus belli*, te je Porta sada odlučila da ga i proglasi za *casus belli*. Od kneza Gorčakova je, sledstveno tome, zatraženo da evakuše Dunavske kneževine. Ukoliko u roku od petnaest dana od dana prijema tog saopštenja pošalje negativan odgovor, Omer paša treba da otpočne neprijateljstva, ruski poslovni ljudi treba da napuste osmanske zemlje, a trgovinski odnosi između ove dve države da budu prekinuti. Nikakav embargo neće, međutim, biti ustanovljen za ruske trgovačke brodove, ali će im biti naredeno da napuste turske luke. Moreuzi će ostati otvoreni za trgovačku mornaricu prijateljskih sila.

U tome je suština sultanovog manifesta.

Turski ultimatum je uručen knezu Gorčakovu 9. ovog meseca. Prema ultimatumu, rok za evakuisanje Kneževina ističe 25. ovog meseca. Međutim, pretnje da će Turci otpočeti neprijateljstva ne treba shvatiti doslovno, pošto Omer paša, prirodno, neće napustiti svoje jake položaje da bi napao Ruse.

U jučerašnjem broju lista »The Morning Herald«^[24] naći ćete potvrdu mojih zapažanja o pokretima ruske vojske prema zapadu i tajnom sporazumu sa Austrijom na koji ovi pokreti ukazuju.

Rusija, verna starom azijskom sistemu obmane i sitnih podvala, sada koristi lakovernost zapadnog sveta i širi glasinu da je car »*upravo* hitno uputio kurira u Beč da javi da je car primio rado i u celosti sve uslove koje su predložile sile posrednice« kada je, na nesreću, »obavešten da je Porta objavila rat«. Tada je, naravno, bog Rusije istog časa povukao *sve ustupke*, koje je do tada učinio, i uzviknuo »da je preostao samo rat, i to rat do istrebljenja (guerre à l'outrance)«. Tako izlazi da je sultan naterao cara da zagazi u rat.

Govori se da je austrijski internuncije, gospodin De Bruck, postavio pitanje Porti da li ima nameru da uputi apel političkim izbeglicama i da od njih obrazuje stranačku legiju. Rešid paša je odgovorio da, uprkos predlozima koji neprekidno pristizu Porti, još uvek nije doneo nikakvu odluku; ali da će u slučaju da je napuste saveznici, Turska smatrati da ima potpuno pravo da iskoristi sva sredstva za svoju odbranu i da se koristi uslugama političkih izbeglica rasutih po evropskim zemljama.

U listu »Le Constitutionnel« čitamo:^[32]

»Imamo razloga da verujemo da je ovog časa stigao u Pariz i London zvaničan zahtev da Francuska i Engleska pruže pomoć Visokoj porti.«

Pročitaćete u novinama da je austrijski car smanjio svoju vojsku za oko 100 000 ljudi. Istina je da su ovi ljudi pušteni na odsustvo, ali ih mogu pozvati svakog časa. Na ovaj su korak bečku vladu prisilili, s jedne strane, finansijske nevolje a, s druge, nada da će na taj način privući finansijere.

Pretpostavljam da će sledeći izvod iz londonskog trgovinskog circulara koji se odnosi na žitno tržište u Francuskoj biti čitaocima zanimljiv:

»Čini nam se, na osnovu obimne prepiske kojom smo na svaki mogući način pokušali da utvrdimo kako stvari stoje, da je žetva pšenice u Francuskoj podbacila otprilike za celu trećinu, različito u raznim mestima ali najviše na jugu. Istina je da su listovi pod uticajem vlade pokušali da ubede javnost da to baš i nije tako, ali same vladine mere dovoljno pobijaju ono što ovi listovi pišu. Kao prva mera došlo je vladino ublažavanje zakona o plovidbi u korist ove zemlje¹; a zatim su ti zakoni potpuno ukinuti; kao sledeće, vlada je uzela u razmatranje smanjenje carina, koje bi klizna skala sama po sebi već regulisala, utvrđujući minimalnu stopu (bez obzira na pokrajine na koje je Francuska podeljena prema visini carinske stope), i otvorila luke stranim brodovima za slobodnu trgovinu, oslobađajući ih takse po tonaži. Od tada je otvorila sve reke i kanale brodovima koji prevoze žito, i zatražila od železnice da prevozi hranu po sniženoj tarifi. Otvorila je Alžir i dozvolila

¹ tj. Engleske

da brodovi svih tonaža plove za Francusku; zabranila je izvoz krompira i povrća, i ne okleva da se arbitrarno na mnogim tržištima upliće u odnose između kupaca i prodavaca. Sve ove mere su sigurni znaci slabe žetve, ili, posve nepotrebna obazrivost. Ipak od nekog vremena u francuskoj trgovini vlada zategnuto stanje; nije stvar u tome da su trgovci širom carstva u nedoumici u pogledu ishoda žetve, već ih je pogrešan korak vlade u određivanju cene hlebu toliko pomeo da su se uplašili da zaključuju poslove, a poznato je da su, čim je dekret izdat, telegrami poleteli u svim pravcima otkazujući porudžbine žitarica; nemoguće je, stoga, predvideti krajnji ishod koji ovakve vladine mere mogu imati na cene. Prosečna proizvodnja žita u Francuskoj procenjuje se na 80 miliona hektolitara (oko 28 miliona kvartera), pošto je najviša proizvodnja za proteklih dvadeset i pet godina, postignuta 1847, iznela 97 miliona hektolitara, a najniža, 1830. godine, 52 miliona. U toku poslednjih godina proizvodnja žita naglo raste, srazmerno mnogo brže no priraštaj stanovništva, a činjenica da su zalihe sada potpuno iscrpljene pokazuje da se narod mnogo bolje hrani i da bolje živi no što je ranije bio slučaj.

Sledeća tabela pokazuje priraštaj stanovništva i proizvodnje u toku poslednjih 25 godina:

Godina:	Stanovništvo:	Prosečna godišnja proizvodnja žita za pet godina (u hektolitrima)
1831.	32 569 223	od 1827. do 1831. 57 821 336
1836.	33 540 910	od 1832. do 1836. 68 684 919
1841.	32 240 078	od 1837. do 1841. 71 512 258
1846.	35 400 486	od 1842. do 1846. 72 015 564
1851.	35 781 821	od 1847. do 1851. 86 124 123

Porast potrošnje, u srazmeri sa povećanjem broja stanovnika dovešće do toga da će se posledice loše žetve mnogo teže osećati pošto ne postoje stare zalihe na koje bi se oslonilo, a naravno nema ni zaliha inostranog žita u stovarištima.*

Kakve zle namere imaju vladajuće klase Engleske prema Turskoj može se dokučiti iz pridika gospode Brighta i Cobdena u Edinburgu, iz Gladstone-ovih govora održanih u Mančesteru, i iz nagoveštaja nekih listova da će, u slučaju rusko-turskog rata, lorda Aberdeena zameniti lord Palmerston, viteški protivnik Rusije.

Istrage o stanju u tamnicama su stalna tema novinskih izveštaja. Prema onome što je obelodanjeno, izgleda da u tamnički režim u Birminghamu spada i primena vratnih okova i vezivanje uza zid, u Lesterširu primena tamničkih okova, a u Hempširu manje rafinirane metode izgladnjavanja. I »ovo nazivate slobodnom zemljom!«

U jednom svom ranijem članku konstatovao sam da je takozvani mir zaključen sa Burmom bio samo primirje, i da će se novoosvojena područja pokazati kao nepresušan izvor novih teškoća za britanske osvajače. Iz poslednje pošte koja je stigla suvozemnim putem saznajemo da burmanska stranka rata jača; da su nove teritorije bukvalno preplavljene velikim bandama pljačkaša, koje podstiče vlada Ave, što zahteva ogromno

povećanje vojnih snaga u Promeu, a da »britanske trupe trpe od boleština i da su demoralisane, pošto još nisu pronađeni zdravi tereni za podizanje kasarni«.

To što su britanski upravljači Indije bezočno zanemarili sve uređaje za navodnjavanje ponovo je u distriktu Patna dovelo do redovne pojave kolere i gladi, što je posledica duge i neprestane suše.

Iz jednog nedavno objavljenog službenog izveštaja izdvajam sledeće statističke podatke koji se odnose na gubitke brodova britanske i strane flote na obalama Ujedinjenog Kraljevstva:

Godina:	Ukupan broj brodoloma:	Potopljeni usled rupa na palubi i sudara:	Nasukano:	Izgub. života:	Ukupan broj brodoloma:
1850.	277	84	304	784	681
1851.	358	—	343	750	701
1852.	—	—	—	oko 900	1100
Ukupan broj brodoloma u toku tri godine i izgubljenih života					2482 2434

Napisano 18. oktobra 1853.

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 3912 od 31. oktobra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Hapšenje Delescluze-a — Danska — Austrija
»The Times« o izgledima rata protiv Rusije]

Među onima koji su u poslednje vreme uhapšeni u Parizu najznačajnija figura je gospodin Delescluze, privatni sekretar gospodina Ledru Rollina. Cilj njegovog puta u Pariz je bila neka tajna misija i, kako se tvrdi, kod njega su pronađeni kompromitujući dokumenti. Čoveku ne ide u glavu kako gospodin Ledru Rollin može imati poverenja u čoveka koji ni do dan danas nije sprao sa sebe sumnju da je 1848. godine izdao belgijsku legiju u poznatoj aferi Risquons-Tout.^[311]

U Kopenhagenu izgleda da predstoji dovršenje državnog udara pošto vlada ne popušta, i pošto se Folketing¹ izjasnio protiv ukidanja postojećeg ustava, ukoliko vlada ne podnese svoj nacrt ustava za celu dansku kraljevinu. Pojavili su se posebni nacrti za vojvodstva Šlezvig i Holštajn. Oni su bedne imitacije ustava starih pruskih provincijskih landtaga u kojima su sedeli predstavnici raznih »staleža« a izborno pravo zavisilo od zemljoposeda i bilo ograničeno »klauzulom domicila« na određen izborni distrikt. Posebnu pažnju zaslužuju sledeća dva člana ovih ustava: jedan lišava sudove njihovog drevnog prava da oglašavaju nevažećim administrativne odluke, a drugi lišava glasačkog prava sve pojedince koji su se kompromitovali učestvovanjem u revoluciji 1848—1850. godine, bez obzira na to da li su od tada amnestirani ili ne.

Izložio sam u svom poslednjem članku da je austrijski dekret o smanjenju vojne sile prosto imao za cilj da se u klopku uhvate zajmodavci, a sada kada je svaka šansa da se dođe do zajma propala — sada kada vlada izjavljuje da nikada nije ni nameravala da uzima zajam — sada kada se poduhvatila novog štampanja papirnog novca, obaveštavaju nas da

»nikakve pripreme nisu preduzete da se sprovede u delo carski dekret o smanjenju vojske, i da su, naprotiv, generali koji komanduju u Lombardiji, Mađarskoj i Hrvatskoj, svi do jednog, zahtevali pojačanje zbog opšteg raspoloženja naroda u ovim zemljama.«

¹ Donji dom danske skupštine

Jedan pariski dopisnik piše listu »The Morning Post«^[27] o držanju ruskog imperatora tokom njegove nedavne posete Olomoucu i Berlinu:

»Carev glavni cilj je bio da se sklopi novi savez između severnih sila . . . Da bi savladao pruski otpor koristio je svaki argument — bolje da kažem svaku podlost — pošto je ponudio, ako mu bude odobreno da umaršira na tursku teritoriju i zaposedne je, da prepusti Pruskoj okupaciju Varšave i vojnu vladavinu nad Poljskom.«

A što se tiče vesti o pobedi Rusa nad Šamilom, u Pariz su pristigla pisma koja otkrivaju da su to prosto izmišljotine, da se ništa nije zbilo na Kavkazu od maja meseca, kada je Šamil *pobedio* kod Mendoha i odbio ruske napade na reci Malki.

»Sasvim razumemo koliko bi bio popularan rat sa Rusijom, zbog Poljaka ili zbog Mađara, čak i ako ne bi bilo drugih osnova da se umešamo osim političkih simpatija . . . Ipak nemamo nikakvo razumevanje za rat zbog Turaka.«

Tako je pisao »The Times«^[26] 12. oktobra. Nedelju dana kasnije čitamo u istom listu:

»Prvi sukob između britanske i ruske vojske biće signal za revoluciju na celom Kontinentu, i uopšte ne smatramo da je neverovatno, a uistinu ni za osudu, ako takvo razmišljanje obuzme mozgove naših aristokratskih, plutokratskih, despot-skih i sve drugo pre no demokratskih upravljača . . . Mi treba dobro da razmislimo pre no što zagazimo u rat sa Rusijom za odbranu turskog *nominalnog* suvereniteta nad nekim stvarno nezavisnim provincijama, jer ćemo, ako to učinimo, izazvati ustanak u austrijskom carstvu.«

Znači, jednog dana Engleska ne treba da stupi u rat sa Rusijom, jer bi, čineći to, branila Turke umesto Poljaka i Mađara; a ni sledećeg dana to ne treba da čini jer bi svaki rat radi Turske bio istovremeno i rat radi Poljaka i Mađara!

Bečki list »Die Presse«^[51] javlja da je sultan zatražio od Abd-el Kadera da u slučaju rata protiv Rusije preuzme vojnu komandu. Pregovore je vodio Šeik-ul Islam i emir je izjavio da je voljan da stupi u službu Turske pod uslovom da se prethodno za to dobije Bonapartin pristanak. Emir bi komandovao azijskom vojskom.

Napisano 21. oktobra 1853.

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 3917 od 5. novembra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Pokreti vojske u Turskoj

Nedavno je na poprištu rata u Turskoj došlo do nekoliko važnih vojnih pokreta, koji su umnogome razjasnili položaje i planove zaraćenih strana. Rusi — na koje se prvo osvrćem zato što su napadačka strana, i kao takvi se moraju smatrati stranom u čijim je rukama inicijativa — proširili su liniju svojih operacija još dalje prema zapadu. Oni su slali brigadu za brigadom u pravcu Vidina na gornjem Dunavu, i sada se može reći da se front ruske vojske proteže od Kalafata, preko puta Vidina, do Oraša prekoputa Hirsove, pravcem koji podjednako ugrožava drum za Carigrad kao i drumove za Srbiju i Makedoniju. Prvi pokret prema Kalafatu bio je dovoljan da pokaže da se radi o ruskoj diverziji usmerenoj prema centrima slovenskog i grčkog življa u Turskoj. Istovremeno je s tim pokretom porasla verovatnoća da su ratnim planom predviđene defanzivna akcija i prosta demonstracija na direktnom drumu za Carigrad i energična ofanzivna akcija na drumu za Sofiju, u Srbiji i Makedoniji. Međutim, dok se ovo dešavalo, Turci još nisu bili objavili rat. Kada su to učinili, car se izgleda toliko razgnevio da će verovatno dati daleko energičniji impuls svojim trupama, nego što se ranije moglo očekivati. Ne samo da je knez Paskevič naimenovan za zapovednika ruske vojske, već mu je naređeno da dovede sa sobom i 40 000 vojnika iz sastava ruskih snaga u Poljskoj, koji pored gardista i grenadira, važe kao najbolji među ruskim plaćenicima. Ova pojačanja bi mogla dati nadmoć ruskom oružju, što bi moglo opravdati ofanzivnu operaciju kako na gornjem tako i na donjem Dunavu, dok bi se istovremeno to moglo smatrati i kao protivteža francuskim i britanskim snagama koje će verovatno, kako se priča, biti odaslate kao pojačanje Turskoj. Ova ruska pojačanja u svakom slučaju ne mogu stići na Dunav blagovremeno da učestvuju u ovogodišnjim operacijama. Od Varšave do Bukurešta, preko Dubna, Hotina i Jašija, put je dug nekih osam stotina milja i vodi kroz takve krajeve kroz koje vojska ne može prevaljivati više od osam ili deset milja dnevno. Potrajaće tri meseca, ili drugim rečima do početka januara, dok se ove sveže trupe ne nađu na položajima, a kada se uzme u obzir i doba godine, verovatno će biti potrebno i duže vreme. Ove trupe, stoga, moraju ostati u pozadini sve do početka prolethne ofanzive.

Sadašnje ruske snage u Dunavskim kneževinama procenjuju se na 130 000 do 150 000 ljudi. Ako pretpostavimo da je, što bolešću što dezertiranjem, izbačeno iz stroja 20 000 do 30 000 ljudi, ipak su još uvek brojno premoćniji od Turaka. Jer iako jedva da znamo nešto više o stvarnoj snazi ruskih trupa no što se da zaključiti na osnovu broja divizija i brigada koje su umarširale u Tursku kao i efektivne snage koju one treba da imaju, broj turskih snaga na Dunavu veoma nam je dobro poznat iz izveštaja britanskih, francuskih i pijemontskih oficira, koje su tamo otposlale njihove vlade. Svi ovi izveštaji se slažu u jednom — da čak i posle prispeća egipatskog kontingenta, turska aktivna vojska pod komandom Omer paše nije brojala više od 110 000 boraca, od kojih je samo 80 000 pripadalo regularnim trupama. U pozadini, u Jedrenu, oformljena je jedna rezervna vojska, koja se sastoji od 80 000 redifa (starih vojnika ponovo pozvanih pod zastavu), ali o stanju ove rezerve još nemamo pouzdanih obaveštenja. Stoga je činjenica da će onog dana kada prvi metak bude ispaljen, Omer paša komandovati vojskom koja će brojno biti slabija od protivničke, i da ga samo gruba greška njegovog protivnika ili sopstvena odlična strategija može spasti od poraza.

Obavešteni smo isto tako dobro i o turskoj poziciji i pripremama za odbranu. Imaju tri utvrđene linije: prvo Dunav, da bi se neprijatelj sprečio u prelaženju; drugo, liniju koja ide od Varne do Šumena; treće, liniju nekoliko milja u pozadini od druge linije, na reci Kamčik, gde se nalazi tvrđava koja brani prilaze Balkanu. Ova utvrđenja strani oficiri opisuju kao jaka, i smatraju da će verovatno obeshrabriti neprijatelja pri pokušaju da ih zauzme. Ipak, i pored poštovanja veštine gradjenja poljskih utvrđenja i procene oficira koji su dali ova obaveštenja, možda će nam biti dozvoljeno da primetimo da se sve to mora prihvatiti veoma oprezno. Koliko je poljskih utvrđenja koja su smatrana neosvojivim palo već posle nekoliko karteča prilikom prvog napada; i ko ne zna da je najslavnije poljsko utvrđenje koje je ikad sagrađeno, linija Tores Vedras,^[312] bilo jako ne po svojoj pasivnoj odbrambenoj moći, već zato što je Wellingtonu stajalo na raspolaganju 100 000 ljudi za odbranu, dok je Masséna imao samo 30 000 ljudi za napad! Pojedina poljska utvrđenja, kao na primer u planinskim prolazima, često su poslužila svrsi, ali se u novija vremena nije desilo da jedna nadmoćna vojska, pod komandom sposobnog generala, bude potučena u opštoj bici usled toga što je neprijatelj koristio pasivnu odbranu poljskih utvrđenja. Sem toga je od presudne važnosti kako se poljsko utvrđenje brani, te su od male koristi nedovoljno disciplinovana vojska ili nedisciplinovani vojnici iza grudobrana kada se na njih sruči tuča karteča.

Ipak, da pogledamo tri odbrambene linije koje su Turci utvrdili. Prva je linija Dunav. Da bi se utvrdila ta dunavska linija trebalo je jedino podići takva utvrđenja koja će imati za cilj da spreče Ruse da pređu reku. Dunav je od Oršave do ušća dug nekih 600 milja; da bi

se ovakva linija potpuno utvrdila i da bi se posela ta utvrđenja potrebno je šest puta onoliko ljudi koliko ih turski general ima pod svojom komandom, a da ih i ima onoliko koliko je potrebno, načinio bi najveću grešku kada bi ih tako iskoristio. Stoga zaključujemo da ova prva utvrđena linija mora da se svodi na utvrđenja između Ruščuka i Hirsova koja otežavaju prebacivanje preko reke ali ga stvarno ne onemogućuju.

Drugi položaj od Šumena do Varne je isti onaj na kome su Turci bili do nogu potučeni 1829. godine, i na kome će ponovo sigurno biti uništeni ukoliko prihvate odlučnu bitku. Položaj, na prvi pogled, pruža upadljive prednosti braniocima i izgleda da se može radovima još pojačati. Položaj na reci Kamčik, iza Varne i Šumena, čini se još jači, i ima tu prednost što primorava neprijatelja da u pozadini ostavi jedinice koje će opsedati ova utvrđenja. Ali obe ove linije imaju i tu lošu stranu što za povlačenje ostaje jedan uzan prolaz, što za slabiju vojsku znači gubljenje svih ostalih prednosti, i bila bi nečuvena greška prihvatiti bitku, ukoliko ta slabija vojska ne bi bila sigurna, kao što je to bila britanska vojska kod Vaterloa, da će u odsudnom času vojska saveznika navaliti na krila neprijateljske vojske koja je u ofanzivi.^[313]

Što se tiče Omer paše nemamo načina da dokučimo kako stvarno namerava da koristi ova utvrđenja. Ne možemo ni sumnjati da je on potpuno svestan da je njegova uloga u ratu uglavnom odbrambenog karaktera; i stoga je savršeno opravdano što on svim raspoloživim sredstvima veštine utvrđivanja pojačava svoj odbrambeni položaj. Nije nam poznato da li on namerava da ovim utvrđenjima zaplaši Ruse i odvraći ih od prebacivanja na ovim tačkama, sa kojih se Carigrad najdirektnije može ugroziti, ili je spreman da na njima prihvati odlučnu bitku. Govori se da je on rasporedio svoju vojsku na takav način da će biti spreman da napadne čelo ruske glavnine i da ga potuče pre no što stignu pojačanja, pa bilo na kom mestu da Rusi predu reku u pravcu Šumena. U tom slučaju će druga utvrđena linija predstavljati sigurnu odstupnicu ako ova operacija bude osujećena. Ali istini za volju, biće greška voditi veliku defanzivnu bitku na ma kojoj od ove tri linije; jer, ili će Rusi koncentrisati sve svoje snage za napad, a onda će Omer paša imati veoma malo izgleda na uspeh; ili će oni svoje snage podeliti i onda će on morati da napusti svoje utvrđene linije da bi napao jednu od ruskih kolona. Najbolje bi mogao da iskoristi ova utvrđenja ako ih upotrebi kao privremenu bazu za ofanzivne operacije protiv izdvojenih ruskih kolona prilikom njihovog prelaza preko Dunava, što jedino odgovara modernim zahtevima ratovanja; da prekine rusko napredovanje manje-više upornom odbranom svake linije; da održi, pomoću treće linije najvažnije balkanske prolaze, dok god se to može učiniti bez opšte bitke. Istovremeno se ne može poreći da bi svaka vojska, a naročito turska, bila jako demoralisana ako bez borbe napusti ova utvrđenja; jer ako nisu kadri da se održe iza bedema i rovova kako će tek potući Ruse na otvorenom polju? Ovako svaki redov rasuđuje, naročito

ako je nedovoljno disciplinovan, i, stoga, ako ova utvrđenja stvarno imaju onoliko značaja koliko im se pridaje, moramo ih smatrati mnogo opasnijim za same Turke nego za Ruse.

Ali zar se i Rusi nisu utvrdili u Vlaškoj? Svakako, ali njihov je položaj drukčiji. Oni su napadačka strana, njihova utvrđenja služe im samo za slučaj povlačenja i za to da u slučaju rasula zaustave progonitelja. Sem toga, imaju četiri reke, jednu iza druge, preko kojih prolazi njihova linija povlačenja, i koje obrazuju četiri odbrambene linije. Ove linije su: Dunav, Arges, Buzau i Siret. One pružaju idealnu mogućnost za podizanje privremenih utvrđenja, one su prirodne odbrambene linije koje za jednu evropsku vojsku ne predstavljaju prepreku u povlačenju, dok, ako se malo veštački poboljšaju, mogu postati ozbiljne prepreke za progonitelje; i, iznad svega, ovdje ne postoji namera da se prihvati glavna bitka sa samo jednom odstupnicom u pozadini. Ruska utvrđenja, koliko možemo prosuditi, pripadaju nesumnjivo evropskom sistemu ratovanja, dok azijski karakter prevladava u turskim utvrđenjima. Ovaj isti neracionalni karakter je odlučujući faktor opšteg položaja Turaka. Oni brane Carigrad postavljajući se preko najbližeg drumma koji vodi do njega, dok Rusi, izgleda, upravljaju svoj prvi napad, ne na taj grad, već na centralne delove poluostrva, gde je turska vlast najranjivija, i odakle je, na kraju krajeva, ruskoj vojsci najkraći put do prestonice.

Postoji, međutim, jedna stvar koju ne smemo zaboraviti. Ruska vojska je, kao i uvek, spora i oprezna u svojim pokretima. Ona najverovatnije neće raditi ništa u zimskim mesecima. Možda će doći do nekoliko lakših okršaja da bi jedna ili druga strana zauzela neku dunavsku adu, ali ukoliko car ne izda naređenje za izvanrednu aktivnost — a to naređenje će najverovatnije biti ometano pasivnom pedanterijom njegovih generala — postoji veoma malo šansi za presudne operacije pre proleća. Dunav bi još i mogao da se pređe ali Balkan ne, a, između ovog dvoga, položaj ruske vojske bi bio krajnje opasan.

U međuvremenu Turci su poslali svoju flotu prema Varni. Englez, admiral Slade, koji komanduje ovom flotom, izgleda da je spokojan. Ipak je i ovaj pokret skopčan sa rizikom. U stvari izgleda da je ruska flota slabija od turske po svemu sem brojno, ali dok god Rusi imaju po dva topa i dva ratna broda na jedan turski, Turci se ne smeju odvažiti ni na jednu akciju koja bi se odvijala van domašaja njihovih obalskih baterija. I u tom slučaju floti bi bilo daleko bolje da ostane u Bosforu gde bi je Rusi sa malo verovatnoće mogli blokirati. Kada se nađe u Varni, turska flota je u položaju da izgubi svaku mogućnost za pokret; dok je u Bosforu, ona zadržava slobodu akcije, i mogla bi se koristiti za ekspedicije do Trapezunta, kavkaske obale ili protiv izdvojenih delova ruske flote.

U svakom slučaju mi smo i protiv naše volje primorani da verujemo da su Rusi nadmoćniji u svakom pogledu. Da li će Omer paša, koji je stvarno sposoban vojnik, uspjeti da svojim ličnim kvalitetima izmeni ravnotežu, tek će se videti. Međutim, stari Paskevič, mada je spor, ipak je iskusan general, i neće ga biti lako nadmudriti.

Naslov originala:

Movements of the Armies in Turkey

Napisano oko 21. oktobra 1853.

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune»,

br. 3919 od 8. novembra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Sveti rat

Najzad je počeo rat na Dunavu — rat verskog fanatizma na obadve strane, rat tradicionalne ambicije s ruske strane, rat na život i smrt za Turke. Kao što se moglo očekivati, Omer paša je prvi otpočeo stvarna neprijateljstva; u njegovo zaduženje je spadalo da učini neke demonstracije radi prinudnog isterivanja zavojevača s turske teritorije; ali ni u kom slučaju nije izvesno da je prebacio 30 000 do 50 000 ljudi preko Dunava, kakve se glasine pronose u Beču, i ima osnova strahovanju da je, ako je to učinio, počinio fatalnu grešku. Obala koju napušta obezbeđuje mu velike mogućnosti za odbranu i dobar položaj; na obali koju želi da osvoji nedostaje mu snaga za napad i nema mogućnosti za povlačenje u slučaju neuspeha. Stoga se mora sumnjati u izveštaj o njegovom prelasku sa tolikom vojskom, sve dok vest ne bude potvrđena.

Dok je rat u Evropi počeo za Turke pod nepovoljnim okolnostima, u Aziji stvari stoje drukčije. Tamo su granične teritorije Rusije i Turske podeljene, s vojne tačke gledišta, u dve sasvim odvojene zone operacija. To je visoki planinski greben ili pre niz planinskih grebena koji vezuju Kavkaz sa visoravni središnje Jermenije i dele vode koje otiču prema Crnom moru od onih koje Araksom otiču u Kaspijsko more, ili Eufratom u Persijski zaliv; onaj greben koji je negda delio Jermeniju od Ponta deli sada dva potpuno odvojena područja ratnih operacija. Preko ovog grebena vrljetnih i uglavnom golih stena vodi malo puteva — od kojih su dva glavna, oni koji vode od Trapezunta i Batuma do Erzeruma. I tako, s vojne tačke gledišta, brda o kojima govorimo mogu se smatrati gotovo neprohodnim, što primorava oba protivnika da sa svake strane drže posebne korpusse, koji operišu manje-više nezavisno jedan od drugoga.

Područje na obali Crnog mora je ispresecano brojnim rekama i planinskim potocima, koji predstavljaju isto toliko odbrambenih položaja. I Rusi i Turci su se utvrdili na važnim tačkama. U ovoj prilično iscepkanj zemlji (dolina reke Rion je jedina koja predstavlja nešto slično ravnici) defanzivni rat bi se mogao voditi protiv nadmoćne sile s velikim uspehom (pošto je vrlo mali broj položaja u brdima pogodan da se osvoji sa suva), ukoliko ne dođe do intervencije flota. Dovozeći,

i, u slučaju potrebe, iskrčavajući trupe s boka neprijatelju, dok ga vojska vezuje frontalno, jedna flota može zauzeti svaki od ovih jakih položaja, i neutralisati, ako ne i uništiti, jedno po jedno od onih utvrđenja koja ni s jedne strane granice nisu bogzna kako jaka. I tako crnomorska obala pripada onome ko gospodari na moru; ili, drugim rečima, ukoliko savezničke flote ne priteknu u pomoć Turcima, vrlo je verovatno da će pripasti Rusima.

Unutrašnjost zemlje, s one strane planina, obuhvata teritoriju na kojoj izviru Eufrat, Araks i Kura; s jedne strane granice leži turska provincija Jermenija, a s druge ruska provincija Gruzija. Ova zemlja je, takođe, veoma brdovita i uglavnom neprohodna za vojsku. Za Erzerum, s turske, i Tiflis, s ruske strane, može se reći da su dve neposredne baze za operacije, čijim bi gubitkom nepovratno bili izgubljeni svi okolni krajevi. Tako su Rusi osvajanjem Erzeruma na juriš odlučili azijsko vojevanje 1829. godine.

Ali ono što je neposredna *baza* operacija za jednu stranu istovremeno je i direktan *objekat* operacija za drugu. Tako će drumovi koji povezuju Erzerum i Tiflis biti linije operacija za obe strane. Postoje tri druma: jedan vodi duž gornjeg toka reke Kure preko Ahalciha, drugi duž gornjeg toka Araksa preko Erivana, a treći između ova dva druma, planinama preko Karsa. Sva ova tri druma su čuvana sa obe strane utvrđenim gradovima i položajima, i teško bi bilo reći koji će za Turke ili Ruse biti najpogodniji. Dovoljno je reći da je drum preko Ahalciha onaj kojim bi turska vojska mogla kao najprećim putem da stigne do ustaničkih krajeva Kavkaza, ali bi baš ovaj pokret Turaka mogao ugroziti ruski korpus koji bi napredovao od Batuma dolinom reke Čoroh preko Oltija ka Erzerumu; drum od Batuma spaja se sa drumom za Tiflis na nekih 15 milja od Erzeruma, što bi omogućilo ruskom korpusu koji bi napredovao u pomenutom pravcu da prekine turske veze i da, ako bi bio dovoljno snažan, zauzme čak Erzerum, čija su utvrđenja potpuno azijskog karaktera i ne omogućavaju ozbiljan otpor.

Ključ ratne pozornice u Aziji, s obe strane brda je, prema tome, Batum, i, imajući u vidu to, kao i trgovački značaj grada, ne treba se čuditi tome što je car oduvek ulagao napore da ga osvoji. Štaviše, Batum je ključ ratne pozornice, pa i cele azijske Turske zato što gospodari jedinim prohodnim drumom od obale ka unutrašnjosti — drumom koji zaobilazi sve turske položaje pred Erzerumom. I ona od ove dve crnomorske flote koja otera drugu u njene luke zagospodariće Batumom.

Rusi su savršeno svesni važnosti ovog položaja i šalju suvozemnim putevima i morem pojačanja na zakavkasku obalu. Do nedavna moglo se verovati da Turci, iako slabiji u Evropi, uživaju odlučujuću premoć u Aziji. Govorilo se da je Abdi paša, koji komanduje azijskom vojskom, sakupio 60 000 ili 80 000, pa čak i 120 000 ljudi i da se svakodnevno buljuci beduina, Kurda i drugih ratobornih neregularnih trupa javljaju pod njegovu zastavu. Pričalo se da ima gomile oružja i municije za

kavkaskе odmetnike, i da će se, odmah po objavi rata, prodreti u samo srce ovih centara otpora protiv Rusije. Međutim, može se primetiti da Abdi paša ne može imati više od oko 30 000 regularnih vojnika, i pre no što stigne na Kavkaz, sa ovim i to samo ovim brojem vojnika, moraćе da se sukobi sa upornim otporom ruskih bataljona. Njegovi beduini i kurdski konjanici mogu biti izvanredni za okrašaje u brdima, za otepljenje ruskih odeljenja i time za slabljenje njihove glavnine; oni mogu poćiniti mnoga zla gruzijskim i naseljenićkim selima na ruskoj teritoriji, i čak stvoriti neku vrstu tajnih komunikacija sa kavkaskim gorštacima. Ali, ukoliko Abdi pašine regularne trupe nisu u stanju da blokiraju drum od Batuma do Erzeruma i da potuku svako jezgro aktivne vojske koje bi Rusi mogli da formiraju, uspeh neregularnih trupa će biti veoma prolazne prirode. Podrška regularne vojske je u naše dane neophodna za razvoj svih ustanićkih ili neregularnih ratovanja protiv moćne regularne vojske. Položaj Turaka na ovoj granici mogao bi da lići na Wellingtonov položaj u Španiji, i ostaje da se vidi da li će Abdi paša znati da rukuje svojim snagama onako dobro kako je to britanski general umeo, protiv jednog neprijatelja koji je bio odlučno nadmoćan u regularnom ratovanju i u sredstvima za njega. Godine 1829. ruske snage u Aziji brojale su pred Erzerumom samo 18 000 ljudi, a uzimajući u obzir i napredak koji se od tada odigrao u turskoj vojsci, (mada je njen azijski deo najmanje video koristi od toga) moglo bi se reći da bi Rusi imali lepe izgledе na uspeh, ako bi mogli danas da formiraju vojsku od 30 000 ljudi na istom mestu.

Ko može sada da każe da li će oni biti u stanju to da učine ili ne, kada je veoma malo stvarnih činjenica poznato, i kada se ćuju još nepouzdanije glasine o ruskoj armiji u Aziji nego o onoj u Evropi? Kavkaska armija se zvanićno procenjuje na 200 000 ljudi kada je u punom brojnom sastavu; 21 000 Kozaka sa Crnog mora maršira prema turskoj granici; govori se da je nekoliko divizija krenulo brodovima iz Odeze za Redut Kale, na južnokavkaskoj obali. Ali svako zna da kavkaska armija nema ni upola toliko ljudi koliko to iznosi zvanićno saopštenje, da nove snage, poslate s druge strane Kavkaza, ne mogu, iz oćiglednih razloga, biti onoliko brojne kako to iznosi ruska štampa, i ćovek uopšte nije u stanju da na osnovu ovih protivrećnih podataka makar priblićno proceni ruske snage na azijskoj granici. Ali možemo reći da će sasvim verovatno snage na obe strane, ne uzimajući u obzir neposredni opšti ustanak Kavkazaca, biti gotovo uravnotežene, da bi Turci mogli biti, možda, nešto jaći od Rusa, i da je na njima stoga da, na ovom ratnom poprištu, preduzmu ofanzivne operacije.

Izgledi su za Turke, zaista, daleko više ohrabrući u Aziji nego u Evropi. U Aziji oni imaju samo jedan vaćan položaj da ćuvaju, a to je Batum; a napredovanje, bilo od Batuma ili Erzeruma, prema Kavkazu otvara im, u slućaju uspeha, neposrednu vezu sa njihovim saveznicima, gorštacima, i smesta može prekinuti, makar kop-

nene, veze ruske vojske južno od Kavkaza sa Rusijom; to može dovesti do potpunog uništenja te vojske. A s druge strane, ako budu poraženi, Turci rizikuju da izgube Batum, Trapezunt i Erzerum; ali čak, ako se i to dogodi, Rusi neće biti dovoljno snažni da napreduju dalje. Turci mogu daleko više da dobiju nego da izgube; i stoga, imajući dovoljno dobre razloge, izgleda da su Turci odlučili da preduzmu ofanzivu u tim područjima.

Naslov originala:

The Holy War

Napisano oko 27. oktobra 1853.

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune»,

br. 3925 od 15. novembra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Rat — Štrajkovi — Nestašica

Jedva da su vesti o kanonadi kod Isakče^[314] i stigle u London, kada je iz Beča stigla telegrafskim putem u London i Pariz vest da je Porta na zahtev predstavnika četiri sile izdala naredenje da se do 1. novembra odloži početak neprijateljstava, ako ona već nisu započela. Da li bi razmenu topovske duladi pred Isakčom trebalo ili ne smatrati početkom neprijateljstva? To pitanje sada uzbuđuje i berzu i štampu. Po mom mišljenju to je pitanje od malog značaja, pošto će u svakom slučaju *primirje* isteći danas.

Kruže glasovi da se turska vojska prebacila preko Dunava kod Vidina i Mačina, tj. na jugoistočnoj i severozapadnoj granici Bugarske. Ova vest izgleda malo verovatna. Prema pisanju današnjeg broja pariskog lista »La Presse«^[112], ratni savet održan u Seraske-ratu^[315] 15. ili 16. oktobra, doneo je odluku da, onog časa kada knez Gorčakov odbije da evakuise Kneževine, treba otpočeti sa neprijateljstvima u Aziji, i to na dve različite tačke: protiv tvrđave Poti na Crnom moru i na gruzijskoj granici. Isti list nas obaveštava da je general Baraguay D'Hilliers, novoimenovani francuski ambasador, krenuo u Carigrad u pratnji osoblja, sastavljenog od inženjerijskih i artiljerijskih oficira. Gospodin Baraguay je poznat kao loš general ali silan spletkar. Podsećam vas samo na njegove podvige u čuvenom klubu u *rue de Poitiers*.^[316]

Dok su prva topovska dulad izmenjivana u ratu Rusije protiv Evrope, prva krv je prolivena u ratu koji sada bukti i u industrijskim krajevima između kapitala i rada. U petak veče došlo je do nemira u Viganu zbog konflikta između rudara u ugljenokopima i kraljeva uglja; govorilo se da je u subotu u gradu vladao potpuni mir, ali danas smo telegrafski obavešteni da su rudari napali ugljenokop lorda Crawforda, erla Balcarresa, da su pozvane oružane snage, da su vojnici otvorili vatru i da je jedan od rudara poginuo. Pošto očekujem privatna obaveštenja sa lica mesta, odlažem svoj izveštaj o ovom događaju, jedino upozoravajući vaše čitaoce da ne prihvate pisanja listova »The Daily News«^[28] i »The Times«^[26], od kojih prvi direktno finansira mančesterska škola,^[69] a drugi je, kako to list »The

Morning Herald^[24] ispravno primećuje, »ogorčeni, nepomirljivi, nepopustljivi neprijatelj radničke klase«.

Kada je 1842. mančesterska škola pod plaštom slobodne trgovine namamila industrijski proletarijat na buntove i čim je opasnost zapretila, izdajnički ga napustila,^[317] kako je ser Robert Peel otvoreno rekao kobdenovcima u Donjem domu, tih dana njihova lozinka je bila: »*Jeftin hleb i visoke nadnice*«. Kada su žitni zakoni ukinuti a slobodna trgovina, kako je mančesterci shvataju, ostvarena, njihov se borbeni poklič izmenio i počeo da glasi: »*Niske nadnice a skup hleb*«. Kada je vlada usvojila mančesterski trgovinski sistem, industrijski magnati su sebi natovarili na vrat problem koji je bilo nemoguće rešiti pod njihovim režimom: neprekidno obezbeđivati kontinuirani industrijski proces i trgovinski prosperitet. Time su oni sebi presekli svaku odstupnicu za slučaj nužde. Mase se više nisu mogle zaludivati parlamentarnom reformom, kao 1831. godine. Zakonodavni uticaj koji je prigrabila buržoazija ovim pokretom isključivo je korišćen protiv radničke klase, a ova je, u međuvremenu, stekla svoj sopstveni politički pokret — čartizam. Više nije bilo moguće teretiti aristokratski protekcionizam svim anomalijama industrijskog sistema i smrtnim sukobima, koji su se radali iz samog bića sistema, pošto je slobodna trgovina već funkcionisala celih osam godina pod izvanredno srećnim okolnostima, zahvaljujući jednoj Kaliforniji i jednoj Australiji — ovim zlatonosnim svetovima, koji su, tako reći, bili improvizovani iznalazačkim silama modernog *demijurga*. Ovim je industrijska buržoazija svojim sopstvenim rukama uništila jednu za drugom, korak po korak, sve svojski širene obmane, koje je mogla u času opasnosti kao mađioničar upotrebiti da odvrati indignaciju radničke klase od njenih stvarnih neprijatelja i upravi je protiv suparnika industrijskih magnata, protiv zemljoradničke aristokratije. Godine 1853. došao je kraj obmanama gospodara i glupim iluzijama radnika. Rat između ove dve klase postao je neumoljiv, neprikriven, javno objavljen i primljen k znanju. »U pitanju«, uzvikuju sami poslodavci u jednom od svojih nedavnih manifesta, »nisu više *nadnice* već je u pitanju *vlast*«. Mančesterski liberali su najzad zbacili sa sebe svoju lavlju kožu. Ono čemu oni teže jeste vlast za kapital a ropstvo za radnike.

Lokaut protiv *štrajka* je veliki spor koji je danas nerešen u industrijskim krajevima, i verovatno će bajoneti presuditi u ovom slučaju. Cela jedna industrijska vojska, više od 70 000 radnika, otpuštena je i izbačena na ulicu. Pored zatvorenih fabrika u Prestonu i Viganu, zatvorene su i fabrike u distriktu Bejkep kome pripadaju gradske opštine Bejkep, Njučerč, Rotnstol, Šarnford i Stenford. U Bernliju su fabrike prestale da rade prošlog petka; u Padihemu u subotu; u Ekringtonu vlasnici razmišljaju o zatvaranju fabrika; u Beriju, gde je već oko hiljadu lica bez posla, vlasnici su nagovestili svojim radnicima »da će zatvoriti fabrike ukoliko ne prestanu da pomažu neza-

poslenima u ovom gradu i Prestonu«; a u Hindliju su tri velike fabrike zatvorene u subotu posle podne, i više od hiljadu radnika je ostalo bez posla.

Dok je licemerna, frazerska, dvolična banda mančesterskih podvaladžija govorila u Edinburgu o miru sa carem^[318], ona je u Mančesteru objavila rat svojim sunarodnicima. Dok su propovedali *arbitražu* između Rusije i Evrope, odbijali su sa prezrenjem sve molbe svojih sunarodnika za arbitražom. Radnici Prestona su na jednom mitingu pod vedrim nebom doneli rezoluciju »da delegati iz redova fabrika preporuča predsedniku opštine da sazove javni zbor fabrikanata i radnika da bi se našlo miroljubivo rešenje sukoba koji je sada nerešen«. Ali gospodari ne žele *arbitražu*. Ono čemu oni teže jeste *diktiranje*. U času kada se rasplamsava evropski rat ovi ruski propagandisti vapiju za smanjenjem vojske i istovremeno povećavaju vojsku za građanski rat — policijske snage — u Lankaširu i Jorkširu. Radnicima možemo samo ponoviti reči lista »The People's Paper«:^[59]

»Ako zatvore sve fabrike u Lankaširu, pošaljite delegate u Jorkšir da bi pridobili hrabre ljude Vest-Rajdinga da vam pomognu. Ako zatvore fabrike u Vest-Rajdingu obratite se Notingemu i Derbiju, Birmingemu i Lesteru, Bristolu i Norviču, Glazgovu i Kidderminsteru, Edinburgu i Ipsviču! Neka se vaš apel prostire sve dalje i dalje, i okupljajte svoju klasu u svakom gradu i struci! Ako poslodavci mobiliju svoje redove protiv vas, vi mobilijete celu svoju klasu protiv njih. Ako oni žele veliku klasnu borbu, *pružite im je*, i videćemo kakav će biti ishod tog strahovitog razračunavanja.«^[319]

Dok s jedne strane imamo borbu vlasnika fabrika protiv radnika, s druge strane imamo borbu trgovine protiv prezasićenog tržišta i ljudske trudoljubivosti protiv nedovoljnosti prirode.

Na samom početku kineske revolucije skrenuo sam pažnju vaših čitalaca na porazni uticaj koji će ona vrlo verovatno imati na socijalno stanje u Velikoj Britaniji.

»Kineski ustanak«, sada nam govori list »The Examiner«,^[317] »uzima maha u krajevima gde se gaji čaj, a ishod toga je da cena čaja *raste* na londonskom tržištu, a cena pamučnog platna *pada* na šangajskom tržištu.«

»U Šangaju«, čitamo u trgovačkom cirkularu gospode Bushby i Co. iz Liverpula, »otkup čaja je počeo po cenama koje su 40 do 50% iznad prošlogodišnjih cena. Zalihe su beznačajne, a nova roba pristiže sporo.«

Poslednje vesti iz Kantona govore:

»da je pobuna uglavnom zahvatila celu zemlju, *što će potpuno uništiti trgovinu*, da gotovo bez izuzetka *pada* cena robe; u nekim slučajevima pad cena je zabrinjavajući. Zalihe su velike i brzo se nagomilavaju, i strahujemo da ima malo izgleda da se stanje popravi. U Amoju izgleda da je zasada trgovini uvoznom robom, sa izuzetkom nekoliko sanduka opijuma, došao kraj.«

O stanju na šangajskom tržištu govori se sledeće:

«I crni čaj i sirova svila nude se u velikim količinama, ali uslovi koje postavljaju trgovci takvi su da znatno otežavaju poslovanje; *tražnja za robom uopšte ne postoji*, a razmena se uglavnom obavlja pomoću opijuma, koji se prodavao veoma jeftino, i pomoću srebrnih šipki iz Kantona. Velike količine blaga su iz tog mesta otpremjene ali zalihe se brzo iscrpljuju, i u cilju dobijanja srebrnih šipki i novca moramo se okrenuti drugim krajevima, bez kojih će nam uskoro biti nemoguća kupovina proizvoda, ukoliko ne nastupi veliko poboljšanje na uvoznom tržištu. Poslovi na njemu slabo idu, i uglavnom se ograničavaju na aukcionu prodaju felerične robe.»

U trgovinskom cirkularu gospode Gibson i Co. iz Mančestera, od 21. oktobra, kao daleko najznačajniji uzrok sadašnje depresije označene su

«ne samo sadašnje loše vesti sa našeg velikog kineskog tržišta, već i izgledi da će takve vesti i dalje stizati usled nepoverenja u novčane poslove koje tamo vlada, što će neizbežno, i za poduži vremenski period, biti posledica sveopštih i radikalnih promena koje će vrlo verovatno biti sprovedene u vladi i ustanovama tog ogromnog carstva.»

Što se tiče australijskih tržišta, «The Melbourne Commercial Circular» kaže:

«Roba koja je ranije prilikom preprodaje u roku od mesec dana donosila dobit ne manju od 100 do 150% sada ne donosi ni toliko koliko je potrebno da se podmire troškovi.»

Privatna pisma koja su prošle nedelje prispela iz Port Filipa takođe govore o krajnje nepovoljnoj situaciji na tržištima. Iz svih krajeva sveta roba neprestano pristizhe a cene su tako niske da se brodovi, radi izbegavanja nepotrebnih troškova, otkupljuju u velikom broju da bi poslužili kao prostor za magacioniranje.

Onda nas ne mogu čuditi trgovinski cirkulari koji neprestano javljaju o zastoju i padu cena na tržištu industrijskih područja. Tako 21. oktobra čitamo u cirkularu gospode Fraser, sin i Co. iz Mančestera:

«Obim poslovanja kako u domaćoj tako i u spoljnoj trgovini je neverovatno sužen, a to se odražava više ili manje na cenama. Može se ustanoviti da pad cena kod štampanih sedmoosminskih pamučnih tkanina i kod madapolamsa¹ iznosi od 1 1/2 do 3 penija po komadu; kod širtinga od 36—72, 3 penija po komadu; kod širtinga širine 39 inča slabijeg kvaliteta, težine 5 1/4 do 6 funti, prosečno 4 1/2 penija po komadu. Kod širtinga od 60—64, širine 39 inča, 3 penija po komadu; kod širtinga širine 45—54 inča, 4 1/2 do 7 1/2 penija po komadu; kod jakoneta, slabijeg kvaliteta, od 5—8, 1 1/2 peni i kod kvadratnog jakoneta od 14—16, 3 penija po komadu; kod T-čohu 1 1/2 peni; kod dugih tkanina 3 penija po komadu i kod obične pamučne tkanine, određenih kvaliteta, od 1—16 penija po jardi; kod prede je moare, pamučni

¹ vrsta finijih štampanih pamučnih tkanina za potrebe istočnih zemalja

konac najslabijeg i srednjeg kvaliteta, najviše pojeftinio, i mogao se plasirati od $\frac{1}{4}$ do $\frac{1}{2}$ penija po funti ispod prošlomesečnog kotiranja. Od tankog konca najviše je pod udarom onaj od br. 40 do 50 i prodavao se po ceni gotovo nižoj od 1 penija po funti u odnosu na najvišu cenu ove godine. Kod ostalog prediva ispod broja 60 primećuje se slično.*

Što se tiče tržišta hranom u londonskom listu »Weekly Dispatch«^[320] kaže se:

»Što žetva više odmiče, mišljenje je zemljoradnika da će, pošto ovrhu i stave u ambare svoju pšenicu, žetva biti slabija nego što se pretpostavljalo. Oni je u stvari nazivaju *polužetvom*.«

I kišno vreme koje traje već četrnaest dana, neobično je nepovoljno za setvu pšenice i posejane useve, i izaziva strepnje za žetvu u 1854. godini.

Iz Oksfordšira javljaju sledeće:

»Što se tiče žetve pšenice, ona je u celini mnogo podbacila. Gazdinstva koja obično proizvedu 40 do 44 bušela po akru, ove su godine proizvela 15 do 20 bušela; i neka dobro obrađena polja pšenice i pasulja dala su samo 8 do 10 bušela po akru; krompir koji je jako napala bolest dao je neznatan rod.«

U jednom izveštaju iz Jorkšira čitamo:

»Vlada je potpuno omela svaki rad na poljima; i sa žaljenjem moramo da saopštimo da se ostatak nepodignute letine, i to sav pasulj, najveći deo jare pšenice i deo ovsu, izložen udarcima nevremena, toliko ovlažio da je nestalo svake nade da će biti ovršen, čak i posle suvih prolećnih vetrova. Bolje rečeno, ta letina je već prokljajala i ove poslednje rezerve će neminovno žalosno propasti. Dajemo vam samo bleđu sliku ogromnih gubitaka o kojima je reč. Počevši od reke Tiz i odatle do Keterika i Stoukslija, uključivši Klivlendsku ravnicu i istočno od Tirska prema moru, i zapadno od Herougejta i Humbera prema moru, ogromne količine žita na poljima propadaju od vlage, pod nebom prevučenim kišnim oblacima; skoro pedeset procenata krompira je nepovratno uništeno bolešću, a javljaju se nove potrebe za semenom, dok su ostale male zalihe lanjskog žita u ambarima. *Izvesno je da je u svim žitorodnim krajevima zemlje žetva podbacila ili propala više nego ikad.*«

U jednom izveštaju iz Hertfordšira se kaže:

»Veoma je neobično da u ovo doba godine u našem kraju žetva još nije završena. Pa ipak je tako; sa mnogih ovsenih polja letina još nije odneta, a isto tako ni znatan deo ranog pasulja i ječma sa nekih polja; mogu se naći i polja na kojima još stoji jaro žito.«

»The Economist«^[321] od prošle subote donosi sledeću tabelu koja pokazuje količine pšenice i ostalih žitarica kao i prekrupe i svih vrsta brašna koje su uvezene u Ujedinjeno Kraljevstvo u vremenu od 5. januara do 10. oktobra 1853.

Zemlja izvoznica	pšenica	pšenična prekrupa ili brašno	sve vrste žitarica	ukupna količina pre- krupe i brašna svih vrsta
	kvartera	centi	kvartera	centi
Rusija, preko severnih luka	69 101	64	307 976	65
Rusija, preko crnomorskih luka	704 406	—	1 029 168	—
Švedska	3 386	13	3 809	13
Norveška	—	1	561	1
Danska	220 728	5 291	733 801	5 291
Pruska	872 170	3 521	899 900	3 521
Meklenburg-Šverin	114 200	—	123 022	—
Hanover	19 187	—	146 601	—
Oldenburg	2 056	—	19 461	—
gradovi Hanze	176 614	53 038	231 287	53 066
Holandija	58 034	306	132 255	308
Belgija	15 155	353	20 829	353
Ostrva u Kanalu (strani proizvodi)	526	4 034	629	4 034
Francuska	96 652	857 916	470 281	858 053
Portugal	4 217	4	21 657	4
Azori	630	—	14 053	1
Španija	13 939	177 963	48 763	177 985
Gibraltar	—	9	4 368	9
Italija:				
sardinijski posed	7 155	2 263	8 355	2 263
Toskana	43 174	67 598	45 597	67 598
Vatikan	39 988	—	41 488	—
Napulj i Sicilija	8 618	2	11 977	2
austrijski posedi	44 164	370	106 796	370
Malta	28 569	—	56 281	—
Jonski arhipelag	82	—	16 220	—
Grčka	1 417	—	10 221	—
Vlaška i Moldavija	209 048	—	601 481	—
Sirija	21 043	—	22 686	—
Egipat	297 980	—	543 934	—
Ostale turske teritorije	218 407	7 370	689 703	7 370
Alžir	—	—	21 661	—
Maroko	3	3	13 451	—
Britanska Istočna Indija	—	205	—	205
Britanska				

Zemlja izvoznica	pšenica	pšenična prekrupa ili brašno	sve vrste žitarica	ukupna ko- ličina pre- krupe i brašna svih vrsta
	kvartera	centi	kvartera	centi
Severna Amerika	45 587	232 216	62 626	232 493
SAD	434 684	2 388 056	630 324	2 389 283
Brazilija	—	3	237	320
Ostale zemlje	1	148	8	148
Ukupno:	3 770 921	3 800 746	7 093 467	3 802 756
3 800 746 centi prekrupe i brašna odgovara...	1 085 927			
Ukupna količina pšenice u zrnju i brašnu iznosi...	4 856 848			
3 802 756 centi brašna i prekrupe odgovara			1 086 522	
Ukupna količina žitarica, brašna i prekrupe iznosi...			8 179 989	

U nameri da ublaži strahovanja trgovaca iz Sitija »The Economist« zaključuje sledeće iz gore iznesene tabele:

»Godine 1847. pored ogromnog podstreka visokih cena u toku cele godine uvezli smo 4 464 000 kvartera pšenice i brašna. U prvih devet meseci ove godine uvezli smo, i bez takvog podsticaja cena, izuzev u poslednja dva meseca, 4 856 848 kvartera. U pogledu našeg ogromnog uvoza, pošto on utiče na našu potrošnju, nešto od ovog dvoga je tačno: ili je uvoz u velikoj meri konzumiran, te su tako sačuvane odgovarajuće količine naše domaće proizvodnje, ili je dospelo u *magazine* i stajće kasnije na raspolaganju.«

Ova dilema međutim ne postoji. Zbog zabrane izvoza žita sa Kontinenta ili pretnje da će izvoz biti zabranjen, žitarski trgovci su smatrali da je trenutak pogodan da u Engleskoj u međuvremenu nagomilaju svoje zalihe, koje će im dobro doći u slučaju da cene žita u Engleskoj budu veće nego u Evropi. Pored toga, za razliku od 1847. godine, dovoz iz zemalja koje bi mogao da pogodi rusko-turski rat iznosi 2 438 139 kvartera žita i 43 727 centi brašna. Takođe će i iz Egipta biti zabranjen izvoz posle 30. novembra. I na kraju, Engleska ove godine može da računa samo na redovni *godišnji* višak drugih nacija, dok je pre ukidanja zakona o žitu, nerodnih godina imala na raspolaganju inostrane zalihe nastale tokom rodnih godina.

List »The Weekly Times«⁽²³⁴⁾ rezimira sa svoje tačke gledišta situaciju na sledeći način:

«Hleb od četiri funte košta jedan šiling — vremenske prilike su lošije no što su ikad bile tokom protekle polovine veka u ovo godišnje doba — radnička klasa se nalazi u štrajkačkom delirijumu — azijska kolera opet hara među nama, a nas je uhvatila manija ratovanja. Jedino nam još nedostaju ratni porez i glad, pa da broj nevolja koje mogu da zadese Englesku bude potpun.»

Naslov originala:

War—Strikes—Death

Napisano 1. novembra 1853.

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,

br. 3925 od 15. novembra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Persijsko ratovanje u Avganistanu i rusko
ratovanje u srednjoj Aziji — Danska — Ratna
zbivanja na Dunavu i u Aziji — Radnici
ugljenokopa Vigan]^[321]

Šafi kana, persijskog ambasadora na engleskom dvoru, iznenađeno je iz Engleske opozvao šah. Ovo se opozivanje neobično podudara sa persijskim operacijama u Avganistanu^[322], gde su, kako se priča, Persijanci zauzeli Herat, i sa ruskim pohodom na Hivu^[323], glavni grad hanata Hive. Persijski i ruski pohod mogu se smatrati kao dva poduhvata, jedan sa zapada, drugi sa severa, upravljena na Pendžab, severnu predstražu britanskih poseda na istoku. Ruskim pohodom komanduje general Perovski, isti onaj general čiji pohod na Hivu 1839-40. godine nije urodio plodom. Rusi, koji su tokom poslednjih godina stvorili flotilu na Aralskom jezeru, sada imaju mogućnosti da plove uzvodno rekom Amu-Darjom.

Snažna ruska flota krstari po Baltiku, gde je nedavno iskoristila priliku da izvidi utvrđenja Slite, i luku švedskog ostrva Gotland, kojih se Rusija želi dokopati, na isti način na koji se dokopala ostrva Aland koja leže uz švedsku obalu, i koja su Rusi utvrdili 1836. godine. Iz Gotlanda se ruska flota uputila na Kategat i Sund, sa namerom da pruži potporu danskom kralju da izvede svoj *državni udar*, ako, što je vrlo verovatno, kopenhagenska skupština ne primi bez prigovora takozvani svedržavni ustav, koji joj je oktroisao velikodušni car. U Kopenhagenu stvari stoje ovako:

Danska vlada je uspela da sprovede ukidanje *Lex regia*^[197], i da uvede u život novi zakon o nasleđivanju prestola, zahvaljujući pomoći Društva prijatelja seljaka^[206]. Ova stranka, koju vodi pukovnik Tscherning, ima kao glavni cilj da pretvori *Festes Gut*, neku vrstu feudalnog seljačkog lena, u slobodan posed i da uvede municipalno pravo koje odgovara interesima i razvoju seljaštva. Pravilno nazvana nacionalna i liberalna stranka — stranka ajderdanaca, koja je 1848. obrazovala Kasino-vladu^[324], nametnula kralju ustav iz 1849. go-

dine, i vodila rat protiv Šlezvig-Holštajna — stranka koju sačinjavaju uglavnom predstavnici slobodnih zanimanja, kao ni ostale liberalne stranke na celom Kontinentu, nije uzimala u obzir interese osnovne mase stanovništva, koju u Danskoj sačinjava seljaštvo. Na taj način je stranka izgubila uticaj na narod, i vladi je uspelo da je gotovo potpuno isključi iz sadašnjeg *Folketinga*, u kome bi se danas teško nabrojalo više od deset predstavnika ove stranke. Međutim, pošto se uz pomoć Društva prijatelja seljaka oslobodila omražene opozicije ajderdanaca, vlada je skinula masku i pozvala gospodina Orstedta, morskog obema strankama; time ona nije samo prestala da ugada seljačkoj stranci već je kraljevskim vetom sprečeno uvođenje u život municipalnog zakona, koji je ranije sama vlada donela da bi namamila seljake. Društvo prijatelja seljaka, koje je zloupotrebila i nasamarila vlada, udružilo se sa strankom ajderdanaca, te su naime novali Monrada, sveštenika, i jednog od ajderdanskih vođa, za vicepredsednika komiteta, koji se bavi problemima ustava. Ova koalicija je razbila svaku nadu da se na ustavan način sruši ustav, i kako je ceo plan stvorila Moskva, i to za svoje potrebe, ruska flota se stvorila baš u času krize u danskim vodama.

Svi bečki i berlinski listovi potvrđuju vest da su jaka odeljenja turske vojske prešla Dunav. Prema listu »Österreichische Correspondenz«⁽⁴⁾ Rusi su odbili Turke u Maloj Vlaškoj. Jedan telegrafski izveštaj govori da se ozbiljan okršaj odigrao 21. oktobra između dve vojske u Aziji. Moramo čekati opširnije i verodostojnije vesti da bismo procenili okolnosti koje su, možda, navele turskog glavno-komandujućeg da pređe Dunav kod Vidina, pošto se ovaj manevar na prvi pogled mora smatrati grubom greškom. »Kölnische Zeitung«⁽¹⁸³⁾ obaveštava da je knez Gorčakov rekvirirao sve vlaške trezore (ne kaže da li vladine ili druge); a, prema jednom drugom nemačkom listu, ovaj isti general je prebacio u unutrašnjost sve zalihe žita koje su se zatekle na Dunavu i koje su bile namenjene izvozu.

Novosti o vojnoj nadmoći koju je Šamil zadobio nad knezom Voroncovom, potvrđuju u današnjem broju neki francuski listovi. U listu »Agrar Zeitung«, čitamo da je knez Danilo primio iz Rusije jedno veoma važno pismo i da je posle toga naredio da se sve žito koje se nalazi na crnogorskoj teritoriji prebaci na Žabljak. Prave se naboji i liju meci. Govori se da je Rusija obavestila vladiku da predstoji sukob između Turaka i Rusa, da je to patriotski sveti rat; i da Crnogorci treba budno da stražare na svojim granicama da ne bi okolne provincije pružile pomoć Porti.

Bečki list »Der Wanderer«⁽²⁴⁷⁾ od 27. prošlog meseca piše da je, prema jednom pismu iz Petrograda, car Nikolaj naredio da se oformi jedna armija od rezerve, čiji glavni stan treba da bude u Voliniji.

Prošlog utorka izbila je u Blekbernu pobuna prilikom izbora savetnika u okrugu St. Peter i vojska je bila primorana da interveniše.

U pogledu nemira u Viganu, gospodin Cowell, vođa radnika u Prestonu je izjavio na jednom skupu:

«da veoma žali zbog onoga što se zbilo u Viganu. Žao mu je što ljudi Viganu nisu bili razumniji već su pribegli sistemu izjednačavanja. Bilo je bezumno to što su se radnici sakupljali i uništavali ono što su rukama stvorili. Sama imovina im nije ništa skrivila — već su ljudi koji tu imovinu poseduju tirani. Radnici treba da poštuju imovinu i živote i miroljubivim, urednim i smirenim postupcima mogu biti ubeđeni da će rešiti borbu u svoju korist.»

Daleko sam od toga da branim bestidne postupke nasilja rudara ugljenokopa u Viganu koji su to svoje nasilje platili krvlju sedam ljudi. Ali, s druge strane, ja shvatam da je veoma teško, naročito za najniže slojeve radničke klase, kojoj rudari ugljenokopa bez sumnje pripadaju, da se drže »miroljubivo, uredno i smireno«, kada ih na mahnite postupke navodi krajnja nemaština i hladnokrvna bestidnost njihovih gazda. Nemire provociraju ovi poslednji da bi dobili mogućnost da se obrate za pomoć oružanim snagama i da bi, kao što su to postigli u Viganu, onemogućili putem policijske zabrane sve radničke i javne skupove. Pobunu, koja se dogodila u gradu Viganu u petak posle podne, izazvali su vlasnici ugljenokopa u okrugu, koji su se sakupili u velikom broju na mitingu u Whiteside's Royal hotelu, da bi razmotrili zahteve rudara, i svojom odlukom da odbiju sve nagodbe sa radnicima. Napad na pilane u Heigu, u blizini Viganu, koji se dogodio u ponedeljak, bio je upravljen protiv stranih rudara ugljenokopa, koje je iz Velsa doveo gospodin Peace, agent erla Balcarresa, da bi zamenili štrajkače iz rudarskih jama.

Rudari svakako nisu bili u pravu što su silom sprečavali svoje drugove-radnike da obavljaju posao koji su sami napustili. Ali kada vidimo kako vlasnici obavezuju jedan drugog teškim novčanim kaznama, da bi uspeali da *zabrave* fabrike, zar nas može iznenaditi mnogo grublji, ali manje hipokritski, način na koji radnici pokušavaju da nametnu svoj *štrajk*? Sam gospodin Joseph Hume kaže u jednom pismu upućenom radnicima u Prestonu:

«Na listi onih koji zastupaju rešavanje sporova među nacijama putem nagodbi umesto ratnih obračuna vidim mnogo industrijalaca koji u ovom času vode rat protiv svojih radnika.»

Udruženje prestonskih industrijalaca objavilo je manifest sa ciljem da objasni zašto su masovno zabravili fabrike. Kolika je njihova iskrenost može se videti iz činjenice da u manifestu nijednom rečju nije pomenut tajni savez fabrikantata, o čijem sam programu obavestio čitaoce otprilike pre dva meseca; na taj način smišljena zavera dobija privid neophodnosti koju poslodavci nisu mogli da izbegnu. Oni prebacuju radnicima što su tražili ni manje ni više nego da im se povise nadnice za 10%. Međutim, oni ne saopštavaju javno-

sti da su industrijalci, kada su oduzeli radnicima 10% 1847. godine, obećali da će im to vratiti čim poslovi ponovo krenu; prećutkuju da je radnicima bezbroj puta rečeno, u oduševljenim opisima gospode Bright, Cobden i Co., u deklamacijama cele buržoaske štampe, i u prestonoj besedi pri otvaranju parlamenta, kako je trgovina procvetala. Prećutkuju da je hleb skuplji za preko 40%, ugallj za 15 do 20%, da su meso, sveće, krompir, i svi drugi artikli, koje uglavnom troši radnička klasa, poskupeli za oko 20%, i da su industrijalci pobedili svoje protivnike pod zastavom *jeftin hleb i visoke nadnice*. Oni prebacuju radnicima što i dalje žele da nametnu iste nadnice u istom gradu za fabrike iste vrste. Ali zar cela doktrina njihovih učitelja, Ricarda i Malthusa, ne polazi od pretpostavke da takvo izjednačenje i treba da postoji u celoj zemlji? Radnici, kažu oni, rade po uputstvima jednog komiteta. Njih podbadaju »stranci«, »uljezi«, »plaćeni agitatori«. Isto su tvrdili protekcionisti prebacujući, u vreme Lige protiv zakona o žitu^[325], baš tim istim industrijalcima da njima upravljaju gospoda Bright, Cobden i Co., »dva profesionalna plaćena agitatora«, i da slepo delaju po naređenjima revolucionarnog komiteta u Mančesteru, podižući carine, zapošljavajući jednu vojsku govornika i misionara, preplavljajući zemlju velikim i malim brošurama i stvarajući državu u državi. Najzanimljivija je stvar da dok poslodavci optužuju radnike da »delaju po naređenjima jednog komiteta«, sebe nazivaju »Udruženjem sjedinjenih industrijalaca«, koje baš preko *komiteta* objavljuje svoj manifest i kuje zaveru sa »tuđincima« iz Mančestera, Boltona i Berija, itd. »Tuđinci« o kojima je reč u manifestu poslodavaca, nisu niko drugi do radnici iz okolnih industrijskih oblasti.

Međutim, daleko smo od toga da verujemo da će radnici postići neposredni cilj kome su njihovi štrajkovi usmereni. Naprotiv, kako sam izneo u jednom od ranijih dopisa, u bliskoj i daljoj budućnosti moraće da se bore protiv *smanjenja* umesto za *povišicu* nadnica. Smanjenja su već česta, i dovode do odgovarajućeg broja štrajkova. Stvarni ishod ovog celog pokreta biće, kao što sam u jednoj ranijoj prilici izneo, »da će se delanje radničke klase uskoro preneti na politički teren, kada će nova strukovna organizacija, koja je nastala kroz štrajkove, pokazati da je od neocenjive koristi za radnike«. Ernest Jones, i drugi čartistički lideri, ponovo su na terenu; i na velikom skupu, održanom prošle nedelje u Mančesteru, doneta je sledeća rezolucija:

•Pošto je dokazano da su se poslodavci ujedinili u naporima protiv *trudbenika* ove zemlje, suprotstavljajući se valjanim nadnicama za dobar rad, ovaj skup je mišljenja da sadašnja borba radnika ne može dovesti do uspeha ako se ne uništi monopol klase poslodavaca, s tim što će Narodna povelja biti ozakonjena i što će, blagodareći tome, predstavnici radničke klase ući u Donji dom parla-

menta. Tek tada će radnička klasa biti u stanju da donosi zakone u svom sopstvenom interesu, a da ukida one zakone koji su upravljani protiv nje, i da preuzme upravljanje nad sredstvima rada, postigne visoke nadnice, jeftinu hranu, stalno zaposlenje i slobodu izbora radnog mesta.*

Napisano 4. novembra 1853.

Prvi put objavljeno u listu
«New-York Daily Tribune»,
br. 3928 od 18. novembra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels
Razvoj turskog rata

Sada je sasvim izvesno da su vojne operacije na Dunavu počele. Omer paša je prešao reku kod Vidina, zauzeo Kalafat, selo na drugoj obali, i uputio svoju prethodnicu na Krajovu, dok je drugi turski napad iz Ruščuka bio usmeren na Đurđevo, grad koji leži na suprotnoj strani, a govori se i o trećem i četvrtom napadu u pravcu Braile i Turna. Istovremeno se odigrala još jedna bitka kod Oltenice, u kojoj su Rusi bili napadačka strana. Jedna od primljenih depeša saopštava da je ova poslednja bitka trajala tri sata i da su, na koncu, Rusi odbijeni; dok jedan drugi telegram, koji je primljen iz Beča uveče 8. ovog meseca, kaže da je bitka trajala 28 časova i da je ishod još neizvestan. Prvi izveštaj čini se verodostojnijim.

O ishodima drugih sukoba izveštaji su takođe protivurečni. Po svim izveštajima izlazi da je bitka kod Đurđeva bila bez rezultata; o ishodu bitaka kod Braile i Turna ne znamo ništa, a što se pak tiče turskog napredovanja iz Kalafata, neki telegrafski izveštaji govore da je ratna sreća na turskoj strani i da su Rusi odbijeni, dok drugi tvrde da su Turci naglo zaustavljeni i da su se povukli u Kalafat. Okolnosti govore da je verovatnije ono prvo.

U celini je izvesno sledeće: Omer paša je, iz razloga koji će biti objašnjeni kasnije, odustao od onoga što smo pre okarakterisali kao prirodan položaj Turaka na ovoj granici, naime, od defanzive. On je preduzeo ofanzivne korake i, iskoristivši povlačenje Rusa iz Male Vlaške, 28. oktobra je prešao Dunav kod Vidina, na krajnjem levom krilu svog položaja. Potpuno nam je nepoznato sa kolikim je snagama raspolagao. Međutim, kako su do nas doprle vesti samo o prividnim i delimičnim napadima Turaka na drugim tačkama, i pošto bi bila bezrazložna ludost preći reku kakva je Dunav, nasuprot snažnom neprijatelju, sa beznačajnim snagama, možemo sa sigurnošću pretpostaviti da je Omer paša imao sa sobom glavninu svoje raspoložive aktivne vojske. I sve dok nas potpuno verodostojni izveštaji u to ne ubede nećemo poverovati da je, kako tvrde neke depeše, on uzeo na sebe tako veliki rizik da pređe Dunav sa 7000 ljudi, ne obezbedivši pojačanja ili rezerve, osim 8000 ljudi u Sofiji, udaljenoj 150 milja. Pa ipak, pošto je glavnina

turske vojske tek odnedavno koncentrisana u Varni, Šumenu i Ruščuku, isto nam je tako teško da objasnimo kako je Omer paša uspeo odjednom da koncentriše glavninu svoje vojske u Vidinu, u proseku udaljenom oko 250 milja od pomenutih tačaka.

Najverovatnije je objašnjenje da je Omer paša, opazivši da se Rusi kreću ka Vidinu, pomerio položaj svoje vojske u velikoj meri ulevo, prepuštajući odbranu direktnog drumu za Carigrad garnizonima iz Ruščuka i Silistrije, Varne i Šumena, uzevši kao uporište svom desnom krilu Ruščuk, levom krilu Vidin, a Nikopolje kao tačku koncentracije centra. Zauzevši ovaj položaj, koji se prostire nekih 200 milja od Ruščuka do Vidina, on je koncentrisao na svoje levo krilo svu vojsku koju je uspeo da sakupi, prešao Dunav i očigledno zaobišao rusko desno krilo. Nadao se da će naići na ruske prethodnice i naterati ih da se povuku na drugu obalu reke Šil, koju je mogao i sam preći, bilo da prelazak forsira frontalno ili da u blizini Rašove preko Dunava prebaci neki drugi korpus koji bi tako stigao na suprotnu obalu reke Šil. Reka Aluta, druga pritoka Dunava, preko koje ide drum od Vidina prema Bukureštu, mogla bi biti forsirana na isti način prebacivanjem jedinica turskog centra preko Dunava kod Nikopolja i Turna nizvodno od ušća reke Alute. Najzad, simulirani napadi nizvodno kod Braile i Đurđeva mogli bi doprineti da se Rusi dovedu u zabunu o glavnim tačkama turskog napada.

Ako se apstrahuju za trenutak politički motivi, gotovo nema sumnje da su Omer-pašini planovi bili takvi. Londonski *«The Times»*⁽²⁶⁾ govori o jednom *stvarnom prebacivanju* Turaka kod Đurđeva; ali ovo je očigledno dezinformacija. Ne postoji nijedan zastavnik nijedne disciplinovane vojske, koji bi učinio takvu nepromišljenost da pređe najveću reku u Evropi — na mestu gde je ona najšira i gde ju je najteže preći — sa dva korpusa, na dve tačke udaljene 250 milja jedna od druge, naočigled neprijatelju koji nije za potcenjivanje i koji je izvršio koncentraciju.

Pa kakvi su onda Omer-pašini manevri? To je pokušaj da se zaobiđe bok neprijatelja i da se smlavi jednovremenim bočnim i frontalnim napadima cela njegova borbena linija. Takav manevr je savršeno ispravan kada je vojskovođa u stanju da neočekivano baci glavninu svojih snaga na neprijateljski bok, kada je njegov sopstveni front obezbeđen od napada, kada je, u slučaju da bude ometen, odstupnica sasvim osigurana i kada, smotavajući neprijateljski položaj od jednog do drugog boka, prekida neprijatelju veze sa bazom operacija. U ovom slučaju, međutim, prethodni uslovi nisu ispunjeni. Naprotiv, dok Omer-pašino povlačenje može biti ugroženo time što bi njegovo desno krilo u Vlaškoj bilo zaobiđeno i na taj način put za Kalafat presečen (u kom bi slučaju njegova jedina mogućnost za povlačenje bila ka Austriji), napredovanje iz Kalafata prema Bukureštu uopšte ne ugrožava rusku liniju povlačenja. Čitaoci se, verovatno, sećaju da smo, iz tog razloga, tvrdili pre izvesnog vremena da je jedini celishodan pravac napada za Turke onaj od Dunava prema reci Seretu, ili uzani pojas zemlje koji deli Besarabiju od

austrijske granice. Umesto pokreta koji bi odmah ugrozio, ako ne i prekinuo, ruske linije komunikacija, Turci napadaju na suprotnom kraju gde se, čak i u slučaju pobeđe, ne može računati ni na kakav odlučan uspeh. Što se tiče osiguranja turskog fronta od napada, front je siguran samo dok se glavne operacije odvijaju između Vidina i Krajove ili Slatine, te Rusi verovatno neće preći Dunav nizvodno — ukoliko njihova strategija nije odvažnija no što izgleda. Ali istovremeno, turski front od Vidina do Ruščuka takođe je ometan velikom rekam koja razdvaja Turke od neprijatelja, i na tom sektoru mora da bude relativno mirno.

Međutim, glavni uslov u ovom slučaju nije ispunjen.

Imamo izvanredan istorijski primer ove vrste manevara u bici kod Jene.^[326] Napoleon je uspeo da neopaženo prebaci masu svoje vojske na levi bok Prusa, i za osam časova ih je tako potpuno razbio da je pruskoj vojsci prekinuta odstupnica, da je uništena i da se nikada od tada o njoj više nije čulo kao o vojsci. Ali to se dogodilo na području od dvadeset kvadratnih milja i u roku od dvadeset časova. Ovde se radi o teritoriji dve stotine milja dugoj i pedeset širokoj, bez drumova, gde svaki pokret traje srazmerno dugo. Prepad, silina i žestina napada, kojima je Napoleon kod Jene dugovao svoj potpuni uspeh, mora ovde, posle malo natezanja, bukvalno da se zaglubi. Ovo će biti mnogo očiglednije ako bacimo pogled na mapu. Turci iz Kalafata moraju da krenu na Krajovu. Tu nailaze na prvu od reka koje teku sa Transilvanijskih Alpa ka Dunavu, protiču kroz Vlašku pravcem sever-jug i predstavljaju isto toliko odbrambenih linija, koje mora da forsira vojska koja napada. Ova zemlja je u ovom pogledu potpuno slična Lombardiji, i pomenute reke, Šil i Aluta, mogu se uporediti sa rekama Minčio i Adida, čija je važnost, s vojne tačke gledišta, toliko često bila upadljiva.

Ako pretpostavimo da Turci forsiraju prelaz preko reke Šil, što bi možda mogli i postići, oni će naići na prvi ozbiljan otpor na reci Aluti, blizu Slatine. Aluta je mnogo ozbiljnija barijera zbog svoje širine i dubine; pored toga, sa malo revnosti, Rusi bi tamo mogli koncentrisati vojsku ne samo sposobnu da odbije sve turske napade već da istovremeno izvojuje i pobeđu. Zaista, jedna ruska pobeđa kod Krajove, ukoliko ne bi bila veoma ubedljiva, ne bi bila od velike važnosti, pošto bi sa tri forsirana marša Turci mogli stići do Kalafata i dokopati se Dunava, i tako izmaći gonjenju. Ali turski poraz kod Slatine, pored toga što bi bio mnogo teži zbog velike mase koncentrisanih ruskih trupa, pružio bi Rusima mogućnost da neprijatelja gone pet ili šest dana, a svakome je poznato da se plodovi pobeđe ne sakupljaju na bojnom polju već tokom gonjenja, što može dovesti do potpune dezorganizacije poražene vojske. Stoga nije verovatno da će Omer paša, ako Gorčakov pokaže želju da mu se suprotstavi, ikada biti u stanju da pređe reku Alutu, jer ako koristi svaku šansu povoljnu za Turke, Omer paša ne može na obalu ove reke dovesti više od 25 000 ljudi, dok Gorčakov može začas sakupiti 35 000 vojnika. A što se tiče bočnih napada Turaka

sa južne obale Dunava, oni su prilično bezopasni, ako vojska koja napada ne raspolaže velikom količinom pontona i drugih objekata koji se veoma retko sreću kod Turaka. Ali i pod pretpostavkom da je i reka Aluta forsirana, pa čak i Ardšiš, još jedna važna reka dalje ka istoku, ko će poverovati da će Omer paša uspeti da osvoji ruska utvrđenja u Bukureštu, i da će naterati u bekstvo, u pravoj bici, vojsku koja svojim brojem sigurno mora da za jednu trećinu nadmašuje one snage koje je on u mogućnosti da uputi?

Dakle, ako Rusi vode rat po makar kakvim vojnim principima, poraz Omer paše izgleda gotovo izvestan; ali ako se rat ne vodi po vojnim već po *diplomatskim* principima, rezultat može biti drukčiji.

Dobrovoljno povlačenje Rusa sa važnog vojnog položaja u Kalafatu, nakon što je toliko trupa poslato tamo da ugroze Srbiju; nesmetani prelazak Omer-paše preko Dunava; njegovi relativno neometani i veoma spori pokreti u Maloj Vlaškoj (zemlji na zapadu od reke Alute); neznačajni, koliko mi to možemo oceniti, turski napadi na drugim tačkama; i najzad, greške u strategiji počinjene u napredovanju iz Vidina, a za koje niko ne može pretpostaviti da ih je Omer paša prevideo, — sve ove činjenice izgleda da daju osnovu za zaključak koji su izveli neki kompetentni poznavaoци, ali koji se čini prilično fantastičan. Proizilazi da je postojao prečutan sporazum između neprijateljskih generala, po kome Rusi treba da ustupe Turcima Malu Vlašku. Aluta, kažu oni koji dele ovo mišljenje, predstavlja veoma ugodnu prirodnu barijeru, preko koje se dve vojske mogu gledati tokom cele duge surove zime, dok diplomati opet budu zauzeti oko pronalaženja rešenja. Rusi bi, kada bi se tako daleko povukli, pokazali ne samo svoju velikodušnost i miroljubivost, već bi istovremeno sačuvali neku vrstu prava da zadrže uzurpirane oblasti, pošto bi *zajednička* rusko-turska *okupacija* Dunavskih kneževina bila u najvećoj meri u saglasnosti sa postojećim ugovorima. Oni bi ovom prividnom velikodušnošću i Evropi izbegli stvarnu opasnost u Aziji, gde izgleda da stoje gore nego ikada, a pre svega oni bi u svakom času mogli imati dovoljno snage da isteraju Turke sa teritorije koju su im prepustili na levoj obali Dunava. Zanimljiva ali ni u kom slučaju zadovoljavajuća potvrda ove teorije može se naći u činjenici da su to otvoreno donosile bečke novine koje uživaju poverenje dvora. Sledećih nekoliko dana pokazaće da li je ovo tumačenje ispravno ili će se pravi rat nastaviti svom žestinom. Bićemo razočarani ako se ovo drugo ne dogodi.

Počinjemo da uviđamo da su u Aziji obe strane mnogo slabije no što se pretpostavljalo. Prema listu »Journal de Constantinople«,^[229] Turci su imali 9. oktobra u Erzerumu 10 000 vojnika kao rezervu; u Batumu su imali 4000 pripadnika regularne vojske i 20 000 neregularne namenjene očigledno jednoj aktivnoj vojsci; u Bajazetu, na persijskoj granici, 3000 vojnika; u Karsu i Ardahanu, dvema najvažnijim tačkama na ruskoj granici (izuzev Batuma), prethodnice koje su brojale u svemu 16 000 ljudi. Kao pojačanje ovim trupama trebalo je da

se pridruže, kroz nekoliko dana, nove trupe od 10 000 do 12 000 ljudi koje su stacionirane u Siriji. Ovo je svakako znatna redukcija u odnosu na broj koji se da nazreti iz ostalih izveštaja; ima ih 65 000 umesto 100 000! Ali s druge strane, ako treba verovati vestima prispelim iz Carigrada, glavni kavkaski prolaz, koji vezuje Tiflis i Gruziju sa Rusijom, nalazi se u rukama gorštaka; Šamil je potisnuo Ruse na devet milja od Tiflisa, a general Voroncov, zapovednik u Gruziji, izjavio je da ne može u slučaju rata sa Turcima da zadrži provinciju ukoliko ne dobije pojačanje od 50 000 ljudi. Ne možemo proceniti koliko su ovi izveštaji tačni; ali pojačanja koja su veoma žurno poslata pomorskim putem u Jerkum Kale, Redut Kale i druga mesta na zakavkaskoj obali dokazuju da ruska zvezda ne sija tako blistavo u tom području. Izveštaji se ne slažu ni u pogledu ovih pojačanja. Najpre je rečeno da je poslato 24 000 ljudi, ali gde su Rusi mogli smoci brodove za transport tolikog ljudstva? Ispostavilo se da je tamo poslata trinaesta divizija, prva divizija petog korpusa (general Lidlers), što bi iznosilo oko 14 000 ljudi, što je vrlo verovatno. A što se tiče priče o crnomorskim kozacima koji su navodno kopnom zaobišli zapadnu tačku Kavkaza i uspeli da neometano prođu stenovitom i uskom obalom prema Redut Kaleu, njih oko 24 000 (ovo izgleda da je omiljen broj kod Rusa), što više o njoj mislimo sve nam je neverovatnija. Crnomorski kozaci su dovoljno zauzeti čuvanjem linije Kubana i Tereka. A da je konjica, u tolikom broju, prolazila sama 150 milja kroz zemlju nastanjenu neprijateljskim življem, i da je niko nije napao, kada ih je šaka ljudi mogla zaustaviti ili preseći kolonu nadvoje, o takvim se stvarima može čuti samo u Rusiji, gde se do dana današnjeg tvrdi da je Suvorov potukao Massénu kod Ciriha.^[327]

Dakle, ovde je najbolji teren za turske akcije. Brzi, koncentrisani napadi regularnih trupa na jedan od glavnih drumova za Tiflis — duž obale, ako bi se Turci mogli držati na moru; preko Karsa ili Ardahana, u unutrašnjosti, ako to nisu u stanju — praćeni neumornim, energičnim i iznenadnim napadima neregularne vojske, na način njoj svojstven, za tren oka bi stavili Voroncova u bezizlazan položaj, obezbedili veze sa Šamilom i izazvali opšti ustanak na Kavkazu. Ali ovde se, više no na Dunavu, traže odvažnost, brzina i koordiniranost akcije. Ostaje da se vidi da li tamošnje turske komandante krase ove osobine.

Naslov originala:

The Progress of the Turkish War

Napisano oko 8. novembra 1853.

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune»,

br. 3934 od 25. novembra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels
Porazi Rusa^[328]

Pažljivo smo pregledali sve evropske listove koji su stigli brodom »Canada« da bismo sakupili sve moguće vesti o borbama koje se vode između Turaka i Rusa u Vlaškoj, i u mogućnosti smo da dodamo još neke važne činjenice onima koje su prispele brodom »Washington« a koje smo prokomentarisali prošlog petka. Tada nam je bilo jasno da se odigralo nekoliko bitaka, a što se tiče pojedinosti o njima ni dan-danas ne znamo ništa bliže. Izveštaji koje smo primili još su uvek nekoherentni, kontradiktorni i oskudni, i verovatno će takvi i ostati sve dok ne primimo službene izveštaje turskih generala. Međutim, tim više je jasno da su Turci vodili operacije vešto i da su se borili sa nepokolebljivim entuzijazmom dovoljnim da opravdaju pohvale svojih najvatrenijih simpatizera, pohvale koje je veliki broj trezvenih i nepristrasnih ljudi smatrao preteranim. Rezultat je opšte iznenađenje. Svi su bili spremni da prime briljantne dokaze Omer pašinog talenta kao vojskovođe, ali pravu vrednost njegove vojske nisu tačno procenili ni novinari niti državnici na Zapadu. Tačno je da su redovi te vojske popunjeni Turcima, ali to je sasvim druga vrsta vojnika od onih koje je Dibič pred sobom gonio 1829. godine. Oni su potukli Ruse uprkos velike nadmoćnosti protivnika, mada ratuju pod nepovoljnim okolnostima. Verujemo da ovo nije ništa drugo već znamenje i uvod u daleko presudnije poraze.

Tek sada doznajemo da je ratni savet u Carigradu koncentrisao u Sofiji jednu armiju od oko 25 000 ljudi namenjenu operacijama u Srbiji ako se za to ukaže potreba. Čudno je da o ovoj vojsci i njenoj nameni ranije nisu stigle nikakve vesti u Zapadnu Evropu, ali je jasno da ju je Omer paša iskoristio na najbolji način. Njeno stacioniranje u Sofiji bilo je pogrešno, jer ako se Srbi ne pobune i ne stanu na stranu Rusa — a oni teško da će to učiniti pod vladajućim knezom¹ — ne

¹ Aleksandrom Karadordevićem

postoji razlog da se jedna armija drži u toj oblasti; a u slučaju ustanka, Turci moraju ili umarširati u zemlju i savladati je, u koju svrhu, sa Rusima u Vlaškoj, 25 000 ljudi ne bi bilo dovoljno, ili moraju zauzeti komunikacije na granici i blokirati Srbe u njihovoj zemlji, u koju bi svrhu jedna četvrtina te vojske bila sasvim dovoljna. I sam Omer paša je očigledno tako video stvar čim je uputio korpus u pravcu Vidina i spojio ga sa snagama koje je već ranije imao tamo. Ovo pojačanje je, bez sumnje, doprinelo pobedi koju je sada izvojevao nad ruskim desnim krilom kojim je komandovao general Danenberg, pobedi o kojoj nemamo nikakvih podataka osim broja ruskih oficira koji su poginuli i zarobljeni, ali koja mora da je bila potpuna, te će se pokazati da su od nje Turci imali čak i veću moralnu no materijalnu korist.

Takođe sada saznajemo da je turskim snagama koje su se prebacile iz Turtukaja (tačka između Ruščuka i Silistrije) u Oltenicu, komandovao Ismail paša, tj. general Guyon (on je i dalje hrišćanske veroispovesti, mada ima visok čin u sultanovoj vojsci), koji je zbog svojeg junaštva za vreme mađarske bune stekao visok ugled kao hrabar, energičan i odlučan oficir. Malo je onih koji mogu, ako ne poseduju izrazit talenat stratega, izvršavati naređenja tako efikasno, kao što je on to učinio ovom prilikom, odbijajući neprijatelja bajonetom. Poraz generala Pavlova kod Oltenice mora otvoriti velika područja zemlje iza Alute, i raščistiti put za Bukurešt, pošto se pokazalo da knez Gorčakov nije napredovao do Slatine, kao što je objavljeno, već da ne napušta glavni grad Kneževine, razborito izabравši da ne cepa svoje snage, što je opet znak da se ne oseća sasvim sigurnim. Nema sumnje da se odlučna bitka uskoro zatim vodila u blizini tog mesta. Ako Gorčakov nije blefer, i ako je u stanju da tamo skoncentriše od sedamdeset do osamdeset hiljada boraca — broj koji mu ostaje kada se razložno koriguju zvanično saopšteni brojevi o snagama Rusa — prednost je sigurno na njegovoj strani. Ali pošto se videlo koliko su lažni i preterani brojevi koji stižu iz ruskog logora pošto se videlo da je Omer pašina vojska ubojnija i efikasnija nego što se pretpostavljalo, izlazi da je uravnoteženost snaga veća no što se zamišljalo, i da poraz Gorčakova nije nešto nemoguće. Izvesno je da su šanse za pobedu turskog vrhovnog zapovednika, ako bude u mogućnosti da koncentriše za odlučnu bitku pedeset do šezdeset hiljada ljudi, već oduševljenih pobedom — a ne vidimo šta bi ga u tome sprečilo — sasvim povoljne. Kad ovo govorimo nastojimo da govorimo sa umerenošću, jer je beskorisno prikazivati Turke boljim no što jesu samo zato što su naše simpatije na njihovoj strani.

Nemoguće je razmatrati geografsku strukturu Vlaške, naročito s vojne tačke gledišta, a da nam se ne nametne upoređenje sa Lombardijom. Kod prve Dunav a kod druge Po sa svojim pritokama formiraju južne i zapadne granice. Turci su takođe usvojili operativni plan sličan onome koji su sproveli Pijemontezi u ratovanju 1849. godine, koje

se završilo zlosrećnom bitkom kod Novare.^[329] Ako Turci pobeđu, imaće tim više prava na naše divljenje, a još će opipljivija biti razmetljiva nesposobnost Moskovljana. U svakom slučaju Gorčakov nije Radetzki a Omer paša nije Ramorino.

Naslov originala:
The Russian Defeats

Napisano oko 11. novembra 1853.

Prvi put objavljeno u listu
«New-York Daily Tribune»,
br. 3936 od 28. novembra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx
Radničko pitanje

Sjajne mogućnosti i na šta su one upotrebljene glasi naslov najtragičnijih izliva ozbiljnog i dubokoumnog lista »The Economist«. (330) »Sjajne mogućnosti« je, naravno, pružila slobodna trgovina, a na radničku klasu se odnosi ono »na šta su upotrebljene« ili bolje rečeno kako su »zloupotrebljene«.

»Radnička klasa je po prvi put držala budućnost u svojim rukama! Broj stanovništva Ujedinjenog Kraljevstva stvarno je počeo da *opada*, pošto je emigracijom odlazilo više nego što je prirodni priraštaj. Kako su radnici iskoristili ovu svoju priliku? Šta su učinili? Baš ono što su i ranije činili kad god bi se iza oblaka privremeno pomolilo sunce: ženili se i množili što su brže mogli. Sa ovom stopom priraštaja brzo će doći do ravnoteže između priraštaja i emigriranja, i sjajne mogućnosti će propasti.«

Sjajne mogućnosti da se *ne* žene i *ne* množe, osim u ortodoksnim obrocima koje propisuju Malthus i njegovi učenici! Kakav sjajni moral! Ali, kako sam list »The Economist« kaže, broj stanovništva se smanjio, i još nije uspostavljena ravnoteža između priraštaja i opadanja. Dakle, prenaseljenost nije vinovnik nevolja našeg doba.

»Dalje, radnička klasa je trebalo da iskoristi ovu retku priliku da štedi i da se pretvori u kapitaliste. Teško da se iko uzdigao u red kapitalista, ili čak samo počeo da se uzdiže. Radnici su upropastili datu priliku!«

Priliku da se pretvore u kapitaliste! Istovremeno »The Economist« propoveda radnicima da su bili u prilici, pošto su najzad postigli povećanje nadnica od 10%, da strpaju 16 šilinga i 6 penija nedeljno u džep umesto 15 šilinga. Međutim, precenjeno je kada se tvrdi da su nadnice prosečno iznosile 15 šilinga nedeljno. Ali to nije važno. Kako postati kapitalista sa 15 šilinga nedeljno! To je problem koji je vredno proučiti. Radnici su bili u zabludi verujući da moraju povećati svoje prihode da bi poboljšali svoj položaj. »Oni su štrajkovali«, kaže »The Economist«, »da bi postigli više nego što bi im bilo potrebno.« Sa 15 šilinga nedeljno upravo su imali priliku da postanu *kapitalisti*, ali sa 16 šilinga i 6 penija nedeljno te mogućnosti nestaje. S jedne strane, radnici moraju težiti da

dođe do tražnje radne snage i da kapitala bude u obilju da bi bili u prilici da iznuđe od kapitalista povišicu nadnica. Ali ako se desi da postoji obilje kapitala i da vlada oskudica radne snage, oni ni u kom slučaju ne smeju iskoristiti tu prednost radi čijeg postizanja je trebalo da prestanu da se žene i množe.

»Živeli su ugodnije!« Za vreme žitnih zakona, kaže nam taj isti list »The Economist«, oni su bili polugladni, polugoli, i manje ili više umirali od gladi. Ako uopšte treba da žive, kako bi mogli uspeti da žive još neudobnije nego ranije? Po ko zna koji put vraća se »The Economist« — na tabele uvoza da bi dokazao porast narodnog blagostanja i zdravu poslovnu klimu. Ono što je negda proklamovano kao test neizrecivog blagoslova slobodne trgovine, sada se navodi kao dokaz glupog rasipništva radničke klase. Međutim, ostaće nam zagonetka kako se uvoz može povećavati kad broj stanovništva opada i smanjuje se potrošnja; kako se izvoz može povećavati kad opada uvoz, i kako trgovina i industrija mogu napredovati kada se smanjuje obim uvoza i izvoza?

»Treća korist koja se mogla izvući iz sjajnih mogućnosti bilo bi obezbedenje najboljeg mogućeg obrazovanja za njih i njihovu decu, kako bi se prilagodili poboljšanim životnim uslovima i naučili kako da se to iskoristi na najbolji način. Na žalost, primorani smo da istaknemo da su škole retko kada bile tako loše po-hadane i školske takse tako loše plaćane.«

Postoji li išta neshvatljivo u ovom? Živa trgovina je išla ukorak sa povećanjem fabrika, sa povećanjem primena mašina, sa zamenom odraslih radnika ženama i decom, sa dužim radnim vremenom. Što više majki i dece ide u fabrike, to će manje ići u škole. I, na kraju krajeva, za kakvo je obrazovanje pružena prilika roditeljima i njihovoj deci? Prilika da nauče kako da se održava priraštaj stanovništva u obimu koji je propisao Malthus, kaže »The Economist«. Obrazovanje bi, kaže gospodin Cobden, ukazalo ljudima na to da prljavi, loše provetreni, prenatrpani stanovi nisu najpogodniji da se sačuva zdravlje i snaga. Tako isto biste mogli nekog čoveka spasti da ne umre od gladi govoreći mu da prirodni zakoni iziskuju da se ljudsko telo neprestano hrani. Obrazovanje bi, piše »The Daily News«⁽²⁸⁾, moglo uputiti naše radnike kako da iz suvih kostiju izvlače hranljive sastojke, kako da čajni keks mese od štirka, i kako da skuvaju čorbu od otpadaka.

I na kraju da sumiramo sjajne mogućnosti koje su radnici tako upropastili. Dolazimo do toga da se radi o sjajnim mogućnostima da se ne žene, o mogućnostima da žive *skromnije*, da ne traže veće nadnice, da se preobrate u kapitaliste sa 15 šilinga nedeljno, da se nauče kako da jedu tek toliko da održe goli život, i kako da unize svoje duše pogibeljnom Malthusovom doktrinom.

U prošli petak je Ernest Jones posetio grad Preston da otpuštenom radništvu održi govor o radničkom pitanju. U zakazano vreme se najmanje 15 000 osoba (list »Preston Pilot«⁽³⁹¹⁾ procenjuje taj broj na 12 000) sakupilo na određenom mestu, i gospodina Jonesa, dok se

približavao tom mestu, pozdravili su oduševljenom dobrodošlicom. Dajem neke izvode iz njegovog govora:

«Zašto su se ove borbe vodile? Zašto se sada vode? Zašto će se i dalje voditi? Zato što su izvori vašeg života zapečaćeni rukom kapitala, koja ispija svoj zlatni pehar do dna a talog pruža vama. Zašto vam onemogućuju da živite kad vas izbace iz fabrike? Zato što ne postoji mogućnost da odete u koju drugu fabriku — zato što ne postoji nikakav drugi način da zaradite nasušni hleb. Otkud kapitalisti ova ogromna moć? Ima je jer drži sva sredstva rada... Sredstva rada su, stoga, stožer oko kojeg se okreće budućnost naroda... Samo masovni pokret svih radnika, samo nacionalni pokret radničke klase, može da postigne trijumfalni uspeh... Ako razbijete i lokalizujete svoju borbu, u njoj možete propasti, — ako je nacionalizujete, sigurno ćete pobediti.»^[332]

Gospodin George Cowell je veoma srdačnim rečima predložio, a gospodin John Matthews podržao predlog, da se uputi zahvalnost gospodinu Ernestu Jonesu na njegovoj poseti Prestonu i uslugama koje je učinio za stvar radničke klase.

Fabrikanti su bili uložili velike napore da spreče gospodina Jonesa da poseti grad; nijedna se sala nije mogla zakupiti za miting, i morali su se, stoga, odštampati u Mančesteru plakati kojima se ljudi pozivaju na miting pod vedrim nebom. Zainteresovani su proturili vest da će gospodin Jones istupiti protiv štrajka i posejati razdor među radnicima; sem toga, dobio je i pisma u kojima se govorilo da se izlaže ličnoj opasnosti time što posećuje Preston.

Naslov originala:

The Labor Question

Napisano 11. novembra 1853.

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune»,

br. 3936 od 28. novembra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Prosperitet — Radničko pitanje

Statistika trgovine i novčano tržište naslov je pod kojim »The Economist«^[22] objavljuje članak kome je svrha da dokaže opšti prosperitet i povoljne izgledе trgovine,^[33] mada je u istom broju rečeno da su »cene životnim namirnicama visoke i da još skaču«, da se kvarter žita prodaje po 80 šilinga, i da »stanje trgovine pamukom nije takvo da fabrikanti jedva čekaju da se ponovo late proizvodnje«.

»Mnoga se obaveštenja nalaze«, kaže »The Economist«, govoreći o tabelama uvoza, »u ovim dugim kolonama cifara — obaveštenja koja potvrđuju velike principe koji su bili predmet žestoke političke borbe — koja objašnjavaju nedavne događaje na novčanom tržištu, i bacaju svetlost na buduća zbivanja — iz kojih mogu izvući pouku državnici, finansijeri, bankari i trgovci, pošto im se pruža mogućnost da dobiju tačan uvid u sadašnje stanje stvari i da pravilno procene svoj budući položaj, tako da osećamo da ne možemo učiniti bolju uslugu nego ako skrenemo pažnju na neke od važnih činjenica, koje su prikazane u ovim statistikama i ukažemo na njihovu povezanost sa drugim veoma važnim obeležjima današnjeg doba.«

Sednimo onda kraj nogu ovog proroka i saslušajmo njegovo veoma okolišno predskazivanje. Ovog puta ukazuje se na tabele uvoza da bi se dokazalo ne rasipničko trošenje radničke klase već neizrecivi blagoslov koji baš na ovu klasu izliva slobodna trgovina. Ovako izgledaju te tabele:

Tabela 1.

Artikli

Potrošnja od 5. januara do 10. oktobra

	1852.	1853.
kakao	2 668 822 funte	3 162 233 funte
kafa	25 123 946 funti	28 607 613 funti
čaj	42 746 198 funti	45 496 957 funti
šećer	5 358 967 centi	5 683 228 centi
duvan	21 312 459 funti	22 296 398 funti
vino	4 986 242 galona	5 569 560 galona

I letimičan pogled bačen na gornju tabelu otkriva nam pogrešnost zaključka lista »The Economist«. Ni na koji način ne možemo znati da je pomenuta roba *potrošena*, kako je navedeno, već samo da je ona *namenjena* potrošnji, što je sasvim različito. Nijedan trgovac nije takva nezalica da ne pravi razliku između robe koju ima kao zalihu u svojoj radnji, i robe koja je stvarno prodana i konzumirana.

«Može se smatrati da su u ovoj listi iscrpljeni glavni luksuzni artikli koje troši radnička klasa»,

i smesta ih »The Economist« stavlja na račun ove klase. Međutim, jedan od ovih artikala, naime kafa, spada samo retko u potrošne artikule engleskih radnika, a vino uopšte i ne spada. Ili, »The Economist«, možda, misli da radničkoj klasi bolje ide zato što su njene gazde popile više vina i kafe 1853. nego 1852. godine? Što se tiče čaja, opšte je poznato da je usled kineske revolucije i sa njom povezanih poremećaja na tržištu došlo do špekulantske tražnje, kojoj je osnova strah od buduće nestašice, a ne momentana potreba. A što se šećera tiče, cela razlika u potrošnji između oktobra 1852. i oktobra 1853. iznosi samo 324 261 centu, i ja ne pretendujem da sam sveznajući kao »The Economist«, koji zna, naravno, da nijedna centa od ovih 324 261 nije otišla u stovarište trgovaca na malo ili na slatkiše gornjih klasa, već su one sve bez razlike našle svoj put do šoljica čaja radnika. Pošto je hleb skup, radnik je verovatno hranio svoju decu šećerom, isto onako kao što je Marija Antoaneta savetovala francuskom narodu za vreme gladi 1788. godine da se hrani kolačima. A što se tiče porasta uvoza duvana, potreba radnika za ovim artiklom redovno raste u srazmeri sa otpuštanjima sa posla i poremećajem toka njihovog života.

Pre svega ne smemo zaboraviti da o obimu uvoznih potrošnih artikala u oktobru 1853. nije odlučivala stvarna tražnja tog meseca već naslućivana tražnja koja je izračunata na temelju promenjenog stanja na domaćem tržištu. Toliko o prvoj tabeli i njenoj »povezanosti sa drugim veoma važnim obeležjima vremena«.

Tabela 2.

Uvezeno od 5. januara do 10. oktobra

	1852.	1853.
slanina	62 506 centi	173 729 centi
usoljena govedina	101 531 centa	160 371 centa
usoljena svinjetina	77 788 centi	130 142 cente
usoljene šunke	6 766 centi	14 123 cente
mast	14 511 centi	102 612 centi
ukupno:	263 102 cente	580 977 centi

	1852.	1853.
pirinač	633 814 centi	1 027 910 centi
krompir	238 739 centi	820 524 cente
žito i brašno	5 583 082 kvartera	8 179 956 kvartera
sir	218 846 centi	294 053 cente
buter	205 229 centi	296 342 cente
jaja	89 433 728 komada	103 074 129 komada

List »The Economist« je predodreden da svetu saopšti veličanstveno otkriće da u godinama slabih letina i preteće gladi relativno veći uvoz namirnica od redovnog uvoza pre dokazuje nagli razvoj potrošnje nego neobično nazadovanje proizvodnje. Nagli skok cena nekog artikla je bez sumnje podsticaj da se taj artikal uvozi. Ali da li je iko ikada čuo da će se neki artikal sve više trošiti što mu više cena raste? Sada dolazimo na treću vrstu uvoza, koju sačinjavaju *sirovine*.

Tabela 3.

Uvezeno od 5. januara do 10. oktobra

	1852.	1853.
lan	971 738 centi	1 245 384 cente
konoplja	798 057 centi	788 911 centi
sirova svila	3 797 757 funti	4 355 865 funti
svila upredena	267 884 funte	577 884 funte
pamuk	6 486 873 cente	7 091 999 centi
vuna	63 390 956 funti	83 863 475 funti

Pošto je proizvodnja 1853. godine daleko premašila proizvodnju iz 1852. godine, mnogo je više sirovina bilo potrebno, uvezeno i pre-rađeno.

Međutim, »The Economist« ne tvrdi da je višak gotovih manufakturnih proizvoda proizvedenih 1853. godine ušao u domaću potrošnju. On ga stavlja na račun *izvoza*:

«Najvažnija činjenica je ogromno povećanje obima našeg izvoza. Porast u pojedinim mesecima zaključno sa 10. oktobrom nije ništa manji nego 1446708 f.st., što za devet meseci predstavlja povećanje od ukupno 12 596 291 f.st.; izvoz iznosi 66 987 729 f.st. u ovoj godini, nasuprot sumi od 54 391 438 f.st. u odgovarajućim mesecima u 1852. godini... Uzimajući u obzir samo naš izvoz britanskih proizvoda, povećanje je u ovoj godini ništa manje nego 23%.»

Ali kako stvar stoji sa ovim dodatnim izvozom u visini od 12 596 291 funte? »Veliki deo izvoza je tek na putu ka konačnim tržištima«, gde će stići baš u pravom času da ih potpuno upropasti. »Znatan deo ovog povećanja je na putu ka Australiji«, koja je prezasićena; »ka Sjedinjenim Državama«, koje imaju suvišak robe; »ka Indiji« gde vlada zatišje;

»ka Južnoj Americi«, koja savršeno nije u stanju da apsorbuje već preteran uvoz robe koja nije mogla da se plasira na drugim tržištima.

»Ogroman porast uvezenih i konzumiranih artikala već je platila ova zemlja, ili su dospele menice, koje treba isplatiti u vrlo kratkom roku... Kada će nam platiti robu koju smo izvezli? Za šest meseci, devet meseci, dvanaest meseci, a za neke i osamnaest meseci ili dve godine.«

»To je samo pitanje vremena«, kaže »The Economist«. Kakva zabluda!

Ako bacite ovaj ogromni višak proizvoda na tržišta koja su već preplavljena vašom izvoznom robom, možda vreme koje čekate *nikada* neće ni doći. Ono što se pojavljuje na vašim tabelama kao ogroman pokazatelj imaginarnog bogatstva, može se pretvoriti u ogromni pokazatelj vaših stvarnih gubitaka, kao pokazatelj bankrotstva u svetskim razmerama. Šta onda pokazuju tabela br. 3 i hvalisave brojke o izvozu? Ono čega smo svi mi odavno svesni, naime, da je industrijska proizvodnja Velike Britanije ogromno porasla 1853. godine, da je prebacila cilj, i da se tempo ekspanzije povećava baš u času kada se tržišta skupljaju.

»The Economist«, naravno, dolazi do jednog suprotnog rezultata.

»Pritisak na novčano tržište i porast kamatne stope«, kaže nam on, »samo su prolazna posledica velikog uvoza robe koja je plaćena u gotovom, dok je ogroman višak eksportnih artikala isporučen na kredit.«

U očima lista je, dakle, oskudica na novčanom tržištu samo rezultat dodatne izvezene robe. Ali možemo sa istim pravom reći da je u toku ovih poslednjih meseci povećanje izvoza bilo samo nužan rezultat pritiska na novčano tržište. Ovaj pritisak je pratio priliv zlata i nepovoljan menični kurs, — ali zar nije nepovoljan menični kurs podsticaj za razmenu sa inostranstvom, ili drugim rečima podsticaj za izvoz? Baš silom ovog zakona Engleska, u vreme pritiska koji vlada na njenom sopstvenom tržištu, vrši pritisak na ostala tržišta u svetu, i povremeno podriiva industriju stranih zemalja, bombardujući ih britanskim proizvodima po sniženim cenama.

»The Economist« je sada pronašao »obe tačke« u kojima radnici strašno greše, u kojima je njihov postupak za osudu i nerazuman.

»Na prvom mestu, oni se bore, u najvećem broju slučajeva, samo zbog jedne jedine pare.«

Zašto je to tako? Neka nam sam »The Economist« odgovori:

»Ova borba se pretvorila od pitanja ugovora u borbu za vlast...»

Drugo, radnici se ne bore za svoju stvar sami, već se potčinjavaju diktatu neodgovornih, ako ne i samozvanih vođa... Oni nastupaju ujedinjeno, i preko organizacije drskih klubova... Ne plašimo se političkog pogleda same radničke klase; ali se plašimo i ne odobravamo poglede ljudi kojima su oni dozvolili da im sednu za vrat i da govore u njihovo ime.«

Na klasnu organizaciju svojih gazda radnici su odgovorili svojom sopstvenom klasnom organizacijom; i »The Economist« im stavlja do znanja da će prestati da ih se »plaši«, ako odstrane svoje generale i svoje oficire i odluče da se bore bez vodstva. Tako su glasnogovornici udruženih despota severa uveravali svet po bezbroj puta, u toku prvih borbi francuske revolucije, da se »ne plaše« samog francuskog naroda, već jedino političkih pogleda i političkih akcija groznog »Comité de Salut Public«,^[334] drskih klubova i mrskih generala.

U svom poslednjem članku sam listu »The Economist« uputio reči da se ne treba čuditi ako radnička klasa nije iskoristila dane prosperiteta da obrazuje svoju decu i sebe samu. Sada sam u mogućnosti da vam izložim izveštaj iz koga sam mogao da saznam imena i pojedinosti i koji će biti upućen parlamentu:

U poslednjoj nedelji septembra 1852, u gradu četiri milje od, u radionici za beljenje i apretiranje tkanina, koja se zove, a koja je vlasništvo gospodina, , dole pomenuta lica su radila *šezdeset sati* neprekidno, sa izuzetkom *tri sata za odmor!*

Devojke	Uzrast	Devojke	Uzrast
M. S.	22	H. O.	15
A. B.	20	M. L.	13
M. B.	20	B. B.	13
A. H.	18	M. O.	13
C. N.	18	A. T.	12
B. S.	16	C. O.	12
T. T.	16	S. B.	10!
A. T.	15	Ann B.	9!
M. G.	15		
Dečaci	Uzrast	Dečaci	Uzrast
W. G.	9	J. K.	10

Zar da dečaci od devet ili deset godina rade 60 sati neprekidno, uz tročasovni odmor! Fabrikanti ne bi trebalo da govore o tome kako se u naše dane zanemaruje obrazovanje. Jedna od gore navedenih, Ann B., devojčica koja je imala svega devet godina, pala je na pod i zaspala od iscrpljenosti, u toku 60 časova rada: *probudili su je i mada je plakala, morala je ponovo da se prihvati posla!!*

Izgleda da su fabrički radnici odlučili da pokret za radničko obrazovanje uzmu iz ruku mančesterskih varalica. Na mitingu koji su u Orčardu održali nezaposleni radnici Prestona, kako doznajemo:

»gospoda Margaret Fletcher govorila je na ovom skupu o tome kako nije dobro što udate žene rade u fabrikama i zanemaruju svoju decu i dužnosti u domu. Svaki čovek ima pravo da dobije poštenu nadnicu za posao koji pošteno obavi u

toku dana, a pod ovim je ona podrazumevala da on treba da primi takvu nadnicu za svoj rad koja bi mu omogućavala da on i njegova porodica ugodno žive; da njegova žena ostaje kod kuće i obavlja kućne poslove, a da mu se deca školuju. (Aplauzi!) Govornik je u zaključku predložio sledeću rezoluciju: *odlučeno je da udate žene ovoga grada ne idu više na posao dok njihovi muževi ne budu pošteno i valjano plaćeni za svoj trud.*»

Gospođa Ann Fletcher (sestra prethodne govornice) podržala je ovu rezoluciju koja je zatim jednoglasno prihvaćena.

»Predsednik je najavio da će po rešavanju pitanja povećanja nadnica za 10% biti pokrenuta takva kampanja u pogledu zapošljavanja udatih žena u fabrikama kakvu industrijalci ove zemlje uopšte ne očekuju.»

Ernest Jones, u obilasku industrijskih područja, agitovao je za »radnički parlament.«^[335] Predložio je da se

»jedna delegacija, sastavljena od radnika svih struka, sastane u centru akcije, u Lankaširu, u Mančesteru, i da se ne razide dok se pobjeda ne postigne. To bi bio tako autoritativan i sveobuhvatan izraz javnog mnjenja da bi se skrenula pažnja sveta i podelili novinski stupci sa St. Stefanom...^[336] U jednoj ovakvoj krizi svet bi pre slušao reči najskromnijeg od ovih delegata nego reči senatora aristokrate najplemenitijeg doma.»

Organ lorda Palmerstona je potpuno drukčijeg mišljenja:

»Među nama rečeno«, uzvikuje »The Morning Post«^[27], »slavljeni *napredak* je ubedljivo obuzdan i, posle jasnog neuspeha od 10. aprila, nijedan pokušaj više nije učinjen da se radnici preobrate u zakonodavce, ili krojači u narodne tribune.»

Naslov originala:

Prosperity — The Labor Question

Napisano 15. novembra 1853.

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,

br. 3938 od 30. novembra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels
Razvoj turskog rata

Vesti sa poprišta koje su stigle parobrodom »Humboldt«, potvrđuju izveštaj koji je donela »Evropa« da su se Turci, pošto su jedno vreme odolevali napadima kod Oltenice uprkos neprijateljskoj premoći i teškim borbama, najzad povukli preko reke negde oko 14. prošlog meseca i zaposeli svoja ranija utvrđenja kod Turtukaja. Verujemo da će se ovo objasniti kada primimo očekivana pisma i novine, ali za sada nam uopšte nije jasan razlog ovog pokreta. Telegram kaže da u povlačenju nisu bili ometani, što isključuje pretpostavku da je ovome razlog bio odlučujuća prednost kneza Gorčakova, ukoliko, zaista, ne poverujemo da je ruski komandant uspeo da prilikom svog drugog napada na Oltenicu prikupi dvostruko veće snage od onih kojima je komandovao prvi put u borbama za ovo mesto. Međutim, stvari stoje tako da za tu svrhu on nije mogao imati pod svojom komandom korpus od 45 000 ljudi, što će pokazati pažljiva analiza svih činjenica koje su nam dostupne. Takođe se tvrdi da su se Turci povukli u Turtukaj zato da se ne bi izložili opasnosti prepada kod Oltenice zimi, kada bi povlačenje preko reke bilo otežano; ali ovo tvrđenje pobija činjenica da su oni, raspoložujući neosporno nadmoćnim snagama, bili u ofanzivi koja nije do tada nailazila na otpor. Pored toga, njihovo levo krilo ne samo da se održava kod Vidina, na vlaškoj strani Dunava, već je čak i ojačano, što ukazuje na sve drugo sem na njihovo opšte povlačenje. I, držeći se hipoteze o smišljenom pokretu sa nadmoćnim snagama preko reke kod Braile ili Galca, što je verovatno tačno, teško nam je shvatiti šta je Omer paši trebalo da povuče svoje trupe sa jakih položaja kod Oltenice samo zato što se spremao da sa drugim ljudstvom krene u odlučnu bitku protiv ruskog levog krila. Ali će se zamršenost situacije bolje shvatiti ako se razmotre događaji od samog početka tog vojevanja.

Pre svega je izvesno da su Turci bili u mogućnosti da pređu reku ne naišavši na ozbiljniji otpor kako kod Vidina tako i kod Turtukaja. U ovom nema ničeg iznenađujućeg, pošto vojno iskustvo uči da je nemoguće sprečiti neprijatelja koji je u ofanzivi da pređe reku, ma koliko ona bila široka, a i da je uvek mnogo uspešnije napasti neprijatelja pošto prebaci deo trupa preko reke — navaljujući na njega nadmoćnim

snagama u situaciji kad on ima samo jedan put povlačenja pa i taj preprečen. Ali to što su Turci zauzeli levu obalu Dunava, dobijali svaku bitku, što su čitavih deset dana održali položaj kod Oltenice koja je samo 40 milja udaljena od Bukurešta, a da Rusi nisu bili u stanju da ih potisnu sa tog važnog položaja, i što su se najzad povukli sa njega nometano i svojevoljno, — sve to pokazuje da je veoma loše procenjen odnos ruskih i turskih snaga koje je trebalo da se sukobe u ovom kraju sveta.

Prilično tačno znamo kojim su snagama Turci raspolagali, ali što se tiče ruskih snaga, prinuđeni smo da stalno tapkamo u mraku. Tvrdeno je da su se dva armijska korpusa prebacila preko reke Prut, a da se deo trećeg prebacio nešto kasnije. Ako pretpostavimo da je ovo tačno, Rusi nisu mogli u Kneževinama imati manje od 150 000 ljudi. Međutim, sada kada su događaji već pokazali da nema toliko ruske vojske u Vlaškoj — sada najzad imamo jedan pouzdan izveštaj, dobijen preko Beča, o njihovim stvarnim snagama tamo. Njihove se snage sastoje od:

1. Četvrtog armijskog korpusa pod komandom generala Danenberga koji se sastoji od sledeće tri pešadijske divizije:

A. Desete divizije (general Sojmonov)	16 000 ljudi
B. Jedanaeste divizije (general Pavlov)	16 000 ljudi
C. Dvanaeste divizije (general Liprandi)	16 000 ljudi
D. Jednog bataljona strelaca	1 000 ljudi

2. Jedne brigade četrnaeste divizije koja pripada petom armijskom korpusu, pod komandom generala Engelhardta

8 000 ljudi

Ukupno pešadije:

57 000 ljudi

3. Dve divizije lake konjice pod komandom generala Niroda i generala Fišbaha, ukupno i 10 pukova kozaka od

8 000 ljudi

6 000 ljudi,

što sve u svemu čini

14 000 ljudi

4. Jedne divizije artiljerije koja ima prosečno jednu bateriju (12 topova) na svaki pešadijski puk, ili ukupno 170 do 180 topova.

Izgleda takođe da peti armijski korpus, onaj kojim komanduje general Liders, nije čak ni koncentrisan kod Odese, već da se jedan deo ljudstva nalazi u Sevastopolju a drugi na Kavkazu; da se treći korpus, pod komandom generala Osten-Sakena, još uvek nalazi u Voliniji, ili da se tek prebacio preko Pruta i da ne može stići na poprište borbi pre tri do četiri nedelje, i da se ruska rezervna konjica — uglavnom teška konjica — nalazi s one strane Dnjepra, i biće joj potrebno pet

ili šest nedelja marša dok stigne na mesto gde je potrebna. Ovo obaveštenje je bez sumnje tačno, i da smo ga imali u rukama pre šest sedmica, rekli bismo da Omer paša treba da pređe Dunav, bez obzira na kom mestu i kako, ali što pre to bolje.

U stvari ne postoji ništa što može racionalno objasniti ovu ludu hrabrost Rusa. Učiniti tako nešto kao što je umarširati sa nekih osamdeset hiljada ljudi u *cul de sac*¹ kakav je Vlaška, ostati tamo nekoliko meseci, imati, kao što sami Rusi priznaju, oko 15 000 bolesnih ljudi u bolnici, i verovati u sreću, ne tražiti pojačanje, jeste stvar bez presedana, i nikom nije palo na pamet da posumnja u ljude kao što su Rusi, koji su uglavnom veoma oprezni i uvek vode računa da idu na sigurno. Dakle, cela raspoloživa vojska u Vlaškoj, kada se oduzmu ljudi za odrede, svodi se na samo 46 000 ljudi koji bi, sem toga, mogli biti daleko potrebni na nekom drugom mestu!

Ali stvar tako stoji, i mi to možemo objasniti samo time što se Rusi potpuno uzdaju u diplomatske intrige svojih prijatelja u britanskoj vladi, zatim neoprostivim nipodaštavanjem svojih protivnika i teškoćama sa kojima su se Rusi nužno sukobili prilikom koncentrisanja tako brojne vojske i dopremanja velike količine materijala do tačke tako udaljene od centra svoje imperije.

Turci, s druge strane, imaju 25 000 vojnika u Kalafatu, u maloj Vlaškoj, i dalje pojačavaju svoje snage. Što se tiče planova daljeg pokreta ovog korpusa malo nam je poznato. Izgleda da nisu napredovali čak ni do Krajove, i zaista, čini se da su osvojena samo neka okolna sela. Razlog za ovo isto tako je nejasan, i možemo samo pretpostavljati da pokrete Omer paše na neki način kontroliše Savet u Carigradu, koji je prvobitno tih 25 000 ljudi stacionirao u Sofiji. Bilo kako bilo, koliko je to moguće prosuditi iz ove daljine, ovaj korpus je tamo gde se nalazi sasvim beskoristan i njegovo prisustvo tamo je greška, pošto je čak i za hipotetičan i malo verovatan napad protiv Srbije, kao što smo već ranije jednom prilikom rekli, ili suviše velik ili premalen. Očigledno je da bi bilo mnogo bolje da je taj korpus prebačen niz Dunav, pošto od kako ga je 28. oktobra prešao do 15. novembra nije napredovao, niti uopšte aktivno operisao. Ovih se 15 dana moglo bolje iskoristiti da je korpus odaslat 150 milja niz Dunav, do Svištova, gde bi mogao biti u neposrednoj vezi sa levim krilom turske glavne vojske, i još nekoliko marševa doveli bi ga do Ruščuka, gde se nalazi glavni štab turskog levog krila. Niko ne može sumnjati u to da bi ovih 24 000 ljudi sjedinjenih sa glavninom vojske koristilo dvostruko više u Kalafatu; i događaji potvrđuju ovo mišljenje, jer, kako je ranije rečeno, nismo čuli još da su u toku 19 dana, od kako su prešli Dunav, ovi vojnici dali ikakvu aktivnu potporu Omer paši.

Napadi Turaka kod Nikopolja i Ruščuka bila su obična ratna lukavstva. Izgleda da su dobro izvedeni i upotrebljeno je samo onoliko

¹ čorsokak

snaga koliko je bilo neophodno, ali ipak sa takvom žestinom potrebnom da se neprijatelj zavede u pogledu daljih namera ofanzive napadača. Glavni napad je bio kod Oltenice. Čak i sada je neizvesno kolikim su snagama Turci napali. Neki izveštaji govore da su Turci već 11. imali 24 000 vojnika kod Oltenice a da su Rusi imali 35 000 da im se suprotstave. Ali ovo je očigledno netačno. Da su Rusi bili brojniji od Turaka u odnosu tri prema dva, oni bi ih brzo vratili na drugu stranu Dunava, dok su naprotiv 11. Rusi doživeli poraz.

Sada više nego ikada ranije izgleda da bi samo veoma loše vojno vodstvo moglo sprečiti Turke da isteraju Gorčakova iz Vlaške. Izvesno je, međutim, da su na obe strane probali posebnu strategiju. Turci su 2. novembra prešli Dunav kod Oltenice — gde je očigledno njihova glavna tačka za prelazak. Oni su s uspehom odbili napade Rusa 3, 4. i 5. novembra i učvrstili se na levoj obali Dunava. U toku ova tri dana trebalo je da im stigne pojačanje i da se nađu u položaju da krenu na Bukurešt. Ovako je postupio Napoleon i od tog doba svaki general zna da brzina pokreta sama po sebi može da nadoknadi nedostatak snaga, zato što je time na neprijatelja izvršen prepad pre no što on ima vremena da prikupi svoje snage. Isto onako kao što se u trgovini može reći da je vreme novac, može se u ratu reći da je vreme vojska! Ali ovde u Vlaškoj ova maksima je bila prenebregnuta. Turci se spokojno drže u Oltenici devet dana, od 6. do 15, i izuzev malih čarki ništa se drugo uopšte ne odigrava, tako da je Rusima ostavljeno vremena da prikupe svoje snage, da ih temeljno rasporede, a ako njihova odstupnica bude ugrožena, da je ponovo uspostave i obezbede. Ili bi trebalo da pretpostavimo da je Omer paša imao samo nameru da veže Ruse za Oltenicu, dok njegove glavne snage ne pređu Dunav nizvodno i potpuno preseku Rusima odstupnicu? To je moguće, mada je ovo operacija koja pored 24 000 vojnika u Kalafatu i 24 000 kod Oltenice iziskuje još nekih 50 000 vojnika više nizvodno u pravcu Hirsove. Međutim, ako je on imao tolike snage, što je veoma moguće, ovi vojnici su mogli provoditi vreme mnogo korisnije nego ga gubiti u ovim znalačkim i suptilnim manevrima. U tom slučaju, zašto nije bacio 70—80 000 ljudi odjednom i prešao Dunav kod Braile i u jedan mah prekinuo Rusima u Vlaškoj sve njihove komunikacije? Kao što smo rekli, verovatno je da je sada na redu takva ofanziva, ali nije jasno čemu služi ovoliko odugovlačenje i ove komplikovane pripreme. Kad već raspolaze toliko nadmoćnim snagama u punoj borbenoj spremnosti nikakvo se naročito preimućstvo nije moglo steći zavaravanjem kneza Gorčakova. Njega je pre trebalo odseći i odjednom uništiti.

Što se samih turskih vojnika tiče, može se reći, sudeći prema ono malo okršaja u kojima su učestvovali, da su pokazali do sada da se nalaze u izvrsnoj formi. Artiljerija je na svakom koraku dokazivala da car Nikolaj nije preterivao kada je izjavio da je turska artiljerija među najboljima u Evropi. Bataljon strelaca, koji je oformljen samo desetak nedelja pre početka neprijateljstava, i koji je naoružan puškama Minié,

koje samo što su stigle iz Francuske, stekao je u toku ovog kratkog vremena veliko majstorstvo u čarkama i izbacio je prvorazredne strelce, koji vrlo dobro znaju kako da se služe tim ubojnim oružjem; kod Oltenice im je pružena prilika da ovo pokažu izbaciivši iz stroja gotovo sve ruske oficire. Ova pešadija uglavnom mora da je ovladala veštinom da izvodi pokret u streljačkom stroju i koloni, a sem toga mora da se upuštala u borbu kod Oltenice sa velikom hrabrošću i veštinom, pošto su bar u toku dva od tri dana juriši turske pešadije odlučivali bitku, i to u borbama prsa u prsa, a vrlo dobro je poznato da su Rusi u borbi sa bajonetima neprijatelj koga ne treba nipodaštavati.

Novosti iz Azije su čak još povoljnije za Turke nego novosti iz Evrope. Izgleda gotovo izvesno da su čerkeska plemena podigla opšti i udruženi ustanak protiv Rusa, da drže prilaze Kavkazu, i da su komunikacije kneza Voroncova prekinute u pozadini, dok turske snage vrše na njega pritisak na frontu. Tako je rat svuda počeo u znaku neprilika za cara i nadajmo se da će se rat tako i završiti, i da će iz ovog ruska vlada i narod izvući pouku da treba da budu manje ambiciozni i arogantni i da ubuduće više gledaju svoja posla.

Naslov originala:

Progress of the Turkish War

Napisano oko 18. novembra 1853.

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune»,

br. 3944 od 7. decembra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

KARL MARX

Vitez plemenite svesti^[337]

Der Mitter

von

edelmüthigen Bewußtsein,

von

Karl Marg.

Čovek malog rasta (vidi Deckerovu *Theorie des kleinen Kriegs*)^[338] ne mora da bude plemenit čovek, ali mora da ima *plemenitu* svest. Plemenita svest prelazi, po Hegelu, nužno u podlu.^[339] Taj prelaz objasnio na izlživima gospodina Willicha, koji u jednom licu sjedinjuje Petra Isposnika i Valtera Golju. Ograničavam se na Cavaliere della Ventura¹; njegove Cavaliere del dente², koji stoje iza njega, prepuštam njihovoj misiji.

Da bi odmah na početku ostavio utisak da plemenita svest obično izražava istinu u »višem« smislu pomoću laži u »običnom« smislu, gospodin Willich ovim rečima počinje svoj odgovor na moja *Otkrića*^[340].

»Dr Karl Marx je dao u listovima ‚Neu-England[-Zeitung]‘ i ‚Criminal-Zeitung‘ izveštaj o procesu komunistima u Kelnu.«

Nikad nisam dao listu »Criminal-Zeitung« izveštaj o procesu komunistima u Kelnu. Poznato je da sam listu »Neu-England-Zeitung«^[341] dao *Otkrića*, a gospodin Willich listu »Criminal-Zeitung«^[53] Hirschove ispovesti.

Na str. 11. *Otkrića* kaže se: »Na osnovu nabranjanja dokumenata proizilazi da je ta partija, iako joj je Reuterova provala poslužila kao upozorenje, i dalje nalazila načina da dopusti da joj krađu dokumente i da ovi stižu do pruske policije.« Na str. 64. rekapitulirao se to mesto.

»Gospodin Marx«, odgovara gospodin Willich, »vrlo dobro zna da su sama ta dokumenta većinom falsifikovana, delimično izmišljena.«

Većinom falsifikovana, dakle, ne *sasvim* falsifikovana. *Delimično* izmišljena, dakle ne *sasvim* izmišljena. Znači, gospodin Willich priznaje: I pre i posle Reuterove krađe dokumenta koja pripadaju njegovoj frakciji našla su put do policije. Kao što ja tvrdim.

Plemenitost gospodina Willicha sastoji se samo u tome da iza *tačnih činjenica* ispolji *lažnu svest*. »Gospodin Marx zna.« Otkuda zna gospodin Willich šta zna gospodin Marx? Za neka od tih dokumenata znam da su prava. Ni za jedan od njih ne znam da se u toku sudskog pretresa pokazao kao falsifikovan ili izmišljen. Ali *trebalo je* da znam »više«, pošto je »izvesan Blum« bio »Marxov izveštač koji se

¹ avanturistu, pustolova — ² gotovane

nalazio u neposrednoj Willichovoj blizini«. Blum je, dakle, cvetao u neposrednoj Willichovoj blizini.¹ Zato se držao što je mogao dalje od mene. Sve što znam o Blumu, sa kojim nikad nisam govorio, čak ni u zavijenju formi¹, svodi se na to da je Blum Rus po rođenju i obučar po zanimanju, da figuriše i kao Morrison², da se kune u Willichove Morrisonove pilule i da se sada verovatno nalazi u Australiji^[342]. O efikasnosti Willich-Kinkelovih misionara obavestili su me iz Magdeburga, a ne u Londonu. Stoga je plemenita svest mogla sebe, svakako, da poštedi bolne operacije da, verujući u čisto sumnjičenje, javno osramoti jednog od svojih sinova.

Plemenita svest je prvo izmislila da imam jednog izveštača; zatim je slagala da nema pisma koje stvarno postoji. Ona citira: »Str. 69. *Otkrića*, primedba A, iz *izmišljenog* Beckerovog pisma.«

Gospodin Willich je i suviše plemenit da bi pretpostavio da »čovjek od duha i karaktera« kakav je Becker ne vidi duh i karakter u čoveku kakav je Willich. On, stoga, Beckerovo pismo pretvara u izmišljeno pismo, a mene u kovača lažnog novca. Iz plemenitih pobuda, razume se. To izmišljeno pismo postoji još i sada kod advokata Schneidera II. Poslao sam ga odbrani u Kelnu za vreme procesa zato što ono opovrgava svako Beckerovo učešće u Willichovim budalaštinama. Ne samo da je Becker napisao to pismo, već i pečat kelnske i londonske pošte potvrđuje datum njegovog slanja i prijema.

»Ali mi je« (kaže Willich) »pre toga gospoda Kinkel napisala jedno duže informativno pismo. Becker je u Kelnu preuzeo na sebe da ga pošalje. On joj je rekao da je pismo poslato, a ja ga nikad nisam video. Da li ga je zadržao gospodin Marx, Becker ili pošta?«

Nije pošta, dokazivao je Willich. Možda Becker? Dok je bio na slobodi, kod njega se nikakav Willich nije raspitivao o tome. Dakle, »gospodin Marx«. Gospodin Willich na svoj uobičajeni način, potuljeno, pripisuje meni objavljivanje pisama koja mi Becker *ne* piše i utaju pisama koja mi on poverava da ih pošaljem. Na žalost, Becker je bio tako ljubazan da me *nikad* nije opterećivao time da raznosim poslanice bilo gospođe Johanne³, bilo gospodina Johanna Gottfrieda. Ni zatvor, ni Crni kabinet^[343] nisu nikakva prepreka da se Beckeru postave pitanja tako nevažne sadržine. Gospodin Willich se lažima zapliće u prljave insinucije iz čiste namere da podstakne na vrlinu, da srodstvo po izboru između dobra, između kinkelovaca i vilihovaca predstavi kao pobjednika nad svakom veštinom zlih da poseju razdor.

¹ Marx se služi igrom reči: »Blum«—ime čoveka, »Blume«—cvet, »Blum blühte«—Blum je cvetao, »durch die Blume sprechen«—govoriti zavijeno — ² Pronalazač »Morrisonovih pilula«, tada poznatog purgativnog sredstva. — ³ aluzija na ženu Gottfrieda Kinkela, Johannu Kinkel

«Odnos partija unutar proletarijata između partije Marxa i partije Willicha – Schappera, prema nazivu *gospodina Marxa, a ne mom.*»

Plemenita svest mora da dokaže sopstvenu skromnost na primjeru tuđe nadmenosti. Stoga ona »naziv iz kelnske optužnice« (vidi str. 6. *Otkrića*) pretvara u »naziv gospodina Marxa«. Iz skromnosti isto tako pretvara odnos partija unutar jednog određenog nemačkog tajnog društva^[344] o kome govorim (vidi l. c.¹) u »odnos partija unutar proletarijata«.

«Kad je Techow u jesen 1850. došao u London, Marx je udesio da mu Dronke napiše da se Techow o meni izrazio s *najvećim omalovažavanjem*. Pismo je pročitano pred drugima. Techow je stigao, objasnili smo se kao ljudi, ono što je rečeno u pismu bilo je izmišljeno!!»

Kad je Techow došao u London, udesio sam da mi Dronke napiše, dobio sam pismo, pročitao ga, a zatim je došao Techow. Pogrešan consecutio temporum² odražava smetenost plemenite svesti koja pokušava da uspostavi pogrešnu uzročnu vezu između mene, Dronkeovog pisma i Techowljevog dolaska. U Dronkeovom pismu³, koje je uostalom adresovano na Engelsa, a ne na mene, to inkriminisano mesto glasi doslovno ovako:

«Danas sam malo pridobio Techowa, mada sam pri tom upao u žestoku raspravu s njim i Schilyjem» — *Schily se u ovom trenutku nalazi u Londonu* — »i on ponavlja da su napadi na Sigela Willicha šega. On, uzgred budi rečeno, Willichu osporava i *najmanji* vojnički talenat.»

Dronke, dakle, ne govori uopšteno o tome da se Techow izjasnio sa najvećim omalovažavanjem, već da se izjasnio s najvećim omalovažavanjem o vojničkom talentu gospodina Willicha. Stoga, ako je Techow izjavio da je nešto *izmišljeno*, onda to nije ono što je rečeno u Dronkeovom pismu, već ono što je rekla plemenita svest o onome što je Dronke rekao. Techow nije u Londonu modifikovao svoje mišljenje koje je imao u Švajcarskoj o vojničkom talentu gospodina Willicha, ma koliko da je možda modifikovao druga mišljenja koja je imao o tom lažnom asketi. Dakle, moja veza sa Dronkeovim pismom i Techowljevim dolaskom svodi se na to da sam ja pred drugima pročitao pismo, kao što sam kao predsednik Centralne uprave morao pred drugima da čitam sva pisma. Tako, pored ostalih, i jedno pismo Karla Bruhna³ u kome se i on podsmeva Willichovom vojničkom talentu. Gospodin Willich je tada bio uveren da sam ja *udesio* da Bruhn napiše to pismo. Ali pošto Bruhn još nije oputovao u Australiju, kao što je učinio Techow, gospodin Willich se oprezno uzdržava od *stog dokaza o mojoj taktici*. Tako sama morao da pročitam i pismo u kome Rothacker piše:

¹ loco citato — ² redosled događaja — ³ koje još nije nadeno

»Želim da pripadam svakoj drugoj opštini, ali *ovoj*« (naime Willichovoj) *nikad*»

On priča kako je samo time što je zauzeo opozicioni stav prema Willichovim pogledima na »upadljivo naoružavanje Pruske« navukao na sebe tu nesreću da je jedan od Willichovih trabanata

»zahtevao da se on odmah izbac iz Saveza, — a drugi je hteo da se imenuje komisija koja će ispitati kako je taj Rothacker uopšte ušao u Savez, što je *sumnjivo*».

Gospodin Willich je bio uveren da sam ja *udesio* da Rothacker napiše to pismo. Ali pošto Rothacker, umesto da kopa zlato kod Melburna, izdaje neke novine u Sinsinatiju, gospodin Willich je opet smatrao da je prigodno da svetu zakine taj drugi »dokaz o mojoj taktici«.

Plemenita svest mora, shodno svojoj prirodi, svuda samoj sebi da pričinjava veliku radost i da svuda nailazi na priznanje. Stoga, ako vidi da se osporava povoljno mišljenje o njoj, ako joj Techow osporava vojnički talenat ili Rothacker sposobnost za političara, ili ako je Becker proglašava prosto za »glupu«, onda ta neprirodna iskustva treba prosto pragmatično objasniti pomoću taktike suprotnosti Ahrimana — Marxa i Engelsa — protiv Ormuzd⁽³⁴⁵⁾ — Willicha, a plemenitost se, shodno tome, najpodlije osvedočava tako što izmišlja, a mislija i laže o tajnama te izmišljene taktike. Vidimo, kaže Hegel, kako se ta svest bavi, umesto najvišim, najnižim, naime, samom sobom.

»To su«, trijumfalno uzvikuje gospodin Willich, »neki dokazi o taktici gospodina Marxa.«

»Do prve protivrečnosti između Marxa, Engelsa i mene došlo je kad su nam više ili manje uticajni revolucionari, boraveći u Londonu, uputili poziv za jedan skup. Hteo sam da ga prihvatim, zahtevao sam da se obezbedi naš partijski položaj i organizacija, ali da se *odjek naših unutrašnjih zadevica u emigraciji* ne proširi *izvan nje*. Izgubio sam na glasanju, poziv je odbijen i *od tog dana datiraju gnusne razmirice u londonskoj emigraciji* čije se posledice još i danas *ovde osećaju*, dok su za javno mnjenje izgubile svaki značaj.«

Gospodin Willich kao »politikant« u ratu smatra da njegovoj misiji i u miru odgovara da prelazi iz jedne partije u drugu i cela je istina da su njegovi plemeniti prohtevi za koalicijom pretrpeli poraz prilikom glasanja. Ispovest je utoliko naivnija što je gospodin Willich kasnije pokušao da pronese glas da nas je emigracija isključila iz svoje esnafske organizacije. Ovde on priznaje da smo mi isključili iz naše organizacije esnaf emigracije. To je činjenica. A sad, kako je ona *preobražena*. Plemenita svest mora pokušati da dokaže da ju je samo Ahriman omeo da učini plemenito delo da spreči svako зло koje je snašlo emigraciju. U tu svrhu ona se mora opet poslužiti lažima, evangeliistički preokrećući profanu hronologiju (vidi Bruno Bauer

Synoptiker^[346]). Ahriman — Marx, Engels objavili su da istupaju iz radničkog udruženja Great Windmill Street-a i da se odvajaju od Willicha na sednici Centralne uprave 15. septembra 1850.^[347] Od tog dana povukli su se iz svih javnih organizacija, demonstracija i manifestacija. Dakle, od 15. septembra 1850. Četrnaestog jula 1851. »poznati ljudi iz svih frakcija« pozvani su da dođu građaninu Fickleru, 20. jula 1851. osnovano je »Udruženje za agitaciju«, a 27. jula 1851. nemački »Emigrantski klub«. »Od tog dana«, kad su se ispunile tajne želje plemenite svesti, »datiraju gnusne razmirice u londonskoj emigraciji«, borba između »emigracije« i »agitacije«, koja se vodila s obe strane Okeana; počeo je veliki Rat žaba s miševima^[348].

Ko će mi dati reči, a ko poj
U stihovima da opevam sad
Taj ljuti i krvavi boj
Što svet ga nije vid'o dosad.
Tu glas se gubi sada moj,
Nikad boj ne donese takav jad,
Al' takvu hrabrost i takvu čest
Još nikad ovaj ne vide svet.

(Bojardo, *Orlando, innamorato*, canto 27)

»Te gnusne razmirice« nikad nisu imale »značaj« za »javno mnjenje«, već uvek samo za mnjenje žaba i miševa. Ali »posledice se još osećaju«. Posledica je čak i boravak gospodina Willicha u Americi. Novac koji je u vidu zajma^[349] došao iz Amerike u Evropu, vratio se u vidu Willicha iz Evrope u Ameriku. Tamo mu je jedan od prvih poslova bilo obrazovanje nekog tajnog komiteta u . . . da bi obezbedio Sveti Gral^[350], zlato demokrata, Gottfriedu Bujonskom i Petru Isposniku¹ protiv Arnolda Winkelrieda-Rugea^[351] i Melanchthon-Rongea^[352]. Mada su »plemeniti« bili sebi prepušteni i, kako se izrazio Eduard Meyen, *svi* sjedinjeni »čak do Buchera«, proces raspadanja se odvijao ne samo među glavninom već i unutar svakog tabora tako brzo, da se Udruženje za agitaciju ubrzo svelo na polovinu Vlašića, a Emigrantski klub, uprkos vezivnoj snazi plemenite svesti, spao na trojstvo Willich, Kinkel i gostioničar Schärttner. Čak je i trojno regentstvo nad zajmom — tako je privlačna bila plemenita svest — spalo na nešto što se ne može nazvati čak ni dualizam, naime na Kinkela—Willicha. Gospodin Reichenbach je bio i suviše pošten da bi dugo mogao ostati treći u takvom savezu. On je u praksi upoznao »lični karakter« plemenite svesti.

Među dokazima koje plemenita svest daje o »Marxovoj taktici« nalaze se i njegovi doživljaji sa Engelsom. Ovde ubacujem jedno pismo samog Engelsa.

¹ Aluzija na Gottfrieda Kinkela i Augusta Willicha

»Manchester, 23. novembra 1853. U romanu koji je gospodin Willich objavio u listu »New-Yorker Criminal-Zeitung« (od 28. oktobra i 4. novembra), u cilju sopstvenog opravdanja, imam čast da se pojavljujem i ja. Prinuđen sam da dam da se unese u zapisnik nekoliko reči o toj stvari, ukoliko se ona tiče mene.

Za one koji se druže s njim odavno nije nikakva tajna da je prijatelj Willich, koji brka čistu besposlicu sa čistim radom i stoga se bavi isključivo prijatelj-Willichom, odlično pamtio sve što se njega tiče, da je vodio neku vrstu tefera o svakoj primedbi koja je pala u vezi s njim, čak i uz satljik. A prijatelj Willich je oduvek dobro znao da iskoristi svoje pamćenje i svoj tefer. Uz pomoć malog izvrtanja nekih naoko nenamerno izostavljenih reči, postajao je junak dramatičnog događaja, središte grupe, žive slike, svaki put kad su iznova pokretane takve sitnice. U svakom delu kao i u celini Willichovog romana borba se svuda i stalno vodi oko neugladenog Willicha koga zato i napadaju. U svakoj epizodi vidimo na kraju kako valjani Willich drži govor, a bezočni protivnici su skrhani, slomljeni, zgaženi, utonuli u svest o svojoj ništavnosti. Et dependant on vous connaît, ô chevaliers sans peur et sans reproche!¹

U Willichovom romanu je, dakle, epoha patnje, kad je plemeni čovek morao da trpi toliko nepravde od Marxa, Engelsa i ostalih bezbožnika, istovremeno i epoha trijumfa, u kojoj on svaki put pobedonosno gazi svoje protivnike, i svaki novi trijumf je veći od svih ranijih. Prijatelj Willich slika sebe, s jedne strane, kao Hrista mučenika koji je na sebe uzeo grehe Marxa, Engelsa i komp. a, s druge strane, kao Hrista koji je došao da sudi živima i mrtvima. Za prijatelja Willicha je zadržano pravo da u isto vreme u jednoj istoj osobi sjedini dve tako oprečne uloge. Ko istovremeno predstavlja obe faze, tome se doista mora verovati.

Nas koji odavno napamet znamo te samodopadljive fantazije kojima jedan matori momak ispunjava svoje besane noći, zapanjuje samo to što se sve te idiosinkrazije još i danas javljaju u istom neizmenjenom obliku kao i 1850. A sad — na detalje.

Prijatelj Willich, koji gospodu Stiebera i drugove pretvara u agente nemačke »savezne policije« (koja od prastarih demagoških priča^[353] više ne postoji), koji iznosi čitavu gomilu drugih, isto tako čudnovatih »fakata«, tvrdi takođe, s uobičajenom tačnošću, da sam ja napisao jednu »brošuru« o badenskoj kampanji 1849. Prijatelj Willich, koji je neobično temeljno prostudirao onaj deo mog rada u kome se on pojavljuje, zna vrlo dobro da nikad nisam pustio u svet takvu »brošuru«. Ono što sam napisao bio je niz članaka o kampanji za ustav Nemačke u reviji »Neue Rheinische Zeitung«, Hamburg i Nju-

¹ A uprkos tome poznajemo vas, vitezi bez mane i straha!

jork 1850, od kojih sam u jednoj pisao o svojim iskustvima u toku falačko-badenske kampanje^[354]. U tom članku pojavljuje se, naravno, i prijatelj Willich i, kako sam kaže, u tom članku mu se »odaje veliko priznanje«, ali ga je on istovremeno doveo u sukob s njegovom uobičajenom skromnošću, praveći od njega tako reći »konkurenta tolikih drugih velikih državnika, diktatora i vojskovođa«.

A u čemu se sastojalo moje »veliko priznanje« koje sada toliko prija Willichovom plemenitom srcu? U tome što sam gospodinu Willichu »odao priznanje« da je u izvesnim okolnostima vrlo sposoban kao komandant bataljona, za šta je on dvadesetih godina, kad je bio pruski potporučnik, stekao potrebna znanja; za mali, a naročito partizanski rat nije bez talenta i, najzad, imao je tu prednost što je kao načelnik dobrovoljačkog odreda od 600—700 ljudi bio na mestu koje mu odgovara, dok se većina viših oficira u toj kampanji sastojala od osoba koje uopšte nisu imale vojničko obrazovanje ili njihovo obrazovanje nije uopšte odgovaralo njihovom položaju. Reći da je gospodin Willich umeo da vodi 700 ljudi bolje od ma kog studenta, podoficira, učitelja i obučara, svakako je »veliko priznanje« pruskom potporučniku koji je imao čitavih 20 godina da se za to priprema! Dans le royaume des aveugles le borgne est roi.¹ A po sebi se razume da je on na svom podređenom položaju snosio manje odgovornosti, dakle, mogao manje da greši nego »njegovi konkurenti« koji su bili komandanti divizija ili glavnokomandujući generali. Ko zna, možda bi i Sigel, koji nije odgovarao za mesto »glavnokomandujućeg«, postigao nešto kao običan komandant bataljona?

A sada tužna žalba skromnog Willicha, koga su u međuvremenu neki američki listovi unapredili u »general« na osnovu godina službe — verovatno mojom krivicom — da ga je moje »priznanje« dovelo u opasnost da postane i general in partibus^[58], i ne samo general, već *vojskovođa*, državnik, čak — *diktator!* Mora da prijatelj Willich ima čudne predstave o sjajnim nagradama koje komunistička partija in petto² čuva za osrednjeg komandanta bataljona i dobrovoljačkog odreda koji joj se priključio!

U navedenom članku govorio sam o Willichu samo kao o vojniku, jer je samo kao takav mogao biti interesantan za publiku, a »državnik« je postao tek posle toga. Da sam bio zloban prema njemu, kao što on veruje da smo i ja i moji prijatelji, da sam bio zainteresovan za to da dam njegovu ličnu karakteristiku, kakve su se sve priče mogle ispričati! Da sam se ograničio samo na smešnu stranu, kako bih propustio da ispričam o jabukovom drvetu pod kojim su se on i njegovi Besançons^[355] lično zakleli da će radije umreti s pesmom na usnama nego još jednom napustiti nemačko tle! Kako bih

¹ U carstvu slepih jednooki je kralj. — ² u sebi

mogao da ne ispričam o komediji na granici, kad se prijatelj Willich ponašao kao da je kucnuo čas da se to ispuni; kad mi je došlo nekoliko poštenjačina da od mene sasvim ozbiljno traže da hrabrog Willicha odvratim od njegove odluke; kad, najzad, Willich pita odred na okupu da li će radije umreti na nemačkom tlu nego se vratiti u egzil; kad posle dugog opšteg ćutanja uzvikuje jedan jedini Besançon koji prezire smrt: »Ostati ovde!« i kad, najzad, celo društvo s velikim zadovoljstvom i s oružjem i prtljagom prelazi u Švajcarsku. A kakva bi epizoda tek bila kasnija istorija samog prtljaga, koja ni danas nije bez vrednosti, kad Willich poziva pola sveta da se izjasni o njegovom karakteru. Uostalom, ko želi ostale detalje o ovoj ili o drugim pustolovinama, treba samo da se obrati jednom od njegovih 300 Spartanaca koji u ono doba nisu umeli da nađu Termopile^[356]. Oni su stalno bili spremni da iza leđa te karakterne ličnosti pričaju o najvećim skandalima. Imam mnoštvo svedoka.

Na priču o mojoj »hrabrosti« neću trošiti reči. Na svoje čuđenje, ja sam tada u Badenu otkrio da je hrabrost jedna od najordinarnijih osobina, da nije vredna govora, a da gola, sirova hrabrost ne vredi više od *dobre volje*, i da se stoga vrlo često događa da je svaki pojedinac, kad je hrabrost u pitanju, heroj, a da ceo bataljon ipak beži kao jedan čovek. Primer za to je ekspedicija Willichovog odreda u Karlsdorf, koja je opširno opisana tamo gde govorim o kampanji za ustav Nemačke.

Willich tvrdi da mi je tom prilikom, naime novogodišnje noći 1850, održao trijumfalnu moralnu propoved. Pošto nisam navikao da vodim tefter o tome kako provodim vreme na prelazu iz jedne godine u drugu, ne mogu da jamčim za datum. Ali nikad nije održao onakvu propoved kakvu objavljuje.

Kaže se da sam se u Komitetu za izbeglice^[357] sa mnogim drugima poneo »nedostojno« prema velikom čoveku. Shocking!¹ Ali gde su onda bili trijumfalni moralni argumenti, kad se Willich, uništavač bezbožnih, osetio odjednom tako nemoćan pred običnim »nedostojnim ponašanjem«. Niko od mene neće tražiti da se ozbiljno upuštam u te budalaštine.

Na sednici Centralne uprave, gde je došlo do izazova na dvoboj između Willicha i Schramma^[358], ja sam, navodno, učinio prestup zato što sam neposredno pre te scene »napustio sobu« zajedno sa Schrammom, dakle pripremio čitavu onu scenu.

Ranije je Marx bio taj koji je navodno »nahuškao« Schramma, sad sam, radi promene, to ja. Dvoboj između jednog pruskog potporučnika vičnog pištolju i jednog commerçant², koji možda nikad nije imao pištolj u ruci, bio je doista famozan način da se »ukloni«

¹ Strašno! — ² trgovca

potporučnik. Uprkos tome, prijatelj Willich priča svuda usmeno i pismeno da smo hteli njegovu smrt.

Vrlo je moguće — ne vodim tetfer o tome kad sam zbog izvesnih potreba prinuđen da napustim sobu — da sam napustio sobu u isto vreme kad i Schramm; ali nije verovatno, pošto iz zapisnika sa sednice tadašnje Centralne uprave, koji su deponovani kod mene, vidim da smo te večeri Schramm i ja naizmenično vodili zapisnik. Schramm se prosto razbesneo zbog Willichovog besramnog istupanja i na naše najveće iznenađenje izazvao ga na dvoboj. Nekoliko minuta pre toga ni sam Schramm nije imao pojma da će doći do toga. Teško je zamisliti spontaniji postupak. Willich i tu priča da je održao govor: »Schramme, napusti sobu!« U stvari, Willich je apelovao na Centralnu upravu da izbací Schramma. Centralna uprava je ignorisala njegovu želju, a Schramm je otišao samo zato što ga je na to nagovorio lično Marx, koji je hteo da izbegne novi skandal. Na mojoj strani je zapisnik, a na strani gospodina Willicha njegov lični karakter.

Friedrich Engels»

Gospodin Willich dalje priča kako je u radničkom udruženju ispričao o »nedostojnom ponašanju« Komiteta za izbeglice i na osnovu toga podneo jedan predlog.

»Kada je« — piše plemenita svest — »gnev prema Marxu i njegovoj klikli dostigao vrhunac, *glasao sam za razmatranje te stvari u Centralnoj upravi. Tako je i bilo.*«

Šta je bilo? Willichovo glasanje ili razmatranje u Centralnoj upravi? Njegov zapovednički glas spasava njegove neprijatelje od narodnog gneva koji je dostigao vrhunac. Gospodin Willich zaboravlja okolnost da je Centralna uprava *tajna uprava tajnog društva*, a da je radničko udruženje bilo *javno egzoterično društvo*. Zaboravlja da se stoga u radničkom udruženju nije moglo staviti na glasanje pitanje razmatranja te stvari u Centralnoj upravi i da se tako nije mogla zbiti ona samarićanska scena u kojoj se on pojavljuje kao junak. Prijatelj Schapper će mu pomoći da osveži svoje pamćenje.

Iz javnog radničkog udruženja gospodin Willich nas vodi u tajnu Centralnu upravu, a iz Centralne uprave u Antverpen na dvoboj, svoj dvoboj sa Schrammom:

»Schramm je došao u Ostende u pratnji jednog *bivšeg ruskog oficira*, koji je u mađarskoj revoluciji, po *njegovim rečima*, prešao Madarima, i koji je posle dvoboja *nestao bez traga.*«

Taj *bivši ruski oficir* nije niko drugi do *Heinrich Ludwig Miskowsky*.

«This is» — kaže se u jednoj od isprava tog *bivšeg ruskog oficira* — «this is to testify, that the bearer Henri Lewis Miskowsky, a *Polish* gentleman, has served *during the late Hungarian war 1848—1849* as officer in the 46th bataillon of the Hungarian *Honveds*, and that he behaved as such *praiseworthy* and *gallantly*.

London, November 12. 1853. L. Kossuth, late governer of Hungary.¹

Lažljiva plemenita svest! Ali cilj je *plemenit*. Suprotnost između dobra i zla mora se pokazati kao upadljiv kontrast u vidu žive slike. Kako umetnički prikazana grupa! S jedne strane plemeniti čovek okružen

«Techowom, sad u Australiji, Vidilom, francuskim konjičkim kapetanom, u to doba u egzilu, koji je sada zarobljenik u Alžiru, i Barthélemyem, koga francuski listovi nazivaju jednim od najodlučnijih revolucionara».

Ukratko, na jednoj strani Willich lično, okružen cvetom dve revolucije. S druge, Schramm, porok, napušten od svih osim jednog «*bivšeg ruskog oficira*», koji nije stvarno učestvovao u mađarskoj revoluciji, već samo «po njegovim rečima» i koji čak posle dvoboja «nestaje bez traga», dakle, koji je konačno, bio sam đavo. Slikovito se prikazuje kako vrlina odseda u «prvom hotelu» Ostendea, gde stane jedan «pruski princ», dok porok «stanuje u privatnoj kući» s onim ruskim ofcirom. Izgleda da ruski oficir nije sasvim «nestao posle dvoboja», pošto je, kako dalje priča gospodin Willich, «Schramm ostao na potoku s ruskim ofcirom». Ruski oficir nije nestao s lica zemlje, kako se plemenitost nada, što dokazuje sledeća izjava:

«London, 24. nov. 1853.

U listu ‚Criminal-Zeitung‘ od 28. oktobra nalazi se jedan članak gospodina Willicha u kome on između ostalog opisuje duel koji je imao sa Schrammom 1850. Žalim što on nije u svemu istinito prikazan javnosti. Kaže se: ‚Duel je ugovoren itd. Schramm je došao u pratnji jednog bivšeg ruskog oficira itd., koji je itd. nestao.‘ To nije istina. Nikad nisam služio Rusiji, i tako kako sam ja nazvan *ruskim* ofcirom mogli bi se nazvati i svi drugi *poljski* oficiri u oslobodilačkoj borbi Mađarske. Služio sam u Mađarskoj od početka rata 1848. sve dok 1849. rat nije završen kod Vilagoša. A nisam ni nestao bez traga. Pošto je Schramm, koji je pucao na Willicha, udaljen pola koraka od polazne pozicije, promašio, a Willich sa svog mesta pucao u Schramma i njegov metak lako povredio Schrammovu glavu, ostao sam kod Schramma, *jer nismo imali lekara* (gospodin Willich je aranžirao duel), oprao mu ranu i previo je, ne obzirujući se na sedmero ljudi koji su u našoj blizini kosili livadu i mogli biti opasni za mene. Willich i njegovi pomenuti pratioci žurno su se udaljili s tog mesta, a Schramm i ja smo ostali mirno gledajući za njima. Ubrzo smo ih izgubili iz vida. Još moram da primetim

¹ «Ovim se potvrđuje da je vlasnik ove potvrde Heinrich Ludwig Miskowsky, *Poljak*, za vreme poslednjeg mađarskog rata 1848—1849. služio kao oficir u 46. *honvedskom* bataljonu i da je njegovo držanje bilo *uredno hvale i hrabro*.

London, 12. novembra 1853. L. Kossuth, bivši guverner Mađarske.»

da je Willich sa svojim pratiocima već bio na mestu određenom za duel kad smo mi tamo stigli, da su već bili obeležili rastojanje, a Willich je zauzeo takvo mesto da je stajao u tami. Skrenuo sam Schrammu pažnju na to, rekao je: „Neka!“ Schramm je bio hrabar, neustrašiv i sasvim ravnodušan. Dottičnim osobama nije bilo nepoznato da sam bio *prinuden* da ostanem u Belgiji. Neću se upuštati u ostale okolnosti ovog duela tako specifičnog po svojoj formi.

Heinrich Ludwig Miskowsky*

Mehanizam plemenite svesti je navijen. Prizvao je duha u vidu ruskog oficira da bi ga zatim pustio da nestane bez traga. Umesto njega nužno je da se pojavim ja na megdanu, kao Samiel^[359], pa makar i bestelesno.

«Rano ujutru drugog dana» (posle dolaska gospodina Willicha u Ostende) «pokazao nam je on» (jedan prijatelj, francuski građanin) «list „Précurseur de Bruxelles“, u kome se nalazio jedan privatni dopis i u njemu ovo: „U Brajton je stiglo više nemačkih izbeglica. Pišu nam iz tog grada: Ledru-Rollin i francuske izbeglice iz Londona održaće sa belgijskim demokratima ovih dana kongres u Ostendeu.“ Ko može da pretenduje na takvu čast da tu ideju nazove sopstvenom? To nije ideja nekog Francuza,^[360] za to je ona bila i suviše à propos¹. Tu sva čast pripada gospodinu Marxu. Jer ako je to možda i uradio neko od njegovih prijatelja — glava smišlja ideje, a ne ruka.»

«Jedan prijatelj, francuski građanin» pokazuje gospodinu Willichu i komp. list «Précurseur de Bruxelles». *Pokazuje* im ono što ne postoji. U svakom slučaju, postoji «Précurseur d'Anvers»^[361]. Bitna funkcija plemenite svesti je sistematsko falsifikovanje i izokretanje topografije i hronologije. Idealno vreme i idealan prostor su okvir koji odgovara njegovim idealnim tvorevinama.

Da bi dokazao da je ta ideja, naime članak u listu «Précurseur de Bruxelles» «bio Marxov», gospodin Willich tvrdi: «To nije bila ideja nekog Francuza.» *To nije bila nečija ideja!* «Za to je bila i suviše à propos.» Mon dieu², ideja koju sam gospodin Willich može da izrazi samo na francuskom, nije ideja nekog Francuza? Ali otkud ovde uopšte taj Francuz, plemenita svesti? Kakve veze ima Francuz sa Willichom, Schrammom i bivšim ruskim oficirom i listom «Précurseur de Bruxelles»?

Tumač misli plemenite svesti oglašava se u nevreme i odaje da ona à propos smatra da treba sakriti nužni međučlan. Prikrpimo opet taj član.

Pre nego što je Schramm izazvao gospodina Willicha na dvoboj, Francuz Barthélemy je ugovorio duel sa Francuzom Songeonom, koji je trebalo da se održi u Belgiji. Barthélemy je izabrao za svoje sekundante Willicha i Vidila. Songeon je otputovao u Belgiju. Do

¹ ovde: prigodna — ² Zabogal

incidenta sa Schrammom je došlo u međuvremenu. Trebalo je da se oba duela održe istog dana. Songeon se *nije* pojavio. Barthélemy je prilikom povratka u London *javno* tvrdio: Onaj članak u »Précurseur d'Anvers« je Songeonovo maslo.

Plemenita svest se dugo kolebala dok nije Barthélemyjevu ideju pripisala sebi, a Songeonu meni. Prvobitno, kao što je sam Tetchow po svom povratku u London ispričao meni i Engelsu, ona je bila čvrsto uverena da sam imao nameru da pomoću Schramma smaknem plemenitost i o toj ideji je pisala po celom svetu. Razmislivši поближе, uvidela je da davolskom taktičaru nikako nije moglo pasti na pamet da gospodina Willicha ukloni pomoću dvoboja sa Schrammom. Elem, ona se latila ideje »koja je bila ideja nekog Francuza«.

Teza: »Tu sva čast pripada gospodinu Marxu.«

Dokaz: »*Jer ako je to*« (za moralnog čoveka ideja, naravno, nije ženskog roda već bespolna) »možda i uradio neko od njegovih prijatelja« (uraditi ideju!) — »glava smišlja ideje, a ne ruka.« »*Jer ako!*« Veliko »*jer ako!*« Da dokaže da je »to« *smislio* Marx, gospodin Willich podmeće da je »to« *uradio* neki Marxov prijatelj ili čak »možda uradio«. Quod erat demonstrandum.¹

»*Ako*«, kaže plemenita svest, »ako je tačno da je Szemere, Marxov prijatelj, izdao mađarsku krunu austrijskoj vladi, onda *bi* to *bio* odličan dokaz itd.«

Ali tačno je baš suprotno. No, tome ovde nije mesto. *Da* je Szemere izdao, onda *bi* to za gospodina Willicha *bio* odličan dokaz da je Marx poslao članak u »Précurseur de Bruxelles«. Ali *ako* prethodna rečenica i *nije* tačna, ono je ipak tačna druga rečenica, tj. tačno je da, ako je Szemere izdao krunu svetog Stefana², Marx je izdao samog svetog Stefana.

Pošto je ruski oficir nestao bez traga, gospodin Willich se opet pojavljuje i to u »radničkom udruženju u Londonu« gde

»su radnici jednoglasno osudili gospodina Marxa« i »na dan posle istupanja iz Udruženja jednoglasno ga isključili iz Saveza na glavnoj skupštini Londonskog okruga«.

Ali je *pre toga*

»Marx sa većinom članova Centralne uprave doneo odluku da tu upravu premesti iz Londona«

i da stvori novi okrug za sebe uprkos Schapperovim dobronamernim upozorenjima. Po statutu tajnog društva većina je imala pravo da premesti Centralnu upravu u Keln i da provizorno isključi ceo Willichov okrug, koji prema njoj nije imao *kvorum*. Upadljivo je da plemenita svest sa svojom ljubavlju za male dramatične scene, u ko-

¹ Što je trebalo dokazati. — ² mađarska kraljevska znamenja, po imenu Stefana I

jima gospodin Willich igra ulogu velikog besednika, ovog puta ne koristi samu katastrofu, scenu rascepa. Iskušenje je bilo veliko, ali, na žalost, postoji suvi zapisnik, a on dokazuje da je pobedonosni Hristos sedeo čutke i zbunjeno pred optužbama zlih, a onda odjednom kidnuo, ostavio na cedilu prijatelja Schappera i povratio moć govora tek u »krugu« vernika. En passant: Dok gospodin W. veliča u Americi »radničko udruženje koje se za njega vezuje poštovanjem i poverenjem«, čak je i gospodin Schapper smatrao da je potrebno da se privremeno povuče iz udruženja gospodina Willicha.

Plemenita svest uzdiže se za trenutak iz sfere njoj svojstvenog »taktičkog« procesa do teorije. Ali samo prividno. U stvari, ona nastavlja da daje »dokaze o taktici gospodina Marxa«. Na str. 8. *Otkrića* stoji: »Partija Schapper—Willich« (gospodin Willich citira Willich—Schappera) »nikad nije pretendovala na tu čast da ima sopstvene ideje. Njoj je svojstveno neshvatanje tuđih ideja.« Da dokaže publici da ima zalihu *sopstvenih* ideja, gospodin W. iznosi svoje najnovije otkriće, i to kao opovrgavanje Engelsovih i mojih pogleda, »koje« bi »*institucije*¹ preduzela« sitna buržoazija, kad bi došla na vlast. U jednom cirkularu^[362], koji smo napisali Engels i ja a saksonska policija ga uhvatila kod Bürgersa, a koji je izašao u najčitanijim nemačkim novinama i čini osnovu kelnske optužnice, nadugačko se piše o pustim željama nemačke sitne buržoazije. To je tekst Willichove propovedi. Neka čitalac uporedi original i kopiju. Kakva humanost od vrline, prepisivati od poroka, makar i sa »svojstvenim neshvatanjem«. Iskvareni stil nadoknađuje se ispravljenim mišljenjem.

Na str. 64. *Otkrića* kaže se da Savez komunista, po mom mišljenju, »ima za cilj obrazovanje ne *vladine*, već *opozicione partije budućnosti*«. Gospodin Willich je plemenit zato što ne preskače prvi deo »ne *vladine*« da bi se uhvatio za drugi deo »opozicione partije budućnosti«. Na osnovu tog smišljenog deljenja rečenice nadvoje on dokazuje da je partija *lovaca na položaje* istinska partija revolucije.

Druga »sopstvena« ideja, proizvod gospodina Willicha, sastoji se u tome što se praktična suprotnost između plemenite svesti i njenih protivnika može da izrazi i teoretski kao »podela čovečanstva na dva roda«, na vilihovce i antivilihovce, na rod plemenitih i rod neplemenitih. O rodu plemenitih saznajemo da im je glavno obeležje to »što se *oni međusobno cene*«. Privilegija plemenite svesti je da bude dosadna kad prestane da zabavlja dokazima o taktici.

Videli smo kako plemenita svest izvrće i doteruje činjenice ili smešne hipoteze diže na stepen ozbiljnih teza, i sve to zato da bi konstatovala da je njena suprotnost *u stvari* neplemenita, podla. Videli smo kako se stoga cela njena delatnost sastoji isključivo u pronala-

¹ ovde u smislu: mere

ženju podlog. Obratna strana te delatnosti je to što plemenita svest stvarne zamršene odnose u koje sama zapada sa svetom, ma kako oni izgledali kompromitujući, pretvara u stvarne dokaze sopstvene plemenitosti. Čistome je sve čisto, a protivnik koji meri plemenitost po svojim delima, baš time dokazuje da je nečist. Plemenita svest, stoga, ne mora da se *opravdava*, već samo da objavi da moralno negoduje i da je zapanjuje protivnik koji je prisiljava da se pravda. Stoga je epizoda u kojoj gospodin Willich tvrdi da se opravdava mogla mirne duše da otpadne, kao što će se uveriti svako ko uporedi moja *Otkrića*, Hirschove ispovesti i odgovor gospodina Willicha. Stoga ću, ističući samo nekoliko primera, pokazati kakvi su *momci* plemenite svesti.

Moja *Otkrića* su manje kompromitovala gospodina Willicha nego Hirschove ispovesti, mada su one prvobitno bile namenjene tome da ga veličaju kao spasitelja njegovih sopstvenih neprijatelja. Stoga on brižljivo izbegava da se upušta u Hirschove ispovesti. Čak izbegava i da ih pomene. Hirsch je notorno oruđe pruske policije protiv partije kojoj ja pripadam. Toj činjenici gospodin Willich suprotstavlja pretpostavku da sam *u stvari* ja odredio Hirscha da »razbije« partiju Willich.

»Ubrzo je on« (Hirsch) »počeo da spletekari s nekim Marxovim pristalicama, osobito s izvesnim Lochnerom, da rasture Udruženje. *Usled toga* je stavljen pod prismotru. Uhvaćen je itd. Na moj predlog je izbačen. Lochner ga je branio i bio je i sam isključen. . . *Sad* je Hirsch počeo da spletekari osobito protiv O. Dietza. . . Intriga je ubrzo opet otkrivena.«

U *Otkrićima* na str. 67. i sam pišem da je Hirsch kao špijun izbačen iz radničkog udruženja Great Windmill Street-a na predlog gospodina Willicha. To izbacivanje za mene nije imalo nikakav značaj, pošto sam saznao ono što gospodin Willich sad i sam potvrđuje, da do njega nije došlo na osnovu utvrđenih činjenica, već na osnovu sumnje da je Hirsch tobože spletekario sa mnom. Znao sam da Hirsch nije počinio taj prestup. Što se tiče Lochnera, on je zahtevao dokaze da je Hirsch kriv. Gospodin Willich je odgovorio da nije poznato od čega se Hirsch izdržava. A od čega se izdržava gospodin Willich, upitao je Lochner. Zbog ove »nedostojne« izjave Lochner je pozvan pred *sud časti* i, pošto nije hteo da se pokaje za svoje grehe, uprkos duhovnom bodrenju, »izbačen« je. Pošto je Hirsch izbačen, a Lochner poslat za njim, Hirsch spletekari

»*sada* osobito protiv O. Dietza s jednim vrlo sumnjivim bivšim policijskim slugom, koji je Dietza denuncirao kod nas«.

Pobegavši iz zatvora u Hanoveru, Stechan je došao u London, stupio u Willichovo radničko udruženje i denuncirao O. Dietza. Stechan nije bio ni »sumnjiv« ni »bivši saksonski policijski sluga«. Okolnost što mu je istražni sudija u Hanoveru pokazao više njegovih

pisama upućenih u London Dietzu, sekretaru Willichovog Komiteta^[363], navela ga je na to da denuncira Dietza. Otprilike u isto vreme kad i Stechan pojavio se Lochner, Eccarius II, tek pušten iz zatvora u Hanoveru i izgnan, Gimpel, za kojim je raspisana poternica zato što je učestvovao u događajima u Šlezvig-Holštajnu, i Hirsch, koji je 1848. odsedeo u Hamburgu zbog jedne revolucionarne pesme i koji se izdavao za čoveka koga opet gone. Oni su zajedno sa Stechanom obrazovali neku vrstu opozicije i ogrešili se o svetog duha time što su se borili protiv dogme gospodina Willicha u javnim diskusijama udruženja. Svima im je palo u oči da je Willich na Stechanovo denunciranje Dietza odgovorio izbacivanjem Hirscha. Ubrzo su svi zajedno istupili iz radničkog udruženja i neko vreme činili sa Stechanom udruženje za sebe. Sa mnom su došli u dodir tek *posle* svog istupanja iz udruženja gospodina Willicha. Plemenita svest otkriva svoju laž izvrćući hronologiju i izostavljajući Stechana, nužnog ali neprijatnog srednjeg člana.

Na str. 66. *Otkrića* kažem: »Ne mnogo pre zasedanja kelnskog porotnog suda Kinkel i Willich su poslali jednog krojačkog kalfu¹ kao emisara u Nemačku itd.«

»Zašto« — uzvikuje razjareno plemenita svest — »zašto gospodin Marx ističe tog krojačkog kalfu?«

Ja ne »ističem« krojačkog kalfu, kao što na primer plemeniti ističe da je Pieper »privatni učitelj kod Rotschilda«, mada je Pieper izgubio svoje mesto kod Rotschilda zbog procesa komunistima u Kelnu i umesto toga postao saradnik organa engleskih čartista². Ja krojačkog kalfu nazivam krojačkim kalfom. Zašto? Zato što sam morao da prečutim njegovo ime, a ipak sam morao da dokažem gospodi Kinkel — Willich da su mi tačno poznati lični podaci njihovog emisara. Plemenitost me stoga okrivljuje za veleizdaju svih krojačkih kalfa i pokušava da sebi osigura njihove glasove pindarovskom odom krojačkim kalfama. Da sačuva dobar glas krojačkih kalfi, on velikodušno prečutkuje da je Eccarius, koga naziva prognanim jarcem, krojački kalfa, što Eccariusu dosad nije smetalo da bude jedan od najvećih mislilaca nemačkog proletarijata i da svojim člancima na engleskom jeziku u listovima »Red Republican«^[364], »Notes to the People«^[365] i »The People's Paper« stekne autoritet i kod samih čartista. Na taj način gospodin Willich *opovrgava* moja otkrića o delatnosti krojačkog kalfu koga su on i Kinkel poslali u Nemačku.

A sad — na slučaj *Hentze*. Napadajući mene, plemenita svest pokušava da prikrije sopstvenu poziciju.

»Pored ostalih pozajmio je« (Hentze) »Marxu 300 talira.«

¹ Augusta Geberta — ² »The People's Paper«

U maju 1849. izložio sam gospodinu Rempelu finansijske teškoće lista »Neue Rheinische Zeitung«^[100], koje su porasle s porastom broja pretplatnika, pošto je rashode trebalo plaćati u gotovu, a prihod su pritali tek naknadno. Uz to je došlo do velikog deficita usled toga što su se povukli skoro svi akcionari zbog članaka u odbranu pariskih junskih revolucionara i protiv članova Frankfurtskog parlamenta, berlinskih udruživača i članova martovskih saveza.^[366] Gospodin Rempel me je uputio na Hentzea, a ovaj je listu »Neue Rheinische Zeitung« dao kao predujam 300 talira uz moju pismenu priznanicu. Hentze, koga je i samog tada gonila policija, smatrao je da je potrebno da napusti Ham i oputovao je sa mnom u Keln, gde sam zatekao vest o svom progonstvu iz Pruske. Trista talira koje mi je pozajmio Hentze, 1500 talira od pretplate koje sam dobio preko pruske pošte, moja brza štamparska mašina itd., sve je to upotreb- ljeno da se likvidiraju dugovi lista »Neue Rheinische Zeitung«, slovoslagáčima, štamparima, trgovcima hartijom, činovnicima, dopisnicima, personalu redakcije itd. To najbolje zna gospodin Hentze, pošto je on lično pozajmio mojoj ženi putnu torbu da se spakuje njeno srebro, odnese u zalagaonicu u Frankfurt i tako dobiju sredstva za naše privatne potrebe. Računske knjige lista »Neue Rheinische Zeitung« nalaze se u Kelnu kod trgovca Stephana Nauta, i ja ovlašćujem plemenitu svest da iz njih uzme zvanično overeni izvod.

Posle ovog udaljavanja, vratimo se na stvar.

Za *Otkrića* nikako nije nejasno da je gospodin Willich bio Hentzeov prijatelj i da je od njega dobijao pomoć. Za njih je nejasno (str. 65) to što Hentze, kod koga je izvršen pretres i uhvaćeni papiri, za koga je dokazano da je sakrio Schimmelpenniga u Berlinu, gde je ovaj bio u tajnoj misiji, i koji je »priznao« da je saradivao u Savezu, — da je taj isti Hentze, u vreme kad se proces u Kelnu bližio kraju, kad je pažnja pruske policije bila krajnje napeta i kad je svaki polusumnjivi Nemač u Nemačkoj i Engleskoj bio pod najstrožom pris- motrom, dobio dozvolu vlasti da putuje u London i da se tamo slobodno sastaje sa Willichom, a zatim je stigao u Keln da dà »lažan iskaz« protiv Beckera. Određeni vremenski period daje određeni karakter odnosu između gospodina Hentzea i Willicha, i pomenute okolnosti morale su da iznenade samog gospodina Willicha, mada nije znao da je Hentze iz Londona održavao telegrafsku vezu sa pruskom policijom. Radi se o vremenskom periodu. Gospodin Willich to tačno oseća i stoga objašnjava na svoj plemeniti način:

»On« (Hentze) »je došao pre procesa u London« (to i ja tvrdim), »ne meni već na *Industrijsku izložbu*.«

Plemenita svest ima sopstvenu industrijsku izložbu kao što ima i sopstveni »Précurseur de Bruxelles«. Stvarna londonska Industrijska izložba zatvorena je oktobra 1851, a gospodin Willich udešava da Hentze putuje »na *nju*« avgusta 1852. To mogu da posvedoče Schily,

Heise i ostali jemci Kinkel—Willichovog zajma, od kojih je gospodin Hentze posetio svakog ponaosob, da bi dobio njihove glasove za prese-ljenje američkog novca iz Londona u Berlin.

U doba kad je gospodin Hentze boravio kod gospodina Willicha, već davno je bio pozvan na suđenje u Kelnu kao svedok ne odbrane već optužbe. Čim smo saznali da je gospodin Willich dao Hentzeu instrukcije da svedoči protiv Beckera, »čoveka od duha i karaktera«, pred po-rotnim sudom u Kelnu (na str. 68. *Otkrića*), odmah je poslata potrebna informacija advokatu Schneideru II, Beckerovom branitelju. To pismo je stiglo na dan saslušanja svedoka Hentzea, njegov iskaz je odgo-varao onom što smo mi predvideli, Becker i Schneider su stoga od njega zatražili da se javno izjasni o svom odnosu sa gospodinom Willichom. To pismo se nalazi u aktima odbrane u Kelnu, a izveštaj o Hentzeovom saslušanju u listu »Kölnische Zeitung«,^[183]

Ja ne rezonujem ovako: Ako je tačno da je gospodin Hentze učinio to i to, onda bi to bio ubedljiv dokaz o delatnosti gospodina Willicha; »jer ako je to možda i uradio« prijatelj Hentze — »glava smišlja ideje, a ne ruka«. Tu dijalektiku prepuštam plemenitoj svesti.

Vratimo se na pravi delokrug gospodina Willicha:

»Da bi se potpuno ocenila taktika« (koje se drži Marx), »evo još nekoliko dokaza.«

U doba pasivnog otpora u Hesenu, pozivanja domobrana u Pruskoj i simuliranog sukoba između Pruske i Austrije^[367], plemenita svest je baš nameravala da podigne vojnu pobunu u Nemačkoj i to šaljući »krat-tak plan za obrazovanje domobranskih odbora nekim osobama u Pruskoj« i spremnošću gospodina Willicha »da lično ode u Prusku«.

»Gospodin Marx, koga je obavestio neko od njegovih, bio je taj koji je dru-gima ispričao o mojoj nameri da otputujem i kasnije se hvalio da me je mistifi-kovao lažnim pismima iz Nemačke.«

Indeed!¹ Becker mi je poslao, sa šaljivim komentarom na margina-ma, Willichova budalasta pisma koja je objavio u Kelnu. Nisam bio tako surov da svojim prijateljima uskratim uživanje u toj lektiri. Schramm i Pieper su se zabavljali time da mistifikuju gospodina Willicha pomoću odgovora ne »iz Nemačke« već posredstvom *londonske gradske pošte*. Plemeniti će se dobro čuvati da ne pokaže poštanski žig na tim pismima. On tvrdi »da je dobio jedno pismo u kome je rukopis falsifikovan i da je poznao da je lažno«. Nemoguće. Sva ta pisma pisala je jedna ista ruka. Stoga, dok se gospodin Willich »hvali« da je otkrio nepostojeći falsifikovani rukopis i da je u izvesnom broju pisama, od kojih je svako bilo isto toliko pravo koliko i ono drugo, poznao jedno lažno, bio je i suviše plemenit da bi poznao mistifikaciju, zbog veličanja sopstvene

¹ Doista!

ličnosti u stilu azijskih hiperbola, zbog grotesknog prepuštanja sopstvenim fiksnim idejama i zbog romantičnog preuveličavanja sopstvenih pretenzija. Da je namera gospodina Willicha da otputuje bila zaista ozbiljna, taj put bi osujetilo baš pričanje gospodinu Willichu, a ne moje »pričanje drugim osobama«. Naime, treće pismo koje je dobio skinulo je ionako providan veo. Njegova sujeta ga prisiljava da sve do sada izjavljuje da je pismo koje ga je razočaralo *lažno*, a pisma koja su od njega napravila *budalu* prava. Misli li plemenita svest da, zato što je ona puna vrline, na svetu više ne postoji humor, već samo sect and cakes¹? Bilo je neplemenito od plemenitog da publici ne dá da uživa u tim pismima.

«Što se tiče prepiske sa Beckerom koju Marx navodi, sve što je o tome rečeno je *laž*.»

Što se tiče lažne prepiske i *namere* gospodina Willicha da lično putuje u Prusku, kao i mog prepričavanja drugim osobama, smatrao sam za shodno da pošaljem bivšem potporučniku Steffenu primerak lista »Criminal-Zeitung«. Steffen je bio svedok u korist optuženog Beckera, koji mu je poverio na čuvanje sve svoje papire. Pošto ga je policija prisilila da napusti Keln, on sada živi u Česteru kao nastavnik, pošto spada u neplemeniti rod ljudi koji moraju da *zaraduju* sebi za život, čak i u izgnanstvu. Plemenita svest, shodno svom eteričnom biću, ne živi od kapitala koji nema, a ni od rada, pošto ne radi. Ona živi od máne nebeske javnog mnjenja, od *poštovanja* drugih. Zato se ona i otima za njega kao za svoj jedini kapital.

Steffen mi piše:

«Čester, 22. nov. 1853.

Willich je vrlo ljut što iznosite delove iz jednog Beckerovog pisma. On to pismo, pa znači i mesta citirana iz njega, naziva *izmišljenim*. Ovim nespretnim tvrdnjama suprotstavljam činjenice da bih dokumentovao Beckerovo mišljenje o Willichu. Jedne večeri Becker mi je, smejući se od srca, dao dva pisma i zamolio me da ih pročitam kad budem loše raspoložen. Rekao je da će me njihov sadržaj utoliko pre razveseliti što sam zbog svog ranijeg položaja u stanju da o njemu sudim sa vojnog stanovišta. U stvari, čitajući ta pisma, koja je August Willich uputio Beckeru, našao sam vrlo smešne i čudne *svečane zapovesti* (da se poslužim prikladnim kraljevsko-pruskim izrazom), kojima veliki vojskovođa i socijalni Mesija iz Engleske nalaže da se zauzme Keln, konfiskuje privatna imovina, uspostavi veštački stvorena vojna diktatura, zavede vojno-socijalni kodeks, zabrane sve novine osim *jednih* koje svakodnevno treba da donose zapovesti o tome kako da se shodno propisima misli i dela, i još mnogo drugih detalja. Willich je bio tako ljubazan da obeća da će, *kad se* u Kelnu i pruskoj Rajnskoj provinciji *obavi* taj deo posla, *lično* doći da odvoji koze od ovaca i da sudi živima i mrtvima. Willich tvrdi da ,bi se' njegov ,mali plan lako mogao izvesti ako bi inicija-

¹ Ljubav i ugađanje stomaku

tivu uzele izvesne osobe' i ,da bi on izazvao najozbiljnije posledice' (za koga?). Da bih bio bolje obavešten, hteo bih da znam koji su se to dubokomisleni ,domobranski oficiri' gospodinu Willichu ,kasnije izjasnili' za to, i da li su ta gospo- da, koja su *tobože* verovala u ,najozbiljnije posledice kratkog plana' bila za vre- me skupa pruskih domobrana u Engleskoj ili u Pruskoj, gde je dete trebalo po- kazati svetu? Bilo je vrlo lepo od Willicha što je ,izvesnim' osobama poslao prijavu o rođenju deteta i njegov opis, ali izgleda da nijedna od tih osoba nije bila ništa više sklona da stoji uz kuma na krštenju nego što je to bio Becker, ,čovек od uma i karaktera'. Willich je jednom poslao adutanta po imenu. . .¹ Ovaj mi je ukazao čast da me pozove i bio je čvrsto ubeden da sve prilike može unapred da oceni bolje od ikog drugog, jer je iz dana u dan gledao u oči činjenicama. Stoga o meni nije stekao naročito visoko mišljenje kad sam mu saopštio da se oficiri pruske vojske neće smatrati srećnim da se bore pod njegovom i Willichovom zastavom, da nisu skloni tome da Willichovu republiku proglase u najkraćem mogućem roku. On se još više razbesneo kad je video da niko nije bio toliko lud da pristane da umnoži njegove pozive koje je doneo oficirima da bi se oni odmah izjasnili za ,ono' što je on nazvao demokratija. Besan je napustio Keln, ,koji je Marx podjarmio' (kako mi je pisao) i izdejstvovao je da se ta glupost umnoži u nekom dru- gom mestu, poslao ju je mnogim oficirima i *tako* je došlo do toga da je naivnu tajnu ove lukave metode da se od pruskih oficira *stvore* republikanci, prostituisao ,posmatrač' lista ,Kreuzzeitung'.^[207] Willich izjavljuje da apsolutno ne veruje da su osobe ,Beckerova karaktera i duha' mogle da se smeju njegovom projektu. On izjavljuje da je iznošenje ove činjenice gruba neistina. Da je čitao o kelnskom procesu, a zaista je imao razloga da to učini, onda bi otkrio da je Becker, kao i ja, javno izrekao onaj sud o njegovim projektima koji postoji u pismu koje ste Vi objavili. Ako bi Willich želeo tačan opis tadašnjih prilika sa *vojnog* stanovišta, koje je modelirao po svojoj mašti, mogu ga i time uslužiti.

Žalim što Willich u Weydemeyeru i Techowu nije našao jedine bivše dru- gove koji se ne dive njegovoj genijalnosti kao vojnika i njegovom praktičnom shvatanju prilika, kao što bi to on želeo.

W. Steffens

A sada poslednji »dokaz o Marxovoj taktici«.

Gospodin Willich daje fantastičan opis banketa, održanog febru- ara 1851, koji je priredio Louis Blanc kao kontrademonstraciju protiv banketa Ledru-Rollina i protiv Blanquijeveg uticaja.

Gospodin Marx, naravno, nije bio pozvan.

Naravno da nije. Mogao je svako za dva šilinga dobiti poziv i Louis Blanc je posle nekoliko dana naglašeno zapitao Marxa zašto nije došao.

Posle toga (posle čega? posle banketa?) »u Nemačkoj je među radnicima rasturen kao letak tekst Blanquijeve *neodržane zdravnice* u čijem uvodu se pogrdno

¹ U Marxovom pamfletu *Gospodin Vogt* na tom mestu se navodi Schimmel- pfennig.

govorilo o toj svečanosti i u kome su Schapper i Willich nazvani obmanjivačima naroda.*

»Neodržana Blanquijeva zdravica«^[368] po svojoj suštini spada u istoriju plemenite svesti, koja ima običaj da, verujući u *viši* smisao svojih reči, odlučno izjavljuje: *»Ja nikad ne lažem!«*

Nekoliko dana posle banketa, pariski list »La Patrie«^[111] doneo je tekst zdravice koji je Blanqui poslao iz Bel-Ila na zahtev rukovodilaca svečanosti u kojoj je, u za njega uobičajenom sažetom obliku, ošinio po celoj provizornoj vladi iz 1848. i posebno po ocu banketa, gospodinu Louis-u Blanc-u. »La Patrie«^[111] se pravila da je začuđena što tekst te zdravice nije pročitan na banketu. Louis Blanc u londonskom listu »The Times«^[26] odmah izjavljuje da Blanqui jeste gnusan intrigator i da Komitetu za organizovanje svečanosti nikad nije poslao takvu zdravicu. Gospoda Louis Blanc, Landolphe, Barthélemy, Vidil, Schapper i *sam Willich*, izjavili su u listu »La Patrie«^[111] u ime Komiteta za organizovanje svečanosti, da tekst dotične zdravice *nikad* nisu primili. Ali pre nego što je objavio tu izjavu, list »La Patrie« se raspitao kod gospodina Antoine-a, Blanquijevog zeta, koji mu je bio dao tekst da se objavi. *Ispod* izjave gore pomenute gospode »La Patrie« je odštampala Antoine-ov odgovor: On je stvarno poslao tekst zdravice Barthélemyju i od njega dobio potvrdu o prijemu. Gospodin Barthélemy je »na to« izjavio da je, doduše, dobio tekst zdravice, ali ga je kao neprikladan ostavio na stranu, a Komitet o tome nije ni obavestio. Ali, na žalost, već pre toga je eks-kapetan Vidil, jedan od potpisnika, napisao listu »La Patrie« da ga njegovo vojničko osećanje časti i njegov nagon da govori istinu nagone da prizna da su on, Louis Blanc, Willich i svi ostali lagali u prvoj izjavi. Po njegovim rečima, Komitet se nije sastojao od pomenutih šest, već od trinaest članova. Svima im je dat tekst Blanquijeve zdravice, svi su o njemu diskutovali i, posle duže debate, većinom od sedam prema šest odlučeno je da se on ne pročita.

Lako se može shvatiti likovanje lista »La Patrie«, kad je dobio izjavu gospodina Barthélemyja posle Vidilovog pisma. On ga je objavio sa sledećim »predgovorom«:

»Često smo se pitali, a na to pitanje je teško odgovoriti, šta je kod demagoga veće, njihovo hvalisanje ili glupost. Četvrto pismo iz Londona još više nas dovodi u zabunu. Manija da pišu i da vide svoje ime u *reakcionarnim* listovima spopala je tamo jadnike, ne znamo im ni broja, u toj meri da ne prezaju čak ni od toga da se beskrajno izlože sramoti i degradiranju. Šta je njima do podsmeha i negodovanja publike — ,Journal des débats«^[106], ,L'Assemblée nationale«^[134], ,La Patrie« će štampati njihove stilske vežbe; da se dostigne ta sreća, nije previsoka nijedna cena kosmopolitske demokratije... U znak literarnog saučešća puštamo sledeće pismo građanina Barthélemyja. Ono je nov i, nadamo se, poslednji dokaz o istinitosti i suviše čuvenog teksta Blanquijeve zdravice, čije su postojanje prvo svi poricali, a sada su se međusobno počupali zbog izjave o njegovom postojanju.*

Takva je istorija Blanquijeve zdravice. *Société des proscrits démocrates* [et] *socialistes*¹ raskinulo je svoj kartel sa udruženjem gospodina Willicha zbog »neodržane Blanquijeve zdravice«.

U isto vreme kad i rascep u nemačkom radničkom udruženju i nemačkom Komunističkom društvu došlo je i razdvajanje u *Société des proscrits démocrates* [et] *socialistes*. Izvestan broj članova, osumnjičen da je naklonjen *buržoaskoj* demokratiji, leđirolenizmu, podneo je ostavku i naknadno je isključen. Da li bi trebalo da plemenita svest objasni tom društvu ono isto što sada objašnjava buržoaskim demokratima, da su je Engels i Marx sprečili da padne u naručje buržoaskoj demokratiji, da ostane »ujedinjena vezama simpatija sa svim drugovima revolucionarima« ili bi trebalo da im kaže da »u rascepu nisu igrali nikakvu ulogu različiti pogledi na revolucionarni razvitak«? Plemenita svest je izjavila *suprotno*, da je rascep u oba društva nastao zbog *istih* principijelnih suprotnosti, da su Engels, Marx itd. predstavljali *buržoaski element* u Nemačkom udruženju, kao što su Madier i komp. bili u francuskom. Plemeniti se čak plaši da bi i sam dodir s tim buržoaskim elementom mogao da ugrozi »istinsku veru« i stoga je, u tihoj veličini, podneo predlog da se taj buržoaski element ne pušta u Društvo *proscrits* »čak ni kao *posetilac*«.

Izmišljeno! Laži! — izražava plemenita svest čvrstinu svojih uverenja jednosložnim usklucima. »Dokazi o« mojoj »taktici«! *Voyons!*²

«Présidence du citoyen Adam. Séance du 30. sept. 1850.

Trois délégués de la société démocratique allemande de Windmill-Street sont introduits. Ils donnent connaissance de leur mission qui consiste dans la communication d'une lettre dont il est fait lecture.» (U tom pismu se tobože razjašnjavaju razlozi zbog kojih je došlo do rascepa.) »*Le citoyen Adam* fait remarquer *l'analogie* qui existe entre les événements qui viennent de s'accomplir dans les deux sociétés de chaque côté *l'élément bourgeois* et *le parti prolétaire* ont fait scission dans les circonstances *identiques* etc. etc. *Le citoyen Willich* demande que les membres *démisionnaires*« (on se zatim popravlja, kako stoji u zapisniku, i kaže »isključeni«) »de la société allemande, ne puissent être reçus même comme *visiteurs* dans la société française.« (Extraits conformes au texte original des procès verbaux.)

«L'archiviste de la société des proscrits démocrates [et] socialistes

*J. Clédat*³

¹ Društvo prognanih [francuskih] demokrata [i] socijalista (u Londonu). — ² Da vidimo! — ³ Sastanak od 30. sept. 1850. Predsedava građanin Adam. — Predstavljena su tri delegata nemačkog demokratskog udruženja iz Windmill Street-a. Oni objašnjavaju svoju misiju, koja se sastoji u tome da predaju pismo, koje se zatim pred svima čita. Građanin Adam ukazuje na analogiju među događajima koji su se odigrali u oba udruženja u kojima su se pod istim okolnostima odvijali jedni od drugih buržoaski element i proleterska partija. Građanin Willich predlaže da se demisionirani članovi Nemačkog društva ne puštaju čak ni kao *posetioci* u francusko društvo«. (Izvodi iz originalnog teksta zapisnika.) »Arhivar Društva prognanih demokrata [i] socijalista

Ovim se završava milozvučna, čudesna, bombasta, nečuvena, istinita i avanturistička istorija širom sveta poznatog *viteza plemenite svesti*.

An honest mind and plain; he must speak truth,
And they will take it, so; if not, he's plain
These kind of knaves I know.^{1[369]}

Naslov originala:

*Der Ritter vom edelmüthigen
Bewußtsein*

Pisano od 21. do 28. nov. 1853.

Objavljeno kao brošura
januara 1854. u Njujorku.

Ovde se objavljuje prema izdanju:
Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*,
Band 9, Dietz Verlag, Berlin 1960,
str. 493—518.

Prevod s nemačkog

¹ On, čestita duša, govori istinu.
Ako svet to primi, dobro; ako ne,
On je iskren. Znam ja tu vrstu lupeža.

Karl Marx

[Manteuffelov govor — Crkveni konflikt
u Pruskoj — Mazzinijev proglas — Londonski
magistrat — Russellova reforma — Radnički
parlament]

Pruski predstavnički dom je juče ujutru svojim govorom otvorio predsednik vlade gospodin Manteuffel. Pasus koji se odnosi na istočni zaplet, kako nam je prenet telegrafom, sadrži izraze kojim se jasno želi da se razbije sumnja koja vlada u pogledu postojanja zavere dvorova u Petrogradu, Berlinu i Beču. To je tim značajnije što je opšte poznato da je Friedrich Wilhelm IV i u ranijim prilikama, kroz usta tog istog Manteuffela, blagoizvoljevao da svečano saopšti svom lojalnom narodu da nije stvar predstavničkog doma da se upliće u vođenje spoljne politike, pošto spoljni odnosi spadaju isto toliko isključivo u nadležnost krune kao i kraljevski posed. Gore pomenuti pasus koji sadrži nešto slično apelu upućenom narodu, otkriva krajnje teškoće u koje je zapala pruska vlada, koju s jedne strane ugrožavaju Rusija i Francuska, a s druge strane njeni sopstveni podanici, jednovremeno podbadani visokim cenama namirnica, zastojem u poslovima, kao i uspomenom na jedno užasno verolomstvo koje treba tek okajati.^[370] Pruska vlada se odrekla mogućnosti da utiče na javno mnjenje preko Domova, koje je kralj ustrojio imajući nameru da mu služe kao kulise, koje ministri otvoreno tretiraju kao kulise, i koje narod nedvosmisleno smatra za kulise. Sada ne bi vredelo reći mu da preko noći počne da gleda na ove lažne institucije kao na bastione »domovine«.

»Prusi«, kaže današnji »The Times«^[26], »jedva još da zaslužuju glas razumnosti i oštroumnosti, koji su nekada uživali, dozvolivši da se na domove birane po postojećem ustavu gleda s prezrenjem koje oni nisu zaslužili.«

Naprotiv, Prusi su pokazali da imaju i te kako razuma, kada uskraćuju ljudima koji su izdali revoluciju — u nadi da će ubirati njene plodove — da uživaju čak i *prividan* uticaj, i kada dokazuju vladi da ne može da ih prevari svojim smicalicama i da su domovi, po njihovom

mnenju, ako se iko na njih i obzire, samo jedna nova birokratska institucija, koja je dodata već postojećim birokratskim institucijama zemlje.

Svako ko temeljno ne poznaje prošlost Nemačke neće biti u stanju da razume verske razmirice koje stalno uznemiravaju inače mirnu površinu javnog života nemačkog društva. Postoje ostaci takozvane nemačke crkve,^[371] koju sada progoni postojeća vlada, isto onako revnosno kao i 1847. Tu je pitanje mešovitih brakova između katolika i protestanata koje zavada katolički kler i prusku vladu, kao i 1847. Tu iznad svega, besni žestoka borba između nadbiskupa frajburškog, koji je ekskomunicirao badensku vladu i dao da se njegovo pastirsko pismo javno čita sa predikaonica, i badenskog velikog vojvode, koji je naredio da se otcpljene crkve zatvore, a parohijski sveštenici privotvore; a tu su i seljaci koji se udružuju i naoružavaju da štite svoje sveštenike i potiskuju žandarme, što su već učinili u Bišofshajmu, Kenigshofenu, Grinfeldu, Gerlahshajmu gde je seoski kmet bio primoran da pobegne, i u mnogim drugim selima. Bila bi greška smatrati da je verski sukob u Badenu lokalni sukob. Baden je bojno polje koje je katolička stranka smišljeno izabrala da na njemu napadne protestantske prinčeve. Nadbiskup Frajburga predstavlja u ovom sukobu ceo nemački katolički kler, kao što badenski veliki vojvoda predstavlja sve velike i male vladare protestantske veroispovesti. Šta onda čovek da misli o jednoj zemlji koja se, s jedne strane, proslavila dubokom, smelom i neuporedivom kritikom cele verske tradicije, a koja, s druge strane, iznenaduje celu Evropu, u periodičnim navratima, oživljavanjem verskih razmirica iz 17. veka? Jednostavno, tajna leži u ovome: sve narodne pokrete, koji su se pritajili ispod površine, vlada je naterala da u prvi mah uzmu mističan oblik verskih pokreta koji praktično izmiče svakoj kontroli. Kler, sa svoje strane, dopušta da bude obmanut, te, dok zamišlja da upravlja narodne strasti isključivo u svoju korist protiv vlade, on je u stvari nesvesno i nevoljno oruđe revolucije.

Londonska dnevna štampa je užasnuta i moralno indignirana jednim Mazzinijevim proglasom, koji se našao kod Felice Orsinija, vođe nacionalnog korpusa br. 2, kome je određeno da se digne u oblasti Lunidana, koja obuhvata delove Modene, Parme i pijemontskog kraljevstva. U ovom proglasu bodri se narod da »izvrši *prepad* na neprijatelja«, kao što je milanski narod pokušao, i kao što će »ponovo« pokušati. U proglasu se dalje kaže: »*Kama*, ako se neočekivano zarije, dobro služi i može da zameni musketu«. Ovo londonska štampa označava kao otvoren poziv »na mučko ubistvo«. Ali ja bih rado želeo da znam kako u jednoj zemlji kakva je Italija, u kojoj ne postoji mogućnost javnog otpora, koja vrvi od policijskih dostavljača, ustanak može računati na najmanji uspeh ako borci ne pribegnu *prepadu*? Želeo bih da znam kojim bi drugim oružjem trebalo da se bori italijanski narod protiv austrijske vojske, ako uopšte hoće da se bori, ako ne onim koje mu je preostalo — *hamama*, koje Austrijanci nisu uspeli da mu pokupe? Mislim da je Mazzini bio daleko od toga da nagovara narod da kamu

potegne kukavički i da ubije *naoružanog* protivnika — već mu govori da zarije »iznenada« ali usred bela dana, kao u *Milanu*, gde je nekoliko patriota, naoružanih samo noževima, jurišalo na stražarnice naoružanih austrijskih garnizona.

«Ali», kaže «The Times»⁽²⁶⁾, «ustavnj Pijemont će doživeti istu sudbinu kao Rim, Napulj i Lombardija!»

Zašto ne? Zar nije sardinski kralj¹ izdao italijansku revoluciju 1848. i 1849. i zar Italija ima više izgleda da postane republika pod pijemontskim kraljem nego Nemačka pod pruskim kraljem? Toliko o moralnoj strani Mazzinijevog proglasa. A što se tiče njegove političke vrednosti, to je potpuno drugo pitanje. Što se mene tiče, mislim da je Mazzini u zabludi i kada je u pitanju njegov sud o pijemontskom narodu kao i kada su u pitanju njegovi sudovi o italijanskoj revoluciji, za koju smatra da ne treba da je izvedu povoljne prilike do kojih će dovesti evropski zapleti, već sopstvena akcija italijanskih zaverenika koji na prepad napadaju.

Videćete iz londonskih novina da je vlada naimenovala jednu komisiju da ispita korupcionašku delatnost i celu organizaciju onog veoma časnog tela, poznatog pod imenom Veće sitija. Iznosimo neke pojedinosti iz izveštaja komisije, čiji se rad još i ne približava koncu.

Procenjuje se da je dohodak londonske opštine 400 000 f.st., ne uzimajući sve stavke u obzir, a ukupni iznos koji se isplaćuje u plattama dostiže veoma visoku sumu od 107 000 f.st. ili više od 25% celokupnog dohotka. Utvrđeno je da plate sudskog osoblja iznose 14 700 f.st., od čega vrhovni sudija prima 3000 f.st., njegov zamenik 1500 f.st., a sudija šerifskog suda 1200 f.st. Delovođa opštine prima 1892 f.st., sekretar 1249 f.st., a sekretar gradske blagajne 1765 f.st.; viši činovnici gradske većnice i gradskog veća dele između sebe 1250 f.st. godišnje. Žezlonoša prima 550 f.st., i mačonoša 550 f.st., viši ceremonijal-majstor 450 ili 500 f.st., niži ceremonijal-majstor 200 ili 300 f.st. Ovi Bumbles² vuku pored toga 70 f.st. za uniforme, 14 f.st. za čizme i 20 f.st. za tro-roge šešire. Gospodin Bennoch je izneo u svom dokaznom materijalu

•da su ukupni troškovi uredjenja u londonskoj opštini mnogo veći nego ukupni troškovi federalne vlade Sjedinjenih Država, ili, što još više može da zapanji, personalni izdaci u rukovođenju fondovima opštine mnogo su veći nego ceo iznos prihoda od renti, poreza i taksi od zaloga, koje ona primas.

Najzad je poznata velika tajna pilula reforme koje lord John Russell namerava da dá britanskoj javnosti. On predlaže: 1. ukidanje imovinskog cenzusa za članove parlamenta, cenzusa koji je već poodavno postao nominalan; 2. reorganizaciju izbornih okruga, ukidanje nekih

¹ Karl Albert, savojski princ — ² Bumble (ime iz Dikensonovog *Olivera Twista*) — uobraženi niži činovnik (koji se pravi važan)

malih izbornih jedinica i stvaranje većih; 3. smanjenje u izbornim okruzima u unutrašnjosti cenzusa od 20 na 10 f.st., kakav je na snazi u gradskim okruzima. Četvrti predlog da se snizi glasački cenzus na 5 f.st. napušten je pošto bi na ovaj način, kako kaže »The Times«, »dosadašnji birači praktično izgubili pravo glasa, pošto bi klasa koja bi dobila pravo glasa brojno jako nadmašila sve ostale klase zajedno i trebalo bi samo da istupa jednoglasno pa da ima dominaciju«.

Drugim rečima, davanje prava glasa većini, čak i klasi sitne buržoazije, oduzelo bi pravo glasa manjini. Ovo je zaista dobro smišljen argument! Najvažnije obeležje Zakona o reformi, koje je od velikog značaja za budućnost, nije ipak ova tačka, niti sve tačke uzete zajedno. Ovo važno obeležje je opšta i apsolutna indiferentnost sa kojom je najavljivanje zakona primljeno. Svaka policijska vest privlači mnogo veću pažnju javnosti nego »velika mera«, novi Zakon o reformi, kolektivni rad »vlade svih talenata«.

Ernest Jones je imao potpuno pravo kad je predvideo da će prva nota koja će odzvanjati masovnim narodnim pokretom i nacionalnom organizacijom na čelu s radničkim parlamentom izazvati uzbunu kod kapitalističkih klasa, i da će naterati londonske klasne listove da to zabeleže na svojim stupcima. »The Times« je odmah uočio značaj ovog novog pokreta, i prvi put je doneo izveštaj o jednom čartističkom zboru, koji je održan u narodnom institutu u Mančesteru. Svi njemu bliski listovi su puni uvodnika o radničkom pokretu i radničkom parlamentu, koji su predložili čartisti, za koje se verovalo da su odavno pomrli od iznemoglosti. »The Economist«⁽²²⁾ donosi čitava četiri članka o ovom pitanju. Međutim, iz izveštaja o ovom krajnje važnom sastanku u Mančesteru ne može se reći da se saznaje išta o prirodi toga zbora ili o pitanjima koja su tamo razmatrana. Stoga smatram za ispravno da o tom događaju dam svoj izveštaj. Na mitingu su predloženi i usvojeni sledeći zaključci:

1. Pošto se pokazalo da pojedinačne borbe izolovanih grupa radnika za pravadne nadnice i za oslobođenje rada nisu urodile plodom, ovaj skup smatra da je kucnuo čas kada je ujedinjeni i masovni pokret radničke klase, koji će počivati na nacionalnoj organizaciji i predvođen jednim rukovodstvom, jedini u stanju da pruži odgovarajuću podršku nezaposlenim ljudima i štrajkačima i omogućiti radnicima da u budućnosti oslobode rad od robovanja kapitalu. Dalje smatra da masovni pokret naroda i opštenarodna organizacija nemaju svrhu i da se neće mešati u sadašnje trejdjunione i radnička udruženja, već je njegov zadatak u tome da centralizuje, kontroliše i poveže snage svakog pojedinca i celog radništva.

2. Da bi se sprovela gore izneta rezolucija, imperativna je nužnost da se radnički parlament sastane što je moguće pre; da parlament sačinjavaju delegati koje izaberu na javnim sastancima radnih ljudi svakog grada. Dužnost ovog parlamenta treba da bude organizovanje mehanizma kojim bi se pružila podrška ljudima koji sada štrajkuju, ili koje su fabrikanti izbacili sa posla, opštenarodnim

skupljanjem priloga; dalje, da se izradi specifičan plan delanja za predvođenje radnika u njihovim sukobima sa poslodavcima, i da se predlože sredstva pomoću kojih bi se rad oslobodio nepravednog uticaja kapitala, da bude slobodan, osamostaljen i plaćen a da ne mora pribegavati štrajkovima.

3. Današnji miting će izabrati u tu svrhu komitet koji će da stupi u prepisku sa gradovima i područjima da bi se pripremio saziv radničkog parlamenta i koji će obaviti potrebne pripreme za zasedanje delegata kao i utvrditi i objaviti program rada zasedanja.*

Daleko je najznačajniji govor bio onaj koji je održao gospodin Ernest Jones, a iz koga vam dajemo neke izvode:

*Poslodavci kažu u londonskom listu 'The Times' da se vas ne tiče njihova dobit. Vi imate samo da prebrojavate svoje glave, a ne njihovu dobit. Ako ima i suviše glava, mada vam je potrebno više, dobićete manje. I to oni nazivaju zakonom ponude i tražnje. Jedino to, kažu, treba da reguliše vaše nadnice. A da li je tako? Nije! Ako ne treba da zahtevate porast nadnica kada je njihova dobit visoka, oni ne bi trebalo da smanjuju nadnice kada se njihova dobit smanji. Ali onda će vam oni reći, mada možda nije zaposlen nijedan radnik manje nego pre, poslovi idu slabo, teška su vremena, naši profiti su sve manji i manji — ne možemo vam davati iste nadnice. Onda nije zakon ponude i tražnje onaj koji reguliše vaš rad, već je to zakon skupog pamuka i malog profita. Možda je stvaran zakon ponude, ali je još stvarniji zakon života. Zakon potražnje je možda jak, ali je zakon gladi još jači! Izjavljujemo, ako jedan oblik kapitala, novac, ima pravo, na dobit, to pravo ima i drugi oblik kapitala, tj. rad. A rad ima i veće pravo jer rad stvara novac, a ne novac rad. Šta je to profit? Kapital koji preostaje pošto se odbiju proizvodni troškovi. Nadnice koje ste do sada primali samo su jedan deo proizvodnih troškova.

Ono čime se jedva održava telo u životu nije niukoliko nagrada za dirindženje. To su samo neophodni troškovi da se ljudska mašina održava sposobna za rad. Morate dobiti dodatak preko proizvodnih troškova — naime, troškova za hranu i smeštaj ove mašine od mesa i krvi. Morate dobiti hranu za srce i mozak isto onako kao i za usta i stomak. Poslodavac zazire od toga da dobijete veće nadnice; ne zato što on ne može da ih plaća, pošto je i njegov kapital porastao za više od 100% za poslednjih sedam godina, a vi ste tražili samo 10% od njegovih 100% za svoj rad. Poslodavac se plaši jer bi veće nadnice vodile nezavisnosti; plaši se zato što bi veće nadnice vodile obrazovanju; on se plaši zato što obrazovani ljudi ne bi hteli da budu robovi; on se plaši zato što zna da onda ne biste pristali da radite toliko časova dnevno; on se plaši zato što onda ne biste dozvoljavali svojim ženama da rade kao robovi u fabričkom paklu; on se plaši jer biste u tom slučaju slali svoju decu u školu umesto u fabrike; on se plaši jer zna da će se, ako žena ostane u kući a deca budu odlazila u školu, u fabrikama uvesti skraćen radni dan, da će se višak radne snage koji sada obara nadnice osloboditi njegove kontrole i rad će postati neprocenjivi biser koji će krasiti dijademu ljudske slobode. Ali ovo pitanje je opet promenilo svoj vid — nije više u pitanju sudelovanje u poslodavčevoj dobiti ili podizanje nadnica za 10%, već da nadnice ne padnu za 20%. Da li poslovi idu dobro ili loše za poslodavca je od malog značaja, jer u prvom slučaju pljačkaju narod u inostranstvu, a u drugom narod u zemlji. Pitanje brzo menja vid u odnosu na vas, i nisu u pita-

nju niske ili visoke nadnice već je u pitanju živeti ili umreti od gladi; pitanje života u fabričkom paklu ili umiranje pred vratima fabrika. Kapitalisti, ti kozaci Zapada, najpre su prešli Dunav radničkih prava; proklamovali su svoje ratno pravo koje diktira zlato i iz svojih baterija monopola zasuli naše redove smrću od gladi. Opsedaju grad za gradom. Nezaposlenost kopa rovove, glad juriša na citadelu rada, artiljerija nemaštine tuče radničke linije. Svakog dana se njihova velika konfederacija širi; iz dana u dan njihov pokret prima sve više i više nacionalno obeležje; kako ste se pripremili da im se suprotstavite? U vašem pokretu gospodari kaos i pometnja. Pošto se fabrike i dalje zatvaraju a vi nastavljate sa svojim izolovanim akcijama, počecete da otimeate jedan drugom; sabirači priloga jednog kraja susreće se na istom terenu sa sabiračima drugog kraja i iz toga će se izroditi neprijateljstvo, umesto da jedni drugima pružaju ruke kao saveznici — oslabiće uzajamna pomoć, umesto da potpomažete jedan drugog i prevaziđete slabost. Rudari ugljenokopa u Viganu su susedi Prestona, Stokporta, Mančestera i Oldhama, a prepušteni su propasti jer im niko nije ukazao pomoć. Fabrički radnici u Viganu takođe štrajkuju. A šta oni mogu da kažu o porazu svoje braće rudara? Smatraju da je dobro što su ih se rešili. Oni ništa drugo i ne mogu zato što stoje jedni drugima na putu. Ali zašto se tako dešava? Zato što vi ograničavate svoj pokret na uske granice jednog poziva, jednog kraja i jednog interesa. Pokret vaših poslodavaca postaje nacionalni pokret, te i vaš otpor mora da dobije nacionalno obeležje. Ovako kako stvari stoje, vi srljate u anarhiju i uništenje. Ne mislim da negiram mudrost, držanje i integritet trejdjuniona.

Ali kaiši koji pomažu detetu da prohoda, postaju lanci koji sputavaju odraslog. Izolovanost, koja se pokazala ispravnom kad je radnički pokret bio u povelju, počinje da ga uništava u zrelosti. Neka budu zastupljeni predstavnici svih struka čiju podršku tražite. Ne poveravajte radničku stvar jednoj fabrici, jednom gradu pa čak ni jednom kraju, već je stavite u ruke radničkog parlamenta.⁽³⁷²⁾

Napisano 29. novembra 1853.

Prvi put objavljeno u listu
•New-York Daily Tribune•,
br. 3948 od 12. decembra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels
Rat na Dunavu

Kao što smo već primetili, povlačenje Turaka iz Oltenice kao da ukazuje da je okončan prvi period rusko-turskog rata; izgleda da je završen bar jedan određeni niz operacija, koji je počeo napadom na Kalafat, da bi se omogućilo ili zatišje zimskog logorovanja ili izvršenje novih i još nerazvijenih planova. I čini nam se da je ovo pravi čas da se dâ osvrt na dosadašnje vojevanje, tim pre što su nam tek sada došli do ruku zvanični i nezvanični izveštaji o jednoj dalekosežnoj akciji koja se odigrala na Dunavu, naime o ruskom napadu na turski mostobran kod Oltenice.

Turci su 28. oktobra pošli iz Vidina na Kalafat. Teško da su bili i ometani u operaciji zaposedanja te tačke, osim u vidu izvidničkih čarki, jer su Rusi upravo koncentrisali efektivne snage kod Krajove radi napada na Kalafat i tada bili pometeni vestima o drugom i mnogo opasnijem napredovanju Turaka, koji su se 2. novembra prebacili preko Dunava kod Oltenice i odatle ozbiljno ugrozili ruske veze. Istovremeno su izvršili simulirane i beznačajne napade duž celog toka Dunava od Vidina do Oltenice, ali su ove napade Rusi dočekali dobro pripremljeni, ili napadi nisu preduzeti dovoljnim snagama da bi obmanuli neprijatelja i ozbiljno ga uplašili.

Stoga je korpus u Kalafatu ostao neuznemiravan i postepeno su mu pristizala pojačanja, te sada, kako se priča, broji već nekih 24 000 ljudi. Ali kako ovaj korpus nije ni napredovao niti bio potisnut, za sada možemo da ga i ne uzimamo u razmatranje.

Prelaz kod Oltenice bio je izveden, prema Omer pašinom izveštaju, na sledeći način: Oltenica je selo koje leži u blizini ušća reke Ardeš u Dunav. Prekoputa ušća reke Ardeš nalazi se jedno ostrvo u Dunavu; selo i utvrđenje Turtukaj leže na južnoj obali ove reke, strmoj obali koja se uzdiže nekih 600 ili 700 stopa; na vrhu je sagrađeno utvrđenje Turtukaj. Stoga topovi sa Turtukaja mogu da pruže najefektivniju podršku korpusu koji prelazi reku na ovoj tački. Turci su 1. novembra

prešli na pomenuto ostrvo i tamo brzo iskopali preko noći duboke rovove. Drugog novembra su se prebacili sa ovog ostrva na vlašku obalu, istočno od reke Ardeš. Na vlašku su stranu prebačena čamcima dva bataljona, 100 konjanika i 2 topa. Nekoliko topovskih đuladi ispaljenih sa Turtukaja isterali su ruske predstraže iz bolničke zgrade podignute na obali reke, i ova zgrada, koju su uskoro zauzeli Turci, bila im je od velike koristi. Bila je čvrsto sagrađena, sa zasvođenim odajama, i tako je uz minimalne opravke pružala sva preimućstva jednog reduta, ovog najomiljenijeg tipa poljskih utvrđenja. Stoga su Turci smesta počeli da prebacuju svoje šance sa Ardeša na Dunav; 400 ljudi je neprestano radilo, rovovske kotarice i mašine su bile pripremljene unapred. Iz svih izveštaja koje primamo možemo samo zaključiti da su ovi šanci predstavljali neprekidnu liniju koja je potpuno prekidala svaku komunikaciju između ruskih položaja i mesta turskog iskrcavanja. Utvrđenje koje predstavlja neprekinutu liniju rovova već je odavno u načelu odbačeno i oglašeno za nekorisno, ali specijalna namena ovih rovova kao mostobrana, činjenica da je glavni redut već pronađen gotov, nedostatak inženjerije u turskim redovima, i ostale okolnosti specifične za tursku vojsku, možda su na kraju krajeva učinili da se primi kao razumnije da se koristi ovaj zastareli sistem. Na reci Ardeš Turci su pronašli izvestan broj čamaca, koje su smesta upotrebili kao i one koje su već posedovali, da sagrađe most preko Dunava. Svi ovi poslovi su bili skoro gotovi do 4. novembra ujutru.

Turci su dakle kod Oltenice imali samo mostobran na levoj strani Dunava; turska vojska nije bila prešla reku niti je to učinila od tada; ali je imala na levoj obali siguran *débouché*,¹ koji bi mogao da odigra ulogu onog časa kada se kod Turtukaja koncentriše dovoljno snaga. Pored toga, oni su imali sredstva da zauzmu bilo desnu bilo levu obalu reke Ardeš; i, najzad, sve njihove operacije na reci štitilo je 10 teških tvrđavskih topova na uzvišenju Turtukaj, čiji je domet, pošto su bili postavljeni visoko a reka uska na tom mestu, bio bar pola milje iza mostobrana.

Mostobran su držala tri linijska bataljona (2400 ljudi), dve gardijske čete (160 ljudi), dve čete prvorazrednih strelaca (200 ljudi), 100 konjanika i nešto artiljeraca koji su opsluživali 12 teških topova smeštenih u lazaretu. Desno krilo ušančenja bilo je flankirano i tučeno topovima sa Turtukaja, koji su pored toga mogli očistiti celu ravnicu ispred centra mostobrana. Levo krilo, koje se nalazilo na reci Ardeš, flankirala je baterija sa ostrva, ali deo ovog terena je bio obrastao šikarom, tako da bi Rusi imali odličan zaklon za vreme prilazanja.

Kada su 4. novembra Rusi napali Turke, raspolagali su, prema Omer paši, sa 20 bataljona, 4 konjička puka i 32 topa, sve u svemu sa oko 24 000 ljudi. Izgleda da je raspored njihovih snaga bio sledeći:

¹ izlaz

12 bataljona i 14 topova naspram centra mostobrana; 2 bataljona i 2 topa u šumi levo (Rusima desno) od reke Ardeš, 6 bataljona *en échelon*¹ sa 4 topa prema turskom desnom krilu; prema Dunavu je njihova linija bila produžena i flankirana konjicom. Pošto su ruski topovi tukli turske položaje, prvo je u centru stvorena kolona za juriš, a zatim je to učinjeno i na krilima; zatim je artiljerija, koja je najpre tukla sa razdaljine od 1200 jardi od parapeta, primaknuta da bije iz karteča (600 do 700 jardi), a kolone koje su jurišale pošle su napred. Kao što se može naslutiti, kolona ruskog levog krila (ona najbliža Dunavu) bila je razbijena vatrom topova sa Turtukaja; centralna kolona je ubrzo doživela istu sudbinu; kolona desnog krila (ona na Ardešu) bila je razbijena vatrom sa ostrva, i izgleda da je bila i suviše slaba da bi išta mogla postići. Napad se ponovio jedan do dva puta, ali bez snage prvog juriša, a zatim je Rusima bilo dosta. Oni su odlučno nastupali do ivice rovova (što se ne sme isuviše bukvalno shvatiti), ali turska vatra odlučila je o ishodu pre nego što je došlo do borbe prsa u prsa.

U toku te borbe Omer paša je poslao jedan bataljon regularnih trupa preko reke kao rezervu. Tako se može smatrati da je u ovoj bici od turskih trupa uzelo učešća oko 3600 pešaka i 44 teška topa.

Teže je pouzdano proceniti ruske snage. Mada Omer paša govori o 20 bataljona, 2 britanska oficira u njegovom logoru slažu se u tvrdnji da je Rusa bilo manje i da je stvarno u toj bici učestvovalo 8000 Rusa. Ova dva tvrđenja nisu baš kontradiktorna. Rusi su mogli imati kojih 20 bataljona borbeno spremnih, pa ipak usled prirode terena na kome se bitka vodila, ili iz prezira prema svojim protivnicima, stvaran broj vojnika koji su napadali nije morao prelaziti 8 bataljona; a okolnost koju britanski oficiri ne pominju, ali o kojoj Omer paša govori, pokazuje da su Rusi posedovali veliku rezervu. Stvar stoji tako da je svaki novi napad predvodio svež bataljon izvučen iz rezerve određene za tu svrhu. Pored toga, izveštaji dvojice «oficira garde njenog veličanstva» nose u svakom retku pečat one neznačke i neiskusne samodopadljivosti koja je svojstvena nižim oficirima privilegovanog korpusa svih armija ovog sveta.

Stoga smo, posle svega, mišljenja da se u tvrđenje Omer pašee čovek može pouzdati. Moguće je da je bilo koncentrisano osamnaest do dvadeset ruskih bataljona, od kojih je u borbu moglo da bude, redom jedan za drugim, bačeno deset do dvanaest, mada je, možda, 6000 do 8000 broj onih koji su u datom času jednovremeno i uludo jurišali na turske šančeve. Ruski gubici, koji takođe moraju iznositi 1500 do 2000 ljudi, isto tako otkrivaju koliki je broj ruskih vojnika učestvovao u borbi. Posle toga su bili odbijeni ostavljajući u turskim rukama 500 pušaka, veoma mnogo opreme i municije kao i 800 poginulih i ranjenika, i povukli su se delimično u rasulu.

¹ borbeno formacija u kojoj su pojedine kolone napada postavljene postrance jedna za drugom

Ako pogledamo taktiku i jedne i druge strane u ovoj bici, iznenađuje nas gruba greška koju su počinili Rusi, i koju su zasluženom platili ovim krupnim porazom. Oni su pokazali besprimeran prezir prema svojim protivnicima. Imali su da napadaju prilično jake redove sa centralnim redutom koje je obezbeđivalo 10 teških topova postavljenih na ostrvu, na terenu kojim su gospodarila 22 topa sa turtukajske tvrđave koji su gospodarili i ravnicom ispred linija; sve u svemu, četrdeset i četiri ili bar trideset i osam topova, koji su svi, ili uglavnom svi, bili teškog kalibra. Svaki oficir zna da prilikom napada na poljsko utvrđenje najpre treba sopstvenom artiljerijom učutkati neprijateljske topove i zaštitne baterije, zatim uništiti što više parapeta, palisada i drugih zaklona, zatim, približavajući topove što bliže napadnutim objektima, razoriti parapete uraganskom vatrom karteča, i tek onda se odvažiti na juriš na polurazoreno utvrđenje i njegove demoralisane branioce. Da biste sve ovo postigli, morate imati odlučujuću premoć u artiljeriji kako po broju tako i po kalibrima topova. A šta rade Rusi? Pokušavaju da na juriš zauzmu mostobran koji brani artiljerija premoćnija i brojem topova i njihovim kalibrima, a još superiornija u izvežbanosti, posle kratke kanonade iz 12 dvanaestofuntnih i 20 šestofuntnih topova! Ova ruska kanonada se može smatrati samo pukom formalnošću, nekom vrstom učtivosti prema Turcima, pošto nije mogla imati neki ozbiljniji cilj; ako su, kako se izveštaji slažu, ruske baterije napredovale do na 650 jardi od mostobrana, čudo je da ne čujemo i o demontiranim topovima. Istovremeno moramo odati priznanje hrabrosti ruskih vojnika, koji su, vrlo verovatno, tom prilikom doživeli vatreno krštenje, i pod tako nepovoljnim okolnostima ipak doprli na 50 jardi od turskih linija, pre no što su bili uništeni nadmoćnom vatrom koja se sručila na njih.

Što se tiče Turaka, ne možemo reći mnogo pohvalnog ni o njihovoj taktici. Vrlo dobro je što Omer paša prilikom napada nije koncentrisao više vojnika na mostobranu no što je bilo neophodno za odbranu. Ali kako se moglo dogoditi da nije dovukao i rezervu, naročito konjicu, na turtukajski kraj mostobrana i na ostrvo? I da, čim se pokazalo da se Rusi povlače, nije napao svojom konjicom potučenog neprijatelja? I da se posle svega zadovoljio moralnim učinkom pobeđe i propustio da sabere sve njene plodove, što je moglo odlučiti rat u tursku korist? Samo dva opravdanja postoje za to: prvo, sistem neprekidnih linija poljskih utvrđenja ne pruža mogućnost da se lako pređe u snažnu ofanzivu posle odbijanja neprijatelja, pošto povezani rovovi ne daju dovoljno prostora za iznenadne i jake ispade velikog broja boraca, i drugo, Omer paša je ili sumnjao u sposobnost svojih vojnika da se bore na otvorenom polju, ili nije imao dovoljno vojnika pri ruci da bi izvojevao pobeđu.

Ovo nas dovodi do strateških pitanja koja se odnose na ovu akciju. Da je Omer paša imao kod Oltenice onu vojsku koja se u to vreme izležavala dokona kod Kalafata, zar ne bi mogao delovati odlučnije? Kako

je došlo do toga da jedan korpus od 12 000 ljudi i sa gotovo istom tolikom rezervom bude upućen na Kalafat da ugrozi taj ruski položaj, što su Rusi mogli samo poželeti? Kako se dogodilo da na mestu gde su Turci mogli postići odlučnu prednost ne bude prisutno tih 24 000 vojnika?

Ali to nije sve. Rusi, sada je bez sumnje izvesno, nisu mogli imati na prozivci u Vlaškoj krajem oktobra više od 50 000 do 55 000 ljudi. Uzimajući u obzir nepostojanje drumova, ispresecanost terena, što neizbežno dovodi do razbijenosti jedinica, redovno osipanje aktivne vojske, sasvim je izvesno da Rusi nisu mogli ni na jednoj tački imati na okupu više od 30 000 ljudi. Četrdeset hiljada Turaka, koncentrisanih na bilo kom mestu u Vlaškoj, sigurno bi ih potukli, i nema sumnje da su Turci mogli, da su bili promućurniji i preduzeli odgovarajuće korake i u odgovarajuće vreme, koncentrisati toliko vojnika, ili čak i dva puta toliko, i to srazmerno lako. Ali mešanje evropske diplomatije, neodlučnost u Divanu u pogledu turske politike prema Srbiji, kao i druge slične stvari, izgleda da su prouzrokovali niz polumera koje su stavile Omer pašu u svojevrstan položaj kada su otpočela neprijateljstva. On je znao slabost Rusa; sam je imao daleko nadmoćniju vojsku, koja je jedva čekala okršaj, ali njegova vojska je bila rasuta na prostoru trista pedeset milja dugom i pedeset do sto milja širokom. Traljavi tok njegovih operacija u prvoj polovini novembra bila je nužna posledica ovoga. Pohod na Kalafat, koji bi inače bio pogrešan korak, postao je neka vrsta neophodnosti, budući da je Vidin bio prirodna tačka za koncentrisanje nekih 20 000 vojnika, koji bi bez toga pohoda bili potpuno neaktivni, pošto su bili i suviše udaljeni od glavnine turske vojske. Ovaj pohod im je omogućio da se bar jedan deo ruskih snaga parališe i stvori moralni utisak koji je išao u prilog Turcima.

Napad na Oltenicu — koji je očigledno planiran kao glavni napad koji je trebalo da omogući zauzeće Bukurešta, a da Rusi budu namamljeni na zapad operacijama kod Kalafata da bi im se presekla odstupnica — uopšte nije uspeo, zato što, izgleda, vojska koja je bila neophodna za marš na Bukurešt nije stigla. Moralno dejstvo bitke kod Oltenice sigurno da je predstavljalo veliki dobitak, ali sedenje skrštenih ruku posle pobeđe — neaktivnost koja je trajala *devet dana*, i završila se dobrovoljnim povlačenjem Turaka preko Dunava koje je usledilo zbog kiša — ova neaktivnost i povlačenje možda neće zbrisati pobeđničku ozarenost sa lica turskih vojnika, ali će svakako podriti ugled turskog generala, i to, vrlo verovatno, mnogo više no što je on to zaslužio. Ali ako početna greška potiče od Divana, mora biti grešaka i do Omer paše. Provesti dvanaest dana na levoj obali Dunava, držati i most i mostobran koji je dovoljno jak da odbije udružene ruske snage, imati u pozadini brojnu vojsku željnu okršaja, i ne naći sredstva da se prebaci 30 000 do 40 000 ljudi — pa, do svega ovoga ne bi moglo doći da nije bilo generalovih propusta. Rusi mogu biti zahvalni što su prošli

tako jeftino. Nikada se ruska vojska nije izvukla iz jedne ni u pola tako teške situacije sa toliko malo materijalnih gubitaka. Zaslužili su da budu isečeni na komade, a ostali su živi i zdravi. Ne verujemo da će ikada više dopustiti da budu u ovako nepovoljnom položaju.

Naslov originala:

The War on the Danube

Napisano oko 2. decembra 1853.

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune»,

br. 3952 od 16. decembra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Turski rat — Industrijska beda

Od mog poslednjeg dopisa u Turskoj se nisu odigrale nikakve značajne borbe, ali je ruska diplomatija, koja je mnogo opasnija od ruskog generaliteta, ponovo na delu, i listovi vladâ s obe strane Lamanša manje-više jasno nagoveštavaju oživljavanje famoznih londonskih konferencija iz 1840. i 1841, koje su okončane sankcionisanjem hunkjar-iskeleskog¹ ugovora, u neznatno izmenjenom obliku. »The Times«⁽²⁶⁾ čak nagoveštava »*energične mere radi pacifikacije*«, tj. neke vrste *oružane pacifikacije* upravljene *protiv* Turske od njenih samozvanih zaštitnika. Ne može se prenebregnuti značajna diplomatska činjenica: naime, pokazalo se da je poslednja nota koju je odaslala engleska vlada u Carigrad i britanski ambasador predao Porti, a koju je Divan 14. novembra odbio, samo drugo izdanje Rešid pašinog odgovora na ultimatum kneza Menšikova od prošlog maja. Ovo je put kojim su Palmerstoni i Aberdeeni dali sultanu do znanja da se, ma koliko se stvari inače izmenile, odnos između Rusije i Turske nije uopšte izmenio od prošlog maja, i da Turska nije dobila ništa, niti je Rusija izgubila išta u očima zapadne diplomatije.

Pošto srpski knez Aleksandar ne dopušta turskim trupama da pređu preko njegove teritorije, traži povratak ruskog generalnog konzula, i govori u svojoj deklaraciji sultanu o Turskoj i Rusiji kao o dve ravnopravne zaštitničke sile u odnosu na Kneževine, mogu se predvideti ozbiljni konflikti sa Srbijom, koji su, iako bi mogli biti sudbonosni za Tursku u nekom drugom času, u ovom času, možda, jedini način da se ona spase iz kandži zapadne diplomatije. Svaki novi incident pridodat sadašnjoj komplikaciji, koji izvlači bankrotiranu Austriju iz njene opasne neutralnosti, uvećava mogućnost opšteevropskog rata i prisiljava Tursku na savez sa revolucionarnom partijom, može za Tursku biti koristan, bar u njenom sukobu sa Rusijom. Naravno, unutrašnji uzroci njene propasti delovaće i dalje ako im se ne suprotstavi potpuni preobražaj turskog režima u Evropi.

¹ Hunkjar-Iskelesi, selo na obali Bosfora, u kome je 1833. potpisan mir između Rusije i Turske. Ovim ugovorom su Dardaneli otvoreni za ruske brodove.

Sa rata koji se vodi u Dunavskim kneževinama između Rusa i Turaka, vratimo se na jedan časak ratu koji besni u industrijskim područjima Engleske između fabrikanta i radnika. Verovatno se sećate vremena kada su poslodavci žestoko napali i osudili pokret radnika za skraćenje radnog vremena. Sada je list okrenut i, kao što sam u to vreme preokao, fabrikanti će sistem skraćenog radnog vremena *nametnuti* radnicima. Sistem zatvaranja fabrika je dokazao koliko on vredi kao *finansijska mera* fabrikanta, kao vrsta protivsredstva industrijskoj superprodukciji besprimernoj u *Istoriji cena*.^[373] Od prošlog ponedeljka fabrike su ponovo proradile, ali samo četiri dana u nedelji, i to u oblasti Ročdejla (Bernli, Bejkep, Njučerč) — u Beriju, u oblasti Ešton (Ešton, Stejlibridž, Glosep, Hajd, Njutn). Bolton će uskoro biti primoran da sledi ovaj primer. Mančester razmatra ne *da li*, već *kada* da otvori fabrike. Za dve ili tri nedelje skraćeno radno vreme će se uvesti gotovo u svim industrijskim granama, izuzev nekoliko onih koje su u povoljnom položaju. Ovo će, naravno, imati za posledicu da će prestati pomoć onima koji pokazuju otpor u Prestonu. Ali čak i ova proizvodnja koja će se ostvariti četvorodnevnom radnom nedeljom premašuje tražnju. Treba se setiti da su pre tri nedelje prestonski fabrikanti imali već nagomilane zalihe dvadesetonedeljne proizvodnje, koje se, kako se pokazalo, gotovo ne mogu plasirati. Industrijska kriza nije pred vratima, ona je uveliko počela.

«Skraćeno radno vreme», kaže 'The Times', «prati smanjenje nadnica do nivoa na kome su se nalazile pre no što su radnici uspeali da izvojuju nedavne povišice.»

«Bednik ne može da diktira uslove — on mora da prihvati ono što mu se nudi», kaže u nastupu iskrenosti 'The Economist'.^[22]

Neprestano tvrdim da se štrajkovi radnika, ako su otpočeli i suviše kasno, kada su već bile na izmaku mogućnosti koje pruža besprimeran prosperitet, nisu mogli pokazati s ekonomskog gledišta uspešnim niti celishodnim. Ali su oni ipak delovali. Oni su revolucionisali industrijski proletarijat, i političke posledice, izazvane skupoćom i bescepnjem rada, pokazaće se u datom času. Već i sama ideja o radničkom parlamentu, što, u stvari, ne znači ništa drugo do poziv za opšte prikupljanje radnika pod steg čartizma, budi strah buržoaske štampe. «The Economist» kaže:

«Gospodin Ernest Jones, urednik lista 'The People's Paper',^[50] označen je kao naslednik gospodina Feargus O'Connora, kao što je gospodin O'Connor bio naslednik gospodina Hunta... Sledeći Hunta i O'Connora, radnici nisu dobili ništa osim teških udaraca i velikih gubitaka, pa ipak oni imaju podjednako poverenje u naslednike ovih velikih kraljeva, i sada su uprli oči u Jonesa kao svog spasitelja.»

Iz sledećih citata ćete se uveriti da engleski buržoaski listovi, ako ih stimulišu partijski motivi, kao što je slučaj sa listom »The Morning Herald«,^[24] ili ako ih inspiriše, kao »The Morning Post«,^[27] ciničan ali oštroman posmatrač kakav je Palmerston, znaju da prosude kako stvari danas stoje, i kako da postupe sa vulgarizmom Prosperity-Robinsona:^[374]

»Kada danas slušate fabrikante, mogli biste pomisliti da njihov autoritet nije ništa manji od božanskog i da bezbednost imperije zavisi od toga da li će im se dozvoliti da primenjuju moć, koja je jedva manja od moći francuskog cara . . . Oko 60 000 radnika Lankašira u ovom času živi od prihoda koji su jedva dovoljni da se održi goli život, a da i ne pomišljaju na pljačku i nasilje, mada žive u gradovima u kojima, zbog štedljivosti fabrikanaata, ne postoji nikakva policijska zaštita. Bilo da su u pravu ili ne, ovi ljudi se drže muški svojih uverenja i svojih voda, i ne bi bilo lako pronaći još jedan primer pokreta koji istovremeno dela tako miroljubivo i tako efikasno.« (»The Morning Herald«)

»Naši ekonomisti slave veliki blagoslov koji će se, svetliji od svih naših snova, na nas izliti kao dar slobodne trgovine; ipak zima kuca na vrata, kuga čeka povratak proleća, i baš sada kad su našoj sirotinji najviše potrebne hrana i odeća da bi bila dovoljno zdrava da se odupre boleštinama, — baš u ovo vreme nju uništavaju besprimerno visoke cene svih nasušnih potreba. Med i mleko, koji su imali da obogate zemlju, ne teku; dok predviđanja da će doći do jeftinoće i izobilja izgleda da se mogu prosto klasifikovati među onih hiljadu zabluda kojima se kljuka društvo . . . Englesko društvo je prijava, okužena, nemoralna, nezalačka, svirepa, nespretna, nezadovoljna i neobično siromašna zajednica.«

Takav je jezik lista »The Morning Post«, salonskog lista i službenog organa lorda Palmerstona.

Naslov originala:

The Turkish War — Industrial Distress

Napisano 2. decembra 1853.

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,
br. 3952 od 16. decembra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Četvorni ugovor — Engleska i rat

Vaši čitaoci su pratili, korak po korak, diplomatske manevre koalicionog kabineta, i neće ih iznenaditi ni jedan novi pokušaj Palmerstona i Aberdeena da potpomognu cara pod izgovorom da štite Tursku i obezbeđuju mir Evropi. Oni su čak u potpunosti pripremljeni na ponovno oživljavanje jedne bečke konferencije ili londonskog kongresa. »The Morning Chronicle«^[29] je najpre obavestio berzu prestonice u prošli petak da je Engleska uspeła da nagovori Austriju i Prusku da pruže podršku zapadnim silama u njihovom ponovnom pokušaju da posreduju između zaraćenih strana. Zatim je došao »The Morning Post« sa veću o »ovom pokušaju« i utešnim saopštenjem da je

»u ovom pokušaju zatražena i dobijena saradnja Austrije i Pruske, i da su četiri sile potpisale protokol, kojim su se implicitno obavezale, da održe *sadašnju teritorijalnu podelu Evrope*, i da su pozvale zaraćene sile da dođu do prijateljskog poravnania svojih nesuglasica putem jedne evropske konferencije. Prvi korak koji će biti preduzet, kao posledica ovog koraka četiri sile, biće da se doznaju gledišta Turske o bazi na kojoj će ona dozvoliti da se vode pregovori za sređivanje istočnog sukoba. Kad ovo jasno utvrde, četiri sile će pozvati Rusiju da iznese svoje gledište o bazi za predloženo sređivanje spora, a zatim će obe sile biti zamoljene da pošalju opunomoćene poslanike na konferenciju velikih sila, u vreme i na mesto koje će se kasnije odrediti. . . *Carevo dostojanstvo* bi moglo biti sačuvano, dok bi interesi Turske u potpunosti bili potpomognuti *jednim prijateljskim, mirovnim i trgovinskim sporazumom između Turske i Rusije*, koji će postaviti kao uslov odgovarajuću zaštitu podanika jedne zemlje unutar teritorija druge, i, na drugom mestu, *jednim ugovorom između sultana i pet sila, kao što je ugovor o Dardanelama iz 1841*, po kome sultan treba da pristane na poštovanje *postojećih ustava i privilegija Dumavskih kneževina i Srbije*, i kojim bi trebalo da se obaveže *kao kajnardžijskim ugovorom* — ali ovog puta Evropi a ne Rusiji — da će naročito štitiiti hrišćansku veroispovest unutar svojih poseda.«

Najzad je došao gromovnik Printing-House Square-a,^[83] donoseći u prvom izdanju da je savez između četiri sile definitivno sklopljen, i da su postavljeni uslovi koje će Rusija i Porta, ako bude nužno, »*morati da prihvate*«. U istom času su akcije skočile; ali zadovoljstvo berzan-

skih špekulanata je bilo kratka veka, pošto je ovaj isti »The Times«^[26] u svom drugom izdanju najavio da su četiri sile odista sastavile protokol i predale nacrt kolektivne note, ne obavezujući se, međutim, da *nametnu* njeno prihvatanje. Akcije su ponovo pale. Najzad je ova »zapanjujuća vest« bila svedena na staru priču o ponovnom oživljavanju mrtvog tela pokojne bečke konferencije — bilo bi besmisleno govoriti o njenom duhu — i jednim telegrafskim izveštajem je potvrđena vest da je

»konferencija četiri sile 6. decembra uputila u Carigrad nov predlog za sređivanje nerešenih sukoba, koji se zasniva na jednom novom projektu, i da će se nastaviti sa mirovnim pregovorima, čak i ako neprijateljstva ne budu prekinuta«.

Uoči samog rata bečka konferencija, ta retrospektivna Pitija,^[375] bila je upravo predložila Turskoj da prihvati ultimatum kneza Menšikova. Posle prvog poraza koji je Rusija pretrpela, Engleska i Francuska su podržale odgovor Rešid paše na ultimatum kneza Menšikova. Nemoгуće je predvideti do koje će faze prošlih transakcija oni stići sada u svom retrogradnom pokretu. »Augsburger Zeitung«^[116] kaže da *novi* predlozi konferencije izražavaju želju četiri sile da »se spreči rat«. Ovo je zaista zapanjujuća novost!

Ma koliko neukusno izgledalo ovo diplomatsko ogovaranje u ovom času, kada je *status quo* zamenjen sa *status belli*, ne smemo zaboraviti da se skrivene namere britanskog kabineta provlače kroz ove fantastične projekte konferencije i kongresa; da vladine novine puštaju svoje pipke da utvrde dokle se vlada usuduje da ode; i da su današnji neosnovani glasovi više no jednom nagovestili sutrašnje događaje. Sigurno je to da je četvorni savez *predložila* Engleska sa namerom da nametne Turskoj odluke koje će doneti četiri sile, čak i ako bi Austrija odbila da pristupi savezu. Ako i nije zaključen neki savez, bar su četiri sile potpisale »protokol« kojim su ustanovile principe po kojima treba da se sprovedu pregovori. Isto toliko je sigurno da je bečka konferencija, koja je kočila Tursku dok ruska vojska nije okupirala Kneževine i stigla na granicu Bugarske, ponovo otpočela svoj rad i već poslala novu notu sultanu. Da od bečke konferencije do evropskog kongresa u Londonu nije ni u kom slučaju veliki korak, dokazano je još 1839, u vreme Mehmed Alijevog ustanka. Kongres koji bi obavljao svoj posao »pacifikacije«, dok bi Rusija sprovedila svoj rat protiv Turske, ne bi bio ništa drugo do ponavljanje london-skog kongresa iz 1827—1829, čija je posledica bilo uništenje turske flote kod Navarina, i gubitak turske nezavisnosti jedrenskim ugovorom. Bazu koju je britanski kabinet predložio za vođenje pregovora, a koju su ostale sile prihvatile, jasno su naznačili vladini listovi: održavanje »sadašnje teritorijalne podele Evrope«. Bila bi velika greška smatrati ovaj predlog kao prost povratak na uslove bečkog mira. Ugušivanje Kraljevine Poljske, rusko osvajanje ušća Dunava, pripajanje Krakova, pretvaranje Mađarske u austrijsku pokrajinu — sve te »sporazume o teritorijama« nikad nije sankcionisala nijedna evropska kon-

ferencija. Tako bi sankcionisanje »sadašnje teritorijalne podele Evrope« bilo pre sankcionisanje svih ruskih i austrijskih povreda bečkog ugovora počev od 1830, nego prosto dopuštanje Turskoj da pristupi bečkom ugovoru, kako se to tvrdi. »Ugovor o prijateljstvu, miru i trgovini između Rusije i Turske« — to su iste one reči koje se mogu naći u uvodu ugovora iz Kajnardžija, Jedrena i Hunkjar-Iskelesija. »Ugovor kao što je bio onaj o Dardanelima 1841«, piše jedan Palmerstonov list¹. Sasvim tačno! Ugovor kao što je bio onaj koji je isključio Evropu iz Dardanela i Euxinus pretvorio u rusko more. Ali, piše »The Times«, zašto da ne postavimo kao nužan uslov — slobodan ulaz u Dardanele za ratne brodove i slobodnu plovidbu na Dunavu? Čitajte pismo lorda Palmerstona od septembra 1839. gospodinu Bulweru, tadašnjem ambasadoru u Parizu i videćete da su tada gajene slične nade.

»Sultan je obavezan da poštuje postojeće ustave u Dunavskim kneževinama i Srbiji«. Ali po tim postojećim ustavima suverenitet nad tim pokrajinama dele car i sultan i njih ni do danas nije priznala nijedna evropska konferencija. Prema tome, nova konferencija bi *de facto* protektoratu Rusije nad turskim oblastima dala još i saglasnost Evrope. Tada sultan ne bi bio obavezan pred carem, već pred Evropom »da štiti hrišćansku veru u svojim oblastima«. To znači da bi pravo svake strane sile da se meša u sultanove odnose sa svojim podanicima — hrišćanima, postalo paragraf internacionalnog evropskog prava i da bi Evropa u slučaju da nastupi nov konflikt, prema ugovoru bila obavezna da podrži pretenzije Rusije koja bi kao jedan od ugovornih partnera bila ovlašćena da na svoj način interpretira zaštitu koju zatraže hrišćani u sultanovim oblastima. Zbog toga je novi ugovor, kako ga je predložila koaliciona vlada i kako su ga objasnili njeni sopstveni organi, najobimniji plan o predaji Evrope Rusiji koji je ikad smišljen, plan koji sankcioniše sve promene koje je donela kontrarevolucija počev od 1830. Zato nema razloga radovanju ili čuđenju zbog promene austrijske politike, promene koja »je iznenada nastupila u toku poslednjih deset dana«, kako veruje »The Morning Post«. Što se tiče Bonaparte, u ovom trenutku je novopečeni car sasvim zadovoljan što se penje u nebesa starih legitimnih sila, služeći se Turskom kao lestvicama, ma kakvi da su inače bili njegovi planovi.

Vladine nedeljne novine »The Guardian«⁽³⁷⁶⁾ neskriveno izražavaju mišljenje koalicione vlade:

»Prosto je smešno ponašati se prema Rusiji kao prema pobedom neprijatelju i uobražavati da smo je uhvatili za gušu samo zato što su ruske trupe potisnute iz rovova pred Oltenicom i što je osvojeno nekoliko tvrđava na Crnom moru. Ti mali gubici mogli bi samo raspaliti njen ponos i sprečiti je da pregovara dok joj

¹ »The Morning Post«

položaj ne bude jači. Ali i vladari, kao i drugi ljudi, rukovode se raznim motivima. Car je ponosan i plahovit, ali i oprezan čovek. Upleten je u svađu u kojoj može samo da izgubi, a ne da dobije. Njegova politika je ista onakva kakva je bila politika njegovih prethodnika, koji su uvek više dobijali preteći ratom nego samim ratovima, i čiji se stalni i nepromenljivi sistem napadanja dobrim delom sastoji od sposobnosti za lako prilagodavanje, što im omogućuje da izbegnu velike katastrofe, pa čak i da izvuču koristi iz manjih poraza. Čini se da se privremena odluka četiri sile da ne menjaju ništa, niti da dozvole ikakve promene u teritorijalnim odnosima Evrope, zasniva na tom *racionalnom* gledanju na stav i politiku cara. Razočarani će biti oni koji uobražavaju da ga je Engleska pobedila ili koji dozvoljavaju da ih zavaravaju fantastične besmislice protekcionističkih novina. Ali na dnevnom redu nije *ponižavanje Rusije*, već pacifikacija Evrope¹ (u ruskom smislu, naravno), «obežbeđenje, koliko je to moguće, onog trajnog mira za koji je francuski vojni izaslanik¹ dao sultanu častnu reč svog gospodara. Možemo biti sigurni da *predstojeći ugovor* neće biti samo ponovno vraćanje na *status-quo*, već će u najmanju ruku pokušati da reguliše, na trajnoj osnovi, odnose između Turske i Evrope, kao i između turske vlade i njenih podanika hrišćana. Da, pokušati — jer ma kako trajno mi to regulisali, u osnovi će uvek ostati *privremeni svaki sporazum koji dopušta postojanje turske carevine u Evropi*. Ali takav privremeni sporazum danas je moguć i neophodan.»

Stoga se krajnji cilj kome teže sile sastoji u tome da se pomogne caru «da iz manjih poraza izvuče korist» i da se u Evropi «ne dopusti postojanje turske carevine». Samo po sebi je razumljivo da će privremeni sporazum doprineti ostvarenju tog krajnjeg cilja onoliko koliko je to uopšte «danas moguće».

Ali neke okolnosti su na nečuvan način pobrkale račune političara koalicije. To su, prvo, vesti o novim poredama Turaka na obalama Crnog mora i na granicama Gruzije. Drugo, to je uporno tvrđenje da je cela armija stacionirana u Poljskoj dobila naredbu da krene na reku Prut, dok smo mi, nasuprot tome, dobili obaveštenje sa granica Poljske da

«je u noći između 23. i 24. prošlog meseca izvršena «branka» tj. regrutovanje za vojsku, a da su u mestima gde je dosad uziman jedan čovek ili dvojica sada regrutovana osmorica do desetorica».

To u najmanju ruku pokazuje da car ima samo malo poverenja u mirotvorni duh četiri sile. Zvanična objava Austrije «da nisu zaključeni nikakvi savezi između četiri dvora» pokazuje da se Austrija, ma koliko da želi da i Turskoj nameće uslove, čak i ne usuduje da se pretvara da želi prisiliti cara na prihvatanje uslova koji su postavljani u njegovom interesu. Najzad je sultanov odgovor francuskom ambasadoru da

«je sada potpuno neprihvatljiv prijateljski sporazum ukoliko Rusija potpuno ne napusti svoje osvajачke pretenzije i ukoliko se odmah ne povuče iz Kneževina»,

¹ Baraguey d' Hilliers

pogodio kao grom one koji se bave kongresom kao zanatom, a jedan organ lukavog i iskusnog Palmerstona¹ sada otvoreno iznosi ostaloj braći ovaj deo istine:

«Rusija ne može da pristane na hitnu evakuaciju Kneževina i na to da se potpuno odrekne svih svojih zahteva, a da to ne ide nauštrb njenom dostojanstvu i uticaju. Bilo bi ludo pretpostaviti da bi jedna tako jaka sila to dopustila bez očajničke borbe.

Mi stoga sa žaljenjem možemo predvideti samo neuspeh sadašnjim pokušajima stupanja u pregovore.»

Pobedena Rusija se nikako ne može upuštati u pregovore. Sada je pre svega u pitanju: promena ratne sreće u korist druge strane. Ali kako to inače postići sem ako se Rusiji ne dopusti da dobije u vremenu? Njoj je jedino potrebno odlaganje, dobitak u vremenu da bi regrutovala nove trupe i da bi ih rasturila po celom carstvu, da bi ih koncentrisala i zaustavila rat sa Turskom sve dok ne završi sa gorštacima Kavkaza. Time se može popraviti položaj Rusije i «može uspeti» pokušaj da se pregovara «ako Rusija bude pobednik, a ne pobedena». Shodno tome Engleska je, kako izjavljuju bečki list «Ost-Deutsche Post»⁽³⁷⁷⁾ i vladin «The Morning Chronicle»⁽²⁹⁾, pokušala da uveri Tursku da je umesno saglasiti se sa tromesečnim primirjem. Lord Redcliffe je bio u petočasovnoj audijenciji kod sultana da bi od njegove visosti dobio saglasnost za predloženo primirje, koju su njegovi ministri odbili da daju. Kao rezultat toga je sazvana vanredna sednica ministarskog saveta da bi se većalo o toj stvari. Porta je odlučno odbijala da prihvati predloženo primirje, a ona i nije mogla da ga prihvati a da otvoreno ne izda turski narod. Današnji «The Times» primećuje uz to:

«U trenutnom raspoloženju nije lako svesti pretenzije Porte u razumne granice.»

Porta je dovoljno nerazumna da bi shvatila da je s carevim dostojanstvom potpuno nespojiv poraz i da mu ona treba da dopusti tromesečno primirje da bi uništila sopstvene uspehe i da mu pomogne da opet bude pobednik i «velikodušan». Ali još nisu napuštene sve nade da će se zaključiti tromesečno primirje.

«Možda će» — kaže «The Times» — «primirje koje preporučuju četiri sile biti dočekano sa više blagonaklonosti.»

Dobrodušni «The Morning Advertiser»

«nije spreman da prihvati ovo izlaganje kao tačno» jer «direktniji pokušaj izdaje osmanske stvari caru ili pokušaj pogodniji za tu svrhu ne bi mogla izmisliti ni najpametnija glava».

¹ «The Morning Advertiser»

Poverenja radikalnog lista »The Morning Advertiser« u »čast i ispravnost« Palmerstona i njegovo nepoznavanje istorije engleske diplomatije izgledaju isto tako neshvatljivi. Pošto je taj list vlasništvo Licensed Victualler's Association¹, to pretpostavljam da uvodnike s vremena na vreme pišu baš ti krčmari.

Dok je Engleska tako zauzeta u Carigradu i Beču kao predstraža Rusije, da vidimo kako, s druge strane, Rusi svršavaju svoj posao u Engleskoj.

U jednom ranijem članku već sam obavestio vaše čitaoce da su u isto vreme kad se koaliciona vlada pretvarala da ugrožava Rusiju u Crnom moru, ruski ratni brodovi — obe fregate »Aurora« i »Navarino« — popravljani u kraljičinim brodogradilištima u Portsmutu. Prošle subote obavestili su nas »The Morning Herald«^[24] i »The Daily News«^[28] da su šest mornara pobjegli s ruske fregate »Aurora« i da su ih, na domaku Gildforda, stigli jedan oficir ruske fregate »Aurora« i jedan engleski policijski inspektor i vratili ih natrag na brod »Victorious« — engleski brod koji je bila zaposela posada broda »Aurora« dok se on nalazio na popravci. Oni su podvrgnuti surovom telesnom kažnjavanju i okovani u gvožđe. Kad se za to saznalo u Londonu, neka gospoda su posredstvom advokata, gospodina Charlesa Ronaldsa, na osnovu habeas-corporis act-a^[378] izdejstvovala naredbu kojom se pozivaju kontraadmiral Martin kao i nekoliko drugih engleskih oficira mornarice i ruski kapetan, komandant fregate »Aurora«, da se ta šestorica mornara izvedu pred lorda vrhovnog sudiju Engleske. Engleske brodogradilišne vlasti su odbile da se povinuju zapovesti; engleski kapetan se obratio viceadmiralu, a ovaj admiralu, dok se admiral, sa svoje strane, osećao primoran da se poveže sa lordom admiraliteta, ozloglašanim ser Jamesom Grahamom, koji je pre deset godina u vezi sa slučajem Bandiera stavio Metternichu na raspolaganje britansku poštu^[379]. Što se tiče ruskog kapetana, on je prezrivo bacio sa palube kraljevsku naredbu, mada mu je ona predata na palubi engleskog broda »Victorious« i tumač mu dobro objasnio šta ona znači, a kad mu je vraćena kroz otvor za top, ponovo je izbačena. »Da je stvarno došla od njenog veličanstva« — rekao je ruski kapetan — »bila bi predata našem ambasadoru ili konzulu.« Pošto je konzul bio odsutan, njegov zamenik je odbio da interveniše. Šestog oktobra ponovo su predate naredbe mornaričkim vlastima u Portsmutu u kojima im se u ime kraljice zapoveda da pred lorda vrhovnog sudiju izvedu ne samo pomenutu šestoricu već i ruskog kapetana. Umesto da se povinuje zapovesti, admiralitet je uložio sve snage da se brod izvuče iz luke i izveze na more, i sutradan se videla »Aurora«, pod komandom kapetana Islamatova, kako uprkos naredbi donetoj na osnovu habeas corporis, usred bela dana

¹ Udruženja krčmara

plovi ka Pacifiku. Međutim, kako nas obaveštava jučerašnji »The Daily News«:

»ruska korveta »Navarino« leži još u doku da bi se podvrgla opštem šuperenju i reparaturi. Time se bavi veći broj radnika u brodogradilištu.

A sad obratimo pažnju na to kako je taj »uzbudljivi« slučaj prikazan u vladinoj štampi.

»The Morning Chronicle«, organ pilovaca, rešio je da čuti zato što je Graham, dakle njihov čovek, najviše kompromitovan u celoj stvari. Palmerstonov »The Morning Post« je prvi prekinuo ćutanje, jer njegov lord nije mogao da propusti takvu priliku da dokaže koliko je majstor da očevidno teške slučajeve pretvara u lake. List smatra da je celom tom slučaju pridat i suviše veliki značaj i da je on preuveličan i precenjen. Na osnovu svedočenja ruskog kapetana koji je naredio da šestoricu dezertera surovo izbičuju i bace u zatvor, on konstatuje da »ti mornari kažu da nisu dezertirali po svojoj želji, već su ih odmamile osobe koje su im se predstavile na ulici«. Pošto su uspeli da protiv zapovesti ruskog kapetana i protiv sopstvene volje izađu na kopno, mornari »su opijeni, odvezeni kolima u unutrašnjost zemlje«, a zatim ostavljeni na cedilu, »pošto su im data uputstva kako da stignu u London i adrese ljudi kojima tamo treba da se obrate«. Tu apsurdnu priču izmislio je Palmerstonov organ da bi naveo javnost da poveruje da su se dezerteri »samo predali policiji«, i suviše velika laž da bi je ponovio sam »The Times«. »The [Morning] Post« insinuira, uz veliku dozu moralnog negodovanja, da su tvorci cele te afere nekolicina poljskih emigranata koji su verovatno imali nameru da povrede osećanja velikodušnog gospodara lorda Palmerstona.

Drugi vladin organ, »The Globe«^[125], konstatuje da

»je prosto neodrživ prigovor da je stranac obavezan da priznaje samo procese koje povede ministar njegove sopstvene zemlje, inače bi svaki stranac u britanskoj luci mogao da krši naš zakon, a da se ne može pozvati na odgovornost osim ako ne interveniše ambasador«.

»The Globe« dolazi stoga do uzdržanog zaključka da odgovor ruskog kapetana činovniku koji mu je podneo naredbu habeas corpus »nije sasvim zadovoljavajući«. Ali kad su ljudi u pitanju, uzaludno je težiti nečemu takvom kao što je savršenstvo.

»The Times« uzvikuje:

»Da ih je ruski kapetan sve« (tj. šestoricu uhvaćenih mornara) »obesio idućeg jutra na krstu svoje fregate, on opet ne bi nikako odgovarao pred engleskim zakonom.«

A zašto? Zato što se u ugovoru o plovidbi, zaključenom između Rusije i Velike Britanije 1840 (pod rukovodstvom lorda Palmerstona) nalazi pasus koji se na to odnosi:

«Konzuli, vicekonzuli i trgovački agenti visokih ugovornih partnera koji stanuju na području kojim vlada onaj drugi partner treba da od lokalnih vlasti dobiju svaku zakonsku podršku koja im je potrebna da bi uhvatili dezertere sa ratnih ili trgovačkih brodova svojih zemalja.»

Ali, dobri »The Times«, pitanje je upravo kakvu su pomoć engleske vlasti bile po zakonu obavezne da pruže ruskom kapetanu. Što se tiče samih ruskih vlasti, »koje u ova vremena političke krize daju svoje brodove na opravku u engleske luke«, »The Times« u tome vidi »veliko pomanjkanje takta i lepog ponašanja« i veruje »da su oficiri na tim brodovima bili stavljeni u položaj špijuna«. Ali britanska vlada, piše on, »nije mogla jače da izrazi svoje prezrenje prema takvoj politici« nego onako kako je to učinila, naime dozvolivši ruskim špijunima prilaz u kraljičina brodogradilišta »čak i ako to izaziva javno negodovanje«, stavljajući im na raspolaganje britanske ratne brodove, radnike u brodogradilištu, plaćene iz džepa britanskih poreskih platiša, puštajući ih da rade za njih i da im ispale pozdravne hlice za oproštaj kad uhvate maglu, pošto su povredili zakone Engleske.

Naslov originala:

The Quadruple

Convention — England and the War

Napisano 9. decembra 1853.

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,

br. 3960 od 26. decembra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Ruska pobjeda — Položaj Engleske i Francuske

»Na veliko sultanovo iznenađenje, uprkos prisustvu francuske i engleske flote u Crnom moru, jedan ruski brod je nekažnjeno zarobio jedan njegov brod. Proleće će mu možda doneti i nova iznenađenja.«

Tako nas je obavestio »The Press«⁽¹²⁹⁾ od prošle subote. Sledećeg ponedeljka desila su se ta »nova iznenađenja«, koja nisu bila očekivana pre proleća. Ruska flota je uništila jednu tursku eskadru u crnomorskoj luci Sinopa⁽³⁸⁰⁾ — tako je glasila jedna ruska depeša iz Odeze od 5. ovog meseca, koju je kasnije potvrdio i »Le Moniteur«⁽⁵⁾. Mada još nemamo tačne detalje o ovom okršaju, jedno je tačno, a to je da je ruski izveštaj pun preuveličavanja, i da se cela istorija možda svodi na iznenadno presretanje nekih turskih fregata i izvesnog broja teretnjaka koji su prevlačili trupe, namirnice, municiju i oružje namenjene Batumu. Izvesno je da su ruske snage bile znatno brojnije u odnosu na turske, i da su se ove druge predale tek posle očajničke jednočasovne borbe.

»Naša flota«, piše »Englishman«,¹ »ni u kom slučaju nije tamo da bi sprečavala Ruse da ne napadnu Tursku. Flota nije tamo da bi se suprotstavila ruskim konvojima ljudstva i oružja upućenim na Kavkaz. Flota nije tamo da bi sprečila da se Crno more pretvori u rusko jezero. Flota nije tamo da pruži pomoć našem savezniku *niti* da ga sačuva od uništenja. Ta flota nije tamo da bi onemogućila nov Navarino, izveden prema poznatom uzoru . . . Ruski admirali mogu manevrisati, pretpostavljamo, na puškomet od Carigrada a da se engleska flota ne meša ništa više no što se meša sam lord Aberdeen. Da li će ovu skupu farsu narod još dugo trpeti?«

Koalicionu vladu ozlojedilo je to što je car potukao Turke na moru umesto na *terra firma*². Oni su priželjkivali baš takvu pobjedu. Ruski uspesi na moru mogu poljuljati njihove pozicije, i to u času kada je grof Buol uverio sultana u careve striktno *defanzivne* namere, i kada je lord Redcliffe mogao pridobiti sultana za prihvatanje tromesečnog primirja. Veoma je zabavno posmatrati kako je posao oko smirivanja javnosti raspodeljen između nekoliko koalicioničkih listova.

»The Times«⁽²⁶⁾, kao predstavnik celog kabineta, izražava opšte

1 A. Richards — 2 kopnu

negodovanje koje je izazvala careva nezahvalnost i odvažava se čak i na izvesne pretnje.

»The Morning Post«^[27] je, naravno, još ratoborniji, i stavlja svojim čitaocima do znanja da se »nemili« događaj kod Sinope nikada ne bi odigrao da je lord Palmerston bio premijer, ili bar ministar spoljnih poslova.

»Bar je očigledno«, kaže »The [Morning] Post«, »da su ruske pomorske snage, poslate prema turskoj obali, bile kadre da zadaju Porti iznenađan i snažan udarac, upravo na mestu gde je Divan imao u svakom pogledu osnova da se nada da može da očekuje obećanu pomoć od svojih saveznika, ako se stvarno mislilo na nešto opipljivo, što nije samo prosta demonstracija. Prema našem mišljenju, teško se može tvrditi da je Crno more pogodna pozornica da se na njoj odigra još jedna scena diplomatske komedije, koja je odigrana u Kneževinama pod nazivom, materijalne garantije«^[28], Rusi su, dakle, može se smatrati, odustali od licemerja svog *odbrambenog stava*. Za veliko je žaljenje što je »naša« (čitaj Aberdeenova) »nestalna politika mogla da ode tako daleko da nanese teške štete našem savezniku, a nama donese tako zasluženi prekor. Dopustiti da se takva nesreća ponovi, samo zato što naši ratni brodovi ne sprovode onu akciju pomoći radi koje su specijalno tamo i upućeni, za nas bi bila večita sramota i skandal.«

Filozofski »The Morning Chronicle«,^[29] specijalni organ pilovaca, misli

»da nije isključeno da je sila koja je narušila mir u svetu, sada raspoložena da okonča rat«.

Car Nikolaj pod izgovorom »da ne želi da vrši pritisak na *slobodnu volju*« gospodara Stirbeya i Ghike da daju ostavku na upravu u Moldaviji i Vlaškoj, preneo je reskriptom od 8. novembra njihove funkcije na generala fon Budberga, koji je, međutim, potčinjen kontroli kneza Gorčakova.

Činjenica da Engleska prisiljava Tursku na primirje u trenutku kad ono ne može da posluži ničem drugom osim da car dobije u vremenu da koncentriše svoje trupe i da radi na uništavanju prividnog saveza između Francuske i Engleske, istovremene Nikolajeve intrige protiv Bonaparte, koga želi da obori i da na njegovo mesto dovede Henrija V, i, na kraju, na sav glas slavljena »fuzija« dveju grana Bourbona, o kojoj pregovaraju kralj Leopold, princ Albert i prinčevi orleanski, — to su okolnosti koje navode javnost da nanovo upravi svoju pažnju na Vindzorski dvorac i da ga osumnjiči da je stupio u zaveru sa dvorovima Beča, Brisela i Petrograda.

»Današnja engleska generacija«, kaže aristokratski list »The Morning Herald«,^[34] »treba da se postara da politika naše zemlje ne bude podređena orleanskim snovima o restauraciji, belgijskom strahu od aneksije i sitničavim nemačkim interesima.«

»Postoje«, insinuira »Lloyd's Weekly Newspaper«, »zaverenici koje ne drži na oku ministarstvo unutrašnjih poslova, zaverenici čija imena svetlucaju kao zvezde

u mraznoj noći u „dvorskim vestima“¹. Oni ne žive ni u St. John's Woodu niti imaju stan u Chelsea-u. Ne, oni uživaju u malo većem komforu koji im pružaju klermontske odaje.^[382] Jedan od ovih zaverenika — čest gost naše milostive kraljice — koji se u dvorskoj etiketici naziva vojvodom od Nemours-a, došao je pravo iz svog engleskog doma u Frosdorf da podigne onaj most, tj. most preko ambisa kojim će se Bourboni vratiti u Francusku. I on će se bez sumnje vratiti i ponovo se gostiti srnetinom u Bekingemskoj palati ili Vindzorskom dvorcu.*

«Vaši ministri», piše iz Pariza dopisnik lista «The Leader»,^[216] «čine ono što im Victoria kaže da čine. Kraljica Victoria radi samo ono što kralj Leopold želi da ona radi. Kralj Leopold želi sve ono što car Nikolaj želi, tako da je *Nikolaj de facto* današnji kralj Engleske.»

U ovom času Bonapartin položaj je kritičniji nego ikada ranije, mada, na prvi pogled, njegove šanse nikad nisu više obećavale. On je uspeo da se ubaci u krug evropskih krunisanih glava. Onoliko koliko je Nikolaj izgubio na dobrom glasu, Bonaparta je dobio. Po prvi put u svom životu on je postao «uvažen». Engleska, sila koja je u savezu s Rusijom zbacila njegovog strica s njegovog moćnog prestola, sada je prinuđena na prividan savez s njim, upravljen protiv Rusije. Okolnosti su od njega načinile izabranog sudiju Evrope. Pretnja rata u Evropi koja je izazvala ustaničke pokrete u Italiji, Madarskoj i Poljskoj — zemljama u kojima je narod gotovo isključivo imao pred očima ponovno uspostavljanje nacionalne nezavisnosti, a takav narod ni u kom slučaju nije preterano skrupulozan što se tiče izbora pomoći, — sve ove okolnosti izgleda da dopuštaju čoveku od 2. decembra² ulogu onoga ko vodi kolo naroda, ukoliko mu ne bi uspeo da igra ulogu mirotvorca među kraljevima. Neizmerne greške koje su počinili njegovi prethodnici daju njegovoj politici čak privid nacionalne snage, pošto on bar budi zaplašenost kod sila, dok su oni počev od privremene vlade do *burggrofova* Zakonodavne skupštine^[383] bili u stanju samo da drhte od svega i svakoga.

Da pogledamo sada drugu stranu medalje. Fuzija dveju grana burbonske dinastije, ma kakva bila njena stvarna vrednost, vrši se pod auspicijom dvorova u Londonu i Beču, a po diktatu cara Nikolaja. Stoga je treba smatrati kao prvi akt jedne Svete alijanse upravljen protiv Bonaparte. S druge strane, ona je za trenutak pomirila razne stranke francuske buržoazije, čija je podeljenost 1848—1851. sprečila ovu da se suprotstavi uzurpaciji junaka iz Strasbura i Buloña. Plavi republikanci, koji su se sastali u kući gospodina Carnot-a, odlučili su gotovo jednoglasno da će pružiti pomoć legitimistima u svakom pokušaju da zbacе Bonapartu s prestola. Izgleda da su ova gospoda čvrsto odlučila da ponovo pokrenu tradicionalni ciklus restauracija preko buržoaske monarhije do republike. Za njih republika nikada nije značila išta drugo do *vôte-toi de là que je m'y*

¹ Rubrika u listu «The Times» — ² Napoleonu III

*mette*¹, i kad već sami ne mogu da prisvoje mesto svojih suparnika, žele bar da im napakoste i da ih kazne, po njihovom mišljenju najstrašnijom kaznom — gubitkom tog mesta. Uloge su već podeljene. Naimenovani su generali, ministri i svi visoki činovnici. Opasnost koja s ove strane ugrožava Bonapartu jeste vojni puč, koji iako neće dovesti do restauracije Bourbona još uvek može biti povod za opšti ustanak. Ali, na kraju krajeva, ipak ova maletska zavera², koja zavisi od potpore kozaka, nije opasnija od Ledru-Rollinove zavere, koja zavisi od turske potpore. *En passant*² mogu primetiti da bi se, ako bi se cela francuska emigracija u Londonu i Džersiju sabrala, Ledru teško odvažio da se pojavi pred njima. Velika većina francuskih emigranata pripada različitim frakcijama socijalističke stranke i saraduje sa »Société des proscrits démocrates et socialistes»³, društvom koje se neprijateljski suprotstavlja idejama Ledrua. Priča se da on još ima izvestan uticaj na francusko seljaštvo ali vlast se mora osvojiti u Parizu, a ne u departmanima, a u Parizu će on naići na otpor koji ne može savladati.

Ozbiljne opasnosti koje Bonaparta mora očekivati dolaze sa sasvim druge strane i to od visokih cena životnih namirnica, zastoja u trgovini i potpunog pražnjenja i pustošenja carske blagajne. Seljaštvo ga je nametnulo Francuskoj slepo verujući u čudotvornu snagu imena »Napoleon» i u primamljiva obećanja heroja iz Strasbura. Za njih je povratak dinastije Bonaparte značio ponovo dobijanje prevlasti, pošto ih je restauracija tako grubo zloupotrebila, julska monarhija ih pretvorila u objekt špekulacije, a republika dopustila da plate račune februarske revolucije. Sad je i glad otvorila seljacima oči, a ne samo činjenica da su ostavljeni na milost i nemilost samovoljni vojnika. Slučajevi paljevina su u ovom trenutku u Francuskoj češći nego ikad. Buržoazija je bila dovoljno luda da okriivi nacionalnu skupštinu da je svadama i intrigama raznih svojih frakcija i svojom udruženom opozicijom protiv izvršne vlasti izazvala prolaznu stagnaciju u trgovini 1851. godine. Ne samo da je buržoazija ostavila na cedilu svoje sopstvene predstavnike, već je namerno provocirala državni udar da bi uspostavila »jaku vladu«, kako ju je ona nazvala, i pre svega »zdrave uslove za rad«. Ona je sad otkrila da se industrijske krize ne mogu ni sprečiti vojnim despotizmom ni ublažiti time što se do krajnje mere rasteže javni kredit i iscrpljuje rasipničkim izdancima, zbog čega se kriza finansija pretvara u pojavu koja neizbežno prati trgovačku krizu. Stoga buržoazija željno iščekuje promenu vlasti koja će joj konačno dati »jaku vladu« i »zdrave uslove za rad«. Što se tiče proletera, oni su od samog početka prihvatili Bonapartu samo kao prolaznu nužnost, kao rušitelja république⁴ i kao svog osvetnika nad *Strankom reda*³¹⁶. Oslabljeni porazima koji su

¹ Sjaši Kurta, da uzjaši Murta — ² Uzgred — ³ Društvom prognanih (francuskih) demokrata i socijalista (u Londonu) — ⁴ kozačke republike

sledili jedan za drugim pre 2. decembra i potpuno zauzeti sobom u toku 1852. i 1853, imali su vremena da sačekaju da im se pruži prilika kad će im opšti uzroci i sveopšte nezadovoljstvo svih drugih klasa omogućiti da se opet prihvate svog revolucionarnog rada.

Sledeći trgovački izveštaj iz Pariza baciće malo svetla na socijalni položaj Francuske:

•U toku prošle nedelje stanje u trgovini u Parizu nije bilo zadovoljavajuće . . . S izuzetkom fabrikanaata koji pripremaju novogodišnje poklone za sitne trgovce i onih koji se bave ženskom odećom, izgleda da je trgovina sasvim prestala. Značajan uzrok za to je poskupljenje životnih namirnica u provincijama, zbog čega masa stanovništva ne obavlja uobičajene kupovine. U centralnim departmanima Francuske istovremeno je bila loša žetva pšenice, berba grožđa i kestena, i seljaci, prinuđeni na žrtve da bi kupovali hleb, odriču se svega osim najnužnijih artikala. Izveštaji iz provincija javljaju da najveći deo pamučne robe ponuden na prodaju na prošlim sajmovima nije naišao na kupce, što, bez daljeg, pokazuje da će doći do stagnacije trgovine kao što se videlo u Ruanu. Ceo izvoz obuhvata sada samo južnoameričke države. Tržišta Njujorka i Nju Orliansa su prepuna francuskih proizvoda, pa se, prema tome, ne mogu očekivati nikakve porudžbine iz tih oblasti. Firme koje uglavnom fabrikuju za Belgiju i Nemačku gotovo su potpuno obustavile rad, pošto su prestale da stižu sve porudžbine njihovih poslovnih prijatelja iz inostranstva. Mora biti da poslovi u Parizu idu trajlavo, kad je Francuska banka sada konstatovala da je znatno opao broj trgovačkih menica, podnetih za diskontiranje. Oživljena je žitna pijaca koja je već deset dana bila slaba i beležila pad cena, a trgovci pšenicom manje strahuju za prodaju svojih zaliha. Pekari su pokazali veću sklonost za kupovanje brašna, a veći broj trgovaca iz istočnih departmana konačno je zastavio tendencije pada cena. Pošto žitni agenti u Parizu nisu bili u stanju da izvrše sve porudžbine prispele prošle srede, kupci su se okrenuli Avru, gde je nedavno saopšteno da je cena pala za 2 franka po barelu. Neposredno po dolasku kupaca cena brašnu je porasla sa 44 na 47 franaka po barelu, a pšenici sa 83 na 86 franaka na svakih 200 kilograma. Do sličnog povećanja došlo je na tržištima u celom departmanu *du Nord*. Strasburška žitna pijaca je dobro snabdevena, a pšenica je pala za 1 franak po hektolitru. U Lionu je na pijaci bilo mirno, ali bez pada cena. U Parizu opet raste cena raži. Dvanaest hiljada duplih centi ovsa prodato je po ceni 22 franka i 9 sua za 100 kilograma. Iz jednog izveštaja od 2. decembra iz Marseja može se videti da je u tu luku, u periodu od 1. do 30. novembra, stigao 341 brod sa tovarom od 804 270 hektolitara pšenice. Time se uvoz pšenice u toku poslednja 4 meseca popeo na 2 102 467 hektolitara, koje je u Marsej dovezlo 714 brodova. •

Naslov originala:

*The Russian Victory —
Position of England and France*

Napisano 13. decembra 1853.

Prvi put objavljeno u listu

•New-York Daily Tribune•,
br. 3961 od 27. decembra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Palmerstonova ostavka

Najzanimljivija i najvažnija vest koja je stigla parobrodom »Afrika« jeste ostavka lorda Palmerstona na članstvo u koalicionoj vladi lorda Aberdeena^[385]. Ovo je majstorski potez tog beskrupuloznog i savršenog taktičara. Oni londonski listovi koji govore u ime vlade neumorno obavestavaju javnost da do ovog nije došlo zbog istočnog pitanja, već je njegovo lordstvo kao savestan i veran čuvar britanskog ustava dalo ostavku zato što se ne može složiti sa merama parlamentarne reforme, čak ni kada su pigmejskih razmera kakve odgovaraju vigovcu tipa lorda John Russella. Takav je, zaista, zvaničan motiv ostavke koju je on izvoleo da podnese svojim kolegama iz koalicije. Međutim, on se postarao da javnost stekne drukčiji utisak i, uprkos izjavama zvaničnih organa, prevladava mišljenje da je zakon o reformi prosto izgovor za njegovu ostavku, a da je stvarni razlog vladina politika prema Rusiji. Tako pišu već neko vreme, a naročito posle zaključenja poslednjeg zasedanja parlamenta, svi listovi koji ga podržavaju. Bilo u duru, bilo u molu i u raznim stilovima, oni su svirali jednu te istu melodiju, slikajući uzaludnu borbu lorda Palmerstona protiv premijerovog uticaja i njegov revolt zbog nedostojne uloge koja mu je nametnuta u istočnoj drami. Nепrestano kruže glasovi kako se kabinet podelio u dva tabora, i sve je učinjeno da se britanska javnost pripremi da bude svedok probe na koju će biti stavljena karakteristična energija viteškog vikonta. Tako je komedija najavljena, *mise en scène* spremna, a plemeniti lord, koji je stao iza zavese, odabrao je sa zaprepašujućom pronicljivošću pravi trenutak kada će njegovo stupanje na scenu izazvati najpotresniji i najjači utisak.

Lord Palmerston je raskinuo sa svojim prijateljima iz koalicije baš u trenutku kada je Austrija spremna da od srca prihvati predlog za nove konferencije, baš onda kad je car još više ispleo svoje mreže intriga i rata, uspevši da zakrvi Srbe i Bosance, zapretivši vladajućem knezu Srbije svrgavanjem ako istraje u svom neutralnom stavu u tom sukobu; baš kad su Turci, pošto su se oslonili na prisustvo britanske i francuske flote, izgubili jednu flotilu i 5000 ljudi u sukobu sa tri puta jačom ruskom flotom; u trenutku kad je

ruskim kapetanima dozvoljeno da gaze britanski zakon u britanskim lukama i na palubama britanskog brodovlja; kad su dinastičke intrige »besprekorne kraljice«¹ i njenog »nemačkog princa supruga«² izašle na videlo; i, najzad, kada je tupi britanski narod, pošto mu je u svetu unižen nacionalni ponos a kod sopstvene kuće trpi od štrajkova, gladi i privredne stagnacije, počeo preteći da se drži, pošto nije video kome da se sveti do svojoj kukavnoj vladi. Povlačeći se u jednom takvom trenutku, lord Palmerston je sa sebe skinuo svu odgovornost i natovario je na pleća svojih dojučerašnjih kolega. Njegov korak je postao veliki nacionalni događaj. On se preko noći pretvorio u predstavnika naroda protiv vlade s kojom se razišao. Ne samo da spasava svoju popularnost, već zadaje i poslednji udarac svojim nepopularnim kolegama. Neizbežni pad sadašnje vlade predstavlja se kao njegovo delo, i on postaje neophodan član svake buduće vlade. Ne samo da napušta jedan propao kabinet, već nameće sebe onom koji će ga naslediti.

Pored očuvanja svoje popularnosti i obezbeđenja prominentnog mesta u novoj administraciji, lord Palmerston direktno ide na ruku ruskoj stvari, povlačeći se u sadašnjem kritičnom trenutku. Ovaj koalicioni kabinet, čijem se oklevajućem duhu ruska diplomatija odavno ruga, prema kome je zbog njegove naklonosti prema Orleansistima i Koburzima Bonaparta uvek bio podozriv, čija su izdajstva i malodušnost počeli da shvataju čak i u Carigradu — taj kabinet će izgubiti i ono malo uticaja koji mu je možda još preostao u svet-skim poslovima. Jedna razjedinjena i nepopularna vlada, na koju se nisu smeli osloniti prijatelji niti su je uvažavali protivnici, koja je smatrana sasvim privremenom i svakog časa na rubu propasti, čije je samo postojanje pod znakom sumnje — jedna takva vlada je najmanje kadra da dela tako da težina Velike Britanije dejstvuje na ravnotežu evropskih sila. U spoljnoj politici povlačenje lorda Palmerstona svodi koaliciju, a isto tako i samu Englesku, na nulu; i nikada se još nije desilo da je nestanak Engleske sa međunarodne arene, čak i za nedelju ili dve, bio od tolikog značaja za samodržca. Pacifistički elemenat trijumfuje nad ratobornim i vladajućim krugovima Velike Britanije. Ostavka lorda Palmerstona tako će se protumačiti na berlinskom, pariskom i bečkom dvoru; a ovo će tumačenje biti nametnuto i Divanu, čije je pouzdanje već poljuljano poslednjim uspehom Rusije, i koji zaseda suočen sa topovima ujedinjene flote.

Ne treba zaboraviti da je javna delatnost lorda Palmerstona, otkako je postao član koalicione vlade, svedena u spoljnoj politici na čuvenu barutnu zaveru³ i na otvorenu upotrebu britanske policije u svojstvu špijuna protiv političkih emigranata; na jedan govor u kome je na šaljiv način tretirao rusko ometanje plovidbe Dunavom

¹ Victoria I — ² Princ Albert von Sachsen Coburg-Gotha — ³ Vidi u ovom tomu, str. 69-71.

prikazujući to kao beznačajnu stvar; i, najzad, na jedan govor pred raspuštanje parlamenta, u kome je uveravao članove Donjeg doma u ispravnost svega što je vlada preduzela u vezi s raspletom na Istoku, te da se poslanici mogu mirna srca razići, jer ministri ostaju na svojim mestima, i u kome je jemčio za »čast i poštenje ruskog imperatora«.

Pored opštih razloga, koje smo izneli, lord Palmerston je imao i jedan poseban razlog da iznenadi svet svojim poslednjim činom patriotskog samožrtvovanja: uhvaćen je na delu. Njegov prestiž je počeo da nestaje, njegova dosadašnja karijera izišla je na videlo. Engleski narod, kome nisu otvorili oči ni priznato učešće Palmerstona u zaveri do 2. decembra, koja je srušila francusku republiku, ni njegova komedija barutne zavere, osvestilo je otkriće gospodina Davida Urquharta, koji je njegovo lordstvo zgrabio za jaku. Ovaj gospodin, svojom nedavno objavljenom knjigom *Progress of Russia*, člancima u engleskim listovima, a naročito govorima na antiruskim skupovima, koji su se održavali širom Kraljevstva, zadao je udarac političkoj reputaciji lorda Palmerstona, što će buduća istorija samo potvrditi. Naši sopstveni naponi za stvar istorijske pravde takođe su doprineli, mnogo više no što smo očekivali, da se stvori novo mišljenje u Engleskoj o ovom neumornom i lukavom državniku.

Doznajemo iz Londona, sasvim neočekivano, da je gospodin Tucker tamo preštampao i besplatno razdelio 50 000 primeraka jednog opširnog članka, u kome smo, otprilike pre dva meseca, pred svetom razotkrili pravi karakter njegovog lordstva i u pravom svetlu osvetlili njegovu karijeru⁽³⁸⁶⁾. Promene koje su nastupile u javnom mnenju nisu baš najprijatnije po njega, i on je smislio, možda, da obuzda plimu javnog neraspoloženja, ili da je čak i zaustavi, ovim svojim *iznenadnim potezom*. Predskazujemo da ovaj potez lorda Palmerstona neće uroditi plodom i da će se njegova duga karijera u javnom životu uskoro neplodno i neslavno završiti.

Naslov originala:

Palmerston's Resignation

Napisano 16. decembra 1853.

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune»,

br. 3965 od 31. decembra 1853.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels
Razvoj turskog rata^[387]

Na jedvite jade najzad smo dobili u ruke službena dokumenta o dvema poredama kojima se Rusija na sav glas hvali i kojima se tako obilato služi. Govorimo, naravno, o uništenju turske eskadre kod Sinope i o sukobu u blizini Ahalcija^[388] u Aziji. Pomenuti dokumenti su ruski bilteni; ali činjenica da turski službeni organ nije rekao ni reči o tome, iako su njegova saopštenja, ako je ikakvih bilo, mogla da dođu do nas pre onih iz Petrograda, pokazuje da je gotovo sigurno da Porta nema ništa prijatno da saopšti. Prema tome, prema obaveštenju koje imamo, nastavljamo da analiziramo ove događaje da bismo upoznali naše čitaoce sa stvarnim stanjem stvari.

Bitka kod Sinope bila je rezultat jednog takvog neuporedivog niza turskih grešaka da se cela stvar može objasniti jedino kobnim mešanjem zapadne diplomatije ili tajnim sporazumevanjem Rusa s nekim krugovima u Carigradu, povezanim sa francuskom i engleskom ambasadam. U novembru mesecu su cela turska i egipatska flota krenule prema Crnom moru da bi odvratile ruske admirale od jedne ekspedicije koja je upućena na obalu Kavkaza da bi iskrcala oružje i municiju za pobunjene gorštace. Flota je ostala na moru osamnaest dana ne susrevši se ni sa jednim jedinim ruskim ratnim brodom; neki govore da ruska eskadra za celo to vreme nije ni napustila Sevastopolj, zbog čega je ekspedicija na Kavkaz i bila u stanju da izvrši svoj zadatak; drugi izveštavaju da se ta eskadra, budući dobro obaveštena o planovima Turaka, povukla na istok, i samo je posmatrala brodove koji su prevozili materijal, koji usled toga nikada nisu stigli na obalu Kavkaza i morali su da se vrate u Sinopu, dok je glavnina flote ponovo uplovila u Bosfor. Velika količina baruta koja se nalazila na palubi sinopske eskadre, i koja je prouzrokovala eksploziju nekoliko brodova relativno na samom početku sukoba, izgleda da dokazuje da je druga verzija tačna.

Tako je sedam turskih fregata, dva parna broda, tri šalupe, i jedan do dva manja broda, zajedno sa nekoliko transportnih brodova, ostalo u luci Sinope, što je nešto bolje od usidravanja na otvorenom moru, pošto luku čini zaliv otvoren prema moru i zaštićen sa neko-

liko zapuštenih i loše konstruisanih baterija, od kojih je najbolja bila jedna kula podignuta u vreme grčkih imperatora, i vrlo verovatno pre no što se u Evropi i znalo za artiljeriju. Tek treba da doznamo kako se dogodilo da jedna eskadra od nekih tri stotine topova, uglavnom malog kalibra, bude tako prepuštena na milost i nemilost floti tri puta jače i veće tonaže, na tački turske obale koja je po svojoj blizini Sevastopolju najizloženija ruskom napadu, dok se glavnina flote ljuljuškala na talasićima Bosfora. Poznato nam je da je opasan položaj ove eskadre pravilno uočen i da se o njemu žučno diskutovalo u glavnom stanu, da su turski, francuski i britanski admirali bučno iznosili svoja različita mišljenja u ratnim savetima, i da su ambasadori, koji su se mešali u sve, takođe bili prisutni da saopšte svoja mišljenja, ali ništa nije preduzeto.

Međutim, prema jednom tvrđenju, izgleda da je jedan austrijski parobrod odneo izveštaj u Sevastopolj o položaju eskadre. Ruski službeni izveštaj, naprotiv, tvrdi da je Nahimov, krstareći duž azijske obale, primetio eskadru i preduzeo korake da je napadne. Ali ako su Rusi opazili Turke kod Sinope, Turci su sa kula i minareta neizbežno morali mnogo ranije opaziti Ruse. Kako se onda dogodilo da su turske baterije bile u tako lošem stanju, kad se za nekoliko dana moglo veoma mnogo učiniti da se one dovedu u ispravno stanje? Kako se dogodilo da su turski brodovi ostali usidreni na mestima gde su ometali paljbu sa baterija, a nisu bili prebačeni u sidrišta u kojima je bilo mnogo zgodnije suočiti se sa opasnošću koja je pretila? Bilo je dovoljno vremena za sve to, pošto admiral Nahimov tvrdi da je od Sevastopolja tražio tri tropsalubna broda pre nego što se odlučio da napadne. Nije se smelo dozvoliti da prođe šest dana, od 24. do 30. novembra, a da Turci ne mrdnu ni malim prstom: ali izveštaj turskog parobroda »Taif«, koji je pobjegao u Carigrad, dovoljno dokazuje da su Turci bili iznenađeni. Dakle, što se tiče ovoga, ruski izveštaj ne može odgovarati istini.

Admiral Nahimov imao je pod svojom komandom tri linijska broda, jedan od njih je bio tropsalubni brod, šest fregata, nekoliko parobroda, i šest ili osam manjih brodova — snagu najmanje dvostruko veće tonaže od turske eskadre. Pa ipak nije napao dok nije dobio još tri tropsalubna broda, koji bi već i sami po sebi bili dovoljni da izvedu zadatak. Tek ovako nadmoćan krenuo je u napad. Magla ili, kako neki kažu, korišćenje britanske zastave, omogućili su mu da se na miru približi na razdaljinu od 500 jardi. Zatim je borba otpočela. Rusi, koji nisu želeli da ostanu pod jedrima na obali prema kojoj je duvao vetar, bacili su sidra. Zatim je paljba sa dve usidrene flote, bez ikakvih pomorskih manevara, koja je imala više karakter suvozemne kanonade, trajala četiri sata. Mogućnost napuštanja svake pomorske taktike, svih manevrisanja, veoma je odgovarala Rusima, čija se crnomorska flota, na kojoj se isključivo nalazila posada sastavljena od novopečenih mornara, a naročito poljskih Jevreja,

mogla loše provesti da su joj se suprotstavili na pučini turski brodovi sa dobrom posadom. Rusima je trebalo četiri sata pre no što su uspjeli da učukaju slabe brodove svojih protivnika. Pored toga imali su i tu prednost što bi svaki njihov zalutali metak pogodio ili bateriju ili grad, a koliki su broj promašaja imali u porednju sa pogocima, govori to što je grad gotovo potpuno razoren mnogo pre no što je neprijateljska flota učukana. Ruski izveštaj govori da je samo turski deo grada spaljen, a da se grčki spasao kao nekim čudom. Ovo, međutim, poriču pouzdaniji izveštači, koji tvrde da je ceo grad u ruševinama.

Tri turske fregate su spaljene u toku borbe, četiri su se nasukale na obalu i kasnije spaljene, zajedno sa jednim parobrodom i manjim brodovima. Parobrod »Taif«, međutim, presekao je svoje kablove, neustrašivo zaplovio kroz ruske linije, i, mada ga je gonio admiral Kornilov sa tri ruska parobroda, probio se do Carigrada. Ako uzmemo u obzir neumešnost Rusa u pomorskim manevrima, loš položaj turske flote ispred svojih sopstvenih baterija i u njihovoj vaterenoj liniji, a iznad svega *apsolutnu izvesnost uništenja*, možda bi bilo bolje da je cela turska eskadra digla sidra i brzo krenula na neprijatelja, ukoliko je imala povoljan vetar. Neminovni gubitak nekoliko brodova mogao bi bar pomoći da jedan deo eskadre bude sačuvan. Naravno da je pravac vetra bio od presudnog značaja pri ovakvom manevru, ali ne izgleda verovatno da je Osman paša ijednog časa pomislio na takav korak.

Pobeda kod Sinope ne donosi nikakvu slavu Rusima, dok su se Turci borili sa gotovo nečuvenom hrabrošću; ni jedan jedini brod se nije predao tokom cele bitke. I ovaj gubitak dragocenog dela njihovih pomorskih snaga, privremeno zauzeće Crnog mora od strane Rusa, usled toga opadanje morala turskog naroda, vojske i mornarice, Turska treba da pripiše u potpunosti »dobrim uslugama« zapadne diplomatije, koja je sprečila tursku flotu da isplovi na pučinu i da zaštititi ili vrati u bazu sinopsku eskadru. I to se isto tako pripisuje tajnom obaveštenju datom Rusima, koje im je omogućilo da zadaju udarac sa izvesnošću i bez opasnosti.

Druga pobeda kojom se Rusi diče postignuta je kod Ahalciha u Jermeniji. Jedno vreme su turske ofanzivne operacije, zaustavljane na gruzijskoj granici, stajale na mrtvoj tački. Posle zauzeća Šeftakila, ili luke Sv. Nikole, nijedno iole važno mesto nije zauzeto, niti je postignuta ijedna pobeda koja bi bila više nego prolaznog značaja. I to u zemlji gde se Rusi moraju boriti pod najnepovoljnijim uslovima koji se daju zamisliti, gde su njihove kopnene veze sa Rusijom svedene na dva drumata kojima vrve odmetnuti Čerkezi, gde bi njihove morske veze mogle vrlo lako biti presečene ili ugrožene, i gde bi Zakavkazje, pod njihovom okupacijom, sa Tiflisom kao centrom, moglo pre biti smatrano kao nezavisna država nego kao deo ili pokrajina moćne imperije. Kako da se objasni ovo sprečavanje tur-

skog napredovanja? Turci optužuju Abdi pašu za izdaju i već su ga opozvali; i zaista je veoma interesantno da je Abdi paša jedini turski general u Aziji kome su Rusi dozvolili da postigne delimične pobeđe od lokalnog značaja. Ali su Turci napravili dve greške koje objašnjavaju izostajanje uspeha u početku, a koje su se kasnije pretvorile u očigledan poraz. Oni su raštrkali i izdelili svoju vojsku na dugačkom frontu od Batuma do Bajazida; njihove trupe nigde nisu bile dovoljno snažne da bi izvele koncentrisan napad na Tiflis, mada jedan deo tih snaga uživa u ovom času u neospornom i beskorisnom posedovanju grada Erivana. Zemlja je gola i stenovita, i možda će tamo biti teško snabdevati hranom toliku vojsku; ali brza koncentracija svih sredstava i brzi pokreti najbolji su način zaštite protiv gladi jedne vojske. Bila bi dovoljna dva korpusa, jedan za obezbeđenje Batuma i za napade na obalski deo, a drugi za direktan marš na Tiflis kroz dolinu Kure. Ali turske snage su razdeljene i rascepkane sasvim nepotrebno, i ta iscepanost dovodi do nesposobnosti za borbu bilo kog korpusa.

Na drugom mestu, neaktivnost u kojoj je diplomatija držala tursku flotu dozvolila je Rusima da iskrcaju dve divizije pešadije (petog korpusa) u Mingreliji, i da tako ponovo ojačaju kavkasku armiju kneza Voroncova za gotovo 20 000 ljudi. Tako ojačan, on ne samo da je blokirao Turke na obali već je sada imao satisfakciju da vidi jedan korpus pod generalom Andronikovom kako oslobađa opkoljenu tvrđavu Ahalcih i tuče neprijatelja na otvorenom polju u blizini tog grada. Rusi tvrde da su sa 10 000 ljudi potukli 18 000 Turaka; mi se, naravno, ne možemo pouzdati u takva tvrđenja, ali moramo priznati da veliki broj neregularne vojske u turskoj anadoljskoj armiji, i gotovo potpuno odsustvo evropskih oficira, naročito na komandujućim mestima i štabovima, čini Turke lošim protivnicima jednakog broja Rusa. Rusi tvrde da su oteli deset ili dvanaest topova, što nije isključeno, pošto u toj neprohodnoj zemlji poražena strana nužno mora napustiti najveći broj svojih topova; istovremeno priznaju da su zarobili samo 120 ljudi. Ovo vodi priznanju da su masakrirali gotovo sve ranjenike na bojištu, koji su im nužno pali u ruke. Pored toga, oni priznaju da njihove mere za gonjenje i hvatanje bar jednog dela neprijateljske vojske koja se povlačila mora da su bile loše planirane. Imali su jaku konjicu; hrabri upad usred neprijatelja koji je bežao otepcio bi čitave bataljone. Ali ova akcija je, koliko o tome govori izveštaj, od veoma malog vojnog i političkog interesa.

Na Dunavu Rusi nisu učinili ništa više već ponovili istu stvar kojom su počeli borbu kod Mačina, tvrđave, ili isturene stene preko puta Braile. Izgleda da su postigli veoma malo. Jedan dobar znalac nam daje obaveštenja o turskim trupama koncentrisanim kod Vidina. One se sastoje od 34 000 pešaka, 4000 konjanika i 2000 artiljeraca, sa 66 poljskih topova, pored teške artiljerije na zidinama Vidina i na redutima Kalafata. Tako je 40 000 Turaka uzaludno iskorišćeno

da bi okupiralo direktan drum od Bukurešta do Srbije. Četrdeset hiljada ljudi, prikovanih za razvučena utvrđenja koja treba da brane, i suviše je malo da se odupre napadu jedne velike vojske, a i suviše mnogo da bi porazili male krstareće formacije. Sa snagama koje su već sakupljene kod Šumena, ovih 40 000 ljudi vredelo je dva puta više nego isti taj broj ma gde drugde. To što se nisu nalazili tamo, posle mešanja diplomatije, uništilo je operacije kod Oltenice. Nemoguće je da Omer paša ne zna da ako se bude nalazio sa 100 000 ljudi između Silistrije i Ruščuka, Rusi nikada neće pokušati da produ pored njega sa brojem trupa dovoljnim da mu naškodi, da bi se prebacili u planine Srbije. Takav raspored njegovih trupa ne može biti plod njegovog rasuđivanja, i on mora da beznadno besni protiv ubitačnog uplitanja koje mu ga nameće.

Naslov originala:

Progress of the Turkish War

Napisano oko 22. decembra 1853.

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune»,
br. 3971 od 9. januara 1854.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Napomene i registri

Napomene

¹ Ovim člankom Marx i Engels počinju u listu «New-York Daily Tribune» sistematski da objašnjavaju istočno pitanje u vezi sa zaošttravanjem suprotnosti između carske Rusije i zapadnih sila na Bliskom istoku i na Balkanu, do koga je došlo 1853, i u vezi sa krimskim ratom koji je potom počeo. Kao i većina članaka i dopisa Marxa i Engelsa koji su izašli u listu «New-York Daily Tribune» i ovaj članak nije više nijednom objavljen za života njegovih autora. Deo članka u kome se govori o Turskoj unet je zajedno sa drugim radovima o istočnom pitanju u zbirku koju su sastavili Marxova kćer, Eleanor Marx-Aveling i engleski socijalist, Edward Aveling: Karl Marx, *The Eastern Question. A Reprint of Letters written 1853—1856 dealing with the events of the Crimean War*. U toj zbirci Marx je naveden kao autor svih članaka, pošto su članci u listu «New-York Daily Tribune» objavljeni ili s njegovim potpisom ili bez ikakvog potpisa. Tek 1913, u vezi sa objavljivanjem prepiske između Marxa i Engelsa, saznalo se da je znatan broj članaka koje je Marx slao listu «Tribune» u celosti ili delimično potekao iz Engelsova pera.

U ovom članku Marx je napisao odlomke *Britanska politika-Disraeli-Izbelice-Mazzini u Londonu*, a Engels odlomak *Turska*.

«New-York Daily Tribune» — američke novine koje su izlazile od 1841. do 1924 — osnovao je poznati američki novinar i političar Horace Greely. Do sredine pedesetih godina bile su organ levog krila američkih vigovaca, zatim organ Republikanske partije. Četrdesetih i pedesetih godina ove novine su imale progresivan stav i istupale su protiv ropstva. U njima su saradivali mnogi značajni američki pisci i novinari. Jedan od njihovih urednika bio je od kraja četrdesetih godina Charles Dana, koji je bio pod uticajem ideja utopijskog socijalizma. Marxova saradnja u ovim novinama počela je avgusta 1851. i trajala do marta 1862. Veliki broj članaka za «New-York Daily Tribune» napisao je Engels na Marxovu molbu. Marxovi i Engelsovi članci u «New-York Daily Tribune» tretiraju važna pitanja radničkog pokreta, unutrašnje i spoljne politike i ekonomskog razvika evropskih zemalja, pitanja kolonijalne ekspanzije i nacionalno-oslobodilačkog pokreta u potlačenim i zavisnim zemljama, i još mnoga druga. U doba kad je u Evropi reakcija opet dizala glavu, Marx i Engels su koristili ove mnogo čitane američke novine da bi na osnovu činjeničkog materijala otkrivali nedostatke i protivrečnosti kapitalističkog društva, i ukazali na ograničeni karakter buržoaske demokratije.

Redakcija lista «New-York Daily Tribune» je u mnogim slučajevima svojevoljno vršila izmene tekstova tih članaka; neki od njih su objavljeni bez potpisa autora, kao uvodnici redakcije. Takve intervencije davale su Marxu više puta povod da protestuje. Počev od jeseni 1857. Marx je bio prinuđen da ograniči broj svojih članaka za «New-York Daily Tribune» zbog privredne krize u SAD koja se odrazila i na finansijsko stanje tog lista. Njegova saradnja u listu sasvim je prestala početkom građanskog rata u SAD. Za prekid odnosa između lista «New-York Daily Tribune» i Marxa odlučujuća je bila činjenica što su redakciju novina sve više zauzimale pristalice politike kompromisa sa robovlasničkim državama. 3

- ² Marta 1853. godine Pakington je istisnuo Disraelija sa mesta vođe torijevske partije u Donjem domu, na kome se Disraeli nalazio od 1848. Ta promena je bila rezultat dugotrajnih unutrašnjih trvenja u partiji između Disraelija (koji je bio za to da se industrijskoj buržoaziji, koja je bila pobornik slobodne trgovine, daju izvesne koncesije u finansijskoj i trgovačkoj politici) i torijevaca, pristalica protekcionizma. Uprkos privremenom trijumfu ovih poslednjih, kasnije je ipak pobedila Disraelijeva tendencija da se stara aristokratska partija torijevaca pretvori u partiju konzervativnih krugova engleske buržoazije. 3
- ³ Na sednici Donjeg doma održanoj 1. marta 1853. Palmerston je demagoški izjavio da će Engleska odrečno odgovoriti na eventualni zahtev sila sa Kontinenta za izručenje političkih izbeglica sa Britanskih ostrva. Ali u govoru koji je ubrzo potom održao Aberdeen u Gornjem domu obećano je evropskim vladama da će im se učiniti ustupak u pitanju izbeglica. Marx je dotakao to pitanje u nekim ranijim dopisima za «New-York Daily Tribune». 3
- ⁴ «*Österreichische Correspondenz*» — poluzvanični organ austrijske vlade štampan u litografskoj tehnici; izlazio je pod tim imenom u Beču od 1850. do 1863. 3 371
- ⁵ «*Le Moniteur universel*» — dnevni list koji je izlazio u Parizu od 1789. do 1901. Od 1799. do 1814. i od 1816. do 1868. bio je zvanični vladin organ. 4 17 170 206 266 268 446
- ⁶ *tilzitski mir* — mirovni ugovori zaključeni 7. i 9. jula 1807. između Napoleone Francuske i učesnika četvrte antifrancuske koalicije, Rusije i Pruske, posle njihovih poraza u ratu. Uslovi mira bili su veoma teški za Prusku, koja je izgubila znatan deo svoje teritorije (između ostalog i sve posede zapadno od Labe). Rusija nije pretrpela teritorijalne gubitke, čak je dobila oblast Bjalistok koja je uzeta od Pruske, ali je Aleksandar I morao da prizna sve što je Francuska osvojila u Nemačkoj, teritorijalne izmene koje je izvršio Napoleon i Napoleonov suverenitet nad Jonskim ostrvima. Morao je da se saglasi i sa stvaranjem Varšavskog vojvodstva, koje je postalo francusko strateško uporište na granicama Rusije, i da se priključi blokadi Engleske (takozvanoj kontinentalnoj blokadi). Aleksandar I se u Tilzitu obavezao da će posredstvom Francuske početi pregovore o miru sa Turskom, sa kojom je Rusija bila u ratu od 1806. Avgusta 1807. Rusija i Turska su zaključile primirje, ali do mira među njima nije došlo i ratne operacije nastavljene 1809, dovele su 1812. do poraza Turske. 5
- ⁷ Radi se o intervenciji kontrarevolucionarnih snaga Svete alijanse izvršenoj u Napulju, Pijemontu i Španiji početkom dvadesetih godina devetnaestog veka. Na kongresu Svete alijanse koji je počeo oktobra 1820. u Opavi i završio se maja 1821. u Ljubljani, proklamovan je princip mešanja sila Svete alijanse u unutarnje stvari drugih država da bi u njima podržale feudalno-monarhističku vladavinu. Sledstveno tome, ljubljanski kongres je doneo odluku da se austrijske trupe pošalju u Italiju, a kongres u Veroni (1822) da Francuska interveniše u Španiji, što je dovelo do gušenja buržoaskih revolucija i nacionalnoslobodilačkih pokreta u tim zemljama. 5
- ⁸ Početkom četrdesetih godina tursko-egipatski rat (1839—1841) sve više je otežavao rešenje istočnog pitanja i u vezi s time, zaoštravale su se suprotnosti između velikih sila. Sultanove trupe upale su 1839. u Siriju, koju je 1831—1833. osvojio egipatski namesnik Mehmed Ali, ali su bile potučene. Bojeći se mešanja Rusije u tursko-egipatski konflikt, zapadne sile su odlučile da se obrate zajedničkom notom sultanu. U noti od 27. jula 1839. Porti je ponudena podrška svih velikih sila. Ali borba između Francuske i Engleske za uticajne sfere na Bliskom istoku, naročito u Egiptu, dovela je dotle da su londonsku konvenciju od 15. jula 1840. o merama za pružanje vojne pomoći sila sultanu potpisale samo Engleska, Austrija, Rusija i Pruska, bez Francuske.

- Francuska, koja je polagala nade u Mehmed Alija, ubrzo je bila prinuđena da odustane od svoje politike i da Mehmed Alija prepusti njegovoj sudbini. Vojna intervencija Engleske i Austrije prisilila je Mehmed Alija da se odrekne svih svojih poseda izvan Egipta i podvrgne vrhovnoj vlasti sultana. 5
- ⁹ Takozvani princip legitimnosti (od latinske reči »legitimus« — zakonit) postavila je na bečkom kongresu (1814—1815) francuska diplomatija, koju je predstavljao Talleyrand. Taj princip, koji je u Evropi doveo do ponovnog uspostavljanja »zakonitih« dinastija, srušenih u toku francuske revolucije i Napoleonovih ratova, uzet je za osnovu svih bečkih ugovora. 5
- ¹⁰ U pesmi *Les mirmidons ou les funérailles d'Achille* Béranger je alegorično prikazao ništavne i nesposobne vladare Francuske u periodu restauracije i druge evropske pobornike legitimizma. U naslovu pesme je igra reči: les mirmidons — Mirmidoni, legendarno pleme u južnoj Tesaliji čiji su se ratnici borili u trojanskom ratu pod vodstvom Ahila; mirmidon — znači i kepec, a u prenosnom smislu beznačajan, nesposoban čovek. 5
- ¹¹ Turci su dva puta opsedali Beč: 1529. i 1683, oba puta bez uspeha. Godine 1683. poljske trupe pod kraljem Janom Sobieskim spasle su Beč od turskih osvajača.
Bitka kod Kulevče (Bugarska) odigrala se 30. maja 1829. za vreme rusko-turskog rata 1828/1829. Bitka je završena porazom turske vojske. 6
- ¹² Reč »rasa« Marx ovde upotrebljava u smislu shvatanja ustaljenog u to doba, a koje dopušta da se »rase drugog reda« (grupe unutar glavnih rasa) mešaju sa jezičkom i etničkom potpodelom čovečanstva. 6
- ¹³ *Visoka porta* — naziv za tursku vladu, naročito za ministarstvo spoljnih poslova (do 1918); prvobitno naziv sultanove rezidencije. 6
- ¹⁴ *Galjegosi* (Gallegos) — stanovnici Galicije, pokrajine na severozapadu Španije. 7
- ¹⁵ Godine 1848/1849. austrijski Habsburgovci su iskoristili pokret transilvanskih Vlaha protiv revolucionarne Mađarske. Neposredno pre revolucije, Transilvanija je priključena zemljama mađarske krune koje su bile pod vlašću Habsburgovaca. Za vreme 1848/1849. revolucionarna vlada Mađarske odbila je da prizna pravo transilvanskih Vlaha na nacionalnu nezavisnost, što je bečka vlada iskoristila i nagovorila ustaničke trupe transilvanskih Vlaha da se bore protiv revolucionarne vojske Mađarske. Poraz buržoaske revolucije u Mađarskoj imao je kobne posledice i po stanovništvo Transilvanije gde je opet uspostavljena vlast mađarskih velikaša. 8
- ¹⁶ *Rusini* — naziv za ukrajinsko stanovništvo koje živi s obe strane Karpata, u Galiciji i u Bukovini; naziv su uveli građanski etnografi i istoričari u 19. veku da bi to stanovništvo veštački odvojili od glavnine ukrajinskog naroda.
Februara 1846. kad su poljski patrioti pokušali da u poljskim oblastima podignu ustanak za nacionalno oslobođenje Poljske, i da u Krakovu privremeno izvojuju pobedu, i u Galiciji se razbuktao ustanak seljaka. Austrijske vlasti su iskoristile mržnju potlačenih ukrajinskih seljaka protiv poljske šljajte (plemstva) i u više slučajeva podstakle su seljake-ustanike na borbu protiv poljske ustaničke vojske. Posle ugušenja ustanka u Krakovu, surovo je ugušen i pokret galicijskih seljaka. 8
- ¹⁷ U toku buržoasko-demokratske revolucije 1848. u Dunavskim kneževinama, Moldaviji i Vlaškoj, razvio se široki narodni pokret za konačno dobijanje nezavisnosti od turske carevine, za ukidanje kmetstva i uklanjanje drugih prepreka za razvoj kapitalizma. Domaće reakcionarne snage, zajedno sa intervencionističkom vojskom sultana i carske Rusije ugušile su revoluciju. 8

- ¹⁸ U toku revolucije 1848/1849. zemljoposjednički i buržoaski elementi u hrvatskom i češkom nacionalnom pokretu izjasnili su se protiv rešavanja nacionalnog pitanja revolucionarno-demokratskim putem. Oni su propagirali ujedinjenje potlačenih slovenskih naroda u okviru habsburške monarhije. Taj stav je našao svoj izraz u odlukama hrvatskog sabora, koji je zasedao 1848. u Zagrebu, kao i u orijentaciji desnog, umereno-liberalnog krila (Palacký, Šafařík) Slovenskog kongresa u Pragu juna 1848. To desno, umereno-liberalno krilo htelo je da reši nacionalno pitanje jačanjem habsburške monarhije. Nasuprot tome levi, demokratski pravac kongresa (Sabina, Frič, Libelt i dr.) bio je za zajedničku akciju sa revolucionarno-demokratskim pokretom u Nemačkoj i Mađarskoj. 9
- ¹⁹ *Rusko-turski rat* (1806-1812) završio se porazom Turske i potpisivanjem buku-reštanskog mirovnog ugovora maja 1812, kojim je Besarabija ustupljena Rusiji. Ovaj ugovor sadrži i članove koji su Srbiji davali autonomiju u pitanjima unutrašnje uprave. 9
- ²⁰ *Antiruska stranka* u Srbiji na čelu sa Garašaninom orijentisala se na podršku zapadnih sila. Na zahtev kneza Menšikova, tadašnjeg izvanrednog ruskog ambasadora u Carigradu, početkom 1853. srpski knez Aleksandar je smenio Garašanina sa položaja predsednika vlade i ministra spoljnih poslova. Među-stranačka borba dovela je 1853. do zategnute političke situacije u Srbiji. 9 191 226
- ²¹ U *prvom englesko-avganistanskom ratu* (1838—1842), koji su izazvali Englezi da bi Avganistanu nametnuli kolonijalno ropstvo, propali su osvajački planovi engleskih kolonijalista.
- Godine 1843. Englezi su osvojili Sind, severozapadni deo Indije, koji se graniči sa Avganistanom. Istočnoindijska kompanija je u englesko-avganistanskom ratu pretnjama i upotrebom sile naterala feudalne upravljače Sinda da se saglase s tim da engleske trupe pređu preko njihovih poseda. Englezi su iskoristili taj ustupak i 1843. zahtevali od lokalnih feudalaca da postanu vazali Kompanije. Posle pokolja nad pobunjenim plemenom Beluča (starosedeoći Sinda), Englezi su celu ovu oblast pripojili britanskoj Indiji.
- Pendžab* (severozapadna Indija) su osvojili Englezi u ratovima protiv Sika (1845/1846, 1848/1849). Siki su verska sekta, osnovana u 16. veku u Pendžabu, čije je učenje o jednakosti pružilo ideološku osnovu borbi seljaka protiv indijskih feudalnih gospodara i avganistanskih osvajača krajem 17. veka. Kasnije se među Sikima izdvojilo feudalni, vladajući sloj. Predstavnici tog feudalnog sloja vladali su državom Sika koja je početkom 19. veka obuhvatala ceo Pendžab i niz susednih oblasti. Godine 1845. engleski kolonijalisti u savezu sa izdajnicima iz redova plemstva Sika, izazvali su sukob i 1846. im je uspelo da tu državu pretvore u vazalnu kneževinu. Godine 1848. došlo je do ustanka Sika koji je 1849. ugušen. Osvajanjem Pendžaba cela Indija je postala engleska kolonija. 12 127
- ²² *«The Economist»* — nedeljni list industrijske buržoazije za privredna i politička pitanja, koji izlazi u Londonu od 1843. 12 21 82 134 177 196 198 257 366 386 426 436
- ²³ *Milanski ustanak* koji je izbio 6. februara 1853. izazvale su pristalice italijanskog revolucionara Mazzinija, a pomogli su ga revolucionarni mađarski emigranti. Cilj ustanika — većinom italijanskih radnika, patriota — bio je obaranje austrijske vlasti u Italiji. Taj ustanak, koji je imao karakter zavere i nije vodio računa o stvarnoj situaciji, ubrzo je ugušen. U većem broju članaka Marx je dao ocenu milanskog ustanka. 14 255
- ²⁴ *«The Morning Herald»* — dnevni list konzervativnog smera; izlazio je u Londonu od 1780. do 1869. 15 67 94 119 123 203 316 348 443 447

- ²⁵ Novčić na kome je utisnut lik »svetog« bika Apisa, koga su slavili stari Egipćani. U staroj Grčkoj su u opticaju bili uglavnom novčići sa likom životinja sve do 5. veka pre n. e. 15
- ²⁶ »The Times« — najveći engleski dnevni list, konzervativno orijentisan. Osnovan je 1. januara 1785. u Londonu pod nazivom »Daily Universal Register«; taj naziv je 1. januara 1788. promenjen u »The Times«. 15 20 56 59 67 88 95 98 112 119 132 155 159 187 201 257 262 268 322 331 341 345 352 376 423 435 439 446
- ²⁷ »The Morning Post« — konzervativni dnevni list; izlazio u Londonu od 1772. do 1937. 16 48 67 92 121 162 177 189 196 206 262 268 278 352 391 437 447
- ²⁸ »The Daily News« — liberalni dnevni list, organ industrijske buržoazije; izlazio u Londonu od 1846. do 1930. 16 20 67 228 249 256 362 384 443
- ²⁹ »The Morning Chronicle« — buržoaski dnevni list; izlazio u Londonu od 1769. do 1862. 16 67 117 121 198 246 258 262 340 438 442 447
- ³⁰ »The Morning Advertiser« — dnevne novine koje izlaze u Londonu od 1794. Pedesetih godina 19. veka bile su organ radikalne buržoazije. 16 31 60 161 177 214 234 239 244 264 274
- ³¹ *Entente cordiale* (Srdačna antanta) — izraz koji je označavao zbliženje Francuske i Engleske posle julske revolucije 1830. Uprkos »Entente cordiale« često su se zaoštravale englesko-francuske suprotnosti u vezi sa nizom međunarodnih pitanja, naročito istočnim pitanjem, tridesetih godina i kasnije. 16
- ³² »Le Constitutionnel« — buržoaske dnevne novine, izlazile u Parizu od 1815. do 1870. Četrdesetih godina bile su organ umerenog krila orleanista. U toku revolucije 1848. zastupale su shvatanja kontrarevolucionarne rojalističke buržoazije koja se grupisala oko Thiers-a. Posle državnog udara Louis-a Bonaparte, decembra 1851. postala su bonapartističko glasilo. 17 93 233 247 340 348
- ³³ »Le Pays« — dnevne novine osnovane u Parizu 1849. Za vreme Drugog carstva (1852—1870) postale su poluzvanični organ vlade Napoleona III sa podnaslovom »Journal de l'Empire«. 17 92
- ³⁴ U proleće 1821. u Grčkoj je izbio ustanak koji su pripremala tajna društva grčkih patriota — heterije. Signal za ustanak bio je prelaz odreda Aleksandra Ypsilantija marta 1821. preko Pruta i upad u Dunavske kneževine radi prodora u Grčku. Ypsilanti je bio grčki oficir u ruskoj službi koji je bio na čelu jedne heterije u Odesi. Pohod Ypsilantijevog odreda je propao, ali je dao podstrek izbijanju masovnog ustanka koji je ubrzo zahvatio celu zemlju. Narodna skupština sazvana u Epidaurusu proglasila je nezavisnost Grčke 1. januara 1822. i donela ustav. Pošto turski sultan nije mogao bez inostrane pomoći da uguši grčki ustanak, zatražio je od svog egipatskog vazala Mehmed Alija podršku. Trupe Mehmed Alija pod komandom Ibrahim paše upale su u Moreju (Peloponez) i ponele se nečuveno okrutno prema grčkom stanovništvu. Sile Svete alijanse, među njima naročito carska Rusija, u početku su odlučno odbijale da pomognu ustanak. Ali velike simpatije koje je svuda izazvala borba Grka, i pre svega mogućnost da tu borbu iskoriste za učvršćenje svog uticaja na jugu Balkanskog poluostrva, podstakle su Rusiju, Englesku i Francusku da podrže Grčku i da joj pruže vojnu pomoć. Od presudnog značaja za dobijanje nezavisnosti Grčke bila je pobeđa Rusije u rusko-turskom ratu (1828/1829). Turska je bila prinuđena da prizna Grčku kao nezavisnu državu. 18
- ³⁵ *fanarioti* — bogati Grci koji su živeli u Fanaru, jednoj gradskoj četvrti Carigrada, i bili većinom potomci vizantijskih aristokratskih slojeva. Blagodareći svom bogatstvu i političkim vezama, zauzimali su visoke položaje u otomanskoj državnoj upravi. 18

- ³⁶ *Srpski ustanak 1804.* označio je prekretnicu u istoriji nacionalnooslobodilačke borbe srpskog naroda vođene stolicima protiv vladavine turskih feudalnih gospodara. Neposredan povod za ustanak bila je seča srpskih kneževa, delo janičara. Februara 1804. ustali su široki slojevi srpskog naroda pod vođstvom Đorda Petrovića (Karadorđe), da se bore protiv turskih osvajača. Uspesi ruske armije na Balkanu u rusko-turskom ratu (1806—1812) bili su velika pomoć oslobodilačkom pokretu Srba. Pošto su proterali Turke (1811), Srbi su zaveli sopstvenu unutrašnju upravu. Prema bukureštanskom mirovnom ugovoru iz 1812. Turska je bila prisiljena da Srbima da autonomiju u pitanjima unutrašnje uprave. Kada je 1813. Napoléonova armija upala u Rusiju, sultan je prekršio ugovor i u Srbiju poslao kaznenu ekspediciju koja je ponovo uspostavila tursku vlast ali za kratko vreme. Posle drugog srpskog ustanka 1815, i uz diplomatsku podršku Rusije, Srbi su uspeli da zbače turski jaram. Kad je završen rusko-turski rat (1828/1829), Turska je posebnim sultanovim fermanom morala da prizna autonomiju, u stvari nezavisnost Srbije. 19
- ³⁷ U bici kod Navarina (danas Pylos, grad i luka u Grčkoj) ujedinjene engleske, francuske i ruske eskadre pod komandom engleskog admirala E. Codringtona potukle su tursko-egipatsku flotu 20. oktobra 1827. Evropske sile poslale su svoje ujedinjene eskadre u grčke vode da bi oružjem okončale rat između Turske i grčkih ustanika. Bitka je počela kad je turska komanda odbila da obustavi nasilje nad grčkim stanovništvom i završila se potpunim uništenjem tursko-egipatske flote. Osim toga, ona je ubrzala početak rusko-turskog rata 1828/1829. koji se završio pobedom Rusije. 19 163
- ³⁸ *Aja Sofija* — crkva svete Sofije u Carigradu, danas muzej. 19
- ³⁹ *Magna Charta Libertatum* — povelja koju su ustanici, krupni feudalci, baroni i crkveni poglavari, potpomognuti staležom vitezova i gradovima, nametnuli engleskom kralju Johnu I (*bez zemlje*). Potpisana 15. juna 1215, ona je ograničila kraljeva prava u korist velikih feudalaca i sadržavala izvesne ustupke staležu vitezova i gradovima. Najvećem broju stanovništva, kmetovima, nije donela nikakva prava. 20
- ⁴⁰ Engels aludira na stav zapadnih sila prema izručenju mađarskih izbeglica. Rusija i Austrija su tražile od Turske da izruči revolucionare, odbegle iz Mađarske. Međutim, turska vlada je imala nameru da te izbeglice iskoristi za reorganizaciju i jačanje svoje vojske i odbila je da zadovolji taj zahtev. Konflikt se zaoštrio kad su se umešale zapadne sile koje su se plašile jačanja ruskog uticaja na Bliskom istoku i u srednjoj Evropi. Najzad je engleska vlada poslala svoju eskadru u Dardanele. Nikolaj I je bio prinuđen da se odrekne zahteva za izručenje izbeglica i da se zadovolji obećanjem turske vlade da će ih izgnati iz Turske. 20
- ⁴¹ *Testament Petra Velikog* — falsifikovan dokument koji su koristili zapadnoevropski političari i publicisti u propagandi protiv Rusije. Već 1797. u zapadnoj Evropi se tvrdilo da postoji takav testament. Godine 1812. iznet je sadržaj tog tobožnjeg testamenta u knjizi Francuza Lesura, *Des progrès de la puissance russe, depuis son origine jusqu'au commencement du XIXe siècle*; godine 1836. Gaillardet je u svojoj knjizi *Mémoires du Chevalier d'Eon* tom falsifikatu dao oblik dokumenta. Za života Marxa i Engelsa u zapadnoj Evropi vladalo je uverenje da je taj dokument autentičan. 20 192
- ⁴² Radi se o akcijama austrijske policije u vezi sa milanskim ustankom i atentatom Mađara Jánosa Libényja na austrijskog cara Franza Josepha u februaru 1853. Austrijske vlasti iskoristile su to kao povod da hapse i sudski progone veliki broj osoba, osumnjičenih da su kovalale zavere protiv vlade i učestvovala u mađarskom i italijanskom narodnooslobodilačkom pokretu. 23

- ⁴³ *Komunistički proces u Kelnu* (od 4. oktobra do 12. novembra 1852.) inscenirala je pruska vlada. Na sud je izvedeno 11 članova prve međunarodne komunističke organizacije Saveza komunista (1847. do 1852) optuženih za »veleizdaju«. Kao optužnica poslužio je »originalni zapisnik« sa sednica Centralne uprave, koji su isfabrikovali pruski policijski agenti, i drugi falsifikati i dokumenta koje je policija ukrala od članova levičarske frakcije Willich-Schapper, isključene iz Saveza komunista. Na osnovu falsifikovanih dokumenata i lažnih iskaza sedmorica optuženih osuđeni su na robiju u trajanju od tri do šest godina. U svojim spisima *Komunistički proces u Kelnu* i *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu* Marx i Engels su razobličili metode pruske policijske države protiv međunarodnog radničkog pokreta. 24
- ⁴⁴ Marx misli na zahteve Louis-a Bonaparte da Francuska dobije celu levu obalu Rajne, koju su još u 17. veku predstavnici francuskih vladajućih krugova nazvali »prirodnom granicom« Francuske na istoku. 24
- ⁴⁵ *Jedrenski ugovor* (jedrenski mir) — zaključile su septembra 1829. Turska i Rusija posle pobeđe Rusije u ratu 1828/1829. Prema ugovoru Rusija je dobila deltu Dunava sa ostrvima i znatan deo istočne obale Crnog mora južno od ušća Kubana. Turska je morala da prizna autonomiju Moldavske i Vlaške i da im dozvoli pravo da samostalno biraju vladare. Rusija se starala o toj autonomiji koja je stoga značila isto što i protektorat cara nad tim kneževinama. Osim toga, turska vlada je bila prinuđena da prizna nezavisnost Grčke koja je za Tursku bila vezana samo plaćanjem godišnjeg danka, da poštuje sve ranije ugovore koji se odnose na autonomiju Srbije i da tu autonomiju ozakoni posebnim fermanom. 26 163
- ⁴⁶ *u dva rata* — reč je o rusko-turskim ratovima 1806—1812. i 1828/1829. i o mirovnim ugovorima u Bukureštu (1812) i Jedrenu (1829) (vidi i nap. 19, 37 i 45). 26
- ⁴⁷ *Ali-paša od Janjine* (iz Tepelenija) — de facto nezavisni regent velike oblasti na jugozapadu Balkanskog poluostrva. (U njegove posede spadali su među ostalim, Epir, Albanija, južna Makedonija sa gradom Janjinom kao centrom.) Ali-paša je vodio otvoreni rat sa sultanom. Svojim borbama protiv Turske indirektno je pomogao da uspe grčki ustanak, ali je ta borba, koja se završila njegovim porazom 1822, imala u osnovi feudalno-separatističke ciljeve.
- Bitka kod Navarina* — vidi nap. 37.
- U proleće 1828. su počele borbe između Rusije i Turske, a avgusta iste godine upale su u Moreju (Peloponez) francuske trupe pod komandom generala Maisonna koje su osvojile Poluostrvo, a tursko-egipatska vojska im gotovo uopšte nije pružila otpor. Taj pohod izveden pod izgovorom pružanja pomoći Grcima, imao je za cilj da spreči širenje uticaja Rusije na Balkanu i ojača pozicije Francuske na ovom području.
- Londonske konferencije* na kojima su učestvovali predstavnici Engleske, Rusije i Francuske, održavane su od 1827. do 1829. Predmet pregovora bila je Grčka. Šestog jula 1827. u Londonu su tri sile potpisale konvenciju koja je potvrdila protokol koji su 4. aprila 1826. potpisale Engleska i Rusija u Petrogradu, a po kome je Grčkoj priznato pravo na autonomiju. Protokol i konvencija sadržavali su između ostalog i sporazume o diplomatskom priznavanju Grčke i o vojnoj pomoći u tursko-grčkom konfliktu. Shodno tim sporazumima poslate su u grčke vode udružene eskadre koje su učestvovali u bici kod Navarina. Na londonskim konferencijama potpisana su još neka dokumenta koja se odnose na Grčku, između ostalih protokol od 22. marta 1829. koji je utvrdio granice grčke države i predvideo monarhistički oblik vladavine u Grčkoj. Međutim, ti sporazumi kao i koraci koje su Engleska i Francuska preduzele da diplomatskim putem reše sukob — čime su htele da spreče poraz Turske u rusko-turskom ratu — nisu mogli da izmene nepomirljiv stav Porte u pitanju Grčke.

- Tek je pobjeda ruske vojske u pohodu 1829. prisilila Portu na davanje ustupaka. 27 298
- 48 Kraj članka, posle reči »trulu Visoku portu«, predstavlja, prema urednicima izdanja Dietz i IMEL komentar redakcije lista »New-York Daily Tribune«. 29
- 49 »*Preußisches Wochenblatt*« — konzervativni list; izlazio od 1851. do 1861. u Berlinu. 30
- 50 »*Die Zeit*« — konzervativni list; izlazio od 1851. do 1858. u Berlinu. 30
- 51 »*Die Presse*«, Beč — liberalni buržoaski dnevni list, izlazio od 1848. do 1894. Godine 1861/1862, kad je bio antibonapartistički orijentisan, objavljivao je Marxove članke i dopise. 31 203 264 352
- 52 »*L'Emancipation*« — belgijski dnevni list, organ katoličkih krugova, osnovan 1830. u Brislu. 31 203
- 53 *Die Opfer der Moucharderie, Rechtfertigungsschrift von Wilhelm Hirsch* izašao je u listu »*Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung*« od 1, 8, 15. i 22. aprila 1853.
- »*Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung*« — nedeljne novine koje su izdavali nemački emigranti u Njujorku 1852. godine. Pod tim imenom izlazile su od 18. marta 1853. do 10. marta 1854. 33 401
- 54 *Mémoires* od F. E. Vidocqa, knj. I-IV, Pariz 1828-1829. Nije se moglo utvrditi da li je Vidocq odista autor ovih knjiga.
- Les Conspireurs* par A. Chenu, ex-capitaine des gardes du citoyen Causidière. — *Les sociétés secrètes, La préfecture de police sous Caussidière, Les corps-francs.*—Paris 1850.
- La naissance de la république en Février 1848*, par Lucien de la Hodde, Paris 1850.
- U jednoj književnoj kritici Marx i Engels su se pozabavili pomenutim spisima. 33
- 55 »*Cooperov špijun*« — aluzija na Harveya Bircha, glavnu ličnost romana *Špijun* od F. Coopera, koja je iz patriotskih pobuda postala špijun. 33
- 56 Pamflet Karla Marxa i Friedricha Engelsa *Velikani emigracije. Za života autora ovaj pamflet nije objavljen. Izašao je prvi put na ruskom jeziku 1930. u Sovjetskom Savezu.* 34
- 67 »*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*« — časopis koji su osnovali Marx i Engels decembra 1849. i izdavali do novembra 1850. Časopis je bio teorijski i politički organ Saveza komunista, nastavak lista »*Neue Rheinische Zeitung*« koji su izdavali Marx i Engels u Kelnu za vreme revolucije 1848/1849. Ukupno je izašlo šest brojeva ovog časopisa od marta do novembra 1850, od kojih je poslednji bio dvobroj 5/6. Časopis je uređivan u Londonu, a štampan u Hamburgu. Na koricama je pisalo Njujork jer su Marx i Engels računali s tim da će plasirati list među nemačkim emigrantima u Americi. Pretežan deo materijala — članke, osvrte, književne kritike, pisali su Marx i Engels, koji su privukli na saradnju svoje pristalice W. Wolffa, J. Weydemeyera i G. Eccariusa. Od spisa osnivača marksizma u časopisu su, između ostalih, objavljene i Marxove *Klasne borbe u Francuskoj 1848. do 1850*, Engelsova *Nemačka kampanja za državni ustav* i *Nemački seljački rat*, kao i mnogi drugi radovi. Zbog policijskih represalija u Nemačkoj i zbog nedostatka finansijskih sredstava izdavači su bili prisiljeni da obustave izdavanje časopisa. 34
- 68 U stvari: *in partibus infidelium* (»u oblastima nevernika«) — izvorno: Katolički biskup čija je nominalna jurisdikcija van domašaja katoličke crkve, otuda, u prenesenom smislu ovde: služba koja postoji samo na papiru, naslov bez sadržaja. 35 407

- ⁵⁹ »Nova finansijska obmana ili Gladstone i pensi« bio je prvi članak o budžetu Aberdeeneove koalicione vlade koji je Marx uporedo sa svojim člancima o istoj temi objavio u listu »New-York Daily Tribune«.
- »The People's Paper« — čaristički nedeljni list; osnovao ga je maja 1852. Ernest Jones u Londonu. Vođa revolucionarnog čarizma, Ernest Jones prijateljio se sa Marxom i Engelsom koji su saradivali u redakciji lista od oktobra 1852. do decembra 1856. Osim članaka koje su Marx i Engels pisali za »The People's Paper«, ovaj list je objavljivao i značajnije Marxove i Engelseve članke iz »New-York Daily Tribune«. U to doba list je dosledno zastupao interese radničke klase i propagirao ideje socijalizma.
- Jonesovo zbliženje sa buržoaskim radikalima dovelo je do prestanka saradnje Marxa i Engelsa u listu »The People's Paper« i do privremenog raskida sa Jonesom. Juna 1858. časopis su preuzeli poslovni krugovi. 36 47 345 364 436
- ⁶⁰ Podatke za ovu tabelu Marx je uzeo uglavnom iz rada W. Cobbetta *Paper against gold*, London 1828, str. 21—25.
- Prema Cobbettu vladavina kraljice Ane počinje 1701, prema kalendaru koji je u Engleskoj važio do 1752. i prema kome se nova godina računala od 25. marta. (Po novom kalendaru ona je došla na presto 1702). U drugom delu table (»Državni izdaci«) u tekstu članka koji je objavljen u listu »The People's Paper« pogrešno se povezuje svota državnih izdataka za 1809 (82 027 288 funti sterlinga) sa 1801. godinom. U ovom izdanju ispravlja se cifra koju je Cobbett naveo za tu godinu. 36
- ⁶¹ Iz Disraelijevog govora u Donjem domu održanog 8. aprila 1853. u debati o Gladstone-ovom budžetu. 37
- ⁶² *Južnomorsko društvo* — osnovano je 1712. godine u Engleskoj, navodno radi trgovine sa Južnom Amerikom i ostrvima Tihog okeana. Njegov pravi cilj bila je špekulacija državnim papirima. Društvo je od vlade dobilo niz privilegija i prava na monopol, naročito pravo da izdaje državne hartije od vrednosti; ono se bavilo velikim špekulacijama, koje su se završile 1720. godine kad je Društvo bankrotiralo. Manipulacije ovog društva doprinele su povećanju engleskog državnog duga. 38
- ⁶³ U skladu sa postupkom koji je uobičajen u engleskom parlamentu Donji dom se konstituiše kao Odbor (Committee of the Whole House) u punom sastavu prilikom razmatranja određenih važnijih pitanja. Funkciju predsedavajućeg (Chairman of the Committees) na takvim sednicama parlamenta preuzima član koji stoji na listi predsedavajućeg i koga predsedavajući Donjeg doma, spiker, određuje da održi dotičnu sednicu. 41
- ⁶⁴ »*Hic Rhodus, hic salta!*« — rečenica iz jedne Ezopove basne u kojoj neki hvalisavac tvrdi da je jednom na Rodosu izveo odličan skok. Odgovoreno mu je »Ovde je Rodos, ovde skoči!« Drugim rečima, dokaži delom šta umeš. 44
- ⁶⁵ Radi se o pitanju sistema obrazovanja u katoličkom koledžu u Maynooth-u (Irska) koje je Donji dom razmatrao u toku februara i marta 1853. godine. Ovaj koledž osnovan je 1795. s ciljem da irsko katoličko sveštenstvo privuče na stranu engleskih vladajućih klasa i time oslabi narodnooslobodilački pokret u Irskoj. 46
- ⁶⁶ Marx citira članak Ernesta Jonesa *Prijatelj naroda* koji je objavljen u listu »The People's Paper« 16. aprila 1853. 47
- ⁶⁷ *Secretary at war* — ovde: Sidney Herbert. — Friedrich Engels objašnjava: »... Secretary at war, ministar odbrane, u stvari ne pravi ministar odbrane, već pre predstavnik ministarstva odbrane u Donjem domu, ali sasvim samostalna vlast ... šef vojnih finansija ...« (»Neue Oder-Zeitung« od 8. januara 1855). 48

- ⁶⁸ *irska brigada* — frakcija irskih poslanika u engleskom parlamentu. Tridesetih i četrdesetih godina prošlog veka većina članova ove frakcije pripadala je desnom krilu irskog nacionalnog pokreta, koje je vodilo pomirljivu politiku. To krilo je zastupalo interese najviših slojeva irske buržoazije, zemljoposjednika i klerikalnih krugova katoličke crkve. Osim toga, ovoj frakciji su pripadali irski liberali iza kojih su stajali imućni irski zakupci. U situaciji kad su torijevci i vigovci bili podjednako jaki u parlamentu, Irska brigada, kao i ljudi iz mančesterske škole, imala je mogućnost da izmeni odnos snaga u parlamentu, da utiče na tok borbi u parlamentu i da ponekad odlučuje o sudbini vlade. 48 61 67
- ⁶⁹ *mančesterska škola* — učenje koje su naročito zastupali engleski buržoaski ideolozi u prvoj polovini 19. veka. Pristalice slobodne trgovine, koje su pripadale ovom pravcu, obrazovale su takozvanu Mančestersku partiju, partiju engleske industrijske buržoazije. Ona se zalagala za slobodu trgovine, nemešanje države u privredni život zemlje, neograničenu eksploataciju radničke klase. Mančester je bio centar njihove agitacije. Na čelu pokreta bila su dva fabrikanta tekstila, Cobden i Bright, koji su 1838. osnovali Ligu protiv zakona o žitu. Četrdesetih i pedesetih godina pristalice slobodne trgovine su kao posebna politička grupa činile levo krilo Liberalne partije u Engleskoj. 48 67 116 170 362
- ⁷⁰ U «poreze na znanje» (Taxes of Knowledge) u Engleskoj su spadali: porez na oglase, žigovina za novinske priloge i porez na hartiju. 48
- ⁷¹ Posle bonapartističkog državnog udara od 2. decembra 1851. u Francuskoj, Palmerston, tadašnji ministar spoljnih poslova Velike Britanije, u jednom razgovoru sa francuskim ambasadorom u Londonu izjasnio se s odobravanjem o državnom udaru Louis-a Bonaparte (Marx Bonapartu naziva «heroj sa Satorijskog polja», aludirajući na vojnu paradu na Satorijskom polju u blizini Versaja u jesen 1850, od koje je Louis Bonaparte hteo da napravi bonapartističku demonstraciju). Palmerston se izjasnio u tom smislu ne dogovorivši se o tome prethodno s drugim članovima vigovske vlade, što je u decembru 1851. dovelo do njegovog povlačenja, mada je engleska vlada u principu bila Palmerstonovog mišljenja. Ona je bila i prva vlada u Evropi koja je priznala bonapartistički režim u Francuskoj. U Aberdeenovoj koalicionoj vladi, obrazovanoj decembra 1852, Palmerston je bio na mestu ministra unutrašnjih poslova. On je bio inicijator policijskih i sudskih progona i klevetničke kampanje u štampi protiv nemačkih, mađarskih, italijanskih i drugih političkih izbeglica u Engleskoj, čija je prepiska podvrgnuta strogoj cenzuri. O njihovom radu i planovima englesko ministarstvo unutrašnjih poslova informisalo je policiju Austrije i drugih sila na Kontinentu (vidi nap. 84). Inostrani policijski agenti dobijali su svaku moguću podršku u špijuniranju izbeglica. 48.
- ⁷² Istorija kaže da je francuski kralj François I, posle poraza u bici kod Pavije (1525), pošto je pao u ropstvo, poslao majci pismo u kome, između ostalog, kaže: «Sve je izgubljeno, samo ne čast». 48
- ⁷³ Marx ovde upućuje na *Opštu enciklopediju nauka i umetnosti* koju su počeli da izdaju nemački naučnici J. S. Ersch i J. G. Gruber 1818. u Lajpcigu i koja je završena 1890. Enciklopedija je obuhvatala ukupno 167 tomova. 48
- ⁷⁴ *ministarska klupa* — u engleskom Donjem domu prva klupa desno od spikera na kojoj sede ministri. 54
- ⁷⁵ Kad je ovaj članak objavljen u listu «New-York Daily Tribune», redakcija je u istom broju lista (6. maja 1853) donela sledeći komentar: «U članku koji izlazi u našem današnjem jutarnjem izdanju «Tribune» od našeg londonskog dopisnika dr Marxa, naši čitaoci će naći izvanrednu analizu Gladstone-ovog budžeta i stava današnjih političkih partija u Engleskoj prema ovom budžetu. Dosada nismo mogli naći bolju kritiku tog budžeta i njegovog tvorca, a ne verujemo da ju je i mogućno naći.» 56

- ⁷⁶ Radi se o londonskom protokolu od 8. maja 1852. o integritetu danske monarhije koji su potpisale pet velikih sila — Rusija, Austrija, Engleska, Francuska i Pruska — kao i Švedska i Danska. U osnovi tog protokola bio je protokol koji su 4. jula 1850, takođe u Londonu, potpisale velike sile (osim Pruske) i koji je značio jednodušno izjašnjavanje sila za postojanje jedinstvene danske države uključujući i vojvodstva Šlezvig i Holštajn. U tom protokolu govori se o ruskom caru kao o legitimnom pretendentu na danski presto. Car je, naime, bio potomak vojvode od Holstein-Gottorpa, Karla Petera Ulricha, koji je vladao u Rusiji pod imenom Petar III. On se odrekao svojih prava u korist princa Christiana von Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glücksburga koji je proglašen za naslednika kralja Frederika VII. To je bila osnova za kasnije careve pretenzije na danski presto u slučaju da se ugasi dinastija Glücksburg. 56 198 202
- ⁷⁷ Kad je papa 1850. hteo da naimenuje katoličke biskupe za Englesku, naišao je na otpor anglikanske crkve i engleske vlade. Godine 1851. donet je zakon koji je oglasio za nevažeća papina naimenovanja. 56
- ⁷⁸ *«Frankfurter Journal»* — dnevni list, osnovan u 17. veku; izlazio je u Frankfurtu na Majni do 1903. Četrdesetih godina 19. veka bio je glasilo buržoasko-liberalnih krugova.
- ⁷⁹ Sredinom prošlog veka spiritizam je u Nemačkoj kao i u drugim zemljama bio vrlo popularan među srednjim slojevima. 56
- ⁸⁰ Aluzija na tada veoma popularnu zbirku humorističkih izreka i anegdota na engleskom jeziku koju je izdao Joe Miller. 57
- ⁸¹ Marx citira nešto izmenjenu prvu rečenicu iz spisa E. J. Sieyès-a *«Qu'est-ce que le tiers-état koji je izašao 1789. u predvečerje francuske revolucije: «Qu'est-ce que le tiers-état? Tout.» («Šta je treći stalež? Sve.»)* 58
- ⁸² Na *«Printing-House Square-u* u Londonu nalazi se zgrada redakcije lista *«The Times»*. 59 160 268 438
- ⁸³ *Mejferovci ili mejferski radikali* nadimak pseudoradikala (Molesworth, Bernal Osborne itd.). Pripadali su onom delu engleske aristokratije koji je šurovao sa demokratskim krugovima. Nazvani su mejferovci po londonskoj gradskoj četvrti Mejfer u kojoj je stanovala engleska aristokratija. 62
- ⁸⁴ Aluzija na reakcionarni stav Aberdeenove koalicione vlade, naročito njenog ministra unutrašnjih poslova Palmerstona, prema političkim izbeglicama koje su živele u Engleskoj, kao i na dostave ovog ministarstva austrijskoj policiji i drugim silama u Evropi u borbi protiv revolucionarno-demokratskog pokreta (vidi i nap. 71). 62
- ⁸⁵ Prema uobičajenom postupku u engleskom parlamentu Donji dom se konstituiše kao budžetski odbor (Committee of Ways and Means) prilikom pretresanja određenih važnih pitanja o pokrivanju državnih rashoda. To je plenarna sednica na kojoj parlament zaseda kao komitet, odnosno odbor. (Vidi i nap. 63). 64
- ⁸⁶ Aluzija na Charlesa Wooda (ovde Sancho Timber) koji je bio ministar finansija od 1846. do 1852. i predsednik Nadleštva za kontrolu indijskih pitanja u koalicionoj vladi od 1852. do 1855. Igra reči Wood-Timber, — drvo, drvena grada, a timber istovremeno znači i nezgrapen čovek.
Baratarija — legendarno ostrvo na kome je Sančo Pansa, jedna od glavnih ličnosti Cervantesovog *Don Kihota*, bio postavljen za guvernera. 64 87
- ⁸⁷ *Pekmif* — ličnost iz dela Charlesa Dickensa *Život i avanture gospodina Martina Čazlvića, njegovih rodaka, prijatelja i neprijatelja*, — pritvoran i licemeran čovek. 66

- ⁸⁸ Reč je o članku *Komunistički proces u Kelnu*. Marx je zamolio Engelsa da napiše članak, pošto je u to vreme radio na svom pamfletu *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu*. Kako Engels nije bio zvanični dopisnik lista *«Tribune»*, list je doneo ovaj članak sa Marxovim potpisom. 69
- ⁸⁹ Marx očigledno ukazuje na neki članak koji nije objavljen u listu *«New-York Daily Tribune»* i koji nije sačuvan. 71
- ⁹⁰ *Sonderbund* — separatni savez koji je 1843. sklopilo među sobom sedam ekonomski najzaostajlijih katoličkih kantona Švajcarske, čiji je cilj bio da spreči razvitak buržoaskog društvenog sistema u Švajcarskoj i da brani privilegije katoličke crkve i jezuita. Na čelu Sonderbunda bili su separatistički katolički krugovi i gornji patricijski slojevi iz gradova. Reakcionarne pretenzije Sonderbunda naišle su na otpor buržoaskih radikala i liberala, koji su sredinom četrdesetih godina imali većinu u najvećem broju kantona i u švajcarskoj Saveznoj skupštini. Odluka švajcarske Savezne skupštine o raspuštanju Sonderbunda, doneta u julu 1847, poslužila je ovome kao povod da početkom novembra s oružjem krene protiv ostalih kantona. Vojska savezne vlade potukla je vojsku Sonderbunda 23. novembra 1847. I posle poraza saveza reakcionarni katolički krugovi pokušali su u više mahova da se suprotstave liberalnim reformama i da u pojedinim kantonima opet dodu na vlast oslanjajući se na zaostali deo seljaštva. 71
- ⁹¹ Engelsov članak *Politički položaj švajcarske republike*, objavljen u listu *«Tribune»*, izašao je posle toga, malo skraćen u listu na nemačkom jeziku *«Die Reform»* 1. i 4. juna 1853. u Njujorku pod naslovom *Švajcarska*. Time je počelo objavljivanje prevoda Marxovih članaka i dopisa ili njihovog kratkog sadržaja iz lista *«New-York Daily Tribune»*. Inicijatori popularizovanja Marxovih članaka u listu *«Die Reform»* bili su pre svega J. Weydemeyer i A. Cluž, bivši članovi Saveza komunista.
- «Die Reform»* — američki list na nemačkom jeziku, organ Američkog saveza radnika, čiji su članovi bili većinom nemački emigranti iz radničkih krugova. List je izlazio od 5. marta 1853. do 26. aprila 1854, i to prvo kao nedeljni list, kasnije dva puta nedeljno, a od 15. oktobra 1853. kao dnevni list. Jedan od urednika bio je Marxov prijatelj i saborac Joseph Weydemeyer. Zahvaljujući njegovom uticaju list je dugo zastupao radikalno stanovište. U njemu su više puta štampani Marxovi i Engelsovi članci koji su izašli u listu *«New-York Daily Tribune»*. Na saradnju u listu *«Die Reform»* Marx je pozvao i svoje pristalice Eccariusa, Piepera i Dronkea. Neposredno pre obustave lista, u redakciju su ušli većinom predstavnici malograđanstva. 73
- ⁹² Za vreme bečkog kongresa (septembra 1814. do juna 1815) velike sile — učesnice kongresa, potpisale su 20. marta 1815. izjavu kojom je Švajcarskoj priznata «većita neutralnost». 73
- ⁹³ *Povod za konflikt između Francuske i Švajcarske* koji je trajao od decembra 1851. do januara 1852. dao je Louis Bonaparte svojim nastojanjem da se iz Švajcarske prognaju francuske izbeglice-republikanci, protivnici državnog udara od 2. decembra 1851. Još 1836. švajcarska vlada je bila izložena pretnjama julske monarhije, praćenim vojnim manevrima, kad je pružila azil izbeglicama iz Francuske, među kojima je bio i Louis Bonaparte.
- Neuchâtel* — švajcarski kanton koji je istovremeno bio zavisan od Pruske kao njen vazal. Posle buržoaske revolucije februara 1848. u Neuchâtelu je proklamovana republika, nezavisna od Pruske. Zbog toga je došlo do oštrog sukoba između Pruske i ove švajcarske republike koji je trajao do 1857. i koji je rešen tako što je pruski kralj, usled diplomatskog mešanja drugih sila, naročito Francuske, bio prisiljen da odustane od svojih zahteva za Neuchâtelom.
- Godine 1853. došlo je do sukoba između Austrije i Švajcarske. Švajcarski kanton Tičino dao je azil učesnicima u italijanskom oslobodilačkom pokretu koji su posle neuspelog milanskog ustanka (6. februara 1853) pobešli iz oblasti pod austrijskom vlašću (pre svega iz Lombardije). 73

- ⁹⁴ Godine 1851. u Kini je nastao antifeudalni oslobodilački pokret koji je ubrzo dobio karakter velikog seljačkog rata. Pokret, koji je počeo na jugu u pokrajini Kvang-si, proširio se na centralne oblasti i zahvatio gotovo celo područje donjeg i srednjeg Jangcea. U toku borbe ustanici su nastupali u ime »Nebeskog carstva velike pravde« (trajping tjen guo), po kome je čitav pokret, sa centrom u Nankingu, dobio naziv tajpinski. Ustanici su potukli mandžurske feudalce koji su vladali u Kini, ukinuli porez i likvidirali velika feudalna imanja. Ovaj ustanak je dobio versko obeležje, karakteristično za pokrete seljaka u Aziji time što se okrenuo protiv budističkih sveštenika i manastira, glavnog oslonca mandžu-dinastije. Ali tajpinska revolucija, koja je udarila temelj borbi širokih masa kineskog naroda protiv feudalnog poretka i protiv stranih osvajača, nije bila u stanju da likvidira feudalni način proizvodnje u Kini. U tajpinskoj državi obrazovao se feudalni viši sloj koji je pristao na kompromis s vladajućim klasama. To je bio jedan od uzroka propasti pokreta. Glavni udarac zadale su pokretu otvorene intervencije Engleske, Amerike i Francuske (na početku su velike sile pomagale mandžur-dinastiju, pretvarajući se da su »neutralne«), čije su vojske zajedno s vojskom kineskih feudalaca ugušile tajpinski ustanak 1864. godine. 79
- ⁹⁵ Marx je predviđao da će iz sukoba ekonomskih i političkih interesa Rusije i zapadnih sila Engleske i Francuske, nastati rat koji će zahvatiti celu Evropu. Krimski rat (1853—1856) potvrdio je ova njegova predviđanja. 79
- ⁹⁶ Bogata nalazišta zlata otkrivena su 1848. u Kaliforniji i 1851. u Australiji, što je imalo jak uticaj na ekonomski razvitak Evrope i Amerike. 79
- ⁹⁷ . . . *posle onog nesrećnog rata 1840* . . . — reč je o prvom »opijumskom ratu« (1839—1842), u kome je Engleska bila napadač protiv Kine i koji je trebalo da engleskoj trgovini otvori kinesko tržište. Ovim ratom otpočelo je pretvaranje Kine u polukolonijalnu zemlju. Od početka prošlog veka Engleska je pokušavala da krijumčareći opijum u Kinu, spravljenu u Indiji, izmiri pasivni bilans svoje trgovine s Kinom, ali je naišla na jak otpor kineske vlade koja je 1839. zaplenila celu zalihu opijuma na palubi stranih brodova u Kantonu i naredila da se spali. To je bio povod za rat u kome je Kina podleгла. Englezi su iskoristili poraz zaostale Kine i nametnuli joj razbojnički mirovni ugovor u Nankingu (avgusta 1842). Ugovor je engleskoj trgovini otvorio pet kineskih luka (Kanton, Amoi, Fučou, Ningsijen, ranije Ningpo, i Šangaj), utvrdio da se Hongkong »zauvek« predaje Engleskoj i da Kina mora platiti Engleskoj veliku kontribuciju. Prema protokolu dodatom Nankinškom ugovoru Kina je morala da prizna strancima i pravo eksteritorijalnosti. 80
- ⁹⁸ Početkom 17. veka udružena mandžurska plemena počela su da ugrožavaju bezbednost Kine (nazvani su Tatai po jednom od mongolskih plemena koja su živela na severoistoku Mongolije i Mandžurije u doba Džingis-kana). Upadom Mandžuraca došla je u Kini na vlast mandžurska dinastija Čing (1644—1912). Kineski narod je pružio oružani otpor mandžurskim osvajačima Kine. Ali kriza feudalne države pod poslednjim carevima dinastije Ming, i izdajstvo dela kineskih feudalaca koji su, uplašeni seljačkim ustancima, prešli na stranu osvajača, olakšali su Mandžurcima osvajanje Kine. 83
- ⁹⁹ Godine 1720. kineski trgovci u Kantonu osnovali su trgovački esnaf pod nazivom Ko-Hong koji im je omogućio da nametnu monopolske cene. Godine 1760. esnaf je dobio zvaničnu dozvolu za rad, ali je 1771. raspušten. Vlada je 1782. izdala određenoj grupi trgovaca dozvolu za slobodan rad, kojim joj je dala pravo i obavezu da preuzme kontrolu nad uvoznom i izvoznom trgovinom. Pod starim nazivom Ko-Hong, ili kratko Hong, oni su bili odgovorni vladi i za zabranu trgovine opijumom. Pošto je organizacija Hong vezala ruke inostranim trgovcima u njihovoj uticajnoj zoni u Kini, Englezi su u mirovnom ugovoru u Nankingu (1842) tražili da se Hong rasturi. 83

- ¹⁰⁰ *«Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie»* — dnevni list, izdavan u Kelnu, čiji je urednik bio Marx od 1. juna 1848. do 19. maja 1849. U redakciji su bili: F. Engels, W. Wolff, G. Weerth, F. Wolff, E. Dronke, F. Freiligrath i H. Bürgers.

Kao organ borbe proleterskog krila demokratije, list *«Neue Rheinische Zeitung»* je odigrao važnu ulogu prosvetitelja naroda u borbi protiv kontrarevolucije. Marx i Engels su po pravilu pisali uvodnike, koji su predstavljali putokaze u najvažnijim pitanjima nemačke i evropske revolucije.

Odlučan i nepomirljiv stav lista *«Neue Rheinische Zeitung»*, njegov borbeni internacionalizam i politička otkrića — sve to je već prvih meseci njegovog izlaženja izazvalo hajku feudalno-monarhističke i buržoasko-liberalne štampe, i progone od strane pruske vlade, koji su postali još oštriji posle kontrarevolucionarnog prevrata u Pruskoj novembra-decembra 1848.

«Neue Rheinische Zeitung» je hrabro štutio interese revolucionarne demokratije, a time i interese proletarijata, ne obzirajući se na progone i razne druge policijske mere. Maja 1849, kad je kontrarevolucija svuda prešla u napad, pruska policija je izdala naredbu da se Marx protera iz Pruske, a već ranije mu je uskratila državljanstvo. Njegovo izgnanstvo i represalije protiv drugih urednika lista *«Neue Rheinische Zeitung»* prisilili su redakciju da obustavi izdavanje lista. Poslednji broj lista, br. 301 od 19. maja 1849, izašao je u crvenom tisku. U oproštajnom proglasu namenjenom radnicima Kelna, urednici su rekli: *«Njihova poslednja reč će uvek i svuda biti: oslobodenje radničke klase!»* 85 239 416

- ¹⁰¹ *«The Observer»* — nedeljni list konzervativnih krugova, izlazi u Londonu od 1791. 86 121 258 277

- ¹⁰² *Downing street* — ulica u centru Londona, nazvana po ministru finansija Georgu Downingu (1767). Pošto su u toj ulici mnoge vladine institucije a posebno zvanična rezidencija britanskog premijera, to ime važi kao simbol engleske vladine politike i same vlade.

Pod *tri prezidencije* podrazumevale su se teritorije Bengala, Bombaja i Madrasa prema podeli uprave u britanskoj Indiji. Istočnoindijska kompanija je postavljala guvernere tih prezidencija. Po zakonu iz 1773. o upravi u Indiji guverner Bengala bio je istovremeno i generalni guverner svih britanskih poseda u Indiji. 87 261 268 341

- ¹⁰³ Misli se na Društvo za reformu Istočne Indije koje je osnovao pristalica slobodne trgovine John Dickinson marta 1853. 87 165

- ¹⁰⁴ Stari spor između grčkopravoslavne i rimokatoličke crkve oko toga kome pripadaju takozvana *sveta mesta* — hrišćanska svetišta u Jerusalimu i Vitlejemu — ponovo je oživeo Louis Bonaparte 1850. Spor je ubrzo prerastao u veliki diplomatski sukob između carske Rusije koja je branila privilegije pravoslavnog sveštenstva, i Francuske koja je bila na strani katolika. U stvari, i jednoj i drugoj strani bilo je stalo do hegemonije na Bliskom istoku. Vlada Turske, koja se najpre kolebljivo držala, popustila je francuskim zahtevima, ali je 4. marta 1853, za vreme boravka Menšikova u Turskoj, pristala da pruži posebnu garanciju prava i privilegija pravoslavne crkve (sultan je posle mesec dana izdao takav ferman). U isto vreme sultan je, međutim, uz podršku engleskog i francuskog ambasadora, odbio zahtev Nikolaja I da ga prizna kao zaštitnika grčkopravoslavnog stanovništva u Osmanskom Carstvu. 88 192

- ¹⁰⁵ *«Journal des Débats»* — skraćeni naslov buržoaskog dnevnog lista *«Journal des Débats politiques et littéraires»*, osnovanog 1789. u Parizu. Za vreme julske monarhije kao vladin list bio je organ orleanističke buržoazije. U revoluciji 1848. zastupao je shvatanja kontrarevolucionarne buržoazije. U Marxovom citatu nije tačno naznačen dan kad je Menšikov predao ultimatum, a predat je 5. maja 1853. a ne 7. maja. 88 99 261 268 420

- ¹⁰⁶ *Kučuk-Kajnardžijski ugovor* — mirovni ugovor, zaključen između Rusije i Turske 21. jula 1774. posle rusko-turskog rata 1768—1774 koji se završio pobedom Rusije. Prema ugovoru Rusija je dobila deo severne obale Crnog mora, između južnog Buga i Dnjepra s tvrđavom Kinburn, ako i Azov, Kerč i Jenikale. U ugovoru je, osim toga, priznata nezavisnost Krima, što je stvorilo mogućnost da kasnije bude lakše priključen Rusiji. Ruski trgovački brodovi dobili su pravo na slobodnu plovidbu kroz Bosfor i Dardanele, sultan je morao da da niz privilegija grčkopravoslavnoj crkvi u Turskoj, a članom 14. posebno je predviđena izgradnja pravoslavne crkve u Carigradu. 88 163 190
- ¹⁰⁷ *«La Suisse»* — švajcarski dnevni list koji je izlazio u Bernu od 1847. do 1860. 90
- ¹⁰⁸ Godine 1853. Austrija je prekinula diplomatske odnose sa Pijemontom (Sardinija) zato što su pijemontske vlasti dale azil izbeglicama iz Lombardije (tada pod vlašću Austrije), učesnicima u nacionalnooslobodilačkom pokretu 1848/1849. i u milanskom ustanku 6. februara 1853. 90
- ¹⁰⁹ *«Révolutions de Paris»* — revolucionarno-demokratski nedeljni list, izlazio u Parizu od jula 1789. do februara 1794. 91
- ¹¹⁰ Pošto je Louis Bonaparte proglašen za cara Francuske decembra 1852, Nikolaj I, po dogovoru sa austrijskim i pruskim dvorovima, nije oslovljavao Bonaparte-a sa «Monsieur mon frère», kako je to bio običaj među «legitimnim» monarsima, već sa «Monsieur mon ami», i ne sa «car Napoleon III» već sa «car Louis-Napoleon». Nasuprot dogovoru, austrijski i pruski dvorovi su ipak upotrebljavali uobičajeni način oslovljavanja, ali su ukazivali na nužnost pridržavanja odluka bečkog kongresa, koji je zabranio dinastiji Bonaparte da se popne na francuski presto. Time su davale na znanje da je vladavina Louis-a Bonaparte u stvari nezakonita. 91
- ¹¹¹ *«La Patrie»* — dnevni list, osnovan 1841. Zastupao je interese ujedinjenih monarhista, takozvane Partije reda. Posle državnog udara od 2. decembra 1851. postao je list bonapartistista. 91 162 197 200 340 420
- ¹¹² *«La Presse»* — buržoaski dnevni list, počeo da izlazi u Parizu 1836. Godine 1848/1849. bio je organ buržoaskih republikanaca, kasnije antibonapartistički list. Četrdesetih godina 19. veka urednik lista bio je Emile de Girardin. 92 171 191 203 362
- ¹¹³ *Bujukdere* — letovalište i banjsko lečilište na obali Bosfora u blizini Carigrada gde se nalazila letnja rezidencija ruskog ambasadora u Turskoj. 92
- ¹¹⁴ *«Le Siècle»* — dnevni list, izlazio je od 1836. do 1939. u Parizu. Četrdesetih godina 19. veka izražavao je shvatanja onog dela sitne buržoazije koji je zahtevao umerene reforme. Pedesetih godina bio organ umerenih republikanaca. 92 214
- ¹¹⁵ Članak u kome je pomenuta ova činjenica nije nađen u listu «New-York Daily Tribune». 97
- ¹¹⁶ U stvari: *«Allgemeine Zeitung»* — buržoaski dnevni list, osnovan 1798. Izlazio je od 1810. do 1882. u Augsburgu. 97 333 439
- ¹¹⁷ Godine 1853. izašao je 6. tom E. F. de Beaumont-Vassya *Histoire des Etats Européens depuis le Congrès de Vienne*, t. 1—6, Paris 1843—1853, pod naslovom *Empire Russe*. Marx citira 346/347. stranu ovog toma. 98
- ¹¹⁸ Misli se na drugi deo (The Danish succession) (Dansko nasleđstvo) odlomka The North (Sever) u brošuri D. Urquharta *Progress of Russia in the West, North, and South*. (Vidi nap. 298.) Članak koji je Marx najavio nije izašao u listu «New-York Daily Tribune». 99
- ¹¹⁹ *veslejanici* ili *metodisti* — religiozna sekta koju je u Engleskoj osnovao John Wesley u 18. veku. Odvojili su se od anglikanske crkve krajem 18. veka i našli mnoge pristalice u SAD i Kanadi. Karakteristika sekte je zahtev za strogim i metodičnim vršenjem verskih rituala i drugih crkvenih običaja. 101

- ¹²⁰ Pišući ovaj članak, Marx se koristio nekim mislima iz pisma koje mu je uputio Engels 6. juna 1853. 106
- ¹²¹ *Religija lingama* — kult boga Šive, ima mnoge pristalice naročito među sektama lingaita (od «linga» — Šivin amblem). U južnoj Indiji, jedna od sekta hinduizma koja ne priznaje nikakve kastinske razlike, a odbija post, prinošenje žrtava i hodočašće.
Džaganat — jedan od likova boga Višne. Džaganat-kult odlikovao se velelep-nim ritualom i verskim fanatizmom, koji je našao svoj izraz u mučenju sopstve-nog tela i žrtvovanju vernika. Za vreme velikih praznika vernici su se bacali pod kola na kojima se nalazio lik Višne-Džaganata. 106
- ¹²² *moguli* — osvajači turskog porekla koji su prodrli u Indiju početkom 16. veka iz istočnog dela srednje Azije i u severnoj Indiji osnovali 1526. carstvo velikih mo-gula (tako se zvala vladarska dinastija ovog carstva). U očima savremenika osnivači carstva mogula bili su direktni potomci mongolskih osvajača iz doba Džingis-ka-na. Otuda i ime «moguli». Carstvo mogula bilo je naročito moćno u doba osvajanja najvećeg dela Indije i dela Avganistana sredinom 17. veka. Seljački ustanci i sve jači otpor naroda Indije protiv muslimanskih osvajača, razmirice i pojačane separatističke tendencije dovele su do raspada carstva mogula, koje je stvarno prestalo da postoji u prvoj polovini 18. veka.
heptarhija — država rasparčana na sedam samostalnih delova (na primer, stara anglosaksonska Engleska od 6. do 8. stoleća). Marx ovde upotrebljava taj izraz kao poredenje za feudalnu rasparčanost Dekana (srednja i južna Indija) pre nego što su ga osvojili muslimani. 106
- ¹²³ *Ostrvo Salsete*, severno od Bombaja, poznato je po svojim budističkim pećinskim hramovima kojih ima 109. 107
- ¹²⁴ «laissez-faire, laissez-aller» (sloboda poslova, sloboda prometa) — liberalni prin-cip u privrednom životu koji je zastupala mančesterska škola ili parijska pristalica slobodne trgovine, koja se zalagala za slobodnu trgovinu i nemešanje države u privredni život. 108
- ¹²⁵ «*The Globe and Traveller*» — večernje novine koje su izlazile svakog dana od 1803. u Londonu. Bile su za vreme vigovske vlade vladin organ a od 1866. list konzervativaca. 112 121 262 268 270 317 444
- ¹²⁶ *Zakon o desetočasovnom radnom danu*, koji se odnosio samo na omladinu i žene-radnice, donet je u engleskom parlamentu 8. juna 1847.
Truck Act — zakon koji je zabranjivao plaćanje radnika u naturi donet je 1831. Međutim, u praksi su mnogi fabrikanti ignorisali oba zakona. 112 210 237
- ¹²⁷ *Combination Act* — zakon o udruženjima ili zakon o radničkim koalicijama doneo je engleski parlament 1825. Zakon je potvrdio anuliranje zabrane sindikalnih udruženja (trade-unions), o kome je parlament doneo odluku 1824, ali je znatno ograničio njihov rad. Naročito je prosta agitacija za stupanje radnika u udruženje i učešće u štrajkovima smatrana «nasiljem» i kažnjavana kao kriminal. 113
- ¹²⁸ Radi se o mitingu čarista 2. avgusta 1846. na Blekstoun-Edžu. Miting na kome je trebalo da učestvuje Jones odvržen je 19. juna 1853. 113
- ¹²⁹ «*The Press*» — nedeljni list, organ torijevaca, izlazio je u Londonu od 1853. do 1866. 115 119 146 213 446
- ¹³⁰ *konvencija od 6. maja* — nacrt ugovora između Rusije i Turske koji je Menšikov predložio Porti u vidu ultimatumu, pošto je pitanje «svetih mesta» rešeno 4. maja 1853 (vidi nap. 104). Sultan je odbio taj nacrt, koji nije predviđao samo slobodu vere za grčkogpravoslavno stanovništvo turskog carstva već, u stvari, priznavanje protektorata ruskog cara nad njima. 120

- ¹³¹ *bukureški ugovor* — zaključen između Rusije i Turske 1812. potvrdio je ranije sporazume između dve države po kojima su Moldavskoj i Vlaškoj priznata mnoga autonomna prava. On je potvrdio i pravo Rusije, dato još 1774. ugovorom u Kučuk-Kajnardžiju da štiti interese pravoslavnog stanovništva u Dunavskim kneževinama protiv Porte. Jedrenskim ugovorom (1829) Moldavskoj i Vlaškoj priznata je autonomija u mnogim pitanjima unutrašnje uprave. Dunavske kneževine su faktički došle pod protektorat Rusije, kojoj je dato pravo da ih okupira, da utiče na izgradnju njihovog upravnog aparata i na izbor gospodara. 120
- ¹³² *konvencija iz Balta-Limana* — sporazum između Rusije i Turske od 1. maja 1849. o njihovim trupama u Moldavskoj i Vlaškoj, koje su poslate u Dunavske kneževine da uguše revolucionarni pokret. Prema konvenciji okupacioni režim se održao sve dok sasvim nije prestala opasnost od revolucije (tek 1851. povučene su strane trupe iz ovih kneževina). Po konvenciji sultan je postavljao gospodare po dogovoru sa carem. U slučaju da izbije nova revolucija predviđen je niz mera Rusije i Turske među kojima i ponovna vojna okupacija kneževina. Marx ovde iznosi sadržaj 4. člana konvencije. 120 200 226
- ¹³³ *Konvencija iz 1841* (dardanelski ugovor) odnosila se na ulaz u Dardanele i Bosfor a potpisale su je pet velikih sila — Rusija, Engleska, Francuska, Austrija i Pruska, s jedne, i Turska, s druge strane, 13. jula 1841. Konvencijom je utvrđeno da su moreuzi Crnog mora u mirno doba zatvoreni za ratne brodove svih sila. Ona nije ni pominjala regulisanje pitanja Dardanela u ratno doba, što je Turskoj osnovu da u ratno doba sama odlučuje o prolazu ratnih brodova drugih država. 121
- ¹³⁴ *«L'Assemblée nationale»* — dnevne novine monarhističko-legitimističkog pravca, koje su izlazile u Parizu od 1848. do 1857. 121 176 246 268 420
- ¹³⁵ *... poslednji ultimatum Rusije* ... — misli se na pismo kancelara Neselrodea od 19 (31) maja 1853. turskom ministru spoljnih poslova, Rešid paši. U njemu se kaže da Turska snosi odgovornost za neuspeh Menšikovljeve misije i u vidu ultimatumu traži da se prihvate zahtevi Menšikova koje je on formulisao pre odlaska iz Carigrada u vezi sa davanjem garancija za privilegije sultanovim podanicima pravoslavne vere. To je, u stvari, značilo protektorat cara nad sultanovim podanicima pravoslavne vere. Neselrode je zapretio vojnom intervencijom i aludirao na okupaciju Moldavske i Vlaške ukoliko ultimatum bude odbijen. U odgovoru Rešid paše od 16. juna 1853. Turska je uz podršku Engleske i Francuske odbila zahteve carske vlade. 122
- ¹³⁶ *«Le Sémaphore de Marseille»* — buržoaski dnevni list koji je izlazio u Marseju od 1827. do 1945. 122
- ¹³⁷ *Sedmogodišnji rat (1756—1763)* bio je rat između dve koalicije evropskih država: englesko-pruske koalicije, s jedne, i francusko-rusko-austrijske, s druge strane. Jedan od glavnih uzroka rata bila je borba između Engleske i Francuske za kolonijalnu nadmoć. Borbe između ove dve grupe sila vođene su pretežno u kolonijama tih država, na teritoriji Amerike i Azije i na granicama Pruske. Glavno poprište rata na istoku bila je Indija, gde se britanska Istočnoindijska kompanija, koja je znatno povećala broj svojih trupa, i ovaj rat iskoristila da osvoji veći broj indijskih pokrajina, borila protiv Francuza i njihovih marioneta među lokalnim kneževima. U sedmogodišnjem ratu Francuska je izgubila skoro sve svoje posede u Indiji (zadržala je samo pet gradova na obali čija su utvrđenja morala biti porušena) a Engleska je znatno ojačala kao kolonijalna sila. 125
- ¹³⁸ J. Mill: *The history of British India*, London. Prvo izdanje je izišlo 1818. U izdanju od 1826. mesta koja citira Marx nalaze se u tomu 4, knj. 5, str. 488 i u tomu 5, knj. 6, str. 68 i 75. 126
- ¹³⁹ *Zakon o izbornoj reformi* usvojio je engleski Donji dom 1831, a kralj William IV potvrdio 7. juna 1832. Reforma je bila uperena protiv monopolističkog polo-

žaja zemljišne i finansijske aristokratije u politici, otklonila je najgore feudalne ostatke u engleskom izbornom pravu i predstavnicima industrijske buržoazije otvorila vrata parlamenta. Liberalna buržoazija je izneverila proletarijat i situu buržoaziju, glavne snage u borbi za reformu, uskrativši im izbornu pravo. 126

- 140 Marx navodi niz ratova koje je Britanska istočnoindijska kompanija vodila u Indiji za osvajanje indijske teritorije i kolonijalno porobljavanje naroda Indije. Osim toga, cilj tih borbi bio je uklanjanje glavnog konkurenta u Indiji — Francuske istočnoindijske kompanije.

Rat u Karnatiku (kneževini na jugoistoku Indije) trajao je s prekidima od 1746. do 1763. Engleski i francuski osvajači vodili su borbu za osvajanje Karnatika pod izgovorom da pomažu razne lokalne pretendente na vlast u toj kneževini. Konačno su pobedili Englezi, koji su već u januaru 1761. osvojili glavno francusko uporište na jugu Indije — grad Pondišeri.

Godine 1756. nabob od Bengala, koji je hteo da spreči ulazak Engleza u njegove posede, poveo je protiv njih rat i osvojio Kalkutu, njihovo uporište na severoistoku Indije, ali trupe Britanske istočnoindijske kompanije pod komandom Clive-a ubrzo su ponovo osvojile Kalkutu, razorile francuske tvrđave u Bengaluu (Francuzi su pomagali naboba) i potukle nabobovu vojsku kod Plassey, 23. juna 1757. Godine 1763. u Bengaluu, koji je pretvoren u vazalni posed Kompanije, planuo je ustanak koji su ugušili engleski kolonijalisti. Osim Bengala Englezi su zaposeli Bihar, oblast na srednjem toku Ganga, koji je takođe pripadao nabobu od Bengala. Godine 1803. završeno je osvajanje Orise, koja leži južno od Bengala i na čijoj se teritoriji nalazilo nekoliko feudalnih kneževina koje su potpale pod vlast Kompanije.

Od 1790. do 1792. i 1799. Britanska istočnoindijska kompanija je vodila ratove protiv nezavisne feudalne države Misor u južnoj Indiji. Tipu Sahib, poglavar Maisora, učestvovao je i ranije u ratovima protiv Engleza i bio nepomirljivi protivnik engleskih kolonijalista. U prvom ratu Misor je izgubio polovinu svoje teritorije koju su osvojili Kompanija i feudalni kneževi, njeni saveznici. Drugi rat je doneo potpuni poraz i Tipuovu smrt. Misor je postao vazalna kneževina.

Sistem supsidija ili sistem takozvanog *ugovora o supsidijama* — jedan od metoda koje je Britanska istočnoindijska kompanija koristila da regente indijskih kneževina pretvori u svoje vazale. Najviše je bilo takvih ugovora po kojima su kneževi morali da izdržavaju (supsidiraju) trupe Istočnoindijske kompanije koje su bile stacionirane na njihovoj teritoriji, i ugovora koji su kneževima nametali prihvatanje zajmova uz uslove čije je neispunjenje povlačilo konfiskaciju njihovih poseda. 127

- 141 *besmisleni rat protiv Burme* — u prvom ratu protiv Burme (1824—1826) trupe Istočnoindijske kompanije osvojile su pokrajinu Osam, koja se graniči sa Bengalom, i primorske oblasti Arakan i Tenaserim. U drugom ratu protiv Burme (1852) Englezi su osvojili pokrajinu Pegu. Godine 1853. očekivane su nove ratne operacije, pošto po završetku drugog burmanskog rata nije potpisan mirovni ugovor a novi kralj Burme, koji je februara 1853. stupio na presto, nije priznavao gubitak provincije Pegu. 130 169

- 142 Uvodnik koji kritikuje Marx objavljen je u listu „The Times“ od 25. juna 1753. 132

- 143 Drugi naslov ovog članka (*Radnički pokret u Engleskoj*) dao je Institut marksizma-lenjinizma pri CK KPSS. 136

- 144 *„pacifikacija Grčke“* — termin koji su upotrebljavale velike sile u svojim diplomatskim aktima kad su se umešale u grčko-turski sukob za vreme rata koji je Grčka vodila dvadesetih godina 19. veka. 136

- ¹⁴⁵ Navedeni citat iz depeše Pozzo di Borgia od 22. decembra 1826. je uzet iz »Portfolio«-zbirke diplomatskih dokumenata i materijala koje je David Urquhart izdao u Londonu. Serija »The Portfolio; or a Collection of State Papers« izlazila je od 1835. do 1837. Nova serija izlazila je od 1843. do 1845. pod naslovom »The Portfolio. Diplomatic Review«. Pisma Pozzo di Borgia koja citira Marx, objavljena su u »The Portfolio«, London 1836, vol. I. No. 7, 8, 9; Vol II, No. 13 i u »The Portfolio«, London 1843, vol II, No. 2. 136 322 334 337
- ¹⁴⁶ O londonskom ugovoru (konvenciji) od 6. jula 1827. vidi nap. 47. 137
- ¹⁴⁷ Neselrodeova cirkularna nota od 11. juna (30. maja) 1853, poslata diplomatskim predstavnicima Rusije u inostranstvu, bila je tumač stava carske vlade prema rezultatima Menšikovljeve misije. Neselrode je oštro kritikovao postupak Turske i naveo je motive koji su Rusiji poslužili kao povod da Turskoj postavi ultimatum da u caru prizna zaštitnika sultanovih podanika pravoslavne vere. U toj noti se preti da će Rusija preduzeti »energične mere« ukoliko Turska odbije taj tahtev. 138
- ¹⁴⁸ Misli se na »Izvršni odbor nacionalne čartističke asocijacije« osnovane u julu 1840. Asocijacija je bila prva masovna partija radnika u istoriji radničkog pokreta i imala je oko 40 000 članova u godinama uspona čartističkog pokreta. U radu Asocijacije osećao se nedostatak ideološkog i taktičkog jedinstva njenih članova i uticaj sitnoburžoaske ideologije većine vođa čartizma. Posle poraza čartista 1848. vodeći predstavnici revolucionarnog čartizma, koji su težili naučnom komunizmu, u prvom redu E. Jones, pokušali su početkom pedesetih godina da reorganizuju čartistički pokret na socijalističkoj osnovi. To je našlo svoj izraz u programu koji je doneo konvent čartista 1851. U drugoj polovini pedesetih godina Asocijacija je u stvari prestala da deluje zahvaljujući pobeđi oportunističke struje u engleskom radničkom pokretu i raspadu čartizma. 142
- ¹⁴⁹ Izvodi iz Gammage-ovog govora na mitingu na Blekstoun Edžu 19. juna 1853. citirani su prema listu »The People's Paper« do 25. juna 1853. 143
- ¹⁵⁰ Izvodi iz govora koji je Jones održao na mitingu na Blekstoun Edžu 19. juna 1853. citirani su prema listu »The People's« od 25. juna 1853. 144
- ¹⁵¹ Citirano prema »The Portfolio«, London 1836, vol. IV, No 27, p. 10—12. 146
- ¹⁵² »Wiener Lloyd« — konzervativni dnevni list koji je izlazio u Beču od 1848. do 1854. 146
- ¹⁵³ Bright misli na broj »New-York Daily Tribune« od 6. maja 1853. u kome je objavljen Marxov članak *Nemiri u Carigradu — Prizivanje duhova u Nemačkoj — Budžet* (vidi u ovom tomu, str. 56—62). 147
- ¹⁵⁴ George Campbell: *Modern India: a Sketch of the System of Civil Government*, London 1853, p. 262—263. 152
- ¹⁵⁵ *sati* — stari običaj u istočnoj Indiji da se udovice spaljuju zajedno sa lešom ovog supruga. 152
- ¹⁵⁶ *India House* — u stvari East India House (Istočnoindijski dom) — sedište Istočnoindijske kompanije u Londonu, Leadenhall Street. 153 179
- ¹⁵⁷ G. Campbell: *A scheme for the Government of India*, London 1853. 153
- ¹⁵⁸ Ovde se radi o *predsedniku Uprave za kontrolu indijskih pitanja* koji je spadao u englesku vladu. Mesto tog ministra za indijska pitanja je otvoreno 1858. posle raspuštanja Istočnoindijske kompanije. 153
- ¹⁵⁹ Citirano prema knjizi J. Dickinsona: *The Government of India under a Bureaucracy*, India Reform No VI, London-Manchester 1853, p. 15. 154

- ¹⁶⁰ Misli se na iskapanja engleskog arheologa Layarda od 1845. do 1851. u Ninivi, koja je u starom veku bila glavni grad Asirije. 155
- ¹⁶¹ Marx misli na svoj članak *Parlamentarne debate* — *Sveštenstvo protiv socijalizma* — *Umiranje od gladi*, u 11. tomu ovog izdanja. 157
- ¹⁶² Vidi Marxov članak *Izbori* — *Finansijske nevolje* — *Vojvotkinja od Sutherlanda i ropstvo* u 11. tomu ovog izdanja. 158
- ¹⁶³ «*Old Lady of Threadneedle street*» (*Stara dama iz Threadneedle ulice*) — nadimak Engleske banke u pomenutoj ulici u Londonu.
Muckworm & Co — ovde ironično upotrebljeno za tvrdicu, ciciju. Misli se na državne poverioce. 158
- ¹⁶⁴ *Zakon o sirotinji* — koji je engleski parlament doneo 1834 — dopuštao je samo jedan vid pomoći sirotinji: smeštaj u sirotinjske domove u kojima je vladao zatvorski prinudni režim. U narodu su te domove zvali Bastilje Zakona o sirotinji. 158
- ¹⁶⁵ Parlament je 5. avgusta 1850. doneo zakon koji je utvrđivao trajanje radnog vremena od deset i po časova za žene i omladinu i koji je određivao vreme početka i završetka radnog dana. Do usvajanja ovog zakona je došlo na protest radnika protiv presude Suda državne blagajne, u procesu 1847. protiv fabrikantata zbog povrede zakona o desetočasovnom radnom danu, presude koja je u stvari sankcionisala tu povredu. Zakon iz 1850. zabranjivao je fabrikantima da koriste sistem rada u smenama, koji im je služio za to da izigraju Zakon iz 1847, ali je istovremeno ozakonio produžetak radnog dana za pola časa. 159
- ¹⁶⁶ *Društvo za mir* — građanska pacifistička organizacija koju su osnovali kvekeri, religiozna sekta, u Londonu 1816. Društvo su aktivno pomagale pristalice slobodne trgovine koje su smatrale da Engleska u mirnodopskim uslovima može potpunije da iskoristi svoju industrijsku nadmoć uz pomoć slobodne trgovine i da dobije ekonomsku i političku dominaciju. 161
- ¹⁶⁷ *civis Romanus sum* — aluzija na Palmerstonovo držanje u doba englesko-grčkog sukoba 1847. zbog trgovca Pacifica. Pacifico je bio Portugalac po rođenju, a imao je englesko državljanstvo. Spaljena mu je kuća u Atini i to je engleskoj vladi poslužilo kao izgovor da pošalje svoju flotu u Grčku i grčkoj vladi postavi ultimatum. Palmerston je u govoru u parlamentu 25. juna 1850. pokušao da opravda postupak Engleske i izjavio da je nužno podržati prestiž engleskih građana, koje je uporedio sa građanima starog Rima. Stara rimska formula koju je tada upotrebio Palmerston «*civis Romanus sum*» (*ja sam rimski građanin*), označavala je u starom Rimu privilegije i visok položaj koji je davalo rimsko građansko pravo. 161
- ¹⁶⁸ Radi se o takozvanom *incidentu u Smirni*, u leto 1853. Po naredbi austrijskog generalnog konzula u Smirni, Weckbeckera, uhapšen je mađarski emigrant Koszta, koji je primio američko državljanstvo i odveden na palubu austrijskog ratnog broda «Husar». U vezi s tim u Smirni je došlo do oružanog sukoba između emigranata i austrijskih mornarskih oficira. Ingraham, kapetan američkog ratnog broda «St. Louis» umešao se i na savet privremenog otpravnika poslova SAD u Carigradu, Browna, zatražio u vidu ultimatumu od kapetana austrijskog ratnog broda da oslobodi Koszta. Oružani sukob je sprečen zahvaljujući intervenciji konzula drugih sila. Posle višemesečnih pregovora Koszta je bio pušten i vratio se u SAD. 162
- ¹⁶⁹ *Ugovor u Hunkjar-Iskelesiju* — zaključen između Rusije i Turske 8. jula (26. juna) 1833. Potpisivanju ovog ugovora prethodilo je iskrcavanje ruske vojske u oblasti Hunkjar-Iskelesij na Bosforu, koja je poslata u Tursku da pomogne sultanu u borbi protiv pobunjenika kediva (vicekralja) od Egipta, Mehmed Alija. Maja 1833. posredstvom Engleske i Francuske zaključen je mir između Porte i Mehmed Alija koji je dobio Siriju i Palestinu. Iako je uklonjena neposredna opasnost koja

- je pretila sultanu, ruska diplomatija je umela da iskoristi zategnutu situaciju i prisustvo ruskih trupa u Turskoj, i navela Portu da sa Rusijom sklopi odbrambeni savez. Tako je došlo do zaključenja ugovora u Hunkjar-Iskelesiju, koji je jednom tajnom klauzulom sankcionisao taj odbrambeni savez. Tom klauzulom Turska se obavezala da ne dopusti stranim ratnim brodovima, osim ruskim, da prolaze kroz moreuze Crnog mora. Ona je ostala na snazi do nove egipatske krize 1839—1841 (vidi nap. 8), kad se Nikolaj I dogovorio sa Engleskom i drugim silama o zajedničkoj intervenciji protiv Mehmed Alija i na njihovo navaljivanje morao da prizna princip zatvaranja moreuza za ratne brodove svih država u mirno doba. 163
- ¹⁷⁰ *Furcae Caudinae*, u stvari *Furculae Caudinae* — kaudinijski prolazi u blizini Caudiuma (antičkog grada u starorimskoj provinciji Campaniji istočno od Beneventa). Tu su Samničani 321. pre n. e. u drugom samničanskom ratu naneli poraz rimskim legijama i prisilili ih da »prođu ispod jarma«, što je za pobeđene bila najveća sramota. Otuda izraz »proći kroz *Furcae Caudinae*«, tj. pretrpeti najgora poniženja. 164
- ¹⁷¹ U Engleskoj se do 1872. dizanjem ruku davao glas za isticanje kandidata. U tom glasanju mogle su da učestvuju i osobe koje nisu imale biračko pravo. Ali na samim izborima, gde su se kandidati mogli birati dizanjem ruku, učestvovao je samo uzan krug »legitimnih« birača, ograničen visokim imovinskim cenzusom, cenzusom nastanjenosti itd. 164
- ¹⁷² *Change Alley* (u stvari *Exchange Alley*) — uličica u blizini londonske berze u kojoj je bilo sedište direktorijuma južnomorske kompanije; jedan od centara novčaninih operacija, zelenoških mahinacija i dr. 165
- ¹⁷³ *nabob* i *radža* — titule domaćih indijskih kneževa. Džagirdari su mohamedanski feudalni viši sloj u carstvu velikih mogula koji je dobio velike zemljišne posede (džagire) na privremeno korišćenje. U naknadu za to morali su da služe u ratu i daju određeni kontingent trupa. U doba raspada carstva velikih mogula džagirdari su postali nasledni zemljoposjednici. 166
- ¹⁷⁴ Osnivač carstva velikih mogula bio je Babur (1483—1530), koji je vodio poreklo od Tamerlana, a ovoga su smatrali za potomka Džingis-kana. U 18. veku — posle raspada carstva — carevi-moguli, odigrali su marionetsku ulogu namesnika pojedinih oblasti, avganistanskih osvajača i indijskih feudalaca. Pošto je Engleska 1803. prigrabila Delhi, moguli su postali njeni izmečari, penzioneri Istočnoindijske kompanije. Kada su engleski kolonijalisti 1858. proglasili Indiju za posed britanske krune, likvidirali su i ostatke nominalne vlasti mogulske dinastije. 167
- ¹⁷⁵ *Hampton Court* — zamak u blizini Londona, nekad rezidencija engleskih kraljeva, a danas u njemu stanuju penzioneri kraljevskog dvora. 169
- ¹⁷⁶ Radi se o Neselrodeovoj cirkularnoj noti od 11. juna (30. maja) 1853 (vidi nap. 147) i cirkularnoj noti Drouyn de Lhuys-a od 25. juna 1853. U ovoj drugoj noti izneti su razlozi zbog kojih Francuska odbija da prihvati stav ruske vlade u istočnom pitanju. 170
- ¹⁷⁷ Misli se na londonsku konvenciju od 13. jula 1841. o zatvaranju moreuza Crnog mora za inostrane ratne brodove u mirno doba, zaključenu pod izgovorom da služi kao garancija za integritet Otomanskog carstva (vidi nap. 133). Konvencija je anulirala ugovor iz Hunkjar-Iskelesija (1833) koji je predviđao otvaranje moreuza za ruske ratne brodove. Ali ipak, careva vlada koja je od 1840. bila vezana učestvom u zajedničkim akcijama četiri velike sile (Rusije, Engleske, Austrije i Pruske) protiv Mehmed Alija, koga je podržavala Francuska, morala je da prizna princip neutralnosti moreuza — predložen od zapadnih sila — i da potpiše konvenciju iz 1841. Opasnost od stvaranja antifrancuske koalicije prisilila je Francusku da obustavi pomoć Mehmed Aliju i prizna konvenciju. 171

- 178 U vezi sa tursko-egipatskim sukobom 1839 (vidi nap. 8) carska vlada je odlučila da iskoristi zaoštavanje suprotnosti među Engleskom i Francuskom, i preko ruskog diplomate Brunova ponudila Palmerstonu da zaključi sporazum koji je u stvari predviđao razgraničavanje uticajnih sfera tih dveju sila na području Bliskog istoka pod izgovorom zajedničke pomoći sultanu. Engleska vlada, koja je težila potpunijom hegemoniji u Turskoj, odbila je taj predlog pod izgovorom da cela Evropa mora da se sporazume o istočnom pitanju. 172
- 179 Ovdje se radi o odgovoru francuskog ministra spoljnih poslova Drouyn de Lhuys-a od 15. jula 1853. na Neselrodeov cirkular od 2. jula 1853. upućen ruskim diplomatskim predstavništvima u inostranstvu. U tim dokumentima vlade Rusije i Francuske prebacivale su jedna drugoj da su izazvale sukob. Neselrode je tvrdio u svom cirkularu da su Engleska i Francuska prve pokazale neprijateljstvo time što su uputile svoje flote u moreuze još pre nego što su ruske trupe ušle u Dunavske kneževine. U noti Drouyn de Lhuys-a kaže se da Rusija snosi punu odgovornost za sukob. 176
- 180 »*Journal de l'Empire*» — podnaslov novina »Le Pays« (vidi nap. 33). 176
- 181 Radi se o zaveri protiv sultana Abdul Medžida koju su skovali protivnici politike tanzimata (reformi). Ta politika je počela hatišerifom iz Gilhane koji je dao Abdul Medžid 1839; u njemu je sultan obećao sprovođenje izvesnih reformi: preuređenje poreskog sistema, garantovanje lične bezbednosti i imovine građana itd. Cilj te nove politike je bio da učvrsti monarhiju kompromisom sa sve moćnijom buržoazijom. Uprkos ograničenom karakteru planiranih reformi, njihovo sprovođenje je naišlo na najjači otpor reakcionara, koji su stajali iza Abdul Aziza, sultanovog brata. 177
- 182 Zapovednik ruske vojske u oblasti Dunava, Gorčakov, izdao je u leto 1853, povodom okupacije Dunavskih kneževina, proglašio stanovnicima Moldavske i Vlaške. U proglašenju se stajalo da ulazak ruske vojske u Dunavske kneževine nema za cilj izmenu političkog ustrojstva i poretka u Dunavskim kneževinama koji su zajemčeni ranijim ugovorima. 177
- 183 »*Kölnische Zeitung*» — dnevne novine koje su izlazile u Kelnu od 1802. U doba revolucije 1848/1849. i posle, za vreme reakcije, bile su glasilo izdajničke politike pruske liberalne buržoazije. 178 198 371 417
- 184 *ubirač* (Collector) — najviši engleski kolonijalni činovnik u upravi neke oblasti, postavljan od Istočnoindijske kompanije. On je na svom području vršio i sudsku i poresku vlast. 180
- 185 Marx citira govor erta Albemarle-a koji je ovaj održao 1. jula 1853. u Gornjem domu i koji je objavljen u listu »The Times«, 2. jula 1853. 181
- 186 *Marati* — indijski narod koji naseljava severozapadni deo Dekana. Sredinom 17. veka Marati su počeli da se bore protiv tuđinske vlasti mogulskih feudalaca i naneli su težak udarac carstvu mogula, što je doprinelo njegovom raspadu. U toku te borbe osnovana je nezavisna država Marata, čiji je viši feudalni sloj ubrzo poveo osvajачke ratove. Krajem 17. veka država Marata je mnogo oslabila usled razmirica među feudalcima. Početkom 18. veka ponovo je stvorena jaka konfederacija maratskih feudalnih kneževina sa poglavarem Pešvarom na čelu. Godine 1761. maratski feudalci su pretrpeli potpuni poraz u borbi protiv Avganistanaca za hegemoniju u Indiji. Maratske kneževine koje su iskrvarile u toj borbi i razdorima među maratskim feudalcima postale su plen Istočnoindijske kompanije, koja ih je pokorila u englesko-maratskom ratu (1803—1805). 182
- 187 Marx citira knjigu A. D. Saltikova: *Lettres sur l'Inde*, Paris 1848, str. 61. 185
- 188 *Džat* — kasta u severnoj Indiji, uglavnom zemljoradnika, u koju su spadali i predstavnici feudalnih vojnih krugova. U 17. veku seljaci-džati, ustajali su više puta protiv tuđinskih feudalaca-mogula.

- Bramani* — jedna od četiri najstarije kaste u Indiji, kojoj je, na početku, pripadao uglavnom privilegovani sloj sveštenika. Kasnije je, kao i druge indijske kaste, osim sveštenika obuhvatala i ljude raznih zanimanja i raznih društvenih staleža, pa i osiromašene seljake i zanatlije. 185
- ¹⁸⁹ *Hram Džaganata* u Orisi (istočna Indija) jednog od najviših indijskih božanstava, Višne-Džaganata (vidi i nap. 121), bio je središte masovnog hodočašća vernika. Sveštenici tog hrama uživali su zaštitu Istočnoindijske kompanije i izvlačili veliku korist od masovnog hodočašća i prostitucije žena koje su živjele na račun hrama. 186 255
- ¹⁹⁰ Marx ironično poredi pristalice smanjenja tarife za vožnju fijakerom od jednog šilinga na šest penija po jednoj milji, sa Johnom Hampdenom, poznatim iz engleske buržoaske revolucije u 17. veku, koji je 1636 — četiri godine pre početka revolucije — odbio da plati kraljevskom porezniku »brodarinu« (porez koji nije prihvatio Donji dom) i pred sudom branio pravo Engleza da se suprotstave nezakonitim dažbinama koje uzima kralj. 188
- ¹⁹¹ *Mons Sacer* (secessio in montem sacrum) — Sveto brdo na koje su se povukli plebejci u starom Rimu (494. pre n. e.) da bi izrazili protest protiv patricija koji su ih ugnjetavali. 188
- ¹⁹² »*baras*« (Pond) — ovdje se u šali tako naziva Irsko more koje odvaja Irsku od drugih britanskih ostrva. 189
- ¹⁹³ Godine o kojima je podnet izvještaj završavaju se mesecom martom. 190
- ¹⁹⁴ Jonathan Swift je svu svoju imovinu ostavio za izgradnju jedne duševne bolnice u Dublinu. Ona je otvorena 1757. 190
- ¹⁹⁵ Čartisti su u Londonu sazvali masovni miting, zakazan za 10. april 1848, sa koga je trebalo da se parlamentu preda peticija o usvajanju Narodne povelje. Trebalo je da demonstranti, koji su se sakupili na Kennington Commonu, krenu odatle ka zgradi parlamenta. Vlada je zabranila demonstracije i skupila je vojsku i policiju da spreče demonstracije. Čartističke vođe, od kojih su se mnogi držali kolebljivo, odlučili su da se ne održe demonstracije i pozvali demonstrante da se rasture. Reakcija je iskoristila neuspeh demonstracija da krene u akciju protiv radnika i preduzme represalije protiv čartista. 190
- ¹⁹⁶ »*The Manchester Guardian*« — engleski buržoaski list, organ pristalice slobodne trgovine (free-traders), kasnije organ Liberalne partije. Izlazi od 1821. u Manchesteru. 190 276
- ¹⁹⁷ Radi se o izmeni danskog ustava od 5. juna 1849. koja je pripremana oko 1853. i imala za cilj jačanje kraljeve vlasti. Novi ustav je stupio na snagu 2. oktobra 1855.
- Lex regia* (kraljevski zakon) — zakon o redosledu dolaska na presto u Danskoj doneo je kralj Frederik III 14. novembra 1665. Tim zakonom kralju Danske je data apsolutna vlast i utvrđen redosled dolaska na presto koji je dozvoljavao i naslednost po ženskoj liniji. Po londonskom protokolu od 8. maja 1852 (vidi nap. 76) i po novom zakonu o redosledu dolaska na presto od 31. jula 1853. isključena je naslednost po ženskoj liniji. Pošto kralj Frederik VII, koji je tada vladao Danskom, nije imao nijednog direktnog naslednika, za prestolonaslednika je naimenovan princ Christian von Glücksburg. Novi zakon je idirektno potvrđivao pravo članova ruske carske dinastije kao izdanaka muške linije vojvode od Holstein-Gottorpa (Petra III) na danski presto. 190 202 370
- ¹⁹⁸ *Richelieu-ov testament* — u svom *Političkom testamentu* (1633) kardinal Richelieu je izneo najvažnije principe unutrašnje i spoljne politike francuskog apsolutizma i pokušao da obrazloži pretenzije na pomeranje granica Francuske i za hegemoniju u Evropi.
- Kapitularije* (Capitularia) su uredbe franačkih kraljeva u doba Merovinga i Karolinga koje su obuhvatala celokupnu oblast prava. 193

- ¹⁹⁹ Kao posledica osvajanja od strane turskog plemena Oguza krajem 11. veka u istočnom delu Male Azije nastala je turska feudalna država sa gradom Ikonijumom (stari naziv grada Konija) kao centrom. Sultanat Ikonijum kojim je vladala dinastija Seldžuka borio se protiv Vizantije i krstaša. Udarci koje su sultanatu zadala mongolska osvajanja i sve veća feudalna rasecpanost doveli su dotle da se on u drugoj polovini 13. veka u stvari raspao na odvojene, nezavisne kneževine. Iz jedne od tih kneževina, koja se graničila sa Vizantijom, na severozapadu Anadolije, i kojom je vladao poglavica Osman, razvila se nova turska država — Osmansko (Otomansko) Carstvo, kome su u 14. veku pripali ne samo bivši posedi ikonijjskog sultana već i one oblasti susednih zemalja koje su osvojila ostala turska plemena. Godine 1453. Turci (Osmanlije) pod sultanom Mehmedom II osvojili su poslednje uporište vizantijskih careva — Carigrad — i pretvorili ga u glavni grad Osmanskog Carstva. 193
- ²⁰⁰ Marx upućuje na seriju članaka *Revolucija i kontrarevolucija u Nemačkoj* koja je izlazila 1851/1852. u listu »New-York Daily Tribune«. Članke je pisao Engels na molbu Marxa koji je bio zauzet svojim studijama na polju ekonomije. Oni su u listu »Tribune« bili objavljeni sa Marxovim potpisom. 194
- ²⁰¹ Dvadeset četvrtog jula 1853. u Beču je na molbu austrijske vlade otvorena konferencija na kojoj su učestvovali jedan predstavnik Austrije i ambasadori Engleske, Francuske i Pruske da bi posredovali u rešenju sukoba između Rusije i Turske. Konferencija je caru i sultanu poslala notu (takozvana bečka nota) koja je trebalo da odigra ulogu posrednika među njima. Po toj noti sultan je bio obavezan da se drži ugovora iz Kučuk-Kajnardžija (vidi nap. 106) i Jedrena (vidi nap. 45) i da jemči nepovredivost prava i privilegija pravoslavne crkve u Osmanskom Carstvu. Prema odluci konferencije trebalo je notu prvo predati caru, a zatim, ako je on s njom saglasan — sultanu. Nikolaj I je prihvatio sadržaj note ali je zadržao pravo da je tumači po svojoj volji. Međutim, Abdulmedžid je svoj pristanak uslovio nizom promena u sadržaju i u klauzulama, a njih ruska vlada nije htela da prihvati. 196
- ²⁰² »National-Zeitung« — buržoaski dnevni list koji je izlazio u Berlinu od 1848. do 1915. Pedesetih godina bio je liberalno orijentisan, od 1915. izlazi kao »8-Uhr-Abendblatt (Nationalzeitung)«. 196 235
- ²⁰³ »Hamburger Nachrichten« — dnevni list osnovan 1792. u Hamburgu. U revoluciji 1848/1849. bio je pobornik interesa buržoazije, koja se zalagala za ustav carstva. U doba reakcije koja je zatim nastala bio je na strani pruske monarhije, a u toku poslednjih decenija 19. veka zvanični Bismarckov organ. 197
- ²⁰⁴ *Odnodvorci* — određena kategorija bivših državnih seljaka u ruskom carstvu sledbenika malih vazala, koje je država naseljavala od 15. do 17. veka na pojedinim imanjima u pograničnim oblastima moskovske države, koju su morali da brane u slučaju potrebe. Od 1719. ti ljudi, koje je naselila država, nazvani su odnodvorci. Bili su većinom ratnici i zemljoposednici. 197
- ²⁰⁵ Ajdermenci ili ajderdanci su se zalagali za potpuno spajanje vojvodstva Šlezvig (sve do reke Ajder) s Danskom i istovremeno težili odvajanju Holštajna od Danske. Stanovništvo Holštajna sastojalo se uglavnom od Nemaca. Težnja da se Holštajn odvoji od Danske bila je izraz straha danske buržoazije od konkurencije holštajnske industrije. Stoga je liberalna partija bila protiv jedinstvenog zakona o redosledu dolaska na presto za sve delove danske kraljevine. 198
- ²⁰⁶ »Društvo prijatelja seljaka« — danska partija osnovana 1846. Zahtevala je da zemlja na kojoj rade seljaci po pravu feudalnog zakupa postane lična svojina tih seljaka. Osim toga, »prijatelji seljaka« težili su donošenju niza opštinskih propisa u interesu imućnih seljaka. 198 370

- 207 *«Neue Preußische Zeitung»* — dnevni list osnovan u Berlinu juna 1848, organ dvorske kamarile i pruskog junkerstva. Ovaj list je poznat pod imenom *«Kreuz-Zeitung»*, pošto je u svom naslovu nosio gvozdeni krst. Posle 1848. *«Kreuz-Zeitung»* je kao organ pruskih junckera postao simbol pobeđe reakcije nad revolucionarnim snagama. 201 419
- 208 Misli se na prestolonasledstvo isključivo muških potomaka koje je bilo uobičajeno u nekim zapadnoevropskim monarhijama. Ono se baziralo na Lex salica (Salijski zakon) — zapis običajnog prava kod germanskih plemena salijskih Franaka, koji potiče iz početka 6. veka. Poglavlje LIX Lex salica isključivalo je ženske potomke iz prava na nasleđe zemlje i dopuštalo samo muškim potomcima da budu naslednici. 202
- 209 *«Il Parlamento»* — liberalni list koji je izlazio u Torinu. 203 247
- 210 Ovaj članak je u skraćenom obliku štampan i u njujorškom listu na nemačkom jeziku *«Die Reform»* u broju od 27. avgusta 1853. 206
- 211 Marx ironično aludira na metode kojima su se služili Louis Bonaparte i bonapartistički krugovi pripremajući državni udar od 2. decembra 1851. da bi pridobili oficire i vojnike na prijemima za oficire u Jelisejskoj palati i na vojnim paradama u ravnici Satory i na drugim mestima. Louis Bonaparte je, kao predsednik republike, priređivao takve svečanosti na kojima je bio običaj da oficire i vojnike časte *«cigaretom i šampanjcem uz hladno živinsko meso i kobasice s belim lukom»* (Marx). 206
- 212 Misli se na list *«Frankfurter Postzeitung»* koji je izlazio u Frankfurtu na Majni od 1619. do 1866. Pedesetih godina 19. veka bio je organ Bundestaga (Savezne skupštine). Pod gornjim imenom izlazio je od 1852. 207
- 213 Po jednoj tradiciji iz srednjeg veka članovi Gornjeg doma su obavezni da se zakunu na vernost Kruni. U isto vreme srednjovekovna *Magna Charta Libertatum* (Velika povelja sloboda) iz 1215. davala je engleskim feudalcima pravo da ustanu protiv kraljevske vlasti ako su povređene njihove feudalne privilegije. 211
- 214 Radi se o podršci Engleske onoj grani dinastije Koburga koja je vladala u Portugaliji za vreme narodnog ustanka 1846/1847, uperenog protiv reakcionarnog režima u Portugalu; ustanak je bezobzirno ugušen. 214
- 215 *«La Nation, organe quotidien démocrate socialiste»* — list belgijskih sitnoburžoaskih demokrata, izlazio je od 1848. do 1856. u Briselu. 214 247
- 216 *«The Leader»* — liberalno orijentisane buržoaske nedeljne novine, osnovane 1850. u Londonu. 214 254 258 448
- 217 *«The Examiner»* — nedeljne buržoaske liberalne novine, izlazile su u Londonu od 1808. do 1881. 215 364
- 218 Marxovi citati su iz članka D. Urquharta koji su objavljeni u listu *«Morning Advertiser»* od 11, 12, 15. i 16. avgusta 1853. 216
- 219 Članak koji je Marx najavio nije izašao u listu *«New-York Daily Tribune»*. 216
- 220 *«Санктпетербургские ведомости»* — ruski dnevni list, zvanični vladin organ; pod tim imenom izlazio je od 1728. do 1914, a od 1914. do 1917. zvao se *«Петербургские ведомости»*. 217
- 221 *Boustrapa* — nadimak Louis-a Napoleona Bonaparte, stvoren od prvih slogova imena gradova Bulonj, Strasbur i Pariz. Taj nadimak je aluzija na njegove pokušaje da izvede bonapartistički puč u Strasburu (30. septembra 1836) i u Bulonju (6. avgusta 1840), kao i na državni udar u Parizu od 2. decembra 1851, kojim je zavedena bonapartistička diktatura u Francuskoj. 218

- ²²² Godine 1852. došlo je do oružanog sukoba između Turske i Crne Gore, koja je od sultana dobila potpunu nezavisnost, ali je i dalje nominalno ostala njegova vazalna država. Porta je odbila da prihvati posredovanje Rusije u tom sukobu i početkom 1853. turska vojska je, pod komandom Omer-paše, upala u Crnu Goru. Austrijska vlada, koja se bojala da će ratne operacije u Crnoj Gori i zalaganje Rusije za Crnogorce izazvati nemire u onim oblastima habsburške carevine koje su naseljavali Sloveni, odmah je poslala grofa Leiningena u izvanrednu misiju u Carigrad i on je zahtevao da se turska vojska povuče iz Crne Gore. Koncentracija austrijske vojske na granici Crne Gore prisilila je Portu da popusti i da obustavi ratne operacije uz uslove koje je dao Leiningen. 219 220
- ²²³ *Suluk* (Soulouque, Faustin) — predsednik republike Haiti, koji se 26. avgusta 1849. proglasio za cara Faustina I; postao je zloglasan po neznanju, surovosti i sujeti. Antibonapartistička štampa prikačila je ovo ime Louis-u Bonaparti. 219
- ²²⁴ Knez Menšikov je predložio turskoj vladi ovaj separatan *tajni ugovor o odbrambenom savezu* zajedno sa konceptom rusko-turske konvencije po kojoj bi car bio zaštitnik sultanovih podanika pravoslavne vere.
Koncept tog ugovora predviđao je da car sultanu pruži vojnu pomoć ukoliko bi neka sila pokušala da spreči ispunjenje pomenute konvencije o privilegijama pravoslavne crkve u Turskoj. Turska vlada, koju su podržali engleski i francuski ambasadori u Carigradu, odbila je kako nacrt te konvencije tako i nacrt tajnog ugovora o odbrambenom savezu. 224
- ²²⁵ Radi se o odgovoru turskog ministra spoljnih poslova, Rešid-paše od 16 (4) juna 1853. na ultimatum ruskog kancelara Neselrodea od 19 (31) maja 1853 (vidi nap. 135). U svom odgovoru Rešid paša je odbio da prihvati ultimatum i optužbe iz Neselrodeovog pisma. On je saopštio da je sultan spreman da pošalje vanrednu misiju u Petrograd da izgladi spor pod uslovom da se potvrde privilegije pravoslavne crkve u Turskoj, ali tako da se ne ograniči suverenitet sultana. 224
- ²²⁶ Shakespeare, *Julije Cezar*, IV čin, prva scena. 229
- ²²⁷ *Zakoni o navigaciji* — zakoni o plovidbi koje je 1651. doneo Cromwell i koji su kasnije više puta obnavljani i dopunjavani, bili su upereni protiv holandske posredničke trgovine i imali su za cilj ojačavanje engleske kolonijalne vlasti. Po njima se najvažnija roba iz Evrope i sva roba iz Turske smela uvoziti samo na engleskim brodovima ili brodovima zemlje iz koje dolazi roba, a pravo na englesku obalnu plovidbu imali su samo engleski brodovi. Zakoni su ukinuti 1793. i 1854. 231 236 242
- ²²⁸ Shakespeare, *Julije Cezar*, V čin, prva scena. 232
- ²²⁹ *Journal de Constantinople* — turski list koji je od 1846. izlazio 6 puta mesečno na francuskom jeziku. List je dobijao subvencije od turske vlade i igrao ulogu zvaničnog organa, a takođe širio uticaj Francuske u Turskoj. 234 378
- ²³⁰ *St.-Petersburger Zeitung* — dnevni list koji je izlazio u Petrogradu na nemačkom jeziku od 1727. do 1914. 235
- ²³¹ Ovde se misli na desno, monarhističko krilo poljske emigracije, čiji je centar u Parizu bio *Hotel Lambert*, vila kneza Adama Czartoryskog. Emigranti koji su pripadali poljskoj aristokratiji živeli su i u drugim zemljama, naročito u Engleskoj. 235
- ²³² Radi se o Palmerstonovom stavu prema sudbini grada Krakova posle neuspelog ustanka poljskih patriota u februaru 1846. Glavni inicijatori ustanka bili su poljski revolucionarni demokrati (Dembowski i dr.). Usled izdaje plemstva i hapšenja vođa ustanka od strane pruske policije propao je pokušaj opšteg ustanka i došlo je samo do izolovanih pobuna. Samo je u Krakovu, koji je prema bečkom ugovoru

- iz 1815. proglašen za slobodni grad pod protektoratom Austrije, Rusije i Pruske, ustanicima uspeo da 22. februara odnesu pobedu i obrazuju nacionalnu vladu koja je izdala manifest o ukidanju feudalnih nameta. Početkom marta 1846. ugušen je ustanak u Krakovu. U novembru 1846. Austrija, Rusija i Pruska su u Beču potpisale ugovor o priključenju Krakova austrijskoj carevini. Palmerston, koji je od jula 1846. zauzimao mesto ministra spoljnih poslova, odbio je francuski predlog za kolektivan protest i u svom pismu od 23. novembra 1846. dao bečkom kabinetu na znanje da Engleska neće štiti krakovsku republiku. Istovremeno je licemerno pozvao Austriju, Prusku i Rusiju da se odreknu svojih planova u vezi sa Krakovom. 235
- ²³³ Pilovci, vigovci i takozvani mejferski radikali (vidi nap. 83) sporazumeli su se u proleće 1852. u privatnoj rezidenciji Johna Russella na Chesham Place-u u Londonu o tome da zastupaju opoziciju u odnosu na torijevsku Derbyjevu vladu i utvrdili uslove za obrazovanje nacionalne vlade ako bi Derbyjeva vlada pala. Dogovor na Chesham Place-u ostao je na snazi prilikom obrazovanja Aberdeene-ove koalicione vlade u decembru 1852. Najvažnija mesta u toj vladi zauzele su vode vigovaca i pilovaca. Predstavnici mejferskih radikala dobili su više mesta u državnim nadležstvima. 236
- ²³⁴ «*The Weekly Times*» — nedeljne novine liberalnog smera, izlazile od 1847. do 1885. u Londonu. 238
- ²³⁵ Dvadeset trećeg avgusta 1853. «*The morning Advertiser*» je objavio belešku *Ruski agent Bakunjin* s potpisom F. M. (Autor beleške je bio reakcionarni publicista Francis Marx, pristalica Urquharta.) Tu je Bakunjin optužen da održava veze sa carističkom vladom. Sutradan (24. avgusta) list je objavio pismo Golovina (autora anonimne beleške o Bakunjinu objavljene u istom listu 14. avgusta, koja je dala povoda «F. M.» da napiše svoju belešku), Hercena i poljskog emigranta Worzela, koje je opovrgavalo belešku F. M. Ovaj je 27. avgusta odgovorio izjavom u kojoj je doveo u vezu izbijanje revolucije u Evropi sa radom carističkih agenata. Golovin i Hercen su 29. avgusta objavili drugo pismo pod naslovom *Koje F. M.?* Hercen nije više učestvovao u polemici o Bakunjinu koju je nastavio Golovin. U pismu od 24. avgusta pomenut je «jedan nemački list» koji je navodno prvi izneo optužbe protiv Bakunjina. Autori pisma aludirali su na list «*Neue Rheinische Zeitung*». U vezi s tim Marx je odlučio da pošalje pismo uredniku lista «*The Morning Advertiser*», koje ovde donosimo. 239
- ²³⁶ «*Neue Oder-Zeitung*» — buržoasko-demokratski dnevni list, izlazio je u Breslavi. Od 1846. do 1849. bio je pod imenom «*Allgemeine Oder-Zeitung*», organ opozicionih katoličkih krugova, ali je od marta 1849. promenio naziv i orijentaciju. Izdavan je do 1855. Marx je 1855. bio londonski dopisnik lista «*Neue Oder-Zeitung*». 239
- ²³⁷ Marx citira Engelsov članak *Demokratski panslavizam* u kome ovaj kritikuje brošuru *Aufruf an die Slawen. Von einem russischen Patrioten Michael Bakunin. Mitglied des Slawencongresses in Prag*, Koethen 1848 (Proglaš Slavenima. Od ruskog patriote Mihaila Bakunjina, člana Slovenskog kongresa u Pragu). 240
- ²³⁸ Marx upućuje na odeljak XVIII spisa *Revolucija i kontrarevolucija u Nemačkoj*, koji je napisao Engels na Marxovu molbu, a koji je objavljen u listu «*New-York Daily Tribune*» 2. oktobra 1852. s Marxovim potpisom. 240
- ²³⁹ Članak je objavljen u njujorškom listu na nemačkom jeziku «*Die Reforme*», u broju od 17. septembra 1853. 241
- ²⁴⁰ «*Breslauer Zeitung*» — dnevni list, osnovan 1820. u Breslavi. Pedesetih godina 19. veka bio je konzervativno orijentisan. 241

- 241 Deklaracija *Seamen's United Friendly Association*, iz koje je Marxov citat, objavljena je kasnije u listu *'The People's Paper'* br. 80 od 12. novembra 1853. 243
- 242 Marx je napisao svoju izjavu redakciji lista *'The People's Paper'* u vezi sa anonimnom beleškom Golovina *Kako treba pisati istoriju*, koja je izašla 3. septembra 1853. u listu *'The Morning Advertiser'*. Ta beleška bila je odgovor na Marxovo pismo od 30. avgusta 1853. uredniku lista *'The Morning Advertiser'* i predstavljala je nov napad na Marxa i *'Neue Rheinische Zeitung'*. Pre te beleške, u listu *'The Morning Advertiser'* od 31. avgusta objavljeno je pismo A. Rugea koje je otvoreno optuživalo Marxa i *'Neue Rheinische Zeitung'* da svesno širi neistine kojima kleveta Bakunjinu. Marx, koji se u svojoj izjavi obračunao s Golovinom, istovremeno je njom raskrinkao Rugeove izmišljene klevete. Okolnosti pod kojima je napisana ta izjava, iznete su u Marxovom pismu Engelsu od 3. septembra 1853. (U originalu pisma porgeškom je stavljen datum 2. septembar.) U tom pismu nalazi se i prvobitna varijanta odgovora autoru beleške *Kako treba pisati istoriju*. 244
- 243 *Les lois des suspects* (zakoni o sumnjivima) — za vreme jakobinske diktature Konvent je 17. septembra 1793. doneo dekret koji se odnosio na *'sumnjive'*. Po tom dekretu proglašavane su za sumnjive sve osobe koje se *'svojim držanjem ili svojim vezama, govorima ili publikacijama pokazu kao pristalice tirana'*, svi plemići koji nisu dokazali svoju privrženost Republici, svi državni službenici otpušteni iz službe itd. i izdao naredbu da se uhapsu. U rukama organa revolucije to je bilo moćno oružje protiv kontrarevolucionarnih elemenata. 245
- 244 U Marxovom članku objavljenom u *'New-York Daily Tribune'* u broju od 30. avgusta 1853. nedostaje to što on pominje. Redakcija je, očevidno, izostavila to mesto. 246
- 245 Misli se na zahteve Porte da ruska vojska izide iz Dunavskih kneževina. 246
- 246 *'Preußische Litographische Correspondenz'* — za ovaj list, koji izlazi u Berlinu, Engels kaže da je *'poluzvanični mantojfelovski'* list. 246
- 247 *'Der Wanderer'* — austrijski građanski dnevni list koji je izlazio u Beču od 1809. do 1866. 247 371
- 248 U uvodniku lista *'New-York Daily Tribune'* od 6. avgusta 1853, *Rat ili mir*, opravdava se držanje kapetana Ingrahama sa američke fregate *'St. Louis'* za vreme događaja koji su doveli do hapšenja mađarskog emigranta Koszte u Smirni. (Vidi nap. 168). 247
- 249 *'Punch'* — *'Punch, or the London Charivari'* — engleski humoristički nedeljni časopis osnovan 1840. u Londonu. 249
- 250 *'The Sun'* — buržoaski liberalni dnevni list, koji je izlazio u Londonu od 1798. do 1876. 249
- 251 U stvari *'Banker's Gazette'*, stalna rubrika lista *'The Economist'*. 252
- 252 *'Sunday Times'* — nedeljne novine koje izlaze u Londonu od 1822; sredinom prošlog veka organ vigovaca. 254 279
- 253 Vlasti švajcarskog kantona Tičino zatvorile su manastir katoličkog reda kapucinera u Lokarnu u jesen 1852. i prognale 22 kapucinera. Takav postupak švajcarskih vlasti prema redu kapucinera, koji je bio pod zaštitom Austrije, doveo je do zategnutih odnosa između Austrije i Švajcarske koji su se još više zaoštrili zbog boravka učesnika italijanskog nacionalnog oslobodilačkog pokreta na teritoriji Švajcarske. 255
- 254 Thomas Carlyle: *Letter-Day Pamphlets. No. II. Model Prisons*, London 1850. Kritičku ocenu tog dela dali su Marx i Engels u recenziji objavljenoj u četvrtoj svesci časopisa *'Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue'*, aprila 1850. 255

- ²⁵⁵ Vidi članke *Pauperizam i slobodna trgovina — Predstojeća trgovinska kriza i Političke perspektive — Prosperitet trgovine — Slučaj smrti od gladi* u 11. tomu našeg izdanja. 258
- ²⁵⁶ »*Mark Lane Express*« — skraćeni naziv za nedeljni list »*Mark Lane Express, and Agricultural Journal*«, organ trgovačke buržoazije, koji je donosio izveštaje sa žitne berze; izlazio pod tim naslovom i Londonu od 1832. do 1924. 259 278
- ²⁵⁷ Marx citira čalank D. Urquharta *Politički krivci* koji je objavljen u listu »*The Morning Advertiser*« od 20. septembra 1853. 261
- ²⁵⁸ Ovde se misli na londonsku konvenciju od 15. jula 1840. o merama vojne pomoći sultanu protiv egipatskog paše Mehmed-Alija, koju su potpisale Engleska, Austrija, Rusija i Pruska, zatim na londonsku konvenciju iz 1841. i na zaključeni ugovor u Balta-Limanu 1849. godine. Prvi od pomenutih ugovora sklopljen je bez Francuske, koja je pružala podršku Mehmed-Aliju. Zbog toga je Francuskoj pretila opasnost od stvaranja anti-francuske koalicije, pa je bila primorana da prestane da daje podršku egipatskom vicekralju i da učestvuje u izradi londonskog ugovora iz 1841. Osim članova o vojnoj intervenciji u tursko-egipatskom sukobu i o ultimatumu Mehmed-Aliju, u kome se od njega tražilo da se u korist sultana odrekne svih svojih poseda izuzev Egipta, ugovor iz 1840. sadržavao je i jednu klauzulu o kolektivnoj zaštiti Dardanela i Bosfora. To je bila osnova za ugovor iz 1841. kojim su zatvoreni moreuzi za prolaz ratnih brodova svih država kroz Dardanele. 263 305
- ²⁵⁹ *redifi* — turske rezervne trupe. 264
- ²⁶⁰ *Mark Lane* — žitna berza u Londonu. 273
- ²⁶¹ *ulema* — najviši sloj duhovnih lica i pravnika u muslimanskim zemljama Bliskog i Srednjeg istoka. Ulema je imala veliki uticaj na politički život Osmanskog Carstva. 274
- ²⁶² Štrajk radnika zaposlenih u mašinogradnji počeo je krajem septembra 1851. i zahvatio više gradova jugoistočne i srednje Engleske. Štrajk je organizovao Ujedinjeni savez mašinskih radnika (Amalgamated Society of Engineers) radi ukidanja prekovremenog rada i poboljšanja uslova rada. Preduzimači su na štrajk odgovorili otpuštanjem. Sukob je trajao tri meseca i završio se pobedom preduzimača. Radnici su bili primorani da se opet prihvate posla uz ranije uslove. Ali i preduzimači su pretrpeli znatne materijalne gubitke zbog štrajka i otpuštanja radnika. 275
- ²⁶³ Članak je u skraćenom obliku objavljen i u njujorškom listu na nemačkom jeziku »*Die Reform*« pod naslovom *Stanje radničkog pokreta u Engleskoj* 19. oktobra 1853. 277
- ²⁶⁴ *Mincing Lane* — ulica u Londonu, centar veletrgovine robom iz kolonija. 279
- ²⁶⁵ U svojim kasnijim delima Marx i Engels su pojmovima »vrednost rada« i »cena rada« dali tačniju definiciju: »vrednost radne snage« i »cena radne snage«, pošto je Marx utvrdio da radnik ne prodaje kapitalisti svoj rad već svoju radnu snagu. (Vidi Engelsov uvod za Marxovu brošuru *Najamni rad i kapital*, 1891). 280
- ²⁶⁶ Ukazuje se na uvodnik u listu »*New-York Daily Tribune*«, *Ruski planovi u Turskoj*, objavljen 17. septembra 1853, koji je očigledno delo redakcije lista. 283
- ²⁶⁷ Godine 1846. turske trupe, pod komandom Omer paše, prodrle su u Kurdistan da uguše ustanak koji je tamo izbio protiv sultana. (O pohodu Omer paše na Crnu Goru vidi nap. 222). 283
- ²⁶⁸ Suvorov je učestvovao u opsadi, ali ne i u osvajanju Očakova 17. decembra 1788, pošto je za vreme opsade utvrđenja bio ranjen. Osim toga, između njega i kneza Potjomkina, zapovednika ruske armije, bilo je razmimoilaženja o tome kako iz-

vesti opsadu. Pad turskog utvrđenja Izmaila, koje su ruske trupe pod komandom Suvorova zauzele na juriš 22. decembra 1790, bio je odlučujući za pobedu Rusu u rusko-turskom ratu 1787—1791. 285

²⁶⁹ Pamflet *Lord Palmerston* — delo koje je Marx napisao da bi raskrinkao englesku oligarhiju u liku jednog od njenih najpoznatijih predstavnika — zamišljen je kao serija članaka za list «New-York Daily Tribune». Kada je prvih dana oktobra 1853. počeo da radi na pamfletu, Marx je već bio dao saglasnost da se on objavi i u listu «The People's Paper», organu čartista. Ali dok je čartistički list počeo da objavljuje Marxov članak kao seriju u celini pod zajedničkim nazivom *Lord Palmerston* i ispred svakog članka štampao «Napisao dr Marx za 'New-York Daily Tribune' i stavio nam na raspolaganje», redakcija «Tribune» je već prvi članak objavila kao uvodnik, ne navodeći ime autora. Zbog toga su oni dobili izgled nepovezanih članaka. U listu «The People's Paper» od 22. oktobra do 24. decembra 1853. objavljeno je osam članaka. Ispod članka VIII stajalo je, kao i ispod ranijih, «Nastaviće se». Iz pisma koje je Marx napisao 14. decembra 1853. Engelsu vidi se da je imao nameru da da još jedan članak o Palmerstonovoj politici u 1840/1841, u doba zaključenja londonskih konvencija i da prikaže u pravom svetlu Palmerstonovo držanje za vreme revolucija 1848/1849, ali on to nije učinio.

U listu «New-York Daily Tribune» nisu objavljeni svi Marxovi članci. Objavljivanje se proteglo sve do početka 1854, mada je Marx poslednji članak poslao u Njujork još 6. decembra 1853. Sve u svemu, ovaj list je objavio četiri članka, i to sve kao uvodnike sa raznim naslovima. Devetnaestog oktobra 1853. u listu «Tribune» je objavljen uvodnik *Palmerston* koji odgovara I i II članku serije objavljene u listu «The People's Paper». Uvodnik *Palmerston i Rusija* od 4. novembra 1853. odgovara III članku ove serije. Uvodnik *Jedno poglavlje moderne istorije* od 21. novembra 1853. odgovara člancima IV i V, a uvodnik *Engleska i Rusija* od 11. januara 1854. VII članku. Članci VI i VIII ove serije nisu uopšte objavljeni u listu «Tribune». Tekstovi objavljenih članaka u ova dva lista nisu sasvim identični. Pre nego što je poslao članke listovima «Tribune» i «The People's Paper», Marx ih je verovatno menjao uzimajući u obzir različite uslove objavljivanja. Tekstovi objavljeni u «Tribune» nose i tragove redakcijskih intervencija.

Pamflet protiv *Palmerstona* postao je vrlo popularan. Dvadeset šestog novembra 1853. list «Glasgow Sentinel» preštampao je iz «Tribune» članak *Palmerston i Rusija* (III članak serije objavljene u listu «The People's Paper»). U decembru 1853. londonski izdavač Tucker je izdao ovaj članak pod istim naslovom kao brošuru. Početkom 1854. izašlo je drugo izdanje ove brošure uz Marxovu saradnju: tekst je menjan na osnovu teksta objavljenog u listu «The People's Paper». Ubrzo zatim Tucker je izdao i drugu brošuru *Palmerston i ugovor iz Hunkjar-Iskelestija*. (Na naslovnoj strani bio je drugi naslov: *Palmerston. Šta je učinio?*) Brošura je donela s malim izmenama tekst IV članka (bez prva četiri pasusa) i V članka objavljenih u listu «The People's Paper».

Obe brošure izašle su pod brojevima 1 i 2 u seriji *Political Fly-Sheets* koju je izdao Tucker, a s pamfletima drugih autora ponovo su izdate 1855. U predgovoru za ovo izdanje Tucker navodi Marxovo ime kao autora pamfleta 1 i 2. U sadržaju pamflet br. 1 — *Palmerston i Rusija* — navodi se pod imenom *Palmerston i Poljska*. Sam Marx je sprečio da se objave drugi članci o *Palmerstonu* u Tuckerovom izdanju, pošto nije želeo da se njegovi spisi objavljuju upređo sa Urquhartovim radovima u seriji *Political Fly-Sheets*. O tome je Marx pisao Lassalle-u: «... ne želim da me ubrajaju u svitu ovoga gospodina sa kojim imam zajedničko samo mišljenje o *Palmerstonu*, ali u svemu drugom mi smo dijametralno suprotni, što se pokazalo odmah pri našem prvom susretu...»

«*Sheffield Free Press*», list pristalica Urquharta, koji je bio u opoziciji prema *Palmerstonu*, objavio je 17. novembra 1855. i 5. januara 1856. dva članka iz serije *Lord Palmerston*. (Bili su to članci III i VI objavljeni u «The People's Paper».) Prvi od ova dva članka objavljen je i posebno u broju 4A šeflidske «Free Press Serials» (mala biblioteka lista «Free Press»). Gotovo istovremeno izašlo

je svih osam članaka serije u pet brojeva lista »Free Press«, londonskog organa pristalica Urquharta (29. decembra 1855, 5. i 12. januara i 9. i 16. februara 1856) i u posebnom izdanju kao broj 5 »Free Press Serials«, pod naslovom *Životopis lorda Palmerstona*. U posebnom izdanju navodi se ime autora.

Marxov pamflet je na nemačkom jeziku počeo da izlazi 2. novembra 1853. u njujorškom listu »Reform«, i to u vidu skraćenog breslavskog prevoda teksta objavljenog u listu »Tribune«. U primedbi redakcije povodom objavljivanja pamfleta u listu »Reform« na nemačkom jeziku kaže se: »Veliko interesovanje koje sada ponovo budi Palmerstonovo ime dalo nam je povoda da se prihvatimo ove obrade teksta iz »Tribune«. Ova skica pokazuje da njen autor zna neobično mnogo o pitanjima Engleske i uprkos tome što nema potpisa, nije teško pogoditi ko je pisac.«

Članci pod naslovom *Palmerston* objavljeni u listu »Reform« od 2, 3, 4, 8. i 9. novembra 1853. odgovaraju člancima 1 i 2 u listu »The People's Paper«. Februara 1855. Marx je objavio dva članka u breslavskom listu »Neue Oder-Zeitung« pod naslovom *Lord Palmerston*, koji su predstavljali u suštini rezime članaka objavljenih u listu »The People's Paper« i »Tribune«. Izvode iz Marxovog pamfleta sa potpisom autora doneo je nemački publicista E. Fischei u svojoj publikaciji »Das neue Portfolio. Eine Sammlung wichtiger Dokumente und Aktenstücke zur Zeitgeschichte«, Heft 1 und 2, koje je izdao u Berlinu 1859. i 1860.

Godine 1893, posle Marxove smrti, izašao je treći članak ove serije na poljskom jeziku u sedmom broju časopisa »Przedswit«, koji su izdavali poljski socijalisti u Londonu koji su bili u vezi sa Engelsom. Sedmi članak je štampala Marxova kćerka Eleanor 1897. prema tekstu objavljenom u listu »Tribune« i pod istim naslovom (*Engleska i Rusija*) u zbirci Marxovih članaka o orijentalnom pitanju (K. Marx: *The Eastern Question*), koje su izdali ona i E. Aveling. Godine 1899. pojavilo se u Londonu celokupno izdanje svih članaka te serije, koje je pripremila Eleanor Marx: Karl Marx: *The story of the life of lord Palmerston*. Na ruskom jeziku Marxov pamflet se pojavio prvi put 1924. Pri izradi ovog pamfleta Marx se koristio mnogim izvorima, u prvom redu takozvanim Blue Books (Plave knjige), koje obuhvataju mnoge obimne tomove periodično izdavanog materijala engleskog parlamenta i dokumente ministarstva inostranih poslova. Sem toga, koristio je izveštaje iz parlamenta, naročito »Hansard's Parliamentary Debates«, razne zbirke međunarodnih ugovora, diplomatska dokumenta, pamflete i obimni materijal iz novina. 287

²⁷⁰ Shakespeare, *Kako vam drago*, drugi čin, sedma scena. 289

²⁷¹ Kad je u junu 1850. engleski parlament pretresao pitanje englesko-grčkog sukoba zbog trgovca Pacifica (vidi nap. 167), Donji dom je izglasao poverenje spoljnoj politici vlade u kojoj je Palmerston bio ministar spoljnih poslova, dok se Gornji dom sa većinom od 37 glasova izjasnio protiv stava vlade u pitanju koje je stavljeno na diskusiju. Vlade Francuske i Rusije izrazile su preko svojih ambasadora u Londonu svoje nezadovoljstvo i neslaganje sa takvim stavom. Francuski ambasador je demonstrativno napustio London, a ruski ambasador nije došao na ručak koji je davao Palmerston. 291

²⁷² Godine 1815. donet je zakon koji je zabranjivao uvoz žita u Englesku sve dok cena pšenice u Engleskoj bude niža od 80 šilinga po kvarteru. Taj zakon je nešto izmenjen 1822. a 1828. uvedena je »klizna skala«, po kojoj su uvozne carine na žito povećavane kad su cene na unutrašnjem tržištu padale i smanjivane čim su te cene počinjale da rastu. Torijevska vlada zavela je zakone o žitu u interesu veleposrednika. Industrijska buržoazija, koja se pod parolom »slobodna trgovina« borila protiv zakona o žitu, izvojevala je 1846. ukidanje tih zakona. 291

²⁷³ Marx ovde aludira na prisustvo stranih plaćenih vojnika u Engleskoj. Oni su za vreme napoleonskih ratova vrbovani uglavnom u malim nemačkim državama, naročito u Hanoveru, domenu engleskih kraljeva iz hanoverske dinastije. 291

- ²⁷⁴ Englezi su bombardovali Kopenhagen u septembru 1807. kako bi sprečili da se Danska priključi kontinentalnoj blokadi koju je zaveo Napoleon, a koja je zemljama evropskog kontinenta zabranjivala da trguju sa Engleskom. 292
- ²⁷⁵ *Mutiny Act* (Zakon o pobuni) — zakon o disciplini u engleskoj vojsci, koji je donet 1689. i koji je parlament do 1881. svake godine ponovo stavljao na snagu (delimično s novim tekotom). On je Kruni davao pravo da svake godine drži određeni broj vojnika i da oni budu pod njenom jurisdikcijom. Povod za donošenje ovog zakona — izraz ograničenja vlasti Krune od strane engleskog parlamenta — bila je pobuna jednog škotskog puka u Engleskoj. 293
- ²⁷⁶ *Corporation Act* — zakon o korporacijama doneo je engleski parlament 1661. Po njemu su lica koja zauzimaju izborna mesta (mislilo se uglavnom na organe gradske uprave) morala da priznaju dogme anglikanske crkve.
Test Act — (zakon o zakletvi) — iz 1673. zahtveao je to isto od svih lica u državnoj službi. Ti zakoni, koji su prvobitno bili upereni protiv katoličke reakcije, kasnije su iskorišćeni kao sredstvo za borbu protiv svake opozicije zvaničnoj anglikanskoj crkvi i za odbranu privilegija te crkve. 293
- ²⁷⁷ *Disenters* (inoverci) su pripadnici verskih sekta i struja koje su odstupale od dogmi zvanične anglikanske crkve. 293
- ²⁷⁸ *emancipacija katolika* — Engleski parlament je ukinuo ograničenja političkih prava katolika 1829. godine. Katolici, pretežno Irci, dobili su pravo da budu izabrani u parlament i da zauzimaju neka mesta u vladi. U isto vreme petostruko je povećan imovinski cenzus. Ovakvim manevrima engleska vladajuća klasa je pokušala da pridobije viši sloj irske buržoazije i zemljoposjednika, katolika, da bi tako izazvala rasep u irskom nacionalnom pokretu. 293
- ²⁷⁹ Misli se na široki pokret za reformu parlamenta u Engleskoj (vidi nap. 139) koji je prethodio izbornoj reformi izvršenoj 1832. u Engleskoj. 295
- ²⁸⁰ U sukobu oko takozvanih «svetih mesta» (vidi nap. 104), koji je Fræncuskoj i carskoj Rusiji služio kao izgovor za borbu za hegemoniju na Bliskom istoku, jedan od glavnih predmeta spora bilo je pitanje da li ključevi crkve «svetog groba» treba da pripadnu katoličkom ili pravoslavnom sveštenstvu i ko ima pravo da se stara o kupoli crkve. 297
- ²⁸¹ *Akermanski ugovor* je sporazum koji su potpisale Rusija i Turska 25. septembra 1826. Po tom sporazumu turska vlada se obavezala da će se strogo držati ugovora koje je ranije sklopila sa Rusijom i da će ruskim trgovačkim brodovima dopustiti plovdbu kroz svoje vode. Ona se odrekla i uporišta na kavkaskoj obali Crnog mora, koja je posle rusko-turskog rata 1806—1812. predala Rusiji. Ugovorom je potvrđeno da sultan priznaje autonomiju Srbije i predviđeno da će se gospodari u Moldaviji i Vlaškoj birati među lokalnom vlastelom. Kad su zvanični turski krugovi uoči rusko-turskog rata 1828/1829. prekršili ovaj ugovor, oni su proneli glas da je po ugovoru trebalo da se Rusija odrekne mešanja u pitanje Grčke i da se, navodno, pomažući Grčku, nije držala svojih obaveza. U stvari, u ugovoru se nije ni pominjalo pitanje Grčke. «Nezainteresovanost» ruske vlade «za pitanje Grčke» nije proklamovana pri zaključenju ugovora već nekoliko meseci pre toga. 298
- ²⁸² U listu «New-York Daily Tribune», u broju od 19. oktobra 1853. članak se završava sledećim rečima koje je očevidno dodala redakcija lista: «Ovim je jasno dato na znanje da u osobi lorda Palmerstona ni u kom slučaju nije otelotvorena sloboda, poštenje i sve dobro što ima Engleska. Od tada, u ranijem periodu njegove karijere koji smo opisali, plemeniti lord se nije menjao do današnjeg dana, i niko, ko ga zna, ne može u sadašnjoj ozbiljnoj krizi od njega očekivati išta više no da će licemerno služiti stvari pravde i ljudskih prava. Deo njegove političke biografije koji nismo izneli ostavljamo za kasnije; na žalost, to baš nije najbolji deo.» 299

- ²⁸³ Godine 1159. stanovnici Milana odrekli su poslušnost Friedrichu I Barbarossi, kad je ovaj zapretio da će oduzeti slobodu gradovima gornje Italije i podvrgnuti ih svojoj vlasti. Bitka koja je potom trajala godinama završila se pobedom grada, iako je Milano razoren 1162. godine. 300
- ²⁸⁴ O krakovskom ustanku vidi napomenu 232, a o događajima u Galiciji koji su nešto kasnije spomenuti u članku, vidi napomenu 16. 306
- ²⁸⁵ Vrlo verovatno »Oesterreichisch-Kaiserliche Wiener Zeitung«, tadašnji vladin organ koji je izlazio pod raznim nazivima od 1780. do oko 1935. 306
- ²⁸⁶ Godine 1846. Guisot-ova vlada je uspela da oženi najmlađeg sina francuskog kralja Louis-Philippe-a — vojvodu od Montpensier-a — španskom infantkinjom Marijom Luisom Fernand-om i tako osujeti engleske planove za ženidbu princa Leopolda von Coburga španskom kraljicom Isabelom II. Borba između engleske i francuske vlade oko »španskih svadbi« vođena je vrlo ogorčeno. Pošto je francuska diplomatija odnela pobjedu u toj stvari, Palmerston je nastojao da nađe povod da se revanšira. 307
- ²⁸⁷ Ugovor u Utrehtu — 1713, jedan od mirovnih ugovora zaključenih između Francuske i Španije, s jedne strane, i država koje su sačinjavale antifrancusku koaliciju (Engleska, Holandija, Portugalija, Pruska i austrijski Habsburgovci), s druge strane, i kojim se završio dugi španski rat za nasleđe, koji je počeo 1701. Prema ugovoru, španski presto je ostao francuskom pretendentu Philippe-u Bourbon-skom, unuku Louis-a XIV. Ali francuski kralj je morao da se odrekne svojih planova za ujedinjenje francuske i španske monarhije, kao i da se odrekne španske krune za sebe i svoje potomke iz Francuske grane Bourbona. Ugovorom je sankcionisano da niz francuskih i španskih kolonija u zapadnoj Indiji i u Severnoj Americi kao i Gibraltar pripadnu Engleskoj.
- Kad je lord Palmerston 1846. optužio Francusku da je povredila ugovor iz Utrehta, mislio je na plan Louis-Philippe-a da ženidbom svog najmlađeg sina španskom infantkinjom stvori nove perspektive za ujedinjenje ove dve monarhije. 307
- ²⁸⁸ Citirani govor Palmerston je održao 19. marta 1839. u Donjem domu povodom blokade meksičkih luka od strane francuske flote 1838/1839.
- Engleska i francuska flota sprovele su blokadu Buenos Airesa 1845. i trebalo je da ta blokada navede argentinsku vladu da stranim brodovima dopusti slobodnu plovidbu Paranom i drugim rekama. Engleska i Francuska su taj cilj postigle 1852, kad su prinudile Argentinu da potpiše takav ugovor. 307
- ²⁸⁹ Misli se na buržoasku revoluciju 1830. u Belgiji. 307
- ²⁹⁰ Aluzija na Beotiju, oblast u Grčkoj, čiji su stanovnici u starom veku važili za tupoglavce. 309
- ²⁹¹ Četvorna alijansa — Savez između Engleske i Francuske posle julske revolucije, poznat pod imenom »entente cordiale« (vidi nap. 31), dobio je oblik ugovora tek kad je zaključen takozvani četvorni savez između Engleske, Francuske, Španije i Portugalije u aprilu 1834. Već prilikom zaključenja ugovora pokazale su se suprotnosti interesa Engleske i Francuske, koje su kasnije dovele do zaoštavanja odnosa između ovih dveju zemalja. Ugovor, koji je formalno bio uperen protiv apsolutističkih »severnih sila« (Rusije, Austrije i Pruske), dopuštao je Engleskoj da, pod izgovorom da pruža vojnu pomoć vladama Španije i Portugalije u borbi protiv pretendenata na presto, Dom Miguela u Portugaliji i Don Carlosa u Španiji, jača svoj uticaj u ovim zemljama. 310
- ²⁹² Reči koje izgovara kip upravnika dobra u operi *Don Žuan* od Mozarta. 310
- ²⁹³ Shakespeare, *Kralj Henri IV*, Prvi deo, II čin, četvrta scena. 311

- ²⁹⁴ U *bici kod Bilana* (Sirija), krajem jula 1832, egipatske trupe, pod komandom Ibrahim paše, potukle su sultanovu vojsku i prisilile ga da izađe iz Sirije. Ofanziva egipatske vojske u Maloj Aziji, do koje je zatim došlo, i poraz turske vojske decembra 1832. kod Ikonijuma, doneli su Egipćanima pobjedu u eipatsko-turskom ratu (1831—1833). Aprila 1833, prema mirovnom ugovoru zaključenom u Kutahiju, egipatski paša Mehmed Ali je priznat za nezavisnog regenta Egipta i Sirije. 312
- ²⁹⁵ Marx citira govor poslanika radikala Ansteya, održan u Donjem domu 8. februara 1848. 316
- ²⁹⁶ *petrogradski ugovor* — radi se o rusko-turskom ugovoru od 29. januara 1834, koji je precizirao neke članove jedrenskog ugovora iz 1829. Po tom ugovoru Turskoj je smanjena godišnja svota za plaćanje kontribucija, koja joj je nametnuta jedrenskim ugovorom a ukupna svota koju je Turska bila dužna da plati na ime kontribucija, smanjena za dva miliona dukata. 317
- ²⁹⁷ *Journal de Saint-Petersbourg* — dnevni list, zvanični organ ruskog ministarstva spoljnih poslova. Izlazio je na francuskom jeziku od 1825. do 1914. u Petrogradu. 319
- ²⁹⁸ D. Urquhart: *Progress of Russia in the West, North, and South*, London 1853, p. 406. Godine 1853. izašlo je više izdanja ovog rada. Navedena strana odnosi se na drugo izdanje (vidi nap. 118). 325
- ²⁹⁹ U listu «New-York Daily Tribune» od 11. januara 1854. članak počinje sledećim rečima: «Izgleda da je povlačenje lorda Palmerstona u Engleskoj izazvalo svakojaka čuda, kojima se on i nadao u ovakvom slučaju. Dok se gnev stanovništva sve izrazitije okreće protiv vlade, koju je on ostavio na cedilu i čiju je politiku stalno, do poslednjeg trenutka energično podržavao, iste one partije, koje su najglasnije izražavale da su protiv koalicije, takmiče se u veličanju lorda Palmerstona. I dok, s jedne strane, zahtevaju da se energično i časno pruži otpor napadima Rusije, izgleda da s druge strane ni za čim više ne čeznu no za tim da njihov omiljeni državnik opet udje u vladu. Na taj način savršeni i bezobzirni glumac vara svet. Bila bi to zabavna predstava da stvari o kojima se u njoj radi ne moraju imati tako ozbiljne posledice. Već smo imali prilike da pokažemo dokle ide ta varka, a sad navodimo samo nov dokaz za činjenicu da se lord Palmerston, iz bilo kakvih razloga, stalno zalaže za podršku Rusiji i da je Englesku iskoristio za to. Svi oni koji se potrudje da pogledaju iza kulisa istorije današnjice i da događaje i ljude ocene onako kako to oni stvarno zaslužuju videće, nadamo se, da je naše izlaganje poučno.»
- Ove reči ne spadaju u tekst navedenog Marxovog članka, pošto je Marx poslednji članak serije *Lord Palmerston* poslao redakciji lista «Tribune» najkasnije 6. decembra 1853, dakle, najmanje 10 dana pre nego što se Palmerston na kratko vreme povukao (16. decembra 1853). Kad je članak objavljen sa znatnim zakašnjenjem 11. januara 1854, redakcija lista je dodala ove reči, uzete verovatno iz nekog drugog, kasnijeg Marxovog članka, koji je sudeći po jednoj zabelešci u beležnici Jenny Marx, poslat 20. decembra 1853. u Njujork i bio posvećen pisanju engleske štampe o povlačenju Palmerstona. List «New-York Daily Tribune» nije objavio članak od 20. decembra 1853. a rukopis nije sačuvan. 326
- ³⁰⁰ Citat je iz Kupfferove knjige *Voyage dans les environs du Mont Elbrouz dans le Caucase, entrepris par ordre de Sa Majesté l'Empereur, en 1829. Rapport fait à l'Académie Impériale des Sciences de St. Petersburg*, 1830. p. 4. 326
- ³⁰¹ O *petrogradskom protokolu od 4. aprila 1826. i londonskom ugovoru (konvenciji) od 6. jula 1827.* vidi nap. 47.
- U protokolu od 4. aprila 1826. koji su potpisale carska Rusija i Engleska obe sile su izjavile da za sebe ne traže ni proširenje svoje teritorije na račun Turske,

- niti ikakav uticaj, ni posebne trgovačke privilegije u oblasti sultanovih poseda, sve zato da bi skrile svoje ciljeve da intervenišu u korist Grčke u grčko-turskom ratu. Te iste izjave ponovljene su i prilikom zaključenja londonskog ugovora od 6. jula 1827. koji su potpisale Engleska, Rusija i Francuska. 327
- ³⁰² Marx citira govor Patricka Stewarta održan u Donjem domu 20. aprila 1836. 328
- ³⁰³ Obećani članak nije objavljen u listu »Tribune«, iako ga je Marx poslao u Njujork još 6. decembra 1853, što se vidi iz beležnice Jenny Marx. U listu »The People's Paper« izašao je 24. decembra 1853. kao VIII članak serije *Lord Palmerston*. 332
- ³⁰⁴ »The London Gazette« — list engleske vlade, pod ovim imenom izlazio dvaput nedeljno od 1666. 335
- ³⁰⁵ *Lloydov komitet* (Lloyd's Committee) — upravni odbor Lloyda, institucije u Londonu koja se bavi klasifikacijom i osiguranjem brodova i broskog tovara. 339
- ³⁰⁶ Članak je štampan u skraćenom obliku u njujorškom listu na nemačkom jeziku »Reform« u broju od 24. i 25. oktobra 1853. pod naslovom *Situacija u Engleskoj*. 340
- ³⁰⁷ U noti *Rešid-paše* od 19. avgusta 1853. upućenoj predstavnicima Austrije, Engleske, Francuske i Pruske, turska vlada je izjavila da će prihvatiti bečku notu (vidi nap. 201) tek onda kad budu uzeti u obzir njeni predlozi za izmene. Rešid paša je pre svega tražio da ruske trupe prvo izađu iz Kneževina. 340
- ³⁰⁸ Septembra 1853. u Olomoucu su se sastali car Nikolaj I i austrijski car Franz Joseph. Austrijska vlada je bezuspešno pokušavala da nagovori zapadne sile da preduzmu korake za rešenje sukoba između Rusije i Turske zahtevajući da sultan bezuslovno prihvati bečku notu. U razgovorima sa Franz Josephom Nikolaj I se potrudio da ga uveri da ruske trupe koje se nalaze u Dunavskim kneževinama neće preći Dunav i da će se ograničiti na odbrambene operacije na levoj obali Dunava. 341
- ³⁰⁹ *Satire Ménippée* — anonimni politički satirični spis, objavljen 1594. u Francuskoj. Bio je uperen protiv Katoličke lige, osnovane 1576. za vreme hugenotskih ratova. Feudalne aristokratske vođe ove Lige težile su slabljenju kraljeve vlasti i obezbeđivanju neograničenih privilegija za katoličko plemstvo. Naziv ovog satiričnog spisa pozajmljen je od rimskog pisca Vara (1. vek pre n. e.), koji je svoje *Saturae Menippeae* napisao podražavajući grčkog filozofa Meniposa. 344
- ³¹⁰ *junski ustanak* — ustanak pariskih radnika u junu 1848. koji je francuska buržoazija ugušila nečuvveno surovo. Taj ustanak je bio prvi veliki građanski rat u istoriji borbe između proletarijata i buržoazije. 345
- ³¹¹ Kod seoceta Risquons-Tout, nedaleko od francuske granice, 29. marta 1848. došlo je do sukoba između belgijske republikanske legije koja se vratila iz Francuske, i odreda belgijskih vojnika. To je dalo povoda za takozvani Risquons-Tout proces u Antverpenu, koji je inscenirala vlada belgijskog kralja Leopolda I da bi se obračunala s demokratima. Delescluze je tada bio vladin komesar departmana Nord koji se graničio sa Belgijom i kroz koji je prošla belgijska legija. 351
- ³¹² Linija Tores Vedrasa sastojala se od utvrđenja koja su 1810. na Wellingtonovu zapovest podignuta kod grada Tores Vedrasa (Portugalija) da bi zaštitila Lisabon od francuske vojske. 354
- ³¹³ Za vreme pohoda na Belgiju (1815) Napoleon, koji je 16. juna potukao Pruse kod Linjija, nameravao je da ih odseče od Wellingtonovih englesko-holandskih trupa i da svoje protivnike uništi jednog po jednog. U odlučujućoj bici kod Vaterloa,

18. juna 1815, kad je Napoleon napao Wellingtonovu armiju i pokušao da je uništi s boka, krenuli su Prusi pod komandom Blüchera, napali s desnog krila francusku vojsku i tako odlučili bitku u korist savezničkih armija. 355
- 314 Neposredno posle početka ratnih operacija na Dunavu glavni zapovednik dunavske armije, Gorčakov, je izdao naredbu da se deo dunavske flote iz Izmaila prebaci u oblast Braile i Galaca. Kad su 23. oktobra 1853. dva ruska parobroda i osam topovnjača prošli kraj tvrđave Isakča, u kojoj su bili Turci, došlo je do pucnjave artiljerijskim oružjem. Ruska brodska i obalska artiljerija nanela je znatne štete turskom garnizonu. 362
- 315 *Seraskerat* — ministarstvo odbrane u Osmanskom Carstvu. 362
- 316 *Klub u rue de Poitiers* je rukovodeći organ takozvane Stranke reda, koalicije dve monarhističke frakcije Francuske: legitimista (pristalica «legitimne» burbonske dinastije) i orleanista (pristalica orleanskog ogranka burbonske dinastije). Ta koalicija konzervativne krupne buržoazije obrazovana 1848. protiv proletarijata igrala je, od 1849. do državnog udara 2. decembra 1851, vodeću ulogu u Zakonodavnoj skupštini Druge republike. Poraz njene protivnarodne politike iskoristila je klika Louis-a Bonaparte za svoje ciljeve. General Baraguay d'Hilliers, koji je u doba Republike podržavao Klub u rue de Poitiers, prešao je na stranu bonapartista uoči državnog udara 2. decembra 1851. 362 449
- 317 . . . *izdajnički ga napustila* . . . Početkom avgusta 1842. u više industrijskih oblasti Engleske, naročito u Lankaširu, izbili su štrajkovi i neredi radnika. Buržoazija koja je bila pristalica slobodne trgovine i pokušala da pokret radnika iskoristi kao pritisak na vladu da ukine zakone o žitu, sama je u mnogim slučajevima podsticala radnike na akciju. Ali kad se i sama, uplašena velikim razmerama štrajka i nemira, uverila da radnici imaju sopstvene ciljeve, pomogla je sprovođenju krvavih represalija protiv radnika. Engels opširno opisuje ove događaje u radovima: *Položaj radničke klase u Engleskoj i Istorija engleskih zakona o žitu*. 363
- 318 Aluzija na govore Brighta i Cobdena, održane u Edinburgu na konferenciji Društva za mir pristalica slobodne trgovine, o čemu je «The Times» pisao u broju od 14. oktobra 1853. 364
- 319 Marx citira članak *Šta je jevtino, a šta skupo?* koji je objavljen u listu «The People's Paper» 29. oktobra 1853. 364
- 320 «*Weekly Dispatch*» — nedeljni list. Izlazio u Londonu od 1801. do 1928. Pedesetih godina bio radikalno orijentisan. 366
- 321 Prvi deo ovog članka objavljen je zatim u njujorškom listu «Reform» na nemačkom jeziku, 19. novembra 1853. pod naslovom *Persija, Rusija i Danska*. 370
- 322 Ovde se misli na operacije persijske armije u borbi za priključenje Herata, trgovačkog čvora, oko koga su Avganistan i Persija vodili mnoge ratove. Engleski kolonijalisti su iskoristili činjenicu što su persijske trupe zauzele Herat u oktobru 1856. i otpočeli rat protiv Persije. Šah je morao da napusti Herat. Godine 1863. Herat je priključen posjedima emira od Avganistana. 370
- 323 Godine 1853. Rusija je poduzela vojni pohod na Kazahstan, uz tok Sir Darje, pod komandom orenburškog generalnog gubernatora V. A. Perovskog. Pohod je bio uperen protiv kneževine Kokan, koja je osvojila kazahstanske oblasti (u Marxovom članku se netačno ukazuje na Hivu), i doveo je do toga da su Rusi obrazovali liniju fronta na Sir Darji koja im je kasnije poslužila kao baza za ofanzivu protiv kneževina u srednjoj Aziji, Kokana, Buhare i Hive. 370
- 324 *Kasino-vlada* — revolucionarno raspoloženje, koje je našlo svoj izraz na masovnom mitingu u pozorištu «Casino» u Kopenhagenu, dovelo je do stvaranja nove danske vlade 22. marta 1848. Njoj su osim konzervativaca pripadali i predstavnici buržoasko-liberalne partije, «ajderdanci» ili «ajdermenci». Ajderdanci su se za-

lagali za jedinstveni državni ustav za Dansku i vojvodstvo Šlezvig (do Eidera) s tim da se vojvodstvo Holštajn izdvoji kao samostalna oblast (vidi nap. 205). 370

³²⁵ *Liga protiv zakona o žitu* — osnovali su je fabrikanti Cobden i Bright iz Mančester-a godine 1838. Ona je zahtevala potpunu slobodu trgovine i borila se za ukidanje zakona o žitu (vidi nap. 272) s ciljem da snži plate radnika i oslabi ekonomske i političke pozicije zemljišne aristokratije. U svojoj borbi protiv zemljoposjednika Liga je pokušala da iskoristi radničke mase. Ipak u to doba, napredni radnici Engleske su pošli putem samostalnog politički opredeljenog radničkog pokreta (čartizma).

Borba između industrijske buržoazije i zemljišne aristokratije oko zakona o žitu okončana je 1846. usvajanjem zakona o njihovom ukidanju. 373

³²⁶ *bitka kod Jene* — između francuske armije pod Napoleonovim zapovedništvom i pruskih trupa odigrala se 14. oktobra 1806. Ova bitka je završena porazom pruske armije i kapitulacijom Pruske. 377

³²⁷ Francuska vojska, pod komandom maršala Masséna, nanela je poraz ruskom korpusu generala Rimskog-Korsakova kod Ciriha 25. i 26. septembra 1799. Taj poraz doveo je u krajnje tešku situaciju trupe Suvorova, koje su dolazile iz gornje Italije da se spoje sa korpusom Rimskog-Korsakova. Trupama Suvorova ipak je pošlo za rukom da Francuzima zadaju niz udara uprkos znatne premoći protivničkih snaga i da se probiju do gornjeg toka Rajne. Engels je ovaj pohod ruskih trupa ocenio kao izvanredan u svom delu *Po i Rajna* koje se pojavilo 1859, i prelaz Suvorova preko Alpa nazvao »najvećim od svih modernih prelaza preko Alpa«. 379

³²⁸ Članak F. Engelsa *Porazi Rusa* poslat je zajedno sa Marxovim člankom *Radničko pitanje* kao jedan dopis redakciji lista »New-York Daily Tribune«, kao što se vidi iz beležnice Jenny Marx. Redakcija je podelila dopise i objavila deo koji je Engels pisao kao uvodnik pod gornjim naslovom 28. novembra, a deo koji je napisao Marx kao poseban članak u istom broju sa Marxovim potpisom.

Štampa koja je tada stajala Engelsu na raspolaganju donela je netačne informacije, koje su dovele do nekih netačnih podataka u Engelsovom članku. Tako se, na primer, netačno govori o odnosu protivničkih snaga na Dunavu za vreme pomenutih borbi kod Kalafata i Oltenice. Zapovednik ruskih trupa kod Oltenice bio je Danenberg a ne Pavlov. Kada je kasnije došao do tačnijih informacija, Engels je dao ne samo drugu ocenu odnosa zaraćenih snaga već i opis kvaliteta vojne veštine turske armije i ishoda borbi kod Kalafata i Oltenice. 380

³²⁹ U bici kod Novare u gornjoj Italiji austrijska armija, pod zapovedništvom Radetzkog, porazila je vojsku Pijemonta 23. marta 1849. Posledica tog poraza bilo je ponovno uspostavljanje austrijske vlasti u gornjoj Italiji. Austrijski feldmaršal je umeo da iskoristi razmirice u pijemontskoj vojsci do kojih je došlo zahvaljujući izdaji pijemontskog generala Ramorina. 382

³³⁰ Članak koji Marx kritikuje objavljen je u listu »The Economist« 5. novembra 1853. 383

³³¹ »Preston Pilot« — nedeljni list koji je izlazio u Prestonu od 1825. do 1888. 384

³³² Marx citira govor Ernesta Jonesa na radničkom mitingu u Prestonu 4. novembra 1853. o kome je donet iscrpan izveštaj u listu »The People's Paper« 12. novembra 1853.

Marx je verovatno imao mogućnost da se upozna s tekstom tog govora pre nego što je on izašao u dotičnom broju »The People's Paper-a«, pošto ga je iskoristio u priloženom članku napisanom 11. novembra. 385

³³³ Članak koji Marx kritikuje objavljen je u listu »The People's Paper« 12. novembra 1853. 386

- ³³⁴ «Comité de Salut Public» (Komitet javnog spasa) — za vreme francuske revolucije odbor Konventa. Za vreme Robespierre-a centar jakobinske diktature (od 2. juna 1793. do 27. jula 1794). 390
- ³³⁵ Kada je 1853. došlo do porasta masovnog štrajkačkog pokreta engleskog proletarijata, grupa čarista na čelu sa Ernestom Jonesom predložila je da se oživi «masovni pokret» radničke klase koji je trebalo da obuhvati kako radnike organizovane u sindikate (trade-unions) tako i neorganizovane radnike. Glavni cilj tog «masovnog pokreta» trebalo je da bude koordinacija štrajkova u raznim oblastima zemlje. Vođstvo «masovnog pokreta» trebalo je da preuzme radnički parlament koji bi se sazivao povremeno i bio sastavljen od delegata koji su prišli «masovnom pokretu» i izabrani na mitinzima neorganizovanih radnika i radnika organizovanih u sindikate.
- Radnički parlament sastao se u Mančesteru 6. marta 1854. i zasedao do 18. marta. On je pretresao i doneo program «masovnog pokreta» i stvorio izvršni organ od pet članova. Marx, koji je bio pozvan kao počasni delegat, poslao je jedno pismo radničkom parlamentu u kome je rekao da je prvi zadatak engleskog radničkog pokreta stvaranje samostalne masovne partije radničke klase u Engleskoj. Marx je pridavao veliki značaj sazivanju radničkog parlamenta i u tome video pokušaj da se radnički pokret u Engleskoj izvede iz uskih okvira tredjunionizma i korak ka spajanju ekonomske borbe radničke klase sa političkom.
- Ipak, pokušaj da se oživi «masovni pokret» pretrpeo je neuspeh jer je većina vođa sindikata bila protiv političke borbe radničke klase i nije podržala ideju o osnivanju jedinstvene masovne ograničene radnika. Slabljenje štrajkačkog pokreta u leto 1854. negativno se odrazilo na učešće širokih masa u pokretu. Posle marta 1854. radnički parlament nije više sazivan. 391
- ³³⁶ Misli se na engleski Donji dom čije su sednice održavane u kapeli Sv. Stefana od 1547. do požara 1834. 391
- ³³⁷ Pamflet *Vitez plemenite svesti*, koji je Marx napisao u novembru 1853. i uz pomoć A. Cluša i J. Weydemeyera izdao kao brošuru u Njujorku januara 1854. bio je odgovor na klevetnički članak A. Willicha *Doktor Karl Marx i njegova otkrića* (Doktor Karl Marx und seine Enthüllungen), objavljen u 33. i 34. broju lista «Belletristisches Journal und New-York Criminal-Zeitung» od 28. oktobra i 4. novembra 1853. Marxov pamflet bio je odraz borbe koju su vodili proleterski revolucionari protiv kolebljivih sitoburžoaskih elemenata koji su se pridružili radničkom pokretu. U svom pamfletu Marx opovrgava izmišljotine Willicha, koji pokušava da dovede u sumnju ispravnost Marxove kritike sektaške delatnosti frakcije Willich-Schapper iznete u spisu *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu*. Iznoseći stvarne uzroke koji su doveli do rasepa u Savezu komunista, Marx raskrinkava sektašku avanturističku taktiku ove frakcije. Pojedine delove svoga pamfleta Marx je uzeo iz spisa *Velikani emigracije* koje je pisao zajedno sa Engelsom u maju i junu 1852. Ovo delo nije bilo objavljeno za života Marxa i Engelsa. 397
- ³³⁸ C. v. Decker: *Der kleine Krieg im Geiste der neueren Kriegführung. Oder Abhandlung über die Verwendung und den Gebrauch aller drei Waffen im kleinen Kriege* (Mali rat u duhu novijeg načina vođenja rata. Ili rasprava o primeni i upotrebi sve tri vrste oružja u malom ratu), Berlin, Posen und Bromberg 1844. 401
- ³³⁹ Vidi Hegelova dela, 2. tom, Berlin 1832, s. 368—398, *Phänomenologie des Geistes* (Fenomenologija duha), odjeljak *Die Bildung und ihr Reich der Wirklichkeit* (Obrazovanost i njeno carstvo stvarnosti). 401
- ³⁴⁰ Marx je pisao svoja *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu* od kraja oktobra do početka decembra 1852. U svom pamfletu Marx žigoše podle metode pruske policijske države kojima se ona služila u svojim progonima funkcionera komunističkog pokreta. Pamflet je štampan januara 1853. kao brošura u Bazelu.

- U SAD su *Otkrića* delimično objavljena prvo u bostonskom listu »Neu-England-Zeitung« (vidi nap. 341) a krajem aprila 1853. u izdanju ovog lista kao brošura. U svom pamfletu *Vitez plemenite svesti* Marx citira *Otkrića* prema brošuri izdatoj u Bostonu. 401
- 341 »Neu-England-Zeitung« — demokratski list koji su izdavali nemački emigranti na nemačkom jeziku od 1852. u Bostonu. Jedan od njegovih saradnika bio je J. Weydemeyer. 401
- 342 U njujorškom izdanju iz 1854. izdavač je dao sledeću napomenu uz ovo mesto: »Gospodin Blum se nalazi u Filadelfiji umesto u Australiji i prilikom osnivanja 'Američkog radničkog saveza' bio je u njegovoj upravi kao Willichov agent.« 402
- 343 *Crni kabinet* (Cabinet noir) — tajna vlast pri pošti, stvorena pod Louis-om XIV u Francuskoj, koja je omogućavala vladi da ima uvid u privatna pisma građana. Postojala je i u Pruskoj, Austriji i u drugim evropskim državama. 402
- 344 Misli se na *Savez komunista* — prvu internacionalnu komunističku organizaciju proletarijata. Pre osnivanja Saveza komunista Marx i Engels su radili na ideološkom i organizacionom povezivanju socijalista i naprednih radnika raznih zemalja. U tu svrhu oni su početkom 1846, u Brislu, stvorili Komunistički dopisni komitet. Marx i Engels su se uporno borili za ideje naučnog socijalizma a protiv Weitlingovog primitivnog komunizma jednakosti, protiv »istinskog« socijalizma i protiv sitnoburžoaskih utopija Proudhona, koji je imao naročito jak uticaj na članove Saveza pravednih. Savez pravednih, zaverenička organizacija radnika i zanatlija, imao je opštine u Nemačkoj, Francuskoj, Engleskoj i Švajcarskoj. Pošto se londonska uprava Saveza pravednih uverila u ispravnost Marxovih i Engelsovih pogleda, predložila im je krajem januara 1847. da stupe u Savez, da saraduju na njegovoj reorganizaciji i da izrade program Saveza koji će počivati na principima koje su oni proklamovali, što su Marx i Engels prihvatili.
- Početak juna 1847. u Londonu je održan kongres Saveza pravednih koji je, pošto je Savez promenio ime, ušao u istoriju kao prvi kongres Saveza komunista. Na kongresu su učestvovali Engels i Wilhelm Wolff. Stara parola »Svi ljudi su braća« zamenjena je internacionalnom borbenom lozinkom »Proleterii svih zemalja, ujedinite se!« Kongres je izradio Statut Saveza komunista u čijem su sastavljanju Marx i Engels aktivno učestvovali. U novom statutu formulisani su krajnji ciljevi komunističkog pokreta i izbačene one tačke koje su Savezu pravednih davale karakter zavereničke organizacije. Novi Savez je izgrađen na demokratskim principima. Statut je konačno potvrđen u decembru 1847. na drugom kongresu Saveza komunista. Marx i Engels su učestvovali u radu drugog kongresa, koji je održan u Londonu od 29. novembra do 8. decembra 1847. Oni su u diskusiji zastupali principe naučnog komunizma koje je kongres jednoglasno usvojio. Po nalogu Kongresa Marx i Engels su tada napisali program partije *Manifest Komunističke partije*, objavljen u Londonu u februaru 1848.
- Odmah posle izbijanja februarske revolucije rukovođenje Savezom je preneto sa londonske Centralne uprave na briselsku Okružnu upravu kojom je rukovodio Marx. Marx je 3. marta prognan iz Brisla i preselio se u Pariz. Istovremeno je Pariz postao sedište nove Centralne uprave u koju je izabran i Engels. U drugoj polovini marta i početkom aprila 1848. Centralna uprava je organizovala povratak više stotina nemačkih radnika, većinom članova Saveza komunista, da bi oni učestvovali u nemačkoj revoluciji. Politički program Saveza komunista u revoluciji 1848. odgovarao je *Zahtevima Komunističke partije u Nemačkoj*, spisu koji su Marx i Engels napisali krajem marta.
- Stigavši u Nemačku početkom aprila 1848, Marx, Engels i njihove pristalice su se uverili da dve-tri stotine članova Saveza komunista, rastureni po celoj zemlji, zbog svoje izolovanosti, zaostalosti Nemačke i nedovoljno razvijene političke svesti nemačkih radnika nisu u stanju da vidnje utiču na široke narodne mase.

U vezi s tim Marx i Engels su smatrali za potrebno da istupe na krajnje levom, u stvari proleterskom krilu demokratskog pokreta. Pristupili su Demokratskom društvu u Kelnu i preporučili svojim pristalicama da se priključe demokratskim organizacijama da bi u njima zastupali poziciju revolucionarnog proletarijata, kritikovali nedosljednost i kolebljivost sitnoburžoaskih demokrata i podsticali ih na odlučne akcije. Istovremeno su Marx i Engels skrenuli pažnju svojih pristalica na organizovanje radničkih uduženja, na nužnost političkog odgoja proletarijata i stvaranje pretpostavki za obrazovanje masovne političke partije. Vođeci organ članova Saveza komunista bio je list »Neue Rheinische Zeitung« koji je uređivao Marx. Krajem 1848. londonska Centralna uprava Saveza pokušala je da ponovo uspostavi prekinute veze i poslala je Josepha Molla kao emisara u Nemačku u cilju reorganizacije Saveza. Londonska Centralna uprava je izvršila izmene u Statutu iz 1847. koje su umanjile principijelni značaj ovog dokumenta. Tako je kao cilj Saveza proklamovano stvaranje socijalne republike umesto svrgavanja buržoazije, uspostavljanja vlasti proletarijata i izgradnje besklasnog društva. Mollova misija u Nemačkoj u zimu 1848/1849. nije imala uspeha.

Aprila 1849. Marx, Engels i njihove pristalice istupili su iz Demokratskog društva. Političko iskustvo koje su stekle radničke mase, obmane od strane sitnoburžoaske demokratije — sve je to sada stvorilo mogućnost da se postavi pitanje osnivanja samostalne proleterske partije. Ali Marxu i Engelsu da se rukom da ostvare taj plan, jer uskoro potom počeo je ustanak u jugozapadnoj Nemačkoj čiji je poraz označio kraj nemačke revolucije.

U toku revolucije pokazalo se da su shvatanja Saveza komunista izložena u *Manifestu Komunističke partije* bila jedino ispravna i da je Savez bio izvanredna škola revolucionarne delatnosti. Njegovi članovi su svuda aktivno učestvovali u pokretu: u štampi, na barikadama, bojnopolju, oni su branili pozicije naj-revolucionarnije klase — proletarijata.

Poraz revolucije naneo je težak udarac Savezu komunista. Mnogi članovi Saveza našli su se u zatvoru ili u emigraciji, izgubljene su adrese, prekinute veze. Opštine su svuda prestale da rade. Savez je pretrpeo znatne gubitke i izvan granica Nemačke.

U jesen 1849. u Londonu se sakupila većina rukovodilaca Saveza. Napori koje je uložila nova Centralna uprava, kojom su rukovodili Marx i Engels i koju su oni reorganizovali, doveli su do ponovnog uspostavljanja ranije organizacije i do oživljavanja rada Saveza komunista u proleće 1850. *Poruka Centralne uprave Savezu komunista*, koju su napisali Marx i Engels u martu 1850, svela je bilans revolucije 1848/1849. i postavila zadatak da se obrazuje samostalna partija proletarijata, nezavisna od sitnoburžoaske demokratije. U Poruci je prvi put formulisana ideja permanentne revolucije. Od marta 1850. počeo je da izlazi novi organ za komunističku propagandu »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«.

U leto 1850. u Centralnoj upravi Saveza komunista došlo je do velikih principijelnih razmimoilažaja u mišljenju o pitanju taktike. Većina Centralne uprave, pod rukovodstvom Marxa i Engelsa, bila je odlučno protiv sektaške taktike, koju je predlagala frakcija Willich-Schapper, da se odmah podigne revolucija ne vodeći računa o stvarnoj političkoj situaciji u Evropi. Marx i Engels su naglašavali da je glavni zadatak Saveza komunista u uslovima ponovno ojačale reakcije da propagiraju naučni komunizam i pripremaju proleterski revolucionarni kadar za buduće revolucionarne borbe. Sredinom septembra 1850. delatnost frakcije Willich-Schapper dovela je do raskida. Na sednici od 15. septembra 1850. na Marxov predlog preneti su ovlašćenja Centralne uprave na kelnsku Okružnu upravu. Opštine Saveza komunista u Nemačkoj svuda su usvojile odluku većine londonske Centralne uprave. Po uputstvima Marxa i Engelsa nova Centralna uprava u Kelnu napravila je decembra 1850. nov statut Saveza. Policijska prognošta i hapšenja članova Saveza dovela su u maju 1851. u stvari do prestanka rada Saveza komunista u Nemačkoj. Sedamnaestog novembra 1852, ubrzo posle

završetka kelnskog komunističkog procesa, na Marxov predlog Savez je objavio da se rastura.

Savez komunista je odigrao veliku istorijsku ulogu kao škola proleterskih revolucionara, kao začetak proleterske partije, kao preteča Prve internacionale. 403

³⁴⁵ *Ahriman* — staropersijsko božanstvo, oličenje zla, nasuprot Ormuzdu, oličenju dobra, plemenitosti. 404

³⁴⁶ B. Bauer: *Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker*, Bd. I-II, Leipzig 1841; Bd. III, Leipzig 1846.

Sinoptičarima se nazivaju autori tri prva jevanđelja. Marx misli na Bauerovu kritiku grubih protivrečnosti između verzija jevanđelja i stvarnih istorijskih događaja. 405

³⁴⁷ Tekst zapisnika sa sednice Centralne uprave Saveza komunista od 15. septembra 1850, na kojoj je došlo do rascepa u Savezu, vidi u 11. tomu ovog izdanja, str. 499 i dalje. Tekst izjave Marxa i Engelsa kao i njihovih pristalica, date 17. septembra 1850. o istupanju iz Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 349.

Nemačko udruženje za obrazovanje radnika u Londonu osnovali su u februaru 1840. K. Schapper, J. Moll i drugi funkcioneri Saveza pravednih. Posle osnivanja Saveza komunista vodeću ulogu u Udruženju imale su opštine Saveza. Marx i Engels su 1847. i 1849/1850. aktivno učestvovali u radu tog Udruženja. Marx, Engels i više njihovih pristalica istupili su iz Udruženja 17. septembra 1850. zato što se u toku borbe između većine Centralne uprave Saveza komunista, koju su vodili Marx i Engels, i sektaške manjine (frakcije Willich-Schapper) Udruženje stavilo na stranu manjine. Krajem pedesetih godina Marx i Engels su ponovo počeli da učestvuju u radu Udruženja. Ono je postojalo sve dok ga nije zabranila engleska vlada 1918. godine. 405

³⁴⁸ *Rat žaba s miševima* (*Batrachomyomachia*) — starogrčki komični ep nepoznatog autora, travestija Homerove *Ilijade*. Služeći se njim Georg Rollenhagen (1542—1609) je napisao ep u stihovima *Der Froschmäuseler oder Geschichte des Frosch- und Mäusekriegs* u kome je verske i dinastičke borbe u svoje doba opisao u vidu borbi između žaba i miševa. 405

³⁴⁹ Marx misli na pokušaje Kinkela i drugih vođa »Emigrantskog kluba« da organizuju takozvani nemačko-američki zajam za revoluciju. Radi dobijanja tog zajma od Amerikanaca nemačkog porekla Kinkel je u septembru 1851. otputovao u Ameriku. Namera je bila da se pomoću tog zajma odmah veštački izazove revolucija u Nemačkoj. Rugeovo Društvo za agitaciju, koje je bilo suparnik »Emigrantskog kluba« poslalo je isto tako svog predstavnika u SAD, koji je trebalo da sakuplja novac za revoluciju. Pokušaj da se populariše »zajam za revoluciju« nije uspeo. Marx i Engels su u više svojih spisa izvrgli ruglu ovu Kinkelovu avanturističku ideju. 405

³⁵⁰ *Sveti Gral* — po srednjovekovnoj legendi posuda u vidu činije koja ima čarobnu moć. 405

³⁵¹ Marx ovde ironično upoređuje Arnolda Rugea sa Arnoldom Winkelriedom, polulegendarnim švajcarskim narodnim junakom, učesnikom u oslobodilačkom ratu protiv austrijskog jarma. Po predanju Winkelried je za vreme bitke Švajcaraca protiv trupa austrijskog vojvode Leopolda III u bici kod Sempacha (kanton Lucern) 9. jula 1386. žrtvovao sebe da bi Švajcarci dobili bitku. 405

³⁵² Marx upoređuje Johannesa Rongea, koji je hteo da katolicizam prilagodi zahtevima nemačke buržoazije, sa Melanchthonom, prisnim prijateljem i pristalicom Luthera, koji je hteo da protestantizam prilagodi interesima kneževa. 405

- ³⁵³ *demagoške priče* — Engels aludira na progone učesnika pokreta opozicije među nemačkom inteligencijom, koji su usledili posle ratova protiv Napoleonove Francuske. Mnogi članovi nemačkih studentskih udruženja, nastalih još u toku borbe protiv Napoleona, istupili su posle bečkog kongresa protiv reakcionarnog pokreta u nemačkim državama, organizovali političke mitinge na kojima je istican zahtev za ujedinjenje Nemačke. Ubistvo pristalice Svete alijanse i carističkog špijuna Kotzebuea, koje je izvršio student Sand (1819), poslužilo je kao izgovor za represalije protiv «demagoga», kako su učesnici tog pokreta opozicije nazvani u zaključcima konferencije ministara nemačkih država u Karlsbadu avgusta 1819. 406
- ³⁵⁴ Engelsov rad *Nemačka kampanja za državni ustav*, posvećen ustanku u rajnskoj Pruskoj, u Falačkoj i Badenu, 1849. godine objavljen je u delovima u svesci 1 do 3 lista «*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*» 1850. Engels misli na 4. deo ovog rada pod naslovom «*Umreti za republiku!*» 407
- ³⁵⁵ Engels misli na trupu koju je sakupio Willich od nemačkih emigranata, radnika i zanatlija, u Bezansonu (Francuska) u novembru 1848. Francuska vlada je materijalno pomagala pripadnike te trupe. Međutim, 1849. ta pomoć je obustavljena. Kasnije se ta grupa priključila dobrovoljačkom korpusu koji je pod komandom Willicha učestvovao u borbama badensko-falačke ustaničke vojske u maju i junu 1849. 407
- ³⁵⁶ Misli se na herojsku borbu 300 Spartanaca pod vodstvom kralja Leonide za odbranu Termopilskog klanca protiv armije Persijanaca 480. pre. n. e. za vreme grčko-persijskog rata. U bici kod Termopila izginuli su Leonida i svi njegovi vojnici. 408
- ³⁵⁷ Septembra 1849. Marx je izabran u Komitet za pomoć nemačkim emigrantima u Londonu koji je stvorilo Nemačko udruženje za obazovanje radnika. Da bi osujetilo pokušaje sitnoburžoaskih domokrata, emigranata koji su ulagali napore da prošire svoj uticaj na proleterske elemente među nemačkim emigrantima u Londonu, na predlog Marxa i drugih vođa Saveza komunista Komitet je pretvoren u Socijaldemokratski izbeglički komitet, u čije su rukovodstvo ušli Marx i Engels. Sredinom septembra 1850. Marx i Engels su izjavili da istupaju iz izbegličkog komiteta, zato što je većina njegovih članova došla pod uticaj frakcije Willich-Schapper. 408
- ³⁵⁸ Pomenuta sednica Centralne uprave Saveza komunista održana je poslednjih dana avgusta 1850. 408
- ³⁵⁹ «*Samiel*» ili tačnije «*Samael*» igrao je u srednjovekovnoj kabalističkoj literaturi veliku ulogu kao vođa demona, odnosno princip zla. 411
- ³⁶⁰ U broju 34 lista «*Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung*» od 4. novembra 1853. uz ovo mesto doneta je sledeća ispravka: «*Nije poticala od nekog Francuza, takav ne bi mislio na uvertiru sa Nemicima. Nije poticala ni od nekog ko nije saučesnik, za to je bila i suviše à propos.*» 411
- ³⁶¹ «*Le Précurseur*» — buržoaski dnevni list koji je izlazio u Antverpenu od 1836. 411
- ³⁶² Misli se na *Poruku Centralne uprave Savezu komunista* koju su napisali Marx i Engels u martu 1850. 413
- ³⁶³ Marx misli na sektašku frakciju Willich-Schapper koja se posle 15. septembra 1850. formirala u samostalnu organizaciju odvojenu od Saveza komunista. Marx i Engels su ovu organizaciju ironično nazvali «*Sonderbund*» (posebni, izdvojeni savez) zbog analogije sa istoimenim separatnim savezom reakcionarnih katoličkih kantona Švajcarske četrdesetih godina 19. veka. 415

- ³⁶⁴ *«The Red Republican»* — čartistički nedeljni list koji je izdavao Julian Harney od jula do novembra 1850. *«The Red Republican»* je objavio prvi prevod na engleski jezik *Manifesta Komunističke partije*. 415
- ³⁶⁵ *«Notes to the Peoples»* — čartistički nedeljni list, izlazio u Londonu od 1851. do 1852. sa Ernestom Jonesom kao urednikom. Marx i Engels su tesno saradivali u listu i u njemu su objavili niz članaka od juna 1851. do aprila 1852. 415
- ³⁶⁶ Misli se na Marxove i Engelsove članke o herojskom ustanku pariskih radnika u junu 1848. i na njihove članke uperene protiv kukavičke politike Frankfurtske narodne skupštine, protiv kompromisne politike pruske narodne skupštine i protiv vođa martovskih saveza.
Martovske saveze na čelu sa *Centralnim martovskim savezom* u Frankfurtu na Majni, osnovali su poslanici levog krila Frankfurtske narodne skupštine krajem novembra 1848. Udruženja su kao svoj cilj proklamovala odbranu tekovina martovske revolucije 1848. u Nemačkoj. Njihovi rukovodioci su bili sitnoburžoaski demokrati kao na primer Fröbel, Simon, Ruge, Vogt i dr. Već u decembru 1848. Marx i Engels su počeli u listu *«Neue Rheinische Zeitung»* da šibaju po neodlučnom držanju i razornoj politici vođa Udruženja sitnoburžoaske demokratije, i pokazali su da je ta politika koristila samo kontrarevoluciji. 416
- ³⁶⁷ Marx ovde misli na sukob između Pruske i Austrije koji je nastao u jesen 1850. godine oko prevlasti u Nemačkoj. Povod za sukob bile su revolucionarne pobune u Hesenu. Austrija i Pruska su se gložile oko toga ko od njih ima pravo da se umeša u unutrašnje stvari Hesena da uguši nemire. Kada su najzad austrijske trupe ušle u Hesenu, pruska vlada je proglasila mobilizaciju i poslala takođe svoje trupe u Hesenu. Pod pritiskom cara Nikolaja I Pruska je popustila ne pruživši ozbiljniji otpor. 417
- ³⁶⁸ *Blanquijeva zdravica* — ovde se radi o zdravici koju je Auguste Blanqui uputio *«banketu jednakih»* iz zatvora Bele-Ile. Banket jednakih je bila međunarodna svečanost koja se održavala u Londonu 24. februara 1851. povodom godišnjice februarske revolucije 1848. Banket je organizovao deo francuske sitnoburžoaske emigracije pod vodstvom Louis-a Blanc-a i vođa blankističkog emigrantskog društva — Barthélemyja, Adama i dr. zajedno sa frakcijom Willich-Schapper. Da bi bili informisani o tome šta se događalo na banketu, Marx i Engels su poslali svoje pristalice K. Schramma i W. Piepera na banket, ali su ih pristalice Willicha i Schappera izbacile iz sale i zlostavljale. Tekst Blanquijeve zdravice, koji su organizatori banketa namerno prikrili od učesnika banketa, objavljen je u više francuskih novina. Marx i Engels su preveli tu zdravicu na nemački jezik i napisali uvodnu reč za nju. Nemački prevod je štampan u velikom tiražu i rasturen po Nemačkoj i Engleskoj. 420
- ³⁶⁹ Shakespeare: *Kralj Lir*, II čin, 2. scena. 422
- ³⁷⁰ Marx ovde aludira na sledeće događaje: Uplašen borbama na barikadama za vreme martovske revolucije 1848. u Pruskoj, Friedrich Wilhelm IV je licemerno obećao 21. marta 1848. u proglasu nemačkom narodu da će stvoriti staleško predstavničko telo, doneti ustav, ustanoviti porotne sudove i sl. 423
- ³⁷¹ U periodu pred revoluciju 1848/1849. predstavnici religiozne opozicione struje takozvanog nemačkog katolicizma i protestantskih slobodnih zajednica pokušavali su da stvore zajedničku nacionalnu nemačku crkvu. Nemački katolicizam, koji je nastao u raznim nemačkim državama 1844, bio je uperen protiv ekstremnih pojava misticizma i bogomoljstva u katoličkoj crkvi. Nemački katolici koji su odbijali da priznaju vrhovnu vlast pape i mnoge dogme i obrede ove crkve, težili su da katolicizam prilagode potrebama nemačke buržoazije. Slobodne zajednice odvojile su se 1846. od zvanične protestantske crkve pod uticajem takozvanih *«prijatelja svetlosti»*, religiozne struje, uperene protiv vladajućeg pijetizma u ovoj crkvi i protiv njemu svojstvenog misticizma i bogomoljstva. Oba

- religiozna pokreta opozicije odražavala su nezadovoljstvo buržoazije četrdesetih godina 19. veka reakcionarnim poretkom u raznim nemačkim državama kao i njihovu težnju za političkim ujedinjenjem zemlje. Spajanje slobodnih zajednica sa zajednicama nemačkih katolika izvršeno je 1859. 424
- 372 Rezolucija mitinga čartista u Mančesteru 20. novembra 1853. koju Marx i Engels citira, i tekst Jonesovog govora na ovom mitingu, objavljeni su u listu »The People's Paper« 28. novembra 1853. 428
- 373 Misli se na niz značajnih radova za istoriju industrije, trgovine i finansija, čiji je autor engleski buržoaski ekonomista T. Tooke, i koji su izdati pod zbirnim naslovom *Istorija cena (A History of Prices, and of the State of the Circulation from 1793 to 1837, Vol. I—II, London 1838; A History of Prices, and of the State of the Circulation, in 1838 and 1839, London 1840 i A History of Prices, and of the State of the Circulation, from 1839 to 1847 inclusive), London 1848.* 436
- 374 *Prosperity-Robinson* — nadimak J. F. Robinsona, vikonta Godericha, koji je kao ministar finansija Engleske neposredno pred izbijanje krize predskazao dugogodišnji prosperitet engleske privrede. 437
- 375 *Pitija* — ime sveštenice u staroj Grčkoj koja je u Delfima izicala proročanstva. 439
- 376 »*The Guardian*« — nedeljni list, organ anglikanske crkve, osnovan u Londonu 1846. 440
- 377 »*Ost-Deutsche Post*« — austrijski dnevni list umereno liberalnog smera, izlazio u Beču od 1848. do 1866. 442
- 378 *habeas-corporis act* — engleski osnovni zakon iz 1679. po kome je svaki uhapšen morao biti saslušan u roku od 24 časa posle hapšenja. 443
- 379 James Graham je 1844, kao državni sekretar za unutrašnje poslove, dao nalog engleskim poštanskim vlastima da otvaraju pisma italijarskih revolucionara, emigranata i da obaveštavaju napuljsku i austrijsku vladu o svemu što poduzmu Bandiere. Godine 1846. Graham je morao da se povuče, jer je takvim svojim sramnim postupcima izazvao negodovanje javnosti.
- slučaj Bandiera* — Marx misli na iskrcavanje malog odreda italijanskih patriota u junu 1844. na obali Kalabrije pod vodstvom braće Bandiera koji su pripadali jednoj tajnoj zavereničkoj organizaciji. Braća Bandiera su hteli da u Italiji podignu ustanak protiv napuljskih Bourbona i austrijske vlasti. Izdao ih je jedan član odreda, uhvaćeni su prilikom iskrcavanja i sa sedmoricom svojih saboraca streljani u julu 1844. u Kozenci posle procesa održanog u najvećoj tajnosti. 443
- 380 *Bitka kod Sinope* odigrala se 30. novembra 1853. Kad je ruska crnomorska flota pod komandom viceadmirala Nahimova ustanovila da je turska komanda opremila flotu za iskrcavanje trupa i pojačavanje odbrane kavkaske obale, i kad je otkrila tu flotu u zalivu Sinope, Nahimovljeva crnomorska flota je izvršila napad i uništila tursku flotu. U toj bici učestvovalo je šest ruskih bojnih brodova i dve fregate. Turske snage, koje su pomagale obalske baterije, sastojale su se od šesnaest brodova, među njima i dva parobroda. Ali ruska flota je bila bolje opremljena topovima od turske. U toku bitke turska flota je pretrpela teške gubitke: potopljeno je 15 brodova i zarobljen zapovednik flote, admiral Osman paša. Pobjeda kod Sinope, koja je znatno ojačala vojnu poziciju Rusije u Crnom moru, dovela je istovremeno i do bržeg stupanja Engleske i Francuske u rat protiv Rusije. 446
- 381 Carska Rusija je objavila u manifestu cara Nikolaja I od 26 (14) juna 1853, izdatom u vezi sa odlukom o ulasku ruskih trupa u Dunavske kneževine, i u nizu drugih diplomatskih dokumenata da je cilj okupacije Dunavskih kneževina stvaranje »materijalnih garantija« za zaštitu prava i privilegija pravoslavne crkve u Turskoj i ispunjenje obaveza sultana prema Rusiji. 447

- ³⁸² *Saint John's Wood* i *Chelsea* su gusto naseljeni delovi Londona. *Dvorac Claremont* (u okolini Londona) stavljen je na raspolaganje Louis-Philippe-u od Orleansa i njegovoj porodici, koji su u februaru 1848. emigrirali u Englesku. 448
- ³⁸³ »*Burggrofovi*« *Zakonodavne skupštine* — podrugljivi nadimak za 17 vođa orleanista i legitimista koji su 1849. pripadali odboru Zakonodavne skupštine za izradu nacrtu novog zakona o izborima. Nadimak su dobili zbog svojih neopravdanih pretenzija na vlast i svojih reakcionarnih težnji. Nadimak je uzet iz istoimene drame koju je Victor Hugo napisao o životu srednjovekovne Nemačke. »*Burggrofovima*« su nekad u Nemačkoj nazivani upravitelji građova i srezova koje je imenovao car. 448
- ³⁸⁴ Ironična aluzija na neuspelu zaveru generala Malet-a protiv Napoleona I u oktobru 1812. Inicijatori zavere, u kojoj su učestvovali kako rojalistički elementi tako i republikanci, računali su s tim da će Napoleonova armija u Rusiji pretrpeti poraz, i pokušali su da u svoje svrhe iskoriste lažnu vest, koju su sami proturili, da je Napoleon poginuo u pohodu na Rusiju. 449
- ³⁸⁵ Palmerston je objavio da se povlači iz Aberdeenove koalicione vlade 16. decembra 1853. Međutim, njegova molba da mu se prihvati ostavka nije usvojena i on se ubrzo vratio na svoje mesto ministra unutrašnjih poslova. 451
- ³⁸⁶ Marx ovde upućuje na treći članak svog pamfleta *Lord Palmerston* koji je izdavač Tucker prešampao iz lista »*New-York Daily Tribune*« od 4. novembra 1853. i izdao u Londonu kao brošuru pod naslovom *Palmerston i Rusija*. 453
- ³⁸⁷ Za ovaj članak Engels se koristio pretežno informacijama engleske štampe koje nisu objektivno govorile o toku operacija u krimskom ratu i tendenciozno su izvrtale ruske zvanične izveštaje. To je razlog što je opis bitke kod Sinope 30. novembra 1853. delimično netačan, kao i ocena odnosa snaga obeju strana, borbene sposobnosti i ratnih operacija ruske crnomorske flote. Tako je na primer Engels iz engleske štampe preuzeo netačnu verziju o slaboj taktici ruske crnomorske flote i sastavu njene posade gotovo isključivo od »pešaka« i osoba neruske nacionalnosti. Izvesnu ulogu u potcenjivanju značaja bitke kod Sinope odigrao je i publicistički karakter Engelsovog članka koji je napisan odmah posle tog događaja kao i njegova politička opredeljenost protiv carizma, koji je tada u Evropi bio uporište reakcije. 454
- ³⁸⁸ Bitka kod Ahalciha, koju Engels opisuje u svom članku, odigrala se 26. novembra 1853. 454

Literatura

I. Dela

- Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*, hrsg. von Johann Samuel Ersch und Johann Gottfried Gruber [Opšta enciklopedija nauke i umetnosti, izdali Johann Samuel Ersch i Johann Gottfried Gruber], Leipzig 1818—1890 (vidi napomenu 73). 48
- Aristo, Lodovico: *L'Orlando furioso* t. 1—2 [Besni Orlando, tomovi 1—2], Venezia 1811. 289 325
- Batrachomyomachia*, Nr. 622, Halle 1892 (vidi napomenu 348). 405
- Bauer, Bruno: *Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker*, 2. Aufl. Bd. 3 [Kritika sinoptičkih jevanđelja, 2. izdanje, treći tom], Leipzig 1846. 405
- Beaumont-Vassy (Edouard de la Bonninière, de): *Histoire des Etats Européens depuis le Congrès de Vienne. Empire Russe* [Istorija evropskih država posle bečkog kongresa. Rusko carstvo], Paris 1853 (vidi napomenu 117). 98
- Béranger, P[ierre] J[ean] de: *Les Mirmidons, ou les funérailles d'Achille*. In: *Oeuvres complètes* [Mirmidonci, ili Ahilova sahrana. U: Sabrana dela, tom 1], Paris 1851 (vidi napomenu 10). 5
- Biblija ili Sveto pismo staroga i novoga zaveta*
— Druga poslanica Timoteju 4, 1
— Jevanđelje po Mateju 25, 32. 405
- Bojardo, Matteo Maria: *L'Orlando innamorato*. In: *Il Parnasso Italiano* [Zaljubljeni Orlando, U: Italijanski Parnas], Lipsia 1833. 405
- Das blaue Buch*. Erste und vollständigste Sammlung aller wichtigen und historischdenkwürdigen Aktenstücke, Depeschen, Noten, Circulare, Manifeste, Fermene, Proklamationen und geheimen Correspondenzen, welche von Rußland und der Türkei sowie England, Frankreich, Österreich und Preußen in der russisch-türkischen Differenz veröffentlicht wurden. Mit einer historischen Einleitung und in chronologischer Verbindung [Plava knjiga. Prva i potpuna zbirka svih važnih i znamenitih akata, depeša, nota, cirkulara, manifesta, fermana, proklamacija i tajne prepiske koje su objavili Rusija, Turska, kao i Engleska, Francuska, Austrija i Pruska u rusko-turskom sporu. Sa istorijskim uvodom i hronološki povezano], Wien 1854. 347 447
- Campbell, George: *Modern India: A sketch of the system of civil government*. To which is prefixed, some account of the Natives and native institutions [Moderna Indija: Skica sistema buržoaske vladavine, u kojoj je dat prikaz domorodaca i domorodačkih institucija], London 1852.
— . . . *With some account of the natives and native institutions*. Second edition, revised and corrected [. . . sa prikazom domorodaca i domorodačkih institucija. Drugo prerađeno i popravljeno izdanje], London 1853 (vidi napomenu 154). 152 154 167 180 185

- Carlyle, Thomas: *Letter-day pamphlets edited by Thomas Carlyle*. No. II, *Model prisons* [Savremeni pamfleti, izdao Thomas Carlyle. Br. II. Uzorni zatvori], London 1850 (vidi napomenu 254). 255
- Chapman, John: *The cotton and commerce of India, considered in relation to the interests of Great Britain; with remarks on railway communication in the Bombay presidency* [Pamuk i trgovina u Indiji, posmatrani u odnosu na interese Velike Britanije; sa primedbama o železničkom saobraćaju u prezidenciji Bombaj], London 1851. 184
- Chenu, A[dolphe]: *Les Conspirateurs. Les sociétés secrètes. La préfecture de police sous Caussidière. Les corps francs* [Zaverenici. Tajna društva. Policijska prefektura pod Caussidière-om. Tajni organi], Paris 1850. 33
- [Child, J.]: *A treatise wherein is demonstrated I. That the East-India trade is the most national of all foreign trades* [Traktat u kome se pokazuje da istočnoindijska trgovina od svih spoljnih trgovina ima najviše nacionalni karakter], London 1681. 128
- Cobett, William: *Paper against gold; or, the history and mystery of the bank of England, of the debt, of the stocks, of the sinking fund, and of all the other tricks and contrivances, carried on by the means of paper money* [Hartija u zamenu za zlato; ili istorija i tajne engleske banke, dugova, državnih papira, fondova za otplaćivanje, i svih ostalih veština i smicalica, koje su posredstvom papirnih novčanica korišćene], London 1828 (vidi napomenu 60). 36
- Cobden, Richard: *How wars are got up in India, the origin of the Burmese war*. 4th Edition [Kako je nastao rat u Indiji. Nastanak rata u Burmi. Četvrto izdanje], London 1853. 196
- Convention entre la Russie et la Turquie, relative aux Principautés danubiennes, signée à Balta-Liman, le 1 may 1849*. In: «Nouveau Recueil Général de Traités», Conventions et autres transactions remarquables. . . . Rédigé sur copies, collections et publications authentiques. Continuation du Grand Recueil de Martens, par Charles Sammer. Tome XIV, 1843—1852 [Konvencija između Rusije i Turske, koja se odnosi na Dunavske kneževine, potpisana u Balta-Limanu 1. maja 1849. U: Nova opšta zbirka rasprava, Konvencije i drugi značajni ugovori, . . . redigovano sa kopija, kolekcija i autentičnih publikacija. Nastavak velike zbirke Martenove, napisao Charles Sammer. Tom XIV, 1843—1852], Göttingen 1856 (vidi napomenu 132). 120 200 226
- Correspondence with the Russian government respecting obstructions to the navigation of the Suline Channel of the Danube*. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty [Prepiska sa ruskom vladom o zabrani plovidbe kroz Suline Kanal na Dunavu. Podneto u oba doma parlamenta po naredbi njenog veličanstva], London (1853). 331
- Decker, C[arl] von: *Der kleine Krieg im Geist der neueren Kriegführung. Oder Abhandlung über die Verwendung und den Gebrauch aller drei Waffen im kleinen Kriege*. [Mali rat u duhu novog načina vođenja rata. Ili rasprava o upotrebi i primeni sve tri vrste oružja u malom ratu], Berlin, Posen und Bromberg 1844. 401
- [Dickens, Charles]: *Leben und Abenteuer des Herrn Martin Chuzzlewit, seiner Verwandten, Freunde und Feinde*. Hrsg. von Boz. Frei nach dem Englischen von Moosthal und Ludwig Hauff, Th. 1—17 [Život i avanture gospodina Martina Čazlvida, njegovih rođaka, prijatelja i neprijatelja, izdao Boz. Sa engleskog slobodno preveli Moosthal i Ludwig Hauff, knjige 1—17], Stuttgart 1844 (vidi napomenu 87). 66

- Dickinson, John: *The government of India under a bureaucracy*. India Reform. No. VI [Indijska vlada pod birokratijom. Reforma Indije br. VI], London 1853 (vidi napomenu 159). 130 153
- Geschichte Alladin's oder die Wunderlampe* In: Tausend und eine Nacht. Arabische Erzählungen, übers. von Ludwig Parrot, Mit lithographierten Bildern von Nordmann. Bd. 2 [Aladinova čarobna lampa. U: Hiljadu i jedna noć. Arabijske priče, preveo Ludwig Parrot, sa litografijama Nordmanna, tom 2], Berlin 1842. 18 187
- Ghillany, F[riedrich] W[ilhelm]: *Diplomatisches Handbuch. Sammlung der wichtigsten europaischen Friedenschluesse, Congressacten und sonstigen Staatsurkunden vom Westphaelischen Frieden bis auf die neueste Zeit*. Mit kurzen geschichtlichen Einleitungen hrsg. von F. W. Ghillany. Th. 1—2 [Diplomatski priručnik, Zbirka najvažnijih evropskih mirovnih ugovora, kongresnih akata, i ostalih državnih dokumenata od vestfalskog mira do najnovijeg vremena. Sa kratkim istorijskim uvodom izdao F. W. Ghillany, tomovi 1—2], Noerdingen 1855. 307 315 327 328 329 330 440
- Goethe, Johann Wolfgang von: *An Suleika*. In: »Goethes Werke«, . . . hrsg. von Karl Heinemann. Kritisch durchges. und erl. Ausg., Bd. 1—30, Bd. 4 [Zulejki, U: Goetheova dela . . . izdao Karl Heinemann. Kritičko izdanje, tomovi 1—30, četvrti tom], Leipzig i Wien, bez godine. 110
— *Faust*. Der Tragödie zweiter Teil [Faust. Tragedija, drugi deo, isto izdanje, peti tom]. 309
- Hammer, Joseph von: *Geschichte des Osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven*. Bd. 10: Verzeichnisse, Hauptregister und Anhang. Mit dem Plane Constantinopol's [Istorija Osmanskog Carstva, velikim delom na osnovu dosad nekorisćenih rukopisa i arhiva. Tom 10: Spiskovi, glavni registar i dodatak. Sa planom Carigrada], Pest 1835. 18
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *Phänomenologie des Geistes*, hrsg. von Johann Schulze. In: »Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke« Vollst. Ausg. durch einen Verein von Freunden des Verwigten Bd. 2 [Fenomenologija duha, izdao Johann Schulze. U: »Dela Georga Wilhelma Friedricha Hegela«. Potpuno izdanje dela pripremlilo Društvo pokojnikovih prijatelja], Berlin 1832. 401
- Hodde Lucien de la: *La naissance de la république en Février 1848* [Rođenje republike februara 1848], Paris 1850. 33
- Kupffer, Adolph Theodor von: *Voyage dans les environs du Mont Elbrouz dans le Caucase, entrepris par ordre de sa Majesté L'Empereur, en 1829. Rapport fait à l'Académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg* [Putovanje u okolinu brda Elbrus na Kavkazu, preduzeto po naređenju njegovog veličanstva godine 1829. Izveštaj podnet Carskoj akademiji nauka u Petrogradu], St. Pétersbourg 1830. 326
- Leo, Heinrich: *Geschichte der italienischen Staaten*. Th. 2: Vom Jahre 1125. bis 1268. In: »Geschichte der europäischen Staaten«, hrsg. von A.H.L. Heeren und F. A. Ukert [Istorija italijanskih država. Drugi tom: od godine 1125. do 1268. U: »Istorija evropskih država«, izd. A. H. L. Heeren i F. A. Ukert], Hamburg 1829. 300
- Mailáth, Johann: *Geschichte der Magyaren*. Mit dem Plane der Mongolen-Schlacht. Bd. 1 [Istorija Mađara. Sa planom mongolske bitke, prvi tom], Wien 1828. 46
- [Marx, Karl]: *Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln* [Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu], Boston 1853. 401 414

- [McNeill, John]: *Progress and present position of Russia in the East* [Napredovanje i sadašnji položaj Rusije na Istoku], London 1836. 298
- Mill, James: *The history of British India*. In 6 Vols. Third edition [Istorija britanske Indije. U 6 tomova, treće izdanje], London 1826 (vidi napomenu 138). 126
- Mozart, Wolfgang Amadeus: *Don Juan*, Oper in zwei Akten. . . . [Don Žuan, opera u dva čina], Leipzig 1801 (vidi napomenu 292). 310
- M[un], T.: *A discourse on trade, from England into the East-Indies: Answering to diverse objections which are usually made against the same* [Rasprava o trgovini između Engleske i Istočne Indije: odgovor na različite prigovore koji su joj često stavljani], London 1621. 128
- Newman, Francis William: *Lectures on political economy* [Predavanja o političkoj ekonomiji], London 1851. 134
- Pollexfen, J[ohn]: *England and East-India inconsistent in their manufactures. Being an answer to a treatise, entitled an essay on the East-India trade* [Nesrazmera između industrijske proizvodnje Engleske i Istočne Indije. Odgovor na jedan traktat pod imenom: Esej o istočnoindijskoj trgovini], London 1697. 128
- Raffles, Thomas Stamford: *The history of Java*. In 2 Vols. With a map and plates. Vol 1 [Istorija Jave, u dva toma. Sa jednom kartom i bakrorezima, prvi tom], London 1817. 107
- Rollenhagen, Georg: *Der Froschmäuseler oder Geschichte der Frösch- und Mäusekriegs von Marx Hupfinschholz von Mäuseloch, der jungen Frösche Vorsinger*. Ein Volksbuch aus dem 16ten Jahrh. Mit den nöthigen Abk., sonst unverändert, neu hrsg. [Istorija rata žaba i miševa od Marksa Skočidrvica iz Mišje Rupe, horovode mladih žaba. Narodna knjiga iz 16. veka, sa potrebnim skraćenjima a inače neizmenjeno novo izdanje], Tübingen 1819. 405
- Saltykow, A. D.: *Lettres sur L'Inde* [Pisma o Indiji], Paris 1848. 185
- Shak[e]speare, [William]: *Julije Cezar* (vidi nap. 226 i 228). 229 232
 — *Henri Četvrti* (vidi nap. 293). 311
 — *Kralj Lir* (vidi nap. 369). 422
 — *Kako vam drago* (vidi napomenu 270). 289
- [Sieyès, Emmanuel-Joseph]: *Qu'est-ce que le tiers-état?* [Šta je treći stalež?], Paris 1789 (vidi napomenu 81). 58
- Spencer, Herbert: *Social statics: or, the conditions essential to human happiness specified, and the first of them developed* [Društvena statika: ili bitni uslovi za ljudsku sreću prikazani i prvi od njih analiziran], London 1851. 135
- Tooke, Thomas: *A history of prices, and of the state of the circulation, from 1793 to 1837; preceded by a brief sketch of the state of the corn trade in the last two centuries*, Vol. I—II [Istorija cena i opticaja od 1793. do 1837; tome prethodi kratka skica stanja u trgovini žitom u poslednja dva veka, tomovi I—II], London 1838. 436
 — *A history of prices, and of the state of the circulation, in 1838 and 1839...* [Istorija cena i opticaja 1838. i 1839...], London 1840. 436
 — *A history of prices, and of the state of the circulation, from 1839 to 1847 inclusive* [Istorija cena i opticaja od 1839. zaključno sa 1847], London 1848 (vidi napomenu 373). 436

Urquhart, David: *Progress of Russia in the West, North, and South, by opening the sources of opinion and appropriating the channels of wealth and power*. 2nd edition [Napredovanje Rusije na zapadu, severu i jugu orvaranjem izvora mišljenja i privravanjem kanala bogatstva i moći], London 1853 (vidi napomene 118, 298). 99 325

[Vidocq]: *Mémoires* t. I-IV [Memoari, tomovi I-IV], Paris 1828-1829 (vidi napomenu 54). 33

II. Listovi i časopisi

Agramer Zeitung [Zagrebačke novine], Zagreb. 371

Allgemeine Zeitung [Opšte novine], Augsburg (vidi napomenu 116). 97 333 439

L'Assemblée nationale [Narodna skupština], Paris (vidi napomenu 134). 121 176 246 268

Banker's Gazette [Bankarske novine] — vidi *The Economist*.

Basler Zeitung [Bazelske novine], Basel. 247

Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung [Beletristički list i njujorške kriminalističke novine], New York (vidi napomenu 53). 33 418

— od 28. oktobra 1853. 401 402 405 408 409 411 412 418 421

— od 29. oktobra 1853. 404 405

— od 4. novembra 1853. 412 414 416

Breslauer Zeitung [Breslavske novine], Breslau (vidi napomenu 240). 241

— od 26. avgusta 1853. 241

Der Bund [Savez], Bern; od 23. maja 1853. 90

Chronicle [Hronika] — vidi *The Morning Chronicle*

Cobbett's Parliamentary Debates during the Second Session of the Fourth Parliament of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, . . . Vol. X. Comprising the Period between the 21st of Jan. and the 8th of April, 1808 [Cobbett-ove parlamentarne debate u periodu između dve sednice Četvrtog parlamenta Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Irske . . . Sveska X, koja obuhvata period od 21. januara do 8. aprila 1808], London 1808. 292

Cobbett's Parliamentary Debates during the Sixth Session of the Fourth Parliament of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, . . . Vol. XXI, Comprising the Period Between the 7th of Jan. and the 16th of March 1812 [Cobbett-ove parlamentarne debate u periodu šeste sednice Četvrtog parlamenta Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Irske . . . Sveska XXI, koja obuhvata period od 7. januara do 16. marta 1812], London 1812. 292

Le Constitutionnel, Journal politique, littéraire, universel [Ustavni, politički, literarni i opšti list], Paris (vidi nap. 32). 17 233 340 348

— od 26. maja 1853. 93

— od 6. septembra 1853. 247

Courrier de Marseille [Marsejski kurir], Marseille; od 20. marta 1853. 15

- Criminal-Zeitung* [Kriminalističke novine] — vidi »Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitungs».
- The Daily News* [Dnevne novosti], London (vidi napomenu 28). 16 20 21 67 228 256
— od 8. septembra 1853. 249
— od 8. decembra 1853. 443
- The Economist, Weekly Commercial Times, Bankers' Gazette, and Railway Monitor: a political, literary, and general Newspaper* [Ekonomist, nedeljni trgovački pregled, bankarska gazeta, i Železnički savetnik. Političke, književne i opšte novine], London (vidi napomene 22 i 251). 12 21 134 384 426
— od 14. maja 1853. 82
— od 21. maja 1853. 82
— od 16. jula 1853. 177
— od 30. jula 1853. 196 198
— od 6. avgusta 1853. 209
— od 3. septembra 1853. 252
— od 10. septembra 1853. 257 258
— od 15. oktobra 1853. 348 349
— od 29. oktobra 1853. 364 365 366 367 368 369
— od 5. novembra 1853. 383 384
— od 12. novembra 1853. 386 387 388 389 390 391
— od 26. novembra 1853. 436
- L'Emancipation* [Emancipacija], Brisel (vidi napomenu 52). 31 203
- The Examiner* [Posmatrač], London, od 6. avgusta 1853 (vidi napomenu 217). 215 364
- Frankfurter Journal* [Frankfurtski časopis], Frankfurt am Main (vidi napomenu 78). 56
- Frankfurter Postzeitung* [Frankfurtske poštanske novine], Frankfurt am Main (vidi napomenu 212). 207
- The Globe and Traveller* [Svet i putnik], London (vidi napomenu 125). 112 121 262 444
— od 24. februara 1834. 317
— od 13. septembra 1853. 266
— od 20. septembra 1853, večernje izdanje. 268 269
- The Guardian* [Čuvar], London; od 7. decembra 1853 (vidi napomenu 376). 440
- Hamburger Nachrichten* [Hamburške vesti], Hamburg, od 29. jula 1853 (vidi napomenu 203). 197
- Hansard's Parliamentary Debates; Forming a Continuation of «The Parliamentary History of England, from the Earliest Period to the Year 1803.» Third Series; commencing with the Accession of William IV. Vol. III. Comprising the Period from the fourth Day of March, to the twenty-second Day of April 1831.* [Hansardove parlamentarne debate: koje predstavljaju nastavak »Parlamentarne istorije Engleske od najranijeg doba do godine 1803«. Treća serija; počinje sa stupanjem na presto Williama IV. Sveska III koja obuhvata period od 4. marta do 22. aprila 1831], London 1831. 295
— . . . Vol. V. Comprising the Period from the eighteenth Day of July, to the thirteenth Day of August, 1831 [Sveska V koja obuhvata period od 18. jula do 13. avgusta 1831], London 1831. 299

- ... Vol. VI Comprising the Period from the fifteenth Day of August, to the thirteenth Day of September, 1831 [Sveska VI koja obuhvata period od 15. avgusta do 13. septembra 1831], London 1832. 302
 - ... Vol. IX. Comprising the Period from the sixth Day of December, 1831, to the sixth Day of February, 1832 [Sveska IX koja obuhvata period od 6. decembra 1831. do 6. februara 1832], London 1832. 301 307—308
 - ... Vol. XIII. Comprising the Period from the twenty-fourth Day of May, to the third Day of July, 1832 [Sveska XIII koja obuhvata period od 24. maja do 3. jula 1832], London 1833. 300
 - ... Vol. XIV. Comprising the Period from the third Day of July, to the sixteenth Day of August, 1832 [Sveska XIV koja obuhvata period od 3. jula do 16. avgusta 1832], London 1833. 298 300 307 308 309
 - ... Vol. XIX. Comprising the Period from the second Day of July, to the twenty-fifth Day of July, 1833 [Sveska XIX koja obuhvata period od 2. jula do 22. jula 1833], London 1833. 300 301 310 311 312 314 319 320 322 324 325
 - ... Vol. XX. Comprising the Period from the twenty-sixth Day of July, to the twenty-ninth Day of August, 1833 [Sveska XX koja obuhvata period od 26. jula do 29. avgusta 1833], London 1833. 312 313 316 320 324
 - ... Vol. XXI. Comprising the Period from the fourth Day of February, to the tenth Day of March, 1834 [Sveska XXI koja obuhvata period od 4. februara do 10. marta 1834], London 1834. 292 294 313 327
 - ... Vol. XXII. Comprising the Period from the eleventh Day of March, to the twenty-fifth Day of April, 1834 [Sveska XXII koja obuhvata period od 11. marta do 25. aprila 1834], London 1834. 297 298 300 301 311 312 313 314 315 316 318 319 320
 - ... Vol. XXXII. Comprising the Period from the eighth Day of March to the twentieth Day of April, 1836 [Sveska XXXII koja obuhvata period od 8. marta do 20. aprila 1836], London 1836. 301 304 313 314 328 329 332
 - ... Vol. XXXVII. Comprising the Period from the seventh Day of March, to the eighteenth Day of April, 1837 [Sveska XXXVII koja obuhvata period od 7. marta do 18. aprila 1837], London 1837. 303 305 309 327 334 335 336
 - ... Vol. XXXVIII. Comprising the Period from the nineteenth Day of April, to the seventeenth Day of July, 1837 [Sveska XXXVIII koja obuhvata period od 19. aprila do 17. jula 1837], London 1837. 336
- Hansard's Parliamentary Debates: Third Series; commencing with the Accession of William IV. Vol. XXXIX. Comprising the Period from the fifteenth Day of November, to the twenty-third Day of December, 1837 [Hansardove parlamentarne debate: treća serija, koja počinje sutpanjem na presto Williama IV. Sveska XXXIX koja obuhvata period od 15. novembra do 23. decembra 1837], London 1838. 319 338*
- ... Vol. LV. Comprising the Period from the twenty-third Day of June, to the eleventh Day of August, 1840 [Sveska LV koja obuhvata period od 23. juna do 11. avgusta 1840], London 1840. 304 331
 - ... Vol. LXXXVIII. Comprising the Period from the twenty-seventh Day of July, to the twenty-eighth Day of August, 1846 [Sveska LXXXVIII koja obuhvata period od 27. jula do 28. avgusta 1846], London 1846. 305 306 309
 - ... Vol. LXXXIX. Comprising the Period from the nineteenth Day of January, to the fifteenth Day of February, 1847 [Sveska LXXXIX koja obuhvata period od 19. januara do 15. februara 1847], London 1847. 306 307
 - ... Vol. XCVI. Comprising the Period from the third to the twenty-eighth Day of February, 1848 [Sveska XCVI koja obuhvata period od 3. do 28. februara 1848], London 1848. 137 302 307 313 316 317 322 324 325 334

- ... Vol. XCVII. Comprising the Period from the twenty-ninth Day of February, to the sixth Day of April, 1848 [Sveska XCVII koja obuhvata period od 29. februara do 6. aprila 1848], London 1848. 305 316 319
- ... Vol. CXXIV. Comprising the Period from the tenth Day of February, to the tenth Day of March, 1853 [Sveska CXXIV koja obuhvata period od 10. februara do 10. marta 1853], London 1853. 58
- ... Vol. CXXV. Comprising the Period from the eleventh Day of March, to the eighteenth Day of April, 1853 [Sveska CXXV koja obuhvata period od 11. marta do 18. aprila 1853], London 1853. 39 42 45 49 50 51 64
- ... Vol. CXXVII. Comprising the Period from the tenth Day of May, to the tenth Day of June, 1853 [Sveska CXXVII koja obuhvata period od 10. maja do 10. juna 1853], London 1853. 100 102 103
- ... Vol. CXXVIII. Comprising the Period from the thirteenth Day of June, to the eighth Day of July, 1853 [Sveska CXXVIII koja obuhvata period od 13. juna do 8. jula 1853], London 1853. 116 155 156 157 181
- ... Vol. CXXIX. Comprising the Period from the eleventh Day of July, to the twentieth Day of August, 1853 [Sveska CXXIX koja obuhvata period od 11. jula do 20. avgusta 1853], London 1853. 170 200 201 211 216 218 220 221 222 224 225 226 227 228 229 230 231 232

Hansard's Parliamentary Debates — vidi i *Cobbett's Parliamentary Debates...*

Hansard's Parliamentary Debates — vidi i *The Parliamentary Debates...*

L'Impartial de Smyrne [Nepristrasni iz Smirne], Smirna 206 247

Journal de Constantinople [Carigradske novine], Konstantinopol (vidi napomenu 229). 234 378

Journal des Débats politiques et littéraires [List za političke i književne debate], Paris (vidi napomenu 105). 88 261 268

— od 30. maja 1853. 99

— od 18. septembra 1853. 262

Journal de L'Empire — vidi *Le Pays*

Journal de Saint-Petersbourg [Petrogradski list], St. Petersburg (vidi napomenu 297). 319

Kölnische Zeitung [Kelnске novine], Köln (vidi nap. 183). 371 417

— od 14. jula 1853. 178

— od 31. jula 1853. 198

Kreuzzeitung — vidi *Neue Preußische Zeitung*

The Leader [Vođa], London (vidi napomenu 216). 214 448.

— od 3. septembra 1853. 258

— od 10. septembra 1853. 254

Litographic Correspondence — vidi *Preußische Litographische Correspondenz*

The Liverpool Courier [Liverpulski kurir], Liverpool, od 21. septembra 1853. 269

Lloyd — vidi *Wiener Lloyd*

The London Gazette [Londonske novine], London (vidi napomenu 304). 336

The Manchester Guardian [Mančesterski čuvar], Manchester (vidi nap. 196). 190 276

The Mark Lane Express, and Agricultural Journal etc. [Ekspres sa Mark Lane-a i poljoprivredni list, itd.], London (vidi nap. 256). 259 278

Melbourne Commercial Circular [Melburnški trgovački cirkular], Melbourne. 365

Le Moniteur universel [Opšti monitor], Paris (vidi napomenu 5). 4 17 170 206
246 259 266 268 446
— od 25. maja 1853. 91

The Morning Advertiser [Jutarnji informator], London (vidi napomenu 30).
16 48 60 161 178 214 239 245 443
— od 24. marta 1853. 16
— od 7. aprila 1853. 31
— od 18. jula 1853. 177
— od 23. avgusta 1853. 234
— od 3. septembra 1853. 244
— od 10. septembra 1853. 264
— od 22. septembra 1853. 274
— od 8. decembra 1853. 442 443

The Morning Chronicle [Jutarnja hornika], London (vidi napomenu 29). 16 37
43 67 121 198 246 262 266 340 341 438 442 444
— od 24. marta 1853. 16
— od 15. juna 1853. 117
— od 7. septembra 1853. 258
— od 13. decembra 1853. 447

The Morning Herald [Jutarnji glasnik], London (vidi napomenu 24). 15 16 94 119
316 348 363 437 443
— od 21. juna 1853. 123
— od 4. avgusta 1853. 203

The Morning Post [Jutarnja pošta], London (vidi nap. 27). 16 67 92 121 162
189 196 206 262 278 437 444
— od 18. aprila 1853. 48
— od 18. jula 1853. 177
— od 13. septembra 1853. 266
— od 15. septembra 1853. 266
— od 19. septembra 1853. 268
— od 19. oktobra 1853. 352
— od 14. novembra 1853. 391
— od 17. novembra 1853. 437
— od 6. decembra 1853. 438—439
— od 13. decembra 1853. 447

National-Zeitung [Narodne novine], Berlin (vidi napomenu 202). 196 235

La Nation, organe quotidien démocrate socialiste [Narod, dnevni demokratski socijalistički organ], Bruxelles (vidi napomenu 215). 214 247

Neu-England-Zeitung [Nove engleske novine], Boston (vidi napomenu 341). 401

Neue Oder-Zeitung [Nove novine sa Odre], Breslava (vidi napomenu 236). 239

Neue Preußische Zeitung [Nove pruske novine], Berlin (vidi napomenu 207). 201
— od 2. avgusta 1853. 201

- Neue Rheinische Zeitung*, Organ der Demokratie, [Nove rajnske novine, organ demokratije], Köln (vidi napomenu 100). 85 416
 — od 6. jula 1848. 239
 — od 16. jula 1848. 239
 — od 3. avgusta 1848. 239
 — od 13. oktobra 1848. 239
 — od 15. februara 1849. 239
- Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue* [Nove Rajnske novine. Političko-ekonomska revija], London, Hamburg, New-York 1850 (vidi napomenu 57). 34
- New-York Daily Tribune* [Njujorška dnevna tribina], New York (vidi napomenu 1). 3 194 240
- Notes to the People*. By Ernest Jones, [Dopisi narodu. Od Ernesta Jonesa], London (vidi napomenu 365). 415
- Ober-Postamts-Zeitung* [Novine direkcije pošta] — vidi *Frankfurter Postzeitung*.
- The Observer* [Posmatrač], London (vidi nap. 101). 86 267 277
 — od 22. maja 1853. 86
 — od 4. septembra 1853. 258
- Oesterreichische Correspondenz* [Austrijska korespondencija] Wien (vidi napomenu 4). 3 371
- Oesterreichische Kaiserliche Wiener Zeitung* [Austrijske carske bečke novine], Wien (vidi napomenu 285.) 306
- Ost-Deutsche Post* [Istočnonemačka pošta], Wien (vidi napomenu 377) 442
- Il Parlamento* [Parlament], Torino (vidi napomenu 209).
 — od 29. jula 1853. 203 247
- The Parliamentary Debates from the Year 1803 to the Present Time*. Vol. XXIV. Comprising the Period between the Meeting of the New Parliament on the 24th of November 1812 and the 9th of March 1813 [Parlamentarne debate od 1803. godine do sadašnjeg vremena. Sv. XXIV koja obuhvata period zasedanja novog parlamenta od 24. novembra 1812. do 9. marta 1813], London 1813. 294
- The Parliamentary Debates from the Year 1803 to the Present Time: Forming a Continuation of the Work entitled, "The Parliamentary History of England from the Earliest Period to the Year 1803". Published under the Superintendence of T. C. Hansard, Vol. XXXIII, Comprising the Period from the seventh Day of March, to the twenty-fifth Day of April, 1816* [Parlamentarne debate od 1803. godine do sadašnjeg vremena: koje predstavljaju izvode iz dela "Parlamentarna istorija Engleske od najranijeg vremena do godine 1803". Objavljeno pod nadzorom T. C. Hansarda. Sveska XXXIII koja obuhvata period od 7. marta do 25. aprila 1816], London 1816. 292
- The Parliamentary Debates: Forming a Continuation of the Work entitled, "The Parliamentary History of England from the Earliest Period to the Year 1803". Published under the Superintendence of T. C. Hansard. New Series; commencing with the Accession of George IV. Vol. I. Comprising the Period from the twenty-first Day of April, to the twenty-sixth Day of June, 1820* [Parlamentarne debate: koje predstavljaju izvode iz dela "Parlamentarna istorija Engleske od najranijeg vremena do 1803. godine". Objavljeno pod nadzorom T. C.

- Hansarda. Nova serija; počinje sa stupanjem na presto Georgea IV. Sveska I koja obuhvata period od 21. aprila do 26. juna 1820], London 1820. 293
- ... Vol. VIII. Comprising the Period from the fourth Day of February, to the thirtieth Day of April, 1823 [Sveska VIII koja obuhvata period od 4. februara do 30. aprila 1823], London 1823. 296 331
- ... Vol. XI. Comprising the Period from the thirtieth Day of March, to the twenty-fifth Day of June, 1824 [Sveska XI koja obuhvata period od 30. marta do 25. juna 1824], London 1825.
- ... Vol. XVIII. Comprising the Period from the twenty-ninth Day of January, to the twenty-second Day of April, 1828 [Sveska XVIII koja obuhvata period od 29. januara do 22. aprila 1828], London 1829. 293 296
- ... Vol. XIX. Comprising the Period from the twenty-second Day of April to the twenty-eighth Day of July, 1828 [Sveska XIX koja obuhvata period od 22. aprila do 28. jula 1828], London 1829. 294
- ... Vol. XX. Comprising the Period from the sixth Day of February, to the thirtieth Day of March, 1829 [Sveska XX koja obuhvata period od 6. februara do 30. marta 1829], London 1829. 294
- La Patrie*, Journal du commerce [Otađbina, list za trgovinu], Paris (vidi napomenu 111). 91 162 197 200 420
- od 9. jula 1853. 162
- od 6. oktobra 1853. večernje izdanje. 340
- Le Pays* [Zemlja], Paris (vidi napomenu 33). 17 92
- The People's Paper*. The Champion of Political Justice [Narodne novine. Borac za političku pravdu], London (vidi nap. 59). 36
- od 16. aprila 1853. 47
- od 25. juna 1853. 143 144
- od 1. oktobra 1853. 345
- od 29. oktobra 1853. 364
- od 26. novembra 1853. 425 426 427—428
- The Portfolio*; or, a Collection of State Papers, Illustrative of the History of Our Times [Portfelj]; ili zbirka državnih papira, ilustracija istorije našeg doba], London, 1836 (vidi napomenu 145, 151). 136 146 322 334 337
- Post Zeitung* [Poštanske novine], Stockholm. 198
- Le Précurseur* [Vesnik], Antwerpen (vidi napomenu 361). 412 416
- The Press* [Štampa], London (vidi napomenu 129). 115 119 146 213
- od 11. juna 1853. 115
- od 6. avgusta 1853. 213
- od 10. decembra 1853. 446
- La Presse* [Štampa], Paris (vidi napomenu 112). 362
- od 27. maja 1853. 92
- od 15. jula 1853. 171
- od 26. jula 1853. 191
- od 4. avgusta 1853. 203
- Die Presse* [Štampa], Wien (vidi napomenu 51). 31 203 352
- od 16. septembra 1853. 264
- Preston Pilot; and County Advertiser* [Prestonski vodič i oblasne novine], Preston (vidi napomenu 331). 384
- od 29. oktobra 1853. 363
- od 5. novembra 1853. 372
- od 12. novembra 1853. 384

- Preußische Litographische Correspondenz* [Prusko litografsko dipisništvo], Berlin (vidi napomenu 246). 246
- Preußisches Wochenblatt* [Pruski nedeljni list], Berlin (vidi napomenu 49). 30
- Punch, or the London Charivari*, London (vidi napomenu 249). 249.
- The Red Republican* [Crveni republikanac], London (vidi nap. 364). 415
- Révolutions de Paris* [Pariske revolucije], Paris (vidi napomenu 109). 91
- Санктпетербургские ведомости [Petrogradske vesti], St. Peterburg (vidi napomenu 220). 217
- Satellit* [Satelit] Kronstadt. 247
- Le Sémaphore de Marseille* [Marsejski semafor], Marseille (vidi napomenu 136). 146
- Le Siècle* [Vek], Paris (vidi napomenu 114). 92 214
- St.-Petersburger Zeitung* [Petrogradske novine], St. Petersburg (vidi napomenu 230). 235
- La Suisse* [Švajcarska], Bern, od 24. maja 1853. (vidi nap. 107). 90
- The Sun* [Sunce], London (vidi napomenu 250). 249
- Sunday Times* [Nedeljno vreme], London (vidi napomenu 252). 254
— od 11. septembra 1853. 254
— od 25. septembra 1853. 279
- The Times* [Vreme], London (vidi napomenu 26). 16 17 51 56 59 60 67 88 92 98
99 112 115 119 122 135 160 187 189 201 257 262 263 268 275 322 341
362 376 420 425 427 435 439 440 446
— od 6. aprila 1853. 31
— od 29. aprila 1853. 70
— od 28. maja 1853. 95
— od 17. juna 1853. 118
— od 21. juna 1853. 120—121
— od 25. juna 1853. 132 133 134
— od 7. jula 1853. 160
— od 20. avgusta 1853. 263
— od 22. avgusta 1853. 235
— od 7. septembra 1853. 257
— od 16. septembra 1853. 265
— od 20. septembra 1853. 266
— od 6. oktobra 1853. 341—342
— od 12. oktobra 1853. 346
— od 19. oktobra 1853. 352
— od 23. novembra 1853. 426
— od 29. novembra 1853. 423
— od 30. novembra 1853. 436
— od 7. decembra 1853. 444 445
— od 9. decembra 1853. 442
- Triester Zeitung* [Tršćanske novine], Trieste. 92

Der Wanderer [Putnik], Wien (vidi napomenu 247). 247

— od 4. septembra 1853. 247

— od 28. oktobra 1853. 371

The Weekly Dispatch [Nedeljni izveštaj], London (vidi nap. 320). 366

The Weekly Times. London Newspaper of History, Politics, Literature, Science, and Art. [Nedeljno vreme. Londonske novine za istoriju, politiku, književnost, nauku i umetnost], London (vidi napomenu 234). 238

— od 21. avgusta 1853. 238

— od 30. oktobra 1853. 369

Wiener Lloyd, [Bečki Lloyd], Wien (vidi napomenu 152). 146

Die Zeit. Neueste Berliner Morgen-Zeitung [Vreme, najnovije berlinske jutarnje novine], Berlin (vidi napomenu 50). 30

— od 3. aprila 1853. 30

— od 18. septembra 1853. 270

Datumi iz života i rada Karla Marxa i Friedricha Engelsa

(od marta do decembra 1853)

1853.

Od marta do početka aprila

U periodu zaoštavanja suprotnosti između zapadnih sila carske Rusije oko interesa na Balkanu i Bliskom istoku Marx i Engels u svojim pismima razmenjuju mišljenje o orijentalnom pitanju.

Na Marxovu molbu Engels piše za list »New-York Daily Tribune« niz članaka u kojima analizira istočno pitanje, iznosi mišljenje da ga treba rešiti revolucionarnim putem i stvoriti demokratske slovenske države na Balkanu. Marxovi i Engelsovi članci *Britanska politika — Disraeli — Izbeglice — Mazzini u Londonu — Turska* i Engelsovi članci *O čemu se u stvari radi u Turskoj, Tursko pitanje i Šta će biti s evropskom Turskom?* objavljeni su u listu »New-York Daily Tribune« 7, 12, 19. i 21. aprila, ova tri poslednja kao uvodnici.

Oko druge polovine marta do aprila

Marx, koji razradu svog ekonomskog učenja smatra najhitnijim zadatkom, sve se više zadubljuje u političku ekonomiju. Čita i vadi izvode između ostalih i iz dela engleskih ekonomista Spencera, Newmana, Opdykea, Banfielda kao i iz lista »The Economist«. Naročito interesovanje pokazuje za pitanja opticaja novca, zemljišnog poseda i zemljišne rente, teorije o stanovništvu, i za ulogu države.

Materijale dobijene u toku istraživanja u oblasti ekonomije Marx mnogo koristi u svojoj publicističkoj delatnosti.

April

Engels ponovo studira vojne nauke; posebnu pažnju posvećuje istoriji revolucionarnog rata u Mađarskoj i rata u Italiji 1848/1849, kao i razradi taktike revolucionarne vojske u slučaju rata protiv carske Rusije.

Engels, koji pridaje veliki značaj perspektivama revolucionarnog pokreta u Rusiji, čita delo Aleksandra Hercena *Du développement des idées revolutionnaires en Russie* (Razvrtak revolucionarnih ideja u Rusiji).

Engels nastavlja da uči ruski a bavi se i južnoslovenskim jezicima.

Od aprila do maja

Zbog velikog interesovanja za istoriju i budući razvitak kolonijalnih i nezavisnih zemalja Azije, Marx čita dela MacCullocha, Klemma, Bernier-a, Saltikova i dr. o istoriji i ekonomiji Indije i Kine i vadi izvode iz tih radova. Pošto engleski parlament uskoro treba da raspravlja o pitanju upravljanja Indijom, Marx izučava Plave knjige parlamenta i istoriju Istočno-indijske kompanije.

- Od aprila do decembra Marx i Engels su u stalnom kontaktu sa bivšim članovima Saveza komunista Josephom Weydemeyerom i Adolphom Cluβom i pomažu im u propagiranju naučnog komunizma u SAD. Pošto su Weydemeyer i Cluβ saradnici lista »Die Reform« — organa udruženja nemačkih radnika u Americi (Američkog radničkog saveza) — Marx i Engels pozivaju i Eccariusa, Piepera, Dronkea i druge svoje pristalice da sarađuju u tom listu. Pojedini članci Marxa i Engelsa iz lista »New-York Daily Tribune« objavljeni su zatim i u listu »Die Reform«.
1. i 8. april Marx piše dva članka o »revolucionarnoj zaveri«, koju je inscenirala policija u Berlinu i koju engleska vlada koristi da bi pojačala policijski nadzor nad poljskim emigrantima u Londonu. Članci *Berlinska zavera* i *Berlinska zavera — Londonska policija — Mazzini — Radetzky* objavljeni su u listu »New-York Daily Tribune« 18. i 21. aprila.
- Oko 9. aprila do maja Marx i Engels ponovo pokušavaju da nađu izdavača za svoj rukopis *Velikani emigracije*, uperen protiv vođa sitnoburžoaske demokratije. Ali to im ne polazi za rukom.
9. april Marx, koji je saznao od Cluβa da će se u SAD štampati serija klevetničkih članaka Hirschovih *Die Opfer der Moucharderie. Rechtfertigungsschrift von Wilhelm Hirsch*, piše kao odgovor na to *Hirschove ispovesti*. U njima Marx raskrinkava saradnju Hirscha i Willicha, vođe frakcije, isključenog iz Saveza komunista, i opovrgava Hirschove laži da je Marx predao pruskoj policiji rukopis *Velikani emigracije*. Marxov članak je izašao 5. maja u listu »Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung«.
12. april U pismu Weydemeyeru Engels na osnovu analize političke i ekonomske situacije u Evropi iznosi svoje poglede o perspektivama nove revolucije na Kontinentu i o taktici proleterske partije u budućim revolucionarnim borbama u Nemačkoj. Weydemeyer je objavio deo tog pisma kao anonimni članak u listu »Die Reform« u broju od 4. maja.
- Marx, koji stalno pomaže Ernestu Jonesu u izdavanju i uređivanju čarističkog lista »The People's Paper«, piše za ovaj list članak *Nova finansijska obmana ili Gladstone i pensi*. Time Marx počinje seriju članaka koji razotkrivaju protivnarodni karakter budžeta koalicionne vlade. Članak je objavljen 16. aprila u listu »The People's Paper«. Članak *Uspesi vlade*, po sadržaju analogan pomenutom članku, Marx šalje listu »New-York Daily Tribune« koji ga objavljuje 27. aprila.
- Sredina aprila Cluβ obaveštava Marxa da je odeljak *Vojvotkinja od Sutherlanda i ropstvo* iz njegovog članka objavljenog 9. februara 1853. u listu »New-York Daily Tribune« objavljen zatim u izvodima u demokratskom listu »Der Wecker« u broju od 28. marta i u većem broju drugih američkih novina.
- Oko 19. do 25. aprila Marx nastavlja da piše svoju seriju članaka o Gladstone-ovom budžetu. Članci *Funte, Šilinci, pensi ili klasni budžeti i ko od njih ima koristi?* i *Sapun za narod — Mamac za »The Times« — Koalicioni budžet* objavljeni su u listu »The People's Paper« 23. i 30. aprila. Dva druga članka: *Feargus O'Connor — Poraz vlade — Budžet i Nemiri u Carigradu — Prizivanje*

- duhova u Nemačkoj* — *Budžet* izašli su 3. i 6. maja u listu »New-York Daily Tribune».
- Oko 24. aprila U Bostonu izlazi kao brošura Marxov pamflet *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu*.
26. do 29. aprila Na Marxovu molbu Engels piše za list »New-York Daily Tribune» članak o političkoj situaciji u Švajcarskoj. Marx dodaje tom članku odeljak u kome se govori o tome kako engleska vlada proganja emigrante i šalje ga 29. aprila. Redakcija objavljuje prvi deo 14. maja pod naslovom *Raketna afera — Švajcarska buna*, drugi 17. maja pod naslovom *Politički položaj švajcarske republike*.
26. aprila Marx dobija anonimno obaveštenje da su u London stigli Stieber, šef berlinske policije, i pruski policijski činovnik Goldheim, i da još uvek imaju veze sa Hirschom. On ispituje tačnost ovog podatka i šalje ga Weydemeyeru i Clušu da ga objave u američkoj radničkoj štampi. Marx o tome piše i u svom članku *Raketna afera — Švajcarska buna* objavljenom u listu »New-York Daily Tribune».
- Kraj aprila Porodica Marx je u materijalnoj oskudici zato što se Marxovi radovi ne objavljuju lako a list »New-York Daily Tribune» neredovno plaća honorare za njegove članke. Engels finansijski pomaže Marxa i njegovu porodicu.
30. april do 19. maja Marx boravi kod Engelsa u Mančesteru.
- Maj do juna Engels izučava istoriju istočnih zemalja. Uči persijski jezik i čita u originalu dela pesnika Hafisa i istoričara Mirhonda.
20. maj Marx piše članak *Revolucija u Kini i Evropi* u kome analizira uzroke i karakter taiping-ustanka u Kini i ukazuje na neizbežan uticaj koji će imati događaji u Kini na ekonomski i politički razvitak Evrope. Rad je objavljen kao uvodnik u listu »New-York Daily Tribune» od 14. juna.
24. maj Marx pošalje Engelsu novac koji je dobio od Weydemeyera da ga ovaj preda Freiligrathu koji kao blagajnik sakuplja novac za pomoć članovima Saveza komunista osuđenim u Kelnu i njihovim porodicama. Taj novac je sakupljen u Americi na osnovu proglasa Marxa, Engelsa i njihovih pristalica.
- Oko 25. maja Marx počinje seriju članaka o Indiji za list »New-York Daily Tribune». Povod za to je debata koja će se održati u engleskom parlamentu o produženju povelje Istočnoindijske kompanije. Prvi članak ove serije *Politička situacija u Holandiji — Danska — Konvertiranje britanskog državnog duga — Indija — Turska i Rusija* objavljen je 9. juna.
- Oko 26. maja do 14. juna Engels čita *Istorijsku geografiju Arabije* od Charlesa Forstera.
- Oko 26. maja do 14. juna Marx i Engels pišu jedan drugom o istorijskim problemima istočnih zemalja. Marx ističe da tamo nema privatne svojine na zemlju.
- Na Marxovu preporuku Engels čita knjigu François-a Bernier-a o državama velikih mogula Indije.

27. maj
do 7. juna Marx piše za list »New-York Daily Tribune« niz članaka o osnovnim pitanjima evropske politike posvećujući naročito pažnju razvoju sukoba između Rusije i Turske kao i držanju zapadne diplomatije u ovom sukobu. Marxovi članci *Mazzini — Švajcarska i Austrija — Tursko pitanje, Tursko pitanje — »The Times« — Ruska ekspanzija i Ruska podvala — Gladstone-ov neuspeh — Reforme ser Charlesa Wooda u Istočnoj Indiji* objavljeni su 10, 14. i 22. juna u listu »New-York Daily Tribune«.
- Oko 31. maja Engels dobija iz Amerike 440 primeraka Marxove brošure *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu* štampane u Bostonu. Engels zadržava nekoliko primeraka da ih rasturi u Mančesteru, a druge šalje Marxu.
- Kraj maja
do početka juna Weydemeyer i Cluŕ obaveštavaju Marxa i Engelsa o polemici koju su vodili sa Willichom u štampi na nemačkom jeziku u Americi. Willich je više puta istupio protiv objavljivanja Marxovih *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu*.
- Jun Marx radi u biblioteci Britanskog muzeja. Tu skuplja materijal za svoje dopise za »New-York Daily Tribune«. Naročito pažljivo izučava radove o Indiji od Chapmana, Dickinsona, Milla, Campbella, Murraya i drugih autora i pravi izvode o pitanjima engleskog kolonijalnog sistema kao i ekonomskog i političkog poretka u Indiji.
Marx izučava i radove o istoriji Danske od Droysena, Samwera i Olshausena i pravi izvode iz njih. Rezultate svojih izučavanja koristi za pisanje o događajima u Danskoj, u svojim dopisima za »New-York Daily Tribune«.
- Jun
do avgusta Marx se dopisuje sa Lassalle-om o tome kako da se brošura *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu* ilegalno pošalje u Nemačku i tamo rasturi. Engels predlaže da se brošura pošalje u paketima s predom. Međutim, ovaj plan se ne sprovodi u delo.
- Početak juna
do sredine jula Marx dobija mnoga pisma koja svedoče koliko američki čitaoci cene njegove članke u »New-York Daily Tribune«.
2. jun U jednom pismu Marx izražava Engeltu svoje nezadovoljstvo što redakcija »New-York Daily Tribune« po svojoj volji donosi kao uvodnike pojedine članke koji imaju principijelan značaj, a ne navodi ime autora. Marx naglašava da će protestovati kod Dane zbog takvog postupka.
2. do 9. juna Marx i Engels, koji svojim pristalicama, bivšim članovima Saveza komunista, i dalje pomažu moralno i materijalno, trude se da nađu zaposlenje Wilhelmu Wolffu i Wilhelmu Pieperu.
10. jun Marx piše za »New-York Daily Tribune« članak *Britanska vladavina u Indiji* u kojoj žigoše metode britanske kolonijalne vladavine u Indiji. Iznosi i razvija misao o propasti poljoprivrede u Indiji kao posledici upravljanja engleskih kolonijalista, koju je izneo Engels u svom pismu od 6. juna. Članak izlazi u »New-York Daily Tribune« u broju od 25. juna.
14. jun U jednom pismu Engeltu Marx iznosi kritičke primedbe na knjigu američkog ekonomiste Careya *Ropstvo u zemlji*

- i inostranstvu* kao i na druga dela ovog pisca koja propovedaju harmoniju klasa i brane kapitalizam.
- Sredina juna Marx piše Weydemeyeru i Clušu i savetuje im da uprkos sve jačem uticaju sitnoburžoaskih elemenata u redakciji nastave da sarađuju u listu «Die Reform». On podvlači značaj saradnje Weydemeyera i Cluša, jer proleterskim revolucionarima u Americi ne stoje na raspolaganju drugi organi štampe.
- Marx šalje Clušu svoje kritičke primedbe na Careyevе ekonomske poglede, Cluš ih preraduje u jednom članku koji septembra meseca izlazi u listu «Die Reform».
17. jun Marx piše za «New-York Daily Tribune» članak u kome, pored pregleda osnovnih pitanja unutrašnje i spoljne politike Engleske, obaveštava čitaoce o štrajkačkom pokretu koji se razvija u Engleskoj i o pokušaju da se opet oživi agitacija čartista. Ovim člankom Marx počinje sistematski da obrađuje pitanja radničkog pokreta Engleske. Njegov članak *Engleski prosperitet — Štrajkovi — Tursko pitanje — Indija* objavljen u «New-York Daily Tribune» 1. jula.
- Oko 20. juna Marx dobija obaveštenje od Cluša da se na sednici Centralnog komiteta Američkog radničkog saveza prilikom rasprave o orijentaciji lista «Reform» većina izjasnila za Weydemeyevu liniju u smislu teorijskih i praktičnih principa Marxa i Engelsa.
24. jun Marx piše članak *Istočnoindijska kompanija — Njena istorija i postignuća* koji tretira istoriju kolonijalnog porobljavanja i pljačkanja Indije od strane vladajućih klasa Engleske. Članak izlazi 11. jula u listu «New-York Daily Tribune».
28. jun Marx piše za «New-York Daily Tribune» članak o irskom pravu na zakup u kome žigoše razbojničke metode kojima engleski zemljoposjednici izrabljuju irske seljake. Članak *Indijsko pitanje — Irsko zakupno pravo* objavljen je 11. jula.
- Ne pre početka jula Engels čita proklamaciju protiv kmetstva *Durdevdan! Durdevdan! Ruskome plemstvu!* koju je napisao Aleksandar Hercen a izdala Slobodna ruska štamparija u Londonu.
- Oko jula do novembra Marx proučava izveštaje iz parlamenta, diplomatska dokumenta i materijale o periodu od 1807. do 1850. i naročito pažljivo prati istoriju engleske spoljne politike.
1. jul Marx piše za «New-York Daily Tribune» o rusko-turskom sukobu i o štrajkačkom pokretu u Engleskoj. Ovaj dopis je objavljen 14. jula u ovom listu.
9. jul Nemački emigrant doktor Abraham Jacobi, jedan od optuženih u komunističkom procesu u Kelnu, putuje sa Marxovom preporukom Engelsu koji ulaže napore da Jacobija skloni u Mančesteru.
12. jul Pošto je Rusija okupirala Dunavske kneževine, Marx piše članak za «New-York Daily Tribune» u kome se izjašnjava protiv ekspanzionističke politike Rusije i protiv stava engleske vlade o ovom pitanju. Marxov članak *Teškoće u rusko-turskim odnosima — Izgovori i izvrđavanje britanske vlade — Neselrodeova poslednja nota — Istočnoindijsko pitanje* objavljen je 25. jula.

19. jul U jednom članku za »New-York Daily Tribune« Marx ponovo piše o rusko-turskom sukobu i o pokušajima mešanja zapadne diplomatije. U tom prilogu Marx udara temelje svojoj i Engelsevoj ideji o stvaranju slovenskih demokratskih država na Balkanu. Članak *Pitanje rata — Bujica pitanja u parlamentu — Indija* izlazi u broju od 5. avgusta.
22. jul Marx piše članak *Budući rezultati britanske vladavine u Indiji*. U tom članku u kome su sažeti rezultati njegovog izučavanja Indije, Marx dolazi do zaključka da je neizbežan slom britanske kolonijalne vladavine u Indiji. »New-York Daily Tribune« objavljuje ovaj članak 8. avgusta.
29. jul do 12. avgusta Marx piše seriju članaka za »New-York Daily Tribune« u kojima tretira osnovna pitanja evropske politike. Njegovi članci *Vladin finansijski neuspeh — Kočije — Irska — Rusko pitanje, Porez na oglase — Ruski koraci — Danska — Sjedinjene Države u Evropi, Pitanje rata — Statistički podaci o britanskom stanovništvu i trgovini — Rad parlamenta* i drugi, objavljeni su u listu u brojevima od 12. do 24. avgusta.
- Kraj jula do početka avgusta Engels putuje u London da se nađe sa majkom koja je došla na kratko vreme iz Nemačke.
16. i 19. avgust Marx piše dva članka o debatama u engleskom parlamentu vođenim o turskom pitanju. U njima analizira držanje Engleske u istočnom pitanju i ti članci izlaze u »New-York Daily Tribune« 2. septembra pod glavnim naslovom *Urquhart — Bem — Tursko pitanje u Gornjem domu i Tursko pitanje u Donjem domu*.
- Oko 19. avgusta Posredstvom Freiligratha Marx dobija pismo Karla Kleina, bivšeg člana Saveza komunista koji mu predlaže da opet uspostavi veze između članova bivše londonske Centralne uprave Saveza komunista i bivših opština Saveza u Solingenu, Elberfeldu i Diseldorfu. Marx mu savetuje da očuva samostalnu organizaciju fabričkih radnika i da je zaštititi od prodiranja sitnoburžoaskih elemenata. Iz konspirativnih razloga Marx preporučuje da se veza sa Londonom održava samo ličnim kontaktima.
23. avgust Marx piše članak *Dogadaji na Kontinentu i u Engleskoj*. U njemu Marx pored ispitivanja istočnog pitanja sažeto izlaže rezultate poslednjeg parlamentarnog perioda u Engleskoj i raskrinkava reakcionarnu politiku koalicione vlade i engleskog parlamenta. Članak je objavljen u »New-York Daily Tribune« 5. septembra.
30. avgust U vezi sa polemikom oko Bakunjinu u listu »The Morning Advertiser« — koja sadrži ispade protiv lista »Neue Rheinische Zeitung« — Marx piše otvoreno pismo uredniku »The Morning Advertiser« u kome objašnjava stav lista »Neue Rheinische Zeitung« prema Bakunjinu. »The Morning Advertiser« objavljuje Marxovo pismo 2. septembra.
30. avgust do 27. septembra Marx piše niz članaka o stanju privrede u Evropi. U njima ukazuje na simptome preteče privredne krize u privredno najrazvijenijim zemljama Evrope, Engleskoj i Francuskoj. Njegovi članci *Poskupljenje žitarica — Kolera — Štrajkovi — Mornarski pokret i Politički potezi — Nestašica hleba u Evropi*

- i drugi izašli su u »New-York Daily Tribune« od 15. septembra do 17. oktobra.
3. do 4. septembra Pošto »The Morning Advertiser« donosi novu polemičku belešku protiv lista »Neue Rheinische Zeitung«, Marx šalje redakciji tog lista novo pismo koje ona odbija da objavi. Marxov odgovor izlazi zatim u čarističkom organu »The People's Paper« 10. septembra.
9. septembar Marx piše za »New-York Daily Tribune« članak o Bank Act Roberta Peela od 1844. koji ovaj list objavljuje 24. septembra.
29. septembar Povodom priprema Rusije i Turske za rat Engels piše članak *Rusi u Turskoj* u kome analizira odnos vojnih snaga na Dunavu. Ovim člankom Engels počinje niz vojnopolitičkih članaka koje sistematski produžava da piše za vreme krimskog rata. Sedamnaestog oktobra izlazi ta rasprava kao uvodnik u »New-York Daily Tribune«.
- Engels dostavlja Marxu konkretne podatke o stanju pojedinih privrednih grana u Engleskoj.
4. oktobar do 6. decembra Posle duboke analize Plavih knjiga, izveštaja iz parlamenta, diplomatskih dokumenata i štampe, Marx piše seriju članaka u kojoj raskrinkava Palmerstona, označava ga kao predstavnika vladajuće oligarhije i daje sud o celokupnom engleskom sistemu vladavine. Tih osam članaka objavljeni su u listu »The People's Paper« pod naslovom *Lord Palmerston* od 22. oktobra do 24. decembra. Šest od tih članaka štampani su kao uvodnici u listu »New-York Daily Tribune«. Pojedini članci iz ove serije štampani su u listu »Die Reform« kao uvodnici.
7. oktobar Marx i dalje sistematski izveštava o toku štrajkačkog pokreta u Engleskoj člankom *Pitanje rata — Finansijska situacija — Štrajkovi*. Članak je objavljen u listu »New-York Daily Tribune« 21. oktobra.
12. oktobar U jednom pismu Engelsu Marx analizira stanje u Francuskoj i predlaže Engelsu da napiše članak o mogućim posledicama privredne krize za bonapartistički režim.
- Oko 21. do 27. oktobra Pošto je Turska objavila rat Rusiji, Engels piše dva priloga o vojnoj situaciji na Balkanu i na Kavkazu. Oba ova članka *Pokreti vojske u Turskoj* i *Sveti rat* štampa »New-York Daily Tribune« 8. i 15. novembra kao uvodnike.
- Oko novembra Marx pita Danu da li postoji mogućnost da se u Americi objavljuju članci o istoriji nemačke filozofije.
5. novembar Redakcija lista »The People's Paper« nastavlja da objavljuje seriju Marxovih članaka *Lord Palmerston* i u naročitoj belešci ukazuje na važnost ovih članaka koji razotkrivaju politiku vladajućih klasa Engleske.
- Oko 8. novembra Engels piše članak *Razvoj turskog rata* u kome analizira borbe između ruske i turske armije na Dunavu. Članak je objavljen kao uvodnik u listu »New-York Daily Tribune« 25. novembra.
11. novembar Marx šalje listu »New-York Daily Tribune« dopis koji su napisali on i Engels. Redakcija objavljuje 28. novembra deo koji je napisao Engels pod naslovom *Porazi Rusa*. Deo koji je napisao Marx, u kome opovrgava izmišljene tvrdnje engleske buržoaske štampe o poboljšanju položaja engleskih radnika,

- objavljen je u istom broju kao poseban prilog pod naslovom *Radničko pitanje*.
15. novembar Marx piše članak *Prosperitet — Radničko pitanje*. U njemu on opovrgava tvrdnju lista *«The Economist»* da je ekonomski prosperitet u Engleskoj stabilnog karaktera. Dalje Marx izveštava o agitaciji čartističkog vođe Ernesta Jonesa da se sazove parlament radnika. Članak izlazi u listu *«New-York Daily Tribune»* 30. novembra.
- Okolo 18. novembra Engels i dalje pažljivo prati ratne događaje i piše novi članak o toku turskog rata koji je kao uvodnik objavljen u listu *«New-York Daily Tribune»* 7. decembra.
- Okolo 20. novembra Marx se u jednom pismu Clušu kritički izjašnjava o Urquhartovim shvatanjima istorije i njegovom stavu prema orijentalnom pitanju. Marxova izjašnjenja koristi Cluš u svom članku *David Urquhart*, objavljenom u listu *«Die Reform»* 19. decembra.
- Okolo 21. novembra Posredstvom Cluša Marx dobija broj lista *«Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung»* u kome je objavljen Willichov članak protiv Marxovih *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu*.
- Okolo 21. do 28. novembra Marx piše pamflet protiv Willicha *Vitez plemenite svesti* u kome raskrinkava sektašku i avanturističku taktiku sitnoburžoaskih elemenata u radničkom pokretu.
- Okolo 22. novembra Posredstvom Marxa Engles dobija tekst Willichovog članka uperenog protiv Marxa. Na Marxovu molbu Engels piše izjavu u kojoj raskrinkava Willichove izmišljotine. Marx tu izjavu unosi u svoj spis *Vitez plemenite svesti*.
25. novembar Weydemeyer, Cluš i Jacobi objavljuju zajedničku izjavu u listu *«Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung»* u kojoj odbijaju Willichove klevetničke ispade protiv Marxa. U toj izjavi koriste materijale koje im je Marx poslao.
29. novembar Marx šalje Clušu svoj pamflet *Vitez plemenite svesti* da se objavi u Americi. Pamflet izlazi u Njujorku sredinom januara 1854.
- U jednom prilogu za list *«New-York Daily Tribune»* Marx opet piše o Jonesovoj agitaciji i radu drugih vođa čartista za sazivanje radničkog parlamenta. Njegov članak *Manteuffelov govor — Crkveni konflikt u Pruskoj — Mazzinijev proglas — Londonski magistrat — Russelova reforma — Radnički parlament* list objavljuje 12. decembra.
- Okolo 2. decembra U okviru niza svojih članaka o vojnim pitanjima Engels piše prilog za *«New-York Daily Tribune»* *Rat na Dunavu* koji je štampan kao uvodnik 16. decembra.
2. do 9. decembra Marx piše dva članka za *«New-York Daily Tribune»* u kojima analizira držanje zapadnoevropskih sila u rusko-turskom ratu. Ovi članci *Turski rat — Industrijska beda i Četvorni ugovor — Engleska i rat* izlaze 16. odnosno 26. decembra.

13. decembar U članku *Ruska pobjeda — Položaj Engleske i Francuske* Marx ističe zaoštravanje ekonomskih i političkih suprotnosti u carstvu Napoleona III i pokazuje labilnost bonapartističkog režima. «New-York Daily Tribune» objavljuje ovaj članak 27. decembra.
- Oko 14. decembra Marxov zet Jaan Carel Juta traži od Marxa da saraduje u dnevnom listu «De Zuid-Afriaan» koji izlazi iz Capetownu.
- Sredinom decembra Engels koji hoće da se oslobodi rada kao trgovački nameštenik u firmi Ermen & Engels nastoji da postane vojni dopisnik nekog londonskog lista. Nada se da će tako imati više vremena da piše knjigu o istoriji mađarskog revolucionarnog rata 1848/1849. Istovremeno to bi mu omogućilo da živi kod Marxa u Londonu. To mu nije pošlo za rukom.
- Druga polovina decembra G. Levy iz Diseldorfa je posetio Marxa. Levy, predstavnik većeg broja bivših opština Saveza komunista u rajnskoj oblasti pokušava da uveri Marxa da je neophodno da se organizuje ustanak fabričkih radnika u Izerlonu, Solingenu i drugim gradovima rajnske provincije. Marx mu objašnjava da za to sad nije vreme i da bi to bilo beskorisno u sadašnjim prilikama u Nemačkoj.
- Oko 16. decembra Treći članak iz Marxove serije članaka *Lord Palmerston*, objavljen u listu «Tribune» 4. novembra, štampa se kao brošura pod naslovom *Palmerston i Rusija* u Tuckerovom izdanju u Londonu. Celokupno izdanje je rasprodato za nekoliko nedelja.
16. decembar Marx piše članak *Palmerstonova ostavka* koji list «Tribune» objavljuje kao uvodnik 31. decembra.
20. decembar Marx šalje listu «Tribune» članak o reagovanju štampe na povlačenje Palmerstona. Članak nije objavljen.
- Oko 23. decembra U okviru svojih vojnopolitičkih priloga Engels piše za «Tribune» članak *Razvoj turskog rata* u kome na osnovu informacija iz engleske štampe daje opis bitke kod Sinope i borbe kod Ahalciha. Članak je objavljen kao uvodnik 9. januara 1854.
- Kraj decembra Marx dobija od Dane odgovor na svoje pitanje da li je moguće objaviti u Americi članke o istoriji nemačke filozofije. Kao uslov za objavljivanje takvih članaka u nekom američkom časopisu Dana zahteva da u njima ne bude ništa što može da povredi religiozna osećanja Amerikanaca. Marx nije ostvario svoju nameru da piše članke o ovom pitanju.
- Kraj decembra 1853. do 1. januara 1854. Engels posećuje Marxa u Londonu.

Registar imena

- Abd el Kader* (1808—1883) — vođa nacionalnooslobodilačkog pokreta alžirskog naroda u vreme od 1832. do 1847; 1847. bio je u francuskom zarobljeništvu, a 1852. preselio se u Tursku s dozvolom Napoleona III. 352
- Abdi paša* (rod. 1801) — turski general, 1853. zapovednik jedne armije na Kavkazu. 360 457
- Abdul Azis* (1830—1876) — brat sultana Abdulmedžida; sultan Turske (1861—1876). 177
- Abdulmedžid* (Abdul Medžid; 1823—1861) — turski sultan (1839—1861). 4 17 88 136 138 163 191 206 219 220 221 224 226 228 233 261—264 269 270—274 285 296 297 298 340—341 347 348 352 381 439 442 446
- Aberdeen, George Hamilton Gordon, earl of* (Džordž Hamilton Gordon Aberdin, erl; 1784—1860) — britanski državnik, torijevac, od 1850. vođa pilovaca; ministar spoljnih poslova (1828—1830. i 1841—1846), i predsednik koalicione vlade (1852—1855). 4 16 26 27 86 101 115 119—122 139 146 149 157 161 164 196 212 214 221 225 228 254 261 262 274 321 327 333 349 435 438 451
- Adelaïde (Eugenie-Louise-Adelaïde)* (Evgenija Lujza Adelaïda, princeza orleanska; 1777—1847) — sestra francuskog kralja Louis-Philippe-a. 171 214
- Aga Muhamed* (1742—1797) — perzijski šah (1794—1797), osnivač dinastije Kadžar. 94
- Ahmed* — vidi *Sidi Ahmed*.
- Albano* — engleski arhitekta. 215
- Albemarle, George Thomas Keppel, earl of* (Džordž Tomas Kepele, Albemarle, erl; 1799—1891) — engleski političar, vigovac, kasnije liberal; član parlamenta; početkom dvadesetih godina zauzimao je različita rukovodeća mesta u engleskoj kolonijalnoj vojsci u Indiji. 181
- Albert, Prinz von Sachsen-Coburg-Gotha* (Albert, princ Saksonske, Koburga i Gote; 1819—1861) — princ-suprug kraljice Viktorije. 214 447 452
- Aleksandar I* (1777—1825) — ruski car (1801—1825). 5 273 303 307
- Aleksandar Karadorđević* (1806—1885) — srpski knez (1842—1858). 191 233 234 435 451
- Ali-paša Janjinski* (1741—1822) — osnivač i regent jedne države na jugozapadu Balkanskog poluostrva koja je postojala od 1788. do 1822. sa glavnim gradom Janinom; 1822. kapitulirao je posle ogorčenih dvogodišnjih borbi protiv trupa turskog sultana i ubijen je iako mu je bio zagarantovan život. 27
- Amherst, William Pitt, earl of* (Viljem Pit Amherst, erl; 1773—1857) — britanski državnik i diplomata, generalni guverner Indije (1823—1828). 169
- Anderson* — direktor škotske banke. 253
- Anderston, William* (Viljem Ander-ton) — engleski fabrikant u Jorkširu. 344

- Andronikov, Ivan Malhasovič, knez* (1798—1868) — ruski general; za vreme krimskog rata učestvovao je u borbama na Kavkazu; po rođenju Đurdijanac. 457
- Anstey, Thomas Chisholm* (Tomas Čisholm Anstey; 1816—1873) — engleski pravnik i političar; član parlamenta (1847—1852). 302 317 320 322—324 325 334
- Antoine, Gustav* (Gistav Antoan) — početkom pedesetih godina 19. veka francuski emigrant u Londonu; zet Augusta Blanquija. 420
- Argyll, George John Douglas Campbell, duke of* (Džordž Džon Daglas Kempbel Argil, vojvoda; 1823—1900) — britanski državnik, pilovac, kasnije liberal; čuvar tajnog pečata (1853—1855, 1859—1860, 1860—1866, 1880—1881), ministar pošta (1855—1858. i 1860), ministar za Indiju (1868—1874). 161
- Ariosto, Lodovico* (Lodoviko Ariosto 1474—1533) — italijanski renesansni pesnik, glavno delo mu je *L'Orlando furioso*. 289
- Aristotel* (384—322. pre n. e.) — među »starim grčkim filozofima najuniverzalnija glava«, filozof koji »se bavio najbitnijim formama dijalektičkog mišljenja« (Engels). 149
- Arnim-Heinrichsdorf-Werbelow, Heinrich Friederich, Graf von* (Hajnrüh Fridrih Arnim-Hajnrühsdorf-Verbelow, grof; 1791—1859) — pruski diplomata, 1849. ministar spoljnih poslova u ministarstvu Brandenburg-Manteuffel, ambasador u Beču (1845—1848. i 1851—1858). 106
- Asurbanipal* (u delima autora starog veka *Sardanapal*) — asirski kralj (668. do oko 626. pre n. e.). 225
- Attwood, Thomas* (Tomas Atvud; 1783—1856) — engleski bankar, ekonomista i političar; priključio se desnom, reformističkom krilu čartiističkog pokreta a 1839. je odstupio. 321 325 338
- Aurangzeb* (1618—1707) — vladar (1658—1707) iz dinastije velikih mogula u Indiji. 106
- Austin* (Ostin) — 1853. zamenik upravnika zatvora u Birmingemu. 255
- Backhouse, John* (Džon Bekhauz; 1772—1845) — engleski činovnik, zamenik ministra spoljnih poslova (1827—1842). 322
- Bahadur šah II* (1767—1862) — poslednji vladar (1837—1858) iz dinastije velikih mogula u Indiji. 167
- Bakunjin, Mihail Aleksandrovič* (1814—1876) — ruski emigrant u Zapadnoj Evropi; publicista; 1848/1849. učestvovao je u nemačkoj revoluciji; kasnije ideolog anarhizma; 1872. isključen iz Prve internacionale zbog razbijačke delatnosti na haškom kongresu. 239 240 245
- Balcarres* (Belkers) — vidi *Crawford, James Lindsay Balcarres, earl of*.
- Bandiera* (Bandiera, braća: Attilio (1817—1844) i Emilio (1819—1844) — italijanski patrioti; borili su se u nacionalnooslobodilačkom pokretu i pri pokušaju dizanja ustanka u Kalabriji 1844. obojici su pogubljeni. 443
- Bangya, Janos (Johann)* (Janoš Banda [Johan]; 1817—1868) — mađarski žurnalista i oficir, 1848/1849. učestvovao je u revoluciji u Mađarskoj; posle propasti revolucije bio je Kossuthov emisar u inostranstvu, istovremeno i policijski agent; pod imenom Mehmed-bej stupio je u tursku vojsku. 33 34 35
- Baraguay d'Hilliers, Achille, comte* (Ašil Barage d'Ilier, grof; 1795—1878) — maršal Francuske; učestvovao je u pohodima Napoleona I, zatim prešao na stranu Bourbona; za vreme Druge republike poslanik u Ustavotvornoj i zakonodavnoj narodnoj skupštini; posle državnog udara 2. decembra 1851. bonapartist; ambasador u Carigradu (1853—1854); 1854. zapovednik francuskih trupa upućenih na Baltik. 362
- Barbarossa* (Crvenobradi) — vidi *Friedrich I*

- Baring, Alexander, Lord Ashburton* (Aleksandar Bering, lord Ašbar-ton; 1774—1848) — šef bankarske kuće u Londonu, član parlamenta. 253
- Barthélemy, Emmanuel* (Emaniel Bar-telemi; oko 1820—1855) — fran-cuski radnik; član revolucionarnog tajnog društva za vreme julske mo-narhije i učesnik u junskom ustanku 1848. u Parizu, po emigraciji u Englesku jedan od vođa blankistič-kog emigrantskog društva u Lon-donu; zbog jednog zločina optužen i 1855. pogubljen. 411 420
- Bauer, Bruno* (Bruno Bauer; 1809—1882) — nemački filozof, istoričar religije, publicista, mladohegelovac. 34 405
- Beaumont, Mails Thomas Steyplton*, baron (Mejls Tomas Stejplton Bomon, baron; 1805—1854) — engleski zemljoposjednik, član pa-rlamenta. 177 221
- Beaumont-Vassy, Edouard-Ferdinand de la Bonninière, vicomte* (Eduar-Ferdinand de la Boninier, Bomon-Vasi, vikont; 1816—1875) — fran-cuski pisac i istoričar. 98
- Becker, Hermann Heinrich* (Herman Hajnrih Beker; 1820—1885) — referent oblasnog suda u Kelnu; 1848. član kelnskog demokratskog društva i član uprave udruženja radnika i poslodavaca; biran je u okružni demokratski odbor i kelnski odbor bezbednosti; urednik lista »Westdeutsche Zeitung« (maja 1849 — jula 1850); od 1850. član Saveza komunista, 1852. osuđen na komu-nističkom procesu u Kelnu; kasnije predsednik opštine Dortmund i Kelna. 402 417—419
- Beecher-Stowe, Harriet Elisabeth* (Harriet Elizabet Bičer-Stouv; 1811—1896) — američka književnica, pisac romana *Čiča Tomina koliba*. 67
- Bell, George* (Džordž Bel) — engleski trgovac, vlasnik engleskog trgovač-kog broda »Vixen«. 332 335—338
- Bell, James* (Džems Bel; umro 1842) — brat Georgea Bella, nadzornik tovara na brodu »Vixen«; tridesetih godina izveštač na Kavkazu. 337
- Bem, Józef* (Jozef Bem; 1795—1850) — poljski general i borac za slobodu, jedan od vođa poljskog ustanka od 1830/1831; u oktobru 1848. učestvovao u odbrani revo-lucionarnog Beča, 1849. jedan od vojskovođa u mađarskoj revolucio-narnoj vojsci; kasnije stupio u tursku vojsku. 216
- Bennoch, Francis* (Frensis Benok) — engleski trgovac, 1853. član lon-donske gradske uprave. 425
- Béranger, Pierre-Jean de* (Pier-Žan Beranže; 1780—1857) — francuski pesnik, pisac političkih satira. 5
- Berends, Julius* (Julius Berends; rođ. 1817) — vlasnik štamparije u Ber-linu; 1848. vođa berlinskog zanat-skog udruženja i poslanik u pruskoj narodnoj skupštini (levo krilo); 1849. poslanik u donjem domu (krajnja levica), kasnije otišao u Ameriku. 25
- Berkeley, Francis Henry Fitzhardinge* (Francis Henri Ficharding Berkli; 1794—1870) — engleski političar, član parlamenta. 114
- Bertin, Louis-Marie-Armand* (Luj-Mari-Arman Berten; 1801—1854) — francuski žurnalista; od 1841. do 1854. izdavač lista »Journal des Débats«. 99
- Bethmann-Hollweg, Moritz August von* (Moric August fon Betman-Holveg; 1795—1877) — pruski pravnik i političar, jedan od vođa konzervativ-ne partije; poslanik u gornjem domu (1849—1852), zatim u donjem domu (1852—1855) pruskog landtaga, mi-nistar za verska, prosvetna i pitanja medicine (1858—1862). 24 30
- Bethune, John Elliot Drinkwater* (Džon Eliot Drinkvoter Betjun; 1801—1851) — engleski pravnik i visoki činovnik; od 1848. do 1851. pravni veštak u savetu generalnog guver-nera Indije. 103

- Bineau, Jean-Martial** (Žan-Marsial Bino; 1805—1855) — francuski inženjer i političar; bonapartist; ministar za javne radove (1849—1851), ministar finansija (1852—1855). 266
- Blackett, John Fauweek Burgoyne** (Džon Fovik Begoin Blekit; 1821—1856) — član parlamenta. 106 229
- Blanc, Jean-Joseph-Louis** (Žan-Žozef-Luj Blan; 1811—1882) — francuski socijalist, žurnalista i historičar; 1848. član privremene vlade, zastupao je mišljenje o izmirenju klasa; u avgustu 1848. emigrirao je u Englesku, gde je bio jedan od vođa emigranata. 419 420
- Blanqui, Louis-Auguste** (Luj-Ogist Blanki; 1805—1881) — francuski revolucionar, osnivač više tajnih društava; aktivan učesnik revolucije 1830; 1848. jedan od vođa francuskog proletarijata; zastupao je mišljenje da vlast treba uzeti putem zavereničke organizacije i nužnost revolucionarne diktature; proveo je trideset i šest godina u zatvoru. 419 420
- Blum, Hans** (Hans Blum) — pri rascepu Saveza komunista priključio se sektaškoj frakciji Willich-Schapper; kasnije je emigrirao u Ameriku gde je učestvovao u građanskom ratu na strani Severnih Država. 402
- Bodkin, Sir William Henry** (ser Viljem Henri Bodkin; 1791—1874) — engleski pravnik, član parlamenta (1841—1847); 1853. bio je javni tužilac. 69
- Bojardo, Matteo Maria** (Mateo Maria Bojardo; 1434—1494) — italijanski pesnik renesanse; autor poeme *L'Orlando innamorato*. 405
- Bonaparte** — francuska carska dinastija (1804—1814, 1815. i 1852—1870). 448
- Bonaparte I** — vidi *Napoleon I*
- Bonaparte** (Bonaparta III) — vidi *Napoleon III*.
- Bourbon(s)** (Burboni) — francuska kraljevska dinastija; vladala je Francuskom (1589—1792, 1814/1815. i 1815—1830), Španijom (1700—1808, 1814—1868. i 1874—1931), Napulj-Sicilijom (1735—1860) i Parmom (1748—1859). 447
- Bourqueney, François-Adolphe, comte de** (Fransoa-Adolf Burknej, grof; 1799—1869) — francuski diplomata; diplomatski poslanik (1841—1844) i ambasador (1844—1848) u Carigradu, zatim diplomatski poslanik (1853—1856) i ambasador (1856—1859) u Beču. 196
- Boustrapa** (Bustrapa) — vidi *Napoleon III*.
- Bojlin, James** (Džems Bojlin) — nameštenik u fabrici raketa u W. Hale-u, u jednom predgrađu Londona. 69
- Briggs, John** (Džon Brigs; 1785—1875) — engleski general; 1801—1835. bio je u službi Istočnoindijske kompanije; 1853. član nadzornog saveta Istočnoindijske kompanije. 166
- Bright, John** (Džon Brajt; 1811—1889) — engleski fabrikant i političar; pristalica slobodne trgovine; jedan od osnivača Lige protiv zakona o žitu, više puta ministar. Početkom šezdesetih godina vođa levog krila liberalne partije. 48 104 147 161 165 170 349 373
- Brok, Pjotr Fjodorovič** (1805—1875) — ruski državnik, ministar finansija (1852—1858). 201
- Brougham, Henry Peter** (*Lord Brougham and Vaux*) (Henri Piter Bruem, Lord Bruem i Voks; 1778—1868) — engleski pravnik, pisac i državnik, između dvadesetih i tridesetih godina jedan od vođa vigovaca, član parlamenta; lord kancelar (1830—1834) pobornik izborne reforme; od pedesetih godina nije igrao nikakvu ulogu u političkom životu. 156
- Broughton** (Bruton) — vidi *Hobhouse, John Cam, Baron Broughton*

- Bruck, Karl Ludwig, Freiherr von* (Karl Ludvig Bruk, baron; 1798—1860) — austrijski državnik i diplomata, vlasnik velikih preduzeća; ministar za trgovinu, industriju i javne radove (1848—1851), ambasador u Carigradu (1853—1855), ministar finansija (1855—1860). 162 234 340 348
- Bruhn, Karl von* (Karl fon Brun) (rod. 1803) — žurnalista, član Saveza izgnanih i Saveza pravednih, kasnije Saveza komunista (1850. isključen); 1848/49. učestvovao u ustanku u Frankfurtu na Majni i u Badenu; kasnije urednik lasalovskog lista »Nordstern« u Hamburgu. 403
- Brunov, Filip Ivanovič, baron*, kasnije grof (1797—1875) — diplomata carske Rusije, poreklom Nemač, diplomatski poslanik (1840—1854, 1858—1860, zatim ambasador u Londonu (1860—1874). 16 115 119 218
- Bucher, Lothar* (Lotar Buher; 1817—1892) — pruski sudski činovnik, publicista; 1848. poslanik pruske narodne skupštine (levi centar); posle poraza revolucije 1848/49. emigrant u Londonu; Bismarckov saradnik i Lassalle-ov prijatelj. 405
- Budberg, Aleksandar Ivanovič* (1798—1876) — ruski general; 1853/54. izvanredni ruski komesar u Dunauskim kneževinama. 447
- Bulwer, William Henry Lytton, earl* (Viljem Henri Liton Balver, erl; 1801—1872) — britanski diplomata, član parlamenta (1839—1840); diplomatski poslanik u Madridu (1843—1848), u Vašingtonu (1849—1852) i u Firenci (1852—1855), ambasador u Carigradu (1858—1865). 311 324 440
- Buol-Schauenstein, Karl Ferdinand, Graf von* (Karl Ferdinand Buol-Sauenštajn, grof; 1797—1865) — austrijski državnik i diplomata; diplomatski poslanik u Petrogradu (1848—1850), zatim u Londonu (1851—1852); predsednik vlade i ministar spoljnih poslova (1852—1859). 162 269 446
- Bürgers, Heinrich* (Hajnrih Birgers; 1820—1878) — radikalni publicista u Kelnu; 1842/43. saradnik u listu »Rheinische Zeitung«; član kelnske opštine Saveza komunista; 1848/49. član redakcije lista »Neue Rheinische Zeitung«, član kelnskog radničkog udruženja i odbora bezbednosti; 1850. član centralne vlasti Saveza komunista; 1852. jedan od glavnih optuženih na kelnskom procesu protiv komunista i osuđen na 6 godina zatvora. 413
- Burke, Edmund* (Edmund Berk; 1729—1797) — engleski publicista i političar; član parlamenta; u početku je bio sklon liberalizmu, kasnije jedan od najgorčenijih neprijatelja Francuske revolucije. 154
- Butt, Isaac* (Ajsek Bat; 1813—1879) — irski advokat i političar; član parlamenta; sedamdesetih godina jedan od organizatora pokreta za samostalnost irske vlade koja bi se ogledala kroz irski parlament i ministarstvo. 48
- Campbell, Sir George* (Ser Džordž Kempbel; 1824—1892) — od 1843. do 1847. sa prekidima, britanski činovnik u Indiji; autor mnogih radova o Indiji; kasnije član parlamenta (1875—1892). 153 154 167 181 185
- Canning, George* (Džordž Kaning; 1770—1827) — engleski državnik i diplomata; od 1808—1809. i od 1822—1827. ministar spoljnih poslova, 1827. premijer-ministar. 290 291 293 314 321 325 338
- Cardwell, Edward, Viscount* (Edvrd Kardvel, vikont; 1813—1886) — britanski državnik; ministar za trgovinu i saobraćaj (1852—1855), državni sekretar za Irsku (1859—1861), ministar za kolonije (1864—1866), ministar rata (1868—1874). 161
- Carlyle, Thomas* (Tomas Karlajl; 1795—1881) — engleski književnik,

- istoričar i filozof; propovedao kult heroja; zastupao gledišta bliska feudalnom socijalizmu četrdesetih godina; od 1848. otvoreni neprijatelj radničkog pokreta. 255 290
- Carnot, Lazare-Hippolyte* (Lazar-Ipolit Karno; 1801—1888) — francuski publicista i političar; 1848. ministar prosvete u privremenoj vladi; poslanik Zakonodavne narodne skupštine, posle 1851. jedan od vođa republikanske opozicije protiv bonapartističkog režima. 448
- Carrard, Nicolas* (Nikola Karar; umro 1853) — jedan od vođa klerikalne opozicije protiv buržoaske vlade u Švajcarskoj, vodio je ustanke u Frajburgu 1850, 1851. i 1853. 71
- Cassola, Carlo* (Karlo Kasola; 1814—1894) — italijanski patriota i revolucionar, Mazzinijev pristalica. 255
- Cervantes Saavedra, Miguel de* (Migel de Servantes Saavedra; 1547—1616) — španski pisac realista, autor romana *Don Kihot*. 64 291
- Chambord, Henry-Charles d'Artois, Duc de Bordeaux* (Anri-Šarl d'Artoa Šambor, vojvoda od Bordoa; 1820—1883) — unuk Charles-a X, pod imenom Henri V francuski legitimistički pretendent na presto. 447
- Chapman, John* (Džon Čepmen; 1801—1854) — engleski publicista, borio se za sprovođenje reforme u Indiji. 184
- Charles X* (Šarl X; 1757—1836) — francuski kralj (1824—1830). 138 193
- Charles I* (Čarlz I; 1600—1649) — kralj Velike Britanije i Irske; pogubljen za vreme engleske buržoaske revolucije u 17. veku. 124
- Charles, Jacques-Hubert* (Žak-Iber Šarl; 1793—1882) — švajcarski političar i pisac; 1853. učestvovao je u frajburškom ustanku. 71
- Chenu, Adolphe* (Adolf Šeni; rod. oko 1817) — član revolucionarnih tajnih društava u Francuskoj za vreme julske monarhije. 33
- Child, Sir Josiah* (ser Džoša Čaild; 1630—1699) — engleski ekonomista, merkantilista, bankar i trgovac. 128
- Childs, Thomas* (Tomas Čajlds) — kapetan engleskog trgovačkog broda »Vixen«. 332
- Chollet, Joseph* (Žozef Šole) — 1853. učestvovao je u frajburškom ustanku. 71
- Clanricarde, Ulick John de Burgh, marquess of* (Ulik Džon de Burg Klanrikard, markiz; 1802—1874) — britanski diplomata i političar; ambasador u Petrogradu (1838—1841), ministar pošta (1846—1852). 156 211 221
- Clarendon, George William Frederick Villiers, earl of* (Džordž Frederik Vilier Klarndon, eri; 1800—1870) — britanski državnik; vicekralj Irske (1847—1852), 1848. svirepo je ugušio irski ustanak; ministar spoljnih poslova (1853—1858, 1865/1866. i 1868—1870). 16 27 115 119—120 156 161 177 196 198 200 217 220 221 254 263 273 274
- Clementi, Luigi* (Luidi Klementi) — italijanski patriota i revolucionar, Mazzinijev pristalica. 255
- Clive, Robert, Lord* (Robert Klajv, lord; 1725—1774) — guverner Bengala (1757—1760. i 1765—1767); uveo je u Indiju krajnje pljačkaške metode britanske kolonijalne vladavine. 185
- Cloots, Jean-Baptiste, Baron von* (Anacharsis) (Žan-Batist Klots, baron /nazvan Anaharzis/; 1755—1794) — pruski baron, pristalica francuske revolucije, član Konventa, bio je naklonjen levim jakobincima. 245
- Cobbett, John Morgan* (Džon Morgan Kobet; 1800—1877) — engleski advokat i političar, član parlamenta, sin Williama Cobbetta. 158 159 190

- Cobbet, William* (Viljem Kobet; oko 1762—1835) — engleski političar i publicista, poreklom seljak; borio se za demokratizaciju političkog poretka u Engleskoj. 124 158 159
- Cobden, Richard* (Ričard Kobden; 1804—1865) — engleski fabrikant; pristalica slobodne trgovine, jedan od osnivača Lige protiv zakona o žitu, član parlamenta. 48 148 196 229—231 235 349 373 384
- Coburg* (Koburg) vojvodski rod u Nemačkoj kome su pripadale vladajuće dinastije Belgije, Portugalijske, Engleske i niza drugih zemalja ili bile u vezi sa njim. 310
- Codrington, Sir Edward* (ser Edvard Kodringten; 1770—1851) — engleski admiral, zapovedao je ujedinjenim eskadrama Rusije, Engleske i Francuske u borbi kod Navarina. 296 313
- Coblet, Jean-Baptiste, marquis de Scignelay* (Zan-Batist Kolber, markiz de Sinjelej; 1619—1683) — francuski državnik, od 1665. do 1683. faktički je vodio spoljnu i unutrašnju politiku Francuske; konsekventni predstavnik merkantilizma. 58
- Collier, Robert Porret* (Robert Pore Kolie; 1817—1886) — engleski pravnik i političar, član parlamenta. 41
- Cooper, James Fenimore* (Džems Fenimor Kuper; 1789—1851) — severnoamerički pisac realista. 33
- Coppock, James* (Džems Kopok; 1798—1857) — engleski pravnik, izborni senzal. 256
- Corry, Armar Lowry*, (Armar Lauri Kori; 1792—1855) — engleski admiral. 94
- Cowell, George* (Džordž Kauel) — engleski radnik, čartista, jedan od vođa prestonskog štrajka (1853—1854). 372 385
- Craufurd, Edward Henry John* (Edvard Henri Džon Kraferd; rod. 1816) — engleski sudija, 1852/1853. član parlamenta. 148
- Crawford, James Lindsay Balcarres, earl of* (Džems Lindsej Balkers Kraford, erl; 1783—1869) — vlasnik velikih kompleksa zemljišta i ugljenokopa. 278 362
- Cromwell, Oliver* (Oliver Kromvel; 1599—1658) — vođa buržoazije i dela plemstva koje je preraslo u buržoaziju u periodu engleske buržoaske revolucije u 17. veku; 1653—1658. «lord-protector» Engleske, Škotske i Irske. 124
- Crossley, Francis* (Frensis Krosli; 1817—1872) — engleski fabrikant, član parlamenta. 164
- Czartoryski, Adam Jerzy*, (Adam Jerži Čartoriski, knez; 1770—1861) — poljski velikaš; početkom 19. veka bliski prijatelj Aleksandra I, ministar spoljnih poslova u Rusiji (1804—1806); za vreme poljskog ustanka 1830—1831. šef privremene vlade; posle propasti ustanka emigrirao je u Pariz gde je vodio poljsku konzervativno-monarhističku emigraciju. 235 322
- Dalhousie, James Andrew Broun Ramsay, earl and marquess of* (Džems Endrju Braun Remzi Dalhauzi, erl i markiz; 1812—1860) — britanski državnik, generalni guverner Indije (1848—1856); vodio je kolonijalističku politiku. 102 167
- Danilo I Petrović Njegoš* (1826—1860) — knez Crne Gore (1852—1860). 371
- Danenberg, Pjotr Andrejevič* (1792—1872) — ruski general, za vreme krimskog rata zapovedao je 4. armijskim korpusom na Krimu. 381 393
- Danski kralj* — vidi *Friederik VII.*
- Danton, Georges-Jacques* (Žorž-Žak Danton; 1759—1794) — advokat u Parizu, političar za vreme francuske

- buržcaske revolucije; vođa desnog krila jakobinaca. 245
- Decker, Carl von* (Karl fon Deker; 1784—1844) — general i pisac vojnih dela. 401
- Delacour (de la Cour), Edmond* (Edmon Delakur; 1805—1873) — francuski diplomata, 1853. ambasador u Carigradu. 17 92 218
- Delasusse (de la Susse), Aron-Louis-Frédéric* (Aron-Luj-Frederik Delazis; 1788—1860) — francuski admiral. 92
- Delescluze, Louis-Charles* (Luj-Šarl Delekliz; 1809—1871) — francuski političar i novinar; učestvovao je u revoluciji 1848/1849; poslanik u Narodnoj skupštini od 1871, iz koje je istupio kad je izabran za poslanika Pariske komune; član komisije za pitanja rata; poginuo je na barikadama u Parizu maja 1871. 351
- Delius* (Delius) — pruski činovnik, 1852/1853. poslanik u donjem domu pruske skupštine. 25
- Delius, Karl* (Karl Delius) — magdeburški trgovac. 25
- Demosten* (384—322. pre n. e.) — poznati starogrčki govornik koji se u svojim antimakedonskim govorima (filipikama) borio za nezavisnost Grčke. 17
- Derby, Edward George Geoffrey Smith Stanley* (Edvard Džordž Džefri Smit Stenli Derbi; 1799—1869) — od 1851. erl; britanski državnik, jedan od vođa konzervativne partije; predsednik vlade (1852, 1858/1859. i 1866—1868). 3 156 212 236 314 339
- Desmoulins, Lucie-Simplice-Camille-Benoit* (Lisi-Semplitis-Kamij-Benoa Demulen; 1760—1794) — advokat u Parizu; učesnik u francuskoj revoluciji; prijatelj Dantonov. 245
- Dickens, Charles* (Čarls Dikens, pseudonim: Boz; 1812—1870) — engleski pisac-realista. 66
- Dickinson (Dikinson)* — vlasnik jedne livnice gvožđa u Blackburnu (Lankasir, Engleska). 278
- Dickinson, John* (Džon Dikinson; 1815—1876) — engleski publicista; pristalica slobodne trgovine; autor mnogih radova o Indiji; učestvovao je u osnivanju udruženja za reformu Istočne Indije. 130 153
- Dibič-Zabalkanskij, Ivan Ivanovič, grof* (1785—1831) — generalfeldmaršal carske vojske, komandovao je ruskim trupama, 1831. ugušio je poljsku borbu za nezavisnost. 6 27 380
- Dietz, Oswald* (Osvald Dic; oko 1824—1864) — arhitekta iz Visbadena, učestvovao je u revoluciji 1848/49, zatim sekretar nemačkog Udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; član centralne uprave Saveza komunista; posle rascepa u Savezu 1850. pripadao je frakciji Willich-Schapper; kasnije je učestvovao u američkom građanskom ratu. 415
- Disraeli (D'Israeli), Benjamin, earl of Beaconsfield* (Bendžamin Dizraeli, erl od Bikonsfilda; 1804—1881, — engleski političar i pisac; četrdesetih godina priključio se grupi Mlada Engleska, kasnije vođa konzervativne partije; predsednik vlade (1868. i 1874—1880). 3 39 43 45 48 49 50 58 59 60 61 63 64 67 68 115 148 149 156 170 201 213 223 249
- Dolgorukov, Vasilij Andrejevič, knez* (1803—1868) — ruski državnik, ministar vojni (1853—1856); šef žandarmerije (1856—1866). 201
- Dronke, Ernst* (Ernst Dronke; 1822—1891) — publicista i pisac, na početku »istinski«^o socijalist, kasnije član Saveza komunista; 1848/49. jedan od urednika lista »Neue Rheinische Zeitung«; posle sloma revolucije emigrirao je u Švajcarsku, kasnije u Englesku; pri rascepu Saveza komunista ostao je saradnik Marxa i Engelsa; kasnije se povukao iz političkog života. 34 403
- Drouyn de Lhuys, Eduard* (Eduar Druen de Lui; 1805—1881) — francuski diplomata i državnik, ministar spoljnih poslova (1848—

- 1849, 1851, 1852—1855, 1862—1866). 170 176 177 217 224 254 269
- Druey, Henri* (Anri Drie; 1799—1855) — švajcarski državnik, jedan od tvoraca savezne skupštine od 1848. član saveznog saveta (1848—1855), 1850. predsednik Švajcarskog saveza. 77
- Dundas, Sir James Whitley Deans* (ser Džems Vitli Dins Dandas; 1785—1862) — engleski admiral, vrhovni zapovednik sredozemne flote za vreme krimskog rata (1852. do januara 1855). 4 94 99
- Duplat (Du Plat), Gustavus Charles* (Gustavs Čarls Dupla) — engleski diplomata, konzul u Varšavi (1841—1854). 305
- Durham, John George Lambton, earl of* (Džon Džordž Lamton Darm, erl; 1792—1840) — engleski političar; ambasador u Petrogradu (1835—1837). 328 336
- Eccarius, Johann Friedrich* (Johan Fridrih Ekarius) — krojački pomoćnik, član Saveza komunista; od 1851. emigrant u Londonu; pri rascepu Saveza komunista ostao je privržen Marxu i Engelsu. 415
- Eccarius, Johann Georg* (Johan Georg Ekarius; 1818—1889) — krojač iz Tiringena, član Saveza pravednih, zatim Saveza komunista; član Generalnog veća I Internacionalne; kasnije je učestvovao u engleskom tredjunionskom pokretu. 415
- Edward IV* (1442—1483) — engleski kralj (1461—1483). 211
- Elisabeth I* (Elizabeta I; 1533—1603) — engleska kraljica (1558—1603). 124
- Ellenborough, Edward Law, earl of* (Edvard Lo Elenboro, erl; 1790—1871) — britanski državnik, član parlamenta; generalni guverner Indije (1842—1844), prvi lord admiraliteta (1846), predsednik kontrolnog organa za pitanja Indije (1858). 151 156 166 221
- Elphinstone, Mountstuart* (Mauntstjuart Elfinston; 1779—1859) — guverner Bombaja (1819—1827), autor knjige *Istorija Indije*. 166
- Emanuel, Georgi Arsenjevič* (1775—1837) — ruski general mađarskog porekla, zapovedao je trupama na Kavkazu (1826—1831); 1829. preduzeo je pohod na Elbrus. 326
- Engelhardt, Anton Jevstratevič* (1796—1872) — ruski general; 1853. zapovednik jednog dela vojske na Dunavu. 323
- Engels, Friedrich* (Fridrih Engels; 1820—1895). 34 403—406 413 421
- Ersch, Johann Samuel* (Johan Samuel Erš; 1766—1828) — bibliograf, profesor geografije i statistike u Haleu; zajedno sa Johannom Gottfriedom Gruberom izdavač *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*. 48
- Evans, Sir George de Lacy* (ser Džordž de Lesi Evans; 1787—1870) — engleski general, član parlamenta, učestvovao je u krimskom ratu. 302 318
- Ewerbeck, August Herman* (August Herman Everbek; 1816—1860) — lekar i pisac, vodio je parisku opštinu u Savezu pravednih, kasnije član Saveza komunista (1850. isključen). 239
- Ferdinand VII* (1784—1833) — španski kralj (1808. i 1814—1833). 295
- Ferdinand-August-Franz-Anton* (Ferdinand-August-Franc-Anton; 1816—1885) princ od Sachsen-Coburg-Saalfeld-Kohary, suprug portugalske kraljice Marije II da Gloria, pod imenom Ferdinand II kralj Portugalije (1837—1853), od 1853. do 1855. regent kraljevstva. 309
- Ferdinando-Alberto-Amedeo* (1822—1855) — denovski vojvoda, brat sardinskog kralja Vittoria Emanuel II. 91
- Fickler, Joseph* (Jozef Fikler; 1808—1865) — žurnalist; 1848/49. jedan

- od voda radikalno-demokratskog pokreta u Badenu; 1849. član badenske provincijske vlade, potom emigrirao u Švajcarsku, kasnije u Englesku i Ameriku. 405
- Fišbah* — ruski general, 1853. zapovedao je jednim delom trupa na Dunavu. 393
- Fitzroy, Henry* (Henri Ficroj; 1807—1859) — engleski političar, državni podsekretar u ministarstvu unutrašnjih poslova (1852—1855). 188
- Fitzwilliam, Charles William Wentworth, earl of* (Čarls Viljem Ventvort Ficviljem, erl; 1786—1857) — član parlamenta. 156 249
- Fleury, Charles* (Čarls Fleri) — poznat i kao Schmidt, pravo ime: Carl Friedrich August Krause. Trgovac u Londonu, pruski špijun i policijski agent. 33 69
- Forbes, Charles* (Čarls Forbs) — škotski zemljoposjednik. 346
- Fox, Charles James* (Čarls Džems Foks; 1749—1806) — engleski političar, voda vigovaca; više puta ministar. 101 125
- François I* (Fransoa I; 1494—1547) — francuski kralj (1515—1547). 48
- Franz Joseph I* (Franc Jozef I; 1830—1916) — austrijski car — (1848—1916). 91 341 348
- Frederik VII* (Frederik VII; 1808—1863) — danski kralj (1848—1863). 190 201 202 370 371
- Friedrich I (Barbarossa)* (Fridrih I Barbarosa; oko 1123—1190) — nemački kralj (od 1152. i car od 1155—1190), vodio je mnoge ratove protiv Italije. 88 300
- Friedrich I Wilhelm Ludwig* (Fridrih I Vilhelm Ludvig; 1826—1907) — veliki vojvoda od Badena (1856—1907). 424
- Friedrich Wilhelm IV* (Fridrih Vilhelm IV; 1795—1861) — pruski kralj od 1840. do 1861. 24 176 265
- Fuad-Efendi, Mehmed* (1814—1869) turski državnik, 1848. vladin emisar za ugušivanje nacionalnih pokreta u Dunavskim kneževinama; kasnije ministar spoljnih poslova i veliki vezir. 88
- Gammage, Robert George* (Robert Džordž Gemidž; 1815—1888) — sedlar i obuçar, učestvovao je u čartističkom pokretu; autor dela *Istorija čartizma*. 142 143
- Garašanin, Ilija* (1812—1874) — srpski državnik, ministar unutrašnjih poslova (1843—1852, 1858—1859), predsednik ministarskog saveta i ministar spoljnih poslova (1852—1853, 1861—1867); pedesetih godina vodio je antirusku politiku; kasnije je bio za zbližavanje Srbije sa Rusijom. 191 226
- Gebert, August* (August Gebert) — stolar iz Meklenburga, član Saveza komunista u Švajcarskoj a kasnije i u Londonu; pri rascepu Saveza komunista 1850. priključio se sektaškoj frakciji Willich-Schapper, i bio je član njihove centralne uprave. 415
- George I* (Džordž I; 1660—1727) kralj Velike Britanije i Irske (1714—1727). 128
- George II* (Džordž II; 1683—1760) — kralj Velike Britanije i Irske (1727—1760), i izborni knez Hanovera (1727—1760). 128
- George III* (Džordž III; 1738—1820) — kralj Velike Britanije i Irske, (1760—1820), izborni knez i od 1814. kralj Hanovera. 125 128
- Gerber, Charles* (Šarl Gerber); (1816—1879) — švajcarski oficir, od 1852. šef gradanske straže kantona Frajburg, organizovao je ugušenje frajburškog ustanka. 71
- Gerlach, Wilhelm* (Vilhelm Gerlah) — nemački emigrant u Londonu, radnik u fabrici raketa W. Hale-a u jednom predgrađu Londona. 70
- Géza* (Geisa) (oko 949—997) — mađarski regent (972—997); radio

- je na širenju hrišćanstva u Madarskoj. 46
- Ghika, Gregor Alexander* (Gregor Aleksander Gika, knez; 1807—1857) — gospodar Moldavije (1849—1853. i 1854—1856). 233 234 264 447
- Gibson, Thomas Milner* (Tomas Milner Gibson; 1806—1884) — britanski političar i državnik, pristalica slobodne trgovine; ministar za trgovinu i saobraćaj (1859—1865. i 1865—1866). 48 51 58 147
- Girardin, Emile de* (Emil Žirarden; 1806—1881) — francuski publicista i političar, od 1836. do 1857. sa prekidima urednik lista »La Presse»; u politici se istakao krajnjom neprincipijelnošću. 92
- Gladstone, William Ewart* (Viljem Juart Gledston; 1809—1898) — britanski političar i državnik; u drugoj polovini 19. veka vođa liberalne partije; nekoliko puta bio je član ministarskog saveta, predsednik vlade (1868—1874, 1880—1885, 1886. i 1892—1894). 37—40 48—51 52—55 57—61 63—68 86 100—102 122 123 147 148 155—156 187 236 257 349
- Goderich* — vidi *Robinson, Frederick John*
- Godwin, Henry Thomas* (Henri Tomas Godvin; 1784—1853) — engleski general, vrhovni zapovednik u drugom englesko-burskom ratu (1852). 169
- Goethe, Johann Wolfgang von* (Johan Volfgang fon Gete; 1749—1832). 110
- Goldheim* (Goldhajm) — policijski oficir, početkom pedesetih godina 19. veka tajni agent pruske policije. 69
- Golovin, Ivan Gavrilovič* (1816—1886) — ruski veleposednik, publicista, emigrant u Engleskoj; četrdesetih i pedesetih godina bio je blizak Hercenu i Bakunjinu. 239
- Gorčakov, Mihail Dmitrijevič, knez* (1793—1861) — ruski general, zapovednik dunavske armije (1853—1854), zatim vrhovni zapovednik krimske vojske od februara do decembra 1855; namesnik u Poljskoj (1856—1861). 146 177 196 200 262 270 283 347 362 371 377 382 392 395 447
- Gottfried von Bouillon* (Gotfrid fon Bujon; oko 1060—1100) — donjotloringijski vojvoda (1089—1100), vćda prvog krstaškog rata (1096—1099). 405
- Graham, Sir James Robert George* (ser Džems Robert Džordž Greem; 1792—1861) — engleski državnik; od 1841. do 1846. ministar unutrašnjih poslova; prvi lord admiraliteta (1830—1834. i 1852—1855). 219 443 444
- Granier de Cassagnac, Bernard-Adolphe* (Bernar-Adolf Granie de Kasanjak; 1806—1880) — francuski žurnalista, besprincipijelni političar; poslanik Zakonodavne skupštine (1852—1870). 17
- Granville, George Leveson-Gower, earl* (Džordž Leveson-Gouer Grenvil, erl; 1815—1891) — britanski državnik; ministar spoljnih poslova (1851—1852, 1870—1874. i 1880—1885), ministar za kolonije (1868—1870. i 1886), predsednik tajnog saveta (1852—1854). 161
- Greely, Horace* (Horas Grili; 1811—1872) — američki novinar i političar, osnivač i redaktor naprednjačkog lista »New-York Daily Tribune», kasnije se okrenuo od radikalizma. 148
- Greif* (Graif) — pruski policijski oficir, početkom pedesetih godina 19. veka jedan od vođa pruske agenture u Londonu. 33
- Grey, Charles, earl of* (Čarls Grej, erl; 1764—1845) — britanski državnik, jedan od vođa vigovaca, predsednik vlade (1830—1834). 156 319
- Grey, Sir George* (ser Džordž Grej; 1799—1882) — britanski državnik, ministar unutrašnjih poslova (1846—1852, 1855—1858, 1861—1866), ministar za kolonije (1854—1855). 157

- Grey, Sir Henry George, earl* (ser Henri Džordž Grej, erl; 1802—1894) — britanski državnik; ministar vojni (1835—1839), ministar za kolonije (1846—1852); sin erla Charlesa Greya. 327
- Grillanzoni, Giovanni* (Đovani Grilanzoni; 1796—1868) — italijanski patriota i revolucionar, Mazzinijev pristalica. 255
- Grosvenor, Lord Robert* (lord Robert Grovnor; 1801—1893) — engleski političar; član parlamenta. 51
- Gruber, Jahann Gottfried* (Johan Gottfried Gruber; 1774—1851) — naučnik i istoričar književnosti; zajedno sa Jahannom Samuelom Erschom izdavač *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*. 48
- Grundtvig, Nicolai Frederik Severin* (Nikolai Frederik Severin Grundtvig; 1783—1872) — danski teolog i pesnik; član drugog doma danskog parlamenta; protivnik ponovnog spajanja Šlezvig-Holštajna sa Nemačkom. 85
- Guizot, François-Pierre-Guillaume* (Fransoa-Pjer-Gijom Gizo; 1787—1874) — francuski istoričar i državnik, rukovodio od 1840—1848. unutrašnjom i spoljnom politikom Francuske. 16 26 74 75 170
- Gümpel* (Gimpel) — nemački demokrata, početkom pedesetih godina emigrant u Londonu. 415
- Guyon, Richard Debaufre* (Rišar Debofr Gijon) — vidi *Kursid paša*.
- Gyulay, Ferenc, Graf* — Ferenc Đulaj, grof; 1798—1868) — austrijski feldmaršal; ministar vojni (1849—1850), vrhovni zapovednik austrijske vojske u austrijsko-italijansko-francuskom ratu 1859. 146
- Habsburzi* — kraljevska dinastija Svetog rimskog carstva nemačkog naroda (1273—1806. sa prekidima), carevi Austrije od 1804. i carevi Austro-Ugarske (1867—1918). 13
- Hale, Robert* (Robert Hejl) — sin i ortak Williama Halea. 69 70 90
- Hale, William* (Viljem Hejl) — vlasnik fabrike municije u jednom predgrađu Londona. 69—70 90
- Halliday, — Frederic James* (Frederik Džems Holidej; 1806—1901) — činovnik britanske Istočnoindijske kompanije, guverner Bengala (1854—1859). 149
- Hamilton* — vidi *Seymour, Sir George Hamilton*.
- Hammer-Purgstoll, Joseph, Freiherr von* (Jozef Hamer-Purgstal, baron; 1774—1856) — austrijski istoričar, orientalist; autor radova o istoriji Turske; 1796—1835. u diplomatskoj službi na Bliskom istoku. 18
- Hampden, John* (Džon Hempden; 1594—1643) — engleski političar, jedan od vođa buržoaske revolucije u Engleskoj; član Dugog parlamenta. 188
- Hardwicke, Charles Philip Yorke, earl of* (Čarls Filip Jork Hardvik, erl; 1799—1873) — engleski mornarički oficir i političar, od 1854. admiral. 221
- Hasenclever, Johann Peter* (Johan Peter Hazenklever; 1810—1853) — slikar motiva iz svakidašnjeg života. 194
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich* (Georg Vilhelm Fridrih Hegel; 1770—1831). 401 404
- Heise, Hermann* (Herman Hajze; umro 1860) — publicista, učestvovao je u revoluciji 1848/49. potom emigrirao u Englesku. 417
- Henri V* — vidi *Chambord, Henri-Charles d'Artois, vojvoda od Bordeaux-a, grof*.
- Henry, Thomas* (Tomas Henri; 1807—1876) — engleski sudija. 69 70
- Hentze, A.* (A. Hence) — bivši oficir, član Saveza komunista, pri rascepu Saveza 1850. priključio se frakciji Willich-Schapper, švedok

- optužbe u kelnskom komunističkom procesu (1852). 415—417
- Herbet, Sidney, baron of Lea* (Sidni Herbert, baron od Lia; 1810—1861) — britanski državnik; sekretar admiraliteta (1841—1845), ministar vojni (1845—46, 1852—1855, 1859/60). 48 161
- Herries, John Charles* (Džon Čarls Heris; 1778—1855) — britanski državnik. 149 308
- Hercen, Aleksandar Ivanovič* (1812—1870) — poznati ruski revolucionar, filozof, publicista i pisac; «dosta se približio dijalektičkom materijalizmu» (Lenjin). 239
- Hinckeldej, Karl Ludwig Friedrich von* (Karl Ludvig Fridrih fon Hinkel-daj; 1805—1856) — pruski vladin službenik, od 1848. šef policije u Berlinu i 1853. rukovodio je odeljenjem policije u ministarstvu unutrašnjih poslova. 23 24 25
- Hirsch, Wilhelm* (Vilhelm Hirš) — trgovački pomoćnik iz Hamburga; početkom pedesetih godina 19. veka policijski agent Pruske u Londonu. 33 35 69 414 415
- Hobhouse, John Cam, baron Broughton* (Džon Kem Hobhaus; 1786—1869) — britanski državnik; predsednik nadzornog organa za pitanja Indije. 117 153
- Hodde, Lucien de la (Delahodde)* (Lisjen de la Od /Delaod/; 1808—1865) — francuski publicista, član revolucionarnih tajnih društava za vreme restauracije i julske monarhije. 33
- Hogg, Sir James Weir* (ser Džems Veir Hog; 1790—1876) — engleski političar, član parlamenta; predsednik direktorijuma Istočnoindijske kompanije (1846/47. i 1852/53). 104 106 187
- Hooson, Edward* (Edvard Huson) — engleski radnik, aktivni pristalica čarističkog pokreta. 142 144
- Horacije, Kvintus Flakus* (65—8, pre n. e.) — rimski pesnik, pisac oda i satira. 73
- Horsfall, Thomas Berry* (Tomas Beri Horsfol; rod. 1805) — engleski vlasnik rudnika i političar; član parlamenta. 345
- Hume, Joseph* (Džozef Hjum; 1777—1855) — engleski političar, jedan od vođa buržoaskih radikala; član parlamenta. 41 58 64 106 165 300 306 335 338
- Hunt, Henry* (Henri Hant; 1773—1835) — poznati engleski govornik i političar; član parlamenta. 300
- Ibrahim paša* (1789—1848) — egipatski vojskovođa, usvojeni sin egipatskog regenta Mehmeda Alija; zapovedao je turskim trupama protiv grčkih ustanika (1824—1828); vrhovni zapovednik egipatske vojske u ratu Egipta protiv Turske (1831—1833. i 1839—1841); od 1844. drugi regent Egipta. 310 312 314
- Inglis, Sir Robert Harry* (ser Robert Hari Inglis; 1786—1855) — engleski političar, član parlamenta. 149 316
- Ingraham Duncan Nathaniel* (Dankən Nataniel Ingreem 1802—1891) — američki mornarički oficir; 1852. kapetan na ratnom brodu «St. Louis»; bio je umešan u «incident u Smirni». 178 247
- Islamatov, Ivan Nikolajevič* — ruski mornarički oficir, komandant fregate «Aurora». 443—445
- Ismail paša* (1805—1861) — general u turskoj vojsci, Čerkez po poreklu; 1853. zapovedao je jednim delom turskih trupa na Dunavu. 381
- Joanidis* — 1853. rukovodilac jednog odeljenja u ministarstvu unutrašnjih poslova u Vlaškoj. 233
- Jocelyn, Robert, viscount* (Robert Džoslin, vikont; 1816—1854) — engleski oficir, član parlamenta, 1845/46. radio je u kontrolnom savetu za Indiju. 165
- John, kralj* (Jovan bez zemlje; oko 1167—1216) — engleski kralj (1199—1216). 20

- Jones, Ernest Charles* (Ernst Čarls Džons; 1819—1869) — engleski proleterski pesnik i publicista; vođa čarlista (levo krilo), izdavač čarlističkih listova »Notes to the People«, »The People's Paper«; do pedesetih godina intimni prijatelj Marxa i Engelsa. 47 113 141 142 143 144 164 190 373 384 385 391 426 427
- Karadorde Petrović* (1752—1817) — vođa srpskog naroda u borbi protiv turskog jarma (1804—1813), osnivač dinastije Karadordevića; 1813. posle poraza pobjegao je iz Srbije, 1817. vratio se natrag u otadžbinu, ali je ubijen po nalogu Miloša Obrenovića. 29
- Karl Albert* (1798—1849) — kralj Sardinije i Pijemonta. 425
- Karlo Veliki* (oko 742—814) — od 768. kralj Francuske; rimski car (800—814). 193
- Karnicky, Wladislaw, Graf* (Vladislav Karnicki, grof) — austrijski diplomata, 1853. otpravnik poslova u Bernu. 90
- Katarina II* (1729—1796) — ruska carica (1762—1796). 26 94 95 337
- Keogh, William Nicolas* (Viljem Nikola Keg; 1817—1878) — irski pravnik i političar, jedan od vođa irske parlamentarne frakcije, nekoliko puta je vršio najviše pravničke funkcije u Irskoj. 101
- Kepler, Johannes* (Johanes Kepler; 1571—1630) — čuveni nemački astronom. 79
- Kinkel, Gottfried Johann* (Gotfrid Johan Kinkel; 1815—1882) — pesnik i publicista; učestvovao je u badensko-falačkom ustanku od 1849; pruski sud ga je osudio na doživotnu robiju, pobjegao je iz zatvora i emigrirao u Englesku; jedan od vođa emigranata; borio se protiv Marxa i Engelsa. 35 402 415
- Kinkel, Johanna*, rod. *Mockel* (Johana Kinkel, Mokel; 1810—1858) — spisateljica, supruga Gottfrieda Kinkela. 402
- Kiseljev, Nikolaj Dimtrijevič* (1800—1869) — ruski diplomat, ambasador u Parizu (1851—1854). 97
- Knight, Henry Gally* (Henri Gali Najt; 1786—1846) — engleski svetski putnik i pisac; član parlamenta. 302
- Kralj Danske* — vidi *Frederik VII*
- Konstantin Pavlovič, veliki knez ruski* (1779—1831) — drugi sin cara Pavla I, od 1814. vrhovni zapovednik poljske vojske; namesnik u Poljskoj (1814—1831). 95 322
- Kornilov, Vladimir Aleksejevič* (1806—1854) — ruski admiral, šef štaba crnomorske flote (1849—1853), jedan od organizatora odbrane Sevastopolja. 4 456
- Koscielski, Wladislaw* (Vladislav Koščelski; rod. 1820) — poljski emigrant, kasnije general u turskoj vojsci. 239
- Kossuth, Lajoš* (Lajoš Košut; 1802—1894) — vođa mađarskog narodno-oslobodilačkog pokreta; šef mađarske revolucionarne vlade; posle poraza revolucije pobjegao u Tursku; živio kasnije kao emigrant u Engleskoj i Americi. 35 56 71 326
- Kozta, Martin* (Martin Kosta; umro 1858) — učestvovao je u revoluciji 1848/49. u Mađarskoj; posle poraza revolucije emigrirao je u Tursku, zatim u Ameriku, gde je primio američko državljanstvo; bio je umešan u »incident u Smirnio«. 216
- Kremer, Georg* — 1853. ruski generalni konzul u Londonu. 69
- Kuli-kan* — vidi *Nâdir šah*
- Kupfer, Adolf Jakovljevič* (1799—1865) — ruski fizičar, mineralog, kristalograf i meteorolog; 1829. vođa naučne ekspedicije na Elbrus. 326
- Kuršid paša* (*Guyon, Richard Debeaufre*) (Rišar Debofr Gijon; 1803—1856) — engleski oficir; general u mađarskoj revolucionarnoj vojsci; posle propasti mađarske revolucije stupio je kao general u tursku vojsku; 1853. komandovao je delom turskih trupa na Kavkazu. 381

- Labouchère, Henry, Lord Taunton* (Henri Labuđer, lord Tonton; 1798—1869) — britanski državnik; ministar za trgovinu (1839—1841. i 1847—1852), ministar za kolonije (1855—1858). 157
- Lagrené, Théodore-Marie-Melchior-Joseph de* (Teodor-Mari-Melšior-Žozef de Lagrene; 1800—1862) — francuski diplomata; za vreme boravka u Petrogradu, gde je bio prvi sekretar ambasade (1831—1834), jedno vreme je vršio funkciju otpravnika poslova. 319
- La Guéronnière, Louis-Etienne-Arthur Dubreuil-Héliou, vicomte de* (Luj-Etjen-Artur-Dibrej-Elion La Geronier, vikont; 1816—1875)—francuski publicista i političar. 176
- Landolphe* (Landolf) — francuski socijalista, emigrant u Londonu; pri rascepu Saveza komunista 1850. priključio se frakciji Willich-Schapper. 420
- Lansdowne, Henry Petty-Fitzmaurice, Marquess of* (Henri Peti-Ficmoris, Lensdon, markiz; 1780—1863) — britanski državnik, rizničar (1806—1807), predsednik tajnog saveta (1830—1841. i 1846—1852), ministar bez portfelja (1852—1863). 212
- Lavalette (La Valette), Charles-Jean-Marie, Félix, marquis de* (Šarl-Zan-Mari-Feliks Lavalet, markiz; 1806—1881) — francuski državnik; ambasador u Carigradu (1851—1853), ministar unutrašnjih poslova (1865—1867), ministar spoljnih poslova (1868—1869). 226
- Layard, Austen Henry* (Ostin Henri Lejard; 1817—1894) — engleski arheolog i političar; član parlamenta, 1855. član Komisije za ispitivanje stanja engleske vojske na Krimu. 155 156 161 170 224 226 227
- Lazarev, Mihail Petrovič* (1788—1851) — ruski komandant flote, admiral, istraživač Antarktika; od 1833. vrhovni zapovednik crnomorske flote. 332
- Ledru-Rollin, Alexandre-Auguste* (Aleksandar-Ogist Ledri-Rolen; 1807—1874) — francuski publicist i političar; urednik lista «La Réforme»; 1848. ministar unutrašnjih poslova u provizornoj vladi i član izvršne komisije; poslanik u Ustavotvornoj i Zakonodavnoj narodnoj skupštini (montanjar); posle 13. juna 1849. emigrirao u Englesku. 351 419 449
- Leeds (Lids)* — vidi *Osborne, Thomas*
- Leiningen-Westerburg, Christian Franz, Graf* (Kristian Franc Lajningen-Vesterburg, grof; 1812—1856) — austrijski general, 1853. poslat u izvanrednu misiju u Carigrad. 220
- Leopold I* (1790—1865) — belgijski kralj (1831—1865). 90 214 448
- Lev* — vidi *Lussinian, Levon*.
- Libényi, János* (Janoš Libenji; oko 1832—1853) — mađarski krojački kalfa; 1853. pokušao je atentat na austrijskog cara Franza Josepha I. 24
- Liddell, Henry George* (Henri Džordž Lidel; 1821—1903) — engleski parlamentarac. 157
- Liders, Aleksandar Nikolajevič, grof* (1790—1874) — ruski general, 1831. učestvovao je u osvajanju Poljske, kasnije se borio protiv brdskih naroda Kavkaza, 1848. ugušio je revoluciju u Moldaviji i Vlaškoj, 1849. učestvovao je u ugušenju revolucije u Mađarskoj, 1856. glavni zapovednik ruske vojske na Krimu, 1861/62. državnik u Poljskoj. 379 393
- Liven, Kristofor Andrejevič, knez* (1774—1839) — ruski diplomata; diplomatski poslanik u Berlinu (1810—1812), ambasador u Londonu (1812—1834). 137 139 193 296
- Liven, Darja (Dorotea) Kristoforovna, rod. Benkendorf* (1785—1857) — supruga ruskog diplomate, kneza Kristofora Andrejeviča Livena; igrala je važnu ulogu u diplomatskom životu sa svojim političkim salonima u Londonu i Parizu. 17

- Liven, Vilhelm Karlovič, baron* (1800—1880) — ruski general, izvršavao je neke diplomatske naloge. 265
- Liprandi, Pavel Petrovič* (1796—1864) — ruski general, za vreme krinskog rata zapovedao je delom trupa na Dunavu i Krimu. 393
- Liverpool, Robert Banks Jenkinson, earl of* (Robert Benks Dženkinson Liverpool, erl; 1770—1828) — britanski državnik, jedan od vođa torijevaca, zauzimao je različite ministarske položaje, predsednik vlade (1812—1827). 291
- Lizius* (Licius) — izdavač u Frankfurtu na Majni. 35
- Lochner, Georg* (Georg Lohner; rod. oko 1824) — stolar; funkcioner nemačkog radničkog pokreta, član Saveza komunista i Generalnog veća I internacionale; prijatelj i saborac Marxa i Engelsa. 414
- Louis Bonaparte* (Luj Bonaparta) — vidi *Napoléon III*
- Louis-Napoleon* (Luj-Napoleon) — vidi *Napoléon III*
- Louis-Philippe* (Luj-Filip; 1773—1850) — vojvoda od Orleansa, kralj Francuske (1830—1848), za vreme julske revolucije zbacila ga je sa prestola finansijska buržoazija Francuske. 4 124 125 139 171 214
- Louis XIV* (Luj XIV; 1638—1715) — francuski kralj (1643—1715). 58
- Loustalot, Elysée* (Elize Lustalo; 1762—1790) — francuski publicista i revolucionar. 91
- Lowe, Robert (Bob), viscount Sherbrooke* (Robert Lou /Bob/, vikont Šerbruk; 1811—1892) — britanski državnik i publicista, saradnik lista "The Times"; član parlamenta; zamenik ministra za trgovinu i saobraćaj (1855—1858), rizničar (1868—1873), ministar unutrašnjih poslova (1873—1874). 187
- Lund (Land)* — engleski fabrikant u Jorkširu. 344
- Lussinian, Levon* — Jermenski knez, politički avanturista, emigrant; 1853. živeo je u Engleskoj. 116
- Maacaulay, Tomas Babington, lord, baron* (Tomas Bebington Makoli, lord, bəron; 1800—1895) — engleski istoričar i političar; član parlamenta; kao član saveta generalnog guvernera Indije (1833—1838) radio je na nacrtu krivičnog zakona Indije koji je 1860. bio potvrđen kao zakon. 103 152
- MacDonnell* (Makdonel) — škotski zemljoposjednik. 346
- MacGregor, James* (Džems Makgregor) — član engleskog parlamenta (1852—1853). 48
- Maddock, Sir Thomas Herbert* (ser Tomas Herbert Medok; 1792—1870) — engleski političar, član parlamenta. 187
- Madier* (Madic) — francuski mehaničar, početkom pedesetih godina emigrirao je u Englesku. 421
- Mahmud II* (1785—1839) — turski sultan (1808—1839). 136 310 311—314
- Mahon, Philip Henry Stanhope, viscount* (Filip Henri Stenhoup Mahon, vikont; 1805—1875) — engleski političar i istoričar; član parlamenta. 314 327
- Malcolm, Sir John* (ser Džon Malkolm; 1769—1833) — britanski diplomata, činovnik u službi Istočnoindijske kompanije; autor mnogih dela o Indiji; diplomatski poslanik u Teheranu (1799—1801, 1808—1810), guverner Bombaja (1826—1830). 166
- Malet, Claude-François de* (Klod-Fransoa de Male; 1754—1812) — francuski general i političar; vođa antibonapartističke zavere 1812; posle propasti zavere streljan. 449
- Malmesbury, James Howard Harris, earl of* (Džems Hauard Haris Malmšberi, erl; 1807—1889) — britanski državnik; ministar spolnih poslova (1852. i 1858—1859). 156 177 212 216—220

- Malthus, Thomas Robert* (Tomas Robert Maltus; 1766—1834) — engleski sveštenik i ekonomista; tvorac teorije o populaciji. 207 275 373 383 384
- Mandžurska dinastija* (Tsin) — carska dinastija koja je od 1644. do 1912. vladala u Kini. 79
- Mano, Johann* (Johan Mano) — vlaški ministar spoljnih poslova (1850—1854). 233
- Manteuffel, Karl Otto, Freiherr von* (Karl Oto Mantojfel, baron; 1806—1879) — pruski državnik, državni podsekretar ministarstva unutrašnjih poslova (1851—1858); brat Otta Theodora Manteuffela. 24
- Manteuffel, Otto Theodor, Freiherr von* (Oto Teodor Mantojfel, baron; 1805—1882) — pruski državnik; ministar unutrašnjih poslova (1848—1850), predsednik vlade i ministar spoljnih poslova (1850—1858). 24 30 423
- Maria II da Gloria* (Marija II Gloria; 1819—1853) — portugalska kraljica (1826—1828. i 1834—1853). 309
- Maria Christina* (Marija Kristina; 1806—1878) — supruga španskog kralja Fernanda VII; španska regentkinja (1833—1840). 309
- Maria Luisa Fernanda* (1832—1897) — supruga vojvode Montpensier-a, sestra španske kraljice Isabelle II, infantkinja. 307
- Marie-Antoinette* (Marija-Antoaneta; 1755—1793) — francuska kraljica (1774—1793), supruga Louisa XVI, pogubljena je za vreme francuske revolucije. 387
- Martin, Sir William Fanshaw* (ser Viljem Fenšou Martin; 1801—1895) — engleski admiral, 1853. šef brodogradilišta u Portsmouthu. 443
- Marx, Francis Joseph Peter* (Frensis Džozef Piter Marks; 1816—1876) — engleski konzervativni publicista, zemljoposjednik; prijatelj i saborac Davida Urquharta. 239 240
- Marx, Jenny* (rod. von Westphalen) (Marx Dženi, rod. fon Vestfalen; 1814—1881) — supruga i saradnica Karla Marxa. 34 416
- Marx, Karl* (Karl Marks; 1818—1883) — vidi hronologiju njegovog rada i života. 401—405 406 408 411—413 419 421
- Masséna, André, duc de Rivoli, prince d'Essling* (Andre Masena, vojvoda od Rivolija, princ od Eslinga; 1756—1817) — francuski maršal, učesnik u Napoleonovim ratovima. 354 379
- Mathews, John* (Džon Metjuz) — engleski radnik, čartista. 385
- Maupas, Charlemagne-Emile de* (Šarلمانj-Emil de Mopa; 1818—1888) — francuski advokat, prefekt pariske policije (1851), jedan od organizatora državnog udara 2. decembra 1851, ministar policije (1852—1853). 23 24
- Maurogeni* — turski diplomata, početkom tridesetih godina 19. veka otpravnik poslova u Beču. 312
- Mayne, Sir Richard* (ser Ričard Mejn; 1796—1868) — šef londonske policije. 242
- Mazzini, Giuseppe* (Đuzepe Macini; 1805—1872) — italijanski revolucionar, jedan od vođa nacionalno-oslobodilačkog pokreta u Italiji; 1849. šef provizorne vlade rimske republike; 1850. jedan od organizatora centralnog odbora evropskih demokrata u Londonu. 4 31 77 90 423 424
- McNeill (MacNeill), Sir John* (ser Džon Maknejl; 1795—1883) — britanski diplomata; diplomatski poslanik u Teheranu (1836—1839. i 1841—1842); bio je 1855. jedan od vladinih opunomoćenika za ispitivanje rada intendature na Krimu. 298
- Mehmed Ali* (1769—1849) — nasledni namesnik Egipta (1805—1849), sproveo je niz reformi; 1831—1833. i 1839/40. vodio je rat protiv turskog sultana da bi Egipat oslobodio zavisnosti od Turske. 274

- Mehmed Ali-paša* (1807—1868) — turski vojni funkcioner i državnik, veliki vezir (1852. do maja 1853), zatim ministar rata 1853—1854. 171 301 310 311 312 313 314 439
- Melanchthon, Philipp* (Filip Melanhton; 1497—1560) — nemački teolog, najbliži Lutherov saradnik, zajedno sa njim prilagodio je luteranstvo interesima kneževa; suprotstavio se revolucionarnim Mincerovim idejama. 405
- Mendun-Men* — burmanski kralj (1853—1878). 237
- Menšikov, Aleksandar Sergejevič, knez* (1787—1869) — ruski vojni funkcioner i državnik, 1853. izvanredni ambasador u Carigradu, vrhovni zapovednik kopnenih i pomorskih snaga na Krimu. 4 32 88 91 92 94 98 115 119 122 162 218 219—221 224 226 227 265 269 270 347 435 439
- Metternich, Clemens Wenzel Lothar, Fürst von* (Klemens Vencel Lotar Meternih, knez; 1773—1859) — austrijski državnik i diplomata, ministar spoljnih poslova (1809—1821) i kancelar (1821—1848), jedan od organizatora Svete alijanse. 26 74 75 296 321 443.
- Meyen, Eduard* (Eduard Majen; 1812—1870) — nemački publicista, mladohegelovac. 405
- Meyendorf, Peter Kazimirovič, Freiherr von* (Peter Kazimirovič, Majendorf, baron; 1796—1863) — ruski diplomatski poslanik u Berlinu (1839—1850) i Beču (1850—1854). 162 265 270
- Mill, James* (Džems Mil; 1773—1836) — engleski ekonomista i filozof, vulgarizovao je Ricardovo učenje, napisao je *Istoriju Britanske Indije*. 126
- Müller, Joseph (Jo)* (Džozef-/Džo/Miler; 1684—1738) — popularni engleski komičar. 57
- Milner, Gibson* (Gibson Milner) — vidi *Gibson, Thomas Milner*
- Milnes, Richard Monckton, baron Houghton* (Richard Monckton Milns, baron Hokton; 1809—1885) — engleski pisac i političar; član parlamenta. 229 235
- Minié, Claude-Étienne* (Klod-Etjen Minie; 1804—1879) — francuski oficir; pronalazač oružja koje je po njemu dobilo ime. 395
- Miskowsky, Henryk Ludvic* (Henrik Ludvik Miskovski; umro 1854) — poljski oficir, učestvovao je u mađarskoj revoluciji 1848/49; posle propasti revolucije emigrirao je u Tursku, zatim u London. 409—412
- Molesworth, Sir William* (ser Viljem Molsvort; 1810—1855) — britanski državnik; pripadao je takozvanim mejferskim radikalima; član parlamenta; glavni komesar za javne radove (1853—1855) i ministar za kolonije 1855. 41 161 215
- Monrad, Ditlev Gothard* (Ditlev Gothard Monard; 1811—1887) — danski biskup i političar, predsednik vlade i ministar finansija (1863—1864), ministar za kulturu i prosvetu (1848. i 1859—1863); pedesetih godina voda nacionalnoliberalne partije. 371
- Monsell, William* (Viljem Monsel; 1812—1894) — irski političar; jedan od vođa irske parlamentarne frakcije; sekretar vojne intendature (1852—1857). 101
- Montpensier, Antoin-Marie-Philippe-Louis d'Orléans, duc de* (Antoan-Mari-Filip-Luj d'Orlean Monpancie, vojvoda; 1824—1890) — sin Louis-Philippe-a, muž španske infantinje Marie Luise Fernande; 1868/69. pretendent na španski presto. 307
- Morrison, James* (Džems Morison; 1770—1840) — engleski trgovac, koji je preprodajom Morrisonovih pilula stekao veliki imetak. 402
- Mozart, Wolfgang Amadeus* (Volfgang Amadeus Mocart; 1756—1791). 310
- Müllner, Adolf* (Adolf Milner; 1774—1829) — pisac i kritičar. 35

- Mun, Thomas* (Tomas Man; 1571—1641) — engleski trgovac i ekonomista, merkantilist, od 1615. direktor Istočnoindijske kompanije. 128
- Munro, Sir Thomas* (ser Tomas Manro; 1761—1827) — engleski general, guverner Madrasa (1819—1827). 166
- Muntz, George Frederick* (Džordž Frederik Munc; 1794—1857) — engleski vlasnik fabrike oružja i političar; član parlamenta; za vreme borbi za reformu parlamenta (1832) organizovao je niz masovnih demonstracija za sprovođenje reforme. 229
- Mustafa-paša* (rod. oko 1796) — turski državnik, od maja 1853. do maja 1854. veliki vezir. 264 274
- Nadir šah* (1688—1747) — persijski šah (1736—1747); preduzeo je pljačkaški pohod na Indiju 1738/1739. 103 106
- Nahimov, Pavel Stepanovič* (1802—1855) — istaknuti ruski voda flote, admiral, zapovednik ruske eskadre u borbi kod Sinope; voda i organizator herojske odbrane Sevastopolja (1854—1855). 455
- Namik-paša* — turski političar, u oktobru 1832. bio je poslat u diplomatsku misiju u London. 312
- Napier, Sir Joseph* (ser Džozef Nejpír; 1804—1882) — engleski političar; član parlamenta; 1852. bio vrhovni javni tužilac za Irsku u Derbyjevoj vladi; 1858/1859. lord-kancelar za Irsku. 212
- Napoléon I Bonaparte* (1769—1821) — francuski car (1804—1814. i 1815). 5 296 303 307 377
- Napoléon III Louis Bonaparte* (Napoleon III Luj Bonaparta; 1808—1873) — nećak Napoleona I, predsednik Druge republike (1848—1852), francuski car (1852—1870). 17 23 24 73 91 120 122 138 165 176 190 196 206 214 218—220 260 352 395 440 447—450 452
- Nasr-ed-Din* (1831—1896) — persijski šah (1848—1896). 341
- Naut, Stephan Adolf* (Stefan Adolf Naut) — trgovac u Kelnu, odgovorni izdavač lista »Neue Rheinische Zeitung«. 416
- Nepokojčicki, Artur Adamovič* (1813—1881) — ruski general, učestvovao je u krimskom ratu. 4
- Neselrode, Karl Vasiljevič, grof* (1780—1862) — ruski državnik i diplomata, carski ministar spoljnih poslova (1816—1856). 163 164 170 171 176 190 198 220 254 265 269 270 273 319 331 339 341 347
- Neselrode, Dimitrij Karlovič, grof* — ruski diplomata, sin Karla Vasiljeviča Neselrodea. 4
- Newcastle, Henry Pelham Fiennes Pelham-Clinton, duke of* (Henri Pelhem Finis Pelhem-Klinton Njukal, vojvoda; 1811—1864) — britanski državnik; ministar za rat i kolonije (1852—1854), ministar vojni (1854—1855), i ministar za kolonije (1859—1864). 212
- Newman, Francis William* (Frensis Viljem Njumen; 1805—1897) — engleski profesor filologije, pisac, autor niza religioznih, političkih i ekonomskih spisa. 134 135
- Newton, Sir Isaac* (ser Isak Njutn; 1642—1727) — engleski fizičar, astronom i matematičar, osnivač mehanike. 79
- Nikolaj I* (1796—1855) — ruski car (1825—1855). 5 17 85 88 91 94 95 98 115 120 122 136 137 146 162—164 176 177 178 190 192 196 198 200 201 206 214 217—220 222 224—225 235 246 261—265 269 270—274 320 325 326 328 334 335 341 347 348 352 353 356 359 370 371 395 441—443 446—448 451
- Nirod* — ruski general, 1853. zapovedao je jednim delom trupa na Dunavu. 393
- Normanby, Constantine Henry Phipps, marquis of* (Konstantin Henry Fips

- Normanbi, markiz; 1797—1863) — britanski državnik; vicekralj Irske (1835—1839), ministar vojni i ministar za kolonije (1839), ministar unutrašnjih poslova (1839—1841); ambasador u Parizu (1846—1852). 307
- Nörner (Nerner) — pruski sudski činovnik. 69
- North, Frederick, earl of Guilford (Frederik Nort, erl od Gilforda; 1732—1792) — britanski državnik; rizničar (1767), predsednik vlade (1770—1782); 1783. ministar unutrašnjih poslova u Portlandovoj koalicionoj vladi. 101 126
- Obrrenović, Mihailo (1823—1868) — srpski knez (1839—1842. i 1860—1868). 29 191 226 234
- O'Brien, William Smith (Viljem Smit O'Brajen; 1803—1864) — učestvovao je u irskom nacionalno-oslobodilačkom pokretu, vođa desnog krila društva »Mlada Irska«; član parlamenta (1828—1831. i 1835—1849); 1848. posle neuspelog pokušaja da se digne ustanak u Irskoj uhapšen je i osuđen na smrt (a zatim na doživotno progonstvo); 1856. pomilovan. 307
- O'Connel, Daniel (Daniel O'Konel; 1775—1847) — irski advokat i političar, vođa desnog liberalnog krila nacionalnooslobodilačkog pokreta (Repeal-Association). 335
- O'Connor, Feargus Edward (Fergas Edvard O'Konor; 1794—1855) — jedan od vođa levog krila čarističkog pokreta; osnivač i izdavač lista »The Northern Star«; od 1848. reformista. 47
- Omer paša (Mihail Latas) (1806—1871) — turski general, poreklom Hrvat; vrhovni zapovednik turskih trupa u krimskom ratu. 262 264 283 353—355 357 371 375—376 377 380—382 392—395 429—434 458
- Orléans (Orleanska dinastija) — francuska kraljevska dinastija (1830—1848). 452
- Orléans, Helene, Prinzessin von Mecklenburg-Schwerin, duchesse (Elen Orlean princeza od Mecklenburg-Šverina, vojvotkinja; 1814—1858) — udovica Ferdinandova, najstarijeg sina Louis-Philippe-a. 214
- Orlov, Aleksej Fjodorovič, grof, od 1856. knez; 1786—1861) — ruski vojni funkcioner, državnik i diplomata; zaključio je ugovor u Jedrenima (1829) i Hunkiar-Iskalesiji sa Turskom; vodio je rusku delegaciju na Pariskom kongresu (1856). 310
- Orsini, Felice (Feliče Orsini; 1819—1858) — italijanski revolucionar; učestvovao je u borbi za nacionalno oslobodenje i nezavisnost Italije; 1858. pokušao je atentat na Napoleona III i zbog toga je pogubljen. 424
- Ørstedt, Anders, Sandoe (Anders Sande Ersted; 1778—1860) — danski pravnik i državnik, predsednik vlade (1853—1854). 371
- Osborne, Thomas, earl of Danby, od 1689. marquis Caermarthen, od 1694. duke of Leeds (Tomas Osborn, erl od Denbia, od 1689. markiz Kermarter, od 1694. vojvoda od Lidsa; 1631—1712) — engleski državnik; predsednik vlade (1674—1679. i 1690—1695); 1695. parlament mu je prebacio da se bavio korupcijom. 125
- Osman paša (oko 1785 — oko 1860) — turski admiral, zapovedao je turskom eskadrom u borbi kod Sinope. 456
- Osten-Saken, Dmitrij Jerofeevič (1789—1881) — ruski general, za vreme krimskog rata zapovednik 3. armijskog korpusa na jugu Rusije 1853/1854, krajem 1854—1855. šef sevastopoljskog garnizona. 393
- Otto I (Oto I; 1815—1867) — bavarski princ, kralj Grčke (1832—1862). 309
- Pakington, Sir John Somerset (ser Džon Somerset Pakington; 1799—1880) — britanski državnik, mi-

- nistar vojni i ministar za kolonije (1852), prvi lord admiralteta (1858/59. i 1866—1867) i ministar vojni (1867/68). 3 48 61 187 223 228
- Palmerston, Henry John Temple, lord* (Henri Džon Templ Palmerston, lord; 1784—1865) — engleski državnik; ministar spoljnih poslova (1830—1841, 1846—1851), ministar unutrašnjih poslova (1852—1855) i predsednik vlade (1855—1865). 3 17 26 27 48 57 120 122 157 158 161 189 206 214 215 232 235 249 254 262 274 289 291—297 298—303 304—313 314—326 327—333 335—339 349 391 435 437 438 440 442 444 447 451—453
- Paskevič, Ivan Fjodorovič, knez* (1782—1856) — ruski generalfeldmaršal, od juna 1831. glavni zapovednik carske vojske koja je 1830/31, ugušila oslobodilački pokret u Poljskoj, 1849. glavni zapovednik ruskih trupa koje su ugušile revoluciju u Madarskoj. 353 357
- Pavlov, Prokofij Jakovljevič* (1796—1869) — ruski general, za vreme krimskog rata zapovedao je trupama na Dunavu i Krimu. 381 393
- Peace* (Pis) — nameštenik kod engleskog vlasnika rudnika, erla Crawforda. 372
- Pedro I* (1798—1834) — brazilski car (1822—1831), kralj Portugalije pod imenom Pedro IV (1826), odrekao se portugalskog prestola u korist svoje ćerke Marije II da Glorija. 309
- Peel, Sir Robert* (ser Robert Pil; 1788—1850) — engleski državnik, predsednik vlade (1841—1846); po njemu nosi naziv zakon o bankama od 1844; uz podršku liberala ukinuo je zakone o žitu 1846. 49 60 151 214 246 249 250 252—253 265 305 308 310 318 337 338 339 363
- Peel, Sir Robert* (ser Robert Pil; 1822—1895) — britanski političar i diplomata; član parlamenta; sin Sir Roberta Peela. 114 299
- Pellatt, Apsley* (Apsli Pilet; 1791—1863) — engleski preduzetnik, član parlamenta. 142
- Perceval, Spencer* (Spenser Persival; 1762—1812) — britanski državnik; rizničar (1807—1809), predsednik vlade (1809—1812). 291
- Perczel, Moritz* (Moric Percel; 1811—1899) — mađarski general, učestvovao je u revoluciji od 1848/49. u Mađarskoj; emigrirao je posle poraza revolucije u Tursku, kasnije u Englesku. 35
- Perikle* (oko 490—429. pre n. e.) — atinski državnik; vođa atinske demokratije; u njegovo vreme cvetala je kultura i nauka. 309
- Perovski, Vasilij Aleksejevič* (1795—1857) — ruski general, orenburški vojni guverner (1833—1842), generalni guverner Orenburške i Samarske gubernije (1851—1857); 1839/1840. zapovedao je u vojnom pohodu na Hivu. 370
- Perrier, Ferdinand* (Ferdinand Perie; 1812—1882) — švajcarski oficir i literata; šef građanske straže kantona Frajburg (1849—1852); jedan od vođa reakcionarnog ustanka u Frajburgu 1853. 71
- Petar Isposnik* (oko 1050—1115) — francuski kaluder i propovednik; jedan od vođa seljačke gomile u prvom krstaškom ratu (1096—1099). 401 405
- Petar I* (1672—1725) — ruski car (1682—1725). 20 95 192
- Phillimore, John George* (Džon Džordž Filimor; 1808—1865) — engleski pravnik i političar; član parlamenta (1852—1857). 114
- Pieper, Wilhelm* (Vilhelm Piper; rođ. oko 1826) — filolog i žurnalista, član Saveza komunista, emigrant u Londonu; 1850—1854. bio je uz Marxa i Engelsa. 415 417
- Pietri, Pierre-Marie* (Pjer-Mari Pietri; 1809—1864) — francuski političar; policijski prefekt Pariza (1852—1858). 23

- Pindar* (oko 522. do oko 442. pre n. e.) — starogrčki lirski pesnik; pisao je svečane ode. 291
- Pitt, William* (Viljem Pit; 1759—1806) — engleski državnik; od 1783. do 1801. i od 1804. do 1806. predsednik vlade; sproveo je niz mera uperenih protiv radničkog pokreta. 61 126 150
- Polexfen, John* (Džon Poleksfen; rod. oko 1638) — engleski trgovac i pisac ekonomskih spisa, zalagao se za ukidanje monopola Istočnoindijske kompanije. 128
- Ponsonby, John, viscount* (Džon Ponsonbi, vikont; oko 1770—1855) — britanski diplomata, diplomatski poslanik u Napulju (1832), ambasador u Carigradu (1832—1841) i Beču (1846—1850). 314 338 435
- Portland, William Henry Cavendish Bentinck, duke of* (Viljem Henri Kevendiš Bentink Portlend, vojvoda; 1738—1809) — britanski državnik; ministar unutrašnjih poslova (1794—1801), predsednik vlade (1783. i 1807—1809). 291
- Potjomkin, Grigorij Aleksandrovič, knez* (1739—1791) — ruski državnik, od 1784. generalfeldmaršal; rukovodio je kolonizacijom južnih pograničnih krajeva Rusije. 337
- Pozzo di Borgo, Karl Andreas Osipovič* (1764—1842) — ruski diplomata poreklom Korzikanac; diplomatski poslanik (1814—1821) i ambasador u Parizu (1821—1835), ambasador u Londonu (1835—1839). 136—139 171 190 193 296
- Princ od Pruske* — vidi *Wilhelm I.*
- Radetzky, Joseph, Graf von* (Jozef Radecki, grof; 1766—1858) — austrijski feldmaršal, komandant austrijskih trupa i Italiji; 1848/49. surovo je ugušio revolucionarni i nacionalni oslobodilački pokret u Italiji; 1850—1856. generalni guverner Lombardijsko-Venecijanske kraljevine. 31 382
- Raffles, Sir Thomas Stamford* (ser Tomas Stamford Rafis; 1781—1826) — britanski kolonijalni činovnik, 1811—1816. guverner Jave; autor knjige *Istorija Jave*. 107
- Ramorino, Gerolamo* (Đerolamo Ramorino; 1792—1849) — italijanski general, komandovao je pijemontskom armijom za vreme revolucije 1848/49. u Italiji; svojom taktikom doprineo je pobedi austrijskih trupa. 382
- Redcliffe* (Redklif) — vidi *Stratford de Redcliffe, Stratford Canning, viscount*
- Reeve, Henry* (Henri Riv; 1813—1895) — engleski novinar i državni činovnik, 1853. sekretar Tajnog saveta. 261 268
- Reichenbach, Oskar, Graf* (Oskar Rajhenbah, grof; rod. 1815) — šleski posednik, 1848/49. član frankfurtske Narodne skupštine, 1850. emigrirao je u Englesku, kasnije u Ameriku. 405
- Reid, Thomas Mayne* (Tomas Mejn Rid; 1818—1883) — engleski književnik, pisac avanturističkih romana. 71
- Rempel, Rudolf* (Rudolf Rempel; 1815—1868) — preduzetnik, sredinom četrdesetih godina «istinski» socijalista. 416
- Rešid paša* (1802—1858) — turski državnik, više puta je bio veliki vezir i ministar spoljnih poslova; od 13. maja 1853. ministar spoljnih poslova. 88 146 191 192 216 219 224 234 246 264 274 340 348 435 439
- Reuter, Max* (Maks Rojter) — početkom pedesetih godina 19. veka pruski policijski agent u Londonu. 401
- Ricardo, David* (David Rikardo; 1772—1823) — engleski ekonomista, predstavnik klasične političke ekonomije. 134 373
- Richard I, Lavlje Srce* (1157—1199) — engleski kralj (1189—1199). 88

- Richard III* (1452—1485) — engleski kralj (1483—1485). 87
- Richards, Alfred Bate* (Alfred Beit Ričards; 1820—1876) — engleski dramatičar i novinar; istupao je protiv Cobdenovog pacifizma i mančesterske škole. 122 178 201
- Richelieu, Armand-Jean du Plessis, duc de* (Arman-Žan di Plesi Riše-lje, vojvoda; 1585—1642) — francuski državnik za vreme apsolutizma, kardinal. 193
- Robinson, Frederick John, viscount Goderich, earl of Ripon* (Frederik Džon Robinson, vikont Godrič, kasnije erl od Ripona; 1782—1859) — britanski državnik; rizničar (1823—1827), predsednik vlade (1827—1828). 291
- Roden, Robert Jocelyn, earl of* (Robert Džoslin Roden, erl; 1788—1870) — engleski aristokrata. 212
- Roebuck, John Artuhr* (Džon Artur Roubak; 1801—1879) — engleski političar i publicista; član parlamenta; 1855. predsednik komisije za ispitivanje stanja britanske vojske na Krimu. 325 335
- Ronalds, Charles* (Čarls Ronalds) — engleski pravnik. 443
- Ronge, Johannes* (Johanes Ronge; 1813—1887) — sveštenik, osnivač i vođa nemačko-katoličkog pokreta; učestvovao je u revoluciji 1848/49; od 1849—1861. bio je emigrant u Engleskoj. 405
- Rose, Hugh Henry, baron Strathnairn and Jansi* (Hju Henri Rouz, baron Strettern i Džensi; 1801—1885) — engleski oficir, kasnije feldmaršal; otpravnik poslova u Carigradu (1852/1853), za vreme krimskog rata predstavnik u štabu francuske vojske na Krimu; jedan od ugušilaca ustanka za nacionalno oslobođenje Indije (1857—1859). 4 122 219 224
- Rothacker, Wilhelm* (Vilhelm Rothaker) — član Saveza komunista, posle revolucije 1848/49. emigrirao je u Ameriku. 404
- Roussin, Albin-Reine, baron* (Alben-Ren Rusen, baron; 1781—1854) — francuski admiral, ministar morarice (1840—1853); ambasador u Carigradu (1832—1834). 310
- Ruge Arnold* (Arnold Ruge; 1802—1880) — nemački publicista, mladohegelovac; 1844. zajedno sa Marxom izdavao časopis «Deutsch-Französische Jahrbücher»; pedesetih godina vođa nemačke emigracije. 405
- Rurikovići* — dinastija ruskih kneževa, zatim carska dinastija (912—1598), potomci kijevskog velikog kneza Igora, koga na osnovu hronike smatraju sinom Rurika, polulegendarnog vođe Varjaga. 192
- Russell, John, lord* (lord Džon Rasel; 1792—1878) — engleski državnik; predsednik vlade (1846—1852. i 1865—1866), ministar spoljnih poslova (1852—1853. i 1859—1865), predsednik Tajnog saveta (1854—1855). 41—43 46 48 65 86 101 102 115 117 120 148 156 157 162 170 177 187 196 201 223—225 228 274 293 425 451
- Russell, Henry* (Henri Rasel; 1751—1836) — engleski pravnik, od 1798. do 1813. sudija u Indiji. 166
- Ruston, Benjamin* (Bendžamin Raston; umro 1853) — engleski radnik, čartista. 144
- Sadleir, John* (Džon Sadler; 1814—1856) — irski bankar i političar, jedan od vođa irske parlamentarne frakcije, 1853. mladi lord riznice. 101
- Saint Leonards* (Sent Lionards) — vidi *Sugden, Edward*
- Saint-Marc, Girardin* (Žirarden Sen-Mark; 1801—1873) — francuski novinar i istoričar književnosti. 99
- Salt, Sir Titus* (ser Titus Solt; 1803—1876) — engleski fabrikant. 276 345
- Saltikov, Aleksej Dimitrijevič, knez* (1806—1859) — ruski putnik, književnik i umetnik, 1841—1843. i 1845/1846. proputovao je Indiju. 185

- Sand, George* (pseudonim spisateljice, *Amandine-Lucie-Aurore Dupin, baronne Dudevant*) (Žorž Sand, Amandin-Lisi-Oror Dipen, baronica Didevan; 1804—1876) — francuska spisateljica, pisac mnogih romana sa socijalnim temama i humanističkim stremljenjima u romanizmu. 239
- Sardanapal* — vidi *Asurbanipal*
- Saunders, John* (Džon Sanders) — policijski službenik u Londonu. 70
- Schapper, Karl* (Karl Šaper; 1812—1870) — jedan od vođa Saveza pravednih i londonskog komunističkog prosvetnog radničkog udruženja; član centralne uprave Saveza komunista; 1848/49. korektor lista «*Neue Rheinische Zeitung*»; član rajnskog demokratskog okružnog odbora; od februara do maja 1849. predsednik kelnskog radničkog udruženja; 1850. zajedno sa Willichom vođa frakcije uperene protiv Marxa; ubrzo se ponovo pridružio Marxu; 1865. član generalnog veća I internacionale. 401 403 409 412 420
- Schärttner, August* (August Šertner) — bačvar iz Hanaua, 1848. učestvovao je u revoluciji, a 1849. u badensko-falačkom ustanku; zatim je emigrirao u London, gde je imao restoran u kome su se okupljali nemački emigranti; bio je član Saveza komunista, 1850. posle rascepa u Savezu priključio se frakciji Willich-Schapper. 405
- Schily, Viktor* (Viktor Šili; 1810—1875) — advokat; učestvovao je u badensko-falačkom ustanku 1849, član Međunarodnog udruženja radnika. 416
- Schimmelpfennig, Alexander* (Aleksandar Šimelpfenig; 1824—1865) — nekadašnji pruski oficir, 1849. učestvovao je u badensko-falačkom ustanku, potom emigrirao, a zatim je učestvovao u građanskom ratu u SAD na strani Severnih država. 416
- Schneider II Karl* (Karl Šnajder II) — pravobranilac u Kelnu; 1848. predsednik kelnskog demokratskog društva, član rajnskog okružnog odbora demokrata i kelnskog odbora bezbednosti; 1849. branilac Marxa i Engelsa u procesu protiv lista «*Neue Rheinische Zeitung*»; branilac u kelnskom komunističkom procesu. 402 417
- Schramm, Konrad* (Konrad Šram; oko 1822—1858) — nemački revolucionar, član Saveza komunista; 1849. emigrirao u London, odgovorni izdavač lista «*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*»; posle rascepa u Savezu komunista ostao je na Marxovoj strani; prijatelj i saborac Marxa i Engelsa. 408—412 417
- Schwarzenberg, Friedrich, Fürst zu* (Fridrih Švarcenberg, knez; 1800—1870) — austrijski oficir, zatim general, 1846. organizovao je ugušenje seljačkog ustanka u Galiciji, 1849. učestvovao je u ugušenju revolucije u Madarskoj. 306
- Scully, Francis* (Frensis Skali; rod. 1820) — irski političar, član parlamenta (1847—1857). 213
- Sébastieni, Horace-François-Bastian, comte* (Oras-Fransoa-Bastian Sebastiani, grof; 1772—1851) — francuski državnik i diplomata; francuski maršal; ministar spoljnih poslova (1830—1832), ambasador u Londonu (1835—1840). 171
- Seymour, Sir George Hamilton* (ser Džordž Hamilton Sejmur; 1797—1880) — britanski diplomata, diplomatski poslanik u Petrogradu (1851—1854). 221 254
- Shakespeare, William* (Viljem Šekspir; 1564—1616) — veliki engleski pesnik. 232
- Sheil, Richard Lalor* (Ričard Lejlor Šil; 1791—1851) — irski dramaturg i političar; član parlamenta. 318 325
- Sidi Ahmed* (umro 1855) — tuniski beg (1837—1855). 341
- Sidmouth, Henry Addington, viscount* (Henri Adington Sidmut, vikont; 1757—1844) — britanski državnik, predsednik vlade i razničar (1801—1804); kao ministar unutrašnjih

- poslova (1812—1821) sprovodio je represalije protiv radničkog pokreta. 291
- Sidney* — vidi *Herbert, Sidney*
- Sidney, Sir Philip* (ser Filip Sidni; 1554—1586) — engleski renesansni pesnik, dvorjanin i diplomata. 232
- Sieyès, Emmanuel-Joseph, comte de* (Emaniel-Zozef Siejes, grof; 1748—1836) — francuski sveštenik, političar francuske revolucije. 58
- Sigel, Franz* (Franc Zigel; 1824—1902) — bivši badenski oficir, učestvovao je u revolucionarnom pokretu u Badenu 1848/49, glavni komandant a kasnije vršilac dužnosti glavnog komandanta u badenskoj revolucionarnoj vojsci za vreme badensko-falačkog ustanka (1849); emigrirao je u Švajcarsku i Englesku; 1852. preselio se u Ameriku gde je učestvovao u građanskom ratu na strani Severnih država. 407
- Sjan-Feng* (oko 1831—1861) — kineski car (1850—1861). 80 83
- Slade, Sir Adolphus* (ser Adolfus Slejd; 1804—1877) — engleski mornarički oficir, kasnije admiral; od 1849. do 1866. bio je u službi Turske, uoči krimskog rata imao je titulu kontraadmirala tuske flote. 356
- Sojmonov, Fjodor Ivanovič* (1800—1854) — ruski general, za vreme krimskog rata zapovedao je delom trupa na Dunavu i na Krimu, pao je u borbi kod Inkermana. 393
- Songeon* (Sonžon) — francuski demokrat, član tajnog revolucionarnog društva pariskih radnika za vreme revolucije 1848. kasnije predsednik gradskog veća Pariza. 411
- Sofokle* (oko 497/496 — 406/405. pre n. e.) — grčki tragičar. 309
- Soulouque, Faustin* (Fosten Suluk; oko 1782—1867) — predsednik crnačke republike Haiti, 1849. proglasio se za cara pod imenom Faustin I. 219
- Spencer, Herbert* (Herbert Spenser 1820—1903) — engleski filozof i sociolog, pozitivist. 135
- Stanley* (Stenli) — vidi *Derby, Edward George Geoffrey Smith*
- Stanley, Lord Edward Henry, od 1869. earl of Derby* (lord Edvard Henri Stenli, od 1869. erl od Derbija; 1826—1893) — britanski državnik; član parlamenta; zamenik ministra spoljnih poslova, predsednik kontrolnog organa za pitanja Indije 1858/1859, ministar spoljnih poslova (1866—1868. i 1874—1878), ministar za kolonije (1882—1885); sin Edwarda George-a Geofreya Smitha Derbyja. 116 117 124 131 145 334 339
- Stehan, Gottlieb Ludwig* (Gotlib Ludwig Štehan; rod. oko 1814) — stolar iz Hanovera; član Saveza komunista; pri rascepu Saveza 1850. pristupio je frakciji Willich-Schapper; u decembru 1851. priključio se pristalicama Marxa i Engelsa; u januaru 1852. bio je na čelu radničkog udruženja u Londonu. 414
- Steffen, W.* (V. Štefen) — bivši pruski oficir, svedok odbrane u kelnskom komunističkom procesu 1852, 1853. emigrirao je u Englesku, zatim u Ameriku; pedesetih godina bio je blizak Marxu i Engelsu. 418
- Stefan I Sveti* (oko 975—1038) — mađarski knez od 997, kralj Mađarske (1001—1038). 412
- Stewart, Patrick* (Patrik Stjuart) — engleski političar, član parlamenta 1835/1836. 304 328 329 332
- Stieber, Dr. Wilhelm* (dr Vilhelm Štiber; 1818—1882) — policijski agent, vođa pruske političke policije; jedan od organizatora i glavni svedok u kelnskom komunističkom procesu 1852; zajedno sa Wermuthom autor knjige *Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts*. 23 24 25 30 69 406
- Stirbei, Barbu Demetrius Bibesco* (Barbu Demetrius Bibesco Širbei, knez; 1801—1869) — gospodar Vlaške (1849—1853. i 1854—1856). 233 264 447

- Strassoldo-Grafenberg, Michael, Graf* (Mihael Štrasoldo-Grafenberg, grof; 1800—1873) — austrijski vladin službenik, 1850—1853. guverner Milana. 260
- Stratford de Redcliffe, Stratford Canning, viscount* (Stratford Kaning, Stratford de Redklif, vikont; 1786—1880) — britanski diplomata; diplomatski poslanik u Carigradu (1810—1812, 1825—1828. i 1841—1858). 17 92 191 224 261 442 446
- Stuart, Lord Dudley Coutts* (lord Dadli Kuts Stjuart; 1803—1854) — engleski političar; član parlamenta; bio je u vezi sa poljskim konzervativno-monarhističkim krugovima u emigraciji. 71 201 228 230 235 299 304 325 327 336
- Sugden, Edward Burtenshaw, baron St. Leonard* (Edvard Bertenšo Sageden, baron St. Lionard; 1781—1875) — engleski pravnik i državnik; lordkancelar (1852). 212 308
- Sutherland, Elisabeth Leveson-Gower, marquise Stafford, countess, od 1833. duchess* (Elizabet Leveson-Gouer Saderlend, markiza Staford, kontesa, od 1833. vojvotkinja; 1765—1839) — škotska zemljoposjednica; supruga markiza Stafforda. 158 345
- Suvorov, Aleksandar Vasiljevič* (1730—1800) — ruski vojskovođa. 285 379
- Svjatoslav Igorevič* (oko 942—972) — veliki knez Kijeva (oko 945—972). 192
- Swift, Jonathan* (Džonatan Svift; 1667—1745) — engleski satirični pisac; poreklom Irac. 190
- Szemere, Bartholomeus (Bertalan)* (Bartolomeus Semere /Bertalan/; 1812—1869) — mađarski političar i publicista; ministar unutrašnjih poslova 1848, a 1849. šef revolucionarne vlade; posle propasti revolucije emigrirao je iz Mađarske. 35 412
- Szirmay* (Sirmaj) — početkom pedesetih godina mađarski emigrant, Kossuthov emisar u Parizu. 35
- Šafi kan* — persijski diplomata, 1853. diplomatski poslanik u Londonu. 370
- Šamil* (oko 1798—1871) — voda brdana Dagestana i Čečena protiv carističkih kolonizatora četrdesetih i pedesetih godina 19. veka, ideolog muridizma, koji je Turska koristila za svoje agresivne ciljeve. 122 352 371 379
- Španska infan kinja* — vidi *Maria Luisa Fernanda*
- Talleyrand-Périgord, Charles-Maurice de, prince de Bénévent* (Šarl-Moris de Taleran-Perigor, princ od Benevana; 1754—1838) — francuski državnik; 1797—1799, 1799—1807. i 1814/15. ministar spoljnih poslova; predstavnik Francuske na bečkom kongresu; ambasador u Londonu (1830—1834). 302 335
- Tatišev, Dmitrij Pavlovič* (1767—1845) — ruski diplomata, diplomatski poslanik u Madridu (1815—1821), predstavnik Rusije na kongresu u Veroni 1822; 1826—1841. ambasador u Beču. 162
- Taylor, Sir Herbert* (ser Herbert Tejlor; 1775—1839) — engleski general, 1830—1837. lični sekretar kralja Williama IV. 322 325
- Techow, Gustav Adolf* (Gustav Adolf Tehov; 1813—1893) — bivši pruski oficir; 1848. učestvovao je u revolucionarnim događajima u Berlinu, šef generalštaba falačke revolucionarne vojske, posle propasti badensko-falačkog ustanka emigrirao je u Švajcarsku, 1852. preselio se u Australiju. 403 411
- Thugut, Johann Amadeus Franz de Paula, Baron* (Johan Amadeus Franc de Paula Tugut, baron; 1736—1818) — austrijski diplomata i državnik, diplomatski poslanik u Carigradu (1771—1776), ministar spoljnih poslova (1794—1800). 192
- Timur (Tamerlan)* (1336—1405) — vojskovođa iz srednje Azije; osnivač jedne velike države na Istoku. 167

- Tipu Sahib* (oko 1749—1799) — sultan Majšura (1782—1799); osamdesetih i devedesetih godina 18. veka vodio je niz ratova protiv engleske ekspanzije u Indiji. 127
- Tscherning, Anton Frederik* (Anton Frederik Černing; 1795—1874) — danski oficir, političar, 1848. ministar vojni. 370
- Tucker* (Taker) — izdavač u Londonu. 453
- Ungern-Sternberg, Ernest Wilhelm, baron* — ruski diplomata, pedesetih godina diplomatski poslanik u Kopenhagenu. 198
- Ure, Andrew* (Endrju Jur; 1778—1857) — engleski hemičar, vulgarni ekonomista, pristalica slobodne trgovine. 69
- Urquhart, David* (Dejvid Urkart; 1805—1877) — britanski diplomata, publicista i političar; turkofil; sprovodio je tridesetih godina diplomatske naloge u Turskoj, od 1847. do 1852. član parlamenta. 21 99 216 234 261 264 274 322—326 330 337
- Uzner, August* (August Ucner; rod. 1818) — pruski oficir, 1848/49. učestvovao je u revoluciji u Nemačkoj i Mađarskoj; posle propasti revolucije emigrirao je u London; radio je u fabrici W. Hale. 70 71
- Vicari, Hermann von* (Herman fon Vikari; 1773—1868) — katolički prelat, od 1842. frajburški nadbiskup u Brajsgau. 424
- Victoria* (Viktorija; 1819—1901) — kraljica Britanije i Irske (1837—1901). 150 164 214 235 237 338 443 445 452 453
- Vidil, Jules* (Žil Vidil) — bivši francuski oficir, socijalista, jedan od vođa francuskog blankističkog emigrantskog udruženja u Londonu; posle rascepa u Savezu komunista 1850. priključio se frakciji Willich-Schapper. 411 420
- Vidocq, François-Eugène* (Fransoa-Ežen Vidok; 1775 - 1857) — francuski kriminalac, tajni policijski agent, kasnije šef policije (službe bezbednosti) u Parizu; njemu se pripisuje autorstvo *Vidocqovih memoara*; u prenosnom smislu njegovo se ime upotrebljava da bi se neko okarakterisao kao vešt sluga. 33 292
- Villèle, Jean-Baptiste-Serafin-Joseph, comte de* (Žan-Batist-Serafen-Žozef Vijel, grof; 1773 - 1854) — francuski državnik za vreme restauracije, legitimist; ministar predsednik (1822 - 1827). 136 170 321
- Voinović, Marko Ivanović, grof* (umro 1807) — ruski mornarički oficir, poreklom Dalmatinac, od 1801. admiral; 1781. vodio je jednu ekspediciju koja se završila neuspehom, a imala je za cilj postavljanje vojnog utvrđenja na jednom ostrvu na istočnoj obali Kaspijskog mora. 94
- Voroncov, Mihail Semjonovič, knez* (1782—1856) — ruski državnik; general; namesnik i vrhovni zapovednik trupa na Kavkazu (1844—1854). 371 379 396 457
- Waldeck, Benedikt Franz Leo* (Benedikt Franc Leo Valdek; 1802—1870) — savetnik vrhovnog suda u Berlinu; 1848. jedan od vođa leve i potpredsednik pruske narodne skupštine. 25
- Walewski, Alexandre-Florian-Joseph Colonna, comte de* (Aleksandar-Florian-Žozef Kolona Valevski, grof; 1810—1868) — francuski diplomata i državnik, sin Napoleona I i poljske grofice Valevske; učestvovao je u poljskom ustanku 1830/31, posle propasti ustanka emigrirao je u Francusku; ministar spoljnih poslova (1855—1860); predsedavajući na pariskom kongresu 1856. 301
- Walmsley, Sir Joshua* (ser Džoša Volmsli; 1794—1871) — engleski političar; član parlamenta. 177
- Walther von Habenichts* (*Gautier*) (Valter Golja) — burgundski plemić,

- vođa izvidnice u prvom krstaškom ratu koja se sastojala pretežno od seljaka. 401
- Warren, Sir Charles* (ser Čarls Voren; 1798—1866) — engleski oficir, od 1858. general, 1816—1819. i 1830—1838. služio je u Indiji; učestvovao je u kristskom ratu. 184
- Weck, Louis* (Luj Vek) — 1853. učestvovao je u frajburškom ustanaku. 71
- Weckbecker* (Vekbeker) — 1853. austrijski generalni konzul u Smirni. 162 178
- Weerth, Georg* (Georg Vert; 1822—1856) — prvi proleterski pesnik, publicista, član Saveza komunista; 1848/49. urednik feljtona u listu »Neue Rheinische Zeitung»; Marxov i Engelsov prijatelj; posle revolucije radio kao trgovački putnik. 34
- Wellington, Arthur Wellesley, duke of* (Artur Velsli Velington, vojvoda; 1769—1852) — engleski vojskovođa i državnik; 1808—1814. i 1815. zapovednik engleskih trupa u ratovima protiv Napoleona; predsednik vlade od 1828. do 1830; podržavao je Peela u ukidanju carina na žito. 166 291 293 308 314 321 327 333 354 360
- Westmorland, Fane John, earl of* (Fein Džon Vestmorlend, erl; 1784—1859) — britanski diplomata, diplomatski poslanik u Berlinu (1841—1851) i u Beču (1851—1855). 207
- Westphalen, Ferdinand Otto Wilhelm von* (Ferdinand Oto Vilhelm fon Vestfalen; 1799—1876) — pruski državnik, ministar unutrašnjih poslova (1850—1858); polubrat Jenny Marx. 23 24
- Weydemeyer, Joseph* (Jozef Vajdemajer; 1818—1866) — član Saveza komunista, učestvovao je u revoluciji 1848/49. u Nemačkoj; urednik lista »Neue Deutsche Zeitung» (1849/50); emigrirao je 1851. u Ameriku, gde je učestvovao na strani Severnih država u građanskom ratu u SAD; postavio kamen temeljac za širenje marksizma u SAD; prijatelj Marxa i Engelsa. 419
- Wilhelm I* (Vilhelm I; 1772—1843) — kralj Holandije (1813—1840), veliki vojvoda i princ Oran-Nasaua; revolucijom 1830, kada je Belgija otepljena od Holandije, izgubio je deo područja kojima je vladao. 307
- Wilhelm I* (Vilhelm I; 1797—1888) — pruski kralj (1861—1888) i nemački car (1871—1888); 1848. kao princ od Pruske, vođa dvorske kamarile; 1849. glavni zapovednik pruskih trupa za ugušenje badensko-falačkog ustanka (kartečki princ). 24 91
- William III Oranski* (Viljem III Oranski; 1650—1702) — nasledni namesnik Holandije (1672—1702) i kralj Engleske (1689—1702). 124 125 292
- William IV* (Viljem IV; 1765—1837) — kralj Velike Britanije i Irske i kralj Hanovera (1830—1837). 300 322—325 337 423
- Williams, William* (Viljem Viljems) — engleski političar, 1853. član parlamenta. 41 58
- Willich, August* (August Vilih; 1810—1878) — bivši pruski potporučnik, zbog svojih političkih shvatanja otišao je u penziju; član Saveza komunista, 1849. vođa dobrovoljačkog korpusa u badensko-falačkom ustanku; 1850. pri rascepu u Savezu komunista zajedno sa Schapperom vođa frakcije koja je bila uperena protiv Marxa; 1853. emigrirao je u SAD, u građanskom ratu postao je general Severnih država. 33 35 401—420
- Wilson, James* (Džems Vilson; 1805—1860) — engleski ekonomista i političar, pristalica slobodne trgovine, osnivač i urednik lista »The Economist»; sekretar riznice (1853—1858). 134
- Wise, John Ayshford* (Džon Ešford Vajz) — 1853. član parlamenta. 215
- Wood, Sir Charles*, kasnije *Lord Halifax* (ser Čarls Vud, kasnije lord Halifaks; 1800—1885) — bri-

- tanski državnik; rizničar (1846—1852), predsjednik organa za kontrolu indijskih poslova (1852—1855), prvi lord admiraliteta (1855—1858) i ministar za Indiju (1859—1866). 86 87 102—104 106 116 117 148 151 154 156 187 219 223
- Wuilleret, Louis* (Luj Vijere; 1815—1898) — švajcarski pravnik i državnik, jedan od vođa konzervativne partije u kantonu Frajburg; uhapšen je pod sumnjom da je učestvovao u ustanku u Frajburgu 1853. 71
- Zamojski, Vladislav, grof* (1803—1868) — poljski magnat, 1830/31. učestvovao je u ustanku, posle ugušenja ustanka jedan od vođa poljske konzervativno-monarhističke emigracije u Parizu. 322

*Imena biblijskih, mitoloških i drugih
neistorijskih lica i lica iz književnih dela*

- Ahil* — junak iz grčkog predanja, najhrabriji junak u trojanskom ratu; bio je ranjiv samo u petu. 93
- Ahriman* — staro persijsko božanstvo Ahromanyus koje predstavlja otegotvorenje zla u svetu. 404 405
- Aladin* — ličnost iz arapske bajke *Priča o Aladinu, ili čudesna lampa, iz Hiljadu i jedne noći*. 187
- Alčina* — ličnost iz Ariostovog epa *L'Orlando furioso*, i Bojardovog epa *L'Orlando innamorato*. 289
- Berč Harvi* — glavna ličnost iz Coopetrovog romana *Špijun*. 33
- Don Kihot* — ličnost iz istoimenog Cervantesovog romana. 64 291
- Džaganat* — u staroindijskoj mitologiji jedan od oblika voga Višne. 255
- Edip* — grčka mitološka ličnost; po legendi oslobodio je Tebu rešivši sfinginu zagonetku; junak poznatih grčkih tragedija. 149
- Epimenid* — legendarni starogrčki sveštenik koji je pao u pedesetogodišnji san. Za ovu legendu vezuje se Goetheova igra *Des Epimenides Erwachen*. 134
- Falstaf, ser Džon* — komični debeljko, hvalisavac u Shakespeare-ovim dramama *Henri IV* i *Vesele žene Vindzorske*. 311
- Faust* — glavna ličnost istoimene Goetheove tragedije. 309
- Herkules* — junak grčko-rimskog predanja; u 12 junačkih dela koja se pripisuju Herkulesu spada i odvođenje Kerbera iz pakla. 60
- John Bull* (Džon Bul) — šaljiva oznaka za engleski narod u celini, koju je dao Jonathan Swift (1667—1745) ili John Arbuthnot (1666—1735). 158 217
- Manu* — po staroindijskom učenju o svetu praotac i zakonodavac čovečanstva koji se spasio iz poplave; «Zakone Manua» napisali su Bramani od 1. do 5. veka. 87 148
- Marija Magdalena* — po predanju odana Hristu, pokajnica. 309
- Oerindur* (Erindur) — ličnost iz drame Adolfa Müllnera *Die Schuld*. 35

Ormuzd — staropersijsko božanstvo, otelotvorenje dobra i plemenitosti. 404

Peksnif — ličnost laskavca iz romana Charlesa Dickensa *Život i avanture Martina Čazlvita*. 66

Rudero — ličnost iz Ariostovog epa *L'Orlando furioso*. 289

Samiel — u srednjovekovnoj kaba-lističkoj literaturi knez demona; princip zla. 411

Sančo Pansa — ličnost iz Cervantesovog romana *Don Kihot*. 64

Šahriar — ličnost iz *Hiljadu i jedne noći*; orijentalni despot. 166

Šahsenan — ličnost iz *Hiljadu i jedne noći*; orijentalni despot. 166

Tom — ličnost iz romana *Čiča Tomina koliba* od Beecher-Stowe. 67

Vagner — ličnost iz Goetheovog *Fausta*. 309

Vinkelrid Arnold — legendarni narodni junak iz švajcarske borbe za oslobođenje od habsburške vladavine u 14. veku. 405

Registar pojmova

- Akcije* 39 439
— prioritetne 39
- Anarhija* 5
— opšta 303
- Apsolutizam*
— ruski 14
konflikt između ruskog apsolutizma i evropske demokratije 29
- Aristokratija* 295
— engleska 17 54 118 183
klasni interesi engleske aristokratije 17
— novčana 294
— pruska 23
— zemljoposjednička 67 124 363
- Banka*
— Engleska banka 249—253 257 265 278
i emitovanje banknota 250 252
i nivo novčanog opticaja 249 250
i trgovina 252
— Francuska banka 250 251 450
- Banknote* 252 341
- Bilans* 48
— platni 128
u obliku viška i manjka 48
- Birokratija* 23 153 154
- Budžet* 39 45 48
— finansijske reforme 52
— klasni 52 68
— srednje klase 52
— kao predračun prihoda i rashoda 63
- Buržoazija* 54 68 113 124 189 449
— britanska 61 185
— francuska 448
— gradska 59
— industrijska 58 183 363
engleska industrijska buržoazija 185
— savremena 159
— sitna 426
— ekonomska moć buržoazije 58
— kao zaštitnik svojine 185
— i ograničavanje izbornih privilegija 295
— i povećanje dažbina 53
— i revolucija 31
— i svojina 31
- Carina* 54 57 379
— carinska stopa 348
— redukcija carine 51 66 67
— ukidanje carine 57
— zaštitni sistem carina 124
ruski 231
— kao indirektni porez 59
- Cena* 365
— manufakturnih proizvoda 266
— na berzi 257
— poljoprivrednih proizvoda 83
žitarica 241 258 259 342
— vrednosnih papira 257
— životnih namirnica 449
— pad cena 250 364 365
— porast cena 82 388
namirnica 275 279
žitarica 241 342
— i novčani opticaj 249 250
- Centralizacija*
— industrijska 158
— kapitala 186
i svetsko tržište 186
— politička 158
i lokalna samouprava 158 159
- Cenzus*
— imovinski 425

- Civilizacija* 5 13
 — buržoaska 185
 — evropska 29 179 193 194 296
 — opšta 22
- Čartisti* 158 373 415 426
 — čartistička agitacija 236
- Čartizam* 363 436
 — kao politički pokret radničke klase 363
- Demokratija*
 — buržoaska 421
 — engleska revolucionarna demokracija 14
- Depresija* 280 281
 — opšta 342
- Despotizam*
 — evropski 107
 — orijentalni 110
 seoske zajednice kao osnov orijentalnog despotizma 110
 — »prosvećeni« 280
 — vojni 293 295 449
 — zemljoposedički 135
- Dividende* 252 253
- Domaća radinost*
 — indijska 109 182
- Društvo*
 — azijsko 183
 — buržoasko 68 76
 — indijsko 108 182
 i opštinska uprava 109
 i seoski sistem kao sistem društva 109
 — srednjovekovno 76
 — društveni odnosi 267
 transformisanje društvenih odnosa 207
 u Turskoj 19
 — i evolucija materijalne proizvodnje 207
 — i revolucija 207
- Država* 37
 — domorodačka 166
 — kao oruđe vlasti 37
 — konflikt između države i društva 84
- Dug*
 — državni dug
- engleski* 38 86 186 257
 — konvertiranje državnog duga 236
 — nacionalni dug
engleski 36 40 43 45 100 158 169
indijski 130
- Ekonomija*
 — politička 134 207
 moderna engleska politička ekonomija 135
 organski zakoni političke ekonomije 186
- Eksploatacija*
 — direktna eksploatacija zemlje 129
 — fiskalna 102
- Emancipacija*
 — Jevreja 236
 — katolika 293 294
- Fabrika* 363 364 372
 — zakon o fabrikama u Engleskoj 196
- Fabrikant* 68 113 275 278 342 364 372 373 385 390 437
 — engleski 128—130
 savez fabrikanaata 372
 — i borba protiv radničke klase 343 344 436
 — i radno vreme u fabrikama 159
- Fanatizam*
 — islamski 6 177
 — pravoslavni 177
 — i revolucija 177
 — rat verskog fanatizma 358
- Feudalizam*
 — u Turskoj 7
 — mađarski 8
 — feudalni nameti 74
- Hijerarhija*
 — civilna 29
 — sudska 29
- Hiperprodukcija* 275 276
 — industrijska 259 436
- Industrija* 53 159 189 280 343
 — engleska 81 186 275
 engleska pamučna industrija 129
 i društveni sistem Velike Britanije 129
 krize engleske industrije 81

- prosperitet engleske industrije 81
- i štrajkovi 278
- indijska nacionalna industrija 129
- moderna industrija 141 186
- i prosperitet 141
- i železnice 184 185
- švajcarska industrija 75
- industrijski magnati 118 158
- industrijski napredak 75
- industrijski sistem 83
- Zapadne Evrope 74
- stagnacija industrije 260
- i materijalni položaj naroda 159

Institucije

- feudalne 29
- političke 8 75
- revolucionarne 8

Interesi

- klasni 17 113 129 134
- engleske aristokratije 17
- zemljoposjednika 134
- nacionalni 17
- engleski 17
- plutokratije 129
- privatni 113
- borba privatnih interesa 113
- radnika 113
- seljaštva 370

Islam 7

- privilegije islama 7
- islamski fanatizam 6 177

Istorija 5 18 80

- Engleske 124 291
- Indije 128 182
- Turske 18
- buržoaski period istorije 186
- i razvoj proizvodnih snaga 186
- ljudska 27
- istorijske ideje 230
- istorijskaistina 245
- istorijski razvoj 207

Izvoz

- vidi *Uvoz i izvoz*

Južni Sloveni 8 19

- nacionalni razvoj Južnih Slovena 9
- politička samostalnost Južnih Slovena 9
- i ekspanzija tržišta j 28
- kao nosioci civilizacije Turskoj 28

Kamata 37 38 265

- kamatna stopa 39 40 253 257
- minimalna 253
- tržišna 251
- podizanje kamatne stope 389
- i fiktivni kapital 251
- i opticaj banknota 251
- podizanje kamate 39 45
- sniženje kamate 39 45

Kapital 207 256 344 384 385 418 427

- fiktivni 259
- industrijski 130 295
- višak industrijskog kapitala 343
- i sukob s oligarhijom i plutokratijom 130
- nacionalni 39
- povećanje nacionalnog kapitala 39
- nominalni 45
- podizanje nominalnog kapitala 45
- privatni 213
- slobodan 258
- moral kapitala 256
- obilje kapitala 384
- reduciranje kapitala 39 45
- vlast kapitala kao ropstvo za radnike 362
- borba između rada i kapitala 241 362

Kapitalist 428

- industrijski 158

Kaste

- indijske 185
- i progres zemlje 185

Klasa

- industrijska 128
- kapitalistička 256
- posednička 38
- srednja 230
- trgovačka 38
- vladajuća 159 230 294
- engleska 349
- turska 7
- antagonizam klasa 141
- klasne borbe 364
- klasni odnosi 160
- u Turskoj 7

Kolonije 275

- britanska kolonijalna vladavina 107
- i propast indijskih gradova 108
- holandska kolonijalna vladavina 107

- Kontrarevolucija* 78 179 260
 — evropska 89
 — nemačka 194
 — u Srbiji 234
- Konkurencija* 80
 — između prinudnog i slobodnog rada 213
 — privatna 128
 — slobodna 202
 — principi slobodne konkurencije 108
- Kriza* 253 266 275
 — finansijska 84 449
 — industrijska 84 160 179 258 436 449
 — opšta 83
 — privredna 268
 — politička 445
 — trgovinska 84 129 258 277 449
 — i moderna industrija 160
- Lokaut* 363
- Manufaktura* 108
- Mašina*
 — primena mašina 184 384
 — i trgovina 384
 — vreme rada mašina 160
 — i ograničenje pogonskog vremena 159
 — i radno vreme 160
- Melioracije* 108 131
 — i zakupac 211
- Menica*
 — menični kurs 389
 — i razmena s inostranstvom 389
- Merkantilni sistem* 128
- Monarhija*
 — buržoaska 448
 — ustavna 125
- Monopol* 124
 — civilne i vojne vlasti 22
 — kapitala 210 343
 — na zemlju 134
 — poslodavaca 373
 — proizvođača 66
 — trgovinski 80 128
 — udruživanja 210
 — zemljoposednički 53
 — sistem monopola 323
- Nadnica* 55 189 279—281 363 373 427
 — niska 428
 — pravedna 426
 — prosečna 141
 — i industrijski ciklusi 141
 — visoka 373 428
 — porast nadnica 275 278—280 344 373 383 428
 — i poskupljenje proizvodnje 275
 — smanjenje nadnica 53 281 345 373
 — i profit 241
 — pokret za nadnice 279
- Nezaposlenost* 428
- Novac* 250
 — metalni 250 253
 — papirni 250
 — štampanje papirnog novca 351
 — u opticaju 252
 — višak novca u opticaju 252
 — kao oblik kapitala 427
- Obveznice*
 — Državne blagajne 38 39 43
 — diskont obveznica 341
 — emisija obveznica 39
- Oligarhija*
 — engleska 58 87 130 264 292
 — vigovska 325
 — oligarhijski sistem 87
 — oligarhijsko zakonodavstvo 61
- Opticaj*
 — novca 249 265
 — i odliv plemenitih metala 251
metalnog novca 249 250
 — i cene 250
 — i Engleska banka 249
papirnog novca 249 250 341
 — plemenitih metala 80 249
- Panslavizam* 9
 — panslavističke ideje 14
- Partija*
 — revolucionarna 76 113 179 435
 — odnos partija unutar proletarijata 403
- Patricij* 75
 — patricijske korporacije 74
- Plemeniti metali*
 — vidi *Zlato i srebro*

- Plutokracija* 118 130 158
— interesi plutokratije 129
- Pokret*
— čartistički 114 141
 i socijalna revolucija 114
— narodni 114 424 426
— politički 68 75 113
— radnički 47 113 385 426 428
 engleski 136
 masovni 385 426
 nacionalni 385 426
 za obrazovanje radnika 390
 za skraćivanje radnog dana 436
 kao svesno biće 113
— reformatorski 295
— revolucionarni pokret Zapadne Evrope 5 78
— verski 424
- Poljoprivreda* 108 179
— i železnice 183
— propadanje poljoprivrede u Indiji 108
 i društvene prilike u Indiji 108
- Ponuda* 276
— industrijskih proizvoda 276
— odnos ponude i tražnje 280
— zakon ponude i tražnje 279 280
— vidi i *Tražnja*
- Porez*
— direktni 57 59 260
 na svojinu 68
 principi direktnog oporezivanja 68
— indirektni 59
— lokalni 42
— na dohodak 46 49 50 53 59—61
 66 67 260
 progresivno oporezivanje dohotka 53
— na nasleđe 53 66 67
— uaturi 200
— samooporezivanje 202
— osnovica poreza 60
— stopa poreza 53
- Potrošnja* 384
— fabričke robe 210
— porast potrošnje 349
— razvoj potrošnje 388
- Pravo*
— glasa 351 426
 opšte pravo glasa 198 202 256
— izborno pravo 295 351
— međunarodno pravo 247 292
 povreda međunarodnog prava 263
- Prihod* 48 52
— državni poreski prihod 53 54
— odnos između prihoda i rashoda 48
- Pristalice slobodne trgovine* 64 66
— i redukcija carina 66
- Privreda*
— privredni ciklusi 83
— privredna stagnacija 452
- Profit* 59 67 141 189 427
— industrijalca 279 280
— kapitaliste 66
— i nadnica 241
- Progres* 5
— civilizacije 22
— industrijski 7
- Proizvod*
— industrijski
 engleski industrijski proizvodi 12
 manufakturni 129
— poljoprivredni 82
 porast cena poljoprivrednih proizvoda 82
— višak proizvoda 389
 manufakturnih proizvoda 388
 i tržište 389
- Proizvodne snage* 183
— moderne 186
— razvitek proizvodnih snaga 185
 186
 i društveni uslovi 185
— uvećanje proizvodnih snaga 207
— i razmena proizvoda 183
— i saobraćajna sredstva 183
- Proizvodnja*
— industrijska 389
— materijalna 186 207
 i transformisanje društvenih odnosa 207
 i vlast nad prirodnim silama uz pomoć nauke 186
— nacionalna 80
 britanska 81
 porast britanske proizvodnje 81
 kineska 80
— poljoprivredna proizvodnja Indije 106
— savremena 134
— nazadovanje proizvodnje 388
— sistem proizvodnje 186
— troškovi proizvodnje 275 427
— i vlast kapitala 186

- Proletarijat* 210 426 449
 — engleski 164
 — industrijski 158 185 363 436
 i buržoazija 185
 — nemački 415
 — vidi i *Radnička klasa*
- Prosperitet* 84 141 265 266 274 275
 279 436
 — industrijski 260 278
 — opšti 386
 — trgovinski 260 278 363
- Protekcijizam* 373
 — aristokratski 363
- Rad* 418 427
 — individualni 160
 — proizvodni 169
 — borba između rada i kapitala
 241 362
 — kao oblik kapitala 427
 — konkurencija između prinudnog i
 slobodnog rada 213
 — oslobodenje rada 426 427
 od uticaja kapitala 426 427
 — podela rada 185
 — tradicionalna 185
 — sredstva za rad 374 385
 — tržište rada 189
 — vrednost rada 280
 tržišna 280
 — troškovi proizvodnje životnih na-
 mirnica 259
 — i zakon ponude i tražnje 427
- Radna snaga* 213 280
 — oskudica radne snage 113 274—
 276 384
 — tražnja radne snage 279
 — tržište radne snage 189
 — višak radne snage 427
- Radnička klasa* 113 114 141 236 238
 275 369 372—374 383—387 426
 — engleska 54 68
 politički pokret engleske radničke
 klase 68
 — oslobodenje radničke klase 141
 — i industrijski magnati 363
 — i oporezivanje 37
 — i prosperitet 390
 — vidi i *Proletarijat*
- Radnički parlament* 426—428 436
- Radnik* 53 55 141 159 189 211 260
 278—281 344 345 364 372 373
 384 387 389
- fabrički 140 160 343 390
 i prosperitet zemlje 140
 — borba radnika 373
 konflikti između radnika i fabri-
 kanta 113 436
 — otpuštanje radnika 345 387
 i kapital 345
 — položaj radnika 383
 — prava radnika 134 210
 — udruživanje radnika 210 237 344
 390
 radnička udruženja 409 414 415
 421 426
 sindikati radnika 281 426
 zakon o udruživanju radnika 113
 — i dohodarina 53
 — i odnos prema kapitalu 238
- Radno vreme* 160
 — agitacija za desetočasovno radno
 vreme 157
 — zakon o desetočasovnom radnom
 vremenu 112
 — skraćeno 427
 — i mašine 160
- Rashodi* 52
 — državni 52
 — nacionalni 36
 — odnos između prihoda i rashoda
 48
- Rat*
 — antijakobinski 307
 — evropski 364 435
 — građanski 107 345
 — partizanski 407
 — verski 234 358
 — i revolucija 236 261
- Razmena* 365
 — proizvoda 11 183
 — sredstva za razmenu 183
- Reforma*
 — društvena 113
 — monetarnog sistema u Švajcarskoj
 76
 — u Engleskoj 42
 finansijska 55
 izborna 295
 narodnog obrazovanja 42 236
 parlamentarna 62 236 451
 ustavna 65 236
 zakon o reformi u Engleskoj 295
 451
- Renta*
 — na zemlju 134

- Republika* 448 449
- Revolucija* 5 27 99 107 423
 — agrarna 179 188
 — belgijska 308
 — društvena 99 186
 društvena revolucija u Indiji 110;
 Engleska kao orude te revolucije 110
 — ekonomska 58
 iz 1848. godine 76
 — engleska iz 1688. godine 159
 — evropska 14 27 247 260
 — francuska iz 1789. godine 5 27 36 75 84 89 186
 — francuska julska revolucija iz 1830. godine 5 75 291
 — francuska februarska revolucija iz 1848. godine 217 240 351 449
 — italijanska iz 1848. godine 425
 — kineska 79 387
 — nemačka 85 194 202
 — politička 83
 — poljska iz 1830. godine 301 303
 — srpska iz 1804. godine 26
 — duh revolucije 25
 — orude revolucije 424
 kler kao orude revolucije 424
 — osujećenje revolucije 290
 — i buržoazija 31
 — i demokratija 14
 — i društveni poredak 99
 — i evropski rat 89 99 146 236 261
- Roba* 365
 — industrijska 130 210
 izvoz industrijske robe 210
 potrošnja industrijske robe 210
 — manufakturna 128 130
 — uvoz manufakturne robe 209
 — gomilanje robe 275
- Samouprava*
 — kolonijalna 40 43
- Saobraćaj* 75
 — saobraćajna sredstva 76
 — tranzitni 75
 — železnički 184
- Savez komunista* 401 413 414
 — Centralna uprava Saveza komunista 403 405 408 409
- Seljak* 260
 — irski 131 132
 i pauperizacija 132
 — prava seljaka 134
- Seljaštvo* 371
 — francusko 449
- Selo*
 — indijsko 184
 komunalna organizacija sela 184
 ekonomske osnove indijskog sela 184
 izolovanost 184
- Sloboda*
 — izbora radnog mesta 374
 — lična 291
 — štampe 202
 — veroispovesti 293 295
 — i zakonodavstvo 294
- Stanovništvo* 383
 — opadanje broja stanovnika 207 384
 i iseljavanje 207
 i priraštaj stanovništva 384
 — i prenaseljenost 275 383
- Svest* 404 417
 — lažna 401
 — „plemenita“ 401—406 409—416 418 420 421
 — politička svest švajcarskih seljaka 74
- Svojina* 280
 — kao doživotna renta 53
 — privatna 134
 na zemlju 134 180 183
- Štrajk* 140 188 189 241 274 275 278—281 344 345 363 372 373 385
 — fabričkih radnika 141
 — lučkih radnika 200 237
 — manuelnih radnika 141
 — nekvalifikovanih radnika 141
 — opšti štrajk 112 140
 kao posledica smanjenja viška radne snage 112
 i skok cena životnih namirnica 112 189
 i udruživanje radnika 140 141
 — rudara 237 241
 — istorija štrajkova 242
 — širenje štrajkova 236
 — i revolucionisanje industrijskog proletarijata 436
 — i socijalisti 141
 — i smanjenje nadnice 345
 — i stanje u industriji 276

- Tražnja* 266 365
 — industrijske robe 275
 i troškovi proizvodnje 275
 — radne snage 279 384
 — žita 259
 — odnos ponude i tražnje 280
 — opadanje tražnje 258
 — povećanje tražnje 275
 — zakon ponude i tražnje 279 280
 — vidi i *Ponuda*
- Trgovac* 68 342
 — žitni 260 369
- Trgovina* 11 12 28 53 109 159 186
 189 277 323
 — britanska 12 83 129 323 328
 333
 zaštita britanske trgovine 334
 razvoj britanske trgovine 12
 slobodna 109
 — crnomorska 12 20 21
 — francuska 349
 — ruska 12 13
 — slobodna 13 134 259 274 275
 279 329 348 363 383 384 386 437
 — doktrina slobodne trgovine 49
 58 135 230
 — svetska 343
 — turska slobodna trgovina 16 231
 središte trgovine u Turskoj 11
 — žitom 329 342
 — borba trgovine protiv prezasiće-
 nog tržišta 364
 — i primena mašina 384
 — stagnacija trgovine 450
 — zastoj trgovine 449
- Tržište* 276 365
 — australijsko 365
 — domaće 258 387
 — englesko 128
 — hranom 366
 — indijsko 129
 — kinesko 258
 — novčano 86 386 389
 njujorško 258
 oskudica na novčanom tržištu
 389
 — radne snage 189 213 280
 — uvozno 241 365
 — svetsko 84 186 389
 — zaštićeno 342
 — žita 278 342
 — prezasićenost tržišta 258
 — proširenje tržišta 258
 — sužavanje tržišta 259
 — industrijskim proizvodima 82
- Trošarina* 57 59
 — na alkoholna pića 66
- Ustanak*
 — grčki 1831. godine 310
 — krakovski 1846. godine 306
 — milanski 24 255
 — u hrišćanskim provincijama Os-
 manskog carstva 6
- Ustav*
 — feudalni 75
 — kantonalni 77
- Ustavnost* 292
 — engleska 115
 — slobodna 309
- Uvoz i izvoz*
 — bruto uvoz i izvoz 21
 — engleski 12 112
 — namirnica 388
 — robe 389
 — žitarica 241
 — preterani izvoz 258
- Vera*
 — pravoslavna 341
 i dogma o predestinaciji 341
 — islam
 kao vladajuća vera u Turskoj 7
- Vrednosni papiri*
 — fluktuacija vrednosnih papira 277
- Vrednost*
 — kapitalisana vrednost prihoda 50
 — relativna vrednost rada i poseda 50
- Zakonodavstvo* 132
 — kao odraz društvenih prilika 132
 — reforma zakonodavstva 236
- Zakupac* 131 133 195 211
 — pravo zakupca 132
 na zemlju 135
 — zakupački odnos 211
 — i melioracija 211
 zakon o obeštećenju zakupaca 211
- Zakupnina* 131
- Zemljoposed*
 — engleski 180
 — indijski 179
- Zemljoposedić* 131—133 158 294
 — irski 294

- i investicije 132
- i prisvajanje rada i kapitala zakupca 131
- odnos između zemljoposjednika i zakupca 211
- prava zemljoposjednika 134

Zemljoradnja 109 132 181

- istočnjačka 107
- i udruživanje zemljoradnje i zanata 109

Zlato i srebro 128

- odliv zlata 86 253 257 265
- opticaj zlata 249
- priliv zlata 249 389
- rezerve zlata 252 257 266 278 u Engleskoj banci 341

Životne namirnice 260 450

- cene namirnica 279 449
- porast cena namirnica 275

Sadržaj

	Strana
Predgovor	VII
Karl Marx. Britanska politika — Disraeli — Izbeglice — Mazzini u Londonu — Turska	3
Friedrich Engels. O čemu se u stvari radi u Turskoj	11
Karl Marx. Londonska štampa — Napoléonova politika u pogledu turskog pitanja	15
Friedrich Engels. Tursko pitanje	18
Karl Marx. Berlinska zavera	23
Friedrich Engels. Šta će biti s evropskom Turskom?	26
Karl Marx. Berlinska zavera — Londonska policija — Mazzini — Radetzky	30
Karl Marx. Hirschove ispovesti (prevela <i>Olga Kostrešević</i>)	33
Karl Marx. Nova finansijska obmana ili Gladstone i pensi	36
Karl Marx. Uspeši vlade	41
Karl Marx. Feargus O'Connor — Poraz vlade — Budžet	47
Karl Marx. Funte, šilinzi, pensi ili klasni budžeti i ko od njih ima koristi?	52
Karl Marx. Nemiri u Carigradu — Prizivanje duhova u Nemačkoj — Budžet	56
Karl Marx. Sapun za narod — Mamac za »The Times« — Koalicioni budžet	63
Karl Marx/Friedrich Engels. Raketna afera — Švajcarska buna	69
Karl Marx. Politički položaj švajcarske republike	73
Karl Marx. Revolucija u Kini i Evropi	79
Karl Marx. Politička situacija u Holandiji — Danska — Konvertiranje britanskog državnog duga — Indija — Turska i Rusija	85

Karl Marx. Mazzini — Švajcarska i Austrija — Tursko pitanje	90
Karl Marx. Tursko pitanje — »The Times« — Ruska ekspanzija	94
Karl Marx. Ruska podvala — Gladstone-ov neuspeh — Reforme ser Charlesa Wooda u Istočnoj Indiji	97
Karl Marx. Britanska vladavina u Indiji	106
Karl Marx. Engleski prosperitet — Štrajkovi — Tursko pitanje — Indija	112
Karl Marx. Turska i Rusija — Popustljivost Aberdeenove vlade prema Rusiji — Budžet — Porez na novinske dodatke — Ko- rupcija u parlamentu	119
Karl Marx. Istočnoindijska kompanija — Njena istorija i po- stignuća	124
Karl Marx. Indijsko pitanje — Irsko zakupno pravo	131
Karl Marx. Ruska politika prema Turskoj — Radnički pokret u Engleskoj	136
Karl Marx. Pitanje turskog rata — »New-York Tribune« u Do- njem domu — Upravljanje Indijom	146
Karl Marx. [Layardov predlog — Borba za nacrt zakona o de- setočasovnom radnom danu]	155
Karl Marx. Teškoće u rusko-turskim odnosima — Izgovori i izvrđavanja britanske vlade — Neselrodeova poslednja nota — Istočnoindijsko pitanje	161
Karl Marx. Rat u Burmi — Rusko pitanje — Neobična diplo- matska prepiska	169
Karl Marx. Pitanje rata — Bujica pitanja u parlamentu — Indija	176
Karl Marx. Budući rezultati britanske vladavine u Indiji	182
Karl Marx. Vladin finansijski neuspeh — Kočije — Irska — Rusko pitanje	187
Karl Marx. [U Donjem domu — Štampa o istočnom pitanju — Carev manifest — Danska]	195
Karl Marx. Porez na oglase — Ruski koraci — Danska — Sje- dinjene Države u Evropi	200
Karl Marx. Pitanje rata — Statistički podaci o britanskom sta- novništvu i trgovini — Rad parlamenta	206
Karl Marx. Urquhart — Bem — Tursko pitanje u Gornjem domu	216
Karl Marx. Tursko pitanje u Donjem domu	223
Karl Marx. Dogadaji na Kontinentu i u Engleskoj	233
Karl Marx. Mihail Bakunjin	239

Karl Marx. Poskupljenje žitarica — Kolera — Štrajkovi — Mornarski pokret	241
Karl Marx. Uredniku lista »The People's Paper«	244
Karl Marx. [Bečka nota — SAD i Evropa — Pisma iz Šumena — Zakon Roberta Peela o Engleskoj banci]	246
Karl Marx. Politički potezi — Nestašica hleba u Evropi	254
Karl Marx. [Zapadne sile i Turska — Približavanje privredne krize — Izgradnja željeznica u Indiji]	261
Karl Marx. [Zapadne sile i Turska — Simptomi privredne krize]	268
Karl Marx. [Panika na Londonskoj berzi — Štrajkovi]	277
Friedrich Engels. Rusi u Turskoj	282
Karl Marx. Lord Palmerston	287
I članak	289
II članak	295
III članak	299
IV članak	309
V članak	316
VI članak	321
VII članak	326
VIII članak	332
Karl Marx. Pitanje rata — Finansijska situacija — Štrajkovi ..	340
Karl Marx. [Turski manifest — Privredni položaj Francuske]	347
Karl Marx. [Hapšenje Delescluze-a — Danska — Austrija — »The Times« o izgledima rata protiv Rusije]	351
Friedrich Engels. Pokreti vojske u Turskoj	353
Friedrich Engels. Sveti rat	358
Karl Marx. Rat — Štrajkovi — Nestašica	362
Karl Marx. [Persijsko ratovanje u Avganistanu i rusko ratovanje u srednjoj Aziji — Danska — Ratna zbivanja na Dunavu i u Aziji — Radnici ugljenokopa Vigan]	370
Friedrich Engels. Razvoj turskog rata	375
Friedrich Engels. Porazi Rusa	380
Karl Marx. Radničko pitanje	383
Karl Marx. Prosperitet — Radničko pitanje	386
Friedrich Engels. Razvoj turskog rata	392
Karl Marx. Vitez plemenite svesti (prev. <i>Olga Kostrešević</i>)	397
Karl Marx. [Manteuffelov govor — Crkveni konflikt u Pruskoj — Mazzinijev proglas — Londonski magistrat — Russellova reforma — Radnički parlament]	423
Friedrich Engels. Rat na Dunavu	429

Karl Marx. Turski rat — Industrijska beda	435
Karl Marx. Četvorni ugovor — Engleska i rat	438
Karl Marx. Ruska pobjeda — Položaj Engleske i Francuske	446
Karl Marx. Palmerstonova ostavka	451
Friedrich Engels. Razvoj turskog rata	454

NAPOMENE I REGISTRI

Napomene	461
Literatura	506
I. Dela	506
II. Listovi i časopisi	510
Datumi iz života i rada Karla Marxa i Friedricha Englesa (od marta do decembra 1853)	519
Registar imena	528
Imena biblijskih, mitoloških i drugih neistorijskih lica i lica iz književnih dela	556
Registar pojmova	558

ILUSTRACIJE

Zabeleške Jenny i Karla Marxa o odašiljanju nekih Marxovih i Engelsovih članaka listu «New-York Daily Tribune»	271
Naslovna strana prvog njujorškog izdanja 1854.	399

K. MARX — F. ENGELS
DELA • tom 12
MART 1853 — DECEMBAR 1853

•
Pripremili za štampu saradnici
Instituta za međunarodni radnički pokret
Olga Kostrešević i Slobodanka Kovačević
Registar pojmova izradila
Slobodanka Kovačević

•
Nacrt za korice *Eduard Stepančić*
Tehnički urednik *Milorad Stojanović*
Korektori
Gordana Jovanović i Branka Jovetić

•
Izdavači:
Izdavačko preduzeće Prosveta
Beograd, Dobračina 30
Institut za međunarodni radnički pokret
Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

•
Štampa
„Birografika“
Subotica, Put Moše Pijade 72
Tiraž: 2000

